

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
ESKİ TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI

16. YÜZYIL KLASİK TÜRK EDEBİYATINDA TEVHİD

ŞERİFE UZUN

DOKTORA TEZİ

Danışman
PROF. DR. EMİNE YENİTERZİ

Konya, 2012

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Öğrencinin

Adı Soyadı	Şerife UZUN		
Numarası	074101011001		
Ana Bilim / Bilim Dalı	Türk Dili ve Edebiyatı/Eski Türk Edebiyatı		
Programı	Tezli Yüksek Lisans ☐	Doktora	☒
Tezin Adı	16. YÜZYIL KLASİK TÜRK EDEBİYATINDA TEVHİD		

Bu tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Öğrencinin imzası
(İmza)

DOKTORA TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	Şerife UZUN		
	Numarası	074101011001		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Türk Dili ve Edebiyatı/Eski Türk Edebiyatı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☐	Doktora	☒
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Emine YENİTERZİ		
	Tezin Adı	16. YÜZYIL KLASİK TÜRK EDEBİYATINDA TEVHİD		

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan 16. Yüzyıl Klasik Türk Edebiyatında Tevhid başlıklı bu çalışma 02/03/2012 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak, jürimiz tarafından yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Ünvanı, Adı Soyadı	Danışman ve Üyeler	İmza
Prof. Dr. Emine YENİTERZİ	Danışman	
Prof. Dr. Ahmet SEVGİ	Üye	
Doç. Dr. Mehmet KIRBIYIK	Üye	
Yrd. Doç. Dr. Semra TUNÇ	Üye	
Yrd. Doç. Dr. Erol ÇÖM	Üye	

ÖZET

Tezimizin konusunu teşkil eden tevhid, Allah Teâlâ'nın varlığının, birliğinin, isim ve sıfatlarının konu edildiği bir türdür. Klasik Türk edebiyatında manzum ya da mensur eserlerin tertibinde genellikle ilk sırada yer alan tevhidler, yaşanan dönemin inanç yapısını ve şairin dinî algısını yansıtmaya açıktır. Bu şiirlerde şairlerin edebiyatın dışında İslâmî ilimlere ne kadar vakıf oldukları görülmektedir. Çünkü ele alınan konular kelimeler ve tasavvuf gibi ilimlerin bilgisine dayandırılmış; ayet ve hadislerle güçlendirilmiştir. Ayrıca tevhidlerde sadece dinî konulara değil, tarihî, coğrafi, sosyal ve kültürel unsurlara da yer verilmiştir.

Klasik Türk edebiyatına ait en güzel örneklerin verildiği 16. yüzyıl tevhidleri üzerinde yaptığımız çalışma, Giriş'le beraber üç ana bölüme ayrılmıştır. Çalışmamızın ilk kısmını oluşturan Giriş bölümünde tevhid kelimesinin anlamı üzerinde durulmuş, Arap ve Fars edebiyatında tevhid türünün işlenişini hakkında bilgi verilmiştir. Birinci bölümde tevhidin Türk edebiyatındaki yeri ortaya konulmaya çalışılmış, ayrıca klasik sanatlarımızdan hüsn-i hat ve mûsikîde ne şekilde ele alındığına yer verilmiştir. İkinci bölümün birinci kısmında 16. yüzyıla ait tevhidler başlık, nazım şekli, vezin, kafiye, redif, dil ve üslup gibi özellikleri açısından incelenmiş; ikinci kısmında da Allah Teâlâ'nın isimleri, sıfatları, varlığının ve birliğinin delilleri, ayet ve hadis iktibasları gibi konu başlıkları altında tahlil çalışması yapılmıştır. Çalışmamızın üçüncü ve son bölümünde ise 16. yüzyıla ait hakkında tez ya da bilimsel çalışma yapılmış divan ve mesnevîlerde yer alan tevhid metinleri bulunmaktadır.

Tezimiz, çalışmadan elde ettiğimiz neticeleri maddeler halinde sıraladığımız Sonuç bölümü ve Kaynaklar ile sona ermektedir.

ANAHTAR KELİMELELER

Klasik Türk Edebiyatı, 16. Yüzyıl, Tevhid, Divan, Mesnevî

SUMMARY

Tawhid being the subject of our thesis is a description which explains God's existence, oneness, names and qualities. In classical Turkish literature, with the mixture of poetic and prose writing styles tawhids, usually being in the first rank, are important in behalf of reflecting the belief origin of the time and poet's religious thoughts. In these poems it is clearly seen that poets are good at not only literature but also Islamic disciplines. The subjects being taken into consideration are based to the disciplines like Islamic theology and Islamic mysticism and they are supported positively thanks to the verses of Koran and religious events as well. Moreover, not only religious subjects but also cultural, historic, geographical and social terms are explained in tawhids.

16th century tawhids, with the best examples belonging to classical Turkish literature that we have worked on, consist of 3 main parts including introduction part. In the introduction part the first chapter of our study the meaning of tawhid has been explained, necessary information has been given about the procedure of tawhid in Fars and Arab literatures as well. In the first chapter the importance of tawhid in Turkish literature has been tried to be explained and it has been explained that in which way tawhid has been told in our classical arts like music and calligraphy. In the first phase of second chapter tawhids belonging to 16th century have been examined in behalf of form characteristics such as topic, rhyme , literary style, verse and language, and in the second phase an examination study has been made under the titles of God's names, qualities, verses of Koran, religious events and evidences of God's existence and oneness. In the third chapter of our study there are tawhid texts which can be found in mesnevi and divan literatures belonging to 16th century as being one of the topics in thesis and scientific studies.

Our thesis comes to an end with the Result and Resources parts where we have specified the results we have provided during the study.

KEY WORDS

Classical Turkish Literature, 16th Century, Tawhid, Divan, Mesnevi

İÇİNDEKİLER

Sayfa No

ÖN SÖZ	xx
KISALTMALAR	xxiii
GİRİŞ	1
A. TEVHİD VE ANLAMI.....	1
B. ARAP EDEBİYATINDA TEVHİD.....	3
C. FARS EDEBİYATINDA TEVHİD.....	6
I.BÖLÜM: TÜRK EDEBİYATINDA TEVHİD	14
A. KLASİK TÜRK EDEBİYATINDA TEVHİD.....	14
1. MENSUR ESERLERDE TEVHİD.....	14
2. DİVAN VE MESNEVÎLERDE TEVHİD.....	17
B. YENİ TÜRK EDEBİYATINDA TEVHİD.....	17
C. HALK EDEBİYATINDA TEVHİD.....	22
D. HAT VE MÛSİKÎDE TEVHİD.....	25
1. HÛSN-İ HAT LEVHALARINDA TEVHİD.....	26
2. MÛSİKÎDE TEVHİD.....	34
II. BÖLÜM: 16. YÜZYIL KLASİK TÜRK EDEBİYATINDA TEVHİD	40
A. TEVHİDLERDE ŞEKİL ÖZELLİKLERİ.....	40
1. BAŞLIKLAR.....	40
2. NAZİM ŞEKİLLERİ.....	51
3. VEZİNLER.....	56
4. KAFİYE VE REDİFLER.....	58
5. DİL VE ÜSLUP ÖZELLİKLERİ.....	59
B. TEVHİDLERDE MUHTEVA ÖZELLİKLERİ.....	72
1. ESMÂ-İ HÛSNÂ.....	72
1.1. Allah.....	90
1.2. ‘Adl.....	91

1.3. Âhir.....	92
1.4. ‘Alîm.....	93
1.5. ‘Azîm.....	93
1.6. ‘Azîz.....	94
1.7. Bâkî.....	95
1.8. Bârî‘	96
1.9. Basîr	96
1.10. Bâtn	97
1.11. Cebbâr.....	97
1.12. Evvel.....	98
1.13. Fettâh.....	99
1.14. Gaffâr.....	99
1.15. Ganî.....	100
1.16. Hâdî.....	101
1.17. Hak[k].....	101
1.18. Hakîm.....	102
1.19. Hâlık.....	103
1.20. Hay[y].....	104
1.21. Kâbız.....	106
1.22. Kâdir.....	106
1.23. Kakhâr.....	107
1.24. Kayyûm.....	108
1.25. Kerîm.....	108
1.26. Latîf.....	110
1.27. Mâcid.....	111
1.28. Mâlikü’l-Mülk.....	111
1.29. Mukît.....	111
1.30. Muktedir.....	112
1.31. Mübdî‘	112
1.32. Mücîb.....	113
1.33. Müheymin.....	113

1.34. Mü'min.....	114
1.35. Müzil[l]	114
1.36. Rahîm.....	114
1.37. Rahmân.....	115
1.38. Ra'ûf.....	116
1.39. Rezzâk.....	116
1.40. Samed.....	117
1.41. Semî'	118
1.42. Şekûr.....	118
1.43. Vâcid.....	119
1.44. Vâhid.....	119
1.45. Vehhâb.....	120
1.46. Zâhir.....	120
1.47. Zü'l-Celâl-i ve'l-İkrâm.....	121
2. ALLAH TEÂLÂ'NIN ESMÂ-İ HÜSNÂ DIŞINDAKİ İSİM VE SIFATLARI.....	122
2.1. Ahad/Ehad.....	122
2.2. Ahsenü'l-Hâlıkîn.....	124
2.3. A'lâ.....	124
2.4. 'Âlî.....	125
2.5. 'Âlim/A'lem/'Allâm.....	125
2.6. Âmir.....	127
2.7. 'Atûf.....	127
2.8. Bennâ.....	127
2.9. Bî-hemtâ.....	128
2.10. Câvidân.....	128
2.11. Celâl.....	128
2.12. Cemâl.....	129
2.13. Cemîl.....	129
2.14. Cenâb-ı Hazret.....	129

2.15. Dâdâr.....	130
2.16. Dâna.....	130
2.17. Dârâ.....	130
2.18. Dâver.....	130
2.19. Ebed.....	131
2.20. Ekrem.....	131
2.21. Fa‘âl.....	132
2.22. Fâ‘il-i Muhtâr.....	132
2.23. Fâlikü’l-Isbâh/Fâlikü’s-Subh.....	133
2.24. Fâtır.....	133
2.25. Ferd.....	133
2.26. Feyyâz.....	134
2.27. Gâfir.....	134
2.28. Gâlib.....	135
2.29. Hâkim.....	135
2.30. Hallâk.....	136
2.31. Hâmid.....	137
2.32. Hannân.....	137
2.33. Hû.....	137
2.34. Hudâ/Hudây.....	139
2.35. Hudâvend.....	142
2.36. İlâh.....	143
2.37. İsm-i A‘zam.....	145
2.38. İzid.....	145
2.39. Kadîm.....	146
2.40. Kadîr.....	146
2.41. Kâfî.....	147
2.42. Kâhir.....	147
2.43. Kâmil.....	148
2.44. Kâşif.....	148

2.45. Keşşâf.....	149
2.46. Kibriyâ.....	149
2.47. Kirdigâr.....	150
2.48. Ma‘bûd.....	150
2.49. Mâlik.....	151
2.50. Mennân.....	151
2.51. Mevlâ.....	152
2.52. Mu‘allâ.....	153
2.53. Mûcid.....	153
2.54. Mu‘în.....	154
2.55. Mukaddir.....	154
2.56. Mukîm.....	155
2.57. Mu‘tî.....	155
2.58. Mutlak.....	156
2.59. Mûbîn.....	156
2.60. Mûnevvir.....	156
2.61. Mürîd.....	157
2.62. Mûste‘ân.....	157
2.63. Nâhî.....	158
2.64. Nâsır.....	158
2.65. Pâdişâh.....	158
2.66. Perverdigâr.....	159
2.67. Rab[b].....	160
2.68. Râhim.....	162
2.69. Râzık.....	162
2.70. Refi‘.....	163
2.71. Sâmi‘.....	164
2.72. Sâni‘.....	164
2.73. Settâr/Sâtir.....	165
2.74. Sultân.....	166

2.75. Sübbûh.....	167
2.76. Sübhân.....	168
2.77. Ta‘âla’llâh.....	168
2.78. Tanrı.....	169
2.79. Tüvânâ.....	169
2.80. Vâhib.....	170
2.81. Vahîd.....	170
2.82. Vâris.....	170
2.83. Vehhâb.....	171
2.84. Yezdân.....	171
2.85. Yektâ.....	172
2.86. Zü’l-Cemâl.....	172
2.87. Zü’l-Kibriyâ.....	172
2.88. Zü’l-Minen.....	173
3. ALLAH TEÂLÂ’NIN SIFATLARI.....	173
3.1. Tenzihî Sıfatlar.....	176
3.1.1. Vücûd.....	176
3.1.2. Kıdem.....	178
3.1.3. Bekâ.....	180
3.1.4. Vahdâniyyet.....	182
3.1.5. Muhâlefetün li’l-Havâdis.....	188
3.1.6. Kıyâm bi-Nefsihî.....	191
3.2. Sübûtî Sıfatlar.....	192
3.2.1. Hayat.....	192
3.2.2. İlim.....	193
3.2.3. Semî‘.....	196
3.2.4. Basar.....	197
3.2.5. İrâde.....	198
3.2.6. Kudret.....	200
3.2.7. Kelâm.....	208

3.3. Fiilî Sıfatlar.....	208
3.3.1. Tekvîn.....	210
4. ALLAH TEÂLÂ'NİN VARLIĞININ VE BİRLİĞİNİN DELİLLERİ.....	218
4.1. Hudûs Delili.....	219
4.2. İmkân Delili.....	220
4.3. Nizam Delili.....	222
4.4. Fıtrat Delili.....	222
4.5. Bûrhân-ı Temânü'.....	223
5. ALLAH-KUL İLİŞKİSİ.....	225
5.1. Allah Teâlâ'nın Kullarına Muamelesi.....	225
5.2. Kulların Allah Teâlâ'ya Karşı Tavrı.....	231
6. MELEKLER.....	239
6.1. Kerrûbiyyûn.....	239
6.1.1. Cebrâ'il//Cibrîl/Cibrîl-i Emîn/Nâmus-ı Ekber/Tâ'ir-i Kudî (as).....	240
6.1.2. İsrâfil (as).....	241
6.2. Kirâmen Kâtibîn.....	242
6.3. Rıdvân.....	242
7. SEMÂVÎ KİTAPLAR.....	243
7.1. Kur'ân-ı Kerîm.....	243
7.2. Tevrât.....	245
7.3. Zebûr.....	246
7.4. İncîl.....	246
8. SURE İSİMLERİ.....	247
8.1. Fâtiha Suresi.....	247
8.2. İhlâs Suresi.....	248
8.3. Kâf Suresi.....	249
8.4. Kalem Suresi.....	249
8.5. Tâ-Hâ Suresi.....	249

8.6. Yâ-Sîn Suresi.....	250
9. AYETLER.....	251
9.1. Lafzen İktibas Edilen Ayetler.....	251
9.1.1. Ahsen-i takvim.....	252
9.1.2. ‘Ale’l-‘arşi’stevâ.....	252
9.1.3. ‘Âlimü’s-sırrı hafıyyât.....	253
9.1.4. Allâhü’s-Samed.....	253
9.1.5. ‘Alleme âdeme’l-esmâe küllehâ.....	253
9.1.6. ‘Ayne’l-yakîn.....	254
9.1.7. Ce‘alnâhâ rucûmen li’ş-şeyâtîn.....	254
9.1.8. Cennât-ı Firdevs.....	255
9.1.9. Erinî enzur.....	255
9.1.10. Fazzalnâ.....	256
9.1.11. Fefirrû ila’llâh.....	256
9.1.12. Fe-kâne kâbe kavseyni ev-ednâ.....	256
9.1.13. F’enzur ila’l-âsârı rahmeti’llâhi keyfe yuhyi’l-‘arda ba‘de mevtihâ.....	257
9.1.14. F’enzurû.....	258
9.1.15. Fezekkir innemâ ente müzekkir.....	258
9.1.16. Gasakı’l-leyl.....	259
9.1.17. Hel min mezîd.....	259
9.1.18. Hussile mâ fi’s-sudûr.....	259
9.1.19. İhdına’s-sırâte’l-müstakîm.....	260
9.1.20. İnnema’llâhu ilâhun vâhidun.....	260
9.1.21. İyyâke na‘büdü.....	260
9.1.22. Kâlû nahnü a‘lem.....	261
9.1.23. Kerremnâ.....	261
9.1.24. Keyfe kân.....	262
9.1.25. Keyfe yeşâ.....	262
9.1.26. Kul hüv’allâhü ehad.....	262

9.1.27. Kurretü'l-‘ayn.....	263
9.1.28. Küfüven ehad.....	263
9.1.29. Küllü şey'in hâlikûn.....	264
9.1.30. Kün feyekûn.....	264
9.1.31. Lâ raybe fih.....	265
9.1.32. Lâ uhibbü'l-âfilîn.....	265
9.1.33. Lâ yüs'elü ‘ammâ yef'al.....	265
9.1.34. Lebegav.....	266
9.1.35. Lem yelid ve lem yûled.....	266
9.1.36. Len terânî.....	267
9.1.37. Leyse ke-mislihî şey'ün.....	267
9.1.38. Limeni'l-mülk.....	267
9.1.39. Mâ fi'l-kubûr.....	268
9.1.40. Mâ halaktü'l-cinne ve'l-inse.....	268
9.1.41. Makâmen mahmûd.....	269
9.1.42. Rabbenâ etmim lenâ.....	269
9.1.43. Rahmeten li'l-‘âlemîn.....	269
9.1.44. Rakki menşûr.....	270
9.1.45. Refa'nâ ba'dehüm.....	270
9.1.46. Rızküküm fi's-semâ.....	270
9.1.47. Seb'a semâvâtın tıbâkâ.....	271
9.1.48. Sakâhum.....	271
9.1.49. Sırâta'l-lezîne en'amte ‘aleyhim gayri'l-magdûbi ‘aleyhim vele'd-dâllîn.....	272
9.1.50. Sübhânehû ve te'âlâ ‘ammâ yekûlûne ‘uluvven kebîrâ.....	272
9.1.51. Sübhâneke lâ-‘ilme lenâ.....	272
9.1.52. Tâ-Sîn.....	273
9.1.53. Tahte's-serâ.....	273
9.1.54. Tebâreka'llâh.....	273

9.1.55. Tûbâ leh.....	274
9.1.56. Tûlicu'l-leyle fi'n-nehâr.....	274
9.1.57. Ve hüve 'alîmün bi-zâti's-sudûr.....	275
9.1.58. Ve in min şeyin.....	275
9.1.59. Ve iyyâye ferhebûn.....	275
9.1.60. Ve lem yekün lehü küfüven ehad.....	276
9.1.61. Ve tü'izzü men teşâ'ü ve tüzillü men teşâ'.....	276
9.1.62. Ya'büdûn.....	276
9.2. Manen İktibas Edilen Ayetler.....	277
9.2.1. Ahzâb, 33/72.....	277
9.2.2. Âl-i İmrân, 3/27.....	277
9.2.3. A'râf, 7/11-18.....	278
9.2.4. A'râf, 7/172.....	279
9.2.5. Bakara, 2/34.....	279
9.2.6. Enbiyâ, 21/30.....	280
9.2.7. Enbiyâ, 21/107.....	280
9.2.8. Fussilet, 41/12.....	280
9.2.9. Fussilet, 41/39.....	281
9.2.10. Hicr, 15/26.....	281
9.2.11. İsrâ, 17/70.....	282
9.2.12. Nahl, 16/49.....	282
9.2.13. Nahl, 16/65.....	283
9.2.14. Nebe', 78/6-7.....	284
9.2.15. Lokman, 31/27.....	284
9.2.16. Sâffât, 37/6-7.....	285
9.2.17. Yâ-Sîn, 36/77.....	285
9.2.18. Zilzâl, 99/1-6.....	286
9.2.19. Zümer, 39/53.....	287
10. HADİSLER.....	287
10.1. Lafzen İktibas Edilen Hadisler.....	288

10.1.1. Küntü kenzen mahfiyyen.....	288
10.1.2. Lâ uhsî senâ'en.....	289
10.1.3. Levlâke levlâk lemâ halaktü'l-eflâk.....	290
10.1.4. Mâ 'arefnâke hakka ma'rifetik.....	290
10.1.5. Men 'arefe nefsehü fekad 'arefe rabbehü.....	292
10.1.6. Mûtû kable en temûtû.....	292
10.2. Manen İktibas Edilen Hadisler.....	293
10.2.1. Allah karanlık bir gecede siyah taşın üstünde yürüyen siyah karıncayı görür ve işitir.....	293
10.2.2. Ben ilmin şehriyim, Ali de onun kapısıdır.	293
10.2.3. Bir saat tefekkür bir sene ibadetten daha hayırlıdır.....	294
10.2.4. İnsanlar altın ve gümüş madenlerine benzerler.....	294
10.2.5. Vaktiyle adamın biri yolda giderken çok susadı.....	295
11. HZ. MUHAMMED (SAV)	295
11.1. Hz. Muhammed (sav)	295
11.2. Hz. Muhammed (sav)'in İsim ve Sıfatları.....	298
11.2.1. Ahmed.....	298
11.2.2. Dürr-i Yetîm.....	300
11.2.3. Eşrefü'r-Rüsûl.....	300
11.2.4. Fahr-i 'Âlem/Fahr-i Cihân/Fahr-i Kâinat/Fahr-i Kevneyn	300
11.2.5. Habîb.....	302
11.2.6. Halîl.....	303
11.2.7. Hayrû'l-Beşer.....	303
11.2.8. Mahbûb-ı Hak.....	304
11.2.9. Muhtâr.....	304
11.2.10. Mustafâ.....	304
11.2.11. Müctebâ.....	305
11.2.12. Resûl.....	305
11.2.13. Sadr-ı 'Âlem.....	305
11.2.14. Ser-i Peygamberân.....	306

11.2.15. Seyyid-i Hayrû'l-Verâ.....	306
11.2.16. Sultân-ı Enbiyâ.....	306
11.2.17. Şâfi'-i Rûz-ı Cezâ.....	307
12. DİĞER PEYGAMBERLER.....	307
12.1. Hz. Âdem/Ebu'l Beşer/Safıyyu'llâh (as)	308
12.2. Hz. Danyâl (as)	312
12.3. Hz. Dâvûd (as)	313
12.4. Hz. Eyyûb (as)	314
12.5. Hz. İbrâhim/Hâlil/Hâlilu'llâh (as)	315
12.6. Hz. İdrîs (as)	317
12.7. Hz. İsâ/Mesih (as)	318
12.8. Hz. İsmâil (as)	321
12.9. Hz. Lokmân (as)	322
12.10. Hz. Mûsâ (as)	323
12.11. Hz. Nûh (as)	326
12.12. Hz. Sâlih (as)	327
12.13. Hz. Süleymân (as)	328
12.14. Hz. Şît (as)	332
12.15. Hz. Yahyâ (as)	332
12.16. Hz. Ya'kûb (as)	333
12.17. Hz. Yûnus/Zünnûn (as)	334
12.18. Hz. Yûsuf/Mâh-ı Kenân (as)	335
12.19. Hz. Zekerıyyâ (as)	337
13. AHİRET HAYATI.....	338
13.1. Ahiret Hayatı İle İlgili Mefhumlar.....	339
13.1.1. Berzâh.....	339
13.1.2. Kıyâmet.....	340
13.1.3. Haşr.....	342
13.1.4. Mahşer.....	342
13.1.5. Mîzân.....	344

13.1.6. Sırât.....	344
13.1.7. Cennet.....	345
13.1.8. Kevser Havuzu.....	348
13.1.9. Tûbâ.....	348
13.1.10. Gilman.....	349
13.1.11. Hûri.....	349
13.1.12. Cehennem.....	350
14. KAZA VE KADER.....	352
15. KAVİMLER.....	355
15.1. Âd Kavmi.....	355
15.2. Lût Kavmi.....	356
15.3. Nûh Kavmi.....	356
16. TARİHÎ ŞAHSİYETLER.....	357
16.1. Absâl/İpsâl.....	357
16.2. Aristo.....	357
16.3. ‘Azrâ.....	358
16.4. Belkıs.....	359
16.5. Bokrât/Hipokrat.....	360
16.6. Câbir b. Abdullah.....	360
16.7. Ca’fer b. Ebû Tâlib.....	361
16.8. Circîs/Cercis.....	361
16.9. Ferahşâd.....	361
16.10. Ferhâd.....	362
16.11. Firavun.....	363
16.12. Hallâc-ı Mansûr.....	364
16.13. Hâtem-i Tâyi.....	364
16.14. Havvâ.....	365
16.15. Hızır (as).....	365
16.16. Hurşîd.....	367
16.17. Hümâ.....	367

16.18. Hüsrev.....	367
16.19. Hz. Ali.....	368
16.20. İbn-i Sînâ/Ebû ‘Alî Sînâ.....	368
16.21. Kahramân.....	369
16.22. Kanber.....	369
16.23. Kârûn.....	370
16.24. Leylâ.....	370
16.25. Mecnûn/Kays.....	372
16.26. Nemrûd.....	374
16.27. Nevbahâr.....	374
16.28. Nûşirevân.....	374
16.29. Pervîz.....	375
16.30. Ramîn.....	375
16.31. Rüstem.....	375
16.32. Salâmân.....	376
16.33. Sâm.....	376
16.34. Selmân.....	376
16.35. Sokrât/Sokrates.....	376
16.36. Şiblî.....	377
16.37. Şîrîn.....	377
16.38. Vâmık.....	378
16.39. Vîs/Veys.....	379
16.40. Zâl.....	379
16.41. Züleyhâ/Zelîhâ.....	379
17. COĞRAFÎ YERLER.....	380
17.1. Aden.....	380
17.2. Aras.....	381
17.3. Bedehşân.....	381
17.4. Ceyhûn.....	382
17.5. Fırat.....	382

17.6. Hind.....	383
17.7. Irak.....	383
17.8. Ken'an.....	383
17.9. Mısır.....	384
17.10. Necef.....	384
17.11. Nil.....	385
17.12. Tih Çölü.....	385
17.13. Tûr.....	386
18. YILDIZLAR VE BURÇLAR.....	386
18.1. Yıldızlar.....	387
18.1.1. Ay/Mâh/Kamer.....	389
18.1.2. 'Utarid/Tîr.....	391
18.1.3. Zühre/Nâhid.....	391
18.1.4. Güneş/Âfitâb/Mihr/Hurşîd.....	392
18.1.5. Mirrîh/Behrâm.....	394
18.1.6. Müşterî/Bercîs.....	395
18.1.7. Zuhâl/Keyvân.....	396
18.1.8. Pervîn/Süreyyâ.....	397
18.1.9. Sühâ.....	397
18.1.10. Süheyl.....	398
18.2. Burçlar.....	398
18.2.1. Hamel.....	398
18.2.2. Sevr.....	399
18.2.3. Cevzâ.....	399
18.2.4. Esed.....	399
18.2.5. Sünbüle.....	399
18.2.6. Mîzân.....	400
18.2.7. 'Akreb.....	400
18.2.8. Kavs.....	400
18.2.9. Hût.....	400

19. DİĞER VARLIKLAR.....	401
19.1. ‘Ankâ/Sîmurg.....	401
19.2. Ashâb-ı Fîl.....	402
19.3. Düldül.....	402
19.4. Hüdhüd.....	403
19.5. Hümâ.....	403
19.6. Kaknûs.....	404
19.7. Lât.....	405
19.8. Şeytan/İblîs/’Azâzîl	405
III. BÖLÜM: 16. YÜZYIL KLASİK TÜRK EDEBİYATINA AİT TEVHİD METİNLERİ.....	407
1. ‘Abdî, Heft Peyker.....	407
2. ‘Abdî, Niyâz-Nâme-i Sa‘d ü Hümâ.....	413
3. Âhî, Dîvân.....	417
4. Ahmed Rıdvan, Hüsrev ü Şirin.....	418
5. Ahmed Rıdvan, Rıdvan-nâme.....	423
6. Âsafî, Şecâat-nâme.....	424
7. Behiştî, Heft Peyker.....	426
8. Behiştî, Heşt Behişt.....	432
9. Behiştî, Dîvân.....	438
10. Bezcizâde Mehmed Muhyiddîn Efendi, Dîvân.....	441
11. Bursalı Rahmî, Şâh u Gedâ.....	446
12. Ca‘ferî, Dîvân.....	452
13. Celâlzâde Salih Çelebi, Leylâ vü Mecnûn.....	463
14. Derviş Şemseddîn, Kuşların Münazarası - Deh Murg-.....	467
15. Derviş, Mevlid.....	470
16. Dükâkinzâde Ahmed Bey, Dîvân.....	474
17. Edhemî, İhyâ-yı Dil.....	478
18. Edirneli Nazmî, Pend-nâme-i Nazmî.....	481

19. Emîrî, Gülşen-i Ebrâr.....	487
20. Emîrî, Sohbet-nâme.....	497
21. Emre, Terceme-i Pend-nâme-i ‘Attâr.....	501
22. Eyyûbî, Menâkıb-ı Sultan Süleyman (Risâle-i Pâdişah-nâme)	503
23. Fazlî, Dîvân	509
24. Fazlî, Gül ü Bülbül	513
25. Fuzûlî, Dîvân	519
26. Fuzûlî, Leylâ ve Mecnûn	531
27. Gelibolulu Âli, Dîvân	539
28. Gelibolulu Âli, Mihr ü Mâh	540
29. Gelibolulu Âli, Riyâzü’s-Sâlikîn	543
30. Gelibolulu Âli, Tuhfetü’l-Uşşâk	554
31. Gubârî, Kâbe-nâme.....	567
32. Güvâhî, Pend-nâme.....	571
33. Hadîdî, Tevârih-i Âl-i Osman.....	573
34. Hakanî Mehmed Bey, Hilye-i Saadet.....	579
35. Hâşimî, Mihr ü Vefâ.....	582
36. Hayretî, Dîvân.....	595
37. Hızrî, Âb-ı Hayât.....	596
38. Hüseyin Bin Ahmed Sirozî, Câmi‘ü’n-Nasâyih.....	614
39. İbrâhim Şânî Lârendevî, Gülşen-i Efkâr.....	624
40. Kadioğlu Şeyh Mehmed, İnşirâhu’s-Sadr.....	652
41. Kemal Paşazâde, Yusuf u Züleyha.....	671
42. Kıyâsî, Mihr ü Mâh.....	681
43. Lâmi’î Çelebi, Dîvân.....	683
44. Lâmi’î Çelebi, Ferhâd-nâme.....	690
45. Lâmi’î Çelebi, Gûy u Çevgân.....	719
46. Lâmi’î Çelebi, Salâmân u Absal.....	723
47. Lâmi’î Çelebi, Vâmık u Azrâ.....	728
48. Lârendeli Hamdî, Leylâ İle Mecnûn.....	735

49. Latîfî, Subhatü'l-Uşşâk.....	745
50. Levhî, Cihâdü'l-Mücâhidîn.....	747
51. Manisalı Câmi'î, Muhabbet-nâme (Vâmık u 'Azrâ)	750
52. Mostarlı Hasan Ziyâî, Şeyh-i San'an Mesnevisi (Kıssa-i Şeyh 'Abdürrezzâk)	760
53. Muhibbî, Dîvân.....	763
54. Muhîtî, Dîvân.....	765
55. Mu'îdî, Şem' ü Pervâne	770
56. Murâdî, Dîvân.....	776
57. Mûyî, Nâlân u Handân (Hasbihâl)	777
58. Münîrî, Siyer-i Nebî	780
59. Nev'î, Münâzara-i Tûtî vü Zâg	786
60. Nidâî, Dürr-i Manzûm	787
61. Nidâî, Genc-i Esrâr-ı Ma'nî	788
62. Nidâî, Manzûme-i Tıbb	791
63. Nihânî, Dîvân.....	793
64. Pîr Muhyiddîn, Ervâh-nâme.....	798
65. Ravzî, Dîvân.....	799
66. Revânî İlyas Şücâ, İşret-nâme.....	808
67. Rûmî, Şîrîn ü Şîrûye.....	812
68. Rüşdî, Dîvân.....	815
69. Sehâbî, Dîvân.....	816
70. Selîkî, Dîvân.....	817
71. Seyyid Şerif Mehmed Efendi, Hilye-i Resûl	820
72. Sûzî Çelebi, Mihaloğlu Ali Bey'in Gazavât-nâmesi	821
73. Şâhî, Dîvân	825
74. Şâhidî İbrahim Dede, Gülşen-i Vahdet.....	826
75. Şemseddîn-i Sivâsî, Gülşen-âbâd.....	827
76. Şemseddîn-i Sivâsî, Heşt Behişt.....	829
77. Şemseddîn-i Sivâsî, İbret-nümâ.....	838

78. Şemseddîn-i Sivâsî, Mir'âtü'l-Ahlâk.....	845
79. Şemseddîn-i Sivasî, Süleymân-nâme.....	849
80. Şerîfî, Şehnâme Çevirisi.....	857
81. Şükrî-i Bitlisî, Selim-nâme.....	864
82. Taşlıcalı Yahyâ, Gülşen-i Envâr.....	869
83. Taşlıcalı Yahyâ, Kitâb-ı Usûl.....	884
84. Taşlıcalı Yahyâ, Şâh u Gedâ.....	891
85. Taşlıcalı Yahyâ, Yûsuf ve Zelîhâ.....	898
86. Âdî, Mâcerâ-yı Mâh.....	904
87. Üsküplü Atâ, Tuhfetü'l-Uşşâk.....	908
88. Üsküplü İshak Çelebi, Bursa Şehrengizi (Dîvan).....	911
89. Üsküplü İshak Çelebi, Dîvân.....	913
90. Vücûdî, Hayâl u Yâr.....	918
91. Yemînî, Fazîlet-nâme.....	922
92. Yenipazarlı Vâlî, Hüsn ü Dil.....	928
93. Za'îfî, Bustân-ı Nasâyih.....	935
94. Za'îfî, Gülşen-i Sî-murg.....	939
95. Zarîfî, Dîvân.....	951
96. Zarîfî, Mihr ü Mâh.....	955
97. Zâtî, Şem' ü Pervâne.....	959
SONUÇ.....	976
KAYNAKLAR.....	980

ÖN SÖZ

İslamî gelenekten etkilenen klasik Türk edebiyatı, kendi içinde dinî unsurları barındırmanın yanında bağımsız dinî türler de meydana getirmiştir. Manzum ya da mensur dinî eserlerin dışında lâ-dinî eserlerin tertibine dahi genellikle Allah Teâlâ'nın ve Hz. Peygamber (sav)'in övgüsüyle başlanmış, eserler dualarla sonlandırılmıştır. Bu tertip içerisinde genellikle eserin başında yer alan tevhidler, Allah Teâlâ'nın varlığının, birliğinin, isim ve sıfatlarının konu edildiği bir türdür.

Mana itibariyle İslam dininin esasını oluşturan tevhid inancının şiirimize yansıyan yönü olan tevhidler, edebiyatımız açısından oldukça önemlidir. Edebî metinlerin tarihi dönemlere ışık tuttuğunu göz önünde bulundurursak, yaklaşık altı yüzyıl gibi uzun bir dönemi kapsayan klasik Türk edebiyatı alanında verilen eserler ciddi kaynaklardır. Bu eserlerde yer alan tevhid, münâcât, na't gibi dinî konulu manzumeler de hem yaşanan dönemin inanç yapısını hem de şairin dinî algısını yansıtmaları açısından dikkat çekicidir. Özellikle tevhidler, sadece Allah Teâlâ'nın varlığını ve birliğini değil aynı zamanda şairlerin Cenab-ı Hakk'ı nasıl algıladıklarını ve bunu ne şekilde ifade ettiklerini göstermesi bakımından önemlidir.

Klasik Türk edebiyatında dinî türlerin başında gelen na'tlar ve münâcâtlar ile ilgili bilimsel eserler ortaya konmuş olmasına rağmen tevhidler konusunda ciddi bir çalışmanın yapılmamış olması bizi bu alanda bir tez hazırlamaya yönlendirmiştir.

Çalışma dönemi olarak 16. yüzyılı seçtik. Zira bu dönem siyasî, ilmî ve kültürel alanlarda olduğu gibi edebiyat alanında da hem nitelik hem nicelik açısından ihtişamın yaşandığı bir dönemdir. Bu yüzden 16. yüzyıl klasik Türk edebiyatı alanında yetişen şairler ve ortaya konan eserler klasik edebiyatımızın belkemiğini oluşturmuştur. Biz de buradan hareketle bu asırda verilen eserlerde yer alan tevhidleri incelemeyi uygun bulduk.

Klasik Türk edebiyatına ait en güzel örneklerin verildiği 16. yüzyıla ait tevhidler üzerinde yaptığımız tahlil çalışması esas itibariyle dört ana bölümden oluşmaktadır.

Çalışmamızın ilk kısmını oluşturan Giriş bölümünde tevhid kelimesinin anlamı üzerinde durulmuş, farklı ıstılahları yanında edebiyatımızdaki yerine

değinilmiştir. Bu bölümde ayrıca Arap ve Fars edebiyatında tevhid türünün işlenişi hakkında bilgi verilmiştir.

I. Bölüm, dinî bir tür olan tevhidin Türk edebiyatındaki yerine ayrılmıştır. Öncelikle çalışma alanımız olan klasik Türk edebiyatında tevhidin genel olarak ne şekilde ele alındığına yer verdik. Bunu yaparken tevhidlerin nazım ve nesir örneklerini ayrı ayrı inceledik. Ayrıca yeni Türk edebiyatı olarak adlandırılan Tanzimat'tan günümüze tevhid türüne ve örneklerine yer verdik. Halk edebiyatı alanında ise anonim, âşık ve tekke edebiyatında tevhid türünü örneklerle açıkladık. Tevhidin yalnızca edebiyatta değil, hüsn-i hat ve mûsikî gibi diğer sanat dallarında da önemli bir yeri olduğuna verdiğimiz örneklerle işaret ettik.

II. Bölüm tezimizin ana kısmını oluşturmaktadır. Bu bölümün ilk kısmında 16. yüzyıl tevhidlerini şekil özellikleri açısından inceledik; başlık, nazım şekli, vezin, kafiye, redif, dil ve üslup gibi hususları tablolarla zenginleştirdik. İkinci kısımda da tevhidlerin muhtevası üzerinde durduk. Esmâ-i Hüsnâ, Allah Teâlâ'nın sıfatları, varlık ve birliğinin delilleri, Allah ve kul ilişkisi, melekler, semâvî kitaplar, sure isimleri, ayet ve hadis iktibasları, Hz. Peygamber (sav) ve diğer peygamberler, ahiret hayatı, kaza ve kader inancı, kavimler, tarihî şahsiyetler, coğrafi yerler, yıldızlar, burçlar ve tevhidlerde geçen diğer varlıklar gibi konuları tespit ettiğimiz örnekleriyle açıkladık.

Çalışmamızın son bölümü olan III. Bölüm'ü ise 16. yüzyıla ait divan ve mesnevîlerde yer alan tevhid metinlerinden oluşmaktadır. Yayımlanmış veya üzerinde lisansüstü çalışma yapılmış divan ve mesnevîlerdeki tevhidler, bu bölümde şair isimlerine göre alfabetik olarak sıralanmıştır. Gerek bu bölümde gerekse diğer bölümlerde yer alan metinlerde rastladığımız dizgi hatalarını kısmen düzelttik.

Tezimiz, çalışmadan elde ettiğimiz neticeleri maddeler halinde sıraladığımız Sonuç bölümü ve Kaynaklar ile sona ermektedir.

Çalışmamızın esasını metin tahlili oluşturmaktadır. Bu yüzden öngörülen çalışma süresinde tezin tamamlanabilmesi için yazma eserleri inceleme kapsamına almadık. Ancak üzerinde bilimsel çalışma ya da tez yapılmış 100'den fazla mesnevî, 55'den fazla divan taradık. Bu eserler içerisinde divanların 32 tanesi yayımlanmış bilimsel eser, 25 tanesi yayımlanmamış yüksek lisans ya da doktora tezi olarak; mesnevîlerin ise 41 tanesi yayımlanmış bilimsel eser, 60 tanesi ise yayımlanmamış

yüksek lisans ya da doktora tezi ve makale olarak bulunmaktadır. Çalışmamızda bu eserlerde yer alan toplam 158 adet tevhid incelenmiştir.

Çalışma içerisinde yer alan metinler yazılırken transkripsiyon işaretleri kullanılmamış, yalnız kelime içindeki ve sonundaki ayın ve hemzeler kesme işaretiyle, gayın harfi [ğ] ile ve sağır kefler [ñ] ile gösterilmiştir.

Bizim gözümüzden kaçmış olabilecek kuvvetle muhtemel noksanlık ve kusurlarıyla tamamladığımız çalışmamızın ilim deryasında bir damla olabilmesini temenni ediyoruz. Buradan hareketle çalışmalarım sırasında bana sonsuz bir anlayış gösterip sonuna kadar benden desteklerini esirgemeyen bütün dostlarıma, yakınlarıma ve aileme, doktora ders döneminde ve sonrasında yakın ilgilerini gördüğüm saygıdeğer hocalarım Prof. Dr. Ahmet SEVGİ, Doç. Dr. Mehmet KIRBIYIK, Yrd. Doç. Dr. Semra TUNÇ, Yrd. Doç. Dr. Erol ÇÖM ve Dr. Nurgül SUCU'ya teşekkür ediyorum, saygı ve hürmetlerimi sunuyorum.

Bir zamanlar en büyük hayalim olmasına rağmen çeşitli sebeplerden dolayı lisans öğrencisi olarak giremediğim Edebiyat Fakültesi'ne doktora öğrencisi olarak beni kabul eden, öğrencilik hayatımın en özel yıllarını yaşamama vesile olan, her şeyden öte tez konusu hususunda ileri görüşlülüğüyle beni böyle zengin ve velud bir alanda çalışmaya yönlendiren, çalışırken kıymetli vakitlerinin yanında yardım ve desteklerini benden esirgemeyen ve benim için sadece bir Hoca olmanın ötesinde kendisine çok daha derin duygularla bağlı olduğum muhterem hocam Prof. Dr. Emine YENİTERZİ'ye minnet ve şükranlarımı sunmayı zevkli bir borç telakki ederim.

KISALTMALAR

AKM	: Atatürk Kùltür Merkezi
as	: Aleyhi's-selâm
bk.	: Bakınız
C.	: Cilt
çev.	: Çeviren
diğ.	: Diğçerleri
DT	: Doktora Tezi
LT	: Lisans Tezi
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
sav	: Salla'llâhu 'aleyhi ve sellem
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
TAE	: Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü
TDK	: Türk Dil Kurumu
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TTK	: Türk Tarih Kurumu
YKY	: Yapı Kredi Yayınları.
YLT	: Yüksek Lisans Tezi

GİRİŞ

A. TEVHİD VE ANLAMI

Tevhid kelimesi, Arapça *yalnız, tek ve biricik olmak* anlamındaki *v-h-d* kökünden gelen *tef'îl* vezninde bir mastardır. Sözlükte *birlemek, bir şeyin bir ve tek olduğunu kabul etmek; birkaç şeyi bir etmek, birleştirmek* (Şemseddîn-i Sâmi, 2004: 29), *bir saymak, bir olarak bakmak, birliğine inanmak* (Develioğlu, 2006: 1102) anlamına gelen tevhid, terim olarak *Allah Teâlâ'nın bir olduğuna ve O'nun eşi ve benzerinin olmadığına iman etmek* (İbn Manzûr, 1997: 15/230-233; Fîrûzâbâdî, 1993: 414-455) demektir.¹ *Lâ ilâhe illa'llâh* ifadesiyle sembolleşen tevhid kavramı İslâm dininin ilk günlerinden itibaren Hz. Peygamber (sav) tarafından bizzat zikredilmiştir.(Bâkî, 1930: 61-72)

Bir kelimelik terim olarak *Allah Teâlâ'nın zatında ve sıfatlarında bir ve tek olduğunu zihin ve kalp yoluyla kabul edip bağlanmak* diye tanımlanır. (Topaloğlu-Çelebi, 2010: 318) Buna göre tevhidin üç mertebesi vardır. Birincisi *tevhîd-i ef'âldir*; varlıkta Allah Teâlâ'dan başka hiçbir müessir kabul etmeyip bütün sebepleri reddetmekten ibarettir. İkincisi *tevhîd-i sıfâttır*; Allah Teâlâ'nın sıfatını mutlak kabul edip, başkasının sıfatını reddetmekten ibarettir. Üçüncüsü *tevhîd-i zâttır* ve Allah Teâlâ'nın varlığında yok olup O'nun zatından başka hiçbir zat, fiil ve sıfat tanımamaktan ibarettir.(Yazıcı, 1974; 12/214-215)

Tasavvuf ıstılahında *Allah Teâlâ'nın zatını, aklen tasavvur edilen ve zihnen tahayyül edilen her şeyden tecrit etmek* demektir. Tasavvufta tevhid üç türdür. Bunların ilki Allah Teâlâ'nın kendisinin bir ve eşsiz olduğunu bilmesi; ikincisi Allah Teâlâ'nın bir ve eşsiz olduğunu insanlara bildirmesi; üçüncüsü ise insanların Allah Teâlâ'nın bir ve eşsiz olduğunu dile getirmeleridir. (Uludağ, 2005: 359)

Mûsikîde de Allah'ın büyüklüğünü ve birliğini dile getiren güftelerden bestelenmiş eserlere tevhid denildiği bilinmektedir. (Ayverdi, 2005: 3/3152)

¹ Bu konuda ayrıca bakınız: Yaşar Çağbayır, *Ötüken Türkçe Sözlük*, C. 5, s. 4786, İstanbul 2007; İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, C.3, s. 3152, İstanbul 2005; Hasan Akay, *İslâmî Terimler Sözlüğü*, s. 326, İstanbul 1991; Mehmet Vanlıoğlu-Mehmet Atalay, *Edebiyat Lügatı*, s. 319-320, Erzurum 1994.

Edebiyatımızda ise *Allah Teâlâ'nın sıfatları, birliği ve yüceliğinden bahseden manzum veya mensur edebî türe* verilen addır. (Mermer-Keskin, 2005: 108) Bu türde yazılan eserlerin manzum olanları genellikle mesnevî ve kaside şeklinde ise de gazel, tercî-i bend, terkîb-i bend, kıt'a, murabba' gibi farklı şekillerde yazılanları da vardır. Bu şiirler genellikle şairlerin gerek divanlarının gerek mesnevîlerinin ilk kısmında yer almaktadır. Tahirü'l-Mevlevî eski şairlerin Allah Teâlâ'nın varlığına ve birliğine dair yazdıkları bu manzumelere eserlerinin baş tarafında yer vermeyi şairliğin şanından saydıklarına dair bir tespitte bulunmaktadır.² Şairler tevhidlerini oluştururken çok çeşitli ve zengin bir malzeme kullanmışlar, sık sık ayet ve hadislerle müracaat etmişlerdir.

Tevhidler, klasik Türk edebiyatındaki dinî şiir türlerinin başında gelir. Hem konusu itibariyle hem de divanların ve mesnevîlerin tertip edilişindeki sıra itibariyle bunu söylemek mümkündür.

Edebiyatımızda tevhid türüne dair inceleme tarzında kaleme alınmış pek fazla eser yoktur. Konuya dair iki müstakil eser dikkati çeker. Bunlardan ilki Ali Nihad Tarlan'ın *Dîvân Edebiyatında Tevhidler* (İstanbul, 1936) adlı kitabı; diğeri de Mustafa İsen ve Muhsin Macit'in hazırladığı *Türk Edebiyatında Tevhidler* (Ankara, 1992) adlı antolojidir. Makale, ansiklopedi maddesi veya kitap bölümü gibi diğer kaynaklar ise bu konuda Ali Nihad Tarlan'ın *Dîvân Edebiyatında Tevhidler* eserini işaret etmektedir.

Ali Nihad Tarlan, ele aldığı tevhidlerin şerhini de yaptığı eserinde tevhidleri şekil ve muhteva yönünden tasnife tâbi tutmuştur. Buna göre tevhidler şekil yönünden *nesir* ve *nazım* olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Nesir şeklinde yazılanlar Sinan Paşa'nın Tazarru'-nâmesi gibi müstakil olabileceği gibi herhangi bir konuda yazılan eserin mukaddimesi de olabilir. Nazım şeklinde yazılanlar ise genellikle kaside ve mesnevî başta olmak üzere diğer şekillerde yazılmıştır.

Ali Nihad Tarlan, tevhidleri muhteva yönünden ise *şeriata bağlı olanlar* ve *tasavvufî olanlar* diye iki kısma ayırmaktadır. Ona göre Kur'an ve hadis kaynaklı ehl-i sünnet itikadını ihtiva eden şeriata bağlı tevhidler üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Allah Teâlâ'nın sıfatlarından bahsedilir ve genellikle

² Tahirü'l-Mevlevî, *Edebiyat Lügati*, İstanbul 1973, s. 173.

lirizme rastlanmaz. İkinci bölümde O'nun kudretinin kâinattaki tecellilerine yer verilir. Üçüncü ve son bölümde ise münâcât vardır. Bu bölümde beşerî aczin ve korkunun heyecanı görüldüğü için şiirin en lirik bölümünü oluşturur.

Tasavvufî tevhidleri ise *umumî tasavvuf* ve *hususî tasavvuf* olmak üzere ayrıca ikiye ayırmaktadır. Umumî tasavvuf sistemi esaslarını İmam Kuşeyrî, Attâr, Senâî, Muhyiddîn-i Arabî, Şehâbeddîn-i Sühreverdî, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî gibi büyük mutasavvıflardan alan bir görüş ve duyuş tarzıdır. Divan edebiyatında sıkça rastlanan bu tür tevhidlerde kullanılan mazmunlar tasavvufî olmayan şiirlere de geçmiştir. Hususî tasavvuf kısmına ise Alevîlik, Bektaşilik, Hurûfilik gibi mezhep ve tarikatların akidelerini konu edinen tevhidler girmektedir. (Tarlan, 1936: I/4-7)³

Tevhid türüne ait örnekler sadece klasik Türk edebiyatına ait eserlerin verildiği dönemde değil, edebiyatımızın İslamiyet'ten sonraki dönemlerinin hemen hemen hepsinde görülmektedir. Çalışmamızın *Türk Edebiyatında Tevhid* başlıklı bölümünde bu konuya yer verdiğimiz için burada ayrıca bahsetmeye gerek duymadık.

B. ARAP EDEBİYATINDA TEVHİD

Arap edebiyatı gerek İslamiyet'ten önceki cahiliye diye anılan dönemde gerek sonraki dönemde bilhassa şiir söyleme sanatı açısından oldukça gelişmiş bir edebiyattır. Özellikle cahiliye döneminde şiirin sosyal hayatta önemli bir yeri, çok büyük ve hayatî bir tesiri vardı. Eski müellifler şiirin Arap toplumundaki önemini vurgularken onun Arapların bütün bilgilerini derleyen, içine alan, şan ve şereflerini koruyan, geçmişteki büyük başarılarını, hatıralarını unutulmaktan kurtarıp yaşatan ana kaynakları olduğunu belirtmişlerdir. Bu yüzden Arapların eski tarihlerine dair rivayetlerden soylarına, neseplerine, âdet ve geleneklerine, atlara, yıldızlara, tabiat hadiselerine kadar çeşitli sahalardaki bilgilerinin şiir sayesinde korunabildiğini söylemişlerdir. (Çetin, 1991: 3/286)

³ Bu konuyla ilgili diğer kaynaklar için bk.: "Tevhid", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, İstanbul, 1998, C.8., s.341-342; Rıdvan Canım, "Divan Edebiyatında Tevhid, Na't ve Münâcâtlar", *İslami Edebiyat Dergisi*, Devre 2/4, İstanbul 1990, s. 9-11; Necla Pekolcay ve diğ., *İslamî Türk Edebiyatında Şekil ve Nevilere Giriş*, İstanbul 1996, s.135-137.

Araplar kendilerine ait ortak bir şiir dili oluşturmuşlardır. Hatta Arap dili ve edebiyatının yedinci yüzyılda tam bir olgunluğa erişerek klasik olma özelliğini kazandığı iddia edilmektedir.(Gürkan, 2005: 74) Şiirin bu gelişiminde bazı uygulamaların etkisi olmuştur. Bunların başında şairlerin birbiriyle yarıştığı müsabakalar gelmektedir. Bir geleneği olduğu anlaşılan bu merasimler, her yıl kabileler arası savaşların ve kavgaların kesildiği barış günlerinde Zülmecaz, Zülmicenne, Ukaz gibi yerlerde kurulan panayırlarda yapılırdı. Zamanın en büyük şairinin hakemlik ettiği bu yarışmalar şiirlerin yayılmasını ve yeni şairlerin tanınmasını sağlardı. (Çetin, 1991: 3/287) Cahiliye döneminde Arap şiirinin en seçkin örneklerini bu panayırlarda seçilen ve daha sonra Kâbe'nin duvarına asılan ve *Muallakatü's-seb'a* adı verilen şiirler oluşturmaktadır. Dönemin toplum hayatına ışık tutan bu şiirler Arap edebiyatının *külçe altınları* olarak nitelendirilmiş ve bu konuda şu şekilde bir değerlendirme yapılmıştır: *Bu şiirlerdeki kelimeler ağırdır. Ancak bu rahatsız edici bir ağırlık olmayıp altın ağırlığı gibi latif ve hoştur. Tabii şekillerini koruyan bu kelimelerde adeta teknik (mimarî) bir düzen vardır. İmâle, zihâf ve benzeri hatalardan tamamen uzaktırlar. Cevher parçalarına benzeyen bu kelimeler hem düzgün, hem de sağlamdır. Bu şiirlerin ve genellikle Cahiliye ve sonrasındaki Arap edebiyatı eserlerinin bütün güzellikleri saf ve tabiidir.*⁴

İslamiyet'ten önce bu durumda olan Arap şiir geleneği İslamiyet'le birlikte yeni bir safhaya girmiştir. Zira Hz. Peygamber (sav)'e karşı şiiri hem bir silah gibi hem de bir af vesilesi olarak kullanmışlardır. Her ne kadar *İslamiyet'ten önce hitabetten çok şiire önem verilirken Kur'an'da şairlere hücum edilmesinden dolayı şiir kıymetten düşmeye yüz tutmuş ve şiirin aleyhine hitabet büyük bir rağbet görmüştür* (Huart, 1944: 82) denilse de bu sanat gerek Hz. Peygamber (sav) döneminde gerekse sonraki dönemde İslamiyet'in himaye ve teşvikiyle ilerlemiştir. Ayrıca Kur'ân-ı Kerîm ve hadis-i şeriflerin dil inceliklerini anlamak, gramer ve lügat güçlüklerini açıklamakta da şiirden faydalanılmıştır. (Çetin, 1991: 3/287) Hatta İslamî Arap şiiri diye bir kavram dahi ortaya çıkmıştır. Buna göre İslamî Arap şiiri

⁴ Şerafettin Yaltkaya (çev. Nevin Karabela), "Arap Edebiyatı", *Nüşa Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, Yıl: III, Sayı:9, Bahar 2003, s. 3.

İslam'ın inanç, hakkaniyet ve ahlak prensipleri dikkate alınarak söylenen Arapça şiir diye tanımlanmıştır.⁵

İslamiyet'le birlikte şiirin dili de yumuşamıştır. Çünkü şiirin gücünün seçilen kelimelerin sertliğine göre değerlendirildiği bu dönemde Müslüman olan şairlerin eskiye göre daha nahif kelimeler seçmeleri sebebiyle değerlerinin düştüğü yorumu yapılmıştır. Ancak şiir, Hz. Peygamber (sav) ve dört halife döneminde daha çok dinî mücadelenin bir aracı haline gelmiştir. Cahiliyenin hikmet konulu şiirleri İslam'ın etkisiyle yeni bir hale bürünmüş, Abbasîler döneminden itibaren ise zühd, tasavvuf ve felsefe ağırlıklı anlam ve kavramlarla zenginleşmiştir. Maddî aşk ve gazel kavramları hatta dinen yasak olan içkiyle ilgili unsurlar, sembolist bir dil kullanılarak bu tür şiirlerde yer almaya başlamıştır. (Gürkan, 2005: 79-85)

Cahiliye devri şiirinde din, az ve müphem bir yer tutmaktadır. Ancak Arap toplumunda tevhid inancı olmasa da bir Allah telakkisinin bulunduğu bilinmektedir. Bu yüzden şairlerin bu dönemde dua cümlelerinde *ya Allah* ve daha sık olarak *Allahumme* tabirlerine yer vermeleri; ayrıca Arap dilinde *Rahmân* ismi gibi Allah isminin de çoğulunun bulunmaması Arapların inançlarında bir olan yüce yaratıcıyı ifade ettiklerini göstermektedir. Nitekim cahiliye şiiri incelendiğinde çoğunluğunun Allah'ı tanıdıklarını ve O'nun için putlara kullandıklarından daha üstün sıfatlar kullandıklarını, O'nun adına yemin ettiklerini gösteren pek çok örnekle karşılaşılmaktadır. Örneğin cahiliye şairlerinden olan Evs b. Hacer, Allah'a daha üstün bir rol biçerek inancını değerlendirdiği şiirinin bir beytinde şöyle der:

Lât'a, 'Uzzây'a ve onlara ibadet edenlere and içerim, Allah'a da; çünkü Allah, onlardan daha yücedir.

Hanif olduğu bilinen şair Lebîd'in divanında Allah inancı, varlığı, birliği ve tüm yaratıklara ihsanda bulunduğu dair bilgiler göze çarpmaktadır. Kardeşi Erbed'e söylediği şiirlerinde de hanifliğe dair bazı belirtiler vardır; özellikle insanın faziletli ve olgun bir kişi olabilmesi için, tek yolun Rabbine olan sorumluluğunu yerine getirmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Aşağıdaki şiiri konuyla ilgili tipik örneklerden biridir:

⁵ Mehmet Yalar, "İslamî Arap Şiiri ve Hz. Peygamber", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 18, Sayı: 1, 2009, s. 65.

Benzeri olmayan Allah'a hamd olsun. Tüm iyilikler kendi gücü ve kuvvetindedir; istediğini yapar.

Kimi doğru yola iletirse o, hidayete kavuşur ve mutlu bir yaşamı olur. Dilediğini de saptırır.⁶

Muhammesâtu Alî bin Ebî Tâlib başlığını taşıyan ve Hz. Ali'ye dayandırılan aşığıdaki kaside tevhid türü için güzel bir örnek teşkil etmektedir:

Ululuk ve azamet sahibi Allah ne yücedir! O, büyüklük ve ölümsüzlükte eşsizdir.

Ölümde bütün mahlûkat arasında fark gözetmemiştir. Onların tümü yok olmaya mahkûmdur.

Her ne kadar ona meyletsek ve ondan faydalanmayı sürdürsek de dünyamız sona ermeye yöneliktir.

Aldanıp fânî dünyaya meyletmek sıkıntı kaynağıdır.

Hırslı olan kişi uzun süre kalmak arzusunda olsa da, orada oturan kişi çabucak göçecektir.⁷

Arap şiirindeki bu tevhid vurgusu daha sonraki dönemlerde giderek artmıştır. Arapların en büyük mistik şairi kabul edilen Ömer ibn el-Fared'in şiirleri buna güzel bir örnektir. İlâhî aşka yer verdiği şiirlerinde hakikate erişmek için yapılması gerekenleri sembolik bir dille ifade etmiştir. (Huart, 1944: 133)

C. FARS EDEBİYATINDA TEVHİD

İran 651 yılında İslam hâkimiyeti altına girdikten sonra İranlılar zamanla İslamiyet'i benimsemişlerdir. İslamiyet büyük bir hızla yayılmaya başlayınca İranlıların eski dini olan Zerdüş inancındaki Ahura Mazda'nın yerini Allah, Ehrimen'in yerini şeytan almıştır. İranlılar o zamana kadar kullandıkları Pehlevî yazısını terk edip Arap alfabesini kullanmaya başlamışlardır. İki yüz seneye yakın Arap hâkimiyeti altında kalan İranlılar Arap dili ve kültürünün etkisi altında

⁶ Ömer Ünal, "İslam Öncesi Arap Şiirinde Bazı Dinî Motifler", *Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, Yıl: III, Sayı:9, Bahar 2003, s. 176.

⁷ Yahya Suzan, "Arap Şiirinde Bir Nazım Türü: Muhammes", *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* - www.e-sarkiyat.com- Sayı: IV, Kasım 2010, s. 30.

yaşamışlar, Kur'an'ı öğrenmişler, birçok idarî ve askerî terimi benimsemişler ve bir edebî dil haline gelen Arapça ile eser vermişlerdir. (Tokmak, 2000: 22/416)

İslamiyet'in İran şiiri üzerindeki etkisi sonraki dönemlerde de devam etmiştir. Bu etki tasavvufî oluşumlarla birlikte daha da artmıştır. İran tasavvufunun esasını hizmet, muhabbet ve vahdeti idrak oluşturmaktadır. İranlı mutasavvıf şair ve muharrirler bu tasavvufî akideleri en güzel tarzda manzum ve mensur olarak ifade etmişler, ince ve yüksek duygularını dile getirmişlerdir. Hemedânî, Abdullah Ensârî, Senâî bunların başında gelmektedir. İran'ın ilk büyük mutasavvıf şairi kabul edilen Senâî'nin mesnevî türünde pek çok eseri vardır. Bu mesnevîlerin hemen hemen hepsi tasavvufî konuları içerir. Tevhid, na't ve evliyalara kasidelerle başlayıp tasavvufun en esaslı meselelerini ele alır. (Tarlan, 1944: 56-60)

İranlı şairler şiirlerinde anlatmak istediklerini belirli gruplara ayırmışlardır. Kahramanlık, vatan, aşk ve tasavvufla ilgili şiirlerde her beytinde ayrı kafiye olan ve bu nedenle şairi söze bağlamayan mesnevî kalıbı tercih edilmiştir. (İsti'lâmî, 1981: 127) İran edebiyatının bu türde en nadide eserlerini veren ve ilk hamse sahibi olan şair Nizâmî'dir. Onun mesnevîlerinde tevhid türünün güzel örnekleri yer almaktadır. Biz de bu bölümde Fars edebiyatındaki tevhid türünün ele alınışına dair bir fikir vermesi açısından Nizâmî'nin hamsesinin ilk üç eseri olan *Mahzen-i Esrâr*, *Hüsrev ve Şîrîn*, *Leylâ ile Mecnûn* mesnevîlerindeki tevhidlerin tercümelerine yer verdik.

Besmelenin önemiyle başlayan *Mahzen-i Esrâr* mesnevîsi Allah Teâlâ'nın çeşitli şekillerde övülmesi ve tavsif edilmesiyle devam eder:

...

Kapalı göklerin (Arş'in) perdesini açan O'dur; sırlara ermişlerin sevgilisi O'dur. Cömertliği olan her pınarı akıtan, varlığı olan her şeyi meydana getiren, güneşin kemerine mercan dizen, toprağa süslü kaftan giydiren, suyu cevahire benzeten, gönül sahibi erenlere ahlak ve hikmet öğreten, rızık yiyenlere azık yetiştiren, aklın biricik dizginini elinde tutan, aklın gören gözlerine ışık veren O'dur.

Meleklerin alnında secde nişanı parlatır. Yeryüzü padişahlarına taç giydiren. Tedbirlerin pişirdiği şeyleri çiğleştirir, suçluların özürlerini kabul eder, mahşer gününde korkakların koruyucusudur. Bilginlerin tedbir kaynağıdır. Kainatı önünde ve sonunda vücut ve hayat ile var ve yok eden O'dur, o kudret sahibinin ululuğu

önünde iki cihan hiç kalır, bizim önümüz ve sonumuz bir soluktan, bir andan ibarettir.

...

Nizâmî'nin toprağı ki ondan kuvvet almıştır, O'nun tevhid tohumunu yetiştiren bir tarladır. (Gençosman, 1986: 9-12)

Hüsrev ve Şîrîn mesnevisinin başında bir dua bölümünün ardından *Tevhide Dair* başlıklı şiir yer almaktadır. Bu şiirde şair Allah Teâlâ'nın varlığına ve birliğine, O'nun isim ve sıfatlarına vurgu yapmaktadır. Şair Allah Teâlâ'yı bir kul olarak daha iyi tanıyabilmek ve buna bağlı olarak daha iyi bir kul olabilmek için O'na teslim olmak gerektiğini belirtmiştir:

Varlığı yaratan, gökleri hareket ettirip yeryüzündekileri yaşatan Allah'ın adı ile söze başlıyorum. O öyle bir Allah'tır ki kâinat ona secde etmiş. Onun varlığına söz götürmez bir şahit olmuştur. Ne yücedir, o eşsiz ve benzersiz olan Allah ki ona "padişahlar padişahı" diye hitap eder. Feleği ayakta tutan, yıldızları parlatan ve akla vasıtasız hikmet öğreten O'dur. İnce fikirleri cevherlerinden, karanlık geceyi gündüze çıkaran, sevinci ve kederi, ümidi ve korkuyu veren, geceyi ve gündüzü, ayı ve güneşi yaratan yine O'dur. Dağları ve ovaları koruyan da yine O'dur. O'nun varlığına bütün bir varlık şahittir. O'nun kudreti her var olanı yıldırması, varlığının delilleri görebilenlere aşikâr olmuştur.

...

Bu kâinat bahçesinde kendini bir gül gibi parça parça dağıt. Zira bu "tevhid" dağı ile derli toplu olmak mümkün değildir. Sen oradan koşmak için buraya geldin, buradan vazgeç ki oraya yetişesin. Allah'ı anlayabilmek için insanın elinde delil ve kıyastan başka hangi terazi vardır. Aklın kıyası ise yaratana dair ancak bir delil bulabilir, işte o kadar...

...

O'nun saltanatında ortaklık yoktur, her mahlûk O'nun fermanı altındadır. O'nun fermanı altında olanlardan kimin haddine düşmüştür ki azameti karşısında bir dikbaşlılık yapabilsin. Toprak tohuma karşı kendini ayarlar, fakat bundan kıl kadar fayda beklemez; rüzgâr eser fakat bu esişten bir koku kadar menfaat gözetmez. Hayretler içinde bırakan bu kudret, ne kudrettir ki böyle nizamlar göstermesini bilir. (Sevsevil, 1986: 4-6)

Nizâmî'nin bu bölümde yer verdiğimiz son eseri ise *Leylâ ile Mecnûn* mesnevîsidir. Bu mesnevînin başında yer alan tevhidde Allah Teâlâ'nın hamd ve senâsına yer verilmiştir. Ayrıca pek çok güzel sıfatla Allah Teâlâ vasıflandırılmıştır. Allah Teâlâ'nın yaratıcılığı, kudreti, lütfu ve kahrı, ebedî ve ezeli oluşu gibi hususlara yer verilmiştir. Ancak bütün bunların yetersiz olduğu Allah Teâlâ'nın ancak kendisini nasıl nitelendirirse öyle olduğu vurgulanmıştır. Son kısımda yer verdiği dua bölümü ile tevhidi sonlandırmıştır:

...

Ey Tanrı, senin vasfın her türlü eksik vasıflardan münezzehtir. Senin feyzin daimidir. Bu feyiz üzerimizden eksik olmasın.

Ey Tanrı, dokuz mahfenin (dokuz felek) yedi gelini (yedi seyyare) senin kapında perdedardır.

Sen varsın, künh ve mahiyetin sorulmaz. İç ve dışı bilirsin. Ey Tanrı, sakini müteharrik her şey "kün fe-yekün" emriyle senin tarafından yaratılmıştır.

Ey insaniyete akıl armağan eden, can veren Tanrı; senin hükmünün karşısında varlık, yokluk müsavidir. Ey insanları hayrete düşüren ulûhiyet âleminin mahremi olan Tanrı; hem âlem seninle doludur, hem sen ortada yoksun.

Ey Tanrı, sen ancak kendi ilahî vasıflarınla vasıflanırsın. Men' ettiğin şey fena, emrettiğin her şey iyidir.

Ey Tanrı, senin emrin mutlaka yerine gelir. Bütün kâinat senin emrinden vücuda gelmiştir.

Ey Tanrı, dünyanın her şeyinden el etek çekenler, sana erişmek için bu himmeti sarf ediyorlar. Yalvaranların gönlü yalnız seni ister.

Ey yüksek görüş sahiplerinin gözlerine sürme çeken (o gözlere cila veren) Tanrı, ey dar görüşlülere tecelli kapısını açan Tanrı!

Ey Tanrı, senin yoktan var etme sahifenin üzerinde günlerin dersi baştan başlayıp nihayete ermiştir.

Efendi sensin, diğerleri köledirler. Sultan sensin, başkaları kim oluyor?

...

Hiçbir el emeğim olmadan ben haraba her an bir hazine ihsan ediyorsun.

Senin hazinen ihsan etmekle eksilmez. Böyle bir kerem ve ihsan hiç kimsenin karı değildir.

Kulluk ve padişahlık taksiminde istediğini kul istediğini padişah yaparsın.

....

Eğer bütün bunlara rağmen yine beni suale çekeceksen, ey adillerin en adili sen bilirsin. Ecel gelip beni sıkıştırmadan ve günler elimden dizgini almadan evvel, ben, makbul kullarından sayarak peygamberimin kabrinin ravzasına gönder.(Tarlan, 1989: 3-11)

Fars edebiyatının meşhur mutasavvıf şairlerinden biri de Nizâmî'den sonraki dönemlerde yaşamış olan Şebüsterî'dir. Şebüsterî *Gülşen-i Râz* adlı mesnevîsi ile maruftur. Bu eserin manzum olarak tercümesi Ahmed Avni Konuk tarafından yapılmıştır. Turgut Karabey'in edebiyatımıza kazandırdığı eserin ilk bölümünde yer alan tevhid toplam otuz beyitten oluşmaktadır:

Ola hamd ol Hudâ-yı lâ-yezâle

Ki ilhâm etti nûr-ı fikri bâle

Cihâniyânı fazl[ı] kıldı rûşen

Türâb-ı Âdemi ol feyzi gülşen

Zihî kâdir o ki bir tarfetü'l- 'ayn

O kâf u nûn ile zâhir bu kevneyn

Koyunca kâf-ı kudret dem kalemde

Yazıldı nakşlar levh-i 'ademde

O demden oldu peydâ her dü- 'âlem

O demdendir hüveydâ rûh-ı Âdem

Zuhûr etti o demden 'akl-ı küll hem

Anıñla hep bilindi asl-ı 'âlem

Vücûduñ gördü bir şahs-ı mu 'ayyen

Tefekkür eyledi ol dem kimim ben

*Bu cüz'den külle kıldı bir sefer ol
O küllden 'âleme kıldı güzer ol*

*Cihân-ı gördü emr-i i 'tibârı
Misâl-i vâhid ol 'adâda sârî*

*Cihân-ı emr u halk oldu metâli '
Neden zâhirse oldu añna râci '*

*Gidip gelmek bu yerde bilmek oldu
Bakılsa gitmek 'ayn[ı] gelmek oldu*

*Bir asla râci 'dir bu cümle eşyâ
Odur ancak olan pinhân ü peydâ*

*Zihî hallâk u kâdirdir ki bir dem
Eder âgâz u encâm-ı dü- 'âlem*

*Cihân-ı halk u emr oldu o vâhid
O vâhid kesret ü kesret bu vâhid*

*Bütün bu vehmdendir suret-i gayr
Ki nokta dâ 'ire eyler serî ' seyr*

*Hemân bir hattır ancak evvel âhir
Añna halk-ı cihân oldu müsâfir*

*Bu râha enbiyâ hep sarbândır
Delîl ü reh-nümâ-yı kâvrândır*

*O rûh-ı 'âlem oldu halka sâyir
Odur evvel odur âhir bu zâhir*

*Ahaddir mîm-i Ahmed içre zâhir
Bu devre oldu evvel 'ayn-ı âhir*

*Makâm-ı dil-güşâdır cem '-i cem 'î
Cemâl-i cân-fezâdır şem '-i cem 'î*

*Göñüller bûy alırlar gülşeninden
Tutar hep dest-i cânlar dâmeninden*

*Çıkan söz evliyânîñ bak dilinden
Nişân vermekde kendi menzilinden*

*O dem ki oldular bu nefse vâkıf
Haber verdi nedir ma 'rûf u 'ârif*

*Kimi der bahr-i vahdetten ene 'l-Hakk
Kimi de kurb u bu 'da saldı zevrak*

*Kimine 'ilm-i zâhir hâsıl oldu
O menzil-gâh-ı 'ilmî sâhil oldu*

*Kimi cevher çıkardı ka 'r-ı yemmden
Ziyâ-bâr oldu kalbe dürr-i rûşen*

*Kimi söz söyledi bu cüz' [ü] külden
Kadîm [ü] muhdes ü gül-zâr u gülden*

*Kiminde zülf ü hâl ü hatt nişân var
Şarâb u şem ' ü cânânla beyân var*

*Bu sözler râz-ı erbâb-ı dil oldu
'Ukûl-ı halka fehm-i müşkil oldu*

*Verir hayret 'ukûla bu me'ânî
Bize lâzım değil mi bilmek anı (Karabey, 2007: 63-68)*

Örneklerden de anlaşılacağı üzere Fars edebiyatına ait eserlerde tevhid türüne oldukça geniş bir yer verilmiştir. Allah Teâlâ'nın varlığı ve birliği gerek doğrudan O'nun isim ve sıfatlarıyla gerekse çeşitli semboller ve mazmunlarla ifade edilmiştir. Genel tavır ise şairin Allah Teâlâ'nın yüceliği ve kudreti karşısında acizliğini dile getirmesidir. Bütün bu özellikler klasik Türk edebiyatındaki tevhidlerde de görülmektedir.

I. BÖLÜM: TÜRK EDEBİYATINDA TEVHİD

Türk edebiyatı İslamiyet'ten sonra yeniden şekillenmiştir. Zira Türkler millet olarak İslam dinini kabul ettikten sonra bu dinle ilgili konulara edebî eserlerinde geniş yer vermişlerdir. Hatta dinî konularla ilgili müstakil türler ortaya çıkmıştır. Bunlardan biri de tevhidlerdir. Biz de bu bölümde genel olarak Türk edebiyatında tevhidin ele alınışına yer verdik. Ayrıca klasik sanatlarımızdan olan hüsn-i hat ve mûsikîye de tevhid konusunun nasıl yansıdığını örneklerle açıklamaya çalıştık. Ancak asıl konumuz olmadığı için bu bölümdeki konuları genel hatlarıyla ele almayı uygun gördük.

E. KLASİK TÜRK EDEBİYATINDA TEVHİD

Klasik Türk edebiyatı İslamî bir geleneğe dayanmaktadır. Bu gelenek gerek manzum gerek mensur olarak verilen eserlere yansımıştır. Özellikle klasik Türk edebiyatı içerisinde oluşan türler ve bu türlerin divan ve mesnevîlerin tertibindeki yer alış sırası bize bunu açıkça göstermektedir.

Klasik Türk edebiyatında ortaya çıkmış pek çok dinî tür vardır. Tevhid, münâcât, na't, mi'râciye gibi türler bunların başında gelmektedir. Tevhid türü ise Allah Teâlâ'nın varlığı, birliği, yüceliği ve kudreti gibi konuları işlediği için divan, mesnevî ve benzeri eserlerin baş kısmında yer almıştır.

Tevhidlerin hem manzum hem mensur şekilde yazıldığını görmekteyiz. Divanlarda yer alanlar genellikle kaside şeklinde, mesnevîlerde yer alanlar ise genellikle mesnevî şeklinde yazılmışlardır. Ancak bunun dışında gazel, tercî-i bend, murabba' nazım şekilleriyle de yazıldığı görülmektedir.

1. MENSUR ESERLERDE TEVHİD

Klasik Türk edebiyatı geleneğine göre mensur eserler genellikle besmele, hamdele, salvele gibi dinî ifadelerle başlar. Bu ifadeler bazen tevhid, münâcât ve na't nazım türlerine dönüşmüştür. Bu türler içerisinde ilk sırayı tevhidler almaktadır.

Klasik Türk edebiyatında en güzel, en sanatlı nesir örnekleri hiç şüphesiz Sinan Paşa ile verilmeye başlamıştır. Onun yer yer beyitlerle süslediği Tazarru'-nâme adlı eseri edebiyatımızın nesir alanında verilmiş en meşhur eserlerinden biridir. Bir gönül kitabı olan Tazarru'-nâme için, *korku ile ümid arasında dolaşan bir kalbin feryatları, iniltileri, tövbe ve istiğfar ile varlığın künhüne erişmek, hakikatin derinliğine ermek isteyen bir zekânın çaresizlikle gönle dönen zavallılığı ve acizliğinin bin isyan ve nisyanının mütemadi görüldüğü ve hissedildiği bir eser değerlendirmesi yapılır.* (Tulum, 1971: 15)

Sinan Paşa Tazarru'-nâme'si mensur besmele ve hamdelenin ardından Allah Teâlâ'ya sunulan övgülerle devam eder. Allah Teâlâ'nın esmâsının tek tek zikredilip açıklandığı bu bölüm her ne kadar tevhid başlığı taşımasa da tevhid özelliği göstermektedir:

*Bir Alîm'dür ki, ilmîne gâyet yok; bir Kadîr'dür ki, kudretine nihâyet yok,
Kadîmd'dür ki, ukûl-i mütekaddimîn ve müte'ahhirîn dâyire-i kıdemine
kadem basamaz; Hakîm'dür ki, hukemâ-yı evvelîn ü âhirîn hikmet-i ma'rifetinden
dem vuramaz.*

...

Mukaddim'dür öne geçeni; Mu'ahhir'dür son kalanı.

Velî'dür evliyasına; Vekîl'dür asifyâsına.

Zârr'dur mazarrâtı, hikmetten; Nâfi'dür menfe'ati, kudretten.

Rabb'i durur mümkinâtun; Nûr'ı durur mevcûdatun.

Bu cümleler beyitlerle devam eder. Ve sonrasında İhlâs suresinden iktibas ettiği ayetlerle birlikte Allah Teâlâ'nın birliğini ifade eden şu cümleler yer almaktadır:

*Vâhid'dür ki, sürâdikât-i lem-yezelîde ferdâniyet ile mevsuf; Ehad'dür ki,
serîr-i lâ-yezâlîde vahdâniyet ile ma'rûf.*

Ferd durur, Samed; lem yelid velem yûled velem yekünlehü küfüven ehad⁸

Ardından manzum bir münâcâta yer veren Sinan Paşa, çeşitli ayetlerden iktibaslarla sürdürdüğü nesir kısımda tevhid konusunu işlemiş, ardından *Beyân-ı Tevhîd* başlıklı ve oldukça uzun manzumesiyle güzel bir tevhid örneği vermiştir:

⁸ “O doğurmamıştır ve doğmamıştır. O'nun hiçbir dengi yoktur.” (İhlâs, 112/3-4)

İlâhâ, Melikâ, Pâdişâhâ! Sen ol Evvel'sin ki, sana ibtidâ yok, ve sen ol Âhir'sin ki, sana intihâ yok.

Sen ol Zâhir'sin ki, kimse ne-y-idüğün bilmez; ve sen ol Bâtın'sın ki, kimseneden gizlenmez.

Bir Hayy'sın ki, cemî'-i hayler hayatı senden alur; bir Kayyûm'sın ki, cemî'-i muhtâclar hâcetin sende bulur.

*Bir Cebbâr'sın ki **innâ ce'alnâ fi a'nâgihim ağılâlen**⁹ zencîrîle cebbârlarun boynını bağlamışsındur; bir Kakhâr'sın ki **legata'nâ minhü'l-velîn**¹⁰ tîgîle kâhirlerün cân damarlarını kesmişsindür.*

*Bir Subbûh u Kuddûs'sın ki, tesbîhün-içün hezârân hezâr cevâhir-i zevâhir-i ervâh-ı mücerrede, me'âric-i ulvî ve târim-i bâlâ ve merâkî-yi semâvât-ı ulâda mevc mevc ve fevc fevc turup, bahr-i tesbîhte sâbih ve cihân-ı takdîste sâyah olup, sabûhları **nahnü nüsebbihû bihamdik**¹¹, gabûkları ve **nukaddisû lek**¹².*

*Bir Vâhid'i Ehad'sin ki, tevhîdin-içün her zerre-i ber ve her katre-i bahir, lisân-ı hâl ve delâlet-i ahvâl ile bülbül-i gûyâ olup eydür ki, **lâ ilâhe illallâhu vahdehû lâ şerîke leh lehü'l-mülkü ve lehü'l-hamdü ve hüve 'alâ külli şey'in kadîr**.¹³ (Tulum, 1971: 32-36)*

Klasik Türk edebiyatında nesir alanında verilen eserlerden biri de şair tezkireleridir. Ali Şir Nevâî'nin yazdığı Mecâlisü'n-Nefâ'is'in ilk örneğini oluşturduğu tezkireler, sonraki dönemlerde giderek artmış ve yazıldıkları döneme ışık tutmuşlardır. Bu eserlerin başlangıç bölümleri genellikle geleneksel düzene uygun olarak besmele, hamdele ve salvele ile oluşmuş bazılarında ise manzum bir tevhide yer verilmiştir. 18. Yüzyılın tanınmış tezkire yazarlarından Sâlim Efendi'nin Tezkiretü'ş-Şu'arâ adlı eserindeki *Münâcât ve tevhid be-dergâh-ı hazret-i Rabb-i Mecîd* başlıklı manzume buna örnektir.

Örneklerde de görüldüğü gibi tevhid türü yalnız manzum eserlerde değil mensur eserlerde de yer almıştır. Hatta klasik Türk edebiyatındaki eserlerin tertip hususiyetine uygun olarak eserlerin ilk kısımları bu ifadelerle süslenmiştir.

⁹ “Biz onların boyunlarına halkalar geçirdik.” (Yâ-Sîn, 36/8)

¹⁰ “Sonra onun can damarını koparırdık (onu yaşatmazdık).” (Hâkka, 69/46)

¹¹ “..bizler hamdinle seni tespih...” (Bakara, 2/30)

¹² “...ve seni takdis edip dururken...” (Bakara, 2/30)

¹³ Namazdan sonra okunan bir tespihtir.

2. DİVAN VE MESNEVİLERDE TEVHİD

Klasik Türk edebiyatında mürettep divanlarda geleneksel tertip hususiyeti gözetilir. Buna göre Allah Teâlâ'nın konu edildiği manzumeler başta yer alırken Hz. Peygamber (sav)'e ve dört halifeye, dönemin büyüklerine yazılan manzumeler sırasıyla devam eder. Bunlar genellikle kaside nazım şekliyle yazılırlar. Ancak bu düzen genel olarak takip edilse de bazen bu konuları ele alan farklı nazım şekliyle yazılmış şiirler bulunabilir ve bu şiirler divanın değişik bölümlerine serpiştirilmiş olabilir. Fuzûlî Divanı'nda gördüğümüz gibi başta kaside nazım şekliyle yazılmış bir tevhid bulunmasına rağmen, gazeller bölümünde ya da diğer nazım şekillerinin içinde tevhid konulu şiirler yer almaktadır. Bütün bunların yanında divanında tevhid türüne yer vermemiş şairler de vardır. Bazen divanlar doğrudan na'tla ya da dönemin sultanına övgüyle başlayabilmektedir.

Uzun hikâyelerin anlatıldığı mesnevîlerde ise konuya doğrudan girilmez. Bir mesnevîyi oluşturan ve mesnevîlere özgü çeşitli bölümler vardır. Bunlar genellikle şu sırayı izler: Mensur ya da manzum dibâce, tevhid, münâcât, na't, mirâciye, medh-i çihâr-yâr-ı güzîn, eserin sunulduğu kişiye methiye, sebep-i telif ya da sebep-i nazmı kitap, âğâz-ı dâstan ve hatime. (Dilçin, 2005: 168-173) Mesnevîlerde yer alan tevhid, münâcât ve na't birden fazla da olabilir. Bazen mesnevînin içinde farklı bir nazım şekliyle yazılmış tevhidler de yer alabilir. Burada esas dikkat çekilmek istenen husus tevhid türünün eserin genellikle baş kısmında yer almasıdır.

Divan ve mesnevîlerde yer alan tevhidlerin 16. yüzyılda verilen örnekleri tezin ikinci bölümünde incelendiği için burada genel bilgiler verilmesi yeterli görülmüştür.

F. YENİ TÜRK EDEBİYATINDA TEVHİD

Tanzimat'tan günümüze kadar geçen süreçte Türk edebiyatı batı kültürünün etkisi altında gelişmiştir. Tanzimat'ın getirdiği yeni ve batılı hayat görüşü edebiyatımızı yalnız şekil bakımından değil aynı zamanda muhteva bakımından da etkilemiştir. Tanzimat'tan sonra tevhid yazma geleneği devam etmiştir ancak konu

eskiye nazaran oldukça değişmiştir. 19. Asırda materyalist felsefeye bağlı olarak Tanrı'yı inkâr edenlerin çoğalması üzerine bu dönemde yazılan tevhidlere Allah Teâlâ'nın varlığının ispatı meselesi bir problem olarak girmiştir. Önceden Allah Teâlâ'nın kudreti, O'nun yaratma gücünün eşyada tecellisi, her şeyin ve bilhassa kâinattaki şaşmaz nizamın Allah Teâlâ'nın varlığını ve birliğini göstermesi gibi konular işlenirken Tanzimat'tan sonra yazılan bu tür şiirlerde Allah Teâlâ'nın kudreti karşısında duyulan hayretin hayranlığa dönüştüğü tespit edilmiştir. Ayrıca bu dönemde Allah Teâlâ'nın varlığının sadece iman ile değil, eşyadaki tecellilere bakarak akıl ile de kabul edileceği söz konusu edilir.¹⁴

Tanzimat sonrası edebiyatında tevhid yazma geleneğinin Şinâsi, Ziya Paşa, Abdülhak Hâmîd, Recâizâde Mahmud Ekrem ve Muallim Nâci gibi şairler tarafından devam ettirildiğini görmekteyiz. (Birinci, 1981: 59-74) Bu şairlerin tevhid konusunu nasıl ele aldıkları şiirlerinden aldığımız kesitler üzerinde açıkça görülmektedir.

Şinâsi, *Münâcât* başlıklı şiirinin ilk bölümünde klasik Türk edebiyatındaki tevhidleri aratmayacak şekilde Allah Teâlâ'nın varlığı, birliği ve kudreti gibi hususlar üzerinde durmuştur. Buna göre Allah Teâlâ bütün varlığın hâkimi ve sahibidir. O ezelî ve ebedîdir. Kâinattaki her şey O'nun emri üzere yaratılmıştır ve yine O'nun emriyle hareket etmektedir. O'nun varlığı beden gözüyle görülmez ancak basiret sahipleri O'nun varlığını idrak edebilirler.¹⁵

Hak Teâlâ azamet âleminin pâdişehi

Lâ-mekândır olamaz devletinin taht-gehi

Hâsdır Zât-ı İlâhîsine mülk-i ezeli

Bî-hudûd anda olan kevkebe-i lem-yezeli

Eser-i hikmetidir yerle göğün bünyâdı

Dolu boş cümle yed-i kudretinin îcâdı

¹⁴ “Tevhid”, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, İstanbul 1998, C.8., s.342.

¹⁵ Şinâsi'nin *Münâcât* şiiri üzerine daha fazla bilgi edinmek için bk. Mehmet Kaplan, *Şiir Tahlilleri-1*, İstanbul 2004, s.31-38.

*İzzet ü şânını takdîs kılar cümle melek
Eğilir secde eder pîş-i celâlinde felek*

*Emri vech üzre yer eyler gece gündüz hareket
Değişir tazelenir mevsîm-i feyz ü bereket*

*Pertev-i rahmetinin lem‘asıdır ayla güneş
Tâb-ı hışmından alır alsa cehennem ateş*

*Şerer-i heybet-i ulviyyesidir yıldızlar
Anların şu‘lesi gök kubbesini yaldızlar*

*Kimi sâbit kimi seyyâr be-takdîr-i Kadîr
Tanrı’nın varlığına her biri bürhân-ı münîr*

*Varlığın bilme ne hâcet küre-i âlem ile
Yeter isbâtına halk ettiği bir zerre bile*

*Göremez zâtını mahlûkunun âdî nazarı
Hisseder nûrunu ammâ ki basiret başarı*

*Vahdet-i zâtına aklımca şehâdet lâzım
Cân ü gönlümle münâcât u ibâdet lâzım (Kaplan: 2004: 31-32)*

Tanzimat sonrası şairlerinin önde gelen isimlerinden biri olan Ziya Paşa, *Tevhîd-i Bârî ve Münâcât* adlı şiirinde değişik bir üslup kullanmıştır. Allah Teâlâ’yı çeşitli sıfatlarla vasf ettiği dizelerinin ardından O’na sorular yöneltmeye başlamış son kısımda ise aczini dile getirip bağışlanma talep etmiştir. Bu yüzden kendisine edebiyatımızda Tanrı’ya soru soran ilk şair denilebileceği tespiti yapılmıştır. (Okay, 2005: 29) Ziya Paşa bu şiirinde Allah Teâlâ ile konuşan, O’na sorular sorup cevap isteyen bir kul konumundadır:

*Ey varlığı varı var eden var
Yok yok sana yok demek ne düşvâr*

*Der her şeyin lisânı her gâh
Allah Allah Allah Allah*

....

*Sensin eden ey hâkim-i dânâ
Bu âlemi âlem-i muammâ*

*Zerrât-ı anâsır-ı mevâlid
Emrinden bulur nizâm-ı te'bid*

*Ey âlemi var eden Hudâvend
Ey Âdem'i zar eden Hudâvend (Özalp, 1995: 333-337)*

...

Abdülhak Hamid Tarhan'ın şiirlerinde Allah fikrini ve tevhid temasını dönemin perspektifine uygun olarak ele aldığını görmekteyiz. *Münâcât* adlı şiirinde Allah Teâlâ'nın esmâ ve sıfatlarına yer vermiş, O'nun zatının yüceliğini, ezeli ve ebedî oluşunu dile getirmiştir:¹⁶

*Zâtındır o zât-ı bî-bidâyet
Her nâmütenâhiye nihâyet
Ma'dûm ebediyyetinde gayet
Mevhum ezeliyyetinde neş'et (Bilgegil, 1959: 8)*

Bu şairlerin dışında Recâizâde Mahmud Ekrem'in ve Cenap Şehâbeddin'in de birer tevhidi vardır. Şiirlerinin pek çoğunda dinî-ahlakî değerleri ön planda tutan dönemin *İslamcı şairi* Mehmed Akif Ersoy'un da *Tevhid yahut Feryâd* isimli uzun bir manzumesi bulunmaktadır:

*Ey nûr-ı ulûhiyyetinin zilli avâlim
Zillin bile esrâr-ı zuhurun gibi muzlim!
Kürsî-i celâlin –ki semâlarla zeminler*

¹⁶ Abdülhak Hamid Tarhan'ın şiirlerinde Allah telakkisi üzerine detaylı bir çalışma için bk. M. Kaya Bilgegil, *Abdülhak Hâmid'in Şiirlerinde Ledünnî Mes'elelerden Allah*, İstanbul 1959.

Bir nokta kadar sahn-ı muhîtinde tutar yer-

İdrâkin eder gâye-i ümmîdini haybet...

Yâ Rab, o ne dehşettir İlâhi, o ne heybet!

...

Fermânına mahkûm ezeliyyet, ebediyyet;

Ey pâdişeh-i arş-ı güzîn-i samediyyet.

İbdâ'-ı bediin –ki cihanlarla bedâyi'

Meydana getirmiş –bize ey Hâlık-ı mübdi'

Mübhem nasıl olmaz ki? Ademden değil isbât,

Bir zerre-i mevcudu yok etmek bile heyhat,

Kâbil olamaz çıksa da bin dest-i muharrib.

Yâ Rab, bu nasıl âlem-i lebrîz-i garâib! (Ersoy, 2001: 11-12)

Tevhid bir tür olarak olmasa dahi muhteva olarak yaşamaya devam etmektedir. En eski dönemlerden günümüze kadar olan edebiyatımızda Allah Teâlâ'nın varlığına, birliğine, isim ve sıfatlarına dair yazılmış ya da bunların konu edildiği pek çok eser bulunmaktadır. Son dönem şairlerinde Necip Fazıl Kısakürek'in *O Var!* başlıklı şiiri bunlardan biridir. Şair bu şiirinde Allah Teâlâ'nın varlığını ve birliğini büyük bir coşkuyla haykırmaktadır:

Her defa haberi taze bir müjde;

O var!

Her defasında, geç, gafletten vecde;

O var!

Ne sen varsın, ne ben, ne yâr, ne kimse;

O var!

Bütün sevdiklerin elden gittiyse;

O var!

Kalacak kim var ki, dost tomarından?

O var!

Sana daha yakın şah damarından;

O var!

Arama, ilâç yok eczahanede!

O var!

Gâyede, sebepte ve bahanede;

O var!

Sevdiğini ebed boyu tutan dinç;

O var!

Ölümsüzlük şevki, ilâhî sevinç;

O var!

Yıkılmaz dayanak, kırılmaz destek;

O var!

Tekten de tek, bir tek, tek başına tek;

O var! (Kısakürek: 2006: 32)

Ziya Gökalp'in *Tevhid*, Orhan Seyfi Orhon'un *Birlik* ve Fazıl Hüsni Dağlarca'nın *Allah'a ve Bize Dair* şiirleri bu konuyla ilgili örneklerdendir.¹⁷ Bu örneklerden de anlaşılacağı üzere Tanzimattan günümüze Türk edebiyatında tevhid konusu şiirlerde işlenmiş ve oldukça güzel eserler ortaya konmuştur.

G. HALK EDEBİYATINDA TEVHİD

Bir milleti oluşturan en önemli unsur o milletin maddî ve manevî değerlerini ifade eden kültürüdür. Kültürün beslendiği en temel kaynak ise dindir. Türkler İslamiyet'i kabul ettikten sonra kültürel olarak bir değişim ve dönüşüme uğramışlar, bu durum halkın edebî yaşantısını da etkilemiştir.

Halkın edebî zevkini karşılamak üzere sözlü olarak ortaya konan, kendine has bir dile ve üsluba sahip olan edebiyata halk edebiyatı denilmektedir. (Sakaoğlu, 1997: 15/345) Halk edebiyatı genel olarak kaynaklarda anonim halk edebiyatı, âşık edebiyatı ve tekke edebiyatı olmak üzere üç ayrı bölümde incelenmektedir. Biz de bu üç alanda Allah Teâlâ'nın varlığının ve birliğinin ifadesi olan tevhid konusunun nasıl işlendiğine yer verdik.

Yazarları genellikle bilinmeyen ve halk arasında sözlü olarak nesilden nesile aktarılan hikâye, destan, türkü, mani, bilmece, masal, atasözü gibi çeşitler anonim halk edebiyatının kaynaklarını teşkil etmektedir. Bunların içinde en eski dönemlere

¹⁷ Abdullah Öztemiz Hacıtahiroğlu, *Türk Edebiyatında Dinî ve Ahlâkî Şiirler (Antoloji)*, İstanbul 1963, s. 93, 104, 128-129.

kadar dayanan destanlar özellikle İslamiyet'in kabulünden sonra dinî bir nitelik kazanmıştır.

Destanların dışında anonim halk edebiyatının diğer türleri olan mani ve ninnilerde de Allah Teâlâ'nın varlığına ve birliğine dair ifadeleri görmekteyiz. Erzurumlu İbrahim Hakkı'ya ait şu mani, dinî hususiyetinden öte doğrudan doğruya Allah Teâlâ'yı bir bilme ve O'nun vasıflarına dairdir:

Mahlûk ile bil Hakk'ı

Masdar bul o müştakki

Evvel O'dur Âhir hem

Pinhan ayan ey Hakkı (Çelebioğlu, 1998: 741)

Özellikle dinî mahiyetteki ninnilerde ise *lâ ilâhe illallâh*, *tevhid*, *besmele* gibi ifadeler görülmektedir. Bunlar daha çok annenin çocuk sahibi olduğu için Allah Teâlâ'ya şükürünü, çocuğunu sıhhat ve afiyetle büyütme veya çocuk sahibi olabilme dileğini ifade eder. Pek çok örneğin verilebileceği bu konuda Rize yöresinden derlenen aşağıdaki ninni konuya güzel bir örnek teşkil etmektedir:

Yat dizime yat dizime

Bak gözüme bak gözüme

Sütüm sana helal olsun

Zikreyle zikreyle

İnkâr eyleme

Zikri inkâr eyleme

La ilâhe illallâh

La ilâhe illallâh! (Çelebioğlu, 1982: 44)

Dualar da halk kültürünün en önemli kaynaklarından biridir. Günlük konuşmalarımız sırasında dilimizden düşürmediğimiz Allah Teâlâ'nın isimleri dualarımızın içinde sık sık geçmektedir. Zira dua edilen makam O'nun yüce zatıdır. Bu dualardan biri de çocukların yatmadan önce söylediği manzume şeklinde olan yatak dualarıdır. İyi dileklerin yer aldığı bu dualarda Allah Teâlâ'nın varlığı ve birliği de vurgulanmaktadır:

Allah birsin, billah Nur'sun

Yetmiş iki millete Tanrısın

Dört yanımı bürüsün

Sabaha çıkarsam elhamdülillah
Sabaha çıkmazsam elhükümülillah

...

Yardımcımız Allah

Allah'ım sensin

İsm-i a'zamsın

Gam ile kazayı def eden sensin

Sübhân Sübhân... (Çelebioğlu, 1998: 765,769)

Sevdadan hasrete, kahramanlıktan vatan sevgisine uzanan konuların daha çok hece ölçüsüyle söylenen manzumelerle dile getirildiği dala âşık edebiyatı denilmektedir. (Sakaoğlu, 1997: 15/345) Bu alanda verilmiş eserlerde Allah Teâlâ'nın varlığına ve birliğine dair ifadelere yer verildiğini görmekteyiz. Âşık edebiyatının en önemli temsilcilerinden biri olan Karacaoğlan bir dörtlüğünde Allah Teâlâ'nın ezeli ve ebedi oluşunu ve O'nun yüceliğini ifade etmiştir:

Evvel Allah âhir Allah

Andan ulu gelmemiştir

Hak Muhammed'den sevgili

Hakk'ın kulu gelmemiştir (Yüzendağ, 1977: 56-58)

Tekkelerde yetişen şairlerin bir kısmı halka tasavvufî düşünceleri yaymak amacıyla halk dilini ve halk edebiyatı nazım şekillerini kullanmışlardır. Bu şairlerin eserleriyle tekke edebiyatı meydana gelmiştir. (Alkan, 1973: 4) Anadolu'daki tekke edebiyatının kurucusu kabul edilen Yunus Emre başta olmak üzere bu sahada eser veren şairler genellikle dinî-tasavvufî konuları ele almışlardır. Allah Teâlâ'nın varlığı ve birliği bu konuların başında gelmektedir. Tekke edebiyatında bu konuların işlendiği nazım türüne ilahi denilmektedir. Allah Teâlâ'nın varlığını, birliğini, yücelik ve kudretini anlatan ve telkin eden bu şiirler klasik Türk edebiyatındaki tevhid türünün karşılığıdır. (Artun, 2010: 199)

Şiirlerinin nerdeyse tamamına yakını Allah aşkı ile söyleyen Yunus Emre, Allah Teâlâ'nın varlığını, birliğini, yüceliğini sık sık dile getirmiştir. Aşağıdaki şiir kelime-i tevhide dairdir:

Müminin kalbini yuyup arıdan

Lâ ilâhe illalâhdur ya nedür

Afv idüp cehennem nârın eriden

Lâ ilâhe illalâhdur ya nedür

...

Yûnus dir ki Allah cümleden ulu

Farzıla sünnetin tutandur kulu

Cennetün üst eşiginde yazılı

Lâ ilâhe illalâhdur ya nedür (Tatçı, 2005: 31-32)

Tekke edebiyatının önemli temsilcilerinden biri olan Kaygusuz Abdal aşağıdaki ilahisinde tevhid vurgusu yapmaktadır:

Bülbüle gülzâr gerek

Tûtîye şeker gerek

Sarrafa gevher gerek

Lâ ilâhe illallâh

Cân olanı cân bilür

İnsanı insan bilür

Her sırrı Sultân bilür

Lâ ilâhe illallâh

Cümle âlem zât imiş

Deryâ-yı hikmet imiş

Hakkıla vuslat imiş

Lâ ilâhe illallâh (Güzel, 2000: 527-528)

Örneklere de görüldüğü gibi halk edebiyatına ait hemen hemen her türde pek çok İslâmî motifin yanında doğrudan doğruya tevhide dair yani Allah Teâlâ'nın varlığını, birliğini, isimlerini ve sıfatlarını içeren ifadeler yer almıştır.

H. HAT VE MÛSİKÎDE TEVHİD

İslam dininin temel akidesi olan tevhid, edebiyatımızla beraber diğer İslam sanatlarında da işlenmiştir. Bu konu bazen hattatların elinde güzel bir levhaya

dönüşürken bazen usta bestekârlar tarafından nağmelere dökülmüştür. Bu bölümde hüsn-i hat levhalarında ve mûsikîmizde tevhid konusunun ele alınışına yer verdik.

1. HÜSN-İ HAT LEVHALARINDA TEVHİD

Sözlükte *yazı, çizgi; çığır, yol* gibi anlamlara gelen hat kelimesi terim olarak *Arap yazısını estetik ölçülere bağlı kalıp güzel bir şekilde yazı yazma sanatı* anlamında kullanılmıştır. Kaynaklarda genellikle *cismanî aletlerle meydana getirilen ruhanî bir hendesedir* şeklinde tarif edilmektedir. (Derman, 1997: 16/427)

İslam dinini kabul eden hemen hemen bütün kavimlerin dinî bir gayretle benimsediği Arap yazısı, hicretten birkaç asır sonra İslam ümmetinin ortak bir değeri haline gelmiştir. Özellikle Kur'ân-ı Kerîm'i Allah Teâlâ'nın sözüne yakışır bir güzellikte yazma heyecanı, gayret ve titizliği yazının sanat yazısı seviyesine yükselmesine sebep olmuştur. *Allah güzeldir güzeli sever* (Müslim, İman, 147) düsturu ile hareket eden Müslümanların arınmış bir ruh güzelliğine sahip olma, iç temizliklerini hayatın bütün safhalarına iş ve sanat hareketleri olarak yansıtmaya istekleri onları bu sanata yönlendirmiştir. (Serin, 2003: 18)

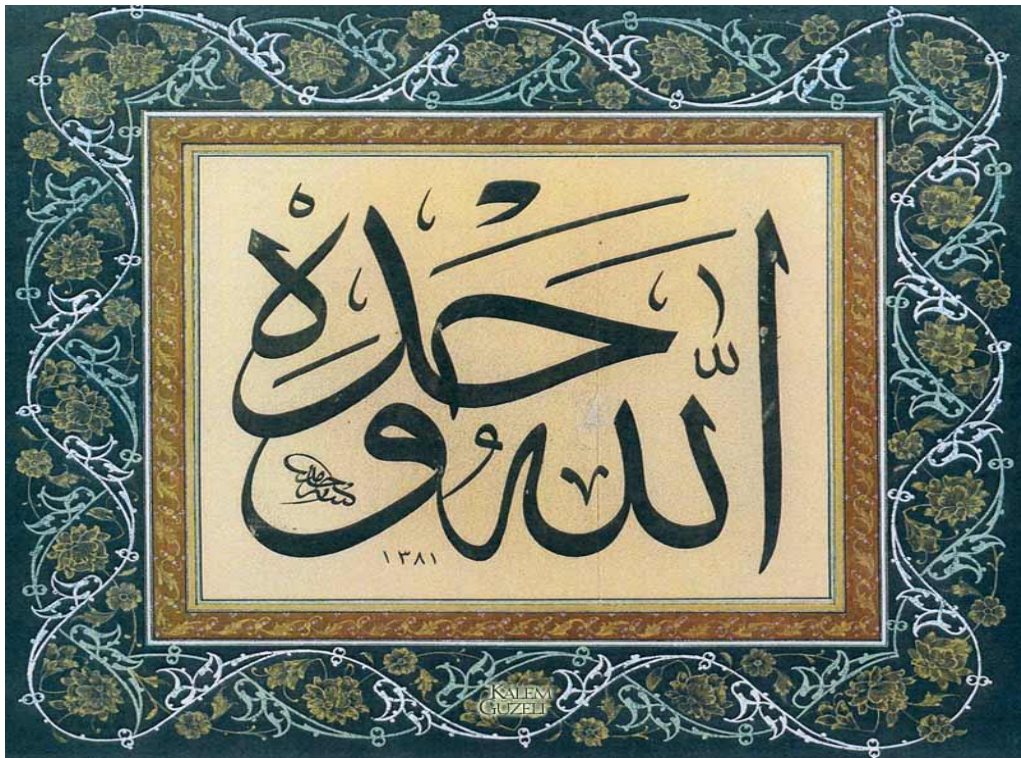
İslamiyet'in kabulünden sonra Arap harflerini kullanmaya başlayan Türkler, özellikle Osmanlı Devleti zamanında hat sanatına önemli katkılarda bulunmuşlardır. Bilhassa II. Bayezid zamanında Amasyalı Şeyh Hamdullah'ın çabalarıyla İstanbul'da başlayan hat çalışmaları daha sonra bütün Osmanlı topraklarına yayılmıştır. Bu süre zarfında İstanbul sadece Türkler ve İslam âlemi için değil bütün bir insanlık için güzel bir yazı sergisi ve yüksek bir estetik üniversitesi haline gelmiştir. (Yazır, 1972: 68)

Bütün İslam sanatları gibi hat sanatı da Allah inancının ve hissinin etrafında şekillenmiştir. Merkezî kubbe etrafında ahenkle yükselen mimarimiz, tek sesli mûsikîmiz nasıl Allah Teâlâ'nın birliğini sembolize ediyorsa hat sanatında her bir harfin tasavvufî düşüncede ifade ettiği manası vardır. Bu mana şu şekilde açıklanmıştır: *Bütün harf, kelime ve cümleler noktada gizlidir. İlâhî söze işaret eden noktanın ilk tecellisi elif'tir. Şekil ve mana bakımından diğer harfleri nefsinde toplayan elif, Allah'a ve O'nun birliğine işaret eder. Mürekkebin eliften diğer*

harflere akışı da ilâhî sıfatların bu âlemde zuhurunu ve yaratılışı sembolize eder.
(Serin, 2003: 20)

18

19

¹⁸ Tvhidi simgeleyen “elif” harfinden oluşan levha Hattat Osman Özçay’a aittir. bk. www.ozcay.com

20

Yazıdaki sembolizm harflerle sınırlı değildir. Yazının istifinde de tevhidî bakış açısına uygun bir takım düzenlemeler yapılmıştır. Hattatlar bilhassa ayet ve hadislerin okunuşunda bir hataya sebebiyet vermemek için yazının düzenine çok dikkat etmişlerdir. Kompozisyonlarda Allah lafzının üste gelmesine dikkat edilmiş, şayet metin Allah lafzıyla başlıyorsa oluşturulan terkip hürmeten yukarıdan aşağıya doğru doğru yapılmıştır. Bu durum hat sanatındaki manevî bakış açısını gösteren unsurlardır. Aşağıdaki örnek bu hususa dairdir:

¹⁹ “Allahu vahdeh (Allah tektir)” ifadesinin yazılı olduğu bu levha Hamid Aytaç’a aittir. bk. www.kalemguzeli.org

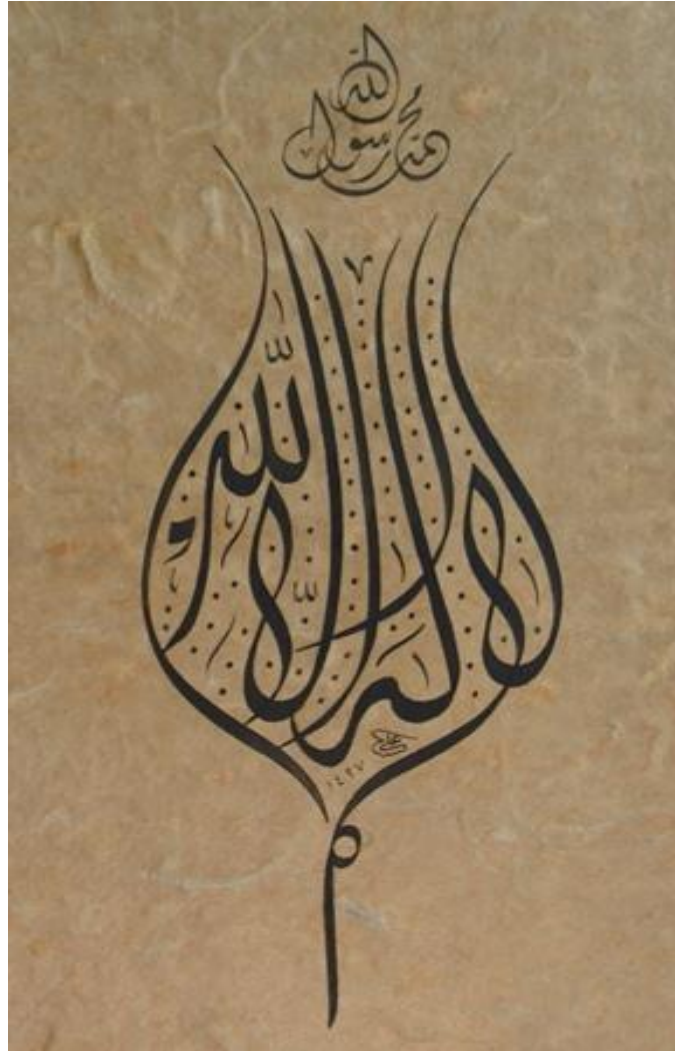
²⁰ Necmeddin Okyay’a ait bu eser, yine kendisi tarafından yapılan ebrulu kâğıda nesta’lik hattıyla yazılmış Allah lafzından oluşmaktadır. (bk. Ali Alparslan, Osmanlı Hat Sanatı, İstanbul 2007, s. 183.)

21

²¹ Arapça bir duanın yazılı olduğu bu levha Hattat Mustafa Rakım'a aittir. Celî sülüs hattıyla yazılmış olan eserde Allah lafzının en üstte yer aldığı dikkat çekmektedir. (bk. Filiz Çağman-Şule Aksoy, *Osmanlı Sanatında Hat*, Ankara 1998, s. 95)

Kur'ân-ı Kerîm başta olmak üzere pek çok dinî metin hat sanatıyla süslenmiştir. Bunların arasında Allah Teâlâ'nın vasıflarını bildiren levhalar olduğu gibi O'nun isimlerinin yazılı olduğu levhalar da vardır. Hat sanatı başlı başına tevhid inancını sembolize etmesine rağmen pek çok eserde Allah Teâlâ'nın birliğine işaret eden lafızlar yazıya geçirilmiştir. Hatta son dönem hattatlarından Ali Hüsrevoğlu hat sanatında ilk defa *tevhid* türünde eserler vermektedir.²² Sanatçının tevhid türünde verdiği eserlerin iki örneği aşağıda yer almaktadır.

²² Sanatçı hakkında bilgi edinmek ve hatlarını incelemek için bkz: <http://www.kalemguzeli.org/>

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

Central circular diagram with radiating text and a central landscape illustration.

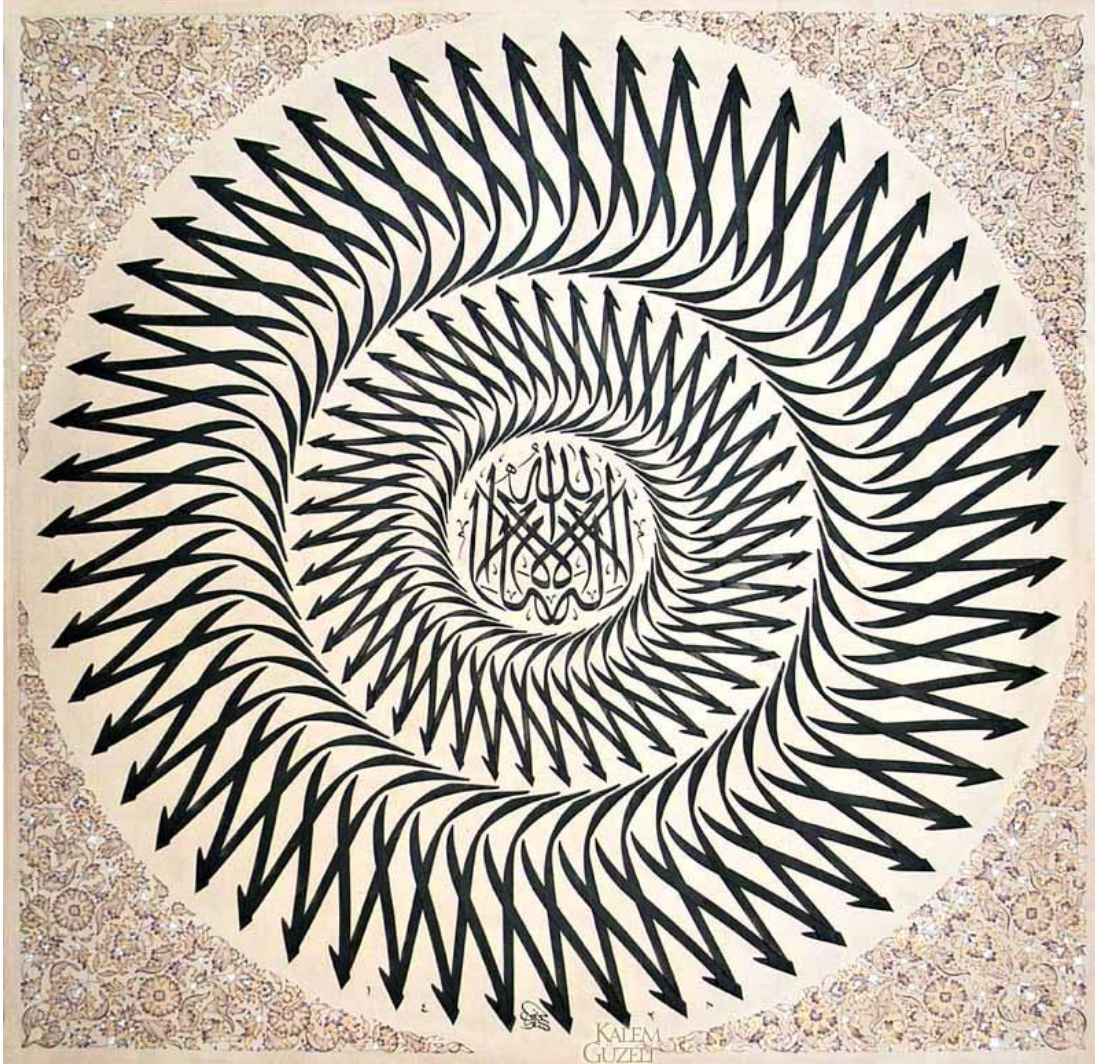
قَالَ اللَّهُ إِنِّي مَخْلُقٌ الْإِنسَانَ مِن طِينٍ فَاسْمِعُوا لَكُمْ قَوْلِي وَإِنِّي أَنذِرُ الْإِنسَانَ لِرَبِّهِ فَإِن عَصَى إِنَّهُ لَكَاذِبٌ عَظِيمٌ

وَمَا لَكُمْ إِذ تُخْرِجُونَ الْآلِافَ وَقَدْ كُنْتُمْ تَدْعُونَ إِلَىٰ تَرْكِهَا قُلْ إِنَّمَا أُخْرِجُكُمْ بِهَا لِكَيْ تَتَّقُونَ إِن كُنْتُمْ عَادِلِينَ ﴿١٠٤﴾ قُلْ إِنِّي لَأَنذِرُكُمْ أَنَّهَ لَبِئْسَ الْأَعْتَابُ الْجَنَّةُ الَّتِي كُنتُمْ تُكْفَرُونَ ﴿١٠٥﴾ قُلْ إِنِّي لَأَنذِرُكُمْ أَنَّهَ لَبِئْسَ الْأَعْتَابُ الْجَنَّةُ الَّتِي كُنتُمْ تُكْفَرُونَ ﴿١٠٦﴾ قُلْ إِنِّي لَأَنذِرُكُمْ أَنَّهَ لَبِئْسَ الْأَعْتَابُ الْجَنَّةُ الَّتِي كُنتُمْ تُكْفَرُونَ ﴿١٠٧﴾ قُلْ إِنِّي لَأَنذِرُكُمْ أَنَّهَ لَبِئْسَ الْأَعْتَابُ الْجَنَّةُ الَّتِي كُنتُمْ تُكْفَرُونَ ﴿١٠٨﴾ قُلْ إِنِّي لَأَنذِرُكُمْ أَنَّهَ لَبِئْسَ الْأَعْتَابُ الْجَنَّةُ الَّتِي كُنتُمْ تُكْفَرُونَ ﴿١٠٩﴾ قُلْ إِنِّي لَأَنذِرُكُمْ أَنَّهَ لَبِئْسَ الْأَعْتَابُ الْجَنَّةُ الَّتِي كُنتُمْ تُكْفَرُونَ ﴿١١٠﴾

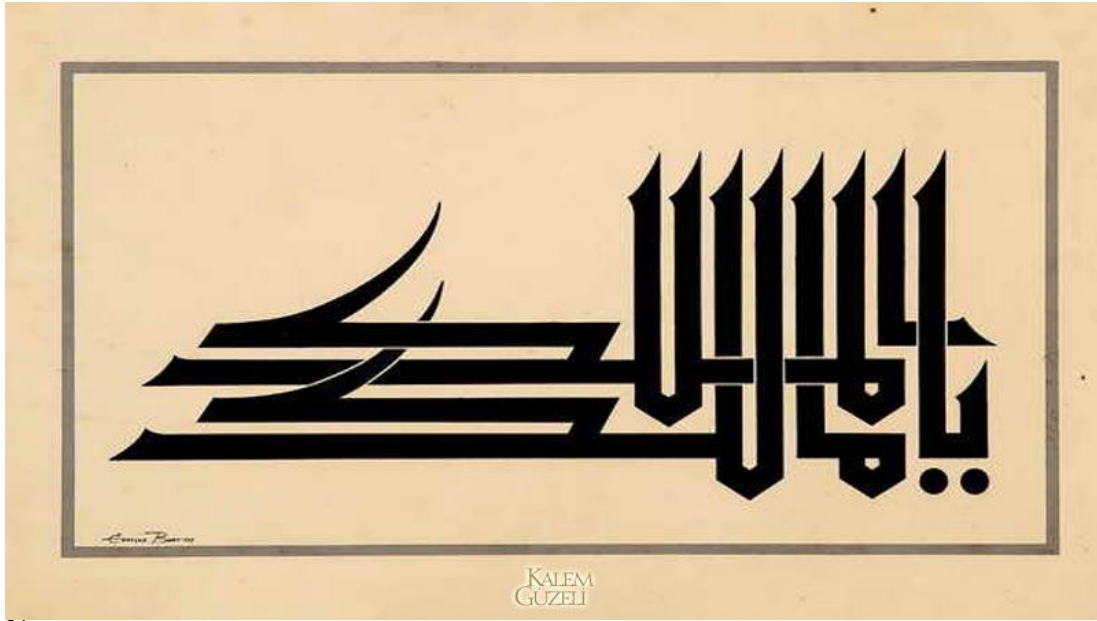

Bunların dışında aşağıda çeşitli hattatların kelime-i tevhidi ve Allah Teâlâ'nın isim ve sıfatlarını yazdıkları levhalara bazı örnekler verilmiştir.

23

²³ Gürkan Pehlivan'a ait bu hatta 99 tane kelime-i tevhid farklı bir şekilde istiflenmiştir. bk. www.kalemguzeli.org

24

25

²⁴ “Yâ Mâlikü'l-mülk” yazılı bu levha Emin Barın’a aittir. bk. www.kalemguzeli.org

²⁵ Kelime-i tevhidin yazılı olduğu bu levha Hattat Mustafa Rakım’a aittir. bk. www.kalemguzeli.org

2. MÛSİKÎDE TEVHİD

Mûsikî, *bir duygu, düşünce ve fikri veya doğal bir olayı anlatmak gayesiyle ölçülü ve ahenkli seslerin belli bir sanat anlayışı içerisinde, ritimli veya ritimsiz olarak estetik bir şekilde bir araya getirilme sanatı* olarak tarif edilmektedir. (Özkan, 1984: 29) Mûsikînin kaynağıyla ilgili çok farklı görüşler ileri sürülmüştür. İletişim ihtiyacı olduğu, Allah tarafından öğretilmiş olduğu, bezm-i elest hatırası olduğu, kâinattaki ahengi ortaya koyduğu, fitrî olduğu ve zevk ve eğlence ihtiyacından doğduğu görüşleri bunlardan bazılarıdır. (Düzenli, 1998: 9-18)

Her ne şekilde ortaya çıkmış olursa olsun mûsikînin insan yaşamındaki yeri oldukça büyüktür. Özellikle edebiyatla mûsikî arasında bir birine geçmiş bağlar bulunmaktadır. Edebiyatın en güzel güfteleri mûsikînin ince nağmeleriyle bestelenmiş ve muhteşem eserler ortaya çıkmıştır. Hatta bu birliktelikten *mûsikî edebiyatı* adı altında yeni bir edebiyat alanı teşekkül etmiştir.²⁶

Mûsikî yalnız edebiyatla değil dinle de etkileşim içerisinde. Özellikle tasavvuf ehline mûsikî insanı Allah Teâlâ'ya yaklaştıran ve insan ruhunu yücelten bir vasfa sahiptir. Bu yüzden zaman içerisinde camilerde, muhtelif tarikat toplantılarında ve tekkelerde ibadet ve zikir esnasında çeşitli vesilelerle icra edilen bir mûsikî meydana gelmiştir. Buna *dinî mûsikî* denilmektedir. (Özcan, 1982: I/3)

Dinî hayatın bir parçası olan aşure günleri, mevlid törenleri, kandil geceleri, ramazan ayı ve daha pek çok unsura bağlı olarak gelişen dinî mûsikî şekil bakımından cami mûsikîsi, tekke mûsikîsi ve her iki türün ortak şekilleri olmak üzere üç bölümde ele alınmaktadır.

Cami mûsikîsi içerisinde yer alan temcîd, tesbîh, tekbîr ve münâcât türleri Allah Teâlâ'ya karşı yapılan hamd ve sena, dua, şükür ve bağışlanma ifadelerinin yer aldığı eserlerdir. Tekke mûsikîsinde ise kelime-i tevhid ve lafzatu'llâh zikirleri dinî mûsikî içerisinde Allah Teâlâ'nın varlığını ve birliğini ifaden eden türlerdir. Her iki türün ortak şekli olan ilahiler ise dinî mûsikîde en fazla kullanılan şekildir. Allah Teâlâ'ya hitap eden ve O'nun birliğini ve azametini ifade eden şiirlerin bestelenip enstrüman kullanılmadan yalnız insan sesiyle seslendirilen şekline ise tevhid

²⁶ Bu konuda daha fazla bilgi için bk. R. Selçuk Uysal, *Mûsikî Edebiyatı*, İstanbul 2010.

denilmektedir. Tevhid bazen sadece lâ ilâhe illa'llâh ifadesinin monoton veya varyasyonlu şekilde tekrarından da ibaret olabilir.(Öztuna, 2000: 482)

Bestelenmiş tevhidlerden bazılarına örnek olarak aşağıda beste, güfte, makam ve matla' beyitlerini verdiğimiz eserleri gösterebiliriz. Bölümün devamında ise bu tevhitlerden bir kaçına notalarıyla birlikte yer verdik.²⁷

Beste : Dede Efendi

Güfte : Handân

Makam : 'Acem

Menzil-i maksûda irmek isteriseñ ey gönül

Rehber it tevhîdi dâim yâr idin Mevlâyı sen

Beste : Dede Efendi

Güfte : Mahfî 'Îsâ

Makam : Arazbâr

Hazîn olma gönül zinhâr Kerîm Allâhımız vardur

Müdüâmî eyler istiğfâr Kerîm Allâhımız vardur

Beste : Dede Efendi

Güfte : Hakî

Makam : Çârgâh

Sahn-ı sırruñ kıl mutahhar kalmasun illâ ehad

Zâkir ü mezkûr u zikr ol kul hüv'allâhü's-samed

Beste : Dede Efendi

Güfte : Sultân II. Mustafâ Hân

Makam : Eviç

Allah Rabbi lâ-yezâl yâ Vâhidü yâ Zü'l-Celâl

Ey pâdişâh-ı bî-zevâl yessir lenâ hayrü'l-umûr (Özcan, 1982:

I/210,215,256,310)

²⁷ Tevhidlerin notaları <http://www.sanatmuziginotalari.com/> alınmıştır.

İLÂHÎ VE TEVHÎD
(HÂK, EDERSE İNÂYET)

Beste: Ahmet Hatipoğlu
Güfte: Mustafa Tahrâli

Devr-i Hîndî · ♩ = 140
Toplu

Düyek · ♩ = 140

crie - - - - -

DÜĞÂH TEVHÎD

Devrikebîr
(♩ = 72)

Güfte: M.H.Uluğ Kızılkeçili
Beste: Cinuçen Tanrıkorur

Ah Kı- kıl- mayın nâ-
 şı- mın üs- tün- de
 sul- tâ- nım na-
 maz lâ- ilâ- he il- lâl- lah (jaz)
 Çe- vi- rip kıb-
 E- ri- tir bel-
 le-ye düs- müş
 ki mu- sal- tâ
 câ- nım ba- şı- mı
 şâ- hım ta- şı- nı
 lâ- ilâ- he il- lâl- lah (jaz)

Ankara, 9.10.1984
Beste: 110

-Şehnâx İlahî-
SEMÂDAN SIRRI TEVHÎDİ

♩ 144
Düyek

Beste: Tahir Karagöz
Güfte: M. Nürül Arabî

Se mâ dan sır rı tev hi di
Du yan gel sin bu mey dâ ne (---SAX---) ne (---SAX---)
De rûn iç re bu gün Al lah Di yen gel sin
Bu gün ba şı nı mer dâ ne Ko yan " "
bu mey dâ ne (---SAX---) De rûn iç re
" " " " Bu gün ba şı
bu gün Al lah Di yen gel sin bu mey dâ ne (---SAX---)
nı mer dâ ne Ko yan " " " " " (SAX)
Sa lâ dır eh li ir fâ ne Gö tür sün
câ nı kur bâ ne Sa lâ dır eh li ir fâ
ne Gö tür sün câ nı kur bâ ne (---SAX---)

Semâdan sırrı tevhîdî
Duyan gelsin bu meydâne
Derûn içre bugün Allah
Deyen gelsin bu meydâne

Salâdır ehli irfâne
Götürsün câmi kurbâne
Bugün başımı merdâne
Koyan gelsin bu meydâne

T. H. Karagöz

Safyan
(1=68)

Hicaz Nâhi

GÜFTE: Mustafa TAHRALI

BEŞTE: R. Bekir UĞUREL

Tev hid Hak ki bit mek tir Lâ i tö he
 il tât talu Hem nefsin den öt mek tir
 Lâ i tö he il tât talu Lâ i tö he
 il tât talu Gör ka rin ca ne ta şir
 Kul luk i ğin sa va şir Ku ta kulluk
 Ya ra şir Lâ Nâ bü de il tât talu
 Lâ nâ bü de il tât talu Yüzün tut san
 kirk hac ca Şi u zat san muh tâ ca
 Kas dey te sen mi râ ca Lâ Mak sū de
 il tât talu Lâ Mak sū de il tât talu

II. BÖLÜM: 16. YÜZYIL KLASİK TÜRK EDEBİYATINDA TEVHİD

16. yüzyıl ait divan ve mesnevîlerde yer alan tevhidleri ele aldığımız bu bölümde tevhidlerin şekil özelliklerini inceledik. Bunu yaparken başlık, nazım şekli, vezin, kafiye, redif, dil ve üslup özellikleri gibi hususları esas aldık. Zira incelediğimiz tevhidler, şekil özellikleri açısından belirgin farklılıklar taşımaktadır.

A. TEVHİDLERDE ŞEKİL ÖZELLİKLERİ

Klasik Türk edebiyatında dinî türler içerisinde önemli bir yere sahip olan tevhidler, muhtevâ yönünden geniş bir yelpazeye sahip oldukları gibi şekil yönünden de çeşitlilik arz etmektedir. Biz de 16. yüzyılda yazılmış tevhidlerde yer alan başlıkların, nazım şekillerinin, aruz ölçülerinin, kafiye ve rediflerin çeşitliliğini daha iyi ortaya koyabilmek için tablolardan faydalanarak bir bölüm oluşturduk.

6. BAŞLIKLAR

16. yüzyıl klasik Türk edebiyatına ait tevhidlerde çeşitli başlıklar yer almaktadır. Bu başlıklar bazen tevhid türüne vurgu yapan *Der-Tevhîd-i Bârî Ta'âlâ*, *Tevhîd-i Bârî Ta'âlâ Şânehu* şeklinde, bazen şiirin nazım şeklini belirten *Kasîde Der Tevhîd-i Hazret-i Bârî*, *Et-tercî' Fi't-tevhîd* şeklinde, bazen *Diyüp bu arada tevhîd-i Bârî/ Kodı Zâtî cihânda yâdgârı* gibi beyit şeklinde kullanılmıştır. Tevhidin mesnevîlerin başında yer aldığı durumlarda o mesnevînin ana başlığı esas alınmıştır. Bazı tevhidlerin ise herhangi bir başlığı bulunmamaktadır. İncelediğimiz tevhidlerin başlıkları, hangi eserlerde yer aldığı ve eserlerin hangi şairlere ait olduğuna dair tablo aşağıdadır:

Şair Adı	Eser	Başlık
'Abdî	Heft Peyker (Güzelova, 2008)	Kul huva'llâh vahdeteş-râ şod güvâh Vird kon ân-râ dilâ subh u mesâ

‘Abdî	Niyâz-nâme-i Sa‘d ü Hümâ (İnce, 1987)	Tâcver-Sâhten-i İn Duhter-i Nîk-Ahter Be- Tâc-ı Şükr-Güzârî Hazret-i Dâver Celle Zikruhu ve ‘Azume Şânuhu Ve Matla‘-ı Kitâb Der-Tevhîd-i Bârî ‘Azze İsmuhu
Âhî	Dîvân (Sungur, 1994)	Kasîde
Ahmed Rıdvân	Hüsrev ü Şîrîn (Tavukçu, 2000)	Tevhîd-i Bârî Ta‘âlâ Şânehu
		Der-hikmet-i Bârî Ta‘âlâ
Ahmed Rıdvân	Rıdvân-nâme (Yılmaz, 2006)	Tevhîd
Âsafî	Şecâat-nâme (Eroğlu, 2007)	-
Behiştî	Heft Peyker (Demirel, ?)	Heft Peyker-i Behiştî
		Der-Erâdif-i Tesmiye Tahmid-i Fatihâtü’l- Kitâb Ki Fâtihü’l-Ebvâb-Est
Behiştî	Heşt Behişt (Yeniterzi, 2001)	-
Behiştî	Dîvân (Aydemir, 2000)	-
Bezcizâde Muhyiddîn	Dîvân (Mutlu, 2008)	-
Bursalı Rahmî	Şâh u Gedâ (Birici, 2007)	Şâh u Gedâ-yı Rahmî
Ca‘ferî	Dîvân (Birici, 2003)	-
		Tevhîd-i Bârî Te‘âlâ
		Hâzâ Dîvân-ı Ca‘ferî Rahmetu’llâhi ‘Aleyh Medh-i ‘Alî
		Velehü Eydân Fî’t-Tevhîd

		Velehû Fi't-Tevhîd
Celâlzâde Sâlih Çelebi	Leylâ vü Mecnûn (Kütük, 1995)	Kıssa-i Pür Ğussa-ı Leylâ vü Mecnûn
		Nazm-ı Makfâ Der Tevhîd-i Bârî Ta'âlâ Deh 'Azze İsmuhu
Derviş Şemseddîn	Kuşların Münazarası (Aksoy, 1998)	Manzûme-i Deh-Mürg Berây-ı Sultân Selîm
Derviş	Mevlid (Doğan, 2007)	-
Dükâkinzâde Ahmed Bey	Dîvân (Süzen, 1994)	Dîvân-ı Ahmed Sârbân Dükâkin-zâde
Edhemî	İhyâ-yı Dil (Kaplan, 1999)	Kitâb-ı İhyâ-yı Dil
Edirneli Nazmî	Pend-nâme-i Nazmî (Altun, 2004)	
Emîrî	Gülşen-i Ebrâr (Çöm, 2001)	Fî-Tevhîdi Rabbü'l-Âlemîn Celle Zikrehû
Emîrî	Sohbet-nâme (Üst, 2007)	-
Emre	Terceme-i Pend- nâme-i 'Attâr (Bilgin, 1998)	-
Eyyûbî	Menâkıb-ı Sultan Süleymân (Akkuş, 1991)	Der Niyâz Ve Tevhîd-i Rasûli'llâh
		Der Beyân-ı Vâsf-ı Kâyinât
		Kasîde-i Şeref-i Lâ İlâhe İlla'llâh
Fazlî	Dîvân (Özkat, 2005)	Kasîde-i Fazlî Fi't-Tevhîd
		Kasîde-i Fazlî Fî't-Tahmîd Ve'l-Temcîd

Fazlî	Gül ü Bülbül (Öztekin, 2002)	Hazret-i vâcibü'l-vücûd ve müfeyyizü'l-hayr ve'l-cûd celle celâlühü 'amme nevâlühünün sanayi'-i tevhîd ü tefrîdî ve bedâyi-i tahmîd ü temcîdidür
		Cenâb-ı Vehhâbe hitâb-ı müstetâb olup ba'zı dekâyık-ı hakâyık intisâbla 'ayn-ı teşbihde takdis ve tenzih olunduğudur
Fuzûlî	Dîvân (Akyüz ve diğ., 2000)	Kasîde Der Tevhîd-i Hazret-i Bâri
		-
		-
		-
		-
		-
Fuzûlî	Leylâ ve Mecnûn (Doğan, 1996)	Bu şükûfe-i gülzâr-ı tevhîddür ve nev-bâve-i bûstân-ı temcîddür
		Bu kasîde Hazret-i Bârî şânındadır
		Bu vâcibü'l-vücûd isbâtına bürhân-ı kâtî'dür ve Bekâ'-i sâir-i mevcûdâta delîl-i mâni'dür
Gelibolulu Âlî	Dîvân (Altuni 1999)	Kasîde-i Evvel Der-Hamd ü Senâ-yı İlâhe'l-'Âlemîn ve Der-Ta'rîf-i Hazret-i Şeff'ül Müznibîn
Gelibolulu Âlî	Mihr ü Mâh (Sabuncu, 1983)	
Gelibolulu Âlî	Riyâzü's-Sâlikîn (Arslan-Aksoyak, 1998)	Ber-vefk-i tevhîd ü tahmîd bahşâyış-i ilâhî beyânında ve 'alâ-tarîki't-temcîd ni'am-ı muhterem-i nâ-mütenâhî i'lânındadır

		Bu tevhîd-i hakikat-nihâd vahdet-i vücûdi isbât u îrâd ve <i>küllü mü'minün ihvetün</i> hadîs-i şerîfinden müstefâd mazmûn-ı latîf ile istîshâd sırrında tahrîr kılınmışdır
		Fî-Menâfî'î Envâ'î'l-Mahlûkât Bi-Tahkîki'z-Zât Ve's-Sıfât
Gelibolulu Âlî	Tuhfetü'l-'Uşşâk (Aksoyak, 2003)	Mebde'-i Tevhîd-i İlâhî ve Menşe'-i Tahmîd-i Nâ-mütenâhî
		Der-ma'ânî-i Bahşâyîş-i İlâhî ve Mebânî-i Âsâyîş-i Mehâmid-i Nâ-mütenâhî
		Et-tercî'î Fî't-tevhîd
Gubârî	Kâbe-nâme (Karadağ, 1999)	Der beyân-ı zikr-i nâm-ı ân Rahîm Kûst miftâh-ı der-i genc-i Hakîm
		Der kücâ yâ bîm mâ sultân-ı mâ Cân-ı mâ u kible-i cânân-ı mâ
Güvâhî	Pend-nâme (Hengirmen, 1983)	Pend-nâme-i Güvâhî Rahmetu'llâhi Aleyh
Hadîdî	Tevârih-i Âl-i Osmân (Öztürk, 1991)	Mesnevî Der Tevhîd-i Bârî Ta'âlâ
		Kasîde Der Tevhîd-i Bârî Ta'âlâ
Hakanî Mehmed Bey	Hilye-i Saadet (Pala, 2002)	Der Tevhîd-i Hazret-i Bârî Azze İsmuhû
Hâşimî	Mihr ü Vefâ (Ece, 1996)	Sıfât-ı Evsâf-ı Sâhib-i Mihr ü Vefâ Seyyid Ca'fer Hâşimî Cidâl-ced İbn Seyyid Mustafâ El-Nakb
Hayretî	Dîvân (Çavuşoğlu- Tanyeri, 1981)	Ender Tevhîd ü Tehlîl-i Hazret-i Bârî Celle Celâlehu ve 'Amme Nevâlehu
Hızrî	Âb-ı Hayât (Belen, 1997)	Der Beyân-ı Tevhîd-i Bârî Te'âlâ 'Azze ve Celle Âb-ı Hayât-ı Hızrî Rahmetu'llâhi

		‘Aleyh
		Der-Beyân-ı İstidlâl-i Tevhîd-i Bârî Te‘âlâ
		Hâzâ Der-Beyân-ı Takdîr-i Rabbânî ve Fermân-ı Sultânî
Hüseyn Bin Ahmed Sirozî	Câmi‘ü’n-Nasâyih (Karaçuha, 2005)	Hazâ Kitâbu Câmi‘ü’n-Nasâyih
		Münâcât u Tevhîd-i İlâhî
İbrâhim Şânî-i Lârendevî	Gülşen-i Efkâr (Alparslan, 2007)	Tevhîd zü’l-cemâl ü zü’l-celâl dür ki reşk-i ‘akd lâl ü âb-ı zülâldür ‘akabinde berâ‘at-ı istihlâl zikr olunur teme
		Tercî-i bend ki hazret-i tevhîd-i zât ve müştemil vasf-ı sıfâtıdur
Kadioğlu Şeyh Mehmed	İnşirâhu’s-Sadr (Sak, 2009)	İbtidâ-yı Şürû‘-ı Terceme-i Mantiku’t-Tayr El-Müsemmâ Bâ-İnşirâhu’s-Sadr
Kemal Paşazâde	Yusuf u Züleyha (Demirel, 1983)	-
Kıyâsî	Mihr ü Mâh (Aksoylu, 2007)	Tevhîd
Lâmi‘î Çelebi	Dîvân (Burmaoğlu, 1983)	-
		-
		-
Lâmi‘î Çelebi	Ferhâd-nâme (Erkal, 1998)	Bu derd-engîzün nâme-i ‘anberin hâme bunuñ fahristânda güher-rîz-i hâme-müşkin-i ‘imâmenün dilinden hutbe-i suhûf-ı ilâhinün hurûfî ‘âla târikati’l-mu‘âmma bi’r-remz-i ve’l-imâ ki zurûf-ı künüz ü rümûz-ı nâ-mütenâhidür ma‘âni-i bedî‘a ve mahâvi-yi garibesi beyânında birkaç harf söylemekdür ve bu nazm-ı cevâhir-i zevâhir-i letâfet silkinde sırr-ı

		kılâdesin zikr-i ferid-i ferd için edeb-i silsile-i mümkinât nizâmındaki âsâr-ı kudretinüñ ve enzâr-ı irâdâtınuñ âyât-ı bâhire ve âlâmat-ı kâhiresinüñ takrîrine rişte-i efsâne-i sebep eylemektedir.
		Kasîde
		Nazm-ı Mesnevî
		Kasîde-i Kelime-i Tevhîd
Lâmi'î Çelebi	Gûy u Çevgân (Tezcan, 1994)	-
Lâmi'î Çelebi	Salâmân u Absâl (Uludağ, 1997)	Kitâb-ı Salâmân u Absâl
		Mâhîler meselidür ki lücce-i deryâda dil-teşnelükden sîne-i pür-tâb ile cûyân-ı cemâl-i âb olub bahr-ı muhîtte bir 'irfân-meâb-ı âş-nâ-dil mâhînüñ cenâbına yüz urdılar ve ol mâhî dahi bunları hitâb-ı müsteâb ile ve cevâb-ı pür-savâb ile sîr-âb eyledi.
Lâmi'î Çelebi	Vâmık u 'Azrâ (Ayan, 1998)	Ba'de't-tahmîdü ve't-temcîd-i âyât-ı beyyinât-ı mümkinâtdan safâyih-ı beyânda bir kaç mukaddime temhîd idüp ve âsâr-ı envâr-ı mükevvenâtdan sahâyif-i tibyânda bir nice kâzıyye tesvîd eyleyüp nazar erbâbınuñ dîdelerine tûtiyâ-yı hikmetle rûşenâ vü 'iber eshâbınuñ sînelerine saykal-ı mahabbet birle cilâ virmekdür
Lârendeli Hamdî	Leylâ ile Mecnûn (Kütük, 2002)	Der Tevhîd-i Bârî 'Azze İsmehû
		Der Beyân-ı Tevhîd ü Hikmetihâ
		Kasîde-i Der Tevhîd-i Bârî Ta'âlâ

Latîfî	Subhatü'l-'Uşşâk (Sevgi, 1993)	Hâzihî Şerhu Ehâdîsi'n-Nebiyi 'Aleyhi's-Selâm El-Müsemmâ Bi-Subhati'l-'Uşşâk
Levhî	Cihâdü'l-Mücâhidîn (Tokay, 2008)	Hâzâ Cihâd-ı Mücâhid Ğâzi Hudâvendigâr Sultân Süleymân İbn-i Selîm Bin Bâyezid Hân Şehriyâr-ı Cihân-ârâ
		Kasîd-i Tevhîd-i Bârî Âzze ve Celle
Manisalı Câmi'î	Muhabbet-nâme (Harmancı, 2003)	Tevhîd-i Sâni'-i Mûte'âl ü Mûnâcât-ı Cenâb-ı Zü'l-Celâl
Mostarlı Hasan Ziyâî	Şeyh-i San'an Mesnevisi (Gürgendereli, ?)	Kıssa-i Şeyh 'Abdürrezzâk
Muhibbî	Dîvân (Ak, 1987)	-
		-
Muhîfî	Dîvân (Tataroğlu, 1995)	-
Mu'îdî	Şem' ü Pervâne (Kara, 2009)	-
Murâdî	Dîvân (Kırkılıç, 1985)	-
Muyî	Nâlân u Handân (Ece, 2006)	Tevhîd-i Bâr-i Ta'alâ-'Azze İsmehü
Münîrî	Siyer-i Nebî (Ay, 2007)	Manzum Siyer-i Nebî
Nev'î	Münâzara-İ Tûtî Vü Zâg (Taş-Zülfe, 2007)	Münâzara-i Tûtî Vü Zâg Li-Nev'î Efendi Rahmetu 'llâhi 'Aleyh
Nidâî	Dürr-i Manzûm (Ay, 2000)	Hâzâ Risâle-i Kaysûnîzâde el-Ma'rûf Dervîş Nidâî
Nidâî	Genc-i Esrâr-ı Ma'nî	Hâzâ Esrâr-ı Genc-i Ma'nî

	(Öztürk, 2011)	
Nidâî	Manzûme-i Tıbb (Solak, 1987)	-
Nihânî	Dîvân (Yakşı, 1993)	Kasîdeler
		Tevhîd-i Bâr-i Ta‘âlâ
Pîr Muhyiddîn	Ervâh-nâme (Nebioğlu, 2008)	-
Ravzî	Dîvân (Aydemir, 2009)	Kasîdeler
Revânî İlyâs Şücâ	İşret-nâme (Canım, 1998)	‘İşret-nâme-i Revânî
Rûmî	Şîrîn ü Şîrûye (Doğan-Korkmaz, ?)	-
Rüşdî	Dîvân (Kayhan, 1991)	Der Tevhîd-i Bârî
Sehâbî	Dîvân (Bayak, ?)	Fî Tevhîdi Bârî ‘Azze İsmuh
Selîkî	Dîvân (Zülfe, 2009)	Kasîde/ Tevhîd
Seyyid Şerif Mehmed Efendi	Hilye-i Resûl (Yazar, 2006)	Hâzâ Risâle-i Hilyetü’r-Resûl
Sûzî Çelebi	Mihaloğlu Ali Bey’in Gazavât- Nâmesi (Levend, 1956)	-
Şâhî	Dîvân (Kılıç, 1999)	-
Şâhidî İbrâhim Dede	Gülşen-i Vahdet (Külekçi, 1996)	-

Şemseddîn-i Sivâsî	Gülşen-âbâd (Aksoy, 1990)	-
Şemseddîn-i Sivâsî	Heşt Behişt (Hasırcı, 2001)	Fî-Tevhîdî'l-Ef'âl
Şemseddîn-i Sivâsî	İbret-nümâ (Çöm, 2007)	-
		Der-Beyân-ı Temsîl-i Dünyâ vü Kâr-ı Hudâvend-i Ta'âlâ
		Temsîl-i Dîger
Şemseddîn-i Sivâsî	Mir'âtü'l-Ahlâk (Toker, 2003)	-
		Der Tevhîd-i Ef'âl
Şemseddîn-i Sivâsî	Süleymân-nâme (Özaşık, 2004)	Der Tevhîd-i Ef'âl
Şerîfî	Şehnâme Çevirisi (Kültürel-Beyreli, 1999)	Bârî Ta'âlânun Hamdinde ve Senâsındadır. –'azze ve celle-
Şükrî-i Bitlisî	Selim-nâme (Argunşah, 1997)	-
Taşlıcalı Yahyâ	Gülşen-i Envâr (Kayabaşı, 1991)	Tevhîd-i Evvel
		Tevhîd-i Sâni
		Tevhîd-i Sâlis
Taşlıcalı Yahyâ	Kitâb-ı Usûl (Akkaya, 1996)	Tevhîd ü Temcîd Rabbü't-te'âl Celle Celâlühü ve 'Amme Nevâlühü
Taşlıcalı Yahyâ	Şâh u Gedâ (Yoldaş, 1993)	Kitâb-ı Şâh u Gedâ Te'lîf-i Yahyâ
		Tevhîd-i Zü'l-Celâl-i Ve'l-Cemâldür ki Vâsfinâ Lisân-ı Nâtika Lâl u Hey'et-i Sipîhr-i Dûtah Kemâl-i Kudretine Dâldur Celle Celâlühü vü 'Amme Nevâlühü

Taşlıcalı Yahyâ	Yûsuf ve Zelîhâ (Çavuşoğlu, 1979)	Kudret ü ‘Azamet ü Celâl ü ‘İzzet ü Hikmet-i Hudâ-yı Zü’l-celâlden Deñizden Katra Güneşden Zerre Beyân ve ‘Ayân Olunur Celle Celâlüh ve ‘Amme Nevâlüh
Ûdî	Mâcerâ-yı Mâh (Kutlar, 2005)	-
Ûsküplü Atâ	Tuhfetü’l-Uşşâk (Aksoyak, 2006)	-
Ûsküplü İshak Çelebi	Bursa Şehrengizi (Çavuşoğlu-Tanyeri, 1989)	Şehrengiz-i İshak Çelebi
Ûsküplü İshak Çelebi	Dîvân (Çavuşoğlu-Tanyeri, 1989)	-
Vücûdî	Hayâl ü Yâr (Aydemir, 2009)	Der-Tevhîd-i Bârî Ta’âlâ Celle Zikrehu
Yemînî	Fazîlet-nâme (Tepeli, 2002)	Hâzâ Fazilet-nâme-i Emîrû’l-mü’minîn ‘Alî Kerremallâhu Vechehü
Yenipazarlı Vâlî	Hüsn ü Dil (Köksal, 2003)	-
		Zikr-i Tevhîd-i Hak ‘Ale’l-İcmâl Ez-Eser Ber-Mü’essir İstidlâl
Za’îfî	Bustân-ı Nasâyih (Koçin, 1991)	-
	Gülşen-i Sî-murg (Akalin, 2001)	-
Zarîfî	Dîvân (Taşkın, 2009)	Kasîde Der Tevhîd-i Hudâ vu Tahmîd-i Bârî Ta’âlâ
Zarîfî	Mihr ü Mâh (Turhan, 1995)	Kitâb-ı Mihr ü Mâh li Monlâ Zarîfî el-Çorluvî (Rahmetu’llâhi Aleyh)
Zâtî	Şem‘ ü Pervâne	Kitâb-ı Şem‘ ü Pervâne

	(Armutlu, 1998)	
		Diyüp bu arada tevhîd-i Bâfî Kodı Zâtî cihânda yâdgârı
		Diyüp bu arada tevhîd-i Bâfî Kodı Zâtî cihânda yâdgârı
		Bu tevhîd oldı bu arada âhir Kulak tut kim nasâyih oldı zâhir

7. NAZIM ŞEKİLLERİ

Klasik Türk edebiyatında tevhidler farklı nazım şekilleriyle yazılmıştır. Kaynaklarda ise tevhid türünün daha çok kaside nazım şekliyle yazıldığı belirtilmektedir. Ancak bu durum divanlarda yer alan tevhidler için geçerlidir. Zira mesnevîlerin giriş bölümlerinde yer alan tevhidlerin geneli mesnevî nazım şekliyle yazılmıştır. Aşağıdaki tabloda da görüleceği üzere tevhidlerin divanlar ve mesnevîlerde yer alanları birlikte ele alındığında daha çok mesnevî nazım şeklinin tercih edildiği ortaya çıkmaktadır. Mesnevî nazım şeklini kaside takip etmektedir. Aşağıdaki tabloda şairler, eserleri ve bu eserlerde yer alan tevhidlerin hangi nazım şeklinde kaç adet yazılmış olduğu yer almaktadır:

Şair Adı	Eser	Nazım Şekli Ve Sayısı
‘Abdî	Heft Peyker	1 mesnevî
‘Abdî	Niyâz-nâme-i Sa‘d ü Hümâ	1 mesnevî
Âhî	Dîvân	1 kaside
Ahmed Rıdvân	Hüsrev ü Şirîn	2 mesnevî
Ahmed Rıdvân	Rıdvân-nâme	1 mesnevî
Âsafî	Şecâat-nâme	1 mesnevî
Behiştî	Heft Peyker	2 mesnevî
Behiştî	Heşt Behişt	1 mesnevî

Behiştî	Dîvân	1 kaside
Bezcizâde Muhyiddîn Efendi	Dîvân	1 mesnevî
Bursalı Rahmî	Şâh u Gedâ	1 mesnevî
Ca'ferî	Dîvân	2 mesnevî
		1 kaside
		1 gazel
Celâlzâde Sâlih Çelebi	Leylâ vü Mecnûn	1 mesnevî
		1 kaside
Derviş Şemseddîn	Kuşların Münazarası (Deh Murg)	1 mesnevî
Derviş	Mevlid	1 mesnevî
Dükâkinzâde Ahmed Bey	Dîvân	1 mesnevî
Edhemî	İhyâ-yı Dil	1 mesnevî
Edirneli Nazmî	Pend-nâme-i Nazmî	1 mesnevî
Emîrî	Gülşen-i Ebrâr	2 mesnevî
Emîrî	Sohbet-nâme	1 mesnevî
Emre	Terceme-i Pend-nâme-i 'Attâr	1 mesnevî
Eyyûbî	Menâkıb-ı Sultan Süleymân(Risâle-i Pâdişahnâme)	2 mesnevî
		1 kaside
Fazlî	Dîvân	2 kaside
Fazlî	Gül ü Bülbül	2 mesnevî
Fuzûlî	Dîvân	1 kaside
		3 gazel
		2 rubâ'i
Fuzûlî	Leylâ ve Mecnûn	2 mesnevî
		1 kaside
Gelibolulu Âlî	Dîvân	1 kaside
Gelibolulu Âlî	Mihr ü Mâh	1 mesnevî

Gelibolulu Âlî	Riyâzü's-Sâlikîn	3 mesnevî
Gelibolulu Âlî	Tuhfetü'l-'Uşşâk	2 mesnevî
		1 tercî'-i bend
Gubârî	Kâbe-nâme	2 mesnevî
Güvâhî	Pend-nâme	1 mesnevî
Hadîdî	Tevârih-i Âl-i Osmân	1 mesnevî
		1 kaside
Hakanî Mehmed Bey	Hilye-i Saadet	1 mesnevî
Hâşimî	Mihr ü Vefâ	1 mesnevî
Hayretî	Dîvân	1 murabba'
Hızrî	Âb-ı Hayât	3 mesnevî
Hüseyn Bin Ahmed Sirozî	Câmi'ü'n-Nasâyih	2 mesnevî
		3 kaside
İbrâhim Şânî Lârendevî	Gülşen-i Efkâr	1 mesnevî
		1 tercî'-i bend
Kadioğlu Şeyh Mehmed	İnşirâhu's-Sadr	1 mesnevî
Kemal Paşazâde	Yusuf u Züleyha	1 mesnevî
Kıyâsî	Mihr ü Mâh	1 mesnevî
Lâmi'î Çelebi	Dîvân	3 kaside
Lâmi'î Çelebi	Ferhâd-nâme	2 mesnevî
		2 kaside
Lâmi'î Çelebi	Gûy u Çevgân	1 mesnevî
Lâmi'î Çelebi	Salâmân u Absâl	2 mesnevî
Lâmi'î Çelebi	Vâmık u 'Azrâ	1 mesnevî
Lârendeli Hamdî	Leylâ ile Mecnûn	2 mesnevî
		1 kaside
Latîfî	Subhatü'l-'Uşşâk	1 mesnevî

Levhî	Cihâdü'l-Mücâhidîn	1 mesnevî
		1 kaside
Manisalı Câmi'î	Muhabbet-nâme (Vâmık u 'Azrâ)	2 mesnevî
Mostarlı Hasan Ziyâî	Şeyh-i San'an Mesnevisi (Kıssa-i Şeyh 'Abdürrezzâk)	1 mesnevî
Muhibbî	Dîvân	2 gazel
Muhîtî	Dîvân	1 musammat kaside
Mu'îdî	Şem' ü Pervâne	1 mesnevî
Murâdî	Dîvân	1 mesnevî
		1 gazel
Muyî	Nâlân u Handân (Hasbihâl)	1 kaside
Münîrî	Siyer-i Nebî	1 mesnevî
Nev'î	Münâzara-i Tûtî vü Zâg	1 mesnevî
Nidâî	Dürr-i Manzûm	1 mesnevî
Nidâî	Genc-i Esrâr-ı Ma'nî	1 mesnevî
Nidâî	Manzûme-i Tıbb	1 mesnevî
Nihânî	Dîvân	2 kaside
Pîr Muhyiddîn	Ervâh-nâme	1 mesnevî
Ravzî	Dîvân	2 kasîde
Revânî İlyâs Şücâ	İşret-nâme	1 mesnevî
Rûmî	Şîrîn ü Şîrûye	1 mesnevî
Rüşdî	Dîvân	1 kaside
Sehâbî	Dîvân	1 kasîde
Selîkî	Dîvân	1 kaside
Seyyid Şerif Mehmed Efendi	Hilye-i Resûl	1 mesnevî
Sûzî Çelebi	Mihaloğlu Ali Bey'in Gazavât-Nâmesi	1 mesnevî
Şâhî	Dîvân	1 gazel
Şâhidî İbrâhim Dede	Gülşen-i Vahdet	1 mesnevî
Şemseddîn-i Sivâsî	Gülşen-âbâd	1 mesnevî

Şemseddîn-i Sivâsî	Heşt Behişt	2 mesnevî
Şemseddîn-i Sivâsî	İbret-nümâ	3 mesnevî
Şemseddîn-i Sivâsî	Mir'âtü'l-Ahlâk	2 mesnevî
Şemseddîn-i Sivâsî	Süleymân-nâme	2 mesnevî
Şerîfî	Şehnâme Çevirisi	2 mesnevî
Şükrî-i Bitlisî	Selim-nâme	1 mesnevî
Taşlıcalı Yahyâ	Gülşen-i Envâr	3 mesnevî
Taşlıcalı Yahyâ	Kitâb-ı Usûl	1 mesnevî
Taşlıcalı Yahyâ	Şâh u Gedâ	1 mesnevî
Taşlıcalı Yahyâ	Yûsuf ve Zelîhâ	1 mesnevî
Ûdî	Mâcerâ-yı Mâh	1 mesnevî
Üsküplü Atâ	Tuhfetü'l-Uşşâk	1 mesnevî
Üsküplü İshak Çelebi	Bursa Şehrengizi	1 mesnevî
Üsküplü İshak Çelebi	Dîvân	2 kaside
Vücûdî	Hayâl ü Yâr	1 mesnevî
Yemînî	Fazîlet-nâme	1 mesnevî
Yenipazarlı Vâlî	Hüsn ü Dil	2 mesnevî
Za'îfî	Bustân-ı Nasâyih	1 mesnevî
Za'îfî	Gülşen-i Sî-murg	1 mesnevî
Zarîfî	Dîvân	1 mesnevî
		1 kaside
Zarîfî	Mihr ü Mâh	1 mesnevî
		1 kaside
Zâtî	Şem' ü Pervâne	3 mesnevî
		2 kaside

Tabloda da görüldüğü gibi tevhidlerde en çok kullanılan nazım şeklini mesnevî oluşturmaktadır. Bu durum elbette daha çok mesnevîlerde geçerlidir. Divanlarda ise ilk sırayı kaside nazım şekli almaktadır. Her ne kadar gazeller güzeli

ve güzele duyulan aşkı anlatan bir nazım şekli olsa da bazen tevhid türünde şiirlerin bu nazım şekliyle yazıldığı tespit edilmiştir. Bunların dışında incelediğimiz dönem içinde rubâ'î, murabba', tercî'-i bend gibi nazım şekillerinin de kullanıldığı görülmektedir. Aşağıdaki tabloda kullanılan nazım şekilleri ve bu nazım şekilleriyle yazılan tevhidlerin toplan sayıları verilmiştir:

Nazım Şekli	Sayısı
Mesnevî	109
Kaside	35
Musammat Kaside	1
Gazel	8
Rubâ'î	2
Tercî'-i Bend	2
Murabba'	1

8. VEZİNLER

Tevhidler farklı nazım şekilleriyle yazıldığı gibi çok farklı aruz kalıplarıyla da yazılmıştır. İncelediğimiz tevhidlerde mesnevî nazım şeklinde en çok *mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ûlün* kalıbı, kaside ve gazel nazım şekillerinde *fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün* kalıbı en çok kullanılan kalıplardır. Aşağıdaki tabloda nazım şekilleri ve bu nazım şekillerinde kullanılan aruz kalıplarının sayıları verilmiştir:

Nazım Şekli	Vezin	Sayısı
Mesnevî	Mefâ'îlün Mefâ'îlün Fe'ûlün	46
	Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün	23
	Fe'îlâtün Mefâ'îlün Fe'îlün	17
	Müfte'îlün Müfte'îlün Fâ'ilün	9
	Fe'îlâtün Fe'îlâtün Fe'îlün	7
	Mef'ûlü Mefâ'îlün Fe'ûlün	4

	Fe‘ûlün Fe‘ûlün Fe‘ûlün Fe‘ûl	2
	Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün	1
Kaside	Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün	13
	Mefâ‘ilün Fe‘ilâtün Mefâ‘ilün Fe‘ilün	5
	Fe‘ilâtün Mefâ‘ilün Fe‘ilün	5
	Mefâ‘ilün Mefâ‘ilün Mefâ‘ilün Mefâ‘ilün	4
	Mef‘ûlü Mefâ‘ilü Mefâ‘ilü Fe‘ûlün	3
	Müfte‘ilün Müfte‘ilün Fâ‘ilün	2
	Mef‘ûlü Fâ‘ilâtü Mefâ‘ilü Fâ‘ilün	2
	Müstef‘ilün Müstef‘ilün Müstef‘ilün Müstef‘ilün	1
	Mef‘ûlü Mefâ‘ilün Fe‘ûlün	1
Gazel	Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün	2
	Mef‘ûlü Mefâ‘ilü Mefâ‘ilü Fe‘ûlün	2
	Mef‘ûlü Fâ‘ilâtü Mefâ‘ilü Fâ‘ilün	1
	Mefâ‘ilün Mefâ‘ilün Fe‘ûlün	1
	Mef‘ûlü Fâ‘ilâtü Mefâ‘ilü Fâ‘ilün	1
	Mefâ‘ilün Mefâ‘ilün Mefâ‘ilün Mefâ‘ilün	1
Tercî‘-i Bend	Fe‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilün	1
	Fe‘ilâtün Mefâ‘ilün Fe‘ilün	1
Rubâ‘î	1.,2. ve 3. mısra Mef‘ûlü Mefâ‘ilün Mefâ‘ilü Fa‘ûl 4.mısra Mef‘ûlü Mefâ‘ilü Mefâ‘ilü Fa‘ûl	1
	1.2. ve 4. mısra Mef‘ûlü Mefâ‘ilün Mefâ‘ilü Fa‘ûl 3.mısra Mef‘ûlü Mefâ‘ilü Mefâ‘ilü Fa‘ûl	1
Murabba‘	Mefâ‘ilün Fe‘ilâtün Mefâ‘ilün Fe‘ilün	1

16. yüzyıla ait tevhidlerde en çok hezec bahrinin *Mefâ‘ilün Mefâ‘ilün Fe‘ûlün* kalıbı daha sonra remel bahrinin *Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün* ve cedîd bahrinin

Fe‘ilâtün Mefâ‘ilün Fe‘ilün kalıbı kullanılmıştır. Kalıpların kullanım sayısı aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Vezinler	Sayısı
Mefâ‘ilün Mefâ‘ilün Fe‘ülün	47
Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün	23
Fe‘ilâtün Mefâ‘ilün Fe‘ilün	23
Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün	16
Müfte‘ilün Müfte‘ilün Fâ‘ilün	11
Fe‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilün	8
Mefâ‘ilün Fe‘ilâtün Mefâ‘ilün Fe‘ilün	6
Mef‘ülü Mefâ‘ilün Fe‘ülün	5
Mefâ‘ilün Mefâ‘ilün Mefâ‘ilün Mefâ‘ilün	5
Mef‘ülü Mefâ‘ilü Mefâ‘ilü Fe‘ülün	3
Mef‘ülü Fâ‘ilâtü Mefâ‘ilü Fâ‘ilün	3
Fe‘ülün Fe‘ülün Fe‘ülün Fe‘ül	2
Mef‘ülü Mefâ‘ilü Mefâ‘ilü Fe‘ülün	2
Mef‘ülü Fâ‘ilâtü Mefâ‘ilü Fâ‘ilün	1
Müstef‘ilün Müstef‘ilün Müstef‘ilün Müstef‘ilün	1
Mef‘ülü Mefâ‘ilün Mefâ‘ilü Fa‘ül	1
Mef‘ülü Mefâ‘ilü Mefâ‘ilü Fa‘ül	1
Mef‘ülü Mefâ‘ilü Mefâ‘ilü Fa‘ül	1

9. KAFİYE VE REDİFLER

İncelediğimiz 16. yüzyıl tevhidlerinde kaside, gazel, mesnevî, rubâ‘î gibi farklı nazım şekilleri kullanılmıştır. Her nazım şeklinin kafiye ve redif örgüsünde çeşitlilik arz etmesi sebebiyle tevhidlerde ortak bir kafiye ve redif örgüsünden söz etmek mümkün değildir.

Mesnevîler dışında redif kullanılan nazım şekillerini ve redifleri gösteren tablo aşağıdadır:

Şair, Eser	Nazım Şekli	Kullanılan Redif
Ca'ferî, Dîvân	Gazel	olmaz
Eyyûbî, Menâkıb-ı Sultan Süleymân	Kaside	-i lâ ilâhe illâ'llâh
Fuzûlî, Dîvân	Rubâ'î	sana
Hüseyn-i Sirozî, Câmiu'n-Nasâyih	Kaside	cemîl ü hem cemâlu'llâh
Lâmi'î Çelebi, Dîvân-Ferhâd-nâme	Kaside	-yî eşhedü enlâ ilâhe illâ'llâh
Muhibbî, Dîvân	Gazel	eyledüñ
Muhîfî, Dîvân	Kaside	durur
Mûyî, Nâlân u Handân	Kaside	-i lâ-ilâhe illâ'llâh
Ravzî	Kaside	-i lâ-ilâhe illâ'llâh
	Kaside	-i lâ-ilâhe illâ'llâh
Zâtî, Dîvân	Kaside	lâ ilâhe illâ'llâh

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü gibi mesnevî dışındaki nazım şekilleriyle yazılmış olan tevhidlerin rediflerini daha çok kelime-i tevhid ve kelime-i şehâdet oluşturmaktadır.

Tevhidlerin tamamı göz önünde bulundurulduğunda ise rediften yararlanılmadığı, ahengin daha çok kafiye ile sağlandığı görülmektedir. Bununla birlikte dikkat çeken hususlardan biri de şudur ki tevhidlerin eserin başında yer almasına bağlı olarak kafiye oluşturan kelimelerin sonunda genellikle *-â* harfi bulunmaktadır. Buna bağlı olarak genellikle *zengin kafiye* ağırlıktadır ancak *yarım* ve *tam kafiye* de çokça kullanılmıştır.

10. DİL VE ÜSLUP ÖZELLİKLERİ

Tevhidler dinî bir türdür. Bu yüzden İslamî geleneğe ait pek çok Arapça ve Farsça ibarelerin yanında ayet ve hadislerden yapılan iktibaslar tevhidlerin bu yönünü güçlendirmektedir. Özellikle bazı tevhidler doğrudan doğruya Arapça veya Farsça bir dua ile başlamaktadır.

İncelediğimiz tevhidlerin özellikle mesnevîlerde yer alanlarının sade ve akıcı bir üslupla yazıldığı dikkat çekmektedir. Şairler Allah Teâlâ'nın isim ve sıfatlarını, varlığının delillerini, yaratışındaki muhteşemliği ve O'na sundukları övgüleri oldukça açık bir dille ortaya koymuşlardır. Ancak kaside nazım şekliyle yazılanların dil ve üslûbu daha ağırdır. Özellikle Fuzûlî'nin divanında yer alan tevhid kasidesi oldukça süslü bir dille yazılmıştır. Tevhidlerin dil ve üslup özellikleri hususunda bir fikir vermesi açısından tevhidlerin matla' beyitlerinin yer aldığı aşağıdaki tabloyu hazırladık:

Şair, Eser	Nazım Şekli	Matla'
'Abdî, Heft Peyker	Mesnevî	İy cihânuñ vücûdına mâye Bûdına bûduñ oldu ser-mâye
'Abdî, Niyâz-nâme-i Sa'd ü Hümâ	Mesnevî	Şükr ü minnet ki hazret-i Mennân Virdi insâna cakl u nutk-ı beyân
Âhî, Dîvân	Kaside	Ey nesîm-i kudretüñ nefhiñden âdem bir nefes Vey harîm-i gülşen-i lutfuñdan 'âlem hâr u has
Ahmed Rıdvân, Hüsrev ü Şîrîn	Mesnevî	Yine yâdıyla nâm-ı Zü'l-Celâlüñ Kılalum ibtidâ' nazm-ı makâlüñ
	Mesnevî	Nedür bu Ka'be vü Bathâ vü zemzem Nedür bu buk'a-i kuds-i mükerrem
Ahmed Rıdvân, Rıdvan-nâme	Mesnevî	Ey Kadîr ü Kâdir ü Kudret-nümây V'ey hîred bahşende vü müşkil-güşây
Âsafî, Şecâat-nâme	Mesnevî	Evvelidür cümleñüñ bî-ibtidâ Âhiridür zâtına yok intihâ
Behiştî, Heft Peyker	Mesnevî	Yâ Rab eyle dile feyzüñi müdâm Kim olur feyzüñ ile nagz-ı kelâm
	Mesnevî	Ni'met-i Hak mezîd itdi sipâs Vâcib ol her nefese şükr ide nâs

Behiştî, Heşt Behişt	Mesnevî	Bi-hamdi'llâh hâdî külli hâmid Lenâ tevfkîhi aksâ'l-makâsîd
Behiştî, Dîvân	Kaside	Sübhâneke yâ men-ca'alen nevme sübâtâ Bîdâr kon ez-h'âb-ı hevâ dîde-i mâ-râ
Bezcizâde Muhyiddîn, Dîvân	Mesnevî	İy 'azîmü'z-zât senüñ 'indiñde 'âlem ke'l- 'adem İy kerîmü'ş-şân senüñ 'ıškuñda âdem ke's- sekam
Bursalı Rahmî, Şâh u Gedâ	Mesnevî	Ey nigârende-i nukûş-ı cihân Âferînde-i zemîn u zamân
Ca'ferî, Dîvân	Kaside	Zehî Kerîm ü Rahîm ü Mukîm ü bî-hemtâ 'Alîm ü 'Âlim 'Âlâ vü Hâlık-ı yektâ
	Mesnevî	Ol Hudâ-vend-i kerîm-i lâ-yezâl K'evvel oldur Âhir oldur bî-zevâl
	Mesnevî	Elifu'llâh o Hudâ-vend-i kerîm K'Evvel oldur Âhir oldur iy Hakîm
	Kaside	İy Vâhid-i bî-misl saña çün bedel olmaz Kudret elinüñ üstine bir dahî el olmaz
Celâlzâde Sâlih Çelebi, Leylâ vü Mecnûn	Mesnevî	Hamd zât-ı Hudâ-yı dâñdur Ki kamu söze zikri bâlâdur
	Kaside	İy celâlün bâr-kâhından numûne nüh felek Âsîtan-ı 'izzetün der-bânı her kudsî melek
Dervîş Şemseddîn, Kuşların Münazarası	Mesnevî	Ehl-i tevhîd sözüne başlayalım Ma'ni dürcine güli aşlayalım
Dervîş, Mevlid	Mesnevî	Başlayalım evvel Allah adını Uralum andan sözün bünyâdını
Dükâkinzâde Ahmed Bey, Dîvân	Mesnevî	Benâm-ı hâlık-ı peydâ vü pinhân Ki söz virdi dilüme cismüme cân
Edhemî, İhyâ-yı Dil	Mesnevî	Eyledüm Allâh ismin ibtidâ Nutka tâ kim yol vire lutf-ı Hudâ

Edirneli Nazmî, Pend-nâme-i Nazmî	Mesnevî	Hamd-i bî-hadd aña kim vâhiddir ol Her zemân mevcûddur vâciddir ol
Emîrî, Gülşen-i Ebrâr	Mesnevî	بسم الله الرحمن الرحيم لازمه اول خون كريم
	Mesnevî	Nâmı ile hüsn-i edâ eyledüm Evvelini ism-i Hudâ eyledüm
Emîrî, Sohbet-nâme	Mesnevî	Hudâ nâmıyla irer kalbe tevfik Kılur kularını erbâb-ı tahkîk
Emre, Terceme-i Pend-nâme-i ‘Attâr	Mesnevî	Hamd-i bî-had ol Hudâ-yı ‘âleme Nûr-ı îmân virdi hâk-i Âdeme
Eyyûbî, Menâkıb-ı Sultan Süleymân	Mesnevî	Husûsan Fahr-ı ‘Âlem çeşm-i nûrî Hamid hakkında gösterdi kusûrî
	Mesnevî	Yazıldı nazmuñ evvelinde Allâh Açıldı matlab-ı kalbe niçe râh
	Kaside	‘Âlem-i kalbe şevk ile dikelüm ‘Alem-i Lâ ilâhe illa’llâh
Fazlî, Dîvân	Kaside	İy cemâlûñ tâbişinden nûr-ı cennet muktebes V’ey celâlûñ sûzişinden nâr-ı dûzah bir kabes
	Kaside	İy kudretüñün mazharı ser-cümle-i eşyâ V’ey hikmetüñün manzarı âyîne-i dünyâ
Fazlî, Gül ü Bülbül	Mesnevî	Ey fûrûzende’-i meşâ’il-i gül Âteş-endâz-ı hırmen-i bülbül
	Mesnevî	İns ü cinni yaratduñ ey Rahmân Zâhir ü bâtın âşkâr ü nihân
Fuzûlî, Dîvân	Kaside	Hevâ arâyış-i gül-zâre oldu çihre-küşâ Bahâr gülşene giydirdi hulle-i hadrâ
	Gazel	Yâ men ahâta ilmûke’l-eşyâe küllehâ Ne ibtidâ sana mutasavver ne intihâ
	Gazel	Zihî zâtın nihân ü ol nihandan mâ-sivâ

		peydâ Bihâr-i sun'una emvâc peydâ ka'r nâ— peydâ
	Gazel	Ey vücûd-i kâmilin esrâr-ı hikmet masdarı Masdar-ı zâtın olan eşyâ sıfâtın mazharı
	Rubâ'i	Ey feyz-i vücûd şâhid-i cûd sana V'ey şâhid-i cud her ne mevcûd sana
	Rubâ'i	Ey zâtına mümkinât bürhân-i vücûb Sâbit sana imtinâ'-i imkân-i uyûb
Fuzûlî, Leylâ ve Mecnûn	Mesnevî	Ey mûnis-i ehl-i zevk yâduñ Ebvâb-ı emel kilîdi aduñ
	Kaside	Âferîn ey sâni'-i ten perver-i cân âferîn Hâliku'l-eşyâ İlâhu'l-halk Rabbu'l-âlemîn
	Mesnevî	Etmek gerek ehl-i feyz ü bîniş Tahkîk-i vücûd-ı âferîniş
Gelibolulu Âlî, Dîvân	Kaside	Sipâs u hamd-i lâ-yuhsâ ki ol yektâ-yı bî- hemtâ İki harfîyle yokdan var idüp kıldı bizi peydâ
Gelibolulu Âlî, Mihr ü Mâh	Mesnevî	Ey güşâyende-i memâlik-i cûd Pâdşâh-ı 'asâkir-i mevcûd
Gelibolulu Âlî, Riyâzû's-Sâlikîn	Mesnevî	Ey dükeli 'âleme perverdigâr Cürm ü günâh ehline âmirz-kâr
	Mesnevî	Aç gözünü halka-ı tevhîde gel Kesret-i esrârı ko temcîde gel
	Mesnevî	Râzık-ı âlâ-i fevâid-karîn Hâlık-ı eşyâ-i 'avâyid-güzîn
Gelibolulu Âlî, Tuhfetü'l-'Uşşâk	Mesnevî	Gelüñüz hamd idelüm Mevlâya Zîb ü zînet virelüm inşâya
	Mesnevî	Ey firûzende-i misbâh-ı vücûd Rûh-bahşende-i cünd-i mevcûd
	Tercî'-i	Ey ziyâ-bahş-ı çerâğ-ı zerrât

	bend	Âb-ı hayvân-dih-i ka'ı-r-ı zulumât
Gubârî, Kâbe-nâme	Mesnevî	İbtidâ zikr olmasa nâm-ı ilâh Feth olunmaz Ka'be-i maksûda râh
	Mesnevî	Kandasın sen iy dil ü cân kıblesi Kandasın iy cân u cânân kıblesi
Güvâhî, Pend-nâme	Mesnevî	Semâ vü arz sultânı Azîm ü Zü'l-celâl Allâh İbâdına çoğ ihsânı Kerîm ü ber-kemâl Allâh
Hadîdî, Tevârih-i Âl-i Osmân	Mesnevî	Hudânuñ gerçi birdür ism-i zâtı Velî cem' eyler esmâ-yı sıfâtı
	Kaside	Cemi'-i hâmidün hamdi senüñçündür Hudâvendâ Müsebbihdür saña her şey ki seniñ hâliku'l-eşyâ
Hakanî Mehmed Bey, Hilye-i Saadet	Mesnevî	Hamd ol Allâha ki yektâdır ol Dahı dâna vü tuvânâdır ol
Hâşimî, Mihr ü Vefâ	Mesnevî	Hudâ kim hâlikidür kâinatüñ Dahı hem mücibidür mümkünâtuñ
Hayretî, Dîvân	Murabba'	Eger dilerseñ olasın sa'âdet iline şâh Hemîşe cünd-i hidâyet yanuçca ola sipâh Dilüñden olmasun eksük dilâ meded her gâh Makâl-i <i>eşhedü en lâ ilâhe illa'llâh</i>
Hızrî, Âb-ı Hayât	Mesnevî	Bi-ismi hâlikı's-seb'î's-semâvât Bi-hamdi râzıkı'ş-şey' vâcibi'z-zât
	Mesnevî	Dürüş tûtî-yi pür-remz açmadan per Me'ânî kandiyile eyle perver
	Mesnevî	Hudâyâ hikmetüñe yok nihâyet Hakîkat cümlesinden bir rivâyet
Hüseyn Bin Ahmed Sirozî, Câmi'ü'n- Nasâyih	Mesnevî	Îlâhi sensin ol Hallâk u Mevlâ Ki zâtuñdır minende kadrüñ a'lâ

	Mesnevî	Ol kadîmdür lem yezeldür lâ-yezâl Sermedîdür kim aña yok intikâl
	Kaside	Îlâhi vâhid ü deyyân senüñdür ‘izzet-i âyât Ki sensin ‘âleme fettâh irişmez ‘ilmüñe gâyât
	Kaside	Elâ ey tâlib-i matlûb kadîm-i lâ-yezâl Allâh Kemâlîñe zevâl irmez cemîl ü hem cemâlu’llâh
	Mesnevî	Ey Kerîm ü Hayy u Hannân ey Îlâh Kim kamu düşmişlere sensiñ penâh
İbrâhim Şânî-i Lârendevî, Gülşen-i Efkâr	Mesnevî	Hamd aña kim odur Kerîm ü Rahîm Hâlık-ı nüh revâk u ‘arş-ı ‘azîm
	Tercî‘-i Bend	Mebde‘-i nüh revâk-ı nûr-efşân Bâni-i çâr tâk kevn ü mekân
Kadıoğlu Şeyh Mehmed, İnşirâhu’s- Sadr	Mesnevî	Hâlıkına rûh-i pâküñ âferîn Bir avuç toprağa virdi cân ü dîn
Kemal Paşazâde, Yusuf u Züleyha	Mesnevî	Ki ins ü cin sözinden can bulupdur Adı her nâmeye unvân olupdur
Kıyâsî, Mihr ü Mâh	Mesnevî	İy vücûduñ ‘illet-i milk-i vücûd Ĝark-ı bahr-ı hayretüñ fûlk-i vücûd
Lâmi‘î Çelebi, Dîvân	Kaside	Cihân u câna pür oldı ol ey göñül âgâh Nidâ-yı <i>eşhedü enlâ ilâhe illa’llâh</i>
	Kaside	Nedür âhir nefesde câna penâh Kışver-i <i>lâ ilâhe illa’llâh</i>
	Kaside	Ey kemâl-i sun‘una eşkâl-i ‘âlem ‘ayn-ı dâl Hatt-ı dest-i kudretüñden nakş-ı âdem bir misâl
Lâmi‘î Çelebi, Ferhâd-nâme	Mesnevî	Gel ey her matlubuñ fethine tâlib Bil evvel zikr-i bi’smillâh vâcib

	Kaside	Ey kemâl-i sun‘una eşkâl-i ‘âlem ‘ayn-ı dall Hatt-ı dest-i kudretinden nakş-ı ‘adem bir misâl
	Mesnevî	Gel ey mâsivâ fikrûni terk it Nihâduñda Hüdâ zikrûni berk it
	Kaside	Cihân u câna pür oldı ol ey göñül âgâh Nidâ-yı <i>eşhedü en-lâ ilâhe illa’llâh</i>
Lâmi‘î Çelebi, Gûy u Çevgân	Mesnevî	Tevhîd-i hudây ‘azze ismuh Lâ-yumkinu ‘adduhu ve resmuh
Lâmi‘î Çelebi, Salâmân u Absâl	Mesnevî	<i>Bismika’l-lâhümme yâ ze’l-ımtihân</i> <i>Ente burhânun li ashâbi’l-‘ıyân</i> ²⁸
	Mesnevî	Cem‘ olup bir yire mâhîler kamu Didiler kim var imiş dünyâda su
Lâmi‘î Çelebi, Vâmık u ‘Azrâ	Mesnevî	Ahmeda’llâhu’lllezî minhü’l-hüdâ Zâtuhu fî külli şeyin kad bedâ ²⁹
Lârendeli Hamdî, Leylâ ile Mecnûn	Mesnevî	Eyâ tuğrâ-keş-i mensûr-ı evvel Ki ezel bürhânı sendendür müseccel
	Mesnevî	Nice vasf idelüm ol pâd-şâhı Ki ola ‘arş-ı mu‘azzam bârgâhı
	Kaside	Ey Kerîm-i kâr-sâz u Zü’l-celâl ü bî-zevâl Vay ‘Alîm-i bî-niyâz u lâ-yezâl ü Zü’l-celâl
Latîfî, Subhatü’l- ‘Uşşâk	Mesnevî	İtdi Hâlık bizi bi-hamdi’llâh <i>Kâ’il-i lâ ilâhe illâllâh</i>
Levhî, Cihâdü’l- Mücâhidîn	Mesnevî	Îlâhun vâhidün bî-misl ü hemtâ Hudâvend-i ganî sultân-ı yiktâ
	Kaside	İy Hudâvend-i ganî sun‘ında kâmil bî-kusûr Padişahlar padişahı müste‘ân Allah u nûr
Manisalı Câmi‘î, Muhabbet-nâme	Mesnevî	Ezel feth olsa dilde ism-i Fettâh Olur cümle kilîd-i gence miftâh

²⁸ “Batınî bilgi sahibi kişiler için bir rehber olan Allah’ın adıyla”

²⁹ “Her şeyde zâtı başlangıç ve hidayet de kendisinden olan Allah’a hamd ederim.”

(Vâmık u ‘Azrâ)		
	Mesnevî	Senâ vü midhat ü şükr-i firâvân İdelüm her nefesde sad hezârân
Mostarlı Hasan Ziyâî, Şeyh-i San’an Mesnevisi	Mesnevî	Cennete uçmak için mü’minler Zikr ü fikriñ idinür bâl ü per
Muhibbî, Dîvân	Gazel	Dest-i kudretle yoğ iken ‘âlemi vâr eyledüñ Kimini müslim kılup kimini küffâr eyledüñ
	Gazel	Dilüñden gitmesün her demde Sübhân Ki oldur kullaruñ derdine dermân
Muhîti, Dîvân	Kaside	Sî vü dü nutk-ı Fazl-ı Hak kim zât-ı bî- imkân durur Dârende-i arz u semâ Hallâk-ı ins u cân durur
Mu‘îdî, Şem‘ ü Pervâne	Mesnevî	Hamd aña kim vücûdı vâcibdür Gayrı maglûb u kendü gâlibdür
Murâdî, Dîvân	Mesnevî	Bi’smi’llâhi’r-rahmâni’r-rahîm ‘Âyet-i ‘üvân-ı kelâm-ı kadîm
	Gazel	Yâ Mâlike’l-mülûkı ve yâ ‘Âlime’l-hafâ Yâ Kâşife’l-kürûbı leke’l-hamdü ve’s-senâ
Mûyî, Nâlân u Handân (Hasbihâl)	Kaside	İdegör durma ey gönül her gâh <i>Seferi lâ ilâhe illâ’llâh</i>
Münîrî, Siyer-i Nebî	Mesnevî	Gönül kıl zikr-i bi’smi’llâhi âgâz Hoş âvâzın nevâda it ser-âgâz
Nev’î, Münâzara-i Tûtî vü Zâg	Mesnevî	Ol Hâlika biñ senâ’-i fâyık Kim tûtî-i cânı kıldı nâtık
Nidâî, Dürr-i Manzûm	Mesnevî	Ey Hakîm ü ‘Alîm ü Hayy u Halîm Hazretüñdür Kerîm ü Şân u ‘Azîm
Nidâî, Genc-i Esrâr-ı Ma’nî	Mesnevî	Selâmun Latîfün A‘azzün Mukîm ‘Alîm lemyezel [dür] yakînün Kerîm
Nidâî, Manzûme-i	Mesnevî	Ey Hakîm ü ‘Alîm ü Hayy u Halîm

Tıbb		Hazretüñdür kerîm-i şân-ı ‘azîm
Nihânî, Dîvân	Kaside	Bi’smi’llâhi’r-Rahmâni’r-Rahîm Fâtih-i ebvâb-ı Kelâm-ı Kadîm
	Kaside	Ey Kerîm ü Rahîm ü bî-hem-tâ Hâlık-ı ins ü cinn ü ‘arz u semâ
Pîr Muhyiddîn, Ervâh-nâme	Mesnevî	<i>Lâ ilâhe illa’llâh</i> diñ müdâm <i>Muhammed resûlu’llâh</i> diñ tamâm
Ravzî, Dîvân	Kaside	Ehl-i îmâna oldı menzilgâh Cennet-i lâ ilâhe illa’llâh
	Kaside	Gûş-ı câna irişdi çün nâ-gâh Haber-i lâ ilâhe illallâh
Revânî İlyâs Şücâ, İşret-nâme	Mesnevî	İlâhî bezm-i cânı gülşen eyle Muhabbet şem‘i ile rûşen eyle
Rûmî, Şîrîn ü Şîrûye	Mesnevî	Bismi’llâhi’r-Rahmani’r-Rahîmî Bi-zikri’l-Hâlıkı’l-hayyi’l-kadîmî
Rüşdî, Dîvân	Kaside	Ey cemâlüñ pertevinden mihr-i enver bir kabes Vey kemâl-i kudretüñden subh-ı sâdık bir nefes
Sehâbî, Dîvân	Kaside	Hüsnüñ ideli ‘ayn-ı dil ü câna tecellâ Dil oldı serâsîme vü cân vâlih ü şeydâ
Selîkî, Dîvân	Kaside	Ey kemâl-i kudretüñ vafında ‘âlem güng ü lâl V’ey fezâ-yı midhatüñde murg-ı dil bî-perr ü bâl
Seyyid Şerif Mehmed Efendi, Hilye-i Resûl	Mesnevî	İlâhî cân-bahş-ı rûh-ı ‘âlem Hadîs-âmûz-ı ‘akl-ı pâk-ı âdem
Sûzî Çelebi, Mihaloğlu Ali Bey’in Gazavât-Nâmesi	Mesnevî	Esüp feyzuñ yeli ‘anber saçıldı Göñül bağında ter güller açıldı
Şâhî, Dîvân	Gazel	Ey Hâlık-ı kevneyn ü ey Mübdî‘-i eşyâ

		V'ey gün gibi her zerrede âsâr[1] hüveydâ
Şâhidî İbrâhim Dede, Gülşen-i Vahdet	Mesnevî	İftitâh-nâme-i ismullâhla Derde aşk ile şevk ü âhla
Şemseddîn-i Sivâsî, Gülşen-âbâd	Mesnevî	<i>Fesubhâne'l-kadîri'l-muhyi'l-emvât</i> ³⁰ İder sun'ı kemâlin her dem isbât
Şemseddîn-i Sivâsî, Heşt Behişt	Mesnevî	Allâh adını mübtedâ eyle Tuy haber sırrını salâ eyle
	Mesnevî	Bü'l-'aceb kâr-hânedür 'âlem Geldi bu sâhaya benî Âdem
Şemseddîn-i Sivâsî, İbret-nümâ	Mesnevî	فسبحان الاله المستعان لدى الاهوال فى كل الاوا
	Mesnevî	Meseldür bu cihân kânûna benzer Kurılmış tilleri efsûna beñzer
	Mesnevî	Cihân bir deyr ü mi'mârî görünmez Görinür sun'ı vü Bârî görünmez
Şemseddîn-i Sivâsî, Mir'âtü'l-Ahlâk	Mesnevî	اله الكل لا معبود غيره به الطول فلا مسجود غيره ³¹
	Mesnevî	Egerçi zâtı pinhân sun'ı peydâ Olur a'yân-ı ekvândan hüveydâ
Şemseddîn-i Sivâsî, Süleymân-nâme	Mesnevî	<i>Eyâ men elle 'an zikrî Ta'âlâ</i> <i>Gîre şâyed ki gûyed zikrî Mevlâ</i> ³²
	Mesnevî	Bu hikmetlerde hayrân cümle dâna Kimin efkâr ider kimin tüvânâ
Şerîfî, Şehnâme Çevirisi	Mesnevî	Hezârân şükr ü minnet evvel âhir Aña kim ol durur penhân u zâhir
	Mesnevî	Elâ iy cümle mahlûkuñ ilâhı Ki sensin pâdişehler pâdişâhı

³⁰ “Ölüleri diriltten Allah'ı tespih ederim.”

³¹ “Allah bütün varlıkların ilâhıdır. O'ndan başka kulluğa lâyık hiçbir varlık yoktur. Her türlü nimet O'nun tarafından varlıklara temin edilir. O'ndan başka secde edilecek bir varlık da yoktur.”

³² “Ey benim kendisini anmamla kıyaslanamayacak kadar büyük ve yüce olan Allah'ım. Ben seni yüceltmek için adını ne kadar ansam ve seni ne kadar övsem de benim kelimelerim senin gerçek şanını ifade etmeye yetmez.”

Şükrî-i Bitlisî, Selim-nâme	Mesnevî	Başlayalım sözni bismi'llâh ile Kim şeref dapar söz ismu'llâh ile
Taşlıcalı Yahyâ, Gülşen-i Envâr	Mesnevî	Dahî yoğ iken bu zemîn ü zamân Hazret-i Hak var idi ancak hemân
	Mesnevî	Ahmedü hamden bihusûsi'l-fu'âd Li'l-meliki'l-vâhidi Rabbu'l-'ibâd
	Mesnevî	Şükr ü sipâs aña ki ol Müste'ân Verdi bize şükr idici bir lisân
Taşlıcalı Yahyâ, Kitâb-ı Usûl	Mesnevî	Zihî 'âlem-i sırr-ı levh ü kalem 'Alîm-i 'ulûm-ı vücûd u 'adem
Taşlıcalı Yahyâ, Şâh u Gedâ	Mesnevî	Minnet Allâha kim odur Mevlâ Birdür anuñ yanunda şâh u gedâ
Taşlıcalı Yahyâ, Yûsuf ve Zelîhâ	Mesnevî	Ne kudretdür bu kudret Allâh Allâh Yoğ iken var ide dünyâyı nâgâh
Ûdî, Mâcerâ-yı Mâh	Mesnevî	Bi-hamdi'llâh şükr bî-hadd ü gâyet Ki yokdur lutf-i hakka hiç nihâyet
Üsküplü Atâ, Tuhfetü'l-Uşşâk	Mesnevî	Âferîn ey Hâlık-ı cân-âferîn Dest-i sun'uña hezârân âferîn
Üsküplü İshak Çelebi, Bursa Şehrengizi	Mesnevî	Basîret nûrını feyz it İlâhî Baña mâhiyyetüm göster ke-mâhî
Üsküplü İshak Çelebi, Dîvân	Kaside	Sübhâne men tevahhade bi'l-kefni ve'l- bakâ Sübhâne men tecerrede 'an vasmeti'l-fenâ
	Kaside	Ey mâlik-i memâlik-i bî-gâyet-i kıdem Zerrât-ı kâyinât vücûduñla muğtenem
Vücûdî, Hayâl ü Yâr	Mesnevî	Ey nigârende-i nukûş-ı cemâl Mebde'-i hüsn-i yâr u mihr-i hayâl
Yemînî, Fazîlet-nâme	Mesnevî	Ezel yâd idelüm Hayy ü Kadîmi Di Bismi'llahi'r-Rahmani'r-Rahîmi
Yenipazarlı Vâlî,	Mesnevî	İsterseñ eger reh-i hüdâyı

Hüsn ü Dil		Gel zikr idelüm dilâ Hudâyı
	Mesnevî	<i>El-hamdü li-vâhibi'l-'atiyyât</i> <i>Ve's-şükrü li-dâfi'i'l-beliyyât</i> ³³
Za'îfî, Bustân-ı Nasâyih	Mesnevî	Hamd ol Allâha olsun ki k'ol Hudâ Kıldı îmân bir avuç hâke 'atâ
Za'îfî, Gülşen-i Sî- murg	Mesnevî	Âferîn câ-âferîne sad hezâr Hâke cân îmân virdi yâdigâr
Zarîfî, Dîvân	Mesnevî	Bihamdi'llâh ki Bi'smi'llâh[1] Fettâh İdüpdür kufl-i bâb-ı fethe miftâh
	Kaside	Ey kemâl-i kudretüñ bahrında gerdûn bir habâb V'ey celâl-i 'izzetüñ çarhında zerre âfitâb
Zarîfî, Mihr ü Mâh	Mesnevî	Bi hamdillâh ki bismillâh-i Fettâh İdüpdür kufl-ı bâb-ı fethe miftâh
	Kaside	Ey kemâl-i kudretüñ bahrında gerdûn bir habâb Vey celâl-i 'izzetüñ çarhında zerre âfitâb
Zâtî, Şem' ü Pervâne	Mesnevî	Açuk tut gûş-ı cânı ey mükerrerem Nedür diñle surûş-ı çarh-ı a'zam
	Kaside	Ey ki nehr-i kudretüñden çeşmedür Nîl ü Fırat V'ey ki bahr-ı rahmetüñden aşmadur âb-ı hayât
	Mesnevî	Elâ ey tâlib-i dîdâr-ı mevlâ Kıla dîdâr istersen tecellâ
	Kaside	Komaz gönülde gümân <i>lâ ilâhe illâ'llâh</i> Disem biñ olsa zebân <i>lâ ilâhe illâ'llâh</i>
	Mesnevî	Elâ ey mest-i bî-hûş-ı elestüñ Bu bezmüñ ayağına urma destüñ

³³ “Hediyeler verene hamd olsun, belaları savana şükr olsun.”

B. TEVHİDLERDE MUHTEVA ÖZELLİKLERİ

Çalışmamızın bu bölümünde tevhidlerde yer alan konuları çeşitli başlıklar altında tasnif edilerek izah etmeye çalıştık. Konu başlıklarının önceliği hususunda *Âmentü'*de yer alan sırayı esas aldık. Dışında kalanlara ise devamında yer verdik. Böylelikle 16. yüzyıla ait tevhidlerde yer alan konuların mahiyetini ortaya koymaya gayret ettik. Tevhidlerin muhtevasını ele alırken konuyu en açık şekilde ifade eden örnekleri kullanıp diğer örnekleri dipnotta belirtmeyi uygun gördük.

1. ESMÂ-İ HÜSNÂ

En güzel isimler demektir, Cenab-ı Hakk'ın isimleri için kullanılır. Bu tabir ayet ve hadislerde *el-esmâ'ü'l-hüsnâ* şeklinde geçmiştir: *En güzel isimler Allah'ındır. O halde, O'na bu güzel isimlerle dua edin ve O'nun isimleri hakkında eğriliğe sapanları bırakın...* (A'râf, 7/180); *Allah'ın 99 ismi vardır. Bu isimleri ezberleyen kimse cennete girer.* (Buhârî, Da'avât, 68)

Esmâ-i Hüsnâ; Allah Teâlâ'nın varlığının mahiyetini, niteliklerini veya hangi vasıflara sahip olduğunu beyan eden isim ve sıfatlardır. Allah Teâlâ'yı güzel isimleriyle tanımak ve anmak, O'na layık olmayan nitelikler isnat etmemek insanın başta gelen görevidir. Allah'ın isimleri/sıfatları 99 adetten ibaret değildir. 99 rakamı çokluktan kinayedir. Nitekim *esmâ'ü'l-hüsnâ* ile ilgili hadisler, Allah'ın isimlerinin 99'dan ibaret olduğunu belirtmemekte, sadece bu isimleri sayanların cennete gireceklerini bildirmektedir. Ayrıca hadislerde geçmeyen ancak Kur'an'da geçen Allah'ın güzel isim ve sıfatları vardır. Bu isim ve sıfatların sayısı iki yüzü geçmektedir.

Ayet ve hadislerde belirtilen Allah Teâlâ'nın isim veya sıfatları ile kısaca anlamları aşağıda verilmektedir:

<i>A'lâ</i>	: En yüce, en şerefli
<i>A'lem</i>	: Herşeyi en iyi bilen
<i>'Adl</i>	: Adil, insafli, her şeyi yerli yerinde yapan, her şeyi hak ve doğru olan
<i>Adüvvün li'l-kâfirîn</i>	: Kâfirlerin düşmanı

<i>Âhir</i>	: Varlığının sonu olmayan, ölümsüz, ebedî ve bakî olan
<i>Âhizü'n bi nâsiyetih</i>	: Suçluları cezalandıran
<i>Ahkemü'l-hâkimîn</i>	: Hüküm verenlerin en iyisi, hâkimler hâkimi
<i>Ahsenü'l-hâlikîn</i>	: Yaratanların, takdir ve tasvir edenlerin en iyisi
<i>Akrab</i>	: Bilmesi, görmesi, duyması, haberdar olması ve yardım etmesi açısından insanlara en yakın olan
<i>Alî</i>	: Şanı, şerefi, izzeti ve kudreti yüce olan
<i>Alîm</i>	: Her şeyi çok iyi bilen
<i>Âlim</i>	: Bilen, anlayan, tanıyan
<i>Âlimü'l-gaybi</i>	: Gaybı bilen
<i>Âlimü gaybi's-semâvâti ve'l-ard</i>	: Yerin ve göklerin gaybını bilen
<i>Âlimü'l-gaybi ve's-şehâdeti</i>	: Görünen ve görünmeyen âlemi bilen
<i>Allâm</i>	: Çok bilen, bilgisi çok olan, her şeyi bilen
<i>Allâmu'l-guyûb</i>	: Görünmeyenleri çok iyi bilen
<i>'Azîm</i>	: Zatı, isim, sıfat ve fiilleri itibariyle pek ulu, büyük, yüce
<i>'Azîz</i>	: Üstün, güçlü, kuvvetli, galip, şerefli, değerli, melik
<i>Bâ'ıs</i>	: Kıyamet kopunca ölüleri diriltten, mahşer yerine sevk eden, uyarıcı ve müjdecî olarak peygamber gönderen, kıyamette şahitler getiren
<i>Bâkî</i>	: Sonlu ve ölümlü olmayan, varlığı sürekli olan, ebedî
<i>Bâli'gu emrih</i>	: Emri, hükmü hedefine ulaşan, kararını infaz eden
<i>Bâri'</i>	: Yaratan, örneği olmadan varlıkları icat eden
<i>Berr</i>	: İyilik eden, çok lütufkâr, çok merhametli, çok şefkatli
<i>Bârr</i>	: İyilik eden, çok lütufkâr, çok merhametli, çok şefkatli
<i>Bâsıt</i>	: Dilediğine rızkı bol veren
<i>Basîr</i>	: Aydınlik ve karanlıkta küçük ve büyük her şeyi gören
<i>Bâtn</i>	: Mahiyeti akıl ile idrak olunamayan, hayal ile tahayyül edilemeyen, her şeyin iç yüzünü, mahiyetini bilen
<i>Bedî'</i>	: Bir şeyi nümûnesi olmadan yaratan, vâr eden

<i>Bedü's-semâvâti ve'l-ard</i>	: Gökleri ve yeri örneği olmadan yaratan
<i>Berü'n mine'l-müşrikîn</i>	: Müşriklerden beri, uzak olan
<i>Bürhân</i>	: Delil sahibi, kullarına delil gösteren, varlığına her şey delalet eden
<i>Câ'ıl(ûn)</i>	: Yaratan, var eden, bir varlıktan başka bir varlık yapan
<i>Câmi'</i>	: Kıyamette insanları bir araya toplayan, cem eden
<i>Câmi'u-nâs</i>	: Kıyamette insanları bir araya toplayan, cem eden
<i>Cebbâr</i>	: Emir ve yasaklarını, hüküm ve kararlarını kullarına yaptırmaya gücü yeten, azgın ve zalimleri kahredici, dertlere derman olan, yaraları sarıp onaran, yaratıklarının hallerini düzelten
<i>Celîl</i>	: Ulu, kudretli, yüce, azamet ve Kibriya sahibi
<i>Cemûl</i>	: Zatı, isim, sıfat, söz, fiil ve hükümleri iyi, güzel, iyilik ve ihsan sahibi
<i>Cevâd</i>	: Cömert, nimet ve ihsanı bol olan
<i>Dâim</i>	: Ölümsüz, varlığı sürekli olan, bâkî ve daim
<i>Dârr</i>	: Zarar veren şeyleri yaratan, âsilere zarar vererek cezalandıran
<i>Dehr</i>	: Zamanı ve zaman içinde olup biten her şeyi var eden, zamanın sahibi ve yöneten
<i>Deyyân</i>	: Hüküm veren, hesaba çeken, zelil eden, kahrhâr
<i>Ebed</i>	: Ölümsüz, varlığı sürekli, bâkî ve dâim
<i>Ebkâ</i>	: Verdiği nimetler sürekli ve daha kalıcı olan
<i>Ehad</i>	: Eşi, benzeri ve ikincisi bulunmayan bir tek, yegâne
<i>Ehlü'l-mağfire</i>	: Mağfiret ehli, affedici
<i>Ehlü't-takvâ</i>	: Azabından korkup sakınmaya, korunmaya layık olan
<i>Ekber</i>	: Zatı, isim, sıfat ve fiilleri, şanı ve şerefi, nimet ve ihsanı en yüce, en ulu
<i>Ekrem</i>	: En çok ikram eden
<i>Erhamü'r-râhimîn</i>	: Merhamet edenlerin en merhametlisi
<i>Esdaku hadîsen</i>	: En doğru sözlü
<i>Esdaku kîlen</i>	: En doğru sözlü

<i>Esra'u mekren</i>	: Hile ve tuzak kuranları en süratli bir Şekilde cezalandıran
<i>Esra'u ferahan</i>	: Kullarının tevbesine çok sevinen
<i>Esra'u'l-hsibn</i>	: Hesap soranların, hesap görenlerin en sratlisi
<i>EŐedd kuvveten</i>	: Çok kuvvetli, çok güçlü
<i>EŐedd tenklen</i>	: Çok Şiddetli cezalandıran
<i>EŐedd be'sen</i>	: Çok Şiddetli cezalandıran
<i>Evvel</i>	: ncesi olmayan, yaratılmamış, ezeli ve kadîm tek varlık
<i>Fa'ln lim yrd</i>	: Dilediğini yapan
<i>Fâil(n)</i>	: Yapan, yaratan, var eden
<i>Fliku'l-habbi ve'n-nev</i>	: Çekirdek ve taneleri çatlatan, yarıp açan
<i>Fliku'l-ısbh</i>	: Karanlığı yarıp sabahı ortaya çıkaran
<i>Fâtır</i>	: Yaratan, icat eden, yoktan var eden
<i>Ftru's-semâvâti ve'l-ard</i>	: Yeri ve gökleri yaratan
<i>Ftn</i>	: Deneyen, imtihan eden
<i>Ferd</i>	: Tek kadîm, ezeli, ebedi ve bâkî olan varlık
<i>Fettâh</i>	: En dil hüküm veren, iyilik kapılarını açan
<i>Gâlib'n 'al emrih</i>	: Emrindeki işinde ve hükmünde galip olan, üstün gelen
<i>Gaffâr</i>	: Çok affeden, çok bağışlayan, günah ne kadar çok olursa olsun yine bağışlayan
<i>Gfiru'z-zenbi</i>	: Günahları bağışlayan
<i>Gaffâr</i>	: Çok affeden, çok bağışlayan
<i>Ganî</i>	: Zengin, hiçbir Şeye muhtaç olmayan
<i>Habîr</i>	: Her Şeyden haberdar olan, gizli, âşikâr her Şeyi bilen, haber veren
<i>Hdi</i>	: Hidayet eden, doğru yolu gösteren
<i>Hfz</i>	: Koruyup gözetten
<i>Hafâ</i>	: Çok ikram eden, son derece iyilik ve lütuf sahibi, her Şeyi bilen
<i>Hafd</i>	: Şan, Şeref ve itibar bakımından kfirleri alçaltan, değersiz yapan, cezalandıran

<i>Hafîz</i>	: Varlıkları yok olmaktan koruyan
<i>Hakem</i>	: Hüküm veren, son kararı veren
<i>Hakîm</i>	: Hükmeden, karar veren, haklıyı haksızı ayıran
<i>Hakk</i>	: Varlığı, ilah ve rab oluşu hak olan, eşyayı var eden, hakkı ızhar eden, mülk sahibi, yok olmayan, varlığında şüphe bulunmayan, âdil
<i>Hâlik</i>	: Her şeyi yaratan
<i>Halîm</i>	: Çok sakin, hemen öfkelenmeyen, kızmayan, heyecanlanmayan, acele etmeyen, hoşgörülü, teenni ile hareket eden
<i>Hallâk</i>	: Mükemmel yaratan, devamlı yaratan
<i>Hamîd</i>	: Çok övülen, övgüye layık olan
<i>Hannân</i>	: Çok merhametli, çok şefkatli
<i>Hâsib</i>	: İnsanları sorgulayan, hesaba çeken
<i>Hasbü</i>	: Yardım etmede, rızık vermede ve korumada yeten
<i>Hasîb</i>	: İnsanlara yeten, insanların yaptıklarını koruyup hesaba çeken
<i>Hayî</i>	: Edep ve haya sahibi, çirkinliği bulunmayan, bağış, ihsan ve nimeti terk etmeyen
<i>Hayr</i>	: Hayırlı, faydalı olan, iyilik eden
<i>Hayru'l-fâsılîn</i>	: Hükmedenlerin, haklı ile haksızı ayırt edenlerin en hayırlısı
<i>Hayru'l-fâtihîn</i>	: Hükmedenlerin, nimet verenlerin, hayır kapılarını açanların en hayırlısı
<i>Hayru'l-gâfirîn</i>	: Bağışlayanların en hayırlısı
<i>Hayru'l-hâkimîn</i>	: Hüküm ve karar verenlerin en hayırlısı
<i>Hayru'l-mâkirîn</i>	: Hile ile kötülük yapanları bilemeyecekleri, anlayamayacakları, cihetlerden şiddetli cezalandıran
<i>Hayru'l-münzilîn</i>	: Nimet verenlerin, ikram edenlerin en hayırlısı
<i>Hayru'l-vârisîn</i>	: Varislerin en hayırlısı
<i>Hayru'n-nâsirîn</i>	: Yardım edenlerin en hayırlısı
<i>Hayru'r-râhimîn</i>	: Merhamet edenlerin en hayırlısı

Hayru'r-râzıkîn	: Rızık, nimet verenlerin en hayırlısı
Hayrun hâfizân	: En iyi koruyup gözeten
Hayy	: Yaşayan, diri, canlı, ölümsüz, ezeli ve ebedi olan
Hüvallahüllezi lâilâhe illâ hû	: Kendisinden başka tanrı bulunmayan Allah
Îlâh	: Ma'bûd, tanrı
Îlâhü'n-nâs	: İnsanların ilahı
Kâbid	: Dilediğine rızıkı daraltan, ölüm zamanı gelenlerin ruhlarını kabzededen
Kâbilü't-tevb	: Tevbeleri kabul eden
Kâdî	: Hakla hükmeden
Kâdî'l-umûr	: İşlere karar veren
Kâdîm	: Evveli olmayan, ezeli olan ilk varlık
Kâdir	: Güçlü, kuvvetli, herşeye gücü yeten
Kadîr	: Çok güçlü, çok kuvvetli, istediğini istediği gibi eksiksiz, kusursuz ve tam yapabilen
Kâfi	: Kullarına yardım eden, vekil olan, yol gösteren, yaptıklarını bilen, gören, haberdar olan ve hesaba çeken
Kahhâr	: Yenilmeyen, daima galip gelen
Kâhir	: Galip gelen, zelil eden, güçlü, her şeyi kuşatan, yaratıklarını dilediği gibi yöneten
Kâim	: Varlıkları görüp gözeten, koruyan, yöneten
Kâin	: Kadîm, ezeli, ebedi, bâkî, ilk varlık, varlığı sürekli olan
Karîb	: Affi, mağfireti, rahmeti, bilmesi, görmesi ve duyması itibariyle kullarına yakın olan
Kâşif	: Azap, sıkıntı, bela ve dertleri gideren
Kâşifü'l-azâb	: Azabı, sıkıntıyı, derdi kaldıran
Kâtib(ûn)	: İnsanların yaptıklarını yazan
Kavî	: Kuvvetli, kudretli, her şeye gücü yeten
Kayyûm	: Zatı ile kaim olana, ezeli ve ebedi, her şeyin varlığı kendisine bağlı, uykusu ve uyuklaması olmayan, varlıkları yöneten, koruyan, ihtiyaçlarını üstlenen

<i>Kebîr</i>	: Zatı, isim ve sıfatları, şanı ve şerefi, kadri ve kıymeti, değer ve izzeti pek yüce, ulu ve büyük
<i>Kefîl</i>	: Bütün canlıların rızıklarını üstlenen, bu konuda kullarına yeten, nimet veren, kullarını görüp gözetten
<i>Kerîm</i>	: Değerli, şerefli, çok nimet veren, nimet ve ihsanı bol olan
<i>Kuddûs</i>	: Her türlü çirkinlik, noksanlık ve ayıplardan uzak, tertemiz, bütün kemal sıfatları kendisinde toplayan, güzellik, iyilik ve faziletlerle övülen
<i>Latîf</i>	: Yaratıklara karşı yumuşak davranan, çok merhametli, çok lütufkâr, ihsan sahibi, insanlara hak ettiklerinden fazlasını veren, her şeyin detayını, sırlarını en iyi bilen, işleri çok hassas düzenleyen, gözle görülmeyen
<i>Mâcid</i>	: Şan ve şeref sahibi, hayır ve ihsanı, kerem ve lütfu bol olan
<i>Mâhid(ûn)</i>	: Yeryüzünü yaratıkları için elverişli, yararlı ve faydalı olarak yaratan
<i>Mâlik</i>	: Bütün varlıkların sahibi
<i>Mâlikü yevmi'd-dîn</i>	: Din gününün, ahiretin sahibi
<i>Mâlikü'l-mülk</i>	: Mülkün sahibi
<i>Mâni'</i>	: İsteddiği şeye engel olan, koruyan, kurtaran, yardım eden
<i>Mecîd</i>	: Çok şerefli, çok itibarlı
<i>Melik</i>	: Bütün varlıkları yöneten, dilediğini yapan, dilediği gibi hükmeden
<i>Meliki'n-nâs</i>	: İnsanların meliki
<i>Melîk</i>	: Çok mülkü olan, her şeyin sahibi ve mâliki, onları terbiye edip yetiştiren, mülk ve güç veren
<i>Mennân</i>	: Kullarına bol ihsanda bulunan, sayısız nimetler veren
<i>Metîn</i>	: Çok kuvvetli, çok dayanıklı, acizliği, za'fiyeti ve gevşekliği olmayan
<i>Mevlâ</i>	: Dost, yardımcı, görüp gözetten

<i>Mu'azzib(în)</i>	: Suç işleyenleri, zalimleri, günahkârları cezalandıran
<i>Mu'izz</i>	: İzzet ve şeref, güç ve kuvvet, itibar ve şeref veren, aziz yapan
<i>Mu'îd</i>	: Canlı varlıkları ölümlerinden sonra dirilten
<i>Mu'tî</i>	: Nimet veren, ihsanda bulunan
<i>Muahhır</i>	: Geriye bırakan
<i>Muğîs</i>	: Yağmur yağdıran
<i>Muğnî</i>	: İnsanlara mal mülk veren, onları zengin yapan, cömert, nimet sahibi
<i>Mûhinü keydi'l-kâfirîn</i>	: Kâfirlerin tuzağını zayıflatan, boşa çıkaran
<i>Muhîd</i>	: İlim ve kudretiyle her şeyi kuşatan
<i>Muhîtu'n bi'l-kâfirîn</i>	: Kâfirleri kuşatan
<i>Muhrîc</i>	: Bir şeyi açığa çıkaran, bir varlıktan başka bir varlık var eden, gizli şeyleri ortaya çıkaran
<i>Muhsî</i>	: İnsanların bütün yaptıklarını, olup biten her şeyi bilen ve koruyan
<i>Muhsin</i>	: Yaptığı şeyleri iyi, güzel, sağlam ve kaliteli yapan, insanlara ikram ve in'am eden
<i>Muhyî</i>	: Varlıklara hayat veren, onları yaşatan, ölümlerinden sonra dirilten
<i>Muhyî'l-mevtâ</i>	: Ölüleri dirilten
<i>Muhzi'l-kâfirîn</i>	: Kâfirleri rezil rüsvay eden
<i>Mukaddim</i>	: Öne alan
<i>Mukallibü'l-kulûb</i>	: Kalpleri halden hale çeviren
<i>Musarrifu'l-kulûb</i>	: Kalpleri halden hale çeviren
<i>Mukîd</i>	: Her şeye gücü yeten, rızık veren, yapılanları bilen, koruyan, mükâfat veren
<i>Muksit</i>	: Âdil, hakla hükmeden
<i>Muktedir</i>	: Güçlü, kuvvetli, istediğini istediği gibi yapan
<i>Musavvir</i>	: Yaratıklara şekil ve özellik veren
<i>Mûsi'(ûn)</i>	: Gökleri genişleten

<i>Mutahhir</i>	: Müminleri manevî kirlerden, günahlardan temizleyen, kötülüklerden kurtaran
<i>Mübdî</i>	: Varlıkları ilk defa yaratan
<i>Mübîn</i>	: Varlığı âşikâr olan, hakkı ızhar eden, gerçeği beyan eden
<i>Mübrim(ûn)</i>	: Hile ile kötülük yapmaya karar verenleri bilir, onların bu kötülüklerini boşa çıkarır, onları kesin olarak cezalandırır
<i>Mübtel(în)</i>	: Deneyen, imtihan eden, gizli olanları açığa çıkaran
<i>Mücîb</i>	: Duaları, istekleri kabul eden, ihtiyaçları karşılayan, sıkıntıları gideren
<i>Müdebbir</i>	: Kâinatı yöneten, işleri yerli yerince düzene koyan
<i>Müheymin</i>	: İnsanların bütün yaptıklarını bilen, koruyan, görüp gözetten
<i>Mûhinü keydi'l-kâfirîn</i>	: Kâfirlerin tuzağını zayıflatan, gevşeten, boşa çıkaran
<i>Mühlik</i>	: İsyan eden, azan, günaha dalan ve zulmeden fert ve toplumları yok eden, helak eden
<i>Mükevvin</i>	: Ebedî olarak var olan
<i>Mümidd</i>	: Yardım eden
<i>Mü'min</i>	: Yaratıklarına güven veren
<i>Mümît</i>	: Varlıkların hayatlarına son veren, canlarını alan
<i>Müneccî</i>	: Sıkıntı, bela ve azaptan kurtaran
<i>Münezzil</i>	: Nimet veren, su, sekînet, melek, kitap indiren
<i>Münîr</i>	: Işık veren, aydınlatan
<i>Münşi(ûn)</i>	: İcat eden, inşa eden, yapan, ilk defa yaratan
<i>Müntekim</i>	: Suçluları cezalandıran
<i>Münzil(în)</i>	: Melek, kitap, su, sekînet indiren, nimet veren
<i>Münzîlü't-Tevrâti ve'l-İncîli ve'l-Fürkân</i>	: Tevrât, İncîl ve Kur'ân'ı indiren
<i>Münzir(în)</i>	: Kullarına fayda ve zarar veren şeyleri bildiren, inkar ve isyan edenlerin akıbetinin kötü olduğunu haber

	vererek onları bu davranışlardan sakındıran ve azabı ile korkutan
Mürsil(în)	: Vahiy, peygamber, bol yağmur, aşıl原因ıcı rüzgâr, koruyucu melek, âsiler için yıldırımlar ve afetler gönderen
Müsa'ır	: Ürünleri azaltıp çoğaltan, kıtlaştırıp bollaştıran
Müsteân	: Kendisinden yardım istenen, kendisine sığınılan
Müstemi'(ûn)	: Sesleri işiten, duyan
Müteâl	: Aşkın, pek yüce, eksik ve noksanlıklardan berî olan
Mütekebbir	: İhtiyaç ve noksanlığı gerektiren herşeyden münezzehtir, pek yüce ve ulu
Müteveffi	: Yaratıkların canlarını alan
Mütimmü nûrihi	: Nurunu, dinini tamamlayan
Müzill	: Boyun eğdiren, zelil eden, alçaltan
Nâfi'	: Faydalı şeyleri yaratan, bütün yaratıklara faydası olan
Nâsır	: Yardım eden
Nasîr	: Çok yardım eden, sürekli yardım eden
Nazîf	: Sözleri, işleri ve hükümleri temiz, iyi ve güzel olan
Nûr	: Aydınlatıcı, ışık verici
Nûru's-semâvâti ve'l-ard	: Gökleri ve yeri aydınlatan
Rabb	: Varlıkları yaratıp yetiştiren, terbiye eden, eğiten, yetiştiren, her şeye nizamını, güzelliğini ve yeteneklerini veren
Rabbü'l-âlemîn	: Âlemlerin Rabbi
Rabbü'n-nâs	: İnsanların Rabbi
Rabbü'l-felak	: Sabahın Rabbi
Rabbü's-semâvât	: Göklerin Rabbi
Rabbü'l-ard	: Yerin Rabbi
Rabbü'l-izzeti	: Kudret ve şeref sahibi
Rabbü's-Şi'râ	: Şi'râ yıldızının sahibi
Rabbü külli şey'in	: Her şeyin Rabbi

<i>Râfî'</i>	: Peygamber ve müminlerin itibar, şan ve şereflerini artıran, göğü yükselten
<i>Rahîm</i>	: Çok merhametli
<i>Rahmân</i>	: Çok merhametli, pek müşfik
<i>Rakîb</i>	: İnsanların hallerini, sözlerini, yaptıklarını ve davranışlarını bilen, haber alan, murakabe edip koruyan
<i>Râşid</i>	: Doğru yolu gösteren, her işi isabetli olan
<i>Raûf</i>	: Çok merhametli, çok şefkatli, çok acıyan
<i>Refî'u'd-derecât</i>	: Manevi dereceleri ve gökleri tabaka tabaka yükselten
<i>Refîk</i>	: Yumuşak davranışlı, merhametli
<i>Reşîd</i>	: Her işinde isabetli olan, doğru yolu en iyi gösteren
<i>Rezzâk</i>	: Bol nimet, maddî ve manevî rızık veren
<i>Hayrû'r-râzikîn</i>	: Rızık verenlerin en hayırlısı
<i>Sabûr</i>	: Çok sabırlı
<i>Sâdık</i>	: Söz, iş va'd ve va'îdinde doğru olan, her sözünü ve va'dini yerine getiren
<i>Sâil</i>	: İnsanları ahirette sorgulayan, hesaba çeken
<i>Samed</i>	: Her şeyin kendisine muhtaç olduğu, yöneldiği, her dilek ve isteğin mercîi, hiç eksigi, kusuru ve ihtiyacı olmayan, ulu, şanlı, dosdoğru, âdil ve güvenilir
<i>Sâmi'</i>	: Sözlerin açığını da gizlisini de işiten
<i>Sâni'</i>	: Varlıkları, iyi, güzel, sağlam ve muhkem yapan, fâil, hâlik, musavvir
<i>Selâm</i>	: Eksiklik, âcizlik, hastalık, ölüm ve benzeri şeylerden salim olan, kullarına güven ve selamet veren
<i>Semî'</i>	: Her sözü, bütün konuşulanları en iyi işiten, duyan
<i>Semî'u'd-du'â</i>	: Duaları duyan, kabul eden
<i>Serîu'l-hisâb</i>	: Çok süratli sorgulama yapan, hesap soran
<i>Serî'ul-'ikâb</i>	: Çok hızlı cezalandıran
<i>Sefîr</i>	: Kullarının ayıp ve kusurlarını örten
<i>Seyyid</i>	: En şerefli, en yüce, kâinatın sahibi, maliki ve yöneticisi

<i>Sübbûh</i>	: Her türlü kötülük, eksiklik, acizlik ve noksanlıklardan uzak olan
<i>Şâfi'</i>	: Maddî ve manevî hastalıklara şifa veren, sıkıntılarını gideren
<i>Şâhid</i>	: Bilen, muttali olan, tanık
<i>Şâkir</i>	: Verdiği nimetlere şükredilen ve çalışan kimseyi ödüllendiren
<i>Şedîd</i>	: Çok kuvvetli, cezalandırması çok şiddetli
<i>Şedîdü'l-'azâb</i>	: Azabı çok şiddetli
<i>Şedîdü'l-'ıkâb</i>	: Cezalandırması çok şiddetli
<i>Şedîdü'l-mihâl</i>	: Cezası, azabı, kuvveti çok şiddetli olan
<i>Şefi'</i>	: Müminlerin yâr ve yardımcısı, azap ve sıkıntılardan koruyan
<i>Şehîd</i>	: Her şeye muttali olan, gören, bilen, haberdar olan, her yerde hazır nazır olan, hiçbir şey kendisinden gizlenemeyen, bütün sırlara vakıf olan, her şeyi murakabe eden
<i>Şekûr</i>	: İbadet eden kullarının mükâfatlarını bolca veren, az çok her itaati ödüllendiren
<i>Şey</i>	: Var olan, mevcut
<i>Tâmm</i>	: Zat, isim, sıfat ve fiilleri, eksiksiz, kusursuz ve mükemmel olan, aciziyet ve za'fiyeti olmayan
<i>Tayyib</i>	: Söz, iş ve hükümleri iyi, güzel ve faydalı olan, eksiklik ve noksanlıklardan münezze olan
<i>Tevvâb</i>	: Tevbeleri çok kabul eden, sürekli tevbeleri kabul eden
<i>Vâcid</i>	: Zengin, hiçbir şeye muhtaç olmayan, her şeyin sahibi, her şeye gücü yeten
<i>Vâhid</i>	: Zatında, isim ve sıfatlarında eşi ve benzeri bulunmayan, tek olan
<i>Vâki'</i>	: Yaratıklarını tehliklerden koruyan
<i>Vâlî</i>	: Koruyup gözeten, yardım eden, işleri deruhte eden

Vâris	: Bütün varlıkların sahibi, bâkî, ebedî ve daim olan, her şey kendisine dönen
Vâsi'	: Güçlü, kuvvetli, ilim ve merhameti her şeyi kuşatan, bütün yaratıklara rızık veren, nimet ve ihsanı bol olan
Vâsi'u'l-mağfire	: Bağışlaması ve mağfireti bol olan
Vedûd	: Müminleri çok seven, kulları tarafından çok sevilen
Vehhâb	: Karşılıksız çok nimet veren, ikram ve ihsanda devamlı olan, lütfu, ihsanı ve rahmeti bütün kulları kuşatan
Vekîl	: Güvenilen, koruyucu, yardım eden, görüp gözetten, her şeyin maliki ve yöneticisi
Velî	: Dost, seven, görüp gözetten, yardım eden
Vitr	: İlah, yaratıcı ve ma'bud olmada eşi ve benzeri bulunmayan
Zâhir	: Varlığı her şeyden aşikâr olan, her şeye galip gelen, her şeyden yüce olan
Zâri'	: Yetiştiren, büyüten, inşa eden
Zâri'ûn	: Ekinleri, bitkileri yetiştiren, büyüten
Zû'l-izzeti	: İzzet, güç, kuvvet ve şeref sahibi
Zî't-tavl	: Lütuf, bağış, ikram, ihsan, af ve bağış sahibi
Zû fadl	: İkrâm sahibi
Zü'l-fadli'l-'azîm	: Çok ikram sahibi
Zû intikâm	: İntikam sahibi, asileri, zalimleri cezalandıran
Zü'l-'ikâb	: Suçluları, günahkârları, zalimleri cezalandıran
Zü'l-arş	: Arşın sahibi
Zü'l-celâl-i ve'l-ikrâm	: Azamet ve kibriya, ikram ve ihsan sahibi
Zü'l-kuvveti	: Güç ve kuvvet sahibi
Zü'l-mağfireti	: Af ve bağış sahibi
Zü'l-me'âric	: Bütün derecelerin sahibi
Zü'l-mecdi ve'l-ikrâm	: Şeref ve ikram sahibi
Zü'r-rahmeti	: Merhamet sahibi ³⁴

³⁴ Fikret Karaman, "Esmâ-i Hüsnâ", *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, Ankara 2006, s. 151-162.

**Tirmizî Rivayetinde Yer Alıp Yaygınlık Kazanan Esmâ-i Hüsnâ'nın
Alfabetik Listesi**

1	‘Adl	Mutlak adalet sahibi, aşırılığa meyiletmeyen
2	‘Afûv	Hiçbir sorumluluk kalmayacak şekilde günahları affeden
3	Âhir	Varlığının sonu olmayan
4	‘Alî	İzzet, şeref ve hükümlerlik bakımından en yüce, aşkın
5	‘Alîm	Hakkıyla bilen
6	Allah	Varlığı zorunlu olan ve bütün övgülere lâyık bulunan zatın özel ve en kapsamlı adı
7	‘Azîm	Zatının ve sıfatlarının mahiyeti anlaşılacak kadar ulu
8	‘Azîz	Yenilmeyen, yegâne galip
9	Bâ’is	Ölümden sonra dirilen
10	Bâki	Varlığının sonu olmayan
11	Bâri’	Bir model olmaksızın canlıları yaratan
12	Bâsit	Rızkı genişleten, ruhları bedenlerine yayan
13	Basîr	Gören
14	Bâtın	Zatının görülmesi ve mahiyetinin bilinmesi açısından gizli
15	Bedî’	Eşi ve örneği olmayan, sanatkârane yaratan
16	Ber[r]	İyilik eden, vaadini yerine getiren
17	Câmi’	Toplayıp düzenleyen, kıyamet günü hesaba çekmek için mahlûkatı toplayan
18	Cebbâr	İradesini her durumda yürüten, yaratılmışların halini iyileştiren
19	Celîl	Azamet sahibi
20	Dâr(Zâr)	Zarar veren
21	Evvel	Varlığının başlangıcı olmayan
22	Fettâh	İyilik kapılarını açan, hakemlik yapan
23	Gaffâr	Dâima affeden, tekrarlanan günahları bağışlayan
24	Gafûr	Bütün günahları bağışlayan
25	Ganî	Her şeyden müstağni, kendi dışındaki her şey O’na muhtaç

26	Habîr	Her şeyin iç yüzünden haberdar olan
27	Hâdî	Yol gösteren, murada erdiren
28	Hâfid	Alçaltan, zillete düşüren
29	Hafız	Koruyup gözeten ve dengede tutan
30	Hak[k]	Fiilen var olan, mevcudiyeti ve ulûhiyeti gerçek olan
31	Hakem	Son hükmü veren
32	Hakîm	Bütün emirleri ve işleri yerli yerinde olan
33	Hâlik	Takdirine uygun bir şekilde yaratan
34	Halîm	Acele ile ve kızgınlıkla muamele etmeyen
35	Hamîd	Övülmeye layık
36	Hasîb	Kullarına yeten, onları hesaba çeken
37	Hay[y]	Ebedî hayatla diri
38	Kâbız	Rızkı tutan, canlıların ruhunu alan
39	Kâdir	Her şeye gücü yeten, kudretli
40	Kahhâr	Yenilmeyen, yegâne galip
41	Kavî	Her şeye gücü yeten, kudretli
42	Kayyûm	Her şeyin varlığı kendisine bağlı olup kâinatı idare eden
43	Kebîr	Zatının ve sıfatlarının mahiyeti anlaşılmayacak kadar ulu
44	Kerîm	Fazilet türlerinin hepsine sahip
45	Kuddûs	Her eksiklikten münezzeh
46	Latîf	Yaratılmışların ihtiyacını en ince noktasına kadar bilip sezilmez yollarla karşılayan
47	Mâcid	Şanlı, şerefli
48	Mâlikü'l-Mülk	Mülkün sahibi
49	Mâni'	Dilemediği şeyin gerçekleşmesine müsaade etmeyen, kötü şeylere engel olan
50	Mecîd	Şanlı, şerefli
51	Melik	Görünen ve görünmeyen âlemlerin sahibi
52	Metîn	Her şeye gücü yeten, kudretli
53	Muahhir	Geriye bırakan
54	Muğnî	Zenginlik verip tatmin eden

55	Muhsî	Her şeyi tek tek ve bütün ayrıntılarıyla bilen
56	Muhyî	Can veren
57	Muîd	Tekrar yaratan
58	Muiz	Yücelten, izzet ve şeref veren
59	Mukaddim	Öne alan
60	Mukît	Bedenlerin ve ruhların gıdasını yaratıp veren, bilip gücü yeten ve koruyan
61	Muksit	Adaletle hükmeden
62	Muktedir	Her şeye gücü yeten, kudretli
63	Musavvir	Şekil ve özellik veren
64	Mübdi'	İlkin yaratan
65	Mücîb	Dileklere karşılık veren
66	Müheymin	Kâinatın bütün işlerini gözetip yöneten
67	Mü'min	Güven veren, vaadine güvenilen
68	Mümît	Öldüren
69	Müntakım	Suçluları cezalandıran
70	Müteâlî	İzzet, şeref ve hükümranlık bakımından en yüce, en aşkın
71	Mütekebbir	Azamet ve yüceliğini izhar eden
72	Müzil	Alçaltan, zillet veren
73	Nâfi'	Fayda veren
74	Nûr	Nurlandıran, nur kaynağı
75	Râfi'	Yücelten, izzet ve şeref veren
76	Rahîm	Bağışlayan, esirgeyen
77	Rahmân	Bağışlayan, esirgeyen
78	Rakîb	Gözetleyip kontrol eden
79	Raûf	Şefkatli
80	Reşîd	Bütün işleri isabetli ve hedefine ulaştırıcı, irşâd edici
81	Rezzâk	Bedenlerin ve ruhların gıdasını yaratıp veren
82	Sabûr	Çok sabırlı
83	Samed	Arzu ve istekleri sebebiyle herkesin yöneldiği ulular ulusu bir müstağni

84	Selâm	Esenlik veren
85	Semî'	İşiten
86	Şehîd	Her şeyi gözlemiş olarak bilen
87	Şekûr	Az iyiliğe çok mükâfat veren
88	Tevvâb	Kullarını tövbeye sevkeden ve tövbeleri kabul eden
89	Vâcid	Dilediğini dilediği zaman bulan müstağni
90	Vâhid	Bölünüp parçalara ayrılmaması ve benzerinin bulunmaması anlamında tek
91	Vâlî	Kâinata hâkim olup onu yöneten
92	Vâris	Varlığının sonu olmayan
93	Vâsi'	İlmi ve merhameti her şeyi kuşatan
94	Vedûd	Çok seven, çok sevilen
95	Vehhâb	Karşılık beklemeden bol bol veren
96	Vekîl	Güvenilip dayanılan
97	Velî	Yardımcı ve dost
98	Zâhir	Varlığını ve birliğini belgeleyen birçok delilin bulunması açısından âşikâr
99	Zü'l-Celâli ve'l-İkrâm	Azamet ve kerem sahibi

Allah Teâlâ'nın esması klasik Türk şiiri için önemli bir kaynaktır. Allah Teâlâ'nın varlığının, birliğinin ve yüce zatının anlatıldığı tevhid türünde O'nun güzel isimlerine sıkça yer verilmiştir. Çünkü Allah Teâlâ'yı tanımak ancak O'nun isim ve sıfatlarını bilmekle mümkündür. İnanan ve inandığına ibadet etmek isteyen insan için Allah Teâlâ'nın bazı sıfatlarla nitelendirilmesi kaçınılmaz bir ihtiyaçtır. Çünkü bilinmeyene tapınmak mümkün değildir. Esmâ-i Hüsnâ bilgisi hem insanlara Allah Teâlâ'yı tanıtmaya hem de Allah-âlem ilişkisine ışık tutması açısından önem taşımaktadır. Şair bütün isimlerin Allah'ın sıfatlarına, sıfatlarının ise zatına ayna olduğunu dile getirmektedir:

Cümle esmâ sıfâtına mir'ât

Sıfatı dahi zâtına mir'ât

İbrâhim Şânî-i Lârendevî (Alparslan, 2007: 104/221)

Zira Allah Teâlâ varlığı kendine ayna kılmış, âlemdeki her şeyde esmasını tezahür ettirmiştir:

Cümle 'âlem mezâhir-i esmâ

Anda bir dâne-dândur gûyâ

Bursalı Rahmî (Birinci, 2007: 49/44)³⁵

Lâmi'î Çelebi'nin dediği gibi kâinat denilen muammanın hangi noktası keşfolunsa, her noktadan sayısız esma ortaya çıkmaktadır. Ancak bunu görebilmek için derûnî bir görüşe sahip olmak gerekmektedir:

Muhassal keşf olunsa bu mu'ammâ

Çıkar her noktasından yüz biñ esmâ

Lâmi'î Çelebi (Erkal, 1998: 70/105)

Tasavvufta insan büyük âlem, kâinat ise küçük âlem kabul edilmektedir. Çünkü yerlere ve göklere sığmayan Allah Teâlâ, mümin kulunun kalbine sığmıştır. (Uludağ, 2005: 35) Bu yüzden Allah Teâlâ'nın esması şayet keşfolunacak bir sır ise bu sırların bulunduğu hazine insan vücudunda ayân olmuştur:

Husûsan genc-i 'ilm-i sırr-ı esmâ

Olur Âdem vücûdından hüveydâ

Taşlıcalı Yahyâ (Çavuşoğlu, 1979: 4/111)

Ca'ferî aşağıdaki beyitte Allah Teâlâ'nın âlemi ve âlemdeki her varlığı yaratmadaki muradının esmasını ortaya çıkarmak dolayısıyla kendini bildirmek olduğunu dile getirmektedir:

Bu od u su vü yil toprağı kim eyledi cem'

Murâdı kılmak idi ya'nî mazhar-ı esmâ

Ca'ferî (Dereli, 2003: 141/28)

Çünkü Allah Teâlâ'nın esması insan için hakikate giden yolda bir kılavuzdur. Zira ruh kemale erişme çabası içerisinde. Bir şeyin kemalini öğrenmek ruhu oraya meylettirir. Allah Teâlâ'yı bilmek O'nun isim ve sıfatlarını öğrenmekle olacağı gibi

³⁵ Kadioğlu Şeyh Mehmed (Sak, 2009: 148/56).

O'nu sevmek de bütün mükemmelliklerin ancak Allah'ta bulunduğunu bilmekle mümkün olur. Bu durumu Yemînî aşağıdaki beyitlerde oldukça güzel anlatmıştır:

Hakuñ esmâsına tâlib olasın
Kamu eşyâya sen gâlib olasın

Bilüben añlayasın farz-ı 'aynı
Ki esmâ 'ilmidür bil 'akl-ı zeyni

Bilenler 'ilm-i esmâyı hakikat
Olurlar hâkim-i vakt-i şerf'at

Eger kılduñısa bu 'ilmi hâsıl
Olıarsın yakîn insân-ı kâmil

Yemînî (Tepeli, 2002: 90-100/13-16)

Sonuç olarak, Allah Teâlâ'yı tanımak O'nun esmasını bilmekten ve öğrenmekten geçmektedir. Herkes ancak kendi bilgi ve görgüsü kadarınca O'nu tanıyabilir ve tanıtabilir. Klasik Türk edebiyatında Allah Teâlâ'nın varlığının ve birliğinin anlatıldığı nazım türü olan tevhidlerde O'nun zatını ve sıfatlarını bildiren Esmâ-i Hüsnâ'nın pek çoğuna yer verilmiştir. Aşağıdaki bölümde Tirmizî'nin rivayetinde yer alan Esmâ-i Hüsnâ'yı esas alarak tevhidlerde geçen her ismi alfabetik sırayla tek tek inceledik ve bu isimlerle ilgili beyitlere yer verdik.

1.1. Allah

Kâinatı yaratıp yöneten, bütün övgü ve ibadetlere lâyık, varlığı zorunlu olan Yüce Zat'ın özel ve en kapsamlı adıdır. Kur'ân-ı Kerîm'de bütün ilâhi sıfatları kendisinde toplayan Yüce Zat'ın özel ismi olarak 2697 defa tekrarlanan bu lafız (Yıldırım, 2010: 139), İslam inancı açısından oldukça önemlidir. Bütün Müslüman âlimler, Allah lafzının diğer ilâhi isimlerden çok farklı bir isim olduğu hususunda ittifak halindedir. *Lafza-i celâl* olarak da anılan bu kelimenin etimolojisi üzerinde farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bu kelimenin, evreni yaratan ve yöneten yüce varlığın özel adını teşkil ettiği, herhangi bir kökten türememiş bir kelime olduğu, hiçbir sözlük manası taşımadığı, sözlükte bir anlamı olsa bile yüce yaratıcı ve gerçek

ma'budun özel ismi haline gelince bu anlamı kaybettiği kabul edilse de Arapça asıllı ve zengin manalı *ilâh* lafzından türediği görüşü ağırlık kazanmaktadır. (Yurdagür, 2006: 65-66)

Allah lafzı, Yüce Yaratıcı'nın en kapsamlı ismi olup, Hâlık, Rahmân, Rahîm, Alîm, Kadîr gibi isimler anlam olarak bu ismin içinde mevcuttur. (Koçar, 2002: 46) Ancak şairler Allah lafzına yer verdikleri beyitlerde bu isimleri de ayrıca zikretmişlerdir:

Hamd ol Allâha ki oldur Ehad
‘Âlim ü ‘Allâm ü Hakîm ü Samed

Murâdî (Kırkkılıç, 1985: 1/2)

Allah ismi, insanlık tarihinin hiçbir döneminde O'ndan başka herhangi bir varlığa ad olarak verilmemiştir. Nitekim *Hiç sen O'nun bir adaşı olduğunu biliyor musun?* (Meryem, 19/65) mealindeki ayette de bu gerçek vurgulanmaktadır.

Tevhidlerde Allah lafzının geçtiği beyitlerde O'na dair farklı vasıflar vurgulanmıştır. O'nun yüceliği ve kudreti bunların başında gelmektedir. Allah azimdir ve O'nun azametinin sınırı yoktur. Marifet bu kudreti görebilmektir:

Hem-ser-i tân oldı burcı ol mehûñ
Gel nazar kıl kudretine Allâhuñ

Ca'ferî (Dereli, 2003: 167/27)

Şairler bazen tevhidlerde niyaz ifadeleri de kullanmışlardır. Allah Teâlâ'nın yüceliğini ifade ettikten sonra O'ndan genellikle af ve bağışlanma dilemişlerdir. Çünkü O, kullarının niyazlarını geri çevirmeyen, istediğinde imkânsız mümkün kılandır:

Bir kerfime ‘arz-ı hâl itdük ki redd itmez seni
Rüşdiyâ besdür niyâzuñ Hazret-i Allâha bes
Rüşdî (Kayhan, 1991: 50/7)³⁶

1.2. ‘Adl

Adil, insaflı, her şeyi yerli yerinde yapan, her şeyi hak ve doğru olan demektir. ‘Adl kelimesi, *doğru olmak, doğru davranmak, adaletle hükmetmek,*

³⁶ Bezciâde Muhyiddîn Efendi (Mutlu, 2008: 33/46).

eşitlemek, dengelemek gibi anlamlara gelen bir mastardır. Bu kelime *doğruluk, hakkaniyet ve adalet* gibi anlamlarla isim olarak kullanıldığı gibi, *çok adil* anlamında sıfat olarak da kullanılır.(Yurdagür, 2006: 131)

İncelediğimiz tevhidlerde şairler bu konuya yer vermişlerdir. Âhî, Allah'ın adaletine güvendiği için zalimin zulmü karşısında sığınılacak yegâne yerin O'nun adaleti olduğunu dile getirmiştir:

Zâlim-i bî-dâd için dergâh-ı 'adlûndür penâh

Zulm-i bî-feryâd için yâduñ durur feryâd-res

Âhî (Sungur, 1994: 73/6)

Maturidî bu isme *her şeyi yerli yerine koyan* anlamını verirken (Koçar, 2002:144), Gazâlî ise Allah'ın adaletinin ne anlama geldiğini bilmeden O'nun adil olduğunu anlamının, O'nun hikmet dolu fiilleri ile yaratıp yönettiği evreni tanımadan ilâhi adaleti kavramanın imkânsızlığına dikkat çekmektedir. (Gazâlî, 2005: 112-113) Allah Teâlâ'nın adaletinin bu yönünü ele alan Fazlî, Allah'ın varlığı yaratırken unsurlar arasında bir ilişki kurduğunu ve kâinatı mükemmel hale getirdiğini ifade etmektedir:

Virdi 'adlûñ 'anâsıra peyvend

Çâr tâk-ı tabi'at oldı bülend

Fazlî (Öztekin, 2002: 215/41)

'Adl ism-i şerifi sadece Allah Teâlâ'nın doksan dokuz isminin sayıldığı meşhur Esmâ-i Hüsnâ hadisinde yer almıştır. (Tirmizî, Da'avât 87)

1.3. Âhir

Varlığının sonu olmayan, ölümsüz, ebedî, bâkî veya son anlamlarına gelen *Âhir* ismi, Esmâ-i Hüsnâ'dan *ilk* anlamındaki *Evvel* ismiyle birlikte kullanılır. Kur'ân-ı Kerîm'in bir ayetinde Allah Teâlâ'ya nispet edilmiştir.(Hadîd, 57/3)

Allah Teâlâ'nın *Evvel* ve *Âhir* gibi, aralarında karşılıklı mâna irtibatı bulunan bütün isimlerinin, tek başlarına anılmayıp daima birlikte zikredilmeleri gerekmektedir. Bu iki isim, Allah Teâlâ'nın zamanın dışında olduğunu O'nun beşerî zaman kavramıyla bir ilişkisi bulunmadığını göstermektedir. (Yurdagür, 2006: 211-212)

İnceldiğimiz tevhidlerde bu isim geçtiği bütün beyitlerde Allah Teâlâ'nın Evvel simiyle birlikte zikredilmiştir:

Odur evvelüñ evveli Evvel ol

Odur âhirüñ âhiri Âhir ol

Nidâî (Öztürk, 2011: 130/19)³⁷

1.4. 'Alîm

Her şeyi çok iyi bilen demektir. 'İlm kökü, çeşitli türevleri ve çekimleriyle birlikte Kur'ân-ı Kerîm'de en çok kullanılan kelime gruplarından birini teşkil eder. Arapçada *bir şeyi tam ve kesin bir şekilde bilmek* anlamına gelen *ilim*, Kur'ân-ı Kerîm'de çok geniş kapsamlı bir sıfat olarak Allah Teâlâ'ya izafe edilmiştir.

İlm kökünden mübalağa sıfatı olan 'alîm kelimesi *her şeyi hakkıyla bilen* demektir. Bu kelime Allah Teâlâ'ya nispet olunduğunda *zaman ve mekân kaydı olmaksızın, büyük-küçük, gizli-aşikâr, her şeyi, her hadiseyi hakkıyla bilen* anlamına gelmektedir. (Yıldırım, 2010: 189) Kur'ân-ı Kerîm'de kullanıldığı yerlerde genellikle Allah Teâlâ'nın diğer isimleriyle birlikte zikredilmektedir. İncelediğimiz tevhidlerde de Allah'ın diğer isimleriyle birlikte arka arkaya sıralanmıştır:

Kadîr ü Muktedir ü Kâdir ü Mukaddir ü Hayy

'Alîm ü 'Âlim ü 'Allâm ü A'lem ü A'lâ

Fuzûlî (Akyüz ve diğ., 2000: 26/49)³⁸

Allah Teâlâ'nın ilim sıfatının yansıması olan isimlerinin arka arkaya sıralandığı aşağıdaki beyitte Allah'ın bilgisi karşısında bütün gizliliklerin ayan olduğu dile getirilmektedir:

'Alîm ü 'Âlim ü 'Allâm ü A'lem

'İyândur hazretüñde cümle mübhem

Dükâkinzâde Ahmed Bey (Süzen, 1994: 2/16)

1.5. 'Azîm

Zatının ve sıfatlarının mâhiyeti anlaşılacak kadar azametli, ulu demektir. *Büyük olmak* anlamındaki 'ızam kökünden bir sıfat olan, sözlük anlamı itibariyle

³⁷ Ca'ferî (Dereli, 2003: 164/1, 3; 168/1).

³⁸ Ca'ferî (Dereli, 2003: 138/1; 166/18); Nihânî (Yakşı, 1993: 24/4).

hem kütle ve hacim büyüklüğünü hem de manevî özelliklerin yücelik ve üstünlüğünü ifade etmek üzere kullanılabilen bu kelime *büyük, ulu, yüce* anlamlarına gelmektedir. ‘Azîm lafzı Kur’ân-ı Kerîm’de başta tevhid inancının temel esaslarının özetlendiği, *Ayete’l-kürsî* (Bakara, 2/255) olmak üzere, toplam altı ayette Allah Teâlâ’nın sıfatı olarak kullanılmaktadır. (Şûrâ,42/4; Vâkıa, 56/74,96; Hâkka, 69/33,52)

‘Azîm, Allah Teâlâ’nın isimlerinden biri olarak; *emirlerine karşı gelmenin mümkün olmadığı, hiçbir zaman acze düşürülemeyen, zatı ile sıfatlarının mahiyeti anlaşılmayacak derecede ulu, kudreti ve şânı yüce varlık* şeklinde maddî büyüklükten ziyade manevi yücelik anlamını ifade edecek şekilde kullanılmıştır. (Yurdagür, 2006: 140-141)

Allah’ın ‘Azîm ismi incelediğimiz tevhidler içerisinde sadece Ca’ferî’nin tevhidinin bir beytinde geçmektedir. Buna göre Allah Teâlâ o kadar yücedir ki dünya O’nun elinde bir zerre misâli gibidir:

Zehî ‘Azîm ki dünyâ yedinde zerre misâl

Zehî Hakîm ki hükmine râm mâ-fî-hâ

Ca’ferî (Dereli, 2003: 140/16)

1.6. ‘Azîz

Eşi, benzeri ve dengi bulunmayan; değerli, şerefli ve güçlü; hiçbir zaman yenilmeyen, daima galip olan demektir. Arapça’da *eşi, dengi ve benzeri bulunmayacak derecede değerli ve şerefli olmak, güçlü ve yenilmez olmak; güç şiddet ve üstünlük* anlamlarına gelen ‘izz veya ‘izzet kökünden bir sıfat olan ‘azîz kelimesi, *değerli, şerefli, güçlü ve daima üstün gelen* manasını taşımaktadır. Allah Teâlâ’nın kudret ve kuvvetinin kadîm olduğunu ve hiçbir zaman yaratıklardaki gibi değişikliğe uğramadığını ifade eden bu kelime *zayıf ve güçsüz* anlamındaki *zelîl* kelimesinin karşıtıdır. (Yurdagür, 2006: 84)

Doksan kadar ayette daima Esmâ-i Hüsnâ’dan bir başka isimle birlikte Allah Teâlâ’yı nitelemiştir. Tek başına olarak ise hiç kullanılmamıştır. Aynı kökten gelen *izzet* sıfatı da birçok ayette Allah Teâlâ’ya nispet edilmiştir. Ca’ferî Allah’ın kimi zaman ‘Azîz ism-i şerifiyle kullarına izzet bahşettiğini ifade etmiştir:

Zehî Müzill ki kılupdur kimini şöyle zelîl

Zehî ‘Azîz ki kimine ‘izzet itdi ‘atâ

Ca'ferî (Dereli, 2003: 139/14)

1.7. Bâkî

Sonlu ve ölümlü olmayan, varlığı sürekli olan, ebedî anlamına gelmektedir. *Bâkî* kelimesi sözlükte *sebat ve devam etmek, kesintiye uğramadan geleceğe doğru sürüp gitmek* anlamındaki *bekâ* kökünden türeyen bir sıfattır. Allah'tan başka her şeyin gelip geçici olduğunu ifade eden *fâni* kelimesinin zıddıdır.

Bâkî ismi, Esmâ-i Hüsnâ'dan biri olarak *varlığının sona ermesi düşünülmeyen, ebediyyen var olan* anlamlarına gelir. Kur'ân-ı Kerîm'de isim şeklinde yer almamakla birlikte, fiil kalıbındaki kullanımıyla da Allah Teâlâ'ya nispet edilmektedir. (Rahmân, 55/27)

Kişinin dünyada geçirdiği sınırlı hayat süresini sona erdiren ölüm hadisesi, her canlının Allah Teâlâ'nın ölümsüz âlemine geçtiğini göstermektedir. Özellikle Türk-İslam dünyasında hemen hemen bütün mezar taşlarında yazılı olan *Hüve'l-bâkî* (ölümsüz olan sadece O'dur) cümlesi, ibret alabilen kişilere Allah Teâlâ'nın üstün kudret ve ebediyyetini ifade etmekte, ayrıca gerçek saadete sadece ölümsüz olan Allah'a bağlılıkla ulaşabileceğini hatırlatmaktadır. (Yurdagür, 248-250) Bu duruma işaret eden şair Levhî, Allah'ın vasıflarının arasında *Hüve'l-bâkî* ifadesine yer vermiştir:

Hayy u Kayyum u tüvânâ lâ-nazîr ü bî-vezîr
Hâzır u nâzır *Hüve'l-bâkî*³⁹ hemîşe yok ubûr

Levhî (Tokay, 2008: 69/15)

İncelediğimiz tevhidlerde şairler Allah Teâlâ'nın bâkî oluşunu bazen isim olarak bazen de O'nun vasfı olarak kullanmışlardır. Ancak her geçtiği yerde kastettiği mana aynıdır: Bâkî olan yalnız Allah'tır, zira O ölümsüzdür; O'nun dışındaki her şey fânidir, er ya da geç yok olmaya mahkûmdur:

Evvel Allah diyelüm bir Hak durur
Hayy ü Bâkî Vâhid ü Rezzâk durur

Derviş (Doğan, 2007: 31/3)⁴⁰

³⁹ “Ölümsüz olan sadece O'dur.”

⁴⁰ Fazlî (Özkat, 2005: 129/15); Nihânî (Yakşı, 1993: 24/8); Zarîfî (Taşkın, 2009: 133/7).

1.8. Bârî'

Yaratan, örneği olmadan varlıkları icat eden demektir. Kur'ân-ı Kerîm'de Esmâ-i Hüsnâ'dan biri olarak *yoktan yaratan* anlamında üç kez zikredilen *Bârî'* ismi Allah'ı nitelemektedir. (Haşr, 59/24; Bakara, 2/54) Allah Teâlâ varlığını yarattıklarıyla izhar etmektedir. Zira bu âlemde O'nun zatının görülebilmesi mümkün değildir. Bu duruma işaret eden Şemseddîn-i Sivâsî, Allah Teâlâ'yı kâinatı var eden ancak görünmeyen bir mimara benzetmekte ve O'nun sanatının görüldüğünü ancak kendisinin görünmediğini ifade etmektedir:

Cihân bir deyr ü mi'mârı görünmez

Görinür sun'ı vü Bârî' görünmez

Şemseddîn-i Sivâsî (Çöm, 2007: 191/44)

1.9. Basîr

Görmeye konu teşkil eden her şeyi gören demektir. *Görücü, gören ve bilen* manalarına gelen *Basîr* ismi Kur'ân-ı Kerîm'de kırk üç yerde Allah Teâlâ'ya nispet edilmektedir.

Âlimler, *semî'* ve *basîr* olmanın, *hayy* olmakla yakından ilgili bulunduğunu, hatta onun zaruri bir sonucu olduğunu kabul etmişlerdir. Çünkü hayat sahibi olan bir varlığın cansız nesnelere farklı olarak *işitme* ve *görme* özelliklerine de sahip olması gerekir. Allah Teâlâ'nın kemal ifade eden bu kavramlardan yoksun olduğunu düşünmek ise mümkün değildir. (Topaloğlu, 1992: 5/102)

Allah Teâlâ'nın ilim sıfatını teyid edici bir nitelik taşıyan *Basîr* ismi, Allah hakkında kullanıldığı ayetlerin bir kısmında *işiten* anlamındaki *Semî'* (Nisâ, 4/58,134; İsrâ,17/1; Hacc, 22/61; Lokman, 31/28; Mü'min,20/40,56; Şûrâ, 42/11; Mücâdele, 58/1), diğer bir kısmında da *haberdar olan* anlamındaki *Habîr* (İsrâ, 17/17,30,96; Fâtır35/31; Şûrâ, 42/27) gibi doğrudan ilimle bağlantılı olan isimlerle birlikte kullanılmıştır.

Allah Teâlâ'nın Basîr ismi, incelediğimiz tevhidlerde sadece Zarîfî'ye ait olan tevhidin bir beytinde geçmektedir. Buna göre Allah kendisi Basîr olduğu için göze de

görme yetisi bahşetmiştir. Çünkü O'na ait bazı vasıfların birer cüz'ü yarattığı varlıklarda bulunmaktadır:

Semî' oldur ki kıldı sem'î peydâ
 Basîr oldur ki düzdi çeşm[i] bînâ
 Zarîfî (Taşkın, 2009: 133/10)

1.10. Bâtın

Mahiyeti akıl ile idrak olunamayan, hayâl ile tahayyül edilemeyen, her şeyin iç yüzünü, sırlarını bilen demektir. *Batn* ve *butûn* kelimeleri Arapça'da *gizli olmak; bilmek, bir şeyin iç yüzüne ve bir kimsenin sırlarına vâkıf olmak* anlamlarına gelir. Bu kökten türeyen *Bâtın* ismi Kur'ân'da Allah'ın zatını niteleyen dört ismin *Evvel-Âhir* ve *Zâhir-Bâtın* tertibi içinde sıralandığı ayette geçmektedir. (Hadîd, 57/3) Allah Teâlâ'nın sıfatı olarak *yaratıkların görüşlerinden ve ilimlerinden saklanan, hiçbir gözün idrak edemeyeceği, hiçbir vehmin kuşatamayacağı Zat* diye tanımlanmaktadır. (Yıldırım, 2010: 328)

İncelediğimiz tevhidlerde Bâtın ismine Kur'ân-ı Kerîm'de geçtiği gibi Zâhir ism-i şerifiyle birlikte yer verilmiştir. Şair Allah Teâlâ'nın Bâtın isminin manasına dayanarak O'nun zatının mahiyetine akıl ermeyeceğini dile getirmiştir:

Zâhir oldur velî bu göz görmez
 Bâtın oldur aña bu 'akl irmez
 Şemseddîn-i Sivâsî (Hasırcı, 2001: 2/16)⁴¹

İnsan akli Allah Teâlâ'nın zatının kühüne vakıf olamasa da O, cümle eşyanın hakikatine mazhar olmuştur. Çünkü her şeyi yoktan var eden kendisidir:

Zî-'Âlimî kim anuñ 'ilminüñ nihâyeti yok
 Zî-Bâtınî ki aña mazhar oldu cümle'syâ
 Ca'ferî (Dereli, 2003: 139/7)

1.11. Cebbâr

Emir ve yasaklarını, hüküm ve kararlarını yaptırmaya gücü yeten, azgın ve zalimleri kahredici, dertlere derman olan, yaraları sarıp onaran, yaratıklarının

⁴¹ Ca'ferî (Dereli, 2003: 164/3; 170/17); Fazlî (Özkat, 2005: 130/5); Nidâî (Öztürk, 2011: 130/20); Şemseddîn-i Sivâsî (Özaşık, 2004: 6/22).

hallerini düzelten demektir. *Cebbâr* ismi *kırılanları onaran, eksiklikleri tamamlayan, dilediğini zorla yaptırmaya muktedir olan* gibi anlamlara gelmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de bir tek yerde Allah Teâlâ'ya nispet edilmektedir. (Haşr, 59/23) Bu ayette 'Azîz ve Mütekebbir isimleri arasında yer alan bu isim doksan dokuz ismi ihtiva eden Esmâ-i Hüsnâ hadisinde de aynı tertip içinde zikredilmiştir. (Tirmizî, Da'avât 87)

İncelediğimiz tevhidlerde Allah Teâlâ'nın isimlerinden bazılarının sıralandığı iki beyitte yer almıştır. Her iki beyitte de bu ismin anlamına dair bir ifade bulunmamaktadır:

Cümle 'âlem yoğ iken ol vâri idi

Evvel ü 'Âhir Ğanî Cebbâr idi

Derviş (Doğan, 2007: 31/6)⁴²

1.12. Evvel

Öncesi olmayan, yaratılmamış, ezeli ve kadim tek varlık demektir. *İlk* manasına gelen *Evvel* ismi Kur'ân-ı Kerîm'de *son* anlamına gelen *Âhir* ismiyle birlikte Esmâ-i Hüsnâ'dan bir isim olarak Allah Teâlâ'ya izafe edilmiştir. (Hadîd, 57/3) Bu ayetteki konumuna göre *Evvel* ismi *varlığının başlangıcı bulunmayan* anlamı taşımaktadır.

İslam âlimleri *Evvel* ve *Âhir* isimlerinin Kur'ân-ı Kerim'de geçtikleri gibi birlikte kullanılmalarının gerekliliğine dikkat çekmişlerdir. (Yurdagür, 2006: 209) Edebiyatımızda da bu hususa özen gösterilmiş ve bu iki isme şiirlerde birlikte yer verilmiştir. Sadece Nidâî ve Ca'ferî'nin tevhidlerinde zikredilen bu isim Allah Teâlâ'nın hiç şüphesiz evvel olma vasfına işaret etmektedir:

Evvel ü Âhir o durur bî-gümân

Bâtın u Zâhir hemân oldur hemân

Ca'ferî (Dereli, 2003: 164/3)⁴³

⁴² Muhîti (Tataroğlu, 1995: 45/2).

⁴³ Ca'ferî (Dereli, 2003: 164/1; 168/1); Nidâî (Öztürk, 2011: 130/19).

1.13. Fettâh

En âdil hüküm veren, iyilik kapılarını açan demektir. *Fettâh* kelimesi Arapça'da *herhangi bir şeyi açmak, bir anlaşmazlık sırasında taraflar arasında hüküm vermek, birine yardım edip onu zafere ulaştırmak* gibi anlamlara gelen *feth* kökünden mübalağa ifade etmektedir. Allah Teâlâ'nın sıfatı olarak ise *iyilik kapılarını açan, bütün anlaşmazlıkların en son hakemi olarak mutlak adaleti sağlayan, hak ile batılı birbirinden ayırıp gerçeği ortaya çıkararak, mazlumlara yardım edip mümin kullarının muzaffer olmalarını sağlayan* anlamlarına gelmektedir. (Yurdagür, 107-108) Kur'ân-ı Kerîm'de *Fettâh* ismi bir tek yerde Allah Teâlâ'ya nispet edilmiştir. (Sebe', 34/26)

Allah Teâlâ'nın bu ismi incelediğimiz tevhidlerde sadece Zarîfî'nin tevhidinin bir beytinde geçmektedir. Bismelenin önemini anlatıldığı tevhidin ilk başında yer alan bu beyit, bir işe Allah'ın adıyla başladığında O'nun bu işi Fettâh ism-i şerifiyle mümkün kılacağını ifade etmektedir:

Bunı kim kâmi bâbına'tse miftâh

Aña feth ide maksûdını Fettâh

Zarîfî (Taşkın, 2009: 133/3)

1.14. Gaffâr

Çok affeden, çok bağışlayan, günah ne kadar çok olursa olsun yine bağışlayan anlamına gelmektedir. Sözlükte *örtmek, gizlemek, kirlenmekten korumak için bir şeyin üstünü örtmek* anlamlarına gelen *gafr* kökünden türemiş olan *Gaffâr* ismi, Kur'ân-ı Kerîm'de yer aldığı beş ayette *Settâr* yani günah ve kusurları örten anlamında Allah Teâlâ'yı nitelemektedir. (Tâ Hâ,20/82; Sâd, 38/66; Zümer, 39/5; Mü'min, 40/42; Nuh, 71/10)

İnsanların açığa çıkmasından korktukları gizli günahları vardır. Tövbe ettiğinde kullarının gizli ve açık bütün günahları bağışlayan Allah Teâlâ, aynı zamanda her iki âlemde bu günahları örtüp kulunu mahcup etmeyecek kadar lütufkârdır:

Gayrını Ğaffâr aldanup oldur hemîn

Her dü-'âlem içre iy mü'min yakîn

Ca'ferî (Dereli, 2003: 170/19)

1.15. Ganî

Zengin, hiçbir şeye muhtaç olmayan demektir. Bu isim Arapça'da *zengin olmak, ihtiyacı bulunmayıp müstağni olmak, bir yerde ikamet etmek ve hayatiyetini sürdürmek* gibi anlamlara gelen *gînâ* kökünden bir sıfattır ve *zengin, kendi varlığıyla yetinip başkasına muhtaç olmayan* anlamına gelmektedir. (Yıldırım, 2010: 258) *Ganî* ismi Kur'ân-ı Kerîm'de on sekiz yerde, bu ismin çoğulu olan *ağniyâ* ise bir kez Allah Teâlâ'ya nispet edilmiştir. (Koçar, 2002: 107)

Allah Teâlâ'nın Ganî ismine incelediğimiz tevhidlerde de yer verilmiştir. O'nun zenginliğinin bir ifadesi olan bu isim çeşitli konular dolayısıyla ele alınmıştır. Nihânî'ye göre yaratılmış olan bütün mahlûkat Allah'a muhtaçtır. Allah Teâlâ ise o kadar zengindir ki hiçbir şeye ihtiyaç duymaz:

Halk-ı 'âlem cemî'-i muhtâcuñ

Sen Ğanîsin senüñdür istiğnâ

Nihânî (Yakşı, 1993: 26/7)

Allah Teâlâ o kadar yücedir ki bütün sultanlar O'nun büyüklüğü karşısında birer köle; O'nun zenginliği karşısında birer dilenci gibidir:

Zî-serverî ki selâtinler aña bende kamu

Zehî Ğanî kim anuñ der-gehinde cümle gedâ

Ca'ferî (Dereli, 2003: 140/20)

Allah Teâlâ'nın zengin ve lütufkâr oluşunun bir diğer ifadesi de O'nun âşıklarına sunduğu nimetleridir. Çünkü ilâhî aşka mazhar olan âşıkların gözlerindeki perde kalkar ve hakikate erişirler. Bu da Allah'ın zenginliğinin ve lütfunun eseridir:

Kimini 'ışkuñ serîrinde oturduñ yâ Ğanî

Ba'dehû açduñ nikâbı gördiler her dem seni

Bezcizâde Muhyiddîn Efendi (Mutlu, 2008: 32/42)

Allah Teâlâ her türlü eksiklikten münezzehtir. O'nun başlangıcı olmadığı gibi sonu da yoktur. Allah'ın zatının dışında sıfatları da kendisiyle birlikte ezeli ve ebedîdir. Bu her akıl sahibi kişinin bilmesi gereken bir gerçekliktir:

Zâ zevâldendür münezzeh ol Ğanî

Öyle bil ger 'ârif iseñ sen anı

Ca'ferî (Dereli, 2003: 169/11)⁴⁴

1.16. Hâdî

Hidâyet eden, doğru yolu gösteren demektir. *Lutuf ile rehberlik etmek* anlamına gelen *hüdâ* ve *hidayet* masdarlarından ism-i fâil olan *Hâdî* ismi, hem Kur'ân-ı Kerîm'de (Ra'd, 13/33; Hacc, 22/54; Furkan, 25/31; Zümer, 39/23, 36) hem de meşhur Esmâ-i Hüsnâ hadisinde (Tirmizî, Da'avât 87) Allah Teâlâ'yı nitelemektedir. Konuyla ilgili kaynaklarda bu isim kullarına *kendisini tanıma yollarını gösterip, onlara ulûhiyyet ve rubûbiyyetini tasdik ettiren; insanlara kurtuluş yolunu gösteren; her mahlûku, varlığını sürdürürebilme yolunda gereken şeyleri yapmaya sevk eden* şeklinde açıklanmaktadır. (Yıldırım, 2010: 250) Ca'ferî de Allah Teâlâ'nın Hâdî ism-i şerifini hidayete erdirme vasfıyla birlikte zikretmektedir:

Hâ'i Hâdîdür hidâyetler kılur

Bendeye bî-hadd 'inâyetler kılur

Ca'ferî (Dereli, 2003: 171/26)

1.17. Hak[k]

Varlığı, ilâh ve rab oluşu hak olan, eşyayı var eden hakkı ızhar eden, mülk sahibi, yok olmayan, varlığında şüphe bulunmayan, âdil anlamına gelmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de oldukça geniş bir kullanım alanına sahip olan *hakk* kelimesi *batılın* zıddı olarak kabul edilir. Kur'ân-ı Kerîm'de birçok ayette tek başına Allah Teâlâ'yı niteleyen bu isim bazı ayetlerde Esmâ-i Hüsnâ'dan biriyle birlikte kullanılmıştır. (En'âm, 6/62; Yunus, 10/30; Tâ Hâ, 20/214; Mü'minun, 23/116)

Allah Teâlâ'nın Hakk ismi incelediğimiz tevhidlerde en çok zikredilen isimlerden biridir. Taşdığı manadan öte genellikle Allah Teâlâ'yı bildiren bir isim olarak kullanılmıştır. Bu yüzden Hakk isminin geçtiği beyitleri tek tek ele almak yerine birkaçını açıklayıp diğerlerini dipnotta vermeyi uygun gördük.⁴⁵

Ey Hakk! diye nida eden Bezcizâde Muhyiddîn Efendi, Allah'ı övmek için O'nun isimlerinden ve vasıflarından bazılarını arka arkaya sıralamıştır:

⁴⁴ Derviş (Doğan, 2007: 31/6).

⁴⁵ Ca'ferî (Dereli, 2003: 167/28; 170/18; 170/25; 171/29); Lâmi'î Çelebi (Burmaoğlu, 1983: 84/21; 86/77); Muhîti (Tataroğlu, 1995: 45/1); Nihânî (Yakşı, 1993: 29/31); Zarîfi (Taşkın, 2009: 135/24).

Mâni‘uñ yok Ferd ü Vâhid Fâ‘il-i muhtârsın
Hâkim-i mutlâksın iy Hak Ğâfir u Kakhârsın

Bezcizâde Muhyiddîn Efendi (Mutlu, 2008: 32/39)⁴⁶

Nihânî Allah Teâlâ’nın adıyla işe başlamanın önemine dikkat çekmiştir. Buna göre Hakkın adıyla yola çıkan kişinin asla şaşırmayacağı, her daim doğru yol üzere olacağı ifade edilmiştir. Zaten dinin özü de *sırat-ı müstakîm* üzere olmaktır:

Her neye kim evvel ola nâm-ı Hak
Hiç sakîm olmaz olur müstakîm

Nihânî (Yakşı, 1993: 24/6)

Allah Teâlâ kullarına hidayet lütfedendir. Allah’ın bu lütfuyla karşılaşan kişi O’nun yüceliği, büyüklüğü ve kudreti karşısında acziyetinin farkına varır ki bu durum o kişiye ibadet etmekten daha yüksek bir merteye kazandırır:

Kime kim irişür Hakdan hidâyet
Bilür ‘acz olduğın a‘lâ ibâdet

Zarîfi (Taşkın, 2009: 135/27)

Müslüman olmanın ilk şartı kelime-i şehâdet getirmektir. Çünkü bu ifadeyi kabul eden bir kişi Allah’tan başka ilah olmadığına şahitlik etmektedir. Bu da tevhid inancının bir gereğidir. Kelime-i şehâdet ise Hakkın kullarına sunduğu bir nimet sofrasıdır:

Ne h‘ân-ı ni‘met-i Hakdur taraf taraf çekilür
Salâ-yı eşhedü enlâ ilâhe illa’llâh

Lâmi‘î Çelebi (Burmaoğlu, 1983: 84/9)

1.18. Hakîm

Hikmet sahibi, her işi, emri ve yasağı yerli yerinde olan anlamına gelmektedir. *Hikmetle muttasıf olan* anlamına gelen *Hakîm* ismi Kur’ân-ı Kerîm’de doksan bir yerde Allah Teâlâ’ya nispet edilmiştir.(Koçar, 2002: 79) Bu ayetlerde münferid olarak değil mutlaka Esmâ-i Hüsnâ’dan bir başka isimle terkip oluşturarak

⁴⁶ Bezcizâde Muhyiddîn Efendi (Mutlu, 2008: 28/10).

kullanıldığı görülmektedir. İncelediğimiz tevhidlerde de genellikle Allah'ın diğer isimleriyle birlikte zikredilmiştir:

Kadîm ü Hakîm ü Kayyûm u Mutlak

Basımaz kimse bir harfûne parmak

Dükâkinzâde Ahmed Bey (Süzen, 1994: 2/19)⁴⁷

Ca'ferî Allah Teâlâ'nın 'Azîm oluşunu bu dünyanın O'nun elinde bir zerre misali olmasıyla; Hakîm oluşunu ise öbür dünyanın dahi Allah'ın hükmüne boyun eğişiyle ifade etmektedir.

Zehî 'Azîm ki dünyâ yedinde zerre misâl

Zehî Hakîm ki hükmüne râm mâ-fihâ

Ca'ferî (Dereli, 2003: 140/17)

1.19. Hâlık

Her şeyi yaratan demektir. Arapça *yaratma* anlamına gelen *halk* mastarından türetilmiş bir kelime olan *Hâlık* lafzı *yaratıcı* anlamına gelmektedir. Yaratma kavramıyla ilgili olarak Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan ifadelerden Allah Teâlâ'nın yaratıcılığının olup bitmiş, sadece bir defaya mahsus bir nitelik olmadığı, O'nun yaratıcı faaliyetten hiçbir zaman uzak bulunmadığı anlaşılmaktadır. (Yurdagür, 2006: 92)

Kur'ân-ı Kerîm'de prensip olarak mutlak anlamda *yaratma* fiili Allah'tan başkasına nispet edilemez. Ancak bu fiilin yaratma anlamı dışında *takdir*, *tasvir*, *yalan uydurma* gibi anlamlarda kullanılarak mahlûka da nispet edildiğini gösteren bazı ayetler bulunmaktadır. (Âl-i İmrân, 3/49; Mâide, 5/110; Ankebut, 29/17)

Ele aldığımız tevhidlerde Allah Teâlâ'nın en çok zikredilen isimlerinden biri de Hâlık'tır. Şairler bazen bu ismin manasını güçlendirmek için bazı sıfatlarla nitelemişlerdir. *Yektâ*, *perverdigâr*, *bî-'ayb*, *eşbâh...vb.* sıfatlar bunlardan bazılarıdır:

Zehî Kerîm ü Rahîm ü Mukîm ü Bî-hemtâ

'Alîm ü 'Âlim 'Âlâ vü Hâlık-ı yektâ

Ca'ferî (Dereli, 2003: 138/1)

⁴⁷ Ca'ferî (Dereli, 2003: 168/1); Murâdî (Kırkkılıç, 1985: 1/2; 1/10).

Müşterî altıncı gökde ber-karar

İyledi ol Hâlık-ı perverdigâr

Ca‘ferî (Dereli, 2003: 166/16)

Hem Râzık-ı bî-reybsin ü Hâlık-ı bî-‘ayb

Hem Zâhir-i pinhânsın ü hem Bâtın-ı peydâ

Fazlî (Özkat, 2005: 130/5)

Hem Hâlık-ı eşbâhdur hem Kâbız-ı ervâhdur

Mişkât ü hem misbâhdur hem şu‘le-i îmân durur

Muhîfî (Tataroğlu, 1995: 45/3)

Allah Teâlâ’nın var olan herşeyin yaratıcısı olma vasfı insanlar tarafından belki de en iyi idrak edilen husustur. Çünkü O insanı, insanın dışındaki bütün varlıkları, âlemleri, gizliyi ve açığı kısacası her şeyi yoktan var eden bir yaratıcıdır:

Ey Kerîm ü Rahîm ü bî-hem-tâ

Hâlık-ı ins ü cinn ü ‘arz u semâ

Nihânî (Yakşı, 1993: 26/1)⁴⁸

Kâinatın yaratıcısı olan Allah Teâlâ’nın bu keremi karşısında kula düşen O’na her daim ibadette ve taatta bulunmaktır:

Çün o durur Hâlık-ı kevn ü mekân

Eyle ‘ibâdet aña dün gün hemân

Murâdî (Kırkkılıç, 1985: 1/7)

Allah Teâlâ varlığı yoktan var etmiştir. Varlığın her bir zerresi O’nun eseridir. Bu eserler Allah Teâlâ’nın yaratışındaki kudreti aşikâr etmektedir:

Ey Hâlık-ı kevineyn ü ey Mübdi‘-i eşyâ

V’ey gün gibi her zerrede âsâr[1] hüveydâ

Şâhî (Kılıç, 1999: 2/1)

1.20. Hay[y]

Yaşayan, diri, canlı, ölümsüz, ezelî ve ebedî olan demektir. Hayat kelimesinden sıfat olan *Hayy* ismi, kısaca *hayat sahibi, diri* demektir. Allah Teâlâ’nın sıfatı olarak ise *her zaman var olan, hayat sahibi olandır, O’nun hayatı*

⁴⁸ Dükâkinzâde Ahmed Bey (Süzen, 1994: 1/1; 1/10).

yokluktan sonra ortaya çıkmış değildir, hayattan sonra da O'na ölüm gelmeyecektir demektir. (Yıldırım, 2010: 254)

İncelediğimiz tevhidlerde Allah Teâlâ'nın en sık zikredilen isimlerinden biridir. Ancak beyitlerin çoğunda kastettiği manadan ziyade Allah için kullanılan özel isimlerden biri olarak ele alınmıştır.

Evvel Allah diyelüm bir Hak durur

Hayy ü Bâkî Vâhid ü Rezzâk durur

Derviş (Doğan, 2007: 31/3)⁴⁹

Zarîfî Allah'ın Hayy oluşunu O'nun ebedî bir hayata sahip olduğunu ifade ederek açıklamış ve ardından benzer bir anlam taşıyan Bâkî ismini zikretmiştir:

Zihî Hayy kim hayâtı câvidânî

Vücûdı Bâkî ancak gayrı fânî

Zarîfî (Taşkın, 2009: 133/7)

Hayy ism-i şerifi Allah Teâlâ'nın ebedî bir hayata sahip olduğunu ifade etse de şairler bu anlamı bazı sıfatlarla pekiştirmişlerdir. Yine de Üsküplü İshak Çelebi ifadelerine Allah'ı vasf etmekten aciz olduğunu eklemiş hatta âlemde bir zerreden daha küçük olduğunu iddia etmiştir:

Ey Hayy-ı lem-yezel nice vasf eyleyem seni

‘Âlemde ben kimem nice kim zerreden kemem

Üsküplü İshak Çelebi (Çavuşoğlu-Tanyeri, 1989: 20/13)

Yaratılmış olan her varlığın bir sonu vardır. Er ya da geç her şey yok olmaya mahkûmdur. Bu durumdan münezzehe olan tek varlık ise Allah Teâlâ'dır. O eşi benzeri bulunmayan bir yaratıcıdır:

Şerîküñ yokdurur kâruñda iy Hayy

Bulınmaz mâni‘üñ hükmüñde her şey

Hızrî (Belen, 1997: 31/5)⁵⁰

⁴⁹ Bezcizâde Muhyiddîn Efendi (Mutlu, 2008: 33/44); Ca'ferî (Dereli, 2003: 166/18); Fazlî (Özkat, 2005: 130/15); Fuzûlî (Akyüz ve diğ., 2000: 26/49); Hızrî (Belen, 1997: 32/15; 38/110).

⁵⁰ Hızrî (Belen, 1997: 31/3).

1.21. Kâbız

Dilediğine rızıkı daraltan, ölüm zamanı gelenlerin ruhlarını kabzedenden demektir. *Kabız* kökünden türetilmiş bir isim olan *Kâbız* lafzı Kur'ân-ı Kerîm'de ismi geçen Esmâ-i Hüsnâ arasında yer almamaktadır. Meşhur Esmâ-i Hüsnâ hadisinde *Bâsıt* ismiyle birlikte zikredilen bu isim genellikle *nimet ve rızıkları belirli bir ölçüye göre tutup veren; ruhları bedenlerinden alan* anlamlarında Allah Teâlâ'ya nispet edilmiştir. (Yurdagür, 2006: 114)

İncelediğimiz tevhidlerde sadece Muhîfî'nin aşağıdaki beytinde geçen Kâbız ismi *ruhları bedenlerinden alan* anlamında kullanılmıştır:

Hem Hâlık-ı eşbâhdur hem Kâbız-ı ervâhdur
Mişkât ü hem misbâhdur hem şu'le-i îmân durur
Muhîfî (Tataroğlu, 1995: 45/3)

1.22. Kâdir

Güçlü, kuvvetli, her şeye gücü yeten anlamına gelmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de Allah Teâlâ'yı nitelemek üzere, Arapça'da geniş bir kullanım alanı ve anlam zenginliğine sahip olan *kadr* kökünden türemiş olan *Kâdir* ismi *kudreti tam olan, hakkında hiçbir şekilde ve hiçbir zaman acz düşünilemeyen* şeklinde tanımlanmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'de kırk beş ayette Allah Teâlâ'yı nitelemektedir. (Yurdagür, 2006: 205-106)

Çalışmamıza konu olan tevhidlerde Esmâ-i Hüsnâ'dan en çok zikredilen isimlerden biridir. Kimi zaman Allah Teâlâ'nın diğer isimlerinin zikredildiği beyitlerde O'na ait özel bir isim olarak geçmektedir. Aşağıdaki beyitte Allah'ın kudretini vasf eden isimlerle birlikte yer almıştır:

Kadîr ü Muktedir ü Kâdir ü Mukaddir ü Hayy
'Alîm ü 'Âlim ü 'Allâm ü A'lem ü A'lâ
Fuzûlî (Akyüz ve diğ., 2000: 26/49)⁵¹

Allah Teâlâ sonsuz kudret sahibidir. Hiçbir güç O'nun kudretini sınırlandıramaz, engelleyemez ve aciz bırakamaz. İnsan da kudret sahibidir. Ancak

⁵¹ Ca'ferî (Dereli, 2003: 166/18); Dükâkinzâde Ahmed Bey (Süzen, 1994: 1/10); Fazlî (Öztekin, 2002: 217/66); Hızrî (Belen, 1997: 32/15); Muhîfî (Tataroğlu, 1995: 45/2); Murâdî (Kırkkılıç, 1985: 1/10).

insanın kudreti Allah'ın kudretinin yanında çok küçük bir cüzdür. Bu yüzden sınırsız güç ve kudret sahibi olan yegâne varlık Allah Teâlâ'dır:

Zihî Kâdir ki makdûrâtı bî-had

Zihî Mûcid ki mevcûdâtı bî-'ad

Zarîfî (Taşkın, 2009: 133/6)⁵²

Allah'ın kudretinin büyüklüğü bilinemez ancak kudret delilleri oldukça fazladır. Şairler tevhidlerinde Allah'ın Kâdir oluşuna bazı örnekler vermişlerdir. O'nun kudretinin en açık delili her şeyi yoktan var etmesidir. O varlığı yaratışını sadece *kün* emriyle gerçekleştirmiştir. Bu da Allah'ın gücünün ve kudretinin ne kadar eşsiz ve yüce olduğunun en açık ispatıdır:

Bu 'arş u ferş ü zemîn ü zamân u insânı

Zî-Kadrî kim iki harf birle kıldı hem Bennâ

Ca'ferî (Dereli, 2003: 139/6)⁵³

Allah Teâlâ âlemleri yarattıktan sonra varlığı kendi haline bırakmamıştır. Kâinatta bir düzen kurmuş ve bu düzene göre her an yaratışına devam etmektedir. Her kış mevsiminde ölen tabiatın her bahar yeniden dirilmesi, gökyüzünün yıldızlarla donatılmış olması, her gecenin ardından gündüzün gelmesi ve daha pek çok şey Allah'ın kudretinin eseridir. O'nun kudretinin tarifi yoktur:

Zihî Sâni' ki masnû'ına had yok

Zihî Kâdir ki makdûrına 'ad yok

Zarîfî (Taşkın, 2009: 134/21)

1.23. Kakhâr

Yenilmeyen, daima galip gelen demektir. *Kakhâr* Arapça'da *galip gelmek*, *hükmetmek* gibi anlamlara gelen *kahr* kökünden türemiştir. Bu anlamın mübalağalı ifadesidir. Allah Teâlâ'nın sıfatı olarak Kakhâr, *hâkimiyet ve kudretiyle Allah'ın kullarına galip geldiğini ve hiç kimsenin kendisine üstün gelemediğini* bildirir. Kur'ân-ı Kerîm'de geçtiği her yerde Vâhid ismiyle birlikte zikredilmiştir. (Yıldırım, 2010: 234) Belki de Kur'ân-ı Kerîm'in bu şekildeki kullanımını örnek alan

⁵² Ca'ferî (Dereli, 2003: 170/20).

⁵³ Murâdî (Kırkkılıç, 1985: 1/8).

Bezcizâde Muhyiddîn Efendi ve Muhîfî tevhidlerinde Allah'ın Kakhâr ism-i şerifine Vâhid ismiyle birlikte yer vermişlerdir:

Hem Vâhid-i Kakhârdur hem Mâlik-i Cebbâr durur

Hem Fâ'il-i Muhtârdur hem Kâdir-i Subhân durur

Muhîfî (Tataroğlu, 1995: 45/2)⁵⁴

1.24. Kayyûm

Zatı ile kâim olana, ezelf ve ebedî, her şeyin varlığı kendisine bağlı, uykusu ve uyuklaması olmayan, varlıkları yöneten, koruyan, ihtiyaçlarını üstlenen gibi anlamlar verilmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'deki üç ayette her defasında *Hayy* ismine bitişmiş olarak (Bakara, 2/255; Âl-i İmrân, 3/2; Tâ Hâ, 20/73) Allah Teâlâ'yı niteleyen *Kayyûm* lafzı, Arapça'da *devam, hıfz, sebat, kendi kendine kaim olmak, himaye, riayet, her şeyin hakkını vermek, idare etmek ve düzeltmek* anlamlarına gelen *kıyam* kökünden türemiştir. Allah Teâlâ'nın sıfatı olarak *zeval bulmayan, dâim* demektir. (Yurdagür, 2006: 196) Kur'ân-ı Kerîm'de bu anlamıyla üç ayette geçmektedir. (Tâ- Hâ, 20/73; Bakara, 2/255; Âl-i İmrân, 3/2)

İncelediğimiz tevhidlerde sadece iki beyitte Kayyûm ism-i şerifi geçmektedir. Bunlardan ikisi de Dükâkinzâde Ahmed Bey'e aittir. Her iki beyitte de Allah Teâlâ'nın diğer isimleriyle birlikte zikredilmiştir:

İlâhî Kâdir ü Kayyûm u Settâr

Ki sensin Hâlık u dâna-yı esrâr

Dükâkinzâde Ahmed Bey (Süzen, 1994: 1/10)⁵⁵

1.25. Kerîm

Kelime anlamı olarak değerli, şerefli, çok nimet veren, nimet ve ihsanı bol olan demektir. Arapça'da *hiçbir karşılık beklemezsin vermek, ihsan etmek* şeklinde temel bir anlama sahip bulunan *kerem* kökünden türeyen *Kerîm* ismi *hayrı çok ve bol, bağıışı sonsuz olan; her türlü şeref ve fazileti zatında toplayan* tarzında tanımlanmaktadır. (Yurdagür, 2006: 159) Allah Teâlâ kerem sahibi olduğu içindir ki

⁵⁴ Bezcizâde Muhyiddîn Efendi (Mutlu, 2008: 32/39).

⁵⁵ Dükâkinzâde Ahmed Bey (Süzen, 1994: 1/10; 2/19).

yarattığı varlıklara hiçbir hak sahibi olmamalarına rağmen karşılık beklemezsiniz bağışta bulunur, nimet verir, günahı örter ve kötülük yapanları affeder.

İncelediğimiz tevhidlerde Kerîm ism-i şerifi -muhtemelen anlam yakınlığı olduğu için- çoğu zaman Rahîm ismiyle birlikte zikredilmiştir. Çünkü Allah Teâlâ'nın Kerîm olması merhametli olmasıyla yakından ilgilidir:

Ol habîbüñ hürmeti-y-çün yâ Kerîm
Merhamet kıl yarlıgağıl yâ Rahîm

Derviş (Doğan, 2007: 35/39)⁵⁶

Allah Teâlâ kullarına karşı sınırsız merhamet ve kerem sahibidir. O'nun kereminin, bağışının nihâyeti yoktur. O kullarının kusurlarını örten, günahlarını bağışlayan bir Rab'dır. Bunun bilincinde olan Nihânî, işlediği günahlardan dolayı üzülmemesini çünkü merhameti sınırsız ve Kerîm olan Allah Teâlâ'nın kendisini affedeceğini ifade etmektedir:

Yime Nihânî gam iñen cürm için
Rahm ide ol rahmet-i bî-had Kerîm

Nihânî (Yakşı, 1993: 25/14)⁵⁷

Allah Teâlâ'nın merhameti sadece inananlar için değildir. O bütün kullarına karşı merhametli ve kerimdir. Bu yüzden Allah'ın Kerîm oluşuna sadece mü'minler değil, hak yoldan sapmış kâfirler dahi sığınmakta ve hatta O'nun rızasını kazanma konusunda gayret göstermektedirler:

Kerîmâ mü'min ü zu'mınca küffâr
Senüñ irzâña irmekde taleb-kâr

Hızrî (Belen, 1997: 42/166)

Allah Teâlâ'nın lütfü herkeste farklı farklı tecelli etmektedir. Fuzûlî'ye göre Hz. İsa (as)'ı Hıristiyanların secdelerine mihrâb eylemesi Allah'ın lütuf ve ihsanının genişliğine yani Kerîm oluşuna bir başka örnektir:

Zihî Kerîm ki ifrât-i lütf ü ihsânı
Mesîhi eyledi mihrâb-ı secde-i tersâ

Fuzûlî (Akyüz ve diğ., 2000: 27/74)

⁵⁶ Bezciâde Muhyiddîn Efendi (Mutlu, 2008: 29/12); Ca'ferî (Dereli, 2003: 138/1); Nihânî (Yakşı, 1993: 25/14; 26/1).

⁵⁷ Ca'ferî (Dereli, 2003: 140/15); Nihânî (Yakşı, 1993: 26/1).

Bunların dışında bazı beyitlerde Kerîm ism-i şerifi diğer isimlerle birlikte Esmâ-i Hüsnâ'dan biri olarak zikredilmiştir.

Zehî Kerîm ü Rahîm ü Mukîm ü Bî-hemtâ

‘Alîm ü ‘Âlim ‘Âlâ vü Hâlık-ı yektâ

Ca‘ferî (Dereli, 2003: 138/1)⁵⁸

1.26. Latîf

Yaratıklara karşı yumuşak davranan, çok merhametli, çok lutufkar, ihsan sahibi, insanlara hak ettiklerinden fazlasını veren, her şeyin detayını, sırlarını iyi bilen, işleri çok hassas düzenleyen, gözle görülmeyen demektir. *Lutf* kökünden gelen *Latîf* ismi konuyla ilgili kaynaklarda *en zor işleri bile tüm incelikleriyle bilen; nasıl yapıldığına nüfuz edilemeyen bütün işleri kolaylıkla icrâ eden; mahlûkatının ihtiyaçlarını en ince noktasına kadar bilip, bunları tam bir güzellik ve incelikle ulaştırıp onların ihtiyacını karşılayan* şeklinde tanımlanmaktadır. (Yıldırım, 2010: 286)

Bu isim, Kur’ân-ı Kerîm’in yedi ayetinde Allah Teâlâ hakkında kullanılmıştır. Bu ayetlerden beşinde *Habîr* ismine bitişmiş (En’am, 6/103; Hacc, 22/63; Lokman, 31/16; Ahzâb, 33/34; Mülk, 67/14), ikisinde ise münferit olarak kullanılmıştır. (Yûsuf, 12/100; Şûrâ, 42/19)

İncelediğimiz tevhidlerde Latîf isminin lafzen zikredilmediği ancak Allah’ın lütfundan bahsedildiği görülmüştür. Allah Teâlâ yarattıklarına karşı oldukça lütufkârdır. Aslında O’nun her bir nimeti ayrı bir lütuf ve ihsan örneğidir. Hâşimî, yeryüzünün yeniden dirildiği, toprağın renkten renge bürüdüğü bahar mevsiminin Allah’ın lütfuna misal teşkil edecek ayetlerden biri olduğunu ileri sürmektedir:

Bahârı eyledi lutfuñdan âyât

Nebâtâtı idüp ihyâsı isbât

Hâşimî (Ece, 1996: 72/53)⁵⁹

⁵⁸ Ca‘ferî (Dereli, 2003: 164/1; 168/1).

⁵⁹ Fazlî (Özkat, 2005: 129/12).

1.27. Mâcid

Şan ve şeref sahibi, hayır ve ihsanı, kerem ve lutfu bol olan demektir. Arapça'da *genişlik, kerem ve ululuk* anlamındaki *mecc* kökünden gelen *Mâcid* ismi *kudreti ve şânı yüce, lütuf ve keremi sonsuz* anlamlarına gelmektedir. Sadece Esmâ-i Hüsnâ hadisinde zikri geçen bu isim mutlak mânada Allah Teâlâ'nın zatını nitelendirmektedir.(Yurdagür, 2006: 198)

İncelediğimiz tevhidlerde Allah Teâlâ'nın eşi ve benzerinin olmadığı, bir ve tek olduğunun vurgulandığı aşağıdaki beyitte Ferd ve Ehad isimleriyle birlikte zikredilmiştir:

Zât-ı bî-çûnuñ nekâyısdan münezzehdür ebed

Zıddı niddiñ yok durur sen Mâcid ü Ferd ü Ehad

Bezcizâde Muhyiddîn Efendi (Mutlu, 2008: 27/2)

1.28. Mâlikü'l-Mülk

Mülkün sahibi demektir. Kur'ân, insanlığın her şeye hükümler olan bir mabuda karşı görevlerinin bulunduğunu anlatmak üzere nazil olmuştur. *Mâlikü'l-mülk* ismi de buna bağlı olarak *dünya ve ahiretin mülkü yalnız kendisine ait olan* anlamı taşımaktadır. (Yıldırım, 2010: 172) Kur'ân-ı Kerîm'de yalnızca bir ayette geçmektedir. (Âl-i İmrân, 3/26)

İncelediğimiz tevhidlerde Mâlikü'l-Mülk ismi lafzen zikredilmemiş olsa da birkaç beyitte bu anlama yakın ifadeler kullanılmıştır. En yakın kullanımı aşağıdaki beyittedir. Buna göre Allah Teâlâ bütün mülklerin yegâne sahibidir, mâlikidir:

Yâ Mâlike'l-mülûkı ve yâ 'Âlime'l-hafâ

Yâ Kâşife'l-kürûbı leke'l-hamdü ve's-senâ

Murâdî (Kırkkılıç, 1985: 1/9)⁶⁰

1.29. Mukât

Bedenlerin ve ruhların gidasını yaratıp veren, bilip gücü yeten ve koruyan anlamına gelmektedir. Mukât, *herkese rızık veren, her şeye gücü yeten ve muktedir olan* demektir. Allah Teâlâ'nın sıfatı olarak Mukât, *her şeye gücü yeten, yaratıklarına*

⁶⁰ Üsküplü İshak Çelebi (Çavuşoğlu-Tanyeri, 1989: 19/1).

*rızık veren, kullarının amellerine şahit olan, onları koruyan ve mükâfatlarını veren demektir.*⁶¹ Kur'ân-ı Kerîm'de bir ayette geçmektedir. (Nisa, 4/85)

Çalışmamıza konu olan tevhidlerden sadece Yemînî'nin tevhidinin bir beytinde yer alan Mukît ism-i şerifi Esmâ-i Hüsnâ'dan diğer isimlerle birlikte zikredilmiştir:

Mukît ü Vâhid ü Fettâh u Kâbız

Hasîb ü Câmî' ü Muğnî vü Hâfız

Yemînî (Tepeli, 2002: 97/4)

1.30. Muktedir

Güçlü, kuvvetli, istediğini istediği gibi yapan demektir. Kur'ân-ı Kerîm'de (Kamer, 54/42, 55; Kehf, 18/45; Zuhuf, 43/42) ve ona paralel olarak meşhur Esmâ-i Hüsnâ hadisinde zikri geçmektedir. Kudret mastarından türetilmiştir. Allah Teâlâ'nın sıfatı olarak *hiç kimsenin kendisine karşı çıkamayacağı, tam kudret sahibi demektir.* (Yıldırım, 2010: 230)

İncelediğimiz tevhidlerden sadece Fuzûlî'nin tevhidinde yer alan *Muktedir* ism-i şerifi, bu beyitte Allah'ın kudretinin ifade bulduğu isimlerle birlikte zikredilmiştir:

Kadîr ü Muktedir ü Kâdir ü Mukaddir ü Hayy

'Alîm ü 'Âlim ü 'Allâm ü A'lem ü A'lâ

Fuzûlî (Akyüz ve diğ., 2000: 26/49)

1.31. Mübdî'

Varlıkları ilk defa yaratan demektir. *İlkin yaratma* anlamına gelen bu isim Kur'ân-ı Kerîm'de zikredilmemiş olsa da meşhur Esmâ-i Hüsnâ hadisinde *Mu'îd* ismi ile birlikte yer almaktadır.

Mübdî' ismi incelediğimiz tevhidlerin içinde yalnız Şâhî'nin tevhidinde yer almaktadır. Bu beyitte Allah Teâlâ'ya *her bir zerrede gün gibi eserleri aşikâr olan, dünyanın ve ahiretin Hâlık'ı, eşyanın Mübdî'* diye nida edilmektedir:

⁶¹ İsmail Karagöz, "Mukît", *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, Ankara 2006, s. 469-470.

Ey Hâlık-ı kevneyn ü ey Mübdî‘-i eşyâ
V’ey gün gibi her zerrede âsâr[ı] hüveydâ
Şâhî (Kılıç, 1999: 2/1)

1.32. Mücîb

Duaları, istekleri, dilekleri kabul eden, ihtiyaçları karşılayan, sıkıntıları gideren gibi anlamlar verilmektedir. Mücîb *kabul etmek, cevap vermek* anlamındaki *icâbe* mastarından bir sıfattır. Allah Teâlâ hakkında *duaları ve dilekleri kabul edip yerine getiren* anlamına gelmektedir. Zira duayı kabul etmek, kendisine yakaran çaresizin sıkıntısını giderip onu rahatlatmak sadece Allah’a mahsustur. (Yurdağür, 2006: 162)

Allah Teâlâ’nın sadece mü’minlerin değil bütün insanların Rabbidir. O’nun merhameti ve keremi bütün insanlığı kuşatmıştır. Bu yüzden yalnız kendisine inananların değil bütün insanların dualarını kabul edendir:

Zehî Mucîb ki eyler icâbet-i da‘vât
Niyâz-mendi anuñ küll-i mü’min ü tersâ
Ca‘ferî (Dereli, 2003: 140/18)

1.33. Müheymin

İnsanların bütün yaptıklarını bilen, koruyan, görüp gözeten anlamına gelmektedir. Kur’ân-ı Kerîm’de iki yerde geçen bu isim birinde Kur’ân’ın (Nisâ, 4/48) diğesinde Allah Teâlâ’nın vasfı olarak kullanılmıştır. (Haşr, 59/23)

Murâdî, tevhidinde Allah Teâlâ’nın *Mühmeymîn* ismine Kur’ân-ı Kerîm’de geçtiği şekliyle yer vermiştir:

Yâ Mü’minü’l-Müheymin ü yâ Rabb-i zi’l-celâl
Sensin Hakîm ü Kâdir ü Sultân-ı zi’l-bekâ
Murâdî (Kırkkılıç, 1985: 1/10)

Fuzûlî ise Allah Teâlâ’ya Müheymin ve Samed isimleriyle seslenmekte ve amel defteri günah yazılarıyla karardığı için kendisinin siyah yüzlü bir köle olduğunu vurgulamakta, Yaratıcı karşısındaki aciziyetini dile getirmektedir:

Müheyminâ Samedâ bende-i siyeh-rûyum

Sahife-i ‘amelim ma‘siyet hatiyle kara

Fuzûlî (Akyüz ve diğ., 2000: 28/80)

1.34. Mü'min

Yarattıklarına güven veren demektir. *Mü'min* kelimesi Arapça'da *güvenmek, korku ve endişeden emin olmak, bir şeyin doğruluğunu söyleyip onu kabullenmek* anlamındaki *emn* mastarından türemiş bir isimdir. Kur'ân-ı Kerîm'de Allah Teâlâ'nın bir vasfı olarak tek bir ayette geçmektedir. (Haşr, 59/23)

İncelediğimiz tevhidler içerisinde sadece Murâdî'nin tevhidinin bir beytinde yer alan Mü'min ism-i şerifi, Kur'ân-ı Kerîm'de zikredildiği şekliyle geçmektedir:

Yâ Mü'minü'l-Müheymin ü yâ Rabb-i zi'l-celâl

Sensin Hakîm ü Kâdir ü Sultân-ı zi'l-bekâ

Murâdî (Kırkkılıç, 1985: 1/10)

1.35. Müzil[î]

Boyun eğdiren, zelil eden, alçaltan demektir. *Zillete düşüren, hor ve hakir eden* anlamına gelen *Müzil* ismi Kur'ân-ı Kerîm'de bu şekliyle zikredilmemiştir ancak meşhur Esmâ-i Hüsnâ hadisine Mu'iz ismiyle birlikte yer almaktadır. (Tirmizî, Da'avât 87)

Allah Teâlâ hem yücelten hem alçaltandır. O dilediğini meleklerden daha üstün kılabilceği gibi dilediğini hayvanlardan daha aşağı edebilir. Ca'ferî aşağıdaki beytinde Allah'ın 'Azîz ve Müzill isimlerine birlikte yer vererek hem O'nun izzet bahşetme ve zillete düşürme vasıflarını dile getirmiş hem de tezat sanatı yapmıştır:

Zehî Müzill ki kılupdur kimini şöyle zelîl

Zehî 'Azîz ki kimine 'izzet itdi 'atâ

Ca'ferî (Dereli, 2003: 139/14)

1.36. Rahîm

Çok merhametli demek olan Rahîm ismi, Rahmân ismiyle aşağı yukarı aynı anlama gelmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de 114 defa geçen Rahîm ismi, Gafûr ismi başta olmak üzere genellikle bir başka isimle birlikte kullanılmıştır. (Yıldırım, 2010: 166)

Allah Teâlâ'nın eşsiz bir merhamete sahip olması O'nun Kerîm olması anlamına da gelmektedir. Zira cömertlik merhametin gereğidir. Bu yüzden şairler tevhidlerinde Allah'ın Rahîm ismiyle Kerîm ismine birlikte yer vermişlerdir:

Zehî Kerîm ü Rahîm ü Mukîm ü Bî-hemtâ

‘Alîm ü ‘Âlim ‘Âlâ vü Hâlık-ı yektâ

Ca‘ferî (Dereli, 2003: 138/1)⁶²

Cömertliğin sofrayla temsil edilmesi sık karşılaşılan bir durumdur. Buna bağlı olarak Bezcizâde Muhyiddîn Efendi bütün ruhların Allah Teâlâ'nın cömertliğinin sofrasından rızıklandığını, bütün âşıkların da yine O'nun merhametinden nimetlendiğini ifade etmiştir:

Cümle zî-rûh sofrâna kâ‘id dürürler iy Kerîm

Mütene‘‘im ‘âşıkîn rızkuñ likâsından Rahîm

Bezcizâde Muhyiddîn Efendi (Mutlu, 2008: 29/12)

Allah Teâlâ öyle Rahîm'dir ki merhametine değer biçilemez. O'nun rahmetinin büyüklüğü ihsanda bulunduğu nimetlerin sayısından bellidir. Çünkü Allah yarattığı varlıklar özellikle de insanoğlu için sayısız nimet bahşetmiştir:

Râ Rahîmdür ol ki çokdur rahmeti

Bî-‘aded ihyâ kılupdur ni‘meti

Ca‘ferî (Dereli, 2003: 169/10)

1.37. Rahmân

Çok merhametli, pek müşfik demek olan Rahmân, rahmetin daha ileri bir derecesini ifade etmektedir. Allah Teâlâ'nın sıfatı olarak Rahmân, *bütün mahlûklara rızıkları, yaşama vesileleri ve her türlü faydaları hususunda rahmeti yayılmış olan rahmet sahibi* demektir. Ayrıca rahmeti mü'min olsun kâfir olsun, iyi olsun kötü olsun bütün herkesi kapsayandır. (Yıldırım, 2010: 150-151) Kur'ân-ı Kerîm'de 57 defa geçmekte olan Rahmân ismi, insanlar hakkında hiç kullanılmamış sadece Allah Teâlâ'nın sıfatı olmuştur.

⁶² Derviş (Doğan, 2007: 35/39); Nihânî (Yakşı, 1993: 26/1).

Allah Teâlâ'nın rahmetinin sınırı yoktur. O'nun merhameti her şeyi ve herkesi kuşatmıştır. Bunu bilen Bezcizâde Muhyiddîn Efendi Allah'ın Rahmân oluşuna bağlı olarak rahmetini uçsuz bucaksız bir deryaya benzetmiştir:

Hükm-i vâcib fi'l-i muhkem dâ'imâ Sultânsın
Rahmetüñ deryâsı bî-had dâ'imâ Rahmânsın

Bezcizâde Muhyiddîn Efendi (Mutlu, 2008: 32/40)

Allah Teâlâ'nın Rahmân ism-i şerifi incelediğimiz tevhidlerin bazı beyitlerinde diğer isimleriyle birlikte zikredilmiştir:

Hem Seyyid-i hayrû'l-verâ hem Mustafâ hem Müctebâ
Hem Şâfi'-i rûz-ı cezâ hem rahmet-i Rahmân durur

Muhîti (Tataroğlu, 1995: 52/49)⁶³

1.38. Ra'ûf

Çok merhametli, çok şefkatli, çok acıyan demektir. *Merhametin en ileri derecesiyle muttasıf, kullarına karşı pek şefkatli ve müşfik* anlamına gelen *Ra'ûf* kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'in çeşitli ayetlerinde Allah Teâlâ'nın vasfı olarak geçmektedir. (Tevbe, 9/117; Hacc, 22/65; Nûr, 24/65; Hadîd, 57/9; Haşr, 59/10)

İnceldiğimiz tevhidlerin sadece ikisinde yer alan Ra'ûf ism-i şerifi Allah Teâlâ'nın diğer isimleriyle birlikte zikredilmiştir:

Râzıku'l-erzâk Ra'ûfü'l-'ibâd
Kâşifü'l-esrâr 'Alîm-i hakîm

Nihânî (Yakşı, 1993: 24/4)⁶⁴

1.39. Rezzâk

Bol nimet, maddî ve manevî rızık veren demektir. Rızık verene Râzık denilir. Rezzâk ise bunun mübalağalı şeklidir. Allah Teâlâ'nın sıfatı olarak *rızık çok ve tekrar suretiyle veren* demektir. Rezzâk, rızıkı yaratan, onu veren veya sebeplere bağlayandır. Rezzâk ismi Allah'tan başkası için asla kullanılmaz. (Yıldırım, 2010: 297) Kur'ân-ı Kerîm'de yalnız bir ayette geçmektedir. (Zâriyât, 51/58)

⁶³ Muhîti (Tataroğlu, 1995: 45/4).

⁶⁴ Ca'ferî (Dereli, 2003: 138/2).

İnceldiğimiz tevhidlerin sadece ikisinde yer alan Rezzâk ism-i şerifi Allah Teâlâ'nın diğer isimleriyle birlikte zikredilmiştir:

Evvel Allah diyelüm bir Hak durur

Hayy ü Bâkî Vâhid ü Rezzâk durur

Derviş (Doğan, 2007: 31/3)⁶⁵

1.40. Samed

Her şeyin kendisine muhtaç olduğu, yöneldiği, her dilek ve isteğin mercii, hiç eksiği, kusuru ve ihtiyacı olmayan ulu, şanlı, dosdoğru, âdil ve güvenilir anlamlarına gelmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de sadece İhlâs Suresi'nde Allah Teâlâ'yı nitelenmek üzere kullanılmıştır. (İhlâs, 112/2) Bu isim *istek ve ihtiyaçları sebebiyle her varlığın kendisine yöneldiği, ancak kendisi hiç bir şeye muhtaç bulunmayan, her dileğin biricik mercii olan ulular ulusu zat* anlamına gelmektedir. (Yurdagür, 2006: 203)

Samed ism-i şerifi çalışmamıza konu olan tevhidlerin üçünde Allah Teâlâ'nın diğer isimleriyle birlikte zikredilmiştir. Bu beyitlerde Samed isminin anlamına herhangi bir vurgu yapılmamıştır. Sadece Nihânî'nin tevhidinde *lâ-yezâl* sıfatıyla nitelenmiştir. Zira Allah'ın her vasfının olduğu gibi bu vasfının da bir nihayeti söz konusu değildir:

Vâhid-i ferd ü Samed-i lâ-yezâl

Ġâfir-i tevvâb Şekûr-ı halîm

Nihânî (Yakşı, 1993: 24/5)⁶⁶

Gelibolulu Âlî bu isme manen atıfta bulunmuş, Allah Teâlâ'nın kendisinin dışındaki her şeyin O'na muhtaç olduğunu, sultanların dahi O'nun karşısında bir dilenci mesabesinde bulunduğunu ifade etmiştir:

Mâ-sivâ cümleten saña muhtâc

Ger gedâdur gerekse sâhib-i tâc

Gelibolulu Âlî (Sabuncu, 1983: [?]/6)

⁶⁵ Ca'ferî (Dereli, 2003: 138/2).

⁶⁶ Fuzûlî (Akyüz ve diğ., 2000: 28/80); Murâdî (Kırkılıç, 1985: 1/2).

1.41. Semî‘

Her sözü, bütün konuşulanları en iyi işiten, duyan demektir. Semî‘ isminin kökü olan *sem‘* terimi *işitmek, duymak, işitme duygusu* gibi anlamlara gelmektedir. *Gizliyi ve fısıltıyı bile işiten* demek olan Semî‘, Kur’ân-ı Kerîm’deki kırk beş ayette Allah Teâlâ’yı nitelemektedir. Bu ayetlerde mutlaka başka bir ilâhi isimle birlikte kullanılmıştır. (Yurdagür, 2006: 124-126)

Allah Teâlâ’nın bazı sıfatlarının birer cüz’ü insanlara verilmiştir. İşitme vasfı da bunlardan biridir. Zarîfi, işitme duygusunu yaratan Allah Teâlâ’nın mutlak manada işiten varlık olduğunu dile getirmektedir:

Semî‘ oldur ki kıldı sem‘i peydâ
Basîr oldur ki düzdi çeşm[i] bînâ

Zarîfi (Taşkın, 2009: 133/10)

1.42. Şekûr

İbadet eden kullarının mükâfatlarını bolca veren, az çok her itaati ödüllendiren demektir. Şekûr, *yapılan ihsanı bilmek ve yaymak* anlamına gelen şükr kökünden türemiştir. Kur’ân-ı Kerîm’de Allah Teâlâ’yı niteleyen *Şekûr* ismi O’nun bir sıfatı olarak *kulların az amellerine karşı çok mükâfat veren, onların ecirlerini kat kat artıran* şeklinde tanımlanmıştır. (Yıldırım, 2010: 260) Allah Teâlâ’nın kullarına şükrü ise onları bağışlaması, amellerinin karşılığını vermesi ve onları övmesidir. Kur’ân-ı Kerîm’de üç ayette geçmektedir. (Fâtır, 35/30, 34; Şûrâ, 42/23; Tegâbün, 64/17)

İncelediğimiz tevhitlerden sadece Nihânî’nin tevhidinin bir beytinde zikredilen Allah Teâlâ’nın Şekûr ism-i şerifi, halîm sıfatıyla nitelenerek güçlendirilmiştir:

Vâhid-i ferd ü Samed-i lâ-yezâl
Ġâfir-i tevvâb Şekûr-ı halîm

Nihânî (Yakşı, 1993: 24/5)

1.43. Vâcid

Sözlükte *vücuda getiren, zengin, hiçbir şeye muhtaç olmayan* anlamlarına gelmektedir. Allah Teâlâ'nın ismi olarak *mahlûkatı yoktan var eden yaratıcı* demektir. Bu ism-i şerif yalnız Edirneli Nazmî'nin bir beytinde zikredilmiştir:

Hamd-i bî-hadd aña kim Vâhiddir ol

Her zemân mevcûddur Vâciddir ol

Edirneli Nazmî (Altun, 2004: 55/1)

1.44. Vâhid

Zatında, isim ve sıfatlarında eşi ve benzeri bulunmayan, tek olan demektir. Arapça *vahd* veya *vahde* kökünden türetildiği kabul edilen *Vâhid* ismi Allah hakkında kullanıldığında *bölünmesi ve sayısının artması mümkün olmayan, bir, tek, yegâne varlık* anlamını ifade eder. (Yurdağür, 2006: 199) Allah Teâlâ'nın birliğini ifade eden bu vasfın sayı itibarıyla birlik değil de şeriki olmamak bakımından bir olduğunu ifade ettiği ileri sürülmüştür. (Yıldırım, 2010: 186)

Çalışmamıza konu olan tevhidlerde yer alan Vâhid ism-i şerifi bazı beyitlerde diğer isimlerle birlikte zikredilmiştir:

Evvel Allah diyelüm bir Hak durur

Hayy ü Bâkî Vâhid ü Rezzâk durur

Derviş (Doğan, 2007: 31/3)⁶⁷

Şairlerin bir kısmı bu ismin manasını güçlendirmek için bazı sıfatlarla vasıflandırmışlardır. Ca'ferî *bî-mis* sıfatıyla nitelediği Vâhid ismiyle Allah Teâlâ'nın emsalsiz oluşunu vurgulamıştır:

İy Vâhid-i bî-misl saña çün bedel olmaz

Kudret elinüñ üstine bir dahı el olmaz

Ca'ferî (Dereli, 2003: 434/1)⁶⁸

Tasavvufta kesretten vahdete ulaşılacağına dair bir inanış vardır. Ancak Hak ehli olan insanlar bunu bulabilirler. Allah Vâhid'dir yani tektir. Kesret âlemine gönül gözüyle nazar eden insan Allah'ın birliğini idrak edebilir:

⁶⁷ Bezcizâde Muhyiddîn Efendi (Mutlu, 2008: 32/39).

⁶⁸ Muhîti (Tataroğlu, 1995: 45/2); Nihânî (Yakşı, 1993: 24/5).

Vâv Vâhiddür kaçan kesret aña
 Yol bula iy ehl-i Hak öñden soña
 Ca'ferî (Dereli, 2003: 170/25)

1.45. Vehhâb

Karşılıksız çok nimet veren, ikram ve ihsanda devamlı olan, lutfu, ihsanı ve rahmeti bütün kulları kuşatan anlamlarına gelmektedir. *Hibe* isminden türetilmiş olan *Vehhâb* Allah Teâlâ'nın sıfatı olarak *kullarına çok çok ve tekrar tekrar nimet veren, lütuf ve ihsanda bulunan* demektir. (Yıldırım, 2010: 233) Kur'ân-ı Kerîm'de üç ayette geçmektedir. (Âl-i İmrân, 3/8; Sâd, 38/9, 35)

Çalışmamıza konu olan tevhidler içerisinde Bezcizâde Muhyiddîn Efendi'nin tevhidinin bir beytinde yer alan bu isim, kendisiyle yakın anlamlı isimlerle birlikte zikredilmiştir. Şair bu beyitte Allah Teâlâ'nın kâmil sıfatlarla vasıflandığını, rızık verme konusunda O'nun gönüllerin gidasını bol bol veren Râzık, Vehhâb ve Mu'tî olduğunu dile getirmiştir:

Sen sıfât-ı kâmiline muttasıfsın iy Hüdâ
 Râzık u Vehhâb ü Mu'tîsin dile kût ü ğidâ

Bezcizâde Muhyiddîn Efendi (Mutlu, 2008: 29/11)

1.46. Zâhir

Varlığı her şeyden aşikâr olan, her şeye galip gelen, her şeyden yüce olan demektir. Zâhir, zuhur kelimesinden türemiştir. Zuhur kelimesi, *açık ve aşikâr olmak, yüksek olmak, gâlip olmak, bir şeye nâil ve muttali olmak* anlamlarına gelmektedir. Zâhir ise zuhur vasfına sahip olan demektir. Allah Teâlâ'nın sıfatı olarak *her şeye galip, her şeyin üstünde olan, yüce* olarak tanımlanmaktadır. (Yıldırım, 2010: 328)

Allah Teâlâ'nın Zâhir ismi, incelediğimiz tevhidlerde Bâtn ism-i şerifiyle birlikte zikredilmiştir:

Evvel ü Âhir o durur bî-gümân
 Bâtn u Zâhir hemân oldur hemân

Ca'ferî (Dereli, 2003: 164/3)⁶⁹

Allah Teâlâ'nın varlığı, fiilleri ve var ettikleri dolayısıyla gizlenemeyecek kadar aşikârdır. Allah Zâhir'dir ancak insanın gözü O'nu görmeye yetmez:

Zâhir oldur velî bu göz görmez

Bâtın oldur aña bu 'akl irmez

Şemseddîn-i Sivâsî (Hasırcı, 2001: 2/16)⁷⁰

Fazlî, Allah Teâlâ'nın Zâhir ve Bâtın oluşunu tezat sanatıyla ifade etmiştir. Ona göre Allah, gizli olanların Zâhir'i, aşikâh olanların Bâtın'ıdır:

Hem Râzık-ı bî-reybsin ü Hâlık-ı bî-'âyb

Hem Zâhir-i pinhânsın ü hem Bâtın-ı peydâ

Fazlî (Özkat, 2005: 130/5)

1.47. Zü'l-Celâli ve'l- İkrâm

Azamet ve kibriya, ikram ve ihsan sahibi demektir. *Azamet sahibi, büyük, yüce ve münezzeh olmak; uzun ömürlü olmak* anlamlarına gelen *celâl* ile *kerem* kökünden gelen bu isim Kur'ân-ı Kerîm'deki iki ayette Allah Teâlâ'yı nitelemektedir.(Rahmân, 55/27, 28)

Çalışmamıza konu olan tevhidlerde Zü'l-Celâl-i ve'l-İkrâm ism-i şerifi Zü'l-*celâl* olarak geçmektedir:

Yarlığa sen 'âlemi yâ Zü'l-celâl

Ol münezzeh zâtuña irmez zevâl

Derviş (Doğan, 2007: 35/40)⁷¹

Celâl, Allâh Teâlâ'nın kahr ve gazabına delâlet eden isim ve sıfatları için kullanılan bir terimdir. Allah'ın rahmeti olduğu gibi gazabı da vardır. Hızrî, celâl sahibi olan Allah'ın kahrının tecelli etmesiyle O'nun gazabına uğrayan herşeyin yanacağını ifade etmektedir:

Burada 'akl-ı külli perr ü bâli

Yakar 'azm itse kahr-ı Zü'l-celâli

Hızrî (Belen, 1997: 32/20)

⁶⁹ Ca'ferî (Dereli, 2003: 170/17); Nidâî (Öztürk, 2011: 130/20).

⁷⁰ Şemseddîn-i Sivâsî (Özaşık, 2004: 6/22).

⁷¹ Lârendeli Hamdî (Kütük, 2002: 397/95); Muhîti (Tataroğlu, 1995: 48/26); Selîki (Zülfe, 2009: 185/15).

Allah Teâlâ'nın celâl vasfının karşısında cemâl vasfı vardır. O hem celâl sahibi hem de cemâl sahibidir. Allah'ın celâli, kahrını ve gazabını; cemâli, lütfunu ve ihsanını ifade etmektedir. Aşağıdaki beyit Allah'ın celâl ve cemâl vasıflarının ikisine de işaret etmektedir:

Mâsivâdan oldu müstağnî bûlar yâ Ze'l-celâl

Lutf idüp açdun nikâbuñ gördiler dâ'im cemâl

Bezcizâde Muhyiddîn Efendi (Mutlu, 2008: 29/14)

Netice itibariyle tevhidlerde meşhur Esmâ-i Hüsnâ hadisinde yer alan 99 isimden 47'si zikredilmiş ve her ismin geçtiği beyit o ismin anlamına uygun ifadelerden oluşturulmuştur.

2. ALLAH TEÂLÂ'NIN ESMÂ-İ HÜSNÂ DIŞINDAKİ İSİM VE SIFATLARI

Allah Teâlâ'nın isimleri sayısızdır. Bütün güzel isimler O'nu tarif etmektedir. Bu konuda Kur'ân-ı Kerîm'de; *De ki: İster Allah deyin, ister Rahmân deyin. Hangisini deseniz olur. Çünkü en güzel isimler O'na hastır...* (İsrâ, 17/110) buyurulmaktadır. Bu ayetin dışında Allah Teâlâ'nın güzel isimleriyle ilgili *Esmâ-i Hüsnâ* bölümünde naklettiğimiz ve çoğunluğun geçerli kabul ettiği Tirmizî'den rivâyet edilen hadis-i şerif başta olmak üzere muhtelif hadis rivayetleri bulunmaktadır. Bu hadislerde Allah Teâlâ'nın *Esmâ-i Hüsnâ* olarak kabul edilen 99 ismi zikredilmektedir. Ancak Allah Teâlâ'nın bunların dışında çok sayıda ismi vardır. Şairin tevhidinde belirttiği gibi Allah Teâlâ'nın zatı tek, isimleri çoktur; ancak O'nun isimlerinin çokluğu dahi vahdetine işarettir:

İsmi bisyâr u zâtı vâhiddür

Kesreti vahdetine şâhiddür

Şemseddîn-i Sivâsî (Hasırcı, 2001: 2/17)

2.1. Ahad/Ehad

Sözlükte *bir*, *tek*, *yegâne*, *biricik* anlamlarına gelir. Eşi, benzeri ve ikincisi bulunmayan bir tek anlamında Allah Teâlâ'nın ismi/sıfatı olarak kullanılmıştır.

Allah'ın Ehad ismi sadece İhlâs Suresi'nin birinci ayetinde geçmiştir; *De ki O Allah birdir.*

Ehad, Allah Teâlâ'nın her bakımdan *vâhid* olduğuna ve O'nda asla çokluk bulunmadığına delalet eder. Ehad, *Allah varken hiçbir şey yoktu* gerçeğinin ifadesidir. Allah Teâlâ sayı itibariyle değil, hiç ortağı ve benzeri bulunmaması itibariyle tektir.⁷²

İslam dininin temelini tevhid inancı teşkil etmektedir. Tevhid inancı Allah Teâlâ'yı her konuda tek, eşsiz ve varlık sebebi olarak kabul etmektir. Allah Teâlâ'nın bazı isimleri doğrudan bu inanca işaret etmektedir. Aşağıdaki beyitte Hadîdî, Allah'ın Ahad olduğunu, eşi ve benzeri bulunmadığını ifade etmiştir:

Ahaddur yok şerîki vü misâli
Nihândur zâtı peydâdur kemâli

Hadîdî (Öztürk, 1991: 4/43)

Allah Teâlâ'nın birliği ve tekliğinin yanında pek çok kâmil vasfı vardır. Hızrî'nin beytinde bunlardan bazıları sıralanmıştır. Buna göre Allah Teâlâ ezeldir, ebedîdir, varlığı zorunlu ve zevalsizdir:

Ehadsin hem ebedsin hem ezelsin
Vücûd-ı vâcib ü hem lem-yezelsin

Hızrî (Belen, 1997: 31/6)

Allah'ın vahdaniyetini ifade eden *Ehad*, *Vâhid* ve *Ferd* isimleri şairler tarafından genellikle birlikte kullanılmışlardır. Bu isimlerin her biri Allah'ın eşsizliğine işaret etmektedir. Allah Teâlâ ebediyen bütün noksanlıklardan münezzehtir. Zıddı olmadığı gibi eşi ve benzeri yoktur:

Zât-ı bî-çûnuñ nakâyısdan münezzehdür ebed
Zıddı niddiñ yok durur sen Mâcid ü Ferd ü Ehad

Bezcizâde Muhyiddîn Efendi (Mutlu, 2008: 27/2)⁷³

Allah Teâlâ'nın zatının birliği varlığa tecelli etmiştir. Eşyanın hakikati Allah'ın birliğine işaret etmektedir. Tasavvufta *vahdet-i vücûd* denilen bu görüşe göre Allah'ın ve O'nun tecellilerinden başka hiçbir şey hakiki varlığa sahip değildir.

⁷² İsmail Karagöz, "Ehad-Vâhid", *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, Ankara 2006, s.136-137.

⁷³ İbrâhim Şânî-i Lârendevî (Alparlan, 2007:104/222; 106/247).

(Kara, 2001: 371) Varlık O'nun nurunun izharıdır. Gelibolulu Âlî bu durumun ehl-i irfâna yetecek bir aydınlanma olduğunu dile getirir:

Cümlede zâhir olur zât-ı Ahad

Ehl-i 'irfâna yiter bu matla'

Gelibolulu Âlî (Aksoyak, 2003: 139/263)⁷⁴

Allah Teâlâ'nın Ehad ism-i şerifi değişik beyitlerde Allah'ın diğer isimleriyle birlikte zikredilmiştir:

Hamd ol Allâha ki oldur Ehad

'Âlim ü 'Allâm ü Hakîm ü Samed

Murâdî (Kırkkılıç, 1985: 1/2)⁷⁵

2.2. Ahsenü'l-Hâlıkîn

Allah'ın sıfatlarından biri olup, *yaratanların, takdir ve tasvir edenlerin en güzeli, en iyisi* demektir. Bu sıfat, Allah'ın mutlak ve mükemmel yaratıcı, takdir edici olduğunu ifade eder.⁷⁶

Allah Teâlâ'nın mekânı mü'min kullarının kalbidir. Zira Allah Teâlâ bir hadis-i kudsîde; *Ben yerlere ve göklere sığmadım; mü'min kulumun kalbine sığdım* buyurmaktadır. Kulun Allah'a olan yakınlığı O'na karşı duyduğu muhabbeti ölçüsünücedir. Buradan hareketle Taşlıcalı Yahyâ, şânı yüce, yaratışı güzel, Sübhân olan Allah'ın muhabbetinin kalplerde bulunması gerektiğine dikkat çekmektedir:

Kalb içinde muhabbet-i Sübhân

Ahsenü'l-Hâlıkîn ü 'Âlî-şân

Taşlıcalı Yahyâ(Yoldaş, 1993: 81/71)

2.3. A'lâ

Kelime anlamı olarak *en yüce, en yüksek* demektir. Allah Teâlâ'nın sıfatı olarak A'lâ, *yüce, en yüce, en şerefli* demektir. Allah'ın yüceliği mekân itibariyle

⁷⁴ Gelibolulu Âlî (Aksoyak, 2003: 138/244).

⁷⁵ Bezcizâde Muhyiddîn Efendi (Mutlu, 2008: 33/44); Münîrî (Ay, 2007: 245/6).

⁷⁶ İsmail Karagöz, "Ahsenü'l-Hâlıkîn", *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, Ankara 2006, s.14.

değil, güçlü olması itibariyledir.⁷⁷ Bu isim Kur'ân-ı Kerîm'in tamamında iki defa Allah Teâlâ'yı vasf etmektedir. (A'lâ, 87/1; Leyl, 92/20)

Allah Teâlâ'nın A'lâ ism-i şerifi, incelediğimiz tevhidlerde üç ayrı beyitte geçmektedir. Bunların her birinde Allah'ın arka arkaya zikredilen isimlerinin arasında yer almıştır:

Kadîr ü Muktedir ü Kâdir ü Mukaddir ü Hayy

'Alîm ü 'Âlim ü 'Allâm ü 'Âlem ü A'lâ

Fuzûlî (Akyüz ve diğ., 2000: 26/49)⁷⁸

2.4. 'Âlî

Yüce ve yüksek demektir. Allah Teâlâ'nın sıfatı olarak 'Âlî, *şâni, kadri yüce ve kudreti büyük olan* demektir. 'Âlî ismi Allah'ın noksan sıfatlardan münezzeh, her şeyden yüce ve üstün olduğunu ifade eder. O'ndan daha yüce, daha üstün hiçbir varlık yoktur. En yüce O'dur. Zatı, gücü, ilmi, mülkü, rahmeti, mağfireti, azabı gibi bütün sıfat ve fiilleriyle en yüce O'dur.⁷⁹

'Âlî ism-i şerifi çalışmamıza konu olan tevhidlerde geçtiği yerlerde Allah Teâlâ'nın diğer isimleriyle birlikte zikredilmiştir:

'Alîm ü 'Âlem ü 'Âlî vü A'lâ

Mukîm ü hem Mukaddir hem Mu'allâ

Yemînî (Tepeli, 2002: 97/11)⁸⁰

2.5. 'Âlim/A'lem/'Allâm

Âlim, *bilen, anlayan, tanıyan* demektir. Bu sıfat Allah Teâlâ'nın, sırları, gizli olanları, olmuşu ve olacağı, görünen ve görünmeyen âlemi, yerde ve göklerde olup bitenleri, geçmiş, hâli ve geleceği, canlı ve cansız bütün varlıkları, insanların gizli ve aşikâr bütün yaptıklarını, küçük ve büyük her şeyi bildiğini ifade eder.⁸¹ İlim kökünden türeyen A'lem ismi *daha iyi, en iyi, pekiyi bilen* demektir. 'Allâm ise bu

⁷⁷ İsmail Karagöz, "A'lâ", *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, Ankara 2006, s.1.

⁷⁸ Ca'ferî (Dereli, 2003: 138/1); Yemînî (Tepeli, 2002: 97/11).

⁷⁹ İsmail Karagöz, "A'lâ", *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, Ankara 2006, s.1.

⁸⁰ Taşlıcalı Yahyâ(Yoldaş, 1993: 81/71).

⁸¹ İsmail Karagöz, "Âlim", *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, Ankara 2006, s. 21-23.

isimlerin mübalağalı şeklidir ve *kendisine hiçbir şey gizli kalmayan* demektir. (Yıldırım, 2010: 193-194)

Çalışmamıza konu olan tevhidlerin çoğunda Allah'ın ilim sıfatına işaret eden bu üç isim genellikle birlikte zikredilmiştir:

Kadîr ü Muktedir ü Kâdir ü Mukaddir ü Hayy

‘Alîm ü ‘Âlim ü ‘Allâm ü A‘lem ü A‘lâ

Fuzûlî (Akyüz ve diğ., 2000: 26/49)⁸²

Tevhidlerde geçtiği diğer yerlerin çoğunda, bu isimlerin anlamına herhangi bir vurgu yapılmaksızın Allah'ın diğer isimlerinden bazılarıyla birlikte yer verilir:

Bularun her birine neyse maksûd

Basîr ü Sâmi‘ vü ‘Âlim o Ma‘bûd

Hadîdî (Öztürk, 1991: 5/63)⁸³

Allah Teâlâ ilim sıfatına sahiptir. O gizli ve açık her şeyi bilir. Mutlak bilgi sahibi O'dur. O'nun ilminin nihayeti yoktur. İnsanın akli Allah'ın ilminin genişliğini kavrayamaz. Çünkü insanın akli ve idraki sınırlıdır. İnsan mahiyetini idrak edemediği şeyin varlığına ancak iman edebilir. Bu yüzden biz de Allah'ın bütün isim ve sıfatları gibi ‘Âlim oluşuna ancak iman ederiz:

Zihî ‘Âlim ki ‘ilmi bî-nihâyet

Ki hîç ‘akl aña bulmaz hadd ü gâyet

Zarîfî (Taşkın, 2009: 133/8)⁸⁴

Allah Teâlâ'nın ilminin nihaysiz oluşu ve gaybı bilen yalnız Allah olduğu Kur'ân-ı Kerîm'de açıkça bildirilmiştir. Bir ayet-i kerimede; *Gaybın anahtarları Allah'ın yanındadır; onları O'ndan başkası bilmez. O, karada ve denizde ne varsa bilir; O'nun ilmi dışında bir yaprak bile düşmez. O yerin karanlıkları içindeki tek bir taneyi dahi bilir...* (En'am, 6/59) buyurulmuştur. Bu ayetten anlaşılacağı üzere gaybı ve gizli olan, sır olan her şeyi bilen, mutlak bilgi sahibi yegâne varlık Allah Teâlâ'dır:

⁸² Ca'ferî (Dereli, 2003: 138/1); Dükâkinzâde Ahmed Bey (Süzen, 1994: 2/16); İbrâhim Şânî-i Lârendevî (Alparslan, 2007:106/246); Murâdî (Kırkılıç, 1985: 1/2); Şerîfî (Kültürel-Beyreli, 1999: 1/13); Yemîni (Tepeli, 2002: 97/11).

⁸³ Kadioğlu Şeyh Mehmed (Sak, 2009: 148/57); Şükri-i Bitlisî (Argunşah, 1997: 47/2); Taşlıcalı Yahyâ(Yoldaş, 1993: 79/48).

⁸⁴ Ca'ferî (Dereli, 2003: 139/7).

Zihî ‘Âlim ki ‘allâmü’l-guyûbdur

Zihî Settâr⁸⁵ ki settârü’l-uyûbdur

Manisalı Câmi‘î (Harmancı, 2003: 241/53)⁸⁶

2.6. Âmir

Emreden, buyuran anlamındaki bu lafız Levhî’nin tevhidinde yer alan aşağıdaki beyitte Allah Teâlâ’nın bir ismi olarak kullanılmıştır. Mutlak manada yegâne buyuran Allah Teâlâ’dır. Çünkü O’nun üstünde hiçbir emredici ve hüküm koyucu yoktur:

Sâtire’l-‘ayb Âmir ü Nâhi Mukîm ü Câvidân

Bâ‘is ü Vâris Veliyy ü hem ‘Afuvv u hem Sabûr

Levhî (Tokay, 2008: 69/19)

2.7. ‘Atûf

Birine karşı sevgisi ve meyli olan anlamına gelen bu kelime Allah Teâlâ’nın isimlerinden biri olarak kullanılmaktadır. İncelediğimiz tevhidlerin ikisinde Levhî ve Yemînî tarafından Allah’ın diğer isimleriyle birlikte zikredilmiştir:

Hem Celîl ü hem Cemîl ü hem Ra‘ûf hem ‘Atûf

Ez-dil ü cân bir bilenler oldı min-ehli’s-sürûr

Levhî (Tokay, 2008: 69/20)

Mürîd ü hem Sabûr u hem Ra‘ûf ol

Mu‘izz ü hem Müzill ü hem ‘Atûf ol

Yemînî (Tepeli, 2002: 97/6)

2.8. Bennâ

Kelime anlamı *yapı yapan, mimar* demek olan bu isim, Ca’ferî tarafından Allah Teâlâ’nın adı olarak kullanılmıştır. Yüce kudretiyle yeri, göğü, zamanı, mekânı ve insanı sadece *Ol!* emriyle yaratan Allah Teâlâ, elbette en mükemmel Bennâ’dır, mimardır:

⁸⁵ Fettâh olarak yazılmıştır. Anlam gereği Settâr olarak düzeltilmiştir.

⁸⁶ Fazlî (Özkat, 2005: 130/4); İbrâhim Şânî-i Lârendevî (Alparlan, 2007:92/52); Levhî (Tokay, 2008: 68/2); Muhîti (Tataroğlu, 1995: 45/6); Murâdî (Kırkkılıç, 1985: 1/9); Nihânî (Yakşı, 1993: 26/3); Taşlıcalı Yahyâ(Yoldaş, 1993: 81/65).

Bu ‘arş u ferş ü zemîn ü zamân u insânı
Zî-Kadrî kim iki harf birle kıldı hem Bennâ
Ca‘ferî (Dereli, 2003: 139/6)

2.9. Bî-hemtâ

Sözlükte *eşsiz, benzersiz* anlamına gelen bu kelime Allah Teâlâ’nın bir olma vasfına mütenasib O’na ad olarak verilmiştir. Ca‘ferî’nin tevhidinde Allah’ın diğer isimlerinden bazılarıyla birlikte zikredilmektedir:

Zehî Kerîm ü Rahîm ü Mukîm ü Bî-hemtâ
‘Alîm ü ‘Âlim ‘Âlâ vü Hâlık-ı yektâ
Ca‘ferî (Dereli, 2003: 138/1)

2.10. Câvidân

Sözlükte kelime olarak *dâimi kalacak olan, sonrasız, ebedî, bengi* anlamları verilen bu isim, Levhî’nin tevhidinde Allah Teâlâ’nın bir vasfı olarak zikredilmiştir. Zira mutlak manada ebedî olan tek varlık O’dur:

Sâtire’l-‘ayb Âmir ü Nâhi Mukîm ü Câvidân
Bâ’is ü Vâris Veliyy ü hem ‘Afuvv u hem Sabûr
Levhî (Tokay, 2008: 69/19)

2.11. Celâl

Celâl ismi, Allah Teâlâ’nın kahr ve gazabına delâlet eden isim ve sıfatları için kullanılan genel bir kavram olmasına rağmen bazen Allah’ın özel bir adı olarak zikredilmiştir. Bu manada kullanılan Allah’ın diğer bir ismi ise *Celîl*’dir. Celâl, Allah’ın en yüksek seviyede ululuğunu ifade etmektedir. (Uludağ, 1993: 7/240) Bu vasıf incelediğimiz metinlerde Allah Teâlâ’nın ismi olarak sadece Kıyâsî tarafından zikredilmiştir:

İrse senden yâ Celâl ü yâ Cemâl
Her biri olur visâl-i bâ-kemâl
Kıyâsî (Aksoylu, 2007: 72/19)

2.12. Cemâl

Allah Teâlâ'nın lütuf ve rızasına delâlet eden isim ve sıfatlarını ve O'nun mutlak güzelliğini ifade etmek için kullanılan bu vasıf, Allah'ın isimlerinden biri olarak da zikredilmektedir. Cemâl ismi mutlak manada Allah'ın güzelliğinin ifade etmektedir. Zira O'nun zatının dışında gerçek güzel yoktur. Tasavvufta maddî âlemde görülen güzeller mutlak güzelliğin çeşitli derecedeki tecellileri olduğundan bunları temaşa ede ede ilâhi güzelliğe ve Hakk'a ermenin mümkün olabileceği ileri sürülmüştür. Cemâl vasfı, incelediğimiz tevhidlerin pek çoğunda Allah Teâlâ'nın bir vasfı olarak zikredilirken sadece iki beyitte O'nun ismi olarak geçmektedir:

Basîr ü hem Kerîm ü Zü'l-celâl ol

Latîf ü hem Cemîl ü hem Cemâl ol

Yemînî (Tepeli, 2002: 97/5)⁸⁷

2.13. Cemîl

İyilik ve güzellik sahibi, güzel, ihsan ve iyilik demektir. Bu sıfatı Allah'ın söz, fiil ve işlerinin iyi ve güzel, O'nun iyilik ve ihsan sahibi olduğunu ifade eder. Allah Teâlâ'nın her eseri, her yaptığı ve her davranışı güzeldir.⁸⁸ O, cemâl sıfatının bir neticesi olarak Cemîl'dir:

Hem Celîl ü hem Cemîl ü hem Râ'ûf hem 'Atûf

Ez-dîl ü cân bir bilenler oldı min-ehli's-sürûr

Levhî (Tokay, 2008: 69/20)⁸⁹

2.14. Cenâb-ı Hazret

İki ayrı ululama teriminden oluşan bu terkiib Allah Teâlâ'yı ifade etmektedir. Latîfî, Allah'a varan yolun yine O'nun lütuf ve inayetiyle mümkün olacağını ifade ettiği aşağıdaki beytinde Allah Teâlâ'nın ismini *Cenâb-ı Hazret* olarak zikretmiştir:

Olmasa ger 'inâyeti hem-râh

Kim bulurdı Cenâb-ı Hazrete râh

Latîfî (Sevgi, 1993: 56/14)

⁸⁷ Kıyâsî (Aksoylu, 2007: 72/19).

⁸⁸ İsmail Karagöz, "Cemîl", *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, Ankara 2006, s. 93.

⁸⁹ Kıyâsî (Aksoylu, 2007: 72/20); Yemînî (Tepeli, 2002: 97/5).

2.15. Dâdâr

Sözlükte *adaletli, doğru olan hükümdar* anlamına gelen bu kelime Allah Teâlâ'nın isimleri arasında yer almaktadır. Kâmil olan her vasıf gibi adaletli olma ve hükmetme vasıfları da hiç şüphesiz Allah Teâlâ'ya aittir. Şair 'Abdî, Allah'ın ezeli ve ebedî oluşunu dile getirdiği beytinde Allah'a bu isimle nida etmiştir:

Evvelüñ evvelisin iy Dâdâr

Âhirüñ âhirisin âhir-kâr

'Abdî (Güzelova, 2008: 207/31)

2.16. Dânâ

Kelime anlamı *bilen, bilici, bilgiç* demek olan bu kavram, Kemâl Paşazâde tarafından Allah Teâlâ'nın isimlerinden biri olarak kullanılmıştır. Allah Teâlâ Dânâ'dır. Zira O'nun bilgisi her şeyi kuşatmıştır. Mutlak manada *bilici, bilen* yalnız O'dur:

Kıyam onuñla buldı zîr ü bâlâ

Ta'âlallâhu zihî Kayyûm u Dânâ

Kemal Paşazâde (Demirel, 1983: 27/48)

2.17. Dârâ

Sözlükte *hükümdar* anlamına gelen bu kelime, aynı kaynakta Allah Teâlâ'nın isimlerinden biri olarak zikredilmektedir. (Devellioğlu, 2006: 165) İncelediğimiz metinler içerisinde yalnız bir beyitte geçmektedir. Şükrî-i Bitlisî'nin tevhidinde yer alan bu beyte göre ezeli hükümdarlık yalnız Allah'a aittir:

Hâlik-ı kevneyn ü Dârâ-yı kadîm

Sâni'-i eşyâ vü 'Allâm u 'Alîm

Şükrî-i Bitlisî (Argunşah, 1997: 47/2)

2.18. Dâver

Doğru, insafli olan hükümdar, vezir, hâkim gibi anlamlar yüklenen bu kelime Allah Teâlâ'nın isimlerinden biri olarak zikredilmektedir. (Devellioğlu, 2006: 169) Allah Teâlâ'nın bu ism-i şerifi Hâşimî'nin tevhidinde geçmektedir. Her şeyin ancak

Allah'ın emriyle gerçekleşebileceğinin ifade edildiği bu beyitte dönen feleğin Dâver'inin, hükümdarının yalnız Allah olduğu dile getirilmiştir:

Hem oldur Dâver-i devvâr-ı gerdûn

Anuñ emriyledür dâna vü ger dîn

Hâşimî (Ece, 1996: 72/47)

2.19. Ebed

Kelime anlamı olarak *sonsuzluk*, *daima*, *her zaman* demektir. Allah Teâlâ'nın sıfatı olarak ise *sonsuz olarak yaşayan, ölümlü olmayan* demektir. Bâki ve Dâim sıfatlarıyla aynı anlamı ifade eder.⁹⁰ İncelediğimiz metinler içerisinde sadece bir beyitte Allah'ın diğer isimleriyle birlikte geçmektedir:

Hamîd ü Hâmid ü Hayy u Ebeddür

Vahîd ü Vâhid ü Ferd ü Sameddür

Taşlıcalı Yahyâ (Çavuşoğlu, 1979: 3/63)

2.20. Ekrem

Allah Teâlâ'nın sıfatlarından biri olup, *en çok ikram eden* demektir.⁹¹ Allah Teâlâ cömerttir. O lütuf ve ihsanıyla kullarına tekrar tekrar ikramda bulunur. İnsanoğlunun yaratılışı ayrı lütuf, yaşarken mazhar olduğu nimetler ayrı lütuftur. O'nun ihsanları cömertliğinin en güzel örnekleridir. Taşlıcalı Yahyâ Allah Teâlâ'nın bu cömertliğine Hz. Âdem (as)'ı yarattıktan sonra cennete koymasını örnek vermiştir:

Fazl ile Âdemi idüp Ekrem

Cilvegâh oldu aña bâğ-ı irem

Taşlıcalı Yahyâ(Yoldaş, 1993: 84/102)

Yaratılmış olan bütün canlılar içerisinde konuşabilme nimetine sahip tek varlık insandır. Bu vasıf Allah'ın insanlara bahsettiği en büyük nimetlerden biridir:

Cins-i hayvânda fasl-ı nutk ile hem

Nev'-i insânı eyleyen Ekrem

Celâlzâde Salih Çelebi (Kütük, 1995: 108/15)

⁹⁰ İsmail Karagöz, "Ebed", *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, Ankara, 2006, s.131.

⁹¹ İsmail Karagöz, "Ekrem", *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, Ankara 2006, s.143.

2.21. Fa‘âl

İrade ettiğini yapan demek olan Fa‘âl, Allah Teâlâ'nın sıfatı olarak, *devamlı, kesintisiz ve mükemmel tarzda yapan* demektir. (Yıldırım, 2010: 217) Allah Teâlâ'nın bu vasfı, O'nun daima işte olduğunu bildirmektedir. Ayrıca Allah dilediğini yapmakta serbesttir ve O'nu bundan alıkoyacak hiçbir kuvvet yoktur. Allah Teâlâ yarattığı şeylerin, koyduğu nizamın mahkûmu değildir. Hikmeti gerektirirse istediği anda her şeyi değiştirebilir. O her fiilin gerçek fâilidir:

Bu deñlü gösterür ancak bu eşkâl

Ki oldur mutlaka her fi'le Fa‘âl

Lâmi'î Çelebi (Erkal, 1998: 72/182)⁹²

Fa‘âl ism-i şerifi incelediğimiz metinlerin içinde sadece dört beyitte geçmektedir. Yukarıdaki beyitlerin dışında kalan diğer iki beyitte anlamına yönelik herhangi bir açıklama yapılmamış, Allah'ın diğer isimlerinin arasında zikredilmiştir:

Refî‘ ü Hâlık u Fa‘âl ü Fâ‘il

Mucîb ü Vâsi‘ ü Tevvâb u ‘Âdil

Yemînî (Tepeli, 2002: 97/3)⁹³

2.22. Fâ‘il-i Muhtâr

Sözlükte *istediğini yapmakta serbest olan* anlamına gelmektedir. (Devellioğlu, 2006: 249) Allah Teâlâ her fiilin gerçek fâilidir ve O her fiili yapmakta serbesttir. Hiçbir varlık O'na bundan dolayı hesap soramaz. Bu Allah'ın gücünün ve kudretinin bir nişanesidir. Kâinattaki her şeyi var eden O'dur; her işte Fâ‘il-i Muhtâr olan yine O'dur:

Ol yaratdı cihânda her ne ki var

Oldı her işde Fâ‘il-i Muhtâr

Taşlıcalı Yahyâ(Yoldaş, 1993: 79/53)

Allah Teâlâ'nın Fâ‘il-i Muhtâr ism-i şerifinin geçtiği diğer beyitlerde bu isim anlamına temas edilmeksizin Allah'ın diğer isimleriyle birlikte zikredilmiştir:

Hem Vâhid-i Kâhhârdur hem Mâlik-i Cebbâr durur

Hem Fâ‘il-i Muhtârdur hem Kâdir-i Subhân durur

⁹² Güvâhî (Hengirmen, 1983: 91/20).

⁹³ Nev'î (Taş-Zülfe, 2007: 663/6).

Muhîfî (Tataroğlu, 1995: 45/2)⁹⁴

2.23. Fâlikü'l-Isbâh/Fâlikü's-Subh

Tan yerini ağartan demektir. Allah Teâlâ karanlıkları yarararak fecir doğurmakta; ufku sabahla açıp, varlığa ve hayata hareket ve canlılık getirmektedir. Geceleyin bunları gizleyen yine Allah'tır. İbrâhim Şânî-i Lârendevî, tevhidinde yer alan bir beyitte Allah Teâlâ'yı *Fâlikü's-Subh* olarak nitelemiştir:

Fâlikü's-subh Hâlikü'l-ervâh

Râzıku'l-halk Kâşifü'l-eşbâh

İbrâhim Şânî-i Lârendevî (Alparslan, 2007:92/51)

2.24. Fâtır

Allah Teâlâ'nın sıfatı olarak, *yaratan, icat eden, yokken var eden* demektir. Kur'ân-ı Kerîm'de isim olarak altı ayette geçmiştir.(En'âm, 6/14, 79; Rûm, 30/30; İsrâ, 17/51) Hepsisi de Allah Teâlâ'nın gökleri ve yeri yaratmasıyla ilgilidir. Ayetlerin hepsinde bu kelime, *fâtıru's-semâvati ve'l-ard* şeklinde geçmektedir.⁹⁵ Bu isim incelediğimiz metinlerin sadece birinde ve bir beyitte geçmektedir:

İden bir katre sudan kâmil insân

Zihî Hallâk u Fâtır Rabb-i ihsân

Levhî (Tokay, 2008: 69/9)

2.25. Ferd

Sözlükte *tek, çifti olmayan, eşi bulunmayan, kadîm, ezeli, ebedî ve bâkî olan varlık* gibi anlamlara gelen bu isim, Ehad ve Vâhid ism-i şerifleri gibi Allah Teâlâ'nın birliğini ifade etmektedir. İncelediğimiz tevhid metinlerinde Allah'ın Ferd ism-i şerifi pek çok beyitte geçmektedir. Bu beyitlerin nerdeyse tamamında Allah'ın diğer isimleriyle birlikte zikredilmekte; bunların çoğunda ise genellikle anlam yakınlığı olması hasebiyle Vâhid ism-i şerifi geçmektedir:

⁹⁴ Bezeizâde Muhyiddîn Efendi (Mutlu, 2008: 32/39); Murâdî (Kırkkılıç, 1985: 1/8); Yemînî (Tepeli, 2002: 97/3).

⁹⁵ İsmail Karagöz, "Fâtır", *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, Ankara 2006, s.173.

Vâhid ü Ferd ü Samed ü Lâ-yezâl

Kâdir ü Kayyûm u ‘Adîmü’l-misâl

Gelibolulu Âlî (Arslan-Aksoyak, 1998: 58/64)⁹⁶

2.26. Feyyâz

Feyiz, bereket ve bolluk veren demektir. Allah Teâlâ'nın vasıflarındandır. Allah kullarına maddî ve manevî anlamda bolluk ve bereket veren bir yaratıcıdır. Feyiz, hem verimliliği, çokluğu ifade ederken hem de ilim ve irfanı ifade etmektedir. İrfandan mahrum bir kişinin Hakk'a ve hakikate erişmesi çok zordur. Bu düşünceye bağlı olarak Şemseddîn-i Sivâsî Allah Teâlâ'nın feyzi olmadan hiç kimsenin doğru yolu bulamayacağını ifade etmiştir:

Gerekdür bunda şâhum feyz-i Feyyâz

Ki ansuz yol varımaz merd-i murtâz

Şemseddîn-i Sivâsî (Çöm, 2007: 193/67)

2.27. Gâfir

Affeden, bağışlayan demektir. Allah Teâlâ'nın sıfatı olarak *tevbe eden, af ve mağfiret dileyen, kullarını bağışlayan, çok affeden, günahlarını silen, tekrar tekrar affeden* demektir. İnsanların günahları ne kadar çok, ne kadar büyük olursa olsun tevbe ettikleri takdirde Allah Teâlâ yine affeder.⁹⁷ Zira Allah'ın mağfireti oldukça kapsayıcıdır. O'nun bağışlamayacağı günah yoktur. Şairler tevhidlerinde Allah'ın Gâfir ism-i şerifine yer vermişler, O'nun günahları bağışlayıcı olmasına vurgu yapmışlardır:

‘Âlimü’l-ğayb Kâşifü’l-esrâr

Gâfirü’z-zenb Vâhibü’n-na‘mâ

Nihânî (Yakşı, 1993: 26/3)⁹⁸

⁹⁶ Bezcizâde Muhyiddîn Efendi (Mutlu, 2008: 27/2; 32/39); Dükâkinzâde Ahmed Bey (Süzen, 1994: 3/31); Hâşimî (Ece, 1996: 74/155); Levhî (Tokay, 2008: 69/18); Murâdî (Kırkılıç, 1985: 1/3); Taşlıcalı Yahyâ (Çavuşoğlu, 1979: 3/63); Yemînî (Tepeli, 2002: 97/7).

⁹⁷ İsmail Karagöz, “Gâfir”, *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, Ankara 2006, s.192.

⁹⁸ Bezcizâde Muhyiddîn Efendi (Mutlu, 2008: 32/39); Muhîî (Tataroğlu, 1995: 45/6); Nihânî (Yakşı, 1993: 24/5).

2.28. Gâlib

Kelime anlamı olarak *üstün gelen ve kazanan* demektir. Kur'ân-ı Kerîm'de bir ayette Allah Teâlâ'nın sıfatı olarak *gâlibün 'alâ emrihi* şeklinde kullanılmıştır: *Allah emrinde galiptir fakat insanların çoğu (bunu) bilmezler.* (Yûsuf, 12/21)

Allah Teâlâ her işinde galiptir, yenilmez, âciz ve başarısız olmaz, dilediğini dilediği gibi yapar, isteğine engel olunamaz. Gâlib sıfatı Allah'ın güç ve kudretine delalet etmektedir.⁹⁹ İncelediğimiz metinler içerisinde yalnız bir beyitte Gâlib ismine yer verilmiştir. Buna göre Allah Teâlâ, kendisine kimsenin üstün gelemeyeceği bir Gâlib'dir:

Şu Evveldür ki anuñ âhiri yok

Şu Ğâlibdür ki anuñ kâhiri yok

Şemseddîn-i Sivasî (Özaşık, 2004: 5/14)

2.29. Hâkim

Kelime anlamı olarak *hükmeden, karar veren, yargıç* demektir. Hâkim kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de tekil olarak değil; *hayru'l-hâkimîn* ve *ahkemü'l-hâkimîn* terkipleriyle geçmiştir. (A'raf, 7/87; Hûd, 11/45)

Herhangi bir konuda insan da hüküm, karar verir; taraflar arasında ihtilaflı konuları çözümler. İnsanların hüküm ve kararlarında yanılma ihtimali vardır. Allah'ın hükmünde ise yanılma, hata ve zulüm asla yoktur. Çünkü O, hâkimler hâkimi, hüküm verenlerin en hayırlısıdır.

Allah Teâlâ öyle Hâkim'dir ki bütün eşya O'nun hükmüne boyun eğmektedir; felekler O'nun hükmüyle dönmekte, yer O'nun emriyle sabit durmaktadır. O mutlak manadaki tek hâkimdir:

Mâni'üñ yok Ferd ü Vâhid Fâ'il-i muhtârsın

Hâkim-i mutlâksın iy Hak Ğâfir u Kakhârsın

Bezcizâde Muhyiddîn Efendi (Mutlu, 2008: 32/39)¹⁰⁰

⁹⁹ İsmail Karagöz, "Gâlib", *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, Ankara 2006, s.195.

¹⁰⁰ Yemînî (Tepeli, 2002: 97/2).

2.30. Hallâk

Devamlı yaratan, mükemmel bir şekilde yaratan demektir. *Hallâk* ism-i şerifi Kur'ân'da iki ayette geçmektedir.(Hicr, 15/86; Yâ-Sîn, 36/81) Yaratma fiili yalnızca Allah Teâlâ'ya aittir. O eşsiz bir yaratma gücüne sahiptir. Bu yüzden isterse bir damladan nehirler ve denizler çıkartabilir. Zira O, bir damla sudan insan-ı kâmilî yaratandır:

İden bir katre sudan kâmil insân
Zihî Hallâk u Fâtır Rabb-i ihsân

Levhî (Tokay, 2008: 69/9)

Allah Teâlâ'nın Hallâk oluşu, aynı zamanda O'nun kudretine delalet etmektedir. Çünkü bütün âlemlerin yaratıcısı olan Allah Teâlâ, bir avuç topraktan ya da bir katre sudan insan neslinin atası olan Hz. Âdem (as)'ı var etmiştir:

'Aceb kudretdür ol Hallâk-ı 'âlem
Yaradur bir avuç topraktan Âdem

Manisalı Câmi'î (Harmancı, 2003: 237/5)¹⁰¹

Kâinattaki her bir varlığın, her bir nakışın yaratıcısı Allah'tır. Var olan her şey O'nun kudretinin eseridir. Güzeli de çirkini de yaratan O'dur. Dolayısıyla hiçbir şeyin Allah'ın yaratışından bağımsız olarak var olabilmesi mümkün değildir:

Rezzâk-ı nüfus-ı âdem oldur
Hallâk-ı nukûş-ı 'âlem oldur

Yenipazarlı Vâlî (Köksal, 2003: 207/39)¹⁰²

Hallâk ism-i şerifi incelediğimiz metinler içerisinde geçtiği diğer yerlerde genellikle anlamına vurgu yapılmaksızın Allah'ın isimleriyle birlikte zikredilmiştir:

Ol durur Hallâk u Hannânu'l-kerîm
Ol durur Mennân u Rezzâku'r-rahîm

Pîr Muhyiddîn (Nebioğlu, 2008: 46/6)¹⁰³

¹⁰¹ Levhî (Tokay, 2008: 69/9).

¹⁰² Nev'î (Taş-Zülfe, 2007: 663/5); Şemseddîn-i Sivâsî (Aksoy, 1990: 28/5).

¹⁰³ Hüseyin-i Sirozî (Karaçuha, 2005: 2/1; 9/70); İbrâhim Şânî-i Lârendevî (Alparşlan, 2007:106/252; 109/281); Levhî (Tokay, 2008: 69/16); Muhîfî (Tataroğlu, 1995: 45/1).

2.31. Hâmid

Övülmeye değer anlamına gelen Hamîd ismi Allah Teâlâ'nın isimlerinden olduğu gibi, *öven, hamdeden* anlamındaki Hâmid ismi de O'nun adlarından biri olarak zikredilmektedir. Allah kelâmı olan Kur'ân-ı Kerîm'e dayanarak biliyoruz ki O mahlûkatını öven bir yaratıcıdır. Kendisinin övgüye lâyık oluşunu bize bildiren de O'dur. Dolayısıyla O hem Hamîd, hem Hâmid'dir:

Hamîd ü Hâmid ü Hayy u Ebeddür

Vahîd ü Vâhid ü Ferd ü Sameddür

Taşlıcalı Yahyâ (Çavuşoğlu, 1979: 3/63)

2.32. Hannân

Çok merhametli, kendisinden yüz çevirene yönelip iltifat eden demektir. Allah Teâlâ'nın Hannân ism-i şerifi O'nun *kullarına karşı çok merhametli ve çok şefkatli olduğunu* ifade etmektedir.¹⁰⁴ İncelediğimiz tevhid metinlerinde yer alan Hannân ismi, *kullarına maddî ve manevî nimetler veren* anlamındaki *Mennân* ismiyle birlikte zikredilmiştir:

Soñucu ehl-i îmân-ıla îmân

Müyesser eyle iy Hannân ü Mennân

Manisalı Câmi'î (Harmancı, 2003: 244/84)¹⁰⁵

Allah'ın Hannân ism-i şerifi bazen şairler tarafından *kerîm* vasfıyla güçlendirilmiştir. Çünkü Allah'ın merhameti cömertliğinin tezahürüdür. O bu yönüyle âlemlere hayat ihsan eden bir sultandır:

Ol durur Hallâk u Hannânu'l-kerîm

Ol durur Mennân u Rezzâku'r-rahîm

Pîr Muhyiddîn (Nebioğlu, 2008: 46/6)¹⁰⁶

2.33. Hû

Arapça'da üçüncü tekil şahıs zamiri olan *hû*, Kur'ân-ı Kerîm'de sıkça Allah Teâlâ'ya işaret etmesi sebebiyle tasavvufta Allah anlamında kullanılmıştır. Sûfilere

¹⁰⁴ İsmail Karagöz, "Hannân", *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, Ankara 2006, s. 231.

¹⁰⁵ Muhîti (Tataroğlu, 1995: 51/41).

¹⁰⁶ Hüseyin-i Sirozî (Karaçuha, 2005: 6/36; 10/81).

göre zikrin en faziletlisi, Allah'ı O'nun zâtî ismi olan *Hû* ile anmaktır.¹⁰⁷ Revânî İlyas Şücâ, bir zikir meclisini tasvir ettiği beytinde o bezmden yükselen *hû* seslerine dikkat çekmektedir:

O meyden mest olanlar didi yâ Hû
N'ola 'ayyûka çıksa na'ra-i hû

Revânî (Canım, 1998: 165/20)

İslamiyetten sonraki edebiyatımızın diğer bütün alanlarında olduğu gibi klasik Türk şiirinde de *hû* Allah anlamında kullanılmaktadır. Hatta bu konuda *Türk Edebiyatı'nda Hû Şiirleri* adlı bir antoloji hazırlanmıştır.¹⁰⁸ Bu şiirlerde olduğu gibi incelediğimiz tevhid metinlerinde de yer alan *hû* zamiri Allah'ın zatını ifade etmektedir. Vahdet-i vücûd fikrinin ifade edildiği aşağıdaki beyitte her şeyin Allah'ın esmasının zuhuru olduğu ve bütün esmada Allah'ın zatının ortaya çıktığı dile getirilmektedir:

Oldı eşyâ muzâhir-i esmâ
Cümle esmâda zât-ı Hû peydâ

Fazlî (Öztekin, 2002: 217/72)

İlâhî aşkta kul âşık, Allah ma'sûktur. Mu'îdî bu aşkın kapsamını genişletmiş, her mahlûkun hasta birer âşık, Allah'ın ise o âşıkların ma'sûku olduğunu dile getirmiştir:

Arasañ kûşe kûşe her mahlûk
'Âşık-ı hastedür Hûda ma'sûk

Mu'îdî (Kara, [?]: [?]/55)

Lâmi'î Çelebi insanların Allah'ı arayışları sonunda O'na ulaşabilmelerinin kelime-i tevhidin anlamına erişerek mümkün olabileceğini ifade etmiştir:

Hûya vâsıl kılur seni âhir
Nazar-ı lâ ilâhe illa'llâh

Lâmi'î Çelebi (Burmaoğlu, 1983: 85/51)

¹⁰⁷ Mehmet Canbulat, "Hû", *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, Ankara 2006, s.263.

¹⁰⁸ Eser için bk. Cemâl Kurnaz-Mustafa Tatçı, *Türk Edebiyatında Hû Şiirleri*, Ankara 1999.

2.34. Hudâ/Hudây

Farsça *sahip ve mâlik* anlamına gelen bu kelime Allah Teâlâ'nın isimlerindedir.(Şükûn, 1996: 2/763) İncelediğimiz tevhidlerde Allah Teâlâ'nın isimleri arasında en çok zikredilene Hudâ ism-i şerifidir. Tespitimize göre yüzden fazla beyitte Allah Teâlâ bu isimle anılmakta; kimi zaman *Hudâyâ* diye kendisine nida edilmektedir. Beyitlerin anlamı doğrudan doğruya Hudâ ismiyle ilgili olmamakla beraber Allah'ın değişik vasıflarını ifade etmektedir. Biz bu bölümde yakın anlamlı beyitlerden birini izah edip diğerlerini dipnotta verdik.

Şairler tevhidlerinde çoğu zaman Allah Teâlâ'ya *Hudâyâ* diye nida etmişlerdir. Bu sesleniş bazen Allah'a övgüler sunarken¹⁰⁹ bazen O'ndan bağışlanma ya da ihsan dilerken bazen de O'na dua ederken gerçekleşmiştir.¹¹⁰

Şair Bezcizâde Muhyiddîn Efendi, bütün kâmil sıfatların Allah Teâlâ'ya ait olduğunu ifade etmiş ve maddî manevî bütün rızıkları verenin Râzık, Vehhâb ve Mu'tî olan Allah olduğunu belirtmiştir:

Sen sıfât-ı kâmiline muttasıfım iy Hudâ

Râzık u Vehhâb ü Mu'tîsin dile kût ü gîdâ

Bezcizâde Muhyiddîn Efendi (Mutlu, 2008: 29/11)¹¹¹

Tevhid inancının esasını Allah'ın varlığı birliği oluşturmaktadır.¹¹² O'nun zatı birdir; isimleri ve sıfatları çoktur. Ancak bütün vasıfları bir olan zatında toplanmıştır.¹¹³ O'nun vahdetini her mahlûk kendi dilince ifade etmektedir.¹¹⁴ Allah'ın birliğinin ispat edilmesi gerekmeseydi Zâtî, kat kat yaratılmış göklerin bu gerçeğe şahit tutulabileceğini dile getirmektedir:

Hudânuñ birliğini eyle isbât

Aña şâhid getir eflâkı kat kat

Zâtî (Armutlu, 1998: 421/13)

¹⁰⁹ Bezcizâde Muhyiddîn Efendi (Mutlu, 2008: 28/4; 33/45); Gelibolulu Âlî (Arslan-Aksoyak, 1998: 60/102); Hızrî (Belen, 1997: 38/104; 41/151); Rûmî (Doğan-Korkmaz, [?]: 2/14).

¹¹⁰ Ahmed Rıdvan (Tavukçu, 2000: 222/75); Behiştî (Aydemir, 2000: 175/27); Hızrî (Belen, 1997: 42/165); Manisalı Câmî'î (Harmanlı, 2003: 242/64; 244/88); Revânî (Canım, 1998: 165/23); Rûmî (Doğan-Korkmaz, [?]: 1/3); Taşlıcalı Yahyâ (Çavuşoğlu, 1979: 5/122).

¹¹¹ Âsafî (Eroğlu, 2007: 181/18); Fuzûlî (Doğan, 1996: 12/38); Hadîdî (Öztürk, 1991: 5/70); Selîkî (Zülfe, 2009: 185/15).

¹¹² Kadioğlu Şeyh Mehmed (Sak, 2009: 156/190); Lâmi'î Çelebi (Tezcan, 1994: 79/1).

¹¹³ Hadîdî (Öztürk, 1991: 3/36).

¹¹⁴ Emîrî (Üst, 2007: 962/2); Kemal Paşazâde (Demirel, 1983: 32/110-111).

Tevhidlerde ele alınan başlıca konulardan birisi de Allah'ın zikridir. Şairler Allah'ın ismini zikretmenin önemini vurgulamışlar¹¹⁵, bu eylemin insana kazandıracakları üzerinde durmuşlar¹¹⁶ ve Allah'ın zikrini tavsiyede bulunmuşlardır.¹¹⁷ Allah'a ulaşmanın ancak O'nu anmakla mümkün olacağını¹¹⁸, masivadan kurtulmanın buna bağlı olduğunu¹¹⁹ ve nihayette cennete erişebilmenin ancak zikr-i Hüdâ ile gerçekleşeceğini dile getirmişlerdir:

Hudânuñ zikri olursa kelâmuñ

Ola İdrîs-veş cennet makâmuñ

Zâtî (Armutlu, 1998: 420/4)

Allah Teâlâ'nın kudretinin ve yaratışındaki mükemmelliğin izahı tevhidlerde geniş bir yer tutmaktadır. Hudâ isminin geçtiği beyitlerde bu konuya sıkça temas edilmiştir. O kudretiyle kâinatı yaratmış, bir avuç topraktan var ettiği insanoğluna ruhundan üfleyip can bahşetmiş hatta onu iman nuruyla şereflendirmiştir:

Hudâ kâdir durur cümle cihânı

Yaradup şekl-i sûret cism-i cânı

Yemînî (Tepeli, 2002: 100/6)¹²⁰

Allah Teâlâ insanların kimini sıradan bir kul ederken kimini o kulları uyaran bir peygamber kılmıştır; kimini bir mülke sultan ederken kimini sultanların kapısına dilenci eylemiştir. Bu da Allah'ın kudretinin nişânesidir:

Her birini koyan bir işe Hudâ

Kimini şâh iden kimini gedâ

Celâlzâde Salih Çelebi (Kütük, 1995: 108/17)¹²¹

Mahlûkatın tamamı Allah'ın yaratmasıyla var olduğu gibi her fiil de Allah'ın emriyle gerçekleşmektedir. O'nun emri dışında hiçbir şeyin olabilmesi mümkün değildir. Felekler O'nun emriyle bezenmiş, yeryüzü O diledi diye renkten renge

¹¹⁵ Ca'ferî (Dereli, 2003: 138/2); Emîrî (Üst, 2007: 964/29; Çöm, 2001: 65/9; 66/21; 69/59).

¹¹⁶ Gubârî (Karadağ, 1999: 79/87).

¹¹⁷ Gelibolulu Âlî (Sabuncu, 1993: [?]/18); Şemseddin-i Sivasî (Özaşık, 2004: 5/3; Hasırcı, 2001: 4/40); Zâtî (Armutlu, 1998: 431/120);

¹¹⁸ Emîrî (Üst, 2007: 962/1); Yenipazarlı Vâlî (Köksal, 2003: 203/1).

¹¹⁹ Lâmi'î Çelebi (Erkal, 1998: 73/205).

¹²⁰ Emre (Bilgin, 1998: 35/52); Hâşimî (Ece, 1996: 72/45); Mostarlı Hasan Ziyâî (Gürgendereli, [?]: 4/49; 5/74); Zâ'îfî (Koçin, 1991: 53/1).

¹²¹ Edirneli Nazmî (Altun, 2004: 57/36).

bürünmüştür. Yaprak bile ancak O'nun emriyle kıvıldaabilir. Çünkü Allah'ın kudretinin sınırı yoktur:

Hudâ emriyle zeyn oldı bu eflâk

Gül ü lâle olupdur ziynet-i hâk

Emîrî (Üst, 2007: 963/24)¹²²

Allah Teâlâ'ya hamd ü senâ etmek, kulun yaratıcısını ta'zim etmesi demektir. Zira Allah övgülerin en güzeliyle övülmeye layıktır. Şairler tevhidlerinde Allah'ı en güzel sözlerle överken O'na hamd etmenin gerekliliğini vurgulamışlardır.¹²³

Hamd zât-ı Hudâ-yı dâñâdur

Ki kamu söze zikri bâlâdur

Celâlzâde Salih Çelebi (Kütük, 1995: 107/5)

Şairler tevhidlerindeki Hudâ ismini zikrettikleri beyitlerinde yukarıdaki konuların yanında çok farklı hususlara değinmişlerdir. Her işe Allah'ın adıyla başlamanın önemi¹²⁴, her varlığın hatta Azrâil'in dahi emrini Allah'tan alması¹²⁵, Allah'ın lütuf ve ihsan sahibi olması¹²⁶, hükümlerinin her şeyin üstünde olması¹²⁷, tedbirli olması¹²⁸, kâinatın, insanların ve cinlerin mâliki olması¹²⁹, nurunun mahlûkat için yol gösterici olması¹³⁰, kullarına hidayet ihsan etmesi¹³¹, kendisine ulaşmaya çalışanlar için kapısının hep açık olması¹³², eşyanın hakikatının Allah'ın varlığına delil gösterilmesi¹³³ ve Allah'a aşk ile bağlanmanın güzelliği¹³⁴ bu konulardan bazılarıdır.

¹²² Emîrî (Üst, 2007: 964/36); Emre (Bilgin, 1998: 35/56); Kadioğlu Şeyh Mehmed (Sak, 2009: 147/50; 147/55); Taşlıcalı Yahyâ (Akkaya, 1996: 251/133); Üsküplü Atâ (Aksoyak, 2006: 95/5); Zâ'îfi (Koçin, 1991: 56/28).

¹²³ Emîrî (Çöm, 2001: 65/6); Nihânî (Yakşı, 1993: 28/18-19).

¹²⁴ Edhemî (Kaplan, 1999: 93/1).

¹²⁵ Yemînî (Tepeli, 2002: 100/17).

¹²⁶ Murâdî (Kırkılıç, 1985: 1/2).

¹²⁷ Emîrî (Üst, 2007: 963/12).

¹²⁸ Emîrî (Üst, 2007: 963/14).

¹²⁹ Güvâhî (Hengirmen, 1983: 90/3).

¹³⁰ İbrâhim Şânî-i Lârendevî (Alparslan, 2007:98/133; 112/316); Taşlıcalı Yahyâ (Akkaya, 1996: 251/145).

¹³¹ Lârendeli Hamdî (Kütük, 2002: 396/90); Latîfi (Sevgi, 1993: 56/12); Şemseddîn-i Sivâsî (Hasırcı, 2001: 3/31; 5/63); Taşlıcalı Yahyâ (Akkaya, 1996: 251/137).

¹³² Taşlıcalı Yahyâ (Akkaya, 1996: 251/149).

¹³³ Taşlıcalı Yahyâ (Akkaya, 1996: 251/147); Yemînî (Tepeli, 2002: 100/3); Za'îfi (Akalm, 2001: 495/102).

¹³⁴ Şemseddîn-i Sivâsî (Hasırcı, 2001: 4/49); Zâtî (Armutlu, 1998: 434/152).

İncelediğimiz tevhidlerde sayısız konuyla birlikte anılan Hudâ ism-i şerifi genel anlamda Allah lafzının yerine kullanılmıştır. Bu yüzden her beytin konusu Allah'ın farklı bir vafına temas etmektedir. Muhteva çok çeşitli olduğu için her beyti tek tek ele almak konuyu uzatmaktadır. Biz de çalışmamızın diğer bölümlerinde Allah'ın bu vasıflarına yer verdiğimiz için burada belli başlı konulara temas ettikten sonra diğer beyitlerin künyelerini dipnotta vermeyi uygun gördük.¹³⁵

2.35. Hudâvend

Farsça bir isim olan bu kelime sözlükte *efendi*, *sahip*, *malik* anlamına gelmekte, mecazen ise Allah Teâlâ'yı ifade etmektedir.(Şükûn, 1996: 2/764) Allah'ın Farsça diğer bir ismi olan Hudâ'nın benzer anlamlıdır.

Çalışmamıza konu olan metinlerde şairlerin çeşitli şekillerde bu isme yer verdikleri görülmektedir. Bazen bir nida ifadesi olarak *Hudâvendâ* diye Allah'a seslenilmiş ve O'na dair vasıflar dile getirilmiştir. Hadîdî böyle bir beytinde bütün hamd edenlerin övgüsünün yalnız Allah için olduğunu, her şeyin yaratıcısı Allah Teâlâ olduğu için mahlûkatın O'nu tespih ettiğini ifade etmiştir:

Cemi'-i hâmidün hamdi senüñçündür Hudâvendâ
Müsebbihdür saña her şey ki sensiñ hâliku'l-eşyâ
Hadîdî (Öztürk, 1991: 5/68)¹³⁶

Hudâvend ismi bazı beyitlerde Allah'ın diğer sıfatlarıyla vasf edilmiştir. *Hudâvend-i ganî*¹³⁷, *Hudâvend-i celîl*¹³⁸ ve *Hudâvend-i vücûd*¹³⁹, *Hudâvend-i kamu*¹⁴⁰ ve *Hudâvend-i kerîm*¹⁴¹ bunlardan bazılarıdır. Çünkü Allah Teâlâ herşeyin sahibi ve mâlikidir ama aynı zamanda cömerttir, zengindir, yüceler yücesidir. O'nun Hudâvend oluşu, diğer vasıfları gibi eşsiz ve benzersizdir:

¹³⁵ 'Abdî (Güzelova, 2008: 208/35; 210/65); Behiştî (Demirel, [?]: 3/37); Ca'ferî (Dereli, 2003: 142/39); Edhemî (Kaplan, 1999: 93/5); Emîrî (Çöm, 2001: 65/7); Hâşimî (Ece, 1996: 75/169); Hüseyin-i Sirozî (Karaçuha, 2005: 13/115); Kadıoğlu Şeyh Mehmed (Sak, 2009: 151/106); Kemal Paşazâde (Demirel, 1983: 29/80); Lâmi'î Çelebi (Erkal, 1998: 74/233; 75/247); Muhîfî (Tataroğlu, 1995: 45/4; Taşlıcalı Yahyâ (Kayabaşı, 1991: 23/237); Yemîni (Tepeli, 2002: 100/18); Zâtî (Armutlu, 1998: 431/117) .

¹³⁶ Zarîfî (Taşkın, 2009: 135/25; Turhan, 1995: 79/25).

¹³⁷ Levhî (Tokay, 2008: 68/1); Levhî (Tokay, 2008: 69/14).

¹³⁸ Derviş (Doğan, 2007: 34/33).

¹³⁹ Şükrî-i Bitlisî (Argunşah, 1997: 47/3).

¹⁴⁰ Ca'ferî (Dereli, 2003: 168/7).

¹⁴¹ Ca'ferî (Dereli, 2003: 164/1; 168/1).

Bilâ-teşbîh eyâ Hayy u Hudâvend

Kadîm ü Kâdir ü bî-misl-i mânend

Hızrî (Belen, 1997: 32/15)

2.36. İlâh

Tanrı, ma'bud anlamına gelen bu isim ibadet etmeyi ifade eden bir kökten gelmektedir. İlâh kelimesi aslında gerçek Tanrı'ya ait bir isim olmakla beraber Arapça'da genel anlamda tanrı için kullanılan cins ismi durumunda olduğundan bâtil tanrılar hakkında da kullanılmaktadır. (Yıldırım, 2010: 147) Buna rağmen Kur'ân-ı Kerîm'de genellikle gerçek ilâh hakkında kullanılmıştır. İncelediğimiz tevhid metinlerinde de Allah'a izafen kullanılmıştır. Genel olarak *Tanrı* anlamında kullanımına yalnız bir beyitte rastlanmıştır. Allah'ın tavsif edildiği bu beyitte O'ndan başka ilâh olmadığı ifade edilerek Allah'ın birliği vurgulanmıştır:

Evvel âhir ancak oldur pâdişâh

Andan artuk bir dahı yokdur ilâh

Pîr Muhyiddîn (Nebioğlu, 2008: 46/7)¹⁴²

Zikredildiği diğer beyitlerde doğrudan doğruya Allah'ın diğer bir ismi gibi kullanılmış ve O'na ait vasıflar ifade edilmiştir. Allah Teâlâ kâinatı ve mahlûkatı yoktan var etmiştir. O bir avuç toprağa can verip insan eyleyendir. Yeri göğü en güzel şekilde yaratıp, ona bir düzen verendir. Bu yüzden her varlığın yegâne ilâhı Allah Teâlâ'dır:

Sen yaratduñ yoğ iken ey pâdişâh

Biz kamu kuluz saña sensüñ İlâh

Hüseyn-i Sirozî (Karaçuha, 2005: 11/85)¹⁴³

Allah Teâlâ sadece insanları İlâh'ı değil, bütün âlemlerin İlâh'ıdır. O'ndan başka tanrı ya da ma'bud yoktur. Şairler bazen Allah'tan günahlarının affi ve dualarının kabulü için dilekte bulunurken *yâ İlâhe'l-âlemîn* diyerek yalvarmışlardır:

Kâdir eyle her cevâba yâ İlâhe'l-âlemîn

Şol zemân kim kabr içinde ideler dürlü su'âl

Lârendeli Hamdî (Kütük, 2002: 398/112)

¹⁴² Kıyâsî (Aksoylu, 2007: 74/11).

¹⁴³ Ca'ferî (Dereli, 2003: 141/31; 165/15); Emîrî (Üst, 2007: 963/8); Fuzûlî (Doğan, 1996: 22/98).

Her hayırlı işe Allah'ın ismi ile başlamak, o işin güzel bir şekilde tamamlanmasına vesile olduğu gibi aynı zamanda sevabı olan bir ibadet ve kuvvetli bir sünnettir. Bunun önemine dikkat çeken şairlerden biri olan Emîrî, her işe başlamadan önce Allah'ın ismini zikretmek gerektiğini ifade etmiştir:

Her neye kim fâ'il ider ibtidâ

İsm-i İlâh ile kılur ol nidâ

Emîrî (Çöm, 2001: 67/28)¹⁴⁴

Bir işe Allah'ın adıyla başlamak kadar O'nun adını zikir haline getirmek bir kul için önemlidir. Zira dil neyi söylese kalp onu anar. Bu yüzden dildeki zikir Allah olursa gönüldeki fikir de Allah olur:

Dilimizde zikrimüz olsun İlâh

Hem gönülde fikrimiz olsun İlâh

Pîr Muhyiddîn (Nebioğlu, 2008: 46/3)

Allah'ın lütfu, feyzi, atâsı kullar için bir hazinedir. İnsan ne zaman isterse yaratıcısına dua edebilir, O'ndan her anlamda ihsan ve bağışlanma dileyebilir. Zira Allah bütün günahların affedicisidir. Bu Allah'ın merhametinin ve cömertliğinin bir yansımasıdır:

Meded senden umaruz yâ İlâhî

Ki sensin 'afv iden cümle günâhı

Şerîfî (Kültürel-Beyreli, 1999: 3/76)¹⁴⁵

Bu bölümde yer alan beyitlerde Allah'ın başka vasıflarına da yer verilmiştir. Günah ehlinin kendisine ulaşamayacağı bir padişah olması¹⁴⁶, kudret sahibi olması¹⁴⁷, düşmüşlerin sığınacağı yegâne varlık olması¹⁴⁸ gibi konular ele alınmıştır. Bu beyitlerde her ne kadar Allah'ın çeşitli sıfatları dile getirilmeye çalışılsa da esas olan Allah'ın vasf edilemeyeceği ve O'nun zatının birliğine ve hikmetlerine akıl erdirilemeyeceğidir:

Yâ İlâhî zâtuñı bilmez ehad

Hikmetiñe iremez fehm-i hired

¹⁴⁴ Emîrî (Çöm, 2001: 66/19-20; 67/28).

¹⁴⁵ Âsafî (Eroğlu, 2007: 181/16); Taşlıcalı Yahyâ(Yoldaş, 1993: 84/100); Üsküblü İshak Çelebi (Çavuşoğlu-Tanyeri, 1989: 87/1).

¹⁴⁶ Ca'ferî (Dereli, 2003: 169/16).

¹⁴⁷ Kıyâsî (Aksoylu, 2007: 71/8).

¹⁴⁸ Hüseyin-i Sirozî (Karaçuha, 2005: 10/81).

Âsafî (Eroğlu, 2007: 181/9)¹⁴⁹

3.37. İsm-i A‘zam

En büyük isim demektir. Hz. Peygamber (sav)’in kimi hadislerinde anlamını bulduğu üzere İsm-i A‘zam¹⁵⁰, Allah Teâlâ’nın bütün isimlerini içine alan ancak tam olarak hangisi olduğu bilinmeyen isimdir. Genellikle mutasavvıflar Allah lafzının İsm-i A‘zam olduğuna inanırlar. Bazılarına göre bu isim Hû iken bazılarına göre Allah’ın her isimidir. Başka bir inanişaya göre ise İsm-i A‘zam gizlidir; herkesin onu bilmesi mümkün değildir. Bilenler ise onu okuduğunda fevkalade bir güce sahip olur. (Uludağ, 2005: 191)

İncelediğimiz tevhidlerde İsm-i A‘zam konusuna sadece İbrâhim Şânî-i Lârendevî’nin tevhidinde yer alan iki beyitte rastlamaktayız. Bu beyitlerden ilkinde göre Allah Teâlâ’nın zatı tılsımlı bir hazinedir. Ancak İsm-i A‘zam’ın varlığı bu tılsımı aşikâr etmiştir:

Genc-i zâtı tılsımı idi ‘ammâ

İsm-i a‘zamla eyledi peydâ

İbrâhim Şânî-i Lârendevî (Alparslan, 2007:94/92)

Şâir diğer beytinde ise İsm-i A‘zam’a sahip olan kişinin bütün kötülükleri ortadan kaldırıp Allah Teâlâ’nın zatına ait bilgi hazinesine erişebileceğini ifade etmektedir:

Kim ki mâlik-i ism-i a‘zam olur

Def’ idüp ol şürûrî genci bulur

İbrâhim Şânî-i Lârendevî (Alparslan, 2007:108/277)

2.38. İzid

Farsça bir kelime olan *İzid*, Allah Teâlâ’nın isimlerindedir. İncelediğimiz tevhid metinlerinde yalnız Gelibolulu Âlî’nin tevhidinde yer almaktadır. Allah’ın diğer Farsça adlarından biri olan *Yezdân* ismiyle birlikte zikredilmiştir. Buna göre Allah Teâlâ cihanı ve canı yaratan, insana veren ve onu besleyen bir ilahtır:

¹⁴⁹ Levhî (Tokay, 2008: 68/1).

¹⁵⁰ “Allah Teâlâ’nın öyle bir İsm-i A‘zam’ı vardır ki, şayet bir kimse bu ismiyle O’na dua ederse, kesinlikle duası kabul edilir.” (Hadis-i Şerif)

Cân-dih ü cân-perver ü cân-âferîn

Îzid ü Yezdân-ı cihân-âferîn

Gelibolulu Âlî (Arslan-Aksoyak, 1998: 64/159)

2.39. Kadîm

Eski, evveli olmayan, her şeyin önü ve evveli demektir. Kadîm, Allah Teâlâ'nın evvelinin, başlangıcının olmadığını, yaratılmadığını ve ezeli olduğunu ifade etmektedir.¹⁵¹ İncelediğimiz metinlerde Kadîm ism-i şerifine birçok defa rastlanmıştır. Tevhidlerde yer alan bu isme genellikle *lâ-yezâl* ve *lem-yezal* sıfatlarıyla birlikte yer verilerek hem Allah'ın ezeli ve ebedî olduğu vurgulanmış hem de tezat sanatı yapılmıştır. Zira Kadîm ismi Allah'ın evvelinin olmadığını ifade ederken *lâ-yezâl* ve *lem-yezal* sıfatları âhîrinin olmadığını ifade etmektedir:

Kadîm u lâ-yezâl u bî-bedeldür

Mukîm u bî-zevâl u bî-haleldür

Zâtî (Armutlu, 1998: 422/19)¹⁵²

Allah Teâlâ'nın Kadîm ism-i şerifi geçtiği beyitlerde diğer isimlerle birlikte yer almış, anlamına değinilmeksizin lafız olarak zikredilmiştir:

‘Alîm ü ‘Âlim ü ‘Allâm u Râzık

Kadîm ü Kâdir ü Vehhâb u Hâlık

Şerîfî (Kültürel-Beyreli, 1999: 1/13)¹⁵³

2.40. Kadîr

Kadîr kelimesi, kâdir kelimesinin mübalağalı şekli olup *çok güçlü, istediğini istediği gibi eksiksiz, kusursuz ve tam yapan* demektir. Kur'ân-ı Kerîm'de 45 ayette Kadîr şeklinde Allah Teâlâ'nın sıfatı olarak kullanılmıştır.¹⁵⁴ İncelediğimiz tevhid metinlerinde yalnız Fuzûlî'nin tevhidinin bir beytinde yer alan bu isim, Allah'ın kudretini ifade eden diğer isimleriyle birlikte zikredilmiştir:

¹⁵¹ İsmail Karagöz, “Kadîm”, *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, Ankara 2006, s. 353.

¹⁵² Güvâhî (Hengirmen, 1983: 90/2); Hüseyin-i Sirozî (Karaçuha, 2005: 7/47; 9/65); Levhî (Tokay, 2008: 69/18); Zâtî (Armutlu, 1998: 425/54).

¹⁵³ Celâlzâde Salih Çelebi (Kütük, 1995: 107/6); Dükâkinzâde Ahmed Bey (Süzen, 1994: 2/19); Hızrî (Belen, 1997: 32/15); Hüseyin-i Sirozî (Karaçuha, 2005: 9/70); Yemîni (Tepeli, 2002: 97/1).

¹⁵⁴ İsmail Karagöz, “Kâdir”, *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, Ankara 2006, s. 354.

Kadîr ü Muktedir ü Kâdir ü Mukaddir ü Hayy

‘Alîm ü ‘Âlim ü ‘Allâm ü A‘lem ü A‘lâ

Fuzûlî (Akyüz ve diğ., 2000: 26/49)

2.41. Kâfî

Yeten, koruyan demektir. Allah Teâlâ'nın sıfatı olarak bir ayette geçmiştir:
Allah kuluna kâfî değil mi? (Zümer, 39/36)

Allah Teâlâ'nın kuluna kâfî olması; hem yardım etmesi, vekil olması, yol göstermesi, hem de yaptığını bilmesi, görmesi, şahit olması, günahlarından haberdar olması ve hesaba çekmesi demektir. Kur'ân-ı Kerîm'de dost ve yardımcı olan, bilen, şahit olan, vekil olan, hesap soran, kullarından haberdar olan, günahlarını bilen ve yol gösteren olarak Allah yeter denilmiştir.¹⁵⁵

Allah Teâlâ'nın Kâfî ism-i şerifi incelediğimiz metinler içerisinde yalnız Şükrî-i Bitlisî'ye ait olan tevhidin bir beytinde geçmektedir. Allah'ın vasf edildiği bu beyitte Kâfî ismi de zikredilmiştir:

Sâni'-i rûh-ı izâfî ol durur

Keyfiyet yok anda Kâfî ol durur

Şükrî-i Bitlisî (Argunşah, 1997: 47/9)

2.42. Kâhir

Kelime anlamı *kahreden, ortadan kaldıran* demek olan Kâhir ismi Allah Teâlâ'nın sıfatı olarak *gâlip gelen, zelil eden, istediğini yapan, üstün gelen, gücü her şeyi kuşatan, kuvvet ve kudretine güç yetirilmeyen, yaratıkları dilediği gibi yöneten, dilediğini yapmaktan hiçbir şey kendisini aciz bırakamayan* anlamına gelmektedir.¹⁵⁶

Kur'ân-ı Kerîm'de Kâhir ismi Allah'ın sıfatı olarak iki ayette geçmiştir: *O kullarının üstünde tam galiptir, hâkimdir...* (En'am, 6/18, 61)

Kâhir ismi, çalışmamızın esasını oluşturan metinlerden yalnız Şerîfî'nin tevhidinde anlamına vurgu yapılmaksızın Allah'ın sâir isimleriyle birlikte zikredilmiştir:

¹⁵⁵ İsmail Karagöz, “Kâfî”, *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, Ankara 2006, s. 356-357.

¹⁵⁶ İsmail Karagöz, “Kâhir”, *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, Ankara 2006, s. 357.

Rahîm ü Râhim ü Ğaffâr sensin

Celîl ü Kâhir ü Kakhâr sensin

Şerîfî (Kültüral-Beyreli, 1999: 2/36)

2.43. Kâmil

Sözlükte *bütün, tam, noksansız, eksiksiz, kemâle ermiş, olgun* anlamına gelen Kâmil, Allah Teâlâ'nın isimlerinden biridir. Her ne kadar özelde Kâmil ismi Allah'ı ifade etse de genel olarak bütün kemâl vasıflar zaten yalnız Allah'a aittir. Allah Teâlâ öyle kemâl sahibidir ki cihanı yoktan var etmiş, eşsiz kudretiyle yedi kat göğü inşaa etmiştir:

Zî-Kâmilî ki 'ademden cihânı kıldı vücûd

Düzüpdî kudret eliyle tılısm-ı seb'-i semâ

Ca'ferî (Dereli, 2003: 138/9)

2.44. Kâşif

Keşfeden, açan demektir. Allah Teâlâ'nın sıfatı olarak *Kâşif*, Kur'ân-ı Kerîm'de iki ayette, çoğul şekli olan *kâşifûn* ise bir ayette geçmiştir. (Duhan, 44/15; En'am, 6/17; Yûnus, 10/107) Kâşif isminin Kur'ân-ı Kerîm'de geçtiği yerlerdeki anlamı, *Allah'ın azabı, sıkıntıları, belaları ve dertleri kaldıran, gideren* olduğudur.¹⁵⁷ Bu anlamıyla bir beyitte de geçmektedir. Murâdî'nin tevhidinde yer alan bu beyitte Allah'ın sıkıntıları gideren olduğu ifade edilirken *Kâşife'l-kürûb* terkihi kullanılmıştır:

Yâ Mâlike'l-mülûkî ve yâ 'Âlime'l-hafâ

Yâ Kâşife'l-kürûbî leke'l-hamdü ve's-senâ

Murâdî (Kırkkılıç, 1985: 1/9)

Kâşif ismi zikredildiği hiçbir beyitte tek başına anılmamıştır. Allah'ın çeşitli özelliklerinin ifade edildiği bir beyitte *Kâşifü'l-eşbâh* ifadesi kullanılarak O'nun kullarına büyük kapılar açan, fırsatlar veren bir ilâh olduğu dile getirilmiştir:

Fâlikü's-subh Hâlikü'l-ervâh

Râziku'l-halk Kâşifü'l-eşbâh

¹⁵⁷ İsmail Karagöz, "Kâşif", *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, Ankara 2006, s. 363.

İbrâhim Şânî-i Lârendevî (Alparslan, 2007:92/51)

Allah Teâlâ ilim sıfatına sahiptir. O gizli, açık her şeyi bilir. Gaybın anahtarları O'na aittir. Bu yüzden O, *Kâşifü'l-esrâr*'dır; en gizli sırları dahi keşfeden, açandır:

Râzıku'l-erzâk Ra'ûfü'l-'ibâd

Kâşifü'l-esrâr 'Alîm-i hakîm

Nihânî (Yakşı, 1993: 24/4)¹⁵⁸

2.45. Keşşâf

Sözlükte *çok keşfeden, sırları çözen, gizli bir şeyi meydana çıkaran* anlamına gelen bu kelime Allah Teâlâ'yı vasf eden isimlerden biridir. Kâşif isminde de belirtildiği gibi Allah Teâlâ'nın ilminin dışında hiçbir şey yoktur. O kalplerde gizlenenleri dahi bilir. Bu yüzden *Keşşâfü'l-kulûb*'dur:

Kavlinde 'Allâmu'l-guyûb fi'linde Settâru'l-'uyûb

'İlminde Keşşâfu'l-kulûb nefsinde hem Ğufrân durur

Muhîti (Tataroğlu, 1995: 45/6)

Hâşimî tevhidinde yer alan beytinde Allah Teâlâ'yı *Âdem'in yani insanın sırlarını çözen Keşşâf* olarak tanımlamıştır:

Odur Fettâh-ı feth-i 'akd-ı 'âlem

Odur Keşşâf-ı keşf-i sırr-ı Âdem

Hâşimî (Ece, 1996: 72/52)

2.46. Kibriyâ

Arapça bir isim olan Kibriyâ, *kebîr* isminden gelmektedir ve *yücelik, hâkimiyet* anlamında kullanılmaktadır. Ululuğun son derecesi olup yalnızca Allah'a mahsustur. Bu yüzden Kibriyâ ismi Allah Teâlâ'yı ifade etmekte, Allah lafzı yerine kullanılmaktadır.

İncelediğimiz tevhidlerde Kibriyâ ismi farklı terkiplerin içinde kullanılmıştır:

¹⁵⁸ Nihânî (Yakşı, 1993: 26/3).

Lâm *lebbeyk* çağrışırlar her zamân

Der-cinân-ı Kibriyâ pes mü'minân

Ca'ferî (Dereli, 2003: 170/22)¹⁵⁹

2.47. Kirdigâr

Farsça bir isim olan Kirdigâr Allah Teâlâ'yı nitelemektedir. İncelediğimiz tevhid metinlerinde yalnız bir beyitte geçmektedir. Hüseyin-i Sirozî'nin tevhidinde yer alan bu beyite göre Allah'a ulaşmak için yola çıkan, bu yolda çabalayan kişiye Allah lütfuyla tecelli edecektir:

Ey 'azîz sen hâsıl it vardur diyâr

Tâ saña ide tecellî Kirdigâr

Hüseyin-i Sirozî (Karaçuha, 2005: 11/89)

2.48. Ma'bûd

Kelime anlamı olarak *kendisine ibadet edilen varlık* demektir. Ma'bûd, hak da batıl da olabilir. Mesela putlara, ateşe, şeytana tapanların ma'bûdu put, şeytan ve ateştir. Hak ma'bûd tektir. O da her şeyi yaratan Yüce Allah'tır.¹⁶⁰ Bu yüzden secde edilecek, önünde eğilinecek yegâne ma'bûd Allah Teâlâ'dır:

Gel imdi sen dahı şevk ile vecde

Gene Mâ'bûd-ı pâke eyle secde

Ahmed Rıdvan (Tavukçu, 2000: 220/55)

Şairler tevhidlerinde Allah Teâlâ'nın tek gerçek ma'bûd oluşunu çeşitli şekillerde ifade etmişlerdir. Buna göre Allah Teâlâ'nın dışında hiçbir ma'bûd, ilâh, tanrı yoktur. Hâlık da O'dur, Ma'bûd da O'dur:

Hâlık [u] Ma'bûd odur gayrı yok

Cümleye maksûd odur gayrı yok

Emîrî (Çöm, 2001: 66/15)

Allah Teâlâ bütün mahlûkatın yaratıcısıdır. Varlık O'nun ihsanıyla mevcut hale gelmiştir. O var etmeyi dilemeseydi her şey yok olmaya mahkûm olurdu. Bu

¹⁵⁹ Emîrî (Çöm, 2001: 66/24, 27).

¹⁶⁰ İsmail Karagöz, "Ma'bûd", *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, Ankara 2006, s. 400.

yüzden her mahlûk kul, Allah Teâlâ Ma'bûd'dur:

Bulupdur varlık anda cümle mevcûd

Kamu halk 'abd ü ol mahlûka Ma'bûd

Manisalı Câmi'î (Harmancı, 2003: 241/48)¹⁶¹

Yaratılmışlar içinde yalnız insan değil yer ve gök dahi Allah'a ibadet etmektedir. Taşlıcalı Yahyâ, birini rükûda diğerini secdede olan insana benzetmiştir:

Yir ü gök anı eyleyüp Ma'bûd

Biri eyler rükû' vü biri sücûd

Taşlıcalı Yahyâ(Yoldaş, 1993: 83/91)

Gubârî ve diğer şairler tek ma'bûdun Allah olduğunu ve kul olarak maksûdlarının Allah'ın zat-ı pâkine erişmek olduğunu dile getirmişlerdir:

Zât-ı pâkûndür hemân maksûdumuz

Pes hemân sensiñ bizim Ma'bûdumuz

Gubârî (Karadağ, 1999: 80/112)¹⁶²

2.49. Mâlik

Kelime anlamı olarak *mülk sahibi hükümrân* demek olan Mâlik, Allah Teâlâ'nın ismi olarak *bütün varlıkların sahibi* anlamına gelmektedir.¹⁶³ Melik ve Mâlikü'l-Mülk isimleriyle benzer anlam ifade etmektedir.

Meleklerin birliğine hamd ü senâ ettiği Allah Teâlâ öyle Mâlik'tir ki hem bütün hükümrânlıklar ve saltanatlar hem de ruhlar ve melekler âlemi O'nun elinde, emrindedir:

Zî-Mâlikî ki yedinde anuñ kamu melekût

Dahı melekler ider birliğine hamd ü senâ

Ca'ferî (Dereli, 2003: 139/12)¹⁶⁴

2.50. Mennân

Sözlükte *çok ihsan eden, veren, ihsanı bol* anlamlarına gelen Mennân ismi, Allah Teâlâ'nın kullarına olan ihsanının çokluğunu ve sayısız nimetler verdiğini

¹⁶¹ Hadîdî (Öztürk, 1991: 5/63); Taşlıcalı Yahyâ (Çavuşoğlu, 1979: 4/94).

¹⁶² Taşlıcalı Yahyâ (Çavuşoğlu, 1979: 4/86).

¹⁶³ İsmail Karagöz, "Mâlik", *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, Ankara 2006, s. 406-407.

¹⁶⁴ Muhîtî (Tataroğlu, 1995: 45/2).

ifade etmektedir. Allah'ın Mennân vasfı, *kullarına maddî ve manevî nimetleri veren* anlamını ifade etmektedir.¹⁶⁵ İncelediğimiz tevhidlerde genellikle kullarına karşı çok merhametli, çok şefkatli anlamındaki Hannân ismiyle birlikte zikredilmiştir:

Ol durur Hallâk u Hannânu'l-kerîm

Ol durur Mennân u Rezzâku'r-rahîm

Pîr Muhyiddîn (Nebioğlu, 2008: 46/6)¹⁶⁶

'Abdî, insanlara akıl ve konuşarak kendini ifade edebilme nimeti vermesini Allah'ın ihsanının bolluğuna örnek vermiş ve bunun için Mennân olan yaratıcıya şükür ve minnetlerini sunmuştur. Hiç şüphesiz Allah'ın nimetleri sayısız, kudreti eşsizdir:

Şükr ü minnet ki Hazret-i Mennân

Virdi insâna akl u nutk-ı beyân

'Abdî (İnce, [?]: 163/1)¹⁶⁷

2.51. Mevlâ

Sözlükte *Rab, efendi, sahip, malik, kul, köle azat eden, velî, şanlı, şerefli, mürebbî, terbiye eden, yardımcı* gibi anlamlara gelen Mevlâ, Kur'ân-ı Kerîm'de yirmiden fazla yerde zikredilmiş ve daha çok Rab manasında kullanılmıştır.

Çalışmamızın konusunu teşkil eden tevhid metinlerinde Mevlâ ismi, taşıdığı anlamın ötesinde daha çok Allah lafzının yerine kullanılmıştır. Bu yüzden Allah'a dair çeşitli vasıfların ifade edildiği pek çok beyitte Mevlâ ismi zikredilmiştir. Bu beyitlerden bir kısmı Allah'ın yaratma vasfına işaret etmektedir. *Sun '-ı Mevlâ* veya *san'at-i Mevlâ* terkipleriyle ifade edilen Allah'ın bu fiilin eserlerini seyretmek, şairleri hayrete düşürmüştür:

Bisât-i gülşene dün eyledim güzer ki demî

Kılam nezâre-i âsâr-i san'at-i Mevlâ

Fuzûlî (Akyüz ve diğ., 2000: 25/38)¹⁶⁸

¹⁶⁵ İsmail Karagöz, "Mennân", *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, Ankara 2006, s. 425-426.

¹⁶⁶ Manisalı Câmî'î (Harmancı, 2003: 244/84); Muhîti (Tataroğlu, 1995: 51/41).

¹⁶⁷ Murâdî (Kırkkılıç, 1985: 1/8).

¹⁶⁸ İbrâhim Şânî-i Lârendevî (Alparslan, 2007:112/310); Lârendeli Hamdî (Kütük, 2002: 395/69).

Tevhidlerde en çok ele alınan konulardan biri Allah Teâlâ'nın kudretidir. Bu vasıf insanın acizliğini gün yüzüne çıkarmaktadır. Çünkü insana gücünü veren de o gücü geri alan da Allah Teâlâ'dır:

Kudretiyle irâdet-i Mevlâ
Kimini şâh ider kimini gedâ

Bursalı Rahmî (Birinci, 2007: 47/21)¹⁶⁹

Bunların dışında Mevlâ ismi, Allah'ın kullarının rızkını vermesi¹⁷⁰, ismini zikretmenin güzelliği¹⁷¹, hamd ve senâsının gerekliliği¹⁷², rızasını kazanmanın önemi¹⁷³, himmetine nâil olmanın şerefi¹⁷⁴ gibi çeşitli konuların ele alındığı beyitlerde değişik vesilelerle zikredilmiştir.¹⁷⁵

2.52. Mu'allâ

Arapça '*ulüvv* kökünden gelen bu kelimeye sözlükte *yüce, makamı veya rütbesi yüksek* anlamı verilmektedir. Şair Yemînî tevhidinde Allah Teâlâ'nın yüceliğini ifade eden isimlerini zikrettiği beytinde Mu'allâ ismine bu isimlerden biri olarak yer vermiştir:

'Alîm ü 'Âlem ü 'Âlî vü A'lâ
Mukîm ü hem Mukaddir hem Mu'allâ

Yemînî (Tepeli, 2002: 97/11)

2.53. Mûcid

Mûcid ismi kelime olarak *vücut veren, icat eden, yeni bir şey meydana getiren* gibi anlamlara gelmektedir. Zarîfî'nin tevhidinde Allah Teâlâ'nın ismi olarak zikredilmiştir. Çünkü mutlak manada mûcid olan tek varlık Allah Teâlâ'dır. Zira O'nun mahlûkatının sayısı yoktur:

¹⁶⁹ Hüseyin-i Sirozî (Karaçuha, 2005: 2/1); Taşlıcalı Yahyâ (Yoldaş, 1993: 79/51).

¹⁷⁰ Celâlzâde Salih Çelebi (Kütük, 1995: 107/8).

¹⁷¹ Gelibolulu Âli (Aksoyak, 2003: 120/34); Şemseddîn-i Sivâsî (Çöm, 2007: 191/39).

¹⁷² Gelibolulu Âli (Aksoyak, 2003: 119/23).

¹⁷³ Taşlıcalı Yahyâ (Yoldaş, 1993: 83/92).

¹⁷⁴ Taşlıcalı Yahyâ (Kayabaşı, 1991: 26/269).

¹⁷⁵ Ahmed Rıdvan (Tavukçu, 2000: 219/36); Hâşimî (Ece, 1996: 74/154); İbrâhim Şânî-i Lârendevî (Alparslan, 2007:113/323); Muhîtî (Tataroğlu, 1995: 52/50); Taşlıcalı Yahyâ (Çavuşoğlu, 1979: 4/84).

Zihî Kâdir ki makdûrâtı bî-had

Zihî Mûcid ki mevcûdâtı bî-‘ad

Zarîfî (Taşkın, 2009: 133/6)

2.54. Mu‘în

Kelime olarak *iâne eden, yardım eden* anlamına gelen Mu‘în, Allah Teâlâ’nın isimlerindedir. O sayısız lütuf ve ihsanıyla kullarının en büyük yardımcısıdır:

Zehî Mu‘în ki ‘inâyetlerine yok a‘dâd

Zehî Kerîm ki olmaz kerâmetine nihâ

Ca‘ferî (Dereli, 2003: 140/15)

İncelediğimiz tevhidlerin bir kısmında Mu‘în ismi Allah Teâlâ’nın diğer isimleriyle birlikte zikredilmiştir.¹⁷⁶ Bir kısmında ise şairler Allah Teâlâ’nın bu vasfını farklı yönlerden ele almışlardır. Şükrî-i Bitlisî O’nun cömert kişilere Murâdî ise darda kalmışlara yardımcı olduğunu dile getirmiştir:

Bâhir-i cûd u Hudâvend-i vücûd

Mübdi’-i feyz ü Mu‘în-i ehl-i cûd

Şükrî-i Bitlisî (Argunşah, 1997: 47/3)

Ol durur Râzık u Ferd ü Mübîn

Cümle-i kalmışlara oldur Mu‘în

Murâdî (Kırkkılıç, 1985: 1/3)

2.55. Mukaddir

Sözlükte *takdir eden, kıymet biçen; kadrini bilen, beğenen* anlamlarına gelmektedir. Allah Teâlâ’nın isimlerinden biridir. İncelediğimiz tevhidler içerisinde Fuzûlî ve Yemînî’nin beyitlerinde geçmektedir. Fuzûlî bu isme Allah Teâlâ’nın kudretine işaret eden isimler arasında yer vermiş; Yemînî ise O’nun yüceliğini bildiren esmasıyla birlikte zikretmiştir:

Kadîr ü Muktedir ü Kâdir ü Mukaddir ü Hayy

‘Alîm ü ‘Âlim ü ‘Allâm ü A‘lem ü A‘lâ

¹⁷⁶ Edirmeli Nazmî (Altun, 2004: 55/11); Levhî (Tokay, 2008: 68/2); Taşlıcalı Yahyâ (Yoldaş, 1993: 79/49).

Fuzûlî (Akyüz ve diğ., 2000: 26/49)

‘Alîm ü ‘Âlem ü ‘Âlî vü A‘lâ

Mukîm ü hem Mukaddir hem Mu‘allâ

Yemînî (Tepeli, 2002: 97/11)

2.56. Mukîm

Her şeyi ayakta tutan, sürdüren ve kayyumluk yani kendi zatıyla var olmak sırrı ile bir an bile hiç bir şeyden ilgisiz olmayan anlamındadır. Mukîm lafzının ikamet eden, oturan anlamı da vardır. (Devellioğlu, 2006: 680) Ancak Allah Teâlâ öyle Mukîm’dir ki bütün mekânlardan ve makamlardan münezzehtir; fakat bütün zerrelerin dahi yegâne makamı O’nun zatıdır:

Zehî Mukîm ki degüldür makâm aña isbât

Velîk cümle-i zerrâta zâtıdır me’vâ

Ca‘ferî (Dereli, 2003: 140/16)

Mukîm ismi incelediğimiz tevhid metinlerinde genellikle anlamına vurgu yapılmaksızın Allah’ın diğer isimleriyle birlikte zikredilmiştir.

Mu‘în ü Müste‘ân u Hayy ü hâzır

Mukîm ü ‘Âlimü’l-esrâr u nâzır

Levhî (Tokay, 2008: 68/2)¹⁷⁷

2.57. Mu‘tî

Sözlükte *îta eden, veren* anlamına gelen bu kelime Allah Teâlâ’nın ismi olarak kullanıldığında O’nun zenginliğini ve cömertliğini ifade etmektedir. Bezcizâde Muhyiddîn Efendi Mu‘tî ismini bu isimle yakın anlamlı Râzık ve Vehhâb isimleriyle birlikte zikretmiş, Allah Teâlâ’nın gönüllerin dahi gıdasını verdiğini dile getirmiştir:

Sen sıfât-ı kâmiline muttasıfsın iy Hüdâ

Râzık u Vehhâb ü Mu‘tîsin dile kût ü gıdâ

Bezcizâde Muhyiddîn Efendi (Mutlu, 2008: 29/11)

¹⁷⁷ Ca‘ferî (Dereli, 2003: 138/1); Güvâhî (Hengirmen, 1983: 90/2); Levhî (Tokay, 2008: 69/19); Nihânî (Yakşı, 1993: 24/8); Yemînî (Tepeli, 2002: 97/11); Zâtî (Armutlu, 1998: 422/19).

2.58. Mutlak

Kelime olarak *kayıtsız, şartsız; yalnız, tek, salt* anlamlarına gelen Mutlak, Allah Teâlâ'nın zatının mutlak oluşunu ifade etmektedir. Dükâkinzâde Ahmed Bey'in tevhidinde Allah Teâlâ'nın isimlerinden biri olarak zikredilmiştir:

Kadîm ü Hakîm ü Kayyûm u Mutlak

Basımaz kimse bir harfûne parmak

Dükâkinzâde Ahmed Bey (Süzen, 1994: 2/19)

2.59. Mübîn

Kelime anlamı olarak *açık, vâzih, aşikâr, açıklayan, beyan eden* demektir. Allah Teâlâ'nın ismi olarak Mübîn, *her hakkı izhâr eden ve varlığında hiçbir şüphe câiz olmayan Hak Teâlâ* diye tanımlanmaktadır. (Yıldırım, 2010: 338) Allah Teâlâ gizli değildir. O fiileriyle kendini aşikâr etmiştir. Ma'rifet bunu görebilmektir. Mübîn ismi Murâdî ve Taşlıcalı Tahyâ'nın tevhidlerinde Allah Teâlâ'nın diğer isimleriyle birlikte zikredilmiştir:

Ol durur Râzık u Ferd ü Mübîn

Cümle-i kalmışlara oldur Mu'în

Murâdî (Kırkkılıç, 1985: 1/3)

Kâdir-i pür-kemâl ü Rabb ü Mu'în

Nâsır u bî-zevâl ü Hayy u Mübîn

Taşlıcalı Yahyâ(Yoldaş, 1993: 79/49)

2.60. Münevvir

Kelime olarak *tenvîr eden, nurlandıran, parlatan, aydınlatan* anlamına gelen Münevvir, Allah Teâlâ'nın isimlerinden biri olarak kullanılmaktadır. Zira Allah Teâlâ kendi nurunun ziyâsıyla mahlûkatı aydınlatmaktadır. İncelediğimiz tevhidlerin içerisinde sadece Yemînî tarafından Allah'ın diğer isimleriyle birlikte zikredilmiştir:

Münevvir hem Musavvir hem Şekûr ol

Şehîd ü Bâ'is ü Vâcib Ğafûr ol

Yemînî (Tepeli, 2002: 97/8)

2.61. Mürîd

Sözlükte *irade eden, emreden, buyuran* anlamlarına gelen Mürîd, Allah Teâlâ'nın ismi olarak O'nun mutlak iradesine işaret etmektedir. Allah Teâlâ bir şeyin olmasını dilediğinde ona *Ol!* der; o da olur. Zarîfî, aşağıdaki beytinde Allah'ın sonsuz iradesine dikkat çekmektedir. Ona göre Allah Teâlâ öyle Mürîd'dir ki, neyi irade ederse onun meydana gelişinde bir gecikme dahi olmaz:

Mürîd ol kim neyi kılsa irâdet
Tahallûf eylemez olur tamâmet

Zarîfî (Taşkın, 2009: 133/9)¹⁷⁸

2.62. Müste'ân

Kendisinden yardım istenen demektir. Allah Teâlâ'nın ismi olarak Müste'ân, Kur'ân-ı Kerîm'de şu şekilde geçmiştir: *Nitelemelerinize karşı Allah yardım istenendir.* (Yûsuf, 12/18) Gerçek yardım istenen varlık, her şeye gücü yeten, merhamet edenlerin en merhametlisi olan Allah'tır.¹⁷⁹ Tevhidlerde Müste'ân isminin geçtiği beyitler doğrudan doğruya bu ismin manasıyla alâkalı olmamakla beraber bu beyitlerde Allah'ın değişik vasıflarının dile getirildiği görülmektedir.¹⁸⁰

Taşlıcalı Yahyâ, Müste'ân olan Allah'ın insanlara şükredebilecekleri bir dil verdiği için hamd ü senâ etmektedir:

Şükr ü sipâs aña ki ol Müste'ân
Verdi bize şükr idici bir lisân

Taşlıcalı Yahyâ (Kayabaşı, 1991: 23/234)

Şair Dervîş'e göre ise Allah Teâlâ bilinmeyi dilediği için kendi zatını âleme aşikâr eylemiştir:

Diledi kim kend'özin kıla 'ayân
Hem biline 'âleme ol Müste'ân

Dervîş (Doğan, 2007: 32/8)

¹⁷⁸ Yemînî (Tepeli, 2002: 97/6).

¹⁷⁹ İsmail Karagöz, "Müste'ân", *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, Ankara 2006, s. 504.

¹⁸⁰ Levhî (Tokay, 2008: 68/2); Me'âlî (Ambros, 1982: [?]/3).

2.63. Nâhî

Sözlükte *men eden, yasak eden, önleyen* anlamına gelmektedir. Faydayı ve zararı yaratan Allah Teâlâ bunların bir kısmından insanları men etmiştir. O'nun hükümleri açık ve kesindir. Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de insanlara bir şeyleri yasaklarken onların zararlarının faydalarından daha çok olduğuna dikkat çekmektedir. (Bakara, 2/219; Hac, 22/13)

Nâhî ismi sadece Levhî'nin tevhidinde Allah Teâlâ'nın diğer isimleriyle birlikte zikredilmiştir:

Sâtire'l-'ayb Âmir ü Nâhî Mukîm ü Câvidân
Bâ'is ü Vâris Veliyy ü hem 'Afuvv u hem Sabûr
Levhî (Tokay, 2008: 69/19)

2.64. Nâsır

Kelime anlamı *yardım eden* demektir. Kur'ân-ı Kerîm'de Nâsır ismi Allah hakkında sadece; *Hayır Allah Mevlâ'nızdır. O yardım edenlerin en hayırlısıdır.* (Âl-i İmrân, 3/150) ayetinde geçmiştir. Allah da insanlar da yardım eder. Ancak Allah'ın yardımı sınırsızdır, insanın yardımı ise sınırlıdır.¹⁸¹

Bu isim tevhidlerin tamamında anlamına değinilmeksizin Allah Teâlâ'nın diğer isimleriyle birlikte zikredilmiştir:

Kâdir ü Hâlık ü Settâr oldur
Nâsır u Râzık u Gaffâr oldur
Mostarlı Hasan Ziyâî (Gürgendereli, [?]: 4/51)¹⁸²

2.65. Pâdişâh

Hükümdar, melik anlamına gelen Pâdişâh, zaman zaman Allah Teâlâ'yı tavsif etmek için kullanılmıştır. Zira Allah Teâlâ mutlak mânâda tek hüküm sahibidir. Yeryüzünün hükümdarlarının da hükümdarıdır. O, eşi benzeri olmayan bir yaratıcı, pâdişâhların da Pâdişâhı ve bütün mahlûkatın tek ilâhı olan Allah Teâlâ'dır:

Elâ iy cümle mahlûkuñ ilâhı
Ki sensin pâdişehler pâdişâhı

¹⁸¹ İsmail Karagöz, "Nâsır", *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, Ankara 2006, s. 516-517.

¹⁸² Levhî (Tokay, 2008: 69/18); Taşlıcalı Yahyâ(Yoldaş, 1993: 79/49).

Şerîfî (Kültürel-Beyreli, 1999: 2/34)¹⁸³

Allah Teâlâ hizmetinde rüzgârların habercilik yaptığı bir hükümdardır:

Pâd-şehsin ki hizmetünde senüñ

Peyk olmuş yeler nesîm ü sabâ

Nihânî (Yakşı, 1993: 27/10)

O'nun hükümdarlığı ezelî ve ebedîdir:

Evvel âhir ancak oldur pâdişâh

Andan artuk bir dahı yokdur ilâh

Pîr Muhyiddîn (Nebioğlu, 2008: 46/7)

Eşi benzeri olmayan hükümdarlığında yardımcısı yoktur; ayrıca bütün yükseklikler ve alçaklıklar, iyilikler ve kötülükler O'nun hükmü altındadır:

Pâdişehsin bî-nazîr ü bî-vezîr

Taht-ı hükmünde kamu bâlâ vü zîr

Üsküplü Atâ (Aksoyak, 2006: 98/28)

2.66. Perverdigâr

Sözlükte *besleyici, terbiye edici, rızıklandırıcı* demek olan bu isim mutlak mânâda Allah Teâlâ'yı ifade etmektedir. Çünkü mahlûkatın rızıkını veren, onları terbiye eden Allah Teâlâ'dır. Onun iradesinin dışında kimse kimsenin rızıkına müdahale edemez. O geniş hazinesinden cömertliği ve merhametiyle bol bol dağıtmaktadır.

Âlemleri yaratan Allah Teâlâ sanatıyla gökleri altınla işlenmiş gibi yıldızlarla donatmıştır:

‘Âlemi mevcûd iden Perverdigâr

Yasayan sun‘ ile çarh-ı zer-nigâr

Şükrî-i Bitlisî (Argunşah, 1997: 47/6)¹⁸⁴

Allah Teâlâ mahlûkatı yarattıktan sonra her birine ayrı ayrı görevler vermiştir. Za‘îfî âlemlerin Perverdigâr'ının örümceği ördüğü ağlarından dolayı perdedâr yapmasını bu duruma örnek göstermiştir:

Fahr u sadr-ı ‘âleme Perverdigâr

¹⁸³ Dükâkinzâde Ahmed Bey (Süzen, 1994: 1/2); Selikî (Zülfe, 2009: 184/9).

¹⁸⁴ Ca‘ferî (Dereli, 2003: 166/17, 24).

‘Ankebûtı eyledi hoş perde-dâr

Za‘îfi (Akılın, 2001: 489/17)¹⁸⁵

2.67. Rab[b]

Kelime anlamı olarak *efendi, malik, sahip, terbiye eden, yetiştiren, düzene koyan, tedbir alan, sorumluluk üstlenen, yöneten, nimet veren, ihtiyaçları gideren, kefil olan, seçkin, sözü dinlenen, otorite sahibi, reis, melik, efendiliği ve üstünlüğü kabule dilen kişi* demektir.

Allah Teâlâ'nın ismi olarak Rabb, *bütün varlıkları yaratan, yetiştiren, terbiye eden, ihtiyaçlarını gideren, rızık veren, görüp gözeten, insanlara, yerlere, göklere, gezegenlere, hayvanlara, bitkilere, ağaçlara, çiçeklere, toprağa, suya, havaya kısacası her şeye nizamını, güzelliğini, yeteneklerini veren, yaşamalarını sağlayan, her şeyin maliki ve sahibi* demektir.¹⁸⁶

Rabb ismi, Allah lafzından sonra ulûhiyeti belirtmek için Kur'ân-ı Kerîm'de en çok kullanılan isimdir. Ayrıca bâtil tanrı ve tanrılarda bahsederken ilâh ve ilâhların ifadeleri kullanıldığı halde bu isim yalnız Allah'ı tavsif etmek için kullanılmıştır. (Yıldırım, 2010: 133)

Tasavvufta *vahdet-i şühûd* görüşü vardır. Buna göre insan her şeyi Allah olarak, Allah'ın tecellileri olarak görür ve O'ndan başkasını göremez. (Uludağ, 2005: 371) Şemseddîn-i Sivâsî bu görüşe atıfta bulunarak insanın eşyanın varlığında Allah Teâlâ'nın zatını müşâhede edeceğini ve O'nun yüceliği karşısında secdeye kapanacağını ifade etmektedir:

Cümle şeyde anı şühûd eyler

Rabbîsini bilüp sücûd eyler

Şemseddîn-i Sivâsî (Hasırcı, 2001: 2/24)

İhlâs Suresi'nde buyurulduğu gibi Allah Teâlâ'nın eşi ve benzeri yoktur. Tevhid inancı da bu ilke doğrultusunda şekillenmiştir. Allah Teâlâ böyle bir yaratıcıyken insanoğlu O'nun kuludur:

Ta'âlallâh ki yok mânend ü misli

Benî Âdem ‘abîd ol Rabb Mevlî

¹⁸⁵ Edhemî (Kaplan, 1999: 94/20).

¹⁸⁶ İsmail Karagöz, “Rab”, *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, Ankara 2006, s. 541-542.

Ahmed Rıdvan (Tavukçu, 2000: 219/36)

Rabb ismi, incelediğimiz tevhidlerde otuzdan fazla beyitte Allah lafzı yerine kullanılmıştır. Bunların çoğunda bir terkeb içerisinde yer almıştır. *Rabbü'l-âlemîn*¹⁸⁷, *Rabb-i zi'l-celâl*¹⁸⁸, *Rabb-i celîl*¹⁸⁹, *Rabb-i rahîm*¹⁹⁰, *Rabb-i hayy-i lâ-yemût*¹⁹¹, *Rabb-i ğafûr*¹⁹², *Rabb-i kadîr*¹⁹³, *Rabb-i şekûr*¹⁹⁴, *Rabb-i mecîd*¹⁹⁵, *Rabb-i kerîm*¹⁹⁶, *Rabb-i lem-yezelsin*¹⁹⁷, *Rabb-i enâm*¹⁹⁸, *Rabbü'l-vedûd*¹⁹⁹ ve *Rabbü'l-ibâd*²⁰⁰ bunlardan bazılarıdır. Terkiblerde yer alan her sıfat Allah'ın farklı bir yönünü vasf etmektedir. Bu vasıflar çalışmamızın diğer bölümlerinde ayrı ayrı ele alındığı için bu bölümde her biri için ayrıca açıklama yapmaya gerek duymadık. Ancak bunların dışında bir de *Rabbü'l-harem* tamlaması vardır ki burada *harem*den maksat *Harem-i Şerîf* tir. Hüseyin-i Sirozî Harem'in Rabbi olan Allah'ın lütuf ve keremine sığınarak O'ndan bağışlanma dilemektedir:

Yine hazretinden isterler kerem

Lutf kıl 'afv eyle ey Rabbü'l-harem

Hüseyin-i Sirozî (Karaçuha, 2005: 11/87)

Rabb ismi terkebilerin dışında bir nida ifadesi olarak zikredilmiştir. *Yâ Rabb* ifadesi dua ederken, Allah Teâlâ'dan bir şey dilerken ya da O'nu tarif ederken en sık kullanılan nidalardan biridir. Bu durumu tevhidlerde de görmekteyiz. Allah'ın akılla idrak edilemeyeceği²⁰¹, O'nu yine en iyi kendisinin bileceği²⁰² gibi Allah Teâlâ'nın vasf edilemeyeceğinin bildirildiği ve feyzinin gönüllere yansiyip kelâmın güzelleşmesinin²⁰³, rahmetine nâil olabilmenin²⁰⁴, hidâyet nasip ettikten sonra dalâlet

¹⁸⁷ Fuzûlî (Doğan, 1996: 22/98); Münîrî (Ay, 2007: 245/3); Şükrî-i Bitlisî (Argunşah, 1997: 47/14).

¹⁸⁸ Murâdî (Kırkkılıç, 1985: 1/10).

¹⁸⁹ Edhemî (Kaplan, 1999: 93/12).

¹⁹⁰ Edhemî (Kaplan, 1999: 93/5).

¹⁹¹ Edirneli Nazmî (Altun, 2004: 56/14)

¹⁹² Gelibolulu Âlî (Arslan-Aksoyak, 1998: 65/174); İbrâhim Şânî-i Lârendevî (Alparslan, 2007:107/264).

¹⁹³ İbrâhim Şânî-i Lârendevî (Alparslan, 2007:96/116; 107/258).

¹⁹⁴ İbrâhim Şânî-i Lârendevî (Alparslan, 2007:107/264).

¹⁹⁵ Kadıoğlu Şeyh Mehmed (Sak, 2009: 148/65).

¹⁹⁶ İbrâhim Şânî-i Lârendevî (Alparslan, 2007:102/185).

¹⁹⁷ Nidâî (Solak, 1987: 1/3).

¹⁹⁸ İbrâhim Şânî-i Lârendevî (Alparslan, 2007:106/247).

¹⁹⁹ Taşlıcalı Yahyâ (Kayabaşı, 1991: 15/151; 25/254).

²⁰⁰ Taşlıcalı Yahyâ (Kayabaşı, 1991: 27/272); Yemînî (Tepeli, 2002: 97/10).

²⁰¹ Bezcizâde Muhyiddîn Efendi (Mutlu, 2008: 32/41).

²⁰² Nihânî (Yakşı, 1993: 29/25).

²⁰³ Behiştî (Demirel, [?]: 1/1).

vermemesinin²⁰⁵ ve duaların kabul olmasının²⁰⁶ dilendiği beyitlerde *Yâ Rabb* nidasıyla Allah'a seslenilmiştir.

Rabb ism-i şerifi diğer beyitlerde Allah Teâlâ'nın isimlerinden biri olarak zikredilmiştir:

Kâdir-i pür-kemâl ü Rabb ü Mu'în

Nâsır u bî-zevâl ü Hayy u Mübîn

Taşlıcalı Yahyâ(Yoldaş, 1993: 79/49)²⁰⁷

2.68. Râhim

Kelime anlamı *merhametli, acıyan, acıyıp esirgeyen* demektir. Allah Teâlâ'nın Rahîm ism-i şerifinin bir benzeridir. Ancak şair Şerîfi iki ismi yan yana ancak ayrı ayrı zikrettiği için biz de ayrıca ele aldık.

Aşağıdaki beytin ilk dizesinde zikredilen üç isim Allah Teâlâ'nın merhametine ve bağışlayıcılığına işaret etmektedir. Zira O, merhametiyle kullarının günahlarını bağışlayandır:

Rahîm ü Râhim ü Gâffâr sensin

Celîl ü Kâhir ü Kakhâr sensin

Şerîfi (Kültürel-Beyreli, 1999: 2/36)

2.69. Râzık

Sözlükte *rızık veren* demektir. Rızık, Allah Teâlâ'nın canlı varlıklara, hayatlarını sürdürebilmeleri için kâinatta var ettiği şeylerdir. Bunlar; temiz hava, su ve gıda maddeleridir. Bütün hayvanların, insanların, cinlerin ve diğer canlıların muhtaç olduğu rızıkları var eden Allah Teâlâ'dır. Bir yaratığın rızık elde etmesine vasıta olan, sebep olan insana da râzık denir. Ancak bu mecazî anlamdadır. Gerçek anlamda rızık veren sadece Allah Teâlâ'dır. İlim, şeref, makam gibi manevî nimetler de rızıktır.²⁰⁸

²⁰⁴ Hüseyin-i Sirozî (Karaçuha, 2005: 5/34); Şemseddîn-i Sivasî (Özaşık, 2004: 8/70).

²⁰⁵ Manisalı Câmi'î (Harmancı, 2003: 242/62).

²⁰⁶ Manisalı Câmi'î (Harmancı, 2003: 244/89).

²⁰⁷ İbrâhim Şânî-i Lârendevî (Alparslan, 2007:96/111).

²⁰⁸ İsmail Karagöz, "Râzık", *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, Ankara 2006, s. 547-548.

Allah Teâlâ mermer taşının arasında bile olsa yarattığı hiçbir varlığı rızkından mahrum etmez:

Zî-Râzıkî ki virür rızkını komaz mahrûm

Yaratduğuna ger olsa miyân-ı seng-hârâ

Ca'ferî (Dereli, 2003: 139/10)

Çünkü O, sadece insanların değil, yılanın, karıncanın, kuşların, yabanî hayvanların kısacası bütün canlıların rızkını verendir:

Râzık-ı mûr u mâr u vahş u tuyûr

Sâni'-i lâ-yezâl ü lâ-yefnâ

Nihânî (Yakşı, 1993: 26/2)

Allah Teâlâ'nın rızkını cömertçe dağıtmasına karşılık kullarına düşen O'na layıkıyla şükretmektir. Zira Hz. Peygamber (sav) dahi Allah'a sık sık şükretmiştir:

Ni'metine Râzıkuñ kimdür ki lâyük şükr ide

Şekernâ diyü 'âlem fahrî eylerken hitâb

Zarîfî (Taşkın, 2009: 136/10)

Râzık ism-i şerîfi geçtiği diğer beyitlerde anlamına vurgu yapılmaksızın Allah Teâlâ'nın isimleriyle birlikte zikredilmiştir:

Ra'ûf u Râzık u Rezzâk ol Hudâ-yı kerîm

Kim ide vafımı anuñ zebân ile ihsâ

Ca'ferî (Dereli, 2003: 138/2)²⁰⁹

2.70. Refî'

Arapça *rif'at* kökünden gelen bu kelime *yüksek*, *yüce* anlamı taşımaktadır. Allah Teâlâ hem kendi yücedir hem de insanların şeref ve derecelerini yüceltir. Bu vasfa işaret eden Refî' ismi Yemînî'nin tevhidinde Allah'ın isimleri arasında zikredilmiştir:

Refî' ü Hâlık u Fa'âl ü Fâ'il

Mucîb ü Vâsi' ü Tevvâb u 'Âdil

Yemînî (Tepeli, 2002: 97/3)

²⁰⁹ Bezcizâde Muhyiddîn Efendi (Mutlu, 2008: 29/11); Fazlî (Özkat, 2005: 130/5); Murâdî (Kırkkılıç, 1985: 1/3); Nihânî (Yakşı, 1993: 24/4).

2.71. Sâmi‘

Kelime anlamı *işiten, dinleyen, duyan* demektir. Allah Teâlâ'nın ismi olarak Sâmi‘, *sözlerin açığını da gizlisini de işiten* demektir. Allah insanların fısıltılarına varıncaya kadar iyi veya kötü her sözlerini işitir ve gereğini yapar; dua ve niyazları duyar ve icabet eder.²¹⁰ Sadece Yemînî'nin tevhidinde yer alan bu isim Allah'ın diğer isimleriyle birlikte zikredilmiştir:

Hakîm ü Hâkim ü Kakhâr-ı ‘âlem

Semî‘ ü Sâmi‘ ü Rezzâk-ı Âdem

Yemînî (Tepeli, 2002: 97/2)

2.72. Sâni‘

Sözlükte *yapan, yaratan, sanat eseri olarak meydana getiren* gibi anlamlara gelen Sâni‘ Allah Teâlâ'nın ismi olarak *varlıkları en güzel şekilde yaratan, onlara en güzel şekilleri veren* demektir. Allah Teâlâ'nın Sâni‘ isminin tecellisi mahlûkata son derece estetik bir görünüm, kusursuz ve benzersiz bir sanat olarak yansımıştır.

Bu isim incelediğimiz tevhidlerde Allah Teâlâ'nın en sık zikredilen isimlerinden biridir. Allah Teâlâ'nın yaratma fiiliyle ilgili beyitlerin çoğunda O'nun yaratışındaki sanata dikkat çekilmiştir. Zira O'nun sanatı kemâl derecesindedir ve hiçbir kusur bulunmaz:

Kâdirîdür ki kudret-i bî-rayb

Sâni‘îdür ki san‘ati bî-‘ayb

‘Abdî (İnce, [?]: 163/3)²¹¹

Allah Teâlâ'nın Sâni‘ oluşuna dair tevhidlerde değinilen bazı özellikler şöyledir: O bitip tükenmeyen sınırsız bir yaratış gücüne sahiptir.²¹² Yaratma fiilini gerçekleştirirken hiçbir âlete ihtiyaç duymaz; var olmasını dilediği şeye *O!* der ve o da olur.²¹³ Eşyanın, ruhun, iki cihânın, on sekiz bin âlemin ve cümle mahlûkatın yegâne yaratıcısıdır.²¹⁴ O sanatını göstermek için bütün bunları en muhteşem şekilde

²¹⁰ İsmail Karagöz, “Sâmi’”, *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, Ankara 2006, s. 577-578.

²¹¹ Hızrî (Belen, 1997: 31/4).

²¹² İbrâhim Şânî-i Lârendevî (Alparslan, 2007:93/72); Nihânî (Yakşı, 1993: 26/2); Zarîfî (Taşkın, 2009: 134/21).

²¹³ Fazlî (Özkat, 2005: 130/4); Şemseddîn-i Sivâsî (Çöm, 2007: 191/41).

²¹⁴ Şükrî-i Bitlisî (Argunşah, 1997: 47/2, 9); Üsküplü Atâ (Aksoyak, 2006: 95/3); Zarîfî (Taşkın, 2009: 136/12).

yaratmıştır.²¹⁵ En hakir ruhlardan en büyük sultanlar ortaya çıkarmıştır.²¹⁶ O'nun sanatı hikmetlerle doludur ve insan akli bunu idrak etmekten acizdir.²¹⁷ Cihan O'nun sanatının aynasıdır.²¹⁸ Allah Teâlâ'nın sanatının güzelliğinin en güzel şekilde ifade bulduğu beyitlerden biri Fuzûlî'ye aittir. O dokuz katlı göğü eyvanda asılı kandillere, yeryüzünü ise Allah'ın sanatının ön sözündeki bir yaprağa benzetmiştir:

Sun'uhn eyvânında bir kandîldür nüh âsmân
 San'atun dîbâcesinden bir varak rûy-i zemîn
 Fuzûlî (Doğan, 1996: 22/102)

İncelediğimiz tevhidlerde Allah Teâlâ'nın Sâni' oluşuyla ilgili daha pek çok beyit bulunmaktadır. Bunların hepsi de Allah'ın sanatının mükemmelliğini vurgulamaya yöneliktir.²¹⁹ Zira Allah en büyük Sâni'dir ve tevhidi kalplere mürşid kılmıştır. Simya ilmine göre kükürt nasıl toprağı altın yapmaya yarıyorsa tevhid de bir et parçası olan kalbi kırmızı bir yakut misali değerli hale getirmektedir:

Kalb-i kalbe o Sâni'-ı ekber
 Kıldı tevhîdi kibrî-i ahmer
 İbrâhim Şânî-i Lârendevî (Alparslan, 2007:96/114)

2.73. Settâr/Sâtir

Bir şeyi örtmek, gizlemek anlamındaki *s-t-r* kökünden türeyen Settâr ve Sâtir, *iffetli, örten ve gizleyen* demektir. Allah Teâlâ'nın ismi olarak *kullarının günahlarını ve ayıplarını örten, bağışlayan* demektir. İnsan hata ve günah ile ma'lûldür. İnsan olup hata yapmamak, günah işlememek mümkün değildir. Aslolan bunlardan pişmanlık duyup tövbe etmektir. Zira Allah Teâlâ çok merhametlidir. O merhametiyle insanların hatalarını örter, günahlarını bağışlar. O Settâr'dır ve Gaffâr'dır:

'Aybı setr idici Settâr oldur
 Zenbi 'afv idici Gaffâr oldur

²¹⁵ Güvâhî (Hengirmen, 1983: 90/9); Kemal Paşazâde (Demirel, 1983: 27/57-58).

²¹⁶ Edirneli Nazmî (Altun, 2004: 57/32).

²¹⁷ İbrâhim Şânî-i Lârendevî (Alparslan, 2007:108/271); Şükrî-i Bitlisî (Argunşah, 1997: 47/13).

²¹⁸ Lâmi'î Çelebi (Ayan, 1998: 113/84).

²¹⁹ Gelibolulu Âli (Aksoyak, 2003: 121/38); Hızrî (Belen, 1997: 38/110); Hüseyin-i Sirozî (Karaçuha, 2005: 9/70); Şükrî-i Bitlisî (Argunşah, 1997: 48/36); Yenipazarlı Vâlî (Köksal, 2003: 203/4).

Mostarlı Hasan Ziyâî (Gürgendereli, [?]: 4/61)²²⁰

Tevhidlerde genellikle *Sâtire'l-uyûb* veya *Settâru'l-uyûb* yani *ayıpları örten* manasındaki terkiib şeklinde geçmektedir:

Kavlinde ‘Allâmu’l-guyûb fi‘linde Settâru’l-‘uyûb
‘İlminde Keşşâfu’l-kulûb nefsinde hem gufrân durur
Muhîti (Tataroğlu, 1995: 45/6)²²¹

Settâr ismi diğer beyitlerde Allah’ın esmasıyla birlikte zikredilmiştir:

İlâhî Kâdir ü Kayyûm u Settâr
Ki sensin Hâlık u Dânâ-yı esrâr

Dükâkinzâde Ahmed Bey (Süzen, 1994: 1/10)²²²

2.74. Sultân

Kelime anlamı *pâdişah*, *hükümdar* demektir. Allah Teâlâ’nın ismi olarak O’nun varlığa hükmetmesini ifade eder. Mutlak mânâda tek hükümdar Allah Teâlâ’dır. O var ettiği bütün mahlûkata hükmedendir. Mülk üzerindeki tasarruf yetkisi yalnız O’na aittir. Fazlî Allah Teâlâ’nın sıfatlarının mükemmelliğine dikkat çekmiş ve O’nun Sultân oluşunun kâmil bir sultanlık olduğunu vurgulamıştır:

Sen şu Bâkîsin ki hergiz saña olmaz fevk ü taht
Sen şu Sultânsın ki hergiz saña yokdur pîş ü pes
Fazlî (Özkat, 2005: 129/15)

Zira insanlar üzerinde hükmetme yetkisi yalnız Allah Teâlâ’nındır. O dilediğini yüceltirken dilediğini alçaltabilir.

Sen şu Sultânsın dilersen kullarunuñ her zamân
Eñ kemin idüp ehass eñ hâsın eylersin ehas
Fazlî (Özkat, 2005: 129/13)

Allah Teâlâ insanların sultânı olduğu gibi âlemlerin de sultanıdır. Şair Zarîfî, ayı, güneşi, gözkyüzünü ve gezegenleri O’nun lütfunun alâmetleri olarak değerlendirmiştir. Ya da farklı bir bakışla bütün bu gök cisimlerini Sultân’ın lütuf sofrasındaki kâselere benzetmiştir:

²²⁰ Ca‘ferî (Dereli, 2003: 139/11); Derviş Şemseddîn (Aksoy, 1998: 80/14).

²²¹ Levhî (Tokay, 2008: 69/19); Manisalı Câmi‘î (Harmancı, 2003: 241/53).

²²² Mostarlı Hasan Ziyâî (Gürgendereli, [?]: 4/51); Şerîfî (Kültürel-Beyreli, 1999: 2/35).

Sensin ol Sultân-ı ‘âlem kim simât-ı lutfuña
 Mihr ü meh kim kurs u ednâ kâselerdür nüh kıbâb
 Zarîfî (Taşkın, 2009: 135/2)

Allah Teâlâ'nın sultanlığı kendisi dışındaki bütün varlıklar içindir. O'nun dışındaki her varlık O'nun emirlerine boyun eğmek zorundadır. Zira O'nun hükümleri uyulması gereken kesin hükümlerdir:

Her ne dilerse ider Sultânıdur
 Mâsivâ hep bende-i fermânıdur
 Zâ'îfî (Koçin, 1991: 54/14)²²³

Yeryüzündeki sultanlıklar gelip geçicidir. Hiçbir mülk mâlikine kalmamıştır. Çünkü insanın kendisi sonludur. Ancak Allah Teâlâ'nın sultanlığı bâkîdir. O'nun ezelî ve ebedî olan varlığına bağlı olarak kendisine ait bütün vasıflar da ebedî ve ezelîdir:

Yâ Mü'minü'l-Müheymin ü yâ Rabb-i zi'l-celâl
 Sensin Hakîm ü Kâdir ü Sultân-ı zi'l-bekâ
 Murâdî (Kırkkılıç, 1985: 1/10)²²⁴

2.75. Sübbûh

Kelime anlamı olarak *her türlü kötülük, acizlik ve noksanlıklardan uzak olan* demektir. Bu isim Allah Teâlâ'nın tespih ve tenzih edilmesini, yüceltilip, ayıp ve eksikliklerden uzak tutulmasını ifade eder. Çünkü O, varlıklara ait bütün eksikliklerden münezzehtir.

Hz. Aişe'den gelen bir rivayete göre Hz. Peygamber (sav) rükû ve secdesinde *Subbuhun, kuddüsün, Rabbu'l-melâiketihî ve'r-rûh* dermiş. (Ebû Dâvud, Salât 152) *Münezzehsin, Mukaddessin, meleklerin ve Ruh'un Rabbisin* demek olan bu duada Sübbûh ve Kuddûs isimleri birlikte zikredilmiştir. İncelediğimiz tevhidler içerisinde yalnız şair Behiştî'nin aşağıdaki beytinde geçen Sübbûh ismi, hadis-i şerifte olduğu gibi Kuddûs ismiyle birlikte anılmıştır:

Şu sultânsın ki ey Sübbûh u Kuddûs
 İşigüñde gerekmez 'âr u nâmûs

²²³ Bezcizâde Muhyiddîn Efendi (Mutlu, 2008: 32/40).

²²⁴ Şemseddîn-i Sivasî (Özaşık, 2004: 5/12).

Behiştî (Yeniterzi, 2001: 101/27)

2.76. Sübhân

Allah demektir. Bu isim Allah Teâlâ'nın zatında, sıfatında ve fiillerinde bütün kusurlardan münezzehtiyetini ifade etmektedir. Bütün yaratıklar, canlı ve cansız her şey, insanların bütün hücreleri, bazı insanların dilleri, sürekli Allah'ı tespih ederler. O, bu anlamda çok tespih edilendir. O, kendisi hakkında düşünülen bütün noksan sıfatlardan uzaktır. O, kendi dışındaki her şeyden münezzehtir. Kur'ân-ı Kerîm, Allah Teâlâ'nın Sübhân olduğunu sık sık vurgulamaktadır. (Enbiyâ, 21/22; Sâffât, 37/180)

Sübhân Allah Teâlâ'nın tespih edilmesi demek olduğu için Muhibbî, kullarının derdine derman olan Allah'ın her zaman zikredilmesi gerektiğini ifade etmiştir:

Dilüñden gitmesün her demde Sübhân

Ki oldur kullaruñ derdine dermân

Muhibbî (Ak, 1987: 42/1)

Tevhidlerde geçen Sübhân isimleri çeşitli vesilelerle Allah lafzı yerine kullanılmıştır.²²⁵ Bunlardan birinde Taşlıcalı Yahyâ şânı yüce, yaratışı güzel olan Allah Teâlâ'nın muhabbetinin her daim kalpte bulunmasına vurgu yapılmıştır:

Kalb içinde muhabbet-i Sübhân

Ahsenü'l-Hâlıkîn ü Âlî-şân

Taşlıcalı Yahyâ (Yoldaş, 1993: 81/71)

2.77. Ta'âla'llâh

Arapça bir cümle olan bu ifade *Allah yükseltsin!* demektir. Yalnız bazı durumlarda Allah Teâlâ'nın ismi olarak kullanılmaktadır. İncelediğimiz tevhidlerin üç beytinde geçmiştir. Üçünde de Allah lafzı yerine kullanılmıştır:

Bu ne kudret durur Ta'âla'llâh

Yoğiken var ola bu çarh-ı dû-ta

Taşlıcalı Yahyâ (Yoldaş, 1993: 81/67)²²⁶

²²⁵ Abdî (Güzelova, 2008: 210/74); İbrâhim Şânî-i Lârendevî (Alparslan, 2007:108/272); Muhibbî (Tataroğlu, 1995: 45/2).

2.78. Tanrı

Türk dilinde tapınılan varlığı ifade etmektedir. Türkler İslâmiyeti kabul etmeden önce GökTanrı başta olmak üzere yüce olarak gördükleri varlıklara bu ismi vermişlerdir. Müslüman olduktan sonra ise tanrı kelimesinin yerini Allah ve Hudâ lafızları almıştır. Ancak *Tanrı* ifadesi tamamen kullanımdan kalkmamış, Allah lafzı yerine kullanılmaya devam etmiştir.(Güngör, 2010; 39/570)

Günümüzde genelde bütün ilâhlar için kullanılan tanrı kelimesi özelde Allah'ı ifade etmektedir. Bu kullanımın örneklerini tevhidlerde görmekteyiz. Bu örneklerde Allah Teâlâ'nın tek bir ilâh oluşuna vurgu yapılmaktadır.²²⁷ Hattâ Sûzî Çelebi Allah'ın varlığını ve birliğini bile bile inkâr edenlerin dahi hal diliyle Allah'ın birliğini söylediklerini iddia etmektedir:

Bilür 'ârif ki her câhid mukirdür
Zebân-ı hâl ile dir Tanrı birdür

Sûzî Çelebi (Levend, 1956: 233/69)

2.79. Tüvânâ

Kelime anlamı *güçlü, kuvvetli* demektir. Bu vasıflar mutlak mânâda Allah'ı tavsif etmektedir. Dolayısıyla Tüvânâ Allah Teâlâ'nın ismi olarak kullanıldığında O'nun sonsuz güç ve kudretine işaret etmektedir. Bu isim incelediğimiz tevhidlerde Hızrî ve Fazlî tarafından Allah Teâlâ'nın Hayy ismiyle birlikte zikredilmiştir:

Hakikat sensin iy Hayy ü Tüvânâ
Her ef'âlinde remz-i kalbe dâ nâ

Hızrî (Belen, 1997: 31/3)

Îmânı vü Kur'ânı vü tevfikı refik it

Fazlîye kaçan mevt ire iy Hayy ü Tüvânâ

Fazlî (Özkat, 2005: 130/15)

²²⁶ Ca'ferî (Dereli, 2003: 168/3); Edhemî (Kaplan, 1999: 94/20).

²²⁷ Hüseyin-i Sirozî (Karaçuha, 2005: 2/5); Rûmî (Doğan-Korkmaz, [?]: 2/13).

2.80. Vâhib

Kelime anlamı *hibe eden, bağışlayan, bağışlayıcı* demektir. Allah Teâlâ'nın ismi olarak *yaratıklarına karşılık beklemeden maddî manevî pek çok nimet veren, ikramında devamlı olan, lütfu, ihsânı ve rahmeti bütün varlıkları kuşatan* demektir.

Allah Teâlâ kullarına bol bol ve hiçbir karşılık beklemeden verir. Fazlî *Vâhib-i bî-ecr* derken buna vurgu yapmıştır:

İy 'Âlim-i bî-fikret ü v'ey Vâhib-i bî-ecr

İy Sâni'-i bî-âlet [ü] v'ey Kâyim-i bî-câ

Fazlî (Özkat, 2005: 130/4)²²⁸

O'nun cömertliğinin sınırı yoktur. Lütuf ve ihsanı sonsuzdur. Mahlûkatına nimetlerini esirgemedi verendir:

'Âlimü'l-ğayb Kâşifü'l-esrâr

Ġâfirü'z-zenb Vâhibü'n-na'mâ

Nihânî (Yakşı, 1993: 26/3)²²⁹

2.81. Vahîd

Kelime anlamı olarak *yalnız, tek* anlamına gelen bu isim Allah Teâlâ'nın birliğine işaret etmektedir. Vâhid isminin anlamca benzeri olan bu isim Allah Teâlâ'nın eşsizliğini, tekliğini, birliğini ifade etmektedir. Taşlıcalı Yahyâ'nın bir beytinde Vâhid ismiyle birlikte zikredilmiştir:

Hamîd ü Hâmid ü Hayy u Ebeddür

Vahîd ü Vâhid ü Ferd ü Sameddür

Taşlıcalı Yahyâ (Çavuşoğlu, 1979: 3/63)

2.82. Vâris

Allah Teâlâ'nın isimlerinden biri olan Vâris, bütün servetlerin gerçek sahibinin Allah olduğunu ifade etmektedir. Bu isim Allah Teâlâ'nın *bekâ* sıfatına işaret etmektedir. Zira insanlık yeryüzünde O'nun verdiği nimetlerden faydalansa da bir gün herkes sahip olduklarını bırakmak zorundadır. Mülkün gerçek sahibi ise baki

²²⁸ Şemseddîn-i Sivasî (Özaşık, 2004: 5/11).

²²⁹ Taşlıcalı Yahyâ (Yoldaş, 1993: 79/46).

olan Allah Teâlâ'dır. Manisalı Câmi'î aşağıdaki beytinde bu duruma işaret etmektedir:

Zihî Vâris ki bâkîdür bekâsı

Zihî Hayy kim ebed yokdur fenâsı

Manisalı Câmi'î (Harmancı, 2003: 241/54)

2.83. Vehhâb

Sözlükte *çok bağışlayan, çok hibe eden* demektir. Allah Teâlâ'nın ismi olarak Vehhâb, *yaratıklarına karşılık beklemeden maddî manevî pek çok nimet veren, ikramında devamlı olan, lütfu, ihsan ve rahmeti bütün varlıkları kuşatan* demektir.

Allah cömerttir; ikram, ihsan ve lütfu devamlıdır, karşılıksızdır. Yerin ve göğün hazineleri O'nun katındadır. Her şeyin sahibi O'dur. Dilediğine bol rızık, mal, mülk, hidayet, sıhhat, afiyet, şöhret, makam, itibar, ilim, basiret, hikmet ve hidayet vermektedir. Bütün bunlar, O'nun Vehhâb olmasının sonucudur.²³⁰

Vehhâb ism-i şerifi incelediğimiz tevhidler içinde yalnız Yemînî'ye ait bir beyitte Allah'ın diğer isimleriyle birlikte zikredilmiştir:

Latîf ü Bârî vü Vahhâb u Hâdî

Odur zikr idegör Rabbü'l-'ibâdı

Yemînî (Tepeli, 2002: 97/10)

2.84. Yezdân

Farsça *Yaratıcı, Hâlik* demektir. (Şükûn, 1996: 3/2030) Allah Teâlâ'nın isimlerinden olan Yezdân, Allah lafzı yerine kullanılmaktadır. Tevhidlerde genellikle *mazhar-ı Yezdân, emr-i Yezdân, feyz-i Yezdân* gibi terkipler halinde zikredilmiştir:

Hem Şah Rızâ Mûsâ 'Alî oldur Takî vü hem Nakî

Hem Şah Hasan el 'Askerî hem mazhar-ı Yezdân durur

Muhîfî (Tataroğlu, 1995: 53/53)²³¹

²³⁰ İsmail Karagöz, "Vehhâb", *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, Ankara 2006, s. 687-688.

²³¹ Gelibolulu Âli (Aksoyak, 2003: 120/37); İbrâhim Şânî-i Lârendevî (Alparslan, 2007:104/218); Manisalı Câmi'î (Harmancı, 2003: 241/57).

Bu beyitlerde Allah Teâlâ'nın yaratıcılığına herhangi bir vurgu yapılmamıştır. Ancak Gelibolulu Âlî *Yezdân-ı cihân-âferîn* ifadesiyle O'nun Hâlik oluşunu ön plana çıkarmıştır:

Cân-dih ü cân-perver ü cân-âferîn
Îzid ü Yezdân-ı cihân-âferîn

Gelibolulu Âlî (Arslan-Aksoyak, 1998: 64/159)

2.85. Yektâ

Farsça olan bu isim *tek, eşsiz, benzersiz* anlamına gelmektedir. Allah Teâla'nın birliğini ifade eden isimlerinden biridir. İncelediğimiz tevhidlerde yalnız Levhî'ye ait bir beyitte Allah Teâlâ'nın diğer isimleriyle birlikte kullanılmıştır:

Ferd ü Yektâ Nâsır u Hâdî Kadîm ü Lem-yezel
Rahmeti deryâları bî-hadd ü bî-pâyân Ğafûr

Levhî (Tokay, 2008: 69/18)

2.86. Zü'l-Cemâl

Kelime olarak *cemâl sahibi* demektir. Allah Teâlâ'nın ilâhî manada bir güzelliğe sahip olduğunu ifade eder. Bezcizâde Muhyiddîn Efendi bütün âlemin Allah Teâlâ'nın güzelliğinin yansımasıyla meydana geldiğini, bütün sevgililerin O'nun güzelliğinin hayaliyle sevildiğini ifade etmiştir:

Cümle 'âlem hüsnüñüñ 'aksi dürür iy Zü'l-cemâl
Cümle ma'şûk u habîbân oldı hüsnüñden hayâl

Bezcizâde Muhyiddîn Efendi (Mutlu, 2008: 28/7)

2.87. Zü'l-Kibriyâ

Ululuk sahibi demektir. Allah Teâlâ'nın büyüklüğünü ve yüceliğini ifade eden isimlerinden biridir. Hadîs-i kudsîde *Azâmet ve kibriyâ bana mahsustur. Bu iki sıfatta, bana ortak olmak isteyenlere, çok acı azap ederim.* buyurulmaktadır. Şair azâmet sahibi Allah Teâlâ'nın eşi ve benzerinin olmadığını bildirmesiyle bütün âbidlerin ve zâhidlerin O'nun yüceliği karşısında gösterişten uzak ibadete etmeye başladıklarını dile getirmiştir:

*Leysel kemislihî şey'ün*²³² didüñ iy Zü'l-kibriyâ

‘Âbidîn ü zahidîn itdi ‘ibâdet bî-riyâ

Bezcizâde Muhyiddîn Efendi (Mutlu, 2008: 30/19)

2.88. Zü'l-Minen

Kelime olarak *minnet sahibi* demektir. Allah Teâlâ'nın mahlûkatına verdiği sayısız nimetler karşısında bütün varlık O'na şükretmekle mükelleftir. Lârendeli Hamdî dua ifadesi olan aşağıdaki beytinde dünyadan ahirete geçerken Allah Teâlâ'nın kendisine lütfuyla muamele etmesini dilemektedir:

Sen ‘inâyet eyle Hamdî bendeñe ey Zü'l-minen

Bu fenâ dârından itdükde bekâya intikâl

Lârendeli Hamdî (Kütük, 2002: 398/111)

Esmâ-i Hüsnâ dışında Allah Teâlâ'nın sayısız isim ve sıfatı vardır. Bunların 88'i incelediğimiz tevhidlerde çeşitli vesilelerle yer almıştır. Bu isimler bazen Arapça, bazen Farsça bazen Türkçe olsa da hepsinin ortak yönü Allah Teâlâ'yı en güzel şekilde ifade etmede birer araç olmalarıdır. Şairlerimiz de bu isim ve sıfatlara tevhidlerinde en güzel biçimde yer vermişlerdir.

3. ALLAH TEÂLÂ'NIN SIFATLARI

Sıfat, Allah Teâlâ'nın zatına nispet edilen bir kavramdır. Kâinatın yaratıcısı ve yöneticisi olan Allah Teâlâ, zihnî bir varlık olmanın ötesinde fiilen de mevcuttur. Fakat insanı sınırlandıran fizyolojik şartlar O'nu dünya hayatında görme imkânı vermemektedir. Bu yüzden inanan ve inandığına ibadet etmek isteyen insan için Allah Teâlâ'nın bazı sıfatlarla nitelendirilmesi kaçınılmazdır. Şairin dediği gibi her ne kadar Allah Teâlâ'nın zatının mahiyeti akılla bilinemese de yarattığı âlemler O'nun kudretinin nişanesidir:

Bilinmez ‘akl ile mâhiyyet-i Hak

Dü ‘âlemdür şuhûd-i kudret-i Hak

Ûdî (Kutlar, 2005: 99/3)²³³

²³² “O'nun benzeri hiçbir şey yoktur...” (Şûrâ, 42/11)

Kur'ân-ı Kerîm'de sıfat kelimesi geçmemekte buna karşılık Allah Teâlâ'ya nispet edilmiş olarak *isim* ve *esmâ* kelimeleri zikredilmektedir. Dolayısıyla Allah Teâlâ'nın isim ve sıfatları arasında çok belirgin bir ayırım söz konusu değildir. Bu konu İbrâhim Şânî tarafından da dile getirilmiştir. Ona göre Allah Teâlâ'nın esması sıfatlarının aynası, sıfatları da zatının aynasıdır:

Cümle esmâ sıfâtına mir'ât

Sıfatı dahi zâtına mir'ât

İbrâhim Şânî-i Lârendevî (Alparslan, 2007: 104/221)

Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de ve hadislerde geçen isimlerin dışında başka isim ve sıfatlarla da tavsif edilmiştir. Bu sıfatların sayısı artınca İslâm âlimleri tarafından sınıflandırılmıştır. Sünnî kelâm kitaplarında görülen yaygın bir tasnife göre sıfatlar *tenzihî*, *sübûtî* ve *filî* olmak üzere üç gruba ayrılmıştır. Biz de genel kabul gören bu sınıflandırmayı çalışmamızda esas aldık.

İncelediğimiz tevhidlerde bu sıfatlara yer verilmiştir. Ancak çoğu zaman Allah Teâlâ'nın hangi sıfatla nitelenirse nitelensin lâyıkıyla vasf edilemeyeceğine dair ifadeler bulunmaktadır. Behiştî, hitabeti güçlü insanların dahi Allah Teâlâ'nın zatını vasf etmeye çalıştığı zaman dillerinin lâl olacağını ifade eder:

Kim ola vasf-ı zâtuñdan ura kâl

Sıfâtuñda zebân-ı nâtika lâl

Behiştî (Yeniterzi, 2001: 102/41)²³⁴

Allah Teâlâ'nın zatının insanoğlu tarafından tam manasıyla idrak edilebilmesi mümkün değildir. Çünkü insan akli bunu yapabilmekten acizdir. Tevhidlerde bu konuya sıkça yer verilmiştir. Şairler şiirlerinde Allah Teâlâ'yı vasf etmeye çalışırken bu konuda ne kadar yetersiz kaldıklarını belirtmişler; insan aklının O'nun zatını ve sıfatlarını idrak etmekten aciz olduğunu dile getirmişlerdir:

Ne idrâk irişür ol küh-i zâta

Ne hiç fikr irişür gavr-ı sıfâta

Dükâkinzâde Ahmed Bey (Süzen, 1994: 3/28)²³⁵

²³³ Bursalı Rahmî (Birinci, 2007: 46/17; 50/45); Kadıoğlu Şeyh Mehmed (Sak, 2009: 148/69).

²³⁴ Lârendeli Hamdî (Kütük, 2002: 398/109).

²³⁵ Behiştî (Aydemir, 2000: 174/17); Hadîdî (Öztürk, 1991: 4/44); Hızrî (Belen, 1997: 34/52); İbrâhim Şânî-i Lârendevî (Alparslan, 2007: 104/213); Üsküplü İshak Çelebi (Çavuşoğlu-Tanyeri, 1989: 17/2; 20/12).

Üsküplü İshak Çelebi Allah Teâlâ'nın sıfatlarını hakkıyla eda etmenin mümkün olmadığını, bunu yapabilenlerin de edalarını dahi yeniden kaza etmeleri gerektiğini belirtir:

Bir kimse yok edâ ide hakk-ı sıfâtunu
Zîrâ ki her edâsına lâzım olur kazâ

Üsküplü İshak Çelebi (Çavuşoğlu-Tanyeri, 1989: 17/6)

Çünkü bütün mahlûkat sonradan yaratıldığı halde Allah Teâlâ ezelî ve ebedîdir. O'nun kemâl-i zatı bütün noksanlıklardan münezzehtir. Bu yüzden eşref-i mahlûk da olsa insanın yaratıcısının zatına vâkîf olması mümkün değildir:

Mükevvenâta hudûs ol kadîmdendir kim
Kemâl-i zâtına mümkün değil kabûl-i fenâ

Fuzûlî (Akyüz ve diğ., 2000: 26/48)

Bu kadar yüce olan varlığın kulları tarafından tanınabilmesi için bazı nişanelere ihtiyaç vardır. Allah Teâlâ'nın vasf edildiği sıfatlardan bazıları fiilleriyle ortaya çıkmıştır. Fiillerine bakan insan O'nun vasıfları hakkında bilgi sahibi olabilir:

Kün²³⁶ didi ol oldı peydâ kâyinât
İtdi zâtından zuhûr onca sıfât

Edirneli Nazmî (Altun, 2004: 58/54)²³⁷

Gubârî'ye göre ise Allah Teâlâ'nın zatının mahiyeti sıfatlarında gizlidir. Kim bu sıfatlara vâkîf olursa O'nun büyüklüğü karşısında hayranlığı artar:

İy sıfâtda zâtını pinhân iden
'Âlemi hayrân u ser-gerdân iden

Gubârî (Karadağ, 1999: 80/113)²³⁸

Her ne kadar Allah Teâlâ çeşitli sıfatlarla vasf edilse de O zamandan ve mekândan münezzehe olduğu gibi bu sıfatlardan da ötedir. Zira beşerî aklın ilâhî varlığı tam manasıyla tavsif etmesi mümkün değildir:

Niçe vasf idem seni sen bî-sıfat
Niçe idem bende yokdur ma'rifet

Kadioğlu Şeyh Mehmed (Sak, 2009: 150/88)²³⁹

²³⁶ “Bir şeyi dilediğinde ona sadece “Ol!” der, o da hemen olur.” (Bakara, 2/117)

²³⁷ Eyyübî (Akkuş, 1991: 24/46).

²³⁸ Lâmi'î Çelebi (Erkal, 1998: 70/109).

Sonuç olarak Allah Teâlâ insanı mahlûkatın en şerefli kılmış ve onu zatına ve sıfatlarına mazhar eylemiştir. Bu durum insanın Allah Teâlâ'yı tam manada vasf edemediği halde kendisine verilen değeri göstermesi açısından oldukça önemlidir:

Eşref-i ekvân kılup ol pâk Zât

İder anı mazhar-ı zât u sıfât

Lâmi'î Çelebi (Ayan, 1998: 114/106)²⁴⁰

3.1. Tenzîhî Sıfatlar

Allah Teâlâ'nın zatını niteleyen ve onun aşkınlığını ifade eden sıfatlardır. Bu sıfatlar acz, eksiklik ve yaratılmışlık gibi ulûhiyete nispet edilmesi mümkün olmayan kavramlardır. Bu tür kavramların zattan uzaklaştırılması suretiyle Allah Teâlâ nitelendirilmiş olur. Buna göre tenzîhî sıfatlar Allah'ın *ne olmadığı* anlatan sıfatlardır. Bunlar *vücûd, kıdem, bekâ, vahdâniyet, muhâlefetün li'l-havâdis, kıyâm bi nefsihî* olmak üzere altı tanedir. Buradan hareketle Behiştî Allah Teâlâ'nın bütün noksanlıklardan uzak oluşunu şu şekilde dile getirmiştir:

Mukaddesdür kemâlâtında zâtı

Müberrâdur nakâyısdan sıfâtı

Behiştî (Yeniterzi, 2001: 99/3)

3.1.1. Vücûd

Tenzîhî sıfatlardan biridir. *Var olmak* demektir. Allah vardır, varlığı başkasından değil, zatının gereğidir, varlığı zorunludur. Vücûdun zıddı olan yokluk, Allah Teâlâ hakkında düşünülemez.²⁴¹

Her şeyi O yaratmıştır, O olmasaydı hiçbir şey olmazdı. Allah Teâlâ'nın dışındaki hiçbir varlık kendiliğinden meydana gelmemiştir; hepsi O'nun yaratmasıyla var olmuştur; hayatlarını yine O'nun lütfu ve keremiyle devam ettirmektedirler. Mesela insanların ve hayvanların gıda maddelerine, suya, temiz

²³⁹ Abdî (Güzelova, 2008: 209/51); Hızrî (Belen, 1997: 31/11); Kadıoğlu Şeyh Mehmed (Sak, 2009: 150/103); Kemal Paşazâde (Demirel, 1983: 30/86, 88); Lâmi'î Çelebi (Tezcan, 1994: 79/8); Şemseddîn-i Sivâsî (Çöm, 2007: 188/17); Şükrî-i Bitlisî (Argunşah, 1997: 47/18).

²⁴⁰ Abdî (Güzelova, 2008: 207/24-25).

²⁴¹ TDV İlmihal-I (İman ve İbadetler), Ankara 2007, s. 88.

havaya ve güneş enerjisine ihtiyaçları vardır. Allah Teâlâ ise böyle değildir. O, varlığını devam ettirebilmesi için hiçbir şeye muhtaç değildir. Zira diğer varlıkların muhtaç oldukları şeyleri de yaratan O'dur. Bu yüzden insanoğlu O'nun verdiği nimetlere şükretmekle yükümlüdür. Şükre lâyık yegâne varlık Allah Teâlâ'nın zatıdır:

Aña lâyıkdır rükû' ü hem sücûd
 Anuñ için-kim anuñdur pes vücûd
 Gubârî (Karadağ, 1999: 79/98)²⁴²

Allah Teâlâ vardır, varlığında asla şüphe yoktur. Aklını, mantığını ve muhakeme gücünü kullanan, gökleri, yıldızları, yeri, bitkileri, hayvanları, ormanları, meyveleri ve daha nice varlıkları düşünen insan, bütün bunları yaratan, onları yöneten bir varlığın olduğunu anlar.²⁴³ O vardır ve sayısız varlığı var eden yine O'dur:

Zihî kâdir ki maktûrâtı bî-hadd
 Zihî mevcûd ki mevcûdâtı bî-'add
 Zarîfî (Turhan, 1995: 77/6)

Allah Teâlâ'nın varlığı zorunludur. Kelâm ilminde bu durum *vâcibü'l-vücûd* kavramıyla ifade edilmektedir. İncelediğimiz tevhidlerde şairler Allah'ın varlığının zorunlu oluşunu dile getirmişlerdir:

Hamd aña kim vücûdî vâcibdür
 Gayrı maglûb u kendü gâlibdür
 Mu'îdî (Kara, [?]: [?]/28)²⁴⁴

Allah Teâlâ'nın varlığı çeşitli delillerle ispat edilmeye çalışılmıştır. Bu konuda kâinatın varlığı en büyük delil olarak gösterilmiştir:

Varlığınuñ güvâhidur dü-binâ
 Şâhid-i zâtıdur bu arz u semâ
 İbrâhim Şânî-i Lârendevî (Alparslan, 2007: 92/60)²⁴⁵

²⁴² Ca'ferî (Dereli, 2003: 164/2).

²⁴³ İsmail Karagöz, "Zâtî Sıfatlar", *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, Ankara 2006, s. 707-708.

²⁴⁴ Ca'ferî (Dereli, 2003: 139/13); Hızrî (Belen, 1997: 31/6; 34/57).

²⁴⁵ İbrâhim Şânî-i Lârendevî (Alparslan, 2007: 92/62); Kemal Paşazâde (Demirel, 1983: 29/77).

Tasavvuftaki *vahdet-i vücûd* nazariyesine göre yaratılmış olan her varlık Allah Teâlâ'nın varlığının aynası olarak telakki edilmektedir. Bu görüş tevhidlere yansımıştır:

Müsebbihdür egerçi cümle zerrât

Vücûdı mümkünâtun saña mir'ât

Şemseddîn-i Sivâsî (Çöm, 2007: 187/4)²⁴⁶

Allah Teâlâ'nın yokluğu düşünülemez. Çünkü hiçbir varlık yaratılmamışken O vardı. Zaten O olmasaydı kâinat da olmazdı. Allah Teâlâ cömertliğinin bir eseri olarak kâinatı yaratmıştır:

Vücûdı bahtıdı vü zâtı mutlak

Cihân yogıdı Hak varıdı ancak

Kemal Paşazâde (Demirel, 1983: 26/38)²⁴⁷

Yoğı var eyleyen vücûduñdur

Bizi küstâh iden bu cûduñdur

Latîfî (Sevgi, 1993: 56/19)²⁴⁸

Tevhid ilkesi Allah Teâlâ'nın varlığıyla birlikte birliğini de zorunlu kılmaktadır. Bu yüzden şairler Allah Teâlâ'nın varlığından bahsederken birliğini de dile getirmişlerdir:

Hakkâ ki hemin vücûd birdür

Bir zâta vücûd münhasırdur

Fuzûlî (Doğan, 1996: 26/131)²⁴⁹

3.1.2. Kıdem

Ezelî olmak, başlangıcı olmamak demektir. Hiçbir zaman düşünülemez ki, bu zamanda Allah Teâlâ henüz var olmamış olsun. Çünkü zaman denilen şeyi de O yaratmıştır. Varlığı ezelî yani kadîm olandır. Kıdem sıfatının zıddı olan sonradan

²⁴⁶ Gelibolulu Âlî (Aksoyak, 2003: 136/223); Gubârî (Karadağ, 1999: 80/100); İbrâhim Şânî-i Lârendevî (Alparslan, 2007: 104/223).

²⁴⁷ 'Abdî (Güzelova, 2008: 207/26); Emîrî (Çöm, 2001: 67/31); Kemal Paşazâde (Demirel, 1983: 27/50); Şerîfî (Kültürel-Beyreli, 1999: 1/14).

²⁴⁸ Bursalı Rahmî (Birinci, 2007: 47/24); Celâlîzâde Sâlih Çelebi (Kütük, 1995: 109/25); Hüseyin-i Sirozî (Karaçuha, 2005: 9/66).

²⁴⁹ Gelibolulu Âlî (Aksoyak, 2003: 140/265); Lâmi'î Çelebi (Erkal, 1998: 76/276); Şemseddîn-i Sivâsî (Çöm, 2007: 188/15).

olma yani hudûs Allah Teâlâ hakkında düşünülemez.²⁵⁰ Şairler tevhidlerinde Allah Teâlâ'nın varlığının bir başlangıcı olmamasını sık sık vurgulamışlardır:

Bir evveldür ki yokdur ibtidâsı

Bir âhirdür ki yokdur intihâsı

Hadîdî (Öztürk, 1991: 3/38)²⁵¹

Allah Teâlâ'nın dışındaki bütün varlıkların sözgelimi güneşin, ayın, dünyanın, yıldızların, gezegenlerin, insanların, hayvanların, bitkilerin bir evveli, bir başlangıcı, yaratıldıkları ve var olmaya başladıkları bir zamanları vardır. Çünkü bu varlıklar önceleri yok iken sonradan Allah Teâlâ'nın yaratmasıyla var olmuşlardır. Hâlbuki O böyle değildir. O'nun varlığının evveli ve başlangıcı yoktur. Çünkü O, varlığı zorunlu olandır. Geriye doğru ne kadar gidilirse gidilsin O'nun bulunmadığı bir zaman düşünülemez. Taşlıcalı Yahyâ'nın dediği gibi daha zemin ve zaman yokken Allah Teâlâ hep vardı. Zira O zemini, zamanı, kısacası kâinatı yaratan varlıktır:

Dahı yoğ iken bu zemîn ü zamân

Hazret-i Hak var idi ancak hemân

Taşlıcalı Yahyâ (Kayabaşı, 1991: 12/123)²⁵²

Allah'ın varlığının bir başlangıcının bulunması, O'nun yaratılmış olması anlamına gelir ki bu Allah için muhaldir, çünkü yaratılmış olan ilâh olamaz. Allah Teâlâ yaratılmış değildir, zâtı ve sıfatlarıyla kadimdir.²⁵³ Allah Teâlâ'nın kıdem sıfatı tevhidlerde bazen O'nun ezeli olduğunun ifade edilmesiyle belirtilmiştir. Allah Teâlâ'nın bazı isim ve sıfatları genellikle zıtlarıyla birlikte zikredilmiştir. Bu yüzden şairler O'nun ezeli olma vasfını ebedi olma vasfıyla birlikte anmışlardır:

Aña k'oldur kamunuñ ibtidâsı

Ezeldür hem ebed yok intihâsı

²⁵⁰ İlmihal-I, s.88.

²⁵¹ 'Abdî (Güzelova, 2008: 207/31; İnce, [?]: 163/5); Âsafî (Eroğlu, 2007: 181/8); Edimeli Nazmî (Altun, 2004: 58/55); Emîrî (Çöm, 2001: 67/32); Hızrî (Belen, 1997: 31/7); Şemseddîn-i Sivâsî (Hasırcı, 2001: 2/15); Taşlıcalı Yahyâ (Yoldaş, 1993: 84/98; Akkaya, 1996: 249/85); Zâtî (Armutlu, 1998: 422/20).

²⁵² 'Abdî (İnce, [?]: 163/6; Güzelova, 2008: 207/21); Ahmed Rıdvan (Tavukçu, 2000: 219/34); Derviş (Doğan, 2007: 31/7); Emîrî (Çöm, 2001: 67/31); Şerîfî (Kültürel-Beyreli, 1999: 1/15); Üsküplü Atâ (Aksoyak, 2006: 95/3); Za'îfî (Akalin, 2001: 493/69).

²⁵³ İsmail Karagöz, "Zâtî Sıfatlar", *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, Ankara 2006, s. 708.

Manisalı Câmi'î (Harmancı, 2003: 241/47)²⁵⁴

İnsanoğlu zaman ve mekân algısına sahiptir. Bu yüzden bu mefhumlardan münezzehten olan bir varlığı idrak edebilmek mümkün değildir. Sûzî Çelebi insan aklının Allah Teâlâ'nın ezeli ve ebedî oluşunu tam manasıyla bilemeyeceğini ifade etmiştir:

Ne bildi evvelin nefsi-i mükemmel

Ne irdi âhırına 'akl-ı evvel

Sûzî Çelebi (Levend, 1956: 233/66)²⁵⁵

Allah Teâlâ'nın başlangıcı yoktur. Mutlak manada kadim olan tek varlık O'dur. İnsanın aklı O'nun ezeli ve ebedî oluşunu idrak edemez. Bu yüzden bu durum ispat da edilemez:

Bî-bidâyet yokdur anuñ zâtına

Olmaya imkân bunuñ isbâtına

Ca'ferî (Dereli, 2003: 168/2)

Netice itibariyle Allah Teâlâ'nın ne bir başlangıcı ne de sonu vardır. O ezeli ve ebedî olan tek varlıktır:

*Yâ men ahâta ilmüke'l-eşyâe küllehâ*²⁵⁶

Ne ibtidâ sana mutasavver ne intihâ

Fuzûlî (Akyüz ve diğ., 2000: 131/1)

3.1.3. Bekâ

Varlığının sonu olmamak, ebedî olmak demektir. Allah Teâlâ'nın sonu yoktur. Ezeli olanın ebedî olması da zorunludur. Bekânın zıddı olan sonu olmak Allah Teâlâ hakkında düşünülemez. Ne kadar ileriye gidilirse gidilsin, O'nun olmayacağı bir an mümkün değildir.²⁵⁷ Şair Zâtî aşağıdaki beytinde Allah Teâlâ'nın baki vasfını ve zatının fenadan münezzehten oluşunu dile getirmiştir:

O bir bâkî durur yokdur fenâsı

Fenâ görmez anuñ 'ayn-ı bekâsı

²⁵⁴ Hızrî (Belen, 1997: 31/6); Manisalı Câmi'î (Harmancı, 2003: 237/6); Nidâî (Solak, 1987: 1/3).

²⁵⁵ Ca'ferî (Dereli, 2003: 140/19); Üsküplü İshak Çelebi (Çavuşoğlu-Tanyeri, 1989: 17/5).

²⁵⁶ "Ey ilmiyle bütün şeyayı kuşatan Allah!"

²⁵⁷ İlmihal-I, s.88.

Zâtî (Armutlu, 1998: 422/21)²⁵⁸

Allah Teâlâ *Hayy*'dir yani hayat sahibidir. Ancak O'nun hayatı ebedîdir. Varlıklar arasında yalnız O'nun varlığı baki, O'nun dışındaki her şey fânidir. Çünkü varlık O'nun emriyle yaratılmıştır:

Zihî Hayy kim hayât-ı câvidânî

Vücûdî bâkî ancak ğayr-ı fânî

Zarîfî (Turhan, 1995: 77/7)²⁵⁹

Sonlu olmak, ölümlü olmak, bir gün yok olmak, yaratılmış varlıkların özelliğidir. Kâinatta gördüğümüz ve görmediğimiz, küçük ve büyük bütün varlıklar sonludur, ölümlüdür, bir gün yok olacaklardır. Allah Teâlâ ise böyle değildir. O, yaratılmadığı için fânî, sonlu ve ölümlü değildir. O, varlığı zorunlu olandır, sonsuz hayat sahibidir. Her canlı ölecek, O ebedî kalacaktır.²⁶⁰ Şairler Allah Teâlâ'nın sonsuz oluşunu tevhidlerinde açıkça ifade etmişlerdir:

Evvelidür cümleñ bî-ibtidâ

Âhiridür zâtına yok intihâ

Âsafî (Eroğlu, 2007: 181/8)²⁶¹

Kıdem sıfatında belirtildiği gibi Allah Teâlâ'nın baki oluşu kadim oluşuyla birlikte zikredilmiştir. Çünkü O, ezeli olduğu gibi ebedîdir. Varlığının başlangıcı olmadığı gibi sonu da yoktur. Tevhidlerde bu iki vasıf genellikle birlikte zikredilmiştir:

Bir evvelsin ki yok durur bidâyet

Bir âhirsın ki irişmez nihâyet

Hızrî (Belen, 1997: 31/7)²⁶²

Allah Teâlâ'nın varlığının sonu olmaması, sonlu bir varlık olan insan için idraki mümkün olmayan bir gerçekliktir. Bu yüzden şairler insan aklının ve idrakinin bu durum karşısındaki acziyetini çeşitli şekillerde ifade etmişlerdir:

²⁵⁸ Hadîdî (Öztürk, 1991: 3/37).

²⁵⁹ Emîrî (Çöm, 2001: 67/31).

²⁶⁰ İsmail Karagöz, "Zâtî Sıfatlar", *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, Ankara 2006, s. 708.

²⁶¹ Emîrî (Çöm, 2001: 67/32); Hadîdî (Öztürk, 1991: 3/38); Manısalı Câmi'î (Harmancı, 2003: 241/47); Şerîfî (Kültürel-Beyreli, 1999: 1/15); Taşlıcalı Yahyâ (Kayabaşı, 1991: 21/211).

²⁶² 'Abdî (Güzelova, 2008: 207/21, 31; İnce, [?]: 163/6); Edirneli Nazmî (Altun, 2004: 58/55); Hızrî (Belen, 1997: 31/6); Manısalı Câmi'î (Harmancı, 2003: 237/6); Nidâî (Solak, 1987: 1/3); Şemseddîn-i Sivâsî (Hasırcı, 2001: 2/15); Taşlıcalı Yahyâ (Yoldaş, 1993: 84/98); Za'îfî (Akalin, 2001: 493/69).

Senün zât-ı şerîfüne nihâyet

Bulunmaz fehm ü idrâk ile gâyet

Hızrî (Belen, 1997: 32/14)²⁶³

Allah Teâlâ'nın varlığının zevalsiz olması *lâ-yezâl* ve *lem-yezal* ifadeleriyle dile getirilmiştir. Bu ifadeler incelediğimiz tevhidlerde değişik şekillerde ancak sık sık yer almıştır:

Yaradan cinn ü insânı kadîm ü lâ-yezâl Allâh

Özinden gayrısı fânî mukîm ü bî-zevâl Allâh

Güvâhî (Hengirmen, 1983: 90/2)²⁶⁴

Di kanda nihâyet ola iy 'âkıl ü dânâ

Ol lem-yezeli zâta ki hergiz ezel olmaz

Ca'ferî (Dereli, 2003: 434/3)²⁶⁵

3.1.4. Vahdâniyyet

Allah Teâla'nın zâtında, sıfatlarında ve fiillerinde bir ve tek olması, eşi, benzeri ve ortağının bulunmaması demektir. Vahdâniyyetin zıddı olan birden fazla olmak, eşi ve ortağı bulunmak, Allah Teâlâ hakkında düşünülmesi imkânsız olan sıfatlardandır. İslam'a göre Allah Teâlâ'dan başka ilâh, yaratıcı, tapılacak, sığınılacak, hüküm ve otorite sahibi bir varlık yoktur.²⁶⁶ Şayet öyle bir durum söz konusu olsaydı kâinatta düzenin varlığı muhal olurdu.

Allah Teâlâ'nın varlığına imandan sonra tevhid inancının en temel ilkesi olan Allah Teâlâ'nın birliğine iman, bunu konu edinen şiir türü olan tevhidlerde ele alınmıştır. Dolaylı şekilde ele alındığı beyitleri bir kenara bırakırsak yüze yakın beyitte doğrudan bu konu işlenmiştir. Çalışmamızda bu beyitlerin tamamına yer vermek mümkün olmadığı için diğer bölümlerde yaptığımız gibi mana itibariyle yakın beyitlerden birini izah edip diğerlerini dipnotta vermeyi uygun gördük.

²⁶³ Sûzî Çelebi (Levend, 1956: 233/66).

²⁶⁴ Ca'ferî (Dereli, 2003: 164/1); Gelibolulu Âlî (Arslan-Aksoyak, 1998: 58/64); Hüseyin-i Sirozî (Karaçuha, 2005: 7/47; 9/65); İbrâhim Şânî-i Lârendevî (Alparslan, 2007:92/54); Lârendeli Hamdî (Kütük, 2002: 397/95); Taşlıcalı Yahyâ (Kayabaşı, 1991: 24/240; 27/274, 276); Yenipazarlı Vâlî (Köksal, 2003: 208/55).

²⁶⁵ Hüseyin-i Sirozî (Karaçuha, 2005: 9/65).

²⁶⁶ İlmihal-I, s.89.

Şükrî-i Bitlisî, Allah Teâlâ'nın birliğinin kâinattaki düzenden anlaşılabilceğini dile getirmiştir:

Yirde gökde yokdur andan gayrı zât

Olsa olurdu fesâd u müşkilât

Şükrî-i Bitlisî (Argunşah, 1997: 47/16)²⁶⁷

Zâtî aynı durumu *âlemlerin sahibinin Allah Teâlâ olduğu, zaten bir mülkün iki mâlikin olamayacağı* şeklinde ifade etmiştir:

Anuñdur mülk-i 'âlem birdür Allâh

Sığışmaz bir vilâyetde iki şâh

Zâtî (Armutlu, 1998: 421/16)

Hâşimî'nin beytinde ifade bulduğu gibi Allah Teâlâ birdir ve O'nun birliğine dair hiçbir şüphe yoktur:

Çü birdür birliğine hîç şek yok

Ki levhinde anuñ bir harfe hak yok

Hâşimî (Ece, 1996: 74/161)²⁶⁸

İslam dininin tevhit dini olması, Allah'ın tek ilâh ve tek mabut olması esasına dayanır. O'ndan başka ilâh kabul etmek, çok tanrıçılık şirkidir, Allah'a ortaklar koşmaktır. Şirk ise en büyük zulüm, en büyük günahdır. O'nun herhangi bir eşi olmadığı gibi kendisine bir aile de isnat edilemez. Çünkü O bütün bunlardan münezzehtir:

Birdür ol yokdur şerîki dekdeşi

Ne oğul ne atası var ne eşi

Zâ'ifî (Koçin, 1991: 56/30)

Allah Teâlâ'nın tek olması, iman esaslarından biridir. Mümin olabilmek için sadece Allah Teâlâ'nın varlığını kabul etmek yetmez; O'nun varlığı ile birlikte tek ilâh, tek ma'bud ve tek yaratıcı olduğuna ve Kur'ân-ı Kerîm'de bildirilen bütün niteliklerine iman etmek gerekir.²⁶⁹ O'nun sayısız ismi ve sıfatı vardır. Ancak Allah Teâlâ'nın sıfatları çok olsa da zatı tektir:

²⁶⁷ Kıyâsî (Aksoylu, 2007: 71/13).

²⁶⁸ Taşlıcalı Yahyâ (Kayabaşı, 1991: 20/200).

²⁶⁹ İsmail Karagöz, "Zâtî Sıfatlar", *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, Ankara 2006, s. 708-709.

Sıfatlar dürlü illâ zât birdür

Hakîkat şems ile zerrât birdür

Yemînî (Tepeli, 2002: 97/14)

Allah Teâlâ'nın varlığı ve birliği Kur'ân-ı Kerîm'de en kısa ve öz bir şekilde İhlâs Suresi'nde verilmiştir. Buna dayanan şair bu sureden iktibas ettiği ayetle Allah Teâlâ'nın birliğini vurgulamıştır:

Vahdetüñ da'vâsı üzre yâ Samed

Oldı şâhid *kul hüva'llâhü'l-ehad*²⁷⁰

Kıyâsî (Aksoylu, 2007: 71/12)

Tasavvufta esas olan kesrette vahdeti görmektir. Bir olan Allah Teâlâ'nın isim ve sıfatlarıyla tecelli edip çokluk halinde görünmesine *kesret* denir. Bu çokluğun hakiki bir varlığının olmadığını kavrayıp var olarak yalnızca Allah Teâlâ'yı görmeye ise *vahdet* denir. (Uludağ, 2005: 212) Selikî âlemdeki kesretin dahi Allah Teâlâ'nın zatının vahdetine işaret ettiğini ifade etmektedir:

Zât-ı bî-çûnuñda kesret oldı aslı vahdetüñ

Kesret-i 'âlem olupdur vahdetüñe yine dâl

Selikî (Zülfe, 2009: 184/7)²⁷¹

Gelibolulu Âlî, Allah Teâlâ'nın zatının birliği içinde bin bir tane ismi gizli olduğunu, bunların aşikâr olduğunda her birine dair yüzlerce eser yazılabileceğini dile getirmektedir:

Vahdet-i zâtuñda 'ayân biñ bir ad

Her biri sad menkabe-i müstezâd

Gelibolulu Âlî (Arslan-Aksoyak: 58/68)

Kâinattaki pek çok varlık Allah Teâlâ'nın birliğinin şahididir. Çünkü kâinatın muhteşem düzeni ancak bir olan yaratıcının eseri olabilir. Ay ve güneş, yer ve gök, can ve gönül kısacası O'nun zatının dışında var olan her şey bu şehadetin bir parçasıdır. Şairler tevhidlerinde bu konuya örnek olacak pek çok ifadeye yer verirler:

Şâhid-i vahdeti bu kevn ü mekân

Zikr ider birliğini iki cihân

Taşlıcalı Yahyâ (Yoldaş, 1993: 83/94)²⁷²

²⁷⁰ “De ki: O Allah birdir.” (İhlâs, 112/1)

²⁷¹ Gelibolulu Âlî (Aksoyak, 2003: 138/243); Şemseddîn-i Sivâsî (Hasırcı, 2001: 2/17).

Allah Teâlâ'nın varlığını ve birliğini kalbiyle tasdik edip diliyle ikrar eden her kişi İslâmî kurallara göre Müslüman olmuş demektir. Emîrî kendi varlığında bu gerçeğin vuku bulduğunu, her an dilinden Allah Teâlâ'nın zikrini düşürmediğini ifade etmektedir:

Hudâniñ vahdetine kıldım ikrâr

Dem-â-dem dilde zikri ola tekrâr

Emîrî (Üst, 2007: 962/2)

Sûzî Çelebi, Allah Teâlâ'nın varlığını ve birliğini inkâr eden insanların dahi hal diliyle tevhid inancının hakikatine işaret ettiğini dile getirmiştir:

Bilür 'ârif ki her câhid mukirdür

Zebân-ı hâl ile dir Tanrı birdür

Sûzî Çelebi (Levend, 1956: 233/69)

Tevhide şahit olan yalnız insanoğlu değildir. Gökyüzündeki kuşlardan su altındaki balıklara kadar kâinattaki bütün varlıklar hal diliyle Allah Teâlâ'nın varlığını ve birliğini tespih etmektedirler:

Zâtuñı tevhîd ider yir yir lisân-ı hâl ile

Birliğün gûyâsıdur eşyâ semâdan tâ semek

Celâlzâde Sâlih Çelebi (Kütük, 1995: 109/28)²⁷³

Bir görüşe göre Allah Teâlâ'nın varlığını ve birliğini akılla idrak etmek mümkündür. Çünkü yukarıda ifade edildiği gibi insan dâhil her mahlûk bu gerçeğe şahadet etmektedir. Edirneli Nazmî Allah Teâlâ'nın kemâl-i kudretini düşünen herkesin O'nun birliğini idrak edebileceğini söylemektedir:

Fikr iden anuñ kemâl-i kudretin

Bilür aslı birle vahdâniyetin

Edirneli Nazmî (Altun, 2004: 58/49)²⁷⁴

Hüseyn-i Sirozî ise Allah Teâlâ'nın birliğinin akılla idrak edilebileceği fikrine karşı çıkmaktadır. O aşağıdaki beytinde fâni olan insanın baki olan Allah Teâlâ'nın

²⁷² Ca'ferî (Dereli, 2003: 169/13); Edhemî (Kaplan, 1999: 93/11); Emîrî (Üst, 2007: 963/9; Çöm, 2001: 71/88); Gelibolulu Âlî (Aksoyak, 2003: 137/238); İbrâhim Şânî-i Lârendevî (Alparlan, 2007: 106/248); Nidâî (Solak, 1987: 1/2); Taşlıcalı Yahyâ (Çavuşoğlu, 1979: 3/72, 79; Kayabaşı, 1991: 20/199).

²⁷³ Ca'ferî (Dereli, 2003: 165/7); Kemal Paşazâde (Demirel, 1983: 32/110-11).

²⁷⁴ Yenipazarlı Vâlî (Köksal, 2003: 207/38).

zatının birliğini çeşitli sıfatlarla vasf ederek açıklamaya çalışsa da yine de bilemeyeceğini ifade etmektedir:

Beyân u sıfata irmez anuñ hiç ‘akl ile idrâk
Bilür mi fânî olanlar ki nedir vahdeti ol zât

Hüseyn-i Sirozî (Karaçuha, 2005: 6/42)

Varlık Allah Teâlâ'nın birliğine delâlet etmektedir. Çünkü O'nun kemâl-i kudretiyle yoktan var edilen her varlık, kâinattaki muhteşem düzenin bir parçası olarak Allah Teâlâ'nın birliğine işaret etmektedir:

Cümleten mazhar-ı envâr-ı şühûd
Mâsivâ vahdetüñe oldı güvâh

Gelibolulu Âlî (Aksoyak, 2003: 137/238)²⁷⁵

Bütün bunların ötesinde insan, Allah Teâlâ'ya inanıp bağlanmışsa Allah Teâlâ'nın zatının birliği yine O'nun şهادetiyle ispat olunmaktadır:

Da‘vî-yi dîn idene vahdet-i zât
Şehida’llah ile olur isbât

Taşlıcalı Yahyâ (Yoldaş, 1993: 84/96)²⁷⁶

Kelime-i tevhid İslâm inancının tevhid ilkesinin ifadesidir. Zâtî kelime-i tevhidin Allah Teâlâ'nın varlığını ve birliğini âleme aşikâr eden bir ifade olduğunu dile getirmiştir:

Senüñ o zât-ı cemîlüñle birligüñ dün ü gün
İder cihâna beyân lâ ilâhe illâ’llâh

Zâtî (Armutlu, 1998: 432/129)

Kelime-i tevhidin mana olarak yer aldığı bir diğer beyit Rûmî'ye aittir:

Burada fikr-i âhar perdedir dur
Muhammed hak nebî vü Tañrı birdür

Rûmî (Doğan-Korkmaz, [?]: 2/13)

Ca‘ferî insanın vahdâniyyetle ilişkisini tasavvufî remizlerle izah etmeye çalışmıştır. Ona göre kim nefsinin kesretten arındırmazsa vahdet küpünde bulunan şarabı iyi bir hal üzere bulunmaz. Yani insan gönlünü masivadan temizleyip Allah

²⁷⁵ Fazlî (Özkat, 2005: 128/19); Lâmi‘î Çelebi(Erkal, 1998: 72/184); Taşlıcalı Yahyâ (Yoldaş, 1993: 83/95); Yenipazarlı Vâlî (Köksal, 2003: 206/34, 37); Zâtî (Armutlu, 1998: 430/108).

²⁷⁶ Taşlıcalı Yahyâ (Yoldaş, 1993: 84/97).

Teâlâ'nın birliğini oraya yerleştirmedikçe Allah Teâlâ'ya olan aşkı ve muhabbeti olgunlaşmaz, kemâle ermez:

Kesretten o kim iylemedi nefsinin arı
 Vahdet-i hum içinde anuñ hamrı hal olmaz
 Ca'ferî (Dereli, 2003: 434/5)

Murâdî vahdeti bir denize benzetmiştir. Gönül gemisiyle vahdet denizde hareket edince bu denizin ne kadar engin olduğunu, ancak Allah Teâlâ'ya sığınılarak yol bulunabileceğini ifade etmiştir:

Reftâr idince fülk-i gönül bahr-ı vahdete
 Hadd ü kenâr bulmadı tâ kıla ilticâ
 Murâdî (Kırkkılıç, 1985: 1/12)

Benzer bir teşbih Üsküplü Atâ'nın tevhidinde de vardır. Ona göre insan Allah Teâlâ'nın aşkıyla yanmaz, bu dertle meşgul olmazsa vahdet denizinde yüzemez:

Olmayan derd ü gamuñla âşnâ
 Vahdetüñ bahrında kılmaz âşnâ
 Üsküplü Atâ (Aksoyak, 2006: 98/29)²⁷⁷

Allah Teâlâ'nın birliğini nura benzeten Edhemî ise suyun, toprağın, rüzgârın ve ateşin, kısacası var olan her şeyin bu nura gark olduğunu, karanlıkların sona erdiğini ifade etmektedir:

Âb u hâk u bâd u âteş zîr ü bâm
 Vahdeti nûrında müstağrak tamâm
 Edhemî (Kaplan, 1999: 93/10)²⁷⁸

Yukarıda yer verdiğimiz beyitlerin dışında Allah Teâlâ'nın birliğinin konu edildiği pek çok beyit bulunmaktadır. Konuyu daha fazla uzatmamak için kalan beyitlerin künyelerini dipnotta verdik.²⁷⁹

²⁷⁷ Eyyûbî (Akkuş, 1991: 20/27); İbrâhim Şânî-i Lârendevî (Alparlan, 2007: 105/238).

²⁷⁸ Gelibolulu Âlî (Aksoyak, 2003: 137/238; 138/244); Hüseyin-i Sirozî (Karaçuha, 2005: 6/39) İbrâhim Şânî-i Lârendevî (Alparlan, 2007: 106/250).

²⁷⁹ Hakânî Mehmed Bey (Pala, 2002: 36/31; 40/45); İbrâhim Şânî-i Lârendevî (Alparlan, 2007: 104/219); Lâmi'î Çelebi(Erkal, 1998: 76/276); Manisalı Câmî'î (Harmancı, 2003: 237/6); Mostarlı Hasan Ziyâî (Gürgendereli, [?]: 5/69); Şemseddîn-i Sivâsî (Çöm, 2007: 188/15); Taşlıcalı Yahyâ (Yoldaş, 1993: 85/105; Çavuşoğlu, 1979: 3/75); Yemînî (Tepeli, 2002: 97/15); Yenipazarlı Vâlî (Köksal, 2003: 209/58).

3.1.5. Muhâlefetün li'l-Havâdis

Sonradan olan şeylere benzememek demektir. Allah Teâlâ'dan başka her varlık sonradan olmuştur. Allah Teâlâ, sonradan olan şeylerin hiçbirine hiçbir yönden benzemez. O, kendisi hakkında bizim hatıra getirdiklerimizin de ötesinde bir varlıktır. Bu sıfatın zıddı olan, sonradan olana benzemek ve denklik O'nun hakkında düşünülemez.²⁸⁰

Allah Teâlâ, zatı, sıfatları ve fiilleriyle hiçbir yaratığa benzemez. Mesela insanların gücü, görme, işitme ve bilme gibi yetenekleri vardır. Ancak insanların gücü, görmesi, işitmesi ve bilmesi O'nun gücü, görmesi, işitmesi ve bilmesine benzemez. Zira insanların bu tür vasıfları sınırlıyken Allah Teâlâ'nın zatına ait bütün sıfatları sonsuzdur, sınırsızdır:

Münezzeh zât-ı pâki her sıfatdan

Müberrâdur hudûd-ıla cihetden

Manisalı Câmi'î (Harmancı, 2003: 241/49)²⁸¹

Bu yüzden Allah Teâlâ, sonradan yaratılmış olan varlıklara ait özelliklerin tamamından münezzehtir, müberrâdır:

Her nesne ki fikr eyleyem andan da münezzehtir

Her nesne ki zikr eyleyem andan da mu'arrâ

Fazlî (Özkat, 2005: 130/11)

İnsan Allah Teâlâ'yı yine O'nun bildirdiği şekilde vasf etmeye çalışır. Çünkü O'nun zatına dair bilgiler yine O'nun sözleridir. İnsanların Allah Teâlâ'yı tanıması ancak O'nun kendini tanıtmamasıyla mümkündür:

Kendüyi fehm itmez illâ kendözi

Kendüyi çün söyleyen kendü sözi

Şâhidî İbrahim Dede (Küleççi, 1996: 53/4)

Allah Teâlâ'nın zatının mahiyeti hakkında Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan ayetler şerh edilse dahi O'nun nasıllığı hakkında kesin bir hükme varılması mümkün değildir:

Kişi çün bilemez keyfiyyetini

Nicesi şerh ide mâhiyyetini

²⁸⁰ İlmihal-I, s.88.

²⁸¹ Şerîfî (Kültürel-Beyreli, 1999: 2/32).

Şerîfî (Kültüral-Beyreli, 1999: 2/28)

Çünkü insan bütün bu bilgileri aklıyla kavramaya çalışır. Ancak O'nun vasıfları aklın yetebileceği özelliklerin tamamından ötededir:

Berî durur beşer vasf itdüğinden
İleridür 'ukûlûñ gitdüğinden

Şerîfî (Kültüral-Beyreli, 1999: 2/26)

Yaratılmışlara ait vasıflar noksandır. Çünkü her vasfın kendine ait bir sınırı vardır. Mesela insanların görme vasfı vardır yalnız her şeyi göremezler. Allah Teâlâ bütün bu noksanlıklardan da münezzehtir:

Münezzehdür nakâyısdan müberrâ
Mukaddesdür ma'âyıbdan ta'âlâ

Ahmed Rıdvan (Tavukçu, 2000: 219/43)

Allah Teâlâ'nın berî olduğu bir başka durum ise zaman ve mekândır. Çünkü Allah Teâlâ'ya bir zaman ve mekân atfedilemez. Zaman ve mekân mahlûkat için geçerlidir. Allah Teâlâ yaratılmış değil yaratandır:

Nişânsuzluk durur anuñ nişânı
Mekânsuzluk durur anuñ mekânı

Şerîfî (Kültüral-Beyreli, 1999: 2/27)

Allah Teâlâ mekândan münezzehe olduğu gibi O'nun bulunduğu bir yön de yoktur. O her zaman her yerdedir:

Şeş cihetden sen münezzehsin velî
Toptolusun 'âlem içre iy Ğanî

Âsafî (Eroğlu, 2007: 182/21)

Şairler Allah Teâlâ'yı âlemlere hükmetmesi açısından *padişahların da padişahı* olduğunu vurgulamışlar ve O'nun izzetinin ve kudretinin sonsuz olduğunu dile getirmişlerdir:

Pâdişehler pâdişâhısın ki yok mislûñ senüñ
Milket ü 'izzüñ olupdur bî-zevâl ü lâ-yezâl

Selîkî (Zülfe, 2009: 184/9)²⁸²

²⁸² Mu'îdî (Kara, [?]: [?]/74).

Kelam terminolojisinde *cevher* ve *araz* kavramları vardır. *Araz, zuhur etmek, meydana çıkmak, hâsıl olmak* anlamındaki arz kökünden türemiş bir isim olup *sonradan veya tesadüfen ortaya çıkan, ansızın baş gösteren, varlığı devamlı ve zorunlu olmayan* demektir. Kelam ve felsefe terimi olarak *cevher ve cismin geçici niteliği olup mevcudiyeti ancak kendisini taşıyacak başka bir varlıkla hissedilebilen, kendi başına boşlukta yer tutmayan şey* gibi manalara gelir. (Topaloğlu-Çelebi, 2010: 29) *Cevher* ise Farsça *gevher* kelimesinden Arapçalaşmış olup *kendi başına bulunan, değişmeyen öz varlık* anlamına gelir. Başka bir deyişle *cevher bizzat mekânda yer kaplayan yani bizatihi kaim ve başlı başına mevcut olup mekânda yer kaplaması başkası vasıtasıyla olmayan şey* demektir. (Topaloğlu-Çelebi, 2010: 59) Allah Teâlâ'nın zatı her şeyden olduğu gibi bunlardan da münezzehtir. O'nun fiilleri her türlü sebepten müberrâdır:

Münezzehe zâtı cevherden 'arazdan

Müberrâ cümle ef'âli ğarazdan

Şerîfî (Kültürel-Beyreli, 1999: 1/22)²⁸³

Allah Teâlâ'nın hiçbir şeye benzememesi, Şerîfî tarafından çok güzel bir şekilde izah edilmiştir. Buna göre Allah Teâlâ'nın varlığı ne bir şeyin parçasıdır ne de bütünüdür. Hatta ne de bütünü kendisi O'dur. Kimse de O'nun bir parçası değildir:

Ne cüzendür ne küldendür ne küldür

Kimesne kendüden hem-cüz degüldür

Şerîfî (Kültürel-Beyreli, 1999: 2/30)

Sonuç olarak Allah Teâlâ hiçbir şekilde eşi ve benzeri olmayan bir ilâhtır. Zâtı, sıfatları ve fiilleriyle tektir. Sonradan yaratılmış hiçbir varlık O'nun benzeri olamaz. O mahlûkâta dair her türlü vasıftan münezzehtir, müberrâdır:

Kudret ü kuvvet senündür hiç saña yokdur zevâl

On sekiz bin 'âlem içre bî-nazîr u bî-misâl

Bezcizâde Muhyiddîn Efendi (Mutlu, 2008: 29/18)²⁸⁴

²⁸³ Kemal Paşazâde (Demirel, 1983: 29/72-73); Şerîfî (Kültürel-Beyreli, 1999: 2/29).

²⁸⁴ Ahmed Rıdvan (Tavukçu, 2000: 219/36); Sûzî Çelebi (Levend, 1956: 232/59); Şemseddîn-i Sivâsî (Çöm, 2007: 187/5; Toker, 2003: 204/27).

3.1.6. Kıyam bi-Nefsihî

Varlığı kendiliğinden olmak, var olmak için bir başka varlığa ihtiyaç duymamak demektir. Allah Teâlâ kendiliğinden vardır. Var olmak için bir yaratıcıya, bir yere, bir zamana, bir sebebe muhtaç değildir. Başkasına muhtaç olmak Allah Teâlâ hakkında düşünülemez.²⁸⁵

Allah Teâlâ'nın bu vasfının en kapsayıcı ifadesi O'nun Samed olmasıdır. Zira Samed ismi, her şeyin kendisine muhtaç olduğu ancak kendisinin hiçbir şeye muhtaç olmadığı anlamını taşımaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'de bir tek İhlâs Suresi'nde geçen bu isim, sadece Allah Teâlâ'yı nitelemektedir. Surenin devamında Allah Teâlâ'nın varlığının kendisinden olduğu açıkça bildirilmektedir. Çünkü ne herhangi bir varlık O'ndan doğmuştur ne de kendisi bir başka varlıktan olmuştur. O'nun varlığı hiçbir sebebe muhtaç değildir:

Ey hudâvend-i kişver-i sermed

Sıfatuñ *lem yelid ve lem yûled*²⁸⁶

Mu'îdî (Kara, [?]: [?]/71)²⁸⁷

Allah Teâlâ'nın ne varlık sebebi olacak bir atası neden O'ndan vücut bulan bir evladı vardır. O bütün bunlardan münezzehtir:

Münezzehdür atadan hem oğuldan

Berîdür arttan öñden sağ u soldan

Şerîfî (Kültürel-Beyreli, 1999: 2/31)

Dolayısıyla O'na isnad edilen bir neslin varlığı asla mümkün değildir. Çeşitli dinlerde inanıldığı gibi O'nun oğulları ve kızları yoktur:

Bilüñüz sen anadansın mücerred

Anadan gelmedüñ yok saña neslâ

Hüseyn-i Sirozî (Karaçuha, 2005: 2/4)

²⁸⁵ İlmihal-I, s.89.

²⁸⁶ “O doğurmamıştır ve doğmamıştır.” (İhlâs, 112/3)

²⁸⁷ Abdî (Güzelova, 2008: 208/34).

3.2. Subûfî Sıfatlar

Allah Teâlâ'nın hangi nitelik ve özelliklere sahip olduğunu anlatan sıfatlardır. Bu sıfatlar ayrıca insanın kulluğuyla Allah Teâlâ'nın Rab olması arasındaki ilgiyi ve ayrıca Allah-kâinat münasebetini açıklığa kavuşturan kavramlardır. Bu sıfatlar *hayat, ilim, semî', basar, irâde, kudret ve kelâm*dir.

3.2.1. Hayat

Diri ve canlı olmak demektir. Allah Teâlâ diridir ve canlıdır. Her şeye, kuru ve ölü toprağa can veren O'dur. Ezelî ve ebedî bir hayata sahiptir. Hayat sıfatının zıddı olan *ölü olmak* Allah Teâlâ hakkında düşünülemez.²⁸⁸

Allah Teâlâ'nın bu sıfatı, ayet ve hadislerde *hayy* kelimesi ile ifade edilmektedir. Allah Teâlâ'nın sıfatı olarak *hayy*, yaşayan, kemal manasıyla hayat sahibi ve sürekli var olan, ölümlü olmayan, baki, ebedî ve daim demektir. Şerîfî tevhidinde yer alan aşağıdaki beytinde Allah Teâlâ'nın öz itibariyle diri olduğunu ve diriliğinin yine kendisinden olduğunu ifade etmiştir:

Özi haydur hayâtı kendüzinden
Yaratdı kâyinâtı kendüzinden

Şerîfî (Kültürel-Beyreli, 1999: 1/12)

İnsanlar, hayvanlar, bitkiler ve diğer varlıklar Allah Teâlâ'nın emriyle var olmuştur. Bu varlıklardaki hayatı var eden de yok eden de yine O'dur. Ancak mahlûkata bahşettiği hayat geçicidir. Sadece kendi varlığı ve diriliği ezelî ve ebedîdir:

Evvel ü âhirde vücûd u hayât
Emri ile oldı kamu kâyinât

Emîrî (Çöm, 2001: 67/31)

Allah Teâlâ'nın diri oluşu da kendindedir. O ölümlü değildir. Zarîfî Allah Teâlâ'nın ebedî bir hayata sahip olduğunu, O'nun varlığının baki olup kendisinin dışındaki bütün varlıkların fâni olduğunu ifade etmiştir:

²⁸⁸ İlmihal-I, s.89.

Zihî hayy kim hayât-ı câvidânî

Vücûdî bâkî ancak ğayr-ı fânî

Zarîfî (Turhan, 1995: 77/7)

Allah Teâlâ'nın bu sıfatı O'nun ezeli ve ebedi olduğunu ifade eder. O'nun evveli ve sonu yoktur. O hep diridir, diri olmaya devam edecektir. O'nun varlığının sonu yoktur. Diğer canlıların ise evveleri ve sonları vardır. Bütün yaratıklar fani, sadece Allah Teâlâ bakidir. O'nun dışında her canlı ölecek ve O'na dönecektir. O asla ölmeyecek ve yok olmayacaktır.²⁸⁹ Bu yüzden bütün varlık diriliğini Allah Teâlâ'ya borçludur. Her şey O var olmasını dilediği için vardır ve O yaşattığı için yaşamaktadır:

İy hayâtuñla zinde mevcûdât

Zindedür bel vücûdîñ ile hayât

'Abdî (Güzelova, 2008: 207/28)

3.2.2. İlim

Bilmek demektir. Allah Teâlâ her şeyi bilendir. O, olmuşu, olanı, olacağı, gelmiş, geçmiş, gizliyi, açığı bilir. Allah Teâlâ'nın bilgisi yaratıkların bilgisine benzemez, artmaz, eksilmez. O, her şeyi ezeli ilmiyle bilir. Allah Teâlâ, her şeyi olacağı için bilir. Yoksa her şey Allah Teâlâ bildiği için olmaz. Âlemde görülen bu güzel düzen, tertip ve şaşmaz ahenk, onun yaratıcısının engin ve sonsuz ilminin en büyük göstergesidir. İlim sıfatının zıddı olan cehl, Allah Teâlâ hakkında düşünülmesi imkânsız olan bir sıfattır.²⁹⁰

Hızrî Allah Teâlâ'nın ilminin sınırsızlığını, henüz kâinatın ve cümle mahlûkatın adı bile yokken onun bilgisinin Allah Teâlâ'nın zâtında mevcûd olmasıyla izah etmektedir:

Yoğ iken iştiḥârî kâinâtuñ

Hakîkat var idi 'ilmüñde zâtuñ

Hızrî (Belen, 1997: 31/8)²⁹¹

²⁸⁹ İsmail Karagöz, "Sübûtî Sıfatlar", *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, Ankara 2006, s. 599-600.

²⁹⁰ İlmihal-I, s.90.

²⁹¹ Hüseyin-i Sirozî (Karaçuha, 2005: 5/33-34); Zâtî (Armutlu, 1998: 425/59).

Allah Teâlâ'nın ilminin sınırsızlığına dair Kur'ân-ı Kerîm'de pek çok ayet yer almaktadır. Bu ayetlerden birinde *Şayet yeryüzündeki ağaçlar kalem, deniz de arkasından yedi deniz katılarak (mürekkep olsa) yine Allah'ın sözleri (yazmakla) tükenmez.* (Lokman, 31/27) buyurulmaktadır. Kıyâsî, söz konusu ayete atıfta bulunmuş ve bin yıl boyunca Allah Teâlâ'nın ilmi yazılsa bile o ilmin bir harfinin dahi tamamlanamayacağını ifade etmiştir:

Niçe biñ yıl yazsa ger levhe kalem

‘İlmüñüñ bir harfini itmez rakam

Kıyâsî (Aksoylu, 2007: 71/9)

Allah Teâlâ'nın zatının bilgisi yine kendisindedir. Mahlûk olan insan Allah Teâlâ'yı ne kadar vasf etmeye, aklıyla idrak etmeye çalışırsa çalışsın mutlak bilgiye ulaşması mümkün değildir. Zira sonlu olanın sonsuz olanı kavrayabilmesi muhaldir. Tevhidlerde Allah Teâlâ'yı tavsif etmeye çalışan şairler en sonunda O'nu bilme konusundaki ilimlerinin kifayetsizliğini fark edip bu gerçeğe işaret etmişlerdir:

Sen bilürsin yine seni yâ Rab

Gayra olmaz müyesser ol kat'a

Nihânî (Yakşı, 1993: 29/25)²⁹²

Allah Teâlâ'nın zatı hakkında bilgi sahibi olmak, O'nun sonsuz ilmini idrak etmeye çalışmak insan da ancak hayret ve hayranlık duygusu uyandırır ya da insan O'nun ilmi karşısında cahilliğini ve acizliğini fark eder. İnsanın ifade gücü Allah Teâlâ'nın ilmini beyana yetmez. Zira Taşlıcalı Yahyâ'nın dediği gibi hâdis olanın kadim olanı bilebilmesi mümkün değildir:

Tahayyür virür cümleye ‘ilm-i zât

Ne bilsün kadîm olanı hâdisât

Taşlıcalı Yahyâ (Akkaya, 1996: 249/87)²⁹³

Bu acizetine rağmen insanın Allah Teâlâ'nın ilim denizine dalıp bir dalgıç gibi oradaki mücevherleri çıkarması gerekmektedir. Çünkü ancak bu şekilde hakikatin bilgisine vâkıf olunabilir:

²⁹² Fazlî (Öztekin, 2002: 218/77); Hakanî Mehmed Bey (Pala, 2002: 38/33); Hüseyin-i Sirozî (Karaçuha, 2005: 6/35, 43); Lârendeli Hamdî (Kütük, 2002: 393/37); Taşlıcalı Yahyâ (Yoldaş, 1993: 80/55, 61); Zarîfî (Turhan, 1995: 77/8).

²⁹³ Ca'ferî (Dereli, 2003: 138/5); Fazlî (Özkat, 2005: 128/8).

Ki bahr-i ‘ilmüñe her cân ğavvâs

Olup ahz ide andan gevher-i hâs

Hızrî (Belen, 1997: 34/56)

Allah Teâlâ aynı zamanda mutlak kudret sahibidir. Hiçbir varlık O’nun iradesi dışında hareket edemez. Eğer insan Allah Teâlâ hakkında bir bilgiye sahipse bu da O’nun dilemesiyledir. O kendi zatında gizli olan ilmini bu şekilde aşikâr etmektedir:

Her kimi söyletdi ise söyledi

‘İlm-i nihânını ‘ıyân eyledi

Taşlıcalı Yahyâ (Kayabaşı, 1991: 26/263)²⁹⁴

Üsküplü İshak Çelebi Allah Teâlâ’nın ilmine güzel bir örnek vermiştir. Buna göre Allah Teâlâ her canlının her an alıp verdiği nefesin bilgisine sahiptir. Bu kadar detay bilgiler dahi O’nun ilminin içerisinde:

Her dem ki her nefesde virür cümle-i nüfûs

Cümle şümûl-i ‘ilmüñe ma‘lûm olur o dem

Üsküplü İshak Çelebi (Çavuşoğlu-Tanyeri, 1989: 20/4)

Allah Teâlâ’nın ilminin sınırsızlığına İbrâhim Şânî-i Lârendevî’nin aşağıdaki beyti de örnek verilebilir. O, Allah Teâlâ’nın karanlıkları, hatta o karanlıklar içerisinde zerrelere hareketini bilen bir varlık olduğunu ifade etmiştir:

Bilür ol debdebât-ı zerrâtı

‘İlm-i zâtîsi ile zulmâtı

İbrâhim Şânî-i Lârendevî (Alparslan, 2007: 94/91)

Allah Teâlâ sadece görünenin bilgisine değil görünmeyenin bilgisine de sahiptir. Gaybın anahtarları O’nda olduğu gibi kalplerde olanı da yalnız O bilir. Bu yüzden Muhîfî Allah Teâlâ’nın ilminde *keşşâfu’l-kulûb* olduğunu dile getirmiştir:

Kavlinde ‘Allâmu’l-guyûb fi‘linde Settâru’l-‘uyûb

‘İlminde Keşşâfu’l-kulûb nefsinde hem Ğufrân durur

Muhîfî (Tataroğlu, 1995: 45/6)

²⁹⁴ Taşlıcalı Yahyâ (Kayabaşı, 1991: 14/139).

Allah Teâlâ'nın ilmi kuşatıcıdır, sınırsızdır, sonsuzdur. O'nun ilminin yüceliğinin tarifi yetersizdir, eksiktir. Tevhidlerde şairler genellikle bu konu üzerinde durmuşlar, Allah Teâlâ'nın ilminin sınırsızlığını vurgulamışlardır:

‘İlmi Hakuñ cümleye oldı muhît
Zerre degül ‘ilmine mülk-i basît
Emîrî (Çöm, 2001: 69/65)²⁹⁵

3.2.3. Semî‘

Semî‘ *işitmek* demektir. Allah Teâlâ işiticidir. Gizli, açık, fısıltı halinde, yavaş sesle veya yüksek sesle ne söylenirse Allah Teâlâ işitir, duyar. Bir şeyi duyması, o anda ikinci bir şeyi işitmesine engel değildir. İşitmek ve sağırılık Allah Teâlâ hakkında düşünülemez.²⁹⁶

Bu vasfı mahlûkata da aittir. Allah Teâlâ da insanlar da işitir. Ancak Allah Teâlâ'nın işitmesi ile insanın işitmesi aynı değildir. Allah Teâlâ'nın işitmesi, vasıtasız ve sınırsızdır. İnsanlar kulak vasıtasıyla ve sadece belli frekanstaki sesleri işitip duyabilirler. Gizli ve kısık sesleri duyamazlar. Allah Teâlâ ise hepsini duyar. İnsan nerede ne söylerse söylesin, en gizli yerlerde, yerin altında ve göklerde bile bir şey konuşsa Allah Teâlâ konuşulmuş duyar, işitir. Çünkü Allah Teâlâ insanlara yakındır.²⁹⁷

İnsanların işitme duyusuna sahip olması Allah Teâlâ'nın *semî‘* olduğunun işaretidir. Çünkü O işiticidir ki yarattıklarına sınırlı da olsa bu vasfı vermiştir:

Semî‘ oldur ki kıldı sem‘i peydâ
Basîr oldur ki düzdi çeşm-i bînâ
Zarîfî (Turhan, 1995: 77/10)

Biz O'nun işittiğini dualarımızı kabul edişinden biliriz. Çünkü O kullarının kendisine yalvarmasını duyar ve buna mukabele eder. Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de *Bana dua edin, kabul edeyim*. (Mü'min, 40/60) buyurmaktadır. Şair buna aşağıdaki beytinde yer vermiştir:

²⁹⁵ Celâlzâde Sâlih Çelebi (Kütük, 1995: 109/25); Hızrî (Belen, 1997: 32/24, 27; 33/40); Hüseyin-i Sirozî (Karaçuha, 2005: 5/32).

²⁹⁶ İlmihal-I, s.90.

²⁹⁷ İsmail Karagöz, “Sübûtî Sıfatlar”, *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, Ankara 2006, s. 600.

İşidür kullaruñ münâcâtın
Ger kabûl itse n'ola hâcâtın

Mu'îdî (Kara, [?]: [?]/70)²⁹⁸

Allah Teâlâ sadece duaları değil şükür ve zikirleri de duymaktadır. Kullarının O'nu zikretmesi ve O'na şükretmesi açıktan da olabilir, gizli de olabilir. Allah Teâlâ hepsini işitendir, bilendir:

Bularuñ bir dem içre şükr ü zikrin
İşidürsin bilürsin sırr-ı fikrin

Hızrî (Belen, 1997: 33/39)

Hiçbir ses Allah Teâlâ'dan gizli kalmaz. Bu O'nun ilim sıfatının da bir gereğidir. Zira mutlak manada ilim sahibi olan bir varlık için sesleri duyamaması gibi bir durum söz konusu değildir. Allah Teâlâ'nın işitmesinin ne kadar sınırsız bir işitme olduğunu Hızrî'nin aşağıdaki beyitlerde verdiği örnek açıkça göstermektedir. Buna göre Allah Teâlâ kara bir gecede kara taşın üzerinde yürüyen karıncanın ayak seslerini işiten, adımlarını görendir:

Şehâ seng-i siyâh üstünde mûruñ
Şeb-i zulmânide ol göze hûruñ

Sadâ-yı pâyini hem makdemini
İşidürsin görürsin akdemini

Hızrî (Belen, 1997: 32/22-23)

3.2.4. Basar

Görmek demektir. Allah Teâlâ her şeyi görendir. Hiçbir şey Allah Teâlâ'nın görmesinden gizli kalmaz. Saklı, açık, aydınlık, karanlık ne varsa Allah Teâlâ görür. Görmemek O'nun hakkında düşünülemez.²⁹⁹

Allah Teâlâ da insanlar da görür. Ancak O'nun görmesi ile insanların görmesi aynı değildir. İnsan göz vasıtasıyla ancak belirli bir uzaklıkta, büyüklükte ve aydınlıkta olanı görebilir. Allah Teâlâ'nın görmesi ise vasıtasız ve sınırsızdır. O, aydınlıkta ve karanlıkta, vasıtasız ve sınırsız olarak her şeyi görür.

²⁹⁸ Şemseddîn-i Sivâsî (Özaşık, 2004: 5/16).

²⁹⁹ İlmihal-I, s.88.

İnsanlar nerede, ne yaparlarsa yapsınlar, en gizli yerlerde, yerin altında ve göklerde bile bir şey yapsalar Allah Teâlâ onları görür. Çünkü O insanlara yakındır.³⁰⁰

Allah Teâlâ kendisi bizzat görmektedir ki mahlûkatına da görme özelliği vermiştir. Ancak O'nun görmesi sınırsızken mahlûkun görmesi belli sınırlar dâhilindedir. Zarîfî Allah Teâlâ'nın görmesine mahlûkuna göz vermiş olmasını örnek vermiştir:

Semî' oldur ki kıldı sem'î peydâ

Basîr oldur ki düzdi çeşm-i bînâ

Zarîfî (Turhan, 1995: 77/10)

Allah Teâlâ'nın görmesi mahlûkatın görmesi gibi değildir. O'nun görüşündeki gücü ve sınırsızlığı ifade etmek için kullanılan *karanlık bir gecede kara taşta yürüyen bir karıncanın adımlarını görmesi* örneği Hızrî'de olduğu gibi Celâlzâde Sâlih Çelebi'nin tevhidinde de geçmektedir:

Şeb-i târ içre ol görür bî-nûr

Kara taşda yürise bir kara mûr

Celâlzâde Sâlih Çelebi (Kütük, 1995: 109/23)³⁰¹

Rûmî, aşağıdaki beytinde görmeye dair bütün eylemleri tasavvuf literatüründeki *vahdet-i şuhûd* ilkesine göre açıklamıştır. Bu ilke *insanın her şeyi Allah olarak ya da Allah'ın tecellileri olarak görmesi, O'ndan başkasını görememesi* halidir. (Uludağ, 2005: 371) Şair, mutlak manada görenin de insana görme duygusu verenin de varlıkta görünenin de Allah Teâlâ olduğunu ifade etmektedir:

Nice özge temâşâ olmayam ben

Gören sen gösteren sen görinen sen

Rûmî (Doğan-Korkmaz, [?]: 2/16)

3.2.5. İrâde

Dilemek demektir. Allah Teâlâ dileyicidir. O varlıkların konumlarını, durumlarını ve özelliklerini belirleyen varlıktır. Allah Teâlâ'nın dilediği olur,

³⁰⁰ İsmail Karagöz, "Sübûtî Sıfatlar", *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, Ankara 2006, s. 601.

³⁰¹ Hızrî (Belen, 1997: 32/22-23).

dilemediği olmaz. İrade sıfatının zıddı olan iradesizlik ve zorunda olmak Allah Teâlâ hakkında düşünülemez.³⁰²

Dünyada var olan her şey Allah Teâlâ'nın dilemesi ile var olmuştur, yine O'nun dilediği zaman yok olacaktır. O'nun dilediği olur, dilemediği olmaz. İnsanların da iradeleri vardır ancak Allah Teâlâ'nın iradesi ile insanların iradeleri tamamen farklıdır. İnsan her dilediğini ve istediğini yapamaz. Allah Teâlâ ise her istediğini ve dilediğini yapar. İnsanlara irade gücü veren Allah Teâlâ'dır. Allah Teâlâ'nın iradesi ise kendindedir. İnsanın istediği şeyin olması için çalışıp ve çaba sarf etmesi, aynı zamanda insanın istediğini olmasına Allah Teâlâ'nın izin vermesi ve yardım etmesi gerekir. O istemedikçe insanların istedikleri olmaz.³⁰³

Allah Teâlâ'nın iradesi *küllî irâdedir*. Her şeyi kuşatmıştır. İnsanın sahip olduğu *cüz'î irade* de buna dâhildir. O'nun dilemesinin dışında hiçbir şeyin olması mümkün değildir. Üsküplü İshâk Çelebi'nin aşağıdaki beytinde ezelde yazılmış olan kaderin dahi Allah Teâlâ'nın iradesiyle var olduğunu, O dilemeseydi bir harf dahi yazılmayacağını belirtmiştir:

Ger olmasaydı hükm-i kazâ-yı irâdetüñ

Bir harf yazmaz idi kader levhine kalem

Üsküplü İshak Çelebi (Çavuşoğlu-Tanyeri, 1989: 20/5)

Hiçbir varlık Allah Teâlâ'nın iradesini yönlendiremez. O dilerse lütfeder dilerse kahreder. Hüküm yalnız O'nundur:

Dileseñ lutf idersin dileseñ kahr

Berâberdür katuñda şerbet ü zehr

Lârendeli Hamdî (Kütük, 2002: 393/38)

Allah Teâlâ'nın dilemesinin dışında herhangi bir şeyin olabilmesi mümkün değildir. Var olan her şey O dilediği için olmuştur ve bundan sonra da O nasıl dilerse öyle olacaktır. Şair bütün bereketin ve bolluğun, hareketin ve sükûnetin, fikirlerin ve hislerin ve dahi pek çok şeyin Allah Teâlâ'nın iradesinin neticesi olduğunu ifade etmiştir:

Cümle feyz irâdetinden olur

Harekât u sükûn ü fikr zamîr

³⁰² İlmihal-I, s.90.

³⁰³ İsmail Karagöz, "Sübûtî Sıfatlar", *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, Ankara 2006, s. 602.

İbrâhim Şânî-i Lârendevî (Alparslan, 2007: 107/260)

Allah Teâlâ'nın iradesinin nuru kâinatı zerre zerre aydınlatmaktadır. O dilemese varlık karanlıklar içinde kaybolup gider:

Leme'ât-ı irâdeti Hakkuñ

Zerre zerre cihânı itdi münîr

İbrâhim Şânî-i Lârendevî (Alparslan, 2007: 107/262)

Kur'ân-ı Kerîm'de Allah Teâlâ'nın iradesini açıklayan pek çok ayet vardır. *Bir şey yaratmak istediği zaman O'nun yaptığı "Ol!" demekten ibarettir. Hemen oluverir.* (Bakara, 2/117) ayeti bunlardan biridir. Bu ayete göre Allah Teâlâ için her şey mümkündür. Fuzûlî'nin dediği gibi Allah Teâlâ'nın başka âlemler yaratması bile sadece bunu irade etmesiyle mümkün olabilir:

Mümkün ki irâdetiyle ol hem

Halk edebileydi özge âlem

Fuzûlî (Doğan, 1996: 28/142)

3.2.6. Kudret

Gücü yetmek demektir. Allah Teâlâ sonsuz bir güç ve kudret sahibidir. Kudret sıfatının zıddı olan acizlik ve güç yetirememek yani acziyet Allah Teâlâ hakkında düşünülemez. O'nun kudretinin yetişemeyeceği hiçbir şey yoktur. Kâinata her şey O'nun gücü ve kudretiyle olmaktadır. Yıldızlar, galaksiler, bütün uzay, canlı-cansız tüm varlıklar Allah Teâlâ'nın kudretinin açık delilidir.³⁰⁴ O'nun kudretinin nihayeti yoktur:

Kudretüñe hiç nihâyet bulmadılar enbiyâ

Hikmetüñde hayret içre kaldı cümle evliyâ

Bezcizâde Muhyiddîn Efendi (Mutlu, 2008: 28/5)³⁰⁵

Kudret sıfatı incelediğimiz tevhidlerde Allah'ın vasıfları arasında en çok bahsedilenidir. Allah Teâlâ'nın kudretine işaret eden isimlerinin dışında bu vasfını konu edinen iki yüze yakın beyit bulunmaktadır. Bu durum şairlerin Allah Teâlâ'nın azameti ve kudreti karşısında duydukları hayreti ve hayranlığı göstermesi açısından önemlidir:

³⁰⁴ İlmihal-I, s.90.

³⁰⁵ Ahmed Rıdvan (Tavukçu, 2000: 219/44); Bezcizâde Muhyiddîn Efendi (Mutlu, 2008: 29/18)

‘Akl irişmez kemâl-i kudretine

Fikr irişmez celâl-i hikmetine

Bursalı Rahmî (Birinci, 2007: 47/23)³⁰⁶

Allah Teâlâ'nın gücü ve kudreti sonsuz ve sınırsızdır. O'nun her şeye gücü yeter; gücünün yetmeyeceği hiçbir şey yoktur. O, mutlak güç ve kudret sahibidir.³⁰⁷ İstedğini istediği şekilde yapabilir. Bir şeye *O!* demesi ile o şey hemen olur. Yok olmasını istediği şey de yok olur. Allah için imkânsız diye bir şey yoktur. Yaratıkların kudreti Allah Teâlâ'nın verdiği güç nispetindedir. Mutlak manada tek kâdir ise Allah Teâlâ'dır.

‘Ademden nakş-ı mûr u mâr idersin

Bu kudretdür ki yokdan var idersin

Dükâkinzâde Ahmed Bey (Süzen, 1994: 3/24)³⁰⁸

İnsanların da gücü ve kudreti vardır. Ancak Allah Teâlâ'nın gücü ve kudreti ile insanınki aynı değildir. İnsanların güç ve kudretleri sınırlıdır, her şeye güçleri yetmez. İnsanlar her istediklerini yapamazlar. Zira insanlara güç ve kudreti veren Allah Teâlâ'dır. O dilediğini şâh dilediğini geda eyler:

Kudretiyle irâdet-i Mevlâ

Kimini şâh ider kimini gedâ

Bursalı Rahmî (Birinci, 2007: 47/21)

Allah Teâlâ'nın iradesinin ve kudretinin dışında herhangi bir şeyin vuku' bulması mümkün değildir. Çünkü yalnız insanın değil bütün mahlûkatın iradesi Allah Teâlâ'nın iradesi altındadır:

Göstermeseydi şeş ciheti dest-i kudretüñ

Mülk-i cihâna basmaz idi nüh felek kadem

Üsküplü İshak Çelebi (Çavuşoğlu-Tanyeri, 1989: 19/3)³⁰⁹

Yoktan var etme Allah Teâlâ'nın kudretinin nişanesidir. Ancak O'nun kudreti bununla sınırlı değildir. Var olmuş olan, var olmakta olan ve var olacak olan her şey

³⁰⁶ Fazlî (Öztekin, 2002: 218/74).

³⁰⁷ ‘Abdî (İnce, [?]: 163/3); Zarîfî (Turhan, 1995: 77/6).

³⁰⁸ Hızrî (Belen, 1997: 37/102).

³⁰⁹ Ahmed Rıdvân (Tavukçu, 2000: 220/45); Bursalı Rahmî (Birinci, 2007: 46/14); Emîrî (Çöm, 2001: 65/11); Fazlî (Özkat, 2005: 128/5,7).

Allah Teâlâ'nın kudretinin içindedir. Şairler Allah Teâlâ'nın kudretini çok değişik örneklerle açıklamaya çalışmışlardır. En çok ele alınan konu ise mahlûkatın yoktan var edilişidir. Çünkü kâinatın yoktan var edilmiş olması, hatta bunun yalnız bir *O!* emriyle gerçekleşmiş olması Allah Teâlâ'nın kudretinin bir zerresinin zuhur etmesidir. İnsan aklı bunu müşahede edip yaratıcının kudretini görebilir:

Kemâl-i kudretünden zerre izhâr
İdüp bu mümkinâtı eyledüñ var

Bu tamm-ı kudreti fazla müşâhid
Yaratduñ nâsı virdüñ 'aklı şâhid

Hızrî (Belen, 1997: 34/54-55)³¹⁰

İnsanın yaratışı Allah Teâlâ'nın kudretinin bir eseridir. Her bir mahlûk gibi insan da yoktan var edilmiştir. Topraktan ve sudan yaratılan insanın bedenine Allah Teâlâ önce şekil vermiş daha sonra ona ruhundan üflemiş, can vermiştir. (Hicr, 15/29) Sonra da insanı dünyaya gönderip yeryüzünü şerefleştirmiştir:

Ey nesîm-i kudretüñ nefhiñden Âdem bir nefes
Vey harîm-i gülşen-i lutfuñdan 'âlem hâr u has

Âhî (Sungur, 1994: 72/1)³¹¹

Şairler Allah Teâlâ'nın kudretini bazen bir denize benzetip dünyayı o kudret denizindeki bir hava kabarcığına benzetmişler³¹²; bazen bir nehre benzetip Nil ve Fırat'ı o nehirden akan iki çeşmeye eş tutmuşlardır.³¹³ Allah Teâlâ'nın kudretini bir sahraya benzeten Fazlî, Kaf dağının o sahradaki küçük bir tepe olduğunu tahayyül

³¹⁰ Behiştî (Yeniterzi, 2001: 102/35); Ca'ferî (Dereli, 2003: 139/9); Edirneli Nazmî (Altun, 2004: 58/42); Emîrî (Çöm, 2001: 70/80); Eyyübî (Akkuş, 1991: 24/50); Fazlî (Öztekin, 2002: 214/36); Gelibolulu Âlî (Sabuncu, 1983: [?]/5); Hadîdî (Öztürk, 1991: 4/54); Hızrî (Belen, 1997: 32/25); Kemal Paşazâde (Demirel, 1983: 27/51); Şerîfî (Kültürel-Beyreli, 1999: 1/10); Taşlıcalı Yahyâ (Yoldaş, 1993: 79/50; Çavuşoğlu, 1979: 3/62; Akkaya, 1996: 250/127); Yeminî (Tepeli, 2002: 100/5-6).

³¹¹ Bursalı Rahmî (Birinci, 2007: 49/38); Edirneli Nazmî (Altun, 2004: 55/3); Emîrî (Üst, 2007: 963/22); Eyyübî (Akkuş, 1991: 37/121); Hadîdî (Öztürk, 1991: 5/57); İbrâhim Şânî-i Lârendevî (Alparlan, 2007: 107/259); Lâmi'î Çelebi (Burmaoğlu, 1983: 85/55; Erkal, 1998: 72/185); Manisalı Câmi'î (Harmancı, 2003: 237/5); Seyyid Şerif Mehmed (Yazar, 2006: 375/3); Taşlıcalı Yahyâ (Kayabaşı, 1991: 14/138).

³¹² Zarîfî (Turhan, 1995: 79/28; Taşkın, 2009: 135/1).

³¹³ Zâtî (Armutlu, 1998: 425/52).

etmiş,³¹⁴ Fuzûlî ise Sidretü'l-müntehâ'nın Allah Teâlâ'nın gül bahçesine benzettiği kudretindeki bir yeşillik olduğunu dile getirmiştir.

Kudretüñ gülzârına bir sebze Sidrü'l-müntehâ
Hikmetüñ şem'ine bir pervâne Cibrîl-i emîn
Fuzûlî (Doğan, 1996: 22/101)

Selîkî'ye göre Allah Teâlâ'nın kemâl-i kudreti o kadar yücedir ki bu kudret karşısında âlem dilsizdir. Rüşdî ise karanlık gecelerin ardından tan yerinin ağarmasını Allah Teâlâ'nın kudretinden sadece bir nefes olduğunu dile getirmiştir:

Ey kemâl-i kudretüñ vafında 'âlem güng ü lâl
V'ey fezâ-yı midhatüñde murg-ı dil bî-perr ü bâl
Selîkî (Zülfe, 2009: 183/1)

Ey cemâlüñ pertevinden mihr-i enver bir kabes
Vey kemâl-i kudretüñden subh-ı sâdık bir nefes
Rüşdî (Kayhan, 1991: 50/1)

Peygamberlere verilen mucizeler birer güç göstergesidir. Onların bu olağanüstü halleri gerçekleştirebilmiş olmaları Allah Teâlâ'nın kudretinin eseridir. Zira o mucizeyi veren O'dur. Şairlerden bazıları Allah Teâlâ'nın kudretine peygamberlere verilmiş olan bu mucizeleri delil getirmişlerdir. Şâhî Hz. Peygamber (sav)'in ayı ikiye bölebilmesini,³¹⁵ Üsküplü İshak Çelebi Hz. Mûsâ (as)'ın asâsının ejderhaya dönmüş olmasını,³¹⁶ Zâ'îfî ateşe atılan Hz. İbrahim (as)'ı ateşin yakmamasını,³¹⁷ Edirneli Nazmî ise Hz. Sâlih (as)'ın bir kayadan deve çıkarmasını bu duruma örnek vermiştir:

Kudretiyle seng-i hârâdan hemân
Eyledi bir nâkayı peydâ revân
Edirneli Nazmî (Altun, 2004: 55/10)

Allah Teâlâ kâinatı mükemmel yaratmıştır. Ona bir düzen koymuş ve bunu devam ettirmektedir. Bu düzen Allah Teâlâ'nın kudretinin delillerindedir. Levhî ay ve güneşin gökyüzünü yıldızlarla süsleyen Allah Teâlâ'nın kudretinin kandilleri olduğunu dile getirir:

³¹⁴ Fazlî (Özkat, 2005: 128/2).

³¹⁵ Şâhî (Kılıç, 1999: 2/5).

³¹⁶ Üsküplü İshak Çelebi (Çavuşoğlu-Tanyeri, 1989: 18/13).

³¹⁷ Za'îfî (Koçin, 1991: 53/3).

Kılan kandîl-i kudret mâh u mihri

Müzeyyen iden encümle sipihri

Levhî (Tokay, 2008: 68/5)³¹⁸

Zâtî Allah Teâlâ'nın kudretinin büyüklüğünü ifade ettiği beytinde Kadir gecesi ve Beraat kandilini O'nun kudretinin iki nişanesi olduğunu ifade etmiştir:

San'atun dildârınun âyinedârı subh-ı 'iyd

Kudretün ebkârınun zülfindedür kadr u berât

Zâtî (Armutlu, 1998: 426/60)

Behiştî'ye göre 'arş-ı mu'allâ Allah Teâlâ'nın kudreti karşısında denizdeki bir hava kabarcığından daha aşağıdadır. Kıyâsî ise masivanın Allah Teâlâ'nın kudret bağında değersiz bir bitki mesabesinde olduğunu ifade eder:

Bir kemteridür bahr u muhît içre habâbuñ

Keffinde yed-i kudretinün 'arş-ı mu'allâ

Behiştî (Aydemir, 2000: 173/10)

Mâsivâ gülzârı iy Hayy u İlâh

Kudretün bâğında bir ednâ giyâh

Kıyâsî (Aksoylu, 2007: 71/8)

Mostarlı Hasan Ziyâî güzel bir teşbihle gökyüzündeki hilâli Allah Teâlâ'nın kudretinin kapısındaki halkaya benzetmiştir:

Görinen tâk-ı sipihr üzre hilâl

Kudreti kapısına halka-misâl

Mostarlı Hasan Ziyâî (Gürgendereli, [?]: 5/77)

Şairler incelediğimiz tevhidlerde Allah Teâlâ'nın kudretinin büyüklüğüne işaret eden pek çok örnek vermişlerdir. Kara taşların kıymetli la'l ve yakuta dönmesi³¹⁹, yabani hayvanların, kuşların, cümle ins ü cânın yaratıcısı olması³²⁰, bir sivrisineği yaratmakla bir fili yaratmanın O'nun için farksız olması³²¹, insanların bazılarının iman edip bazılarının iman etmemesi³²², gönülleri aşk şâhına taht

³¹⁸ Zâtî (Armutlu, 1998: 422/18).

³¹⁹ Dükâkinzâde Ahmed Bey (Süzen, 1994: 2/22); Mu'îdî (Kara, [?]: [?]/32).

³²⁰ Hızrî (Belen, 1997: 35/66).

³²¹ Hızrî (Belen, 1997: 38/103).

³²² Muhibbî (Ak, 1987: 42/1).

eylemesi³²³, yerin alçak göğün yüksek olması³²⁴, yedi kat göğü yeryüzüne asılı kılması³²⁵ ve göğün dünyanın etrafını gece gündüz derv etmesi³²⁶, ayla güneşin gökyüzünde gece gündüz bulunması³²⁷, zamanın akıp gitmesi³²⁸, gökyüzünden yağmur indirip toprağı diriltmesi³²⁹, yağmurun ardından gökkuşağı sergilemesi³³⁰, türlü türlü güller, nergisler açtırması³³¹ bunlardan sadece bazılarıdır. Zira Allah Teâlâ'nın kudreti ne kadar açıklanırsa açıklansın tam manasıyla izah edilebilmesi mümkün değildir:

Kudretini eyle Emîrî beyân

Biñde biri olmaya anuñ 'ıyân

Emîrî (Çöm, 2001: 71/97)

Behiştî, her yüce ruhun etrafını aydınlatan bir mum ışığı gibi insanlığa ışık tuttuğunu, bunun Allah Teâlâ'nın kudretinin büyüklüğünü akıl sahiplerine göstermek için olduğunu dile getirir:

Göstermeg için kudretüñi çeşme-i 'ukûle

Bir şem'-i münevver gibidür her rûh-ı zîbâ

Behiştî (Aydemir, 2000: 174/13)

Allah Teâlâ'nın kudreti kemâl derecesindedir. Sahip olduğu bütün vasıflar noksanlık kabul etmediği gibi kudreti de noksanlıklardan münezzehtir. O'nun kudretinin üstünde hiçbir güç yoktur:

Kemâl-i kudret ü ilminedir şevâhid-i 'adl

Ukûd-i silsile-i kâr-hâne-i dünyâ

Fuzûlî (Akyüz ve diğ., 2000: 26/53)³³²

İnsan akıllı Allah Teâlâ'nın vasıflarını tam manasıyla idrak edebilmekten acizdir. Zira noksan olanın kâmil olanı bilebilmesi mümkün değildir:

³²³ Behiştî (Yeniterzi, 2001: 99/4).

³²⁴ Za'îfî (Akalin, 2001: 491/44).

³²⁵ Eyyübî (Akkuş, 1991: 21/31); İbrâhim Şânî-i Lârendevî (Alparşlan, 2007: 106/252); Taşlıcalı Yahyâ (Kayabaşı, 1991: 16/163).

³²⁶ İbrâhim Şânî-i Lârendevî (Alparşlan, 2007: 108/274); Levhî (Tokay, 2008: 68/4); Taşlıcalı Yahyâ (Yoldaş, 1993: 79/51).

³²⁷ Vücûdî (Aydemir, 2009: 6/60).

³²⁸ Eyyübî (Akkuş, 1991: 23/39).

³²⁹ Eyyübî (Akkuş, 1991: 23/44); Hadîdî (Öztürk, 1991: 6/71).

³³⁰ Mostarlı Hasan Ziyâî (Gürgendereli, [?]: 4/52).

³³¹ Mu'îdî (Kara, [?]: [?]/62); Münîrî (Ay, 2007: 246/20).

³³² Behiştî (Yeniterzi, 2001: 99/6); Ca'ferî (Dereli, 2003: 434/1); Edirneli Nazmî (Altun, 2004: 57/41; 58/47-48); Emîrî (Üst, 2007: 964/36); Fuzûlî (Akyüz ve diğ., 2000: 26/50).

Kudretüñ râhında oldı kârbân-ı ‘akl kem

Gûş-ı câne andan irmez hîç âvâz-ı ceres

Fazlî (Özkat, 2005: 128/6)³³³

Allah Teâlâ'nın kudreti fiilleriyle ortaya çıkmaktadır. O, kudretinin büyüklüğünü ayan edecek sayısız eser yaratmıştır. Zaten hiçbir şeyin kendiliğinden olması mümkün değildir. İllâ bir var edeni olmak zorundadır. O da Allah Teâlâ'dır. Zira her varlık kendi dilinde bu kudreti söylemektedir:

Bu kâr-hâne bir üstâddan değil hâli

Gerek bu kudrete elbette kâdir ü dâna

Fuzûlî (Akyüz ve diğ., 2000: 25/46)³³⁴

Bütün bunlardan kula düşen Allah Teâlâ'nın kudretine şahit olup, bunun üzerinde tefekkür ederek acziyetinin farkına varmasıdır. Allah Teâlâ'nın gücünü yetmeyeceği hiçbir şey olmadığı gibi insana gücünü ve kudretini veren de O'dur. İnsanın kudretiyle Allah Teâlâ'nın kudreti mukayese dahi edilemez. Şairler tevhidlerinde bu duruma dikkat çekmişler ve ibret alınması gerektiğini ifade etmişlerdir:

Ne kudretüdür tefekkür kıl ki sâni‘

Ne dilerse kılır yok ‘acz u mâni‘

Hızrî (Belen, 1997: 37/101)³³⁵

Allah Teâlâ'nın kudreti O'nun varlığına ve birliğine delâlet eder. Edirneli Nazmî, Allah Teâlâ'nın kudretinin kemâlini idrak edebilen kişinin sonunda Allah'ın birliğine vakıf olacağını ifade eder:

Fıkr iden anuñ kemâl-i kudretin

Bilür aslı birle vahdâniyetin

³³³ Fazlî (Öztekin, 2002: 218/74); Gelibolulu Âlî (Arslan-Aksoyak: 60/93); Güvâhî (Hengirmen, 1983: 91/17); Hakânî Mehmed Bey (Pala, 2002: 38/32); Hüseyin-i Sirozî (Karaçuha, 2005: 2/3; 6/35); Lârendeli Hamdî (Kütük, 2002: 395/62); Mu‘idî (Kara, [?]: [?]/48); Taşlıcalı Yahyâ (Kayabaşı, 1991: 16/166; 19/194).

³³⁴ Emîrî (Çöm, 2001: 68/43; 69/57-58; 70/77); Gelibolulu Âlî (Sabuncu, 1983: [?]/17); Hakânî Mehmed Bey (Pala, 2002: 38/38); Hâşimî (Ece, 1996: 75/171); İbrâhim Şânî-i Lârendevî (Alparslan, 2007: 96/107); Lâmi‘î Çelebi (Uludağ, 1997: 174/12); Lârendeli Hamdî (Kütük, 2002: 395/64, 66); Mostarlı Hasan Ziyâî (Gürgendereli, [?]: 5/64); Sûzî Çelebi (Levend, 1956: 231/43-44); Taşlıcalı Yahyâ (Kayabaşı, 1991: 22/222); Vücûdî (Aydemir, 2009: 6/59; 7/68).

³³⁵ Ca‘ferî (Dereli, 2003: 167/27-28); Emîrî (Çöm, 2001: 67/38; 69/62); Eyyûbî (Akkuş, 1991: 23/43); Hâşimî (Ece, 1996: 73/107; 74/140); İbrâhim Şânî-i Lârendevî (Alparslan, 2007: 108/278); Kadioğlu Şeyh Mehmed (Sak, 2009: 147/48); Kemal Paşazâde (Demirel, 1983: 29/75); Taşlıcalı Yahyâ (Yoldaş, 1993: 82/76, 79; Akkaya, 1996: 249/94); Zâtî (Armutlu, 1998: 433/135).

Edirneli Nazmî (Altun, 2004: 58/49)³³⁶

Kur'ân-ı Kerîm'de Allah Teâlâ'ya *el* nispet edilmektedir. *Lütuf bütünüyle Allah'ın elindedir, onu dilediğine bahşeder...* (Hadîd, 57/29) Burada ve diğer ayetlerde *yedu'llâh* şeklinde zikredilen lafız *Allah'ın eli* anlamına gelmektedir. Bu ifade genellikle Allah Teâlâ'nın kudretine işaret etmektedir. Şairler Allah Teâlâ'nın kudretini beyan ettikleri bazı beyitlerde O'nun bu vasfını *dest-i kudret* veya *yed-i kudret* şeklinde ifade etmişlerdir. Sonuçta iyi ya da kötü her şey O'nun kudret elindedir:

Kudreti destidedür zulmet ve nûr

Şiddet ü gam mihnet ü zevk ü huzûr

Edhemî (Kaplan, 1999: 93/14)³³⁷

Sonuç olarak Allah Teâlâ'nın kudretinin yüceliği ve büyüklüğü eşyanın hakikatinde ortaya çıkmaktadır. Yaratılmış olan her varlık ve o varlığa ait düzen Allah Teâlâ'nın azametini ve kudretini göstermektedir:

Temâmet kudreti eşyâda izhâr

Ki şâhid lutfına gül kahrına hâr

Hızrî (Belen, 1997: 35/68)³³⁸

Yukarıda yer verilen beyitlerin dışında çok farklı konular dolayısıyla Allah Teâlâ'nın kudretine işaret edilmiştir. Çünkü O'nun kudreti kelimelerle ifade edilemeyecek kadar büyüktür. Her vasfın kâmil olanı Allah Teâlâ'ya ait olduğu gibi kudret vasfının kemali de yalnız O'na aittir. Şairin dediği gibi fazla sözü uzatmaya gerek yoktur:

Eger kâdir olursa hod mukarrer

Sözi çok eyleme ol dem mükerrer³³⁹

Hâşimî (Ece, 1996: 75/170)

³³⁶ Edirneli Nazmî (Altun, 2004: 59/57); Taşlıcalı Yahyâ (Kayabaşı, 1991: 20/200).

³³⁷ Dükâkinzâde Ahmed Bey (Süzen, 1994: 2/20); Münîrî (Ay, 2007: 248/45); Taşlıcalı Yahyâ (Çavuşoğlu, 1979: 4/103).

³³⁸ Hızrî (Belen, 1997: 36/75); Fazlî (Özkat, 2005: 129/1).

³³⁹ Emîrî (Çöm, 2001: 69/63; 71/94); Emre (Bilgin, 1998: 36/69); Kemal Paşazâde (Demirel, 1983: 24/19); Lârendeli Hamdî (Kütük, 2002: 395/67; 397/94, 96); Mostarlı Hasan Ziyâî (Gürgendereli, [?]: 5/71); Şemseddîn-i Sivâsî (Özaşık, 2004: 8/69); Taşlıcalı Yahyâ (Çavuşoğlu, 1979: 4/107; Akkaya, 1996: 250/105; Kayabaşı, 1991: 19/196; 21/212); Üsküplü İshak Çelebi (Çavuşoğlu-Tanyeri, 1989: 17/4).

3.2.7. Kelâm

Söylemek ve konuşmak demektir. Allah Teâlâ bu sıfatı ile peygamberlerine kitaplar indirmiş, bazı peygamberler ile de konuşmuştur. Ezelf olan kelâm sıfatının mahiyeti bizce bilinmez. Ses ve harflerden meydana gelmemiştir. Kelâmın zıddı olan konuşmamak ve dilsizlik Allah Teâlâ hakkında düşünülemez. Allah Teâlâ kelâm sıfatıyla emreder, yasaklar ve haber verir.³⁴⁰

İncelediğimiz tevhidlerde Allah Teâlâ'nın kelâm sıfatı genellikle *kün* emriyle birlikte zikredilmiştir. Zira varlığın başlangıcı bu emirledir. Zarîfî mutlak manada kelâmın Allah Teâlâ'ya ait olduğunu, O'nun *Ol!* emriyle iki cihanı var ettiğini, bu durumun göz açıp kapayıncaya kadar olan an kadar dahi gecikmediğini ifade etmiştir:

Kelâm anuñ durur *kün* dise kevneyn

Olur itmez tahallüf tarfetü'l-'ayn

Zarîfî (Taşkın, 2009: 134/11)³⁴¹

Muhîfî, Allah Teâlâ'nın sözlerinde '*allâmu'l-guyûb* yani görünmeyen şeyleri bilen olduğunu ifade eder. Zira gaybın bilgisi yalnız O'na aittir:

Kavlinde 'Allâmu'l-guyûb fi'linde Settâru'l-'uyûb

'İlminde Keşşâfu'l-kulûb nefsinde hem Ğufrân durur

Muhîfî (Tataroğlu, 1995: 45/6)

Şâhidî İbrâhim Dede Allah Teâlâ'nın yine en iyi kendi sözleriyle anlatılabileceğini ifade etmiş, O'nu tarif etmede insan sözünün ne kadar aciz kaldığını belirtmiştir:

Kendüyi fehm itmez illâ kendözi

Kendüyi çün söyleyen kendü sözi

Şâhidî İbrâhim Dede (Küleççi, 1996: 53/4)

3.3. Fiilî Sıfatlar

Allah Teâlâ'nın Esmâ-i Hüsnâ içinde yer alan isimlerinden Allah-kâinat ve Allah-insan ilişkisini ifade edenlerin fiilî sıfatları teşkil ettiklerini söylemek

³⁴⁰ İlmihal-I, s.91.

³⁴¹ Kemal Paşazâde (Demirel, 1983: 27/51); Zarîfî (Turhan, 1995: 78/11).

mümkündür. Ancak İslâm âlimleri bu tür sıfatların hepsini *yapmak, yaratmak, oluşturmak* anlamına gelen *tekvîn* terimiyle ifade etmişler ve bunu sübûtî sıfatlara eklemişlerdir. Ancak bu sıfat Allah Teâlâ'nın fiillerini ifade ettiği için *fiilî sıfatlar* adı altında ayrıca değerlendirilmiştir.

İncelediğimiz tevhidlerde öncelikle Allah Teâlâ'nın fiilleriyle ilgili genel bilgiler verilmiştir. Bu bilgiler genellikle Allah Teâlâ'nın azametinin ifade edildiği beyitlerde yer alır. Çünkü fiil, fâile delâlet eder. Fiilin büyüklüğü fâilin büyüklüğüne delildir. Bu bakımdan fiilde, fiil değil fâil görünmelidir. Allah Teâlâ'nın fiillerinde de O'nun büyüklüğü görülmektedir. Zira ezelden ebede her fiilin fâili zaten O'dur:

Şerîki yok durur pinhân ü zâhir

Odur her fiile fâil evvel âhir

Güvâhî (Hengirmen, 1983: 91/20)³⁴²

Mahlûkata ait fiilleri yaratan Allah Teâlâ'dır. İradesi olmasına rağmen insanların fiillerinin yaratıcısı da Allah Teâlâ'dır. Buna göre insan, hür iradesi ile fiili seçer, gerekli gücü sarf eder, Allah Teâlâ da onun neyi seçeceğini ezelf ilmi ile bilir, bu ilmine göre irade ve takdir buyurur ve bu iradesi doğrultusunda yaratır. Şemseddîn-i Sivâsî Allah Teâlâ'nı fiillerine yer verdiği beyitlerde genellikle varlıkların Allah Teâlâ'nın fiillerine perde olduğunu dile getirir. O'nun fiilleri karşısında insan yalnız bir vasıtaadır:

Hicâb oldu velî ef'âle ekvân

Sıfâta nite kim ef'âl-i elvân

Şemseddîn-i Sivâsî (Çöm, 2007: 191/42)³⁴³

Ca'ferî Allah Teâlâ'nın zatının, isimlerinin, vasıflarının sonsuz olmasından dolayı akılla tam olarak bilenemeyeceği gibi fiillerinin de idrak edilemeyeceğini ifade etmiştir:

Ne zât-ı münhasırı had ne vasfı müstehzar

Ne fi'li müdrik ü 'akl u ne ismidür inşâ

Ca'ferî (Dereli, 2003: 138/4)

Allah Teâlâ'nın bütün fiilleri bir hikmet üzeredir. İnsan bu hikmeti göremeyebilir. Ancak O'nun takdir ettiği her şeyde bir hikmet bulunmaktadır. Zira

³⁴² Hüseyin-i Sirozî (Karaçuha, 2005: 9/71); Şükrî-i Bitlisî (Argunşah, 1997: 48/40).

³⁴³ Şemseddîn-i Sivâsî (Hasırcı, 2001: 2/20-21; Toker, 2003: 201/7; Çöm, 2007: 189/26).

O'nun *hikmetinden su'al olunmaz*. O kulları ibret alsınlar diye hikmetler hâsıl etmiştir:

Cemî'-i fi'li hikmet üzre üstâd
Gerek bârân gerek selc gerek bâd
Eyyûbî (Akkuş, 1991: 22/41)³⁴⁴

Netice itibariyle Allah Teâlâ'nın her işi kemâl derecesindedir. Her fiilin gerçekleşmesine dair irade ve kudret yalnız O'na aittir:

Kemâl-i san'atında kudreti var
Şerîki yokdur her fi'le muhtâr
Hızrî (Belen, 1997: 37/102)

3.3.1. Tekvîn

Yaratmak, yok olanı yokluktan varlığa çıkarmak demektir. Allah Teâlâ yegâne yaratıcıdır. O, ezeli ilmiyle bilip dilediği her şeyi sonsuz güç ve kudretiyle yaratmıştır. Yaratmak, rızık vermek, azap etmek ve şekil vermek tekvîn sıfatının sonuçlarıdır.³⁴⁵

İslam âlimleri, rızık vermesi, yaratması, canları alması, yağmurları yağdırması, otları bitirmesi, sebze ve meyveleri var etmesi gibi fiili sıfatlarının tamamını bu sıfat ile ifade etmişlerdir. Yerleri, gökleri, gezegenleri, yıldızları, havayı, suyu, toprağı, insanları, hayvanları, bitkileri kısaca her şeyi yaratan ve yaratmaya devam eden O'dur. Allah Teâlâ tek yaratıcıdır. O'ndan başka yaratıcı yoktur.³⁴⁶

Hünerle kıymetini bildüren temâm
Câmi' yaratmış anı Hudâvend-i müste'ân
Me'âlî (Ambros, 1982: [?]/3)

Allah Teâlâ'nın varlığı yaratmasının ardında hangi sebeplerin bulunduğu merak konusu olmuştur. Kur'ân-ı Kerîm'de insanların ve cinlerin kulluk etmeleri için yaratıldığı bildirilirken (Zâriyât, 51/56) diğer mahlûkun insanın hizmetine sunulmak

³⁴⁴ Muhibbî (Ak, 1987: 4272).

³⁴⁵ İlmihal-I, s.91.

³⁴⁶ İsmail Karagöz, "Sübûtî Sıfatlar", *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, Ankara 2006, s. 604.

üzere var edildiği buyurulmaktadır. (Câsiye, 45/13) Şairler tevhidlerinde insanın ve diğer mahlûkun yaratılışındaki bu sebebe dikkat çekmişlerdir:

Anuñçün sen yaratduñ cinn ü insi

Saña kulluğ-ıla tutalar ünsi

Şerîfi (Kültüral-Beyreli, 1999: 2/44)³⁴⁷

Bir diğer yaratılış sebebi ise Allah Teâlâ şu hadis-i kudsîye dayandırılır: *Ben bir gizli hazine idim, bilinmek istedim ve halkı (varlık âlemlerini ve insanı) yarattım.*³⁴⁸ Buna göre Allah Teâlâ zatını bildirmek için mahlûkatı güzel bir yaratışla yaratmıştır:

‘Ademden âlemi çün eyledüñ var

Diledüñ gizlü gencüñ ola izhâr

Şerîfi (Kültüral-Beyreli, 1999: 2/42)³⁴⁹

Tasavvuf literatüründe *nûr-ı Muhammedî* ya da *hakikat-ı Muhammedî* kavramları vardır. Buna göre Allah Teâlâ önce Hz. Peygamber (sav)’i sonra da varlıkların tamamını onun nurundan yaratmıştır. (Uludağ, 2005: 280) Ca‘ferî aşağıdaki beytinde bu inanişe yer vermiştir:

Bu kâ‘inâtı anuñ nûrıyla iyledi halk

Gürûh-ı nâciye hem dînde kıldı râh-nümâ

Ca‘ferî (Dereli, 2003: 142/33)³⁵⁰

Taşlıcalı Yahyâ ise Allah Teâlâ’nın bizleri yaratmasında ve vücut vermesindeki sebebin bizi sevmesi olduğunu dile getirir. Zira Allah Teâlâ Vedûd’dur:

Sevdi yaratdı bizi Rabbu’l-vedûd

Varımıza varlığı virdi vücûd

Taşlıcalı Yahyâ (Kayabaşı, 1991: 25/254)

Yaratılıştaki sebep her ne olursa olsun Allah Teâlâ kendisi dışındaki her şeyin tek yaratıcısıdır. Bu yüzden eşya O’nu kendi dilinde Allah Teâlâ’yı tesbih eder:

³⁴⁷ Gelibolulu Âlî (Arslan-Aksoyak: 59/74); Güvâhî (Hengirmen, 1983: 90/2); Fuzûlî (Doğan, 1996: 28/141).

³⁴⁸ Aclûnî, Keşfü’l-Hafâ, C.2., s.191., Hadis No: 2016.

³⁴⁹ İbrâhim Şânî-i Lârendevî (Alparslan, 2007: 95/105); Mu‘îdî (Kara, [?]: [?]/36); Şerîfi (Kültüral-Beyreli, 1999: 2/43); Taşlıcalı Yahyâ (Akkaya, 1996: 251/140);

³⁵⁰ Ca‘ferî (Dereli, 2003: 142/36).

Cemi‘-i hâmidün hamdi senûñçündür Hudâvendâ
 Müsebbihdür saña her şey ki sensiñ hâliku‘l-eşyâ
 Hadîdî (Öztürk, 1991: 5/68)³⁵¹

Varlığın yegâne yaratıcısı olan Allah Teâlâ mahlûku yoktan var etmiştir. Allah Teâlâ’nın, eşyayı ve mevcudatı benzersiz ve modelsiz bir şekilde, hiçten ve yoktan var etmesi O’nun kudretine işarettir. Şairler Allah Teâlâ’nın yaratışındaki mükemmelliğe yer verdikleri beyitlerde bu durumu çok sık dile getirmişlerdir:

‘Âlemi ol cümle yokdan var ider
 Dürlü ecsâm içre sun‘ izhâr ider
 Edhemî (Kaplan, 1999: 93/6)³⁵²

Allah Teâlâ’nın yoktan var etmesi kendisi için çok kolaydır. Çünkü Kur’ân-ı Kerîm’de ifade edildiği gibi; *Bir şeyi dilediğinde ona sadece “Ol!” der, o da hemen oluverir.* (Bakara, 2/117) *Ayetler* bölümündeki iktibaslarda da ele aldığımız *kün* emri tevhidlerde özellikle Allah Teâlâ’nın yaratışının konu edildiği beyitlerde çok sık zikredilmiştir. Zira O, iki harf ile on sekiz bin âlemi baştanbaşa yaratandır:

İki harf ile ser-tâ-ser müretteb
 Yaratdı on sekiz biñ ‘âlemi heb
 Zâtî (Armutlu, 1998: 427/78)³⁵³

Hızrî bu gerçeğe bağlı olarak Allah Teâlâ’nın bir fil ile bir sivrisineği yaratmasında hiçbir farklılığın olmadığını, ikisinin de aynı kolaylıkta var edildiğini ifade eder:

Katında pîl ü peşşe hilkati bir
 Zihî sâni‘ zihî kudret zihî sir
 Hızrî (Belen, 1997: 38/103)

³⁵¹ Behiştî (Yeniterzi, 2001: 100/8); Bursalı Rahmî (Birinci, 2007: 44/5); Emîrî (Üst, 2007: 963/8); Mu‘îdî (Kara, [?]: [?]/42); Taşlıcalı Yahyâ (Yoldaş, 1993: 79/53); Yeminî (Tepeli, 2002: 100/6); Yenipazarlı Vâlî (Köksal, 2003: 203/6; 204/12).

³⁵² Dükâkinzâde Ahmed Bey (Süzen, 1994: 2/18; 2/24); Güvâhî (Hengirmen, 1983: 90/4); Hâşimî (Ece, 1996: 72/48); Hüseyin-i Sirozî (Karaçuha, 2005: 11/85); Manisalı Câmî‘î (Harmancı, 2003: 242/58); Muhibbî (Ak, 1987: 42/1); Mu‘îdî (Kara, [?]:[?]/41); Şerîfî (Kültürel-Beyreli, 1999: 1/9; 2/37); Şükrî-i Bitlisî (Argunşah, 1997: 47/5); Taşlıcalı Yahyâ (Kayabaşı, 1991: 17/168; 20/203).

³⁵³ Behiştî (Yeniterzi, 2001: 101/20); Dükâkinzâde Ahmed Bey (Süzen, 1994: 1/3); Gelibolulu Âlî (Altun, 1999: 13/1); İbrâhim Şânî-i Lârendevî (Alparlan, 2007: 107/253); Taşlıcalı Yahyâ (Yoldaş, 1993: 81/65); Üsküplü Atâ (Aksoyak, 2006: 95/4).

Kur'ân-ı Kerîm'de kâinatın nasıl yaratıldığı anlatılmaktadır. Allah Teâlâ gökleri, yeri ve ikisinin arasında bulunanları altı günde yarattığını bildirmiştir. (Secde, 32/4) Allah Teâlâ bu kadar kısa bir sürede yeri ve göğü kat kat ve mükemmel bir şekilde yaratmış, gökleri sütunsuz bir şekilde yükseltmiştir.³⁵⁴ İncelediğimiz tevhidlerde şairler bu durumu dile getirip Allah Teâlâ'nın yaratışındaki kusursuzluğa vurgu yapmışlardır:

Kâinâtı kâf u nûn emr-ile îcâd eyleyen
Altı günde yidi kat gök yaradan bî-kusûr

Levhî (Tokay, 2008: 69/17)³⁵⁵

Allah Teâlâ kâinatı var ederken en küçük parçasına kadar mükemmel bir şekilde yaratmıştır. O sadece yeri ve göğü değil, bu ikisi arasında bulunan ateşi, suyu, rüzgârı, toprağı³⁵⁶, gülü ve bülbülü³⁵⁷, ayı ve yıldızları³⁵⁸, geceyi ve gündüzü³⁵⁹ ve sayılamayacak kadar çok şeyi var etmiştir:

'Adedsüz bunca şey kim var kılduñ

'Anâsır terkibin izhâr kılduñ

Hızrî (Belen, 1997: 38/105)³⁶⁰

Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de her canlının sudan yaratıldığını bildirmektedir. (Enbiyâ, 21/30) Buna göre her canlının özünde su bulunmaktadır. Kemal Paşazâde aşağıdaki beyitte âlemin bir damla sudan yaratıldığını dile getirir:

Yaratdı âlemi bir katre sudan

Çıkardı âlemin varın pusudan

Kemal Paşazâde (Demirel, 1983: 28/67)

Allah Teâlâ bunca varlığı hizmetine sunduğu insanı *çamurdan* (Mü'minûn, 23/12) yani bir avuç topraktan ve sudan yaratmıştır. İnsanı meleklerden daha üstün

³⁵⁴ Lârendeli Hamdî (Kütük, 2002: 392/16); Levhî (Tokay, 2008: 68/3).

³⁵⁵ Dükâkinzâde Ahmed Bey (Süzen, 1994: 1/9); Hâşimî (Ece, 1996: 74/145; 74/149); İbrâhim Şânî-i Lârendevî (Alparslan, 2007: 106/252); Kemal Paşazâde (Demirel, 1983: 27/53; 28/62); Lârendeli Hamdî (Kütük, 2002: 396/66); Mostarlı Hasan Ziyâî (Gürgendereli, [?]: 5/74); Şemseddîn-i Sivâsî (Özaşık, 2004: 5/10); Şükrî-i Bitlisî (Argunşah, 1997: 47/6); Taşlıcalı Yahyâ (Akkaya, 1996: 251/130); Za'îffî (Akalin, 2001: 488/7).

³⁵⁶ Za'îffî (Akalin, 2001: 491/46).

³⁵⁷ Gelibolulu Âlî (Sabuncu, 1983: [?]/12).

³⁵⁸ Za'îffî (Koçin, 1991: 56/25).

³⁵⁹ Gelibolulu Âlî (Sabuncu, 1983: [?]/13); Şerîfî (Kültürel-Beyreli, 1999: 2/41).

³⁶⁰ Hâşimî (Ece, 1996: 74/126-127, 136); Mu'îdî (Kara, [?]: [?]/58-59); Mostarlı Hasan Ziyâî (Gürgendereli, [?]: 5/64); Taşlıcalı Yahyâ (Çavuşoğlu, 1979: 4/92).

tutup melekleri ona secde ettirmiş; mahlûkat içinde onu *eşref-i mahlûk* saymıştır. Zira insan akıl sahibidir. Eşyanın bilgisi kendisine öğretilen insan, âlemin ilmine mazhar edilmiştir. Allah Teâlâ insanı yeryüzüne halife olarak göndermiş ve onun varlığıyla kâinatı süslemiştir:

Bir avuç hâke virdi hüsn-i takvîm

Melâ'ikden şerefde kıldı takdîm

Behiştî (Yeniterzi, 2001: 100/10)³⁶¹

İlk insan Hz. Âdem (as)'dır. Ondan bu yana sayısız insan dünyaya gelmesine rağmen hiçbiri diğerine benzememektedir. Bugün bilimsel olarak ispat olunan bu gerçek Allah Teâlâ'nın yaratışındaki mükemmelliği ortaya koymaktadır.

Yaradur beşer kısmını bî-kıyâs

Biri birine beñzemez cümle nâs

Taşlıcalı Yahyâ (Akkaya, 1996: 249/104)

Allah Teâlâ'nın her yaratışında bir hikmet mevcuttur.³⁶² O sebepsiz ve hikmetsiz hiçbir şey var etmemiştir. Güvâhî Allah Teâlâ'nın bazen bir kayadan saf gülsuyu akıttığını, bazen bir zehri şifalı bir şerbet kıldığını ifade eder. Zira O'nun hikmetinden sual olunmaz:

Akıdur sahreden cüllâb-ı sâfi

Yaradur nîşden hem nûş-ı şâfi

Güvâhî (Hengirmen, 1983: 91/14)

Allah Teâlâ kâinatı yoktan var ettiği gibi her an yaratışına devam etmektedir. O yaratıp bırakmamıştır. O'nun kudreti sonsuz olduğu için bütün bu yaratış esnasında asla yorulmaz ve üşenmez. Zira O bütün noksanlıklardan münezzehtir:

Yaratmaktan yorulmaz u erinmez

Saña senden yakın leykin görünmez

Şerîfi (Kültürel-Beyreli, 1999: 1/20)

Mahlûkatı yaratan Allah Teâlâ onların rızkını da yaratmıştır. Zira O Hâlık olduğu gibi Râzık'tır:

³⁶¹ Ca'ferî (Dereli, 2003: 164/4); Celâlzâde Sâlih Çelebi (Kütük, 1995: 107/7); Edhemî (Kaplan, 1999: 94/22); Hadîdî (Öztürk, 1991: 5/57); Hızrî (Belen, 1997: 34/55); İbrâhim Şânî-i Lârendevî (Alparşlan, 2007: 108/275); Kadioğlu Şeyh Mehmed (Sak, 2009: 152/125); Lâmi'î Çelebi (Ayan, 1998: 111/63; 114/104); Levhî (Tokay, 2008: 69/9); Manisalı Câmî'î (Harmancı, 2003: 237/5); Seyyid Şerif Mehmed (Yazar, 2006: 375/3); Taşlıcalı Yahyâ (Akkaya, 1996: 251/135).

³⁶² Taşlıcalı Yahyâ (Akkaya, 1996: 249/94).

Cümle ‘âlem hâlıkı Allâhdur

Cinn ü insün râzıkı Allâhdur

Zâ‘îfî (Koçin, 1991: 56/30)³⁶³

Hatta Behiştî mahlûkun rızkının daha kader bile tayin edilmemişken yaratıldığını, böyle olmasaydı nicelerinin açlıktan kırılacağını iddia eder:

Levh-i mahfûz-ıla yogidi kalem

Rızk-ı mahlûkınıñ olmışdı rakam

Rızka olsaydı eger iki kefil

Niçeler cû‘dan olurdu ‘alîl

Behiştî (Demirel, [?]: 3/40-41)

Allah Teâlâ’nın merhameti kuşatıcıdır. O yarattığı mahkûku arasında ayırım yapmaz. Özellikle rızık dağıtırken kimseyi bu lütfundan mahrum bırakmamıştır. Kimine az kimine çok verir ama asla kimsenin rızkını kesmez:

N’ola ihsân bahri bî-pâyân ise

Rızkî mikdârınca virür herkese

Az u çok hiç kimse muhtâc eylemez

Cümleye rızkın virir aç eylemez

Derviş Şemseddîn (Aksoy, 1998: 81/18-19)³⁶⁴

Fuzûlî Allah Teâlâ’nın rızık dağıtma konusunda ayırım yapmadığını özellikle vurgulamıştır. O’nun feyzinin herkesi kuşattığını, imanlı imansız farkı dahi gözetmediğini ifade etmiştir:

Ol amîmü’l-feyz mün‘imsen ki feyz-i şâmilüñ

Rızk taksîminde kılmaz imtiyâz-ı küfr ü dîn

Fuzûlî (Doğan, 1996: 22/106)

Allah Teâlâ yalnız insanları değil, yarattığı bütün canlıların rızkını ayarlamıştır. Emîrî, bir sivrisineğin bile hayatının sürdüreceği lokmasını bulunduğu göre herkesin rızkını bulabileceğini söylüyor. Zira Allah Teâlâ çalışıp

³⁶³ ‘Abdî (Güzelova, 2008: 210/66); Behiştî (Demirel, [?]: 3/38); İbrâhim Şânî-i Lârendevisî (Alparlan, 2007: 107/266); Şerîfî (Kültürel-Beyreli, 1999: 1/16); Şükrî-i Bitlisî (Argunşah, 1997: 49/50).

³⁶⁴ Edirneli Nazmî (Altun, 2004: 57/38-39); Emîrî (Üst, 2007: 964/26); Hakanî (Pala, 2002: 36/29).

kazanamayacak olan bir bebeğe dahi annesinin göğsünü hem döşek hem de beslendiği kaynak eylemiştir:

Tu‘mesini buldı cihânda mekes
Bulmaya mı rızkını bes hîç kes

Tıfla ider mâder[i] sadrın serîr
Tu‘mesini anuñ ider şehd ü şîr

Emîrî (Çöm, 2001: 71/85-86)

Ancak bu rızkı elde etmek kimi için kolay kimi için zordur. Bu da Allah Teâlâ’nın kullarını sınavdığı bir imtihandır:

Âdemûñ kim günde rızkın var ider
Kime âsân kimine düş-vâr ider

Derviş Şemseddîn (Aksoy, 1998: 83/31)

Allah Teâlâ’nın ihsanı yalnız doğrudan doğruya verdiği rızıkla sınırlı değildir. O gökten indirdiği yağmurla yeryüzüne rahmetini, feyzini ve bereketini indirir:

Feyz idüp hâke ebr-i nîsânı
Cereyân itdi bahr-ı ihsânı

İbrahim Şânî-i Lârendevî (Alparslan, 94/82)

İhsan edilen bunca nimet karşısında insana düşen bazı sorumluluklar vardır. Kemal Paşazâde ihsana ihsanla karşılık verilmesi gerektiğini, bunun da ancak Allah Teâlâ’ya ibadet edilerek yapılabileceğini belirtir:

Ki kûtin eyledi insana ihsân
Gerek insan ide ihsâna ihsân

Nedür ihsân ibadet eylemekdür
Anuñ hakkın riâyet eylemekdür

Kemal Paşazâde (Demirel, 1983: 25/24-25)

Allah Teâlâ cömerttir. Varlığa cömertçe ihsan etmektedir. O hiçbir karşılık beklemeden nimetlerini bol bol vermektedir. Celâlzâde Salih Çelebi, padişahlara mülklerinin dahi Allah Teâlâ tarafından bedelsiz verildiğini ifade eder:

Minnetüñ yok bî-ğaraz ihsân idersin ‘âleme
Dest-i cûduñdan beleş bahş olunur şâha mülk

Celâlzâde Salih Çelebi, (Kütük, 1995: 109/30)³⁶⁵

Bu yüzden Allah Teâlâ'nın lütfuna ve ihsanına mazhar olan kişinin saadet sahibi olacağına inanılır:

Mazhar olan lutfuña ihsânına
Zî-sa'âdet her ne mutlı cânına

Edirneli Nazmî (Altun, 2004: 58/51)³⁶⁶

Allah Teâlâ'nın nimetleri ve ihsanları sınırsızdır. İnsanoğlu bunları saymaya kalksa sonunu getiremez:

Şu deñlü eyledüñ in'âm u ihsân
Ki saymak dilese âcizdür insân

Şerîfi (Kültürel-Beyreli, 1999: 1/18)

Fuzûlî Allah Teâlâ'nın lütuf ve ihsanları karşısında âlemi O'nun yüce dergâhında meramını arayan bir dervişe, insanı ise yine O'nun lütuf ve ihsan harmanının ardından başak toplayan kişiye benzetmiştir:

Dergeh-i ta'zîm ü tekrîmüñden âlem kâm-cûy
Hırmen-i ihsân ü eltâfuñdan Âdem hûşe-çîn

Fuzûlî (Doğan, 1996: 22/103)

Vermek Allah Teâlâ'nın elinde olduğu gibi almak da O'nun elindedir. Çünkü kendimiz de dâhil olmak üzere her şey O'na aittir. Sahip olduğu bütün varlık üzerinde yegâne mutasarrıf kendisidir. O kimini lütfuyla güldürürken kimini kahıryla öldürebilir:

Kimini lutfuñ ile güldürürsin
Kimini kahruñ ile öldürürsin

Hızrî (Belen, 1997: 42/156)

Şayet insanlara hayat bahşetmese kimsenin bir an bile yaşayabilmeye kudreti yoktur. Hayat da ölüm de yalnız O'nun elindedir:

Virmese ger rûh ile halka hayât
Cümlesine irişe bir dem memât

Emîrî (Çöm, 2001: 70/83)³⁶⁷

³⁶⁵ Taşlıcalı Yahyâ (Kayabaşı, 1991: 16/162); Yenipazarlı Vâlî (Köksal, 2003: 207/43).

³⁶⁶ Hakanî (Pala, 2002: 36/26).

³⁶⁷ Hızrî (Belen, 1997: 36/74).

Sonuç itibariyle Allah Teâlâ'nın yaratışı kusursuzdur. Allah Teâlâ'nın yoktan var ettiği ve her an var etmeye devam ettiği şeyler O'nun varlığı kadar birliğine de delâlet etmektedir:

Her nesneyi kim yaratdı Hâlık
Oldı ahadiyyetine nâtık

Yenipazarlı Vâlî (Köksal, 2003: 206/34)

Allah Teâlâ'ya ait tenzîhî, subûtî ve fiilî sıfatların tamamı O'nun varlığını idrak etmemize yardımcı olan hususlardır. Bu sıfatlar Allah Teâlâ'nın varlığının ve birliğinin ifade edildiği tevhidlerde sık sık kullanılmıştır. Özellikle mesnevîlerde yer alan tevhidlerin pek çok beyiti tekvîn sıfatı içerisinde ele alınan yaratmaya dair ilâhî vasıflara ayrılmıştır. Bu durum kelâmî bir konu olmasına rağmen şairlerin bu alana ne kadar vakıf olduklarını göstermesi açısından oldukça önemlidir.

4. ALLAH TEÂLÂ'NIN VARLIĞININ VE BİRLİĞİNİN DELİLLERİ

Allah Teâlâ'nın zatı duyularla idrak edilemediği için O'nun varlığının herkesin kabul etmeye mecbur kalacağı şekilde ispatlanması söz konusu değildir. Ancak İslam âlimleri bu konuda farklı düşünceler ileri sürmüş, çeşitli metotlar geliştirmiş ve Allah Teâlâ'nın varlığını ispat edecek deliller ortaya koymuşlardır. Bu deliller her düşünce siteminde farklılık gösterir. Ancak İslam düşüncesinde genel kabul gören delillerin belli başlıları; hudûs delili, imkân delili, nizam delili ve fitrat delilidir. Bunların dışında öne sürülmüş pek çok başka delil de vardır. Allah Teâlâ'nın birliğini ortaya koyan en temel delil ise *bürhân-ı temânü*'dür

İncelediğimiz tevhidlerde Allah Teâlâ'nın varlığını ve birliğini ispat eden delillere yer verilmiş; her şeyden önce âlemdeki bütün varlıkların bir yaratıcıya işaret ettiği vurgulanmıştır. Ancak bunu fark edebilmek için öncelikle nazar/doğru görüş sahibi olmak gerekir:

Kılar delâlet-i illet vücûd-i her mevcûd
Velî ne sûd ki sâhib-nazar degil a'mâ

Fuzûlî (Akyüz ve diğ., 2000: 26/47)³⁶⁸

İnsanoğlu ancak kâinattaki muhteşem yaratışı gönül gözüyle görebildiği ve aklıyla idrak edebildiği zaman mahlûk olan her şey Allah Teâlâ'nın varlığına ve birliğine delil olabilir:

Manzûruñ olursa bu mezâhir

Tevhîde olur delîl-i zâhir

Yenipazarlı Vâlî (Köksal, 2003: 209/59)³⁶⁹

4.1. Hudûs Delili

Evrenin yaratılmışlığı ve her yaratılmışın bir yaratıcısının olacağı esasına dayanan hudûs delili, Kur'ân-ı Kerîm'in ilk inen ayetinden itibaren birçok yerinde *hudûs* kelimesi kullanılmadan da olsa tekrar edilmiştir. Çünkü Kur'ân-ı Kerîm'de genellikle *semâvât*, *arz* ve *ikisinin arasındaki şeyler* olarak zikredilen canlı cansız bütün varlıklar kendi kendine var olamayacağı ve mevcudiyetini devam ettiremeyeceği için bütün bunları yapan bir varlığın olması gerekir. O da Allah Teâlâ'dır.

Hudûs deliline göre evren yaratılmış ve fânidir. Her yaratılmışın, yaratılmış özelliği taşımayan bir yaratıcıya muhtaç bulunması ise aklın kaçınılmaz bir şekilde benimseyeceği bir husustur. (Topaloğlu, 1989: 2/475-476)

Tevhidlerde Allah Teâlâ'nın varlığı en çok hudûs delili ile açıklanmaya çalışılmıştır. Âlemin yoktan var edilmiş olması kadar kâinattaki yaratılmış her varlığın bizzat kendisi bir yaratıcısının bulunduğu işaret eder:

'Acebdür ki yokdan var olan cihân

Anuñ varlığından virür hep nişân

Taşlıcalı Yahyâ (Akkaya, 1996: 250/110)³⁷⁰

Şairler her nakşın bir nakkâş olması gerektiği gibi âlemde var olan her şeyin de bir yaratıcısının bulunması gerektiği fikrini vurgulamışlardır:

³⁶⁸ Muhîti (Tataroğlu, 1995: 53/54); Taşlıcalı Yahyâ (Çavuşoğlu, 1979: 4/93).

³⁶⁹ Fuzûlî (Akyüz ve diğ., 2000: 315/2).

³⁷⁰ Bursalı Rahmi (Birinci, 2007: 45/9-10); Behîstî (Demirel, [?]: 3/43); Kadioğlu Şeyh Mehmed (Sak, 2009: 147/54); Lâmi'î Çelebi (Erkal, 1998: 72/184); Şemseddîn-i Sivâsî (Aksoy, 1990: 30/19); Za'îfî (Akalın, 2001: 492/58).

Ki nakşından müşâhed ola nakkâş

Gözüne hâr ola gayretle göz kaş

Şemseddîn-i Sivâsî (Toker, 2003: 204/31)³⁷¹

Zira hiçbir şeyin kendiliğinden olması mümkün değildir. Kemal Paşazâde zaten böyle bir şey iddia edilse dahi kimsenin buna inanmayacağını dile getirmiştir:

Şu yazu kendüden yazıldı dinmez

Disen de kimse sözüne inanmaz

Kemal Paşazâde (Demirel, 1983: 31/107)

İnsanın Allah Teâlâ'nın varlığını ispat etmek için özellikle delil aramasına gerek yoktur. Şayet insan dikkatli bir şekilde etrafına bakar ve görebilirse bu onun için Allah Teâlâ'nın varlığına en büyük delildir:

Âsâra nazarda eyle im'ân

İsterseñ eger delîl ü bürhân

Yenipazarlı Vâlî (Köksal, 2003: 210/68)³⁷²

Şairler tevhidlerinde yaratılmış olan pek çok varlığı Allah Teâlâ'nın varlığına ve birliğine delil olarak göstermişlerdir. Biten her bitkinin dalı ve yaprağı,³⁷³ kâinattaki her bir zerre, yerin alçak, göğün yüksek olması³⁷⁴ bunlardan bazılarıdır. Ancak bütün eşya Allah Teâlâ'nın varlığını bize haber veriyor olsa da biz O'nun zatını yine de tam manasıyla tarif edemeyiz:

Kamu eşyâ nişân iken o şâna

Virimez kimse andan hîç nişâne

Şemseddîn-i Sivâsî (Toker, 2003: 201/6)

4.2. İmkân Delili

İmkân delili; mevcudu/varlığı kendinden veya başkasından olmak üzere iki kategoride düşünen bir delildir. Buna göre evrenin varlığı başkasına bağlıdır.

İmkân delilinin hedefi bir vâcibin mevcudiyetini ispat etmektir. Vâcib, *varlığı kendinden olup, başkasına muhtaç bulunmayan* demektir. Bunun karşıtı *mümkündür ki var olmak için başkasına muhtaç bulunan* anlamına gelir. Evren, bir kısmını

³⁷¹ Kemal Paşazâde (Demirel, 1983: 31/104); Şemseddîn-i Sivâsî (Aksoy, 1990: 30/22).

³⁷² Hadîdî (Öztürk, 1991: 7/89).

³⁷³ Hızrî (Belen, 1997: 35/67).

³⁷⁴ Kadioğlu Şeyh Mehmed (Sak, 2009: 147/40-41).

duyularımızla idrak ettiğimiz bir kısmını da başka yollarla bildiğimiz nesnelere oluşur. Bu nesnelere ya vacip ya da mümkündür. Gözlediğimiz bütün nesnelere imkân yani başkasına muhtaç olma özelliği taşıdığına göre tabiatı oluşturan diğer parçalar da aynı nitelikte olmalıdır. O halde tabiat mümkündür, ona varlık veren ve fakat mümkün özelliği taşımayan bir sebep bulunmalıdır; o da varlığı zorunlu olan Allah Teâlâ'dır. (Topaloğlu, 1989: 2/476)

Hamd aña kim vücûdî vâcibdür

Gayrı maglûb u kendü gâlibdür

Mu'îdî (Kara, [?]: [?], 28)

İncelediğimiz tevhid metinlerinde Allah Teâlâ'nın varlığının zorunlu ve kendisinden olduğu *vâcibü'l-vücûd* terkihiyle ifade edilmiştir. Bu inanç tevhidin bir gereğidir. Zira Kur'ân-ı Kerîm'de pek çok ayette buyrulduğu üzere varlığını kimseye borçlu olmama vasfı yalnız Allah Teâlâ'ya aittir:

Vasfuñ ey vâcibü'l-vücûd u Samed

Okınur *lem yelid velem yûled*³⁷⁵

Vücûdî (Aydemir, 2009: 5/32)³⁷⁶

Ca'ferî bu konuyu kelâm terimlerini de kullanarak güzel bir şekilde ifade etmiştir. Buna göre hiçbir şey Allah Teâlâ'nın eşi ve benzeri olamaz. Zira *âlem-i imkânda mümkün* olan hiçbir şey *vâcib* olanın örneği değildir:

Bu 'âlem-i imkânda kaçan ola misâlûñ

Mümkün saña iy vâcib-i bî-çün mesel olmaz

Ca'ferî (Dereli, 2003: 434/2)

Her ne kadar İslâm âlimleri Allah Teâlâ'nın varlığını çeşitli delillerle ispat etmeye çalışsalar da Üdî Allah Teâlâ'nın zatının mahiyetinin akılla idrak edilemeyeceğini, ancak her iki âlemin O'nun kudretine şahitlik edebileceğini savunur:

Habîr olmak dilerseñ kudretinden

Vücûd-i vâcibûñ mâhiyyetinden

³⁷⁵ "O doğurmamıştır ve O doğmamıştır." (İhlâs, 112/3-4)

³⁷⁶ Ca'ferî (Dereli, 2003: 139/13); Hızrî (Belen, 1997: 31/6); Lâmi'î (Ayan, 1998: 111/64).

Bilinmez ‘akl ile mâhiyyet-i Hak
 Dü ‘âlemdür şuhûd-i kudret-i Hak
 Ūdî (Kutlar, 2005: 99/2-3)

4.3. Nizam Delili

Kâinata zerrelerden yıldızlara kadar varlıkların tek tek her birinde ve genelinde görülen son derecede mükemmel bir nizam, tevhide en büyük delildir. Bunun kendiliğinden meydana gelmiş olması mümkün değildir. Dolayısıyla bütün bu nizamı üstün bir varlığın yaratmış olması ve devam ettiriyor olması gerekmektedir. Bu yaratıcı da Allah Teâlâ’dır. (Topaloğlu, 1989: 2/476)

Allah Teâlâ kâinatı yaratmakla kalmamış ona muhteşem bir tertip ve intizam vermiştir. Bu da O’nun yaratışının mükemmelliğini göstermektedir. Zira Allah Teâlâ kurduğu düzeni hâlâ devam ettirmektedir:

Hakkâ ki hoş intizâm verdüñ
 Ârâyişini tamâm verdüñ

Fuzûlî (Doğan, 1996: 14/50)³⁷⁷

Emîrî Allah Teâlâ’nın kâinata kurduğu düzene sabah ve akşamın bir intizam içerisinde hareket etmesini ve dört mevsimin muntazam dönüşünü örnek verir:

Kimüñ emriyle buldı intizâmı
 Mu‘ayyen gösterür her subh u şâmı

Fusûl-ı erba‘a bir sâl içinde
 Olupdur muntazam bir hâl içinde

Emîrî (Üst, 2007: 963/11, 13)

4.4. Fıtrat Delili

Kur’ân-ı Kerîm, Allah’ın varlığını, insanlar tarafından tabii olarak kabul edilecek bir konu olarak kabul eder. Hem İslam âlimleri hem Batı düşünürleri tarih boyunca gelip geçen bütün milletlerin bir tanrı inancına sahip olduklarını tespit etmişlerdir. Çünkü insan yaratılış itibarıyla inanan bir varlıktır. İnanmak insanın

³⁷⁷ Şükrî-i Bitlisî (Argunşah, 1997: 48/33).

zihin ve ruh muhtevasında mevcuttur. (Topaloğlu, 1989: 2/476-477) Yeter ki insan baktığını görsün, gördüğü üzerinde tefekkür etsin. Fıtratında var olan inanma ihtiyacı onu Allah Teâlâ'nın varlığına ulaştıracaktır. Aşağıdaki beyitte şair bunu telkin etmektedir:

Gözin aç mu'tebir ol olma 'amyâ

Tuyı-gör her birinden sırr-ı Mevlâ

Şemseddîn-i Sivâsî (Aksoy, 1990: 30/19)

4.5. Bürhân-ı Temânü'

İslam âlimlerinin büyük çoğunluğu tarafından Allah Teâlâ'nın birliğinin ortaya konduğu delil *bürhân-ı temânü'*dür. Temânü' sözlükte *bir şeyi birinden men etmek ya da onun yapmaması için mücadele etmek* demektir. Kelam ilminde Allah Teâlâ'nın birliğini ispat vasıtalarından biri olan *bürhân-ı temânü'* kâinatta birden fazla yaratıcı olması halinde nizamın bozulacağı esasına dayanan bir delildir. Bu delilin Kur'ân-ı Kerîm'deki dayanağı şu ayettir: *Eğer yerde ve gökte Allah'tan başka tanrılar bulunsaydı, yer ve gök, (bunların nizamı) kesinlikle bozulup gitmişti. Demek ki arşın Rabbi olan Allah, onların yakıştırdıkları sıfatlardan münezzehdir.* (Enbiyâ, 21/22) Bu ayet, Allah Teâlâ'nın birliğini ispatlayan en güçlü delillerden biridir.

Bu delilde esas alınan husus âlemin nizamıdır. Eğer birden fazla ilah olsaydı, bunlar birbiriyle anlaşır veya anlaşamazlardı. Birbiri ile anlaştıkları, beraberce aynı şeyi yaptıkları, yarattıkları âleme beraberce nizam verdikleri takdirde, ya biri diğerine muhtaç olurdu ki muhtaç olanın ilâh olması mümkün değildir. Yardıma muhtaç olmasaydı bu durumda da diğerinin varlığı gereksiz olurdu. Şayet bu ilâhlar birbiriyle anlaşamazlar, birinin yaptığına/ yarattığına diğeri karşı çıkarsa, o zaman da âlemde nizamdan eser kalmaz; yer, gök ve diğer cisimler arasındaki ahenk bozulup giderdi. O halde tüm evreni idare eden ve düzenleyen bir hâkim kuvvet olmalı ki mükemmel olan bu nizam devam etsin. Bu da Allah Teâlâ'nın birliğine işarettir.³⁷⁸

Şairler tevhidlerinde Allah Teâlâ'nın birliğinin temel dayanaklarından biri kabul edilen bu delile yer vermişlerdir. Hatta Behiştî bu delilin ismini de zikrederek Allah Teâlâ'nın birliğinin bu sayede her kişi tarafından bilindiğini dile getirir:

³⁷⁸ Fikret Karaman, "Bürhân-ı Temânü'", *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, Ankara 2006, s.75-76.

Vahdeti her kişiye oldı ‘ayân
İtdi bürhân-ı temânü‘de beyân

Behiştî (Demirel, [?]: 3/42)

Hâşimî, bu delile tevhidinde yer vermiş, iki ilâhın var olduğu zaman ne gibi sonuçlar ortaya çıkaracağına örnekler vererek Allah Teâlâ’nın birliğine işaret etmiştir:

Eger olsaydı isneyniyyeti râst
Olurdı kec birinüñ emri der-h~ast

Birinüñ emri kim dirgürmek ola
Birinüñ emri de öldürmek ola

Eger dirgürmek ûlâ olsa âhir
Olur âhreynüñ ol dem nakşı zâhir

Eger dirseñ iki Hak ittifâkı
İderler bâtıl olmaya mülâkî

Budur anuñ cevâbı iy hıredmend
Diler dil olmaya ehl-i hıred-pend

Hâşimî (Ece, 1996: 75/162-165)

Konuyla ilgili tevhidlerde pek çok beyit yer almaktadır. Bu beyitlerde Allah Teâlâ’nın ikiliğinin mümkün olmadığı vurgulanmış, âlemde var olan düzen ve intizam bu gerçeğe delil kılınmıştır:

Yirde gökde yokdur andan gayrı zât
Olsa olurdı fesâd u müşkilât

Şükrî-i Bitlisî (Argunşah, 1997: 47/16)³⁷⁹

Bütün bu ispat ve izahlara karşı Zâtî Allah Teâlâ’nın birliğine binlerce delil gösterilebilecekken kendisi için kelime-i tevhidin yeterli olduğunu söylemiştir:

³⁷⁹ Emre (Bilgin, 1998: 37/75); İbrâhim Şânî-i Lârendevî (Alparslan, 2007: 106/249); Şerîfî (Kültürel-Beyreli, 1999: 1/21); Şükrî-i Bitlisî (Argunşah, 1997: 48/42); Zâtî (Armutlu, 1998: 421/15).

Egerçi birliğüne var senüñ hezâr delîl

Yiter fakîre hemân lâ ilâhe illâ'llâh

Zâtî (Armutlu, 1998: 432/125)

Allah Teâlâ'nın gerek varlığına gerek birliğine ait deliller kelimeler âlimleri tarafından her dönemde tartışılan hususlar olmuştur. Ancak kendilerini yalnız edebî alanda değil İslâmî ilimler alanında da geliştiren klasik Türk edebiyatı şarhçilerimiz kelamla ait bu konulara tevhidlerinde en güzel şekilde yer vermişlerdir.

5. ALLAH-KUL İLİŞKİSİ

Kâinatta var olan her şey gibi bütün insanları yaratan ve onlara rızık veren Allah Teâlâ'dır. Bu yüzden iman eden ya da etmeyen, Allah Teâlâ'yı tanıyan ya da tanımayan herkes *kul* statüsündedir. Çünkü insan yaratılmış bir varlık olarak istese de istemese de Allah Teâlâ'nın kuludur. O gönderdiği peygamberler ve kutsal kitaplar aracılığıyla kullarının kendisine karşı görevlerini ve sorumluluklarını bildirmiş, kendisinin de kullarına karşı hangi durumda ne tavır sergileyeceğini bildirmiştir.

Klasik Türk edebiyatında Allah Teâlâ ile ilgili konuların en yoğun ele alındığı tür olan tevhidlerde Allah Teâlâ'nın varlığı ve birliğinin yanında O'nun isimleri, sıfatları, fiilleri ve daha pek çok konu işlenmiştir. 16. yüzyıl tevhidlerinde bunlara ilaveten Cenab-ı Hakk'ın kullarla ilişkisinin de ele alındığı görülür. Allah-kul ilişkisine ayırdığımız bu bölümde Allah Teâlâ'nın kullarına muamelesine, arkasından kulun Allah Teâlâ karşısındaki durumuna yer verilmektedir.

5.1. Allah Teâlâ'nın Kullarına Muamelesi

Allah Teâlâ kâinatı yaratıp bırakmamıştır. O yarattığı varlıklar üzerinde hükümler sürmeye devam etmektedir. Buna bağlı olarak mahlûkat içerisinde en şerefli kılınan insan ile Rabbi arasında bir iletişim söz konusudur. Allah Teâlâ kul konumundaki insana kimi zaman celâliyle kimi zaman cemâliyle muamele etmektedir. Bu bölümde Allah Teâlâ'nın kullarına muamelesinin 16. yüzyıl tevhidlerine ne şekilde yansıdığını ele aldık.

Allah Teâlâ her şeyden önce yarattığı varlıklar dolayısıyla da insanlar üzerinde tek hâkimdir. İnsan kuldur, O sultandır. Bütün dertlerin dermanı ondadır. Bu yüzden insan hangi sıkıntıya düşse bunu gideren yalnız Allah Teâlâ'dır:

Kimüñ derdi var ise dermânı ol
Kamu kuldur illâ ki sultânı ol

Nidâî (Öztürk, 2011: 130/16)

Allah Teâlâ insanlara karşı merhametlidir. Hata yapan insanın cezasını hemen vermez, pişman olup o hatadan vazgeçmesini bekler. Tövbe edip doğruya yönelmesi için fırsat verir. Ayrıca O, kullarına günahlarına göre muamele etmez:

Eyler-iseñ cürmüme göre 'azâb
Rûz-ı mahşerde benüm hâlüm harâb

Âsafî (Eroğlu, 2007: 181/17)

Allah Teâlâ bütün günah ve kusurlarına rağmen insanın tek sığınağıdır. O'nun kapısından kovulursa gidecek başka kapısı bulunmaz:

'Abdüñi redd idüp cenâbuñdan
Kimse bâbına salma bâbuñdan

'Abdî (Güzelova, 2008: 211/80)

Allah Teâlâ günahları karşısında af dileyen kullarını himmetiyle bağışlar. Günahları neticesinde pişman olan kul, Allah Teâlâ'nın lütfunu ümit ederek O'ndan bağışlanma diler. Çünkü bütün günahları bağışlayacak olan tek varlık O'dur. O, çok merhametlidir:

Gelmişem lutfuñ ümîd idüp şehâ
Umaram senden hatâm ola 'atâ

Cürmüm 'afv idüp idersiñ himmeti
Eyle lutfuñdan Muhammed ümmeti

Âsafî (Eroğlu, 2007: 181/12-13)

İnsanoğlu tarih boyunca Allah'ı unutmuş ve doğru yoldan sapmıştır. Bu yüzden Allah Teâlâ ilk insan Hz.Âdem (as)'dan sonra gelmiş geçmiş bütün toplumlara bir rehber ve bir uyarıcı olarak peygamberler göndermiştir. Kullarına karşı merhametli olduğu için onların yanlıştta devamlı olmalarını istememiştir. Bu

durum toplumların olduğu kadar bireylerin hayatları için de geçerlidir. Zira insanlara doğru yolu gösteren yegâne varlık Allah Teâlâ'dır:

Güm-rehem lutfuñla yol göster baña
Sür semend-i himmetüm senden yaña

Lutfuñ olmazsa günâhum neyleyin
Kendü cismümde güvâhum neyleyin

Âsafî (Eroğlu, 2007: 181/14-15)

Allah Teâlâ kendisine âşık olan kullarına ihsan eder ve onları hakikate eriştirir. İlâhî aşk uzun ve meşakkatli bir yol olmasına rağmen Allah Teâlâ'nın bir lütfudur. Zira sonunda bir insanın dünyada erişebileceği en güzel makama erişme ümidi vardır. Şairin dile getirdiği gibi bu ümit insana karşılaşıacağı güçlüklerle dayanma gücü verir:

Eger bu vech ile 'âşık olursañ
Reh-i 'ışk içre hem sâdık olursañ

Erersin mîve-i eşcâr-i vasla
Yetersin şâhsâr-i bâğ-i asla

Murâduñ gülşenini seyr edersin
Ne yaña dileseñ aña gidersin

Ûdî (Kutlar, 2005: 100/23-25)³⁸⁰

Allah Teâlâ'nın kullarına gösterdiği lütuf ve keremin bir benzeri daha yoktur. Çünkü O'nun dışında mahlûkata merhamet edecek başka yaratıcı da yoktur. Bu eşsiz merhametinin bir gereği olarak Allah Teâlâ kapısına gelen hiç kimseyi de geri çevirmez:

Ne 'atâsına şerîk olur ahad
Ne kapusından ider kimseyi red

Behiştî (Demirel, [?]: 3/36)

³⁸⁰ Hüseyin-i Sirozî (Karaçuha, 2005: 2/7; 7/50); Üsküplü Atâ (Aksoyak, 2006: 98/30-31).

Allah Teâlâ'nın yaratışındaki mükemmellik insanı kendisine hayran bırakmaktadır. Gönül gözüyle varlığı seyredip onun üzerine tefekkür eden bir insan onu var edene hayran kalır ve O'nun dışındaki hiçbir şeye itibar etmez:

San'atını ol ilâhuñ fikr iden

Cümle hîçe i'tibâr itmek neden

Kadioğlu Şeyh Mehmed (Sak, 2009: 147/52)³⁸¹

Kâinat büyük âlem, insan ise küçük âlemdir. İnsanın iç âleminin dış âlemden daha geniş olduğunu dikkate alan sûfiler ona büyük âlem, kâinata ise küçük âlem derler. (Uludağ, 2005: 35) Yerlere göklere sığmayan Allah Teâlâ'nın mü'min kulunun kalbine sığması bu genişliği ifade eder.

Aña kim zarf degül kevn ü mekân

İtdi mir'ât-ı dil içinde nihân

Behiştî (Demirel, [?]: 3/46)

Allah Teâlâ kalplerin tabibidir. Dertli kullarına deva ihsan edendir. İnsan türlü sıkıntılar içine düşebilir. Bu bazen maddî olurken bazen manevî olabilir. Bütün dertlere deva verecek, maddî ve manevî bütün hastalıkları iyileştirecek yegâne hekim Allah Teâlâ'dır:

Derd-mendüm devâyadur hevesüm

Ey dil ü cân tabîbi eyle devâ

Nihânî (Yakşı, 1993: 29/26)

Allah Teâlâ dilediği kuluna hidayet nasip eder. O dilemese hiçbir şeyin olması mümkün olmadığı gibi hidayete ermek de mümkün değildir:

Seniñ tevfiķuñ olmasaydı bir kul

Varımaz idi saña bir adım yol

Kime ki gel didüñse mukbil oldı

Hidâyet bağı içre bülbül oldı

³⁸¹ Kemal Paşazâde (Demirel, 1983: 30/95); Taşlıcalı Yahyâ (Akkaya, 1996: 251/146; Yoldaş, 1993: 85/112)

Şu kim bolmadı senden bûy-ı tevfiik

Ne vechile görür ol rûy-ı tahkîk

Şemseddîn-i Sivâsî (Özaşık, 2004: 6/35-37)

Allah Teâlâ insanları dünyaya kendisine kulluk etmeleri için göndermiştir. Ancak insan bu görevini layıkıyla yapmaktan acizdir:

Bizi kulluğa gönderdüñ cihâna

Bizi bir hizmete kılduñ revâne

Ne hizmet ide-bildük ne ‘ibâdet

Ne hükmüne buçuk sâ‘at itâ‘at

Ne bildük kim neye geldük ne kılduk

Yüzümüz kara oldu şöyle kalduk

Şerîfi (Kültüral-Beyreli, 1999: 2/48-50)

Allah Teâlâ insanları yaratıp bırakmamış, onlara türlü türlü rızıklar verdiği gibi onların sosyal hayatını da düzenlemiştir. Bunu yaparken inananları birbirine kardeş kılmıştır:

Mü’mini mü’minlere ihvân idüp

Herkesi birbirine akrân idüp

Gelibolulu Âlî (Arslan-Aksoyak,1998: 62/134)

Allah Teâlâ insanların kendisine şükretmesi için dil vermiştir. Allah Teâlâ insanın kendisine kulluk etmesi için, insanın dışındaki her şeyi ise ona hizmet etmesi için yaratmıştır. Bunun karşılığında insana düşen kendisine sayısız nimet veren yaratıcısına şükretmektir. Nitekim Allah Teâlâ bunun için dil de vermiştir:

Yüri aña şükr it ki ol müste‘ân

Bize virdi şükr itmek için zebân

Taşlıcalı Yahyâ (Akkaya, 1996: 251/143)

Allah Teâlâ’ya şükretmek kadar O’nu zikretmek de önemlidir. Hatta Allah Teâlâ’nın zikri bütün insanlık için ortak paydadır. Çünkü her dinin mensubu O’nu kendi dininin gereğine uygun anmaktadır. Bu zikir Kâbe’deki Müslümanlardan *hû* nidaları şeklinde, puthaneden çan sesi olarak yükselmektedir:

Zikr-i hamdüñdür ki her milletden oldı âşıkâr
 Ka‘beden âvâz-ı hû büt-hâneden bang-ı ceres
 Âhî (Sungur, 1994: 72/2)

Allah Teâlâ’yı sadece insanlar değil kâinatta var olan bütün eşya kendi dilince zikretmektedir. İnsana düşen bu zikri duyup ibret alabilmektir:

Zebân-ı hâl ile eşyâ aña kılır tesbîh
 Gel imdi cân kulağı açık ise azhâ

Ca‘ferî (Dereli, 2003: 141/26)³⁸²

Allah Teâlâ kullarının noksan ve hatalı fikir ve zikirlerinden münezzehtir. Çünkü O kullarının düşünebileceğinden çok daha mükemmeldir. O’nun zatı tavsife sığmaz. İnsan mükemmel yaratılmış olmasına rağmen yaratıcısı karşısında eksik ve kusurludur. Dolayısıyla ondan sadır olan şeyler de böyle olabilir:

Hatâlı fikr ü zikriñden ‘ibâduñ
 Berîdür zât-ı pâküñ dilde yâduñ

Hızrî (Belen, 1997: 31/10)

Allah Teâlâ’nın zikri bir anahtar gibi bütün kapıları açar, bütün zorlukları kolaylaştırır. Allah Teâlâ Kur’ân-ı Kerîm’de; *Öyleyse yalnız beni anın ki ben de sizi anayım. Bana şükredin, sakın nankörlük etmeyin.* (Bakara, 2/152) buyurmaktadır. O’nun kullarını anması demek aynı zamanda her an elinin kullarının üzerinde olması demektir. Dolayısıyla bu durum kullar için eşsiz bir nimettir.

Zikrûñ ile kullara kutlu kapular açılır
 Feth olur aduñ añılsa kuf1-ı bâb-ı müşkilât

Zâtî (Armutlu, 1998: 425/53)³⁸³

Netice itibariyle Allah Teâlâ kullarını en iyi tanıyandır. Bunu Kur’ân-ı Kerîm’de bizzat buyurmuştur. (Fâtır, 35/31) Bu yüzden O kullarının ihtiyaçlarını en iyi bilen, onları en iyi gözetendir:

Göñülde bilür hâcetini her kuluñ
 Bilüñ anı anuñ yarağın kılıñ

³⁸² Ca‘ferî (Dereli, 2003: 169/9); Emîrî (Çöm, 2001: 71/87,89; Üst, 2007: 964/32); Fazlî (Öztekî, 2002: 214/33); Taşlıcalı Yahyâ (Çavuşoğlu, 1979: 3/78).

³⁸³ Taşlıcalı Yahyâ (Yoldaş, 1993: 79/47).

Nidâi (Öztürk, 2011: 130/21)

5.2. Kulların Allah Teâlâ'ya Karşı Tavrı

Allah Teâlâ ile insanlar arasındaki ilişki karşılıklıdır. Allah'ın kullarına muamelesi olduğu gibi kulların da Allah Teâlâ'ya karşı çeşitli tavır ve davranışları vardır. Bu davranışlar elbette kulluğun acziyetini yansıtacak şekildedir. Bu bölümde incelediğimiz tevhidlerde kul olarak insanın Allah Teâlâ'ya karşı tavrına örnek teşkil edecek beyitlere yer verdik.

İnsan günahkârdır. Zira günah işleyecek şekilde yaratılmıştır. Hz. Peygamber bir hadis-i şerifte; *Bütün âdemoğulları günahkârdır, günahkârların en hayırlıları ise tövbe edenlerdir.* (İbn Mâce, Zühd 30) buyururken diğerinde; *Eğer siz günah işlemeseydiniz, Allah sizi helak eder ve yerinize, günah işleyip, peşinden tövbe eden kullar yaratırdı.* (Müslim, Tevbe 9) buyurmaktadır. Bu zikrettiğimiz hadislerden de anlaşıldığı üzere insan, günah ve sevap işleme özelliğinde yaratılmış bir varlıktır. Günah işlemek, insanı meleklerden ayıran bir özelliktir. Şair insanın bu tavrı karşısında Allah Teâlâ'nın bütün bu günahları cömertliğiyle bağışladığını ifade eder:

Benim işüm hatâ vü cürm ü günâh
Senüñ işüñ nevâl ü cûd u 'atâ

Nihânî (Yakşı, 1993: 25/19)

İnsan günahlarından dolayı zelil ve hakirdir. Çünkü şerefli bir varlık olarak yaratılmış olan insan işlediği günahlar dolayısıyla Allah Teâlâ karşısındaki değerini aşağılara çekmektedir. Hızrî bu durumu bir zerreden daha noksan, bir sinekten daha aşağı olmakla izah etmektedir:

Kemem ben zerreden kemter megesden
Dahi kevneyn içinde hâr u hasden

Hızrî (Belen, 1997: 34/45)³⁸⁴

İnsanın tek sermayesi gözyaşındır. Tövbe ve pişmanlıkla dökülecek gözyaşı insanların günahlarını temizleyecek yegâne unsurdur. İşlediği günahlar karşısında kuru bir *âhın* yeterli olmayacağını ifade eden şair, pişmanlıkla döküleceği gözyaşlarının elindeki tek dayanağı olduğunu söyler:

³⁸⁴ Abdî (Güzelova, 2008: 210/71).

Hemân bir nakd-i eşküm var dahı yok
Budur sermâyem elde az eger çok

Kuru bir âh ile iş başa varmaz
Elüm alup beni göge çıkarmaz

Üsküplü İshâk Çelebi (Çavuşoğlu-Tanyeri, 1989: 88/8-9)

İnsan Allah Teâlâ'ya karşı isyankârdır. O'nun verdiği sayısız nimetler karşısında insan en küçük sıkıntıda isyana düşmeye meyyaldır. Hâlbuki böyle durumlarda tavsiye edilen şey sabırdır. Hz. Peygamber (sav); *Yorgunluk, sürekli hastalık, tasa, keder, sıkıntı ve gamdan, ayağına batan dikene varıncaya kadar Müslümanın başına gelen her şeyi, Allah, onun hatalarını bağışlamaya vesile kılar* buyurmuştur. (Buhârî, Merdâ 1) Buradan hareketle insanı düşüğü bu çıkmazdan kurtaracak olanın yine Allah Teâlâ'nın lütuf ve inayeti olduğunu söyleyebiliriz:

Kalmışam 'isyân beyâbânında güm-râham meded

Hızr-ı lutfuñ baña erişmezse müşkil oldı hâl

Selîkî (Zülfe, 2009: 185/14)³⁸⁵

İnsan kibre düşebilen bir varlıktır. Kibir aslında şeytanın vasfıdır. Zira o, Allah Teâlâ Hz. Âdem (as)'a secde etmesini emrettiğinde kibirlenip kendisinin ateşten, Âdem'in ise çamurda yaratıldığını ifade etmiş ve secde etmemiştir. Bu yüzden kibir, Allah Teâlâ'nın en sevmediği günahlardan biridir. Kur'ân-ı Kerîm'de Allah Teâlâ; *Yeryüzünde böbürlenerek yürüme. Çünkü sen yeri asla yaramazsın, boyca da dağlara asla erişemezsin.* (İsrâ, 17/37) buyurarak insana haddini bilmesi gerektiğini bildirmektedir. Yine de insan çoğu zaman nefesine uyup kendini büyük görmekte ve gaflete düşmektedir:

Ne haddüñdür senüñ bu nazm-ı güftâr

Neden geldi saña bu bebr-i refâtâr

Ahmed Rıdvan (Tavukçu, 2000: 220/46)

İnsanın Allah Teâlâ karşısındaki kulluğu ve ibadetleri eksiktir. İnsan ne kadar ibadet ederse etsin Allah Teâlâ'nın verdiği nimetlerin şükrünü eda edemez. İnsanın bu noksan ve kusurlu haliyle yaratıcısına layık bir kul olabilmesi oldukça zordur:

³⁸⁵ Âsafî (Eroğlu, 2007: 181/10-11); Lârendeli Hamdî (Kütük, 2002: 398/110); Lâmi'î Çelebi (Burmaoğlu, 1983: 86/75).

Kapuña varmaga aslâ yüzüm yok
İşigüñ hâkine lâyıık gözüm yok

Sücûdumla rükû‘um ‘ayn-ı noxsân
Bilüm dâl eylemişdür fikr-i ‘isyân

Behiştî (Yeniterzi, 2001: 103/48-49)

Allah Teâlâ'nın insana verdiği en önemli nimetlerden birisi akıldır. Zira akıl insanı diğer varlıklardan üstün kılan unsurların başında gelmektedir. İnsana düşen kendisine verilen pek çok nimet gibi akıl nimetine şükretmektir:

Şükr kim virdi bize ‘akl u nazar
Bilünür anuñıla hayr ile şer

Behiştî (Demirel, [?]: 3/44)

İnsan işlediği suçlardan ve günahlardan dolayı Allah Teâlâ'dan af ve bağışlanma diler. Çünkü O'ndan başka sığınabileceği hiçbir varlık yoktur. Ancak bütün bu pişmanlıklar karşısında Allah Teâlâ kulunu bağışlamaz ya da bağışlayıp cennetini lütfettiği halde dîdârını esirgerse Behiştî için cennetin cehennemden bir farkı kalmaz:

Eger olmazsa dîdârıñıla hurrem
Behiştîye olur cennet cehennem

Ne deñlü çoğ ise cürm ü günâhı
Anı ‘afv eyle fazluñıla İlâhî

Cesed âlûdedür ammâ gönül pâk
Koma bî-çâreyi hayretde gamnâk

Behiştî (Yeniterzi, 2001: 103/50-52)

İnsan Allah Teâlâ'yı methetmekten ve tavsif etmekten dahi acizdir. Çünkü O tavsif edilemeyecek kadar yüce bir varlıktır. Hangi güzel sıfat Allah Teâlâ'ya izafe edilirse edilsin O'nu gereğince anlatmakta yetersiz kalır. Bu konuda Hz. Peygamber (sav)'in *Hadisler* bölümünde ele aldığımız bir hadis-i şerifi vardır. Hz. Peygamber (sav); *Allah'ım gazabından rızana sığınırım cezalandırmandan bağışına sığınırım. Senden sana sığınırım. Seni övebilecek kelimeleri bulamam. Sen kendini övdüğün*

gibisin buyurmuştur. (Ebû Dâvûd, Salât 17) Âsafî'nin aşağıdaki beyitleri bu hadisin farklı bir şekilde ifade edilmiş halidir:

Kâsıram medhüñde bilmem n'eyleyem
Bir za'îfem nice vasfuñ eyleyem

Vasfuñ itmek istesem dil lâl olur
Gider 'aklum dil perîşân-hâl olur

Âsafî (Eroğlu, 2007: 181/19-20)³⁸⁶

İnsan Allah Teâlâ'ya karşı korku ve ümit arasındadır. Bir kimse, ne kadar âlim olursa olsun, ne kadar ibadet ederse etsin, kendisine muhakkak cennetlik gözü ile bakmamalıdır. İlmine, ameline güvenenler zarara uğrayabilir. Bunun için daima Allah Teâlâ'nın azabından korkmalı, hiç bir ibadetine güvenmemelidir. İlim ve ibadetine güvenmek nasıl çok tehlikeli ise kendini muhakkak cehennemlik zannederek Allah Teâlâ'nın rahmetinden ümidini kesmek de tehlikelidir. Mümin, orta yolda olmalıdır. Yani Allah Teâlâ'nın rahmetinden ümidini kesmemeli, azabından da emin olmamalıdır. Buradan hareketle Celâlzâde Sâlih Çelebi Allah Teâlâ'dan bağışlanma dilemekte, cehennemde yansa da ebedî olarak orda kalmamayı ümit etmektedir:

Geh baña lutfuñ recâsı gâh kahruñ korkusı
Bilmezsin hâlüm n'olur âhir ilâhî giderek

Nâr-ı 'isyânile sînem kara kara dâğdur
Gözlerüm yaşı eker ol dâğ üstine nemek

Pür-hatâ bir bendeniñ yâ Rab benân-ı 'afvla
Defter-i a'mâlümüñ yañlışlarına hâme çek

Cânumı aldukta sakla zerre-i îmânumı
Yak dilerseñ odlara yâ Rab muhalled itme tek

Celâlzâde Salih Çelebi, (Kütük, 1995: 110/34-37)

³⁸⁶ Hızrî (Belen, 1997: 34/45); Kadioğlu Şeyh Mehmed (Sak, 2009: 150/99-100;135); Lâmi'î Çelebi (Burmaoğlu, 1983: 86/72); Nihânî (Yakşı, 1993: 25/9).

İnsan Allah Teâlâ'nın rızasına taliptir. Ne cennet arzusu ne de cehennem korkusu kâmil manada kulluk etmeye yetmez. Esas olan yalnız O'nun rızası için çalışmaktır:

Tâ'atun eyler Fuzûlî tâkat oldukça velî
Hırs ile ne Ravza-i Rıdvan diler ne hûr-i în

Hûr-i în ü Ravza-i Rıdvan havâyîlik durur
Nefsdan geçmişdür ol senden rızâ ister hemîn

Fuzûlî (Doğan, 1996: 24/115-116)

Allah Teâlâ'yı ve O'nun rızasını dileyen insan her işinde ve her sözünde O'nun rızasına ve buyruğuna uygun hareket eder. Dilinden Allah Teâlâ'nın ismini düşürmez. Her anını yaratıcı tarafından görülüp gözetildiğinin bilinciyle geçirir. Bu da Allah Teâlâ ile insan arasındaki perdeyi ortadan kaldırır:

Kiminün dâyimâ sensin murâdı
Her ef'âlinde fikri dilde yâdı

Bu cümle zikr olan envâ' u elvân
Be-küllî emrüne me'mûr u fermân

Hızrî (Belen, 1997: 42/163-164)³⁸⁷

Allah Teâlâ'nın birliğine iman eden kimse O'nun emirlerine de itaat eder. Zira bu kulluğun gereğidir:

Murâdı bu halkun andan biter
Anı bir bilen kimse emrin tutar

Nidâî (Öztürk, 2011: 130/15)

İnsan Allah Teâlâ'yı bilmekten ve anlamaktan acizdir. İnsan ne kadar çabalarsa çabalasın bu mevkiye yükselemez. Zira insanla Allah arasında yapısal bir farklılık vardır. Allah Rab, insan kuldur; Allah yaratan, insan yaratılıdır. Bu yüzden insanın yapısı O'nun yüceliğini idrak edebilecek düzeyden uzaktır:

Ben kimem ki añlamak lâfin uram
Añlar anı beyle olan lâ-cerem

³⁸⁷ Latîfî (Sevgi, 1993: 55/3-6).

Kadioğlu Şeyh Mehmed (Sak, 2009: 151/114)³⁸⁸

Netice de hâdis olanın kadîm olanı anlaması, bilmesi ve idrak etmesi mümkün değildir:

Hâdis olan kadîmi fehm idemez
Peyk-i ‘akl ol vilâyete gidemez

Taşlıcalı Yahyâ (Yoldaş, 1993: 80/63)³⁸⁹

İnsan hevâ ve heveslerinin peşinden giden bir varlıktır. Bu yüzden sürekli Allah Teâlâ’nın rızasından uzaklaşma riski vardır. Çünkü nefsinin sesini dinleyip onun izini takip eden insan rıza-i ilâhîden uzaklaşır:

Hevâ-y-ıla heves yolumuz aldı
Tapu kanda ‘ibâdet kanda kaldı

Şerîfi (Kültürel-Beyreli, 1999: 3/52)

İnsan Allah Teâlâ’ya karşı gaflet içerisindedir. Gaflet insanın gözünün görmemesi, kulağının işitmemesidir. Kısacası hakikate karşı duyarsızlaşmaktır. Kalbin derin bir uykuya yatmasıdır. Tasavvufî literatürde gaflet; nefsin arzularına uymak, zamanı boşa geçirmek, önemli bir şeyin önemini kavrayamamak, değerli bir şeyin kıymetini takdir edememek demektir. (Uludağ, 2005: 141) Gaflet içerisine düşen insan Allah Teâlâ’nın gücünü, kudretini ve yüceliğini görmekten acizdir. Zira Allah bu durumdaki insanları şu ayette açıkça nitelemektedir: *Andolsun biz, cinler ve insanlardan, kalpleri olup da bunlarla anlamayan, gözleri olup da bunlarla görmeyen, kulakları olup da bunlarla işitmeyen birçoklarını cehennem için var ettik. İşte bunlar hayvanlar gibi, hatta daha da aşağıdadırlar. İşte bunlar gafillerin ta kendileridir.* (A’râf, 7/179) Şerîfi böyle bir halden dolayı işlediği günahlardan pişmanlık duymakta ve ahirette karşılaşıacağı cezadan endişelenmektedir:

Ki gaflet perdesi örtti gözümüz
İşigünde kara oldu yüzümüz

Siyehdür nâme-yi a‘mâlümüz pes
Bilimezüz ne ola hâlümüz pes

³⁸⁸ Bezcizâde Muhyiddîn Efendi (Mutlu, 2008: 28/3); Kadioğlu Şeyh Mehmed (Sak, 2009: 153/136); Nihânî (Yakşı, 1993: 28/22-23); Revânî (Canım, 1998: 163/7).

³⁸⁹ Taşlıcalı Yahyâ (Çavuşoğlu, 1979: 3/74).

Kınanursa günâha göre ‘âsî
Senüñ kim bula kahruñdan halâsı

Elümüzde ‘amelden nesne yokdur
Dilümüzde hatâ vü sehv çokdur

Hisâb eyler-isek olan günâhı
Gerek kim arturaz biz her gün âhı

Kaçan kim irişe kopa kıyâmet
Çeke nefsinde her kişi nedâmet

Cezâ n’ola bize yevme’l-cezâda
Nic’ola hâlümüz ol mâcerâda

Şerîfî (Kültürel-Beyreli, 1999: 3/53-59)³⁹⁰

İnsan Allah Teâlâ’ya ancak benliğini yok ederek ulaşabilir. Bencilikten uzaklaşmadığı sürece ilâhî aşka erişebilmesi mümkün değildir. İnsanın benliği Allah’la arasındaki en büyük engeldir. O engel aradan kalkmadığı sürece hakikate erişmek mümkün değildir. İslam tevhid dinidir. Tevhid ise her türlü ikiliği ortadan kaldırıp varlığı bire indirmek demektir. Şair aşağıdaki beyitlerde bu duruma işaret eder:

Özüñden senligi terk itmeyince
Enâniyyet aradan gitmeyince

Bilinmez kim durur ma‘şûk u ‘âşık
Kim olur bu yola sıdk-ıla sâdık

Bu senlik mahv olıncak cism ü cânda
Haber virür zemîn ü âsumândan

³⁹⁰ Kemal Paşazâde (Demirel, 1983: 30/84-85).

Manisalı Câmi'î (Harmancı, 2003: 239/30-32)

İnsan Allah Teâlâ'yı bilmek ve O'na kulluk etmek için yaratılmıştır. Kur'ân-ı Kerîm'deki bir ayet-i kerimede *Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım* (Zâriyât, 51/56) buyurulmaktadır. Burada belirtilen kulluk kavramı pek çok anlamı ihtiva etmektedir. En genel anlamı ise Allah Teâlâ'yı bilmek olarak ifade edilebilir:

Hudâyı bilmek için gelmişüz bu dünyâya
‘Aceb mi cehdümüz olursa zikr-i Mevlâya

İrişdürür bizi âhir makâm-ı a'lâya
Kemâl-i *eşhedü en lâ ilâhe illa'llâh*

Hayretî (Çavuşoğlu-Tanyeri, 1981: 4/5)

İnsan kendini bilebilirse ancak o zaman Allah Teâlâ'yı bulabilir. Zira Allah Teâlâ'yı bilebilmek önce insanın kendisini bilmesinden geçmektedir. Hz. Peygamber (sav) bu konuyla ilgili olarak bir hadis-i şerifinde *Kendini bilen Rabbini bilir*³⁹¹ buyurmaktadır. Şair bu durumu can aynasında cananı seyredilemek olarak değerlendirebilir:

Eger esrârûnı bilmek dilerseñ
Tenüñde cânûnı bilmek dilerseñ

Gerekdür saña bir âyîne-i cân
Edesin her nazarda seyr-i cânân

Ûdî (Kutlar, 2005: 100/16-17)³⁹²

Allah Teâlâ'nın yarattığı varlıklar içerisinde hiç şüphesiz en şerelisi olan insanla olan ilişkisi karşılıklıdır. Allah Teâlâ kendisine kul olarak yarattığı insana bazen celâliyle bazen cemâliyle muamele ederken kul olan insan ise belki de kulluğunun gereği olarak daha çok acz, isyan ve pişmanlık içerisinde hareket etmektedir. Allah Teâlâ'ya karşı tavrı da buna göre olmaktadır. Yukarıda incelediğimiz örneklerden de açıkça anlaşılacağı üzere şairler tevhidlerinde yalnız

³⁹¹ Aclûnî, Keşfü'l-Hafâ, C. 2., s. 361. Hadis No: 2532.

³⁹² Şerîfî (Kültürel-Beyreli, 1999: 2/38).

Allah Teâlâ'nın varlığını ve birliğini ele almakla yetinmemişler pek çok konunun yanında Allah-kul ilişkisine de yer vermişlerdir.

6. MELEKLER

İslam dininin inanç esaslarından biri meleklerle imandır. Sözlükte *haberci, elçi, güç ve kuvvet* anlamlarına gelen melek, *Allah Teâlâ'nın emriyle çeşitli görevleri yerine getiren, gözle görülmeyen nûrânî ve rûhânî varlık* olarak tanımlanmaktadır.³⁹³ Kur'ân-ı Kerîm'de meleklerle imanın farz olduğunu bildiren pek çok ayet vardır. (Bakara, 2/177, 285) Çünkü Allah'a inanmak, onun iman etmemizi istediği hususlara da inanmayı gerektirir.

Meleklerle dair tek bilgi kaynağı ayetler ve hadislerdir. Onun ötesinde bir şey söylemek mümkün değildir. Meleklerin sayıları ve varlıklarının mahiyeti hakkında net bir bilgi olmamasına rağmen bazılarının isimleri, görevleri ve bazı özellikleri ayet ve hadislerde bildirilmektedir.

Allah'ın varlığının ve birliğinin konu edildiği tevhidlerde iman esaslarından biri olan meleklerle ve özelliklerine yer verilmiştir. İncelediğimiz tevhidlerde *kerrûbiyyûn* diye nitelenen Cebrâil, Azrâil, Mikâil ve İsrâfil melekleri dışında Kirâmen Kâtibîn ve Rıdvân meleklerinden de bahsedilmiştir.

6.1. Kerrûbiyyûn

Allah Teâlâ'ya en yakın dört büyük melektir. Kerrûbiyân diye de anılan bu melekler Cebrâil, Mikâil, İsrâfil ve Azrâil'dir. Bunlara muheymûn da denir. (Uludağ, 2005; 212)

İnsanın Allah'ın varlığının mahiyetini tam manasıyla bilemeyeceği bir gerçektir. Çünkü insanın ilmi ve kavrayışı sınırlıdır. İnsan gibi yaratılmış bir varlık olan meleklerin hatta gayb âleminin dört büyük meleğinin dahi Allah Teâlâ'nın yüce zatının hakikatine erişebilmesi mümkün değildir:

Cümle Kerrûbiyân-ı 'âlem-i gayb
Küh-i zâtına irmedi lâ-rayb

³⁹³ İlmihal-I, s.92.

Bursalı Rahmî (Birinci, 2007: 46/19)

6.1.1. Cebrâ'il/Cibrîl/Cibrîl-i Emîn/Nâmus-ı Ekber/Tâ'ir-i Kudsî (as)

İlâhî emirleri meleklerle ve peygamberlere ulaştırılan vahiy meleğidir ve dört büyük melekten biridir. Cebrâil değişik kelimelerle ifade edilmekle birlikte en meşhurları Cebrâ'îl, Cebrîl, Cibrîn ve Cibrîl'dir. Kur'ân-ı Kerîm'de de Cibrîl, Rûhu'l-kudüs, Rûhu'l-emîn, Rûh ve Resûl şeklinde beş değişik isimle ifade edilir. İlgili ayetlerde belirttiğine göre Cebrâ'il, karşı konulamayan müthiş bir güce, üstün bir akla ve kesin bilgilere sahiptir. Allah katında çok itibarlıdır ve meleklerin kendisine mutlaka itaat ettiği şerefli bir elçidir. (Necm, 53/5-6; Tekvîr, 81/19-21)

İslâmî kaynaklara göre Cebrâ'il (as), arşı taşıyan ve *mukarrebîn* adı verilen meleklerdendir. Nurdan yaratılmış olup görünüşü son derece güzeldir. Manevî bir varlık olmasına rağmen Cebrâ'il (as)'ı cismani varlık şeklinde tasvir eden bir kült oluşmuştur. Buna göre onun yüzü beyaz, saçları mercan gibidir. İnci ve yakuttan süslenmiş olan yeşil renkli 600 kanadı vardır. (Yavuz-Ünal, 1993: 202-204) Şiirlerde geçtiği yerlerde genellikle kanatlarıyla ilgili olarak anılmıştır:

Hem sûr-ı İsrâfildür hem perr-i Cebrâ'îl durur

Hem koç-i İsmâ'ildür hem zâbih-i kurbân durur

Muhîfî (Tataroğlu, 1995: 52/46)³⁹⁴

Cebrâ'il (as)'ın makamı *sidretü'l-müntehâ*dır. Mî'rac gecesi Hz. Peygamber (sav) Cebrâ'il'le birlikte *sidretü'l-müntehâ*ya kadar gitmiş ve Cebrâ'il'in daha ileriye gitmesine izin verilmediği için *kâbe kavseyne* olan yolculuğuna refrefle devam etmiştir. Bu sebeple *sidretü'l-müntehâ* Cebrâ'il (as)'ın makamı sayılmıştır:

Hüsni-i Yûsuf kadd-i Âdem hemçü sidre'l-müntehâ

Ol makâm-ı Cebrâil kim indehâ cennât-ı hûr

Levhî (Tokay, 2008: 70/25)³⁹⁵

Sidretü'l-müntehâ Allah'ın kudret bahçesindeki bir yeşillik, Cebrâ'il meleği ise O'nun hikmetinin nurunda dönen bir pervane gibidir:

Kudretüñ gülzârına bir sebze Sidrü'l-müntehâ

Hikmetüñ şem'ine bir pervâne Cibrîl-i Emîn

³⁹⁴ İbrâhim Şânî-i Lârendevî (Alparslan, 2007: 105/229); Şemseddîn-i Sivâsî (Çöm, 2007: 193/61).

³⁹⁵ Sûzî Çelebi (Levend, 1996: 233/68).

Fuzûlî (Doğan, 1996: 22/101)

Allah'ın yüceliğini, sınırsız güç ve kudretini, lütuf ve ihsanının genişliğini dile getiren Behiştî, O'nun feyz denizinde bir hava kabarcığının gökyüzü kadar, nimetleriyle donatacağı sofrada Cebrâil meleğinin ancak bir sinek kadar olacağını belirtmektedir:

Feyz bahrinde sipihr oldı habâb
Süfre-i h'ânına Cibrîl zübâb

Behiştî (Demirel,[?]: 3/39)

Allah Teâlâ'nın cemâlinin görülüp görülemeyeceği hep tartışma konusu olmuştur. Bu konuda kaynaklarda kesin bir bilgi yoktur. Ancak Allah'ın cemâlinin dünya gözüyle görülemeyeceği konusunda ortak bir kanaat bulunmaktadır. Çünkü insanın sahip olduğu görme kabiliyeti Allah Teâlâ'nın cemâlini görebilmesi için yeterli değildir. Zira O'nun cemâlinin ışığının parıltısı bile akıl Cebrâil'inin kolunun kanadının yanması için yeterlidir:

Görünse lem'a-ı şem'-i cemâli
Yanar Cibrîl-i 'akluñ perr ü bâli

Zâtî (Armutlu, 1998: 424/39)

Edebiyatımızda Cebrâil meleği için Nâmûs-ı Ekber ve Tâ'ir-i Kudsî ifadeleri de kullanılmıştır:

Komağı âsitânuñ hâkine ser
Ulu 'izzet bilür Nâmûs-ı Ekber

Behiştî (Yeniterzi, 2001: 101/28)

Bâl açup Tâ'ir-i Kuds-i mânend
İrgürür küngüre-i çarha kemend

Gelibolulu Mustafa Âlî (Aksoyak, 2003: 134/194)

6.1.2. İsrâfil (as)

İsrâfil (as), dört büyük melekten biri olup kıyamet gününde sûra üflemele görevlidir. Kur'ân-ı Kerîm'de bu meleğin adı geçmemekte, ancak kıyametin kopmasından bahseden ayetlerde yapacağı görevden söz edilmektedir. Sûra ilk üfürüşünde bütün canlıların öleceği, ikinci üfürüşünde ise hesap için dirileceği

bildirilmektedir. (Neml, 27/87; Zümer, 39/68) Aşağıdaki beyitte sûra üflemesi dolayısıyla anılmaktadır:

Hem sûr-ı İsrâfildür hem perr-i Cebrâ'îl durur
 Hem koç-i İsmâ'ildür hem zâbih-i kurbân durur
 Muhîfî (Tataroğlu, 1995: 52/46)

6.2. Kirâmen Kâtibîn

Kirâmen Kâtibîn, insanların söz ve davranışlarını kaydeden meleklerdir. *Değerli yazıcılar* manasına gelmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'deki bir ayette, insanların üzerinde yaptıklarını bilen gözetleyicilerin bulunduğu ve bunların Allah nezdinde değerli yazıcılar olduğu belirtilmektedir.(İnfitâr, 82/9-12)

Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan ayetlere göre bu iki meleğin insanların amellerini yazdıkları belgelerin kıyamet gününde insanlara sunulacağı, bu belgenin cennete gireceklere sağdan, cehenneme gireceklere soldan veya arkadan verileceği bildirilmektedir. (Hakkâ, 69/19-26; İnşikâk, 84/7-12)

İnsan yaptıklarını unutsa bile Kirâmen Kâtibin melekleri her fiili amel defterine yazmakla görevlidir. İnsanların haşr olduğu gün bu defterler Allah'ın huzurunda ortaya konacaktır. Şerîfî, bu defterler açıldığında günahlar sevaplardan daha fazlaysa insanın işinin zor olduğunu söyler:

Kirâmen Kâtibîn yazdığı defter
 Kılısar bilürüz işümüz ebter
 Şerîfî (Kültürel-Beyreli, 1999: 3/64)

6.3. Rıdvân

Rıdvân, cennet kapılarında bekçilik yapan, cennete girecek müminleri selamla karşılayan ve cennette müminlere hizmet eden meleklerin başkanının ismidir. Bu meleğe Allah'ın cennetliklerden razı olduğuna işaret etmek ve cennetliklere müjde olmak için bu isim verilmiştir. Rıdvân'ın cennetin kapısını ilk olarak Hz. Muhammed (sav)'e açacağı rivayet edilmektedir.(Karagöz, 2006: 553) Bütün mahlûkat olduğu gibi Rıdvân meleği de Allah'ın emriyle var olmuş ve yine O'nun izniyle cenneti beklemektedir:

Nebât ü ma‘den ü envâ‘-i hayvân

Cahîm ü cennet ü hûrî vü Rıdvân

Hadîdî (Öztürk, 1991: 4/50)

İman esaslarından biri olan meleklerin sayısı insanlar tarafından bilinmese de onlardan bazılarının hem isimleri hem de görevleri Allah Teâlâ tarafından bize bildirilmiştir. İncelediğimiz tevhidlerde ismi ve görevi bildirilen bu meleklerden Cebrâîl, İsrâfil, Kirâmen Kâtibîn ve Rıdvân meleklerine yer verilmiştir.

7. SEMÂVÎ KİTAPLAR

İnsanlığı uyarmak için Allah Teâlâ katından peygamberler vasıtasıyla gönderilmiş olan semâvî kitaplar dört tanedir. Bunlar Hz. Mûsâ (as)’a verilen Tevrat, Hz. Dâvûd (as)’a verilen Zebur, Hz. İsâ (as)’a verilen İncîl ve Hz. Muhammed (sav)’e verilen Kur’ân-ı Kerîm’dir. Tevrat, Zebur ve İncîl insanların müdahaleleri sonucu zamanla değişikliğe ve bozulmaya uğramıştır. Allah Teâlâ’nın vahy ettiği şekilde varlığını koruyan ve kıyamete kadar da bu özelliğini sürdürecektir olan yegâne kitap Kur’ân-ı Kerîm’dir.

Klasik Türk şiirinde yer alan dinî hususlardan bir bölümü de semâvî kitaplar ve onlara dair konulardır. İncelediğimiz tevhidlerde de görüldüğü üzere şairler, semâvî kitaplara, gönderildikleri peygamberler ve onlara ait birtakım özelliklerle birlikte yer vermişlerdir. Bu bölümde son ve değişmemiş tek ilâhî kitap olan Kur’ân-ı Kerîm’e öncelik verilmiş, diğer ilâhî kitaplar ise kronolojik sıraya göre yer almıştır. Her bölümde kitaplar hakkında genel bilgiler verilmiş, sonrasında ilgili beyitlerle konu tamamlanmıştır.

7.1. Kur’ân-ı Kerîm

Kur’ân, İslam dininin kutsal kitabıdır. Kaynaklardaki genel tarife göre Kur’ân, Allah tarafından Cebrâîl vasıtasıyla mahiyeti bilinmeyen bir şekilde son peygamber Hz. Muhammed (sav)’e indirilen, mushaflarda yazılan, tevâtürle nakledilen, okunmasıyla ibadet edilen, Fâtiha Suresi’yle başlayıp Nâs Suresi’yle biten, başkalarının benzerini getirmekten âciz kaldığı Arapça muciz bir kelimedir.

Şairler tevhidlerinde Kur'ân'ın çeşitli yönlerine değinmekle beraber daha çok onun Allah'ın kelâmı olmasını konu edinmişlerdir:

Îmânı vü Kur'ânı vü tevfikı refik it
Fazlîye kaçan mevt ire iy Hayy ü Tüvânâ
Fazlî (Özkat, 2005: 130/15)³⁹⁶

Kur'ân-ı Kerîm kendisinden bahsederken birçok yerde *el-kur'ân* ve *el-kitâb* kelimelerini kullanmıştır. Bu isimler onun hem okunan hem yazılan bir vahiy olduğuna işaret etmektedir. Söz ve anlamca tam bir mucize olan Kur'ân, daima *Kerîm* sıfatıyla birlikte anılmaktadır. Bunların dışında Kur'ân-ı Kerîm'in en meşhur isimleri şunlardır: *Tenzîl*, *Furkân*, *Zikr*, *Vahy*, *Kelâmullah*. (Birişik, 2002: 383)

Saňa her bir varak Tevrât u Furkân
Olupdur gâfil olma eyle iz'ân
Şemseddîn-i Sivâsî (Aksoy, 1990: 30/21)³⁹⁷
'Akl-ı kül oldı bâ'-ı Bismi'llâh
Oldı ser-nâme-i Kelâmu'llâh
Fazlî (Öztekin, 2002: 215/47)

Bunların dışında bazı beyitlerde *Kelâm-ı Kadîm*, *Kelâm-ı Mecîd* ve *Nûr-ı Hudâ* olarak da adlandırılmıştır:

Bi'smi'llâhi'r-Rahmâni'r-Rahîm
Fâtih-i ebvâb-ı Kelâm-ı Kadîm
Nihânî (Yakşı, 1993: 24/1)
Mübeyyinât-ı kemâli anuñ Kelâm-ı Mecîd
Sırr-ı cemâli ser-evkât hem oldı Nûr-ı Hudâ
Ca'ferî (Dereli, 2003: 142/39)

Kur'ân-ı Kerîm ayetlerden ve değişik sayılarda ayetlerin yer aldığı surelerden oluşur. Hz. Osman'ın mushaflarına göre Kur'ân-ı Kerîm'de 114 sure vardır ve Tevbe Suresi dışındaki bütün sureler besmele ile başlamaktadır. Bu yüzden besmele, Kur'ân'ın kapısını açan ifadedir:

Hem oldur iftitâh-ı bâb-ı Kur'ân
Hem oldur matla'-ı envâr-ı Furkân

³⁹⁶ Hüseyin-i Sirozî (Karaçuha, 2005: 2/6; 3/17); Münîrî (Ay, 2007: 245/4).

³⁹⁷ Muhîtî (Tataroğlu, 1995: 53/54); Levhî (Tokay, 2008: 70/22).

Zarîfî (Turhan, 1995: 77/2)

Kur'ân-ı Kerîm'de yirmi dokuz surenin başında isimleriyle telaffuz edilen harfler yer alır. Hurûf-ı mukatta'a denilen bu harfler, Arap alfabesindeki on dört harften oluşmaktadır.(Duman-Altundağ, 1998: 401) Ayrıca Kur'ân-ı Kerîm'de ayetlerden bazıları muhkem bazıları da müteşâbih olarak adlandırılmış, muhkem için *kitabın anası* denilmiştir. (Âl-i İmrân, 3/7) Bu bilgiler aşağıdaki beyitte oldukça güzel bir şekilde kullanılmıştır:

On dört hurûf u müfredât heftek sûret-i muhkemât
Hacc u şehâdet hem zekât hem âyet-i Kur'ân durur

Muhîfî (Tataroğlu, 1995: 50/40)

7.2. Tevrât

Allah Teâlâ'nın Hz. Mûsâ (as)'a kavmine tebliğ etmesi için indirdiği kitabın adıdır. Dört büyük kitaptan biri olan Tevrât, Yahudilerin kutsal kitabıdır. Kur'ân-ı Kerîm'de pek çok ayette bu kitaba atıfta bulunulmakta, ancak onun Yahudiler tarafından tahrif edildiği de bildirilmektedir. (Âl-i İmrân, 3/3)

Allah Teâlâ'nın gönderdiği bütün ilâhî kitaplar tevhid ilkesini içermektedir. Levhî aşağıdaki beytinde bu gerçeğe işaret etmekte ve dört büyük kitabın baştanbaşa Allah'ın birliğini anlattığını dile getirmektedir:

İy muvahhid bîr ü bâr u birliğin tefsîr ider
Ser-be-ser Tevrît ü Furkân u hem İncîl ü Zebûr

Levhî (Tokay, 2008: 70/22)

İslam inancına göre Allah Teâlâ'nın varlığını ve birliğini sadece dört semâvî kitap bildirmez; kâinatta yaratılmış olan her nesne okunması gereken bir kitaptır. Bu yüzden Allah Kur'ân-ı Kerîm'de, yaratılmışların tefekkür etmesini sık sık emir buyurmaktadır. Şemseddîn-i Sivâsi de tevhidinde her bir cüz'ün bir semâvî kitap mesabesinde olduğunu vurgulamakta ve insanın bu gerçeğe karşı gaflet içerisinde olmaması gerektiğini dile getirmektedir:

Saňa her bir varak Tevrât u Furkân
Olupdur gâfil olma eyle iz'ân

Şemseddîn-i Sivâsî (Aksoy, 1990: 30/21)

7.3. Zebûr

Hz. Dâvûd (as)'a vahiy yoluyla gönderilmiş olan semâvî kitabın adıdır. Kur'ân'da üç ayrı yerde adı geçmektedir. Her üç ayette de Hz. Dâvûd (as)'a gönderilen ilâhî kitap olma özelliği vurgulanmaktadır. (Nisâ, 4/163; İsrâ, 17/55; Enbiyâ, 21/105) Zebûr'un asıl nüshası bulunmamakla birlikte Eski Ahid'de yer alan Mezâmîr'in Zebûr olabileceği söylenmektedir. Bunlar şiir şeklinde, manzum ahlâkî öğütler ve nasihatlerden oluşmaktadır. (Karaman, 2006: 710-711) Yukarıdaki bölümde de yer verildiği gibi Allah Teâlâ'nın gönderdiği bütün kitaplar yine O'nun birliğine işaret etmektedir:

İy muvahhid bîr ü bâr u birligin tefsîr ider
Ser-be-ser Tevrît ü Furkân u hem İncîl ü Zebûr
Levhî (Tokay, 2008: 70/22)³⁹⁸

7.4. İncîl

Hz. İsâ (as)'a verilen semâvî kitabın Kur'ân-ı Kerîm'deki adıdır. Hıristiyanlık dininin kutsal kitabıdır. Hıristiyan inancına göre Hz. İsâ (as) İncîl'i yazmamış, sadece tebliğ etmiş ve havârilere onu tebliğ etmelerini istemiştir. Ancak zaman içerisinde İncîl adı verilen çok sayıda kitap yazılmıştır. Hıristiyanlık bunlar arasından sadece dördünü muteber addetmiştir. Kilise bunların Matta, Markos, Luka ve Yuhanna tarafından yazıldığını kabul etmektedir. (Harman, 2000: 270-271)

Hz. İsâ (as)'a verilen İncîl, Müslümanlar tarafından da kutsal kabul edilmektedir. Çünkü dört büyük kitaba iman, iman esaslarından biridir. Şair Muhîfî tevhidinde, Allah'ın varlığına ve birliğine Kur'ân-ı Kerîm'le İncîl'i birlikte delil tutmaktadır:

Hem İncîl ü Furkân durur hem kâşif-i Kur'ân durur
Hem hüccet ü burhân durur hem mehdî-i devrân durur
Muhîfî (Tataroğlu, 1995: 53/54)³⁹⁹

³⁹⁸ Lâmi'î Çelebi (Erkal, 1998: 71/152).

³⁹⁹ Levhî (Tokay, 2008: 70/22).

Netice itibariyle insanları uyarmak ve onları doğru yola davet etmek amacıyla gönderilmiş olan dört semâvî kitap da Allah Teâlâ'nın varlığını ve birliğini işaret etmektedir. Şairlerimiz de tevhidlerinde bu hususa vurgu yapmışlardır.

8. SURE İSİMLERİ

Kur'ân-ı Kerîm pek çok ilim ve sanat dalında olduğu gibi klasik Türk şiirinde de en temel kaynak olarak kabul edilmektedir. Bu yüzden ilâhî kelam, kimi zaman lafzî veya manevî iktibaslar yoluyla kimi zaman ise doğrudan sure isimlerinin beyitlerde yer almasıyla şiirleri süslemiştir.

Kur'ân-ı Kerim'de ayetlerin oluşturduğu bütüne sure denilmektedir. Surelerin bazılarının isimleri çeşitli sebeplerle Allah Teâlâ'nın varlığının ve birliğinin ifade edildiği tevhidlerde geçmektedir. Bu bölümde tevhidlerde geçen sure isimleri hakkında kısaca bilgi verilmekte; sonrasında konuyla ilgili beyitler yer almaktadır.

8.1. Fâtiha Suresi

Fâtihatü'l-kitâb tamlamasının kısaltılmış şekli olan Fâtiha, Kur'ân-ı Kerîm'in ilk suresi ve bir bakıma onun ön sözü olduğu için bu adı almıştır. Bunun yanında namazlardaki kıraat rûknünün yerine getirilmesine bu sure ile başlandığı ve nihayet bir bütün olarak indirilmiş surelerin de ilki olduğu için ona bu ismin verildiği düşünülebilir. (Işık, 1995: 252-253)

Tevhid yolunun kapısı Fâtiha ile açılır. Çünkü o Kur'ân-ı Kerîm'i açan suredir. İlk ayetindeki *Hamd âlemlerin rabbi Allah'a mahsustur* buyruğu ise Allah'ın en güzel şekilde övüldüğü ifadedir:

Bu oldu çünkü feth-i râh-ı tevhîd

Okındı Fâtiha hatm oldu tahmîd

Zarîfî (Turhan, 1995: 77/4)⁴⁰⁰

Fâtiha'nın çeşitli özelliklerini ifade eden başka isimleri de vardır. *Ümmü'l-Kur'ân*, *Ümmü'l-Kitâb* ve *Seb'a'l-Mesânî* bunlardan bazılarıdır. *Seb'a'l-mesânî* ismi *ikilenen, tekrarlanan yedi* demektir. Fâtiha Suresi yedi ayetten oluştuğu ve namazda

⁴⁰⁰ Üsküplü İshak Çelebi(Çavuşoğlu-Tanyeri, 1989: 21/25).

en az iki kere okunduğu ya da her rekâta ona bir başka sure veya birkaç ayet eklendiği için bu ismi almıştır. (Karaman ve diğ., 2008: I/53)

Fazl durur Seb'-ı Mesânî hemîn

Âdeme ve cümleye oldur mu'în

Emîrî (Çöm, 2001: 66/22)

Ümmü'l-kitâb, kitabın aslı, temeli, anası demektir. Sureye ilâhî kitabın bütün amaçlarını, getirdiği mana, bilgi ve hükümleri özet halinde ihtiva ettiği için bu isim verilmiştir. (Karaman ve diğ., 2008: I/53)

Olup zî-bal andan sahf-ı ikbâl

Ruh-ı 'Ümmü'l-Kitâbu noktası hâl

Lâmi'î Çelebi (Erkal, 1998: 69/61)⁴⁰¹

8.2. İhlâs Suresi

İhlâs, Kur'ân-ı Kerîm'in yüz on ikinci suresidir. Dört ayetten oluşmaktadır. İslam dininin temel ilkesi olan tevhid inancının veciz bir ifadesi olduğundan dolayı bu ad verilmiştir. İhlâs Suresi Kâfirûn ile birlikte *İhlaseyn*; Felâk ve Nâs sureleriyle birlikte *Muavvizât* adlarıyla anılır. (et-Taberî, 1996: 9/270)

İhlâs Suresi tevhid akidesinin özünü oluşturan unsurları içerisinde barındırdığı, Allah'ın birliğini özlü bir şekilde ifade ettiği için Hz. Peygamber (sav) tarafından Kur'ân'ın üçte birine denk olduğu ifade buyurulmuştur. (Karaman ve diğ., 2008: V/714) Belki de bu yüzden halk arasında *üç İhlâs bir Fâtihâ* ile Kur'ân-ı Kerîm'in hatmedilmiş olacağına dair bir inanç vardır. Buna işaret eden şair şu beyti dillendirmiştir:

İhlâsı koma Fâtihâdan gaflet eyleme

Zîrâ ki hüsn-i hâtimedür cümleden ehem

Üsküplü İshak Çelebi(Çavuşoğlu-Tanyeri, 1989: 21/25)

İbrâhim-i Şânî ise insanın kalbinin derinliklerinde inancına samimiyet varsa ona İhlâs Suresi'nin manasının yeteceğini ifade eder:

Sırr-ı kalbünde varsa ihlâs

Saña yeter bu sûre-i İhlâs

⁴⁰¹ Fazlî (Öztekin, 2002: 215/48).

İbrâhim Şânî-i Lârendevî (Alparslan, 2007: 92/63)

8.3. Kâf Suresi

Kâf Suresi, Kur'ân-ı Kerîm'in ellinci suresidir. Kırk beş ayettir. Adını ilk ayetin başındaki *kâf* harfinden almıştır. Bu harfin anlamı konusunda ileri sürülen çeşitli görüşler vardır. Bunlar arasında harfin Kur'ân-ı Kerîm'in isimlerinden biri olduğu ve yeryüzünü kuşatan bir dağı ifade ettiği görüşleri en çok kabul görenlerdendir. (et-Taberî, 1996: 7/525)

Taşlıcalı Yahyâ, Allah Teâlâ'nın insanı yaratışındaki hikmetlere örnekler verdiği bölümde, insanın kaşlarını Kâf Suresi'nin başındaki med işaretine benzetmekte ve bunun Allah'ın kudretinin kemal noktası olduğunu söylemektedir:

Kaşı gûyâ ki medd-i sûre-i Kâf

Kemâl-i kudretine Hakkuñ insâf

Taşlıcalı Yahya Bey (Çavuşoğlu, 1979: 4/107)

8.4. Kalem Suresi

Kalem Suresi, Kur'ân-ı Kerîm'in altmış sekizinci suresidir. Adını ilk ayetteki *kalem* kelimesinden alır. *Nûn* ve *Nûn ve'l-kalem* olarak da adlandırılır. Elli iki ayetten oluşur. *Nûn* mukatta'a harflerinden biri olduğu için çeşitli anlamlarda tefsir edilmiştir. Bunlardan biri de kalem lafzından önce zikredilen *nûn*un hokka olduğuna dairdir.(Yazır, 2000: 8/186)

Şair Eyyûbî tevhidinde kelime-i tevhid kaleminin *Nûn* hakkı için elden bırakılmaması gerektiğini dile getirmektedir:

Nûn hakkı için koma elden

Kalem-i lâ ilâhe illa'llâh

Eyyûbî (Akkuş, 1991: 36/112)

8.5. Tâ-Hâ Suresi

Tâ-Hâ, Kur'ân-ı Kerim'in yirminci suresidir. Adını ilk ayetteki *tâ* ve *hâ* harflerinden almıştır. İlk ayeti olan Tâ-Hâ şeklindeki mukatta'a harflerine *Ey Muhammed!* anlamı verildiği için Peygamberimizden bahseden şiirlerde

geçmektedir.(Yeniterzi, 1993: 1999) Fuzûlî'nin Hz. Peygamber (sav)'in Allah Teâlâ'ya yakınlığını ifade ettiği beytinde bu şekilde kullanılmıştır:

Senden buluptur Ahmed-i Mürsel makâm-ı kurb

Tahsîn ü Yâ vü Sîn ile teşrîf-i Tâ vü Hâ

Fuzûlî (Akyüz ve diğ., 2000: 131/6)

Genellikle halk arasında dualardan sonra *bi-hürmeti Tâ-Hâ ve Yâ-Sîn* ifadesi kullanılmaktadır. Böylelikle günahlardan ötürü kabul olmayan duaların Allah için değerli olan bu sureler ya da Allah Teâlâ'nın habibi olan Hz. Peygamber (sav) hürmetine kabul olacağına inanılır:

Sen kabûl eyle hâcetim yâ Rab

‘İzz-i Yâ-Sîn ü hürmet-i Tâ-Hâ

Nihânî (Yakşı, 1993: 29/32)

8.6. Yâ-Sîn Suresi

Yâ-Sîn, Kur'ân-ı Kerîm'in otuz altıncı suresidir. Toplam seksen üç ayettir. Adını başındaki *yâ* ve *sîn* harflerinden almıştır. Allah Teâlâ'nın ya da Kur'ân-ı Kerîm'in isimlerinden biri olabileceği ileri sürülen bu harflerin anlamıyla ilgili en yaygın kanaat *Ey Muhammed!* anlamı ile yapılan tefsirdir. Bu yüzden Peygamberimizle ilgili beyitlerde geçmektedir. (Yeniterzi, 1993: 202) Fuzûlî'nin Hz. Peygamber (sav)'in Allah Teâlâ'ya yakınlığını ifade ettiği beytinde bu şekilde kullanılmıştır:

Senden buluptur Ahmed-i Mürsel makâm-ı kurb

Tahsîn ü Yâ vü Sîn ile teşrîf-i Tâ vü Hâ

Fuzûlî (Akyüz ve diğ., 2000: 131/6)

Nihânî, Tâ-Hâ suresiyle ilgili bölümde bahsedildiği üzere Yâ-Sîn ve Tâ-Hâ surelerinin hürmetine Allah Teâlâ'nın dualarını kabul etmesini istemektedir:

Sen kabûl eyle hâcetim yâ Rab

‘İzz-i Yâ-Sîn ü hürmet-i Tâ-Hâ

Nihânî (Yakşı, 1993: 29/32)

Örneklerde de görüldüğü üzere şairler Fatıha Suresi başta olmak üzere Allah Teâlâ'nın varlığının ve birliğinin en güzel şekilde ifade edildiği İhlâs Suresi ve yukarıda bahsi geçen surelerin isimlerine tevhidlerinde yer vermişlerdir.

9. AYETLER

Kur'ân-ı Kerîm, klasik Türk edebiyatının kaynakları arasında hiç şüphesiz ilk sırada yer almaktadır. Tevhidlerde Kur'ân-ı Kerîm'den yapılan iktibaslar önemli bir yer tutmaktadır. İktibas, bedî' ıstılahında ayetten, hadisten alınan bir parça ile sözü güzelleştirmek ve anlamı güçlendirmek demektir. (Tâhirü'l-Mevlevî, 1994: 61) İncelediğimiz şiirlerde iktibas edilen ayetlerin çoğu Allah Teâlâ'nın varlığını, birliğini, sıfatlarını vs. vurgulamaktadır. Çalışmamızda bu iktibasları lafzen ve manen olmak üzere iki başlık altında değerlendirdik. Bu iktibaslardan aynı olanlarının yer aldığı beyitlerin bir ya da birkaçını izah ederken diğerlerini sadece dipnotta vermeyi uygun gördük.

Sure isimlerini ayrı bir bölüm altında ele aldığımız için bu surelerin isimlerinin geçtiği ayetlere o bölüm içerisinde yer verdik. Ayetleri alfabetik sıraya göre dizdikten sonra önce ayetin okunuşunu, ardından parantez içinde surenin adını ve Kur'ân'daki sırası ile birlikte ayet numarasını, sonra da ayetin Türkçe açıklamasını verdik. Hem tam hem de nâkıs iktibas durumundaki ayetlerin açıklamasını verirken, ayetin bütünü içinde iktibas edilen kısmın anlamının kolaylıkla anlaşılabilir olmasına özen gösterdik.

Manen iktibaslarda ele alınan ayetleri, Kur'ân-ı Kerimde yer aldıkları surelerin alfabetik sırasına göre verdik. Bu bölümde söz konusu ayet meallerinin tamamını vermeyi tercih ettik. Daha sonra ayetler hakkında kısa açıklamalarda bulunup ilgili beyitlere yer verdik.

9.1. Lafzen İktibas Edilen Ayetler

16. yüzyıl klasik Türk edebiyatında yer alan tevhidlerde yer alan ayetlerin genellikle lafzen iktibas edildiği görülmüştür. İncelediğimiz tevhid metinlerinde bazen tam bazen nâkıs olmak üzere 62 farklı ayetin iktibas edildiğini tespit ettik.

9.1.1. Ahsen-i takvim

*Biz insanı en güzel biçimde yarattık... (Tîn, 95/4)*⁴⁰²

Ayette geçen *ahsen-i takvîm* tamlaması müfessirler tarafından *en güzel biçim* anlamında çevrilmiştir. Bu ifade Allah Teâlâ'nın insanı en güzel ve en mükemmel biçimde yarattığını göstermektedir. Böylece insan yaratılmış diğer varlıklar arasında müstesna bir yere sahip olmuştur. Yaratılmışların en mükemmeli olan insanda bulunan bu güzelliğin kaynağı olarak Allah'ın onu kendi eliyle yaratıp ruhundan üflemesi, kendi suretinde yaratması ve onu yeryüzünde halife kılması gibi lütuf ve ihsanları gösterilmektedir. Ayrıca insanın pek çok sıfatı, ilâhî sıfatların yansımaları ve tecellileridir. (Karaman ve diğ., 2006: V/647)

Bu ifadeye tevhidlerde yer verilirken *ahsen-i takvîm*in insanın yaratılışını süsleyen, onu değerli kılan bir lütuf olduğu yine insana müjdelenmiştir:

Beşâret *ahsen-i takvîme* geldüñ

Hakuñ emr ile rûha hemdem olduñ

Yemînî (Tepeli, 2002: 99/3)⁴⁰³

9.1.2. 'Ale'l-'arşi-stevâ

Rahman arşa istiva etmiştir. (Tâ Hâ, 20/5)

Bu ayet Allah'ın dünyanın yaratılışını gerçekleştirdikten sonra arşa yükselip oturduğu anlamına gelmektedir. Ancak bütün müfessirler bunu fiziksel ve cismânî manada anlamamak gerektiğinde ittifak etmişlerdir. Son dönem müfessirler *arşa istivayı Allah'ın bütün mevcûdâtta üstün ve aşkın bir hâkim-i mutlak olarak evrene ve evrendeki her şeye hükmetmesi, evreni ve onda bulunanları en üstün, en mükemmel bir şekilde düzenleyip yönetmesi, bilgisi, iradesi ve gücüyle bütün varlık ve olayları kuşatması* gibi anlamlarda yorumlamışlardır. (Karaman ve diğ., 2006: II/536) Bu yorum aşağıdaki beyitle örtüşmektedir:

'Alâ fevka'l-'ûlâsın müstevâdan

Budur ma'nî '*ale'l-'arş istevâdan*

Hızrî (Belen, 1997: 32/19)

⁴⁰² Bu bölümde yer alan mealler için bk. Kur'ân-ı Kerîm Açıklamalı Meâli (2008), Ankara: TDV Yayınları.

⁴⁰³ Vücûdî (Aydemir, 2009: 5/31).

9.1.3. ‘Âlimü’s-sırrı hafıyyât

Sana kıyameti, ne zaman gelip çatacağını soruyorlar. De ki: Onun ilmi ancak Rabbimin katındadır. (A‘râf, 7/187)

Kıyametin vakti, insanlar tarafından merak edilen bir konudur. Hz. Peygamber (sav) zamanında da Müslümanların kıyametin zamanıyla ilgili soruları olmakla birlikte özellikle müşrikler Hz. Peygamber (sav)’i güç durumda bırakmak maksadıyla bu konuda sorular sormuşlardır. Bu ayet bu duruma işaret etmekte ve kıyametin vaktinin bilgisinin yalnızca Allah katında olduğu vurgulanmaktadır. Zira gaybın bilgisi yalnız Allah’a aittir ve bu durum aşağıdaki beyitte vurgulandığı üzere Allah’ın zatının yüceliğini göstermektedir:

Hakikat **‘âlimü’s-sırrı hafıyyât**

Senüñ şânuñdadur iy ekmelü’z-zât

Hızrî (Belen, 1997: 33/30)

9.1.4. Allâhu’s-Samed

Allah Samed’dır. (İhlâs, 112/2)

Allah Teâlâ’nın Esmâ-i Hüsnâ’sından biri olan Samed, *herkesin kendisine ihtiyacını arz ettiği, fakat kendisi kimseye muhtaç olmayan* anlamına gelmektedir. İslâm’ın esası olan tevhid ilkesinin özlü bir şekilde ifade edildiği İhlâs Suresi’nin bu ayetinde Allah’ın sadece zatına ait olan bu vasfı zikredilmiştir. Ca‘ferî ayeti iktibas ettiği beytinde bu duruma vurgu yapmıştır:

Lâmelif **lâ-reybe fih** dür iy veled

Kim anuñ vasfidur **Allâhu’s-samed**

Ca‘ferî (Dereli, 2003: 171/98)⁴⁰⁴

9.1.5. ‘Alleme âdeme’l-esmâe küllehâ

Allah Âdem’e bütün isimleri öğretti. (Bakara, 2/31)

Allah Teâlâ Hz. Âdem (as)’ı yarattıktan sonra ona bütün isimleri yani maddî ve manevî varlıkların, kavramların isimleriyle bunların özelliklerini öğretmiştir.

⁴⁰⁴ Münîrî (Ay, 2007: 245/7).

Sonra da meleklerden ve İblis'ten Hz. Âdem (as)'a secde etmelerini istemiştir. Melekler bu isteğe karşı gelmeyerek kendilerinden daha çok şey bilen Hz. Âdem (as)'a secde etmişlerdir. Şeytan ise değişik bahanelerle bu isteği yerine getirmemiştir. Bu durum Allah Teâlâ'nın ilim ve hikmetinin ne kadar yüce, lütuf ve ihsanının ne kadar geniş olduğunu göstermektedir. Zira Hz. Âdem (as)'a verilen esma bilgisi insanoğlunun varlığını değerli kılan en önemli nimetlerden birisidir.

Aşağıdaki beyitte bu duruma işaret eden şair, insanlara ihsan edilen bütün nimetlerin '*alleme'l-esmâ* sırrında gizli olduğunu dile getirmiştir:

Bundadır remz-i '*alleme'l-esmâ*

Bu makâm içredür kamu na'mâ

İbrâhim Şânî-i Lârendevî (Alparslan, 2007: 112/314)⁴⁰⁵

9.1.6. 'Ayne'l-yakîn

...*Sonra ahirette onu çıplak gözle göreceksiniz...* (Tekâsür, 102/7)

'*Ayne'l-yakîn* tamlaması, sözlükte göz anlamına gelen '*ayn* ile *gerçeğe uygun kesin bilgi* anlamındaki *yakîn* kelimelerinden oluşan bir terim olup gözlem yoluyla elde edilen ve doğruluğu apaçık olan bilgiyi ifade etmektedir. Bu ayet bir önceki ayette bahsedilen cehennemi görmeyi kastetmektedir. Böylece tehdit pekiştirilerek cehennemin büyüklüğü ifade edilmiştir. (Karaman ve diğ., 2006: V/679-680) Aşağıdaki beyitte bu tamlama iktibas edilmiştir:

Sükûn rezm için '*ayne'l-yakîndür*

Dil ü cân gerdeniñde tavk-ı dindür

Lâmi'î Çelebi (Erkal, 1998: 70/101)

9.1.7. Ce'alnâhâ rucûmen li'ş-şeyâtîn

Andolsun ki biz, (Dünyaya) en yakın olan göğü kandillerle donattık. Bunları şeytanlara atış taneleri yaptık ve onlara alevli ateş azabını hazırladık. (Mülk, 67/5)

Yıldızlarla donatılmış gibi bir görüntü verdiği için gökyüzünün kandillerle süslenmesinden söz edilmiştir. Yıldızlar geceleyin kandil gibi ışık saçtıkları için onlara mecaz olarak *kandiller* denilmiştir. Beyitte geçen yıldızlarla şeytanların

⁴⁰⁵ Muhîfî (Tataroğlu, 1995: 51/43).

taşlanması, göklerde meleklerin konuşmalarını dinleyip onlardan bilgi sızdırmak için kulak hırsızlığı yapmak isteyen şeytanların bu yıldızlardan çıkan parlak ışıklarla yani bir tür ateş toplarıyla engellenmesi olarak tefsir edilmiştir. (Karaman ve diğ., 2006: V/417) Lâmi'î Çelebi bu olaya işaret etmiş ve yıldızların Allah Teâlâ'ya ibadet ederken şeytanların taşlanması şü şekilde dile getirmiştir:

Bulardur râh-ı Hakda encüm-âyin

Ce'alnâhâ rucûmen li's-şeyâtın

Lâmi'î Çelebi (Erkal, 1998: 70/96)⁴⁰⁶

9.1.8. Cennât-ı Firdevs

Îmân edip iyi davranışlarda bulunanlara gelince; onlar için makam olarak Firdevs cennetleri vardır. (Kehf, 18/107)

Firdevs *bahçelerin en iyisi, ortası, en güzel yeri, üzüm bağı, ağaçları sık ve çeşitli veya etrafı çevrili bahçe* anlamına gelmektedir. Peygamberimizin Firdevs cennetiyle ilgili olarak şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: *Cennette yüz derece vardır. Her derece arası, gökle yer arası kadar geniştir. Allah onları kendisi uğruna cihad edenler için hazırlamıştır. Allah'tan istediğiniz zaman ondan firdevsi isteyiniz. O cennetin ortası ve en yüksek yeridir. Cennetin nehirleri oradan fışkırır. Üstünde de Yüce Rahmân'ın arşı vardır.* (Tirmizî, Cennet 4) Şair, Allah Teâlâ'nın insanların kimini celâliyle kahrederken, kimine lütfedeceğini, kimine cemâlini göstereceğini kimine de Firdevs cennetlerini vereceğini bildirmektedir:

Kimine ***cennât-ı firdevs*** kimine nûr-ı cemâl

Kimine lutf u 'inâyet kimine kahr u celâl

Bezcizâde Muhyiddîn Efendi (Mutlu, 2008: 30/26)

9.1.9. Erinî enzur

Mûsâ tayin ettiğimiz vakitte (Tûr'a) gelip de Rabbi onunla konuşunca 'Rabbim bana kendini göster; seni göreyim' dedi. (A'râf, 7/143)

Hız. Mûsâ (as) Tûr dağında Allah Teâlâ'dan vasıtasız bir şekilde vahiy almış ve kendisiyle konuşma lütfunda bulunan Allah'ı görmeyi dilemiştir. Allah Teâlâ'nın

⁴⁰⁶ Edirneli Nazmî (Altun, 2004: 57/35).

kullarına yüce zatını göstereceği sahih hadislerle sabit olmakla beraber Hz. Mûsâ (as) bunun dünyada gerçekleşmesini temenni etmiştir. Fakat Allah ayetin devamında *Beni asla göremezsin* diyerek bunun imkânsızlığına işaret etmiştir. (Karaman ve diğ., 2006: II/586) Aşağıdaki beyit Hz. Mûsâ (as)'ın bu dileğine işaret etmektedir:

Aña her zerre Tûr-ı Mûsâdur

Erinî enzur demek temennâdur

Şemseddîn-i Sivâsî, (Hasırcı, 2001: 4/50)

9.1.10. Fazzalnâ

Baksana, biz insanların kimini kiminden nasıl üstün kılmışızdır? (İsrâ, 17/21)

Allah Teâlâ insanlar arasında birtakım farklılıklar yaratmıştır. Bu farklılıklar insanların hem maddî hem de manevî yönlerine tesir etmektedir. İbrâhim Şânî-i Lârendevî insanlar arasındaki bu farklılıkların sırrına, hikmetine işaret etmektedir:

Bu durur ol makâm-ı *kerremnâ*

Bundadır cümle sırr-ı *fazzalnâ*

İbrâhim Şânî-i Lârendevî (Alparslan, 2007: 112/317)

9.1.11. Fefirrû ila'llâh

O halde Allah'a koşun... (Zâriyât, 51/50)

İnsanların yönelebileceği tek yön, sığınabileceği tek sığınak Allah'tır. Bu ayet açıkça bu duruma işaret etmektedir. Şemseddîn-i Sivâsî aşağıdaki beyitte bu ayette yer alan Allah'a koşma ve O'na sığınma emrinden gâfil olunmaması gerektiğini belirtmektedir:

Fefirrû âyetinden olma gâfil

İlâllâhı medâr it olma zâhil

Şemseddîn-i Sivâsî (Aksoy, 1990: 31/23)

9.1.12. Fe-kâne kâbe kavseyni ev-ednâ

Sonra (Muhammed'e) yaklaştı, derken daha da yaklaştı. O kadar ki (birleştirilmiş) iki yay arası kadar, hatta daha da yakın oldu. (Necm, 53/9)

Bu ayet Hz. Peygamber (sav)’in Allah Teâlâ ile yakınlaşmasının en üst seviyesini ifade etmektedir. Ayete göre Peygamberimiz Mî’rac gecesi Allah Teâlâ ile o kadar yakın olmuştur ki bu aralık *iki yay* mesafesi kadar, hatta daha yakındır.

O tîr-i hatdan anda kalmasa ‘ayn
Olur hâsıl makâm-ı *kâbe kavseyn*

Zâtî (Armutlu, 1998: 435/155)

Bu olay Allah Teâlâ’nın gücünün ve kudretinin her şeye yettiğinin açık bir delilidir. Çünkü kuluyla Rabbi arasındaki mesafe iki yay aralığında kalmamış, daha yakın olmuştur. Aşağıdaki beyitte geçen *ev-ednâ* ifadesi bu duruma işaret etmektedir:

Zehî İlâh ki nûrı yaradur Âdem ider
Emîr-i ‘arşî kılur pâdişâh-ı *ev-ednâ*

Ca‘ferî (Dereli, 2003: 141/31)

9.1.13. F’enzur ilâ’l-âsâri rahmeti’llâhi keyfe yuhyi’l-‘arda ba‘de mevtihâ

Allah’ın rahmetinin eserlerine bak; yerleri kurduktan sonra nasıl diriltiyor.
(Rûm, 30/50)

Her gün iç içe yaşadığımız ve çoğu zaman sıradan durumlar olarak algıladığımız tabiat olayları gerçekte Allah Teâlâ’nın varlığının, birliğinin ve kudretinin açık delilleridir. Yukarıdaki ayette belirtilen husus bu delillerden biridir. Allah Teâlâ hem diridir hem de ölüleri diriltendir. Tabiatın her yıl kış mevsiminde ölüp bahar mevsiminde yeniden dirilmesi Allah’ın Muhyî sıfatının bir tecellisidir. Zira insanları öldüren ve zamanı geldiğinde diriltecek olan da Allah Teâlâ’dır. Şairler tevhidlerinde bu ayete Allah’ın gücünü ve kudretini, öldüren ve dirilten oluşunu ifade etmek için yer vermişlerdir. Aşağıdaki beyitlerde Şemseddîn-i Sivâsî inkâra düşmüş insanları ve cinleri Rahmân’nın eserlerine bakıp ibret almaya davet ederken Sûzi Çelebi Allah’ın diri ve ölüleri dirilten olduğunu bu ayete dayandırarak izah etmektedir:

Ki ey münkir olan cinn ile insân
İşit *f’enzur ilâ âsâr-ı Rahmân*

Şemseddîn-i Sivâsî (Aksoy, 1990: 28/4)

Zihî Hayy kim kamu emvâta Muhyî

Îlâ'l-âsârı f'enzur keyfe yuhyî

Sûzî Çelebi (Levend, 1956: 231/42)⁴⁰⁷

9.1.14. F'enzurû

De ki: Yeryüzünde gezin de günahkârların akıbeti nice oldu, görün. (Neml, 27/69)

Allah Teâlâ insanlık tarihi boyunca doğru yoldan sapmış olan her topluluğa bir peygamber göndermiş ve onları uyarmıştır. Ancak bütün bu uyarılara rağmen insanların bir kısmı inkârda ısrar etmişler ya da bir süre sonra doğru yoldan uzaklaşmışlardır. Kur'ân-ı Kerîm'in pek çok suresinde belirtildiği gibi bu tür topluluklar Allah tarafından helâk edilerek cezalandırılmışlardır. Yukarıdaki ayet bu toplulukların ibret verici durumlarına işaret etmektedir:

F'enzurû âyetin kılup tekrâr

İtdi seyyâre-veş anı bîdâr

Bursalı Rahmî, (Birinci, 2007: 49/40)

9.1.15. Fezekkir innemâ ente müzekkir

O halde (Resûlüm), öğüt ver. Çünkü sen ancak öğüt vericisin. (Gâşiye, 88/21)

Allah Teâlâ bu ayette Hz. Peygamber (sav)'e hiçbir baskı ve zorlamaya meydan vermeden insanları uyarmasını ve gerçekleri onlara tebliğ etmesini emretmektedir. Çünkü peygamberin görevi sadece uyarmak ve öğüt vermektir. Bundan ötesi insanların kendi iradelerine kalmıştır:

İder mi kudreti hadden müfekkir

Fezekkir innemâ ente müzekkir

Hâşimî (Ece, 1996: 74/140)

⁴⁰⁷ Vücûdî (Aydemir, 2009: 7/67).

9.1.16. Ğasakı'l-leyl

Gündüzün güneş dönüp gecenin karanlığı bastırıncaya kadar (belli vakitlerde) namaz kıl, bir de sabah namazını... (İsrâ, 17/78)

Ğasakı'l-leyl gecenin karanlığı demektir. Bu ifade yukarıdaki ayette namaz vakitlerini tarif ederken kullanılmıştır. İbrâhim Şânî-i Lârendevî gecenin karanlığının ve sabahın nurunun Allah'ın kahrına ve lütfuna bir işaret olduğunu belirtmiştir:

Kahr ü lutfundan eyledi peydâ

Ğasakı'l-leyl ü subh-ı nûr-ı işrâk

İbrâhim Şânî-i Lârendevî (Alparslan, 2007: 107/254)

9.1.17. Hel min mezîd

O gün cehenneme “Doldun mu?” deriz. O da “Daha var mı?” der. (Kâf, 50/30)

Ahirette hesabın görülmesinden sonra cehennem durumunu gözler önüne seren bir ayettir. Mahşer günü hesap ve sonrasının tasvir edildiği ayetlerin arasında yer alan bu ifade cehennem büyüklüğünü ifade etmesi açısından dikkat çekicidir. Zira cehennem, dünyadayken Allah Teâlâ'yı ve kendisini yalanlayanların hepsini alacak kadar büyüktür. Onun büyüklüğü Allah Teâlâ'nın gazabının da kadar geniş olduğunu göstermektedir. Buradan hareketle Fuzûlî, Allah Teâlâ'nın kahrını tecelli ettirdiği için cehennem doymak bilmeyen bir azap yeri olduğunu ifade eder:

Bulmazdı kahrın açmasa hân-i siyâsetin

Hel min mezîd lokmasına dûzah iştiâ

Fuzûlî (Akyüz ve diğ.,2000: 131/5)

9.1.18. Hussile mâ fi's-sudûr

Kalplerde gizlenenler ortaya konduğu zaman... (Âdiyât, 100/10)

Kıyameti tasvir eden ayetlerden biridir. Buna göre o büyük gün geldiğinde kalplerdeki hiçbir şey gizli kalamayacaktır. Zaten Allah Teâlâ'nın ilmi her gizliliği kuşatacak kadar geniştir. Ve hiçbir bilgi onun bilgisinin dışında değildir. Emîrî, Allah Teâlâ'nın bu vasfını dile getirmektedir:

Zâhir olur 'ilmine **mâ fi'l-kubûr**

Rûşen aña **hussile mâ fi's-sudûr**

Emîrî (Çöm, 2001: 69/64)

9.1.19. İhdina's-sırâte'l-müstakîm

Bize doğru yolu göster. (Fâtiha, 1/6)

İnsanlar maddî ve manevî hayatlarını düzenlerken doğrunun yanında yanlış da yapmışlar, hatalı, çıkmaz, saptırıcı yollara yönelmişlerdir. *Bize doğru yolu göster* duası kulun doğruya yönelmek istemesi kadar aynı zamanda Rabbin kullarına bir irşad ve uyarısıdır. Aşağıdaki beyitlerde bu duaya vurgu yapılmıştır:

İhdinâ didük hidâyet eyle yâ Rab Muhyîye

Mâsivâdan kurtılup leyl ü nehâr Allâh diye

Bezcizâde Muhyiddîn Efendi (Mutlu, 2008: 44/46)

Sırât-ı müstakîme ihdinâ hem

K'olavuz şer'-i Ahmed birle bâ-hem

Münîrî (Ay, 2007: 245/9)

9.1.20. İnnema'llâhu ilâhun vâhidun

Allah ancak tek bir Allah'tır. (Nisâ, 4/171)

Tevhid akidesinin temelini oluşturan unsur Allah'ın varlığı ve birliğidir. Bu ayette Allah'ın hem ilâh oluşu hem de bir oluşu zikredilmektedir. Şair Gubârî Allah'ın sadece tek bir ilâh olmadığını aynı zamanda yaratıcı bir ilâh olduğunu vurgulamaktadır:

İnnema'llâhu ilâhun vâhidun

İnnema'llâhu ilâhun vâcidun

Gubârî (Karadağ, 1999: 79/92)

9.1.21. İyyâke na'büdü

Ancak sana kulluk ederiz... (Fâtiha, 1/5)

Fâtiha Suresi'nde geçen bu ayet Allah'ın kulluk edilebilecek tek ilâh olduğunu belirtmek açısından önemlidir. Kulluk etmek ya da ibadet etmek insanın yaratılış gayesidir. Ancak ibadetin ya da kulluğun kime edileceği de bir o kadar önemlidir. İşte Allah Teâlâ bu ayette bize doğru adresi göstermiş; bir Allah'a kulluk

edilmesi gerektiğini bildirmiştir. Bu husus tevhidin temelini oluşturan en önemli ilkedir:

İy *Allahü's-samed iyyâke na'büd*
Velîkin *mâ-âbednâ kanı na'büd*⁴⁰⁸

Münîrî (Ay, 2007: 245/7)

9.1.22. Kâlû nahnü a'lem

Biz orada kimlerin bulunduğunu çok iyi biliyoruz. (Ankebut, 29/32)

Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Lût (as)'ın kıssasının anlatıldığı bölümde yer alan bu ayet, Allah'ın ilminin sınırsız olduğunu göstermek için güzel bir örnektir. Hâşimî Allah'ın ilminin büyüklüğünü belirttiği aşağıdaki beytinde bu ifadeye yer vermiştir:

Olur mı 'ilm içinde Hakdan a'zam
Ki eytdi Hak ki *kâlû nahnü a'lem*

Hâşimî (Ece, 1996: 72/68)

9.1.23. Kerremnâ

Biz, hakikaten insanoğlunu şan ve şeref sahibi kıldık. (İsrâ, 17/70)

İnsanın diğer yaratılmışlardan üstün kılındığını ifade eden bu ayette geçen *kerem* kavramı *şan*, *şeref* ve *nimet* anlamlarında çevrilmiştir. İslâmî literatürde hem Allah Teâlâ'nın insanlara şeref, soyluluk, üstünlük gibi manevî meziyetler bahşetmesini hem de mal mülk vermesini ifade etmektedir. Böylece bu ayet insanı dünyada Allah'ın lütfuna mazhar olmuş, en seçkin, en değerli varlık olarak göstermektedir. (Karaman ve diğ., 2006: III/503) Bu durumun insana verilen bir lütuf olduğunun şairler de farkındadır:

Bu dört rükn üzre eczâ-yı hakâyık
Beni itdi çü *kerremnâ*ya lâyık

Rûmî (Doğan-Korkmaz: 1/8)⁴⁰⁹

⁴⁰⁸ “Fakat kimse kulluk etmedi, hani kulluk eden?”

⁴⁰⁹ İbrâhim Şânî-i Lârendevî (Alparslan, 2007: 112/317); Şükrî-i Bitlisî (Argunşah, 1997: 48/46).

9.1.24. Keyfe kân

De ki: Yeryüzünde dolaşın, sonra (peygamberleri) yalanlayanların sonunun nasıl olduğuna bakın! (En'am, 6/11)

Kur'ân-ı Kerîm'de inkâra düşen insanlara sık sık eski kavimlerin başına gelenler hatırlatılmaktadır. Bu ayette inanmayan insanların dünyayı gezip dolaşmaları, eskilerin izlerini, kalıntılarını inceleyerek ilâhî hakikatleri yalanlayanların akıbetlerinin ne olduğunu görmeleri tavsiye edilmektedir. Emîrî tevhidinde mahşer günü insanlar ve cinler toplandığında, dünyadayken hakikati inkâr edenlerin sonlarının ne kadar ibret verici olacağını dile getirmektedir:

Cem' olıcak mahşere bu ins ü cân

Zâhir olur 'ibret ile **keyfe kân**

Emîrî (Çöm, 2001: 71/96)

9.1.25. Keyfe yeşâ

Rahimlerde sizi dilediği gibi şekillendiren O'dur. O'ndan başka ilâh yoktur. O mutlak güç ve hikmet sahibidir. (Âl-i İmrân, 3/6)

Allah Teâlâ'nın yaratışı eşsizdir. O her yarattığı canlıya ayrı ayrı şekil vermiştir. Bu Allah'ın yaratma sıfatının ve fiilinin yalnızca O'na ait olmasıyla ilgilidir. Çünkü kâinattaki her şeyi hatta kâinatı var eden kendisidir. Bursalı Rahmî Allah Teâlâ'nın hâlık ve mûcid oluşunu bu ayetle desteklemiştir:

Mûcid-i **küllî şey'in keyfe yeşâ**

Hâlık-ı fevk u taht u arz u semâ

Bursalı Rahmî (Birinci, 2007: 44/5)

9.1.26. Kul hüv'allâhü ehad

De ki: O Allah birdir. (İhlâs, 112/1)

İhlâs Suresi, İslam'ın esası olan tevhid ilkesini özlü bir şekilde ifade ettiği ve Allah Teâlâ'yı tanıttığı için Hz. Peygamber (sav) tarafından Kur'ân-ı Kerîm'in üçte birine denk bir sure olarak vasıflandırılmıştır. Yukardaki ayette vurgulanan unsur Allah Teâlâ'nın *ehad* yani *tek* olmasıdır. *Ehad* kelimesi sıfat olarak Allah'a nispet edildiğinde O'nun birliğini, tekliğini ve eşsizliğini ifade etmektedir. (Karaman ve

diğ., 2006: V/715) Şairler de Allah Teâlâ'nın birliğini vurgulamak amacıyla bu ayeti iktibas etmişlerdir:

Muktezâ çün vücûd-ı zâtıdur

Kul hüv'allâh anuñ sıfâtıdur

Bursalı Rahmî, (Birinci, 2007: 46/15)⁴¹⁰

9.1.27. Kurretü'l-'ayn

...Benim ve senin için göz aydınlığıdır...(Kasas, 28/9)

Kurretü'l-'ayn ifadesi *göz aydınlığı* demektir. Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Mûsâ (as)'ın kıssasının anlatıldığı bir bölümde geçmektedir. Hz. Mûsâ (as) annesi tarafından nehre bırakıldıktan sonra Firavun'un adamları tarafından nehir kıyısında bulmuş ve onun huzuruna getirmiştir. Firavun'un eşi Asiye, çocuğun kendileri için bir göz aydınlığı olacağını söyleyerek öldürülmemesi için Firavun'a ricada bulunmuştur. Bu olay Allah Teâlâ'nın eşsiz kudretini göstermesi açısından güzel bir örnektir. Lâmi'î Çelebi aşağıdaki beytinde buna işaret etmektedir:

Safâ ile rûh-ı âba virür zeyn

Cemâl-i hâke eyler ***kurretü'l-'ayn***

Lâmi'î Çelebi (Erkal, 1998: 71/158)

9.1.28. Küfüven ahad

O'nun hiçbir dengi yoktur. (İhlâs, 112/4)

Bu ayet Allah'ın zatında, sıfatlarında ve fiillerinde hiçbir dengi ve benzeri bulunmadığını göstermektedir. Bu sebeple yarattıklarının O'na denk olması mümkün değildir. Hâşimî aşağıdaki beytinde Allah Teâlâ'nın bütün bu ifadelerden dahi beri olduğunu dile getirmiştir:

Beridür Hak bilüñ hem hadd u vahdden

Mu'arrâdur dahı ***küfüven*** ü ***ahad*** den

Hâşimî (Ece, 1996: 74/156)

⁴¹⁰ Derviş Şemseddîn (Aksoy, 1998: 80/13); Hâşimî (Ece, 1996: 74/155); Kıyâsî (Aksoylu, 2007: 71/12).

9.1.29. Küllü şey'in hâlikûn

O'nun zatından başka her şey yok olacaktır... (Kasas, 28/88)

Allah Teâlâ ezeli ve ebedîdir. O'ndan öncesi olmadığı gibi bütün varlıklar yok olduğunda baki kalacak olan yine O'dur. Bu ayet Allah Teâlâ'nın ebediliğini ortaya koyduğu kadar O'nun dışında var olan her şeyin fâniliğini de göstermektedir.

Râ'î mer'î bir olup ya'ni hüve'l-hayyü'l-ehad

Küllü şey'in hâlikûn ma'nîsine vardı ebed

Bezcizâde Muhyiddîn Efendi (Mutlu, 2008: 44/44)

9.1.30. Kün feyekûn

Bir şeyi dilediğinde ona sadece "Ol!" der, o da hemen olur. (Bakara, 2/117)

Kün emri Allah Teâlâ'nın yaratma vasfının nasıl gerçekleştiğini ortaya koymaktadır. Allah Teâlâ semâvât ve arzı yani bütün evreni ve evrendekileri yoktan var etmiştir. Her yaratma sadece bir *Ol!* emriyle gerçekleşmiştir. Yani O bir şeyin olmasını dilediğinde ona sadece *Ol!* der ve o da hemen olur. Bu vasıf yalnızca Allah'a aittir. Aşağıdaki beyitler Allah'ın yaratma kudretine ve tek yaratıcı oluşuna işaret etmektedir:

İrişince hitâb-ı **kün feyekûn**

Aşikâr oldu çarh-ı bukalemûn

Mu'îdî (Kara, [?]: [?]/37)

Kün didi ol oldu peydâ kâyinât

İtdi zâtından zuhûr anca sıfât

Edirneli Nazmî (Altun, 2004: 58/54)

Sipâs ü şükr ü minnet aña her dem

Kim oldu **kün** demekle bunca 'âlem

Zarîfî (Taşkın, 2009: 133/5)⁴¹¹

⁴¹¹ Hâşimî (Ece, 1996: 72/69); Hızrî (Belen, 1997: 34/53); İbrâhim Şânî-i Lârendevî (Alparslan, 2007: 106/242; 108/268); Kadıoğlu Şeyh Mehmed (Sak, 2009: 144/6); Lâmi'î Çelebi (Erkal, 1998: 69/89); Nidâî (Öztürk, 2011: 130/17); Zarîfî (Turhan, 1995: 77/5; Taşkın, 2009: 134/11).

9.1.31. Lâ raybe fih

(O Kitap), onda asla şüphe yoktur. (Bakara, 2/2)

Bu ayet Kur'ân-ı Kerîm'in doğruluğunu ortaya koymaktadır. Çünkü tefsir kaynaklarında *şüphe yok* ifadesi, hem Kitab'ın Allah'tan geldiğini, hem de onun bir kılavuz ve rehber olduğunu belirtmek için kullanılmaktadır. (Karaman ve diğ., 2006: I/70)

Kâyimü'l-erzâkdur *lâ raybe fih*

Bilür anı hûb-fehm olan vecîh

Edirneli Nazmî (Altun, 2004: 57/40)⁴¹²

9.1.32. Lâ uhibbü'l-âfilîn

Yıldız batınca 'batanları sevmem' dedi. (En'am, 6/76)

Bu ayet, Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. İbrâhim (as)'ın kıssasının anlatıldığı bölümde geçmektedir. Kıssaya göre Hz. İbrâhim (as), hayatı boyunca putlara tapmamış ve Rabbini aramıştır. Gece gökyüzünü seyrederken gördüğü yıldızlardan etkilenmiş ve Rabbinin bir yıldız olabileceğini düşünmüştür. Ama ay çıkınca yıldız kaybolmuş, o da *ben batanları sevmem* buyurmuştur. Zira göktekileri de yerdekileri de yaratan bir yaratıcının olması gerekir ki o da Allah Teâlâ'dır:

Göresin tâ ki sen 'ayne'l-yakîni

Cemâl-i *lâ-uhibbü'l-âfilîni*

Ahmed Rıdvan (Tavukçu, 2000: 220/57)⁴¹³

9.1.33. Lâ yüs'elü 'ammâ yef'al

Allah yaptığından sorumlu tutulamaz...(Enbiyâ, 21/23)

Bu ayette Allah Teâlâ'nın yaptıklarından sorguya çekilemeyeceği ifade buyurulmaktadır. Çünkü sorgulayanın daha üstün ve bilgili olması gerekir. Hâlbuki Allah'tan üstün, bilgili ve yetkili bir varlık yoktur. Ayrıca sorumluluk kavramı, dürüstlük ve adaletinden şüphe edilen varlıklar için söz konusudur. Allah için böyle bir durum muhal olduğundan O'nun hakkında sorumluluktan bahsetmek anlamsızdır.

⁴¹² Ca'ferî (Dereli, 2003: 171/98); Emîrî (Çöm, 2001: 65/5); İbrâhim Şânî-i Lârendevî (Alparşlan, 2007: 95/104).

⁴¹³ Lâmi'î Çelebi (Erkal, 1998: 74/215).

Kesmiş atmıştır anı etme cedel

Tîğ-1 *lâ yüs'elü ammâ yef'al*

Hakânî Mehmed Bey (Pala, 2002: 38/35)

9.1.34. Lebeğav

Allah kullarına rızkı bol bol verseydi yeryüzünde azarlardı. (Şûrâ, 42/27)

Allah Teâlâ kullarının durumunu en iyi bilendir. Bu yüzden rızkı dağıtırken de bu duruma ve kendi dilediği ölçüye göre vermektedir. Kul olarak insanın bu ölçüyü idrak edebilmesi mümkün değildir. Ama kulun görevi dünya ve ahiret mutluluğunu sağlayacak imkânları elde etmek için elinden gelen çabayı göstermektir. Şemseddîn-i Sivâsî bu ayetten ders alınması gerektiğini vurgulamaktadır:

Okı Kur'ânı bulasın ünsi

Lebeğav âyetinden al dersi

Şemseddîn-i Sivâsî (Hasırcı, 2001: 7/81)

9.1.35. Lem yelid ve lem yûled

O doğurmamıştır ve doğmamıştır. (İhlâs, 112/3)

Bu ayet, Allah Teâlâ'nın noksan sıfatlardan münezzehe olduğunu ifade etmektedir. Kaynaklarda bir önceki ayetteki *Samed* isminin açıklaması olduğu ve Allah Teâlâ'ya çocuk nispet edenleri ve soy kavramına giren her şeyi reddettiği yorumu yapılmıştır. (Karaman ve diğ., 2006: V/716) Çünkü doğan ve doğuran her şey sonradan olur. Oysa Allah kadîm ve ezelîdir. Yani varlığının bir başlangıcı yoktur. Şairler de Allah'ın değişmez vasıflarını bu ayete dayandırmışlardır:

Lem yelidsin cihân durur mevlûd

Dahı *lem yûled*-i zamâna velûd

‘Abdî (Güzelova, 2008: 208/34)

Vasfuñ ey vâcibü'l-vücûd u Samed

Okınur *lem yelid ve lem yûled*

Vücûdî (Aydemir, 2009: 5/32)⁴¹⁴

⁴¹⁴ Mu‘îdî (Kara, [?]: [?]/71); Münîrî (Ay, 2007: 246/11).

9.1.36. Len terâni

Musa tayin ettiğimiz vakitte (Tûr'a) gelip de Rabbi onunla konuşunca "Rabbim! Bana (kendini) göster, seni göreyim!" dedi. (Rabbi): "Sen beni asla göremezsin. Fakat şu dağa bak, o yerinde durabilirse sen de beni göreceksin!" buyurdu. (A'râf , 7/143)

Hiz. Mûsâ (as), Tûr'daki olağanüstü buluşma sırasında Allah Teâlâ'nın zatını görmeyi dilemiştir. Fakat O'nun *beni asla göremezsin* diye buyurması bunun dünyadayken imkânsız olduğunu göstermektedir. Taşlıcalı Yahyâ'nın aşağıdaki beyti bu olaya işaret etmektedir:

Zâtını görmek istedi Mûsâ

Len terâni diyü irişdi nidâ

Taşlıcalı Yahya (Yoldaş, 1993: 80/59)

9.1.37. Leyse kemislihî şey'ün

O'nun benzeri hiçbir şey yoktur... (Şûrâ, 42/11)

Bu ayet Allah Teâlâ'nın vahdâniyyet sıfatına işaret etmektedir. Zira O tektir ve sonradan yaratılmış hiçbir şey O'nun benzeri olamaz. O'nun yüce zatı ile başka varlıklar arasında karşılaştırma yapmak mümkün değildir. Çünkü Allah yaratılmışlara ait vasıflardan münezzehtir. Aşağıdaki beyitte bu ifadeye yer verilmiştir:

Leyse kemislihî şey'ün didüñ iy Zü'l-kibriyâ

‘Âbidîn ü zahidîn itdi ‘ibâdet bî-riyâ

Bezcizâde Muhyiddîn Efendi (Mutlu, 2008: 30/19)

9.1.38. Limeni'l-mülk

Bugün hükümranlık kimindir? (Mü'min, 40/16)

Ahirette olup biteceklerin anlatıldığı bir bölümde yer alan bu ayet, insanların acizliğini Allah Teâlâ'nın ise kudretini göstermektedir. Müfessirlere göre bütün insanlar mahşerde toplandıklarında bir görevli *Bugün hükümranlık kimindir?* diye seslenecek; bunun üzerine mahşerde toplananların hepsi bir ağızdan *Elbette tek ve mutlak hükümran olan Allah'ındır!* diye cevap vereceklerdir. (Karaman ve diğ., 2006: IV/647) Bu ayet insanların ahiret gerçeğiyle yüz yüze geldiklerinde

düşecekleri acziyetin bir ifadesidir. Ayrıca Allah'ın gücünün, kudretinin, yüceliğinin ve büyüklüğünün de işaretidir. Aşağıdaki beyitlerde bu hususa vurgu yapılmaktadır:

O *limeni'l-mülk* kılur bes hitâb

Kudretine yine virür Hak cevâb

Emîrî (Çöm, 2001: 71/94)

Limeni'l-mülk hitâbı 'unvânı

Lâmekân-ı âstânı divânı

İbrâhim Şânî-i Lârendevî (Alparslan, 2007: 93/75)

9.1.39. Mâ fi'l-kubûr

Kabirlerde bulunanlar diriltilip dışarı atıldığı zaman... (Âdiyât, 100/9)

Kıyamet sahnesinin anlatıldığı bir surede yer alan bu ayet, insanların öldükten sonra diriltileceğini ifade etmektedir. Bu dirilişi gerçekleştirecek olan Allah Teâlâ'dır. Çünkü öldüren de diriltecek olan da O'dur. Emîrî'ye göre kabirlerde bulunanların bilgisi Allah'ın ilmi dâhilindedir:

Zâhir olur 'ilmine *mâ fi'l-kubûr*

Rûşen aña *hussile mâ fi's-sudûr*

Emîrî (Çöm, 2001: 69/64)

9.1.40. Mâ halaktü'l-cinne ve'l-inse

Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım. (Zâriyât, 51/56)

Bu ayet insanların ve cinlerin yaratılış amacını açıkça ortaya koymaktadır. Bu amaç, sadece Allah Teâlâ'ya kulluk etmektir. Ne var ki, bu kulluk zorunlu değil aksine iradeye bağlıdır. Çünkü Allah Teâlâ kendisine kulluk edilmesine muhtaç değildir; bilakis insanlar ve cinler O'na kulluk etme ihtiyacı içerisindedir. Şair Bezciâde Muhyiddîn Efendi'ye göre insan ne kadar dünyevi anlamda yücelirse yücelsin nihayette Allah'ın kuludur ve O'na kulluk etmek zorundadır:

Mâ halaktü'l-cinne ve'l-inse didüñ iy hoş makâl

Ma'rifetde 'ulemâ vü fuzelâdur bî-mecâl

Bezciâde Muhyiddîn Efendi (Mutlu, 2008: 28/9)

9.1.41. Makâmen mahmûd

Gecenin bir kısmında uyanarak, sana mahsus bir nafîle olmak üzere namaz kıl. (Böylece) Rabbinin seni övgüye değer bir makama göndereceği umulur. (İsrâ, 17/79)

Müfessirler, *övülmüş bir makam* diye çevrilen *makâmen mahmûd* ifadesini, Hz. Peygamber (sav)'in kıyametteki şefaath makamı, kıyamette kendisine *hamd bayrağı* verilmesi gibi değişik şekillerde yorumlamışlardır. Ayrıca Hz. Peygamber (sav) dünyadayken de üstün bir makama yüceltilmiş ve âlemlere rahmet olarak gönderilmiştir. (Karaman ve diğ., 2006: III/512) Gelibolulu Âlî aşağıdaki beytinde insanların gözlerindeki perdeyi kaldırıp Allah Teâlâ'nın Hz. Peygamber (sav)'e lâyık gördüğü bu yüce makamı keşfetmelerini istemektedir:

Eylesüñ ref'-i sebel ehl-i 'uyûn

Oldı mekşûf **makâmen mahmûd**

Gelibolulu Âlî (Aksoyak, 2003: 140/267)

9.1.42. Rabbenâ etmim lenâ

Ey Rabbimiz! Nûrumuzu bizim için tamamla, bizi bağışla; çünkü sen her şeye kâdirsin. (Tahrîm, 66/ 8)

Bu ayet bir dua cümlesidir. Öncesinde günahlarından pişman olup samimi bir tövbe edenlerden bahsetmekte ve bu kişilerin ahirette affedileceği ve utandırılmayacağı bildirilmektedir. Şair Levhî, bu duayı edenlerin nura gark olacağını ve kıyamet günü yüzlerinin ay ve güneş gibi parlayacağını belirtmektedir:

Rabbenâ etmim lenâ diyenler oldı nûra ğark

Yüzleri berk ura mihr ü meh bigi yevme'n-nüşûr

Levhî (Tokay, 2008: 70/23)

9.1.43. Rahmeten li'l 'âlemîn

(Resûlüm!) Biz seni âlemlere ancak rahmet olarak gönderdik. (Enbiyâ, 21/107)

Hz. Peygamber (sav) bütün insanlığa gönderilmiş bir peygamber olduğu için âlemlere rahmettir. O, insanlara barışı, sevgiyi ve kardeşliği aşlamıştır. Getirdiği dinî ve ahlâkî prensiplerle insanlık için daima bir rahmet olmuştur. Aşağıdaki beyit

de Allah'ın sevgilisi olan Hz. Peygamber (sav)'in âlemlere rahmet olarak gönderildiğini ve bütün derdlerin tabibi olduğunu ifade etmektedir:

Rahmeten lil 'âlemîndür ol Habîb

Kamu dürlü derdlere oldı tabîb

Derviş (Doğan, 2007: 32/16)

9.1.44. Rakki menşûr

...ince deri üzerine satır satır yazılmış Kitab'a... (Tûr, 52/3)

Rakki menşûr ifadesine tefsir kitaplarında yayılmış *ince deri* anlamı verilmiştir. Müfessirlere göre bu ince deri üzerine yazılan kitap, Kur'ân-ı Kerîm ya da diğer kutsal kitaplardan biridir. (Karaman ve diğ., 2006: V/142) Şemseddîn-i Sivâsî aşağıdaki beyitte Allah Teâlâ'nın isminin yüceliğini vurgularken bu ifadeyi kullanmıştır:

Yazılsa nâme-i ebterde nâmı

Olur ol *rakki menşûr*da kirâmî

Şemseddîn-i Sivâsî (Toker, 2003: 201/4)

9.1.45. Refa'nâ ba'dehum

Birbirlerine iş gördürmeleri için kimini ötekine derecelerle üstün kıldık.
(Zuhruf, 43/32)

Allah Teâlâ imtihan gereği dünyada geçerli olan maddî nimeti herkese, manevî nimeti seçtiklerine vermiştir. Bu derecelendirme sırasında kimini diğerine üstün kılmıştır. Şükrî-i Bitlisî aşağıdaki beytinde insanların tabiatlarının çeşit çeşit olduğunu, zikredilen ayetin de bu çeşitliliğe delil teşkil ettiğini ifade etmektedir:

Muhtelif olmuş tabâyi' bellü bil

Uş *refa'nâ ba'dehum* aña delîl

Şükrî-i Bitlisî (Argunşah, 1997: 49/49)

9.1.46. Rızkuküm fi's-semâ

Semada da rızkınız ve size vâdedilen başka şeyler vardır. (Zâriyât, 51/22)

Gökteki rızık konusunda ilk akla gelen şey, yağışların ve güneş ışığının dünyadaki hayatîyetin sürdürülmesine etkileridir. Müfessirler bunun daha çok yağış

olabileceği fikri üzerinde durmuşlardır. (Karaman ve diğ., 2006: V/126) Şemseddîn-i Sivâsî'nin beytinde insanların gökteki güneşi -belki renginden dolayı- ekmeğe benzettikleri; çünkü gökteki rızkın bu ayete dayanarak kesin bir bilgiyle bildirildiği ifade edilmektedir:

Şemsi gökde gören sanur ol nân

Rızkuküm fi's-semâ virür îkân

Şemseddîn-i Sivâsî (Hasırcı, 2001: 6/69)

9.1.47. Seb'a semâvâtin tıbâkâ

O ki birbiri ile âhenktar yedi göğü yaratmıştır. (Mülk, 67/3)

Bu ayette Allah Teâlâ'nın yedi göğü birbiriyle uyumlu bir şekilde yarattığı ifade buyurulmaktadır. Tefsircilere göre bu yedi gök, bilim adamlarının nazariyelerine uygun olarak dünyanın gökleri veya uzayın gökleri olarak kabul edilmektedir. (Karaman ve diğ., 2006: I/98) Ancak bu yedi gökten maksadın ne olduğu konusunda kesin bir bilgi yoktur.

Ya bu ***seb'a's-semâvâti*** mu'allak

Nedendür ya bu mihr ü meh müberrak

Hızrî (Belen, 1997: 36/72)

9.1.48. Sakâhum

Rableri onlara tertemiz bir içki içirir. (İnsân, 76/21)

Allah Teâlâ mü'minlere her türlü ihtiyacın karşılandığı, rahat ve huzur kaynağı imkânların bol bol bulunduğu cennet ikram edeceğini buyurmaktadır. Orada canların çektiği her türlü nimet bulunmaktadır. Bu nimetler dünyadakilerden kat kat daha üstün olacaktır. Cennetliklerin içecekleri içkiler de böyledir. *Sakâhum* ifadesi bu temiz içkileri tasvir etmektedir. Şemseddîn-i Sivâsî aşağıdaki beyitte bu içkinin nergis çiçeğiyle sunulacağını tahayyül etmektedir:

Sakâhum câmını zerrîn-kadehden

Sunar tâliblere ya'nî hadakden

Şemseddîn-i Sivâsî (Aksoy, 1990: 29/8)

9.1.49. Sırâta'l-lezîne en'amte 'aleyhim ğayri'l-magdûbi 'aleyhim vele'd-dâllîn

Kendilerine lütuf ve ihsanda bulduklarının yolunu; gazaba uğramışların ve sapmışların yolunu değil. (Fâtiha, 1/7)

Bu ayet, bir önceki ayette geçen *sırât-ı müstakîmin* yani *doğru yolun* açıklamasıdır. Bu yol tarih boyunca örnekleri görülen topluluklara atıf yapılarak tarif edilmiştir. Aşağıdaki beyitlerde bu ayetin nâkıs iktibası görülmektedir:

Sırât-ı ğayr-ı mağdûbe ki oldı

Hezârân şükr k'iy dil böyle oldı

Münîrî (Ay, 2007: 246/10)

Münîrî vir dir Allâhümme âmîn

Ki dinildi *vele'd-dâllîn* âmîn

Münîrî (Ay, 2007: 246/13)

9.1.50. Sübhânehü ve te'âlâ 'ammâ yekûlûne 'uluvven kebîrâ

Allah, onların dediklerinden münezzehtir; son derece yücedir ve uludur. (İsrâ, 17/43)

Allah Teâlâ tevhid ilkesine göre bir ve tektir. O'nun eşi ve benzeri olmadığı gibi ortağı da yoktur. Bütün noksanlıklardan münezzehtir. O'nun şanı tarif edilemeyecek kadar yücedir:

Bugün lafzını sanma kâf ile nûn

Ta'âlâ şânuhu 'ammâ yekûlûn

Hâşimî (Ece, 1996: 72/69)⁴¹⁵

9.1.51. Sübhaneke lâ-'ilme lenâ

Yâ Rab! Seni noksan sıfatlardan tenzih ederiz, senin bize öğrettiklerinden başka bizim bilgimiz yoktur. (Bakara, 2/32)

Hz. Âdem (as) yaratıldıktan sonra Allah Teâlâ tarafından eşyanın isimleri kendisine öğretilmiş ve melekler bu bilgi karşısında onun üstünlüğünü kabul edip eğilmişlerdir. Allah Teâlâ'nın ilim ve hikmetini tasdik edip ayetteki ifadeyle O'nu

⁴¹⁵ Seyyid Şerif (Yazar, 2006: 376/14).

noksanlıklardan tenzih etmişlerdir. Bu ifade insanların da dillerine dolanmış bir zikir haline dönüşmelidir:

Muttasıl vird-i zebânuñ ammâ

Ola *sübhanke lâ-‘ilme lenâ*

Gelibolulu Âlî (Aksoyak, 2003: 132/45)

9.1.52. Tâ-Sîn

Tâ Sîn (Neml, 27/1)

Bazı surelerin başında bulunan bu tür harflere *hurûf-ı mukattaa* adı verilmektedir. Anlamı hakkında çeşitli yorumlar yapılsa da ilâhî birer şifre oldukları ortak görüşü âlimler tarafından kabul görmüştür. Manaları ve hikmetleri tam olarak bilinmemektedir. Allah Teâlâ'nın sınırsız ilmi karşısında insan bilgisinin küçüklüğünü göstermesi açısından güzel bir örnektir.

Aña ‘Abbâs âlinüñ hil‘atlerin

Virdi hem bî-zahmet-i tâs *tâ* vü *sîn*

Za‘îfi (Akalin, 2001: 489/19)

9.1.53. Tahte’s-serâ

Göklerde, yerde ve iki arasında bulunan şeyler ile toprağın altında olanlar hep O’nundur. (Tâ-Hâ, 20/6)

Tahte’s-serâ ifadesi *toprağın altındakiler* anlamına gelmektedir. Müfessirler genellikle bu ifadeyi *yerin yedi kat altındakiler* şeklinde açıklamışlardır. (Karaman ve diğ., 2006: III/625) Göklerde, yeryüzünde ve ikisi arasında bulunan her şey hatta toprağın altındakiler bile Allah Teâlâ’ya aittir. Bu durum hiçbir şeyin Allah Teâlâ’nın mutlak egemenliği dışında düşünülmemeyeceğinin açık göstergesidir:

Ne deñlü katre durur heft deryâ

Dahi *tahte’s-serâ*dan ta Süreyyâ

Hızrî (Belen, 1997: 33/28)

9.1.54. Tebâreka’llâh

Mutlak hükümranlık elinde olan Allah, yüceler yücesidir ve O’nun her şeye gücü yeter. (Mülk, 67/1)

Kur'ân-ı Kerîm'de yalnızca Allah Teâlâ için kullanılan bu ifade, Allah'ın yüceliğini, kudretini, evrendeki hükümlerliğini, her şeyin kendisinin kudret elinde olduğunu ve istediği tasarrufta bulunabileceğini bildirmektedir. Nitekim insanoğlu kâinata dikkatlice bakıp yüceler yücesi Allah'ın birliğini, vahdâniyetini fark etmeli ve doğru yoldan ayrılmamalıdır:

İm'ân-ı nazar kıl olma güm-râh

Vâhiddür özi **tebâreka'llâh**

Yenipazarlı Vâlî (Köksal, 2003: 209/58)

9.1.55. Tûbâ leh

İman edip iyi işler yapanlara ne mutlu! Varılacak güzel yurt da onlar içindir.
(Ra'd, 13/29)

Ne mutlu diye tercüme edilen *tûbâ* kelimesi, sözlükte *cennet*, *bahçe*, *güzellik*, *hayır*, *şeref* ve *gıpta* anlamlarına gelmektedir. İsim olarak, cennette bir ağacın adı veya cennetin isimlerinden biridir. Terim olarak, iman eden ve salih amel işleyenlere dünyada verilecek güzel bir hayatı, ahirette ise içinde sürekli kalacakları güzel bir yurdu ve bu yurttan yaşayacakları mutlu hayatı ifade etmektedir. (Karaman ve diğ., 2006: III/289) Nitekim Lâmi'î Çelebi tevhid ağacının gölgesi kime düşse ona ne mutlu demektedir:

Sâyesin kime salsa **tûbâ leh**

Şecer-i lâ ilâhe illa'llâh

Lâmi'î Çelebi (Burmaoğlu, 1983: 85/35)

9.1.56. Tûlicu'l-leyle fi'n-nehâr

Geceyi gündüze katar, gündüzü de geceye katarsın. (Âl-i İmrân, 3/27)

Bu ayet iki türlü açıklanmıştır. İlki, bazen gecenin kısaltılıp bu fazlalığın gündüze dâhil edilmesi ya da bunun aksinin gerçekleşmesidir. İkincisi, gündüzün peşinden gecenin, onun peşinden yine gündüzün getirilip dünyanın karanlıktan aydınlığa çıkarılmasıdır. (Karaman ve diğ., 2006: I/534) Bu da Mevlâ'nın kudretini açıklamak için yeterli bir delildir:

Tûlicu'l-leyle fi'n-nehâr saña

Yiter izhâr-ı kudret-i Mevlâ

Taşlıcalı Yahya (Yoldaş, 1993: 79/51)

9.1.57. Ve hüve ‘alîmün bi-zâti’s-sudûr

O kalplerde olanı bilir. (Hadîd, 57/6)

Kalplerde olanı bilmek, Allah Teâlâ’nın ilim sıfatının bir cüz’üdür. Zira O bilir; ancak O’nun bilgisi insanın bilgisi gibi değildir. O sınırsız bir ilim sahibidir. Açık olan şeyleri bildiği gibi kalplerde gizlenenleri de bilmektedir. Emîrî’nin dediği gibi O, nuruyla bütün eşyayı aydınlatıp ayan beyan hale getirdiği gibi kalplerde olanı da bilmektedir. Çünkü O’nun için gizli olan hiçbir şey yoktur:

Rûşen ider mülkini izhâr-ı nûr

Ve hüve ‘alîmün bi-zâti’s-sudûr

Emîrî (Çöm, 2001: 70/78)

9.1.58. Ve in min şeyin

O’nu övgüyle tespih etmeyen hiçbir şey yoktur . (İsrâ, 17/44)

Bütün varlık kendi dilinde Allah Teâlâ’yı zikretmekte, tespih etmektedir. Tefsirlerde tespihin iki şeklinin bulunduğu belirtilir. Birincisi dil ile tespihtir. Her şey kendi diliyle her an Allah’ı tespih etmektedir. İkincisi hâl ile tespihtir. Kâinatın, olayların var oluş ve işleyişini gerçekleştiren ilâhî yasalara boyun eğerek Allah’ı tespih etmesidir. Şairler tevhidlerinde bu gerçeğe işaret etmişlerdir:

Hamd ider saña cümle mürde vü hayy

Bunu iş‘âr ider ***ve inne min şey***

Fazlî (Öztekin, 2002: 214/34)⁴¹⁶

9.1.59. Ve iyyâye ferhebûn

Yalnızca benden korkun. (Bakara, 2/40)

Yüce Allah’ın cemâl sıfatları olduğu kadar celâl sıfatları da vardır. Merhameti gazabını kuşatmış olsa da inkârcılara karşı uygulayacağı şiddetli bir azabı vardır. Bu azap korkulacak bir azaptır:

⁴¹⁶ Manisalı Câmi’î (Harmancı, 2003: 237/3); Sûzî Çelebi (Levend, 1956: 233/70).

Gel okı *ferhebûm*ı eyle tekrâr

Ve iyyâye rumûzundan tuy esrâr

Şemseddîn-i Sivâsî (Aksoy, 1990: 31/24)

9.1.60. *Ve lem yekün lehü küfüven ehad*

Onun hiçbir dengi yoktur. (İhlâs, 112/4)

Allah Teâlâ'nın zatında, sıfatlarında ve fiillerinde hiçbir dengi yoktur. Kendisinden başka var olan her şeyi O yaratmıştır. Bu sebeple yarattıklarının O'na denk olması mümkün değildir. O hiçbir dengi, eşi, benzeri olmayan bir tek Allah'tır:

Ve lem yekün lehü küf[ü]ven ehadsın

Şerîk ü mîsl ü hem-tâsuz ahadsın

Münîrî (Ay, 2007: 246/12)

9.1.61. *Ve tü'izzü men teşâ'ü ve tüzillü men teşâ'*

Dilediğini yüceltir, dilediğini de alçaltırsın... (Âl-i İmrân, 3/26)

Allah Teâlâ'nın iradesi bütün iradelerin üstündedir. Her şey O'nun dilemesiyle mümkündür. O her şeye kadirdir. Şerefli bir varlık olarak yarattığı insanı da dilerse izzet sahibi yaparak yüceltirken dilerse zillete düşürüp alçaltabilir:

Ve tü'izzü men teşâ'ü ve tüzillü men teşâ'

Kimi zillet buldı yâ Rab kimisi buldı şifâ

Bezcizâde Muhyiddîn Efendi (Mutlu, 2008: 29/15)

9.1.62. *Ya'büdûn*

Onlar Allah'ı bırakıp kendilerine ne zarar ne de fayda verebilecek şeylere tapıyorlar...(Yûnus, 10/18)

Tarih boyunca insanlar Allah'tan başka tanrılar edinmişler ve onlardan medet ummuşlardır. Hâlbuki tapılacak olan tek varlık Allah Teâlâ'dır. Çünkü O mutlak yaratıcıdır. Eşi ve benzeri olmayan, her şeye kâdir olan O'dur. İşte bu gerçek insanın kulluğunu yerine getirmesi için yeterlidir:

Geldi haber cümleye bes *ya'büdûn*

İtdi 'amel emr ile bes kâf u nûn

Emîrî (Çöm, 2001: 65/12)

9.2. Manen İktibas Edilen Ayetler

Tevhidlerde lafzen iktibasların yanında manen iktibaslara da yer verilmiştir. İncelediğimiz metinlerde toplam 19 farklı ayetin manen iktibas edildiğini tespit ettik. Bu ayetlere ve ilgili beyitlere bu bölümde yer verdik.

9.2.1. Ahzab, 33/72

Biz emaneti göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar bunu yüklenmekten çekindiler, (sorumluluğundan) korktular. Onu insan yükledi. Doğrusu o çok zalim, çok cahildir.

Emanet, ilk bakışta insandan daha güçlü ve dayanıklı gibi görünen göklerin, yerin ve dağların taşıyamayacağı kadar ağır ve önemlidir. Bu ağırlık ve önemdeki emaneti insan yüklenmiştir. Çünkü insan, bir yandan bunu yüklenebilecek kabiliyet ve yetenektedir. İnsan kendisine tevdi edilen sorumluluğu hakkıyla yerine getirdiği zaman eşref-i mahlûkat derecesine yükselirken bunun tam tersi söz konusu olduğunda esfel-i sâfilîne yuvarlanır. İşte bu yüzden emanet, insandan başka bir mahlûkun yüklenmeye cesaret edemeyeceği kadar büyüktür, önemlidir ve değerlidir. (Karaman ve diğ., 2006: IV/405-406) Şair bu sorumluluğun farkında olduğunu şu şekilde dile getirmektedir:

Ger dilerseñ düşmen ol ger döst sen

Yüki altundayuz anuñ cümleten

Kadioğlu Şeyh Mehmed (Sak, 2009: 147/47)

9.2.2. Âl-i İmrân, 3/27

Geceyi gündüze katar, gündüzü de geceye katar.

Lafzen yapılan iktibasların yer aldığı bölümde de geçen bu ayet Allah'ın gücünün ve kudretinin açık bir nişânesidir. Çünkü yıl boyunca gündüzler uzarken geceler kısalmakta, geceler uzarken gündüzler kısalmaktadır. Bu, Allah Teâlâ'nın kâinatta oluşturduğu düzenin bir parçasıdır:

Kısaldur gıceyi günü uzadur

Nice kim dilese eyle düzedür

Şerîfî (Kültüral-Beyreli, 1999: 1/18)

Gice gündüz çarhı devvâr iden ol

Giceden rûza virür rûzîye yol

Za‘îfî (Akalm, 2001: 490/28)

9.2.3. A‘râf, 7/11-18

Andolsun sizi yarattık, sonra size şekil verdik, sonra da meleklerle Âdem’e secde edin diye emrettik. İblis’in dışındakiler secde ettiler. O secde edenlerden olmadı. Allah buyurdu: Ben sana emretmişken seni secde etmekten alıkoyan nedir? (İblis): Ben ondan daha üstünüm. Çünkü beni ateşten yarattın, onu çamurdan yarattın, dedi. Allah: Öyle ise in oradan! Orada büyüklük taslamak senin haddin değildir. Çık! Çünkü sen aşağılıklardansın, buyurdu. İblis: Bana insanların tekrar dirilecekleri güne kadar mühlet ver, dedi. Allah: Haydi sen mühlet verilenlerdensin, buyurdu. İblis dedi ki: Öyle ise beni azdırmana karşılık, and içerim ki, ben de onları saptırmak için senin doğru yolunun üstüne oturacağım. Sonra elbette onlara önlerinden, arkalarından, sağlarından, sollarından sokulacağım ve sen onların çoklarını şükredenlerden bulmayacaksın, dedi. Allah buyurdu: Haydi, yerilmiş ve kovulmuş olarak oradan çık! Andolsun ki onlardan kim sana uyarsa, sizin hepinizi cehenneme dolduracağım.

Hz. Âdem (as)’n yaratılışının ve sonrasında vukû bulan gelişmelerin dile getirildiği bu ayetleri Kadioğlu Şeyh Mehmed aşağıda yer alan beyitlerde özetlemiştir:

Didi iy Âdem sen ol pes bahr-ı cûd

Cümle mahlûkum ide saña sücûd

Ol biri baş çekdi aña secdeden

Mesh ü mel‘ûn oldu hem efsürdeden

Yüzi kara oldu çün kıldı niyâz

Zâyi‘ itme kârımı iy kâr-sâz

Hak ta'âlâ didi iy mel'ûn-ı râh
Âdem oldu yiryüzine pâdişâh

Hîle-kâr itdüm seni bugün aña
Pes üzerlik gibi var yan dâyimâ

Kadioğlu Şeyh Mehmed (Sak, 2009: 152/127-131)

9.2.4. A'râf, 7/172

Kıyamet gününde biz bundan habersizdik demeyesiniz diye Rabbin Âdemoğullarından, onların bellerinden zürriyetlerini çıkardı, onları kendilerine şahit tuttu ve dedi ki: Ben sizin Rabbiniz değil miyim? (Onlar da) Evet, (buna) şahit olduk dediler.

Tefsirlerde yer alan rivayete göre Allah Teâlâ dünyayı yaratmadan önce insanların ruhlarını *elest bezmi* denilen ruhlar âleminde bir araya getirerek onları kendi varlığına tanık kılmıştır. Kendisinin onların rabbi olduğunu yine onlara onaylatmıştır. Bu gerçeği tasdik ettikleri yönünde onlardan söz almış ve böylece kendisi ile kulları arasında bir tür sözleşme yapmıştır. (Karaman ve diğ., 2006: II/623-624) Nidâi Allah Teâlâ'ya ezelde verilen bu sözü dile getirmektedir:

Saña ikrârimuz ezeldendür
Cümle-i vârimuz ezeldendür

Nidâi (Solak, 1987: 1/4)

9.2.5. Bakara, 2/34

Hani biz meleklerle (ve cinlere): Âdem'e secde edin demiştik. İblis hariç hepsi secde ettiler. O yüz çevirdi ve büyüklük tasladı, böylece kâfirlerden oldu.

Allah Teâlâ Hz. Âdem (as)'ı yarattıktan sonra meleklerden ve İblis'ten ona secde etmelerini istemiştir. Melekler secde ederken İblis Âdem'den daha üstün olduğunu iddia ederek bunu reddetmiş ve Allah Teâlâ'nın huzurundan kovulmuştur. Aşağıdaki beyitler bu olayı anlatmaktadır:

Didi iy Âdem sen ol pes bahr-ı cûd
Cümle mahlûkum ide saña sücûd

Ol biri baş çekdi aña secdeden
Mesh ü mel'ûn oldı hem efsürdeden

Kadioğlu Şeyh Mehmed (Sak, 2009: 152/127-128)⁴¹⁷

9.2.6. Enbiyâ, 21/30

İnkâr edenler, göklerle yer bitişik bir halde iken bizim, onları birbirinden kopardığımızı ve her canlı şeyi sudan yarattığımızı görüp düşünmediler mi? Yine de inanmazlar mı?

Ayette hayatın temelini suya dayandığına işaret edilerek canlı olan her şeyin sudan yaratıldığı bildirilmektedir. Bilimin verilerine göre canlıların bileşiminin yarısından fazlasını su oluşturmaktadır. Şairler bu ayete bağlı olarak Allah'ın her canlıyı sudan yarattığını bildirmesine hikmet nazarıyla bakmışlardır:

Ne hikmetdür ne îcâb eylemişdür
Hayâtın cümleñüñ âb eylemişdür

Eyyübî (Akkuş, 1991: 21/30)⁴¹⁸

9.2.7. Enbiyâ, 21/107

(Resûlüm!) Biz seni âlemlere ancak rahmet olarak gönderdik.

Hız. Peygamber (sav) Allah Teâlâ tarafında âlemlere rahmet olarak gönderilen bir elçidir. O insanları merhametiyle kuşatmış, insanlar arasında sevgi ve kardeşliği yerleştirmeye çalışmıştır. Bu nedenle O'nun en çok öne çıkan yönü rahmet peygamberi olmasıdır:

Hem şem'-i cem'-i evvelîn hem nîr-ı çeşm-i âhirîn
Hem rahmeten li'l-'âlemîn hem rehber-i hâsân durur

Muhîfî (Tataroğlu, 1995: 52/48)

9.2.8. Fussilet, 41/12

...Ve biz yakın semayı kandillerle donattık, bozulmaktan da koruduk. İşte bu aziz, alîm Allah'ın takdiridir.

⁴¹⁷ Şükrî-i Bitlisî (Argunşah, 1997: 48/45).

⁴¹⁸ Kemal Paşazâde (Demirel, 1983: 27/59); Bursalı Rahmî (Birinci, 2007: 47/25-28).

Allah Teâlâ yerleri, gökleri ve ikisi arasındakileri yaratandır. Bu ayette yıldızlar, gökyüzüne asılı kandillere benzetilmiştir. Nitekim gece olduğunda onların ışıkları birer kandil gibi gökyüzünde parlamaktadır. Bu durum Allah Teâlâ'nın azametini gösteren delillerden biridir. Taşlıcalı Yahyâ tevhidinde Allah'ın kudretini ve yüceliğini ifade edebilmek için bu ayete atıfta bulunmuştur:

Süvâr-ı hilâli sipihre takar
Kanâdîlini encümüñ ol yakar

Taşlıcalı Yahyâ (Akkaya, 1996: 250/107)

9.2.9. Fussilet, 41/39

Senin yeryüzünü kupkuru görmen de Allah'ın ayetlerindedir. Biz onun üzerine suyu indirdiğimiz zaman, harekete geçip kabarır. Ona can veren elbette ölüleri de diriltir. O her şeye kadirdir.

Allah Teâlâ'yı inkâr edenlerin en temel tutumlarından biri dünya hayatının hesabının verileceği ahiret yurdunu inkâr etmektir. Hâlbuki dünya hayatının amacı ahiretteki hesaba hazırlanmaktır. Her canlı doğduğu gibi ölecek, ahirette yeniden diriltilecektir. Ayette kuru toprağa can veren gücün insanı yeniden diriltmeye muktedir olduğu hatırlatılmaktadır:

Cümle nebâtâta irişdi hayât
Mahşere döndi meselâ kâyinât

Gelibolulu Âlî (Arslan-Aksoyak, 1998: 59/84)

Taşlıcalı Yahyâ, sonbaharda yaprakların dökülmesini kıyamete benzetirken ilkbaharda toprağın yeniden yeşermesini Allah'ın rahmetine bir işaret saymıştır:

Bahârı anuñ rahmet âyetidür
Hazânı kıyâmet 'alâmetidür

Taşlıcalı Yahyâ (Akkaya, 1996: 250/126)

9.2.10. Hicr, 15/26

Andolsun biz insanı (pişmiş) kuru bir çamurdan, şekillenmiş kara balçıktan yarattık.

Kuru çamur diye çevrilen *salsâl* kelimesi sözlüklerde ve tefsir kaynaklarında genellikle *uzun süre bekletildikten sonra vurulduğunda çınlayacak derecede kurumuş*

olan çamur şeklinde açıklanmaktadır. (Karaman ve diğ., 2006: III/346) Allah Teâlâ insanı balçıktan yaratmış ve ruhundan üfleyerek onu canlı kılmıştır:

Bir nefesle balçığı Âdem ider

Dûd ü kefden cümle[y]i ‘âlem ider

Kadioğlu Şeyh Mehmed (Sak, 2009: 146/24)

Rûha sûret virdi âb-ı pâkden

Kıldı bu kârı bir avuç hâkden

Za‘îfi (Akalm,2001: 489/12)

9.2.11. İsrâ, 17/70

Biz hakikaten insanoğlunu şan ve şeref sahibi kıldık. Onları (çeşitli nakil vasıtaları ile) karada ve denizde taşıdık. Kendilerine güzel güzel rızıklar verdik. Yine onları yattıklarımızın birçoğundan üstün kıldık.

Yukarıdaki ayet insanın dünyada Allah Teâlâ'nın lütfuna mazhar olmuş, seçkin, değerli varlık olduğunu bildirmektedir. Nitekim insan *eşref-i mahlûkattır*. Gökyüzü yıldızlarla donatılıp süslenirken, yeryüzü insanla şereflendirilmiştir:

Müzeyyendür felekler encüm ile

Müşerrefdür zemînüñ merdüm ile

Eyyûbî (Akkuş, 1991: 22/33)⁴¹⁹

9.2.12. Nahl, 16/49

Göklerde bulunanlar, yerdeki canlılar ve bütün melekler, büyüklük taslamadan Allah'a secde ederler.

Allah Teâlâ'ya secde etme görevi yalnızca insana ait değildir. Göklerde ve yerde bulunan canlılar ve melekler Allah'a secde edip boyun eğler. Canlı varlıklar içinde akıllı ve bilinçli olanların secdesi ibadet şeklinde iken diğerlerinin itaat ve boyun eğme şeklindedir. Her canlı kendi dilince Allah Teâlâ'yı zikretmekte ve kendi varlığına uygun olarak Allah'a secde etmektedir.

Taşlıcalı Yahyâ'ya göre dağlar ağaç dalları gibi secde ederken ırmaklar Allah'ı zikretmekte ve Kur'ân okumaktadır:

⁴¹⁹ Fazlî (Öztekin, 2002: 216/56); Üdî (Kutlar, 2005: 99/9).

Dâl gibi secdededür tağlar

Zıkr ü tilâvetdedür ırmağlar

Taşlıcalı Yahyâ (Kayabaşı, 1991: 20/206)

Za‘îfî, gece ve gündüz ayla güneşin ışıklarının yeryüzüne düşmesini secde haline benzetmiş, parlaklıklarını secdelerine bağlamıştır:

Rûz u şeb pîşânî idüp yire eş

Secde eyler aña ay ile güneş

Anlara virdi bu sîmâyı sücûd

Secdesüz sîmâ kaçan bula vücûd

Za‘îfî (Akalm, 2001: 489/23-24)⁴²⁰

9.2.13. Nahl, 16/65

Allah gökten su indirdi ve onunla yeryüzünü ölümünden sonra diriltti. Şüphesiz ki bunda dinleyen toplumlar için bir ibret vardır.

Allah Teâlâ'nın gökten su indirmesi yani yağmur yağdırması Kur'ân-ı Kerîm'de sık sık zikredilen bir konudur. Burada yağmurun ölü toprağa can vermesine ve dolayısıyla organik hayatın oluşumuna dikkat çekilmektedir. Çünkü yeryüzünde canlı bir hayatın mümkün olabilmesinin en önemli şartı sudur. İşte bunun içindir ki Allah Teâlâ, engin rahmetinin eseri olarak yeryüzüne gökten su indirip orayı diriltmesini kendi varlığının, yaratıcı kudretinin ve lütfunun bir delili olarak ortaya koymaktadır.

Tevhidlerde Allah Teâlâ'nın yaratıcı kudretine de sık sık değinilmiştir. Örneğin Eyyûbî, bütün eşyaya kâdir olan Allah'ın gökten indirdiği yağmurla toprağa can verdiğini dile getirmiştir:

Kamu eşyâya kâdir olan Allâh

Türâba can semâdan eyleyen râh

Eyyûbî (Akkuş, 1991: 23/44)⁴²¹

⁴²⁰ Kadioğlu Şeyh Mehmed (Sak, 2009: 145/18-19); Kemal Paşazâde (Demirel, 1983: 24/23); Taşlıcalı Yahyâ (Kayabaşı, 1991: 13/127); Taşlıcalı Yahyâ (Akkaya, 1996: 250/123); Taşlıcalı Yahyâ (Akkaya, 1996: 250/125); Taşlıcalı Yahyâ (Çavuşoğlu, 1979: 3/80); Zâtî (Armutlu, 1998: 428/82-83).

⁴²¹ Emre (Bilgin, 1998: 37/74); Gelibolulu Âlî (Arslan-Aksoyak, 1998: 59/75); Levhî (Tokay, 2008: 68/8); Taşlıcalı Yahyâ (Kayabaşı, 1991: 15/150).

9.2.14. Nebe', 78/6

Biz yeryüzünü bir döşek dağları da birer kazık yapmadık mı?

İnsanın yaşamasına uygun bir duruma getirilmiş olan yeryüzü, Kur'ân-ı Kerîm'de üstünde insanların oturup kalkmasına, yatıp uyumasına elverişli olan döşeye benzetilirken dağlar, arzı yerinde ve dengede tutmak için çakılmış kazıklar olarak ifade edilmiştir. Bu durum Allah Teâlâ'nın yaratışına ve kudretine birer örnektir:

Ulu dağları itdi 'arza evtâd

Karar itdi vü oldı 'arz mîlâd

Eyyûbî (Akkuş, 1991: 24/45)

Dağı yire mîh idüpdür tâ ezel

Yeryüzün bahr ile yudı bî-dehal

Kadioğlu Şeyh Mehmed (Sak, 2009: 147/49)⁴²²

9.2.15. Lokman, 31/27

Şâyet yeryüzündeki ağaçlar kalem, deniz de arkasından yedi deniz katılarak (mürekkep olsa) yine Allah'ın sözleri (yazmakla) tükenmez.

Allah Teâlâ'nın insan zihninin kuşatamayacağı kadar zengin ve sınırsız bilgisi vardır. Yukarıdaki ayette ağaçlar kalem, denizler mürekkep olsa O'nun söyleyeceklerinin yazmakla bitmeyeceği belirtilmiştir. Şairler tevhidlerinde Allah'ın ilminin genişliğini bu ayete atıf yaparak izah etmeye çalışmışlardır:

Eger olursa mürekkeb bihâr kalem eşcâr

Anuñ yazamaya bir nokta 'âlemin tenhâ

Ca'ferî (Dereli, 2003: 141/27)⁴²³

Behiştî tevhidinde Allah Teâlâ'nın emriyle ağaçlar kalem, deryalar mürekkep, feleğin katmanları birer yaprak, hizmetçiler çok çabuk yazan kâtipler olsa ve kıyamete kadar da Allah'ın ilmi yazılsa yine de gizli kalan kısımların yazılanlardan daha fazla olduğunu belirtmektedir:

⁴²² Hızrî (Belen, 1997: 36/81); Za'îfî (Akalın, 2001: 488/2; 492/54).

⁴²³ Kıyâsî (Aksoylu, 2007: 71/9).

Eger olsa senüñ emrünüle yâ Rab
Agaçlar hâme deryâlar mürekkeb

Varaklar olsa hem etbâk-ı eflâk
Debîr olsa halâyık cüst ü çâlâk

Yazılsa haşre dek feyzüñ beyânı
‘Iyânından biñ artukdur nihânı

Behiştî (Yeniterzi, 2001: 103/42-44)⁴²⁴

9.2.16. Sâffât, 37/6-7

Biz yakın göğü, bir süsle, yıldızlarla süsledik. Ve (gökyüzünü) itaat dışına çıkan her şeytandan koruduk.

Yakın gökten maksat, arzdan bakıldığında gözlenen gökyüzüdür. Burada gökyüzünün özellikle ay ışığının olmadığı berrak gecelerde çıplak gözle izlenen, yıldızlarla donatılmış güzelliği hatırlatılmakta ve bunu yaratan gücün eşsizliğine dikkat çekilmektedir. Ayrıca burada şeytanların taşlanarak gökyüzünün ya da orada bulunan meleklerin korunduğundan bahsedilmektedir. Bu bilgiye şairler tevhidlerinde sıkça yer vermişlerdir:

Kevkeb ile çarhı o tezyîn ider

Emrini hod nass ile ta‘yîn ider

Emîrî (Çöm, 2001: 71/90)

Necm ile eflâki tezyîn eyledi

Necmi hem recm-i şeyâtîn eyledi

Edirneli Nazmî (Altun, 2004: 57/35)⁴²⁵

9.2.17. Yâ-Sîn, 36/77

İnsan görmez mi ki, biz onu meniden yarattık...

⁴²⁴ Hızrî (Belen, 1997: 33-34/41-44); Bursalı Rahmî (Birinci, 2007: 50/47-49); Zâfî (Armutlu, 1998: 427/70).

⁴²⁵ Emîrî (Üst, 2007: 964/25); Emre (Bilgin, 1998: 37/73); Eyyûbî (Akkuş, 1991: 22/33); Kemal Paşazâde (Demirel, 1983: 28/69); Lâmi’î Çelebi (Erkal, 1998: 71/132); Lârendeli Hamdî (Kütük, 2002: 395/65); Muhibbî (Ak, 1987: 42/5); Şükrî-i Bitlisî (Argunşah, 1997: 48/26); Taşlıcalı Yahyâ (Kayabaşı, 1991: 15/147-148); Za‘îfî (Koçin, 1991: 56/26).

Nutfe, dölllenmiş hücre manasına gelmektedir. Böylesine önemsiz görünen bir cismin belirli süreçlerden geçtikten sonra yetişkin bir insan haline gelebilmesini sağlayan bir irade ve kudretin yani yaratıcının bulunması gerekmektedir. O yaratıcı kudret Allah Teâlâ'dır. O yüce kudretiyle bir damla sudan insanı yaratmış ve verdiği ilimle onu varlıklar içerisinde eşsiz kılmıştır:

Katreden Âdemi kılur peydâ

Anı bahr-ı 'ulûm ider mahzâ

Taşlıcalı Yahyâ (Yoldaş, 1993: 82/80)

Ya bir katre menîden bir melek-rû

Kim ider meh-veş ü gül ruhlu dil-cû

Hızrî (Belen, 1997: 37/95)

9.2.18. Zilzâl, 99/1-6

Yerküre kendine has sarsıntısıyla sallandığı, toprak ağırlıklarını dışarı çıkardığı ve insan "Ne oluyor buna!" dediği vakit işte o gün (yer) Rabbinin ona bildirmesiyle bütün haberlerini anlatır. O gün insanlar amellerini görmeleri (karşılığını almaları) için darmadağınık geri dönüp gelirler.

Yukarıdaki ayetlerde kıyamet gününün dehşet verici bir gün olduğu ve o günde nelerin meydana geleceği anlatılmaktadır. Bu ayetlere atıfta bulunan Taşlıcalı Yahyâ, o gün geldiğinde rüzgârların eseceğini, depremlerle yer ve göğün birbirine gireceğini, denizlerin yürütüleceğini, insanların korkudan ne yapacaklarını şaşıracağını, her şey birbirine karışıp darmadağın olacağını ifade etmektedir:

Yeller ese rûz-ı kıyâmet gele

Sakf-ı semâvâtı yıka zelzele

Zelzeletü's-sâati şey'in 'azîm

Kim ola kem çekmeye gayetde bîm

Oynaya halkun yüreği nâ-gehân

Bahr-ı revânda nitekim mahiyân

Tağıda gülzârun olan cem‘ini
Murde ide lâle vü gül-i şem‘ini

Biri birine gire cümle sehâb
Niteki evrâk-ı vücûd-ı kitâb

Taşlıcalı Yahyâ (Kayabaşı, 1991: 17/169-173)

9.2.19. Zümer, 39/53

De ki: Ey kendi nefisleri aleyhine haddi aşan kullarım! Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin! Çünkü Allah bütün günahları bağışlar. Şüphesiz ki O, çok bağışlayan, çok esirgeyendir.

Allah Teâlâ sonsuz merhamet sahibidir. Rahmeti her şeyi kuşatmıştır. Her insan bu ilâhî rahmetten istifade edebilir. Ancak bu rahmet *günah işleyin* anlamına gelmemektedir. Bu ifadeden maksat en günahkâr insanların bile tövbe ederek affedilebileceğini müjdelemektir. Aslında Allah Teâlâ insanların ümitsizliğe düşmesine engel olacak bir güvence vermiştir. Behiştî bağışlanma ümidi olmadığında insanın neye yarayacağını sorgulamaktadır:

Eger senden ümîd itmezse ihsân

Neye yarar dahı ‘âlemde insân

Behiştî (Yeniterzi, 2001: 103/46)

Sonuç olarak 16. yüzyıl tevhidlerinde hem lafzen hem de manen çok fazla sayıda ayet iktibas edilmiştir. Bu ayetlerin geneli Allah Teâlâ'nın varlığını ve birliğini vurgulamak için kullanılmıştır. Böylelikle şairler hem ifadelerini güçlendirmişler hem de şiirlerini zenginleştirmişlerdir.

10. HADİSLER

Kelime anlamı *haber vermek* olan hadis, terim olarak Hz. Peygamber (sav)'in söz ve fillerine verilen isimdir. Bizzat Hz. Peygamber (sav) kendi sözü hakkında hadis kelimesini kullanmış, böylelikle kendisinden sonra bu kelimenin bir istilâh olarak kullanılması prensibini ortaya koymuştur. Hz. Peygamber (sav)'in

kendi sözlerinin dışında manası Allah Teâlâ'ya ait olan sözleri vardır. Bu ilâhî ve rabbânî sözlere ise *hadis-i kudsî* denilmektedir. (es-Sâlih, 1973: 1-8)

Hadis-i şerifler, dinin, tasavvufun ve edebiyatın temel ıstılahları konusunda şüphesiz ki Kur'ân-ı Kerîm'den sonra ikinci kaynaktır. Klasik Türk edebiyatında hemen hemen her şair, az veya çok hadis-i şeriflerden faydalanır. Ancak hadis-i şeriflerin kullanım biçimleri ve fonksiyonları pek çok şairde, hatta aynı şairin şiirleri arasında bile farklılık arz edebilir. Şairlerin büyük bir kısmı şiirlerinde anlatmak istedikleri duygu ve düşünceleri kuvvetlendirmek için hadis-i şeriflerin kutsiyetinden faydalanma yoluna gitmişlerdir. Böylece sözün ve ifadenin etkileyiciliğini ve geçerliliğini artırmaya çalışmışlardır.

Hadis-i şerifler, klasik Türk edebiyatının en önemli kaynakları arasında sayılmaktadır. Klasik Türk edebiyatına ait metinler incelendiğinde pek çok hadis-i şerifin kısmen veya tamamen zikredildiği veya pek çoğuna da dolaylı olarak telmihlerde bulunduğu görülmektedir. Bu durum dinî bir tür olan tevhidlerde de oldukça yaygındır. Çalışmamızın bu bölümünde 16. yüzyıl tevhidlerinde geçen hadisleri *lafzen* ve *manen* iktibas edilenler olmak üzere iki başlık altında toplayıp inceledik.

10.1. Lafzen İktibas Edilen Hadisler

Tevhidlerde ayetlerin dışında hadis-i şerifler de iktibas edilmiştir. Ancak hadis-i şerifler ayetler kadar iktibas edilmemiştir. İncelediğimiz metinlerde 2 tanesi hadis-i kudsî olmak üzere toplam 6 hadis-i şerif *lafzen* iktibas edilmiştir.

10.1.1 Küntü kenzen mahfiyyen⁴²⁶

Ben bir gizli hazine idim, bilinmek istedim ve halkı (varlık âlemlerini ve insanı) yarattım.

Hadis-i kudsî olan bu ifade tasavvufta sıkça kullanılmaktadır. Mutasavvıflara göre Allah Teâlâ kendi varlığını bir aynada seyretmek istemiş ve önce Hz. Muhammed (sav)'i sonra O'nun nurundan bütün âlemleri ve insanı yaratmıştır.

⁴²⁶ Aclûnî, Keşfü'l-Hafâ, C. 2., s. 191. Hadis No: 2016.

Bu hadis-i şerif, incelediğimiz tevhidlerde lafzen ve manen iktibas edilen hadislerden biridir. Şairler bu durumu, Allah'ın bilinmek isteğinin neticesinde var edilen insan için bir rahmet tecellisi olarak görmüşlerdir:

Rahmetüñle cihânı var itdün

Kenz-i mahfi'i 'âşikâr itdün

Fazlî (Öztekin, 2002: 214/39)⁴²⁷

Hadisin manen iktibas edildiği bir beyitte ise insanın kendisine verilen sıfatlarla Allah Teâlâ'ya ayna kılındığı ancak araya da bir imkân perdesi koyulduğu dile getirilmektedir. Manen iktibas edilen diğer beyitlerde bu mealdedir:

Âyine kıldı gerçi insânı

Arada perde itdi imkânı

İbrâhim Şânî-i Lârendevî (Alparslan, 2007: 104/214)⁴²⁸

10.1.2. Lâ uhsî senâ'en⁴²⁹

Allah'ım, senin gazabından rızana, azabından da affına sığınırım. Sana karşı layık olduğun gibi tam senâ ve metihleri sayamam. Sen kendini nasıl senâ ettinse öylesin.

Allah Teâlâ zatı yüce olan bir varlıktır. O'nun sonsuz ve sınırsız vasıfları karşısında insanın hamd ve senâsı yetersizdir. Hz. Peygamber (sav) bu hadis-i şerifinde Allah'a karşı övgüsünü layığınca yapamadığını dile getirmektedir. O'nun bu tavrı senâ ehli için güzel bir örnek teşkil etmektedir. Allah'ın habibi, peygamberi Hz. Muhammed (sav) dahi âlemlerin rabbi olan yüce Allah karşısında övgüsünü yetersiz buluyorsa inananların bu konuda çok daha hassas olmaları gerekmektedir:

Şu kim ehl-i senâya reh-nümâdur

Senâsı saña ***lâ-uhsâ*** senâdur

Behiştî (Yeniterzi, 2001: 104/56)⁴³⁰

⁴²⁷ Hadîdî (Öztürk, 1991: 4/56).

⁴²⁸ Fazlî (Öztekin, 2002: 216/57); Hüseyin-i Sirozî (Karaçuha, 2005: 6/38); Şemseddîn-i Sivâsî (Toker, 2003: 204/29)

⁴²⁹ Ebû Dâvûd, Salât 17.

⁴³⁰ Hızrî (Belen, 1997: 34/49)

Bezcizâde Muhyiddîn Efendi bu konudaki acziyetini dile getirmiş ve insanların en hayırlısı olan Hz. Peygamber (sav) bile böyle söylüyorsa kendisinin Allah Teâlâ'yı nasıl övmesi gerektiğini bilemediğini itiraf etmiştir:

Didi *lâ uhsî senâ'en* iy Hüdâ hayrû'l-beşer
Nice hamd idem saña iy dâfi' u şerr u zarar

Bezcizâde Muhyiddîn Efendi (Mutlu, 2008: 44/45)⁴³¹

10.1.3. Levlâke levlâk lemâ halaktü'l-eflâk⁴³²

Sen olmasan, sen olmasan; felekleri yaratmazdım.

Bu da bir hadis-i kudsîdir. Allah Teâlâ Hz. Peygamber (sav)'e hitap etmekte ve kâinatın yaratılışının yegâne gayesinin O'nun yüce zatı olduğunu ifade etmektedir. İncelediğimiz tevhidlerde şairler Hz. Peygamber (sav)'i övmek için bu hadisi lafzen ve manen iktibas etmişlerdir.

Allah Teâlâ felekleri Hz. Peygamber (sav)'in hatırına yaratmıştır:

Ki hakkında anuñ *levlâk* indi
Yaratdum 'ıškuña *eflâk* dindi

Hızrî (Belen, 1997: 34/50)⁴³³

Eğer Hz. Peygamber (sav)'i yaratmayı dilemeseydi cümle mevcudat da yaratılmazdı:

Kılmasaydı Habîbini maksûd
Yaradılmazdı cümle-i mevcûd

Taşlıcalı Yahyâ (Yoldaş, 1993: 83/85)

10.1.4. Mâ 'arefnâke hakka ma'rifetik⁴³⁴

Yâ Rabbi! Seni zatına layık şekilde bilemedik.

İncelediğimiz tevhidlerde en çok iktibas edilen hadis-i şeriftir. Böyle olması muhtemelen manası itibariyledir. Zira Allah Teâlâ'nın varlığının ve birliğinin anlatılmaya çalışıldığı tevhid türünde, şairin bu konudaki gayretinin kâfi

⁴³¹ Zarîfî (Taşkın, 2009: 135/26;Turhan, 1995: 79/26)

⁴³² Aclûnî, Keşfü'l-Hafâ, C. 2., s. 232. Hadis No: 2123

⁴³³ Zarîfî (Taşkın, 2009: 135/23;Turhan, 1995: 79/23)

⁴³⁴ Hadis-i şerif olduğu kesin olmadığı halde çeşitli tasavvufî ve edebî eserlerde hadis olarak geçmektedir.

olamayacağıının en güzel ifadesi Hz. Peygamber (sav)'in bu hadis-i şerifidir. Allah'ın zatı o kadar yücedir ki insanın bunu idrak edebilmesi mümkün değildir. Çünkü sınırlı bir varlığa sahip olan insan, Allah Teâlâ'nın sonsuz vasfının bilgisine sahip olamaz. Hiçbir ilmin insana bu bilgiyi vermesi mümkün değildir. Hz. Peygamber (sav)'in dahi idrakine sığamayan bilgiyi ilimle elde etmeye çalışmak ise cahilliktir:

Mâ 'arefnâke didi çünkü Resûl

Da'vî-i 'ilm kılan ola cehûl

Behiştî (Demirel, [?]: 1/14)

Allah Teâlâ'nın zatının tam manasıyla idrak edilmesi mümkün değildir. Hz. Peygamber (sav)'in bu hadis-i şerifi buna en güzel örnektir:

Zâtuñi kimse olmadı müdrîk

Mâ 'arefnâk hakka ma'rifetik

Fazlî (Öztekin, 2002: 218/76)⁴³⁵

Hz. Peygamber (sav)'in dışında ârifler, zâhidler, âbidler ve cümle Hak âşıkları da Allah'ın zatının idrak edilmesinin mümkün olmadığını tecrübe etmişlerdir:

Tahayyürde kalup efkâr-ı çâlâk

Didiler bi'z-zarûrî *mâ 'arefnâk*

Şemseddîn-i Sivâsî (Çöm, 2007: 191/47)⁴³⁶

Zaten Allah Teâlâ'nın varlığını idrak etmek mümkün olsaydı bu durum öncelikle Hz. Peygamber (sav) için söz konusu olabilirdi. O zaman da Hz. Peygamber (sav) böyle bir ifade kullanmazdı:

Ger yetse idi bu sırâ idrâk

Demezdi Resûl *mâ 'arefnâk*

Fuzûlî (Doğan, 1996: 28/138)⁴³⁷

⁴³⁵ Behiştî (Yeniterzi, 2001: 100/9); Emîrî (Üst, 2007: 964/28); Hadîdî (Öztürk, 1991: 4/46); İbrâhim Şânî-i Lârendevî (Alparşlan, 2007: 93/76); Sûzî Çelebi (Levend, 1956: 233/74); Şemseddîn-i Sivâsî (Özaşık, 2004: 6/24); Vücûdî (Aydemir, 2009: 5/36).

⁴³⁶ Gelibolulu Âlî (Sabuncu, 1983: [?]/8); Hakânî Mehmed Bey (Pala, 2002: 38/37); Kadıoğlu Şeyh Mehmed (Sak, 2009: 151/113); Şemseddîn-i Sivâsî (Toker, 2003: 202/11); Za'îfî (Akalm, 2001: 496/113); Lâmi'î Çelebi (Erkal, 1998: 72/165).

⁴³⁷ Hızrî (Belen, 1997: 34/48).

10.1.5. Men ‘arefe nefsehü fekad ‘arefe rabbehu⁴³⁸

Kendini bilen Rabbini bilir.

Kendini bilmek, insanın yaratılış ve mahiyetini bilmesi demektir. İnsanın maddî varlığını düşünüldüğünde bir damla sudan yaratılmış olmasına rağmen muhteşem bir görünüşe sahiptir. Manevî varlığını düşünüldüğünde ise Allah’ın ruhundan bir cüz taşımaktadır. İnsan bu ulvî tarafıyla esmâ-i İlâhîye ayna tutmaktadır. Bu yüzden insan kendi nefesine ve mahiyetine dikkatle bakar ve tefekkür ederse, yüzlerce belki binlerce harikulâde esrarı görür ve Allah’ın en büyük eseri olduğunu idrak eder.

Kudemânın meşhur sözüdür: *Şerefü’l-mekân bi’l-mekân*. Yani mekânı şerefli kılan, o mekâna değer katan şey orada bulunan kişi ya da kişilerdir. Hz. Peygamber (sav) de gelişiyiyle yeryüzünü şereflendirmiş, yaşadığı şehirlere ise ayrı bir değer katmıştır. Bu O’na verilen bir hikmettir. Bu sırra vakıf olanlar ise kendini ve dolayısıyla Rabbini bilmeye çalışan insanlardır:

Hikmetidür virdi mekâna şeref

Vâkıf olan sırra didi *men ‘aref*

Emîrî (Çöm, 2001: 70/76)

10.1.6. Mûtû kable en temûtû⁴³⁹

Ölmeden önce ölünüz.

Ölmeden önce ölmek, her şey sona ermeden önce hayatı gözden geçirmek demektir. Ahirette hesaba çekilmeden önce daha bu dünyadayken insanın kendini hesaba çekmesi, yaptığı hataları görmesi ve yanlışlarından dönmesi iyi bir kul olma adına önemli bir eylemdir. Ölümle, cüz’i iradenin hükmü son bulur. Öyle ise, ölmeden evvel ölenler, nefsî arzularını hayatta iken terk etmeyi başarıp, Allah’ın küllî iradesine tâbi olanlardır. Hz. Peygamber (sav) bu şekilde bir hayat tarzını ümmetine tavsiye buyurmuştur:

Makâm-ı *mûtû kable en temûtû*

Bu menzildür eger fehm idesin tû

Yemînî (Tepeli, 2002: 99/10)

⁴³⁸ Aclûnî, Keşfü’l-Hafâ, C. 2., s. 361. Hadis No: 2532.

⁴³⁹ Aclûnî, Keşfü’l-Hafâ, C. 2., s. 402. Hadis No: 2669.

Hadis-i şerifi mana olarak iktibas eden Lâmi'î Çelebi de bekâ mülkünde yani ahirette iyi bir makamda olabilmek için fena mülkünde yani dünyadayken insanın kendini hesaba çekmesinin gerekliliğini dile getirmektedir:

Bekâ mülkine isterseñ eger yol

Fenâ olmazdan öñ cismüñ fenâ bul

Lâmi'î Çelebi (Erkal, 1998: 74/222)

10.2. Manen İktibas Edilen Hadisler

İncelediğimiz tevhid metinlerinde lafzen iktibas edilen hadis-i şeriflerin dışında mana itibarıyla de iktibas edilen hadisler mevcuttur. Biz bu hadislerin 5 tanesini tespit ettik.

10.2.1. Allah karanlık bir gecede siyah taşın üstünde yürüyen siyah karıncayı görür ve işitir.⁴⁴⁰

Bu hadis-i şerifte Allah Teâlâ'nın *Semi'* ve *Basar* olma vasıfları en güzel şekilde ifade bulmuştur. Çünkü Allah Teâlâ'nın görüşünün üstünde hiçbir görüş, duyusunun üstünde hiçbir duyuş yoktur. Zira O'nun görmediği bir şeyin, duymadığı bir sesin olması mümkün değildir:

Şehâ seng-i siyâh üstünde mûruñ

Şeb-i zulmânide ol göze hûruñ

Sadâ-yı pâyini hem makdemini

İşidürsin görürsin akdemini

Hızrî (Belen, 1997: 32/22-23)

10.2.2. Ben ilmin şehriyim, Ali de onun kapısıdır.⁴⁴¹

Hz. Ali ile Hz. Peygamber (sav)'in arasında maddî bağlar kadar manevî bağlar bulunmaktadır. O Hz. Peygamber (sav)'in yeğeni ve aynı zamanda damadı olmasının dışında hem ilk iman edenlerden biridir hem de dört büyük halifenin

⁴⁴⁰ Hadis-i şerif olarak zikredilen bu sözün kaynağını bulamadık.

⁴⁴¹ Aclûnî, Keşfü'l-Hafâ, C. 1., s. 235. Hadis No: 618.

sonuncusudur. Hz. Ali'nin kişiliği Müslümanlar için örnek teşkil etmektedir. O cesaretinin yanında ilme verdiği önemle de tanınmaktadır. Hz. Peygamber (sav)'in kendi ifadesiyle ilim şehrinin kapısı konumundadır:

Geh eyler Câ'fer-i Tayyâr bî-per
Geh ider şeh-i dine Haydârı der

Lâmi'î Çelebi (Erkal, 1998: 71/151)

10.2.3. Bir saat tefekkür bir sene ibadetten daha hayırlıdır.⁴⁴²

Tefekkür, İslam inancı açısından oldukça önemli bir yere sahiptir. Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'in pek çok ayetinde insanları düşünmeye ve akletmeye davet etmiş, hatta bunu emretmiştir. Çünkü düşünen insan idrak edebilir; idrak eden insan ise taassuptan ve cehaletten uzaklaşır. Bu yüzden tefekkür ibadet kabul edilmiştir.

Ayrıca Allah Teâlâ kemmiyyete değil keyfiyyete kıymet vermektedir. Varlığı tefekkür edip Allah Teâlâ'nın zatını idrak etmeye çalışmak, sürekli ibadet etmekten daha makbul sayılmıştır:

Haber de şöyle gelmişdür ki yıllarla ibâdetden
Bu masnû'âtı bir sâ'at olur fikr eylemek evlâ
Hadîdî (Öztürk, 1991: 7/88)

10.2.4. İnsanlar altın ve gümüş madenlerine benzerler. Cahiliyyede hayırlı olan, Müslümanlıkta da hayırlıdır; elverir ki dinin ruhunu kavramış olsun...⁴⁴³

Bu hadis-i şerif insanların özlerinin ne kadar önemli olduğunu vurgulamaktadır. Bir insan öz itibariyle iyiyse o özü koruduğu sürece iyi kalmaya devam edecektir. Hz. Peygamber (sav) bu duruma kendi dönemindeki insanları örnek vermiş; cahiliyye zamanında iyi olanın Müslüman olduktan sonra da iyi olmaya devam ettiğini dile getirmiştir.

Buyurur ol Rasûl-i hayrû'n-nâs
Sîm ü zer ma'deni gibidür nâs

İbrâhim Şânî-i Lârendevî (Alparslan, 2007: 109/287)

⁴⁴² Aclûnî, Keşfü'l-Hafâ, C. 1., s. 370. Hadis No: 1004.

⁴⁴³ Buhari, Enbiyâ 2; Müslim, Birr 159.

10.2.5. Vaktiyle adamın biri yolda giderken çok susadı... Derken bir kuyu buldu ve hemen içine inerek sudan içti. Kuyudan çıktığında karşısında dilini çıkarıp soluyan ve susuzluktan nemli toprağı yalayan bir köpekle karşılaştı. Adam köpeğin de kendisi gibi çok susamış olduğunu düşünüp tekrar kuyuya indi. Ayakkabısına su doldurup ağzıyla sıkıca tuttu. Bu şekilde yukarıya çıkıp köpeğı suladı. İşte adamın bu fiilinden Allah hoşnut oldu ve onu bağışladı...⁴⁴⁴

Bu hadis insanlar için kurtuluş ümidinin her zaman mevcut olduğunun en güzel örneğidir. Çünkü Allah küçük bir iyilik için dahi insanın bütün günahlarını bağışlayacak kadar merhamet sahibidir.

Bir seg ile çün kişi kurbet bula

Şîr-i merdî bir sege nisbet ola

Kadioğlu Şeyh Mehmed (Sak, 2009: 146/26)

İncelediğimiz tevhidlerde ayetler kadar olmasa da hadis-i şerifler de iktibas edilmiştir. Özellikle lafzen iktibas edilenler başta olmak üzere bütün hadis-i şerifler Allah Teâlâ'nın varlığının, birliğinin, yüceliğinin ve tarife sığmayan vasıflarının daha iyi ifade edilebilmesi için tevhidleri süslemiştir.

11. HZ. MUHAMMED (SAV)

Peygamberlere iman, iman esaslarından biridir. Bir sonraki bölümde tevhidlerde ismi zikredilen peygamberleri incelemiş olsak da Hz. Peygamber (sav)'i ayrı bir bölümde ele almayı daha uygun gördük. Bu bölümde Hz. Peygamber (sav)'in tevhidlerde geçen isim ve sıfatlarıyla birlikte konuyla ilgili beyitlere yer verdik.

11.1. Hz. Muhammed (sav)

İslam dininin peygamberi olan Hz. Muhammed (sav), miladî 571 senesinde rumî aylardan Nisan ayı içerisinde, hicrî Rebiyülevvel ayının on ikinci pazartesi

⁴⁴⁴ Buhari, Musâkât 9; Müslim, Selam 153.

gecesi sabaha doğru dünyaya gelmiştir. Kırk yaşına geldiğinde peygamberlik göreviyle görevlendirilmiştir. O, ilk peygamber Hz. Âdem (as)'dan sonra insanlığa gönderilmiş peygamberlerin sonuncusudur. Allah Teâlâ'nın kendisine verdiği bu vazifeyi yirmi üç yıl boyunca hakkıyla ifa ettikten sonra miladî 632 yılında vefat etmiştir.

Hz. Peygamber (sav) divan şiirinde birçok ad ve sıfatla anılmıştır. Mucizeleri pek çok beyti süslemiştir. Şairler O'na na'tlar yazmıştır.⁴⁴⁵ Hayatı, savaşları ve mücadeleleri birçok edebî esere konu olmuştur. Her Müslümanın O'nun hakkında bilmesi gerekenleri şairler de ele almış, böylece dinî ve tasavvufî edebiyatımızı zenginleştirmişlerdir. Varlığın ilki O'dur. Cihan güzelliğinin tecellisidir. İnsanların efendisi, ezel ve ebedin tek hâkimidir. İncil O'nun gelişini haber vermiştir. Arşa çıkmış, çarh u zemin O'na secde etmiştir. O'ndan daha üstün şefaathçi yoktur. O'nun ümmeti olmakla müslümanlar övünür. O'nun vasıflarını hakkıyla kimsecikler övemez, bitiremez, anlatamaz. O, peygamberlerin imamıdır. Birçok mucizeler göstermiştir. Zatıyla âlem şeref bulmuştur. Şeytan O'nun kılığına giremez. Bunlar gibi birçok özelliklerini saymak mümkün değildir. Edebiyatta bütün bu özellikleriyle şiirlere konu edilmiştir.

İncelediğimiz tevhidlerde Hz. Muahmmmed (sav), hak nebî olması yanında⁴⁴⁶ farklı isim, sıfat ve konularla ele alınmıştır. Bu konular içerisinde en belirgin olanı henüz hiçbir şey yaratılmamışken O'nun nurunun yaratılması ve bu nurun âlemlerin yaratılış sebebi olmasıdır.⁴⁴⁷ Klasik Türk şiirinde Allah Teâlâ'nın ilk yarattığı cevherin Nûr-ı Muhammedî olduğu ve ondan sırasıyla meleklerin, peygamberlerin, velilerin, âriflerin, âbidlerin, mü'minlerin, kâfirlerin, cinlerin, şeytanların, hayvanların, bitkilerin ve tabiatların ruhlarının yaratıldığı görüşü yer almaktadır.(Tarlan, 2004: 229-230) Dervîş'in aşağıdaki beyitleri bu durumu özetlemektedir:

Âdem için viridi bir nûr-ı safâ
Seyyid-i kevneyn Muhammed Mustafâ

⁴⁴⁵ Bu konuyla ilgili geniş bilgi edinmek için bk. Emine Yeniterzi, *Dîvân Şiirinde Na't*, Ankara 2003.

⁴⁴⁶ Rûmî (Doğan-Korkmaz, [?]: 2/13); Lâmi'î Çelebi (Erkal, 1998: 74/232).

⁴⁴⁷ Hızrî (Belen, 1997: 34/48)

Ol durur iki cihânuñ serveri
On sekiz biñ ‘âlemüñ peygamberi

Anuñ için yaratıldı bu cihân
Cümle varlık âşikâre vü nihân

Anuñ için oldı bu şems ü kamer
Anuñ için oldı ‘âlem ser-te-ser

Anuñ için oldı ‘âlem nûr ile
Hürmetine toldı cennet hûr ile

Derviş (Doğan, 2007: 32/10-14)

Taşlıcalı Yahyâ da Nûr-ı Muhammedî yaratıldıktan sonra cihanın ondan zuhur etmeye başladığını dile getirmektedir:

Nûr-ı Muhammed yaradıldı hemân
Zâhir ola başladı andan cihân

Taşlıcalı Yahyâ (Kayabaşı, 1991: 14/144)

Nûr-ı Muhammedî'nin kaynağı hiç şüphesiz Allah Teâlâ'nın zatıdır. O'nun Tûr dağında Hz. Mûsâ (as)'a ateş olarak görünmesi celâlınden bir eser; Hz. Peygamber (sav)'deki nuru da cemâlinin ışığının yansımasıdır:

Nâr-ı Mûsâdur celâlüñ şemmesinden bir eser
Nûr-ı Ahmeddür cemâlüñ pertevinden muktebes

Âhî (Sungur, 1994: 72/4)

Hz. Peygamber (sav) başlıbaşına bir nurdur. Hızrî'ye göre Allah Teâlâ, O'nun ayağının tozundan yapılan sürmeyi, arşı aydınlatan ışığın kaynağı yapmıştır:

Kiminüñ hâk-i pâyi tûtiyâsın
İdersin ‘arşunuñ nûr u ziyâsın

Hızrî (Belen, 1997: 39/113)

11.2. Hz. Muhammed(sav)'in İsim ve Sıfatları

Hz. Peygamber (sav)'in *Muhammed* ism-i şerifi yanında Kur'ân-ı Kerîm'de ve hadislerde geçen pek çok isim ve sıfatı vardır. Daha sonraki dönemlerde yazılan eserlerde özellikle na'tlarda, O'nun maddî ve manevî üstünlüğünü, insanlığa örnek oluşunu daha iyi ifade edebilmek için çok farklı sıfatlarla nitelenmiştir.⁴⁴⁸ Allah'ın varlığının ve birliğinin anlatıldığı tevhidlerde de Hz. Peygamber'den bahsedildiği bölümlerde O'nun bu isim ve sıfatlarla vasıflandırıldığı görülmektedir. Biz de *Muhammed* ismi dışında kalan isim ve sıfatları alfabetik sıra ile ayrıca ele alarak değerlendirdik.

11.2.1. Ahmed

Ahmed ismi pek çok hamd eden ve kendisine de hamd edilen anlamına gelmektedir. Zira O âlemlerin övücü olarak yaratılmıştır:

‘Âleme nice getürdi Ahmedi

Cümle ‘âlem fahri ol Muhammedi

Dervîş (Doğan, 2007: 33/22)

Aynı zamanda kendisi de Allah Teâlâ'yı en çok övendir. Yine de şair, Allah'ın hamd ü senâsında diğer peygamberlerle beraber Hz. Muhammed (sav)'in hamdinin bile yetersiz olduğunu düşünmektedir:

Hamd ü senâsına anuñ güng ü lâl

Ahmed ü ‘Îsî vü Halîl ü Kelîm

Nihânî (Yakşı, 1993: 25/9)

Bu isim Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Îsâ (as)'ın kendisinden sonra gelecek peygamberi müjdelediğinin anlatıldığı ayette geçmektedir. (Sâff, 61/6) İncelediğimiz tevhidlerde Hz. Peygamber (sav)'in en çok kullanılan isimlerinden biridir. Farklı konular dolayısıyla ele alınmıştır. Ca'ferî, Ahmed ismini Hz. Peygamber (sav)'e Allah'ın verdiğini ve O'nu kendine habîb kıldığını ifade etmektedir:

⁴⁴⁸ Bu konuyla ilgili daha geniş bilgi edinmek için bk. Emine Yeniterzi, *Dîvân Şiirinde Na't*, Ankara 2003.

Virür hem ismini Ahmed döner habîb ider

Kılır mukaddem-i nâsa velî-i her dü-serâ

Ca'ferî (Dereli, 2003: 142/32)

Zarîfî varlığın O'nun nuru için yaratıldığına işaret ederek, Hz. Peygamber (sav) olmasaydı bu eşsiz kâinatın yaratılmayacağını dile getirmektedir:

Bu masnû'ât u makdûrât-ı bî-had

Yaradılmaz idi olmasa Ahmed

Zarîfî (Taşkın, 2009: 134/22)⁴⁴⁹

Fuzûlî, Hz. Peygamber (sav)'in Allah Teâlâ'ya olan yakınlığını ifade ettiği beyitinde Ahmed ismini Hz. Peygamber (sav)'in bir elçi olarak gönderildiğini ifade eden *mürsel* sıfatıyla birlikte kullanmıştır:

Senden buluptur Ahmed-i Mürsel makâm-ı kurb

Tahsîn ü Yâ vü Sîn ile teşrîf-i Tâ vü Hâ

Fuzûlî (Akyüz ve diğ., 2000: 131/6)

Bir kul için Hz. Peygamber (sav)'in ümmeti olmak en büyük izzet ve şereftir. Bunun idrakinde olan şair, Allah'ın rahmetiyle bizi Hz. Muhammed (sav)'e ümmet ettiğini ve bütün ömrümüzü bu lütfâ şükrederek geçirmemiz gerektiğini belirtmektedir:

Rahmetinden ümmet etti Ahmede

'Ömrümüz geçsün bu lutfâ hamd ile

Hüseyn-i Sirozî (Karaçuha, 2005: 10/78)

Hz. Peygamber (sav), bir rahmet peygamberidir. Çünkü O, âlemlere rahmet olarak gönderilmiştir. Ancak Allah yolunda, Allah adına cihat etmek de İslam dininin temel taşlarından. Hz. Peygamber (sav) de yaşadığı dönemde gerektiği zaman kılıcını kuşanmış ve müşriklere karşı savaş açmıştır. Hz. Mûsâ (as)'a asasıyla düşmanlarına galip kılan Allah Teâlâ Hz. Peygamber (sav)'i kılıcıyla muzaffer eylemiştir:

Kime zecr ider kimine dil-küşâ

Ahmede seyf virdi Mûsâya 'asâ

Derviş Şemseddîn (Aksoy, 1998: 83/33)

⁴⁴⁹ Zarîfî (Turhan, 1995: 79/22).

11.2.2. Dürr-i Yetîm

Kelime anlamı olarak sedefinde tek olarak çıkan iri, büyük inci demektir. Hz. Peygamber (sav) için bu sıfatın kullanılmasının iki sebebi vardır. Birincisi, Hz. Peygamber (sav) daha doğmadan önce babasını, altı yaşarındayken de annesini kaybetmiştir. Bu yüzden hem öksüz hem de yetim büyümüştür. Diğeri ise Hz. Peygamber (sav)'in âlemlerin efendisi olması ve insanlar arasında dürr-i yetîm gibi çok değerli bir varlığa sahip olmasıdır. Aşağıdaki beyitte şair, *dürr-i yetîm*'i hem kelime anlamıyla hem de Hz. Peygamber (sav)'i kastederek kullanmıştır. Allah'a o kadar mukayesesiz şükredilmelidir ki her şükür sözü tek bir inci tanesi gibi olmalıdır. Ya da Allah'a karşı şükürümüzün ifadesi Hz. Peygamber (sav)'in şükürüne benzemelidir:

Şükr ü sipâsı ide gör bî-kıyâs

Her suhanuñ tâ k'ola Dürr-i Yetîm

Nihânî (Yakşı, 1993: 24/7)

11.2.3. Eşrefü'r-Rüsül

Peygamberlerin en şerefliisi demektir. Çünkü peygamberlik nuru Hz. Âdem (as)'dan itibaren nesilden nesile aktarılmış; her gönderilen peygamberle yeryüzüne inmiş ve en son Hz. Peygamber (sav)'in gelişiyle sahibini bulmuştur. Bu yüzden O, nübüvvetin güneşidir ve peygamberlerin en şerefliisidir:

Nübüvvetüñ güneşidür vilâyetüñ mâhı

İki cihânda olupdur o pâdişâh livâ

Hem ol sebebden anı Eşrefü'r-rüsül kıldı

Ki cümle mürsel ile gelmiş idi ol ahfâ

Ca'ferî (Dereli, 2003: 142/34-35)

11.2.4. Fahr-i 'Âlem/Fahr-i Cihân/Fahr-i Kâinat/Fahr-i Kevneyn

Hz. Peygamber (sav), yaratılmış bütün âlemlerin övünç kaynağıdır. Bu yüzden tevhidlerde *Fahr-i Cihân*, *Fahr-i Kâinat*, *Fahr-i Kevneyn* olarak da anılmıştır. Çünkü O, Allah Teâlâ'nın sevgilisi, peygamberlerin en şerefliisi, iki cihan serversi, insanların müjdecisidir.

Allah'ın övülmesini konu edinen beyitlerde bu övgünün sayılarla nitelenemeyeceği Hz. Peygamber (sav)'in dahi bunu tam olarak yapamadığını dile getirdiği belirtilmektedir:

Senâsın ‘adde anuñ kim urur dem
 Çü *lâ-uhsî*⁴⁵⁰ buyurdu Fahr-ı ‘Âlem
 Zarîfî (Taşkın, 2009: 135/26)⁴⁵¹

Hz. Peygamber (sav) yetim ve öksüz büyümüştür. Bu durum ilâhî hikmetin bir neticesidir. Zira Allah Teâlâ daha sonra o yetim kulunu hem peygamber yapmış hem de sultanları ona kul eylemiştir:

Cihân fahrın yetîm evvel ol itdi
 Nitekim Mısır sultânın kul itdi
 Behiştî (Yeniterzi, 2001: 100/14)

Allah Teâlâ peygamberlerine çeşitli mucizeler vererek inkârcılara karşı onların elini güçlendirmiştir. Hz. Peygamber (sav)'e de verilen bazı mucizeler bulunmaktadır. Bunlardan biri de *şakku'l-kamer* denilen ayın ikiye ayrılması olayıdır. Müşriklerin Hz. Peygamber (sav)'den mucize göstermesini istedikleri bir gecede Hz. Peygamber (sav) parmağıyla aya işaret edince Allah'ın izniyle ay ikiye ayrılmıştır. Bu olay Kur'ân-ı Kerîm'de de yer almaktadır. (Kamer, 54/1) Şair, Hz. Peygamber (sav)'in bu mucizeyi her şeye kadir olan Allah'ın izniyle ve yardımıyla gerçekleştirebildiğini dile getirmektedir:

Sunmasañ eger kudret elin Fahr-i Cihâna
 Engüşî ile şakk-ı kamer eylemidi şâhâ
 Şâhî (Kılıç, 1999: 2/5)

Hz. Peygamber (sav)'in sözleri gibi bakışları da oldukça etkiliydi. O insanların sadece suretlerini değil sîretlerini de görüyor; sözleriyle insanların gönüllerini etkiliyordu:

Fahr-ı Cihân ya'ni risâlet-penâh
 Eyledi mâhiyyet-i halka nigâh
 Gelibolulu Âlî (Arslan-Aksoyak, 1998: 62/133)

⁴⁵⁰ “Allah'ım, senin gazabından rızana, azabından da affına sığınırım. Sana karşı layık olduğun gibi tam senâ ve medihleri sayamam. Sen kendini nasıl senâ ettinse öylesin.” (Hadis-i Şerif)

⁴⁵¹ Zarîfî (Turhan, 1995: 79/26); Eyyûbî (Akkuş, 1991: 18/18).

Hz. Peygamber (sav) sadece insanlığın değil bütün kâinatın övücüdür. Kâinat O'nun gelişiyle şeref bulmuş, insanlar O'na ümmet olmakla değer kazanmıştır:

Gele hem fahrî cümle kâyinâtuñ
Kim ola mazharı ol pâk-zâtuñ

Hadîdî (Öztürk, 1991: 5/58)

Peygamberler insanlar arasından seçilmişlerdir. Hz. Peygamber (sav) de bir insandır. Hatta bu durum Kur'ân-ı Kerîm'de de yer almaktadır. (Kehf, 18/110) Ancak sıradan bir insan değildir. İki cihanın padişahı ve Allah'ın sevdiği kullar arasında en sevgili olanıdır:

Fahr-i kevneyn aña bir kuldur
'Akl-ı kül gülşeninde bir güldür

Taşlıcalı Yahyâ (Yoldaş, 1993: 83/86)

11.2.5. Habîb

Sevgili, seven, dost demektir. Sadece Hz. Peygamber (sav) için kullanılan bir sıfattır. Çünkü O, Allah Teâlâ'nın sevgilisidir. Âlemler O'nun için var edilmiştir. Allah Teâlâ, önce Hz. Peygamber (sav)'in nurunu yaratmış ve O'na *Muhammed* adını vermiştir.⁴⁵² Sonra âlemleri yoktan var edip bütün insanlığı Hz. Peygamber (sav)'e ümmet eylemiştir.⁴⁵³ Şairin dediği gibi eğer Hz. Peygamber (sav) yaratılmayacak olsaydı O'nun dışındaki hiçbir şey de yaratılmazdı:

Kılmasaydı Habîbini maksûd
Yaradılmazdı cümle-i mevcûd

Taşlıcalı Yahyâ (Yoldaş, 1993: 83/85)

Hz. Peygamber (sav) insanlığa rahmet olarak gönderilmiş; insanlar arasında Allah Teâlâ'nın dinini yaymakla görevlendirilmiştir. Allah Teâlâ da Habîb'inin nuruyla insanlık için hidayet kandilini yakmış, zulmet ateşini söndürmüştür:

Ol Habîbüñ hakkıçün kim nûr-ı hüsnünden anuñ
Yandı kandil-i hidâyet söyünüb nâr-ı zalâm

Lâmi'î Çelebi (Burmaoğlu, 1983: 86/78)

⁴⁵² Derviş (Doğan, 2007: 34/32).

⁴⁵³ Pîr Muhyiddîn (Nebioğlu, 2008: 46/5).

Tevhid inancı İslam dininin özünü oluşturmaktadır. Bu inanç Allah Teâlâ'nın varlığını ve birliğine iman etmek kadar O'nun Habîb'ini sevmeyi de gerektirir. Zaten Hz. Peygamber (sav) de bir hadis-i şerifinde *Bir kimse beni malından, canından, evladından daha çok sevmedikçe gerçekten iman etmiş olmaz* (Buhârî, İman 14) buyurmaktadır:

Ahaddur mâlik ü yevm-i dil ü dîn

Habîbin sevmedür îmân eger dîn

Münîrî (Ay, 2007: 245/6)

Şairler tevhidlerinde dua ederken Hz. Peygamber (sav)'in hatırına Allah Teâlâ'dan çeşitli isteklerde bulunmuşlardır. Kimi cennete gidebilmeyi ve orada Hz. Peygamber (sav)'e yakın olmayı dilerken⁴⁵⁴ kimisi de peygamberlerin sonuncusu olan Habîbullah hürmetine ölürken imanlı gidebilmeyi temenni etmiştir:

Ol Habîbüñ hurmeti-y'çün k'oldı hatm-i enbiyâ

Gönder îmân ile ol dem k'ola vakt-i irtihâl

Selîkî (Zülfe, 2009: 185/19)

11.2.6. Halîl

Yakın dost demektir. Peygamberler içinde Hz. İbrâhim (as)'ın lakabıdır ancak aşağıdaki beyitte Hz. Peygamber (sav)'in Allah'la olan yakınlığını daha iyi ifade edebilmek için kullanılmıştır:

Sevdi añı o Hüdâvend-i Celîl

Hazretine añı idindi Halîl

Derviş (Doğan, 2007: 34/33)

11.2.7. Hayrû'l-Beşer

Hz. Peygamber (sav) de bir beşerdir. Yalnız O, insanlar içinde en hayırlı olandır. Allah Teâlâ'nın hamdinde yetersiz kaldığını ifade ettiği hadisten iktibas yapılan aşağıdaki beyitte Hz. Peygamber (sav)'i övmek için kullanılmıştır. Şair, insanların en hayırlısı olan Hz. Peygamber (sav)'in bile Allah'ı övmekte yetersiz

⁴⁵⁴ Emîrî (Çöm, 2001: 68/53).

olduğu söylediğini; kendisinin ise O’nu nasıl övebileceğini bilemediğini ifade etmektedir:

Didi *lâ uhsî senâ’en*⁴⁵⁵ iy Hüdâ Hayrû’l-Beşer

Nice hamd idem saña iy dâfi’u şerr u zarar

Bezcizâde Muhyiddîn Efendi (Mutlu, 2008: 44/45)

11.2.8. Mahbûb-ı Hak

Hakk’ın sevgilisi demektir. Habîb isminde olduğu gibi Hz. Peygamber (sav)’in Allah’ın sevgilisi olduğunu ifade etmektedir:

Kimi Musâ kimi ‘Îsâ kimisi Mahbûb-ı Hak

Kimi Dâvud kimi Yahyâ kimisi deryâda ğark

Bezcizâde Muhyiddîn Efendi (Mutlu, 2008: 30/21)

11.2.9. Muhtâr

Seçkin kişi anlamındaki Muhtâr ismi, Hz. Peygamber (sav) için kullanılan isimlerden biridir. Aşağıdaki beyit Allah Teâlâ’nın Kur’ân-ı Kerîm’de Hz. Peygamber (sav)’in de diğer insanlar gibi bir kul olduğunu belirttiğini bildirmektedir (Kehf, 18/110):

Ne deñlü varsa Kur’ân içre kul kul

Dimişdür Hazret-i Muhtâra Hak kul

Münîrî (Ay, 2007: 245/4)

11.2.10. Mustafâ

Hz. Peygamber (sav)’in en meşhur isimlerinden biridir. Kelime olarak ıstifâ edilmiş, seçilmiş, beğenilmiş anlamına gelmektedir. Hz. Peygamber (sav)’in çok seçkin, çok temiz bir soydan geldiği için O’na bu ismin verildiğine dair görüşler bulunmaktadır. (İlhan, 2010: 170)

Şair, Hz. Peygamber (sav) hürmetine Allah Teâlâ’nın kendisine ihsan etmesini ve rahmetiyle hidayete erdirmesini dilemektedir:

⁴⁵⁵ “Allah’ım senin gazabından rızana; azabından da affına sığınırım. Sana karşı layık olduğun gibi tam senâ ve metihleri sayamam. Sen kendini nasıl senâ ettinse öylesin.” (Hadis-i Şerif)

Mustafâ hürmeti ‘inâyet kıl

Rahmetünden bize hidâyet kıl

Nidâî (Solak, 1987: 2/6)⁴⁵⁶

11.2.11. Müctebâ

Kelime olarak *seçilmiş*, *seçkin* demektir. Mustafâ ismiyle benzer anlama gelmektedir. Zira Hz. Peygamber (sav) maddî manevî her yönden mümtaz bir şahsiyettir:

Hem Seyyid-i hayrû’l-verâ hem Mustafâ hem Müctebâ

Hem Şâfi’-i rûz-ı cezâ hem rahmet-i Rahmân durur

Muhîî (Tataroğlu, 1995: 52/49)

11.2.12. Resûl

Yeni bir kitap ve yeni bir şeriat ile bir ümmete ya da bütün insanlığa Allah tarafından gönderilen peygamberlere denir. Yeni bir kitap ve şeriat getirmeyip kendinden önceki peygamberin kitap ve şeriatını devam ettiren peygambere ise *nebî* denir. Her resul aynı zamanda nebîdir ancak her nebî resul değildir.

Hz. Peygamber (sav), Allah Teâlâ’nın resulü olmasına rağmen O’nu layık olduğu şekilde bilemediğinden yakınırken elde ettikleri ilim sayesinde O’nu bilebileceklerini zannedenler gerçek cahillerdir:

*Mâ ‘arefnâke*⁴⁵⁷ didi çünkü Resûl

Da’vî-i ‘ilm kılan ola cehûl

Behîstî (Demirel, [?]: 1/14)⁴⁵⁸

11.2.13. Sadr-ı ‘Âlem

Hz. Peygamber (sav) için kullanılmış bir sıfattır. Âlemin en değerlisi demektir. Aşağıdaki beyitte Hz. Peygamber (sav)’in Hz. Ebubekir’le birlikte Mekke’den Medine’ye hicretleri sırasında kendilerini takip edenlerden bir mağaraya sığındıkları sırada Allah Teâlâ’nın emriyle örümceğin mağaranın girişine ağını

⁴⁵⁶ Derviş (Doğan, 2007: 34/30); Muhîî (Tataroğlu, 1995: 52/49); Ravzî (Aydemir, 2009: 4/60).

⁴⁵⁷ “Yâ Rabbi, seni zatına layık şekilde bilemedik.”

⁴⁵⁸ Pîr Muhyiddîn (Nebioğlu, 2008: 46/8).

örmesi olayına telmihte bulunulmuştur. Böylelikle takip edenler onların orada olmayacağını düşünüp geri dönmüşler; böylelikle Hz. Peygamber (sav) de büyük bir sıkıntıdan kurtulmuştur:

‘Ankebûta hikmetinden virdi râm

Sadr-ı ‘âlem buldı andan çok merâm

Kadioğlu Şeyh Mehmed (Sak, 2009: 145/12)

11.2. 14. Ser-i Peygamberân

Peygamberlerin başı demektir ki Hz. Peygamber (sav) Hz. Âdem (as)’la kendisi arasında gelmiş geçmiş bütün peygamberlerin en seçkini, en özeldir. Yine de peygamber olduktan sonra insanların bir kısmı O’na iman etmemişler; aksine zulmetmişlerdir:

Girü gör ki tâ Ser-i Peygamberân

Ne cefâlar itdi aña kâfirân

Kadioğlu Şeyh Mehmed (Sak, 2009: 155/182)

11.2.15. Seyyid-i Hayrî’l-Verâ

Yaratılanların efendisi demektir. Hz. Peygamber (sav) mahlûkatın en hayırlısı, yaratılmışların en seçkinidir. Âlemler O’nun hürmetine yaratılmıştır:

Hem Seyyid-i hayrî’l-verâ hem Mustafâ hem Müctebâ

Hem Şâfi’-i rûz-ı cezâ hem rahmet-i Rahmân durur

Muhîtî (Tataroğlu, 1995: 52/49)

11.2. 16. Sultân-ı Enbiyâ

Hz. Peygamber (sav)’le ilgili olarak kullanılan vasıflardan biri de O’nun sultan olmasıdır. O sadece insanların değil peygamberlerin de sultanıdır. Allah Teâlâ O’nu mi’râc gecesi katına yükseltmiş ve onunla *iki yay* aralığından daha yakın bir mesafede görüşmüştür. Bu Allah Teâlâ’nın Hz. Peygamber (sav)’e bir lütfudur ki sadece bu olay bile O’nun diğer peygamberlerin sultanı olması için yeterlidir:

Mi’râc tâcını geyürüp lutfuñ eyledi

İki cihân fahrini Sultân-ı Enbiyâ

Üsküplü İshak Çelebi (Çavuşoğlu-Tanyeri, 1989: 18/12)

11.2. 17. Şâfi'-i Rûz-ı Cezâ

Kıyamet günü, mahşerde şefaata eden demektir. Allah Teâlâ dilediği kuluna şefaata izni vermiştir. En büyük şefaata izni ise hiç şüphesiz Hz. Peygamber (sav)'e aittir. Muhîfî O'nun kıyamet gününün dehşetli anlarında şefaatiyle insanların sıkıntılarını giderecek merhamet sahibi bir peygamber olduğunu dile getirmektedir:

Hem Seyyid-i hayrû'l-verâ hem Mustafâ hem Müctebâ

Hem Şâfi'-i rûz-ı cezâ hem rahmet-i Rahmân durur

Muhîfî (Tataroğlu, 1995: 52/49)

Her ne kadar na'tlar Hz. Peygamber (sav)'i övmek için yazılmış müstakil manzumeler olsa da tevhidlerde Hz. Peygamber (sav)'in Allah Teâlâ'ya olan yakınlığı, O'nun sevgilisi oluşu, âlemlere rahmet olarak gönderilmesi gibi çeşitli hususlara değinilmiştir. Şairler bunu yaparken Hz. Peygamber (sav)'in onu metheder mahiyetteki çeşitli isim ve sıfatlarına da yer vermişlerdir.

12. DİĞER PEYGAMBERLER

Farsça'da *haber taşıyan ve elçi* anlamına gelen peygamber, *Allah'ın kulları arasından seçtiği ve vahiyle şereflendirerek emir ve yasaklarını insanlara ulaştırmak üzere görevlendirdiği elçi* demektir.⁴⁵⁹

Peygamberlere iman, imanın esaslarından biridir. İlk peygamber Hz. Âdem (as), son peygamber Hz. Muhammed (sav)'dir. Allah Teâlâ ilk insandan itibaren yeryüzünde gelmiş geçmiş bütün toplumlara bir peygamber göndermiştir. Kur'ân-ı Kerîm'de bu peygamberlerden bir kısmının ismi zikredilmekte ve onlara dair kıssalar anlatılmaktadır.

Kur'ân-ı Kerîm'in esas kaynak kabul edildiği klasik Türk şiirinde peygamberlere ve kıssalarına yer verilmiştir. Özellikle incelediğimiz tevhidlerde Hz. Peygamber (sav) başta olmak üzere pek çok peygamber hakkında beyitler yer almaktadır. Bu bölümde Hz. Peygamber (sav)'in dışında tevhidlerde ismi zikredilen diğer peygamberleri alfabetik sıraya göre ele aldık.

⁴⁵⁹ İlmihal-I., s. 106.

12.1. Hz. Âdem/ Ebu'l-Beşer /Safiyu'llâh (as)

Semâvî dinlere göre Allah Teâlâ'nın yarattığı ilk insan ve peygamberdir. İslamî kaynaklarda insanlığın atası olması sebebiyle *Ebu'l-Beşer*, Kur'ân-ı Kerîm'de Allah'ın seçkin kıldığı kişiler arasında sayılmış olduğundan *Safiyu'llâh* sıfatıyla anılmaktadır.

Kur'ân-ı Kerîm, sahih hadisler ve bunlara dayanan diğer güvenilir İslamî kaynakların verdiği bilgilerden çıkan sonuca göre Hz. Âdem (as) topraktan yaratılmıştır. Onun yaratıldığı toprağın nereden alındığına dair çeşitli rivayetler vardır. Bir rivayete göre Allah Teâlâ, Âdem'in yaratılacağı toprağı getirmesi için yeryüzüne önce Cebrâil'i göndermiş, fakat yeryüzü kendisinden toprak alınmasına müsaade etmemiştir. Bunun üzerine Mikâil (as) görevlendirilmiş, o da başaramayınca Azrâil (as) bu işe memur edilmiştir. Yeryüzünün itirazına rağmen Azrâil (as) toprağı almayı başarmıştır ve çeşitli yörelerden aldığı kırmızı, beyaz ve siyah toprak örneklerini birbirine karıştırmış, daha sonra göğe çıkararak toprağı su katmış ve onu yapışkan bir çamur haline getirmiştir. Allah da bu çamurdan Âdem'i yaratmıştır. (et-Taberî, 1996: I/169)

Âlemleri yoktan var eden Allah Teâlâ, sonsuz iradesiyle bir avuç topraktan Âdem'i yaratmaya kâdirdir:

Yogiken niçe dürlü 'âlem iden

Bir avuç kara gilden Âdem iden

Celâlzâde Salih Çelebi (Kütük, 1995: 107/7)⁴⁶⁰

Allah Teâlâ Hz. Âdem'i çamurdan yarattıktan sonra ona kendi ruhundan üflemiş ve onu canlı kılmıştır:

Kudretiyle Âdeme ol virdi rûh

Andan oldı bî-kerân feth u fütûh

Edirneli Nazmî (Altun, 2004: 55/3)⁴⁶¹

Kur'ân-ı Kerîm'e göre Allah, Âdem'i yarattığı ve ona ruh verdiği zaman meleklerle, *Âdem'e secde edin!* diye emretmiş, bütün melekler de bu emre uymuşlar ve ona secde etmişlerdir:

⁴⁶⁰ Hadîdî (Öztürk, 1991: 5/57); Lâmi'î Çelebi (Ayan, 1998: 111/63); Sûzî Çelebi (Levend, 1956: 232/57); Zâtî (Armutlu, 1998: 430/106).

⁴⁶¹ Ca'ferî (Dereli, 2003: 141/31); Emre (Bilgin, 1998: 35/53); Za'îfî (Koçin, 1991: 53/2).

Didi iy Âdem sen ol pes bahr-ı cûd

Cümle mahlûkum ide saña sücûd

Kadioğlu Şeyh Mehmed (Sak, 2009: 152/127)⁴⁶²

Ancak İblis kendisinin ateşten, Âdem'in ise topraktan yaratıldığını, dolayısıyla ondan üstün olduğunu ileri sürerek secde emrine karşı gelmiş; bu yüzden lanetlenerek Allah'ın rahmetinden uzaklaştırılmıştır. Bunun üzerine Allah'tan kıyamete kadar düşmanı olan Âdem soyunu doğru yoldan ayırmak, kendi cemaatini çoğaltmak için mühlet istemiş, Allah da ona bu fırsatı vermiştir.

Düzetdi bunca âyîn bunca millet

İdüben Âdeme İblîsi illet

Hadîdî (Öztürk, 1991: 5/59)

Hiz. Âdem (as) ve eşi Hiz. Havvâ cennete yerleştirildikten sonra orada Allah Teâlâ'nın nimetlerinden dilediği gibi faydalanmışlar ancak yasak ağaca yaklaşmamaları konusunda uyarılmışlardır. Şeytanın aldatmasıyla yasak meyveden yemişler ve cennetten çıkarılmışlardır. Ve insanoğlunun dünyadaki hayatı bundan sonra başlamıştır.(Bolay, 1988: 358-363) Dünya hayatı boyunca Allah Teâlâ *Rezzâk* ismi gereğince Hiz. Âdem (as)'ı ve bütün insanoğlunu lütfuyla rızıklandırmıştır:

‘Âlemi ‘âlem içre Âdemi Hakk

Halk idüp rızkın eyledi Hakk dur

İbrâhim Şânî-i Lârendevî (Alparslan, 2007: 107/264)⁴⁶³

Dünyada ayrı ayrı yerlere gönderilen Hiz. Âdem (as) ve Hiz. Havvâ uzun süre pişmanlıkla tevbe etmişler; Allah Teâlâ en sonunda onların tövbesini kabul etmiş ve onları buluşturmuştur:

İtdi safâ-yı hâtır ile Âdem-i Safî

Bir tevbe kim kabûline nass oldu ictibâ

Üsküplü İshak Çelebi (Çavuşoğlu-Tanyeri, 1989: 18/14)⁴⁶⁴

Hiz. Âdem (as) ve onun soyu olan insanoğlu yeryüzüne *halife* olarak gönderilmiş ve diğer birçok varlıktan üstün ve değerli sayılmıştır:

⁴⁶² Taşlıcalı Yahya (Kayabaşı, 1991: 14/138).

⁴⁶³ Âhî (Sungur, 1994: 73/8); Fazlî (Özkat, 2005: 129/14); Fuzûlî (Akyüz ve diğ., 2000: 26/61).

⁴⁶⁴ Hızrî (Belen, 1997: 38/114).

Yoğukan ol var kıldı ‘âlemi

İyledi anda halife Âdemi

Ca‘ferî (Dereli, 2003: 164/4)⁴⁶⁵

Çünkü insan *eşref-i mahlûkât*tır. Onun dünyaya gönderilmesiyle yeryüzü şereflenmiştir:

Verdi kerâmet nezîrin Âdeme

Geldi şeref Âdemle ‘âleme

Taşlıcalı Yahya (Kayabaşı, 1991: 15/155)⁴⁶⁶

Hiz. Âdem (as)’ın halife kılınmasının temelinde Allah’ın ona verdiği bilgi gücünün bulunduğu söylenebilir. Nitekim Kur’ân-ı Kerîm’de meleklerin insanoğlunu *yeryüzünde fesat çıkararak ve kan döken* varlık olarak nitelendirmeleri üzerine Allah’ın Âdem (as)’a bütün isimleri öğrettikten sonra bunları meleklerle sorduğu onlar bilemeyince Âdem’a *Ey Âdem, onlara eşyanın isimlerini bildir!* dediği ve Âdem’in isimleri onlara bildirdiği açıklanmıştır. (Bakara, 2/30-33) Böylece Âdem’in ilmi onu yüceltmıştır:

Âdeme esmâsını ta‘lîm ide

‘İlimle tekrîm ide ta‘zîm ide

Taşlıcalı Yahya (Kayabaşı, 1991: 14/140)⁴⁶⁷

Hiz. Âdem (as)’ın *halife ve eşref-i mahlûkât* olmasının bir diğer sebebi ise Allah Teâlâ’ya olan imanıdır. Zira Allah Hiz. Âdem (as)’a akıl ve ruhla beraber iman etme vasfını da bahşetmiştir:

Hamd-i bî-had ol Hudâ-yı ‘âleme

Nûr-ı îmân viridi hâk-i Âdeme

Emre (Bilgin, 1998: 35/52)⁴⁶⁸

Hiz. Âdem (as) varlığında bütün bir âlemi gizleyecek kadar muhteşem bir şekilde yaratılmıştır. Tasavvufta kâinat büyük âlem, insan küçük âlemdir. Kâinat insanın büyük nüshası, insan ise kâinatın küçük nüshasıdır. Hatta insanın iç âleminin

⁴⁶⁵ Kadioğlu Şeyh Mehmed (Sak, 2009: 152/130).

⁴⁶⁶ Taşlıcalı Yahya (Kayabaşı, 1991: 16/158); Edirneli Nazmî (Altun, 2004: 55/2); Hadîdî (Öztürk, 1991: 5/57).

⁴⁶⁷ Taşlıcalı Yahya (Kayabaşı, 1991: 16/157).

⁴⁶⁸ Edirneli Nazmî (Altun, 2004: 55/2).

dış âlemden daha geniş olduğunu dikkate alan sûfiler ona büyük âlem, kâinata ise küçük âlem demişlerdir.(Uludağ, 2005: 35)

Oldı enmüzec-i cihân Âdem

İtdi Hakk anı nüsha-ı a‘zam

İbrâhim Şânî-i Lârendevî (Alparslan, 2007: 95/94)⁴⁶⁹

Allah Teâlâ Hz. Âdem (as)’ı kendi suretinde yaratmış; sıfatlarına onu ayna kılmıştır. Çünkü Allah’ın bazı sıfatlarının bir cüz’ü insanda da bulunmaktadır:

‘Aks-i envâr-ı zâtıdır ‘âlem

Âyine-i sıfâtıdır Âdem

İbrâhim Şânî-i Lârendevî (Alparslan, 2007: 104/220)

Allah Teâlâ bir şeyin var olmasını dilemese o şey yokluğa mahkûmdur. Ancak O insanın var olmasını irade buyurmuş, Hz. Âdem (as)’ı ve onun yaşayacağı âlemi cömertliğinin ve kudretinin eseri olarak yaratmış, lütfuyla da onu çeşit çeşit nimetlerle donatmıştır:

Zerre-i mihr-i cûdudur ‘âlem

Katre-i bahr-ı cûdudur Âdem

İbrâhim Şânî-i Lârendevî (Alparslan, 2007: 93/69)⁴⁷⁰

Beyitlerde Hz. Âdem (as)’ın şekli de konu edilmiştir. Boyu *elif* harfine, vücudu *dal* harfine, kaşı da ters çevrilmiş *nûn* harfine benzetilmiştir:

Elifdür kadd-i Âdemden nümûne

Müşâbih kaşı nûn-ı ser-nigûna

Taşlıcalı Yahya (Çavuşoğlu, 1979: 4/100)

Cümleye emreyledi Rabbu’l-vedûd

Dâl gibi Âdeme kıldı vücûd

Taşlıcalı Yahya (Kayabaşı, 1991: 15/151)

Sonuç olarak Yemînî’nin tevhidinde yer alan aşağıdaki beyitler Hz. Âdem (as)’la ilgili bütün konuyu özetleyecek niteliktedir:

Bu masnû‘âtı gördüñ sâni‘in bil

Saňa virdügi ‘ilmüñ şükrüni kıl

⁴⁶⁹ Ca‘ferî (Dereli, 2003: 164/5); Lâmi’î Çelebi (Ayan, 1998: 114/105).

⁴⁷⁰ İbrâhim Şânî-i Lârendevî (Alparslan, 2007: 107/259); Kadioğlu Şeyh Mehmed (Sak, 2009: 152/126); Taşlıcalı Yahya (Kayabaşı, 1991: 14/138); Zarîfî (Taşkın, 2009: 135/4).

Ki ta‘lîm eyledi esmâ-i hüsnâ
Ki bildüñ ismidür ‘ayn-ı müsemmâ

Yere basduñ kadem kılduñ şehâdet
Bi-emr-i zü’l-celâl itdüñ ‘ibâdet

Bu mülke geldüğüñden ne dem oldı
Halîfe olduñ aduñ Âdem oldı

Yemînî (Tepeli, 2002: 98/9-12)

Bütün bunların dışında Âdem, insanlığın babası olduğu için kelime olarak *insan* anlamına da kullanılır. Çamurdan yaratılması, diğer varlıklardan üstün kılınması, eşyanın isimlerinin öğretilmesi, meleklerin kendisine secde etmeleri, Azâzîl(İblis)’in secdeye yanaşmaması ve şeytan oluşu, yasak meyveyi yemesi, cennetten kovulması ve oradaki hayatın özlemiyle uzun yıllar ağlaması gibi durumlarla başta telmih olmak üzere birçok sanat dolayısıyla anılmıştır.⁴⁷¹

12.2. Hz. Dânyâl (as)

Kitâb-ı Mukaddes’e göre İsrailoğulları peygamberlerinden olduğu rivayet edilen Hz. Dânyâl (as) , Hirekyel’in oğludur. Buhtunnasr, Kudüs’ü işgal ettiği zaman Hz. Dânyâl ve arkadaşları esir alınarak Bâbil’e götürülmüştür. Burada Buhtunnasr’ın gördüğü rüyayı tabir etmesi üzerine Hz. Dânyâl (as) ve arkadaşlarına iyi davranılmıştır. Hükümdarın işlerinde ona danışmasını çekemeyen Mecûsîler tarafından Buhtunnasr’ın sofrasından yemiyor, onun ilâhına tapınmıyor diye şikâyet edilmiştir. Bunun üzerine yırtıcı hayvanların bulunduğu bir çukura atılmışsa da hiçbir zarar görmemiştir. Hz. Dânyâl (as), Bâbil diyarındaki Sûs şehrinde yaşamış ve orada ölmüştür.(Harman, 1993: 480-481)

Zâhir ola sarsar-ı kahr-ı melâl
Tağıla sanki kütüb-i Dâniyâl

⁴⁷¹ Levhî (Tokay, 2008: 70/25); Muhîfî (Tataroğlu, 1995: 47/16; 51/44); Şemseddîn-i Sivâsî (Hasırcı, 2001: 3/32); Taşlıcalı Yahya (Kayabaşı, 1991: 13/130; 18/185);Yemînî (Tepeli, 2002: 98/3); Zâtî (Armutlu, 1998: 433/134).

Taşlıcalı Yahya (Kayabaşı, 1991: 17/174)

Hayatı Bâbil’de geçen Hz. Dânyâl (as)’ın remel ilmini ve rüyâ tâbirini icat ettiğine inanılmaktadır. Ayrıca edebiyatımızda felsefe ve hikmet sembolü olarak anılmaktadır. (Onay, 2004: 179) Bu yüzden şiirlerde bu özelliğinde dolayı da anılmaktadır.

12.3. Hz. Dâvûd (as)

İsrâiloğulları’na gönderilen ve kendisine Zebûr verilen peygamberdir. Kur’ân-ı Kerîm’de hadislerde Hz. Dâvûd (as)’ın çeşitli özellikleri belirtilmektedir. Bunlardan bazıları; Câlût’u öldürmesi, hem hükümdarlık hem de hikmet sahibi olması, demiri işleyip zırh yapması, dağlarının ve kuşların onunla beraber Allah’ı tespih etmesi, ibadete çok düşkün olması ve günah işlemekten titizlikle kaçınmasıdır.

Şairler Allah’ın kudretini ifade ederken, Hz. Dâvûd (as)’ın eliyle demiri muma çevirdiğine işaret etmişlerdir:

Hem dahı Dâvud elinden ol Mu’în

Âheni bir mûma döndürdi hemîn

Edirneli Nazmî (Altun, 2004: 55/11)⁴⁷²

Hz. Dâvûd (as), İsrâiloğulları’nın tarihinde peygamberlikle hükümdarlığın ilk defa kendisinde bir araya geldiği kişidir. İslamî kaynaklarda Hz. Dâvûd (as)’ın sesinin hem çok güzel hem de çok gür olduğu; Zebûr’u okumaya başladığında kurtların kuşların onu dinlediği, dağların bu sesle yankılandığı rivayet edilmektedir. (Harman, 1994: 21-24)

Kiminüñ nağme-i hûnîne bî-hûş

İdersin vahş u tayrı tutdurur gûş

Hızrî (Belen, 1997: 39/115)

Lâmi’î Çelebi, Hz. Dâvûd (as)’ın nefesiyle inleyen neyden çıkan sesin gönülleri yakıp kavurduğunu dile getirmektedir:

İñledür nâyı dem-i Dâvûd ile

Sîneler pür-dûd ider ol od ile

Lâmi’î Çelebi (Ayan, 1998: 115/117)

⁴⁷² Emre (Bilgin, 1998: 35/59); Kadioğlu Şeyh Mehmed (Sak, 2009: 155/177); Za’îfî (Koçin, 1991: 54/8).

12.4. Hz. Eyyûb (as)

Kur'ân-ı Kerîm'de adı geçen peygamberlerden biridir. Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Eyyûb (as)'a vahiy gönderildiği (Nisâ, 4/163), onun hidayete erdirildiği (En'âm, 6/84) bildirilmekte hastalığına da ayrıntıya girilmeksizin değinilmektedir. (Enbiyâ, 21/83-84; Sâd, 38/41-44)

Hz. Eyyûb (as), takvâ sahibi, yoksullara karşı merhametli, dulları ve yetimleri kollayan, misafire ikram eden, yolcunun yardımına koşan ve Allah Teâlâ'nın verdiği nimetlere şükreden iyi bir insandır.(Harman, 1995: 16-17)

Rivayetlere göre çok zengin olduğu, Şam taraflarında birçok emlâke sahip bulunduğu, Rahme adında bir hanım ve birçok evladı olduğu, kısacası dünya saadetine malik olduğu için Allah onu imtihan etmek istemiştir. Malı ve mülkü elinden gittiği halde o şükretmiştir. Evlatları birer birer ölmüş ama o sabretmiştir. Hastalandığı, vücudunda yaralar açıldığı, hatta yaralarına kurt düştüğü bilinmektedir.

Hz. Yûnus (as)'ı bir balığın karnında yaşatan Allah Teâlâ, Hz. Eyyûb (as)'ın bedenini kurtlara yem etmiştir:

Cism-i sâbirden virüp kirmâna kût
Yûnusuñ kıldı makâmın batn-ı hût

Emre (Bilgin, 1998: 35/61)

Hz. Eyyûb (as) başına gelen bütün sıkıntılara olduğu gibi buna da sabretmiştir. Sonra Allah'ın emriyle ayağını vurduğu yerden fişkırان sudan içip yıkanarak bütün dertlerinden, hastalıklarından, yaralarından kurtulmuştur. Sabır imtihanını kazandığı için Allah da ona yeniden mal, mülk, evlat ve sağlıklı uzun bir ömür vermiştir. (Onay, 2004: 224)

Kimine sâbir oldukda belâña
Şifâ virdüñ yine ol mübtelâña

Hızrî (Belen, 1997: 39/120)

İncelediğimiz tevhidlerde Hz. Eyyûb (as)'la iliği beyitlerin tamamı onun hastalığı, yaralarına kurt düşmesi ve sonradan şifa bulmasıyla ilgilidir.⁴⁷³

⁴⁷³ Edirneli Nazmî (Altun, 2004: 55/13); Kadıoğlu Şeyh Mehmed (Sak, 2009: 155/174); Za'îfi (Koçin, 1991: 54/10).

12.5. Hz. İbrâhim/Halîl/ Halîlu'llâh (as)

Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam'ın müştereken kabul ettiği büyük peygamberdir. Kur'ân-ı Kerîm'de kendisinden en çok söz edilen peygamberlerden biridir. Kaynaklarda yer alan bilgilere göre Hz. İbrâhim (as)'ın babası Âzer, put yapıp satarak geçimini sağlayan bir kişidir. Münecim ve kâhinlerin o sene ülkede doğacak bir erkek çocuğun halkın dinini değiştireceği, Nemrûd'un saltanatına son vereceğini söylemeleri üzerine Nemrûd hamile kadınları bir yere toplamış ve doğacak bütün erkek çocukların öldürülmesini emretmiştir. Âzer İbrâhim'e hamile kalan karısını Kûfe ile Basra arasındaki Ur şehrine götürüp bir mağaraya saklamış, İbrâhim burada doğmuştur. Allah'ın varlığına ve birliğine dair düşünceleri bu mağaradan ayrılışını takip eden günlerde ortaya çıkmıştır. Babasına gördüğü şeylerin ne olduğunu ve bunların bir yaratıcısının bulunup bulunmadığını sormuş, onların bir var edeninin olması gerektiğini düşünmüştür. Yıldızları, ayı ve güneşi görünce her biri için *Rabbim budur* demiş fakat gördükleri kısa sürede batıp gidince, *Ben böyle sönüp batanları sevmem* diyerek bunların hiç birinin ilâh olamayacağını ifade etmiştir.

Hz. İbrâhim (as), cân gözü açık olduğu için Allah Teâlâ'nın varlığını bulabilmiştir. İnsana düşen de Hz. İbrâhim (as) gibi gönül gözüyle Hakk'ı temâşa edebilmektir:

Halîl-âsâ açuben cân gözünü

Temâşa eyle gel cânan yüzünü

Lâmi'î Çelebi (Erkal, 1998: 74/214)

Hz. İbrâhim (as), peygamber olarak seçilip kavmine gönderildiğinde önce babasına daha sonra da kavmine hak dini tebliğ etmişse de olumlu sonuç alamamıştır. Hz. İbrâhim (as), taptıkları putların ne kadar âciz ve işe yaramaz olduğunu kavmine göstermek için bir bayram günü halk şenlik için şehir dışına çıkınca put evine girerek en büyük put dışındaki bütün putları kırmış ve baltayı da o putun boynuna asmıştır. İnsanlar şehre döndüğünde İbrâhim'i sorgulamışlar ancak o boynunda balta asılı olan putun yapmış olabileceğini söylemiştir:

Halîl-i Hak bu remze oldu vâkîf

Aña keşf oldu esrâr-ı mevâkîf

Anuñ-çün bütleri kıldı şikeste

Bu sûret dâmına kalmadı beste

Ahmed Rıdvan (Tavukçu, 2000: 220/53-54)

Bunu üzerine Nemrûd, onu cezalandırmak ve öldürmek için büyük bir ateş yaktırmış ve bir mancınıkla onu ateşe attırmıştır:

Girü İbrâhîme gör n'oldı cefâ

Mancınık ü âteşi menzil aña

Kadioğlu Şeyh Mehmed (Sak, 2009: 155/170)

Ancak Allah'ın sonsuz kudretinin ve lütfunun bir nişanesi olarak ateş İbrâhim'i yakmamış ve bir gül bahçesine dönmüştür:

Kudret u lutfuñı izhâr eyledi

Nârı İbrâhîme gülzâr eyledi

Za'îfî (Koçin, 1991: 53/3)⁴⁷⁴

Hız. İbrâhim (as) kavminden ayrılıp hicret ettikten sonra hiç çocuğu bulunmadığı için Allah'tan sâlih bir evlat istemiş ve onu Allah adına kurban edeceğine dair söz vermiştir. Kendisinin ve eşi Sâre'nin yaşı bir hayli ilerlemiş olmasına rağmen halîm bir evlatla müjdelenmiştir. Daha sonraki günlerde Sâre, kölesi olan Hâcer'i Hız. İbrâhim (as)'a hediye etmiş, Hâcer de Hız. İbrâhim (as)'ın ilk çocuğu olan İsmâil'i dünyaya getirmiştir. Bu sırada Sâre'nin de İshak adlı bir oğlu olmuştur. Allah, Hız. İbrâhim (as)'dan Hâcer ile İsmâil'i Mekke'nin bulunduğu yere götürmesini istemiş, o da bu emri yerine getirmiştir. Hız. İbrâhim (as), İsmâil koşacak çağa geldiğinde onu kurban etmekle imtihan edilmiştir. O bu imtihanı başarmış, Allah da İsmâil'in yerine ona meleklerle bir koç göndermiştir:

Halîle nârı ol itdi gülistân

Ol ihsân itdi İsmâ'île kurbân

Behiştî (Yeniterzi, 2001: 100/15)⁴⁷⁵

Hız. İbrâhim (as) daha sonra Kâbe'nin inşasıyla emrolunmuştur. Bunun için Mekke'ye giden Hız. İbrâhim (as), oğlu İsmâil'le birlikte Beytü'l-Harâm'ı bina etmiş ve haccı ilan etmekle görevlendirilmiştir. (Harman, 2000: 269-272)

⁴⁷⁴ Dükâkinzâde Ahmed Bey (Süzen, 1994: 2/11); Derviş Şemseddîn (Aksoy, 1998: 83/29); Edirneli Nazmî (Altun, 2004: 55/6); Emre (Bilgin, 1998: 35/55); Hızrî (Belen, 1997: 39/121); Zâtî (Armutlu, 1998: 429/94); Üsküplü İshak Çelebi (Çavuşoğlu-Tanyeri, 1989: 18/15).

⁴⁷⁵ Muhîfî (Tataroğlu, 1995: 52/46).

Hız. İbrâhim (as), bütün bu anlatılanların yanında sofrası ve bereketiyle, misafirperverliğiyle ün salmıştır. Onun yürüttüğü tevhid mücadelesi tevhidlerde önemli bir malzeme olmuştur.

Allah Teâlâ'nın lütuf sofrası o kadar geniştir ki bütün insalık âlemi o sofrada doymuştur, hâlâ da doymaktadır. Bu sofradan Hız. Âdem (as)'in nasibine dâne düşerken Hız. İbrâhim (as)'a mercimek düşmüştür:⁴⁷⁶

Süfre-i lutfuñdan oldu sîr mecmû'-ı nüfûs
Buldı Âdem dâne andan hem Halîlu'llâh 'ades
Fazlî (Özkat, 2005: 129/14)⁴⁷⁷

Hız. İbrâhim (as) bazen şiirlerde babasına nispetle İbrâhim-i Âzer adıyla da anılmıştır:

Çün İbrâhîm-i Âzer cânı mest et
Hevâ asnâmını cümle şikest et
Ahmed Rıdvan (Tavukçu, 2000: 220/56)

Rivayetlere göre Hız. İbrâhim (as)'ın kendisiyle mücadele ettiği Nemrûd, İbrahim'e inanmayıp tanrılık iddiasına kalkışınca, Allah Nemrûd'a bir sivrisinek musallat etmiştir. Sinek burnundan beynine girmiş o da bunun ızdırabından kurtulmak için başını tokmaklattığı için en sonunda bu rahatsızlıktan ölmüştür. (Onay, 2004: 279)

Aña tîr atdı çeküp bir hasm emek
Kellesin tağıtdı bir sivrisinek
Za'îfî (Koçin, 1991: 53/6)⁴⁷⁸

12.6. Hız. İdrîs (as)

Kur'ân-ı Kerîm'de adı geçen peygamberlerden biridir. Rivayetlere göre Hız. Âdem(as) ve Hız. Şit (as)'den sonra gelen ilk peygamberdir. Kendisine ilâhî bilgiler içeren otuz sahife indirilmiştir.

⁴⁷⁶ Hız. İbrahim'le mercimek arasındaki ilişki için bkz: Semra Tunç, "Divan Şiirinde Hız. İbrâhîm ve 'Ades (Mercimek) Kıssasına Dâir", Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Merkezi, <http://turkoloji.cu.edu.tr>

⁴⁷⁷ Âhî (Sungur, 1994: 73/8)

⁴⁷⁸ Hızrî (Belen, 1997: 39/121).

İlk defa rakam ve yazı yazıp, elbise diken o olduğu için kâtip ve terzilerin pîri sayılmıştır. Gökler hakkında bilgiye sahip olan ve insanlara tıp konusunda bilgiler veren ilk insan olduğuna inanılmaktadır. (Harman, 2000: 478-480) Bu yüzden şiirlerde ilim sahibi olarak zikredilmektedir:

Kimini ‘ilme iden İdrîs

Kimini cehlle kılan İblîs

Celâlzâde Salih Çelebi (Kütük, 1995: 108/18)⁴⁷⁹

Kur’ân-ı Kerîm’de iki yerde (Meryem, 19/56-57; Enbiyâ, 21/85-86) adı geçen Hz. İdrîs (as)’ın göğe yükseltildiğine inanılmaktadır. Bu durum *Biz onu yüce bir mekâna yükselttik* (Meryem, 19/57) ayetine dayandırılmaktadır. Bu makam cennet olarak da kabul edilebilir:

Hudânuñ zikri olursa kelâmuñ

Ola İdrîs-veş cennet makâmuñ

Zâtî (Armutlu, 1998: 420/4)⁴⁸⁰

12.7. Hz. İsa/Mesih (as)

Kur’ân-ı Kerîm’de adı geçen ve kendisine semâvî kitaplardan biri olan İncil’in verildiği peygamberdir. Hz. İsa (as) gerek Hıristiyanlıkta gerekse İslam’da hem İsa hem de Mesih olarak adlandırılmaktadır:

Zülâliñden cemâli hızzı hurrem

Şimâliñden Mesihüñ rûhı pür-dem

Lâmi‘î Çelebi (Erkal, 1998: 71/157)

Kur’ân-ı Kerîm’de ayrıca Meryem’in oğlu olması hasebiyle *İbn-i Meryem* olarak da geçmektedir:

Nizâm-ı ‘âlem ü terkîb-i âdem

Eger Mûsî vü ‘İsa ibn-i Meryem

Yemînî (Tepeli, 2002: 100/7)

Meryem, ailesinden ayrılarak kendisine tahsis edilen yerde yaşarken Allah Teâlâ, Cebrâil meleğini insan şeklinde onun yanına göndermiştir ve ona bir erkek çocuk bağışlayacağını müjdelemiştir. Cebrâil (as), Meryem’e ruh üflemiş ve Meryem

⁴⁷⁹ Muhîti (Tataroğlu, 1995: 51/45).

⁴⁸⁰ Hızrî (Belen, 1997: 39/119).

kendisine hiçbir erkek eli değmediği halde İsâ'ya hamile kalmıştır. İsâ'yı dünyaya getirdikten sonra kavminin yanına dönmüş, kavmi de onun gayri meşru bir çocuk dünyaya getirdiğini düşünerek Meryem'i iffetsiz ilan etmiştir. Bunun üzerine beşikteki İsâ Allah'ın izniyle dile gelmiş ve Allah'ın kulu ve elçisi olduğunu söylemiştir.

Allah Teâlâ Hz. Âdem (as)'ı kara topraktan yarattığı gibi Hz. İsâ (as)'ı da bir nefesten yaratmıştır:

Bir nefesden yaratdı 'İsâyı

Kara toprakdan ehl-i esmâyı

İbrâhim Şânî-i Lârendevî (Alparslan, 2007: 94/85)

Kâinatı yoktan var eden Allah Teâlâ, bir çocuğun babasız dünyaya gelmesine ve o çocuğun daha beşikteyken konuşabilmesine elbette kâdirdir:

Bî-peder ferzend peydâ eyler ol

Hem beşikde tıflı gûyâ eyler ol

Edimeli Nazmî (Altun, 2004: 57/30)⁴⁸¹

Hz. İsâ (as)'ın bundan başka pek çok mucizesi vardır. Çamurdan yaptığı kuş şekline üfleyip ona can vermesi, doğuştan kör ve alacalıyı iyileştirmesi, ölüleri diriltmesi, evlerde yenen ve biriktirilen şeyleri haber vermesi, kendisine semadan sofraya indirilmesi bunlardan bazılarıdır. (Harman, 2000: 469-471)

Şair Emre, aşağıdaki beytinde Hz. İsâ (as)'ın nice yıllık ölüleri diriltebildiğini ve pek çok dermansız dertleri iyileştirebildiğini belirtmektedir:

Niçe yıllık mürdeye ol cân virür

Derd-i bî-dermâna ol dermân virür

Emre (Bilgin, 1998: 36/71-72)⁴⁸²

Behîştî ise Hz. İsâ (as)'ın nefesinin ölüleri dirilttiği gibi Allah kelâmı olan Kur'ân-ı Kerîm'in de Hak âşıklarının ruhuna dinginlik verdiğini dile getirmektedir:

'Uşşâkuñ ider cânını âsûde kelâmuñ

San mürdeleri zinde kılur nefha-i 'İsâ

Behîştî (Aydemir, 2000: 173/8)

⁴⁸¹ Emre (Bilgin, 1998: 36/71); Za'îfî (Koçin, 1991: 56/24).

⁴⁸² Hızrî (Belen, 1997: 40/126); Lâmi'î Çelebi (Erkal, 1998: 74/232).

Lâmi'î Çelebi'ye göre insanların ruhundaki bu dirilişi seher vakti söylenen *kelime-i tevhid*ler sağlar:

Dem-i 'Îsâ gibi bağışlar cân

Seher-i *lâ ilâhe illa'llâh*

Lâmi'î Çelebi (Burmaoğlu, 1983: 85/37)

Elbette Hz. Îsâ (as)'ın bu mucizeleri Allah Teâlâ'nın izni ve lütfuyudur. Yoksa Hz. Îsâ (As) da diğer peygamberler gibi bir insandır. Allah'ın izni olmaksızın bunları yapabilmesi mümkün değildir:

Urmasa senüñ lutf-ı latîfüñden eger dem

Cân virmez idi mürdelere Hazret-i 'Îsâ

Fazlî (Özkat, 2005: 130/6)⁴⁸³

Hz. Îsâ (as) kendisinden sonra Hz. Peygamber (sav)'in geleceğini de müjdelemiştir. Bu durum Kur'ân-ı Kerim'de de belirtilmektedir. (Sâf, 61/6)

Bütün üstün özelliklerine rağmen bir insan ve bir kul olan Hz. Îsâ (as), peygamberliğini ilan ettikten sonra Yahudiler tarafından dışlanmış ve zulüm görmüştür. Bu yüzden onlardan kaçıp gizlenmek zorunda kalmıştır:

Girü 'Îsâya nazar kıl iy hired

Ne kadar kaçdı cehûdlardan o merd

Kadioğlu Şeyh Mehmed (Sak, 2009: 155/181)

Daha sonra çarmlıha gerilerek öldürüldüğü iddia edilse de Kur'ân-ı Kerîm bunu yalanlamaktadır ve onun öldürülmediğini aksine göğe yükseltildiğini bize bildirmektedir.(Nisâ, 4/157-158)

Her kimseye kim ire senüñ lutf-ı latîfüñ

Menzil-gehi eflâk ola mânend-i Mesîhâ

Fazlî (Özkat, 2005: 130/12)

Hz. Îsâ (as)'ın diğer insanlar gibi ölmeyip göğe yükseltilmesini Allah Teâlâ'nın ruhundan ruh üflenmesine bağlayan şâir, belki de onun bu yüzden daima diri kalabildiğini ifade etmektedir:

'Îsâya irdi nefha-i rûhuñ fütûhınuñ

Bir şemmesi 'aceb mi ki hayy olsa dâyimâ

⁴⁸³ Şâhî (Kılıç, 1999: 2/4).

Üsküplü İshak Çelebi (Çavuşoğlu-Tanyeri, 1989: 18/16)

Ayrıca hiç evlenmediği için *ehl-i tecrîd* diye adlandırılan Hz. İsâ (as), dünya malından hiçbir şeye sahip olmadığı için tam bir tecerrüd örneği kabul edilmiştir:

Neden oldu Mesîhe bu tecrîd

Ne için nagme-sâz ola Nâhid

Gelibolulu Âlî (Sabuncu, 1983: [?]/30)

Buna rağmen semaya yükseltilirken yakasında unuttuğu bir iğneden dolayı dördüncü felekteki güneş semasında kalmıştır. (Onay, 2004: 284)

Gördi çün ‘İsâya sûzendür be-hem

Bahye urdı yüzine ol lâ-cerem

Za‘îfî (Akalm, 2001: 489/20)⁴⁸⁴

Şair felekteki yıldızları tasvir ettiği bölümde ayla güneşten bahsederken güneşin Hz. İsâ (as) ile aynı semada bulunduğunu; bu yüzden iki samimi arkadaş olduklarını dile getirmektedir:

Ay u gün tahvîlinüñ aslı nedür

Bunlaruñ geh faslı geh vaslı nedür

Biri bu süfle felekde hûşe-çîn

Ol biri ‘İsâ ilendür hem-nişîn

Şükrî-i Bitlisî (Argunşah, 1997: 48/30-31)⁴⁸⁵

12.8. Hz. İsmâil (as)

Kur’ân-ı Kerîm’de adı geçen peygamberlerden biridir ve Hz. İbrâhim (as)’ın oğlu, Hz. Peygamber (sav)’in atasıdır. Annesi Hâcer’dir. Hz. İsmâil (as), babası İbrâhim’in yaşlılık döneminde bir duası neticesinde dünyaya gelmiş, çok küçükken Allah’ın emri ile Kâbe’nin bulunduğu yere bırakılmıştır. Babasının daha önce Allah’a verdiği sözden dolayı kurban edilmesi gerekmiş ve İsmâil bu durumu büyük bir teslimiyetle karşılamıştır. Ancak Allah Teâlâ Hz. İbrâhim (as)’a melekleriyle bir koç göndermiş ve İsmâil kurban edilmekten kurtulmuştur.

⁴⁸⁴ Kadioğlu Şeyh Mehmed (Sak, 2009: 145/15); Lâmi‘î Çelebi (Erkal, 1998: 71/153).

⁴⁸⁵ Sehâbî (Bayak, [?]: 9/4)

Hz. İsmâil (as), incelediğimiz tevhidlerin tamamında bu olayla birlikte anılmıştır. Onun Allah'tan gelen karara razı olup kurban edilmeyi kabul etmesi, teslimiyetini göstermesi açısından oldukça önemlidir:

Girü İsmâ'îli gör virdi rızâ

Nefsini kurbân ide pîş-i Hudâ

Kadioğlu Şeyh Mehmed (Sak, 2009: 155/171)⁴⁸⁶

Daha sonraki yıllarda Kâbe'nin inşasında babası Hz. İbrâhim (as) ile birlikte çalışmıştır. Vefat ettiğinde annesinin Hicr'deki kabrinin yanına defnedilmiştir.(Harman, 2001: 76-80)

12.9. Hz. Lokmân (as)

Kur'ân-ı Kerîm'de kendisine hikmet verildiği bildirilen ancak peygamberliği tartışmalı bir din büyüğüdür. Kur'ân-ı Kerîm'de Lokmân adını taşıyan bir sure bulunmaktadır. Bu surede Lokmân'a hikmet verildiği bildirilmekte ve oğluna hitaben iman, ibadet, ahlak ve görgü kurallarına dair öğütleri aktarılmaktadır. Lokmân'a verilen hikmetin ilim, üstün kavrama yeteneği, isabetli söz ve davranış, ilim-amel uygunluğu, din konusunda derin bilgi olduğu belirtilmektedir.

Hem suffe-i ehl-i safâ hem kible-i ehl-i vefâ

Hem sâkin-i dâru'ş-şifâ hem hikmet-i Lokmân durur

Muhîti (Tataroğlu, 1995: 49/31)

Halk arasında değişik kişiliklerle karşımıza çıkan Hz. Lokmân (as), diğer özellikleri yanında hekimliğin atası olarak da tanınmış, onun bütün bitkilerin özünü bildiği söylenmiş ve kendisinden dertlere şifâ olacak reçeteler ve formüller nakledilmiştir.(Harman, 2003: 205-206)

Edebiyatımızda da Hz. Lokmân (as)'ın tabip özelliği ön plana çıkmıştır. Bunun sebebi, hakîm kelimesinin halk ağzında hekîme dönüşmesi ve eski dönemlerde felsefenin tıp dâhil olmak üzere devrin belli başlı ilimlerini de içine almasıyla olmuştur. (Bayat, 2000: 4-6)

Olıgör fenn-i hikmet içre Lokman

Ki ma'niñ terkiyinden kût ala can

⁴⁸⁶ Behiştî (Yeniterzi, 2001: 100/15); Hızrî (Belen, 1997: 39/122); Muhîti (Tataroğlu, 1995: 52/46).

Hızrî (Belen, 1997: 35/60)

12.10. Hz. Mûsâ (as)

İsrâiloğullarına gönderilen ve kendisine Tevrat indirilen peygamberdir. Kur'ân-ı Kerîm'de ve hadislerde geçen peygamberler arasında kendisinden en çok söz edilenidir. Bütün peygamberler gibi âleme nizam getirmek; insanlar arasında ilâhî düzeni sağlamak için gönderilmiştir:

Nizâm-ı 'âlem ü terkîb-i âdem

Eger Mûsî vü 'Îsâ ibn-i Meryem

Yemînî (Tepeli, 2002: 100/7)

İslâmî kaynaklara göre Hz. Mûsâ (as) dünyaya gelmeden önce Firavun bir rüya görmüş ve bu rüya kâhinler tarafından İsrailoğulları içinden doğacak bir çocuğun saltanatı ele geçireceği, düzeni bozacağı ve dini değiştireceği şeklinde yorumlanmıştır. Bunun üzerine Firavun, İsrailoğulları'ndan doğan her erkek çocuğun öldürülmesini emretmiştir. Hz. Mûsâ (as) böyle yasak bir yılda doğmuştur. Mûsâ dünyaya geldiğinde annesine çocuğu emzirmesi, bir sandığa koyup nehre bırakması bildirilmiştir. Annesi kendisinden isteneni yapmış ve Mûsâ'nın ablasına da kardeşini gözetlemesini söylemiştir. Firavun'un karısı Âsiye, onu nehir kenarında bulmuş ve evlat edinmiştir. Ancak Mûsâ hiçbir kadını sütanne olarak kabul etmeyince en son kendi annesi ona sütannelik etmiştir.

Böylelikle Allah Teâlâ sonsuz kudretiyle varlığını inkâr eden hatta tanrılık iddiasında bulunan Firavun'u peygamberine dadı tayin etmiştir:

Girü Mûsâyâ nazar kıl gör ki 'ahd

Dâye Fir'avn oldı vü tâbût-ı mehd

Kadioğlu Şeyh Mehmed (Sak, 2009: 155/176)

Firavun'un sarayında yetişen Mûsâ, bir Mısırlı ile kavga eden İbrânî'ye yardım ederken Mısırlı'nın ölümüne sebep olmuştur. Kendisinin öldürüleceğini haber alınca Medyen'e kaçmıştır. Mûsâ burada Şuayb'ın kızlarından biriyle evlenmiş ve on yıl kalmıştır.

Ailesiyle Mısır'a dönerken Tûr dağında bir ateş görmüştür. Yolu sormak ve bu ateşten bir parça almak için yaklaştığında vadinin sağ yamacından gelen bir sesle kendisine ayakkabılarını çıkarması emredilmiş ve peygamber olarak seçildiği

bildirilmiştir. Allah'ın kendisiyle konuşmasından dolayı Hz. Mûsâ (as)'a Kelîm ya da Kelîmullâh da denmektedir:

Dıraht-ı 'ışkdan 'arz itdi dîdâr

Kelîme vâdî-i Eymendeki nâr

Zâtî (Armutlu, 1998: 425/50)

Hz. Mûsâ (as)'ın burada gördüğü ateş bir ağaçtan yayılmakta ve Allah Teâlâ nuruyla kendisine oradan seslenmekteydi. Aşağıdaki beyitte *diraht-ı mûsevî* ifadesiyle bu ağaca işaret edilmektedir:

Dıraht-ı mûsevî olup vucûdı

Ruhında berk urur nur-ı şehûdı

Lâmi'î Çelebi (Erkal, 1998: 78/306)

Âhî'ye göre bu ateş Allah Teâlâ'nın celâlinin çok küçük bir tecellisidir:

Nâr-ı Mûsâdur celâlûñ şemmesinden bir eser

Nûr-ı Ahmeddür cemâlûñ pertevinden muktebes

Âhî (Sungur, 1994: 72/4)

Taşlıcalı Yahyâ ise Tûr dağındaki ağacı nurlara boğan Allah Teâlâ'nın, emir buyurduğunda bütün yeryüzünü ma'mur edeceğini dile getirmektedir:

Emri ile yer yüzi ma'mûr olur

Tûr-ı şecer garka-i envâr olur

Taşlıcalı Yahyâ (Kayabaşı, 1991: 22/228)⁴⁸⁷

Tûr dağında Hz. Mûsâ (as)'a asâ ve beyaz el (yed-i beyzâ) mucizeleri verilmiştir. Bütün peygamberlere verilen mucizeler gibi Hz. Mûsâ (as)'a verilen bu mucizeler de Allah Teâlâ'nın kudretinin ve lütfunun bir nişanesidir. Zira o dilemese bunların olabilmesi mümkün değildir:

Mûsâ ile ger lutfuñ eli olmasa hem-dest

Göstermege kâdir mi olurdu yed-i beyzâ

Şâhî (Kılıç, 1999: 2/3)

Kime zecrider kimine dil-küşâ

Ahmede seyf virdi Mûsâya 'asâ

Derviş Şemseddîn (Aksoy, 1998: 83/33)

⁴⁸⁷ Şemseddîn-i Sivâsî (Hasırcı, 2001: 4/50).

Daha sonra Mısır'a gidip Firavun'a Allah Teâlâ'nın elçisi olduğunu söylemiş ve kendisine inanması için ona asâ ve beyaz el mucizelerini göstermiştir. Bunun üzerine Firavun, Mısır'ın önde gelen sihirbazlarını toplamış, onlarda en büyük sihirlerini yapmalarını istemiştir. Ancak Hz. Mûsâ (as)'ın asâsı sihirbazların yaptıklarını yutmuştur.

Hz. Mûsâ (as)'ın elindeki asanın bir anda ejderhaya dönüşüvermesi onun Allah Teâlâ'nın kemâl-i kudretine dayanmış olmasındandır. Çünkü Allah sonsuz ilim ve kudret sahibidir:

Sun‘-ı kemâl-i kudretüñe ittikâ ile

Mûsî ‘asâsın eyledi bir demde ejdehâ

Üsküplü İshak Çelebi (Çavuşoğlu-Tanyeri, 1989: 18/13)⁴⁸⁸

Bu durumu mecâzî olarak ele alan Lâmi'î Çelebi ise can Mûsâ'sının elindeki asânın nefis Firavun'una karşı bir ejderhaya dönüşmesi gerektiğini dile getirmektedir:

Yedinde Mûsi-i cânun ‘asâdur

Veli Firavn-i nefse ejdehâdur

Lâmi'î Çelebi (Erkal, 1998: 69/72)

Fuzûlî tevhidinde yer alan aşağıdaki beyitte bu mucizeye telmihte bulunmuş ve suyun üzerine yansıyan akisleri sihirbazların iplerine, serviyi de Hz. Mûsâ (as)'a benzetmiştir. Hz. Mûsâ (as) elinden asâsını bıraktığında ejderhaya dönüşüp sihirbazların yaptıklarını yuttuysa servinin su yüzeyindeki aksisi de diğer akisleri yutmuştur:

Hibâl-i sihre dönüp cümbüş-i cedâvil-i âb

Kelîm-i serv ana aksden bıraktı asâ

Fuzûlî (Akyüz ve diğ., 2000: 25/36)

Hz. Mûsâ (as) başka mucizeler de göstermiş olmasına rağmen Firavun küfründe ısrar etmiştir. Bir gece vakti Hz. Mûsâ (as)'a yola çıkması emredilmiş, Firavun ve adamları da onların peşine düşmüştür. Hz. Mûsâ (as) asâsı ile denize vurmuş ve deniz yarılmıştır. İsrâiloğulları denizi geçtiği halde Firavun ve askerleri

⁴⁸⁸ Fuzûlî (Akyüz ve diğ., 2000: 131/3); Hızrî (Belen, 1997: 40/125); Kadioğlu Şeyh Mehmed (Sak, 2009: 146/29); Lâmi'î Çelebi (Erkal, 1998: 69/72); Za'îfi (Akalm, 2001: 490/34).

burada boğulmuştur. Çünkü Allah Teâlâ'nın düşmanlarının yokluk denizindeki yeri ateştir; kurtuluş denizinde ise Allah peygamberine esenlik bahşeder:

Bahr-i fenâda düşmanuñuñ yeri od olur

Melkâ olur Kelîmüñe fevz [ü] necât-ı yem

Üsküplü İshak Çelebi (Çavuşoğlu-Tanyeri, 1989: 20/7)

İsrâiloğulları denizi geçtikten sonra Hz. Mûsâ (as)'ın önderliğinde Tûr dağına gelmişler, belli bir süreliğine dağa çağrılan Mûsâ'nın yerine kavminin başında Hârûn kalmıştır. Burada Hz. Mûsâ (as) Rabbini görmek istemiş ancak Allah Teâlâ önce dağa tecelli edeceğini, eğer o buna dayanırsa kendisine görüneceğini bildirmiştir. Ancak dağ, Allah'ın tecellisiyle paramparça olmuştur:

Zâtını görmek istedi Mûsâ

*Lenterâni*⁴⁸⁹ diyü irişdi nidâ

Taşlıcalı Yahya (Yoldaş, 1993: 80/59)⁴⁹⁰

Hz. Mûsâ (as)'a burada ilâhî emrileri ihtiva eden levhalar verilmiş ancak Tûr'dan dönüşte kavminin bir buzağıya taptığını görünce öfkelenip levhaları yere atıp kırmıştır. Bunun üzerine kavmi pişman olmuş ve tevbe etmiştir. Nihayet Mûsâ kavminden kendilerine vaad edilen topraklara girmelerini istemiş ancak onlar bunu kabul etmeyince çölde kırk yıl yaşamaya mahkûm edilmişlerdir.(Harman, 2006: 210-212)

Allah her türlü faydadan ve zarardan beridir. Hiçbir şey O'na zarar veremeyeceği gibi hiçbir şeyin faydası dokunmaz. Zira Allah Teâlâ'nın bunlara ihtiyacı yoktur. O Ganî'dir ve herşeyden müstağnidir. Bu yüzden şair Hz. Mûsâ (as)'ın faydasından da Firavun'un zararından da Allah'ın beri olduğunu belirtmiştir:

Ne ki Mûsâdan olursuñ sûd-mend

Ne saña Fir'avnden irer gezend

Kadioğlu Şeyh Mehmed (Sak, 2009: 156/189)

12.11. Hz. Nûh (as)

Büyük peygamberler arasında sayılan, kendisine inanmayan kavmi tûfan ile helâk edilen peygamberdir.

⁴⁸⁹ "...Sen beni asla göremezsin..." (A'râf, 7/143)

⁴⁹⁰ Şemseddîn-i Sivâsî (Hasırcı, 2001: 4/50); Hızrî (Belen, 1997: 35/61).

Rivayete göre insanlar Hz. Nûh (as)'a kadar tevhid inancıyla yaşamış, putperestlik ilk defa onun kavmiyle ortaya çıkmıştır. İyilikleriyle bilinen bazı kişilerin ölümlerinin ardından heykelleri yapılmış, daha sonra insanlar onları Allah ile kendi aralarında aracı olarak birer tapınma objesi yapmışlardır.

Hz. Nûh (as), kavmini putperestlikten uzaklaştırıp tevhid inancına döndürmek için yıllarca uğraşmıştır. Ancak yoldan çıkmış, çok zalim ve azgın kavmi ona inanmamıştır. Uzun mücadeleler sonucunda kavminin putperestlikten vazgeçmediğini gören Hz. Nûh (as), inanmayanları cezalandırması için Allah Teâlâ'ya dua etmiştir. Allah Hz. Nûh (as)'ın duasını kabul etmiş ve inkârcı kavminin tufanla helâk edileceğini, kendisinin ve inananların kurtulacağını bildirerek bir gemi yapmasını istemiştir. Gemi inşa edilirken Hz. Nûh (as)'ın kavmi, kendisiyle alay etmiştir. Geminin inşası bitince her hayvan türünden birer çift ve iman edenler gemiye bindirilmiştir. Hz. Nûh (as)'a iman edenler kurtulurken, eşi ve oğlu inanmayanlarla birlikte boğulmuştur. (Harman, 2007: 226-227)

Hz. Nûh (as), incelediğimiz tevhidlerde geçtiği yerlerin sadece birinde kavmine ettiği beddua ele alınmıştır:

Kiminûñ bed-du'âsından muhakkak

Zemîn ehlini ğarka virdüñ el-hâk

Hızrî (Belen, 1997: 39/117)

Diğer beyitlerin tamamında Allah Teâlâ'nın Nûh kavmine gönderdiği tufan, Allah'ın lütuf ve merhametiyle inananları bir gemi vasıtasıyla bu tufandan kurtarması konu edilmiştir:

Musahhar eyledi tûfânı Nûha

Beden kıldı hisâr-ı çarhı rûha

Behiştî (Yeniterzi, 2001: 100/13)⁴⁹¹

12.12. Hz. Sâlih (as)

Kur'ân-ı Kerîm'de Semûd kavmine gönderildiği bildirilen peygamberdir. Kavminin en itibarlı ailesine mensup olduğu rivayet edilen Hz. Sâlih (as), kendi

⁴⁹¹ Edirneli Nazmî (Altun, 2004: 55/4); Emîrî (Çöm, 2001: 70/72); Emre (Bilgin, 1998: 35/53,58); Muhîtî (Tataroğlu, 1995: 52/47); Za'îfî (Koçin, 1991: 53/2); Zâtî (Armutlu, 1998: 426/67).

milleti arasında güvenilir, hastaları ziyaret eden, zayıfları ve yoksulları gözeten, hayırlı işlerle uğraşan biri olarak tanınmaktadır.

Dağları oyup sağlam evler inşaa eden Semûd kavmi, başlangıçta tevhid inancına sahip olmasına rağmen zamanla putlara tapmaya ve peygamberleri yalanlamaya başlamışlardır. Bunu üzerine Allah Hz. Sâlih (as)'ı onlara peygamber olarak görevlendirmiştir. Önceki peygamberlerde görüldüğü gibi kavminden küçük bir topluluk Hz. Sâlih (as)'a iman ederken çoğunluk onun peygamberliğini inkâr etmiştir. Hz. Sâlih (as)'ın tebliğinde ısrar etmesi üzerine ondan peygamberliğini doğrulayıcı bir mucize getirmesini istemişlerdir. Hz. Sâlih (as) de onlara apaçık bir mucize olarak sert bir kayadan canlı olarak çıkan, bütün bir kavmin tükettiği kadar su içip aynı miktarda süt veren dişi bir deve getirmiştir.

Hz. Sâlih (as), tevhidlerde sadece bu mucize dolayısıyla anılmıştır. Allah Teâlâ'nın tartışılmaz olan güç ve kudretinin büyüklüğü peygamberlerine verdiği apaçık görülmektedir. Taştan bir deve çıkarması da O'nun için hiç de zor değildir. Zira her şeyi yoktan var edendir:

Hiç anîñ fermânına olmaz cedel

Sâlihe taşdan virür çünkim cemel

Derviş Şemseddîn (Aksoy, 1998: 83/32)⁴⁹²

Hz. Sâlih (as), bu deveye zarar verdikleri takdirde ilâhî azabın üzerlerine ineceğine dair onları uyarmıştır. Ancak Semûd kavmi deveyi parçalamış; Allah da onları korkunç bir gürültü ve yıldırımların ardından gelen şiddetli bir sarsıntı ile onları helak etmiştir. Bunun üzerine Hz. Sâlih (as)'ın kendisine inanan toplulukla birlikte Mekke'ye göç ettiği nakledilmektedir.(Güç, 2009: 32-33)

12.13. Hz. Süleymân (as)

Hz. Dâvûd (as)'ın oğlu ve İsrâiloğulları'na gönderilen peygamberlerden biridir. Aynı zamanda hükümdardır. Kur'ân-ı Kerîm'de kendisinden övgüyle bahsedilen Hz. Süleymân (as), küçük yaşta babasının yerine tahta geçmiştir. Allah Teâlâ, Hz. Süleymân (as)'a pek çok üstün özellikler vermiş, emrine de *rüzgârı, bina*

⁴⁹² Edirneli Nazmî (Altun, 2004: 55/10); Emre (Bilgin, 1998: 35/58); Za'îfî (Koçin, 1991: 54/7).

kuran ve dalgıçlık yapan şeytanları, demir halkalarla bağlı diğer yaratıkları(Sâd, 38/36-38) vermiştir.

Hem bir ülkenin hükümdarı hem de pek çok varlığın kendi emrine verildiği bir peygamber olan Hz. Süleymân (as)'ın bazen tahtını rüzgâra emrederek istediği yere naklettirdiği rivayet edilmektedir:

Kiminüñ merkebini bâd kılduñ
Cihân halkına ehl-i dâd kılduñ

Hızrî (Belen, 1997:39/116)⁴⁹³

Ayrıca Hz. Süleymân (as)'a kuşdili öğretilmiştir ki emrinde içinde hüdhüdün de bulunduğu kuşlardan oluşan bir ordusu vardır. Kendisine başka hayvanların dili de öğretilen Hz. Süleymân (as), bir gün ordusuyla birlikte karınca vadisine geldiğinde bir karıncanın diğerlerini uyardığını ve ordu tarafından ezilmemeleri için yuvalarına girmelerini istediğini duymuş ve Allah Teâlâ'ya şükretmiştir. (Neml, 27/17-19) Şairler Hz. Süleymân (as)'la karınca arasında geçen kıssalara farklı açılarla yer vermişlerdir.

Küçücük bir karıncaya konuşma özelliği veren Allah Teâlâ, Hz. Süleymân (as)'a da onu anlama lütfu bağışlamıştır:

Mûrı şöyle kâle kâbil eyledüñ
Kim Süleymâna mukâbil eyledüñ

Üsküplü Atâ (Aksoyak, 2006: 96/10)⁴⁹⁴

Bir katre ummânı nasıl anlayamazsa küçücük bir karınca da Süleymân'ın kim olduğunu bilemez:

Añlamaz katre bahr-ı ‘ummânı
Ne bilür mûrçe Süleymânı

İbrâhim Şânî-i Lârendevî (Alparslan, 2007: 98/138)⁴⁹⁵

Hz. Süleymân (as) ile karınca arasında ne kadar fark olursa olsun Allah Teâlâ'nın adaleti tecelli ettiği zaman lütuf kapısında ikisi de Allah için eşittir. Hak sahibi kimse hakkını alır. Çünkü Allah mutlak adalet sahibidir:

⁴⁹³ Derviş Şemseddîn (Aksoy, 1998: 84/39); Şemseddîn-i Sivâsî (Özaşık, 2004: 8/67).

⁴⁹⁴ Kadioğlu Şeyh Mehmed (Sak, 2009: 146/28); Nihânî (Yakşı, 1993: 25/10); Za'îfi (Akalın, 2001: 490/32).

⁴⁹⁵ Hızrî (Belen, 1997:34/46).

Bir olur eyleyicek ‘adli zuhûr

Der-i lûtfunda Süleymân ile mûr

Hakânî Mehmed Bey (Pala, 2002: 36/27)

Şair, kendisini karıncaya eş tutmuş ve ancak bir küçük karınca gibi Allah Teâlâ’yı övdiğini, bunun yetmeceğini zira Hz. Süleymân (as)’ın bile Allah Teâlâ’yı hamd ve senâ ederken yorulduğunu, yetersiz kaldığını dile getirmektedir:

İde bilem mi kemâl-i hamdûnı ben mûrçe

Kim Süleymânlar senûñ medhûñde bulmuşdur kelâl

Lâmi‘î Çelebi (Burmaoğlu, 1983: 86/72)

Hz. Süleymân (as)’la karınca arasında geçen olaylardan biri de karıncanın azim ve gayretini gösteren hikâyedir. Ferîdüddîn Attâr’ın İlâhinâme’sinde geçen bu kıssaya göre Hz. Süleymân (as) bir gün yolda giderken bir grup karıncayla karşılaşır. Hepsi Hz. Süleymân (as)’a saygı göstermek için toplanırken biri gelmez. Yuvasının önündeki toprak tepeyi düzeltmek için alışmaya devam eder. Hz. Süleymân (as) onun küçük haliyle bu işi yapamayacağını iddia edince karınca, bunun ancak aşkla yapılabileceğini, yapamasa da bu uğurda öleceğini dile getirmiştir. Hikâyenin sonunda Attâr, karıncanın belinde gayret kemeri bağlı olduğunu, hor görülmemesi gerektiğinin ve aşkla her işin başarılabiliceği öğüdünü vermektedir. (Feridüddîn Attâr, 2011: 73-74) Şairler bu olaya telmihte bulunmuşlar ve karıncanın beline gayret kemerini takanın da Hz. Süleymân (as)’la konuşmalarını sağlayanın da Allah Teâlâ olduğunu dile getirmişlerdir:

Mû-miyân-ı mûra bağladı kemer

Hem zebân itdi Süleymâna meger

Kadioğlu Şeyh Mehmed (Sak, 2009: 145/13)⁴⁹⁶

Hz. Süleymân (as)’ın, kendisine itaat eden cinlerden ve insanlardan oluşan bir ordusu vardır. Bu ordu sayesinde hâkimiyeti altına aldığı bölgeleri muhteşem bir saraydan yönetmiştir. Hz. Süleymân (as)’a bu gücü ve kudreti veren elbette Allah Teâlâ’dır. Çünkü o dilemeden bir şeyin olabilmesi mümkün değildir:

Hem Süleymâna virüp kadr-i refî‘

İns ü cîni itdi emrine mutî‘

⁴⁹⁶ Za‘îfî (Akalın, 2001: 489/18).

Edirneli Nazmî (Altun, 2004: 55/12)⁴⁹⁷

Rivayetlere göre Hz. Süleymân (as), mührünün de üzerinde kazılı olduğu bir yüzüğe sahiptir. Bu yüzük sayesinde bütün mahlûkatı emri altına almıştır. Şâyet Allah Teâlâ Hz. Süleymân (as)'a bu yüzüğü vermeseydi, onca mahlukât ona boyun eğer miydi?

Ger Süleymâna o virmese nigîn
Râm olur mıydı aña ehl-i zemîn

Emre (Bilgin, 1998: 35/60)⁴⁹⁸

Bir gün bu yüzüğü bir cin ele geçirmiş ve kısa bir süre de olsa Hz. Süleymân (as)'ın tahtına geçmiştir. Bu yüzden *yüzük kimdeyse Süleymân odur* sözü halk arasında mesel olmuştur:

Dîve aldurduñ Süleymân tahtını
Yile virdüñ rahtını vü tahtını

Üsküplü Atâ (Aksoyak, 2006: 96/11)⁴⁹⁹

Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Süleymân (as)'ın atları da sözkonusu edilmiştir. (Sa'd, 38/31-33) Rivayete göre Hz. Süleymân (as), sefer hazırlığı esnasında malzemeleri kontrol etmiş, daha sonra atları incelemiş, fakat bu uzun sürmüş ve ikinci namazı vakti geçmiştir. Duruma üzülen Hz. Süleymân (as), atların kendisini zikirten alıkoyduğunu söyleyerek getirilmelerini istemiştir. At sevgisini kalbinden tamamen atmak için onların bacaklarını ve boyunlarını kestirmiştir. Tartışılan bir rivayet olsa da şair, Hz. Süleymân (as) gibi bir ruha sahip olup en kıymetli atları dahi Allah yolunda feda edebilmek gerektiğini vurgulamaktadır:

Gerek bir rûh Süleymân-veş sıfâtı
Fidâ ide yolında sâfinâtı

Şemseddîn-i Sivâsî (Özaşık, 2004: 6/27)

Hz. Süleymân (as)'ın peygamberliği döneminde Sebe melikesi Belkıs'a onu Allah'a teslim olmaya davet eden bir mektup göndermiştir. Melike mektuba karşılık olarak Hz. Süleymân (as)'a hediyeler göndermiş ancak hediyelerin kendisine geri

⁴⁹⁷ Yemînî (Tepeli, 2002: 99/17).

⁴⁹⁸ Za'îfî (Koçin, 1991: 54/9).

⁴⁹⁹ Kadioğlu Şeyh Mehmed (Sak, 2009: 155/178); Za'îfî (Akalın, 2001: 490/33).

gelmesi üzerine Hz. Süleymân (as)'ı sarayında ziyarete gitmiş ve orada Allah'a iman etmiştir.

Keyvân u Cercîsdür hem Şît ü hem İdrîs durur

Hem hüdhüd ü Belkıs durur hem mûr u Süleymân durur

Muhîfî (Tataroğlu, 1995: 51/45)

Hz. Süleymân (as), asâsına dayalı vaziyette iken vefat etmiştir. O sırada emrinde çalışan cinler ancak ağaç kurdu asâyı yiyip de Hz. Süleymân (as) yere düşünce onun öldüğünü anlamışlardır.(Harman, 2010: 59-60)

12.14. Hz. Şît (as)

Hz. Âdem (as)'ın üçüncü oğludur. İslamî kaynaklara göre Hâbil'in karşılığında Allah Teâlâ'nın Hz. Âdem (as)'a bir bağışı olarak kabul edildiği için Hz. Şît (as)'a *Hibetullah* adı verilmiştir. Kendisine verilen suhufta hikmetten, bazı ilim ve sanatlardan bahsedildiği nakledilmektedir.

Hz. Âdem (as)'ın çocukları arasında Hâbil'in zürriyeti olmadığı, Kâbil'in zürriyeti de Nûh tufanında ortadan kalktığı için insanlığın Hz. Âdem (as)'dan sonraki ikinci atası Hz. Şît (as) kabul edilmektedir. (Gündüz, 2010: 214-215)

Keyvân u Cercîsdür hem Şît ü hem İdrîs durur

Hem hüdhüd ü Belkıs durur hem mûr u Süleymân durur

Muhîfî (Tataroğlu, 1995: 51/45)

12.15. Hz. Yahyâ (as)

Hz. Zekeriyâ (as)'ın oğludur. Çok genç yaşta kendisine peygamberlik verilmiştir. Meryem'in amcasının oğludur. Hz. Mûsâ (as)'ın şeriatı ile amel etmekteyken İncîl indirilmiş ve onunla amel etmeye başlamıştır. Hz. İsâ (as)'ın geleceğini kavmine o haber vermiştir. Yaşadığı dönemin Filistin hükümdarı Herod, zulmüyle meşhurdur. Bu hükümdar kendisine nikâh düşmeyen bir kadını, bir rivayete göre kızkardeşini almak istemiş, Hz. Yahyâ (as) da bu durumun şeriatı aykırı olduğunu söyleyerek buna engel olmuştur. Bu yüzden başı kesilerek şehit edilmiştir.(Onay, 2004: 495) Bu olaya telmihte bulunan şair, Hz. Yahyâ (as)'ın başının kesilmesini bir mumun söndürülmek için ipinin kesilmesine benzetmiştir:

Girü Yahyâya nazar kıl pîş-i cem‘

Başını kesdiler anuñ çün şem‘

Kadioğlu Şeyh Mehmed (Sak, 2009: 155/180)⁵⁰⁰

12.16. Hz. Yâ‘kub (as)

Hz. İbrâhim (as)’in torunu ve Hz. İshâk (as)’ın oğludur. Dayısının iki kızıyla evlenmiş ve bunlardan 12 oğlu dünyaya gelmiştir. Oğulları içinde Yûsuf ile Bünyamin aynı anneden doğmuşlardır. Babası İshâk’ın vefatından sonra Ken’an ilinde kalıp yerine geçmiştir. Allah Teâlâ ona peygamberlik vermiştir. Kardeşlerinin Yûsuf’u kuyuya atmalarından sonra onun hasretiyle Beytü’l-ahzen (hüzünler evi) denilen kulübesinde yıllarca ağlamıştır:

Kiminüñ dâr-ı hüzn itdüñ makâmın

Elinden aldırup yâr-ı hümâmın

Hızrî (Belen, 1997: 39/123)⁵⁰¹

Hz. Yûsuf (as)’ın ardından ağlaya ağlaya Hz. Yâ‘kub (as)’ın gözleri kör olmuştur:

Girü ser-gerdân olan Ya‘kûbu gör

Yûsufuñ ardınca oldu çeşmi kör

Kadioğlu Şeyh Mehmed (Sak, 2009: 155/172)⁵⁰²

Yıllar sonra oğlu Yûsuf, Bünyamin ile ona gömleğini göndermiş ve gözleri açılmıştır. Ömrünün sonunda Yûsuf’un yanında rahat bir hayat sürmüştür. (Köksal, 2004: 1/263-268)

Şair, gönlünü Ya‘kûb’a benzetmekte ve Allah Teâlâ Hz. Ya‘kûb (as)’a oğlu Yûsuf’u geri göndererek onu hüzünlerinden kurtardığı gibi kendisini de sıkıntılarının yükünden kurtardığı için şükretmektedir:

Halâs itdi beni bâr-ı mihenden

Göñül Ya‘kûbını dâr-ı hazenden

Ahmed Rıdvan (Tavukçu, 2000: 221/71)

⁵⁰⁰ Bezcizâde Muhyiddîn Efendi (Mutlu, 2008: 30/21).

⁵⁰¹ Vücûdî (Aydemir, 2009: 5/40).

⁵⁰² Gelibolulu Âlî (Aksoyak, 2003: 139/258).

Fuzûlî Allah Teâlâ'nın takdirinin farklı farklı tecelli edişine Hz. Ya'kûb(as) ve Hz. Yûsuf (as)'ın durumlarını misal getirmiştir. Buna göre Allah Teâlâ'nın şevkinin nişanesi Hz. Ya'kûb (as)'da gam ve elem şeklinde ortaya çıkarken Hz. Yûsuf (as)'da güzellik ve letâfet olarak zuhur etmiştir:

Ya'kûbda nişâne-i şevkin gam u elem

Yûsufda neş'e-i nazarın behcet ü behâ

Fuzûlî (Akyüz ve diğ., 2000: 131/4)

12.17. Hz. Yûnus/Zünnûn (as)

İsrailoğulları peygamberlerindedir. Musul dolaylarında bulunan Ninova şehri halkına gönderilmiştir. Rivayetlere göre puta tapan kavmini Allah'a inanmaya davet etmiş ancak onlar puta tapmaya devam etmişlerdir. Onlara Allah'ın azabını haber verdiyse de aldırış etmemişlerdir. O zaman Hz. Yûnus (as) öfkelenerek Dicle kenarına inmiş ve dolmuş bir gemiye kimseden habersiz binmiştir. Hz. Yûnus (as) gemiye Allah Teâlâ'nın izni olmadan bindiği için bir müddet sonra gemi yürümemiş, gemiciler de içlerinde bir suçlu olduğuna ve kura çekince kime çıkarsa onu denize atmaya karar vermişler. Kura üç defa Hz. Yûnus (as)'a çıktığı için onu denize atmışlar. Büyük bir balık gelip onu yutmuştur. Hz. Yûnus (as), Allah Teâlâ'nın izni olmadan bulunduğu yeri terk ettiği için pişman olmuş, af dilemiştir. Balığın karnında kırk gün lamış ve bu süre boyunca tevbe etmiştir. Sonunda Allah Teâlâ'nın affetmesiyle balık onu sahile çıkarıp bırakmıştır. Hz. Yûnus (as) balığın karnından çıkınca bedeninde tek tüyü kalmamış ve çok zayıflamıştır. Allah onu bir kabak bitkisi gölgesinde memesi sütlü ceylanlar ile beslemiştir. Bu arada Ninova halkı da pişman olup onu aramaya çıkmışlar, Hz. Yûnus (as) Ninova'ya geri dönünce halkı ona inanmıştır. (Köksal, 2004: 2/147-157) Hz. Yûnus (as) hakkında Kur'ân-ı Kerîm'de bir sure ve pek çok ayet vardır.

İncelediğimiz tevhidlerin tamamında Hz. Yûnus (as)'ın bir balığın kendisini yutması; Allah Teâlâ'nın sonsuz irade ve kudretiyle bir süre o balığın karnında yaşaması konu edilmiştir:

Bir zemân ol Rabb-i Hayy-i Lâ-Yemût

Yûnusı hikmetle itdi kût-ı hût

Edirneli Nazmî (Altun, 2004: 56/14)⁵⁰³

Hız. Yûnus (as)'a bu olaydan dolayı *Zünnûn* lakabı verilmiştir. Hâşimî Allah Teâlâ'nın sanatının büyüklüğünü ifade ettiği bir beytinde Hız. Yûnus (as)'ı bu lakabla anmıştır:

Hem oldur hamliden Zünnûni nûna

Sığa mı hiç sun'ı çî vü çûna

Hâşimî (Ece, 1996: 72/72)

12.18. Hız. Yûsuf/Mâh-ı Kenân (as)

İsrailoğulları peygamberlerinden Hız. Ya'kûb (as)'ın oğludur. Hayatı ve kıssası Kur'ân-ı Kerîm'de anlatıldığı üzere kısaca şöyledir: Hız. Ya'kub (as)'ın on iki oğlu vardı. İçlerinde Yûsuf'u hepsinden daha çok severdi. Yûsuf bir rüyasında on bir yıldızın, güneşin ve ayın kendisine secde ettiğini görür. Hız. Ya'kûb (as) bu rüyadan Yûsuf'un kardeşlerine üstün kılınacağını ve kendisine peygamberlik verileceğini anlamış ve onlara bu rüyadan bahsetmemesini istemiştir.

Yûsuf'un büyük kardeşleri, babalarının ona olan sevgisini kıskanmışlar ve hile ile onu kıra götürüp bir kuyuya atmışlardır. Babalarına ise *Yûsuf'u kurt kaptı* demişlerdir.

Hız. Yûsuf (as)'ın kuyuya atılması da Allah Teâlâ'nın izniyle gerçekleşmiştir. Bu durumun ilâhî bir hikmeti vardır:

Çü Yusuf geldi Ken'ân-ı 'ademden

Salındı çâha pes emr-i kıdemden

Şemseddîn-i Sivâsî (Toker, 2003: 203/24)⁵⁰⁴

Bu olaydan sonra Hız. Yûsuf (as)'ın babası Hız. Ya'kûb (as)'ın ağlamaktan gözleri kör olmuştur:

Girü ser-gerdân olan Ya'kûbu gör

Yûsufuñ ardınca oldu çeşmi kör

Kadioğlu Şeyh Mehmed (Sak, 2009: 155/172)⁵⁰⁵

⁵⁰³ Emre (Bilgin, 1998: 35/61); Hızrî (Belen, 1997: 39/118); Kadioğlu Şeyh Mehmed (Sak, 2009: 155/175); Za'îfî (Koçin, 1991: 54/10).

⁵⁰⁴ Derviş Şemseddîn (Aksoy, 1998: 84/39).

⁵⁰⁵ Vücûdî (Aydemir, 2009: 5/40).

Kardeşleri kuyunun yanına geri dönüp Yûsuf'u bir kervana ucuz fiyata köle diye satmışlardır. Kardeşlerinden korkup susan Hz. Yûsuf (as) Allah Teâlâ'ya dayanarak kervanla Mısır'a gitmiş burada Mısır'ın maliye bakanı tarafından satın alınmıştır.

Bu olayı mecâzî olarak ele alan Fuzûlî, Hz. Yûsuf (as)'ın Mısır'da zengin bir kişiye satılması gibi bahar tacirinin de gülleri yeşilliğe getirip bıraktığını ifade etmektedir:

Bahâr tâciri Mısır-i çemen ganîlerine

Bırakdı Yûsuf-i gül arz eyleyip gavgâ

Fuzûlî (Akyüz ve diğ., 2000: 23/13)

Hz. Yûsuf (as)'ın eşi emsali olmayan güzelliği, Aziz'in karısı Zeliha'yı adeta büyülemiştir ve Zeliha Hz. Yûsuf (as)'a âşık olmuştur:

Yûsufa virmek ile ra'nâyî

'Âşık eyler aña Züleyhâyı

'Abdî (İnce, [?]: 163/17)

Hz. Yûsuf (as), Zeliha'nın tekliflerini reddetmesine rağmen bir gün Zeliha onun odasına girmiş, Yûsuf da ondan kaçarken gömleği yırtılmıştır. Yûsuf dışarı çıkınca Aziz'le karşılaşmış, Zeliha ise Yûsuf'un kendisine saldırdığını söyleyerek onu zindana attırmıştır.

Girü gel gör Yûsufi server iken

Çâh ü zindân çekdi peygamber iken

Kadioğlu Şeyh Mehmed (Sak, 2009: 155/172)

Zindanda iki kölenin gördüğü rüyalar, Yûsuf'un yorumladığı gibi çıkmış; nihayet Mısır hükümdarının gördüğü bir rüyayı da doğru tabir etmesi üzerine, zindandan çıkarılarak maliye bakanlığına getirilmiştir.

Kiminüñ meskenin zindan kılduñ

Yine rahm eyleyüb sultân kılduñ

Hızrî (Belen, 1997: 39/124)

Hz. Yûsuf (as)'ın anlatıldığı kıssa Kur'ân-ı Kerîm'in en güzel kıssası olup bizzat Allah tarafından *Ahsenü'l-Kasâs* olarak vasıflandırılmıştır.(Yûnus, 12/3) Hz. Yûsuf (as) da şiirlerde güzelliğinden dolayı *Mâh-ı Kenan* olarak nitelendirilmiştir.

Allah Teâlâ, güzelliği güzellik ehline verir ki Hz. Yûsuf (as) bunun en güzel timsalidir:

Hüsni hüsn ehline eyler ihsân
Şâhid oldı buña Mâh-ı Ken‘ân

Mostarlı Hasan Ziyâî (Gürgendereli, [?]: 4/63)

Hz. Yûsuf (as)’ı bu kadar güzel yaratan Allah Teâlâ’nın kimbilir kendisi ne kadar güzeldir. Zira Hz. Yûsuf (as) gibi güzel yüz binlerce kişi Allah Teâlâ’nın güzelliği karşısında hayranlığa düşerken sayısız Hak âşığı da bundan mahrum kalmıştır:

Sad hezârân Yûsufân hüsnünde vecde vardılar
Bî-aded ‘uşşâk yâ Rab haybetinde kaldılar

Bezcizâde Muhyiddîn Efendi (Mutlu, 2008: 28/8)

Hz. Yûsuf (as), incelediğimiz tevhidlerde yukarıdaki konuların içinde en çok güzelliği dolayısıyla anılmıştır:

Hüsni-i Yûsuf kadd-i Âdem hemçü sidre’l-müntehâ
Ol makâm-ı Cebrâil kim indehâ cennât-ı hûr

Levhî (Tokay, 2008: 70/25)⁵⁰⁶

12.19. Hz. Zekeriyyâ (as)

İsrailoğulları peygamberlerindedir. Hz. Süleymân (as)’nın neslindedir. Beyt-i Mukaddes’te Tevrât’ı yazan ve kurban kesen kişidir. Hz. Meryem’in dayısıdır ve onu himayesinde büyütüştür. Çok ihtiyar yaşında iken oğlu Yahyâ dünyaya gelmiştir. Yahudiler tarafından şehit edilmiştir. Bu konuyla ilgili iki rivayet vardır. Birincisi Yahudilerin Hz. Îsâ (as)’ın babasız doğması üzerine onunla Meryem hakkında çıkardıkları dedikodudur. İkincisi ise oğlu Yahyâ’nın öldürülme fermanı çıkınca ona yardım etmesidir. Rivayete göre düşmanlarından kaçıp Beyt-i Mukaddes’te bir kavak ağacının içine gizlenmiş, ancak eteği dışta kalmıştır. Bunu farkedenden Yahudiler kavak ağacıyla birlikte onu testereyle kesmişlerdir. (Köksal, 2004: 2/291-299) Aşağıdaki beyit de bu olaya işaret etmektedir:

⁵⁰⁶ Bezcizâde Muhyiddîn Efendi (Mutlu, 2008: 32/38); Levhî (Tokay, 2008: 70/25); Muhîfî (Tataroğlu, 1995: 52/47); Sûzî Çelebi (Levend, 1956: 232/55); Üsküblü İshak Çelebi (Çavuşoğlu-Tanyeri, 1989: 88/13).

Girü Zekeryâyı gör pür-cûş dil

Desder ile biçdiler idüp zelil

Kadioğlu Şeyh Mehmed (Sak, 2009: 155/179)⁵⁰⁷

Netice itibariyle mutlak kâdir olan yalnızca Allah Teâlâ'dır. O rahmetiyle insanlara birer uyarıcı olarak gönderdiği peygamberlerine kudretiyle çeşitli mucizeler bahşetmiştir. İncelediğimiz tevhidlerin genellikle Allah Teâlâ'nın kudretinin vurgulandığı bölümlerinde peygamberlere yer verilmiştir. Bu beyitlerde peygamberlere ait hususiyetler dile getirilirken Allah Teâlâ'nın çeşitli vasıflarıyla ilişkilendirilmiştir.

13. AHİRET HAYATI

Ahret, ebediyen devam edecek olan ikinci hayattır. Dünya hayatından sonra başlar, ona benzer; fakat daha değişik ve ölümsüz bir hayat, ebediyet âlemine ait çeşitli merhaleler ve hallerden oluşur.

İptidai kavimler dâhil tanrının varlığını kabul eden hemen hemen bütün din ve düşünce sistemlerinde mevcut olan ahiret inancı İslam dininin iman esaslarından birini teşkil eder. Bu inanç her şeyden önce insanda sorumluluk duygusu meydana getirmektedir. Bu yüzden hem hukukî hem de ahlâkî müeyyide olmaktadır. Zira mutlak adaletin tecelli edeceği, iyiliğin mükâfatlandırılması için bütün engellerin ortadan kalkacağı bir âlemin varlığına inanmak insanın fitratındaki adalet duygusu için oldukça önemlidir. (Topaloğlu, 1988: 1/543-547)

İslam inancının temel konularından birini teşkil eden ahiret mevzuu incelediğimiz tevhidlerde çeşitli şekillerde ele alınmıştır. Bu konuyla beraber ahiret inancına dair pek çok mefhuma da yer verilmiştir. Genellikle dünyadan sonra sürülecek ebedî yaşantıya olan inancın vurgulandığı beyitler, İslam inanç esaslarının şairlerin dünyasında nasıl bir önem teşkil ettiğini göstermesi açısından oldukça önemlidir. Buradan hareketle Allah Teâlâ'nın yardımını uman Manisalı Câmi'î dünyada da ahirette de O'nun tek sığınak olduğunu ifade eder:

⁵⁰⁷ Emre (Bilgin, 1998: 35/62).

Mu‘âvin ol ilâhî her cihetde
Penâh ol dünyede vü âhiretde

Manisalı Câmi‘î (Harmancı, 2003: 244/91)

Hadîdî Allah Teâlâ’nın razı olduğu kullarını dünya mülküne olmasa da gerçek hayatın sürüleceği ahiret mülkünün sultanı kılacağını söylemiştir:

Ola râzı vü ide saña ihsân
Kıla hem âhiret milkinde sultân

Hadîdî (Öztürk, 1991: 5/67)

Şair Derviş ise Allah Teâlâ’nın sonsuz rahmetiyle ahirette kendisine cenneti lütfetmesini diler:

Yâ İlâhî rahmetüñ îsâr kıl
Âhirette cenneti dîdâr kıl

Derviş (Doğan, 2007: 35/41)

13.1. Ahiret İnancıyla İlgili Mefhumlar

İncelediğimiz tevhidlerde sadece ahiretin değil bu hayata dair pek çok mefhumun ele alındığını tespit ettik. Bu bölümde zikredilen kavramları gerçekleşeceği muhtemel sıraya göre ele aldık.

13.1.1. Berzâh

Kabir hayatıdır. Kabir hayatı ölümle başlayıp yeniden dirilmeye kadar devam eder. Bir hadis-i şerifte Hz. Peygamber (sav); *Kabir ahiret duraklarının ilkidir. Bir kimse eğer o duraktan kurtulursa sonraki durakları daha kolay geçer. Kurtulamazsa sonrakileri geçmek daha zor olacaktır.* (Tirmizî, Zühd, 5) buyurmaktadır. Muhîfî ahirete dair pek çok kavramı bir arada zikrettiği beytinde berzâha yer vermiştir:

Hem berf durur hem yah durur hem ‘adn ü hem berzâh durur
Hem mâlik-i dûzah durur hem âteş-i nîrân durur

Muhîfî (Tataroğlu, 1995: 47/18)

13.1.2. Kıyâmet

Kalkmak, dikilip ayakta durmak manasına gelen *kıyâm* kökünden gelen kıyâmet bir terim olarak evrenin düzeninin bozulması, her şeyin alt üst edilerek yok olması, yok olan ve ölen şeylerin yeniden yaratılıp diriltilerek ayağa kalkması ve mahşere doğru yönelmesi demektir. Kısacası genel bir ölümden sonra genel bir dirilişin gerçekleşmesidir. (Topaloğlu, 2002: 25/516-158) Fiilî manada İsrâfil (as)'ın sûra üflemesiyle başlayacak olan kıyâmetin dehşet dolu sahneleri *Kıyâme* suresi başta olmak üzere Kur'ân-ı Kerîm'in pek çok suresinde genişçe yer almıştır. Buradan hareketle Taşlıcalı Yahyâ'nın tevhidinin bir bölümünde kıyâmeti tasvir ettiğini görmekteyiz. Buna göre büyük bir zelzeleyle yeryüzünün yıkılacağı, herkesin korkuya kapılacağı, her şeyin darmadağın olup birbirine gireceği, yıldızların hazan yaprağı gibi düşeceği, dağların birbiriyle çarpışacağı ve yeryüzüyle semânın altüst olacağı ifade edilmiştir:

Yeller ese rûz-ı kıyâmet gele

Sakf-ı semâvâtı yıka zelzele

Zelzeletü's-sâati şey'in 'azîm

Kim ola kem çekmeye gâyetde bîm

Oynaya halkun yüreği nâ-gehân

Bahr-ı revânda nitekim mahiyân

Tagıda gülzârun olan cem'ini

Murde ide lâle vü gül-i şem'ini

Biri birine gire cümle sehâb

Niteki evrâk-ı vücûd-ı kitâb

Zâhir ola sarsar-ı kahr-ı melâl

Tagıla sanki kütüb-i Dâniyâl

Olmışiken zîr ü zemînde mekîn
Çala zemîni yere nûr-1 zemîn

Devr ile çârhin bu yedi defteri
Berk-1 hazân gibi düşe ahteri

Tokuşa tağ tağa ola hep hebâ
Zîr ü zeber ola zemîn ü semâ

Taşlıcalı Yahya (Kayabaşı, 1991: 17/169-177)

Kıyâmetin ne zaman gerçekleşeceği bilinemese de bir gün vuku bulacak olduğu kesindir. Kur'ân-ı Kerîm'de kıyâmet hakkında pek çok ayet yer almaktadır. Bunlardan birinde; *Sana kıyâmetin ne zaman gelip çatacağını soruyorlar. De ki: Onun ilmi ancak Rabbimin katındadır. O'nun vaktini O'ndan başkası açıklayamaz.*(A'râf, 7/187) buyurulmaktadır. Hızrî aşağıdaki beyitte kıyâmetin kaçınılmaz bir gün olduğunu dile getirir:

Geleni vü gelecek tâ kıyâmet
Eger bir câya cem' olsa temâmet

Hızrî (Belen, 1997: 33/32)

Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de kıyâmetin gerçek olduğunu vurgulamakta ve bu konuda çeşitli deliller öne sürmektedir. Her yıl kışın ölen tabiatın baharda yeniden dirilmesi de bunlardan biridir. Allah Teâlâ; *Sen yeryüzünü kupkuru görürsün. Fakat biz onun üzerine yağmuru indirdiğimiz zaman, o harekete gelir, kabarır, her çeŝitten iç açıcı bitkiler verir. Çünkü Allah hakkın ta kendisidir. O ölüleri diriltir, yine O her şeye hakkıyla kadirdir. Kıyâmet vakti de gelecektir. Bunda şüphe yoktur. Ve Allah kabirlerdeki kimseleri diriltilip kaldıracaktır.* (Hac, 22/5-7) buyurmaktadır. Aşağıdaki beyit bu ayete işaret etmektedir:

Bahârı anuñ rahmet âyetidür
Hazânı kıyâmet 'alâmetidür

Taşlıcalı Yahyâ (Akkaya, 1996: 250/126)

Kıyâmet apaçık delilleriyle gelip eriŝtiđinde her şey yok olacaktır. Ve bu kâinat sanki daha önce hiç var olmamıŝa dönecektir:

Çün kıyâmet irişe halka ‘ayân
Yaradılmamışa döne bu cihân

Taşlıcalı Yahyâ (Yoldaş, 1993: 85/107)

Ŗerîfi’ye göre ise kıyâmetin kopuŝuna eriŝen kişi, hayattayken yaptığı hatalar ve işlediği günahlardan dolayı nefsinde büyük bir pişmanlık duyacaktır. Hâlbuki artık bir geri dönüş mümkün değildir:

Kaçan kim irişe kopa kıyâmet
Çeke nefsinde her kişi nedâmet

Ŗerîfi (Kültürel-Beyreli, 1999: 3/58)

Kıyâmetin diğer adı *rûz-ı cezâ*dır. Ceza günü yani iyinin, kötünün kısacası herşeyin karŝılıđının verileceği gün. Fuzûlî, kıyâmet günü geldiğinde belki de en değerli hazinesi olan gözyaşlarının Allah Teâlâ’nın katında makbul olmadığını gördüğünde o gün akıtacağı gözyaŝların sele döneceğini söyler:

Mahşer-i eşkim verir seylâba ger rûz-i cezâ
Olmasa makbûl-i der-gâhın sirişkim gevheri

Fuzûlî (Akyüz ve diğer., 2000: 262/6)

13.1.3. Haşr

Toplamak, bir araya getirmek anlamına gelen *haşr*, kıyametin kopmasından sonra yeniden diriltilen insanların hesap meydanına sevk edilmesini ifade eder. Ŗairler haşr gününü genellikle bir dönüm noktası olarak ele almıŝlar ve o güne değin Allah Teâlâ’ya edilen kulluğun da hamd ü senânın da eksik kalacağını ifade etmişlerdir:

Ger bu ‘âlem halkı dilerse subh u şâm
Medh olınsa haşre dek olmaz tamâm

Derviş (Doğan, 2007: 35/42)⁵⁰⁸

13.1.4. Mahşer

Kıyametin kopuŝundan sonra insanların yeniden diriltilip toplandıkları yere *mahşer* ya da *arasât* denilir. Üsküplü İŝhâk Çelebi tevhidinin çeşitli yerlerinde bu

⁵⁰⁸ Behiştî (Yeniterzi, 2001: 103/44); Lâmi’î Çelebi (Ayan, 1998: 115/124); Zâtî (Armutlu, 1998: 432/126).

manzarayı tasvir etmekte, bütün ümmetlerin mahşer meydanında bir araya toplanacağını belirtmektedir:

Toldukda ‘arsa-i ‘arasâta kamu ‘usât
Mahşer yerinde cem‘ olıcak cümle-i ümem

Üsküplü İshâk Çelebi (Çavuşoğlu-Tanyeri, 1989:21/22)⁵⁰⁹

Başka bir yede ise o gün geldiğinde insanların günahlarından ötürü utanç duyacaklarını, pişmanlık içerisinde olanların kimin Allah Teâlâ’ya sığınacağını kimin ise dünyaya geri dönebilmenin özlemiyle yanıp tutuşacaklarını ifade eder:

Mahşer gününde hazretüñe hîç bilmezsin
Şey li’llâha ne yüz ile varam ki ben gedâ

Ol gündür ol ki cümle-i ehl-i nedâmetün
Vâ-hasretâ diye kimisi kimi Rabbenâ

Üsküplü İshâk Çelebi (Çavuşoğlu-Tanyeri, 1989: 19/18-19)

Mahşer kavramı incelediğimiz tevhidlerde daha çok *rûz-ı mahşer* terkihiyle yer almaktadır. Şairler mahşerin bir meydan olmasından çok *hesap günü* olduğunu vurgulamışlardır. Buna bağlı olarak Allah Teâlâ o gün şayet günaha göre azap ederse hallerinin harap olduğunu belirtmişlerdir:

Eyler-iseñ cürmüme göre ‘azâb
Rûz-ı mahşerde benüm hâlüm harâb

Âsafî (Eroğlu, 2007: 181/17)⁵¹⁰

Her dönemde öldükten sonra yeniden dirilişi ve sonrasındaki ebedî hayatı inkâr edenler bulunmuştur. Hadîdî, mahşeri dolayısıyla kıyameti ve ahireti inkâr edenlere Allah Teâlâ’nın kudretiyle yeryüzünü öldürüp yeniden diriltmesini delil göstermektedir:

Elâ iy münkir-i mahşer gör imdi kudretiñ Hakkuñ
Yiri ne vechile kıldı yine ölmişiken ihyâ

Hadîdî (Öztürk, 1991: 6/71)

⁵⁰⁹ Emîrî (Çöm, 2001: 71/96).

⁵¹⁰ Bursalı Rahmî (Birinci, 2007: 51/53); Gelibolulu Âlî (Aksoyak, 2003: 135/218); Levhî (Tokay, 2008: 70/24); Muhibbî (Ak, 1997: 42/4); Selikî (Zülfe, 2009: 184/13).

13.1.5. Mîzân

Sözlükte *terazi* anlamına gelen mîzân, ahirette hesaptan sonra herkesin amellerinin tartıldığı ilâhî adalet ölçüsüdür. Dünyadaki ölçü aletleriyle mukayese edilmesi mümkün olmayan mîzân hakkında Kur'ân-ı Kerîm'de; *Biz kıyamet günü için adalet terazileri kurarız. Artık kimseye hiçbir şekilde haksızlık edilmez. (Yapılan iş) bir hardal tanesi kadar dahi olsa onu (adalet terazisine) getiririz. Hesap gören olarak (herkese) yeteriz.* (Enbiyâ, 21/47) buyurulmaktadır. Buradan hareketle Şerîfi insanın küçük ya da büyük her yaptığı amelin tartılacağı mîzânın kurulacağını belirtir:

‘Amel vezn itmege kurıla mîzân

Ne kılsa az u çok sorıla insân

Şerîfi (Kültürel-Beyreli, 1999: 3/61)

İslam inancına göre mîzânda iyilikleri kötülüklerinden ağır gelenler kurtuluşa erecek, hafif gelenler ise cehenneme gideceklerdir. Muhibbî mahşerde kurulacak olan bu ilâhî terazide insanın sevaplarının günahlarından daha ağır gelmesinin ümit edilmesini tavsiye etmektedir:

Ümîdün tut ki hayrûñ ola ağır

Kaçankim kurula mahşerde mîzân

Muhibbî (Ak, 1997: 42/4)

13.1.6. Sırât

Kelime anlamı *yol* demek olan sırât, cehennemin üzerine uzatılmış bir köprüdür. Herkes buradan geçecektir. İnananlar amellerinin derecesine göre hızlı ya da yavaş geçerken inanmayanlar ayakları sürçerek cehenneme düşeceklerdir. Bu inanişâ bağlı olarak Manisalı Câmî'î Allah Teâlâ'nın sırât köprüsünü geçerken ayağını şaşırıp cehenneme düşürmemesini dilemektedir:

Ayağımı sırât üzre şaşırma

Cahîm içre yüzün koyu düşürme

Manisalı Câmî'î (Harmancı, 2003: 243/75)

13.1.7. Cennet

Kelime olarak *örtmek, gizlemek* anlamına gelen *cenn* kökünden türemiş olup *bitki ve ağaçları ile toprağı örten bahçe* anlamına gelmektedir. Ahiret hayatında müminlerin ebedi saadet yurdu olan yerin bu şekilde adlandırılmasının sebebi, genel görünümüyle dünya bahçelerine benzemesi veya eşsiz nimetlerini insan idrakinde gizlemiş olması şeklinde açıklanmıştır. (Şahin, 1993: 7/374) İncelediğimiz şiirlerde cennetin eşsiz bir bahçe oluşuyla ilgili farklı beyitler yer almaktadır:

Bunca cennet bir gülistândur hemân

Bunca dûzah bir yılañdandır nişân

Kadioğlu Şeyh Mehmed (Sak, 2009: 146/39)⁵¹¹

İncelediğimiz tevhidlerde ahiret inancıyla ilgili olarak en çok cennet mefhumuna değinilmiştir. Cennet bütün inanların olduğu gibi şairlerin de dilediği ve arzuladığı bir nimettir. Zira İslam inancına göre imanla ölen bir kimse günahkâr dahi olsa cehennemde cezasını çektikten sonra cennete gidecektir. Buradan hareketle Lârendeli Hamdî Allah Teâlâ'dan kendisini cehennemde ebediyen yakmamasını, cenneti kendisine nasip etmesini ister:

Komağıl nâr-ı cehennemde müebbed yanmağa

Rûzî kıl cennetde ol miskîne dîdâr u visâl

Lârendeli Hamdî (Kütük, 2002: 398/113)

Burada dikkat çeken bir husus da şudur ki şairler yalnız cenneti değil orada Allah Teâlâ'nın dîdârını görebilmeyi dilemişlerdir:

Yâ İlâhî rahmetüñ îsâr kıl

Âhirette cenneti dîdâr kıl

Derviş (Doğan, 2007: 35/41)

Hatta Behiştî, cennete gitse dahi orada Allah Teâlâ'nın dîdârını göremezse kendisi için cennetin cehennemden farksız olacağını söylemiştir:

Eger olmazsa dîdârũñla hurrem

Behiştîye olur cennet cehennem

Behiştî (Yeniterzi, 2001: 103/50)⁵¹²

⁵¹¹ Hızrî (Belen, 1997: 37/89).

⁵¹² Şâhî (Kılıç, 1999: 2/6).

Nihânî bir adım daha öteye geçmiş, gönlüne cennet arzusu ve cehennem korkusuyla değil Allah Teâlâ'nın dîdârının aşkıyla yanmasını tavsiye etmiştir:

‘Âşık-ı dîdâr olıgör ey gönül
İtme heves cennet ü nâr u na‘îm

Nihânî (Yakşı, 1993: 25/13)

Ahret hayatının ödülü durumundaki cennet herkes için değildir. Dünya hayatını doğru değerlendiren müminlerin ve Allah Teâlâ'nın kendisine lütfettiklerindedir:

Mü'minüñ menziline cennet ider
Müşrikînüñ yirini nâr-ı sakar

Taşlıcalı Yahyâ (Yoldaş, 1993: 85/104)⁵¹³

Şairlerin bir kısmı cennete erişmek için yapılacak en önemli şeyin Allah Teâlâ'yı zikretmek olduğunda hemfikirdirler:

Hudânuñ zikri olursa kelâmuñ
Ola İdrîs-veş cennet makâmuñ

Zâtî (Armutlu, 1998: 420/4)⁵¹⁴

Emîrî ise dünyadaki amellerin cenneti kazanmak için yeterli olmadığını ancak yine de ameli olmayanların sonunda mahcup olacağını belirtmiştir:

Gerçi ‘amel mûcib-i cennet degül
Bî-‘amel olan ola âhir hacil

Emîrî (Çöm, 2001: 65/13)

Taşlıcalı Yahyâ cenneti hak etmenin zor olduğunu bildiği için insanların çabalarının yetersiz kalacağını ancak Allah Teâlâ'nın Hz. Peygamber(sav)'in yüzü suyu hürmetine kendisine inanan ümmeti cennetine koyacağını ide getirmektedir:

Resûlüñ yüzi suyına ol Kerîm
İder ümmetin cennetinde mukîm

Taşlıcalı Yahyâ (Akkaya, 1996: 251/150)

Cennet kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de bazen tek başına bazen terkip halinde zikredilmiştir. İslam âlimlerinin çoğu bunları müstakil birer isim olarak kabul

⁵¹³ Lâmi'î Çelebi (Burmaoğlu, 1983: 86/63); Muhibbî (Ak, 1997: 42/3); Mu'îdî (Kara, [?]:[?]/51); Zarîfî (Taşkın, 2009: 136/11).

⁵¹⁴ Mostarlı Hasan Ziyâî (Gürgendereli, [?]: 4/47); Sûzî Çelebi (Levend, 1956: 233/64).

etmişlerdir. Cennetin tabakaları da olma ihtimali olan bu isimler şunlardır: Cennetü'l-me'vâ, cennetü'l-adn, dârü'l-huld, firdevs, dârü's-selâm, dârü'l-mukâme, cennetü'n-naîm, el-makâmü'l-emîn.⁵¹⁵ Bu isimler edebiyatımızda *sekiz cennet* ya da *heşt behişt* şeklinde geçmektedir. Şairler bu sekiz cennetin Allah Teâlâ'nın cemâl sıfatıyla lütfettiği birer nimet olduğunu ifade etmişlerdir:

Bâğ-ı cûduñdan sekiz cennet durur bir berg-i gül
 Bûy-ı lutfuñdan degül bir şemme 'ûd u müşk-i nâb
 Zarîfî (Taşkın, 2009: 136/6)⁵¹⁶

İncelediğimiz tevhidlerde sekiz cennetten *cennetü'n-na'îm*⁵¹⁷, *cennetü'l-me'vâ*⁵¹⁸, *cennetü'l-'alâ*⁵¹⁹, *firdevs*⁵²⁰ ve *dârü'l-huld*⁵²¹un isimleri zikredilmiştir. Neticede insan dünya hayatını sürdürürken Allah Teâlâ'nın sınırlarını çizdiği doğru yola riayet ederse cennetin makamlarından birine hâsıl olacağı İslâm inancının bir gereğidir:

Ri'âyet-i turuk-i müstakîmden nice kim
 Olur husûl-i makâmât-ı cennetü'l-me'vâ
 Fuzûlî (Akyüz ve diğ., 2000: 24/24)

Bütün bunların dışında cenneti konu edinen pek çok beyit bulunmaktadır. Bu beyitlerde vurgulanan ortak mana ise cennetin Allah Teâlâ tarafından insanlara vaadde bulunulan ebedî bir nimet olmasıdır:

Geydürüp halka hil'at-ı ümmîd
 Cennetüñ itdi ni'metin câvid
 Mu'îdî (Kara, [?]:[?]/49)⁵²²

⁵¹⁵ İlmihal-I, s.131.

⁵¹⁶ Behiştî (Demirel, [?]: [?]/3); Gelibolulu Âlî (Altun, 1999: 13/3); Fazlî (Özkat, 2005: 128/1); Kemal Paşazâde (Demirel, 1983: 26/46); Lâmi'î Çelebi (Erkal, 1998: 70/92; 72/190)

⁵¹⁷ Bezcizâde Muhyiddîn (Mutlu, 2008: 31/34).

⁵¹⁸ Hadîfî (Öztürk, 1991: 6/81).

⁵¹⁹ Üsküplü İshak Çelebi (Çavuşoğlu-Tanyeri, 1989: 18/9).

⁵²⁰ Bezcizâde Muhyiddîn (Mutlu, 2008: 30/26); Fuzûlî (Doğan, 1996: 22/100); Ravzî (Aydemir, 2009: 5/68).

⁵²¹ Emîrî (Çöm, 2001: 68/53); İbrâhim Şânî-i Lârendevî (Alparslan, 2007: 97/128); Seyyid Şerif (Yazar, 2006: 375/7).

⁵²² Emîrî(Çöm, 2001: 71/84); Gelibolulu Âlî (Aksoyak, 2003: 133/181-182); Mûyî (Ece, 2006: [?]/44); Münîrî (Ay, 2007: 248/40); Revânî (Canım, 1998: 164/9).

13.1.8. Kevser Havuzu

Kevser havuzu ahirette Hz. Peygamber (sav)'in ümmetiyle yanında buluşacağı bildirilen havuz ve nehirdir. Kur'ân-ı Kerîm'de kevser aynı adla anılan surede bir defa zikredilmektedir. (Kevser, 108/1) İncelediğimiz tevhidlerde cennet ve cennete dair diğer hususlarla birlikte yer almıştır:

Hem Âdem ü Havvâ durur hem Kevser ü Tûbâ durur
Vildân u hem hûrâ durur hem Cennet-i Rıdvân durur
Muhîti (Tataroğlu, 1995: 51/44)⁵²³

Revânî farklı bir tahayyülle Kevser havuzunun suyunun bade olduğu yerde sâkîlerin melekler olacağını dile getirmiştir:

Yaraşur sâkî olursa melekler
Kim aña bâde olmuş havz-ı Kevser
Revânî (Canım, 1998: 164/10)

13.1.9. Tûbâ

Kelime olarak *iyilik ve güzellik, iyi ve güzel karşılanan her şey* anlamına gelen tûbâ, cennette bulunduğu inanılan bir ağaçtır. Mevcudiyeti kesin olmamakla birlikte köklerinin semâda dalların yerde olduğu bildirilir. (Onay, 2004: 480) Gelibolulu Âlî'nin aşağıdaki beytinde bu duruma bir atıf vardır:

Cûyda gör 'aks-i dırahtân-ı bâğ
Kalbûne tûbâdan irişsün ferâğ
Gelibolulu Âlî (Arslan-Aksoyak, 1998: 60/90)

İncelediğimiz tevhidlerde tûbâ ağacı cennetle ilgili unsurlarla birlikte zikredilmiştir:

Hem Âdem ü Havvâ durur hem Kevser ü Tûbâ durur
Vildân u hem hûrâ durur hem Cennet-i Rıdvân durur
Muhîti (Tataroğlu, 1995: 51/44)⁵²⁴

⁵²³ Muhibbî (Ak, 1997: 42/7); Mûyî (Ece, 2006: [?]/41).

⁵²⁴ Mûyî (Ece, 2006: [?]/32).

13.1.10. Gılman

Sözlükte *çocuk, bıyığı yeni terlemiş genç, hizmetçi* anlamındaki *gulâm* kelimesinin çoğulu *gılmân*, Kur'ân literatüründe *cennet ehlinin emrine verilen ve hiçbir zaman yaşlanmayan gençler* manasına gelir.(Yavuz, 1996: 14/50) Kur'ân-ı Kerîm'de yalnız bir yerde geçen *gılman, kabuğunda saklanmış inciler gibi taze ve berrak* şeklinde tasvir edilmekte ve müminlerin iman etmiş zürriyetleriyle birlikte cennette mutlu bir hayat sürerken *gılmanın da etraflarında dolaşacağı* bildirilmektedir.(Tûr, 52/24) İncelediğimiz tevhidlerde diğer cennet varlığı hûri ile birlikte anılan *gılmanın cennet ehline itaat edeceği* ifade edilmiştir:

Soñ ucı yine olurlar şâdân

Râm olur anlara hûr [u] gılmân

Gelibolulu Âlî (Aksoyak, 2003: 136/219)⁵²⁵

13.1.11. Hûri

Arapça kullanımı bulunmayan hûri kelimesi *beyazlaşmak, beyaz olmak* anlamındaki *haver* kökünden türemiş bir isimdir. Dilciler genellikle hûri için *beyaz tenli, gözünün beyazı saf, siyahı koyu ve yuvarlak, göz kapakları ince ve nazik* tasvirini yapmışlardır. (Topaloğlu, 1998: 18/387) İncelediğimiz tevhidlerde hûri, cennet ve *gılman* ile birlikte yer almıştır:

Nebât ü ma' den ü envâ'-i hayvân

Cahîm ü cennet ü hûrî vü Rıdvân

Hadîdî (Öztürk, 1991: 4/50)⁵²⁶

Kur'ân-ı Kerîm'de *hûr* kelimesi dört ayette geçmekte, bunların üçünde *iri kara gözlüler* anlamındaki *în* kelimesiyle birlikte zikredilmektedir. (Duhân, 44/55; Tûr, 52/20; Vâkıa, 56/22) Fuzûlî tevhidinde Kur'ân-ı Kerîm'deki bu kullanıma sadık kalmış, ne cenneti ne de *hûr-i îni* istediğini, nefesine dair ne varsa hepsini bir kenara koyup yalnız Allah Teâlâ'nın rızasını talep ettiğini dile getirmiştir:

Tâ'atun eyler Fuzûlî tâkat oldukça veli

Hırs ile ne Ravza-i Rıdvân diler ne hûr-i în

⁵²⁵ Ca'ferî (Dereli, 2003: 168/6); Gelibolulu Âlî (Aksoyak, 2003: 133/181).

⁵²⁶ Ca'ferî (Dereli, 2003: 168/6); Derviş (Doğan, 2007: 32/14); Gelibolulu Âlî (Aksoyak, 2003: 136/219); Hadîdî (Öztürk, 1991: 6/81); Muhîfî (Tataroğlu, 1995: 51/44).

Hûr-i îñ ü Ravza-i Rıdvân havâyîlikdürür
Nefsdën geçmişdür ol senden rızâ ister hemîn

Fuzûlî (Doğan, 1996: 24/115-116)

Muhibbî benzer bir ifadeyle Allah Teâlâ'nın zâhid olanlara cenneti, kevseri ve hûriyi lâıyk gördüğünü kendisini ise dîdârına müştâk ettiğini belirtmiştir:

Zâhide erzânı kılduñ kevser ü hûr u bihişt

Bu Muhibbî bendeñi müştâk-ı dîdâr eyleduñ

Muhibbî (Ak, 1997: 42/7)

13.1.12. Cehennem

Kelime olarak *derin kuyu*, *hayırsız*, *uğursuz* gibi anlamlara gelse de Kur'ân-ı Kerîm'in yetmiş yedi ayetinde yer alan cehennem, herhangi bir sözlük anlamı taşımaktan çok kâfirlerin, münafıkların, zalimlerin, gerçeğe boyun eğmeyenlerin azap görecekleri yer olarak tasvir edilir. (Topaloğlu, 1993: 7/225-227) Bu gerçeğe işaret eden şair insanların cehennemi bilmelerinin onlarda dehşet veren bir korku uyandıracağını belirtmektedir:

Yapdı bir hâne dahı adı cahîm

Gelür anladuğınca âdeme bîm

Mu'îdî (Kara, 2009: [?]/50)

İslam literatüründe muhtemelen cehennemin yedi kapısı olduğunu belirten ayet (Hicr, 15/44) sebebiyle yedi ismi bilinmektedir. Bunlar *cehennem*, *cahîm*, *hâviye*, *hutame*, *lezâ*, *saîr*, *sakar*'dır. İncelediğimiz tevhidlerde bu isimlerden *cehennem*⁵²⁷, *cahîm*⁵²⁸ ve *sakar*⁵²⁹,ın yanında Farsça isimleri olan *dûzah*⁵³⁰ ve *nîrân*⁵³¹ kullanılmıştır. Üsküplü İshâk Çelebi yedi isme işaret etmektedir:

Yidi cahîm reddüñ elinüñ tabancasın

Oldı 'abûs kaldı yüzi göze kapkara

Üsküplü İshâk Çelebi (Çavuşoğlu-Tanyeri, 1989:18/10)

⁵²⁷ Lârendeli Hamdî (Kütük, 2002: 398/113).

⁵²⁸ Hadîdî (Öztürk, 1991: 4/50).

⁵²⁹ Taşlıcalı Yahyâ (Yoldaş, 1993: 85/104).

⁵³⁰ Behiştî (Demirel, [?]: [?]/3).

⁵³¹ Muhîfî (Tataroğlu, 1995: 47/18).

Allah Teâlâ'nın cemâli olduğu gibi celâli de vardır. Bu yüzden lütfettiği gibi kahredebilir. Cennet nasıl cemâlinin lütfuysa cehennem de celâlinin kahrediciliğine bir delildir:

İy cemâlûñ tâbişinden nûr-ı cennet muktebes
V'ey celâlûñ sûzişinden nâr-ı dûzah bir kabes
Fazlî (Özkat, 2005: 128/1)⁵³²

Öyle ki o, Kur'ân-ı Kerîm'de içine giren herkesi alabilecek kadar geniş ve kendisine dolup dolmadığı sorulduğunda daha çok alabileceğini söyleyecek kadar dolmak bilmeyen bir yer olarak tarif edilmektedir:

Bulmazdı kahrın açmasa hân-i siyâsetin
Hel min mezîd⁵³³ lokmasına dûzah iştiâ
Fuzûlî (Akyüz ve diğ.,2000: 131/5)

Allah Teâlâ mümin kulları için içinde her türlü nimetin bulunduğu cennet gibi bir mükâfat vaat ederken müşrikler için yakıcı bir ateşin bulunduğu cehennemi vaat etmektedir:

Mü'minûñ menzilini cennet ider
Müşrikînûñ yirini nâr-ı sakar
Taşlıcalı Yahyâ (Yoldaş, 1993: 85/104)⁵³⁴

Bunun için kimi cennette ebediyen mutlu ve mesut yaşayacakken kimi de cehennemde gam ve keder içinde inleyecektir:

Kimi cennetde hurrem ü handân
Kimi dûzahda pür-gam u nâlân
Mu'îdî (Kara, [?]:[?]/51)⁵³⁵

İslam inancına göre bir mümin eğer imanla son nefesini teslim etmişse günahkâr olsa dahi cehennemde cezasını çektikten sonra cennete gidecektir. Şair Allah Teâlâ'dan kendisini cehennemde ebediyen bırakmamasını, bir gün cennetine erişmeyi hatta burada O'nun dîdârına vasıl olmayı dilemiştir:

⁵³² Behiştî (Demirel, [?]: [?]/3); Fuzûlî (Doğan, 1996: 22/100); Zarîfî (Taşkın, 2009: 136/11).

⁵³³ "O gün cehenneme 'Doldun mu?' deriz. O da 'Daha var mı?' der." (Kâf, 50/30)

⁵³⁴ Kadioğlu Şeyh Mehmed (Sak, 2009: 146/39).

⁵³⁵ Bezcizâde Muhyiddîn (Mutlu, 2008: 31/34); Muhibbî (Ak, 1997: 42/3); Taşlıcalı Yahyâ (Kayabaşı, 1991: 19/190).

Komağıl nâr-ı cehennemde müebbed yanmağa

Rûzî kıl cennetde ol miskîne dîdâr u visâl

Lârendeli Hamdî (Kütük, 2002:398/113)

Örneklerde de görüldüğü gibi islam dininin iman esaslarından biri olan ahiret hayatı ve o hayata dair unsurlar tevhidlerde yer almıştır. Özellikle Allah Teâlâ'nın yüceliğinin ve kudretinin ifade edildiği beyitlerde bu hususlara değinilmiştir. O'nun cemâli ve celâli ise cennet ve cehennemle ilişkilendirilmiştir.

14. KAZÂ VE KADER

Kaynağı Kur'ân-ı Kerîm ve hadisler olan klasik Türk edebiyatında ve bu edebiyat içerisinde dinî bir tür olan tevhidlerde inanca dair pek çok konu ele alınmıştır. Kazâ ve kader konusuna da bunlardan biridir. Zira bu konu doğrudan doğruya Allah Teâlâ'nın kudretiyle alakalıdır.

Sözlükte *gücü yetmek, planlamak, ölçü ile yapmak, bir şeyin şeklini ve niteliğini belirlemek, kıymetini bilmek, rızkını daraltmak* gibi manalara gelen kader, *Allah Teâlâ'nın bütün nesne ve olayları ezeli ilmiyle bilip belirlemesi* diye tarif edilir. *Hükmetmek, muhkem ve sağlam yapmak, emretmek, yerine getirmek* anlamlarındaki kazâ ise, *Allah Teâlâ'nın nesne ve olaylara ilişkin ezeli planını gerçekleştirilmesi* şeklinde tanımlanır. (Yavuz, 2001: 24/58)

Kazâ ve kader, kendisiyle ilgili Kur'ân-ı Kerîm'de pek çok ayet bulunmasına rağmen Allah Teâlâ tarafından tam manasıyla açıklığa kavuşturulmuş bir konu değildir. Bu konuyla ilgili ihtilaflar daha ilk dönemlerde başlamış ve sonraki dönemlerde de İslam âlimleri arasında tartışma konusu olmuştur. Kader konusundaki muamma tevhidlere de yansımıştır. Şair kazânın yaratılışı ne kadar zahir olursa olsun onun manasına vakıf olunamayacağını belirtmiştir:

Zâhiren fihris-i ibdâ'-ı kazâ

Ne kadar bilmezüz ammâ ma'nâ

Gelibolulu Âlî (Aksoyak, 2003: 133/189)

İç yüzünü ancak Allah Teâlâ'nın bilebileceği, mutlak ve kesin bir biçimde çözümlenmesi mümkün olmadığı için ilâhî bir sır kabul edilen kazâ ve kader İslam inancının esaslarından biridir. Kazâ ve kadere iman etmek demek Allah Teâlâ'nın

ilim, irade, kudret ve tekvin sıfatlarına iman etmek demektir. Yani hayır ve şer ne varsa hepsinin Allah Teâlâ'nın bilmesi, dilemesi, kudreti ve yaratmasıyla olduğuna, O'ndan başka yaratıcı bulunmadığına inanmak demektir. Zira kazâ ve kaderin yazılması da Allah Teâlâ'nın emriyle gerçekleşmiştir ki bu da O'nun kudretinin nişanesidir:

Emri ile zâhir olur ney-şeker

Yazdı kalem levha kazâ vü kader

Emîrî (Çöm, 2001: 69/67)⁵³⁶

O irade etmeseydi kader levhasına kalem bir harf dahi yazmazdı:

Ger olmasaydı hükm-i kazâ-yı irâdetüñ

Bir harf yazmaz idi kader levhine kalem

Üsküplü İshak Çelebi(Çavuşoğlu-Tanyeri, 1989: 20/5)

Allah Teâlâ varlığın kaderini kudret eliyle ve kazâ kalemiyle nakşetmiştir:

Olupdur dest-i kudret birle kendi

Kazâ kilkiyle rahmuñ nakş-bendi

Dükâkinzâde Ahmed Bey(Süzen, 1994: 2/20)⁵³⁷

Tasavvuf literatüründe çevgan oyunundaki sopa olan *çevgân* Allah Teâlâ tarafından bütün işlerin kahır ve cebir ile takdir edilmesini, aynı oyunda top olan *gûy* ise ilâhî takdirin ve ezeli hükmün altında ezilmeyi ifade etmektedir. (Uludağ, 2005: 96,148) Lâmi'î Çelebi *Gûy u Çevgân* adlı mesnevisinde yer alan tevhidinde bu iki unsuru kazâ ve kaderle bağlantılı kullanmıştır. Şair kazâ çevgânıyla takdir gûyunun Allah Teâlâ'nın emriyle cihanı etkisi altına aldığını ifade etmiştir:

Emrûñle kılır cihânı teshîr

Çevgân-ı kazâ vü gûy-ı takdîr

Lâmi'î Çelebi (Tezcan, 1994: 79/10)⁵³⁸

Kader herkes için farklı farklı tecelli etmektedir. Kimi sefalar sürerken kimi cefalar çekmektedir. Fuzûlî bu durumu güzel bir tahayyülle anlatmıştır. Buna göre kazâ bahçivani, şairin dertlerinden oluşan gül bahçesindeki fidana su yerine ciğer kanı vermektedir:

⁵³⁶ Kemal Paşazâde (Demirel, 1983: 26/44).

⁵³⁷ Gelibolulu Âlî (Aksoyak, 2003: 134/198).

⁵³⁸ Lâmi'î Çelebi (Tezcan, 1994: 80/25).

Nihâl-i gülşen-i derdim ki su yerine verir

Baňa hemîşe ciger kanı bâğ-bân-ı kazâ

Fuzûlî (Akyüz ve diğ., 2000: 28/82)

Kader konusu insanları acziyete düşüren bir konudur. Çünkü anlaşılması, açıklanması oldukça zordur. Hakânî Mehmed Bey bu işin akıl ve duyguyla sağlanamayacağını belirtir:

Acz eder her biri bahs-i kadere

Hiss-i hamseyle ukûl-i aşere

Hakanî Mehmed Bey (Pala, 2002: 38/36)

Zira kaderin tecellisi muhtelifdir. Bu da anlaşılmasını zorlaştırır. Şemseddîn-i Sivâsî'ye göre kazânın eli kader kanunu her çalışmada kanunun her bir telinden farklı farklı sesler gelir:

Çeler dest-i kazâ kânûnı her bâr

Gelür her bir kılından dürlü güftâr

Şemseddîn-i Sivâsî (Çöm, 2007: 189/25)

Allah Teâlâ'nın takdirinin üstünde bir karar yoktur, olması da mümkün değildir. O her şeyin en hayırlısını bilen ve nasip edendir. Aşağıdaki beyit bu bahse dairdir:

Her dem açar hevesden ol yelken

Sürer anı kader yili ahsen

Şemseddîn-i Sivâsî (Hasırcı, 2001: 7/76)

İncelediğimiz tevhidlerde kazâ ve kader konusu bunların dışında çok farklı şekillerde geçmektedir:

Perdeden oldu çü kader âşikâr

Tutdı cihân levhini nakş-ı nigâr

Emîrî (Çöm, 2001: 66/25)⁵³⁹

İnsanlık için büyük bir muamma olan kazâ ve kader konusu kısmen de olsa tevhidlerde yer almıştır. Özellikle bilinmezliği ve herkesin hayatında farklı farklı tecelli etmesi en çok vurgulanan hususlardır. Bu konuda bütün şairlerin birleştiği nokta ise Allah Teâlâ'nın takdirinin sual edilemeyecek olmasıdır.

⁵³⁹ Gelibolulu Âlî (Aksoyak, 2003: 137/234; 138/257); Lâmi'î Çelebi (Erkal, 1998: 76/268); Taşlıcalı Yahyâ (Akkaya, 1996: 250/112).

15. KAVİMLER

Kur'ân-ı Kerîm'de insanlığa uyarıcı olarak gönderilmiş peygamberlerden ve onların kendilerine gönderildiği kavimlerin bazılarında bahsedilmektedir. Bu kavimlerin ortak özelliği, kendilerine gönderilen peygamberi yalanlamakta ısrarcı olmalarıdır. Nitekim hepsi Allah Teâlâ tarafından çeşitli şekillerde helâk edilmişlerdir. Peygamberler ve kavimlerine ait kıssaların Kur'ân-ı Kerîm'de sık sık tekrar edilmesinin amacı ise insanlığın kendinden öncekilerin düştüğü hataları tekrar etmemeleri, bunlardan ibret alıp ders çıkarmalarıdır.

Kur'ân-ı Kerîm'in temel kaynak kabul edildiği edebiyatımızda ve özelde klasik Türk şiirinde bu kıssalara yer verilmiştir. Çalışmamızın konusunu teşkil eden tevhidlerde de şairler bu kavimleri, daha çok helâk edilmeleri dolayısıyla ele almışlardır. Zira Allah Teâlâ Rahmân olduğu gibi Kahhâr'dır. O'nun gazabı gerek bu dünyada gerek ahirette inanmayanların üzerinedir. Çalışmamızda yer alan tevhidlerde tespit edilebildiğimiz kadarıyla bu kavimlerden üçüne yer verilmiştir. Bunlar; Âd kavmi, Lût kavmi ve Nûh kavmidir. Bu bölümde, söz konusu kavimler hakkında kısaca bilgi sunduktan sonra ilgili beyitlere yer verdik.

15.1. Âd Kavmi

Kur'ân-ı Kerîm'de adı geçen kavimlerden biridir. Hz. Nûh (as)'dan sonra yaşamıştır. Âd kavmi, muhteşem saraylara, mallara, sürülere ve eşsiz bağ ve bahçelere sahip olduğu için gurur ve kibre kapılmıştır. Allah Teâlâ'yı unutup putlara tapmaya başlamış ve insanlara zulmederek azgınlık ve taşkınlıkta bulunmuştur. Allah Teâlâ, Hz. Hûd (as)'ı bu kavme peygamber olarak göndermiş fakat kavmi onu yalanlayarak kendisine karşı çıkmıştır. İsyân ve inkârlarının cezası olarak Allah Teâlâ, önce yağmurlarını keserek kuraklık sebebiyle bağlarını kurutmuş daha sonra da kasıp kavuran bir rüzgârla onları cezalandırmıştır. Bu felaketten sadece Hz. Hûd (as) ve ona inananlar kurtulmuştur. (Kırca, 1988: 333-334)

İncelediğimiz tevhidlerde Âd kavmine yer veren şairlerin tamamı, bu kavmin Allah Teâlâ'nın kahrına hedef olmasını ve yine Allah'ın emriyle bir kasırganın bu kavmi helâk etmesini konu edinmişlerdir. Allah Teâlâ'nın gücünün, kudretinin ve kahrının ifade edildiği bu beyitlere göre Allah, adaletini ve doğruluğunu bize

bildirmek için kendilerine gönderdiği Hûd peygambere inanmayan Âd kavmini rüzgâr vasıtasıyla yerle bir etmiştir:

Bize bildürmek için ‘adl ü dâdın

Havâle kıldı ‘Âda kahrı bâdın

Behiştî (Yeniterzi, 2001: 100/16)⁵⁴⁰

15.2. Lût Kavmi

Hz. Lût (as)’ın gönderildiği kavimdir. Bu kavim genç erkeklerle münasebette bulunduğu için Allah tarafından helâk edilmiştir. Hz. Lût (as), kavmine Allah’a karşı gelmekten sakınmalarını, kendisine itaat etmelerini, kadınlar yerine erkeklerle beraber olmalarının büyük ahlaksızlık ve günah olduğunu bildirmiş, bundan vazgeçmelerini istemiştir. Kavmi ise bu uyarıya kulak asmamış, hatta kendisine meydan okumuştur. Bunun üzerine Allah Teâlâ üç meleğini görevlendirmiş ve Hz. Lût (as) ve ona inananlar dışındaki herkes bir sabaha karşı şehrin altı üstüne getirilerek helak edilmiştir. (Harman, 2003: 27/228-229)

Şairler tevhidlerinde Lût kavmine yer vermişler, Allah Teâlâ’nın kudreti ve kahriyle bu kavmin alt üst edilmesini ibret verici bir olay olarak zikretmişlerdir:

Eyle kahr idicidür kim bir seher

Lût kavmin eyledi zîr ü zeber

Zaîfî (Koçin, 1991: 53/5)⁵⁴¹

15.3. Nûh Kavmi

Hz. Nûh(as)’ın peygamber olarak gönderildiği kavimdir. Rivayetlere göre insanlar bu zamana kadar tevhid inancıyla yaşamış, putperestlik ilk defa Nûh’un kavmiyle ortaya çıkmıştır. Hz. Nûh (as), kavmini putperestlikten uzaklaştırıp tevhid inancına döndürmek için uzun yıllar uğraşmıştır. Ancak onların vazgeçmediğini görünce inanmayanları cezalandırması için Allah’a dua etmiş, Allah da onun duasını kabul edip onları tufan ile helâk etmiştir. (Harman, 2007: 224-227)

⁵⁴⁰ Edirneli Nazmî (Altun, 2004: 55/5); Emre (Bilgin, 1998: 35/54); Zaîfî (Koçin, 1991: 53/4); Zâîfî (Armutlu, 1998: 426/62)

⁵⁴¹ Edirneli Nazmî (Altun, 2004: 55/7); Emre (Bilgin, 1998: 35/56).

Zâtî, isyana sürüklenen her kesin Nûh tufanından nasibini aldığını, ancak Hz. Nûh (as) ve ona inananların kurtuluşa erdiğini dile getirmiştir:

Cürm-i ‘âsî Nûh tufânından artuk olmaya
Viridi keştibân-ı rahmuñ Nûha ol deme necât

Zâtî (Armutlu, 1998: 426/67)

İncelediğimiz tevhidlerde Kur’ân-ı Kerîm’de adı geçen kavimlerden yalnızca Âd, Lût ve Nûh kavimlerine yer verilmiştir. Özellikle nasıl helak edildiklerinin anlatıldığı bu beyitlerde Allah Teâlâ’nın celâl sıfatıyla muamele ettiğinde azabının ne kadar büyük olacağı vurgulanmıştır.

16. TARİHÎ ŞAHSİYETLER

Klasik Türk şiiri tarihi bir takım olaylardan beslenmektedir. Bazen yaşanmış bir tarihi gerçeklik bazen halk arasında yaşayan bir efsane şairlere ilham vermektedir. Söz konusu bu olaylar ve olaylarda adı geçen kahramanlar klasik Türk şiirinin önemli bir türü olan tevhidlerde bazen doğrudan bazen telmih yoluyla yer almıştır. Bu bölümde 16. yüzyıla ait tevhidlerde mevzu bahis edilmiş bazı tarihî ve efsanevî kişiliklere ve şairlerin onların vasıtasıyla tevhid inancıyla kurdukları bağlantılara yer verdik.

16.1. Absâl/İpsâl

Salamân u Absâl adlı hikâyenin kadın kahramanıdır. Salamân’ın sevgilisi olan Absâl, çölde yaktıkları bir ateşte yanarak ölmüştür. Bu hikâyeye telmihte bulunan şair tevhidinde, Allah’ın iradesiyle gözü yaşlı nice Absâlları can Salâmânı yolunda kebab ettiğini belirtmektedir:

Niçe İpsâli ol kılup giryân
Cân Salâmânına ider biryân

‘Abdî (İnce, [?]: 163/22)

16.2. Aristo

Eski Yunan filozoflarının meşhurlarından ve büyüklerindedir. *Melikü’l-Hükemâ* lakabını almıştır. Milattan 384 yıl önce Makedonya’nın Eskajire şehrinde

doğmuştur. Eflâtun'un derslerini takip etmiştir. Zamanının bütün ilimlerini tahsil etmiştir. Eğriboz adasındaki Halkide şehrinde 62 yaşında vefat etmiştir. Doğu edebiyatında akıl ve tedbire timsâl olarak zikredilmiştir. Meşhur İskender'in hocalığını yapmıştır. Yirmi sene boyunca Eflâtun'un derslerine devam etmiştir.

Aristo ismi bazen Aristotalis, Aristalis ve Risito şekillerinde de kullanılmıştır. (Onay, 2004: 104)

Allah sonsuz ilim ve hikmet sahibidir. İnsan ise akli sayesinde sınırlı bir bilgiye sahip olabilir. İnsanın ulaşabileceği bu sınırlı bilgi alanında *âlim* kabul ettiğimiz kişiler bulunmaktadır. Aristo da bunlarda biridir. Ancak ona ilim ve hikmeti veren; onu bu anlamda büyük yapan Allah'ın lütuf ve ihsanıdır:

Verdi Aristoya fenâ hikmeti

Aldı vücûdın âreş-i hayreti

Taşlıcalı Yahya (Kayabaşı, 1991: 21/213)

16.3. 'Azrâ

Vâmık u Azrâ adlı mesnevilerin kadın kahramanının adıdır. Vâmık âşık, Azrâ ise mâşuktur:

Kimin ma'şûk ider kimini 'âşık

Kimin 'Azrâ kılur kimini Vâmık

Şemseddîn-i Sivâsî (Çöm, 2007: 190/31)⁵⁴²

Azrâ ismi '*izâr* kelimesiyle olan imlâ ve âhenk yakınlığı dolayısıyla birlikte kullanılmaktadır. Kelime *bakire* anlamına geldiği için Hz. Meryem'e de 'Azrâ denilmektedir. (Pala, 2002: 60) Şiirlerde daha çok Vâmık u 'Azrâ hikâyesi dolayısıyla telmih yoluyla söz konusu edilmektedir.

Allah Teâlâ'nın nurunun yarattığı varlıklara tecelli ettiğine inanılmaktadır. Bu nur bazen Leylâ'nın yüzünde bazen 'Azrâ'nın yanağında görülmektedir:

Nûrını gâhi rû-yı Leylâda

Gösterür ki 'izâr-ı 'Azrâda

İbrâhim Şânî-i Lârendevî (Alparslan, 2007: 93/73)

⁵⁴² Manisalı Câmi'î (Harmancı, 2003: 237/8).

‘Azrâ’nın yanağını gül eyleyen Allah Teâlâ, Vâmık’ın gözünü ırmağa çevirmiştir; ya da ‘Azrâ’nın gül bahçesini Vâmık’ın gözünden akıp ırmağa dönen yaşlar sulamaktadır:

Eyledüñ ‘Azrâyı çünküm gül-‘izâr
Vâmıkuñ çeşmini kılduñ cûy-bâr

Lâmi‘î Çelebi (Uludağ, 1997: 173/12)

Âşığın dilinin zikri de gönlünün zikri de mâşukunun adıdır. Bu yüzden Mecnûn *Leylâ* diye zikrederken, Vâmık’ın virdi ‘*Azrâ*’dır:

Zikr-i Mecnûn niteki Leylâdur
Vâmıkuñ virdi dilde ‘Azrâdur

Latîfi (Sevgi, 1993: 55/7)

Vâmık’ın külhandaki canı ‘Azrâ’nın yanağındaki ateşle yanıp kül olmuştur:

Vâmıkun cânını kılup külhân
Âteş urdı ‘izâr-ı ‘Azrâdan

‘Abdî (İnce, [?]: 163/16)

16.4. Belkıs

Yemen’de Sebâ denilen mülkün melikesi idi. Bir gün Hz. Süleymân (as)’ın yolu bu ülkeye düşmüştür. Hüdhüd’ü su bulmak için göndermiş, o da dönüşte Belkıs’a ve memleketine dair haberler getirmiştir. Belkıs çok güzelmış fakat puta taparmış. Hz. Süleymân (as) onu imana davet için bir mektup göndermiştir. Belkıs ülkesinin önde gelenleriyle görüşmüş bir elçiyle Hz. Süleymân (as)’a mektup ve hediyeler göndermiştir. Fakat Hz. Süleymân (as), bunları kabul etmeyerek Bekıs’ın sarayına gelmesini istemiştir. Sonunda Hz. Süleyman (as)’ın veziri Âsaf, ism-i a’zam kuvvetiyle tahtıyla beraber Belkıs’ı saraya getirmiştir. Burada görüşmüşler ve neticede Belkıs iman edip Hz. Süleymân (as)’la evlenmiştir.(Onay, 2004: 138) Şiirlerde genellikle Hüdhüd ya da Hz. Süleymân (as)’la birlikte tenasüp oluşturacak şekilde geçmektedir:

Keyvân u Cereîsdür hem Şît ü hem İdrîs durur
Hem hüdhüd ü Belkıs durur hem mûr u Süleymân durur

Muhîti (Tataroğlu, 1995: 51/45)

Şemseddîn-i Sivâsî, *Süleymân-nâme* adlı mesnevîsindeki tevhidinde Allah Teâlâ'nın varlığının idrakinin akıl yoluyla olamayacağını dile getirmektedir:

Bu meydâna uçmaz Hüdühüdi 'akl

Anuñ kârıdur ancak Belkîsî nakl

Şemseddîn-i Sivâsî (Özaşık, 2004: 6/25)⁵⁴³

16.5. Bokrât/Hipokrat

Asıl adı Hipokrat'tır. Eski Yunan bilginlerinden olup, tıp ilminin mûcîdi, tabiplerin pîri sayılır. Milattan 400 yıl önce İstanköy adasında doğmuş ve yüz sene kadar yaşamıştır. (Onay, 2004: 143)

Allah Teâlâ insanları kendi varlığına iman etme eğiliminde yaratmıştır. Yani iman insanın fitratında vardır. Şayet bir insan, aklını doğru bir şekilde kullanarak varlığın gerçek manası üzerine tefekkür ederse yüce bir yaratıcının var olduğunu idrak edebilir. Şemseddîn-i Sivâsî, Sokrates ve Hipokrat gibi nice zihni parlak, âlim kişilerin yaşlandıklarında da olsa Allah Teâlâ'ya bağlandıklarını bu duruma örnek göstermektedir:

Bu yol içre nice Sokrât u Bokrât

Dahı her bu 'alâ zî-zihn-i vekkâd

Bulup her biri kendin merd-i 'âmî

Cenâba eylediler i'tisâmı

Şemseddîn-i Sivâsî (Toker, 2003: 203/18-19)

16.6. Câbir b. Abdullah

En çok hadis rivayet eden sahâbilerden biridir. İkinci Akabe Biati'na katılan heyetin en küçük üyesi olma özelliğine sahiptir. Hz. Peygamber (sav)'in özel ilgi ve iltifatına mazhar olmuştur. Hem Hz. Peygamber (sav) hayattayken hem de sonrasında pek çok savaşa katılmıştır. (Kandemir, 1992: 530-532)

Hem Hayder-i safder durur hem şepîr ü şepper durur

Hem Döldülü ü Kanber durur hem Câbir ü Selmân durur

⁵⁴³ Şemseddîn-i Sivâsî (Özaşık, 2004: 6/29).

Muhîfî (Tataroğlu, 1995: 53/51)

16.7. Ca'fer b. Ebû Tâlib

Hiz. Peygamber (sav)'in amcası Ebû Tâlib'in oğlu, Hiz. Ali'nin ağabeyisidir. Mûte savaşında İslam ordusuna komuta ederken şehid olmuş bu arada da her iki kolu da kesilmiştir. Hiz. Peygamber (sav) Allah Teâlâ'nın Ca'fer'in kesilen iki koluna karşılık iki kanat ihsan ettiğini ve onlarla cennette uçtuğunu haber vermiştir. Bu sebeple kendisine *tayyâr* ve *zü'l-cenâheyn* lakapları verilmiştir. (Önkâl, 1992: 6/548-549)

Hiz. Peygamber (sav)'in; *Ben ilmin şehriyim Ali de onun kapısıdır.* mealinde bir hadisi bulunmaktadır. Buna bağlı olarak Hiz. Ali'yi dinin şehrine kapı eden Allah Teâlâ, Ca'fer-i Tayyâr'ı da kolsuz eylemiştir:

Geh eyler Câ'fer-i Tayyâr bî-per

Geh ider şehri-i dine Haydârı der

Lâmi'î Çelebi (Erkal, 1998: 71/151)

16.8. Circîs/Cercîs

Hiz. İsbâ (as)'dan üç asır önce yaşamış olup peygamber olduğu hakkında rivayetler olan bir tarihi kişidir. Hristiyanların Saint Georgeus dedikleri azizin bu olduğu rivayet edilmektedir. Üç defa öldürüldüğü halde yeniden diriltildiğine dair bir inanış vardır. Bu yüzden İslâmî literatürde bir ölme-dirilme motifi olarak benimsenmiştir. (Tümer, 1993: 8/26)

Keyvân u Cercîsdür hem Şît ü hem İdrîs durur

Hem hüdhüd ü Belkis durur hem mûr u Süleymân durur

Muhîfî (Tataroğlu, 1995: 51/45)

16.9. Feraşâd

Gönlü şâd olan demektir. Hurşîd ü Feraşâd adlı hikâyenin erkek kahramanıdır. (Pala, 2002: 161) Ferhâd'ın Şîrîn'e ulaşmak için çaresizlikten kayaları kırması gibi Feraşâd da Hurşîd'e kavuşmak için tacını tahtını terk etmiştir:

Neden kesdi kaya bî-çâre Ferhâd

Neden terk itdi tahtını Feraşâd

Manisalı Câmî'î (Harmancı, 2003: 240/40)⁵⁴⁴

16.10. Ferhâd

Ferhâd ile Şîrîn adlı hikâyede geçen kahramanlardan biridir. Eski bir İran efsanesine göre Hüsrev-i Pervîz'in sevgilisi olan Şîrîn'in âşıkıdır. Hüsrev tarafından Bîsütûn dağına arkasına hapsedilmiştir. Şîrîn'e kavuşmak için bu dağı yarmış ve Cûy-ı Şîr adlı suyu getirmiştir. Bir rivayete göre ise süt akıtmıştır. Sonra kazmasını küreğini havaya atıp altına başını tuttuğu için beyni parçalanarak ölmüştür. Edebiyatımızda aşk uğrunda en büyük zorlukları yenen bir kahraman olarak yer almaktadır. (Onay, 2004: 231) Diğer âşıklar gibi o da insanlar tarafından her daim yâd edilmektedir:

Olur kimi Kays kimi Ferhâd

Her biri cihânda olunur yâd

Yenipazarlı Vâlî (Köksal, 2003: 208/52)⁵⁴⁵

Allah Teâlâ Şîrîn'i o kadar güzel yaratmıştır ki Ferhâd'ın gönlüne onu görünce aşk ateşi düşmüştür:

Leb-i Şîrîni eyleyüp şîrîn

Dil-i Ferhâda urdı âteş-i kîn

‘Abdî (İnce, [?]: 163/18)⁵⁴⁶

Gökleri hiçbir sütuna ihtiyaç duymadan kat kat yaratan Allah Teâlâ, kaderin gerçekleşmesinde de yol göstericidir. Ayrıca bu beyitte *bî-sütûn* kelimesi tevriyeli kullanılmış, Ferhâd'ın deldiği *Bîsütûn Dağı* kastedilerek tenasüp oluşturulmuştur:

Kazâ Ferhâdına çün rehnümûn ol

Yaratdı tâk-ı çarhı bî-sütûn ol

Hâşimî (Ece, 1996: 74/145)

Allah Teâlâ irade ve kudretiyle gönül kadehine âlemi gösterme özelliği verip can Ferhâd'ını aşka düşürür:

Virüp dil-câmına ‘âlem-nümâlîk

Salar Ferhâd-ı câna mübtelâlîk

⁵⁴⁴ ‘Abdî (İnce, [?]: 163/20); Manisalı Câmî'î (Harmancı, 2003: 237/9).

⁵⁴⁵ Manisalı Câmî'î (Harmancı, 2003: 237/9; 240/40); Mu‘îdî (Kara, [?]: [?]/57).

⁵⁴⁶ Lâmi'î Çelebi (Uludağ, 1997: 173/11).

Lâmi'î Çelebi (Erkal, 1998: 72/172)

16.11. Firavun

Eski Mısır krallarının unvanıdır. Eski Mısır inancında firavun hem kral hem de tanrının oğlu ve dolayısıyla tanrıdır. Kur'ân-ı Kerîm'de firavun kelimesi sadece Hz. Mûsâ (as) dönemindeki Mısır kralını ifade etmek için kullanılmaktadır. Firavun denildiğinde ilk akla gelen de odur. Edebiyatımızda ise zalim, inatçı, kibirli ve gururlu gibi olumsuz özellikleriyle ön plana çıkan Firavun, incelediğimiz tevhidlerin çoğunda Hz. Mûsâ (as) ile birlikte anılmıştır.

Allah o kadar yücedir ki Hz. Mûsâ (as)'ı bir tahta salın içinde Firavun'un sarayına göndermiş ve orada yetişmesini sağlamıştır:

Girü Mûsâya nazar kıl gör ki 'ahd

Dâye Fir'avn oldu vü tâbût-ı mehd

Kadioğlu Şeyh Mehmed (Sak, 2009: 155/176)

Allah Teâlâ peygamber olduktan sonra Hz. Mûsâ (as)'a bazı mucizeler vermiştir. Bunlardan biri asâsıdır. Firavun Hz. Mûsâ (as)'ın büyü yaptığını inandığı için ülkesindeki en büyük büyücülerini sarayına çağırması ve Hz. Mûsâ (as) ile yarıştırmıştır. Hz. Mûsâ (as) elindeki asâyı yere atınca asa bir ejderhaya dönüşmüş ve büyücülerin yaptığı büyüleri yutmuştur. Lâmi'î Çelebi de bu olaya atıfta bulunarak can Mûsâ'sının elindeki asâ, nefis Firavun'una karşı ejderhaya dönüşür demektedir:

Yedinde Mûsi-i canun 'asâdur

Velî Firavn-i nefse ejdehâdur

Lâmi'î Çelebi (Erkal, 1998: 69/72)

Hz. Mûsâ (as) inanlarla birlikte Mısır'dan giderken Firavun ve askerleri onları takip etmiştir. Kızıl denize gelindiğinde Hz. Mûsâ (as) Allah Teâlâ'nın emriyle asasını denize vurmuş ve deniz ikiye ayrılmıştır. Hz. Mûsâ (as) ve yanındakiler açılan yoldan geçerken Firavun ve askerleri suda boğulmuştur:

Olup rûy-ı sefidi esvedü'l-levn

Anuñ mekriyle girdi Nîle Fir'avn

Behiştî (Yeniterzi, 2001: 100/17)⁵⁴⁷

⁵⁴⁷ Edirneli Nazmî (Altun, 2004: 55/9).

16.12. Hallâc-ı Mansûr

Adı Ebu'l-Mugıs el-Hüseyn b. Mansûr el-Beyzavî olan Mansûr edebiyatta çokça anılan ünlü bir sûfidir. Hakkında birçok menkıbeler vücuda getirilen Mansûr, aslında hallâc değildir. Bir gün hallâc olan bir dostunun dükkânında iken onu bir yere göndermiş; o dükkândan ayrılınca Mansûr onun vaktini çaldığını düşünmüş ve parmağının işaretiyle dostunun işlerini devam ettirmiştir. Dostu geri döndüğünde bu kerameti görmüş ve o günden sonra Mansûr'a *Hallâc* lakabı verilmiştir.

Hallâc-ı Mansûr'un *ene'l-Hak* dediği için ulûhiyet iddiasında bulunduğu ileri sürülmüş ve bu sebepten dolayı asılarak idam edilmiştir. (Uludağ, 1997: 15/377-378) Bu gibi özellikleriyle edebiyatımızda sıkça anılmaktadır. Şiirlerde ber-dâr edilmiş olarak da yer almaktadır.

Hallâc-ı Mansûr'a *ene'l-Hak* dedirten onun Allah Teâlâ'ya karşı duyduğu aşktır. Ancak bu, onun asılmasına sebep olmuştur:

O meyden içmeseydi câm-ı mesrûr

Ene'l-Hak sırrını açmazdı Mansûr

Revânî (Canım, 1998: 164/12)⁵⁴⁸

Gönlü Hallâc-ı Mansûr'a benzeten Münîrî, eğer o da dâra asılırsa *kâinata Allah'tan başka hiçbir varlık yoktur* hükmünü yetiştirin demektedir:

Asıldıysa gönül Mansûrî dâra

Yitişdüñ *leyse fi'd-dâr*⁵⁴⁹ içre dâra

Münîrî (Ay, 2007: 248/46)

16.13. Hâtem-i Tâyi

Arap kabileleri arasında cömertliğiyle tanınmış olan İbn Abdullah b. Sa'd'ın lakabıdır. Tay kabilesinden olduğu için *Tay*, *Tayyî*, *Tâi* nisbet olunan Hâtem, Hz. Peygamber (sav) zamanında yaşamışsa da peygamberliğine erişememiştir. Çok zengin olduğu, kabilesinin reisi ve şair olduğu hakkında rivayetler vardır. Ancak onun meşhur oluşuna neden, cömertliğidir. Bu yüzden edebiyatta cömertlik ile ilgili olarak anılmaktadır. (Pala, 2002: 210)

⁵⁴⁸ Muhîtî (Tataroğlu, 1995: 47/19).

⁵⁴⁹ Bu ibarenin daha geniş hali şu şekildedir: "Leyse fi'd-dâreyn gayrullah" Anlamı: "Evde (dünyada ve ahirette) Allah'tan başka varlık yoktur." bk. Mehmet Yılmaz, *Edebiyatımızda İslâmî Kaynaklı Sözler*, İstanbul 1992, s. 114.

Şair Rûmî *Şîrîn ü Şûrîye* adlı mesnevîsinde yer alan tevhidinde Allah Teâlâ'ya duyduğu aşka mey yudumlarını toprağa saçmak ve her bir nebâtı Hâtem-i Tây gibi cömert ve bereketli kılmak istemektedir:

Saçam şevkuñla hâke cür'a-i mey

İdem her bir nebâtı Hâtem-i Tay

Rûmî (Doğan-Korkmaz, [?]: 2/21)

16.14. Havvâ

Hz. Âdem (as)'ın zevcesi olup insan neslinin annesidir. Hz. Âdem (as) cennette uykuda iken sol kaburgasındaki ege kemiğinden yaratılmıştır. Cennetteyken kendilerine yasak edilen meyveyi yemek suretiyle ilâhî emre karşı gelmeleri üzerine dünyaya gönderilmişlerdir. Uzun süre ayrı kaldıktan sonra Arafat'ta Hz. Âdem (as) ile buluşmuş, yirmi batında kırk çocuk doğurmuş Hz. Âdem (as)'ın ölümünden bir yıl sonra da vefat etmiştir. Şiirlerde genellikle Hz. Âdem (as) ile birlikte anılmaktadır.(Harman, 1997: 16/545)

Hem Âdem ü Havvâ durur hem Kevser ü Tûbâ durur

Vildân u hem hûrâ durur hem Cennet-i Rıdvân durur

Muhîfî (Tataroğlu, 1995: 51/44)

Henüz Hz. Âdem (as)'la Hz. Havvâ arasında bir ilgi yokken yani daha ilk insan yaratılmamışken Allah Teâlâ bütün insanlığın rızkının hesabını tamamlamıştır. Zira O, rızık verenlerin en hayırlısıdır:

Hisâb-i rızkını kılmış temâmi-i beşeriñ

Henüz Âdeme peyvend kılmaduñ Havvâ

Fuzûlî (Akyüz ve diğ., 2000: 26/61)

16.15. Hızır (as)

Hz. Mûsâ (as) döneminde yaşayan, kendisine ilâhî bilgi ve hikmet öğretilen kişidir. Kur'ân-ı Kerîm'de adı geçmemekle birlikte müfessirlerce Hızır olduğu ileri sürülen kişinin Hz. Mûsâ (as) ile olan macerası Kehf suresinin bir bölümünde anlatılmaktadır. (Kehf, 18/60-82)

İslam âlimleri Hızır'ın peygamber, veli veya melek olduğuna dair değişik görüşler ileri sürmüşler, ancak veli olduğu görüşü en çok kabul göreni olmuştur.

Onun, darda kalanların imdadına yetişmesi inancı hayli yaygın olup *Kul bunalmayınca Hızır yetişmez, Hızır gibi yetişmek* vs. kalıplaşmış sözlerde hâlâ yaşamaktadır. Kelime olarak *yeşillik, yeşerme, tazelik* gibi anlamları olan Hızır (as), onun gezdiği yerlerin yeşerdiği inancını doğurmuştur. Hızır (as)'ın İlyas peygambere verilmiş bir lakap olduğunu söyleyenler de vardır.

Efsaneye göre Hızır (as), arkadaşı İlyâs ile birlikte âb-ı hayatı içmişler ve ölümsüzlüğe kavuşmuşlardır. Kaynaklarda Hızır (as)'ın denizde, İlyâs'ın karada bulunan kişilerin imdadına yetiştiği ileri sürülse de vuku bulduğu söylenen olaylarda karada darda kalanların imdadına da hep Hızır (as)'ın yetiştiği görülür. Hızır (as)'la İlyâs'ın sene de bir gün buluştuklarına bunun da Mayıs'ın altıncı günü olduğuna inanılır. O yüzden bu güne *Hıdırellez* denilmektedir. (Çelebi, 1998: 17/406-409) Edebiyatımızda yukarıda anlatılan özellikler dolayısıyla sık sık anılmaktadır. İncelediğimiz tevhidlerde ise Hızır (as) gibi ölümsüzlüğe erişebilme durumu söz konusu edilmiştir.⁵⁵⁰

Kâinata var olan hiçbir şey Allah Teâlâ'nın dilemesinin dışında gerçekleşemez. Allah Teâlâ her varlığa farklı farklı özellikler bahşetmiştir. Can hil'atını, kaftanını insanlara verirken, ölümsüzlük suyunu Hızır (as)'a nasip etmiştir:

Hil'at-i cânı ins ü câna virür

Âb-ı hayvânı Hızır-ı câna virür

‘Abdî (İnce, [?]: 163/13)

Zâtî, Hızır (as) gibi âb-ı hayâtı içip ölümsüzlüğe ermenin her daim Allah Teâlâ'nın zatının tespih edilmesiyle söz konusu olabileceğini ifade etmektedir:

Dilüñden dûr kılma ism-i zâtı

Bulasın Hızır-veş âb-ı hayâtı

Zâtî (Armutlu, 1998: 420/3)

Allah Teâlâ mutlak irade ve kudret sahibidir. Bir şeyin olması için onu dilemesi yeterlidir. Bu yüzden bazen bütün ağaçları Hızır (as) gibi baştanbaşa donatır, yeşertir; bazen yeryüzünü yemyeşil bir örtüyle döşer:

Gehî bu cümle-i eşcârı Hızır-veş donadur

Gehî döşer bu zemîn üzre müfriş-i hazrâ

⁵⁵⁰ Ca'ferî (Dereli, 2003: 171/31); Lâmi'î Çelebi (Erkal, 1998: 73/198; Burmaoğlu, 1983: 86/70; Uludağ, 1997: 175/38).

Ca'ferî (Dereli, 2003: 141/24)

16.16. Hurşîd

Hurşîd ü Feraşâd adlı aşk hikâyesinin kadın kahramanıdır. İncelediğimiz tevhidlerde bu hikâyeye atfen her iki kahraman da birlikte zikredilmiştir:

Görürsin biri Şîrîn biri Ferhâd
Biri Hurşîd olur biri Feraşâd

Manisalı Câmi'î (Harmancı, 2003: 237/9)⁵⁵¹

16.17. Hümâ

Sa'd ü Hümâ mesnevîsinin kadın kahramanıdır. Ayı güneş ile daha aydınlık hale getiren Allah Teâlâ, Sa'd ile Hümâ'yı birbirine eş kılmıştır:

Sa'di kıldı Hümâ ile hem-ser
Mâhı mihr ile kıldı rûşen-ter

'Abdî (İnce, [?]: 163/15)

16.18. Hüsrev

Hüsrev ü Şîrîn adlı mesnevîlerdeki erkek kahramanlardan biridir. İran şahlarından birkaçı aynı adla anılırsa da içlerinde en meşhuru budur. Ayrıca kelime *padişah* anlamında da kullanılmıştır. Böylece hüsrevânî, hüsrevî, hüsrevâne gibi kelimeler oluşturulmuştur.

Hüsrev, Nuşirevân'ın torunudur. Sasaniyân sülalesinden bir padişah olup *Pervîz* lakabıyla bilinir. Ermeni prensesi Şîrîn'e olan aşkı dillere destan olmuş ve artık gerçek kişiliği etrafında birçok rivayetler uydurularak efsanevi bir kişiliğe bürünmüştür. Sevgilisi için Kasr-ı Şîrîn'i yaptırmıştır. Edebiyatımızda tarihî kişiliğinden çok efsanevî kişiliğiyle söz konusu edilir. (Pala, 2002: 232)

Hem 'âdil-i Nuşirevân hem Husrev-i sâhib-kıran

Hem Zâl ü Sâm u Kahraman hem Rüstem-i destân durur

Muhîtî (Tataroğlu, 1995: 49/35)⁵⁵²

⁵⁵¹ 'Abdî (İnce, [?]: 163/20).

⁵⁵² Manisalı Câmi'î (Harmancı, 2003: 237/8); Mu'îdî (Kara, [?]: [?]/57).

16.19. Hz. Ali

Hz. Peygamber (sav)'in amcasının oğlu, damadı ve kendisinden sonraki dördüncü halife olan Hz. Ali, Müslümanların arasında ilim ve fazilet, mürüvvet ve fütüvvetle mümtaz bulunan zattır. Birçok unvanı vardır. Bunlardan bazıları; Allah Teâlâ'nın aslanı, Hayder, Hayder-i Safder, Şâh-ı Necef, Dürr-i Necef, Şâh-ı Merdân, Ebû Turâb, Murtezâ'dır. (Onay, 2004: 99-100)

Hem Hayder-i Safder durur hem şepîr ü şepper durur
Hem Düldülü ü Kanber durur hem Câbir ü Selmân durur
Muhîfî (Tataroğlu, 1995: 53/51)
Ağız açmasa kulzüm içre sadef
Kimse sezmezdi anda dürr-i Necef

Gelibolulu Mustafa Âlî (Sabuncu, 1983: [?]/35)

Hz. Peygamber (sav)'in *Ben ilmin şehriyim Ali de onun kapısıdır.* mealinde bir hadisi bulunmaktadır. Buna bağlı olarak Ca'fer-i Tayyâr'ı da kolsuz eyleyen Allah Teâlâ, Hz. Ali'yi ilim şehrinin kapısı yapmıştır:

Geh eyler Câ'fer-i Tayyâr bî-per
Geh ider şehr-i dîne Haydârı der

Lâmi'î Çelebi (Erkal, 1998: 71/151)⁵⁵³

Hz. Ali'nin pek şahsında barındırdığı pek çok güzel haslet vardır. Bunlardan biri de cömertliğidir. Dervîş Şemseddîn *şâh-ı merdân* olan Hz. Ali'nin hatırlanıp onun cömertliğinin örnek alınması gerektiğini dile getirmektedir:

Şâh-ı merdân-ı 'Alîden yâd alup
Merd-i nân olmak gerek cömerd olup

Dervîş Şemseddin (Aksoy, 1998: 84/41)⁵⁵⁴

16.20. İbn-i Sînâ/Ebû 'Alî Sînâ

Meşhur Türk tabip, filozof ve âlimi olup şark edebiyatında ilim ve irfanın, hikmet ve felsefenin timsalidir. Kânûn adlı tıp eseri ve Şifâ adlı hikmet ve felsefeye dair eseri meşhurdur. Şiirlerde bazen Ebû 'Alî Sînâ'nın kısaltılmış şekli olan Bû 'Alî kullanılmıştır. (Onay, 2004: 278)

⁵⁵³ Ca'ferî (Dereli, 2003: 168/6).

⁵⁵⁴ Lâmi'î Çelebi(Erkal, 1998: 75/243).

Şemseddîn-i Sivâsî *İbret-nümâ* adlı mesnevîsindeki tevhidinin bir bölümünde, nice büyük insanlar tevhid denizinde girdaba düşüyorsa; İbn-i Sînâ bile bu denizin sahiline ulaşamıyorsa; ulaşıya da dudakları susuzluktan kurumuş bir şekilde orada bir başına kalıyorsa acaba bu deniz tehlikeli mi diye sormaktadır:

‘Acebdür bahr-i tevhîd-i hatarnâk
Düşer gird-âba anda niçe çâlâk

Varımaz sâhiline İbn-i Sînâ
Kalupdur huşk-leb sâhilde tenhâ

Şemseddîn-i Sivâsî (Çöm, 2007: 192/49- 50)

16.21. Kahramân

İran mitolojisinde adı geçmektedir. Pehlivan demektir. Pişdâdiyân sülalesinden Tahmurs’un oğludur. Efsaneye göre devler tarafından çocukken kaçırılıp onlar arasında büyümüştür. Ergenlik çağına gelince suda aksini görüp devlere benzemediğini anlamış ve bir gergedana binerek insanların bulunduğu yere gelmiştir. Orada pek çok insanı öldürdüğü için *Katil* lakabıyla anılmıştır.(Onay, 2004: 298)

Hem ‘âdil-i Nuşirevân hem Husrev-i sâhib-kıran
Hem Zâl ü Sâm u Kahramân hem Rüstem-i destân durur
Muhîfî (Tataroğlu, 1995: 49/35)

16.22. Kanber

Hız. Ali’nin siyahî, sadık kölesidir. Daha sonra azat edilmiştir. Haccâc-ı Zâlim tarafından şehit edilmiştir. Hız. Ali’nin halifeliği sırasında onun perdeciliğini yapmıştır. Ona olan bağlılığı ile bilinmektedir. (Pala, 2002: 269) Aşağıdaki beyitte Hız. Ali ve ona dair unsurlarla birlikte anılmıştır:

Hem Hayder-i safder durur hem şepîr ü şepper durur
Hem Düldülü ü Kanber durur hem Câbir ü Selmân durur
Muhîfî (Tataroğlu, 1995: 53/51)

16.23. Kârûn

Hız. Mûsâ (as)'ın akrabasıdır. Toprağı altın yapma sanatı olan simyâyı öğrenmiş ve bu sayede çok zengin olmuştur. Zekât vermediği için servetiyle yere batmıştır. Edebiyatımızda zenginlik ve cimrilik timsalidir. (Onay, 2004: 308)

Kârûn'un hazineleri o kadar geniştir ki bir kimsenin yolu buraya düşecek olsa geri döneceği yolu kaybeder:

İletse kimse Kârûn gencine yol

Girü çıkmag için yol bulmaz ol

Dükâkinzâde Ahmed Bey (Süzen, 1994: 3/30)

Ancak dünya hayatında insanın Kârûn kadar zengin olması çok da önemli değildir. Önemli olan Allah'ın rızasını kazanmaktır. O kadar mala mülke sahip olan Kârûn'un bu servetin Allah Teâlâ'ya ait olan kısmını dağıtmadığı için nasıl bir akıbete uğradığı ortadadır. Çünkü Allah Teâlâ'nın rahmeti olduğu gibi gazabı da vardır. Eğer bir kimse Allah'ın hışmına uğrarsa Kârûn gibi yerin dibine geçirilir:

Her kimseyi kim hışmuña mazhar idesin sen

Yire geçe Kârûn-veş ola başı aşğa

Fazlî (Özkat, 2005: 130/13)

16.24. Leylâ

Leylâ ile Mecnûn mesnevisinin kadın kahramanıdır. Mecnûn'un sevgilisidir. Allah Teâlâ kendi cemâlinin güzelliğinin bir cüz'ünü Leylâ'nın yüzüne yansıtmıştır. Bu güzelliğe meftun olan Mecnûn bağıri yanık bir âşık olmuş ve çöllere düşmüştür:

Çünkü hüsnüñ çekdi Leylâdan 'alem

Oldı Mecnûnuñ yeri deşt-i elem

Lâmi'î Çelebi (Uludağ, 1997: 173/10)⁵⁵⁵

Çöllere düşen Mecnûn'un dilinde zikir olan tek bir isim vardır: *Leylâ!*

Zikr-i Mecnûn niteki Leylâdur

Vâmıkuñ virdi dilde 'Azrâdur

Latîfi (Sevgi, 1993: 55/7)

⁵⁵⁵ 'Abdî (İnce, [?]: 163/19); Mu'îdî (Kara, [?]: [?]/76); Vücûdî (Aydemir, 2009: 5/41); Lârendeli Hamdî (Kütük, 2002: 396/86).

Allah Teâlâ, nurunu bazen Leylâ'nın yüzüyle bazen Azrâ'nın yanağıyla bazen de yarattığı herhangi bir varlığın başka bir yönüyle insanlara gösterir:

Nûrını gâhi rû-yı Leylâda
Gösterür ki 'ızâr-ı 'Azrâda

İbrâhim Şânî-i Lârendevî (Alparslan, 2007: 93/73)

Mecnûn'un yakıcı şarkıları Allah Teâlâ aşkının neşesinden olduğu gibi Leylâ'nın yüzünün nazeninliği de Allah Teâlâ'nın güzelliğinin parıltısı, yansımasıdır:

Neş'e-i aşkuñladur Mecnun sürûdı sûznâk
Pertev-i hüsnüñledür Leylî cemâli nâzenîn

Fuzûlî (Doğan, 1996: 24/113)

Sonuçta her yol Allah Teâlâ'ya çıkmaktadır. O sonsuz kudretiyle insanlar arasında bir ünsiyet kurmuş, insanların birbirini sevmesini irade buyurmuştur. Kimini âşık kimini mâşuk eylemiştir. Kimini şâdân ederken kimini nâlân etmiştir:

Kimini şâd iden kimin mahzûn
Kimi Leylî iden kimin Mecnûn

Celâlzâde Salih Çelebi (Kütük, 1995: 108/20)⁵⁵⁶

En yüce aşk ilâhî olandır. İnsan eğer kâinata gönül gözüyle nazar ederse her bir şeyde Allah Teâlâ'nın sıfatlarını görebilir. Baktığında varlığa değil onu var edeni; nakşı değil nakkaşı görebilen her akıl sahibi Leylâlar Mecnûn'a dönebilir:

Sıfatuñdan olupdur deng ü meftûn
Niçe Leylî-i 'âkîl hem-çü Mecnûn

Lârendeli Hamdî (Kütük, 2002: 392/19)⁵⁵⁷

Ancak bu görüşe sahip olabilmek de ilâhî aşka düşebilmek de nihayetinde Allah Teâlâ'nın himmetiyle gerçekleşebilir:

Bilür olsa bu himmet kime makrûn
Ne imiş hüsn-i Leylî 'ışk-ı Mecnûn

Manisalı Câmi'î (Harmancı, 2003: 240/39)

⁵⁵⁶Manisalı Câmi'î (Harmancı, 2003: 237/10); Sûzî Çelebi (Levend, 1956: 232/53).

⁵⁵⁷Şemseddîn-i Sivâsî (Toker, 2003: 204/33-34).

16.25. Mecnûn/Kays

Asıl adı Kays-ı Âmirî olan Mecnûn, Leylâ ile Mecnûn hikâyesinin erkek kahramanıdır. Leylâ'nın âşığıdır.

Biri Mecnûn olup nâlân ü giryân
Biri Leylî olur şâdân ü handân

Manisalı Câmi'î (Harmancı, 2003: 237/10)

Allah Teâlâ mutlak kudret sahibidir. O dilemeden ya da O'nun izni olmadan hiçbir şeyin olması mümkün değildir. Bu yüzden Kays'ı Leylâ'nın zülfüne meftun eyleyip onu mecnun eden yüce Allah'tır:

O durur Kaysı eyleyüp meftûn
Zülf-i Leylâ ile kılan mecnûn

‘Abdî (İnce, [?]: 163/19)⁵⁵⁸

Allah Teâlâ her kuluna nimetlerini eşit şekilde paylaşmamıştır. Herkese farklı farklı özellikler ihsan etmiş, herkesi de farklı farklı imtihanlara tâbi kılmıştır. Bu Allah'ın hikmetinin eseridir. Kimini Leylâ gibi güzel yaratırken kimini Mecnûn gibi tutkulu bir âşık eylemiştir:

Kimin Leylî gibi mevzûn kılmış
Kimin Mecnûn-veş meftûn kılmış

Lârendeli Hamdî (Kütük, 2002: 396/86)⁵⁵⁹

Mecnûn Leylâ'ya o kadar âşıktır ki Leylâ'nın adı Mecnûn'un dilinde zikir haline gelmiştir:

Zikr-i Mecnûn niteki Leylâdur
Vâmıkuñ virdi dilde ‘Azrâdur

Latîfî (Sevgi, 1993: 55/7)

Edebiyatımızdaki aşk hikâyelerinin pek çoğu aslında ilâhî aşkı temsil etmektedir. Buna bağlı olarak Mecnûn, Leylâ'nın yüzündeki güzellikte Allah'ın cemâlini görmüş, O'na meftun olup aşk ateşiyle çöllere düşmüştür:

Rûy-ı Leylâda gösterüp dîdâr
Kaysı dîvâne eyledüñ nâ-çâr

Vücûdî (Aydemir, 2009: 5/41)⁵⁶⁰

⁵⁵⁸ Sûzî Çelebi (Levend, 1956: 232/53).

⁵⁵⁹ Celâlzâde Salih Çelebi (Kütük, 1995: 108/20).

Ancak Mû'îdî, Mecnûn'un Allah'ın nûrunu Leylâ'da görmese de yine bu aşka düşeceğini dile getirmektedir:

Pertevüñ görmeseydi Leylâda

Yine Mecnûn olurdu üftâde

Mu'îdî (Kara, [?]:[?]/76)

Fuzûlî'ye göre Mecnûn'un o yakıcı, dokunaklı şarkısı Allah'a duyduğu aşkın neşesindedir; Leylâ'nın cemâlinin nâzenîliği ise Allah'ın güzelliğinin ışığının bir yansımasıdır:

Neş'e-i aşkuñladur Mecnûn sürûdı sûznâk

Pertev-i hüsnüñledür Leylî cemâli nâzenîn

Fuzûlî (Doğan, 1996: 24/113)

Bu yoldaki âşıklar sadece Leylâ ile Mecnûn değildir. Nice akıllı Leylâlar Allah'ın sıfatları karşısında Mecnûn gibi hayran olup elem çöllerine düşmüştür:

Sıfatuñdan olupdur deng ü meftûn

Niçe Leylî-i 'âkîl hem-çü Mecnûn

Lârendeli Hamdî (Kütük, 2002: 392/19)

Ve bu âşıkların her biri her dönemde yâd edilmektedir:

Olur kimi Kays kimi Ferhâd

Her biri cihânda olunur yâd

Yenipazarlı Vâlî (Köksal, 2003: 208/52)

Ancak Allah'a âşık olmak da bu aşka düşenleri anlayabilmek de ayrı bir marifettir. Onun için Leylâ'nın güzelliğini, Mecnûn'un aşkını herkes idrak edemez; yalnız Allah'ın himmetine yakın olanlar bilebilir:

Bilür olsa bu himmet kime makrûn

Ne imiş hüsn-i Leylî 'ışk-ı Mecnûn

Manisalı Câmi'î (Harmancı, 2003: 240/39)

⁵⁶⁰ İbrâhim Şânî-i Lârendevî (Alparslan, 2007: 93/74); Lâmi'î Çelebi (Uludağ, 1997: 173/12).

16.26. Nemrûd

Babil ülkesinin kurucusu ve hükümdarıdır. Hz. İbrâhim (as)'ı mancınıkla ateşe attırmıştır. Hz. İbrâhim (as) Allah Teâlâ'nın emriyle ateşte yanmamış, ateş gül bahçesine dönüşmüştür.

Rivayete göre Nemrûd'un burnundan giren bir sivrisinek beynini kemirmiş. Bundan rahatsız olduğu için etrafı pamukla çevrili bir tokmak ile başını yavaş yavaş tokmaklatırmış. Bir gün tokmakçı pamuğun içine bir gürz koyup başına vurmuş ve Nemrûd'u öldürmüştür. (Onay, 2004: 279)

Koskoca Nemrûd'un küçücük bir sinek musallat edilerek mahvedilmesi Allah'ın kudretinin bir nişanesidir. Zira Allah'ın hesabı bütün hesapların üstündedir. O'nun gücü her şeye yeter:

Kahrına tûş itdi Nemrûd-ı hari

Bir sinek darbına doymadı seri

Derviş Şemseddîn (Aksoy, 1998: 83/30)⁵⁶¹

16.27. Nevbahâr

Süheyl ü Nevbahâr adlı eserin kadın kahramanıdır. Allah Teâlâ âlemi aşk ile var etmiştir. Yarattığı varlıklar da birbirlerine karşı muhabbet beslemektedir. Bülbülün güle âşık olması, Süheyl'in Nevbahâr'ın cemâline vurulması bu muhabbetin örnekleridir:

Biri bülbül gibi bir gül-'izâra

Süheyl olur cemâl-i Nevbahâra

Manisalı Câmi'î (Harmancı, 2003: 237/12)

16.28. Nûşirevân

İran'ın Sâsâniyan hükümdarlarından. Adaletiyle meşhur olduğu için Nûşirevân-ı Âdil de denir. Peygamberimiz bu hükümdarın son yıllarında dünyaya gelmiştir. Lakabı '*Adil* olup adı çok sık kullanılır. Kısra lakabı ilk defa ona verilmiş ve kendisinden sonra gelen İran hükümdarları için de kullanılmıştır. (Onay, 2004: 74-75)

⁵⁶¹ Emre (Bilgin, 1998: 35/57); Za'îffî (Koçin, 1991: 53/6).

Hem ‘âdil-i Nuşirevân hem Husrev-i sâhib-kıran
 Hem Zâl ü Sâm u Kahraman hem Rüstem-i destân durur
 Muhîfî (Tataroğlu, 1995: 49/35)

16.29. Pervîz

Nuşirevân’ın torunu ve Hürmüz’ün oğlu olan ünlü İran hükümdarı Hüsrev’in lakabıdır. Pervîz, balık demektir. Balığı çok sevdiği için bu lakap verilmiştir. İkbâl ve izzet sahibi, galip manalarına da gelmektedir. (Onay, 2004: 75)

Kimini hüsn içinde sanki Pervîz
 Kiminüñ la‘l-i şîrîni şekerrîz
 Hâşimî (Ece, 1996: 74/129)

16.30. Ramîn

Veys ü Ramîn hikâyesinin erkek kahramanıdır. İncelediğimiz tevhidlerde bu hikâyeye atfen bu isimlere yer verilmiştir:

Birisi Veyse oldu biri Râmîn
 Birisi Husrev oldu biri Şîrîn
 Manısalı Câmî‘î (Harmancı, 2003: 237/11)⁵⁶²

16.31. Rüstem

İran’ın ünlü kahramanlarından. Adı Şehnâme’de övgüyle anılır. Nerîman’ın torunu, Zâl’in oğludur. Babası, *Bu benim oğlum değildir.* diyerek onu Elburz dağına atmış, orada sîmurg denen kuş tarafından beslenip büyütülmüş ve kendisine *Dâstân* denilmiştir. (Onay, 2004: 76)

Hem ‘âdil-i Nuşirevân hem Husrev-i sâhib-kıran
 Hem Zâl ü Sâm u Kahraman hem Rüstem-i destân durur
 Muhîfî (Tataroğlu, 1995: 49/35)

⁵⁶² ‘Abdî (İnce, [?]: 163/21).

16.32.Salâmân

Salâmân u Absâl adlı hikâyenin erkek kahramanıdır. Absâl gibi nice gözü yaşlı âşıklar can Salamânı yolunda yanıp kül olmuştur:

Niçe İpsâli ol kılup giryân

Cân Salâmânına ider biryân

‘Abdî (İnce, [?]: 163/22)

16.33.Sâm

Nerîman’ın oğlu, Zâl’in babasıdır. Şehnâme’de adı geçen kahramanlardandır. (Onay, 2004: 76) Bu hikâyedeki kahramanlarla birlikte adı geçmektedir:

Hem ‘âdil-i Nuşirevân hem Husrev-i sâhib-kıran

Hem Zâl ü Sâm u Kahraman hem Rüstem-i destân durur

Muhîî (Tataroğlu, 1995: 49/35)

16.34.Selmân

Klasik Türk şiirinde adı geçen iki meşhur şahsiyetin adıdır. Bunlardan biri Selmân-ı Sâvecî diye bilinen ünlü İran şairi olup kasideleriyle ünlüdür. Şairler kendilerini Selmân-ı Sâvecî’ye benzetmeyi âdet edinmişlerdir. Özellikle kasidelerin fahiye bölümlerinde adı geçer. İkincisi ise Selmân-ı Fârisî’dir. Sahâbenin önde gelenlerindedir. (Pala, 2002: 411) Aşağıdaki beyitte kastedilen sahâbeden olandır:

Hem Hayder-i Safder durur hem şepîr ü şepper durur

Hem Düldülü ü Kanber durur hem Câbir ü Selmân durur

Muhîî (Tataroğlu, 1995: 53/51)

16.35. Sokrât/ Sokrates

Antik felsefede önemli bir dönüşüm gerçekleştiren Yunan filozofudur. Büyük bir ahlâkçı olan Sokrât, kendisinden geriye hiçbir eser bırakmamıştır. (Kaya, 2009: 37/352-353)

Sokrates gibi Hipokrat gibi nice parlak zihinlere sahip âlimler yolun sonuna geldiklerinde ya da yaşlılık dönemlerinde Allah’a tutunmuşlar, O’na sığınmışlardır:

Bu yol içre nice Sokrât u Bokrât

Dahî her bu ‘alâ zî-zihn-i vekkâd

Bulup her biri kendin merd-i ‘âmî

Cenâba eylediler i‘tisâmı

Şemseddîn-i Sivâsî (Toker, 2003: 203/18-19)

16.36. Şiblî

Asıl adı Ebubekr Muhammed bin Halef’tir. Sûfilerden velî bir zattır. Babası Maverâünnehir’deki Şibile’den olduğu için bu adla meşhur olmuştur. Cüneyd-i Bağdâdî’nin müritlerinden ve Mâlikî mezhebindendir. Cüneyd-i Bağdâdî onun için; *her kavmin bir tacı vardır; bizim kavmimizin tacı da Şiblî’dir.* buyurmuştur. Münâcâtlarında daima *Ya Rab! Halk seni nimetlerinle sever, ben belan için severim.* dediği rivayet edilmektedir. (Onay, 2004: 463)

Hem nâzır u manzûr durur hem şehd ü hem zenbûrdur

Şiblî vü hem Mansur durur dâr ile hem urgan durur

Muhîfî (Tataroğlu, 1995: 47/19)

16.37. Şîrîn

Hüsrev ile Şîrîn yahut Ferhat ile Şîrîn hikâyesinin kadın kahramanıdır.

Allah varlığı muhabbet hamuruyla yoğurmuştur. Kendisi yarattıklarını sevdiği gibi yaratılmışların da birbirini sevmesini dilemiştir. Hz. Âdem (as) ile Hz. Havvâ arasındaki muhabbet ve aşk bütün insanlık tarihi boyunca var olagelmıştır. Birbirlerine duydukları büyük muhabbetle meşhur âşıklar vardır. Bu âşıklardan biri de Ferhâd ile Şîrîn’dir:

Görürsin biri Şîrîn biri Ferhâd

Biri Hurşîd olur biri Feraşşâd

Manisalı Câmi‘î (Harmancı, 2003: 237/9)⁵⁶³

Allah Teâlâ Şîrîn’i çok güzel olarak yaratmış, Ferhâd’ı da ona âşık eylemiştir. Şîrîn’in güzelliği karşısında aşka düşen Ferhâd’ın gönlüne ateş düşmüş, kederlenmiştir:

⁵⁶³ Manisalı Câmi‘î (Harmancı, 2003: 237/11).

Çün leb-i Şîrîni kıldıñ şehd-fâm

Hûn-ı dil Ferhâdı itdi telh-kâm

Lâmi‘î Çelebi (Uludağ, 1997: 173/11)⁵⁶⁴

Hâşimî ise farklı bir tahayyülle bulutu gökyüzünün ya da feleğin elindeki bir çekice benzetmiş; bununla Şîrîn’in taş kalbinden mücevherler yonttuğunu dile getirmiştir:

Sehâbı itdi dest-i çarha mîtn

Dil-i sengîn-i Şîrînden güher-çîn

Hâşimî (Ece, 1996: 74/146)

16.38. Vâmık

Vâmık u Azrâ hikâyesinin erkek kahramanıdır. Edebiyatımızdaki ünlü aşk mesnevîlerinden biri olan bu hikâyede Azrâ’nın âşığı olan Vâmık, sevgilisinin adını dilinde zikir haline getirmiştir:

Zikr-i Mecnûn niteki Leylâdur

Vâmıkuñ virdi dilde ‘Azrâdur

Latîfi (Sevgi, 1993: 55/7)

Azrâ’nın güzelliği karşısında yanıp kül olan Vâmık’ın sevgilisine kavuşamadığı için döktüğü yaşları ırmağa dönmüştür:

Eyledüñ ‘Azrâyı çünkim gül-‘izâr

Vâmıkuñ çeşmini kıldıñ cûy-bâr

Lâmi‘î Çelebi (Uludağ, 1997: 173/12)⁵⁶⁵

Aslında bütün âşıkların aşkı Allah Teâlâ’nın cemâline duyulan aşkın bir parçasıdır. Esas olan beşerî aşktan ilâhî aşka ulaşmaktır. Mecnûn’nun da Vâmık’ın da sevgililerine duydukları muhabbet ilâhî aşk yolunda yapılan yolculuğun sadece bir aşamasından ibarettir:

Halkı eyler cemâline ‘âşık

Kimi Mecnûn olur kimi Vâmık

İbrâhim Şânî-i Lârendevî (Alparslan, 2007: 93/74)⁵⁶⁶

⁵⁶⁴ ‘Abdî (İnce, [?]: 163/18).

⁵⁶⁵ ‘Abdî (İnce, [?]: 163/16).

⁵⁶⁶ Şemseddîn-i Sivâsî (Çöm, 2007: 190/31); Manisalı Câmi‘î (Harmancı, 2003: 237/8).

16.39.Vîs/Veys

Veys ü Ramîn hikâyesinin kadın kahramanıdır. İncelediğimiz tevhidlerde iki kahramanın adı bu hikâyeye atfen birlikte zikredilmiştir:

İtmeyüp râm Veyse Râmini

Cânına urdı nâvek-i kîni

‘Abdî (İnce, [?]: 163/21)⁵⁶⁷

16.40.Zâl

Sâm’ın oğlu, Rüstem’in babasıdır. Zâl doğduğu zaman saç, kaş, kirpikleri bembeyaz olduğu için bu adla anılır. Babası Sâm onun bu şekilde doğuşunu uğursuz sayarak götürüp Elburz dağına atmış, Zâl orada Sîmurg tarafından beslenmiştir. Bu hile dolayısıyla adına *Destân* ve saçının beyazlığından dolayı ihtiyar demek olan *Zâl* denilmiştir. (Onay, 2004: 76) Tevhidlerde geçtiği yerlerde Zâl ve Rüstem birlikte yer almıştır:

Hem ‘âdil-i Nuşirevân hem Husrev-i sâhib-kıran

Hem Zâl ü Sâm u Kahraman hem Rüstem-i destân durur

Muhîfî (Tataroğlu, 1995: 49/35)⁵⁶⁸

16.41.Züleyhâ/Zelîhâ

Yûsuf u Zelîhâ hikâyesinin kadın kahramanıdır. Bu hikâye Kur’ân-ı Kerîm’de yer almakta ve Allah Teâlâ tarafından *ahsenü’l-kasas* olarak nitelendirilmektedir.

Allah Teâlâ Hz. Yûsuf (as)’ı o kadar güzel yaratmıştır ki bulunduğu evde bir köle olmasına rağmen efendisinin karısı olan Züleyhâ kendisine âşık olmuştur:

Yûsufa virmek ile ra’nâyî

‘Âşık eyler aña Züleyhâyı

‘Abdî (İnce, [?]: 163/17)

Fuzûlî tevhidinde lâleyi Züleyhâ’ya benzetmektedir. Nasıl Züleyhâ Yûsuf’u ağırlığınca altın vererek satın aldıysa lâle de şevkinden etrafa güzel kokular ve mücevherler saçmaktadır:

⁵⁶⁷ Manisalı Câmi‘î (Harmancı, 2003: 237/11).

⁵⁶⁸ Hâşimî (Ece, 1996: 73/97).

Bu zevk saldı Züleyhâ-yi lâleye bir şevk
Ki lâ'î ü müşg döküp verdi ağırınca bahâ

Fuzûlî (Akyüz ve diğ., 2000: 23/14)

Allah Teâlâ sonsuz irade ve kudret sahibidir. Bunu ifade eden şair Allah'ın bazen güneşi Hz. Yûsuf (as)'ın o güzel yüzünden daha taze kılarken ayı da Züleyhâ gibi gözü yaşlı edebilir:

Züleyhâ gibi ayı geh kılır zâr
Gehî gün Yûsufîndan tâze dîdâr

Sûzî Çelebi (Levend, 1956: 232/55)

Görüldüğü gibi şairler tevhidlerde Allah Teâlâ'nın varlığını, birliğini ve diğer vasıflarını daha iyi ifade edebilmek için çeşitli tarihî şahsiyetlerden ve onlara dair bazı hususiyetlerden yararlanmışlardır. Bu durum muhteva açısından tevhidleri zenginleştirirken şairlerin bilgi birikimlerini ortaya koymasından da oldukça önemlidir.

17. COĞRAFÎ İSİMLER

Klasik Türk edebiyatında değişik türlerde eserler verilmiş; bu eserlerde çok çeşitli konular işlenmiştir. Tevhid türü özellikle mesnevîlerde ve divanlarda çoğunlukla yer alan bir türdür. Esas olarak Allah Teâlâ'nın varlığının ve birliğinin işlendiği bu şiirlerde farklı konulara yer verilmiştir. Bunlarda biri de coğrafi isimlerdir. Bu isimlere bazen Allah'ın kudretini, bazen rahmetini, bazen yaratışındaki yüceliği, bazen de sadece o yerle ilgili bir özelliği ifade ederken yer verilmiştir.

17.1. Aden

Yemen Demokratik Halk Cumhuriyeti'nin başkenti ve tarihî bir liman olan Aden, kendi adını taşıyan körfezin kuzeybatısındaki Aden ve Küçük Aden yarımadalarının etrafında uzanır. Etrafı dağlarla çevrili büyük bir liman şehri olup Hindistan ve Uzakdoğu'dan gelen ticaret gemilerinin uğrak yeridir. Geçmişten bu yana Aden körfezinde çok kaliteli inci çıkarılmaktadır. Edebiyatımızda en güzel ve değerli incilerin kaynağı olarak Aden ve Bahreyn gösterilir. (Yeniterzi, 2010: 304)

Sadef içre ki ola dürr-i ‘Aden

Açar elbette bahir içre dehen

Gelibolulu Âlî (Aksoyak, 2003: 120/28)

17.2. Aras

Doğu Anadolu bölgesinden doğup Türkiye sınırları dışında Hazar denizi havzasına ulaşan akarsu, tarih boyunca ülkeler arasında sınır teşkil etmesinden dolayı önemlidir. Aras, eski dinlerin gelişme alanı içinde bulunması nedeniyle tarihî kaynaklarda âdeta efsaneleştirilen ve sularının birçok hastalığa deva olduğuna inanılan bir nehir olarak gösterilmektedir. Bu rivayetlerden birine göre Aras cennetten çıkan dört nehirden biri kabul edilmektedir. (Tuncel, 1991: 332-335) Edebiyatta ise çoğu zaman âşığın gözyaşları Aras nehrine benzetilmiştir.

Klasik Türk şiirinde sevgiliye talip olan âşık, bu aşktan dolayı o kadar çok ağlar ki sonunda gözlerinde kanlar akmaya başlar. Aşağıdaki beyitte Hakk âşıklarının gözlerinden akan kanlı yaşlar Ceyhûn ve Aras nehirlerine benzetilmiştir:

Tâlib-i dîdâr olan dil-teşne vü nem-dîdeler

Cûy-ı hûn akıtdılar gözden çü Ceyhûn u Aras

Âhî (Sungur, 1994: 72/5)

Şair Rüşdî’ye göre, kendisinin Allah’a karşı isyanı o kadar büyüktür ki affedilmesi için Aras nehri kadar coşkulu gözyaşı dökmesi gerekmektedir:

Kesret-i ‘isyânuma nisbetle ednâ katredür

Eşk-i çeşmüm olsa fart-ı giryeden cûy-ı Ares

Rüşdî (Kayhan, 1991: 50/4)

17.3. Bedehşân

Orta Asya’da Kuzeydoğu Afganistan’da yer alan bir bölgedir. Klasik Türk ve İran edebiyatlarında altından sonra adına en çok rastlanan kıymetli madenlerden biri la’ldir. En meşhur cinsi Bedehşân şehrinde çıkmaktadır. Bu nedenle edebî eserlerde daha çok *la’l-i Bedehşân* terkihiyle kullanılmaktadır. (Uzun, 1992: 292) Bu taşın madenden çıktığı zaman renginin soluk olduğuna, ciğer kanına bulanıp güneşte bekletilince parlak kırmızıya dönüştüğüne inanılır. Bu yüzden Klasik şiirde genellikle güneş ve kanla birlikte ele alınır. (Yeniterzi, 2010: 308)

Tevhidlerde Allah Teâlâ'nın azameti dile getirilirken Bedahşân'la birlikte orayla özdeşleşmiş lâ'le de değinilir. Lâmi'î Çelebi'ye göre Allah Teâlâ'nın kudreti o kadar büyüktür ki eğer dilerse dağların bağırını kan eder ve eğer dilerse o kanı çok değerli bir maden olan Bedahşân la'li kılar:

Kılur geh kuhsârûñ bağırını kan

İder ol kanı geh lâ'l-i Bedehşân

Lâmi'î Çelebi (Erkal, 1998: 71/146)

17.4. Ceyhûn

Ceyhûn/Amuderya, Orta Asya'nın iki büyük nehrinden biridir. Arapların Ceyhûn olarak adlandırdıkları bu nehir, Amuderya adını kıyısındaki Âmül/Amûya şehrinde alır. (Esin, 1991: 98)

Aras nehrinden bahsedilen bölümde dile getirildiği gibi Allah aşkıyla gözyaşı döken âşıkların akıttıkları kanlı yaşlar Ceyhun'la eşdeğerdir:

Tâlib-i dîdâr olan dil-teşne vü nem-dîdeler

Cûy-ı hûn akıtdılar gözden çü Ceyhûn u Aras

Âhî (Sungur, 1994: 72/5)

17.5. Fırat

Türkiye topraklarından doğup, Irak topraklarında Dicle ile birleştikten sonra Basra Körfezi'ne dökülen nehir, Karasu ve Murat adlı iki kolun birleşmesinden meydana gelir. (Tuncel, 1996: 31) Kütüb-i Sitte'de bulunan ve mi'râc olayını geniş bir şekilde anlatan hadiste zikredildiğine göre; Hz. Peygamber (sav) sidretü'l-müntehâda sidre ağacını ve altından akan nehirleri görünce Cebrâil (as)'a burayı sormuş, onun, *Sidretü'l-müntehâdır; buradan ikisi zâhir, ikisi bâtın olmak üzere dört nehir akar.* diye cevap vermesi üzerine, *Bu dört nehir hangileridir?* demiş; Cebrâil (as) da, *Bâtınî olan iki nehir cennettedir, zâhirî nehirler ise Nil ve Fırat'tır.* buyurmuştur. (Ez-Zebîdî, 1985: 71) Bu yüzden Fırat nehri, pek çok beyitte Nil nehriyle birlikte yer almaktadır.

Zâtî'ye göre Nil ve Fırat nehirleri Allah'ın kudretinin iki çeşmesi gibidir ki bu nehirlerin bereketi tarihten bu güne insanlığı beslemektedir. Ayrıca Allah'ın rahmet denizi de kadar geniştir ki âb-ı hayat o denizin küçük bir damlasıdır:

Ey ki nehr-i kudretüñden çeşmedür Nîl ü Fırat
 V'ey ki bahr-ı rahmetüñden aşmadur âb-ı hayât
 Zâtî (Armutlu, 1998: 425/52)

17.6. Hind

Farsçada *Hint ülkesi* anlamına gelen Hindistan, dünyanın en geniş ve en kalabalık ülkelerinden biridir. Bu topraklar tarih boyunca İpek Yolu güzergâhında bulunmasından dolayı; kıymetli taşlar, baharat ve kereste ticaretiyle tacirlerin gözdesi olmuştur. (Erinç, 1998: 69-70)

Allah Teâlâ'nın lütuf ve ihsanının güneşi doğduğunda onun nuru ile tarih boyunca insanlık için önemli iki merkez olan Hindistan ve Irak şehirleri ortaya çıkmıştır. Bu durum Allah'ın bahşetmesinin bir sonucudur:

Mihr-i ihsânı eyleyüp işrâk
 Nûrı ile açıldı Hind ü 'Irâk
 İbrahim Şânî-i Lârendevî (Alparslan, 2007:92/57)

17.7. Irak

Başkenti Bağdat olan Ortadoğu'daki bir İslam ülkesidir. Tarihte Mezopotamya adıyla bilinen stratejik öneme sahip sulak ve bereketli Irak toprakları, en eski çağlardan itibaren pek çok medeniyete beşiklik etmiştir. (et-Tâlib, 1999: 87) Irak'ın bu kadar önemli hale gelmesi Allah Teâlâ'nın lütfunun eseridir:

Mihr-i ihsânı eyleyüp işrâk
 Nûrı ile açıldı Hind ü 'Irâk
 İbrahim Şânî-i Lârendevî (Alparslan, 2007:92/57)

17.8. Ken'an

Hz. Ya'kûb (as)'ın memleketi olan Ken'an, Filistin'de Sayda, Sur dolayları ile Suriye'nin bir bölümünü içine alır. Nuh peygamberin oğullarından veya torunlarından olan *Ken'an* adına izafeten bu ismi almıştır. Edebiyatta *pîr-i Ken'ân* ile Hz. Ya'kûb (as), *mâh-ı Ken'ân* veya *şâh-ı Ken'an* ile de Hz. Yûsuf (as) kastedilir. (Yeniterzi, 2010: 319)

Ken'an ili Mostarlı Hasan Ziyâî'nin tevhidinde Hz. Yûsuf (as)'dan dolayı zikredilmiştir. Allah Teâlâ latiftir ancak güzelliği güzellik ehline ihsan etmiştir. Hz. Yûsuf (as)'ın varlığı bu duruma şahittir. Zira o maddî ve manevî güzelliğin timsalidir. Yani bütün güzellikler Allah Teâlâ'nın lütfunun bir eseri olarak onda cem' olmuştur:

Hüsni hüsn ehline eyler ihsân

Şâhid oldı buña Mâh-ı Ken'ân

Mostarlı Hasan Ziyâî (Gürgendereli, [?]: 4/63)

17.9. Mısır

Büyük bir bölümü Afrika'da, küçük bir kısmı da Asya'da yer alan ülkedir. Eski Mısır peygamberler tarihi açısından çok önemlidir. Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Mûsâ (as)'ın Firavun'la mücadelesi ve İsrailoğulları'nın onun önderliğinde Mısır'dan çıkışı, Hz. Yûsuf (as)'ın başından geçen olaylar gibi konular geniş yer alır. (Görgün, 2004: 557) Edebiyatımızda da gerek bu konularla ilişkili gerekse Nil nehrinin ülkeye katkısı, şeker kamışı ve şekeri, papağanları (tûtî), geçmişte çok değerli olan kılıçları ile anılır. (Yeniterzi, 2010: 323)

Dahı ol tûtiyân-ı Mısır-ı yabân

'Andelbân-ı gülşen-i tıbyân

İbrahim Şânî-i Lârendevî (Alparslan, 2007:99/147)

17.10. Necef

Irak'ta Şîllerce kutsal sayılan tarihî şehir, Gırâ/Guryân, Rabve ve Vâdisselâm isimleriyle de bilinir. İlk dönemlerde en-Necefü'l-eşref diye anılan Necef, Hz. Ali'nin şehadet mahalli olması dolayısıyla Meşhed ismiyle de anılmaktadır. Ayrıca Hz. Ali'nin gizlice buraya gömüldüğü inancından dolayı ayrı bir önem kazanmış ve olaydan yaklaşık bir buçuk asır sonra bir yerleşim merkezi haline dönüşmeye başlamıştır. (Öz, 2006: 486)

Gelibolulu Âlî'nin tevhidinde Necef, incisi dolayısıyla anılmıştır. Şaire göre Allah'ın emriyle sedef denizin içinden çıkıp kabuklarını açmasaydı onun içinde bir incinin gizli olduğunun kimse bilemezdi. Zira Allah Teâlâ'nın yaratışında mutlaka bir hikmet vardır ancak bunun karşılığında insanın bilgisi oldukça azdır:

Agız açmasa kulzüm içre sadef

Kimse sezmezdi anda dürr-i Necef

Gelibolulu Âlî (Sabuncu, 1983: [?]/35)

17.11. Nil

Mısır'ın hayat kaynağı olarak bilinen Nil, Afrika'nın kuzeydoğusunda yer alır. Kaynağından itibaren döküldüğü Akdeniz'e kadar kat ettiği mesafeyle dünyanın en uzun nehridir. Tarih boyunca özellikle Mısır'ın dinî, kültürel, siyasî, ekonomik ve sosyal hayatında önemli rol oynamıştır. Bu nehirle ilgili çeşitli bayramlar ve törenler düzenlenmiştir. (Seyyid, 2007: 122-123) Edebiyatımızda bazen Fırat nehriyle bazen de Firavun'la birlikte anılmaktadır.

Olup rûy-ı sefidi esvedü'l-levn

Anuñ mekriyle girdi Nîle Fir'avn

Behiştî (Yeniterzi, 2001: 100/17)

Ey ki nehr-i kudretüñden çeşmedür Nîl ü Fırat

V'ey ki bahr-ı rahmetüñden aşmadur âb-ı hayât

Zâtî (Armutlu, 1998: 425/52)

17.12. Tîh Çölü

Kur'ân-ı Kerîm'de, Allah Teâlâ'nın İsrailoğulları'nı Hz. Mûsâ (as)'a karşı gelmelerinden dolayı bu çölde kırk yıl dolaşmaya mahkûm ettiği bildirilmektedir. (Mâide, 5/26) Ayette *dolaşma* karşılığında kullanılan *yetîhûn* fiilinden hareketle Mısır ile Filistin arasındaki bu bölge, *Tîh* olarak isimlendirilmektedir. (Sinanoğlu, 2009: 222) Edebiyatımızda Hz. Mûsâ (as) ile ilişkilendirilerek kullanılır.

Dervîş Şemseddîn Kur'ân-ı Kerîm'deki ifadelerle atfen Hz. Mûsâ (as)'ı kastederek, onun Tîh çölünün ortasında esasına dayanarak yol sorup dolaştığını söylemektedir

Ol biri düşmüş 'asâya der-sefer

Tîh beyâbânında yol sorup gezer

Dervîş Şemseddîn (Aksoy, 1998: 83/35)

17.13. Tûr

Sînâ çölünde bir dağın özel adı olup Tûr-ı Sînâ veya Tûr dağı olarak bilinir. Kur'ân-ı Kerim'de *Tûriseynâ* (Mü'minûn, 23/20) ve *Tûrisînîn* (Tîn, 95/2) şeklinde iki defa geçmektedir. Hz. Mûsâ (as)'a Tevrat'ın verildiği dağdır. Hz Mûsâ (as) Allah Teâlâ'nın davetiyle bu dağa çıkıp orada Allah Teâlâ ile konuşmuştur. Yine Hz. Mûsâ (as)'ın Allah'ı görmek istemesi üzerine Allah bu dağa tecelli etmiş ve dağ parçalanmıştır. (Sinanoğlu, 2009: 222)

Klasik Türk şiirinde hakkındaki bu inanışlar dolayısıyla Tûr dağından bahsedilmektedir. Tevhidlerde de benzer şekilde yer almıştır. Zâtî'ye göre bütün cisimler baştanbaşa yanıp kül olacak olsa da kıyamet günü geldiğinde Allah Teâlâ'nın Tûr'a tecelli ettiği gibi ruhuna tecelli etmesini dilemektedir:

Küllî ecsâmı ser-â-ser kül iderse eylesün

Kanı ol gün kim tecelli ide Tûr-ı ruha zât

Zâtî (Armutlu, 1998: 426/64)⁵⁶⁹

Klasik Türk şiirinde ün kazanmış coğrafi yer isimlerinden bazıları incelediğimiz tevhidlerde geçmektedir. Yukarıdaki örneklerde de görüleceği üzere bahsi geçen yerler, kendilerine ait bir takım özellikler dolayısıyla anılmıştır. Bu durum tevhidlerin muhteva açısından ne kadar zengin olduğunu göstermesi bakımından oldukça önemlidir.

18. YILDIZLAR VE BURÇLAR

Yıldızlar ve burçlar Allah Teâlâ'nın varlığının en büyük delillerindendir. İnsanın yıldızlara ve burçlara bakarak O'nun varlığını anlaması mümkündür. Zira etrafına baktığında mükemmel bir düzenin var olduğunu görecektir. Bu düzenin tesadüfen meydana gelebilmesi mümkün değildir. Üstelik bu kadar sistemli bir düzenin varlığı mükemmel bir yaratıcının varlığını da zorunlu kılmaktadır. İnsan aklı bunu kavrayacak şekilde yaratılmıştır. Nitekim Kur'ân-ı Kerim'de de yüce Allah *Şüphesiz göklerin ve yerin yaratılmasında, gece ile gündüzün birbiri peşinden gelmesinde (...) düşünen bir toplum için (Allah'ın varlığını ve birliğini ispatlayan)*

⁵⁶⁹ Gelibolulu Âlî (Arslan-Aksoyak, 1998: 65/177); Hızrî (Belen, 1997: 35/61); Zâtî (Armutlu, 1998: 423/38; 430/113).

birçok deliller vardır. (Bakara, 2/164) buyurmaktadır. Gökyüzündeki yıldızlar ve burçlar bu delillerden sadece birkaçıdır. Onların ahenkli bir şekilde hareket etmeleri Allah'ın emriyledir.

Klasik Türk edebiyatının en temel türlerinden biri olan tevhidlerde şairler pek çok konunun yanında yıldızlar ve burçlara da yer vermişlerdir. Yıldızların ve burçların özelliklerini çoğu zaman Allah'ın varlığı, birliği, yüceliği ve yaratma kudreti gibi vasıflarını dile getirirken kullanmışlardır. Biz de bu bölümde yıldızlar ve burçları iki başlık altında inceledik. Önce onlar hakkında kısa bilgiler aktarıp ardından ilgili beyitleri verdik.

18.1. Yıldızlar

Klasik Türk edebiyatında Batlamyus'a dayanan iç içe geçmiş dokuz kat gök (nüh-âsumân/ nüh-felek/ nüh-sipih) fikri kabul görmüştür. Buna göre gök yani felekler dokuz kattan oluşmakta ve dünyanın etrafında dönmektedir:

Ol itdi yiri kâ'im çarh-ı devvâr

Ol itdi mihr ü mâh u necmi seyyâr

Zarîfi(Taşkın, 2009: 134/13)

Bu dönüşleri sırasında yaratılmış her varlık gibi onlar da Allah Teâlâ'yı zikretmektedir:

Ser-te-ser devr idüpdür eflâki

Çenberi lâ ilâhe illâ'llâh

Mûyî (Ece, 2006: [?]/34)

Taşlıcalı Yahyâ feleklerin dönüşüne dikkatle bakılması gerektiğini söylemekte ve onların bir nokta etrafında nasıl daireler çizdiğine dikkat çekmektedir:

Nazar eyle bu devr-i eflâke

Dâ'ire oldı nokta-i hâke

Taşlıcalı Yahyâ(Yoldaş, 1993: 81/68)⁵⁷⁰

Dokuz kat göğün iç kısmında ise yıldızların yer aldığı yedi felek bulunmaktadır:

⁵⁷⁰ Fuzûlî (Doğan, 1996: 25/119).

Devr ile çârhm bu yedi defteri

Berk-ı hazân gibi düşe ahteri

Taşlıcalı Yahyâ (Kayabaşı, 1991: 17/176)

İç kısımdaki yedi feleğin her birinde bir yıldız(seyyâre) bulunmaktadır. Bunlar sırasıyla Ay, Utarid, Zühre, Güneş, Mirrîh, Müşteri ve Zuhâl'dir. Elbette bunların yaratıcısı yüce Allah'tır:

Gehî virür yidi kevkebe seyr on iki burç

Gehî cihâmı kılur perde-gâh ider vernâ

Ca'ferî (Dereli, 2003: 140/23)

Bunların dışında sabit yıldızların yer aldığı sekizinci sema bulunur. En dışta ise *felekü'l-eflâk* adı verilen ve hepsini kuşatan sema bulunmaktadır. Felekü'l-eflâk'a hepsinin en büyüğü olduğu için *çarh-ı 'azâm* veya *çarh-ı atlas* da denir. Burada hiçbir yıldız ve hiçbir iz ve leke bulunmamaktadır. (Gibb, 1999: I/49)

Tırâzı çarh-ı atlas mâh u hûrşîd

İdüpdür geymege ikbâl ü te'yîd

Hâşimî (Ece, 1996: 73/86)

Sâbit ü seyyâre kimdendür bu nev'

Yâ felek devvâre kimdendür bu nev'

Şükrî-i Bitlisî (Argunşah, 1997: 48/27)

Eyyübî, tevhidinin bir bölümünü feleklere, yıldızlara ve burçlara ayırmıştır. Bu bölümde onların yaratılışlarını, dönüşlerini, görevlerini dile getirmiş ve bu muhteşemliğin hikmetine insan aklının yetemeyeceğini ifade etmiştir. Ayrıca bütün bunların varlığının Allah'ın kudretinin bir nişanesi kabul edilmesi gerektiğini ve Allah'ın her filinin bir hikmete hâiz olduğunu belirtmiştir:

Zemîni şems ile itdi münevver

Kamer döndi feleklerle müdevver

Müzeyyendür felekler encüm ile

Müşerrefdür zemînüñ merdüm ile

Nukûş olmuş felekde bunca pîrûz
Olıbdur kullaruñ heb hikmet-âmuz

Kevâkib cümleten hayrânıdur hem
Ây u gün bile ser-gerdânıdur hem

Nedir mâh ile hurşîdüñ ziyâsı
Şeb-i târ ile rûzîñ rûşenâsı

Felekler cünbüşün gerdân idîpdür
Bu sırrı âlemi hayrân idüpdür

‘Ukûl olmuş durur hayrânı anuñ
Felekler cümle ser-gerdânı anuñ

Dilerseñ kudretiñden sen nişâne
Nazar ‘ibretle kıl devr-i zamâna

Ki her burca koyup bir pâsbânı
Bir ‘abdüñdür zemînüñ dîde-bânı

Cemî‘-i fi‘li hikmet üzre üstâd
Gerek bârân gerek selc gerek bâd

Eyyûbî(Akkuş, 1991: 21-22/32-41)

Edebiyatımızda her bir yıldızın ayrı bir görevi vardır. Buna göre dördüncü felekde yer alan Güneş sultandır. Ay bu sultanın veziri, Utarid kâtibi, Zühre çalgıcısı ve rakkâsesi, Mirrîh seraskeri, Müşterî kadısı ve Zuhâl hazinedârıdır. (Sefercioğlu, 2001: 345) Yıldızlardan bahsedilen beyitlerde zaman zaman bu görevlere yer verilmiştir.

18.1.1. Ay/Mâh/Kamer

Ay, nücûm ilmine göre birinci kat gökte bulunmaktadır. Eski inanışlara göre, Ay'ın bulunduğu gök yeşil zeberced rengindedir. Pazartesi günü yaratılmıştır. Dostu güneştir. Soğuk ve yaş tabiata sahiptir. Güneşten sonra kâinata ve insanlara en çok tesiri bulunan yıldızdır. Firengistân iklimine hâkimdir ve simya ilmine göre gümüşün oluşumunda rolü bulunmaktadır.(Çelebioğlu, 1998: 679) Bu yüzden ay (kamer), beyitlerde güneşle ve gümüşle tenâsüp oluşturmaktadır. Gökyüzünü bir meclis gibi tahayyül eden şair, Ay'ı gümüş bir yatağa, şafağı şaraba, süreyyâ yıldızını da gül destesine benzetmiştir:

Kamer sîmîn yatak aña şafak mül

O meclisde Süreyyâ deste-i gül

Revânî (Canım, 1998: 165/17)⁵⁷¹

Bir inanışa göre Allah, kâinatı yarattığı zaman yıldızları belli burçlara yerleştirmiştir. Sonra feleklerin dönmesini emredince bu yıldızlar ait oldukları burçlardan çıkmışlar ve bir daha hepsi birden aynı anda aynı burçlarda bulunmamışlardır. Bunlardan Ay boğa burcunda, Utarid başak burcunda, Zühre balık burcunda, Güneş koç burcunda, Mirrîh oğlak burcunda, Müşterî yengeç burcunda ve Zuhâl terazi burcunda bulunmaktadır. Buna göre bu yıldızların adı geçen burçlarda bulunmasına *şeref* denilmektedir.(Çavuşoğlu, 2001: 252) Mûyî, şeref burcunda Ay'a parlaklık veren unsurun aslında kelime-i tevhid olduğunu iddia etmektedir:

Mâha burc-ı şerefde fer virdi

Ahteri lâ ilâhe illâ'llâh

Muyî (Ece, 2006: [?]/27)

Aslında bütün kâinatı olduğu gibi Ay'ı yaratan da ona parlaklığını veren de onu şekilden şekle sokan da Allah Teâlâ'dır. Bütün bunlar Allah Teâlâ'nın kudretinin, azametinin, yüceliğinin bir göstergesidir:

Ya kimdür bedr iden mâh-ı hilâli

Ya bedrine viren kimdür zevâli

Hızrî (Belen, 1997: 36/84)

Mâhı şehri ile rûşenâ kıldı

Ciheti dehre âşina kıldı

⁵⁷¹ Hâşimî(Ece, 1996: 73/89); 'Abdî (İnce, [?]: 163/28-29).

‘Abdî (İnce, [?]: 163/14)⁵⁷²

Allah Teâlâ yaratışında hiçbir sebebe ihtiyaç duymaz. Bir şeyin var olmasını dilemesi onun olması için yeterlidir. Güneş ve Ay gökyüzünde birer kandildirler ancak yağa ve fitile ihtiyaçları yoktur:

Eyledi bî-fetîl u bî-revğan
Mihr u mâhuñ çerâgını rûşen

Bursalı Rahmî (Birinci, 2007: 48/35)

18.1.2. ‘Utarid/ Tîr

Güneş’e yakın bir yıldız olan Utarid, ikinci kat gökte bulunmaktadır. Bu durumu Ca‘ferî Allah’ın yedi kat göğün ikincisini Utarid yıldızıyla şereflendirdiği şeklinde yorumlamıştır:

Hem ikinci gögi ol Perverdigâr
Kıldı müşerref ‘Utâridle i yâr

Ca‘ferî (Dereli, 2003: 166/24)

Utarid, Ay’ın dostu, Güneş ve Zühre’nin düşmanı olarak bilinmektedir. Kimyacıların civaya Utarid demesine karşın edebiyatımızda *kâtip* olma özelliğiyle anılmaktadır. (Onay, 2004: 487) Ayrıca süratin sembolü olduğu için de ok anlamına gelen *Tîr* adı verilmiştir:

Pâsbânı mülkinüñ Keyvân-ı pîr
Gice gündüz kâtib-i dîvân-ı Tîr

Lâmi’î Çelebi (Ayan, 1998: 112/71)

18.1.3. Zühre/ Nâhid

Nücûm ilmine Zühre’nin yeri üçüncü göktedir. Halk arasında Kervankıran veya Çobanyıldızı olarak bilinen Zühre’nin kimyada karşılığı kalaydır. Edebiyatımızdaki diğer adı *Nâhid* olan bu yıldız aşk ve mûsikî ilâhî makamındadır.

⁵⁷² ‘Abdî (Güzelova, 2008:208/42-43); Ca‘ferî (Dereli, 2003: 167/26); Emîrî (Çöm, 2001: 67/37); Eyyûbî(Akkuş, 1991: 21/32); Hâşimî (Ece, 1996: 73/86,106); Hüseyin-i Sirozî (Karaçuha, 2005: 13/107); Kadioğlu Şeyh Mehmed (Sak, 2009: 149/81); Lâmi’î Çelebi (Burmaoğlu, 1983: 85/42); Üsküplü Atâ (Aksoyak, 2006: 95/6).

Dostları Utarid ve Zuhâl, düşmanları Güneş, Ay ve Mirrîh'tir. Yeşil renk bu yıldız mensuptur. (Onay, 2004: 510)

Zühreyi kıldı üçüncü göge şem'

İtdi anuñla neşât ehlini cem'

Ca'ferî (Dereli, 2003: 166/22)

Bir inanişâ göre Zühre, Hârut ve Mârut isimli iki meleği aldatarak onları günaha sokan ve sonunda göge çıkıp orada donarak yıldız olan bir kadındır. Güneş ve Ay'dan sonra en parlak yıldız olan Zühre, edebiyatımızda eğlence meclisleri dolayısıyla anılmaktadır. (Akpınar, 2002: 185) Beyitlerde genellikle rakkaslık görevi Zühre yıldızına verilmektedir:

Çûn ola buncılayın sohbet-i hâs

Yaraşur anda Zühre olsa rakkâs

Revânî (Canım, 1998: 165/19)⁵⁷³

Zühre yıldızına ait bütün bu vasıflar Allah Teâlâ'nın hikmetinin eseridir. Çünkü O'nun yaratışında hiçbir anlamsızlık yoktur. Her şeyin bir sebebi ve insanların çoğu zaman idrak edemeyeceği bir hikmeti vardır. Bu durum Allah Teâlâ'nın azametinin, kulun acizliğinin bir sonucudur:

Neden oldu Mesîhe bu tecrîd

Ne için nagme-sâz ola Nâhid

Gelibolulu Âlî (Sabuncu, 1983: [?]/30)

Anuñ emriyle çarha girdi hûrşîd

Anuñ hükmiyle çengi oldu Nâhîd

Zâtî (Armutlu, 1998: 429/99)

18.1.4. Güneş/Âfitâb/Mihr/Hurşîd

Nücûm ilmine göre dördüncü kat gökte bulunan Güneş, yıldızların şahı kabul edilmektedir. Sarı renk ona mensuptur ve kimyagerlerce altına şems denilmektedir. Ay ve Müşterî dostları, Zühre ve Zuhâl düşmanlarıdır. *Neyyîr-i âzam* da denilmektedir. (Onay, 2004:246)

⁵⁷³ Bursalı Rahmî (Birinci, 2007: 48/34); Hüseyin-i Sirozî (Karaçuha, 2005: 13/107); Lâmi'î Çelebi (Ayan, 1998: 112/70).

Güneş'in göğün dördüncü katında bulunması ve ışığıyla yeryüzünü aydınlatması en çok bahsedilen özellikleridir:

Doğdı hem dördüncü gökden âftâb

Oldı nûrıyla anuñ rûşen türâb

Ca'ferî (Dereli, 2003: 166/20)

Güneş gökte yanan bir kandil gibidir. Semaya asılmıştır ancak onu tutan bir zinciri yoktur. İşte bütün yıldızları olduğu gibi Güneş'i yörüngesine yerleştiren ve onu orada kıyamete kadar tutacak olan yüce Allah'ın kudretidir:

Asar zencîrsüz kandîl-i mihri

Dizer birîşte lûlû-yi sipihri

Sûzî Çelebi (Levend, 1956: 232/56)⁵⁷⁴

Bütün önemli özellikleri Güneş'e veren de onu feleğin padişahı yapan da yıldızları ona asker kılan da Allah Teâlâ'dır. O'nun kudreti, ışığıyla, ısıyla ve büyüklüğüyle insanları büyüleyen Güneş'i var etmekten, onu emriyle hareket ettirmekten daha kapsayıcıdır:

İdüb hurşîdi çerhûñ pâd-şâhı

Nücûmı aña kılmışdur sipâhî

Lârendeli Hamdî (Kütük, 2002:394/48)⁵⁷⁵

Allah Teâlâ'nın kudretinden daha büyük olan rahmeti vardır. Kıyâsî'ye göre bu rahmet o kadar büyüktür ki Ay ve Güneş, Allah'ın rahmet denizinin üzerindeki iki hava kabarcığı gibidir:

Ola ol dem âfitâb ü mâh-tâb

Bahr-ı nûr-ı rahmete iki habâb

Kıyâsî (Aksoylu, 2007: 71/18)

Göktekiler, yerdekiler ve ikisi arasında var olan her şey Allah Teâlâ'nın eseridir. Varlık Allah Teâlâ'nın yaratışıyla şereflenmiştir. Bu yüzden her nesne Allah'a âşıktır ve bu aşkla yanıp tutuşmaktadır. Rüşdî'nin dediği gibi denizler Allah'ın aşkıyla coşmakta, zerreler bu aşkla dans etmekte, Güneş bu aşkla dönmektedir:

⁵⁷⁴ Güvâhî (Hengirmen, 1983: 90/5).

⁵⁷⁵ Gelibolulu Âlî (Sabuncu, 1983: [?]/15); Lâmi'î Çelebi (Ayan, 1998: 112/69).

‘Aşkınuñ te’siridür deryâyı pür-cûş eyleyen
Zerreyi raksân ider hurşîdi gerdân bu heves

Rüşdî (Kayhan, 1991: 50/6)⁵⁷⁶

Ay ışığını Güneş’ten almaktadır. Lâmi’î Çelebi’inin divanında yer alan tevhidin bir beyitinde yüce Allah’ın nuru Güneş’e benzetilmiştir. Ay’ın Güneş’ten ışığını aldığı gibi kim Allah’ın nurundan beslenirse yedi iklimin Güneş’i gibi zevâl bulmayacağı dile getirilmiştir:

Her ne meh kim buldı mihrüñden senüñ bir zerre nûr
Âfitâb-ı heft-kişverdür aña yokdur zevâl

Lâmi’î Çelebi (Burmaoğlu, 1983: 86/61)⁵⁷⁷

18.1.5. Mirrîh/Behrâm

Yedi seyyâr yıldızdan biri olan Mirrîh, beşinci gökte bulunmaktadır. Eski kimyada demir ve bakıra karşılık gelen bu yıldız, edebiyatımızda harp ilâhı olarak kabul edilmektedir. Kırmızı renk ona mensuptur. (Onay, 2004: 357) Şiirlerde *Behrâm* olarak da geçmektedir:

Sa’âdet ol ider burcına en’âm
Anuñ kahrına mazhar gökde Behrâm

Zâtî (Armutlu, 1998: 429/98)

Tevhidlerde Mirrîh yıldızı genellikle Allah’ın kudretinin bir eseri olarak anılmıştır. Nitekim Mirrîh yıldızını göğün beşinci katına koyan elbette ‘Alîm olan, Hayy olan, Kâdir olan Allah Teâlâ’dır:

Hem bişinci gökde Mirrîhi mukîm
İyledi ol Kâdir ü Hayy u ‘Alîm

Ca’ferî (Dereli, 2003: 166/18)

⁵⁷⁶ Yenipazarlı Vâlî(Köksal, 2003: 205/20).

⁵⁷⁷ Fuzûlî (Akyüz ve diğ., 2000: 26/59); Hüseyin-i Sirozî (Karaçuha, 2005: 13/107); Kadioğlu Şeyh Mehmed (Sak, 2009: 149/80); Kemal Paşazâde (Demirel, 1983: 27/49); Taşlıcalı Yahya (Kayabaşı, 1991: 13/126); Üsküplü Atâ (Aksoyak, 2006: 95/6).

Lâmi'î Çelebi, edebiyatımızda eğlence meclislerinin ayrılmaz bir parçası kabul edilen Nâhid (Zühre) yıldızına süs ve parlaklık veren Allah'ın, savaş meydanları için Behrâm (Mirrîh)'a altından bir ok verdiğini söylemektedir:

Bezm için Nâhîde zîb ü fer virür
Rezm için Behrâma tîg-ı zer virür

Lâmi'î Çelebi (Ayan, 1998: 112/70)

Yine aynı şekilde Allah Teâlâ, Behrâm yıldızını felek ülkesine şâh yapmış, yıldızları da itaatkâr birer asker olarak emrine vermiştir:

Kişver-i çarha şâh olup Behrâm
İtdi encüm sipâhını aña râm

Bursalı Rahmî (Birinci, 2007: 49/37)

18.1.6. Müşterî/Bercîs

Gezegenlerin en büyüğü olan Müşterî, altıncı kat gökte bulunmaktadır. Eski kimyacılarca adı tunç olan yıldızın dostları Mirrîh ve Ay, düşmanları Zühre ve Utarid'dir. Mavi renk bu yıldız mensuptur. Feleklerin kadısı ya da hâtibi olarak bilinen Müşterî, edebiyatımızda adalet ve hikmet-i ilâhî konularıyla ele alınmıştır. Ayrıca vezirler, âlimler ve hakîmler bu yıldızla benzetilmiştir. (Onay, 2004: 370)

Şairler tevhidlerinde Müşterî yıldızına farklı şekillerde yer vermişlerdir. Ca'ferî, Müşterî yıldızını altıncı kat gökte karar kıldırmanın yüce Allah olduğunu ifade etmiştir:

Müşterî altıncı gökde ber-karar
İyledi ol Hâlık-ı Perverdigâr

Ca'ferî (Dereli, 2003: 166/16)

Dokuz kat feleği bir pazar yeri olarak düşünen Lâmi'î Çelebi, Müşterî ismini tevriyeli olarak kullanmış, böylelikle hem pazardaki müşteriye hem de Müşterî yıldızını kastetmiştir:

Nüh-sipihrüñ düzmek için kârını
Müşterîden germ ider bâzârını

Lâmi'î Çelebi (Ayan, 1998: 112/72)

Farklı bir tahayyül de Bursalı Rahmî'nin aşağıdaki beyitinde yer almaktadır. Takımyıldızı olan Pervîn'i yende sallanan tespihe benzeten şair, Birçîs (Müşteri)'in bununla Allah'ı zikrettiğini söylemektedir:

Kıldı Birçîse zikrini telkîn
Âstîninde sübhadur Pervîn

Bursalı Rahmî (Birinci, 2007: 48/36)

18.1.7. Zuhâl/ Keyvân

Nücûm ilmine göre yedi yıldızdan biri olan Zuhâl'in yeri yedinci kat göktür. Rengi siyah, madeni kurşundur. Dostları Zühre ve Utarid, düşmanları Güneş ve Ay'dır. Yüksekte oturduğu ve rengi siyah olduğu için şairler onu sarayların damlarında pâsbânlık eden Hindlilere benzetmişlerdir. Hâkim olduğu iklim Hindistan'dır. (Onay, 2004: 509)

Zuhâl yıldızının bu özellikleri tevhidlerde geçen beyitlerde zikredilmiştir. Zâtî'ye göre dokuz katlı felek, Allah Teâlâ'nın yaratma sanatının bir eseridir ve Keyvân (Zuhâl) ancak O'nun lütfuyla yedinci kat göğe yükselmiştir:

Anuñ sun'ından olmuşdur nüh eyvân
Anuñ lutfiyla rıf'at buldı Keyvân

Zâtî (Armutlu, 1998: 429/97)⁵⁷⁸

Lâmi'î Çelebi, Allah Teâlâ'nın büyüklüğünü dile getirmeye çalıştığı beyitinde yıldızların en yaşlısı kabul edilen Keyvân (Zuhâl)'in Allah'ın mülkünün bekçisi olduğunu ve Tîr(Utarid)'in de gece gündüz divanında kâtiplik yaptığını belirtmektedir:

Pâsbânı mülkinüñ Keyvân-ı pîr
Gice gündüz kâtib-i dîvân-ı Tîr

Lâmi'î Çelebi (Ayan, 1998: 112/71)

Zuhâl, Hind iklimine hâkim olan yıldızdır. Hindlilerin en çok yetiştirdiği hayvanların başında fil gelmektedir. Bu yüzden şair feleği bir file, Zuhâl yıldızını da o filin üstünde oturan bir Hindliye benzetmiştir:

⁵⁷⁸ Ca'ferî (Dereli, 2003: 165/15); Muhîti (Tataroğlu, 1995: 51/45).

Felek flinüñ üstünde yıl u ay
Zuhâl hindûsına oldur viren cây

Lârendeli Hamdî (Kütük, 2002: 394/46)

18.1.8. Pervîn/Süreyyâ

Aslında Sevr veya Hamel burcunda kümelenen altı veya yedi yıldızdan oluşan bir takımyıldızdır. Kümeyi meydana getiren yıldızlar iki sıra meydana getirdikleri için edebiyatımızda daha çok bu özelliğiyle yer alır. (Sefercioğlu, 2001: 363)

Dilâ ol dürleri dehre nisâr it
Süreyyâ 'ıkdi gibi gûş-vâr it

Sûzî Çelebi (Levend, 1956: 231/40)⁵⁷⁹

Bursalı Rahmî, Pervîn'i bir takımyıldızı olduğu için yendeki bir tespihe benzetirken Bercîs'in onunla Allah Teâlâ'yı zikrettiğini belirtmektedir:

Kıldı Birçîse zikrini telkîn
Âstîninde sübhadur Pervîn

Bursalı Rahmî (Birinci, 2007: 48/36)

Pervîn çoğu zaman bir gül destesine benzetilmiştir. Revânî'ye göre Ay'ın gümüşten bir yatak, şafağın şarap olduğu bir gök meclisinde Süreyyâ bir deste-i güldür:

Kamer sîmîn yatak aña şafak mül
O meclisde Süreyyâ deste-i gül

Revânî (Canım, 1998: 165/17)⁵⁸⁰

18.1.9. Sühâ

Büyükayı yıldız kümesinin en küçük yıldızdır. Eskiden gözlerin görüş derecesi bu yıldızla tecrübe olunurdu. (Devellioğlu, 2006: 968) Şiirlerde de genellikle bu özelliği dolayısıyla zikredilmektedir. Ancak Allah Teâlâ, Sühâ yıldızına zerre kadar lütufta bulunsa Sühâ yıldızı güneşle eşdeğer bir makama yükselebilir. Zira Allah her şeye kâdirdir:

⁵⁷⁹ Behiştî (Aydemir, 2000: 174/19); Hızrî (Belen, 1997: 33/28).

⁵⁸⁰ Lâmi'î Çelebi (Ayan, 1998: 112/74).

Sühâya lûtfu eger kılsa zerre-perverlik
 Yeter makâm-i müsâvât-i Âf-tâba Sühâ
 Fuzûlî (Akyüz ve diğ., 2000: 26/59)

18.1.10. Süheyl

Küçük ama parlak bir yıldızdır. En parlak hali Yemen diyarında görüldüğü için *Süheyl-i Yemânî* de denilmektedir. Işığını dokunduğu eşyaya kırmızı renk verdiği inandır. Akik taşının rengini bu yıldızdan aldığı kabul edilmektedir.(Onay, 2004:443-444) Aşağıdaki beyitte *Süheyl ü Nevbahâr* hikâyesine telmihen kullanılmıştır:

Biri bülbül gibi bir gül-‘izâra
 Süheyl olur cemâl-i Nevbahâra
 Manisalı Câmi‘î (Harmancı, 2003: 237/12)

18.2. Burçlar

Burçlar, nücûm ilmine göre dokuz kat olan feleğin yıldızlardan sonraki sekizinci katında bulunmaktadır. Buradaki burçlar sabit olduklarından kendilerine *sâbite* de denilmektedir. Toplam on iki burç vardır. Yıldızlar gibi burçlar da tevhidlerde yer almaktadır. Şairler kimi zaman Allah’ın kudretini ifade etmek, kimi zaman da özelliklerini belirtmek için burçlara yer vermişlerdir:

Sekizinci gökde n’eyler bu bürûc
 Bu bürûca böyle kim viridi ‘urûc
 Şükrî-i Bitlisî (Argunşah, 1997: 48/29)

18.2.1. Hamel

Burc-ı bere adıyla da anılan bu burçtan genel olarak güneşle birlikte bahsedilmektedir. Eski takvime göre ilkbaharın birinci ve altıncı gününe Nevruz denir. Nevruz’un başlangıcı aynı zamanda güneşin Hamel burcuna girdiği zamandır.

Menzili oldı anuñ ‘Akreb Hamel
 Ol iki burc üzre işler ol ‘amel
 Ca‘ferî (Dereli, 2003: 166/19)

18.2.2. Sevr

Burc-ı süreyyâ ve *burc-ı gav* olarak da adlandırılan Sevr, ayın burcudur. Ayrıca boğanın ağır işlere dayanıklı olması ve yük taşıyabilmesi dolayısıyla güç sembolü olarak da kullanılmaktadır.

Sevr ü Mîzân aña oldı cây-gâh

Gör ne mevzûn iyledi anı İlâh

Ca'ferî (Dereli, 2003: 166/23)

18.2.3. Cevzâ

İkizler burcu, semanın kuzey yarım küresinde görünen iki parlak yıldızlı bir burç olup güneş mayıs ayında bu burca girmektedir.(Devellioğlu, 2006:138) Burc-ı peyker adıyla da anılan bu burç diğer gök cisimleri gibi yükseklik ve yücelik bildiren ifadeler içinde zikredilmektedir:

Oldı mesken aña Cevzâ Sünbüle

Bûy-bahş itdi anı her bir güle

Ca'ferî (Dereli, 2003: 167/25)

18.2.4. Esed

Semanın kuzey yarımküresi eteğinde bulunan birçok parlak yıldızdan müteşekkil beşinci burçtur.(Devellioğlu, 2006: 232) Güneşin en tesirli olduğu zaman, *burc-ı şîr* olarak da anılan bu burçta bulunduğu zamandır.

Hem Esed burcın aña kıldı turağ

Ol turağ üstünde yandurdı çerağ

Ca'ferî (Dereli, 2003: 166/21)

18.2.5. Sünbüle

Burc-ı hûşe adıyla da anılan Sünbüle burcu, semanın kuzey yarım küresinde bulunan yedi parlak yıldızdan müteşekkil bir dörtgen ve iki kuyruklu bir burçtur.(Devellioğlu, 2006: 971)

Oldı mesken aña Cevzâ Sünbüle

Bûy-bahş itdi anı her bir güle

Ca'ferî (Dereli, 2003: 167/25)

Hûşe-i pervîni cev cev kim bilür

Yâ benâtü'n-nâ'sı dağug kim kılır

Şükrî-i Bitlisî (Argunşah, 1997: 48/28)

18.2.6. Mîzân

Semanın kuzey yarımküresinde görülebilen Mîzân burcu, Sünbüle burcunun yanında bulunan bir yıldız kümesi olup belli başlı dört yıldızdan müteşekkil küçük bir burçtur.(Devellioğlu, 2006: 655)

Sevr ü Mîzân aña oldı cây-gâh

Gör ne mevzûn iyledi anı İlâh

Ca'ferî (Dereli, 2003: 166/23)

18.2.7. 'Akreb

Semanın kuzey yarım küresinde görülebilen büyük bir burçtur.(Devellioğlu, 2006: 24) Eski dönemlerde Ay Akreb burcundayken sefere çıkılmazdı.

Menzili oldı anuñ 'Akreb Hamel

Ol iki burc üzre işler ol 'amel

Ca'ferî (Dereli, 2003: 166/19)

18.2.8. Kavs

Burc-ı kemân da denilen bu burç, genellikle Müşterî yıldızı ve ok kelimeleriyle birlikte anılmaktadır.

Kavs u Hûtı iyledi me'vâ aña

Ol iki burc üzre oldı câ aña

Ca'ferî (Dereli, 2003: 166/17)

18.2.9. Hût

Hût-ı felek olarak da adlandırılan Simak burcu, semanın güney yarım küresinde Sevr burcundan ileride Hamel burcunun istikametinde bulunan bir burçtur. (Devellioğlu, 2006: 386)

Kavs u Hûtı iyledi me'vâ aña

Ol iki burc üzre oldı câ aña

Ca'ferî (Dereli, 2003: 166/17)

Netice itibariyle tevhidlerde ismi geçen yıldız ve burçların hemen hemen hepsi Allah Teâlâ'nın kudretine ve yaratışındaki mükemmelliğe birer örnek olarak gösterilmiştir. Zira O'nun yaratışı eşsizdir.

19. DİĞER VARLIKLAR

Tevhidlerde Muhteva Özellikleri bölümünde oluşturduğumuz alt başlıklardaki tasniflerde yer almayan fakat tevhidlerde adı geçen bazı önemli varlıklar bulunmaktadır. Bunlara *Diğer Varlıklar* başlığı altında bu bölümde yer verdik.

19.1. 'Ankâ/Sîmurg

İsmi olup da cismi olmayan büyük bir kuştur. Sîmurg ya da Zümrüdüankâ da denilmektedir. Yüzünün insan yüzüne benzediği, boynunun çok uzun ve tüylerinin renk renk olduğu bilinmektedir. Vücudunda otuz kuşun renk ve alâmeti olması; insan ve hayvanlardan kaptığını parçaladığına inanılması diğer özellikleridir.(Onay, 2004: 103)

Ayrıca kimseye muhtaç olmadan kendi başına yaşadığı için kanaatin simgesi olmuştur. Kafdağı'nda yaşaması, yükseklerden uçması ve kolay avlanamayışı gibi özelliklerinden dolayı ulaşılması çok zor durumları ifade etmek için kullanılmıştır. Allah'ın zatını idrak etmek de bu durumlardan biridir. Küçük bir tuzakla Ankâ kuşu avlanamayacağı ve koca derya küçük bir kadehe sığamayacağı gibi Allah'ın yüce zatı da tam olarak bilinemez:

Şikâr olur mı bir guncişle 'Ankâ
Olur mı bir kadeh deryaya me'vâ

Zâtî (Armutlu, 1998: 424/43)

Şemseddîn-i Sivâsî'ye göre bütün kâinatı kuşatmış olan Allah Teâlâ'nın insanlar tarafından hakkıyla bilinmemesi Ankâ kuşunun yuvasının bilinmemesi gibidir:

Ne 'Ankâdur bilinmez âşiyânı
Muhît olmuş iken kevn ü mekânı

Şemseddîn-i Sivâsî (Toker, 2003: 204/26)⁵⁸¹

Her ne kadar kanat çırpırsa ve sürekli oradan oraya uça da gönül Ankâ'sının ilâhî yakınlığa erişip erişmemesi kesin bir durum değildir. İnsan bu yakınlığa erişme ümidiyle çabalamalı, ama erişmemiş olma ihtimalinden dolayı da tedirgin olmalıdır:

Kibriyânun Kâfına Sîmurg-ı dil irmek muhâl
Gerçi bâl açup ider ol cânibe her dem şitâb
Zarîfî (Taşkın, 2009: 135/3)

19.2. Ashâb-ı Fil

Kâbe'yi yıkmak amacıyla Mekke üzerine yürüyen Habeş ordusundan Kur'ân-ı Kerîm'in 105. suresinde *ashâbü'l-fil* şeklinde bahsedilmektedir. Bu yüzden bu orduya *Ashâb-ı Fil* denilmektedir. Ordunun önünde bir fil bulunduğu için bu olaya *Fil Vak'ası*; bu sureye de *Fil Suresi* adı verilmiştir. Allah Teâlâ bu orduyu ebâbîl kuşlarının attığı taşlarla helâk etmiştir.

Nemrûd'un Hz. İbrâhim'i içine attığı ateşi gül bahçesine çeviren Allah Teâlâ, küçücük ebâbîl kuşlarını Ashâb-ı Fil'i yerle bir edecek kadar büyük kılmıştır:

İden âteşleri gülşen Halîle
Ebâbîli 'azîm Ashâb-ı Fîle
Dükâkinzâde Ahmed Bey (Süzen, 1994: 2/11)

19.3. Düldül

Peygamberimize Mısır hükümdarı Mukavkıs tarafından hediye edilen katırın adıdır. Hızlı yürüyüşü ve çevikliğinden dolayı *kirpi* anlamına gelen *düldül* adı verilmiştir. Boz renkli olan katırın cinsiyeti konusunda kesin bir bilgi yoktur. Hz. Peygamber (sav), hem savaşlarda hem de savaş dışında bindiği Düldül'ü daha sonra damadı Hz. Ali'ye bağışlamıştır. (Yardım, 1994: 20)

Aşağıdaki beyitte Hz. Ali ve azatlı, sadık kölesi Kanber'le birlikte anılmıştır:

Hem Hayder-i Safder durur hem şepîr ü şepper durur
Hem Düldülü ü Kanber durur hem Câbir ü Selmân durur
Muhîfî (Tataroğlu, 1995: 53/51)

⁵⁸¹ Yemînî (Tepeli, 2002: 99/6).

19.4. Hüdüh

İbibik veya çavuş kuşu da denilen kuştur. Tepesindeki sorguçtan dolayı *sâhib-i külâh* diye nitelendirilmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Süleymân (as) kıssasıyla ilgili olarak zikredilir. En belirgin özelliği toprağın altındaki suyu görmesi; anne babasına saygılı ve eşine çok bağlı olmasıdır. (Harman-Kurnaz, 1998: 461-462) Edebiyatta da bu özellikleri dolayısıyla anılmaktadır.

Yaratılmış olan her varlık Allah Teâlâ'nın kudretinin eseridir. Bu eserler insanı müessirine hayran bırakacak şekilde yaratılmıştır. Bir papağanın boynunu altın bir gerdanlıkla süslenmiş gibi yaratan Allah Teâlâ, hüdüh kuşuna rehber olma özelliği vermiştir:

Gerden-i tûfde kodı tavk-ı zer

Hüdüh-i hâdîyi kıldı râh-ber

Zâtî (Armutlu, 1998: 422/26)

Aşağıdaki beyitte ise hüdüh kuşunun rüzgâr kadar hızlı bir haberci olduğu belirtilmektedir:

Hüdühî peyk-i sabâ-reftâr ider

Mûrı hâcib nahli h'ân-sâlâr ider

Lâmi'î Çelebi (Ayan, 1998: 114/101)

Kumru ve turaç kuşunu emriyle ve izniyle öttüren Allah, hüdüh kuşunun başına sorgucunu bir taç gibi koymuştur. Çünkü O kusursuz ve mükemmel yaratandır ve O'nun dilemesinin dışında hiçbir şeyin olması mümkün değildir:

Başına hüdühüdñ oldur koyan tâc

Anuñ emriyle öter kumrî vü dürrâc

Lârendeli Hamdî (Kütük, 2002: 393/44)

19.5. Hümâ

Efsanevî bir kuştur. Devlet kuşu ya da cennet kuşu olarak da bilinir. Kaynaklarda şekli, özellikleri ve yaşadığı yer konusunda değişik bilgiler verilmektedir. Bunlarda bazılarına göre hümâ, Hint Okyanusu'ndaki adalarda yaşayan güvercin büyüklüğünde, yeşil kanatlı bazılarına göre ise serçeden büyük, boz saksagani andıran bir kuştur. Hayatta iken ele geçmemesi, havada yumurtlayıp

yavrusunu havada çıkarması, ayaklarının olmaması, hiçbir kuşu incitmemesi, tehlikeli durumlarda yavrularını kanatlarının altında koruması ve kemikle beslenmesi hümânın özelliklerinden bazılarıdır. Daima gökyüzünde yaşayan hümânın, yere bazen kırk arşın yaklaştığına ve o zaman gölgesi kimin başına düşerse o kişinin hükümdar olduğuna inanılır. (Kurnaz, 1998: 478)

Fuzûlî, bahar tasvirleriyle süslü tevhidinde hümânın gölgesinin gül bahçelerine düştüğünü ifade etmektedir. Ona göre yasemin yaprakları hüma kuşu gibi havada uçtuğunda gül bahçesine hümânın gölgesi düşmüştür. Yani baharın gelmesiyle gül bahçelerine devlet kuşu konmuş, her yer şenlenmiştir. Bu da Allah'ın tabiatı diriltişine bir örnektir:

Hümây-veş varak-ı yâsemîn ü berg-i semen

Uçup hevâya gül-istâna düştü zıll-i hümâ

Fuzûlî (Akyüz ve diğ., 2000: 23/12)

Kelime-i şehâdeti hümâ kuşuna benzeten Lâmi'î Çelebi ise onun gölgesinin düştüğü yerin ebedî izzet bulacağını ifade etmektedir:

Aña ki sâyesini saldı buldı 'izz-ı ebed

Hümâ-yı eşhedü enlâ ilâhe illa'llâh

Lâmi'î Çelebi (Burmaoğlu, 1983: 84/18)

19.6. Kaknûs

Hint adalarında yaşayan, kanatları nakışlı, gagası delikli, efsanevî bir kuştur. Rüzgâr estikçe gagasındaki deliklerden çeşitli sesler çıktığı, bu sesi duyan kuşların onun yanına üşüştüğü, onlardan bir kaçını yakalayıp yediği kabul edilir. Bin sene yaşadığı, öleceği zaman yıgdığı odunların üstüne oturup ötmeye başladığı, ötüşünün coşkusuyla kendinden geçtiği, o zaman kanatlarını birbirine vurarak ateşler çıkardığı ve tutuşan odunlarla yandığı, sonra küllerinden bir yumurta ve ondan da bir yavru çıktığı ona dair bilgilerdir. Ayrıca mûsikî âlimlerinin bu kuşun gagasından çıkan seslerden esinlenerek mûsikî ilmini ortaya koydukları rivayet edilmektedir. (Onay, 2004: 299)

Gül budagından dum-ı tâvûs ider

Ney nihâdından dum-ı kaknûs ider

Lâmi'î Çelebi (Ayan, 1998: 113/89)

Bulutlar ağlayan bir kaknûsa benzetilmiş ve onların figanından binlerce kaknûsun etkilendiği ifade edilmiştir.

Yâhûd ebr oldı san kim kaknûs-ı zâr

Figânından hezârân kaknûs azar

Hâşimî (Ece, 1996: 74/135)

19.7. Lât

İslam öncesi Arap toplumundaki putlardan biridir. Menât ve Uzzâ ile birlikte en çok saygı gösterilen putlardandır. Hz. Peygamber (sav)'in emriyle yıkılmıştır. (Fehd, 2003:107-108) Lât'ın yıkılmasıyla belaların ve afetlerin başı da yok olmuştur:

Pâyımı kesdi kahr ile Lâtun

Mün'adim oldı başı âfâtun

İbrâhim Şânî-i Lârendevî (Alparslan, 2007: 95/93)⁵⁸²

19.8. Şeytan/İblîs/'Azâzîl

İnsana musallat olup onu saptırmaya çalışan ruhanî varlıktır. Şeytanın gerçek bir varlığa ve bir bedene sahip bulunup bulunmadığı hususunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Ancak Kur'an-ı Kerîm'de onun ateşten yaratıldığını (A'râf, 7/12; Hicr, 15/27) ve cinlerden olduğunu (Kehf, 18/50) bildiren ayetler vardır.

Diğer adı İblîs olan şeytanın melekler arasında yaşadığı ve henüz Hz. Âdem (as)'a secde etme emrini alıp da isyan etmediği zamanki adı ise 'Azâzîl'dir:

Hakı hakdur bilen bil gayrı bilmez

'Azâzîldür haka kim secde kılmaz

Yemînî (Tepeli, 2002: 100/4)

Allah Teâlâ Hz. Âdem (as)'ı yaratınca meleklerle, ona secde etmelerini emretmiştir. İblîs hariç bütün melekler secde etmiştir. O kendisinin ateşten Adem'in ise topraktan yaratıldığını ileri sürerek secde etmeyi reddetmiştir. Böylece ilk isyan, kibir, ayrılık ve düşmanlık başlamıştır. Allah'ın lanetleyip huzurundan kovduğu şeytan, kıyamete kadar insanları doğru yoldan saptırmak için Allah'tan müsaade istemiştir. Allah da ona bu izni vermiştir. Şeytan ilk olarak Hz. Âdem (as)'la Hz.

⁵⁸² Sehâbî (Bayak, [?]: 9/2)

Havvâ'nın cennetten çıkarılmalarına vesile olmuştur. Allah'ın kendilerini uyarmasına rağmen şeytanın aldaticı sözlerine kanıp yasak meyveyi yiyen Hz. Âdem (as) ve Hz. Havvâ cennetten çıkarılmış böylece kıyamete kadar sürecek olan dünya hayatı başlamıştır. (Çelebi, 2010: 99)

İblîs, Allah'ın emrine itaat edip Hz. Âdem (as)'a secde etmediği için Allah'ın lanetine uğramış ve ebediyen huzurdan kovulmuştur:

Redd itdüğün emrünü bir kez senün İblîs

Merdûd-ı ebed itdüñ idüp la'neti aña

Fazlî (Özkat, 2005: 130/14)⁵⁸³

Allah Teâlâ o kadar kerimdir, o kadar cömerttir ki bütün düşmanlıklarına rağmen huzurundan kovduğu İblis'e kıyamete kadar itibar bahşetmiştir:

Zihî kerem ki nazar kılmayup adâvetine

Müyesser eylemiş İblîse i'tibâr-i bekâ

Fuzûlî (Akyüz ve diğ., 2000: 27/73)

Bu süre boyunca İblîs'in görevi nefsi desteklemek ve insanı Allah'tan uzaklaştırmaktır. Bu yüzden cihan zindanının bağlarından kurtulamaması ayıp değildir. Çünkü İblis ve nefis gece boyunca orada bekçilik yapmaktadır:

Bulmasa ta'n mı cihân zindânı bendinden halâs

Aña kim bu şeb-rev-i İblîs ü nefis oldı 'ases

Âhî (Sungur, 1994: 73/7)

Diğer Varlıklar başlığı altında ele aldığımız bu bölümde tevhidlerde adı geçen meşhur varlıklara değinilmiştir. Mensur ya da manzum edebî eserlerin hemen hemen hepsinde çeşitli vesilelerle yer verilen bu varlıklara tevhidlerde de rastlamaktayız. Şairler Allah Teâlâ'nın yüceliğini ifade ederken bu varlıklara dair hususlardan da faydalanmışlardır.

⁵⁸³ Hadîdî (Öztürk, 1991: 5/59).

III. BÖLÜM: 16. YÜZYIL KLASİK TÜRK EDEBİYATINDAN TEVHİD METİNLERİ

Bu bölümde çalışmada esas aldığımız 16. yüzyıla ait tevhid metinlerini şairinin ismine göre alfabetik olarak sıraladık.

1. ‘ABDÎ, HEFT PEYKER⁵⁸⁴

Tercüme-i Heft Peyker

Fâ ‘ilâtün Fâ ‘ilâtün Fâ ‘ilün

Kul huva’llâh vahdetiş-râ şod güvâh

Vird kon ân-râ dilâ subh u mesâ

Fe ‘ilâtün Mefâ ‘ilün Fe ‘ilün

(Fâ ‘ilâtün) (Fa ‘lün)

- 1 İy cihânuñ vücûdına mâye
Bûdına bûduñ oldu ser-mâye
- 2 Mübtedâ-yı bidâyet-i ekvân
Müntehâ-yı nihâyet-i devrân
- 3 Lem-i bûduñla pür zamân u zemîn
Yem-i cûduñladur mekân u mekîn
- 4 İy ber-efrâz-ı nüh-revâk-ı bülend
Encüm-efrûz u encümen-peyvend

⁵⁸⁴ Hanzade Güzelova, *Abdî'nin Heft Peyker Mesnevîsi (İnceleme-Metin-Dizin)*, Hacettepe Üniversitesi SBE Yayınlanmamış DT, Ankara 2008, s.206-211.

- 5 ‘Âleme kâr-sâz zâtuñdur
Sâzgâr âdeme sıfâtuñdur
- 6 Sâzmend oldı zâtuñ ile cihân
Hem sıfâtuñla zinde insle cân
- 7 Hestsin nîst misl ü mânendüñ
Belki yok nidd ü zıdd u peyvendüñ
- 8 Rûşinâ-bahş-ı ehl-i bînâsın
Sûret-ârây-ı asl u yektâsın
- 9 İy hayâtuñla zinde mevcûdât
Zindedür bel vücûdîñ ile hayât
- 10 Hîçden dehr eyledüñ peydâ
Behre virdüñ bulara berg ü nevâ
- 11 Nâmuñ oldı bidâyet-i her nâm
Evvel âgâz [u] âhir-i encâm
- 12 Evvelüñ evvelisin iy Dâdâr
Âhirüñ âhirisin âhir-kâr
- 13 Senüñ ile dürüstdür bu cihân
Sensin onlara bâz-geşt hemân
- 14 Bağlıdur hazretüñe râh-ı hayâl
Kapuña konmamışdı gerd-i zevâl

- 15 *Lem yelid*⁵⁸⁵ sin cihân durur mevlûd
Dahı *lem yûled*⁵⁸⁶ -i zamâna velûd
- 16 Toğmaduñ sen ü gayrlardur zâd
Sen Hudâsın u dîgerândur bâd
- 17 Fikr peykine reh-nümâ sensin
Nüktesine girih-güşâ sensin
- 18 Ol ki nâ-ehl secde oldı seri
Kıfl-ber-kıfl beste oldı deri
- 19 Subhı misbâhile sabîh itdüñ
Rûyını mihr ile melîh itdüñ
- 20 Sâdik olmağına var tasdîk
Kizbine yok durur anuñ tahkîk
- 21 Mihr ile subha bir mükellil tâc
Vireli aldı şâmdan çok bâc
- 22 Kılalı subh[ı] mihr ile rûşen
Oldı nûrıyla kevn san gülşen
- 23 Mâha virdüñ berend-i müşk-âgîn
Mihre virdüñ lifâfe-i zerrîn
- 24 Perdedâr olmakıla mihrle mâh
Onlara itdüñ ‘atâ sepîd ü siyâh

⁵⁸⁵ “O doğurmamıştır.”(İhlâs, 112/3)

⁵⁸⁶ “O doğmamıştır.”(İhlâs, 112/4)

- 25 Rûz u şeb sâlikân-ı râhuñdur
Halka-der-gûş-ı bârgâhuñdur
- 26 Emrûñ olmasa nîk ü bed aslâ
İtmege kendülerde yok yârâ
- 27 Pür-fürûğ eyledüñ derûn-ı demâğ
Hıredi tâbnâk sanki çerâğ
- 28 Bu kadar mertebeyle ‘akl-ı ‘akîl
Mütehayyir celâlûñ içre zelîl
- 29 Râhuñ içre hıred durur pûyân
Vehm-i kârûnda zâr u ser-gerdân
- 30 İremezler nice sinîn ü şühûr
Yil gibi yildi buldı cümle fütûr
- 31 Cevher-i cânûñ oldu ten kânı
Kimse bilmez mekânını kanı
- 32 Sen ne cevhersin ü mekânûñ yok
‘Akl hayrân ki hiç zamânûñ yok
- 33 Reh-nümâsın ki reh-nümâñ kanı
Dükeli câdesin ki câñ kanı
- 34 ‘Akl-ı küllî ki buldı senden râh
Korkusından kılur mı saña nigâh
- 35 Rûz-ı rûşenteriyle hem şeb-i dâc
Meded-i feyzuña senüñ muhtâc

- 36 Hâl[i] gerdânuñ oldı pîç-â-pîç
Hâl-i gerdân olur mı sen gibi hiç
- 37 Gül[i] la'liñ-kabâ vu âteş-reng
İdüben cây-ı nâr[ı] kıldıñ seng
- 38 Gîtî vü nüh-nitâk-ı gîtî-taş
Âsitânuñda vurdı başına taş
- 39 Her kişi nakş-bend-i perdeñdür
Dükeli hiç kerde kerdeñdür
- 40 Nîk ü bed bil sitârede neyler
Nîk ü bed anı da zebûn eyler
- 41 Ger sa'âdet sitâre vireyidi
Hem müneccim serfire ireyidi
- 42 Var mıdur merdüm-i sitâre-şinâs
Gence yol buldı itmek ile kıyâs
- 43 Bî-miyâncı bulara virdüñ genc
Ki ne bilür sitâre heft ü penc
- 44 Her ne kim var dakâyık-ı felegi
Dahı ba'zı 'amâyık-ı melegi
- 45 Ekledüm her varakda mermûzin
Saña buldum hemîşe meknûzin

- 46 Dükeli kevn râci‘ûn-ı Hudâ
Görmüşüm cümleden seni vâlâ
- 47 Cümle hayvâna cân viren sensin
Soñra anlara nân viren sensin
- 48 Bendeñi ser-firâz-ı dergâh it
‘Abdüñi bî-niyâz u dil-h`âh it
- 49 Nânımı bî-vesîle-i digerân
Sen vir iy nân-dih-i zemîn ü zamân
- 50 Olalı tâ zamân-ı rey‘ânî
Baña virdüñ çü pâre-i nânı
- 51 Cümlesin ‘abdüñe ‘atâ itdüñ
Dimedin sen baña fidâ itdüñ
- 52 Olmuşum şimdi halk içinde zelîl
Şeb-i hızlânuma sen eyle delîl
- 53 Bu ne sözdür bu söz hatâ dükeli
Sen benümsin cihân baña dükeli
- 54 Ben ğarîb-i ğumûm-ı devrândan
Kurtarup itme mübtelâ-yı mihen
- 55 Sen dururken kime eyleyem efgân
‘Özrüm eyle kabûl iy Sübhân
- 56 Râz-ı pûşîde gerçi vardur çok
Saña pûşîde yok durur bil yok

- 57 Ğarazum senden itmezüm pinhân
Beni mektûmken sen itdũñ ‘ayân
- 58 ‘Arz oldur ki senden istermin
Suhan oldur ki saña söylermin
- 59 Senden olmazsa ger benüm hevesüm
Saña hem bî-ğarâz olur nefesüm
- 60 Dirisem sırr halka h’âr olurun
Saña dirsem buzurgvâr olurun
- 61 ‘Abdũni red idüp cenâbuñdan
Kimse bâbına salma bâbuñdan
- 62 Ser-bülend eyle ser-firâz eyle
Tâc-ı ‘izzetle bî-niyâz eyle
- 63 Tâ ki bir vakt ‘arz-ı kâr ola
Bende-i şâh tâcdâr ola

2. ‘ABDÎ, NİYÂZ-NÂME-İ SA‘D Ü HÜMÂ⁵⁸⁷

**Tâcver-Sâhten-i Ân Duhter-i Nîk-Ahter Be-Tâc-ı Şükr-Güzârî
Hazret-i Dâver Celle Zikruhu ve ‘Azume Şânuhu Ve Matla‘-ı
Kitâb Der-Tevhîd-i Bârî ‘Azze İsmuhu**

Fe‘ilâtün Mefâ‘ilün Fe‘ilün
(Fâ‘ilâtün) (Fa‘lün)

⁵⁸⁷ Adnan İnce, “Abdî’nin Niyâz-nâme-i Sa‘d ü Hümâ’sı”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, I(2), 1987, s. 163-164.

- 1 Şükr ü minnet ki hazret-i Mennân
Viridi insâna cakl u nutk-ı beyân
- 2 ‘Akl ile kıldı nükte-dân-ı cihân
Nutm ile kıldı ekrem-i devrân
- 3 Kâdirîdür ki kudret-i bî-rayb
Sâni’îdür ki san’ati bî-‘ayb
- 4 ‘Alem-efrâz-ı tâk-i zer-kâri
Meş‘al-efrûz-ı çerh-i jengârî
- 5 Evvel oldur ve hem dahı âhir
Bâtın oldur hem dahı zâhir
- 6 İltidâya bidâyet andandur
İntihâya nihâyet andandur
- 7 Fikr-i na‘mâsı ‘akla viridi fütûr
Şerh-i âlâsı nutka verdi kusûr
- 8 Müntehî bî-nihâyeti bilemez
Mübtedî bî-bidâyeti bilemez
- 9 Sofra-i ni‘meti bisât-ı zemîn
Nüh-tabak hönına sipihr-i berîn
- 10 Kibriyâsı birûn-ı kibr ü riyâ
İdemez kimse aña çûn u çirâ
- 11 Meş‘al-i dîde buldı nûr andan
Ravza-i sîne buldı hûr andan

- 12 Kûhdur bend-i kemer-bendi
Subh mihrine ider şeker-handi
- 13 Hil‘at-i cânı ins ü câna virür
Âb-ı hayvânı Hızr-ı câna virür
- 14 Mâhı şehr ile rûşenâ kıldı
Ciheti dehre âşina kıldı
- 15 Sa‘d-i kıldı Hümâ ile hem-ser
Mâhı mihr ile kıldı rûşen-ter
- 16 Vâmıkun cânını kılup külhan
Âteş urdı ‘izâr-ı ‘Azrâdan
- 17 Yûsufa virmek ile ra‘nâyî
‘Âşık eyler aña Züleyhâyı
- 18 Leb-i Şîrîni eyleyüp şîrîn
Dil-i Ferhâda urdı âteş-i kîn
- 19 O durur Kaysı eyleyüp meftûn
Zülf-i Leylâ ile kılan mecnûn
- 20 Rûy-ı Hûrşîd-i ol kılup pür tâb
Cân Ferahşâdını kılan pertâb
- 21 İtmeyüp râm Veyse Râmini
Cânına urdı nâvek-i kîni

- 22 Niçe İpsâli ol kılup giryân
Cân Salâmânına ider biryân
- 23 Niçe nâzırları kılup meftûn
Rûh-ı manzûrına itdüren mağbûn
- 24 O durur mûr u mâra zevk viren
O durur nûr u nâra şevk viren
- 25 Ra‘di nevbet-zen-i sehâb kılan
Berkı pür zahme-i rebâb kılan
- 26 Ebr-i lutf-ı çü dur-nisâr olur
Bâğ büt-hâne-i bahâr olur
- 27 Sehere âteşin-livâ viridi
Kamere âb-gûn kabâ viridi
- 28 Kemer-i kûh-ı gevherîn itdi
Kâküli mâh-ı ‘anberîn itdi
- 29 Tîg-i zerrîni âftâba virür
Dir‘-i sîmîni mâh-tâba virür
- 30 Çeşm-i ibdâ‘ bâz-kerdesidür
Sâz-ı icâb sâz-kerdesidür
- 31 Nâme-i sîn‘ olur be-nâm andan
Ablak-ı dehredür ligâm andan
- 32 Tevsîn-i âb-ı revân ol eyler
Çemen-i servi ol çemân eyler

- 33 Ğazâba rahmetüñ kılup sebkat
Bende-i derd-mende kıl rahmet
- 34 ‘Abdiyi rahmetüñle idüp mesrûr
Nâr-ı nirândan itgil anı dûr
- 35 Nâmesin nâmuñ ile nâmi kıl
Hâmesin zikrûñ ile sâmi kıl

3. ÂHÎ, DÎVÂN⁵⁸⁸

Kasîde

Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün

- 1 Ey nesîm-i kudretüñ nefhiñden âdem bir nefes
Vey harîm-i gülşen-i lutfuñdan ‘âlem hâr u has
- 2 Zikr-i hamdüñdür ki her milletden oldı âşikâr
Ka‘beden âvâz-ı hû büt-hâneden bang-ı ceres
- 3 Sensin ol bî-çûn ki birdür saña nisbet her mekân
Kurb u ba‘d u taht u fevk u sag u sol pîş ü pes
- 4 Nâr-ı Mûsâdur celâlüñ şemmesinden bir eser
Nûr-ı Ahmeddür cemâlüñ pertevinden muktebes
- 5 Tâlib-i dîdâr olan dil-teşne vü nem-dîdeler
Cûy-ı hûn akıtdılar gözden çü Ceyhûn u Aras

⁵⁸⁸ Necati Sungur, *Âhî Divânı(İnceleme-Metin)*, Ankara 1994, s.72-73.

- 6 Zâlim-i bî-dâd için dergâh-ı ‘adlûndür penâh
Zulm-i bî-feryâd için yâduñ durur feryâd-res
- 7 Bulmasa tân mı cihân zindânı bendinden halâs
Aña kim bu şeb-rev-i İblîs ü nefis oldı ‘ases
- 8 Dâne için dâm-ı hırsa düşse tañ mı murg-ı dil
Anda ki Âdem gözleye gendüm Halîl’lâh ades
- 9 Kangı nâkesdür kese senden ümîdin kahr ile
Ni‘met-i lutfuñla çün mahrûm kalmaz hiç kes
- 10 Ravza-i ‘ışkuñda cân murgını ta‘lîm itmege
Bu tokuz çarhı aña kılduñ müşebbek bir kafes
- 11 Ko senâ vü medhi gel Âhî du‘â-yı Hazret it
Kim bu varlıktan kamu ol bir du‘âdur saña bes

4. AHMED RIDVAN, HÜSREV Ü ŞİRİN⁵⁸⁹

Tevhîd-i Bârî Ta‘âlâ Şânehu

Mefâ‘ilün Mefâ‘ilün Fe‘ûlün

- 1 Yine yâdıyla nâm-ı Zü’l-Celâlûñ
Kılalum ibtidâ‘ nazm-ı makâlûñ
- 2 Kim anuñ hükm-i nâmına olup râm
Felek cünbiş kılupdur merkez ârâm

⁵⁸⁹ Orhan Kemal Tavukçu, *Ahmed Ridvan, Hüsrev ü Şirin (İnceleme-Metin)*, Atatürk Üniversitesi SBE Yayınlanmamış DT, Erzurum 2000, s. 219-222.

- 3 Kamu eşyâya oldur evvel âhir
Anuñ emrindedür pinhân u zâhir
- 4 Vücûdudur kamu mevcûda kâhir
Nişânı cümle-i eşyâda zâhir
- 5 Ta'âlallâh ki yok mânend ü misli
Benî Âdem 'abîd ol Rabb Mevlî
- 6 Sücûd eyler aña her şey kemâhî
Vücûdına virür cümle güvâhî
- 7 Feleklerde kılup encüm firûzı
Bu hâkî kavme gösterdi rumûzı
- 8 Anuñ hikmetleridür cümle bârik
Beyâz-ı rûz-ı rûşen leyl-i târik
- 9 Gelür gam yirine şâdî vü ümmîd
Toğar emriyle anuñ bedr ü hurşîd
- 10 Nücûma emr ider her demde çok kâr
Sanâyi' gösterür sun'ıyla her bâr
- 11 Görür nûriyle bârik-bînân
Anuñ zikriyledür halvet-nişînân
- 12 Münezzehdür nakâyısdan müberrâ
Mukaddesdür ma'âyıbdan ta'âlâ

- 13 Yetişmez kimsene kudretlerine
‘Ukûl ermez anuñ hikmetlerine
- 14 Ne kâdirsin sen ey şûrîde-ahvâl
Ki şerh idesin andan ba’zı akvâl
- 15 Ne haddüñdür senüñ bu nazm-ı güftâr
Neden geldi saña bu bebr ü refâtâr
- 16 Eger huşyâr iseñ ey merd-i ‘âşık
Bu yola gitmege olduñsa lâyıık
- 17 Bu cürm için ayıt *estağfiru’llâh*
Hulûs-ı kalb ile *tübtü ila’llâh*⁵⁹⁰
- 18 Eger bu yolda gerçek tâlib iseñ
Likâsına habîbüñ râğıb iseñ
- 19 Kamu eşyâda zâhir gözle anı
Ki her şeyde anuñ vardur nişânı
- 20 ‘Aceb sehv itdiler sûret-perestler
Büt için kaldılar hayrân u mestler
- 21 Hicâbından bu nakşın geçmediler
Ma‘ânî ‘aşkına yetişmediler
- 22 Halîl-i Hak bu remze oldı vâkıf
Aña keşf oldı esrâr-ı mevâkıf

⁵⁹⁰ “Estağfirullah, içtenlikle tevbe ettim”

- 23 Anuñ-çün bütleri kıldı şikeste
Bu sûret dâmına kalmadı beste
- 25 Gel imdi sen dahı şevk ile vecde
Gene Mâ‘bûd-ı pâke eyle secde
- 26 Çün İbrâhîm-i Âzer cânı mest et
Hevâ asnâmını cümle şikest et
- 27 Göresin tâ ki sen ‘ayne’l-yakîni
Cemâl-i *lâ-uhibbü’l-âfilîni*⁵⁹¹

Der-hikmet-i Bârî Ta‘âlâ

Mefâ‘ilün Mefâ‘ilün Fe‘ûlün

- 28 Nedür bu Ka‘be vü Bathâ vü zemzem
Nedür bu buk‘a-i kuds-i mükerrem
- 29 Sükûnı merkezüñ âbuñ revânı
Hevânuñ rif‘ati nâruñ duhânı
- 30 Neden bulduñ ‘anâsır tıbkı terkîb
Nedendür bunlara bu nazm u tertîb
- 31 Niçün devrân ider bu heft devvâr
Neden seyr üzredür bu seb‘ seyyâr
- 32 Nedendür kim uzayup meskeninden
Sevâbit gitmedi yerlü yerinden

⁵⁹¹ “Batanları sevmem...”(En’am, 6/76)

- 33 Niçün düşdi zamâna münkalib hâl
Kimüñ emriyledür bu va‘z u ahvâl
- 34 Bu efkâr ile kalmışdum dil-efgâr
İrişdi gûşuma âvâz-ı dil-dâr
- 35 Ki ey gâfil nedür bu fikr-i fâsid
Bu sevdâ kim kılursun pür-mefâsid
- 36 Eger cûyâ-yı hakk iseñ hakîkat
Hakkı fikr eyle ol sâhib-basîret
- 37 Çün irdi sem‘üme savt-ı ‘inâyet
Açıldı kalbüme bâb-ı hidâyet
- 38 Halâs itdi beni bâr-ı mihenden
Göñül Ya‘kûbını dâr-ı hazenden
- 39 Beni bu sûret ile kıldı dil-şâd
Ser-efrâz eyledi çün serv-i âzâd
- 40 Bu şükre Ahmed-i Rıdvân sücûd et
Özüñ şükranê ver terk-i vücûd et
- 41 Mey-i vaslını yâriñ eyleyüp nûş
Dü ‘âlem zevkini eyle ferâmûş
- 42 Hudâyâ derdmendem zâr u bîmâr
Fakîr ü müstemendem ‘âciz ü h‘âr

- 43 Men-i bî-dest ü pâya dest-gîr ol
Ġarîb ü bî-kese yâr u zahîr ol
- 44 Beni bir dem özümden kılma ġâfil
Çü maksûdum tapuñdur eyle vâsıl
- 45 Yüzüm yokdur bilürsin çün katuñda
Beni şermende kılma hazretüñde

5. AHMED RIDVAN, RIDVAN-NÂME⁵⁹²

Hazâ Kitâb-ı Rıdvâniyye Min-Te'lif-i Suver-i Eslemu'llâh

Tevhîd

Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün

- 1 Ey Kadîr ü Kâdir ü Kudret-nümây
V'ey hired bahşende vü müşkil-ġüşây
- 2 Hâlik-i mülk-i zemîn ü hem-zemân
Hâfız-ı yâr-ı mekîn ü hem-mekân
- 3 Kâfir ü mü'min yoluñda yüġrişür
*Vahdehû lâ-nidde li'l-Hak*⁵⁹³ diyişür
- 4 Aña irmez 'akl u vehm ile kıyas
Yok durur zâtıñdan özge hak-şinâs

⁵⁹² Nebi Yılmaz, *Ahmed-i Rıdvan ve Rıdvâniyyesi*, Ankara Üniversitesi SBE Yayınlanmamış YLT, Ankara 2006, s. 26-27

⁵⁹³ "Allah tektir, gerçekte benzeri yoktur."

- 5 Âdemüñ cismın yaratdı hâkden
Cânını halk itdi nûr-ı pâkden
- 6 Emr anuñdur Fâ‘il-i muhtârdur
Hâlik oldur Kâdir ü Kâhârdur
- 7 Bulmadı kimse anuñ künhine râh
İdemez dîde cemâline nigâh
- 8 Cân u dil hayrân cemâlinde anuñ
‘Akl-ı kül nâ-dân kemâlinde anuñ
- 9 Nârdan güller biter neyden nebât
Hâk-i yâbisden çıkar âb-ı hayât
- 10 Yâ İlâhî derdine sensüñ tabîb
Ahmed-i Rıdvâna gufrân it nasîb
- 11 Kuluñı mahlûka muhtâc eyleme
Lutfuñ ile toyılup ac eyleme

6. ÂSAFÎ, ŞECÂAT-NÂME⁵⁹⁴

Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün

- 1 Evvelidür cümleñüñ bî-ibtidâ
Âhiridür zâtına yok intihâ
- 2 Yâ İlâhî zâtuñı bilmez ehad
Hikmetiñe iremez fehmi hured

⁵⁹⁴ Süleyman Eroğlu, *Âsafî'nin Şecâatnâme'si (İnceleme-Metin)*, Uludağ Üniversitesi SBE Yayınlanmamış DT, Bursa 2007, s. 181-182.

- 3 Bahr-ı 'ısyâna ğarîk oldı tenüm
Dest-gîr ol baña lutf it al elüm
- 4 Cürm idüp girdüm elimle kanuma
İ'tirâfım var velî 'ısyânuma
- 5 Gelmişem lutfuñ ümîd idüp şehâ
Umaram senden hatâm ola 'atâ
- 6 Cürmüm 'afv idüp idersiñ himmeti
Eyle lutfuñdan Muhammed ümmeti
- 7 Güm-rehem lutfuñla yol göster baña
Sür semend-i himmetüm senden yaña
- 8 Lutfuñ olmazsa günâhum neyleyin
Kendü cismümde güvâhum neyleyin
- 9 Evvel ü âhir çü sensin pâdişâh
Kimden istimdâd idem ben yâ İlâh
- 10 Eyley-iseñ cürmüme göre 'azâb
Rûz-ı mahşerde benüm hâlüm harâb
- 11 Cürmüme yokdur nihâyet iy Hudâ
Rahmetüñden eyleme bâri cüdâ
- 12 Kâsıram medhüñde bilmem neyleyem
Bir za'îfem nice vasfuñ eyleyem

- 13 Vasfuñ itmek istesem dil lâl olur
Gider ‘aklum dil perîşân-hâl olur
- 14 Şeş cihetden sen münezzehsin velî
Toptolusun ‘âlem içre iy Ğanî
- 15 Ben kimem vasf eyleyem iy Hakk seni
Yine zâtuñ fehm ider ancak seni
- 16 Sürmege yokdur cenâbuña yüzüm
Evvel ü âhir budur saña sözüm

7. BEHİŞTÎ, HEFT PEYKER⁵⁹⁵

Heft Peyker-i Behiştî

Fe‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilün
(Fâ‘ilâtün) (Fâ‘ilün)

- 1 Yâ Rab eyle dile feyzüñi müdâm
Kim olur feyzüñ ile nagz-ı kelâm
- 2 Olmasa feyzüñ eli fâyiz-i cûd
Gelmez idi bir avuç hâke vücûd
- 3 Bâg-ı lutfuñ eseri heşt-behişt
Nâr-ı kahruñ şereri dûzah-ı zişt
- 4 Kudretüñ dest idüp hâki hamîr
Sîneyi itdi şeh-i ‘aşka serîr

⁵⁹⁵ Şener Demirel, *Behiştî'nin Heft Peyker Mesnevisi*, s.1-4. www.kulturturizm.gov.tr

- 5 Ol mekân ile şeref buldı mekân
Toldı şevkuñla zemîn ile zamân
- 6 Toludur ‘aşkuñıla ins ü melek
Hâk-i vecd oldu vü çarh urdı felek
- 7 Cism-i mahlûka olur ‘aşk revân
Zindedür anuñıla cümle cihân
- 8 Zinde kıl ‘aşkuñ ile mürde dili
Zinde itdüñ virüben cân çü gili
- 9 Zinde-ten mürde-dil eyleme beni
Mahv kıl benligi pür eyle seni
- 10 Kadri olmaz çü tehî ola sebû
Şeref ü kadr virür kûzeye su
- 11 Olmaya kîsede çün sîm ile zer
Eylemez kimse göz ucıyla nazar
- 12 Ey hîred zât-ı hayâlinde zelîl
Vasfunı eyleyimez kâl ile kîl
- 13 Bilmede çün seni ‘acz oldı kemâl
Ma‘nîde oldı tekavvül bu mekâl

- 14 *Mâ 'arefnâke*⁵⁹⁶ didi çünki Resûl
Da'vî-i 'ilm kılan ola cehûl
- 15 Bilmeyen aslı-y-ıla aslı neden
Hakkı bildüm dise olmaya hasen
- 16 Yok nişânı ki beşer vire nişân
Kendüyi kendü bilür neyse hemân
- 17 İtmese lutf eli ref'-i nikâb
'Akl hergiz ide mi keşf-i hicâb
- 18 Görmede 'âciz anı çeşm-i nazar
Göre mi degme belâ ile basar
- 19 'Akl dahı çün olur kendü hicâb
Sırrını keşf ide mi 'ilm-i kitâb
- 20 Çün hıred mûsıl-ı matlûb degül
Reh-ber idinen olur anı hacil
- 21 Dâmen-ı fazla yapısı mûsıl olur
Dest-res bulan aña yâri bulur
- 22 Keremi bedreka-i râh yeter
Ola mı vâsıta 'uşşâka nazar
- 23 Vay aña kim vire evhâm-ı zılâl
Gele ma'kûli hayâline hayâl

⁵⁹⁶ “Yâ Rabbi! Seni zatına layık şekilde bilemedik.”(Hadis-i Şerif)

- 24 Bâtılı hak bile ısrâr ola
Gelmeye nakl u delîl ile yola
- 25 Tolu havf ile İlâhi bu tarîk
Eyle lutfuñı Behiştîye refîk
- 26 Pişvâsı ola tâ 'ilm ü şühûd
Kalmaya siflede eyleye su'ûd

**Der-Erâdif-i Tesmiye Tahmid-i Fatihâtü'l-Kitâb Ki Fâtihü'l-
Ebvâb-Est**

Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilün
(Fâ'ilâtün) (Fâ'ilün)

- 27 Ni'met-i Hak mezîd itdi sipâs
Vâcib ol her nefese şükr ide nâs
- 28 Her mesâma açuben şükre-dehân
Olsa her bir ser-i mû aña zebân
- 29 Balsa bin haşr kadar ba'd-ı zamân
Kârını şükre kosa kişi hemân
- 30 Bir nefes almaga olmaya sipâs
Aña lâyük nice şükr eyliye nâs
- 31 Ey olan ni'meti su gibi sebîl
Keremi her kişi rızkına kefil

- 32 Ni‘metüñ ‘add ide mi hîç Ahad
Müntehî olmayana ola mı had
- 33 Ni‘mete gerçi ki çok şart u sebab
Gâh olur mûcib olur sa‘y ü taleb
- 34 Geh felek ‘illet olur gâh zemîn
Sebebi ma‘nîde Hak oldu hemîn
- 35 Kapsı mahzeninün oldu güşâd
Gerek oldukça alur hissa ‘ibâd
- 36 Ne ‘atâsına şerîk olur ahad
Ne kapusından ider kimseyi red
- 37 Mahzen-i rızkına anbâr-ı Hudâ
İsteme derbeder anı çü gedâ
- 38 Kirme seng içre virür hissa müdâm
Âdeme rızkını virmez mi temâm
- 39 Feyz bahrinde sipihr oldu habâb
Süfref-i h‘ânına Cibrîl zübâb
- 40 Levh-i mahfûz-ıla yogidi kalem
Rızk-ı mahlûkınıñ olmışdı rakam
- 41 Rızka olsaydı eger iki kefil
Niçeler cû‘dan olurdu ‘alîl
- 42 Vahdeti her kişiye oldu ‘ayân
İtdi Bürhân-ı Temânü‘de beyân

- 43 Halkınuñ vahdete her biri güvâh
Vay aña baglaya çeşmini İlâh
- 44 Şükr kim virdi bize ‘akl u nazar
Bilünür anuñıla hayr ile şer
- 45 Ekşeri hikmetinüñ oldı ‘ayân
‘Âlem-i gaybı durur gizlü hemân
- 46 Aña kim zarf degül kevn ü mekân
İtdi mir’ât-ı dil içinde nihân
- 47 Dâne-i hurd ile sıgmaq bu cihân
Nazar-ı ‘akla virür gerçi gümân
- 48 Lîkin istedügi ‘ilmini mühît
Cümle ma‘lûm mürekkeble basît
- 49 Hâdim oldı nazarı ‘akla havâs
Ki havâs ile olur kudret-i nâs
- 50 Çün zamân ile gide ‘akl u havâs
Cân ‘urûc ide vü hâk ola libâs
- 51 Rûha ihsan ide bir dürlü havâs
‘Akl ola her biri bunlara kıyâs
- 52 Matlaba ‘akl degül gerçi delîl
‘Akl olmayan olur lîk zelîl

- 53 Câzibe olmaz ise rehber-i dil
Fark olunmaz bir olur bes dil ü gil
- 54 Zerrece câzibe olmazsa eger
Vâsıl olmaya visâlüne beşer
- 55 Cezbe-i ‘aşk ile mest it dili sen
Mestdür câm-ı gurûr ile igen

8. BEHİŞTÎ, HEŞT BEHİŞT⁵⁹⁷

Bi’smi’llâhi’r-Rahmâni’r-Rahîm

Mefâ’îlün Mefâ’îlün Fa’ûlün

- 1 Bi-hamdi’llâh hâdî külli hâmid
Lenâ tevfkîhi aksâ’l-makâsîd
- 2 Ezelden vasf-ı zâtıdur anuñ cûd
Rızâsıdur iki ‘âlemde maksûd
- 3 Mukaddesdür kemâlâtında zâtı
Müberrâdur nakâyısdan sıfâtı
- 4 Kemâli çeşmesârına cihân bîd
Cemâli nûrına bir zerre hurşîd

⁵⁹⁷ Emine Yeniterzi, *Behiştî'nin Heşt Behişt Mesnevîsi (İnceleme-Metin)*, İstanbul 2001, s. 99-104.

- 5 Nukûş-ı safha-i ekvâna nakkâş
Hatâ erbâbı üstine ‘atâ-pâş
- 6 Kemâl-i kudreti gün gibi zâhir
Nakâyısdan münezzeh zâtı tâhir
- 7 Güneş kim rûşenâ-bahş-ı kamerdür
Anuñ envâr-ı cûdından eserdür
- 8 Cemî‘-i mâ-sivânuñ hâlıkıdur
Şebistân içre subhuñ fâlıkıdur
- 9 Degül mümkün ire künhine idrâk
Bu ma‘nâ şâhididür *mâ ‘arefnâk*⁵⁹⁸
- 10 Bir avuç hâke virdi hüsn-i takvîm
Melâ’ikden şerefde kıldı takdîm
- 11 Salup nefha cihâna lutfi bâdı
‘Urûc itdürdi ‘arşa hâk-zâdı
- 12 Sa‘âdet aña olmışdur müyesser
Ki oldu dîde-i lutfuña manzar
- 13 Musahhar eyledi tûfânı Nûha
Beden kıldı hisâr-ı çarhı rûha
- 14 Cihân fahrın yetîm evvel ol itdi
Nitekim Mısr sultânın kul itdi

⁵⁹⁸ “Yâ Rabbi, seni zatına layık şekilde bilemedik.” (Hadis-i Şerif)

- 15 Halîle nârı ol itdi gülistân
Ol ihsân itdi İsmâ‘île kurbân
- 16 Bize bildürmek için ‘adl ü dâdın
Havâle kıldı ‘Âda kahrı bâdın
- 17 Olup rûy-ı sefîdi esvedü’l-levn
Anuñ mekriyle girdi Nîle Fir‘avn
- 18 Egerçi âlet ü esbâbı çokdur
Velî olmaz ise noksânı yokdur
- 19 Yirine urmaga tîrin nişânuñ
Yiter kâfi ile nûnı kemânuñ
- 20 Yaratdı kâf u nûn ile cihânı
Kemâlâtına mazhar kıldı anı
- 21 Kaçan olsa havâle dest-i kahrı
Megesden dûn ider sultân-ı dehri
- 22 İrişür feyz-i cûdı bahr ü bere
Bilür mâ-fi’z-zamîri zerre zerre
- 23 ‘Înâyetle kime itse nazarlar
Dilinde mahv olur havf u hatarlar
- 24 İçüp ‘ışkı elinden cur‘a-i cûd
Olupdur mest-i hayret cümle mevcûd
- 25 Şu kim ‘ışkında kılmaz sînesin def
Asılmak oldı gûşında[n] muzâ‘af

- 26 Niçe sûretden itmişdür tecellî
Vire ‘âşıklara tâ kim tesellî
- 27 Şu sultânsın ki ey Sübbûh u Kuddûs
İşigüñde gerekmez ‘âr u nâmûs
- 28 Komagı âsitânuñ hâkine ser
Ulu ‘izzet bilür Nâmûs-ı Ekber
- 29 Alaylar baglayup her dem kapuñda
Turur tâvûs-ı kudsîler tapuñda
- 30 İder fermânuña her şey’ tevakkuf
Senüñdür iki ‘âlemde tasarruf
- 31 Ne bâtın çıkdı mülküñden ne zâhir
Senüñdür her ne kim var evvel âhir
- 32 Cihân emre musahhar çâkerüñdür
Zemîn ü âsumân fermân-berüñdür
- 33 Güneş emrüñsüz olmaz ‘âlem-efrûz
Şebistân zulmetin def’ eylemez rûz
- 34 Kamer ardına düşüp her sitâre
Senüñ emrüñle olur pâre pâre
- 35 Cihân kim ‘arş u ferş u bahr u berdür
Kemâl-i kudretüñden bir eserdür

- 36 İki harf ile itseñ bir işâret
İrür ma‘dûma varlıktan beşâret
- 37 Bahâr oldukça hârı gül idersin
Şitâ irse dırahtı kül idersin
- 38 Dem-i kahruñ zer ü sîmi ider mis
Nem-i lutfuñ kuru hâki nefâyis
- 39 Cihâna münteşir in‘âm u cûduñ
İşigüñ kıblesidür her sücûduñ
- 40 Kapuñ hâkiyle çeşmin itmege pür
İder merd-i basîr olan tahassür
- 41 Kim ola vâsf-ı zâtuñdan ura kâl
Sıfâtuñda zebân-ı nâtika lâl
- 42 Eger olsa senüñ emrüñle yâ Rab
Agaçlar hâme deryâlar mürekkeb
- 43 Varaklar olsa hem etbâk-ı eflâk
Debîr olsa halâyık cüst ü çâlâk
- 44 Yazılsa haşre dek feyzüñ beyânı
‘İyânından biñ artukdur nihânı
- 45 N’ola raks eylesek şevk ü tarabdan
Ki olmuş rahmetüñ esbak gazabdan
- 46 Eger senden ümîd itmezse ihsân
Neye yarar dahı ‘âlemde insân

- 47 Beni ey mufzıl-ı feyyâz-ı zi'l-cûd
Kamu a'dâma kıl fazluñla mahsûd
- 48 Kapuña varmaga aslâ yüzüm yok
İşigüñ hâkine lâyıık gözüm yok
- 49 Sücûdumla rükû'um 'ayn-ı noksân
Bilüm dâl eylemişdür fikr-i 'isyân
- 50 Eger olmazsa dîdâruñla hurrem
Behiştîye olur cennet cehennem
- 51 Ne deñlü çoğ ise cürm ü günâhı
Anı 'afv eyle fazluñla İlâhî
- 52 Cesed âlûdedür ammâ gönül pâk
Koma bî-çâreyi hayretde gamnâk
- 53 Senâ itse saña bir merd-i sâñî
Olurum ben dahı her yirde sâñî
- 54 Velî ilhâm ile bildüm bu râyı
İder yokdur saña lâyıık senâyı
- 55 Senâ bezminde alup deste 'ûdı
Neyem ben kim idem anda sürûdı

- 56 Şu kim ehl-i senâya reh-nümâdur
Senâsı saña *lâ uhsâ*⁵⁹⁹ senâdur

9. BEHİŞTÎ, DÎVÂN⁶⁰⁰

Mef'ûlü Mefâ'ilü Mefâ'ilü Fe'ûlün

- 1 Sübhâneke yâ men-ca'alên nevmê sübâtâ
Bîdâr kon ez-h'âb-ı hevâ dîde-i mâ-râ
- 2 Etrâf-ı dili perde-i gâflet bürümüştür
Kıl kuhl-ı basîretle İlâhî anı bînâ
- 3 Cân gözlerine kuhl-ı şühûd ile cilâ vir
Tâ kim göre dîdâruñı her şeyde hüveydâ
- 4 Ger seyr ü sülûk ilte bizi merta'-ı lutfâ
'Âlemde dahı istemezüz özün temâşâ
- 5 Yaşlı gözile oldı olan rûyuña nâ-bahr
Ehl-i nazaruñ hâsılı ancak kurı gavgâ
- 6 Mihrüñ güneşi salsa ziyâ 'âlem-i kalbe
Hânemde ne ğam olmaz ise şem'-i şeb-ârâ
- 7 Beñzer ğam-ı 'ışk âteşinüñ harkatıdur kim
Göz nûrı gibidür dil-i 'âşıkda süveydâ

⁵⁹⁹ “Allah’ım, senin gazabından rızana, azabından da affına sığınırım. Sana karşı layık olduğun gibi tam senâ ve medihleri sayamam. Sen kendini nasıl senâ ettinse öylesin.” (Hadis-i Şerif)

⁶⁰⁰ Yaşar Aydemir, *Behiştî Divanı, Behiştî, Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri ve Divanının Tenkidli Metni*, Ankara 2000, s.173-175.

- 8 'Uşşâkuñ ider cânını âsûde kelâmuñ
San mürdeleri zinde kılur nefha-i 'Îsâ
- 9 Ey şâh-1 cihân-bahş kılursın nazar itseñ
Ednâ kuluñuñ yerinin eflâkden a'lâ
- 10 Bir kemteridür bahr u muhît içre habâbuñ
Keffinde yed-i kudretiñüñ 'arş-1 mu'allâ
- 11 Her şeb yüzine pîre-zen-i çarh-1 dü-tânuñ
Meşşâta-1 sun'uñ düzedür zülf-i semen-sâ
- 12 Tâ 'aks-1 cemâlüñ göre erbâb-1 bâsîret
Şeb saykalı mir'ât-1 mehi kıldı mücellâ
- 13 Göstermeg için kudretüñi çeşme-i 'ukûle
Bir şem'-i münevver gibidür her rûh-1 zîbâ
- 14 Her kim uzada vuslatuña himmet elini
Alçak gelür aña nazar-1 kâmet-i bâlâ
- 15 Kühüñ gözeden aklı n'ola hayret alursa
Zîrâ ki gözi tîre kılur envârı eşyâ
- 16 Rûşen bu ki 'akl añladuğı zâtuña nisbet
Hurşîde nazar nice ise dîde-i a'mâ
- 17 Vasfuñda senâ bülbüli 'acz idicek izhâr
Güldeste-i zâtuñ sıfatın kim ide ihsâ
- 18 Her şekl-i habâb-1 âb-1 revânuñ leb üzre
Hummâ-yı hevân ile olur âb ile gûyâ

- 19 Çün ğayra nazar bedr-i cemâle
Subh olıcağuz gözlerini yumdı Süreyyâ
- 20 Derdüñ ile yatan hastelere ‘âfiyet olsun
Zehr-i ğamuñı nûş idenüñ cânına sıhhâ
- 21 Ol dem ısınam tâ‘atüñe var ise ben kim
‘İşkuñ dil ocağında bir âteş kıla peydâ
- 22 Kahruñdan o kim lutfuñı mesned duta câna
‘Âlemde ‘amel adını yâd eyleye hâşâ
- 23 Dil hasret-i dîdâruñla inleyi tursun
Gül şevkı güzeldür kim ide murğı hoş-âvâ
- 24 Vasluñdan ırağ eyleme sahrâ-yı ebedde
Göñlümde ezelden budur ey dost temennâ
- 25 Ger lutfuñ elinden resen-i cezbe irerse
Âsân çıka bu çâh-ı belâdan dil-i şeydâ
- 26 Adına nazar kılma Behiştî kulunuñ kim
Vechüñ var iken gelmez anuñ ‘aynına me’vâ
- 27 Hâlislerüñüñ yüzi suyına kerem eyle
Telvîs-i riyâdan anı pâk eyle Hudâyâ
- 28 Cürmüne bakup irte ceybüñ nazarında
Yüzine urup itdüğini eyleme rüsvâ

- 29 Maksûdı budur bezmüñe ‘ıŝkuña irişüp
Bir cür‘a ile eylesin bî-ser ü bî-pâ
- 30 Ol cür‘a bugün şol kadar ide bî-hod
Kim göñlüne yol bulmaya endîşe-i ferdâ
- 31 Ölmezden o gördi vire bir h‘âba cihânda
Tâ-rûz-ı likâya degin uyanmaya aslâ

10. BEZCİZÂDE MEHMED MUHYİDDİN EFENDİ, DÎVÂN⁶⁰¹

Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün

- 1 İy ‘azîmü’z-zât senüñ ‘indiñde ‘âlem ke’l-‘adem
İy kerîmü’ŝ-şân senüñ ‘ıŝkuña âdem ke’s-sekam
- 2 Zât-ı bîçûnuñ nekâyısdan münezzehdür ebed
Zıddı niddiñ yok durur sen Mâcid ü Ferd ü Ehad
- 3 Zâtınuñ künhine irmez evvelîn ü âhirîn
‘Ukalâ fikründe oldı ‘âcizîn ü kâsırîn
- 4 Bî-cihât ü bî-zamân ü bî-mekânsın iy Hüdâ
Lâ mekâna eyle idhâl eyleme yâ Rab cüdâ
- 5 Kudretüñe hiç nihâyet bulmadılar enbiyâ
Hikmetünde hayret içre kaldı cümle evliyâ
- 6 Hikmetünde ‘acze varmışdur nice sâhib-dilân
Füsehâ vü bülegâ nutkında oldı bî-zebân

⁶⁰¹ Hafsa Mutlu, *Bezcizâde Mehmed Muhyiddîn Efendi ve Dîvânı*, Marmara Üniversitesi SBE Yayınlanmamış YLT, İstanbul 2008, s. 27-33.

- 7 Cümle ‘âlem hüsnüñüñ ‘aksi dürür iy Zü’l-cemâl
Cümle ma‘şûk-ı habîbân oldu hüsnüñden hayâl
- 8 Sad hezârân Yûsufân hüsnüñde vecde vardılar
Bî-aded ‘uşşâk yâ Rab haybetiñde kaldılar
- 9 ***Mâ halaktü’l-cinne ve’l-inse***⁶⁰² didüñ iy ho makâl
Ma‘rifetde ‘ulemâ vü fûzelâdur bî-mecâl
- 10 Muktedir mûcid müdebbir ‘âleme sensin iy Hak
İtdi işrâk şemsi ‘ışkuñ cümle ‘âşık oldu hark
- 11 Sen sıfât-ı kâmiline muttasıfsın iy Hüdâ
Râzık u Vehhâb ü Mu‘tîsin dile kût ü gıdâ
- 12 Cümle zî-rûh sofrâña kâ‘id-dürürler iy Kerîm
Mütene‘‘im ‘âşıkîn rızkuñ likâsından Rahîm
- 13 ***Ene ebût yü’tim yeksi***⁶⁰³ didi ol âfitâb
Vârisân ahz itdi andan bî-hisâb ü bî-kitâb
- 14 Mâsivâdan oldu müstağnî bûlar yâ Ze’l-celâl
Lutf idüp açdun nikâbuñ gördiler dâ‘im cemâl
- 15 ***Ve tü‘izzü men teşâ’ü ve tüzillü men teşâ***⁶⁰⁴
Kimi zillet buldı yâ Rab kimisi buldı şifâ

⁶⁰² “Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım.” (Zâriyat, 51/56)

⁶⁰³ “Beni yediren, içiren O’dur.” (Şuarâ, 26/79)

⁶⁰⁴ “Dilediğini yüceltir, dilediğini alçaltırsın...” (Âl-i İmran, 3/26)

- 16 Kimini sultân idersin kimini hor u hakîr
Kimini bende idersin kimini şâh u emîr
- 17 Kimine dünya virürsin kimine fakr u fenâ
Kimine sıhhat virürsin kimine renc ü ‘anâ
- 18 Kudret ü kuvvet senündür hiç saña yokdur zevâl
On sekiz bin ‘âlem içre bî-nazîr u bî-misâl
- 19 *Leyse kemislihî şey’ün*⁶⁰⁵ didüñ iy Zü’l-kibriyâ
‘Âbidîn ü zahidîn itdi ‘ibâdet bî-riyâ
- 20 Kimine virdüñ nübüvvet kimini itdüñ celî
Kimine virdüñ kerâmet kimini itdüñ velî
- 21 Kimi Musâ kimi ‘Îsâ kimisi Mahbûb-ı Hak
Kimi Dâvud kimi Yahyâ kimisi deryâda ğark
- 22 Elem-i fûrkatde kimin eyledüñ hayrân ü zâr
Kime keşf itdüñ hicâbı gördüler dâ’im dîzâr
- 23 Kimine tevhîd-i asâr kime tevhîd-i sıfât
Kimine tevhîd-i ef’âl kimine tevhîd-i zât
- 24 Kimine ‘ilme’l-yakîn kimi[si]ne ‘ayne’l-yakîn
Kimini şekke düşürdüñ kimine hakka’l-yakîn
- 25 Kimine mülk kime nâsût kimisine melekût
Kimine ‘ışk kime lâhût kimisine ceberût

⁶⁰⁵ “O’nun benzeri hiçbir şey yoktur...”(Şûrâ, 42/11)

- 26 Kimine *cennât-ı firdevs*⁶⁰⁶ kimine nûr-ı cemâl
Kimine lutf u ‘inâyet kimine kahr u celâl
- 27 Kimini gülzâr reyhân ü gülistân eyledüñ
Kimini ‘âlemlere rüsvây ü destân eyledüñ
- 28 Kimini itdüñ ‘imâret kimini itdüñ harâb
Kimini hâr eyleyüp kimisine saçdıñ gülâb
- 29 Nice ma‘mûrları yıkduñ genc-i vîrân eyledüñ
‘Arz idüp yâ Rab cemâlüñ mest ü hayrân eyledüñ
- 30 Kimini ‘ankâ idersin kimini misl ü zübâb
Kimini bülbül idersin kimini misl ü gurâb
- 31 Kimini deryâ idersin kimini bir katre âb
Kimini zerre idersin kimini meh âfitâb
- 32 Kimini ehl-i şekâvet eyledüñ buldı azâb
Kimini ehl-i sa‘âdet eyledüñ buldı sevâb
- 33 Kimi kâfir kimi mü’min kimisi ehl-i safâ
Kimi zâlim kimi mazlûm kimisi ehl-i cefâ
- 34 Kimi nârî kimi nûrî kimisi ehl-i cahîm
Kimi ravza kimi cennet kimisi ehl-i na‘îm
- 35 Kimi genc ü kimi vîrân kimisi dîvânei
Kimi şem‘u kimi nûr u kimisi pervânei

⁶⁰⁶ “İmân edip iyi davranışlarda bulunanlara gelince, onlar için makam olarak Firdevs cennetleri vardır.” (Kehf, 18/107)

- 36 Kimisi ehl-i belâdur gözleri giryândur
‘Işk elinden nicelerüñ cigeri biryândur
- 37 Kimi mansûr kimi yâ Rab oldı berdâr zülfüñe
Kimi magfûr kimi makhûr kimi irdi lutfuña
- 38 Kimi Yûsuf kimi ‘âşık kimisi Yâ‘kubdur
Kimi hayrân kimi ‘üryân kimisi mergûbdur
- 39 Mâni‘uñ yok Ferd ü Vâhid Fâ‘il-i muhtârsın
Hâkim-i mutlâksın iy Hak Gâfir u Kakhârsın
- 40 Hük-m-i vâcib fi‘l-i muhkem dâ‘imâ Sultânsın
Rahmetüñ deryâsı bî-had dâ‘imâ Rahmânsın
- 41 Seni idrâk idemez yâ Rabbi efhâm-ı ‘ukûl
Hep tahayyür içre kaldı ‘akl-ı kül itmez dühûl
- 42 Kimini ‘ışkuñ serîrinde oturtduñ yâ Ğanî
Ba‘dehû açduñ nikâbı gördiler her dem seni
- 43 Gitdi fetvâ gitdi takvâ kaldı ancâk hûb-rû
Gitdi ‘aklı gitdi fikri rû’yet oldı rû-be-rû
- 44 Râ’î mer’î bir olup ya‘ni hüve’l-hayyü’l-ehad
Küllü şey’in hâlikün⁶⁰⁷ ma‘nîsine vardı ebed
- 45 Didı ***lâ uhsî senâ’en***⁶⁰⁸ iy Hüdâ Hayrû’l-Beşer
Nice hamd idem saña iy dâfî‘u şerr u zarar

⁶⁰⁷ “O’nun zâtından başka her şey yok olacaktır...” (Kasas, 28/88)

⁶⁰⁸ “Allah’ım senin gazabından rızana; azabından da affına sığınırım. Sana karşı layık olduğun gibi tam senâ ve metihleri sayamam. Sen kendini nasıl senâ ettinse öylesin.” (Hadis-i Şerif)

- 46 *İhdînâ*⁶⁰⁹ didük hidâyet eyle yâ Rab Muhyîye
Mâsivâdan kurtılup leyl ü nehâr Allâh diye
- 47 Bu vücûd katresini bahründe yâ Rab eyle ğark
Lî me‘allâh ‘âleminde eyle yâ Rab mahv ü hark

11. BURSALI RAHMÎ, ŞÂH U GEDÂ⁶¹⁰

Şâh u Gedâ-yı Rahmî

Fe‘ilâtün Mefâ‘ilün Fe‘ilün
(*Fâ‘ilâtün*) (*Fâ‘ilün*)

- 1 Ey nigârende-i nukûş-ı cihân
Âferînde-i zemîn u zamân
- 2 Nakş-perdâz-ı nüh-rivâk-ı sipîhr
Rûşenî-bahş-ı tal‘at-ı meh u mihr
- 3 Bânî-i kâh-ı günbed-i gerd
Mübdi‘-i ‘âlem-i zümürüd-gûn
- 4 Çemen-ârâ-yı bûstân-ı vücûd
Nâhl-bend-i nihâl-i gülşen-i cûd
- 5 Mûcid-i *küllî şey’in keyfe yeşâ*⁶¹¹
Hâlık-ı fevk u taht u arz u semâ

⁶⁰⁹ “Bize doğru yolu göster.” (Fatiha, 1/6)

⁶¹⁰ Sevim Birici, *Şâh u Gedâ (Şâh u Dervîş) Mesnevileri ve Bursalı Rahmî'nin Şâh u Gedâ'sı*, Elazığ 2007, s. 44-51

⁶¹¹ “Rahimlerde sizi dilediği gibi şekillendiren O’dur. O’ndan başka ilâh yoktur. O mutlak güç ve hikmet sahibidir.” (Âl-i İmrân, 3/6)

- 6 ‘Adem iken vücûd-ı levh u kalem
Zâtına lâzım idi vâsf-ı kıdem
- 7 Levh-i mestîde nakş-ı gûn-â-gûn
Kilk-i feyzinden oldılar bîrûn
- 8 Mâlik-i mülk-i bî-zevâl oldur
Vâlî-i taht-ı lâ-yezâl oldur
- 9 Varlığına nişâne kevn u mekân
‘Ârif olan bilür ol remzi ‘ayân
- 10 Âferîniş güvâh-ı vahdetdür
Cümle ‘âlem garîk-i ni‘metdür
- 11 Hikmeti ile oldı mevcûdât
..... mazhar-ı küllî-i zât⁶¹²
- 12 Bahr-ı cûdında bir sadef ‘âlem
Dânedür anda gevher-i âdem
- 13 Elifi gör ki doğru râh oldı
Vahdeti sırrına güvâh oldı
- 14 Mürğ-i kudreti dörer-i cihân
Hûşe-çînî durur anuñ insân
- 15 Muktezâ çün vücûd-ı zâtıdur
Kul hüv’allah⁶¹³ anuñ sıfâtıdur

⁶¹² Eksiklik var.

- 16 Ahad oldur aña şumâr olmaz
Samed oldur ki aña bâr olmaz
- 17 Zâtı içün sıfâtı ile kadîm
Zâtı ile dü-kevndur dâ‘im
- 18 Aña ma‘lûm âşikâr u nihân
Aña mahfî degül rumûz-ı cihân
- 19 Cümle Kerrûbiyân-ı ‘âlem-i gayb
Küh-i zâtına irmedi lâ-reyb
- 20 Küh-i zâtında ‘akl-ı kül hayrân
Vehm endîşesinde ser-gerdân
- 21 Kudretiyle irâdet-i Mevlâ
Kimini şâh ider kimini gedâ
- 22 Kimi lâyük olur cemâline
Kimi mazhar düşer celâline
- 23 ‘Akl irişmez kemâl-i kudretine
Fikr irişmez celâl-i hikmetine
- 24 Cûş idicek ezelde bahr-ı vücûd
Oldı emvâcı cümleten mevcûd
- 25 Çarh-veş cümle künbed-i a‘lâ
Anuñ üzre habâb idi gûyâ

⁶¹³ “De ki O Allah birdir.”(İhlâs, 112/1)

- 26 Ol habâbuñ biri olup ber-bâd
Oldı bu çarh-ı nîl-gûn âbâd
- 27 Tâk-ı eflâkı key bülend itdi
Merkez-i hâkı müstmend itdi
- 28 Ya‘ni âb üzredür esâsı anuñ
Fânîdür yok durur bekâsı anuñ
- 29 Mevc-i deryâ durur cihân-ı harâb
Bî-sebât oldı hem çü nakş ber-âb
- 30 Her ki dünyâya i‘tibâr itdi
Yok yere aña istinâd itdi
- 31 Zînet itdi sipihr encüm ile
Nitekim sahn-ı hâkı merdüm ile
- 32 Çarh-ı gerdûn itdi pîl-i demân
Hindu-yı şâmı eyleyüp pîl-bân
- 33 Rûy-i zerd ile hûr u hâver
Kudreti bahri içre nîlûfer
- 34 Zînet itdikde çeng-i Nâhîdi
Kıldı evtâr târ-ı hûrşîdi
- 35 Eyledi bî-fetîl u bî-revğan
Mihr u mâhuñ çerâgını rûşen

- 36 Kıldı Birçîse zikrini telkîn
Âstîninde sübhadur Pervîn
- 37 Kişver-i çarha şâh olup Behrâm
İtdi encüm sipâhını aña râm
- 38 Tînet-i âdemi kılup tahmîr
Yed-i kudretle eyledi tasvîr
- 39 Halk olıcak ezel sirâçe-i ten
Eyledi dîdeden iki revzen
- 40 *Fenzurû*⁶¹⁴ âyetin kılup tekrâr
İtdi seyyâre-veş anı bîdâr
- 41 Nazar-ı ‘ibret ile geh gâhî
Tâ ki seyr ide rahmetü’llâhî
- 42 Kalbümi itdi mahzen-i esrâr
Zâtını itdi lücce-i ebrâr
- 43 Aña ta‘lîm itdi esmâyı
Aña tefhîm itdi eşyâyı
- 44 Cümle ‘âlem mezâhir-i esmâ
Anda bir dâne-dândur gûyâ
- 45 ‘Akl-ı küll idemez sıfâtını şerh
Nokta nokta iderken ‘âlemi tarh

⁶¹⁴ “De ki: Yeryüzünde gezin de günahkârların akıbeti nice oldu görün.” (Neml, 27/69)

- 46 Gonca-veş cümleten dehân olsa
Sebze-veş mûlarum zebân olsa
- 47 Varak olsa sahâyif-i eflâk
Hem mürekkeb olaydı tûde-i hâk
- 48 Cümle eşyâ eger ki olsa kalem
Kılmağ için medâyihini rakam
- 49 Şerh olınmaya zerre zâtuñdan
Şemmece dâhi hem sıfâtuñdan
- 50 Yâ İlâhî bu dâr-ı ğurbetde
Derd ü gamla bu künc-i mihnetde
- 51 Mevt kûhîñda iricek seyl-âb
Eyleyicek binâ-yı ‘ömri harâb
- 52 Dil-i gam dîdemi idüp mesrur
Anuñ ile mezârum it pür-nûr
- 53 Dem-i âhirde kim ola mahşer
Halk-ı ‘âlem zuhûr ide yek-ser
- 54 Hâkden kalkıcak derîde-kefen
Lâle-veş ğark-ı hûn u ‘uryân-ten
- 55 Okına cümle nâme-i a‘mâl
Kimi mağmûm ola kimi hoş-hâl
- 56 Bir berât-ı hat-ı emânı ile
Hâtem-i enbiyâ nişânı ile

- 57 Yâ İlâhî ‘inâyet eyle baña
Anuñ ile hidâyet eyle baña

12. CA‘FERÎ, DÎVÂN⁶¹⁵

Bi’smi’llâhi’r-Rahmâni’r-Rahîm

Tevhîd-i Bârî Te‘âlâ

*Mefâ‘ilün Fe‘ilâtün Mefâ‘ilün Fe‘ilün
(Fa’lün)*

- 1 Zehî Kerîm ü Rahîm ü Mukîm ü bî-hemtâ
‘Alîm ü ‘Âlim ‘Âlâ vü Hâlık-ı yektâ
- 2 Ra‘ûf u Râzık u Rezzâk ol Hudâ-yı kerîm
Kim ide vasfını anuñ zebân ile ihsâ
- 3 Kemâl-i künhüni hergiz ‘ukûl itmeye derk
Fükûr ola kamu ol ara yirde nâ-peydâ
- 4 Ne zât-ı münhasır had ne vasfı müstehzar
Ne fi‘li müdrîk ü ‘akl u ne ismidür inşâ
- 5 Ne sırr-ı ‘ilmini anuñ beyân ider bu dil
Ne bahr-ı dürrüni anuñ kılur ‘aded deryâ
- 6 Bu ‘arş u ferş ü zemîn ü zamân u insânı
Zî-Kadrî kim iki harf birle kıldı hem Bennâ

⁶¹⁵ Üzeyir Dereli, *Ca‘ferî’nin Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Dîvânının Tenkitli Metni C.I-II*, Pamukkale Üniversitesi SBE Yayınlanmamış DT, Denizli 2003, C. I, s.138-171, C. II, s.434.

- 7 Zî-‘Âlimî kim anuñ ‘ilminüñ nihâyeti yok
Zî-Bâtınî ki aña mazhar oldı cümle’syâ
- 8 Zî-Zâhirî ki anuñ bâtınında mahfî kamu
Zî-Bâtınî ki aña mazhar oldı cümle eşyâ
- 9 Zî-Kâmilî ki ‘ademden cihânı kıldı vücûd
Düzüpdî kudret eliyle tılısm-ı seb‘-i semâ
- 10 Zî-Râzıkî ki virür rızkını komaz mahrûm
Yaratduğına ger olsa miyân-ı seng-hârâ
- 11 Zî-Sâtirî ki görür setr ider günâhımızı
Gelüpdî bizden eger sad-hezâr-zünb-i hatâ
- 12 Zî-Mâlikî ki yedinde anuñ kamu melekût
Dahı melekler ider birliğine hamd ü senâ
- 13 Zî-Vâcibü’l-vücûdî ki misli yokdur anuñ
Ne var vücûdına evvel anuñ ne hoz uhrâ
- 14 Zehî Müzill ki kılupdur kimini şöyle zelîl
Zehî ‘Azîz ki kimine ‘izzet itdi ‘atâ
- 15 Zehî Mu‘în ki ‘inâyetlerine yok a‘dâd
Zehî Kerîm ki olmaz kerâmetine nihâ
- 16 Zehî Mukîm ki degüldür makâm aña isbât
Velîk cümle-i zerrâta zâtıdur me’vâ

- 17 Zehî ‘Azîm ki dünyâ yedinde zerre misâl
Zehî Hakîm ki hükmüne râm mâ-fî-hâ
- 18 Zehî Mucîb ki eyler icâbet-i da‘vât
Niyâz-mendi anuñ küll-i mü’min ü tersâ
- 19 Zehî bidâyeti yok zât-ı bî-nihâyet kim
Olur bu merkeb-i ‘akl ol sülûkda ağıyâ
- 20 Zî-Serverî ki selâtinler aña bende kamu
Zehî Ğanî kim anuñ der-gehinde cümle gedâ
- 21 Gehî celâl-i sıfâtın zemîne burka‘ ider
Gehî cemâl salur bu cihâna nûr u ziyâ
- 22 Gehî kamer diyü bir şemme nûrına virür ad
Gehî kılur yine bir zerresini şems-i duhâ
- 23 Gehî virür yidi kevkebe seyr on iki burç
Gehî cihânı kılur perde-gâh ider vernâ
- 24 Gehî bu cümle-i eşcârı Hızr-veş donadur
Gehî döşer bu zemîn üzre müfriş-i hazrâ
- 25 Gehî virür hacere la‘l-i kıymetî diyü nâm
Gehî kılur bir avuç toprağ ismini kimyâ
- 26 Zebân-ı hâl ile eşyâ aña kılur tesbîh
Gel imdi cân kulağı açuk ise azhâ
- 27 Eger olursa mürekkeb bihâr kalem eşcâr
Anuñ yazamaya bir nokta ‘âlemin tenhâ

- 28 Bu od u su vü yil toprağı kim eyledi cem‘
Murâdı kılmak idi ya‘nî mazhar-ı esmâ
- 29 Kemâl-i zâtını her zerrede müşâhede kıl
Degülse ger ezelfiden bu gözlerüñ a‘mâ
- 30 Götürse burka‘ını bir kez ol cemâlinden
Hezâr cân u dili kıla cezbese şeydâ
- 31 Zehî İlâh ki nûrı yaradur Âdem ider
Emîr-i ‘arşı kıllur pâdişâh-ı *ev-ednâ*⁶¹⁶
- 32 Virür hem ismini Ahmed döner habîb ider
Kıllur mukaddem-i nâsa velî-i her dü-serâ
- 33 Bu kâ‘inâtı anuñ nûrıyla iyledi halk
Gürûh-ı nâciye hem dînde kıldı râh-nümâ
- 34 Nübüvvetüñ güneşidür vilâyetüñ mâhı
İki cihânda olupdur o pâdişâh livâ
- 35 Hem ol sebebden anı Eşrefü’r-rüsûl kıldı
Ki cümle mürsel ile gelmiş idi ol ahfâ
- 36 Yaratdı ‘ışkına anuñ bu cümle mahlûkı
Getürdi ketm-i ‘ademden vücûda hoş-zîbâ
- 37 Çü mu‘cizâtıyla kıldı küfr evini harâb
Öñinde lâ-cerem îmâna geldi her tersâ

⁶¹⁶ “Sonra (Muhammed’e) yaklaştı, derken daha da yaklaştı. O kadar ki (birleştirilmiş) iki yay arası kadar, hatta daha da yakın oldu.” (Necm, 53/8-9)

- 38 Şerî‘at oldu tarîkat-şî‘âr beşâreti
Hakîkat-i Hak aña çün kim iyledi me’vâ
- 39 Mübeyyinât-ı kemâli anuñ kelâm-ı Mecîd
Sır-ı cemâli ser-evkât hem oldu nûr-ı Hudâ
- 40 Be-hakk-ı Ahmed-i evlâd ü âl ü ashâbeş
Be-hakk-ı ân heme-i mü’minîn-i ehl-i rızâ
- 41 İllâhî Ca‘ferîyi der-gehüñden iyleme dûr
Kim ol gulâm-ı Nebîdür ü ‘abd-i âl-i ‘abâ
- 42 Penâh kime getürem çün iy Hudâ-vendüm
Cihânda cümleye sensin melâz u hem melce’

Hâzâ Dîvân-ı Ca‘ferî Rahmetu’llâhi ‘Aleyh Medh-i ‘Alî

Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün

- 43 Ol Hudâ-vend-i kerîm-i lâ-yezâl
K’evvel oldur Âhir oldur bî-zevâl
- 44 Andan özge kimseye yokdur vücûd
Her vücûd ehli ana eyler sücûd
- 45 Evvel ü Âhir o durur bî-gümân
Bâtın u Zâhir hemân oldur hemân
- 46 Yoğukan ol var kıldı ‘âlemi
İyledi anda halife Âdemi

- 47 Âlemi teşbîh kıldı Âdeme
Âdemi temsîl itdi ‘âleme
- 48 Zerre zerre emrine fermân kamu
Der-gehinde bende ins ü cân kamu
- 49 Hâl diliyle anı eşyâ zikr ider
Cümle anuñ birliğine şükr ider
- 50 Durdı gökler emri birle bî-sütûn
Birbiri üstünde cümle ser-nigûn
- 51 ‘Arş u kürsî sidre-i levh ü kalem
Hükmi altında iyâ kân-ı kerem
- 52 Nüh-felekle on iki burç iyledi
Birbiri içinde hoş derc iyledi
- 53 Mün‘akis devr ider anuñ her biri
Ser-serî sanma sen anı ser-serî
- 54 Hükmi altında itâ‘at emrine
Oldılar çün ehl-i tâ‘at emrine
- 55 Gice vü gündüz bular gerdişdedür
Her biri âhir anuñ bir işdedür
- 56 Mesken itdi her birin bir kevkebe
Bunları kıldı sebab rûz u şebe
- 57 Zuhâli kıldı yidinci göge şâh
Cedi delvâ-hâne itdi ol İlâh

- 58 Müşterî altıncı gökde ber-karar
İyledi ol Hâlik-ı Perverdigâr
- 59 Kavs u Hûtı iyledi me'vâ aña
Ol iki burc üzre oldı câ aña
- 60 Hem bişinci gökde Mirrîhi mukîm
İyledi ol Kâdir-i Hayy u 'Alîm
- 61 Menzili oldı anuñ 'Akreb Hamel
Ol iki burc üzre işler ol 'amel
- 62 Doğdı hem dördünci gökden Âftâb
Oldı nûrıyla anuñ rûşen türâb
- 63 Hem Esed burcın aña kıldı turağ
Ol turağ üstünde yandurdı çerag
- 64 Zühreyi kıldı üçünci göge şem'
İtdi anuñla neşât ehlini cem'
- 65 Sevr ü Mîzân aña oldı cây-gâh
Gör ne mevzûn iyledi anı İlâh
- 66 Hem ikinci gögi ol Perverdigâr
Kıldı müşerref 'Utâridle i yâr
- 67 Oldı mesken aña Cevzâ Sünbüle
Bûy-bahş itdi anı her bir güle

68 Zâhir itdi dünje gögünde Kamer
Ol dahı bağlandı hıdmet'çün kemer

69 Hem-ser-i tân oldı burcı ol mehüñ
Gel nazar kıl kudretine Allâhuñ

70 Oldı hem emriyle sâkin yidi yir
Gör Hakuñ kudretlerin iy ehl-i seyr

71 Bir öküz üstünde koydı 'âlemi
Ne bile künh-i kemâlin âdemî

72 Öküzi bindürdi hem bir balığa
Anı dahı koydı bil ol kulluğa

Velehü Eydân Fi't-Tevhîd

Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün

73 Elifu'llâh o Hudâ-vend-i kerîm
K'Evvel oldur Âhir oldur iy Hakîm

74 Bî-bidâyet yokdur anuñ zâtına
Olmaya imkân bunuñ isbâtına

75 Tî Ta'âla'llâh ki cümle ins ü cân
Emrine fermândur anuñ bî-gümân

76 Sî senâ-güyendesı ins ü melek
Hükminüñ gerdendesı hem nüh-felek

- 77 Cîm cennet içre hem ğilmân u hûr
Oldı şevkından anuñ ehl-i sürûr
- 78 Hâ-yı Haydar kim aña yokdur memât
Bil ki cümle cisme andandur hayât
- 79 Hî Hudâ-vend-i kamu eşyâdur ol
Pâdişâh-ı yuhiyü'l-mevtâdur ol
- 80 Dâl delîl-i mü'minîn ü mü'minât
Hem odur halhâl-ı cümle müşkilât
- 81 Zâl zâkirdür aña eşyâ kamu
On sekiz biñ 'âlem içre iy 'amû
- 82 Râ Rahîmdür ol ki çokdur rahmeti
Bî-'aded ihyâ kılupdur ni'meti
- 83 Zâ zevâldendür münezzeh ol Ğanî
Öyle bil ger 'ârif iseñ sen anı
- 84 Sîn sırrına 'ukûl irmez anuñ
Zâtını bu ten gözi görmez anuñ
- 85 Şîn şâhid birliğine cân u dil
Mazharıdur nâr u hâk u âb u yil
- 86 Sâd sun'ında anuñ yokdur kusûr
Kıl temâşâ var ise 'aynuñda nûr
- 87 Zâd zâyı' iylemez ihsânuñı
Cehd kıl sen muhsin iyle cânuñı

- 88 Tâ'ı tâhir pâdişehdür ol İlâh
Bil ki yol bulmaz aña ehl-i günâh
- 89 Zâ'ı Zâhir Bâtın oldur ğayrı yok
Gerçi bu 'âlemde sûret seyri çok
- 90 'Ayn 'ayn-ı Hakkı gör koy ğayrını
Gel beri pâk iyle bu dîn deyrini
- 91 Ğayrını Ğaffâr aldanup oldur hemîn
Her dü-'âlem içre iy mü'min yakîn
- 92 Kâf Kâdir der-gehi hîç 'aczi yok
Kullarına lutf ile ihsânı çok
- 93 Kâf kân u menba'-ı lutf u kerem
Bil kim oldur iy 'azîz ü muhterem
- 94 Lâm *lebbeyk*⁶¹⁷ çağrışurlar her zamân
Der-cinân-ı Kibriyâ pes mü'minân
- 95 Mîm mazhardur sıfâtı zâtına
Ma'rifet 'aynıyla bak mir'âtına
- 96 Nûn nûriyla cihân rûşen durur
Kanda kim kılsañ nazar gül-şen durur
- 97 Vâv Vâhiddür kaçan kesret aña
Yol bula iy ehl-i Hakk öñden soña

⁶¹⁷ "Sana geldim."

- 98 Hâ'i Hâdîdür hidâyetler kılur
Bendeye bî-hadd 'inâyetler kılur
- 99 Lâmelif *lâ-reybe fih*⁶¹⁸dür iy veled
Kim anuñ vasfidur *Allâhu's-Samed*⁶¹⁹
- 100 Yâ *yerâka'llâh fi-küllî'l-fi'âl*⁶²⁰
Beynehu beyneke leyse'l-infisâl
- 101 Ger dilerseñ bilesuñ Hakk sırrını
Añlayasuñ zât-ı mutlak sırrını
- 102 Gel kelâmın Ca'ferînuñ gûş kıl
Âb-ı hayvân çeşmesinden nûş kıl
- 103 Tâ saña ire hayât-ı câvidân
Zinde olasuñ Hızır-veş bî-gümân
- Velehû Fi't-Tevhîd**⁶²¹
- Mef'ûlü Mefâ'ilü Mefâ'ilü Fe'ûlün*
- 104 İy Vâhid-i bî-misl saña çün bedel olmaz
Kudret elinüñ üstine bir dahı el olmaz
- 105 Bu 'âlem-i imkânda kaçan ola misâlüñ
Mümkün saña iy vâcib-i bî-çün mesel olmaz

⁶¹⁸ “(O kitap), onda asla şüphe yoktur.” (Bakara, 2/2)

⁶¹⁹ “Allah Samed'dir.” (İhlâs, 112/2)

⁶²⁰ “Senin yaptığın bütün işleri Allah görüyor.” Şuarâ Sûresi 218. ayete atıf var: “O ki (gece namaza) kalktığın zaman seni görüyor.”

⁶²¹ (Dereli, 2003: II/434).

- 106 Di kanda nihâyet ola iy ‘âkıl ü dâna
Ol lem-yezelî zâta ki hergiz ezel olmaz
- 107 Gel bende iseñ emrine teslîm-i rızâ ol
Der *mâ-razînâ* durur anuñ cedel olmaz
- 108 Kesretten o kim iylemedi nefsinî arı
Vahdet-i hum içinde anuñ hamrı hal olmaz
- 109 İy Ca‘ferî der-gâhına gel özüñi ‘arz it
Çün kulda yakîn şâhına lâyük ‘amel olmaz

13. CELÂLZÂDE SALİH ÇELEBİ, LEYLÂ VÜ MECNÛN⁶²²

Kıssa-i Pür Ğussa-ı Leylâ vü Mecnûn

Fe‘ilâtün Mefâ‘ilün Fe‘ilün

(Fâ‘ilâtün) (Fâ‘lün)

- 1 Hamd zât-ı Hudâ-yı dânağur
Ki kamu söze zikri bâlâdur
- 2 Pes öküş hamd aña ki zâtı Kadîm
Kıdem-i zâtiyile misli ‘adîm
- 3 Yoğiken niçe dürlü ‘âlem iden
Bir avuç kara gilden Âdem iden

⁶²² Rıfat Kütük, *Celâlzâde Salih Çelebi, Leylâ vü Mecnûn(Tenkitli Metin-İnceleme)*, Atatürk Üniversitesi SBE Yayınlanmamış YLT, Erzurum 1995, s.107-110.

- 4 Her nice tâ‘atte disen evlâ
Niçe kul rızkını viren Mevlâ
- 5 Nilgün kubbesine eflâküñ
‘Anberin topunu asan hâküñ
- 6 İden ol kubbe-i bülendi ‘âyân
Bî-sütûn u ‘amûd u pâvendân
- 7 Anda bu topı turğuran sân‘i
Bir mu‘allak fezâda bî-mân‘i
- 8 Bunı pest eyleyen anı bâlâ
Birini arz iden birini semâ
- 9 Rub‘-ı bahşı bu kurs-ı gâbrâdan
Taşra koyan sıfâl-i deryâdan
- 10 Besleyen anda üç ‘aceb kanı
Ma‘deniyle nebât u hayvânı
- 11 Cins-i hayvânda fasl-ı nutkla hem
Nev‘i insânı eyleyen Ekrem
- 12 Bu nev‘iden hezâr sınıf eşhâs
Getüren kimi ‘âm u kimisi hâss
- 13 Her birini koyan bir işe Hudâ
Kimini şâh iden kimini gedâ
- 14 Kimini ‘ilme iden İdrîs
Kimini cehlle kılan İblîs

- 15 Kimin âzâd iden kimini esîr
Kimini ac iden kimesini sîr
- 16 Kimini şâd iden kimin mahzûn
Kimi Leyli iden kimin Mecnûn
- 17 Hikmeti var her işinüñ dââyîm
Degülüz gerçi biz aña ‘âlim
- 18 ‘Aldür anuñ ittügi her iş
Böyle sanmaz egerçi bed-endîş
- 19 Şeb-i târ içre ol görür bî-nûr
Kara taşda yürise bir kara mûr
- 20 Sîneden çıkmadın tuyar âhı
İşidür nâle-i sehergâhı
- 21 Sıfat-ı ‘ilmi gibi bî-hâyil
Kerem-i vücûdı ‘âleme şâmil

Nazm-ı Makfâ Der Tevhîd-i Bârî Ta‘âlâ Deh ‘Azze İsmuhu

Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün

- 22 İy celâlüñ bâr-kâhından numûne nüh felek
Âsitân-ı ‘izzetüñ der-bânı her kudsî melek
- 23 Nâme-i â‘mâline ‘ünvân iden nâmuñ senüñ
Ebter itmez defterin çekmez kolayına emek

- 24 Zâtuñı tevhd ider yir yir lisân-ı hâl ile
Birligüñ gûyâsıdur eşyâ semâdan tâ semek
- 25 Matbahından hönunun erzâk-ı ‘âlem bahş olur
Ni‘metüñ şükrin halâyık atmasun itsün gerek
- 26 Minnetüñ yok bî-garaz ihsân idersin ‘âleme
Dest-i cûduñdan beleş bahş olunur şâha mülk
- 27 Nat‘ üzre beñzer ol bir çûbe şâh itlâkına
Senden özge kimseye ‘âlemde sultândur dimek
- 28 Hikmetüñle devr ider ay ile gün leyl ü nehâr
İkisi bir nûr bahş eyler cihâne müşterek
- 29 Her günâh-kâruñ şefi‘i var çü gufrânuñ gibi
Her gün âh idüp günâh için ne lâzım gam yemek
- 30 Geh baña lutfuñ recâsı gâh kahruñ korkusı
Bilmezsin hâlüm n’olur âhir ilâhî giderek
- 31 Nâr-ı ‘isyânile sînem kara kara dâğdur
Gözlerüm yaşı eker ol dâğ üstine nemek
- 32 Pür-hatâ bir bendeniñ yâ Rab benân-ı ‘afvla
Defter-i â‘mâlümüñ yañlışlarına hâme çek
- 33 Cânumı aldukta sakla zerre-i imânumı
Yak dilerseñ odlara yâ Rab muhalled itme tek
- 34 Müstecâb eyle du‘âmı vehmden kurtar beni
Şol kitâb-ı mu‘cizüñ hakkı ki yokdur anda şek

- 35 Ol Resûlüñ hürmetiyçün kim şefi‘ itdün anı
Redd olunmadı cenâbuñda ne kim itdi dilek

14. **DERVİŞ ŞEMSEDDÎN, KUŞLARIN MÜNAZARASI - DEH MURG**⁶²³

Manzûme-i Deh-Mürg Berây-ı Sultân Selîm

Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün

- 1 Ehl-i tevhîd sözüne başlayalım
Ma‘ni dürcine güli aşlayalım
- 2 Gerçi bizde Hakk-ı rahmet bî-‘adet
Ecrin umar *kul hüve’llâhu ehad*⁶²⁴
- 3 ‘Abdine dâ‘im mürüvvet-kâridir
Kullarınıñ ‘aybınıñ settâridir
- 4 Çâresiz kalmışlaradır dest-gîr
Belki dirlere sevdiğin kılur fakîr
- 5 Her-çi fermânında teslîm-i ‘azîz
Hükm anuñ elhamdülillâhi’l-‘azîz
- 6 ‘Âlemi lutf u keremden gark ider
Kâridir a‘lâ vü edna fark ider

⁶²³ Hasan Aksoy, *Derviş Şemseddîn, Kuşların Münazarası -Deh Murg- (İnceleme-Metin)*, İstanbul 1998, s. 80-84.

⁶²⁴ “De ki: O Allah birdir.”(İhlâs, 112/1)

- 7 N'ola ihsân bahri bî-pâyân ise
Rızkî mikdârınca virür herkese
- 8 Az u çok hiç kimse muhtâc eylemez
Cümleye rızkın virir aç eylemez
- 9 Tağda vü taşda komaz bir kimse huşk
Gâve ‘anberler virür âhûya müşk
- 10 Kargaye sükker verir zenbûra bal
Nahle hurma vü kara taşa zülâl
- 11 Lâyıkıdur bu mahaller kim kılur
Herkesiñ mikdârını hem ol bilür
- 12 Kimsenin yâr olmasın gönlinde yük
Âdeme ‘izzet virür hayvâna yük
- 13 Fil yükün urmân götürmez merkebe
‘Âsî gönüllüye virmez mertebe
- 14 Çün ezel balçıkda tahmîrin bilür
Âb u hâkin ol kıyâsile kılur
- 15 Pes ne var makbûle bundan korkacak
Oldı takdîrinde merdûd olacak
- 16 Aña kim lutfeylemiştir bir nazar
Hem sa‘âdet san‘atıñ ta‘lîm ider
- 17 Belki min külli hatar-nâk olsa yol
Sağ olacağıñ belâdan saklar ol

- 18 Lutfını kılmış Halîline ne tamâm
Âteş İbrâhime berd oldu selâm
- 19 Kahrına tûş itdi Nemrûd-ı hari
Bir sinek darbına doymadı seri
- 20 Âdemûñ kim günde rızkın var ider
Kime âsân kimine düş-vâr ider
- 21 Hiç anıñ fermânına olmaz cedel
Sâlihe taşdan virür çünkim cemel
- 22 Kime zecrider kimine dil-küşâ
Ahmede seyf virdi Mûsâya ‘asâ
- 23 Biriniñ Hak şem‘a kıldı nûrını
Yakdı cerb itdi mecûsûñ nârını
- 24 Ol biri düşmüş ‘asâya der-sefer
Tîh beyâbânında yol sorup gezer
- 25 Raht u bahta ne sevinsin bir kişi
Anca ma‘lûm oldu hod veren işi
- 26 Kılmasın bu ğussadan feryâd ol
Kâr-ı ‘âlem çün belâsız hod degil
- 27 Tenhiyyetden tâ sevinmesün kişi
Anca ma‘lûm oldu hod veren işi

- 28 C yiken taht-ı Süleymâna hevâ
Yusufun  ah idi zindân-ı bel 
- 29 Pes bu ‘ lem böyledir n’etmek gerek
Vird gince ‘ayş u n ş itmek gerek
- 30 Ő h-ı merdân-ı ‘Aliden y d alup
Merd-i n n olmak gerek cömerd olup
- 31   n zamân el virdi ‘irfân devridir
Devr-i Ő h dir Sel m H n devridir

15. DERVİŞ, MEVLİD⁶²⁵

Bi’smi’llâhi’r-Rahmâni’r-Rahîm

F ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün

- 1 Başlayalum evvel Allah adını
Uralum andan sözün bünyâdını
- 2 Evvel Allah diyelüm biz derd ile
Allah adın  grenel m her dile
- 3 Evvel Allah diyelüm bir Hak durur
Hayy   Bâkî Vâhid   Rezzâk durur
- 4 Allah adın dilde tesbîh idelüm
Allah adı ile Ő r ‘ idelüm

⁶²⁵  zg r Doğan, *16. Yüzyıl Ő irlerinden Dervif’in Mevlid’i (Metin-İnceleme)*, Marmara Üniversitesi TAE Yayınlanmamış YLT, İstanbul 2007, s. 31-35.

- 5 Dest-gîri Hak ola bir kişinüñ
Ebter olmaya soñı her işinüñ
- 6 Cümle ‘âlem yoğ iken ol vâri idi
Evvel ü ‘âhir Ğanî Cebbâr idi
- 7 Ol var idi yoğdı ‘âlemden eser
Kimse andan virimezdi hiç haber
- 8 Diledi kim kend’özin kıla ‘ayân
Hem biline ‘âleme ol Müste‘ân
- 9 Biline Hakkuñ kemâl-i kudreti
Tâ ‘ayân ola Muhammed hazreti
- 10 Âdem için virdi bir nûr-ı safâ
Seyyid-i kevneyn Muhammed Mustafâ
- 11 Ol durur iki cihânuñ serveri
On sekiz biñ ‘âlemüñ peygamberi
- 12 Anuñ için yaratıldı bu cihân
Cümle varlık âşikâre vü nihân
- 13 Anuñ için oldu bu şems ü kamer
Anuñ için oldu ‘âlem ser-te-ser
- 14 Anuñ için oldu ‘âlem nûr ile
Hürmetine toldı cennet hûr ile
- 15 Âline evlâdına olsun du‘â
Anlara olsun du‘â-y-ıla senâ

- 16 ***Rahmeten lil ‘âlemîn***⁶²⁶dür ol Habîb
Kamu dürlü derdlere oldı tabîb
- 17 Lutf u ‘izzüñ hakkıçün yâ Rabbenâ
Anlaruñla eyle bizi âşinâ
- 18 Hürmetiñe anlaruñ lutf işlegil
Dostlaruñla bizi yoldaş eylegil
- 19 Geldük imdi söze ma‘nî diyelüm
Mustafâ mevlîdini söyleyelüm
- 20 Eyledüm ol serverüñ mevlîdini
Şâd u hurrem idelüm ehl-i dîni
- 21 İşid imdi Hak Ta‘âla kudretin
Nice yaratdı Muhammed hazretin
- 22 ‘Âleme nice getürdi Ahmedi
Cümle ‘âlem fahri ol Muhammedi
- 23 Dahı nice olduğini ‘âlemüñ
Hem nice halk itdüğini ‘âdemüñ
- 24 Aslı ile diyelüm añı saña
Can kulağın dutasın benden yana
- 25 Hak [Ta‘âlâ tâ] getüre dilüme de söyleyem
Vasfinuñ biñde birin şerh eyleyem

⁶²⁶“(Resûlüm!) Biz seni âlemlere ancak rahmet olarak gönderdik.” (Enbiyâ, 21/107)

- 26 Ol hudâvend-i ‘alîm ü dest-gîr
Ol münezzezh zât-ı pâk-i bî-nazîr
- 27 Kendüsi bir gizlü zât idi ezel
Yokdı ‘âlem vâir idi ol lem-yezel
- 28 Diledi ol zâtı ide âşikâr
Biline bu ‘âleme perverdigâr
- 29 Çün murâd eyledi Hak ol arada
Mustafânüñ rûhın anda yarada
- 30 Yaradup Hak Mustafâ ervâhını
Yakdı kudret kandili mıs bâhını
- 31 Yanısar iki cihânda ol çırak
Anuñ içün yaradıldı nüh tıbâk
- 32 Hak Ta‘âlâ ol Habîbüñ zâtını
Yaradup virdi Muhammed adını
- 33 Sevdı añı o Hüdâvend-i celîl
Hazretine añı idindi Halîl
- 34 Hak añı mahbûb idindi zâtını
Rahmet içün saldı dünyâ yüzine
- 35 Anuñ içündür cihânuñ olması
Cümle bu eşyâ vücûda gelmesi

- 36 Her nebâtât kim gelür kimi yiter
Cümle bunlar gine tohmından biter
- 37 Bu mesel bir hoş meseldür diñlegil
Cümlesinüñ aslı oldur añlagıl
- 38 Pes delîl oldı Muhammed ‘âleme
Anuñ içün oldı ‘izzet ‘âdeme
- 39 Ol habîbüñ hürmeti-y-çün yâ Kerîm
Merhamet kıl yarlıgağıl yâ Rahîm
- 40 Yarlıga sen ‘âlemi yâ Zü'l-celâl
Ol münezzezh zâtuña irmez zevâl
- 41 Yâ İlâhî rahmetüñ îsâr kıl
Âhirette cenneti dîdâr kıl
- 42 Ger bu ‘âlem halkı dilerse subh u şâm
Medh olınsa haşre dek olmaz tamâm
- 43 Ger diler iseñ bula cânuñ safâ
Vir salavât ber-Resûl-i Mustafâ

16. DÜKÂKİNZÂDE AHMED BEY, DÎVÂN⁶²⁷

Dîvân-ı Ahmed Sârbân Dükâkin-zâde

Bismi’llâhi’r-rahmâni’r-rahîm

⁶²⁷ Hüseyin Süzen, *Dükâkinzâde Ahmed Beg Dîvanı(İnceleme-Tenkitli Metin)*, İstanbul Üniversitesi SBE Yayınlanmamış DT, İstanbul 1994, s. 1-3.

Mefâ'îlün Mefâ'îlün Fe'ûlün

- 1 Benâm-ı hâlık-ı peydâ vü pinhân
Ki söz virdi dilüme cismüme cân
- 2 İlâhî pâdişâhlar pâdişâhı
Tapuñdur cümle 'âsînüñ penâhi
- 3 'Atâ-bahş ü kerîm kardâni
Yaratduñ kâf u nûndan dü-cihânı
- 4 Koduñ âdemde bir genc-i nihânı
Tılısm-ı Kudret itdüñ cism ü cânı
- 5 Selâtîni cihânuñ ser-firâzı
Tapuñda 'acz ile eyler niyâzı
- 6 Ne deñlü eylese 'isyânı 'âsi
Kesilmez hiç lutfuñdan gıdâsı
- 7 Biter ni'met zemînüñ sofrasından
Doyınca rûz ü şeb yir dost [u] düşmen
- 8 Mu'allak yirde virdüñ mûra râhı
Uçar âb u hevâda murğ u mâhi
- 9 Yaratduñ dânededen yir hirmenini
Ki sîmurğ oldı kâfuñ hûşe-çîni
- 10 İlâhî Kâdir ü Kayyûm u Settâr
Ki sensin Hâlık u dâna-yı esrâr

- 11 İden âteşleri gülşen Halîle
Ebâbîli ‘azîm Ashâb-ı File
- 12 Geyirmişdür kimine tâc-ı tahtı
Kiminüñ yile vardı taht u rahtı
- 13 Kimisi sâhib-i mülk-i sa‘âdet
Kimisi tâlib-i genc-i kanâ‘at
- 14 Münâcât eyleyenüñ virür murâdın
Eyü yavuz birinüñ sormaz âdın
- 15 Eger hışm ide kim bulur halâsı
Ve ger rahm ide hiçbir kalmaz ‘âsi
- 16 ‘Alîm ü ‘Âlim ü ‘Allâm ü A‘lem
‘İyândur hazretüñde cümle mübhem
- 17 Yağarsa ‘âleme bir katre şefkat
Dü ‘âlem ola yekser ğark-ı rahmet
- 18 Yoğiken var iden çarh-ı mutabbak
Yaratduñ yidi kat yiri mu‘allak
- 19 Kadîm ü Hakîm ü Kayyûm u Mutlak
Basımaz kimse bir harfûñe parmak
- 20 Olupdur dest-i kudret birle kendi
Kazâ kilkiyle rahmuñ nakş-bendi
- 21 Bulur lutfıyla nutfe pâk-sîret
Yazar bir katra âba hûb sûret

- 22 Bitürür kara taşdan la‘l ü yâkût
Kalupdur kudretünde ‘akl mebhût
- 23 İdersin katreden lü’lü’-i lâlâ
Düzersin nutfeden hôş hüsn-i zîbâ
- 24 ‘Ademden nakş-ı mûr u mâr idersin
Bu kudretdür ki yokdan var idersin
- 25 Beşer bilmez cemâlün mâverâsın
Basar görmez kemâlün müntehâsın
- 26 Tutıldı cân u dil dâm-ı sıfâta
İrişmez murğ-ı vehm ol evc-i zâta
- 27 Nice kişi bu bahruñ vartasından
Sanupdur hiç nişân yok tahtasından
- 28 Ne idrâk irişür ol künh-i zâta
Ne hiç fikr irişür gavv-ı sıfâta
- 29 Bu meclisden şu cân kim içdi sâgar
Sükût için kokar dârû-yı hûş-ber
- 30 İletse kimse Kârun gencine yol
Girü çıkmag için yol bulımaz ol
- 31 Beni gark eyledi deryâ-yı pür-hûn
İrişdür lütfuñı iy Ferd-i bî-çûn

- 32 Taleb-pâyıla geldüm bu araya
Mahabbet perri ile ilet oraya
- 33 Hayâlüm perdesini eyle pâmâl
Beni ğark eylesün ol nûr-ı iclâl
- 34 Bakupdur merkebinden fehm-i ibret
‘Înânumı tutupdur dest-i hayret
- 35 Niceler buradan ber-geşte oldı
Dahı artuk varan ser-geşte oldı
- 36 Çü rehbersüz bu yoldan kimse geçmez
Kulağuzsuz cihânda bir kuş uçmaz
- 37 ‘Înâyet rehber eyle yâ İlâhî
Kamu gümrâha göster toĝrı râhı
- 38 Muhammed hürmetiyçün pâdişâhum
Baĝışla Ahmedem cümle günâhum

17. EDHEMÎ, İHYÂ-YI DİL⁶²⁸

Kitâb-ı İhyâ-yı Dil

Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün

- 1 Eyledüm Allâh ismin ibtidâ
Nutka tâ kim yol vire lutf-ı Hudâ

⁶²⁸ Mahmut Kaplan, “Edhemî’nin İhyâ-yı Dil’i”, *Journal of Turkish Studies (Türklük Bilgisi Araştırmaları)*, Volume 23. (Hasibe Mazıoĝlu Armaĝanı III), 1999, s. 93-94.

- 2 Çün viren her niyyete Hak kudreti
İsmiñi yâd eylemekden nusratı
- 3 Başlayalum cân u dil birle ‘azîm
Söze bi’smi’llahir-rahmani’r-rahîm
- 4 Ol münezzeñ zât-ı pâk-i lem yezel
Kim anuñ zâtında yok âhir ezel
- 5 Ol Hudâ-yı pâk ol Rabb-i rahîm
Ol kerîmü’l-cûd ol hulk-ı ‘azîm
- 6 ‘Âlemi ol cümle yokdan var ider
Dürlü ecsâm içre sun‘ izhâr ider
- 7 Yirleri durğurdı hoş mismârsız
Gökleri kıldı yüce dîvârsız
- 8 Ol durur her hikmetüñ üstâdı ol
Cân u dil bünyâdınıñ istidâdı ol
- 9 Dönderür çarhı susuz yilsız ‘ayan
Şöyle bir gerdûn-ı hikmetdür cihan
- 10 Âb u hâk u bâd u âteş zîr ü bâm
Vahdeti nûrında müstağrak tamâm
- 11 Her ne kim var âşikâre vü nihan
Birliğine bunları kıldı nişan
- 12 Hikmet izhâr idüp ol Rabb-i celîl
Varlığına kıldı eşyâ-yı delîl

- 13 Feyz-i nûrından münevver kâyinât
Feyzinüñ perverdesidür mümkinât
- 14 Kudreti destidedür zulmet ve nûr
Şiddet ü gam mihnet ü zevk ü huzûr
- 15 Oldur ol kim bu ‘acâyib san‘atı
Her vücûda kıldı lâyük hil‘atı
- 16 Çarha cümbüş hâke virdi meskenet
Kodı her birinde dürlü menfa‘at
- 17 Dürlü tedbîrât u dürlü dürlü fen
Dürlü mevcûdât u dürlü cân u ten
- 18 ‘İzzetiñdedür kamu ehl-i vefâ
Enbiyâ vü evliyâ vü asfiyâ
- 19 Aña kim lutf u hidâyet kıldı ol
Cümle maksûdum ‘inâyet kıldı ol
- 20 Ol Ta‘âla’llâh zehî Perverdigâr
Kim cihan halkın bu resme kıldı var
- 21 Hoş tecellî hoş temâşâ hoş nümûd
Kim kılur bu sun‘ ile ‘arz-ı vücûd
- 22 Hamd aña kim kıldı yokdan ‘âlemi
‘İlmine mazhar yaratdı âdemi

- 23 Olsun ‘aña biñ tahiyyât ü selâm
Kim bize dil virdi söylerüz kelâm

18. EDİRNELİ NAZMÎ, PEND-NÂME-İ NAZMÎ⁶²⁹

Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün

- 1 Hamd-i bî-hadd aña kim vâhiddir ol
Her zemân mevcûddur vâciddir ol
- 2 Eyledi ihsân ol îmân Âdeme
Âdem ile virdi revnak ‘âleme
- 3 Kudretiyle Âdeme ol virdi rûh
Andan oldu bî-kerân feth u fütûh
- 4 Verdi ol hem Nûha tûfândan necât
Kıldı çok dem muktedâ-yı kâyinât
- 5 Bâda emr itdi pes ol emriyle bâd
Eyledi yekser helâk-i kavm-i ‘Âd
- 6 Hem Halîle lutfuñ izhâr eyledi
Aña anı nârı gülzâr eyledi
- 7 Oldur ol kâdir ki hengâm-ı seher
Lût kavmin eyledi zîr ü zeber
- 8 Atdı bir hasmı ki tîr andan yaña
Kahr içün bir besseyi saldı aña

⁶²⁹ Kudret Altun, *Edirneli Nazmî, Pend-nâme-i Nazmî (Tercüme-i Pend-nâme-i Attâr) İnceleme-Metin-Sözlük*, Kayseri 2004, s. 55-59.

- 9 Kavmini Fir‘avn ile hep hâs u ‘âm
Çekdi bahre işlerin kıldı temâm
- 10 Kudretiyle seng-i hârâdan hemân
Eyledi bir nâkayı peydâ revân
- 11 Hem dahı Dâvud elinden ol Mu‘în
Âheni bir mûma döndürdi hemîn
- 12 Hem Süleymâna virüp kadr-i refî‘
İns ü cîni itdi emrine mutî‘
- 13 Dahı Eyyûbuñ teninden niçe dem
Niçe biñ virüpdür kuvvet hem
- 14 Bir zemân ol Rabb-i hayy-i lâ-yemût
Yûnusı hikmetle itdi kût-ı hût
- 15 Kimine bir erre sevber eyler ol
Kimine bir tâc ber-ser eyler ol
- 16 Ol durur sultan ne dilerse ider
Dehri isterse ider zîr ü zeber
- 17 İmdi sultanlık müsellemdür aña
Kim diyebilür aña çün ü çerâ
- 18 Kimisine genc ile ni‘met virür
Kimisine renc ile zahmet virür

- 19 Kimin eyler genc ile sâhib-ğınâ
Kimin eyler renc ile ehl-i ‘anâ
- 20 Sîm ü zer birle kimi añlar cenân
Hasret-i nân ile virür kimi cân
- 21 Kimi zevkile safâda mâh u sâl
Kimi fakrıla giyer bir kurı sâl
- 22 Kimi taht üzre müsâ‘id baht u raht
Kimi ber-taht-ı belâ bergeşte-i baht
- 23 Kiminüñ giydügi sincâb u semûr
Kimi bir tennûre der yiri tenur
- 24 Kimine orkı döşek hârâ vü nah
Kimine hâr ile hârâ-beste yah
- 25 Kimin eyler ğark-i mâl-i bî-kerân
Kimine fakrı ider bâr-ı girân
- 26 ‘İzzetiyle kimini hoş-hâl ider
Zillet ile kimini pâ-mâl ider
- 27 Kimini sultân-ı sahib-i tâc ider
Kimini bir ekmege muhtâc ider
- 28 Şâh ider kimin kimin eyler köle
Kimine gam kimine virir safâ
- 29 ‘Âlemi birbirine ursa temâm
Kimdür iden aña anıñçün kelâm

- 30 Bî-peder ferzend peydâ eyler ol
Hem beşikde tıflı gûyâ eyler ol
- 31 Mürde-i sad-sâleyi eyler o hay
Andan özge kimdür iden anı hey
- 32 Eyle sâni'dür ki eyler âşikâr
Tîn-i ahkardan selâtîn-i kibâr
- 33 Hem hevâ murğına ol mâhî verir
Kullarına devlet-i şâhî verir
- 34 Huşk yirden bitirür hoş ter-i giyâh
Her biri gök yüzine eyler nigâh
- 35 Necm ile eflâki tezyîn eyledi
Necmi hem recm-i şeyâtîn eyledi
- 36 Hem benî Âdemden itdi ol Hudâ
Enbiyâ vü evliyâ vü asfiyâ
- 37 Âdeme kıldı musahhar cümle hem
‘Âlemi hükm ile ol Rabb-i Hakem
- 38 Cümle mahlûkata rızkın ol virir
Kimine az ve kimine bol virir
- 39 Kiminin rızkını kesmez mâ-fasal
Rızka ol kat'a getirmez bir halel

- 40 Kâyimü'l-erzâkdur *lâ raybe fih*⁶³⁰
Bilür anı hûb-fehm olan vecîh
- 41 Bî-nihâyetdür be-gâyet hikmeti
Hadd-i gâyetde kemâl-i kudreti
- 42 Kudreti birle turur anuñ cihân
Hikmeti birle turur kûh u mekân
- 43 Hep anuñ emriyledür her ne ki var
Yokdur emrinden birûn bir nev'a-kâr
- 44 Hikmetin fikr iden anuñ dâyimâ
Olur elbet ehl-i teslîm ü rızâ
- 45 Hikmetin derk idemez anuñ 'ukûl
Derkine emr-i mahâl anuñ şümûl
- 46 Hikmetinüñ derkine yokdur mecâl
Fehmi ol hâlûñ mahâl-ender mahâl
- 47 Hikmetinüñ haddi vü pâyânı yok
Kudretinüñ zerrece noksânı yok
- 48 Hikmeti vü kudreti hep ber-kemâl
Dâyim ü kâyim Celâl-i lâ-yezâl
- 49 Fikr iden anuñ kemâl-i kudretin
Bilür aslı birle vahdâniyyetin

⁶³⁰“(O kitap ki) onda asla şüphe yoktur.”(Âl-i İmrân, 3/2)

- 50 Ferd ü vâhiddür dahı bir şekli yok
Kullarına lutfi vü ihsânı çok
- 51 Mazhar olan lutfuña ihsânına
Zî-sa‘âdet her ne mutlı cânına
- 52 Vay aña kim ola kahrına karîn
Bulısardur özge hüsrân-ı mübîn
- 53 Aña muhtasdur mücerred emr-i kün
Kimdür iden aña emrine sühân
- 54 ***Kün***⁶³¹ didi ol oldı peydâ kâyinât
İtdi zâtından zuhûr anca sıfât
- 55 Evveline ne bidâyet var durur
Âhirine ne nihâyet var durur
- 56 Bilgili kimse degil enbâz aña
Hergiz olmaz kimseler hem-râz aña
- 57 Kudret-i tâmıyla bir kâdir durur
Anuñ andan birliği zâhir durur
- 58 ***Rabb-i hayy-i lâ-yemût u lâ yenâm***⁶³²
Evvel ü âhir odur ol ve’s-selâm

⁶³¹ “Bir şeyi dilediğinde ona sadece “Ol!” der, o da hemen oluverir.” (Bakara, 2/117)

⁶³² “Ölmeyen, uyumayan, hayat sahibi Allah.”

19. EMİRÎ, GÜLŞEN-İ EBRÂR⁶³³

Müfte‘ilün Müfte‘ilün Fâ‘ilün

بسم الله الرحمن الرحيم
لازمه اول خون كريم

بسم خداوند كريم رحيم
هر چه كنم هست بحالم عليم

مطلع ديپاجهء وحي خدا
حرز مرابود بهر دوسرا

هر كه دمى ياد خدا ميكنند
شرك خفي جمله جدا ميشد

- 5 Nâme-i *lâ raybe*⁶³⁴ o ser-nâmedür
Câme-i takvâ ne ‘aceb câmedür
- 6 Fâtiha-i hamd-i Hudâ oldı bes
Hamd-i Hudâyile gele her nefes
- 7 İsm-i Hudâ yazmağa çekdüm kalem
Cürmümi ‘afv itse Hudâ bes çi gam
- 8 Genc-i ma‘ânîye çün oldı kilîd
Olma hamd ile bu nâme cedîd

⁶³³ Erol Çöm, *Emîrî'nin Gülşen-i Ebrâr ve Mir'âtü'l-Ebrâr Mesnevîleri (İnceleme-Metin)*, Selçuk Üniversitesi SBE Yayınlanmamış YLT, Konya 2001, s.65-72

⁶³⁴ “O Kitap (Kur’an); onda asla şüphe yoktur.”(Bakara, 2/2)

- 9 İsm-i Hudâ oldu baña çün ‘ıyân
Zikrin idem ben de hemân her zamân
- 10 Nokta-i her besmele oldu çehâr
‘Unsur-ı çâr oldu belî âşikâr
- 11 İtdi cihân içre bu mahlûkâ kâr
Görinür kudreti çendîn hezâr
- 12 Geldi haber cümleye bes *ya‘büdûn*⁶³⁵
İtdi ‘amel emr ile bes kâf u nûn
- 13 Gerçi ‘amel mûcib-i cennet degül
Bî-‘amel olan ola âhir hacil
- 14 Hubb-ı denî haslet-i nîgân degül
Re’s-i hatâ lâyıık-ı hâsân degül
- 15 Hâlık [u] Ma‘bûd odur gayrı yok
Cümleye maksûd odur gayrı yok
- 16 Levh-i dile çün yazıla bu kelâm
Mülk-i dile ire bunuñla nizâm
- 17 Yazıludur ber-der-i ‘arş-ı mecîd
Oldı der-i cenneti fetha kilîd
- 18 Râh-ı selâmetde nişândur hemîn
Sîn-i selâmet ola dendân-ı sîn

⁶³⁵ “Senden önce gönderdiğimiz elçilerimize (ümmetlere) sor! Rahman’dan başka tapılacak tanrılar (edinin diye) emretmiş miyiz?”(Zuhruf, 43/45)

- 19 Bi'sm-i İlâh oldu kamu ibtidâ
İsm-i İlâh oldu seherde nidâ
- 20 Geldi zuhûra çün ezel harf-i ken
İsm-i İlâh ile açılır suhan
- 21 İsm-i Hudâ fazlına gâyet mi var
Añmayana ismi ri'âyet mi var
- 22 Fazl durur Seb'-ı Mesânî hemîn
Âdeme ve cümleye oldur mu'în
- 23 Evvel-i dîbâce-i sıdk u safâ
İrdi kamu kalb-i sakîme şifâ
- 24 Çekdi kalem çünki hat-ı Kibriyâ
Da'vet için açdı dehen enbiyâ
- 25 Perdeden oldu çü kader âşikâr
Tutdı cihân levhini nakş-ı nigâr
- 26 Sikke-i hükminde tağayyür mi var
'Arsa-i mülkinde müdebbir mi var
- 27 Levha-i sadr-ı suhuf-ı enbiyâ
Nakş-ı der-i bârgeh-i Kibriyâ
- 28 Her neye kim fâ'il ider ibtidâ
İsm-i İlâh ile kılur ol nidâ
- 29 İsm-i İlâhîde yazılır Rahîm
Rahmeti çok yâdı olunur Kerîm

- 30 Her birinüñ mazharı kıldı zuhûr
Vakt-i seher zâhir olur halka nûr
- 31 Evvel ü âhirde vücûd u hayât
Emri ile oldı kamu kâyinât
- 32 Evveli hod evvel-i bî-ibtidâ
Âhiri hem âhir-i bî-intihâ
- 33 Ğayrıda bes olmaya aslâ bekâ
Cümleye bes irişe âhir fenâ
- 34 Andan irür Âdeme bu zindeĝi
Halk-ı cihân aña kılur bendegî
- 35 Oldı anuñ emri ile bu zemîn
Halk-ı cihân seyr ider anı hemîn
- 36 Emri ile devr kılur bu felek
Zikrin ider cümle bu ins ü melek
- 37 Rûşen ider ‘âlemi hûrşîd ü mâh
Kâse-i çeşm oldı sefîd ü siyâh
- 38 Gördi anuñ kudretini cümle nâs
Mahfî olan kudreti eyle kıyâs
- 39 Âteş ile âb u hevâ oldı bes
Hâk ile hılt oldı çü bunda kabes

- 40 Geldi ‘anâsır çü vücûda tamâm
Kâlib-i insâna virildi kıyâm
- 41 Bâg-ı cihân içre görindi nebât
Oldı Hakuñ emri ile mümkinât
- 42 Nahl-ı zemîn virdibu halka rutâb
Viridi niçe ni‘meti Hak bî-ta‘ab
- 43 Kâlib-i ten buldı bes emriyle cân
Nakş-ı suver kudretin itdi ‘ıyân
- 44 İtdi suhan pâyesini bes bülend
Lezzetini eyledi mânend-i kand
- 45 Aldı suhan lezzetini ‘ârifân
Ma‘nî suhan ile olındı beyân
- 46 Nâmı ile buldı suhan imtiyâz
Cümle suhan ile olındı niyâz
- 47 ‘Ârif olan olmadı bî-hûde-gû
اهل سخن را تو در ایخا بجو
- 48 Halk-ı cihân hükmine cümle zebûn
Niçe kulın eyledi Hak zû-fünûn
- 49 Her niçe yazılsa ezelde kalem
‘Âlem-i mülk içre diker ol ‘alem
- 50 Perde-keş-i cilve-i sırr-ı nihân
Hükmi ile zemîn ü zamân

- 51 Zikrũñ ider ins ü perî yâ ‘Alîm
‘Afvuñ umar lutfuñ umar yâ Kerîm
- 52 Kılma beni rûz-ı cezâ şermsâr
Hâk-i mezelletde gönül pü-ğubâr
- 53 Ola anuñ menzili huld-ı berîn
Eyle Habîbüñle anı sen karîn
- 54 Rahmetüñüñ katresin eyler ümîd
Kılma anı lutfuñ ile nâ-ümîd
- 55 Kim ki kıla bendeye böyle du‘â
İre anuñ kalbine sıdk u safâ
- 56 Evvel ü âhirde sezâ zikri hep
Zikriñ iden çekmeye dahı ta‘ab
- 57 Kudret-i Hak oldı cihândan ‘ıyân
Mü’mine hod olmaya lâıyk gümân
- 58 Şerhâ gelür mi bu beyân-ı kemâl
Berg-i şecer kudretine oldı dâl

Fî-Tevhîdi Rabbü’l-Âlemîn Celle Zikrehû

Müfte ‘ilün Müfte ‘ilün Fâ ‘ilün

- 59 Nâmi ile hüsn-i edâ eyledüm
Evvelini ism-i Hudâ eyledüm

- 60 Besmeledür cümle kitâb evveli
Lâyık eger zerle ola cedveli
- 61 Olur anuñ ile müzeyyen varak
Anuñ ile nûr ola bu nüh tabak
- 62 Saykal-ı âyîne-i mihr ü mâh
Kudretidür eyle dem-â-dem nigâh
- 63 Eyle hemân kulle-i Kâfi kıyâs
Kudretine anuñ irişmez havâs
- 64 Zâhir olur ‘ilmine *mâ fi’l-kubûr*⁶³⁶
Rûşen aña *hussile mâ fi’s-sudûr*⁶³⁷
- 65 ‘İlmi Hakuñ cümleye oldı muhît
Zerre degül ‘ilmine mülk-i basît
- 66 Nokta degül ‘ilmine sahrâ-yı râz
Cümle aña ‘arz olunur hep niyâz
- 67 Emri ile zâhir olur ney-şeker
Yazdı kalem levha kazâ vü kader
- 68 Kullarına eyledi hûn-ı kerem
Perde-keş-i cübbe-i ceyb-i ‘adem
- 69 Buldı safâ cümle dil-i vâsılân
Feyzin umar cümle-i ehl-i dilân

⁶³⁶ “Kabirlerde bulunanlar diriltilip dışarı atıldığı zaman...”(Âdiyat, 100/9)

⁶³⁷ “Ve kalplerde olanlar ortaya konduğu zaman...”(Âdiyat, 100/10)

- 70 Merhem-i âzâr-ı dil-i hastegân
Fâtih-i ebvâb [u] der-i bestegân
- 71 Sâmi‘ -i esvât-ı münâcâtiyân
‘Özrş aña kıldı cümle hâciyân
- 72 Emri ile oldı o tûfân-ı Nûh
Emri ile kâlibe geldi bu rûh
- 73 Mîve virür emri ile her şecer
La‘l ü güher zâhir ider geh hâcer
- 74 Levha-keş-i hatt-ı debîrân-ı râh
İstedügi kulına virür o câh
- 75 Hikmetidür Ka‘beye viren safâ
Zemzem olur teşneye ‘ayn-ı şifâ
- 76 Hikmetidür virdi mekâna şeref
Vâkîf olan sırra didi *men ‘aref*⁶³⁸
- 77 Kudretidür sahn-ı zemîn her taraf
Medd-i nazar oldı taraf-ber-taraf
- 78 Rûşen ider mülkini izhâr-ı nûr
*Ve hüve ‘alîmün bi-zâti’s-sudûr*⁶³⁹
- 79 Hâk-i siyehden çıkarur sîm ü zer
Seng-i siyehden getürür ol güher

⁶³⁸ “Kendini bilen Rabbini bilir” (Hadis-i Şerif)

⁶³⁹ “O kalplerde olanı bilir.” (Hadîd, 57/6)

- 80 Kudretidür mülk-i cihân mümkinât
Zâhir ider mezra‘a-i kâyinât
- 81 Sâlike hod virdi gönülde ferâğ
Emri ile yandı cihânda çerâğ
- 82 Geldi zuhûra çü serây-ı sipenc
Kıldı anuñ her tarafın tolu genc
- 83 Virmese ger rûh ile halka hayât
Cümlesine irişe bir dem memât
- 84 Kıldı belî âb-ı behiştî lezîz
Eyledi hem tâb-ı behiştî lezîz
- 85 Tu‘mesini buldı cihânda mekes
Bulmaya mı rızkını bes hiç kes
- 86 Tıfla ider mâder[i] sadrın serîr
Tu‘mesini anuñ ider şehd ü şîr
- 87 Zikrin ider halk-ı cihân bi’t-tamâm
Subh u mesâ eyleyeler ihtimâm
- 88 Halk-ı zemîn sâkin-i în âsumân
Vahdetinüñ şâhidi oldı ‘ıyân
- 89 Her şey ider zikrini tesbîhini
Tut ne ise nass ile tenbîhini
- 90 Kevkeb ile çarhı o tezyîn ider
Emrini hod nass ile ta‘yîn ider

- 91 Çeşme kodı râhata iki nikâb
Zâhir ider halka o râh-ı savâb
- 92 ‘Unsur-ı ecsâmı ‘anâsır kılur
Hâs olanı hâline şâkir kılur
- 93 Defter-i icmâli mufassal kılur
Her ne diler fi‘li muhassal kılur
- 94 O *limeni’t-mülk*⁶⁴⁰ kılur bes hitâb
Kudretine yine virür Hak cevâb
- 95 Kesret-i uhrâyı kim eyler hayâl
Kâbil olur mı aña dinmek misâl
- 96 Cem‘ olıcak mahşere bu ins ü cân
Zâhir olur ‘ibret ile *keyfe kân*⁶⁴¹
- 97 Kudretini eyle Emîrî beyân
Biñde biri olmaya anuñ ‘ıyân
- 98 Kudretüñe göre gelür her suhan
Kelme-i tevhîde hemân aç dehen
- 99 ‘Acz iledür bunda yazılan kelâm
‘Aczi rakam kıldı kalem ve’s-selâm

⁶⁴⁰ “(Bugün) hükümrânlık kimindir?”(Mü’min, 40/16)

⁶⁴¹ “De ki: Yeryüzünde dolaşın, sonra (peygamberleri) yalanlayanların sonunun nasıl olduğuna bakın!”(En’am, 6/11)

20. EMİRÎ, SOHBET-NÂME⁶⁴²

Bismi'l-lahi'r-Rahmani'r-Rahîm

Mefâ'îlün Mefâ'îlün Fa'ûlün

- 1 Hudâ nâmıyla irer kalbe tevfik
Kılur kularını erbâb-ı tahkîk
- 2 Hudânıñ vahdetine kıldım ikrâr
Dem-â-dem dilde zikri ola tekrâr
- 3 Sa'âdet gencidür tevhîd-i Bârî
Muvahhid kullarına kıldı yârî
- 4 İrer bu kulına lutfi ile tâc
Olupdur kâinât emrine muhtâc
- 5 Kadîm u Kâdir ü Hayy u Ezeldür
Anı zikr eylemek hayrû'l-'ameldür
- 6 Olupdur dürr-i 'akl andan hüveydâ
Niçe ma'nâ olur anıñla peydâ
- 7 Olur 'aklıyla hâsıl 'ilm-i esmâm
Anıñla bast olur imlâ vü ihsâm
- 8 Kamu eşyâyı halk iden Kerîm ol
İlahî u Râzık u Hayy u Rahîm ol

⁶⁴² Sibel Üst, "Emîrî ve Sohbet-nâmesi", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 2/4, 2007, s. 962-964

- 9 Olupdur vahdetine cümle şâhid
Olur mü'min olanlar hod mücâhid
- 10 Ta'akkul eyle kim bu hâl-i 'âlem
Gelüb gitmekdedür ebnâ-yı âdem
- 11 Kimüñ emriyle buldı intizâmı
Mu'ayyen gösterür her subh u şâmı
- 12 Mukarrer lâzım oldı fi'le fâ'il
Hudâ hükmüni hod fehm eyler 'âkil
- 13 Fusûl-ı erba'a bir sâl içinde
Olupdur muntazam bir hâl içinde
- 14 Müddebirdür Hudâ bî-reyb ü bî-şek
Göñülde ger hicâb olsa kılur renk
- 15 Göñülde eksik olmaz şâdî vü gam
Ki tenbîh ala andan ibn-i Âdem
- 16 Çeker çok nesneye gerçi tahassür
Gelür ahvâl-i insâna tağayyür
- 17 Fusûl-ı erba'a niçün ola sâl
Ne hikmetdür nolur bunda 'aceb hâl
- 18 Olupdur zât-ı ahsen çâr 'unsur
Kavî bir birisine oldı nâsır
- 19 Olur her biri bir faslıñ mizâcı
Ki ola birbiriyle imtizâcı

- 20 Olur her fasıl birbirine muvâfik
Bunu fehm eylemez zihn-i münâfik
- 21 Cemî‘i şeyde tafsîl olsa terkîb
Bu sırdan görür elbette tertîb
- 22 Zihî Kâdir ki cem‘ eyledi izdâd
Vücûd-ı âdemini kıldı bünyâd
- 23 Kılur birbirisiyle sohbet-i hâs
Kılurlar ma‘rifetle hâsıl-ı ihlâs
- 24 Hudâ emriyle zeyn oldı bu eflâk
Gül ü lâle olupdur ziynet-i hâk
- 25 Kevâkible müzeyyen idi kubbe
Gamâm ile çekilür aña cübbe
- 26 Anıñçün devri der bu mihr ile mâh
İrişe her kulınuñ rızkı her gâh
- 27 Seniñçün oldı böyle cümle der-kâr
İdesin ni‘metine şükri tekrâr
- 28 İrişmek vâfina heyhât idrâk
Anıñçün vârid oldı *mâ ‘arefnâk*⁶⁴³

⁶⁴³ “Yâ Rabbi, seni zatına layık şekilde bilemedik.”(Hadis-i Şerif)

- 29 Hudâ tesbîhine gonce açar leb
Kılup perde-dârı hak için şeb
- 30 Olurlar rûz-i rûşende talebkâr
Ma'âş emrinde herkes cümle der-kâr
- 31 Libâs-ı şebde âsûde olalar
Salât emrini hem ihyâ kılalar
- 32 İdeler zikri dâyim subhla şâm
Olupdur tâ'ati hod halka in'âm
- 33 İder bir katre-i bârânı oldur
Riyâzet râh-ı hakda gelmeye mür
- 34 Virür zenbûrlar emr ile şîrîn
Virür hoş-bûylar evrâk-ı nesrîn
- 35 Şükûfe gösterür envâ' rengi
İder la'l bedahşân kâre sengi
- 36 Hudânîñ kudretine var mı gâye
Sıfâtı vasfidur mâ-lâ-nihâye
- 37 İlâhî ism-i zâtîñ hürmetine
Enîs eyle beni metn-i mübîne
- 38 Emîrîñüñ du'âsın müstecâb it
Bu sohbet-nâmesin rengin kitâb it
- 39 İlâ âhir ola âdâb-ı sohbet
Nasîhatden irişdür kalbe heybet

21. EMRE, TERCEME-İ PEND-NÂME-İ ‘ATTÂR⁶⁴⁴

Bi’smi’llahi’r-Rahmâni’r-Rahîm

Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün

- 1 Hamd-i bî-had ol Hudâ-yı ‘âleme
Nûr-ı îmân virdi hâk-i Âdeme
- 2 Ol ki oldur Âdeme nefh itdi rûh
Hem anuñ lutfiyla ğark olmadı Nûh
- 3 Tünd-bâd-ı kahrıla ol bir nazar
Kavm-ı ‘Âdı eyledi zîr ü zeber
- 4 Oldur ol kim lutfuñ izhâr eyledi
Nârı İbrâhîme gülzâr eyledi
- 5 Ol Hudâdur ol ki hengâm-ı seher
Lût kavmin eyledi zîr ü zeber
- 6 Oldur ol kim aña Nemrûd atfı ok
Bir siñek zahmyla anı itdi yok
- 7 Oldur âba ğark-ı a‘dâ eyleyen
Daş içinden nâka peydâ eyleyen
- 8 Halkı yokdan yaradup ma‘dûm iden
Âheni Dâvûd elinde mûm iden

⁶⁴⁴ A.Azmi Bilgin, *Emre, Terceme-i Pendnâme-i ‘Attâr*, İstanbul 1998, s. 35-37.

- 9 Ger Süleymâna o virmese nigîn
Râm olur mıydı aña ehl-i zemîn
- 10 Cism-i sâbirden virüp kirmâna kût
Yûnus' uñ kıldı makâmın batn-ı hût
- 11 Birünüñ başına erre kor biçer
Birinüñ başına urur tâc-ı zer
- 12 Pâdişâhdur her ne kim diler ider
'Âlemi bir demde yaksa kim ne der
- 13 Pâdişâhlık höd müsellemdür aña
Diyemez kimse aña çûn ü çirâ
- 14 Birine vâfir libâs ü nân virür
Biri 'uryân açlıgından cân virür
- 15 Geydürür birine sincâb u samûr
Biri külhanda yatur 'uryân u hôr
- 16 Birinüñ kemhâ vü nahdur pisteri
Birinüñ de kar u buz üsti yiri
- 17 Birine altını biñ hemyân virür
Birisi nân hasretiyle cân virür
- 18 'Âlemi kâdir bu dem yoğ eyleye
Cânı yokdur kimsenüñ kim söyleye

- 19 Gök yüzinde murğa ol mâhî virür
Kullarına devlet-i şâhî virür
- 20 Atasuz oğlanı ol peydâ ider
Mehd içinde tıflı ol gûyâ ider
- 21 Niçe yıllık mürdeye ol cân virür
Derd-i bî-dermâna ol dermân virür
- 22 Sun'ıla hâki selâtîn eyler ol
Necm ile recm-i şeyâtîn eyler ol
- 23 Kuru yirde bitüren oldur giyâh
Hem bu eflâki kılan oldur nigâh
- 24 Hîç milkinde anuñ enbâzı yok
Pâdişâhdur hem-dem ü hem-râzı yok

**22. EYYÛBÎ, MENÂKIB-I SULTAN SÜLEYMAN (RISÂLE-İ
PÂDİŞAH-NÂME)⁶⁴⁵**

Der Niyâz Ve Tevhîd-i Rasûli'llâh

Mefâilün Mefâilün Fe'ûlün

- 1 Husûsan Fahr-ı 'Âlem çeşm-i nûrı
Hamid hakkında gösterdi kusûrı
- 2 Didi ey Hâlık u Razzâk-ı 'âlem
'Alîm ü Bâsıt u Tevvâb-ı 'âdem

⁶⁴⁵ Mehmet Akkuş, *Eyyübî, Menâkıb-ı Sultan Süleyman (Risâle-i Pâdişâh-nâme)*, Ankara 1991, s. 18-38.

3 Ki var ni‘metlerüñ bî-hadd ü pâyân
Sayılmaz kim aña hamd ide insân

4 Kadîmi hâdis ider mi ihâta
Dil oldı bu arada sâf [u] [ı] sâde

Der Beyân-ı Vâsf-ı Kâyinât

Mefâilün Mefâilün Fe’ülün

5 Yazıldı nazmuñ evvelinde Allâh
Açıldı matlab-ı kalbe niçe râh

6 Ki yazdum bunda ben nâm-ı ilâhî
Yer ü gök halkınuñ oldur penâhı

7 Hudâmuz şol Kerîm ü lem-yezeldür
Münezzehdür sivâdan bî-bedeldür

8 Yaratdı kudreti dürr-i musaffâ
Cemâl’iñ arz idicek oldu çün mâ

9 Tecellî dürrü virdi şevk u şâdı
Anuñ üstünde deryâlar yasadı

10 Olup bi-hûş ol deryâ-yı vahdet
Temevvüc eyledi şevk ile gâyet

11 Anuñ keffinden itdi şeş cihâtı
Anuñçün cümlenüñ mâ‘dur hayâtı

- 12 Buhârından idüp seb'-i semâyı
Hem andan nâzil itdi dürre mâyı
- 13 Ne hikmetdür ne îcâb eylemişdür
Hayâtın cümleñüñ âb eylemişdür
- 14 Ne kudretdür ne sırdur bu nihânı
Mu'allâk kıldı arza âsmânı
- 15 Zemîni şems ile itdi münevver
Kamer döndi feleklerle müdevver
- 16 Müzeyyendür felekler encüm ile
Müşerrefdür zemînüñ merdüm ile
- 17 Nukûş olmuş felekde bunca pîrûz
Olıbdur kullaruñ heb hikmet-âmuz
- 18 Kevâkib cümleten hayrânıdur hem
Ây u gün bile ser-gerdânıdur hem
- 19 Nedir mâh ile hurşîdüñ ziyâsı
Şeb-i târ ile rûzıñ rûşenâsı
- 20 Felekler cümbüşün gerdân idipdür
Bu sırrı âlemi hayrân idüpdür
- 21 'Ukûl olmuş durur hayrânı anuñ
Felekler cümle ser-gerdânı anuñ
- 22 Dilerseñ kudretiñden sen nişâne
Nazar 'ibretle kıl devr-i zamâna

- 23 Ki her burca koyup bir pâsbânı
Bir ‘abdüñdür zemîñ dîde-bânı
- 24 Cemî‘-i fi‘li hikmet üzre üstâd
Gerek bârân gerek selc gerek bâd
- 25 Ta‘âlâ şânuhû Allâhu Ekber
İdüp bir katreden biñ dürlü cevher
- 26 Temâşâ eyleñüz kudretlerini
Kamu eşyâdaki hikmetlerini
- 27 Kamu eşyâya kâdir olan Allâh
Türâba can semâdan eyleyen râh
- 28 Ulu dağları itdi ‘arza evtâd
Karar itdi vü oldı ‘arz mîlâd
- 29 Zuhûr itdi bu eşyâda mezâhir
Sıfât u zât u ef‘âl oldı zâhir
- 30 Ta‘ayyün bağladı emr-i hüviyyet
Şehâdet buldı çün kim vâhidiyyet
- 31 Muhassal oldı ‘âlem cümle kâmil
Ki geldi enbiyâ fark oldı ‘âkıl
- 32 Bu deryâlar degil yanında katre
Vücûd-ı mâ-sivâyı sanma zerre

- 33 Kemâl-i kudretiñdedür bu ‘âlem
Cemâl-i nûrîdur mir’ât-ı Âdem
- 34 ‘Ademden eyledi bu dehri bünyâd
İdüp içinde bunca halkı îcâd
- 35 Kamuyı halk idübdür Hâlık oldur
Kamunuñ rızıkına hem Râzık oldur
- 36 Doludur ni‘met ile tâs-ı gerdûn
Zemîni sofrası hûn ile meşhûn
- 37 Gice gündüz yanar durmaz çerâğı
Anuñla uyarur hep sebze bâğı
- 38 Hezârun gülşen içinde zebânıñ
İdüp söyletdi dürlü dâsitânıñ
- 39 İki ‘âlemde oldur şâh-ı mutlak
Bunu sen böyle bil şâhum muhakkak
- 40 Anuñ âsârı doldurmuş cihânı
Ki zâtından virilmez hiç nişânı
- 41 İdemez murğ-ı akuñ aña pervâz
İremez sırrına hem zâtına râz
- 42 Değildür zâtına hiç nesne ‘ârız
Aña resm ile kim ola mu‘ârız
- 43 Cihân mülkinde yokdur aña hiç gam
Ki tevhîd-i hakikatden ura dem

Kasîde-i Şeref-i Lâ-ilâhe İlla'llâh

Fâ'ilâtün Mefâ'ilün Fa'lün
(Fe'ilâtün) (Fe'ilün)

- 44 'Âlem-i kalbe şevk ile dikelüm
 'Alem-i Lâ ilâhe illa'llâh
- 45 **Nûn** hakkı için koma elden
Kalem-i lâ ilâhe illa'llâh
- 46 Ne keremdür ki basa dil evine
 Kadem-i lâ ilâhe illa'llâh
- 47 Kâyinâtı urur biribirine
 Kıdem-i lâ ilâhe illa'llâh
- 48 Zerre eşyâda katre deryâda
 Hikem-i lâ ilâhe illa'llâh
- 49 Hakkı bâtıldan itmek için fark
 Hakem-i lâ ilâhe illa'llâh
- 50 Sil gözüñ yaşını taleb eyle
 Kerem-i lâ ilâhe illa'llâh
- 51 Sâhibini ider belâdan emîn
 Harem-i lâ ilâhe illa'llâh
- 52 Ehl-i Hakka gınâ virür dâyim
 Ni'am-ı lâ ilâhe illa'llâh

- 53 Milk-i küffâra cân ile salalum
Himem-i lâ ilâhe illa'llâh
- 54 Yed-i kudretle çekdi Âdeme Hak
Ramak-ı lâ ilâhe illa'llâh
- 55 Ne 'aceb hulk-ı hûb olu bu kim
Şiyem-i lâ ilâhe illa'llâh
- 56 Bast ider kâyinâtı bir demde
'Izam-ı lâ ilâhe illa'llâh
- 57 Dönmez Eyyûbî hıdmetünden hiç
Kasem-i lâ ilâhe illa'llâh

23. FAZLÎ, DÎVÂN⁶⁴⁶

Kasîde-i Fazlî Fi't-Tevhîd

Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün

- 1 İy cemâlün tâbişinden nûr-ı cennet muktebes
V'ey celâlün sûzişinden nâr-ı dûzah bir kabes
- 2 Kudretün sahrâsınuñ kim püştesidür kûh-ı Kâf
Rahmetün deryâsınuñ kim katresi Nîl ü Aras
- 3 Nice irişsün fezâ-yı künhüñe güncişk-i 'akl
Ol fezâda görünür sîmurğ bir ednâ meges

⁶⁴⁶ Mustafa Özkat, *Kara Fazlî'nn Hayatı, Eserler, Edebî Kişiliği ve Dîvânı (İnceleme-Tenkitli Metin)*, Marmara Üniversitesi SBE Yayınlanmamış YLT, İstanbul 2005, s. 128-130.

- 4 Varamaz çâbü-k-süvâr-ı ‘akl sun‘uñ râhına
Her ne deñlü olsa altında anuñ çâbü-k-feres
- 5 Açamaz evc-i fezâ-yı kudretüñde bâl ü per
Murğ-ı evhâm u hayâl olur giriftâr-ı kafes
- 6 Kudretüñ râhında oldı kârbân-ı ‘akl kem
Gûş-ı câne andan irmez hiç âvâz-ı ceres
- 7 Reh-rev-i inkâr olur efkâr iremez menzile
Kudretüñ sahrâsına pâyân bulmaz hiç-kes
- 8 Bu durur ben bildügüm gâyet de bilmezlik ider
‘İlmüñi ma‘lûm idinmek eyleye her kim heves
- 9 Gül gibi gül-zâr-ı ‘âlem hurrem olmazdı eger
İtmeseydi terbiyet lutfuñ nesîmi bir nefes
- 10 Her ne cân kim câm-ı ‘ışkuñdan senüñ ser-mest ola
Kelb-i nefis-i zâlim aña olımaz hergiz ‘ases
- 11 Ger ide mihr-i ‘atâñ u âb-ı lutfuñ terbiyet
Tâze vü ter kırmızı güller bitüre hâr u has
- 12 İltimâsı ‘âlemüñ dergâh-ı lutfuñdan durur
İy ki eltâf-ı latîfüñ ins ü câne mültemes
- 13 Sen şu sultânsın dilerseñ kullaruñuñ her zamân
Eñ kemin idüp ehass eñ hâsın eylersin ehas

- 14 Süfre-i lutfuñdan oldı sır mecmû‘-ı nüfûs
Buldı Âdem dâne andan hem Halîlu’llâh ‘ades
- 15 Sen şu Bâkîsin ki hergiz saña olmaz fevk ü taht
Sen şu Sultânsın ki hergiz saña yokdur pîş ü pes
- 16 Çün degüldür aña lâyıık hamd-i makdûr-ı beşer
‘Aczüñi ‘arz itmek iy Fazlî hemânâ ola bes
- 17 Çekse elmâs-ı sühandan tîğ hergiz bulmaya
Feth-i milk-i hamdın anuñ hîçbir kes sözi kes

Kasîde-i Fazlî Fî’t-Tahmîd Ve’l-Temcîd

Mef‘ûlü Mefâ‘ilü Mefâ‘ilü Fe‘ûlün

- 18 İy kudretüñüñ mazharı ser-cümle-i eşyâ
V’ey hikmetüñüñ manzarı âyîne-i dünyâ
- 19 Rûşen ikisi birliğüñ[üñ] oldı delîli
Eyvân-ı felekde meh ile mihr hüveydâ
- 20 Seccâde-nişînân nüh eflâk-ı ‘alâya
Hükmüñle ziyâ-bahş kanâdil-i zevâyâ
- 21 İy ‘Âlim-i bî-fikret ü v’ey Vâhib-i bî-ecr
İy Sâni‘-i bî-âlet [ü] v’ey Kâyim-i bî-câ
- 22 Hem Râzık-ı bî-reybsin ü Hâlık-ı bî- ‘âyb
Hem Zâhir-i pinhânsın ü hem Bâtın-ı peydâ

- 23 Urmasa senüñ lutf-ı latîfüñden eger dem
Cân virmez idi mürdelere Hazret-i 'Îsâ
- 24 Bulmazdı kuluñ olmasa şâhân-ı cihân-dâr
Eyvân-ı felek-rif'at ü kasr-ı felek-âsâ
- 25 Ger Ka'be vü büt-hâne vü ger hân-kâh-ı deyr
Senden degül anlar dükeli hâli vü tenhâ
- 26 Hükümüñle olur katre güher neyy şeker-ter
Emrüñle virür lâle vü gül hâr ile hârâ
- 27 Peydâ dükeli senden ü pinhân kamudansın
Pinhân dükelidensin ü senden kamu peydâ
- 28 Her nesne ki fikr eyleyem andan da münezzeh
Her nesne ki zikr eyleyem andan da mu'arrâ
- 29 Her kimseye kim ire senüñ lutf-ı latîfüñ
Menzil-gehi eflâk ola mânend-i Mesîhâ
- 30 Her kimseyi kim hışmuña mazhar idesin sen
Yire geçe Kârûn-veş ola başı aşığa
- 31 Redd itdügiçün emrüñi bir kez senüñ İblîs
Merdûd-ı ebed itdüñ idüp la'neti aña
- 32 Îmânı vü Kur'ânı vü tevfikı refik it
Fazlî'ye kaçan mevt ire iy Hayy ü Tüvânâ

24. FAZLÎ, GÜL Ü BÜLBÜL⁶⁴⁷

**Hazret-i vâcibü'l-vücûd ve müfeyyizü'l-hayr ve'l-cûd celle
celâlühü 'amme nevâlühünün sanayi'-i tevhîd ü tefrîdi ve bedâyi-i
tahmîd ü temcîdidür**

Fe'îlâtün Mefâ'ilün Fe'ilün
(Fâ'ilâtün) (Fa'lün)

- 1 Ey fûrûzende'-i meşâ'il-i gül
Âteş-endâz-ı hırmen-i bülbül
- 2 Lutf-bahş-ı hevâ-yı rûh-efzây
'Itr-sây-ı sabâ-yı nâfe-küşây
- 3 Tâc-bahşâ-yı tâc-dâr-ı bahâr
Şöhret-ârâ-yı milket-i gülzâr
- 4 Nakş-bend-i nigâr-hâne-i gül
Rû-küşâ-yı bütân-ı Çin ü Çigil
- 5 Meclis-ârâ-yı bezmgâh-ı çemen
Zînet-efzâ-yı sohbet-i gülşen
- 6 'Öd-sûz-ı sabâ-yı micmere-vâr
'Ud-sâz-ı nevâ-yı bülbül-i zâr
- 7 Gül-i zîbâya reng-i rûsından
Bülbül-i zâra güft ü gûsından

⁶⁴⁷ Nezahat Öztekin, *Fazlî, Gül ü Bülbül*, İzmir 2002, s. 213- 218.

- 8 Lâle şevkuñle dâğ-ı gam ber-dil
Serv ‘aşkuñla mest ü pâdur gül
- 9 Lutfuñla küşâde kalb-i cihân
Feyzüñ ile safâda âb-ı revân
- 10 Kahruñ olmuş benefşeye hem-dem
Kâmeti derd ü gamdan olmuş ham
- 11 Şem‘-i gül-zârı sen uyandurduñ
Lâleyi dağlar ile yandurduñ
- 12 Nergise bir gedâyiken gözi aç
Virdüñ ihsânüñ ile zerrîn tâç
- 13 Ğoncaya lutf ile dehân virdün
Sûsene şekkerîn zebân virdün
- 14 Ol dehân u zebânla gül-zâr
Hamduñı rûz ı şeb ider tekrâr
- 15 Dil uzadup çemende sebze-i ter
İsmüñi dâyimâ tezekkür ider
- 16 Hamd ider saña cümle mürde vü hayy
Bunı iş‘âr ider *ve inne min şey*⁶⁴⁸
- 17 Kimse hamd idemez saña elyak
Hamdi sen kıl gerü saña ancak

⁶⁴⁸ “O’nu övgüyle tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur .”(İsrâ, 17/44)

- 18 Bu ne kudret olur ki oldu hemân
Kâf u nûn emriyle kevn ü mekân
- 19 Nûna peyveste eyleyüp kâfi
Kün emiründe eyledüñ kâfi
- 20 Nûn emirünle oluşup kâffe
Yazdı dünyâyı Kâfdan Kâfe
- 21 Rahmetüñle cihânı var itdüñ
Kenz-i mahfî‘i ‘âşikâr itdüñ
- 22 Hâk ile âba imtizâc virüp
Nâmiye eyledüñ mizâc virüp
- 23 Virdü ‘adlûñ ‘anâsıra peyvend
Çâr tâk-1 tabi‘at oldu bülend
- 24 Çâr ezdâdı bend idüp muhkem
Eyledüñ bir tılısm-1 ejder-dem
- 25 İtdüñ âb-1 hayâtı feyz ü ‘atâ
Virüben mûr u mâra neşv ü nemâ
- 26 Feyz-i ‘âmuñ açup hazâyin-i cûd
Eyledüñ mümkinâta bahş-1 vücûd
- 27 Dest-i sun‘uñla yazdı navk-1 kalem
Safahât-1 ‘ademde bunca rakam
- 28 Çün hurûf-1 besâyit oldu bedîd
Oldı terkîb olup kelâm-1 mecîd

- 29 'Akl-ı kül oldu bâ' -ı Bismi'llâh
Oldı sernâme-i Kelâmu'llâh
- 30 Nefs-i kül oldu âyet-i sâni
Oldı ümmü'l-Kitâb-ı Rahmânî
- 31 Yazmadan dâhı safha-i ferşi
Yazdı sümme üstüvâ 'ale'l-'arşı
- 32 Altına soñra Kâtib-i Takdîr
Âyete'l-Kürsi eyledi tahrîr
- 33 Yazdı pes seb'a-i semâvâtı
Oldı seb a'l-mesâni âyâtı
- 34 İtdi la ratb ü yâbesi ta'yîn
Eyleyüp sebt fi Kitâb-ı Mübîn
- 35 Soñra âyât-ı beyyinât yazup
Müteşâbihle muhkemât yazup
- 36 Kıldı Ve'n-Nâsı âhir-i âyât
Oldı hatm-i Kitâb-ı Mevcûdât

**Cenâb-ı Vehhâbe hitâb-ı müstetâb olup ba'zı dekâyık-ı hakâyık
intisâbla 'ayn-ı teşbihde takdis ve tenzih olunduğıdur**

Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilün
(Fâ'ilâtün) (Fa'lün)

- 37 İns ü cinni yaratduñ ey Rahmân
Zâhir ü bâtn âşkâr ü nihân
- 38 İtdüñ insânı cümleden efdâl
Hüsn ü hulk ile eyleyüp ekmel
- 39 Vech-i insânı eyleyüp mir'ât
Eyledüñ nûr-ı hüsnüñe meşkât
- 40 Hûblar hüsnüñi idüp meşhûr
Âftâb-ı cemâlüñ itdi zuhûr
- 41 Hüsn-i hûbânda cilve-ger sensiñ
Nitekim eylesem nazar sensiñ
- 42 Neye zîbâ olurdı her dilber
Düşmese ger cemâline mazhar
- 43 Bir avuç hâkden ne kudret ü tâb
Ki ola âftâb-ı 'âlem-tâb
- 44 Eyleyüp rûy-i yârı pür-envâr
'Âşikuñ hirmenine urduñ nâr
- 45 Dilberi manzar-ı cemâl itdüñ
'Âşıkı manzar-ı celâl itdüñ
- 46 Zülf-i mahbûbı bend bend itdüñ
Her kılın 'âşıkâr kemend itdüñ
- 47 Cilve kıldıñ cemâl-i hûbândan
Zâhir itdüñ cemâlüñe nâzır

- 48 Ayn-ı ‘aşkdan olduñ ey Kâdir
Yine kendü cemâlüne nâzır
- 49 Yine olduñ cemâline ‘âşık
Sensün ancak gerü saña lâyük
- 50 Kimde kim hüsnüñ eyledün manzûr
Oldı ma‘şûk adıyla ol meşhûr
- 51 Kimde kim olduñ ise sen nâzır
Oldı ‘âşıklugile ol zâhir
- 52 Cümlesin sen olan hakikat-ı hâl
Mâsivâ arada hayâl-i muhâl
- 53 Vehm-i pendârdur vucûd-ı cihân
‘Aks-i âyinedür misâli hemân
- 54 Oldı eşyâ muzâhir-i esmâ
Cümle esmâda zât-ı Hû peydâ
- 55 Saçdı mihr-i cemâli ‘âleme nûr
Buldı zerrât-ı kâyinât zuhûr
- 56 Kudretüñde senüñ hired hayrân
‘Akl ü fehm ü hayâl ser-gerdân
- 57 İdemez gene zâtuñı idrâk
Zühresi ‘akl-ı fehmüñ olur çâk

58 Zâtuñı kimse olmadı müdrik
*Ma 'arefnâke*⁶⁴⁹ hakkı ma'rifetik

59 Seni bilmekte 'akl tıfl-ı sebak
 Yine sensün seni bilen ancak

25. FUZÛLÎ, DÎVÂN⁶⁵⁰

Kaside Der Tevhîd-i Hazret-i Bâri

Mefâ 'ilün Fe 'ilâtün Mefâ 'ilün Fe 'ilün

- 1 Hevâ arâyış-i gül-zâre oldu çihre-küşâ
 Bahâr gülşene giydirdi hulle-i hadrâ
- 2 Çemen eyâletine oldu nasb hüsrev gül
 Hevâya ebr-sıfat hükmün etmege icrâ
- 3 Yazıldı sebze-i nev-hîzden hat-ı ahkâm
 Çekildi sâye-i mutbû-i servden tuğrâ
- 4 Sarîr-i âb-i revân ü safîr-i murg-i çemen
 Nikât-i tehniye-i makdem ettiler inşâ
- 5 Zebân-i sûsen-i âzâd ü sebze-i nev-hiz
 Senâ-yi rif'at ü iclâle oldular gûyâ
- 6 Şekâyık alnı zemîn-bûsdan olup mecrûh
 Benefşe kâmeti oldu tevâzu ile dü-tâ

⁶⁴⁹ “Yâ Rabbi, seni zatına layık şekilde bilemedik.” (Hadis-i Şerif)

⁶⁵⁰ Kenan Akyüz ve diğ., *Fuzûlî Divanı*, Ankara 2000, s.23-28.

- 7 Müretteb eyledi bir bezm gülşen içre bahâr
Ki verdi zevk-i temâşâsı neş'e-i sahbâ
- 8 Anâdil etdi beyân-i merâtib-i nağamât
Kumâri oldu terâne-keş ü sürûd-serâ
- 9 Sadâ-yı murg bıraktı büzürg ü kûçege şevk
Surûd-ı nây ile uşşâka hâsıl oldu nevâ
- 10 Bilindi goncede gül bergi zâhir olmak ile
Ki gonce başına yağdırdı jâle seng-i cefâ
- 11 Cerâhat olmasa a'zâda zâhir olmaz kan
Tereşşuh eylemez elbette sınımadan mînâ
- 12 Hümây-veş varak-i yâsemîn ü berg-i semen
Uçup hevâyâ gül-istâna düştü zıll-i hümâ
- 13 Bahâr tâciri Mısr-i çemen ganîlerine
Bıraktı Yûsuf-i gül arz eyleyip gavgâ
- 14 Bu zevk saldı Züleyhâ-yı lâleye bir şevk
Ki lâ'l ü müşg döküp verdi ağırınca bahâ
- 15 Hadîka tahta-i ta'lim olup reyâhinden
Yazıldı mühmel ü mu'cem ana hurûf-i hecâ
- 16 Müzeyyen eyledi evrâk-i lâleyi şeb-nem
Hurûf-i lâlede olmaz egerçi nokta revâ
- 17 Götürdü şeb-nemi ezhârdan harâret-i mihr
Şikûfe noktaların gerçi kim eder imlâ

- 18 Debîr-i bâd verip tîf-i andelîbe sabak
Götürdü çihre-i ezhârdan nikâb-ı hafâ
- 19 Kamu dıraht bulup ref'-i istikâmete yol
Şikûfe hamli ile kesr buldular illâ
- 20 Nihâl-i bî-bedel-i serv kim kalıp mansûb
Sebât-i hâl ile anlardan oldu müstesnâ
- 21 Sadâ-yi seyl çeker medd-i muttasıl ya'ni
Ki medd-i muttasıl ile olur kırâ'et-i mâ'
- 22 Göründü hey'et-i âb-i revanda şekl-i habâb
Sübûta yetti sebât-i nücûm ü seyr-i semâ
- 23 Hutût-i muhtelif ü müstakîmi enhârın
Çemende saldı zevâyâ-yi gûne gûne binâ
- 24 Ri'âyet-i turuk-i müstakîmden nice kim
Olur husûl-i makâmât-ı cennetü'l-me'vâ
- 25 Hevâ-yi bağdan ettim bu hikmeti ma'lûm
Ki i'tidâldedir hüccet-i havâss ü kuvâ
- 26 Bahâr gülşeni ezhâr ile kılıp memlû
Yakînım oldu ki mümkün degil vücûd-i halâ
- 27 Nazarda olmak ile subh ü şâm gonca vü gül
Bedîhi oldu kemâl ehline husûl-i safâ

- 28 Netîce sâlibe olmak hilâf-i âdettir
Olunca mûcib-i suğrâya müttefik kübrâ
- 29 Zamîr-i gül-bûne gül rengi saldı âteş-i bîm
Kim humre kana olur nefis evinde râh-nümâ
- 30 Gül âteş üzre kılar akd-i zühre-i şeb-nem
Tedârük-i kamer ü şems eder sabâh ü mesâ
- 31 Bu kimyâ sebebinden aceb midir olsa
Elinde dâne-i erzen mesâbesinde tılâ
- 32 Şikûfe sîmine farz eyledi hurûc-i zekât
Medâr-i havl ü bülûg-i nisâb-ı istinmâ
- 33 Hukûk def'i içün ağniyâ-yi eşcâra
Sahâyif-i çemen oldu eyâdi-i fukarâ
- 34 Bahârdan ten-i gül-bünde eyleyip heyecân
Harâret-i demevî kıldı ukdeler peydâ
- 35 Boyandı kanı ile safha-i çemen gül gül
Meger ki fasdına hükm eylemiş tabîb-i hevâ
- 36 Hibâl-i sihre dönüp cümbüş-i cedâvil-i âb
Kelîm-i serv ana aksden bıraktı asâ
- 37 Olup terennüm-i bülbül azâyim-i teshîr
Çemen perîlerine lâzım oldu arz-i likâ
- 38 Bisât-i gülşene dün eyledim güzer ki demî
Kılam nezâre-i âsâr-ı san'at-ı Mevlâ

- 39 Aceb nizâ' da gördüm çemen zarîflerin
Ta'accüb ile kamu sâlik-i tarîk-i hatâ
- 40 Kamu kemâl ile müsted'î-i tarîk-i necât
Velî kamusuna bâtil delîl-i istid'â
- 41 Sanup şikûfe mebâdî sunûf-i eşcârı
Kıldı bahs ki câ'iz ta'addüd-i kudemâ
- 42 Verip teselsüle kuvvet tab'iat-i kec-i âb
Olurdu nâfi-i isbât-i illet-i ûlâ
- 43 Hayâl-i mahz sanıp kâ'inâtı nerkis-i mest
Kıldı cehl ile nefy-i hakâyık-ı eşyâ
- 44 Ederdi bülbül-i kâfir-nihâd secde-i gül
Ta'abbüd-i sanem ile tutup necâta recâ
- 45 Nesim vâkîf olup bu fesâdı men' etti
Ki ey gürûh-i perîşân tutun tarîk-i hüdü
- 46 Bu kâr-hâne bir üstâddan değil hâli
Gerek bu kudrete elbette kâdir ü dânâ
- 47 Kılar delâlet-i illet vücûd-ı her mevcûd
Velî ne sûd ki sâhib-nazar değil a'mâ
- 48 Mükevvenâta hudûs ol kadîmdendir kim
Kemâl-i zâtına mümkün değil kabûl-i fenâ

- 49 Kadîr ü Muktedir ü Kâdir ü Mukaddir ü Hayy
‘Alîm ü ‘Âlim ü ‘Allâm ü A‘lem ü A‘lâ
- 50 Zihî mükevvin-i kâmil ki kudretindendir
Perî-likâlara lûtf-i tenâsüb-i a‘zâ
- 51 Melâhat-i leb-i mey-gûn ü lehce-i şîrîn
Nezâket-i kad-i mevzûn ü çihre-i zîbâ
- 52 Safâ-yi cism-i lâtif ü kabûl-i cevher-i pâk
Letâfet-i hat-i müşgîn ü zülf-i anber-sâ
- 53 Kemâl-i kudret ü ilminedir şevâhid-i ‘adl
Ukûd-i silsile-i kâr-hâne-i dünyâ
- 54 Besâ‘it-i şeref-i mahremiyet-i vahdet
MürekkEbâta kabûl-i terekküb-i cezâ
- 55 Hevâ-yi mekrûmetinden kabûl-i feyz kılup
Mürebbî-i çemen olmuş bahâr-i rûh-efzâ
- 56 Nesîm-i merhametinden alup ifâzâ-i cûd
Cihânı reşk-i cinân eylemiş nesîm-i sabâ
- 57 Safâ-yi lûtf-i amîmi nüfûz edüp kılmış
Mizâc-i nâmiyeyi müsta‘idd-i neşv ü nemâ
- 58 Fezâ-yi gülşen-i lûtfu merâti’-i ahbâb
Mezâyık-ı reh-i kahrı mehâlik-i a‘dâ
- 59 Sühâya lûtfu eger kılssa zerre-perverlik
Yeter makâm-ı müsâvât-i Âf-tâba Sühâ

- 60 Ger olsa kahrına mazhar anâsır u eflâk
Nikâh akdin üzer ümmehâttan âbâ
- 61 Hisâb-ı rızkını kılmış temâmî-i beşeriñ
Henüz Âdeme peyvend kılmaduñ Havvâ
- 62 Beyân-ı hâline yetmiş cemi‘-i mahlûkuñ
Henüz perdeye a‘yânı çekmeden esmâ
- 63 Kemâl-i terbiyeti nevg-i hâre vermiş reng
Latîf edüp lâkabıñ eylemiş gül-i ra‘nâ
- 64 Gül âteşin bir avuç hâk-i reh-güzâre salup
Kül eyleyüp komuş adını bülbül-i şeydâ
- 65 Tûrâb-i der-gehine ittisâl şevki ile
Kef-i tazarru-i deryâda dâmen-i sahrâ
- 66 Ziyâret-i haremin kılmamak cezâsiyçün
Havâle hancer-i seyl-âba sine-i deryâ
- 67 Cemî‘-i vakt şifâ-hâne-i atâsından
Cemî‘-i halka müyesser cemî‘-i derde devâ
- 68 Rumûz-i hikmetin eyler beyân merâtib ile
Cemî‘-i hâl-i beşer hâh fakr ü hâh ğınâ
- 69 Marîz-i ârıza-i naksdır nüfûs-i tamâm
Kimine fâ‘ide perhiz ider kimine ğidâ

- 70 Şerîf zâtlara evc-i imtihânından
Vesîle-i şeref-i kurb olur nüzûl-i belâ
- 71 Hasîs nefslere genc-i iltifâtından
Mezîd-i ‘illet-i idbâr olur vüfûr-i ‘atâ
- 72 Delîl-i zillet-i isyândur ta‘arruz-i hâl
Tarîk-i hüsn-i rızâsı cemi‘-i hâle rızâ
- 73 Zihî kerem ki nazar kılmayup adâvetine
Müyesser eylemiş İblîse i‘tibâr-i bekâ
- 74 Zihî Kerîm ki ifrât-ı lûtf ü ihsânı
Mesîhi eyledi mihrâb-ı secde-i tersâ
- 75 Fakîr-i der-gehine lezzet-i rızâsı ile
Ta‘allûkât-ı tarîk-i fenâdan istiğnâ
- 76 Esîr-i mihnet-i ‘aşkına zevk ü şevkiyle
Hilâf-i kâ‘ide meyl-i tabîb zikr-i şifâ
- 77 Zihî hakîkat-ı zâtında lâf ‘akl ü cünûn
Kapuñ makâm-ı müsâvât-ı pâdşâh ü gedâ
- 78 Naîm-i lem-yezeli anda kim saña vâsıl
Mu‘azzeb-i ebedî ol ki sende ola cüdâ
- 79 Tavâf-ı Ka‘be-i vaslın tahassüriyle müdâm
Sürûd-ı seyle safîr ü hurûş-ı ra‘de sadâ
- 80 Müheyminâ Samedâ bende-i siyeh-rûyum
Sahîfe-i ‘amelim ma‘siyet hattıyla kara

- 81 Terahhum et ki beni kâmet-i sikeşte ile
Benefşe-i çemen-i derd kıldı bâr-i ‘anâ
- 82 Nihâl-i gülşen-i derdim ki su yerine verir
Baña hemîşe ciger kanı bâğ-bân-ı kazâ
- 83 Dirîğ u derd ki encâma yetdi ‘ömr henüz
Harâb-ı bâde-i zerkam esîr-i dâm-ı riyâ
- 84 Azâb-ı rûz-ı cezâ vehmi ile şâm ü seher
Bir ıztırâb u azâb içreyim men-i rûsvâ
- 85 Kim ol azâbı meger iktizâ-yi ‘adl vere
Azâb-ı rûz-ı cezâ münkirine rûz-ı cezâ
- 86 Egerçi ğussa tutar rûz u şeb girîbânım
Elimden eylemen ümmîd dâmenini rehâ
- 87 Mukîm-i hücre-i şevkim fezâ-yi kurbünde
Hemîşe sem‘-i ümîdimde iştiyâk-ı sadâ
- 88 Ki ey fakîr harîm-i visâle bi’smi’llâh
Ta‘allül etme ki demdir emânet ola edâ
- 89 Sehâb-ı feyz emel gülşenin kılup sîrâb
Gül-i murâdın açup ola müstecâb du‘â
- 90 Ümîd var ki âyine-i zamîrimden
Hemîşe saykal-i ihsânîñ ola jeng-zedâ

- 91 Ümîd var ki lutfuñdan olmaya nevmîd
Dil-i Fuzûlî-i âşüfte-hâl ü bî-ser ü pâ
- 92 Müyesser ola añâ şâh-râh-i ‘aşkıñda
Devâm-ı hüsn-i kabûl ü sebât-ı resm-i vefâ
- Mef’ûlü Fâ’ilâtü Mefâ’ilü Fâ’ilün*
- 93 ***Yâ men ahâta ilmüke’l-eşyâe küllehâ***⁶⁵¹
Ne ibtidâ sana mutasavver ne intihâ
- 94 Kim verse can yolunda bulur hâk-i makdemin
Gûyâ ki hâk-i râhnadır nâkd-i cân behâ
- 95 Sensin kılan mezâhir-i ümmîd-i bîm edip
Mûsânın ilm genci asâsını ejdehâ
- 96 Ya‘kûbda nişâne-i şevkin gam u elem
Yûsufda neş’e-i nazarın behcet ü behâ
- 97 Bulmazdı kahrın açmasa hân-i siyâsetin
Hel min mezûd⁶⁵² lokmasına dûzah iştihâ
- 98 Senden buluptur Ahmed-i Mürsel makâm-ı kurb
Tahsîn ü Yâ vü Sîn ile teşrîf-i Tâ vü Hâ
- 99 Yâ Rab belâ-yi kayda Fuzûlî esîrdir
Ol bî-dili bu dâim-i kudûretten et rehâ

⁶⁵¹ “Ey ilmiyle bütün eşyayı kuşatan Allah!”

⁶⁵² “O gün cehenneme ‘Doldun mu?’ deriz. O da ‘Daha var mı?’ der.” (Kâf, 50/30)

Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün

- 100 Zihî zâtın nihân ü ol nihandan mâ-sivâ peydâ
Bihâr-i sun'una emvâc peydâ ka'r nâ-peydâ
- 101 Bülend ü pest-i âlem şâhid-i feyz-i vücûdundur
Değil bî-hûde olmak yok iken arz ü semâ peydâ
- 102 Kemâl-i hikmetin izhâr-i kudret kılmağa etmiş
Gubâr-i tîreden âyine-i gîtî-nümâ peydâ
- 103 Dem-â-dem aks alır mir'ât-i âlem kahr u lûtfunda
Anun'çün geh kûdûret zâhir eyler geh safâ peydâ
- 104 Gehi toprağa eyler hikmetin bin meh-likâ pinhân
Gehi sun'un kılar topraktan bin meh-likâ peydâ
- 105 Cihân ehline tâ esrâr-i ilmin kalmaya mahfi
Kılıptır hikmetin küffâr içinde enbiyâ peydâ
- 106 Nişân-i şefkatindir kim olur izhâr-i hamdin'çin
Fuzûlî tîre tab'ından kelâm-i can-fezâ peydâ

Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün

- 107 Ey vücûd-ı kâmilin esrâr-ı hikmet masdarı
Masdarı zâtın olan eşyâ sıfâtın mazharı
- 108 Mazharı her hikmetin sensin ki kilik-i kudretin
Safha-i eflâke nakş etmiş hutût-i ahteri

- 109 Ahter-i mes'ûd olan oldur ki tab'-i pâk ilen
Kâbili feyz ola lûtfundan safâ-yi cevheri
- 110 Cevheri ma'yûb olan nâkış benim kim muttasıl
Sâdedir hattın hayâlinden zamîrim defteri
- 111 Defteri a'mâlimin hatt-i hatâdandır siyâh
Kan döker çeşmim hayâl ettikçe hevl-i mahşeri
- 112 Mahşer-i eşkim verir sey-âba ger Rûz-i Cezâ
Olmasa makbûl-i der-gâhın sirişkim gevheri
- 114 Gevheridir aşk bahrinin Fuzûlî âb-i çeşm
Lîk bir gevher ki lûtf-i Hak anadır müşteri

1 (rubâ'i)

- 115 Ey feyz-i vücud şahid-i cûd sana
V'ey şâhid-i cûd her ne mevcûd sana
Ümmîd-i kabul-i i'timad-i keremin
Merdûdunu etmiş yine merdûd sana

2

- 116 Ey zâtına mümkinât bürhân-i vücûb
Sâbit sana imtinâ'-i imkân-i uyûb
Şayeste-i ni'met-i hayat-i ebedi
Ervâh-i ma'rifinle ebdân-i kulûb

26. FUZÛLÎ, LEYLÂ VE MECNÛN⁶⁵³

**Bu şükûfe-i gülzâr-ı tevhîddür
ve Nev-bâve-i bûstân-ı temcîddür**

Mef'ûlü Mefâ'ilün Fe'ûlün

- 1 Ey mûnis-i ehl-i zevk yâduñ
Ebvâb-ı emel kilîdi aduñ
- 2 Ey genc-i atâ tılısmı ismüñ
Sen genc-i nihan cihan tılısmuñ
- 3 Ey cûd-ı vücûdı kevne vâhib
Zâtı kimi i'tirâf-ı vâcib
- 4 Ey silsile-i vücûda eâzım
Rezzâk-ı erâzil ü eâzım
- 5 Ey perde-keş-i rümûz-ı mübhem
Müstahfiz-ı intizâm-ı âlem
- 6 Ey mûnis-i hâtır-ı perîşân
Bîcân olana mahabbetüñ cân
- 7 Ey nakş-tırâz-ı safha-i hâk
Sâhib-rakam-ı hutût-ı eflâk
- 8 Ey muhtesib-i cihât-ı erkân
Kân-ı güher-i vücûb u imkân

⁶⁵³ Muhammet Nur Doğan, *Fuzûlî, Leylâ ve Mecnûn (Metin, Nesre Çeviri, Notlar ve Açıklamalar)*, İstanbul 1996, s.6-28.

- 9 Ey mebde' -i feyz-i âferîniş
Senden rûşen çerâg-ı bîniş
- 10 Ey perde-i mâsivâ nikâbuñ
Senden özge senüñ hicâbuñ
- 11 Ey sırr-ı vücûdıñ emr-i ma'lûm
Mevcûd hemîn sen özge ma'dûm
- 12 Ey yedi gül ü tokuz gülistân
Feyz ü keremüñle sebz ü handân
- 13 Ey varı yoh eyleyen yohı var
Yoh varlığuñda zann ü inkâr
- 14 Ey şâhid-i gayb perde-dârı
Fikrüñ güli ma'rifet bahârı
- 15 Ey âlem feyz-i cûd senden
Halka şeref-i vücûd senden
- 16 Ey cümle cihan saña rızâ-cû
Senden hâlî senüñle memlû
- 17 Ey şem' -i ezel fetîle-sûzı
Bezm-i ebed encümen-fürûzı
- 18 Ey şirk ü şerîkden münezzeh
Sırr-ı ezel ü ebeden âgeh

- 19 Ey bâr-ı Hudâ-yı âlem-ârây
Tahsîn işüne hemin ola rây
- 20 Ahsent zehî hakîm-i kâmil
Ne şükr ola sun‘uña mukâbil
- 21 Fıtrat rakamîñ çeken zamanda
Hakkâ ki bu emr-i künfekânda
- 22 Hükmetdüñ kim ne ola âhir
Her devriñde ne ola zâhir
- 23 Devran ne zamanda ola âhır
Her devrinde ne ola zâhir
- 24 Nişe ola ferd-i nesl-i âdem
Her ferdi anuñ ne ede her dem
- 25 Eşyâya çoh etmezem tehayyür
Senden yanadur hemin tefekkür
- 26 Eşyâ aceb olmaz olsa zâhir
Kim var senüñ kimi muzâhir
- 27 Ammâ çü saña kadîmdür zât
İdrâk saña yeter mi heyhât
- 28 İdrâkümüze kemâl-i hayret
Tevhîdüñe besdürür delâlet
- 29 Endîşe-i zât kılmak olmaz
Bilmek bu yeter ki bilmek olmaz

- 30 Ol dem ki urup binâ-yı muhkem
Çekdüñ rakam-ı nizâm-ı âlem
- 31 Hakkâ ki hoş intizâm verdüñ
Ârâyışını tamâm verdüñ
- 32 Etdüñ gereğın ger az ger çoh
Bir nesne gereklü yoh ki ol yoh
- 33 Bir nev‘ ile eyledüñ müheylâ
Kim geldi kusûrdan müberrâ
- 34 Eşyâda egerçi râz çohdur
Ol kim ola râzuñ andan yohdur
- 35 Eşyâ nişe senden olsun âgâh
El-kudretü ve'l-bekâu lillâh

Bu kasîde Hazret-i Bârî şânındadır

Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün

- 36 Âferîn ey sâni‘-i ten perver-i cân âferîn
Hâliku'l-eşyâ İlâhu'l-halk Rabbu'l-âlemîn
- 37 Mübdi‘-i âsâr-ı kudret akd-peyvend-i vücûd
Zâbit-i erkân-ı fitrat nakş-bend-i mâ‘ü tîn
- 38 Ey semûm-ı satvetüñ te’sîri nîrân-ı cahîm
V’ey sehâb-ı rahmetüñ sîr-âbı firdevs-i berîn

- 39 Kudretüñ gülzârına bir sebze Sidrû'l-müntehâ
Hikmetüñ şem'ine bir pervâne Cibrîl-i emîn
- 40 Sun'uß eyvânında bir kandîldür nüh âsmân
San'atüñ dîbâcesinden bir varak rûy-i zemîn
- 41 Dergeh-i ta'zîm ü tekrîmüñden âlem kâm-cûy
Hırmen-i ihsân ü eltâfuñdan âdem hûşe-çîn
- 42 Arsa-i idrâk-i feyz-i re'fetüñ dârü'l-emân
Rişte-ümmîd-i feyz-i rahmetüñ hablü'l-metîn
- 43 Hâkden her zerre te'yidüñle bir cism-i latîf
Âbdan her katra tevfiküñle bir dürr-i semîn
- 44 Ol amîmü'l-feyz mün'imsen ki feyz-i şâmilüñ
Rızk taksîminde kılmaz imtiyâz-ı küfr ü dîn
- 45 Vâdi-î derküñdedür ser-geşte fehm-i tünd-seyr
Mülk-i tevhîdüñdedür mahsûr akl-ı dür-bîn
- 46 İlm-i irfânuñda her kim bir yakîn bulmuş velî
Hiç şek yohdur kim ol idrâki hasr etmez yakîn
- 47 İktizâ-yı hikmetüñ ızhâr-ı kudret kılmaga
İhtilâf-ı tab' ile ezdâd-ı etmiş hem-nişîn
- 48 Hâdisât-ı ihtilâf-ı devrden görmez halel
Kime kim ma'mûre-i hıfzuñ olur hısn-ı hasîn
- 49 Hiç kim cürm ile dergâhuñdan olmaz nâ-ümîd
Senden ister kâm eger rüsvâ vü ger halvet-nişîn

- 50 Sensen ızhâr eyleyen ma‘şûka âşık şevkını
 Âşıkı sensen kılan ma‘şûk şevkiyle hazîn
- 51 Neş’e-i aşkuñladur Mecnun sürûdı sûznâk
 Pertev-i hüsnüñledür Leylî cemâli nâzenîn
- 52 Pâdişâhâ iktizâ-yı hikmetün tenbîh edüp
 Gerçi havrâ ravza-i tâ‘ata konmuşdur rehîn
- 53 Tâ‘atuñ eyler Fuzûlî tâkat oldukça veli
 Hırs ile ne Ravza-i Rıdvan diler ne hûr-i îñ
- 54 Hûr-i îñ ü Ravza-i Rıdvan havâyîlikdürür
 Nefsdan geçmişdür ol senden rızâ ister hemîn

**Bu vâcibü’l-vücûd isbâtına bürhân-ı kâtı’dur
 ve bekâ‘-i sâir-i mevcûdâta delîl-i mâni’dür**

Mef‘ûlü Mefâ‘ilü Fe‘ûlün

- 55 Etmek gerek ehl-i feyz ü bîniş
 Tahkîk-i vücûd-ı âferîniş
- 56 Bilmek gerek anı kim cevâhir
 Ne genc-i nihandan oldu zâhir
- 57 Ne dâiredür bu devr-i eflâk
 Ne zâbitadur bu merkez-i hâk
- 58 Cisme arazı kim itdi kâim
 Nara neden oldu nûr lâzım

- 59 Her hilkate gerçi bir sebep var
Âyâ sebebi kim itdi ızhâr
- 60 Ger kâf ile nundan oldu âlem
Âyâ neden oldu kâf ü nûn hem
- 61 Bîhûde deĝül bu kâr-hâne
Bîfâide gerdiş-i zemâne
- 62 Hâşâ ki bu turfe nakş-ı garrâ
Nakkâşından ola müberrâ
- 63 Hâşâ ki bu bârgâh-ı âli
Bir dem eyesinden ola hâli
- 64 Fikr eyle vü gör nedür bu üslûb
Ne sâniadur bu sun‘ mensûb
- 65 Her zerre-i zâhirûn zuhûr
Bir özgeye bağludur zarûrî
- 66 Ger gâyete eylesen teemmül
Zâhir olur anda mazhar-ı kül
- 67 Versen özüne fenâ-yı mutlak
İsbât olur ol fenâ ile Hak
- 68 Ger var ise ma‘rifet mezâkı
Fâni saña bes delîl-i bâkî

- 69 Hakkâ ki hemin vücûd birdür
Bir zâta vücûd münhasırdur
- 70 Aksidür anuñ vücûd-i ağıâr
Ma'nîde yoh i'tibâr ile var
- 71 Var olanı halk yoh sanurlar
Yoh varlığına aldanurlar
- 72 Yohdur bu vücûdın i'tibârı
Hak âyinedür cihan gubârı
- 73 Ey akl edeb riâyet eyle
Bu bilmek ile kifâyet eyle
- 74 Tahkîk-i sıfâta kâni' olgıl
Endîşe-i zâta mâni' olgıl
- 75 Ol perdeye kimse râh bulmaz
Tahkîk bil anı bilmek olmaz
- 76 Ger yetse idi bu sırra idrâk
Demezdi Resûl *mâ 'arefnâk*⁶⁵⁴
- 77 Halk oldı bu bahr-ı hayrete gark
Tâ halkdan ola Hâlika fark
- 78 Her rişte ki Hak ıyân edüpdür
Ser-riştesini nihân edüpdür

⁶⁵⁴ “Yâ Rabbi, seni zatına layık şekilde bilemedik.” (Hadis-i Şerif)

- 79 Bir kimse eğer olaydı âgâh
Kim halkı nişe yaradur Allâh
- 80 Mümkin ki irâdetiyle ol hem
Halk edebileydi özge âlem
- 81 Vermez çü kemâl-i hikmet-i Hak
Tahkîk-i rumûza râh-ı mutlak
- 82 Fâş oldu ki sırr-ı Hak nihandur
Âlemde nişânı bînişandur

27. GELİBOLULU ÂLİ, DÎVÂN⁶⁵⁵

Kasîde-i Evvel Der-Hamd ü Senâ-yı İlâhe'l-Âlemîn ve Der-Ta'rîf-i Hazret-i Şefî'ül Müznibîn

Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün

- 1 Sipâs u hamd-i lâ-yuhsâ ki ol yektâ-yı bî-hemtâ
İki harfiyle yokdan var idüp kıldı bizi peydâ
- 2 Mevâlîd-i sülüs ü çâr 'unsurla havvâs-ı hams
Cihâna şeş cihât âyinesinden oldu nûr-efzâ
- 3 Demâdem heft bahr u heşt huld u nüh sipihr içre
Alışdı dürr-i derdi imtizâç itdi beşer havvâ
- 4 Kelâmu'llâh-ı nâtık 'aşrınıñ 'öşrin beyân itmez
Müfessirler muhaddisler kelâmiyyûn-ı hikmet-sâ

⁶⁵⁵ Kudret Altun, *Gelibolulu Mustafa Âli ve Divânı(Vâridâtü'l-Enikâ)*, Niğde 1999, s.13.

28. GELİBOLULU ÂLİ, MİHR Ü MÂH⁶⁵⁶

Fe‘ilâtün Mefâ‘ilün Fe‘ilün
(Fâ‘ilâtün) (Fa‘lün)

- 1 Ey güşâyende-i memâlik-i cûd
Pâdşâh-ı ‘asâkir-i mevcûd
- 2 Kevkeb-ârâ-yı çarh-ı ‘ibret-bîn
Meyve-sâz-ı nihâl-i bâg-ı zemîn
- 3 Nakş-peyvend-i kârgâh-ı felek
Rûh-bahşâ-yı ins ü cinn ü melek
- 4 Mazhar-ı sırr-ı nükte-i la-reyb
Şâh-ı vahdet-serây-ı ‘âlem-i gayb
- 5 Zerredür râh-ı kudretüñde cihân
Katredür bu bihâr-ı bî-pâyân
- 6 Mâ-sivâ cümleten saña muhtâc
Ger gedâdur gerekse sâhib-i tâc
- 7 Kimse sırruñdan olmadı âgâh
Yine sensin bulan o menzile râh
- 8 Derd-i ‘aşkuñla dir olan hâlik
Mâ ‘arefnâk hakka ma‘rifetik⁶⁵⁷

⁶⁵⁶ Ayşe Zeynep Sabuncu, *Mustafa Âlî'nin Bir Mesnevîsi: Mihr ü Mâh*, Boğaziçi Üniversitesi SBE Yayınlanmamış YLT, İstanbul 1983.

⁶⁵⁷ “Yâ Rabbi, seni zatına layık şekilde bilemedik.” (Hadis-i Şerif)

- 9 Ey debîr-i sahîfe-i lâ-reyb
Nakş-bend-i nigâr-hâne-i gayb
- 10 Kıldı zâtuñ bir emr ile mutlak
‘Âlemi iki harfdan müştak
- 11 Âferîniş rakam-keşîdüñdür
Mâ-sivâ cümle âferidüñdür
- 12 Getürürsiñ gil-i siyehden gül
Halk idersin aña nice bülbül
- 13 Rûzı halk eyledüñ virüp rûzî
Şeb yaratduñ dahı şeb-efrûzı
- 14 Eyledüñ dilde genc-i nutkı bedîd
Virdüñ ol kufl için lisânı kilîd
- 15 Felege âftâbı kıldıñ şâh
Oldı hayli kevâkib aña sipâh
- 16 Cümle ‘âlem senüñle kâyimdür
Sanmasunlar ki anı dâyimdür
- 17 Bahr-i lutfuñdan irdi çeşmeye âb
Kudretüñ gösterür serâbı şarâb
- 18 Gelüñüz idelüm Hudâya niyâz
Olalum dâne-çîn-i hırmen-i râz

- 19 Hamdı anuñ ki kût-ı cân oldı
Kuvvet-i cism nâ-tüvân oldı
- 20 Şükrini her kim itdi vird-i zebân
Oldı dergâh-ı hazrete mihmân
- 21 Rûz u şeb eyle aña hamd ü senâ
Gerçi kim şükrüñ olmaz ise sezâ
- 22 Şirkden şükri eyle fark-ı dakîk
Dime birdür hurûfi fi't-tahkîk
- 23 'Akla nisbet bihâr kim katre
Vasfı yanında tab' bir zerre
- 24 Ka'r-ı deryâya sırr-ı Hak sığmaz
Gûş-ı mâhîye heft yem girmez
- 25 Zâtı âlâyîş-i 'ademden pâk
İrmez âsîb-i gussadan aña bâk
- 26 Kimden irer cihâna nûr ile fer
'Ayn-ı hak ile Hakka eyle nazar
- 27 Yog iken dehri var iden kimdür
Anı leyl ü nehâr iden kimdür
- 28 Neden irer bu bâga neşv ü nemâ
Neden eyler şecer semer peydâ
- 29 Kim ider âftâbı tâbende
Mâha aya nedür fürûzende

- 30 Neden oldu Mesîhe bu tecrîd
Ne için nagme-sâz ola Nâhid
- 31 Bil vücûdı vücûdîñu bilesin
Kande ise O sen dahı bilesin
- 32 Saña besdür bu çarh-ı mînâ-gûn
Ki bir âyînedür güşâde-derûn
- 33 Zâhirin gör ko seyr-i mir'âtı
'Ârıza bakma bilmedin zâtı
- 34 Seni eyler bu kıssadan âgâh
Haber-i lâ-ilâhe illâ'llâh
- 35 Agız açmasa kulzüm içre sadef
Kimse sezmezdi anda dürr-i Necef
- 36 Ejder-i nefsüñ eyleyüp ihlâk
Ma'rifet gencine iriş bî-bâk
- 37 Evvel âhir odur vücûda kamu
*Lâ-erâ fi'l-vücûdi illâ hû*⁶⁵⁸

29. GELİBOLULU ÂLÎ, RİYÂZÜ'S-SÂLİKÎN⁶⁵⁹

**Ber-vefk-i tevhîd ü tahmîd bahşâyış-i ilâhî beyânında ve 'alâ-
tarîki't-temcîd ni'am-ı muhterem-i nâ-mütenâhî i'lânındadır**

⁶⁵⁸ "Varlıkta O'ndan başkasını görmüyorum."

⁶⁵⁹ Mehmet Arslan-İ.Hakkı Aksoyak, *Gelibolulu Âlî, Riyâzü's-Sâlikîn*, Sivas 1998, s. 58-65.

Müfte 'ilün Müfte 'ilün Fâ 'ilün

- 1 Ey dükeli 'âleme perverdigâr
Cürm ü günâh ehline âmirz-kâr
- 2 Tu'me-kön-i kâffe-i ins ü cân
Behre-fezâ-yı sipeh-i bî-kerân
- 3 Mazhar-ı gencîne-i zât u sıfât
Nâzır-ı âsâr-nih-i kâyinât
- 4 Vâhid ü Ferd ü Samed ü lâ-yezâl
Kâdir ü Kayyûm u 'adîmü'l-misâl
- 5 Emrûñ ile mürde-i pejmürde hay
Bedraka-i 'aklı koduñ süst-pey
- 6 Zât u sıfâtuñla 'adem bî-nişân
Bezm-i vücûduñda bidâyet nihân
- 7 Niçe tasavvur ide eşyâ seni
Seyr idemez dîde-i bînâ seni
- 8 Vahdet-i zâtuñda 'ayân biñbir ad
Her biri sad menkâbe-i müstezâd
- 9 Ehl-i zemîn ü felek-i müstedîr
Bunca berâhîn ü bu cemm-i gâfir
- 10 Birisinüñ sırrına vâkıf degül
Ma'rifetullâh ile 'ârif degül

- 11 Cümle senüñdür yinilüp içilen
Ni‘metüñüñ ğarkâsıdur cân u ten
- 12 Sürfe-i cûduñdan alurlar ta‘âm
Bay u gedâ pâdişehân-ı be-nâm
- 13 ‘Âlemi var itdüñ iki harf ile
Gökleri bârân u yah u berf ile
- 14 Hâk yaratduñ yine insân için
Hâsıla virdüñ anı hayvân için
- 15 Âb salup yirlere eflâkden
Tûşe-i hayvân bitürüp hâkden
- 16 Ni‘met-i lutfuñla olup behre-vâr
Dânesini aldı kamu mûr u mâr
- 17 Şehd çıkarduñ fem-i zenbûrdan
Toptolu kıldıñ meges ü mûrdan
- 18 Oldı müyesser birine zârlık
Birine bahş oldu şeker-bârlık
- 19 Dâne-i mûrı güm idüp hâkde
Sular akıtduñ has u hâşâkde
- 20 Tuymadı sermâyı kamu mûrlar
Dâne için ğâm yidi ‘usfûrlar
- 21 Aç kalup yine biri ölmedi
Dâne için tu‘me-i mûr olmadı

- 22 ‘Âlemi kıldukça yine nev-bahâr
Gülleri itdüh dükeli jâle-dâr
- 23 Şevk ile handân idicek gülleri
Nağme-zen itdüh niçe bülbülleri
- 24 Cümle nebâtâta irişdi hayât
Mahşere döndi meselâ kâyinât
- 25 Çâk iderek perde-i hâk-i hemîn
Gülşene geldi haşerât-ı zemîn
- 26 Zevk ü safâlarla tolup her taraf
Jâleye reşk eyledi dürr-i sadeî
- 27 Gülleri bâlîn idinüp hârlar
Gezdi çemen-zârı ‘alef-hârlar
- 28 Her gül-i sûrî yine mir’ât vâr
Sûret-i bülbülle olup tâb-dâr
- 29 Berg şükûfeyle bulup zîb ü fer
Servüh ayağına akup cûylar
- 30 Cûyda gör ‘aks-i dirahân-ı bâğ
Kalbühne tûbâdan irişsün ferâğ
- 31 Bunca zebân şerh idemez cûduñı
Bildüremezler bize maksûduñı

- 32 Kimse mi var anda zebân olmaya
Tayy-ı lisân ile beyân olmaya
- 33 Midhat-i zâtuñda kalur lâl olur
Kim ki senüñ kudretüñe dâl olur
- 34 Zerrede envâr-ı cemâlüñ bedîd
Katrede deryâ-yı kemâlüñ bedîd
- 35 Yine sanurlar seni pinhânsın
Güm-şüde-i perde-i imkânsın
- 36 Çeşm-i basîretle basar bir degül
Herkes anuñ farkına kâdir degül
- 37 Çeşm-i basîretde nümâyân olan
Gerçi degül manzar-ı çeşmân-ı ten
- 38 Lîk dü-çeşm aña ki eyler nazar
Çeşm-i basîretde olur cilve-ger
- 39 Dîde-i ser gerçi ki mir'ât-vâr
Sûret-i halk ile olur tâb-dâr
- 40 Herkesüñ etvârını eyler 'ayân
Sâhibine zâtını kılur beyân
- 41 Mazharı dahı saña mir'âtdur
Muzhir ol âyînede bi'z-zâtdur
- 42 Yine Hudâyâ göremezler seni
Bağlu sanup her biri çeşm-i teni

- 43 Katreye ‘ibretle kılinsa nazar
Zerreyle dikkatle irişse basar
- 44 Bahr-sıfat zâtuñ ile cûş iderler
Gün gibi dîdâruñı menkûş ider
- 45 Râst-rev ü râst-dil ü râst-bîn
Nâzır olur zâtuña ‘ayne’l-yakîn
- 46 Kec-rev ü kec-bîniş ü kec-intikâl
Görse ‘ayân zâtuñı sanur hayâl
- 47 Nâr görür fark idemez nûrdan
Tâbiş-i mihri seçemez hûrdan
- 48 Nûr sanur âteşe eyler nazar
Nâr sanur nûrı begenmez geçer
- 49 Gerçi bilür nâr ile nûr adını
Sanur ihâtâ ide efrâdını
- 50 Ma‘nide ne anı bilür ne bunu
Kendüyi bilmez niçe bilsün onı
- 51 Eyleseler ehl-i zemîne su’âl
Eylemeyeler anı egri hayâl
- 52 Olmuş iken ğarka-i deryâ-yı nûr
Şöyle sanurlar yine nûr ola dûr

- 53 Bülbül-i gül-zâr-ı letâfet-karân
Diñle ne yüzden ide savt-ı hazîn

Bu tevhîd-i hakikat-nihâd vahdet-i vücûdî isbât u îrâd ve “küllü mü'minün ihvetün” hadîs-i şerîfinden müstefâd mazmûn-ı latîf ile istişhâd sırrında tahrîr kılınmışdur

Müfte 'ilün Müfte 'ilün Fâ 'ilün

- 54 Aç gözüñi halka-ı tevhîde gel
Kesret-i esrârı ko temcîde gel
- 55 Tıfl-ı dili hilkatüñe 'âlem it
Ka'be-i gehvârede hoş mahrem it
- 56 Çünkü açıldı safahât-ı 'adem
Hatt-ı vücûda nola çekseñ rakam
- 57 Bilmege sa'y eyle letâfet nedür
Nükte-i âyât-ı hakikat nedür
- 58 Fahr-ı cihân ya'ni risâlet-penâh
Eyledi mâhiyyet-i halka nigâh
- 59 Mü'mini mü'minlere ihvân idüp
Herkesi birbirine akrân idüp
- 60 Perde-i vahdetde görindi vücûd
Kapladi mâhiyyet-i insânı sûd
- 61 'Âlem-i kesretde beşer bî-şumâr
Safha-ı vahdet yine nakş u nigâr

- 62 Hâne-i vahdet nola kalsa tehî
Vahdete togruldı vücûduñ rehi
- 63 Vahdet-i kesretde tefâvüt bedîd
Sûret-i mâhiyyet-i eşyâ vahîd
- 64 Kıldı delâlet çü hadîs-i Resûl
Râh-ı kerâmâta bulındı vusûl
- 65 Kesrete yüz tutsa mazâhir ne var
Her birisi vahdet ile âşikâr
- 66 Kesreti ta‘bir ideyin nâme-veş
Vahdeti tasvîr ideyin hâme-veş
- 67 Gûş-ı tefekkürle idüp istimâ‘
Eyle semâ gibi hemîşe semâ‘
- 68 Bâğ-ı fenâdan koparup bir nihâl
Ucını yak âteşe kevkeb-misâl
- 69 Bul o nihâl ile reh-i vahdeti
‘Âlem-i dilden güm idüp kesreti
- 70 Mîve-i maksûdı bitür sen saña
Döndür anı çerh-sıfat dâ‘imâ
- 71 Encümi ko aç gözünü çerha bak
Ahz idüp evrâk-ı semâdan sebâk

- 72 Devr ider iken o nihâl-i dırâz
Kesret-i eşyâdan olur keşf-i râz
- 73 Vahdet iken kesrete tahvîl olur
Herkese mâhiyyeti tahsîl olur
- 74 Kesret-i eşyâya olur ya'nî dâl
Anı vücûda getürür ol nihâl
- 75 'Aynı durur 'âdet-i 'âlem hemân
Devr ile insânı ider bî-kerân
- 76 Kesreti vahdetde nümâyân ider
Vahdeti ol 'arsada pinhân ider
- 77 Ğayri sanup birbirin ehl-i şuhûd
Ta'n ile birbirine virmez vücûd
- 78 Kendüyi bilmek ne idi her kişi
'İlm ile âlûde olaydı işi
- 79 Bilse eger kendüni her nâ-tüvân
Hazret-i Bârî ola mıydı nihân
- 80 Mevc ura deryâ gibi her katrede
Gün gibi peydâ ola her zerrede
- 81 Yine niçün anı sanurlar nihân
Vaslına irmekde çekerler gümân

Fî-Menâfi‘i Envâ‘i‘l-Mahlûkât Bi-Tahkîki‘z-Zât Ve’s-Sifât

Müfte‘ilün Müfte‘ilün Fâ‘ilün

- 82 Râzık-ı âlâ-i fevâyid-karîn
Hâlık-ı eşyâ-i ‘avâyid-güzîn
- 83 Lahlaha-sûz-ı çemen-i şöhre bend
Meş‘ale-efrûz-ı siphri-i bülend
- 84 Cân-dih ü cân-perver ü cân-âferîn
Îzid ü Yezdân-ı cihân-âferîn
- 85 Herkese bir nef‘ ile rağbet kodı
Kime maraz kimine hikmet kodı
- 86 Âteş ile âheni nerm eyledi
Bâd ile her âteşi germ eyledi
- 87 Âba nezâfet bıragup âb ile
Âb ile âb üzre kodı âbile
- 88 Neşv ü nemâ ile bezendi nihâl
Akmağ ile pâyına âb-ı zülâl
- 89 Mümtezic idüp su ile âteşi
‘Âleme gönderdi dem-i dil-keşi
- 90 Soñra yine âteşi hâk eyledi
Anuñ ile her işi pâk eyledi

- 91 ‘Avdet idüp aslına od da hemân
‘Âkıbetî oldu bir âb-ı revân
- 92 Câm-ı teselsül yine devr eyledi
Bezmüñ ahâlisine cevır eyledi
- 93 Ya‘ni ki esrârını kıldı nihân
Kendüyi fehm itmedi bî-çâregân
- 94 Gülleri dür eylemedi hârdan
Hârı cüdâ kıldı ‘alef-hârdan
- 95 Suları evvel güle itdi ğıdâ
Soñra anuñ her birisi oldu mâ
- 96 Her güli kim nâr-ı serâb eyledi
Resm-i serâb anı gülâb eyledi
- 97 Humreti gitdi ruhı oldu sefid
Çıkdı beyâza eser-i nâ-bedîd
- 98 Âteşi âb itdi Hakîm-i kadîm
Âbı yine nârda kıldı sakîm
- 99 ‘Ârife remz eyledügümm nâr u nûr
Oldı hemîn mazhar-ı Rabb-ı ğafûr
- 100 Ol oda hâkister idüp bülbülü
Dûd-ı kebûd itdi aña sünbülü
- 101 Mâ-sadak-ı âb u ğil oldu semen
Reşk iderek zehrini dökdi çemen

- 102 Her şecer-i ahdârı gönderdi nâr
Tûrdaki nâra müşâbih enâr
- 103 Bûlbül-i zâr itdügi sît ü sadâ
Bağladı nev-rûz-ı ‘acem yâ nevâ
- 104 Fâhteler servden itdi figân
Oldı hemân mâ-sadak-ı bûstân
- 105 ‘Aks-i bahâr ile hemîn cûy-ı âb
Ravza kitâbını kılur intihâb
- 106 Gonçeden aldı şecere verd-i ter
Âl-i Resûlüm deyü da‘vâ ider
- 107 Cezm idüp ol gûne şeref meddine
Silsile inderdi ‘arak haddine
- 108 Oldı bu yüzden çün o sultâna âl
Sebz sarındı başına verd-i al

30. GELİBOLULU ÂLÎ, TUHFETÜ’L-UŞŞÂK⁶⁶⁰

Mebde’-i Tevhîd-i İlâhî ve Menşe’-i Tahmîd-i Nâ-mütenâhî

Fe‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilün
(Fâ‘ilâtün) (Fâ‘lün)

⁶⁶⁰ İ.Hakkı Aksoyak, *Gelibolulu Mustafa Âlî, Tuhfetü’l-Uşşâk*, İstanbul 2003, s. 119-140.

- 1 Gelüñüz hamd idelüm Mevlâya
Zîb ü zînet virelüm inşâya
- 2 Sâlik-i râh-ı ‘ibâdât olalum
Vâkıf-ı sırr-ı münâcât olalum
- 3 Mâ-sivâyı koyalum tûl-i emel
Dîde-i câna irişdürdi sebel
- 4 Kılalum ‘azm-i fezâ-yı lâhût
Zikr-i tevhîd ola tâ kim dile kût
- 5 Ni‘met[i] şükriñ idüp câna refik
Bulalum nüzhet-i maksûda tarîk
- 6 Sadeñ içre ki ola dürr-i ‘Aden
Açar elbette bahir içre dehen
- 7 Olıcak bâd-ı sabâdan haste
Gonçeler hîç kala mı dem-beste
- 8 Her yirüñ ni‘metine müstağrak
Şükriñe nice olasın elyak
- 9 Ser-te-ser müylaruñ olsa zebân
Yine şükriñde idersin noksân
- 10 Oldı şol dem ki dehânuñ gûyâ
İdemezsin yine şükriñi edâ
- 11 Vâridât oldı egerçi o güher
Bilmedük kıymetini pîle kadar

- 12 Mümkinâtı idicek her dem yâd
Zikr-i Mevlâya olunmaz mu‘tâd
- 13 Bir midür nûr ile âyâ âteş
Cinne beñzer mi sürûş-ı dil-keş
- 14 Neft-zîr olmasa şem‘-i pür-tâb
Bir sıfâle sığa mı âteş u âb
- 15 Hamdden olsa zebânuñ hâlî
Emr-i Yezdânuñ olur icmâli
- 16 Hünerüñ var ise tafsîl idegör
Kurbet-i Sâni‘i tahsîl idegör
- 17 ‘Ârız-ı ‘arzını ko zât-rev ol
Dimezem mihr[i] ko zerrât-rev ol
- 18 Oldı âyînede zâhir sûret
Cilvegâhı ko al andan ‘ibret
- 19 Şükrini eyleme her dem tâlân
Yohsa şirk ile görürsün yeksân
- 20 Ni‘metüñ çünki kesilmez kat‘â
Ya ne lâzım bu kadar istignâ
- 21 Ser-te-ser cüz’ ki düşdi lerze
Kudretüñ yok ki dilüñ an[1] seze

- 22 Dehenüñ hamd ile ârâste kıl
Dilüñi şükr ile pîrâste kıl
- 23 Muttasıl vird-i zebânuñ ammâ
Ola *sübhanেকে lâ- 'ilme lenâ*⁶⁶¹
- 24 Ola cevlângehüñ deşt-i sebât
*Yessera 'llâhu lenâ fi'l-cennât*⁶⁶²

**Der-ma'ânî-i Bahşâyîş-i İlâhî ve Mebânî-i Âsâyîş-i Mehâmid-i Nâ-
mütenâhî**

Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilün
(Fâ'ilâtün) (Fâ'lün)

- 25 Ey firûzende-i mısbaş-ı vücûd
Rûh-bahşende-i cünd-i mevcûd
- 26 Âferînde-i evsâf-ı devât
Nakş-ı peyvend-i kusûr-ı cennât
- 27 Meclis-ârâ-yı bihişt-i gılmân
Ni'met-efzâ-yı riyâz-ı insân
- 28 Mîve-çînân-ı dırahtân-ı bihişt
Hân-ı in'âmuñ ile oldı sirişt
- 29 Hırka-pûşân-ı savâmi'-peymâ
Kût-ı ihsânuñ ile müstevfâ

⁶⁶¹ "Sen münezzehsin. Öğrettiğinden başka bilgimiz yoktur."(Bakara, 2/32)

⁶⁶² "Allah bizim için cenneti kolaylaştırsın."

- 30 Ni‘metüñ kulzümi kim itdi hurûş
Yazamaz anı debîrân-ı sürûş
- 31 Açalı dîde-i hâb-âlûdı
Çekerüz câm-ı zer-âb-endûdı
- 32 Dererüz gonce-i nev-bâveleri
Câna cândur bilürüz mîveleri
- 33 Bâg u râg içre bulunmaz bir sû
Olmaya hân-ı ni‘amla memlû
- 34 Tâ hüveydâ olalı bu heykel
Bilmezüz kim ne mahal aña mahal
- 35 Zâhiren fihris-i ibdâ’-ı kazâ
Ne kadar bilmezüz ammâ ma‘nâ
- 36 Dürc-i dilde ola bir gevher derc
Senden özge iremezler aña harc
- 37 Oldı cevlângehi deşt-i heyhât
Mâ-verâsında bulunmaz zerrât
- 38 Oldı eyvânı şu deñlü berter
Nüh revâk oldı aña bir manzar
- 39 Cilveger olsa ekâlîm-i zemîn
Tayy ola iki kadem birle hemîn
- 40 Bâl açup Tâ’ir-i Kuds-i mânend
İrgürür küngüre-i çarha kemend

- 41 Rây-ı râhat mı ola yâ râhat
Urna efser-i nûrâniyyet
- 42 Eyledüñ ‘aklı anuñ derbânı
Tâc-ı zerle gözedür eyvânı
- 43 Hâsılı mecma‘-ı envâr-ı nukûş
Niçe gûyâları eyler hâmûş
- 44 Bes iken aña bu deñlü zîver
Eyledüñ râkım-ı dîvân-ı kader
- 45 Vâridâtı ider aña tefsîr
Tercemân oldu dehân açdı harîr
- 46 Dü-zebân oldu o kilik-i dür-bâr
Tâ ide zât [u] sıfâtuñ iş‘âr
- 47 Ser-nigûn oldu nitekim gavvâs
Bahr-ı zâtuñdan alur gevher-i hâs
- 48 Cem‘ olup anda siyâh ile sepîd
Kıldı İslâm ile küffârı bedîd
- 49 Hâk kim menbit-i ezhâr oldu
Mîve-sâzende[-i] eşcâr oldu
- 50 Zâhiren şekli egerçi hârâ
Bast ider geh yine hârâ hadrâ

- 51 Geh ‘abâ-pûş u gehî dîbâ-pûş
Gâh âsûde gehî deryâ-cûş
- 52 Gâh olur maksim-i erzâk-ı ‘ibâd
Bezm-i tecrîde çeker geh anı bâd
- 53 Nerden neşv ü nemâ buldı o bâr
Bilseñ olurdı gözün deryâ-bâr
- 54 Birinün şükri olınmaya edâ
Hâne-i ‘ömrünü kılsañ ifnâ
- 55 Sîb ü leymûn turunc u ayvâ
Zerd olmağa ne oldı âyâ
- 56 Rûyuñı şükr ü riyâzet ide zerd
Elüñe tâ ki bu yolda gire gerd
- 57 Balsañ ammâ yimege tâlibsın
Şükrine gelse velî hâcibsin
- 58 Yıldı bir haşre irersin ammâ
Yine şükr eyleyimezsın kat‘â
- 59 Sulanur ağzuñ olurken nigerân
Olamaz gözlerün ammâ giryân
- 60 Her biri ‘ârife besdür ‘ibret
Ki neden her birine bu lezzet
- 61 Geh şeker-nûş u gehî telh-âşâm
‘Âkıbet ola halâvetle tamâm

- 62 Mahv olur bunda vücûd-ı ‘ukalâ
Bir midür iki midür neşv [ü] nemâ
- 63 ‘Ayn-ı ‘ibretle olursañ nigerân
Beñzedi anlara kâr-ı insân
- 64 Dâr-ı dünyâda iderler ‘âlem
Rûz-ı mahşerde çeküp derd-i elem
- 65 Soñ ucı yine olurlar şâdân
Râm olur anlara hûr [u] ğılmân
- 66 Her birin añlamağa ‘akl gerek
Añladuñ bildüñ ise nakl gerek

Et-tercî‘ Fi’t-tevhîd

Fe‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilün
(Fâ‘ilâtün) (Fa‘lün)

I

- 67 Ey ziyâ-bahş-ı çerâğ-ı zerrât
Âb-ı hayvân-dih-i ka‘r-ı zulumât
- 68 Hırka-pûşân-ı cihân ser-geşte
Bilemez ‘arşuñı ehl-i tâ‘at
- 69 Cümle eşyâda vücûduñ zâhir
Ne revâdur ola seyr-i mir’ât
- 70 Nice ta‘bîr olma bir dile ile
Kaplamiş zâtuñı envâr-ı sıfât

- 71 Âteşüñ tâbına döymez peşşe
Gire mi hiç dehen-i mûra kırât
- 72 Kanda bulsun seni ‘akl [u] dil [ü] cân
Evc-i eflâke irişmez mirkât
- 73 Mâ-sivâ zerre gibi raks-âmîz
Salalı nûr-ı tecellî leme‘ât
- 74 Kim bilir kavî-i lisân-ı gaybı
Ne hurûfî görünür ne esvât
- 75 Göremez kimse yine nûr-ı kıdem
İrse ger hâne-i esbâha sebât
- 76 Çâk çâk oldu girîbân-ı ‘ukûl
Gerçi kim irdi bu sırra kat kat
- 77 Cümlesi sende sen anlarda nihân
Kad bedâ vechuke fî-küllî mekân⁶⁶³
- II
- 78 Vird-i zâhid ki olur illa’llâh
Olmaz illâ yine ma‘nîden âgâh
- 79 ‘Akl u cân u dili zâtında bedîd
İdemez her birini saña güvâh

⁶⁶³ “Senin vechin her yerde görülür.”

- 80 Çâre yok eyleye zâtuñ ta‘yîn
Her kazâya idinür gerçi penâh
- 81 Ahz ider ni‘metini rûz-be-rûz
Yine bilmez nicedür ol dergâh
- 82 Ser-te-ser cüz’ine olur nigerân
Lîk küllîsine gelse kûtâh
- 83 Mezra‘uñ hâsılı olmaz ma‘lûm
Gerçi gendüm görürüm şekl-i giyâh
- 84 Cümleten mazhar-ı envâr-ı şühûd
Mâ-si-vâ vahdetüñe oldı güvâh
- 85 Bendedür gerçi kilîd-i der-i genc
Sendedür hikmet-i sırr-ı büngâh
- 86 Dâmen-i hûrda bulunur zerrât
Sendeyüz sende eger cürm ü günâh
- 87 Zât-ı pâküñ durur ancak manzar
Her kişi eylese gözüyle nigâh
- 88 Cümlesi sende sen anlarda nihân
Kad bedâ vechuke fî-küllî mekân⁶⁶⁴

III

⁶⁶⁴ “Senin vechin her yerde görünür.”

- 89 Oldı çün cüz'-i vücûduñ vahdet
Lîk zımnında müşâhid kesret
- 90 Her biri mazhar-1 envâr-1 Ahad
Cümlenüñ manzar-1 vahdâniyyet
- 91 Sûretâ gâ'ib ü dûr u mehcûr
Ma'nîde mahrem-i cenb-i hazret
- 92 Bir nazar cümlesi olmuş mestûr
Kılmış eczâsını küllî 'ismet
- 93 Şekl-i âherde kamusı zâhir
Zât-1 pâkiñ göremez 'ayniyyet
- 94 Ser-te-ser 'âlemi geşt eylerseñ
Yine anı göre 'ayn-1 ibret
- 95 Vahdet içre ola kesret pinhân
Bâreka'llâh nedür bu hikmet
- 96 Ferd iken maksim-i erzâk yine
Kûtını çekmeye kalmaz kuvvet
- 97 Gerçi mir'ât-1 musaffâsı füzûn
Nazar itseñ yine birdür sûret
- 98 Girmez araya firâk u hicrân
Kanda baksañ müte'ayyin vuslat

- 99 Cümlesi sende sen anlarda nihân
Kad bedâ vechuke fî-küllî mekân⁶⁶⁵

IV

- 100 Mâ-sivâ nûrına zâtuñ matla‘
 İttisâliñde olur mı makta‘
- 101 Reşhalar sende olupdur mübhem
 Bunca deryâya tapuñdur menba‘
- 102 Mümkinât oldu bu da‘vâya şühûd
 Çünkü mecmû‘ına şânuñ mecma‘
- 103 Deşt-i heyhât-ı kazâ itdi fezâ
 Bu kadar dâneye oldur mezra‘
- 104 Bîm-i bîhûde[y]i çeksün Ya‘kûb
 Vasl[1] men‘ ide mi kavı-i yerta‘
- 105 Kimse mefhûmını bilür mi ‘ıyân
 Beyt-i ma‘mûr ola mı bir mısra‘
- 106 Niçe dûr ola nazardan aktâr
 Ki imâmâna müşâhid mahda‘
- 107 Der-kenâr olmayıcak fülk-i vücûd
 Hiç sâdır ola mıydı isna‘

⁶⁶⁵ “Senin vechin her yerde görünür.”

- 108 Bahr[1] terk eyleye mi mâhîler
Rind iseñ saña bu ma‘nâ enfa‘
- 109 Cümlede zâhir olur zât-ı Ahad
Ehl-i ‘irfâna yiter bu matla‘
- 110 Cümlesi sende sen anlarda nihân
Kad bedâ vechuke fî-küllî mekân⁶⁶⁶

V

- 111 Zâhiren gerçi görünür ma‘dûd
Bir durur lîk hakîkatde vücûd
- 112 Cümle müşkiller olurdu mahlûl
Evvelâ bilse özin her mevcûd
- 113 Eylesüñ ref‘-i sebel ehl-i ‘uyûn
Oldı mekşûf ***makâmun mahmûd***⁶⁶⁷
- 114 Kâziye olsa hüveydâ da‘vâ
Müdde‘î olana lâzım mı şuhûd
- 115 Çünkü ma‘lûm ola erkân-ı salât
Yâ ne yirde ola âyâ ma‘bûd
- 116 Eylesüñ kendi binâsına nazar
Kangı cânibde zuhûr itdi ‘amûd

⁶⁶⁶ “Senin vechin her yerde görünür.”

⁶⁶⁷ “Ey Muhammed! Geceleyin uyanıp, yalnız sana mahsus olarak fazladan namaz kıl. Belki Rabbin seni (övülecek bir makama) yükseltir.”(İsrâ, 17/79)

- 117 Bilelüm birbirümüz ey zâhid
Yohsa bu cehl ile yokdur bize sûd
- 118 Rûz [u] şeb devlet ola saña recâ
Görmedüñ mi dahı kimdür mes‘ûd
- 119 Âliyâ micmeredân-ı dehenüñ
Saldı âfâka bu dem nefha-i ‘ûd
- 120 Mazhar-ı cûdı olupdur bu cihân
Koya mı dâmen-i mevcûdı vücûd
- 121 Cümlesi sende sen anlarda nihân
*Kad bedâ vechuke fî-küllî mekân*⁶⁶⁸

31. GUBÂRÎ, KÂBE-NÂME⁶⁶⁹

Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün

- 1 **Der beyân-ı zikr-i nâm-ı ân Rahîm**
Küst miftâh-ı der-i genc-i Hakîm
- 2 İbtidâ zikr olmasa nâm-ı ilâh
Feth olunmaz Ka‘be-i maksûda râh
- 3 Ümm-i gaylândan neden kişi bulmaz mecâl
Rîk-i mihnetden olur geçmek muhâl

⁶⁶⁸ “Senin vechin her yerde görünür.”

⁶⁶⁹ Özyay Karadağ, *Gubârî Abdurrahman ve Ka‘benâme’si*, Cumhuriyet Üniversitesi SBE Yayınlanmamış YLT, Sivas 1999, s. 78-82.

- 4 Deşt-i hayretde kalup güm-râh olur
Teşne-leb ter-dâde işi âh olur
- 5 Zikr iden nâm-ı Hudâyı ibtidâ
Ka‘be-i maksûda olur reh-nümâ
- 6 Gözleri olur anuñ kible-nümâ
Aña usturlab olur ‘arz u semâ
- 7 Ka‘be-i maksûda olur vâsıl ol
Bî-kusûr eyler murâdın hâsıl ol
- 8 Söz ki anda olmaya hamd ü senâ
İRmez ol sözden dile hamd ü senâ
- 9 Hamd-ı bî-had u senâ-yıla-yu‘ad
Aña lâyıkdur ki ola bî-‘aded
- 10 ***İnnema’llâhu ilâhu’n-vâhidun***⁶⁷⁰
İnnema’llâhu ilâhu’n-vâcidun⁶⁷¹
- 11 Hamd aña ki kible-i cân ol durur
Aña bu kible hemân bir yol durur
- 12 İşbu kible kible-i sûrî durur
Pes o kible kible-i nûrî durur
- 13 Kible-i nûrî kücâ sûrî kücâ
Fark-ı rûşendir miyân-ı her dücâ

⁶⁷⁰ “Allah ancak tek bir ilâhtır.”(Nisâ, 4/171)

⁶⁷¹ “Allah yaratıcı bir ilâhtır.”

- 14 Oldığıçun aña bu kıble muzaf
Buldı ‘izzetle şeref pes bî-hilâf
- 15 Bu cihetdir kıble-i mescûd odur
Secde añadır ki pes ma‘bûd odur
- 16 Aña lâyıkdır rükû‘ ü hem sücûd
Anuñ içün-kim anuñdur pes vücûd
- 17 Aña nisbet mâ-sivâ ma‘dûmdur
Dahı ma‘dûmiyyeti ma‘lûmdur
- 18 Pes vücûd oldur ki ol zâtı ola
Mâ-sivâ ser cümle mi’râtı ola
- 19 Mâ-sivâdır mazhar-ı cümle sıfât
Berk-i hâtıfdir aña yokdur sebât
- 20 Görinür âyîne de gâhî sıfât
Oldı âyîne sıfâta kâyinât
- 21 Sabit olmaz in‘ikâs âyîne de
Belki nice in‘ikâs âyîne de
- 22 ‘Aks ile âyîne de çün yok sebât
Bakma hergiz anlara bak sû-yı zât
- 23 Maksad-ı aksâ hemân ol zâtdır
Matlab-ı a‘lâ hemân ol zâtdır
- 24 Ka‘be-i maksûd aslı ol durur
Kıble-i matlûb vaslı ol durur

- 25 **Der kücâ yâ bîm mâ sultân-ı mâ**
Cân-ı mâ u kible-i cânân-ı mâ
- 26 Kandasın sen iy dil ü cân kıblesi
Kandasın iy cân u cânân kıblesi
- 27 Kandasın iy kiblegâh-ı kâyinât
Kandasın iy kiblegâh-ı mümkünât
- 28 Kandasın iy kible-i kuddûsiyân
Kandasın iy kible-i firdevsiyân
- 29 Beytiñedür gerçi istikbâlimüz
Fi'l-hakîka sañadur ikbâlimüz
- 30 Zât-ı pâküñdür hemân maksûdumuz
Pes hemân sensiñ bizim ma'büdumuz
- 31 İy sıfatda zâtını penhân iden
'Âlemi hayrân u ser-gerdân iden
- 32 Lutf idüben kıl bize 'arz-ı cemâl
Gün gibi rahşân olup mâh-ı visâl
- 33 Ber-taraf olsun hicâb-ı mümkünât
'Âlemi kılusuñ münevver nûr-ı zât
- 34 Zâhir olsun Ka'be-i maksûdumuz
Bâhir olsun hem dahı ma'büdumuz

32. GÜVÂHÎ, PEND-NÂME⁶⁷²

Pend-nâme-i Güvâhî Rahmetu'llâhi Aleyh

Mefâ'îlün Mefâ'îlün Fe'ûlün

- 1 Semâ vü arz sultânı Azîm ü Zü'l-celâl Allâh
İbâdına çoğ ihsânı Kerîm ü ber-kemâl Allâh
- 2 Yaradan cinn ü insânı Kadîm ü lâ-yezâl Allâh
Özinden gayrısı fânî Mukîm ü bî-zevâl Allâh
- 3 Be-nâm-ı pâdişâh-ı kâdir-i pâk
Hudâ-yı ins ü cinn ü arz u eflâk
- 4 Dükeli halkı yokdan var iden ol
Yiri sâkin göği devvâr iden ol
- 5 Refî ol eyledi tâk-ı sipihri
Münir oldur kılan kandîl-i mihri
- 6 Mehi geh tûp ider evc-i hevâda
Gehî zevrak kılur bahr-ı semâda
- 7 Cihânı pür kılur geh anber ile
Zemîni gâhî zeyn eyler zer ile
- 8 Sehâbı geh kılur sakka vü hallâc
Hevâyı gâh ider zer-kâr ü nessâc

⁶⁷² Mehmet Hengirmen, *Güvâhî, Pend-nâme(Öğütler ve Atasözleri)*, Ankara 1983, s.90-91.

- 9 Çü göstermek diler sun‘ından âsâr
Kılır bezzâz bâğı bâdı attâr
- 10 Gülün dîdârını zîbâ kılan ol
Aña bülbülleri şeydâ kılan ol
- 11 Ol ider abherüñ çeşmin mükehhal
Ol ider sünbülün zülfin müselsel
- 12 Anuñ emriyledür irdükde nîsân
K’olur dür bahrde her katre bârân
- 13 Bitürür kullara eşcârdan kût
Virür hâk ü hacerden la‘l ü yâkût
- 14 Akıdur sahreden cüllâb-ı sâfi
Yaradur nîşden hem nûş-ı şâfi
- 15 Cemî-i kâinâta hâlik oldur
Kamuya rızk viren râzık oldur
- 16 Egerçi bî-nihâyetdür atâsı
Girü memlû hünûz-ı kibriyâsı
- 17 Hired hayrân anuñ hikmetlerine
Ne irsün fikr anuñ kudretlerine
- 18 Anı kim ol bilür bilmez kimesne
Anı kim ol kılır kılmaz kimesne
- 19 Nitekim hükmine yok kimse hâkim
Girü kendüsidür ilmüne âlim

- 20 Şerîki yok durur pinhân ü zâhir
Odur her fiile fâil evvel âhir
- 21 Bilürler ser-te-ser eşyâ kemâhî
Ki oldur pâdişehler pâdişâhî

33. HADÎDÎ, TEVÂRİH-İ ÂL-İ OSMAN⁶⁷³

Mesnevî Der Tevhîd-i Bârî Ta‘âlâ

Mefâ‘ilün Mefâ‘ilün Fe‘ûlün

- 1 Hudânuñ gerçi birdür ism-i zâtı
Velî cem‘ eyler esmâ-yı sıfâtı
- 2 Ne vardur zât-ı bahrına nihâyet
Sıfât-ı bahrına ne hadd ü gâyet
- 3 Bir evveldür ki yokdur ibtidâsı
Bir âhirdür ki yokdur intihâsı
- 4 Kâdir oldur ki her kudret anuñdur
Hâkim oldur ki her hikmet anuñdur
- 5 Yoğıken bu cihân içinde ismüñ
Neden geldi vücûda bu tılısmuñ
- 6 Anâsırdan seni terkîb iden kim
Be-bîş ü kem ale’t-terfîb iden kim

⁶⁷³ Necdet Öztürk, *Hadîdî, Tevârih-i Âl-i Osman(1299-1523)*, İstanbul 1991, s.3-7.

- 7 Göre bu çâr ezdâd izdivâcın
Bularuñ ihtilâfın imtizâcın
- 8 Ahaddur yok şerîki vü misâli
Nihândur zâtı peydâdur kemâli
- 9 Bilimez kimse zât-ı kibriyâsın
Kim idrâk ide akluñ mâverâsın
- 10 Belî hem ‘akla ol yol virmemişdür
Anuñ esrârına ‘akl irmemişdür
- 11 Ki irfânında ‘âcizdür her idrâk
Anuñçündür diyenler *mâ ‘arefnâk*⁶⁷⁴
- 12 İki harfi idüp birbirine zam
Kılupdur kâyinâtuñ emrini tem
- 13 Sayamazsın birini yüz biniñden
Çıkanuñ kâf ile nûnuñ içinden
- 14 Bu ‘arş ü ferş ü eflâk-i mutabbak
İki harfün içinden çıkdı el-hakk
- 15 Nebât ü ma‘den ü envâ‘-i hayvân
Cahîm ü cennet ü hûrî vü Rıdvân
- 16 Mukarrer yerler ü dönen felekler
Ya bunca cinn ü şeytân ü melekler

⁶⁷⁴ “Yâ Rabbi, seni zatına layık şekilde bilemedik.” (Hadis-i Şerif)

- 17 Akar dünyâ duraldan bunca deryâ
Ne menbâ‘dur bu kim eksilmez aslâ
- 18 Adedsüz bunca levnâlevn eşcâr
Nihâyetsüz bu rengâreng ezhâr
- 19 Acâyib kudrete bak iki harfî
Kılupdur bunca mahlûkat zarfî
- 20 Eger zikr idem eşyâyı mufassal
Nihâyet yok kelâm olur mutavvel
- 21 Müretteb geldi mahlûk evvel âhir
Ki sırr-ı *küntü kenzen*⁶⁷⁵ ola zâhir
- 22 Pes itdi kudreti toprakdan Âdem
Müzeyyen ola tâ Âdemle âlem
- 23 Gele hem fahrî cümle kâyinâtuñ
Kim ola mazharı ol pâk-zâtuñ
- 24 Düzetdi bunca âyîn bunca millet
İdüben Âdeme İblîsi illet
- 25 Şeh-i bî-leşger ü tîg u vezîr ol
İşinde bî-müşîr ü bî-nazîr ol
- 26 Bu murg u mûr u mâr u cinn ü Âdem
Kamu hayvân u mevcûdât-ı âlem

⁶⁷⁵ “Ben bir gizli hazine idim, bilinmek istedim ve halkı (varlık alemlerini ve insanı) yarattım.”
(Hadîs-i Kudsî)

- 27 Bir ugurdan ‘acebdür iş bu hâlât
Kamu bir gezden ider arz-ı hâcât
- 28 Bularun her birine neyse maksûd
Başîr ü Sâmi‘ vü ‘Âlim o Ma‘bûd
- 29 Virür her birisine neyse maksûm
Komaz bu cümleden bir mûrı mahrûm
- 30 Keremden düşmenini eylemez fark
İder tersâ vü gebri ni‘mete ğark
- 31 Husûsâ sen kim istiğfâr idesin
Resûline aña ikrâr idesin
- 32 Ola râzı vü ide saña ihsân
Kıla hem âhîret milkinde sultân

Kasîde Der Tevhîd-i Bârî Ta‘âlâ

Mefâ ‘ilün Mefâ ‘ilün Mefâ ‘ilün Mefâ ‘ilün

- 33 Cemi‘-i hâmidün hamdi senüñçündür Hudâvendâ
Müsebbihdür saña her şey ki sensiñ hâliku’l-eşyâ
- 34 Senüñ seyrân-ı sun‘uñda ‘akl hayrân u ser-gerdân
Nihândur zâtuñ añlanmaz kemâlâtuñ velî peydâ
- 35 Hudâ-yâ ibretüñ duymaz hadîs ü hüccete uymaz
Deberdür cîfeyi doymaz decâc-ı dâne-i dünyâ

- 36 Elâ iy münkir-i mahşer gör imdi kudretiñ Hakkuñ
Yiri ne vechile kıldı yine ölmişiken ihyâ
- 37 Yeler yel tâlibi Hakdur sen uyanmazsıñ ey gâfil
Zübân-ı hâlile zâkir nebât-ı ahrece'l-mer'â
- 38 Gözün aç ibrete bak hey husûsâ sen kim âdemsin
Vücûdîñ hep göz itmişdür ne gözler günbed-i hadrâ
- 39 Kemâl ü naks kimdendür 'aceb bu mâh-ı şeb-revde
Ya gendü gendüden mi oldu bu hurşîd-i cihân-ârâ
- 40 Münakkaş kim düzeltmişdür bu tâk-ı zer-nitâk-ı pes
Neden geldi bu ezhâr u bihâr u tağ u taş sahrâ
- 41 Bahârile cihân yüzün münevver eyleyen kimdür
Hazânı zer nisâr iden kıyâs it imdi kim ola
- 42 Güli kim kıldı hoş-bûy u ter u rengîn handân-rû
Veren kim serv-i ser-sebze bu resme kâmet-i ra'nâ
- 43 Zübân-ı hâlile sûsen haber virür kim itmişdür
Yüreğîn lâlenüñ tağ gözini nergisiñ şehlâ
- 44 Gehî bâd-ı hazân irüp cihânuñ rengini bozar
Gehî fasl-ı bahâr irüp olur rûy-ı zemîn zîbâ
- 45 Temâşâ it gel imdi gör bu bâğ u râguñ ezhârın
Kimi atlas-pûş olmışdur kimi geymişdürür dîbâ
- 46 Diyeydüñ nev-arûsânı reyâhîne nazar kılsañ
Çiçekler hûrîler olmuş çemenler cennetü'l-me'vâ

- 47 Bu eşcârun bu ezhârun içinde cûy-bârı gör
Ne yire basduğın bilmez yürür zincir ile Şeydâ
- 48 Nebât ahvâline baksañ bu âdem hâline benzer
Kimi zâhid kimi rindî kimi ednâ kimi a‘lâ
- 49 Çınar el götürüp Hakka niyâz eyler gice gündüz
Çemende lâle almışdur eline bâde-i hamrâ
- 50 Benefşe başın önine salup hayrân olup eydür
Kim itdi goncayı hâmûş ya bu bülbülleri gûyâ
- 51 Gicenüñ bu siyâh zülfin mutarrâ eyleyen kimdür
Ya gündüz yüzini iden bu vechile cihân-ârâ
- 52 Bu tokuz kubbelü câmi‘ müzeyyendür kanâdille
Güzâf oldu mı sanursıñ binâ olur mı bî-bennâ
- 53 Haber de Şöyle gelmişdür ki yıllarla ibâdetden
Bu masnû‘âtı bir sâ‘at olur fikr eylemek evlâ
- 54 Tefekkür it bu âsârı müessir vardur elbetde
Bunuñ te’sîrine kâdir ola bî-misl ü bî-hemtâ
- 55 Gelür gider gice gündüz togar tolnur ay yıldız
Güneş seyrân ider her rûz iderler hükmini icrâ
- 56 Hadîdî sen zavâluñ gör ko gayrı gendü hâlüñ gör
Makâluñ ko me‘âlüñ gör ‘ömr bâkı degül yefnâ

- 57 Aduñ insân özüñ nâdân sözüñ gaybet işüñ hüsrân
Degülsiñ fâ'il-i fermân kanı a'mâl-i kerremnâ

34. HAKANÎ MEHMED BEY, HİLYE-İ SAADET⁶⁷⁶

Der Tevhîd-i Hazret-i Bârî Azze İsmuhû

Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilün
(Fâ'ilâtün) (Fa'lün)

- 1 Hamd ol Allâha ki yektâdır ol
Dahı dâna vü tuvânâdır ol
- 2 Aña mahsûs u müsellemdir hem
Mû-be-mû cümle umûr-ı âlem
- 3 Mutasarrıf Odur eşyâya tamâm
Ne havâs arada her giz ne avâm
- 4 Kemter-i ihsânı saâdet tâcı
Tâcdârân-ı cihân muhtâcı
- 5 Bir olur eyleyicek adli zuhûr
Der-i lûtfunda Süleymân ile mûr
- 6 Nutk-ı hâl ile rumûz-ı eşyâ
Zülcelâl olduğun eyler îmâ
- 7 Feyz-i in'âmı komaz kimseyi aç
Ol müberrâ aña dünyâ muhtâç

⁶⁷⁶ İskender Pala, *Hakanî Mehmed Bey, Hilye-i Saadet*, İstanbul 2002, s.36-44.

- 8 Bu dokuz kat felek-i bî-temsîl
Kibriyâsına göre şey'-i kalîl
- 9 İktizâ eyler ve vahdâniyyet
Vâkıâ kibr ü celâl ü azâmet
- 10 Anı derk idemez idrâk-i fuhûl
İremez kudretine fehm ü ukûl
- 11 Keyf ü keminde uzatma sühani
Hâsılı kendi bilir kendisini
- 12 Bahr-i efkâra düşüp çekme emek
Nükte-i çûn ü çerâdan el çek
- 13 Kesmiş atmıştır anı etme cedel
Tîğ-ı *lâ-yüs'el-ü ammâ yef'al*⁶⁷⁷
- 14 Acz eder her biri bahs-i kadere
Hiss-i hamseyle ukûl-i aşere
- 15 Nakd-ı irfânı bilenler kâmil
*Mâ 'arafnâk*⁶⁷⁸ demiş elhâsıl
- 16 Kudret-i sun'un iderler isbât
Yerde gökte bu sükûn u harekât
- 17 Hâdisât-ı feleğe olsa nazar
Kadem-i zâtını îcâb eyler

⁶⁷⁷ “Allah yaptığından sorumlu tutulamaz...”(Enbiya, 21/23)

⁶⁷⁸ “Yâ Rabbi, seni zatına layık şekilde bilemedik.” (Hadis-i Şerif)

- 18 Hîç naklolmasa da akl-ı selîm
Hükmeder k'ola bir Üstâd-ı 'Alîm
- 19 Nice bin sa'y-i belîğ itse enâm
Yine zâtına irişmez evhâm
- 20 Lâyık oldur ki heman sâlik-i râh
Diye *lâ na'büdü illâ iyyâh*⁶⁷⁹
- 21 Mâ-hasal ol şeh-i mülk-i ezeli
Mâlik-i saltanat-ı lem-yezeli
- 22 Âlim-i sırr-ı hafıyyât-ı cihân
Vâkıf-ı cümle-i zerrât-ı nihân
- 23 Kûs-ı vahdet-zededir yektâsı
Dâver-i âlem-i bî-hemtâsı
- 24 Ya'ni sultân-ı serâ-perde-i gayb
Hâkim ü âdil-i bî-illet ü ayb
- 25 Genc-i pinhân gibi tâ evvelden
Zâtı ferdiyyet ile kâim iken
- 26 Tâat-ı ins ü melekten ya'ni
Şan-ı a'lâsı iken müstağnî
- 27 İktizâ itdi münezzeh Zâtı
Sebeb-i hilkat-i mevcûdâtı

⁶⁷⁹ "Sadece Sana ibadet ederiz."

35. HÂŞİMÎ, MİHR Ü VEFÂ⁶⁸⁰

**Sıfât-ı Evsâf-ı Sâhib-i Mihr ü Vefâ Seyyid Ca'fer Hâşimî Cidâlc-
ced İbn Seyyid Mustafâ El-Nakb**

Mefâ 'ilün Mefâ 'ilün Fe 'ülün

- 1 Hudâ kim hâlikidür kâinatun
Dahı hem mûcibidür mümkinâtuñ
- 2 Añadur minnet ol kim evvel âhir
Kamu bâtınlar olur aña zâhir
- 3 Hem oldur Dâver-i devvâr-ı gerdûn
Anuñ emriyledür dâna vü ger dûn
- 4 Yaratdı 'âlemi ketm-i âdemden
Dem urdı âdeme cûd u keremden
- 5 Aña irsâl ider çün her senâyı
Tutarlar eller üstinde du'âyı
- 6 Unutma ki añadur minnet ü şükr
Virür ni'met durer 'uşşâkına sükr
- 7 Virür envârile nâra ziyâyı
Sebe zulmet gün için rûşenâyı

⁶⁸⁰ Selami Ece, *Tahkiye Açısından Hâşimî'nin Mihr ü Vefâ Mesnevisi*(Transkripsiyonlu Metin-İnceleme), Atatürk Üniversitesi SBE Yayınlanmamış YLT, Erzurum 1996, s.72-75.

- 8 Odur Fettâh-ı feth-i ‘akd-ı ‘âlem
Odur Keşşâf-ı keşf-i sırr-ı âdem
- 9 Bahârı eyledi lutfuñdan âyât
Nebâtâtı idüp ihyâsı isbât
- 10 Şitâ deycûrımı itmege izâh
Olur her bir çiçek mişkât-ı misbâh
- 11 Şükûfeyle bezer çün sahn-ı bâğı
Yakar deryâda şem‘-i şebçerâğı
- 12 Bahâr irdükde çeşme sürme-i h‘ab
Çekerdi gelse eyler girü nâ-yâb
- 13 Seçer behmen suyun zîrâ gülâbı
Sürer gözden komayup hunk-i h‘abı
- 14 Zemânı dönderür bâğ-ı cinâne
Virür cilve tezerv-i gülsitâne
- 15 Benevşe kâküline tâb virdi
‘Îzâr-ı gülsitâne âb virdi
- 16 Çinâra itdüren oldur münâcât
Götürdüb ellerin itdürdi tâ‘ât
- 17 Niyâzı serv-i nâze itdi telkîn
Çü gör[üb] yâsemîn gûyâ dir âmîn
- 18 Virür serv-i sehîye istikâmet
Nazardan nergise ‘ayn-ı sekâmet

- 19 Odur cûş itdüren âb-ı revâne
Terâneyle iden her su revâne
- 20 Du‘âya çünki baş açdı semenler
Dil uzatdı senâyiçün çemenler
- 21 Odur hande viren verd-i tarîye
Hirâm u kahkaha kebg-i derîye
- 22 Çü cüst ile bilinmez zât-ı bî-çün
*Tenezzehe zâtühü mimmâ yüşîrûn*⁶⁸¹
- 23 Çü emrinden yüceldi tâk-ı keyvân
Dinildi *celle ‘an teşbih ilâ nân*
- 24 Olur mı ‘ilm içinde Hakdan a‘zam
Ki eytdi Hak ki *kâlû nahnü a‘lem*⁶⁸²
- 25 Bugün lafzını sanma *kâf* ile *nûn*
*Ta‘âlâ şânehü ammâ yekûlûn*⁶⁸³
- 26 Çün oldur evveline olan evvel
Girü her âhire olan mü‘evvel
- 27 Ne evvel mübtedâsından haber yok
Ne âhir müntehâsından eser yok

⁶⁸¹ “Allah’ın zâtı onların anladığından münezzehtir.”

⁶⁸² “Dediler; biz orada kimin bulunduğunu daha iyi biliriz.”(Ankebut, 29/32)

⁶⁸³ “O, onların dediklerinden münezzehtir.”(İsrâ, 17/4)

- 28 Hem oldur hamliden Zünnûni nûna
Sığa mı hîç sun‘ı çî vü çûna
- 29 Anuñ kim san‘atıdur bahr ile ber
*Ta‘âlâ şânehu Allâhu ekber*⁶⁸⁴
- 30 Muhib olup iden Hakkanî hubbî
Diridi dembedem *Allâhu rabbi*⁶⁸⁵
- 31 Ki çirk-i şirkden olup mukaddes
Zihî *Hâlık te‘âlâ ve tekaddes*⁶⁸⁶
- 32 Ber-efrûzende-i şem‘-i cihântâb
Ber-efşânende-i lü‘lü’-yi hûş-âb⁶⁸⁷
- 33 Belâ-âmûz-i çeşm-i âfetengîz
Cefâ-âmûz-i hâl-i hâletengîz⁶⁸⁸
- 34 Zi-pâ-yı istikâmet-i kâmet-ârâ
Be-hâl-i Hind-i cânân hâlet-efzâ⁶⁸⁹
- 35 Tarab-bahş-ı ğınâ-yı çeng-i nâhîd
Kasab-bâf-ı birîşim-sâz-ı hurşîd⁶⁹⁰
- 36 Safâ-bahş-ı dil-i ğam-dîde-i ‘ışk
Nevâsâz-ı dil-i nem-dîde-i ‘ışk⁶⁹¹

⁶⁸⁴ “Büyük Allah’ın şânı yücedir.”

⁶⁸⁵ “Allah’ım, Rabbim”

⁶⁸⁶ “Yaratan ve mukaddes olan Allah.”

⁶⁸⁷ “Hoşluk veren su incilerinin saçılması, dünyayı aydınlatan ışık kaynağının parıltısı”

⁶⁸⁸ “Felaket koparan gözlerin belâ öğreteni, tavırlar sergileyen bene eziyet çektirmeyi öğreten”

⁶⁸⁹ “Seviğilinin tavırlarını artıran, Hindli renkli beniyle duruş süsleyen doğru ayaklarının sahibi”

⁶⁹⁰ “Nâhid çalgıcısının huzur veren ezgisi(nin sahibi), güneşin kamış örme ipek büklümlü sazı(nın sahibi)”

⁶⁹¹ “Aşkın gamlı gözlerinin gönüle safâ bahşedicisi, aşkın nemli gözlerinin gönül şarkıcısı”

- 37 Bülendi bahş-i serv-i kâmet-i yâr
Sözi toğrı iden ol râst-reftâr
- 38 Kıyâm-âmûz-ı şimşâd-ı kasab-pûş
Zi-behr-i zülf-i şâhân-ı halka der-gûş⁶⁹²
- 39 Çü ism-i kal'a-i devvâr-ı çarha
Kodı devrân anuñçün girdi çarha
- 40 Hilâlüñ hançerini tutdı çarha
Kesib 'ömrüñ gögin tâ sala narhâ
- 41 Cihânı eyledi bir tıfl-ı şeş-rûz
Ki 'ilmi mektebinde ebced-âmûz
- 42 Tırâzı çarh-ı atlas mâh u hûrşîd
İdübdür geymege ikbâl ü te'yid
- 43 Düzetdi Âdem içün kâyinâtı
Bize mülk olmağa virdi berâtı
- 44 O hükmü'l-vâhiddür evrâk-ı eflâk
Siyeh nokta aña bu merkez-i hâk
- 45 Çeküp 'ünvân aña şems ü kamerden
Ri'âyetden yazar hât sîm ü zerden
- 46 Gehî virür tezelzül cevfi-î âba
Gehî merkez kılur asl-ı türâba

⁶⁹² "Kamış örten şimşada duruş öğreten, şahların kulağındaki saç küpesinin felaket sahibi"

- 47 Geh eyler gevheri âb-1 safâ-bahş
Olur bir katre biñ derde şifâ-bahş
- 48 Gehî bağlar duhânından felekler
Makâm eyler anı cümle melekler
- 49 Gehî senği düzer kasr-1 muhaccer
Ten-i kûha olur hâre muhayyer
- 50 Gehî pür-nûr ider arz u semâyı
Çerâğ-1 mihr ü meh virür ziyâyı
- 51 Ki odsuz kızdırur hammâm-1 dehri
İder kubbe aña tâk-1 sipihri
- 52 İder dünyâyı bed mihri mübeyyen
Libâs-1 âsmânîden müzeyyen
- 53 Çü gördi pûşt-1 hamdur Zâl-i devrân
‘Asâ virdi aña berk-i dirâhşân
- 54 Semâ sahnın çü sun‘ı kıldı meydân
Hilâli mihr içün zerrîni çevgân
- 55 Celâlî heybetinden şîr-i hûrşîd
Teb-i pür-tâb ile lerezende san bîd
- 56 Bisât-1 dehri itdi sanma hem-vâr
Aña bil rûz bûd u şeb olur târ

- 57 Çeker kavs-ı kuzahdan bir kemer pâk
Binâ eyler kıbâb-ı heft eflâk
- 58 Yâhûd kavs-ı kuzahdan düzdi dolâb
Ki tâbistân-ı dehri ide sîr-âb
- 59 Buhâr u dûdı gayma dime târi
Duhândan itdi burc-ı nüh hisâri
- 60 Atar geh şa'ikayla darbzenler
Kara toprağ olur darbî bedenler
- 61 Güneş san ejdehâ-yı sâf-şikendür
Hemânâ berk aña zerrîn-resendür
- 62 Hümâ-yı çarha mihr ü mâhı beyzâ
İdüb menşâ'ir üzre tâ ki feyzâ
- 63 Nişân ola göreler kudretini
Oradan ahz ideler hikmetini
- 64 Zirih geydürdür ki mâhîye ol şâh
Bıçak tâ kâr-i ker olmaya nâgâh
- 65 Hümâm-ı çarha virdi çün per ü bâl
Yeñi aydan takar pâyına halhal
- 66 Mu'allaklar döner o şevk ile cüst
Anı raksında kimse bulmadı süst
- 67 Çü encümden saçup kim dâne eyler
Sipihri anda murğ-ı hâne eyler

- 68 Bulut ğark-ı ‘arak olur hayâdan
Ne gevherler toğar ol mâcerâdan
- 69 Odur cûş itdüren hem bahr-ı ‘ışkı
Dahı salan hurûşa nehr-i ‘ışkı
- 70 Nedeñlü neyyirât-ı sa‘d u ger şûm
Varise ‘ışkına yanmakda çün mûm
- 71 Ne için çarha girdi çarh-ı eflâk
Yâ hâlî yiri mi pest oldu bu hâk
- 72 Melek âşüfte vü hayrânı anuñ
Felekler cümle sergerdânı anuñ
- 73 Tezelzül itdürendir arza cûşı
Dahı hem gümleden ra‘dı hurûşı
- 74 ‘Acebdür ehl-i ‘ıška kîş ü mezheb
Sarâb-ı la‘l-i dilber düşdi meşreb
- 75 Nedeñlü açsalar yok haddi ‘ıškuñ
Yâ kısım-ı darb ile yok ‘addı ‘ıškuñ
- 76 Güzâfın mı ider bülbüller âvâz
Yâ güller niçün eyler ‘işve vü nâz
- 77 İder mi bî-sebeb mahbûb nâzı
Egüb boynın yâ ‘âşıklar niyâzı

- 78 İder tahsîn ruhsâr-ı perî-veş
Odur zînetger-i meşşât-ı meh-veş
- 79 Meh-i nevdan çereker ebrû-yı miskîn
Ki gerdenbend olur nâhîde pervîn
- 80 Bezer dünyâ ‘arûsını mükellef
Yüzini kâkûl-i şebden müzellef
- 81 Göre bu hüsn ile mihr-i ‘arûsi
Öñünde her gün eyler hâk bûsî
- 82 Yaratdı bî-nihâyet dilrübâlar
Dilefrûz [u] dilâsâ dilgüşâlar
- 83 Kimini serv-kâmet halk iden ol
Kiminüñ çerşmin âfet halk iden ol
- 84 Kimine şûh olmak kimine şeng
Kimine lutf-ı tab‘ u kime ferheng
- 85 Kimini hüsn içinde sanki Pervîz
Kiminüñ la‘l-i şîrîni şekerîz
- 86 İder ‘âşık dilini mâyl-i şevk
Ki kavli ‘ışk içinde kâyil-i şevk
- 87 Felek sergeşte-i ‘ışk-ı kemâli
Melek pervâne-i şem‘-i cemâli
- 88 Biçer endâzesiz hüsnüñ libâsın
Koyup pîşinde âşık iltimâsın

- 89 Demâdem üştür-i ebre virür sevk
Girüb çarha saçûb kefler idüb zevk
- 90 Çü nâlân-bülbül olur çarh-ı gerdân
Güşâde güller olur şâd u handân
- 91 Yâhûd ebr oldı san kim kaknûs-ı zâr
Figânından hezârân kaknûs azar
- 92 Sadef halk itdi çarhı verdiyiçün
Virür encümden aña dürr-i meknûn
- 93 Tutulmasaydı çarha necm ü mehtâb
Gice bulmazlar idi ferr ile tâb
- 94 Ne dirlir her biri bir necm-i kudret
Fürûğ-ı şem‘den virür ferâgat
- 95 Ki leyl-i muzlim olursa şeb-i tâc
Olur mı kimse şem‘e ola muhtâc
- 96 İder mi kudreti hadden müfekkir
*Fezekkir innemâ ente müzekkir*⁶⁹³
- 97 Gehî esfelleri a‘lâ ider ol
Niçe zîr olanı bâlâ ider ol
- 98 Elin alur çıkarur âsmâne
Vire tâ suvı tig-ı kehkeşâne

⁶⁹³“(Ey Muhammed!) sen öğüt ver çünkü sen ancak öğüt verensin.”(Gâşiye, 88/21)

- 99 İder dilber gözi ‘uşşâkı mahzûn
Yuhu bağlamağa zûlf ider efsûn
- 100 Ki sinn-i şükri her kim ide dendân
Bulur ol ibtidâ-i cû‘a pâyân
- 101 Kazâ Ferhâdına çün rehnümûn ol
Yaratdı tâk-ı çarhı bî-sütûn ol
- 102 Sihâbı itdi dest-i çarha mîtn
Dil-i sengîn-i Şîrînden güherçîn
- 103 Sakın bî-ber dime serv-i serefrâz
Virür Hak lutf-ı kadd u meyve-i nâz
- 104 Çün ‘ışkından irişdi bahr cûşa
Gelür derdin döker bâde hurûşa
- 105 Yaratdı çarhı san‘at birle fânûs
Yeli çâlâk ider çün peyk-i câsûs
- 106 Yavuz yil esmesün şem‘-i nücûma
Halel tâ irmesün vaz‘u rüsûma
- 107 Kamunuñ üstine ditrederdi san cân
Ne cân kim her birin bilmişdi cânân
- 108 Yakar şem‘-i ezâhîri sabâdan
Egerçi şem‘ cerb olur hevâdan

- 109 Nehilde cem‘ idübdür zehr-i tiryâk
Ne zan olsun ki ire fehm ü idrâk
- 110 Mevâlîyi cihân içinde Mevlâ
Hüve’l-hayyü’l-hakîmü’r-rabbi a’lâ⁶⁹⁴
- 111 Şerîk-i zât-ı yok ferd ü Samed’dür
Sıfatı ***kul hüve’llâhü ehad***⁶⁹⁵ dür
- 112 Beridür Hak bilüñ hem hadd u vahdden
Mu‘arrâdur dahı ***küfüven*** ü ***ahad***⁶⁹⁶ dür
- 113 Olur ‘akl-isleri bî-fehm ü şeydâ
Ki ***küllü’n-nâsi fi’t-tevhîdi hamdâ***⁶⁹⁷
- 114 İkilik dilde oldu çünki âfât
Ki ***et-tevhîdi iskâti’l-izâfât***⁶⁹⁸
- 115 Tevahhud buldı kesretten ta‘ayyün
Bulup kesretde birlikden tebeyyün
- 116 ‘Aceb vahdet ki kesret andan âsâr
‘Aceb kesret ki vahdetden bedîdâr
- 117 Çü birdür birliğine hîç şek yok
Ki levhinde anuñ bir harfe hak yok

⁶⁹⁴ “O en yüce, terbiye edici, bilici, diri olan(Allah)dır.”

⁶⁹⁵ “De ki Allah birdir.”(İhlâs, 112/1)

⁶⁹⁶ “Hiçbir şey O’nun dengi değildir.” (İhlâs, 112/4)

⁶⁹⁷ “ İnsanların hepsi tevhidde yok olur(birleşir).”

⁶⁹⁸ “Tevhid, Allah’a nispet edilen şeyleri düşürür.”

- 118 Eger olsaydı isneyniyeti râst
Olurdu kec birinüñ emri der-h'ast
- 119 Birinüñ emri kim dirgürmek ola
Birinüñ emri[n] de öldürmek ola
- 120 Eger dirgürmek ûlâ olsa âhir
Olur âhreynüñ ol dem nakşî zâhir
- 121 Eger dirseñ iki Hak ittifâkı
İderler bâtil olmaya mülâkî
- 122 Budur anuñ cevâbı iy hired-mend
Diler dil olmaya ehl-i hired-pend
- 123 İkidür bu husûsuñ aña emri
Zarûrî kâyil eyler Zeyd ü 'Amri
- 124 İki Hak ittifâkından murâdı
Eger 'acizden olsa istinâdı
- 125 Degül lâyık ki 'âciz ola fâyık
Kaçan ola Hudâ olmağa lâyık
- 126 Eger kâdir olursa hod mukarrer
Sözi çok eyleme ol dem mükerrer
- 127 Ki kudret iktizâsıdur teferrüd
Bula cümle tezevvücden tecerrüd
- 128 Zarûrî lâzım oldu birliği çün
İkiyi aña oldu birliğiçün

36. HAYRETÎ, DÎVÂN⁶⁹⁹

Ender Tevhîd ü Tehlîl-i Hazret-i Bârî Celle Celâlehu ve ‘Amme Nevâlehu

Mefâ ‘ilün Fe ‘ilâtün Mefâ ‘ilün Fe ‘ilün

- 1 Eger dilerseñ olasın sa‘âdet iline şâh
Hemîşe cünd-i hidâyet yanuçca ola sipâh
Dilüнден olmasun eksük dilâ meded her gâh
Makâl-i *eşhedü en lâ ilâhe illa’llâh*
- 2 Eger dilerseñ olasın cihânda ber-hôrdâr
Gıdâ-yı rûhuñ ola mîve-i cinân her bâr
Göñül fezâsına dik turma ey birâder var
Nihâl-i *eşhedü en lâ ilâhe illa’llâh*
- 3 Dilerseñ anda revânuñ bula safâ vü huzûr
Elüñe sâkî-i vahdet suna şarâb-ı tahûr
Bu gün müdâm içegör ‘ışk ile eyâ mahrûr
Zülâl-i *eşhedü en lâ ilâhe illa’llâh*
- 4 Göñül gözini sebelden açup Hudâ ey yâr
Dilerseñ ide müyesser yarın sana dîdâr
Bu gün müşâhedeñ olsun bu evde leyl ü nehâr
Cemâl-i *eşhedü en lâ ilâhe illa’llâh*
- 5 Hudâyı bilmek için gelmişüz bu dünyâya
‘Aceb mi cehdümüz olursa zikr-i Mevlâya

⁶⁹⁹ Mehmed Çavuşoğlu-M.Ali Tanyeri, *Hayretî, Dîvan, Tenkidli Basım*, İstanbul 1981, s.3-4.

İrişdürür bizi âhir makâm-ı a'lâya
Kemâl-i *eşhedü en lâ ilâhe illa'llâh*

- 6 Olursa Hayretî yer gök kadar günâhuñ eger
İdersin anı ne gam bir dem içre zîr ü zeber
Kala dilüñde çü âhir nefesde zerre kadar
Mecâl-i *eşhedü en lâ-ilâhe illa'llâh*

37. HIZRÎ, ÂB-I HAYÂT⁷⁰⁰

**Der Beyân-ı Tevhîd-i Bârî Te'âlâ 'Azze ve Celle Âb-ı Hayât-ı
Hızrî Rahmetu'llâhi 'Aleyh**

Bismi'llâhi'r-rahmâni'r-rahîm

Mefâ'ilün Mefâ'ilün Fe'ülün

- 1 Bi-ismi hâlıkı's-seb'î's-semâvât
Bi-hamdî râzıkı'ş-şey' vâcibi'z-zât
- 2 Hudâyâ halk-ı kevneynüñ İlâhı
Mu'ini vü penâhı pâdişâhı
- 3 Hakikat sensin iy Hayy ü Tüvânâ
Her ef'âlinde remz-i kalbe dâñâ
- 4 Müretteb cümle masnû'uñ bilâ-rayb
Kemâl-i san'atuñda yok durur 'ayb

⁷⁰⁰ Maksut Belen, *Hızrî'nin Âb-ı Hayat Mesnevîsi(İnceleme-Metin)*, Celal Bayar Üniversitesi SBE Yayınlanmamış YLT, Manisa 1997, s. 31-42.

- 5 Şerîküñ yok durur kâruñda iy Hayy
Bulınmaz mâni‘üñ hükmüñde her şey
- 6 Ehadsin hem ebedsin hem ezelsin
Vücûd-ı vâcib ü hem lem-yezelsin
- 7 Bir evvelsin ki yok durur bidâyet
Bir âhirsin ki irişmez nihâyet
- 8 Yoğ iken iştiârî kâinâtuñ
Hakîkat var idi ‘ilmüñde zâtuñ
- 9 Sivâ-yı zât-ı kudsüñ külli fâni
Bekânuñ vech-i Rabbiñdür beyânı
- 10 Hatâlı fikr ü zikriñden ‘ibâduñ
Berîdür zât-ı pâküñ dilde yâduñ
- 11 Münezzehsün müberrâsun muhakkak
Mekânuñ hayyizüñ olmadan el-hak
- 12 Ne ‘azmüñ var ne bir yirde karâruñ
Huzûruñ lâzım u yok intizâruñ
- 13 Gerekdür zât-ı şey’e gâyet ü had
Kim ana ‘azm ü aram oluna ‘ad
- 14 Senün zât-ı şerîfüñe nihâyet
Bulınmaz fehm ü idrâk ile gâyet
- 15 Bilâ-teşbîh eyâ Hayy u Hudâvend
Kadîm ü Kâdir ü bî-misl-i mânend

- 16 Muhît içre degildür katreye ‘ayn
Senüñ zâtuñ katında bu dü-kevneyn
- 17 Semâvât u zemîn ez-ğarb tâ-şark
Muhît-i zâtuñ içre penbe-veş ğark
- 18 Yine sensin muhîti kâinâtuñ
Heme fevkıyle tahtı mümkinâtuñ
- 19 ‘Alâ fevka’l-‘ûlâsın müstevâdan
Budur ma‘nî *‘ale’l-‘arş istivâ*⁷⁰¹dan
- 20 Burada ‘akl-ı külli perr ü bâli
Yakar ‘azm itse kahr-ı Zü’l-celâli
- 21 Bu durur hurde-bîne menzil-i vehm
İdemez kimse fazluñ sırrını fehm
- 22 Şehâ seng-i siyâh üstünde mûruñ
Şeb-i zulmânide ol göze hûruñ
- 23 Sadâ-yı pâyini hem makdemini
İşidürsin görürsin akdemini
- 24 ‘Alîmâ ‘ilmüñüñ bahrine yok had
Dahî âsâr-ı eltafuña hem ‘ad
- 25 ‘Ademden kâinâtı var idelden
Kemâl-i kudretüñ izhâr idelden

⁷⁰¹ “Rahman arşa istiva etmiştir.” (Tâ-Hâ, 20/5)

- 26 Bu hîne dek semâdan arza bâran
Ne denlü katre nâzil itdi el-ân
- 27 Bilürsin cümle a‘dâdın ‘Alîmâ
Zemânun menzilin yevmen fe-yevmâ
- 28 Ne deñlü katre durur heft deryâ
Dahi *tahte’s-serâ*⁷⁰² dan ta Süreyyâ
- 29 Bihâruñ katresi hâküñ gubârı
‘Adedde mahbesüñ iy bîr ü bârî
- 30 Hakîkat ‘*âlimü’s-sırrı hafıyyât*⁷⁰³
Senüñ şânuñdadur iy ekmelü’z-zât
- 31 Cihânuñ halk olalı cinn ü insi
Dahi hem vahş u tayruñ nev‘ u cinsi
- 32 Geleni vü gelecek tâ kıyâmet
Eger bir câya cem‘ olsa temâmet
- 33 Bularuñ her birinde yüz biñer ser
Mu‘ayyen vâki‘ olsa belki ekser
- 34 Dahi her bir serinde yüz biñer fem
Kıyâsa fehm olunsa cümle derhem

⁷⁰² “Göklerde, yerde ve iki arasında bulunan şeyler ile toprağın altında olanlar hep O’nundur.” (Tâ-Hâ, 20/6)

⁷⁰³ “ Sana kıyameti, ne zaman gelip çatacağını soruyorlar. De ki: Onun ilmi ancak Rabbimin katındadır.” (A‘râf, 7/187)

- 35 Ve hem her bir feminde yüz biñer dil
Olursa küllisinde yik cihet bir
- 36 Dahi her bir dili yüz biñ luğat zıkr
İderse her luğatda biñ ğaraz fikr
- 37 Bu cümle zıkr olan eşyâ hakîkat
Hudâya bir dem içre itse dikkat
- 38 Hilâfi diller eyleyüp münâcât
Yüz urub diledükde ‘arz-ı hâcât
- 39 Bularuñ bir dem içre şükr ü zıkrin
İşidürsin bilürsin sırr-ı fikrin
- 40 Muhît-i ilmüñe yokdur nihâyet
Nice kılsun kişi andan rivâyet
- 41 Hudâya kâtib olsa cümle-i nâs
Semekden ta semâ hem tolsa kırtâs
- 42 Kalem olsa kıyâsa külli eşcâr
Midâd olsa dahi hem âb-ı ebhâr
- 43 Senüñ şerh-i kemâlüñ medh-i zâtuñ
Ve hem evsâf-ı esmâ-yı sıfâtuñ
- 44 Yazılmadıñ bulardan biñde bir harf
Bu mezkûrîn olurdu lâ-cerem sarf
- 45 Neyem ben kim diyem vasf-ı beyânuñ
Ne medhin kasd idem sen ‘âl-i şânuñ

- 46 Ne mikdâr-ı ola nemlüñ hakîkat
Süleymân midhatine k'ide dikkat
- 47 Meges bâri şekerden ala mı bâc
İre mi 'arşa biñ yıl ucsa turrâc
- 48 Muhammed ki anuñ-çün oldu eflâk
Dem-â-dem eydür idi *mâ 'arefnâk*⁷⁰⁴
- 49 Bu denlü fazl ile fahr ile ol şâh
Ki *lâ uhsî senâen*⁷⁰⁵ diye bi'llâh
- 50 Ki hakkında anuñ *levlâk*⁷⁰⁶ indi
Yaratdum 'ıškuña *eflâk* dindi
- 51 Kemem ben zerreden kem ter megesden
Dahi kevneyn içinde hâr u hasden
- 52 Senüñ zât-ı şerîfüñ kibriyâsı
Beyâna sıgmaz idilmez kıyâsı
- 53 Velî yüz biñde birinüñ beyânı
Bir emri *kün*⁷⁰⁷ den itdün ân ü ânı
- 54 Kemâl-i kudretüñden zerre izhâr
İdüp bu mümkinâtı eyledüñ var

⁷⁰⁴ “Yâ Rabbi, seni zatına layık şekilde bilemedik.”(Hadis-i Şerif)

⁷⁰⁵ “Allah'ım, senin gazabından rızana, azabından da affına sığırım. Sana karşı layık olduğun gibi tam senâ ve medihleri sayamam. Sen kendini nasıl senâ ettinse öylesin.” (Hadis-i Şerif)

⁷⁰⁶ “Sen olmasan, sen olmasan; felekleri yaratmazdım.” (Hadis-i Kudsi)

⁷⁰⁷ “Bir şeyi dilediğinde ona sadece “Ol!” der, o da hemen oluverir” (Bakara, 2/117)

55 Bu tamm-ı kudreti fazla müşâhid
Yaratduñ nâsı virdüñ ‘aklı şâhid

56 Ki bahr-i ‘ilmüñe her cân ğavvâs
Olup ahz ide andan gevher-i hâs

57 Bile kim muhdîsisin muhdesâtuñ
Vücûdın fâni vâcib bile zâtuñ

58 Bile sensin ğaraz sırr olmadan fâş
Semâ‘ it remz-i kâli eyle sâbâş

Der-Beyân-ı İstidlâl-i Tevhîd-i Bârî Te‘âlâ

Mefâ‘ilün Mefâ‘ilün Fe‘ûlün

59 Dürüş tûtî-yi pür-remz açmadan per
Me‘ânî kandiyle eyle perver

60 Olgör fenn-i hikmet içre Lokman
Ki ma‘niñ terkibinden kût ala can

61 Dilüñ Tûrında Mûsâ tek niyâz it
Dürüş bâzâr-ı sırdan kesb-i râz it

62 Bunı bilgil ki gelmekden irâdât
Neyidi nedürür bundan murâdât

Kavluhû Te‘âlâ: *Vemâ halaktü’l-cinne ve’l-inse illâ li-ya‘büdüñ*⁷⁰⁸

⁷⁰⁸ “Ben cinleri ve insanları ancak bana kulluk etsinler diye yarattım.” (Zâriyât, 51/56)

- 63 Semâ‘ eyle nedür maksûd-ı hilkat
Sebeb ne oldu geydüñ böyle hil‘at
- 64 Gel imdi bil ki gelmekden cihâna
Ne maksûd oldu bâ‘is imtihâna
- 65 Buyidi kim bilesin bir ilâhuñ
Dahi sen seni ‘abdi anı şâhuñ
- 66 Ki cümle vuhş ilen tayr ins ile cân
Güvâhi kudretidür tezkiye cân
- 67 Biten küllî nebâtun berg ü kâhı
Muhakkak pâk zâtınuñ güvâhı
- 68 Temâmet kudreti eşyâda izhâr
Ki şâhid lutfına gül kahrına hâr
- 69 Biter bir dane haşhaşuñ nebâtı
Niçe biñ kendü mikdârınca zâtı
- 70 Niçe biñ danesi ya berg ü kâhı
Niçe kıldı bu tohm için penâhı
- 71 Bu dane bunca tohmı kande buldı
Bu elvân-ı suver ya kanden oldı
- 72 Ya bu *seb‘a’s-semâvâti*⁷⁰⁹ mu‘allak
Nedendür ya bu mihr ü meh müberrak

⁷⁰⁹ “ O ki birbiri ile âhenktar yedi göğü yaratmıştır.” (Mülk, 67/3)

- 73 Ya devr-i rûz-ı şeb kim nakd-i ‘ömri
Uğurlar aldayup ‘ayyâr-ı ‘amrı
- 74 Ya eşyâya viren kimdür hayâtı
Ya kimdür yine irgüren memâtı
- 75 Şuhûdidür kamûsı yirde gökde
Şuhûd-ı kudretidür yir de gök de
- 76 Kim itdi fevk u taht u kabl u ba‘dı
Semâda seyr ü necmi nahs u sa‘dı
- 77 Kim itdi halka yiryüzün karargâh
Ya bâbın şehlere kim kıldı dergâh
- 78 Kim itdi câ-be-câ âbı revâne
Kim oldur feyz iden cism ile câne
- 79 Nedendür âteşün ihrâk u hârı
Ya kimdür nûr iden te’sîr-i nârı
- 80 Ya bâdı kim kılupdur ferşe ferrâş
Ya vahdetden kim itdi kesreti fâş
- 81 Kim itdi ya cibâli câya mismâr
Ya kim virdi sükûna câyı her-bâr
- 82 Nedendür cünbiş-i cûşîş-i eflâk
Ki dâyim dönmededür cüst ü çâlâk
- 83 Nedendür ya bu dehrün sâl ü mâhı
Ya rûzun rûşeni leylün siyâhı

- 84 Ya kimdür bedr iden mâh-ı hilâli
Ya bedrine viren kimdür zevâli
- 85 Kim itdi ebri sakkâ-yı nebâtât
Ya kim kıldı nebâtı kuvvet-i zât
- 86 Ya kimdür hurrem iden fasl-ı yâyı
Bahârı germ ü serd iden şitâyı
- 87 Ya kimdür miveler viren şecerden
Ya ‘ayn-ı kevser akıdan hacerden
- 88 Kim itdi bunu sîb ü anı hem nahl
Kimesne eyleyimez kârına dahl
- 89 Kim ider ‘ayn-ı cennet gül-‘izârı
Ya kimdür inleden murğı hezârı
- 90 Kim itdi bunı nergis anı lâle
Ya kim virdi benefşi gûşi-mâle
- 91 Kim itdi sünbülün kalbin perîşân
Ya gîsûsın kim itdi ‘anber-feşân
- 92 Kim itdi verdi hoş-bûy-ı dil-âviz
Ya ‘ışkı ‘andelîbe fitne-âmîz
- 93 Kim itdi tâvusa cevlânı ta‘lîm
Kim itdi tûtîye şîrîni teslîm

- 94 Kim itdi âb u gilden kâmil insân
Ki cümle ‘ilm aña keşf oldu yiksân
- 95 Ya bir katre menîden bir melek-rû
Kim ider meh-veş ü gül ruhlu dil-cû
- 96 ‘Anâsırdan kim ider dürlü îcâd
‘Acâyib nev‘ u cins izhâr-ı ezdâd
- 97 Hevaya münkalib kim kıldı tayrı
Nedendür vahşinün ya yirde seyri
- 98 Ne hikmetdür ki nâr içre semender
Göyünüp yakmaz aslâ bâl ile per
- 99 Ya deryâ içre mâhî kim olur ğark
Helâk olmaz meger mâdan ola fark
- 100 Yakar âbîyi âteş âteşi ger
Düşerse âba ğark olur mukarrer
- 101 Ne kudretüdür tefekkür kıl ki sâni‘
Ne dilerse kılur yok ‘acz u mâni‘
- 102 Kemâl-i san‘atında kudreti var
Şerîki yokdur her fi‘le muhtâr
- 103 Katında pîl ü peşşe hilkati bîr
Zihî sâni‘ zihî kudret zihî sîr

Hâzâ Der-Beyân-ı Takdîr-i Rabbânî ve Fermân-ı Sultânî

Mefâ'îlün Mefâ'îlün Fe'ûlün

- 104 Hudâyâ hikmetüne yok nihâyet
Hakîkat cümlesinden bir rivâyet
- 105 ‘Adedsüz bunca şey kim var kıldıñ
‘Anâsır ter kibin izhâr kıldıñ
- 106 Hilâfî tab‘ u şekl ü reng ü cismi
Biribirine bu genc-i tılısmı
- 107 Husûsa çâr ‘unsurdan mürekkeb
Ne hikmetdür bu sırr için müsebbeb
- 108 Kimini pür-gam itdüñ kimini şâd
Kimini bende itdüñ kim’ni âzâd
- 109 Kemâl-i hikmetün tâ ola ma‘lûm
Bulardan ‘ibret ala ehl-i mefhûm
- 110 Ne kısmet itdüñ ise ola kâni‘
Diye el-hamdü li’llâhi Hayy u Sâni‘
- 111 Biline senden irer her kula baht
Kimin zillet ü hem kimine taht
- 112 Kimine lutfuñ eylersin mukârin
Kiminüñ arturırsın âh u zârın

Muhammed Mustafâ ‘Aleyhi’s-selâm

- 113 Kiminüñ hâk-i pâyi tûtiyâsın
İdersin ‘arşunuñ nûr u ziyâsın

Hazret-i Âdem ‘Aleyhi’s-selâm

- 114 Kiminüñ selsebil iken şerâbı
Akıdursın gözinden hûnîn âbı

Hazret-i Dâvûd ‘Aleyhi’s-selâm

- 115 Kiminüñ nağme-i hûnîne bî-hûş
İdersin vahş u tayrı tutdurur guş

Hazret-i Süleymân ‘Aleyhi’s-selâm

- 116 Kiminüñ merkebini bâd kıldıñ
Cihân halkına ehl-i dâd kıldıñ

Hazret-i Nûh ‘Aleyhi’s-selâm

- 117 Kiminüñ bed-du‘âsından muhakkak
Zemîn ehlini ğarka virdüñ el-hâk

Hazret-i Yûnûs ‘Aleyhi’s-selâm

- 118 Kiminüñ batn-ı hût idüp mekânın
Hudâya sakladuñ hıfzuñda cânın

Hazret-i İdris ‘Aleyhi’s-selâm

- 119 Kimini dâhil itdün dâr-ı hulde
Dahi haşr olmadın cây aldı culde

Hazret-i Eyyûb ‘Aleyhi’s-selâm

- 120 Kimine sâbir oldukda belâña
Şifâ virdün yine ol mübtelâña

Hazret-i İbrâhîm ‘Aleyhi’s-selâm

- 121 Kimine âteşi gül-zâr kıldıñ
‘Adûsın peşşe ile hâr kıldıñ

Hazret-i İsmâîl ‘Aleyhi’s-selâm

- 122 Kiminün imtihân idüp rızâsın
Yine kebş ile ref itdün kazâsın

Hazret-i Ya‘kûb ‘Aleyhi’s-selâm

- 123 Kiminün dâr-ı hüzn itdün makâmın
Elinden aldırup yâr-ı hümâmın

Hazret-i Yûsuf ‘Aleyhi’s-selâm

- 124 Kiminün meskenin zından kıldıñ
Yine rahm eyleyüb sultân kıldıñ

Hazret-i Mûsâ ‘Aleyhi’s-selâm

- 125 Kimisinüñ ‘asâsın itdün ejder
Ki hak din bâtil üstine bula fer

Hazret-i ‘Îsâ ‘Aleyhi’s-selâm

- 126 Kimisinüñ du‘âsından Hudâyâ
İdersin mürdeler cismini ihyâ

Hazret-i Hasan Radiya’llâhü ‘anh

- 127 Kiminüñ şerbetini zehr kıldıñ
Sezâ-yı lutfuñ iken kahr kıldıñ

Hazret-i Hüseyin Radiya’llâhü ‘anh

- 128 Kimine Kerbelâ deşinde ‘atşân
Şehâdet rûzı kıldıñ iy ebed-şân

Ve Ğayruhum Mine’s-Sâirîn

- 129 Kimini dâyim itdün şâd u hurrem
Nidür bildürmedüñ dünyâda bir gam
- 130 Kiminüñ kalbini kıldıñ gam-âbâd
Fenâ dârında bir dem itmedüñ şâd
- 131 Kimine fer virüp itdün ser-efrâz
Kimini eyledüñ cevri ile dem-sâz

- 132 Kiminüñ ni‘metin turrâc kıldıñ
Kimin bir habbeye muhtâc kıldıñ
- 133 Kimine sîm ü zer virdüñ ‘adedsüz
Kimini müflis itdüñ deyni hadsüz
- 134 Kimine sükkerîn itdüñ gıdâyı
Kimini der-be-der kıldıñ gedâyî
- 135 Kimini kâdir itdüñ bin gulâme
Kimine virmedün bir köhne câme
- 136 Kimini eyledüñ âzâde muhtâr
Kimini hor idüp itdüñ giriftâr
- 137 Kimine mâl virdüñ râygâne
Kiminüñ sûdını virdüñ ziyâne
- 138 Kiminüñ eyledüñ bahtını yârı
Kiminüñ kârın itdüñ âh u zârı
- 139 Kiminüñ cây-gâhın gülşen itdüñ
Kiminüñ meskenini külhen itdüñ
- 140 Kimine ‘izzet itdüñ oldı ser-tâc
Kimini halkuñ itdüñ aña muhtâc
- 141 Kimini yeryüzinde şâh kıldıñ
Sa‘âdet-sâhib-i dergâh kıldıñ
- 142 Kimine rûzı eyledüñ mezellet
Ne kâra sunsa el tahsil-i zillet

- 143 Kimine fazl ile virdüñ riyâset
Kimini eyledüñ ehl-i siyâset
- 144 Kimine nâm virdirdüñ efendi
Kimine rûzı kıldıñ kayd u bendi
- 145 Kimine virmedüñ ‘ömrinde bir derd
Kiminüñ rûyın itdüñ derd ile zerd
- 146 Kimini hüsn içinde hûb kıldıñ
Dil-i şeydâlara mergûb kıldıñ
- 147 Kiminüñ ‘uzvın idüp nâkıs u bed
Halâyık arasında eyledüñ red
- 148 Kiminüñ tâli‘in mes‘ûd kıldıñ
Kimin makbul iken merdûd kıldıñ
- 149 Kimine rûzı kıldıñ zühd ü tâ‘at
Olursa cürmi kalmaz nısf-ı sâ‘at
- 150 Kimi bir zerreye almaz cihânı
Kiminüñ cân u dilden mihr-bânı
- 151 Kimin kıldıñ Hüdâyâ tâlib-i çâh
Kimin kıldıñ ferâgat şehrine şâh
- 152 Kimini eyledüñ makbûl-ı hâcât
‘Atâlar kıldıñ itdükde münâcât

- 153 Kiminüñ itmedüñ maksûdını yüsr
Kimine rûzı kılduñ lîki bi'l-'usr
- 154 Kimini ber-murâdunı gam itdüñ
Kiminüñ ğussadan kaddün ham itdüñ
- 155 Kimine eyledüñ fazluñı mesned
Kimini her nazardan eyledün red
- 156 Kimini lutfuñ ile güldürürsin
Kimini kahruñ ile öldürürsin
- 157 Kiminüñ cevır ile baĝrını biryân
İdersin aĝlardırsın zâr u giryân
- 158 Kiminüñ rûzını 'ıyd leylini kadr
İdersin dâyimâ göstermeyüp ğadr
- 159 Kimine şevk virdüñ oldı mesrûr
Kimine mâl virdüñ oldı maĝrur
- 160 Kimine bî-bahâne genc virdüñ
Kimine genc ararken renc virdüñ
- 161 Kimine mesken itdüñ kasr-ı 'âlî
Kimini halkuñ itdüñ pâ-y-mâli
- 162 Kimini eyledüñ 'ıškuñda ber-dâr
Virüp ser şevkuñi oldı harîdâr
- 163 Kiminüñ dâyimâ sensin murâdı
Her ef'âlinde fikri dilde yâdı

- 164 Bu cümle zikr olan envâ u elvân
Be-küllî emrüne me'mûr u fermân
- 165 Hakikat yirde gökte külli eşyâ
Senüñ hükmünde mahkûmuñ Hüdâyâ
- 166 Kerîmâ mü'min ü zu'mınca küffâr
Senüñ irzâña irmekde taleb-kâr
- 167 Şehâ emrûñ tutanlar muhteremdür
Der-i fazluñ kula bâb-ı keremdür

38. HÜSEYN BİN AHMED SİROZÎ, CÂMÎ'Ü'N-NASÂYIH⁷¹⁰

Hazâ Kitâbu Câmî'ü'n-Nasâyih

Mefâ'ilün Mefâ'ilün Fe'ülün

- 1 İlâhi sensin ol Hallâk u Mevlâ
Ki zâtuñdır minende kadrüñ a'lâ
- 2 Kimesne yok durur hergiz şerîküñ
Bedel mi olusar saña yâ mislâ
- 3 Ahaddır zât-ı kudret çok sıfâtuñ
İrişmez 'ilmüne 'akl u dil aslâ
- 4 Bilüñüz sen anadansın mücerred
Anadan gelmedüñ yok saña neslâ

⁷¹⁰ Elvan Karaçuha, *Hüseyn Bin Ahmed Sirozî'nin Cami'ü'n-Nasâyih Adlı Eserinin Transkripsiyonlu Metni (1b-21a)*, Selçuk Üniversitesi SBE Yayınlanmamış YLT, Konya 2005, s. 2-14.

- 5 İki diyen olur mağbûn u mahrûm
Menende Tanrısñ haşâ vü kellâ
- 6 Kılupsañ uşda Kur'ân ile isbât
Bilindi ma'nî hem dillerde naklâ
- 7 Seni seven bula ikrâm u 'izzet
'Atâlar idesin rahmân u fazlâ
- 8 Dahı hem bulısar kullar kamusın
Anı kim kıldılar zulmen vü 'adlâ
- 9 Bizi sen sakla ey sultân-ı 'âlim
Ki dil itmeye dünyâya meylâ
- 10 'Înâyet bize senden olmayınca
Ne bulsun kimse nefis destinde mehlâ
- 11 Kamu müşkil saña âsân İlâhî
Ne kim itseñ kimesne diyemez lâ
- 12 Âzâd eyle bizi bu nefis elinden
Göre tâ gözümüz nûr-ı tecellâ
- 13 Götür nefsüñ hicâbuñ sen aradan
Bu benlikle kaçan ire ol aslâ
- 14 Bu perde gitmeyince ara yirden
Bulamaz kimse dergâh-ı mu'allâ

15 Bugün vasl it bizi ‘ıyd-i bekâya
Ki yarın kılmayavuz anda nâle

16 Geliser başumuza anda birgün
Anı kim işledük kavlen ve fi‘lâ

17 Nitekim uşta Kur’ânda buyurduñ
Ki az gül dünyâda dâ‘im çok ağla

18 Yakın her kime ki var bir ‘ukubet
Bilürsiñ imdi gönliñ aña bağla

Mefâ‘ilün Mefâ‘ilün Mefâ‘ilün Mefâ‘ilün

19 İlâhi vâhid ü deyyân senüñdür ‘izzet-i âyât
Ki sensin ‘âleme fettâh irişmez ‘ilmüñe gâyât

20 Senüñ ‘ilmüñledür şâhâ bu mevcûdât u ‘âlemler
Kemâlüñle idüp izhâr iderin dürlü ta‘zîmât

21 Bu ‘ilm-i bî-nihâyetden kılursın bunlara îsâr
Nola rahm eyleseñ yâ Rab senüñdür cûd-i mülkiyyât

22 Senüñdür ‘ilm ü hem kudret viren ‘âlemlere ‘ibret
Yine sensin bilen irişmez buna ‘aklıyyât

23 Senüñdür hilm ü hem Hannân ki sensin ‘âleme sultân
Virüp devlet kılup ihsân idersin mülkdür hayât

24 ‘Aceb mi ger ‘ıyân itseñ cemâlüñ lutf-rahmetle
Senüñle oldılar zinde gelüp bu cümle mevcûdât

- 25 Ta‘ayyün iktizâ itdüñ bilinmezken bilinmeklik
İrâdet mevci urdı çün ‘ıyân oldu bu vücûdât
- 26 Makâm-ı vahdete ğarkdı ta‘ayyünden nişân yokdı
Ta‘ayyün rengine itdi nizâmın hâl-i mümkinât
- 27 Bilür misin eyâ ğâfil ne resme oldu bu hâsıl
Bu fer’iñ aslı nedendür neden oldu bu cüz’iyyât
- 28 Güneş midür yâhod deryâ ki zâhir oldu bir katre
Yine bu katre olmuşdır hemân âl u asıl bi’z-zât
- 29 Beyân u sıfata irmez anuñ hîç ‘akl ile idrâk
Bilür mi fânî olanlar ki nedir vahdet-i ol zât
- 30 Yine kendi bilir ancak bu sırruñ sırru evsâfiñ
Gidenler hâll ile kendi koyup bu reng-i vechiyyât
- 31 Silüp âyînenüñ jengiñ giderdi kendinüñ rengiñ
Bunu böyle iden bildüñ mi nedir cüz’ ü külliyyât
- 32 İlâhî sen müyesser kıl temennâ iderüz senden
O nûra olmağa manzar viresin kalbe tasfiyyât
- 33 Sen ol sultân-ı âlemsin cemâlüñdür senin a‘lâ
Ne gözler göriser seni yâhod kim kıla nakliyyât
- Mefâ‘ilün Mefâ‘ilün Mefâ‘ilün Mefâ‘ilün*
- 34 Elâ ey tâlib-i matlûb kadîm-i lâ-yezâl Allâh
Kemâliñe zevâl irmez cemîl ü hem cemâlu’llâh

- 35 Akar gözlerümüñ yaşı oñulmaz bağrumuñ başı
Fırâkuñ kopdura taşı cemîl ü hem cemâlu'llâh
- 36 Senüñ derdüñ firâkıñdan kılar mı dün ü gün zârı
'Înâyet kıl esirge gel cemîl ü hem cemâlu'llâh
- 37 İhâta eyledi beni senüñ 'ışkuñ gelüp şâhâ
Anuñçün yürürem hayrân cemîl ü hem cemâlu'llâh
- 38 Bu firkat içre ben şöyle inerüm hôr u ser-gerdân
Yürek büryân gözüm yaşlu cemîl ü hem cemâlu'llâh
- 39 Baña sen eylegil merhem bu derdüme yine senden hem
Ko yâ kim zâr idem her dem cemîl ü hem cemâlu'llâh
- 40 İre bu derdüme çâre nice bir şöyle âvâre
Bu dertlük kime yalvara cemîl ü hem cemâlu'llâh
- 41 Bu Hüseyñî senüñ kuluñ öter gülşende bülbülüñ
Anuñ derdi senüñ [derdüñ] cemîl ü hem cemâlu'llâh

Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün

- 42 Ol kadîmdür lem yezeldür lâ-yezâl
Sermedîdür kim aña yok intikâl
- 43 Bir vücûddur kim anuñdur bahr-i cûd
Cûdı ile buldı her nesne vücûd
- 44 Dü-cihândan görünendür Zü'l-celâl
Ol güneşdir bâkîsi olmuş zılâl

- 45 Heft-gerdûn nokta-i pergâridur
‘Arş u kürsî ğarka-i envârıdur
- 46 Hiç sebîhi hem nazîri yok anuñ
Zîra zâhirdir ki ğayrı yok anuñ
- 47 Cümle eşbâhdan münezzeh ol kadîm
Sâni‘ u hallâk u kayyûm’ül-‘alîm
- 48 Cümle ef‘âl hep anuñdur hem sıfât
Kamu yirden görünendür nûr-ı zât
- 49 Evvel âhir şöyle bildir asıl tüccâr
Nesne yokdur anuñ emirsiz i yâr
- 50 Evvel u âhir olan Hak zâtıdur
Cümle ‘âlem zâtınuñ mir’âtıdur
- 51 Aña yokdur nev‘ ile hem fasl u cins
Anı bilmez cin melek hem dahı ins
- 52 Hem anuñ gehinde yok ‘akla mecâl
Fikr olunmaz fehm ide kanda ricâl
- 53 Girü oldur kendü zâtuñ hem bileñ
Gösterüp her gözgünüñ jengin silen
- 54 Rahmetinden bizi nâtık eyledi
Döndi hem kendüye ‘âşık eyledi
- 55 Rahmetinden ümmet etti Ahmede
‘Ömrümüz geçsün bu lutfu hamd ile

56 Dâ'im akar 'avn cûyî selsebîl
'Âsileri ğark ider isterse sîl

57 Katre-i rahmet yeter her 'âsiye
Lutfuñ ile rahmet it biz kâsiye

Münâcât u Tevhîd-i İlâhî

Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün

58 Ey Kerîm ü Hayy u Hannân ey İlâh
Kim kamu düşmişlere sensiñ penâh

59 Sensiñ evvel sensiñ âhir bî-gümân
Senden artuk yok bilinesin hemân

60 Cümle 'âşık derdinüñ dermânısın
'Âlemüñ hem zâhir ü pinhânsın

61 Rahmetüñ deryâsına yokdur 'aded
Lutf kıl biz 'âsiye eyle meded

62 Sen yaratduñ yoğ iken ey pâdişâh
Biz kamu kuluz saña sensüñ İlâh

63 Gerçi varlık senden olmuşdur kamu
Cümle 'âlem yir ü gök uçmak tamu

64 Yine hazretinden isterler kerem
Lutf kıl 'afv eyle ey Rabbü'l-harem

- 65 Hazretüñden ğayrı kime varalım
Yüzümüz alup saña il varalım
- 66 Ey ‘azîz sen hâsıl it vardur diyâr
Tâ saña ide tecellî Kirdigâr
- 67 Kimde derdi olmasa bildüm yakîn
Bulmaz ol zerre işit sen bûy-ı dîn
- 68 Meylüñ eyle dâ’imâ sen sûy-ı döst
Fikrûñ olsun her nefis der-kûy-ı döst
- 69 Suretüñdür hâk-i cânuñ nûr-ı pâk
Sensüñ âhir bellü bil mensûr-ı Hak
- 70 Girü gönül şehrine seyrân ide gör
‘Akl u cânı aña hayrân ide gör
- 71 Neredensin kandadur ‘azmüñ senüñ
Bu babaya var mıdur hazmüñ senüñ
- 72 Cümlesi anuñ kemâlüñ gösterür
İllâ mir’âtuñ cemâlüñ gösterür
- 73 Sensüñ âhir gözgüyi nûr celâl
Görinür senden celâl ile cemâl
- 74 ‘İşk adına yak seni ey pâk-cân
Kalmasun tâ gönlüñ içinde gümân
- 75 ‘Âşıkâna şem‘-i ‘ışkuna per ü bâl
Yakmayınca hâsıl olmaz hiç visâl

- 76 Virmeyince râh-ı ‘ışkda cânuñı
Pes kaçan bulsuñ gerek cânânıñı
- 77 ‘Işk göziyle görünür ma‘şûk yüzi
‘Işk kulağında irer ol Hak sözi
- 78 ‘Âşıkdur âhir yâr olup dil-dâr olan
‘Işkdur ol gizlü olup hem var olan
- 79 ‘Akl-ı kül hem ‘ışk ile buldı vücûd
Hep melâ’ik ‘ışk ile kıldı sücûd
- 80 Olmasaydı ‘ışk eger ey cânı pâk
İşidüp nice göreydi cürm (....)
- 81 ‘Işk ile buldı zuhûr bu mümkinât
‘Işk ile toptolıdur bu kâ’inât
- 82 Dâduñuzda tâli‘ olmuş âf-tâb
Zerre gibi sen gezersin der-sehâb
- 83 Ger götürseydi cemâlinden nikâb
Yanayidi ‘arş kürsî âfitâb
- 84 Ger seversen âfitâb ile kamer
Zühreye hergiz bırakmasın nazar
- 85 Ko bu esbâb müsebbib iste var
Tâ yirüñ ola senüñ dârü’l-karâr

- 86 İster iseñ bulasın sen cân u dil
Gözlerüñden sâkıt olsun âb u kil
- 87 Katresin sen bahr-i ‘ummân sendedür
Zerresin sen şems-i tâbân sendedür
- 88 Çünkü sûret kılmaya hem cism ü cân
Evvel âhir kılan oldur bî-gümân
- 89 Mâhını nûr-ı güneş pür-nûr ider
Çünkü nûr virür anı ol nûr ider
- 90 Bülbülñ feryâdı vasl-ı gül derer
Cünbüşi eczânñ asl-ı gül derer
- 91 Ger kişi ğurbette sultân ola ol
Yeg gelür aña vatanda ola kul
- 92 Merci‘-i eşyâ Hüdâdur ey beşer
Cümle ‘âlem aña varır ser-te-ser
- 93 Kim celâlden kim cemâlden bil ‘ıyân
Eyledür ol bedr-i envâr-ı cihân
- 94 Tâ kıyâmet ger dinilse bu haber
Nakl olunmaz eyle bil ey mu‘teber
- 95 Ger dilerseñ bulasın anda safâ
Vir salâvât rûh-ı pâk-i Mustafâ

39. İBRÂHİM ŞÂNÎ LÂRENDEVÎ, GÜLŞEN-İ EFKÂR⁷¹¹

**Tevhîd zü'l-cemâl ü zü'l-celâl dür ki reşk-i ‘akd lâl ü âb-ı zülâldür
‘akabinde berâ‘at-ı istihlâl zikr olunur teme**

Fe‘ilâtün Mefâ‘ilün Fe‘ilün
(Fâ‘ilâtün) (Fa‘lün)

- 1 Hamd aña kim odur Kerîm ü Rahîm
Hâlık-ı nüh revâk u ‘arş-ı ‘azîm
- 2 Fâlikü’s-subh Hâlikü’l-ervâh
Râzıku’l-halk Kâşifü’l-eşbâh
- 3 ‘Âlim-i sırr-ı her zuhûr u butûn
Diyemez kimse fi‘line çira vü çün
- 4 Ol durur bâni-i binâ-ı semâ
Fâtih-i bâb-ı kalb-i ehl-i fenâ
- 5 Hayy ü Bâkî vücûd-ı mutlakdur
Lâ-yezâl ü kadîm-i esbakdur
- 6 Hikmetinde nüfûs-ı nâtıka lâl
‘Akl-ı küll idemez o zâtı hayâl
- 7 Bahr-ı cûdunda katredür yedi yemm
Cümle mevcûd ânuñ katında ‘adem

⁷¹¹ Mevlüde Alparslan, *İbrahim Şâni Lârendevî’nin Gülşen-i Efkâr Mesnevîsi (Metin-Muhteva-Tahlil)*, Dokuz Eylül Üniversitesi SBE Yayınlanmamış YLT, İzmir 2007, s. 91-116.

- 8 Mîhr-i ihsânı eyleyüp işrâk
Nûrî ile açıldı Hind ü 'Irâk
- 9 Cür'a-i hestîye olup sâkî
Raks u devre götürdi âfâkı
- 10 Çâk idüp câme-i 'adîmi vücûd
Sîne gösterdi şâhid-i mevcûd
- 11 Varlığınıñ güvâhıdur dü-binâ
Şâhid-i zâtıdur bu arz u semâ
- 12 Cilvegerdir kamu mezâhirde
Göremez kimse anı zâhirde
- 13 Zât-ı Hakkuñ vücûdına şâhid
Saña rûşen delîldür nâhid
- 14 Sırr-ı kalbünde varsa ihlâs
Saña yeter bu sûre-i İhlâs
- 15 Ser-furû eyledi aña hûrşîd
Oldı nûrıyla pür ziyâ hûrşîd
- 16 Defter-i sun'ı Hakda seb'ı tıbâk
Noktadur nûn içinde çarh-ı revâk
- 17 Bahr-ı cûdunda Hakk Ta'âlânuñ
Deşt-i sun'unda o tuvânânuñ
- 18 Arz-ı gayr esrâb-ı âvâre
Bahr-ı ahdar habâb-ı âvâre

- 19 Kâse-lîsidürür cem ü cemşîd
Bende-i hâk-sârıdur hûrşîd
- 20 Zerre-i mihr-i cûdıdur ‘âlem
Katre-i bahr-ı cûdıdur Âdem
- 21 Tâhe fî tiyehi sun‘ihî’l-ervâh
Hâre fî beydi künhihi’l-eşbâh
- 22 Heybetinden eridi gevher-i pâk
Oldı âb-ı revân hıttâ-i hâk
- 23 Kâdirüñ kudretine hadd yokdur
Sâni‘uñ hikmetine ‘add yokdur
- 24 Nûrını gâhi rû-yı Leylâda
Gösterür ki ‘ızâr-ı ‘Azrâda
- 25 Halkı eyler cemâline ‘âşık
Kimi Mecnûn olur kimi Vâmık
- 26 *Limeni’l-mülk*⁷¹² hitâbı ‘unvânı
Lâmekân-ı âstânı divânı
- 27 İremez künh-i zâtına idrâk
*Mâ ‘arefnâk*⁷¹³ dur kamu derrâk

⁷¹² “(Bugün) hükümrânlık kimindir?”(Mü’min, 40/16)

⁷¹³ “Yâ Rabbi, seni zatına layık şekilde bilemedik.” (Hadis-i Şerif)

- 28 Uçamaz ol diyâra murğ-ı ‘ukûl
Aña ‘ukkâb-ı ‘ışkî virmez yol
- 29 Tayarân idemez surûş-i hıred
Heybet-i Hakk yoluna bağladı sed
- 30 Kurbet-i kâfina olan ‘anka
Olur ânuñ vücûdı nâ-peydâ
- 31 Sîm-i kahrıla yaş döker kevkeb
Gice yummaz gözini her kevkeb
- 32 Oldı bârân-ı feyzi hâke revân
İtdi andan zuhûr-ı çeşme-i cân
- 33 Feyz idüp hâke ebr-i ihsânı
Cereyân itdi bahr-ı nîsânı
- 34 Hârdan itdi gonca-i ra‘nâ
Ka‘r-ı deryâda lü’lü’-i lâlâ
- 35 Yemm de itdi sadef sadefde düreri
Dürre virdi letâfet-i güheri
- 36 Bir nefesden yaratdı ‘Îsâyı
Kara toprakdan ehl-i esmâyı
- 37 Seng-i hârâda halk ider hayevân
Tıyn-i lâzibden eşref-i insân
- 38 Gehi bir dürden ider âb-ı revân
Gehi sudan kılur riyâz-ı cinân

- 39 Gül ü sünbülle zeyn ider hâki
Sebzle sünbül ile eflâki
- 40 Kef-i mâdan ider gehi arzın
Geh duhandan kılur semâ-yı berîn
- 41 Şeb-i nâr içre seng-i sammâda
Hareket itse zerre hârâda
- 42 Bilür ol debdebât-ı zerrâtı
‘İlm-i zâtîsi ile zulmâtı
- 43 Genc-i zâtı tılısmı idi ‘ammâ
İsm-i a‘zamla eyledi peydâ
- 44 Pâyını kesdi kahr ile Lâtun
Mün‘adim oldu başı âfâtun
- 45 Oldı enmüzec-i cihân Âdem
İtdi Hakk anı nüsha-ı a‘zam
- 46 Lîk bir noktadır kitâbından
Zerre-i kemter âf-tâbından
- 47 Kıldı bir şehr-i ‘âli-i bünyâd
Aña insân-ı kâmil eyledi âd
- 48 Anda cümle mühendisân hayrân
İki sîmîn sütunda itdi revân

- 49 İki tak itdi ‘anber-i sârâ
Kaldı miskîn sūrâdikat aña
- 50 Bir gümüşden sûtûn itdi Ğafûr
Üstüne kodı gevher-i pür-nûr
- 51 Rûşen olmağa hâne-i ra‘nâ
Eyledi anda ‘aklı şem‘-ı ziyâ
- 52 Pâdişah kıldı anda rûh-ı ilâh
Halkı ta olmaya anuñ gümrah
- 53 ‘Aklı evvel vezîri ‘ilmi hakîm
İtdi hilmi aña edîb-i selîm
- 54 Ola kim tıfl-ı kalbi bula safâ
Ola tâ mazhar-ı cemâl-i Hudâ
- 55 Fehm ide sırr-ı nûkte-i *lâ rayb*⁷¹⁴
Anda derc eyleye hazîne-i ğayb
- 56 Kenz-i mahfisin eyleme ki ‘ayân
Kudretinden yaratdı Hakk insân
- 57 Eyledi lutfi anı ehl-i reşâd
Hikmeti virdi aña isti‘dâd
- 58 Nûrını nûrı ile gösterdi
Hikmeti vü kudretini bildürdi

⁷¹⁴ “O Kitap(Kur’an); onda asla şüphe yoktur.” (Bakara, 2/2)

- 59 Eyledi rûha cismine muhtâc
‘Azmini itdi pâye-i mi‘râc
- 60 Ten-i tâhirledür murâda vusûl
Dil-i pâkiyledür du‘âsı kabûl
- 61 Nakş-ı gayrîyı pâk it âyineden
Gör niteki anda vech-i hasen
- 62 Câm-ı gîfî-nümâyı eyle taleb
Tâ ki anda tecellî eyleye Rab
- 63 Açar âyine-i kulûbi çü mâh
Saykalı lâ ilâhe illa’llâh
- 64 Ravza-i kalbüni kılur hoş-bû
Sünbül-i lâ ilâhe illâ hû
- 65 Kalb-i kalbe o Sâni‘-i ekber
Kıldı tevhîdi kibrîti ahmer

Merâtib-i tevhîd-i Rabbânîdür ki ‘ayân ve beyân olunur

- 66 Söyle ey murğ-ı gülşen-i lâhût
Şevk ile eyle kıssa-i ceberût
- 67 Ceberût-i ‘alâ-yı Rabb-i kadîr
Kıldı envârı ile mihr-i münîr
- 68 Lem‘a-i Hakdan olmayup mestûr
Dâimâ mihr gibi ğarka-i nûr

- 79 Andadur menba‘-ı inâyet-i Hakk
Andadur matla‘-ı hidâyet-i Hakk
- 70 Andadur dürc-i mahzen-i esrâr
Andadur cümle mazhar-ı âsâr
- 71 Nûrı pâki kulûb-ı insânı
Rûşen eyler çü mihr-i nûrâni
- 72 Dav-ı hurşîdi nûrı eyler mahv
Ehl-i dil ol diyâra didi sahv
- 73 Ol durur mazhar-ı cemâl-i cemîl
Matla‘-ı mihr-i nûr-ı Rabb-i celîl
- 74 Nice vâsf ide anı ‘akl-ı za‘îf
Nice medh ide anı fehm-i nahîf
- 75 Ol diyâra varup gözünden sor
Hâsılı seyr idüp gülenden sor
- 76 Zerre mikdârı âf-tâbından
Saña takrîr ide kitâbından
- 77 Kafes-i tende bülbül-i cânuñ
Göremez verdüñ ol gülistânuñ
- 78 Ger kılursañ o gülşene hevesi
Dest-i himmetle pârele kafesi
- 79 Mürşid-i ‘ışkı câna hem-râz it
Bâg-ı huld-i berîne pervâz it

- 80 Pîr-i irşâda ya'ni hem-râz ol
Himmet ile anuñ ser-efrâz ol
- 81 Kalma bu yolda başla câna
Seri ko âstân-ı pîrâne
- 82 Düş der-i pîr-i ehl-i 'irfâna
Mûr-ı devvar zât-ı sübhâna
- 83 Kalb-i ola hazîne-i tasdîk
Ser-serî-i seffine-i tahkîk
- 84 Râh-ı tahkîka reh-nümâ ola ol
Leme'ât-ı Hudâ nümâ ola ol
- 85 Bildüre ol kemâl-i tevhîdi
Göstere tâ cemâl-i tevhîdi
- 86 Bahr-ı tevhîde gerçi gâyet yok
Ka'rina lâ-cerem nihâyet yok
- 87 Sâhili yok muhîti a'zamdur
Bahr-ı ahdâr katında şebnemdür
- 88 Künh-i tevhîdi Hakkı ehl-i fenâ
Bilmedi gerçi gördi rû-yı bekâ
- 90 Añlamaz katre bahr-ı 'ummânı
Ne bilür mûrçe Süleymânı

- 90 Murg-ı ‘akl ol kazâyı seyr idemez
Peşşe ‘arş-ı a‘lâyı seyr idemez
- 91 Ne bilür peşşe zât-ı ‘ankâyı
Nice añlar hümâ-yı ‘ulyâyı
- 92 Vâcibi mümkün ide mi idrâk
Bâki-i fâni fehm ide hâşâk
- 93 Gerçi itdi beyânı niçe fuhûl
‘Âkıbet ‘âciz oldı anda ‘ukûl
- 94 Sâlike lîk mürşid-i kâmil
Gösterür gerçi rûşenâ menzil
- 95 Nûr-ı vecd ile geh virür aña şevk
Gehi hâlât-ı cezbden dahı zevk
- 96 Cümleten mürşid-i tarîk-i münîf
Hâl-i tevhîdi eyledi ta‘rîf
- 97 Terk-i terk ü fenâ durur tevhîd
Sırr-ı sırr-ı safâ durur tevhîd
- 98 Dahı ol tûtiyân-ı Mısr-ı yabân
‘Andelîbân-ı gülşen-i tıbyân
- 99 Bâg-ı ma‘nide eyleyüp pervâz
Söze bu resme eyledi âgâz
- 100 Üç merâtib dürür kamu tevhîd
Añlamaz anı sâhib-i taklîd

- 101 Biri ‘ilmîdür ehl-i cümle ‘avâm
Biri ‘aynî biri hakîkî be-nâm
- 102 Ehl-i ilmîde gerçi yokdur hâl
‘Akl u nakl ile eyler istidlâl
- 103 Sâhibü’l-‘ayn olan üli’l-ebâr
Hakkı vicdân ile bulur her bâr
- 104 Bâb-1 tahkîki kimse feth idemez
Ehl-i Hakk ol kitâb[1] şerh idemez

‘İlmî olan tevhîd-i zü’l-celâli taklid ü istidlâlidür zikr olunur

- 105 Dahı ilminüñ ikidür nev‘i
Biri ‘aklî birisidür sem‘î
- 106 İkidür ‘akl u naklle tevhîd
Biri tahkîk ü birisi taklîd
- 107 Zeyl-i taklîdi tutdı cümle ‘avâm
Bâb-1 tahkîki açdı ehl-i kelâm
- 108 ‘İlmle olmaz inşirâh-ı sadr
Ehl-i ğaflet görür mü rû-yı kadr
- 109 Reng u bûnuñ esîr u mağrûrı
Açamaz bâb-1 sırr-ı mestûrı
- 110 Yine olmasa ehl-i taklîde
Enbiyâ-ı latîf-i tevhîde

- 111 Mu‘teberdür eğer çi imânı
Bulamaz lîk hâl ü vicdânı
- 112 Def‘ kıl turma hâb-ı taklîdi
Göresin tâ ki ‘ayn-ı tevhîdi
- 113 Koma kalbûñde perde-i pindâr
Görine anda şâhid-i dîdâr

Tevhîd-i ‘aynî ki ef‘âlî ve sıfâtî ve zâtîdur icmâli beyân olunur

- 114 Yine ‘aynıda üç merâtibdür
İrişür añâ her ki tâlibdür
- 115 Biri tevhîd-i zât ü biri sıfât
Biri ef‘âl saykal-ı mir‘ât
- 116 Evc-i evc pâyê pâyê-i mi‘râc
Zevk-i rûhâni gâye-i mi‘râc
- 117 Asl-ı tevhîd şühûda irmekdür
Nûr-ı pâk-i vücûda irmekdür

Tevhîd-i ef‘âlîdür

- 118 Zikr-i kalb ile sâlik-i dâna
Eylese nefsinî kaçan ifnâ
- 119 Dâimâ Hakka râci‘ ide zamîr
Ne kılur ihtiyâr u ne tedbîr

- 120 Fi'lini fi'l gayri-i tâlib
Görmeyüp Hakkı eyler ol gâlib
- 121 Ger zuhûr itse niçe bin ef'âl
Bilür ol dem Hudâyı ol fa'âl
- 122 Terk ider cümleten ru'ûnâtı
Dahı 'âdât ile şuûnâtı
- 123 Mâlik ü sâhib-i sekîne olur
'Âlim ü 'ârif-i hazîne olur
- 124 Fi'le olmağın kamu ahvâl
Didiler aña tevhîd-i ef'âl
- 125 Bu durur evvel-i makâm-ı kurb
Sâlike matlab ü merâm-ı kurb
- 126 Ol zamân Hakk ider tesellâyi
Kula ef'âl ile tecellâyı

Tevhîd-i sıfâtî

- 127 Terk idüp sûfi hâb-ı taklîdi
Ger sıfâtı olursa tevhîdi
- 128 Berk urur kalbine ziyâ-yı visâl
Keşf olur aña cümleten ahvâl
- 129 Kılmayüp hiç vücûdunuñ eseri
Kat' ider hayr ü şerden ol nazarı

- 130 Nefsinüñ nefis ‘aybını gözler
Eylemez ‘ayb-ı halka hîç nazar
- 131 Hakka eyler teveccüh ü tâmı
Gündüzi ‘ıyd ü kadr olur şâmı
- 132 Mahv ider nûrı şerr-i hannâsı
Ğayri görmez hayâl ü vesvâsı
- 133 Nûr-ı Hakk aña eyleyüp işrâk
İrişür mahv ü sahv ü istiğrâk
- 134 Melekût-ı semâya vâsıl olur
Ceberût-ı ‘alâya vâsıl olur
- 135 Bilür ol dem kemâl-i ma‘bûdı
Görür ol dem cemâl-i meşhûdı
- 136 Sabr u cûdı vü rızâ-yı Rabb-i kerîm
‘Aynî ile ider aña teslîm
- 137 Ger tecellî kıla sıfatla Hakk
Sâlik irer bu hâlete mutlak

Tevhîd-i zâtî

- 138 İrse tevhîd-i zâta bir ‘âşık
Vasl-ı Hakka olur o dem lâyük
- 139 Ehl-i tevhîde matlab-ı a‘lâ
Dil ü cân ile maksad-ı aksâ

- 140 Kurb-ı settâra vâsıl olmakdur
Sırr-ı esrâra vâsıl olmakdur
- 141 Nûr-ı Hakk kalbe eyleyüp işrâk
İre ‘akla kemâl-i istiğrâk
- 142 Keşf olursa aña tecellîzât
Cümle fark olmaz anda zât ü sıfât
- 143 Bu durur ol makâm-ı sekr ü sahv
Rûh-ı sâlik olur bu yerde mahv
- 144 Bahr-i tahkîka ğark olur tâlib
Cezbe-i Hakk aña olur ğâlib
- 145 Kaplar anı yakînüñ envârı
Görür ol cân gözî ile dîdârı
- 146 Sâhibi bu mâkamuñ ehlu’llâh
Sâkin-i tahtgâh-ı ‘arş-ı ilâh
- 147 İltifât eylemez kerâmete hîç
Keşf-i esrâr ile velâyete hîç
- 148 Kurb-ı Hakdur hemân aña maksûd
Matlab-ı görmek oldu rû-yı şühûd
- 149 Hakk Ta‘âlâ kıla tecellîzât
İrişür kula cümle bu hâlât
- 150 Ehâdiyyet tecellî idüp aña
Ferd-i Bî-çünü fehm ider mahzâ

- 151 Zât-ı Hakkı bile hemân mevcûd
Göre gayruñ vücûdını mefkûd
- 152 İregör bu makâma tâlib-i Hakk
Ekmel ü kâmil olur ol mutlak
- 153 İnsilâh-ı vusûla kâbil olur
İttihâd-ı vücûda vâsıl olur
- 154 Bilmeyen bu rumûzı tâlihdür
Dâima ehl-i hâlî kâdehdür
- 155 Sözümler ehl-i hâledür ancak
Sâlik olan ricâledür ancak
- 156 Bu kelâmı buyurdu ehl-i hüner
Bilmeyen cehline ‘adâvet ider
- 157 Olmayan kalbi içre zerre fûrûğ
Sandı ‘âlemde anı kizb ü dürûğ
- 158 Cümle eşyâya zâtı sârîdür
Zîr ü bâlâyâ hükmi cârîdür
- 159 Ger zuhûr itse niçe biñ ef‘âl
Sâna kim anda kendüdür fa’‘âl
- 160 ‘Âlem içre olur halîfe-i Hakk
Virür aktâb u ehl-i hâle sebek

161 Hakk ider anı mukassim-i erzâk
Olur emrinde cümleten âfâk

162 Odur insân-ı kâmil ü ekmel
Mürşid ü pîr zümre-i kümmel

Tevhîd-i hakîkîdür

163 Asl-ı tevhîd-i Hakkı bil tahkîk
Ser-i mû deñlu yokdur aña tarîk

164 Kühn-i zâta vusûle yok imkân
Zâtını girü kendi bildi hemân

165 Âyine kıldı gerçi insânı
Arada perde itdi imkânı

166 Zâtına göre perde-i imkân
Halka oldı hicâb-ı bî-pâyân

167 Nice ma‘lûm olur hüviyyet-i Hakk
Nice tahkîk olur hakîkat-i Hakk

168 ‘Akl u fehm ü firâset ü vicdân
Hayl-i esrâra cümlesi hayrân

169 Lîk envâr-ı feyz-i Yezdânı
Rûşen itdi kulûb-i insânı

170 Ehâdiyyet rumûzın añladılar
Vâhidiyyet künûzin añladılar

- 171 ‘Aks-i envâr-ı zâtıdur ‘âlem
Âyine-i sıfâtıdur Âdem
- 172 Cümle esmâ sıfâtına mir’ât
Sıfatı dahî zâtına mir’ât
- 173 Sıfatından bulundu zât-ı kadîm
Ehad ü Vâhid ü Kerîm ü Rahîm
- 174 Kevni itdi vücûdına miftâh
Tâ ki feth ide genci ol fettâh
- 175 Zerre peydâ vü lîk mihr-i nihân
Zâhir ammâ habâb-ı bahr-i nihân
- 176 Bu mu‘ammâyı kimse feth idemez
Dahı sırr-ı kadîmi şerh idemez
- 177 Ol diyâra sülûke kudret yok
Dürlü ‘acz ü kusûr u hayret yok
- 178 Rahş-i fikretle cümleten kâmil
Tek ü pû itse niçe yüz biñ yıl
- 179 Eyletemez pey fezâ-yı tahkîke
Basamaz pâ fenâ-yı tahkîke
- 180 Deşt-i dehşetde per-döger Cibrîl
İremez ol diyâra biñ celîl
- 181 Sırr-ı tahkîk-i zâta irmedi ol
Remz-i sırr-ı sıfâta irmedi ol

- 182 Kalmayan yolda başla câna
İrişür gerçi genc-i pinhâna
- 183 Feth olmaz aña hazîne-i hûb
Ki anı hıfz ider tılısm-ı vüçûb
- 184 Berk-ı hâtıf gibi velî lem‘ân
İrişür ba‘zı enbiyâya revân
- 185 Bir nefes vâsıl-ı hakîkat olur
Mürşîd-i kâmil-i tarîkât olur
- 186 Vâhiden ba‘d vâhidin olur ol
Rûzı olmadı herkese bu vusûl
- 187 Sâniyâ keşf olur mı kâl ehli
Hiç irer mi aña makâl ehli
- 188 Zevke vâsıl olur mı kâl ehli
Hiç irer mi aña makâl ehli
- 189 Nâr-ı ‘ışkıyla eyle kalbuñi kâl
Cânuñi bahr-ı vahdete yûri sal
- 190 Kalbe tevhîd-i hâsı ir göri gör
Tâ ki anda tecellî eyleye nûr

Tercî-i bend ki hazret-i tevhîd-i zât ve müştemil vasf-ı sıfâtıdur

Fe‘ilâtün Mefâ‘ilün Fe‘ilün
(Fâ‘ilâtün) (Fa‘lün)

- 191 Mebde‘-i nüh revâk-ı nûr-efşân
Bâni-i çâr tâk kevn ü mekân
- 192 Münşi-i nâ-mühây levh-i vücûd
Âferînende-i zemîn ü zamân
- 193 Zâtuhu kâne kabule *kün feyekün*⁷¹⁵
Asl-ı mevcûd u sâni‘-i ekvân
- 194 Gû-yı gerdûnı savlecân-ı sun‘
Deşt-i hestîde eyledi gâltân
- 195 Zât-i Bî-çûnı salmasa pertev
Kalur idi şeb-i ‘ademde cihân
- 196 *Kad tecellâ bi-nûrihi’l-a‘lâ*
Geşt-i ‘âlem-i zîr-i tûş-peydâ
- 197 Ferd-i bî-çûn u ‘Âlim ‘Allâm
Hayy u Bâkî ‘Alîm ü Zü’l-ikrâm
- 198 Ehad ü Vâhid ü ‘Alîm ü Habîr
Samed ü bi-zevâl ü Rabb-i enâm
- 199 Yokdur enbâz-ı milk ü mülkünde
Rûz u şeb birliğine şâhid tâm
- 200 Olursa bir kişvere iki vâli
Göremez anda kimse rû-yı nizâm

⁷¹⁵ “Bir şeyi dilediğinde ona sadece “Ol!” der, o da hemen oluverir.” (Bakara, 2/117)

- 201 Berk urup nûr-ı vâhidiyyet Hakk
Geldi ‘âlem vücûda gitdi zalâm
- 202 *Kad tecellâ bi-nûrihi’l-a’lâ*
Geşt-i ‘âlem-i zîr-i tûş-peydâ
- 203 Ol Kadîr ü Müheymin ü Hallâk
Kudretiyle yaratdı seb‘-ı tıbâk
- 204 Bu ne kudret dÛrÛr ki kevn ü mekân
İki harfîyle oldı tâk-ı revâk
- 205 Kahr ü lutfundan eyledi peydâ
*Ġasakı’l-leyl*⁷¹⁶ ü subh-ı nûr-ı işrâk
- 206 Yazmaĝa kudretin debîr-i felek
Mühreler her seher tokuz evrâk
- 207 Kudreti nûrın eyleyÛp izhâr
Münkeşif oldı Rûm u Hind ü ‘Irâk
- 208 *Kad tecellâ bi-nûrihi’l-a’lâ*
Geşt-i ‘âlem-i zîr-i tûş-peydâ
- 209 Dilese bir nefisde Rabb-i kadîr
Âb-i pâk Ûzre nakş ider tasvîr

⁷¹⁶ “GündÛzÛn gÛneş dÛnÛp gecenin karanlıĝı bastırıncaya kadar (belli vakitlerde) namaz kıl, bir de sabah namazını...”(İsrâ, 17/78)

- 210 Zîbak Âdemi irâdet-i Hakk
Şems-i kudretle eyledi iksîr
- 211 Cümle feyz irâdetinden olur
Harekât u sükûn ü fikr zamîr
- 212 Kimi şâh-ı serîr olur andan
Kimi muhtâc-ı nîm-i nân-ı fatîr
- 213 Leme‘ât-ı irâdeti Hakkuñ
Zerre zerre cihâmı itdi münîr
- 214 ***Kad tecellâ bi-nûrihi'l-a'lâ***
Geşt-i ‘âlem-i zîr-i tûş-peydâ
- 215 Ol ‘Alîm ü Habîr ü Rabb-i ğafûr
Ol Semî‘ ü Basîr ü Rabb-i şekûr
- 216 Sıfat-ı hâdisândan ‘ârî
Kelimâtı hurûfdur mehcûr
- 217 ‘Âlemi ‘âlem içre Âdemi Hakk
Halk idüp rızkın eyledi Hakk dur
- 218 Feyezân eyleyüp Cemâl ü Celâl
Şâniyâ zâhir oldı zulmet-i nûr
- 219 Zelzele saldı emr-i ***kün***⁷¹⁷ ‘ademe
Derc genc-i vücûd itdi zuhûr

⁷¹⁷ “Bir şeyi dilediğinde ona sadece “Ol!” der, o da hemen oluverir.” (Bakara, 2/117)

220 *Kad tecellâ bi-nûrihi'l-a'lâ*
Geşt-i 'âlem-i zîr-i tûş-peydâ

**Merâtib-i kalb-i insânı ve hikmet samedânidir ki 'ayân u beyân
 olunur**

221 Ey kemâl-i hakîkate tâlib
 Genc-i tevhîde cânla râğıb

222 Şem'-ı rûhânî gibi cânı o yer
 Sâni'ün hikmetine eyle nazar

223 Küngüre-i çarh nüh revâkı revân
 Niçe halk itdi Hâlik-ı Sübhân

224 Kâf u nûndan salup sadâ-yı 'azîm
 Birbirine koydı çarhı Hakîm

225 Nokta-ı hâki bu tokûz pergâr
 Devr ider kudretiyle leyl ü nehâr

226 Hikmetiyle yaratdı insânı
 Kodı kalbinde genc-i pinhânı

227 Pâs-bân itdi aña hânnâsı
 Bir tılısm itdi deyü vesvâsı

228 Kim ki mâlik-i ism-i a'zam olur
 Def' idüp ol şurûrı genci bulur

229 Tavr-ı insân ki sun'ı kudretdür
 Ehl-i idrâke mahz-ı hikmetdür

Kâle'llâhu Ta'âlâ celle ve 'alâ ve kad halakaküm etvâren⁷¹⁸ el-âtiye

- 230 Râvi-i sırr-ı mahzenü'l-esrâr
Nâkıl-ı remz matla'ı'l-envâr
- 231 İtdi bu resme kıssaya âgâz
Kim vire ehl-i hâle sûz-güdâz
- 232 Kalb-i insânı Hâlık u Hallâk
Çarh-ı mânendi kıldı seb'-ı tıbâk
- 233 Eyledi anda yedi etvârı
Her biri bir menâr-ı envârı
- 234 Biri sadr u birisi kalb-i safâ
Birinüñ nâmıdur şegaf-ı ziyâ
- 235 Dahı bir tavrı ol fuâd-münîr
Hubbetü'l-kalbdür beşinci zamîr
- 236 Oldı bu sîne-i süveydâ-nâm
Mühcetü'l-kalbdür yedinci makâm
- 237 Her biri mahzen-i hakâyıkdur
Ma'den-i cevher-i dakâyıkdur
- 238 Buyurur ol Rasûl-i hayrû'n-nâs
Sîm ü zer ma'deni gibidür nâs

⁷¹⁸ "Oysa sizi türlü merhalelerden geçirerek O yaratmıştır." (Nûh, 71/14)

***Efemen şerehallâhu sadrehu li'l-islâm*⁷¹⁹ âyetine mazhar olan tavr-
ı sadruñ vasf-ı zü'l-kadridür ki zikr olunur**

- 239 Dil-i insânda iptidâ-i tavr
Ehl-i tahkîk içinde nâmı sadr
- 240 Mü'mine oldu ma'den-i İslâm
Kâfire menba'-ı fücûr-i zalâm
- 241 Şerh ider mü'mine anı Rahmân
Nûr-ı İslâm ider aña feyzân
- 242 Nûr-ı İslâmdan olsa ger mehcûr
Olur ol demde ma'den-i şerr-i şûr

***Ma'den-i güher-i imân ve matla'-ı mihr-i ikân tavr-ı kalb-i
diraşânuñ vasf-ı rahşânıdur beyân olunur***

- 243 Tavr-ı dil ma'den-i cevâhir-i dîn
Matla'-ı âf-tâb burc-ı yakîn
- 244 Nûr-ı 'akl-ı me'âde matla' odur
Feyz-i Rahmâna 'ayn-ı menba' odur
- 245 Âf-tab-ı yakîn ile o Ğanî
Âsmân-ı hakikat itdi anı
- 246 Girmez aña sıfât-ı şeytâni
Yakar anı şihâb-ı 'irfânı

⁷¹⁹ “Allah kimin gönlünü İslâm'a açmışsa o, Rabbinden bir nur üzerinde değil midir?” (Zümer, 39/22)

Ma‘den-i gevher-i muhabbet-i sâf olan tavr-ı şegâfuñ evsâf-ı işrâfidur ki zikr olunur

- 247 Şefa‘at-kânîdür bu tavr-ı şegâff
Añlamañ bu kelâmı lâf-ı güzâf
- 248 Ma‘den-i gevher-i mahabbetdür
Matla‘-ı ezher-i meveddetdür
- 249 Aña girmez mahabbet-i Rahmân
Anda olmaz meveddet-i Rahmân
- 250 Şûriş-i ‘ışka lîk menzil olur
Hubb-i insâmı anda kâmil olur
- 251 Ğâyet-i ‘ışk lübb-i insâmı
Andadur hatm-i hubb-i insâmı

Mahzen-i mâ kezebe’l-fuâd mâ raâ olan mevzu‘-ı mükâşefe ve mahâl-i mülâtafe tavr-ı fuâduñ vâsf-ı dilşâdîdur beyân olunur

- 252 Ol ki tavr-ı fuâd fâyıkdur
Subh-veş cümle kavli sâdıkdur
- 253 Berk urur anda nûr-ı sıdk-ı fûrûğ
Mahv olur cümle nâr-ı kizb ü dürûğ
- 254 Cereyân eyler aña nehr-i keşf
Şa‘şa‘a salar aña mihr-i keşf

255 Ma‘den-i gevher-i mükâşefedür
Menba‘-ı mahzen-i mülâtefedür

**Mazhar-ı mahabbet gird-gâr u meveddet perver-digâr hubbetü’l-
kalb-i tâbdârûñ pür envârı vâsf-ı âbdârıdur tahrîr olunur**

256 Ma‘den-i gevher mahabbet-i Hakk
Hubbetü’l-kalb tavrıdur mutlak

257 Kâsedür mihr-i Hakk ile memlû
Anda sıgımaz mahabbet-i meh-rû

258 Menzildür mahabbetu’llâhuñ
Vatan-ı ‘ışkıdur o dergâhuñ

259 ‘ışk-ı hâsuñ mekânıdur bu makâm
Sâhibi anuñ evliyâ-yı ‘ızâm

260 Her biri bir hümâ-yı bâlâter
Hubb-ı ğayra tenezzül itmezler

**Mecma‘-ı fûnûn-i şettâ ve menba‘-ı ‘ulûm-ı lâ-yeblâ tavr-ı
süveydânuñ vâsf-ı bî-hemtâsıdur tezekkür olunur**

261 Cânla diñle bu süveydâyı
Bilesin tâ ki sun‘-ı Mevlâyı

262 Eyledi Hakk anı hazîne-i sırr
Menba‘-ı hikmet ü sefîne-i sırr

263 Ol durur mecma‘-ı ‘ulûm-ı ledünn
Mevzû‘ u menba‘-ı ‘ulûm-ı ledünn

264 Keşf olur anda niçe dürlü fûnûn
Bilmez anı melâyik-i gerdûn

265 Bundadır remz-i '*alleme'l-esmâ*⁷²⁰
Bu makâm içredür kamu na'mâ

**Mahzen-i serâyir ve mecellâ-yı nûr zâhir muhce-i kalb-i tâhiruñ
tavr-ı bâhiri vâsf-ı zâhiridür tastîr olunur**

266 Muhce-i kalb matla'-ı leme'ât
Ol durur mazhar-ı tecellî-i zât

267 Leme'ât-ı Hudâya menzildür
Nefehât-ı safâya menzildür

268 Bu durur ol makâm-ı *kerremnâ*⁷²¹
Bundadır cümle sırr-ı *fazzalnâ*⁷²²

269 İrse ger bu makâma tâlib-i Hakk
Vâsıl olur kemâle râğıb-ı Hakk

270 Tayy idüp sa'y ile menâzilini
Kat' ider cümleten merâhîlini

271 İrişür ol makâm-ı tahkîke
Yetişür her merâm-i tahkîke

⁷²⁰ "Allah Âdem'e bütün isimleri öğretti."(Bakara, 2/31)

⁷²¹ "Biz, hakikaten insanoğlunu şan ve şeref sahibi kıldık."(İsrâ, 17/70)

⁷²² "Baksana, biz insanların kimini kiminden nasıl üstün kılmışızdır."(İsrâ, 17/21)

- 272 Mâverâsı fenâ-yı mahz u mahv
Mâ‘adâsı kemâl-i sekr ü mahv
- 273 Sâhibi bu makâm-ı a‘lânuñ
Bu serîr-i surûr-i ra‘nânuñ
- 274 Mürşid-i kâmil ü tuvânâdur
Mehbit-i vâridât-ı Mevlâdur

40. KADIOĞLU ŞEYH MEHMED, İNŞİRÂHU’S-SADR⁷²³

İbtidâ-yı Şürû‘-ı Terceme-i Mantıku’t-Tayr El-Müsemmâ Bâ- İnşirâhu’s-Sadr

Bi’smi’llâhi’r-Rahmâni’r-Rahîm

Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün

- 1 Hâlıkına rûh-i pâküñ âferîn
Bir avuç toprağa virdi cân ü dîn
- 2 ‘Arşımı âb üzre bünyâd eyledi
Hâkiyân ‘ömrini berbâd eyledi
- 3 Gökleri kaldırdı atdı yüce dest
Yerleri eyledi gâyet ile pest
- 4 Birisi turmaz döner kılmaz karâr
Birisin dâyim sükûn üzre şümâr

⁷²³ Vesile Albayrak Sak, *Kadioğlu Şeyh Mehmed ve İnşirâhu's-Sadr Mesnevisi (İnceleme - Metin)*, Selçuk Üniversitesi SBE Yayınlanmamış DT, Konya 2009, s.144-157.

- 5 Âsmâni hayme-veş yaptı tamâm
Hîç derk urmadı hâk oldu makâm
- 6 Altı günde yidi encüm itidi var
Emr-i *kün*⁷²⁴den hem tokuz gök âşikâr
- 7 Düzdü encüm mühresin zerden felek
Hokka oldu oynadur tâ subha dek
- 8 Ten duzâgın muhtelif hâl eyledi
Murğ-ı câna hâki dñnbâl eyledi
- 9 Rûh-ı pâki sûret-i pâk eyledi
Cümle kârı der-kef-i hâk eyledi
- 10 Ser-keş olan ‘akl-ı şer‘i itdi kayd
Cism ü cânı itdi îmân ile bend
- 11 Leng peşşe düşmeni kıldı helâk
Dört yüz yıl oldu yaşında revâk
- 12 ‘Ankebûta hikmetinden virdi râm
Sadr-ı ‘âlem buldı andan çok merâm
- 13 Mû-miyân-ı mûra bağladı kemer
Hem zebân itdi Süleymâna meger
- 14 Hil‘at-ı ‘Abbâsı giydürdi aña
Virdi bir cûd aña bî-zahmet ğidâ

⁷²⁴ “Bir şeyi dilediğinde ona sadece “Ol!” der, o da hemen oluverir.” (Bakara, 2/117)

- 15 İğnesin çün gördi ‘Îsânuñ o dem
Barkdı yüzine legende lâ-cerem
- 16 Tağı hûn-âlûd itdi lâlede
Gülşen-i nîlûfer âh ü nâlede
- 17 Pâre pâre toprağı pür-hûn ider
Nâ-‘afîf ü la‘l-i ter bîrûn ider
- 18 Secdesinde rûz ü şeb hurşîd ü mâh
Yüz sürüp oñünde olur hâk-râh
- 19 Secdedendür anlaruñ sîmâsı var
Secdesüz sîmâ olur mı pür-karâr
- 20 Bast idüp rûzuñ yüzün âğ eyledi
Kabz ile leyle siyeh dâğ eyledi
- 21 Tavk-ı tûtî-[y]i düzen altundan
Hüdhüdi reh-ber iden meknûndan
- 22 Murğ-ı ‘âlem yolına kanat büker
Kapusında halka-veş yaşlar döker
- 23 Çarha devr-i şebleri viridi nasîb
Zûr ider rızkın virür gâyet garîb
- 24 Bir nefesle balçığı âdem ider
Dûd ü kefden cümle[y]i ‘âlem ider
- 25 Geh segi geh hirre-i ‘illet ider
Kullarına ekserin rahmet ider

- 26 Bir seg ile çün kişi kurbet bula
Şîr-i merdî bir sege nisbet ola
- 27 Vaz ‘ idüp sükkân-ı eflâke ma‘âş
Girde-i hurşîdi behr-i intiyâş
- 28 Bir ‘asâya ki Süleymânlık virür
Gâh bir mûra sühan-dânlık virür
- 29 Bir ‘asâyı gösterüp şa‘bân ider
İssiye geh giderür tûfân ider
- 30 Çün felek atını ser-keş eyledi
Pes hilâli na‘l-i âteş eyledi
- 31 Yakasın taşra çıkardı sâlihuñ
Gâv-ı zerri tâ ki itdi tâlihuñ
- 32 Kış gününde sîmler ider nisâr
Zer saçar bâd-ı hazânda şâhsâr
- 33 Demezin kan içre kim pinhân ider
Goncayı kanından ol peykân ider
- 34 Nergisüñ başına tâc-ı zer urur
Gevher-i şebnemle geh zîver urur
- 35 ‘Akl işi düşdi vü cân dil-dâdedür
Âsmân devr üzre bir ârâmdadur

- 36 Dağları seng itdi tedbîri ile
Bahrı âb itdi o nefr tîri ile
- 37 Çâr-ı terkin çün urundı yâsemen
Lâle dakdı boynuna kanlu kefen
- 38 Başa toprak saçdı yir her ânde
Halka-veş eflâk hod der-mânde
- 39 Bunca cennet bir gülistândur hemân
Bunca dûzah bir yılañdandır nişân
- 40 Cümle dünyâda ne varsa tâbe mâh
Oldı her bir zerre zâtına güvâh
- 41 Yirüñ alçak olması göküñ ferâ
İki şâhiddür dilâ bir bir aña
- 42 Yil ü toprak âteş ü kan gösterür
Cümle sırrın bunda pinhân gösterür
- 43 Hâkimüz tahmîr kıldı çil sabâh
Cân virüp pes ânı itdi hoş felâh
- 44 Zinde oldı çünki ten ol cân ile
‘Akl virdi tâ göre ‘irfân ile
- 45 ‘Aklı gördi çünki bînâ oldı ol
‘İlm virdi tâ şinâsâ oldı ol
- 46 Añladı çün ‘acze ifrâr eyledi
Hayrete ğark itdi ten var eyledi

- 47 Ger dilerseñ düşmen ol ger dôst sen
Yüki altundayuz anuñ cümleten
- 48 Cümlenüñ yükin kodı hikmet ile
Yine kendü hıfz ider kudret ile
- 49 Dağı yire mîh idüpdür tâ ezel
Yeryüzin bahr ile yudı bî-dehal
- 50 Yirleri gâv üzre vaz ‘ etdi Hudâ
Gâvı mâhî üzre mâhı pür-hevâ
- 51 Pes hevâyı itdi hiç üzre nişân
Hiç hiç üstine oldı bil ‘ayân
- 52 San‘atını ol ilâhuñ fikr iden
Cümle hiçe i‘tibâr itmek neden
- 53 Hîçdür cümle vü illâ bir degül
Dükeli hiç olısar bî-kâl ü kâl
- 54 Cüz‘ ü kül ol zât-ı pâkine delîl
‘Arş ü ferş anuñ bir avuç hâki bil
- 55 ‘Arşı âb üzredür ‘âlem ber-hevâ
Geç bulardan tâ ola cümle Hudâ
- 56 ‘Arş ü ‘âlem bir tılısmıdur anuñ
Cümle esmâ bil ki ismidür anuñ

- 57 Kıl nazar bu ‘âlim ol ol ‘âlem ol
Gayrı yokdur var ise yine hem ol
- 58 Cümlesi bir zât ammâ muntasıf
Cümlesi bir harf ‘ibâret muhtelif
- 59 Er gerek geh añlaya şâhı tamâm
Her libâsında bile anı müdâm
- 60 Bî-ğalat olur bilen ol kim durur
Cümle oldur cümleye hâkim durur
- 61 Pes ğalat itmek olur ahvel işi
Hem mu‘attaldur buña nâzır kişi
- 62 İy dirîğâ kimsede yok hiç tâb
Gözleri görmez cihân pür-âfitâb
- 63 Ger göreydüñ bu ‘akıl olurdu kem
Unıdurduñ kendüñi sen lâ-cerem
- 64 Dâmenin tutar anuñ halk iy ‘acep
Ellerin tutar yine yekden o hep
- 65 İy ki peydân içre olduñ nâ-pedîd
Cümle ‘âlem sensüñ iy Rabb-ı mecîd
- 66 Cân nihân cism içre sen cânda nihân
İy nihân içre nihân iy cân-ı cân
- 67 Cümleden artuk ü evvel cümleden
Kendüden gösterdi halkı cümleten

- 68 Tâk ü eyvânuñ senüñ pür-pâsbân
Niçe fırsat bula saña reh-revân
- 69 Zâtña yol bulmadı bir ‘akl ü cân
Hem sıfâtuñ bilmedi bir ins ü cân
- 70 Gerçi cânda genc-i pinhânsuñ şehâ
Tende vü cânda sen olduñ hem bedâ
- 71 Cümle cân bulmadı künhüñden nişân
Enbiyâ yoluñda oldı cân-feşân
- 72 ‘Akl egerçi iledür sâña izin
Lîk hergiz görimez künhüñ yüzün
- 73 Çünkü sensüñ varlıguñda câvidân
Ellerü baĝlu tururlar bendegân
- 74 Zâhir ü bâtn olan iy cân-ı cân
Her ne dirsem ol degül olsuñ ‘ayân
- 75 İy ‘akıl hayrân durur dergâhuña
‘Akluñ oldı riştesi güm-râhuña
- 76 Cümle ‘âlemde seni gördüm ‘ayân
Yine senden hiç görmem bir nişân
- 77 Her kişi senden nişân virür tamâm
Hod nişânuñ yok durur iy pâk nâm

- 78 Çeşm-i gerdûn gerçi döndi çok zamân
Görmedi bir zerre toz gören nişân
- 79 Bir dahı görmedi tozuñdan eser
Gerçi toprak saçdı çok başına yer
- 80 Âftâbuñ ‘aklı gitdi şevkden
Her gice hâke sürer yüz zevkden
- 81 Mâh u mihrinden anuñ mahv oldu mahv
Hayretinde itdi kalkanımı lağv
- 82 Bahr derdüñden başın oynatdı hoş
Dâmeni ter huşk-i leb çok itdi cûş
- 83 Tağ yüz müşkil ile yol bulmadı
Ayağı balçıkda kaldı bilmedi
- 84 Şavkuñ itdi âteşi âteşle pür
Ayağı âteşde bir ser-keş durur
- 85 Bâde sensüz elsüz ayaksuz gezer
Dâyimâ yil uçup oldu der-be-der
- 86 Kalmadı âbuñ cigerde tâkati
Çıkdı başdan bulmadı hiç vuslatı
- 87 Hâk-i kûyuñda kalup dermânde
Başına toprak saçar her ânda
- 88 Niçe vasf idem seni sen bî-sıfat
Niçe idem bende yokdur ma‘rifet

- 89 Tâlib iseñ sen de merd-i râh ol
Arduña öñiñe bak âgâh ol
- 90 Geldiler dergâha gör ki sâlikân
Arka arkaya virüp oldu revân
- 91 Var durur her zerrede dergâh-ı Hak
Hem dahı her zerrede bir râh-ı Hak
- 92 Ne bilürsün kandadur sen yol eri
Dergehe yâ niçe varur her biri
- 93 Anı gizlü isteseñ olur ‘ayân
Ger ‘ayân ister iseñ olur nihân
- 94 Ger dilerseñ hem ‘ayân ü hem nihân
İkiden de taşra olur ol zamân
- 95 İsteseñ anı ‘ayân olur nihân
Ger nihân ister iseñ olur ‘ayân
- 96 Diler iseñ hiç ikisün dileme
Söyledüğün ol degüldür söyleme
- 97 Söyledüğün bildüğün zatuñ durur
Gösteren yüzüñi mir‘âtuñ durur
- 98 Sen anuñlasuñ o senüñle degül
Yol aña varmaz oradan saña bil

- 99 Vasf idenler anı vassâf olımaz
Merd-i nâ-kes sâkin-i kâf olımaz
- 100 Andan ‘âciz olmak oldu ma‘rifet
Zîra sığmaz aña şerh ile sıfat
- 101 Kısm-ı halk andan hayâl oldu fakat
Bir haber virmek muhâl oldu fakat
- 102 Her ne ki söylenür ise nîk ü bed
Kendüden söyler bil anı bî-hired
- 103 Yücedür ‘ilm ü ‘ayândan pâk-i zât
Bî-nişândur kuds-ı pâkinde sıfat
- 104 Dilsüz olmakdur aña andan nişân
Çâre yokdur olmayınca cân-feşân
- 105 Varlığında yoklığında her garîb
Kısmetidür alduğı andan nasîb
- 106 Zerre zerre dü cihân vehmüñ durur
Ol Hudâ’da ğayrı yok fehmüñ durur
- 107 Olduğı yerde kesüñ âvâzı yok
Bir kesüñ aña irişür râzı yok
- 108 Niçe yüz biñ tûr-ı cândan yücedür
Söyledüğümden ulu bir hâ‘cedür
- 109 ‘Akl sevdâsında hayrân dâyimâ
Barmağı dişinde cân ‘âciz aña

- 110 Cân yolında anuñ ser-geştedür
Dil ciger pür-kan ile âğuştedür
- 111 Cân celâlinde anuñ fertûtür
‘Akl hayrân oldu cân mebhûtür
- 112 Evliyâ vü enbiyâ vü hem resül
Hiç hayrdan gayrı iletmedi kül
- 113 Cümle ‘âciz yüzleri hâk üstüne
Cümle mâ şey‘ *mâ ‘arefnâk*⁷²⁵ üstüne
- 114 Ben kimüm ki añlamak lâfın uram
Añlar anı beyle olan lâ-cerem
- 115 Andan artuk çünkü yok ‘âlemde kes
Kimdedür ancak budur şimdi heves
- 116 Oldı bu deryâ-yı gevher mevc-zen
Ne bilür bu sözleri şeş penç zen
- 117 Her ki bulmadı bu deryâda güher
Lâ olur ol bulmaz illâdan haber
- 118 Kand’olur vâfım benüm aña sezâ
Olmaz âsân bunu demek ben saña
- 119 Söyleme anı işâret çün degül
Gel nefes urma ‘ibâret çün degül

⁷²⁵ “Yâ Rabbi, seni zatına layık şekilde bilemedik.” (Hadis-i Şerif)

- 120 Ne kabûl ider işâret ne beyân
Ne ‘alem varur oraya ne nişân
- 121 Kendüñi yok eyle budur uş kemâl
Kendüñi var yavu kıl budur visâl
- 122 Anda kim ol var halûli bu durur
Ėayrı iş kılma fuzûlî bu durur
- 123 Birde var ol ikilikden bir yaña
Bir gññl bir kible bir yüz ol dilâ
- 124 Sen halife-zâdesüñ bî-ma‘rifet
Ma‘rifetde ol pederle hem-sıfat
- 125 Her ne ki virdi ‘ademden Hak vücûd
Cümle itdiler o günde hep sücûd
- 126 Çünkü Hakkuñ Âdem oldu hılkati
Niçe yüz perde götürdi Ėayreti
- 127 Didi iy Âdem sen ol pes bahr-ı cûd
Cümle mahlûkum ide saña sücûd
- 128 Ol biri baş çekdi aña secdeden
Mesh ü mel‘ûn oldu hem efsürdeden
- 129 Yüzi kara oldu çün kıldı niyâz
Zâyi‘ itme kârımı iy kâr-sâz

- 130 Hak ta'âlâ didi iy mel'ûn-ı râh
Âdem oldu yiryüzine pâdişâh
- 131 Hîle-kâr itdüm seni bugün aña
Pes üzerlik gibi var yan dâyimâ
- 132 Cüz' ü kül oldu çü indi cisme cân
Bu tılısmı Hak düzer ancak hemân
- 133 Cân yüce oldu vü ten peşşe-i hâk
Cem' oldu pest ile cân pâk
- 134 Pest ile bâlâ ki çün yâr oldılar
Merdümân u'cûbe esrâ oldılar
- 135 Lîk vâkıf kimse yok esrârına
Her gerdânuñ 'aklı varmaz kârına
- 136 Añlamaduk bilmedük anı tamâm
Bir zamân olmadı dil-ârâma râm
- 137 Niçe söylersüñ hamûş ol yüri var
Zühre durmaz kimse ide âh ü zâr
- 138 Gerçi bilür çok budur yanuñ yüzün
Lîk ka'rın bilmeyüp itmez uzın
- 139 Genc-i fakr oldu cihân aña tılısm
Zât tılısmı kim çözülsün bende cism
- 140 Genc ola peydâ tılısm öñden gide
Cân hüveydâ ola cism öñden gide

- 141 Ba‘dehu cânuñ yine oldu tılsım
Ėayba cânuñ oldu gûyâ bir cisim
- 142 İşbu üslûb üzre yür pâyânı yok
Buncılayın derdi var dermânı yok
- 143 Çok kişi bu bahr-ı bî-pâyândan
Ėarka oldu vü haber yok andan
- 144 Buncılayın ulu bahr içre olur
Zerre-i ‘âlem ü ‘âlem zerr’ olur
- 145 Bir habâb oldu bu cümle kâ’inât
Zerre dahı bir habâbdur bî-şebâb
- 146 Cümle ‘âlem ger yok olsa zerre hem
Kand’olur bahrından anuñ katre kem
- 147 Kim bilür anı derin bahr-ı ‘amîk
Seng midûr mu‘teber yâhûd ‘akîk
- 148 Dîn ü dil oynatdum hem ‘akl ü cân
Zerre deñlü bulmadum andan nişân
- 149 ‘Arş ü kürsîden dudak dik sorma gel
Dükeli bir zerre sûruñ gel çek el
- 150 Ėünkü yakduñ ‘aklıñı sen ser-te-ser
Pes tutaguñ dik ki sormasun haber

- 151 Kimse bilmez zerrenüñ kühün tamâm
Pes sükût itmek gerekdür ve's-selâm
- 152 Ser-nigûndur işbu gerdûn pâ-y-dâr
Bî-firâr olmakda dâ-yim ber-karâr
- 153 Yolına çün el ayak kim eyledüm
Perde ardından saña çok söyledüm
- 154 Çarh ister ki bu sırra iz bula
Ol dahı hayrân aña yol kand'ola
- 155 Böyle sultânı olur mı 'akd ü hall
Kanda ser-gerdân olan bulur visâl
- 156 Çarha bir ser-geştedür gayrı degül
Perde içinde ne var bilmez çü dil
- 157 Ol ki bunca sâl bir ser-geştedür
Bu kapuda başı gîtmiş küştedür
- 158 Bilmedi bu perde içre hiç râz
Kand'olursuñ yâ sen iy dil perde-bâz
- 159 Kâr-ı 'âlem gayret ü 'ibrettedür
Hayret aldı cümlesi hayrettedür
- 160 Elsüz ayaksuz olur bu ehl-i kâr
Arkasın çeşîd itsüñ hâ'r ü zâr
- 161 Her zamân bu râh bî-pâyân durur
Halk her sâ'at aña hayrân durur

- 162 Hîç bildüñ mi nedür bu râhı sen
Her ki artuk kendi artukdur yalan
- 163 Bî-nihâyet bil kenâruñ var durur
Bî-‘aded hergiz şümâruñ var durur
- 164 Kârgâhı çok ‘acâyib görürem
Cümle[y]i kendümde gâ’ib görürem
- 165 Künhüne anuñ kişinüñ râhı yok
Zerrenüñ bir zerreden âgâhı yok
- 166 Bunca mürşidler ki gördiler yolu
Bu çığırdan geldiler iy bî-dili
- 167 Cânlarını ‘ayn-i hayret düzdiler
Câna hem-reh ‘acz ü hasret düzdiler
- 168 Niçe gitdi âdeme gel kıl nazar
‘Ömri bâğumda geçüpdür iy püser
- 169 Kıl nazar nevha ki gark-âb oldu kâr
Tâ ne itdi kâfirâna sâl hezâr
- 170 Girü İbrâhîme gör n’oldı cefâ
Mancınık ü âteşi menzil aña
- 171 Girü İsmâ‘îli gör virdi rızâ
Nefsini kurbân ide pîş-i Hudâ

- 172 Girü ser-gerdân olan Ya‘kûbu gör
Yûsufuñ ardınca oldu çeşmi kör
- 173 Girü gel gör Yûsufi server iken
Çâh ü zindân çekdi peygamber iken
- 174 Eyle Eyyûba olan derde nazar
Dûdelerden niçe çekmişdür zarar
- 175 Gel nazar kıl Yûnusa ki hem-çü mâh
Batn-ı mâhîde yatıpdur niçe gâh
- 176 Girü Mûsâya nazar kıl gör ki ‘ahd
Dâye Fir‘avn oldu vü tâbût-ı mehd
- 177 Zırh iden Dâvûda girü kıl nazar
Mûm iderdi âheni sûz-ı ciger
- 178 Kıl nazar girü Süleymân-ı hıdîv
Niçe virdi mülkini yile o dîv
- 179 Girü Zekeryâyı gör pür-cûş dil
Desder ile biçdiler idüp zelîl
- 180 Girü Yahyâya nazar kıl pîş-i cem‘
Başını kesdiler anuñ çün şem‘
- 181 Girü ‘Îsâya nazar kıl iy hired
Ne kadar kaçdı cehûdlardan o merd
- 182 Girü gör ki tâ Ser-i Peygamberân
Ne cefâlar itdi aña kâfirân

- 183 Sen sanursın ki bu ‘ışk âsân olur
Kem-terini bil ki terk-i cân olur
- 184 Niçeye dek söyleyem söz kalmadı
Şâh-ı gülden kimse bir gül almadı
- 185 İy senüñ yoluñda ‘âkil tıfl beşer
Cüst ü cûyuñda kim olur ‘akl püser
- 186 Kanda irem zâtıña men eblehî
Ger irersem kanda olam âgehî
- 187 Bir uğurdan hayrete ğarkam şehâ
Çâresüzlükdür hemîn çâre baña
- 188 Ne varur saña ‘ilim ne hod ‘ayân
Ne ziyân ü ıssı ne sûd ü ziyân
- 189 Ne ki Mûsâdan olursuñ sûd-mend
Ne saña fir‘avnden irer gezend
- 190 Bî-nihâyet bir Hudâsuñ Rabbenâ
Had ü ğâyet yok durur cânâ saña
- 191 Hîç kimse bî-nihâyetden yaña
Çünkü varmaz başa bir kanda kula
- 192 İy saña hayrân hep halk-ı cihân
Perde ardında sen olduñ hoş nihân

- 193 Yakma cânım perde[y]i kaldur ‘ayân
Bundan artuk cânımı yakma nihân
- 194 Bahr-ı hayretde kim oldum nâ-gehân
Dükeli ser-geştelikden vir amân
- 195 Bahr-ı gerdûn ortasında kalmışam
Perde içinden ki taşra olmuşam
- 196 Bendeñi bu bahra mahrem eylegil
Sen düşürdün derde merhem eylegil
- 197 Nefsüm ise kaçdı ser-ta-pây men
Ger elüm tutmaz iseñ eyvây men
- 198 Cânım âlûd eyledi bî-hûdelik
Tutmazam ben tâkat-i âlûdelik
- 199 Yâ meni âlûdelikden pâk it
Yâhod al boynuña kanum hâk it
- 200 Çün beni tuyardı bu halk ü cihân
Toprak altı ârzûm oldu hemân

41. KEMAL PAŞAZÂDE, YUSUF U ZÜLEYHA⁷²⁶

Mefâ ‘ilün Mefâ ‘ilün Fe ‘ülün

- 1 Ki ins ü cin sözinden can bulupdur
Adı her nâmeye unvân olupdur

⁷²⁶ Mustafa Demirel, *Kemal Paşazâde, Yusuf u Züleyha (Seçmeler)*, Ankara 1983, s.24-32.

- 2 Çü nakş-ı nâmını gösterdi nâme
Dikildi başının üstine hâme
- 3 Ne istidad variken ne ‘idâd
Cihânı bir söz ile kıldı îcâd
- 4 Kılupdur kudreti sekkâ sehâbı
Ki virür kişt-zâr-ı dehre âbı
- 5 Biter dam-ı cihânda dâne andan
İrişür kut-ı cân hayvâna andan
- 6 Zeminüñ sofrasın toldurmaga nân
Kılupdur âsiyab-ı çarhı gerdân
- 7 Bahasına alaydı kişi nânı
Ne bunu kordu satmaduk ne anı
- 8 Meh ü hurşid ü ebr ü bâd dâyim
İdüpdür cümlesin kullukda kâyim
- 9 Ki kûtin eyledi insana ihsân
Gerek insan ide ihsâna ihsân
- 10 Nedür ihsân ibadet eylemekdür
Anuñ hakkın riâyet eylemekdür
- 11 Göresin hakkı kamu yirde hâzır
Olasın cümle işde aña nâzır

- 12 Görür bigi kılsın aña hidmet
İdesin yani âdâbın riâyet
- 13 Alup mikrâz eline harfî lâ'dan
Ta'alluk riştesin kes mâsivadan
- 14 Pes andan eyle illâyıla isbât
Şu zâtı kim şebih olmaz aña zât
- 15 Fenâ bahrine eyle âşiyşânî
Bekâyile bulasın rûşenâyî
- 16 Nedür bildün mi sırrı lafzatullâh
Degül vâkıf bu sırra degme agâh
- 17 Hidâyet hüdhüdinün tâcîdur ol
Tarikat 'arşınun mi'râcîdur ol
- 18 Açımış dest-i kudret pençebidür
Ki olur âsar-ı bastıla cihân pür
- 19 Götür lâyıla illa resmin pes
Tezekkür eyle Allâh ismin pes
- 20 Çü virdi şekl-i hâya inkıbâzı
Bitürdi gonca feyz-i Hak riyâzı
- 21 Bilür bu sırrı kim ehl-i nazardur
Ki her bastun sonunda feyz vardur
- 22 Kıdem bahrinde hâdis olmadan mevc
Zuhûra gelmeden bu merkez-i evc

- 23 Vücûdı bahtıdı vü zâtı mutlak
Cihân yogıdı Hak varıdı ancak
- 24 Diledi ide Hak kendüyi zâhir
Vücûda geldi pes bir bir müzâhir
- 25 Bu masnu‘at ne varısa serâser
Olupdur sâni‘un sun‘ına mazhar
- 26 Görindi mazhar-ı lutfuñda Hâlik
Zuhûra geldi ne varsa halâyık
- 27 Girü çün mazhar-ı kahrın açâ Hak
Yog ide âlemüñ varını mutlak
- 28 Ne mazhar ki Hak keşf itdi didâr
Zuhûra geldi aña lâyıık âsâr
- 29 Çü Hak takdir kılmışdur kazâsın
Bulur elbette mazhar muktezâsın
- 30 Ne hoş mazhar durur ol mazhar-ı cûd
Ki ondan oldu âlem cümle mevcûd
- 31 Tokuz gök bahr-i cûdınıñ habâbı
Sekiz cennet cemâlinüñ nikâbı
- 32 Bu vech-i ahsen ile yedi iklîm
Cemâlinüñ yüzinde nokta-i cîm

- 33 Kıyam onuñla buldı zîr ü bâlâ
Ta‘âlallâhu zihî Kayyûm u Dâna
- 34 Çü kıldı âftâb-ı sun peydâ
Cihanda oldı her zerre hüveydâ
- 35 Vücûdı âlemi mâmur kıldı
Bu zulmet hâneyi pürnûr kıldı
- 36 Didi kudret diliyle kâf nûnı
Yaratdı bu sipihr-i bî-sütûnı
- 37 Çü kâf nûnı cüft itdi keremden
Çıkardı bunca mevlûdı ademden
- 38 Yaratdı tıfl-ı şeş-rûze cihani
Yaratdı aña mehd-i âsmânı
- 39 Zemin ü âsmanuñ defterin hep
Çekince bir kalem kıldı müretteb
- 40 İrişti çünki lutfi nevbahârı
Açıldı güldi âlem lâlezârı
- 41 Kıvam ol virdi serv-i cûybâra
Hıram öğretti kebg-i kûhsâra
- 42 Kılup âyine-i sun‘ı mücellâ
Dü-âlem nakşın itdi anda peydâ
- 43 Anuñdur sun‘ oldur sâni‘ı pes
Zihi sâni‘ ta‘âla vü tekaddes

- 44 Sudur andan bulupdur cümle eşyâ
Girü ol cümle eşyâdan müberrâ
- 45 Ne zâtına sıgar çünî vü çendî
Ne evsâfına pestî vü bülendî
- 46 Mukaddes şeş cihetden zât-ı pâkî
Bu denlü anlar anı tab-ı hâkî
- 47 Yaratdı bu tokuz çarh-ı bastı
Mukaddes kıldı etrafa muhîtu
- 48 Hilâli kıldı sâk-ı arşa halhal
Sevdi şebnem itdi yüzine hal
- 49 Düzüp kavs-ı kuzahdan boynına tavk
Safâ bezminde kıldı anı pürşevk
- 50 Bu dört ezdâdı bir yirde idüp cem
Cihân bezminde cânı eyledi şem
- 51 Düzildi çâr divâr-ı anâsır
Kurıldı üstine bu sakf-i dâyir
- 52 Yaratdı âlemi bir katre sudan
Çıkardı âlemin varın pusudan
- 53 Çü her mevcûd andan kâm buldı
Felek cünbiş zemin âram buldı

- 54 Felekler buldı zînet encüm ile
Zemin oldu müzeyyen merdüm ile
- 55 Vücûda geldi her ne varsa kâbil
Arada nefs-i insan oldu kâmil
- 56 Dil ü cân hânesin ma‘mur kıldı
Hired nûrıyla pürnûr kıldı
- 57 Anuñçun akla virdi nur-ı b’iniş
Ki anlaya nedür bu âferiniş
- 58 Bile bu âferinişden garaz ne
Niye halk oldu cevher ya âraz ne
- 59 Cihânda göre fi‘l ü infi‘âli
Diger-gûn olduğın her demde hâli
- 60 Anâsır âleminüñ ibretini
Görüp anlaya sâni‘ kudretini
- 61 Bile ki Fâ‘il-i mutlak durur ol
Kalan mâbud-ı bâtil Hak durur ol
- 62 Cihan bir katre-i derya-ı cûdı
Yir ü gök pertev-i nûr-ı vücûdı
- 63 Ne diyem ger zemin ger âsmandur
Biri leb-huşk ü biri teşne-cândur
- 64 Suvarsa dehri lutfiniñ sehâbı
Cihanda teşne-dil komaz serâbı

- 65 Çiger her şeyde vardur kâbiliyyet
Hudânuñ durur arada fâ'iliyyet
- 66 Bular kâbildür ancak fâ'il oldur
Mükemmel ol nitekim kâmil oldur
- 67 Muradınca olupdur emri cârî
Kimüñ vardır arada ihtiyârı
- 68 Her işde ihtiyar anuñdur el-hak
Kalan mecbur ü cebbâr oldur ancak
- 69 Uyan iy dil bu gaflet uyhusından
Haberdar ol bu dalâlet korhusından
- 70 Ne yiründür senüñ kâh-ı mecâzî
Yiter kıl tıfl-veş hâk ile bâzî
- 71 Saña sidre budagı âşiyândur
Makamuñ evc-i burc-ı lâ-mekândur
- 72 Uçup pervâz urursuñ bu kafesden
Geçersin kasr-ı çarha bir nefesden
- 73 Çü sen simurg-ı kâf-ı lâ-mekânsın
Hümâ-yı kuds ile hem-âşiyânsın
- 74 Fezâ-yi kudside destan-serâsın
O bağın bülbülüyle âşnâsın

- 75 Niçün kendüzini bigâne kıldun
Yirüñi bûm-veş virane kıldun
- 76 Senüñdür şehnişin-i kasr-ı eflâk
Hâr u gavun yiridür menzil-i hâk
- 77 Bu meydanda alup çevgen felekden
Geçürgil topunı çavk-ı melekden
- 78 Gezüp seyr it hakâyık gülistânıñ
Temâşa kıl dekâyık bustânıñ
- 79 Azup sûret yolında kalma gümrâh
Ma'âni menziline sast kıl râh
- 80 Suver âyinesine bak kemâ-hî
Temâşa eylegil sun'-ı ilâhî
- 81 Nedürür sun'-ı Hakkuñ sırrın anla
Hakâyık sırrını anla vü tanla
- 82 Nedür gör bu tokuz çarh-ı mutabbâk
İçinde bu yidi top-ı mu'allâk
- 83 Nedendür bu bisât-ı zulmet ü nûr
Ki gâhi müşg saçar gâh kâfûr
- 84 Nedür bu tâk-ı nil-i çarh-ı dolab
Bu görünen hayâl ola mı ya hâb
- 85 Kimi olmuş rükû emrine kâyim
Kimi olmuş sücûd içinde dâyim

- 86 Kimi cünbiş kimi kılmamış âram
Kimin puhte eylemiş ‘ışk kimin ham
- 87 Kimi bezm-i safâ içinde rakkas
Kimi bahr-i vefâ içinde gavvas
- 88 Kimisi top olmuş kimisi çevgân
Bu meydanda kamu galtan u hizân
- 89 Kişi gördükte bir nakş-ı bülendi
Bilür kim vardur anuñ nakş-bendi
- 90 Eger bu levhde pâk ü mücellâ
Hezâran harf ü nakş olsa hüveydâ
- 91 Nazar kıldukda aña fikr-i şâyib
Biyür lâzım durur elbette kâtib
- 92 Şu yazu kendüden yazıldı dinmez
Disen de kimse sözüne inanmaz
- 93 Ger anlarsa bu hikmet sözlerini
Temâşa kıl gülistân defterini
- 94 Ki olmuş her varak esrâr-ı hikmet
Pür olmuş her tabak ezhâr-ı ibret
- 95 Çemenler baştan ayaga dil olmuş
Hudânuñ birliğine kâyil olmuş

- 96 Zebân-ı hâl ile her berg gûyâ
Hudânuñ birligin eyle nüveydâ
- 97 Girü her berke olmışdur nüviste
Ki Hakka şâhid isterseñ bak işte
- 98 Bu hâli andum oldu hirâsan
Bu fikr içinde kaldum deng ü hayran
- 99 Ki kangı firkadan mâdud olam ben
Kabul olan mı ya merdûd olam ben
- 100 Niceler sandı kim makbûl oldu
Uyandı kendüyi merdûd buldı
- 101 Ne hâsıl olmadan âlemde mahmûd
Kapuñda çün ola ol demde merdûd

42. KIYÂSÎ, MİHR Ü MÂH⁷²⁷

Tevhîd

Fâ 'ilâtün Fâ 'ilâtün Fâ 'ilün

- 1 İy vücûduñ 'illet-i milk-i vücûd
Ġark-ı bahr-ı hayretüñ fülk-i vücûd
- 2 Mâ-sivâ gülzârı iy Hayy u İlâh
Kudretüñ bâğında bir ednâ giyâh

⁷²⁷ Dilek Aksoylu, *Kıyâsî'nin Mihr ü Mâh Mesnevîsi*, Kocaeli Üniversitesi SBE Yayınlanmamış YLT, Kocaeli 2007, s. 70-72.

- 3 Niçe biñ yıl yazsa ger levhe kalem
‘İlmüñüñ bir harfini itmez rakam
- 4 Şevketüñ deryâsı cûş itse eger
Katresinden ğarka vara bahr u berr
- 5 Kârbân-ı heybetüñden bir ceres
Ursa dem ra‘dı kıla sît-ı meges
- 6 Vahdetüñ da‘vâsı üzre yâ Samed
Oldı şâhid *kul hüva’llâhü’t-ehad*⁷²⁸
- 7 Ger iki olsa olurdu ihtiyâc
Kılmağa biribiriyle imtizâc
- 8 İhtiyâc olsa İlâh olmazdı ad
İmtizâc olmasa olurdu fesâd
- 9 Ger celâlüñ âteşi olursa germ
İde bir ednâ şerârı sengi nerm
- 10 Toğrılup her egri ol günde tamâm
İde nâr içre elif gibi kıyâm
- 11 Ger cemâlüñ ‘âleme salarsa nûr
İde her kim zerre mihrâsâ zuhûr
- 12 Ola ol dem âfitâb ü mâh-tâb
Bahr-ı nûr-ı rahmete iki habâb

⁷²⁸ “De ki: O Allah birdir.”(İhlâs, 112/1)

- 13 İrse senden yâ Celâl ü yâ Cemâl
Her biri olur visâl-i bâ-kemâl
- 14 Hûb olur zîrâ celâl ile Cemîl
Bî-bedel olur cemâl ile Celîl
- 15 Sen o mahfîsin ki olup bî-nişân
Görünürsin zâhiren günden ‘ıyân
- 16 Lîk görenler seni bî-cân olur
Görmeyenler hâk ile yek-sân olur
- 17 ‘Âcizem medhûñde iy şâh-ı kerîm
Mümtenî‘dür mümkinе vâsf-ı kadîm

43. LÂMÎ‘Î ÇELEBÎ, DÎVÂN⁷²⁹

I

Mefâ‘ilün Fe‘ilâtün Mefâ‘ilün Fa‘lün

- 1 Cihân u câna pür oldı ol ey gönül âgâh
Nidâ-yı **eşhedü enlâ ilâhe illa‘llâh**
- 2 Açub zebânını her zerre yerde gökde ider
Edâ-yı **eşhedü enlâ ilâhe illa‘llâh**
- 3 Marîz dillere ‘âlemde oldı sıhhat-bahş
Ğıdâ-yı **eşhedü enlâ ilâhe illa‘llâh**

⁷²⁹ Hamit Bilen Burmaoğlu, *Lâmi‘î Çelebi Dîvânı (Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Dîvânı’nın Tenkidli Metni)*, Atatürk Üniversitesi, SBE Yayınlanmamış DT, Erzurum 1983, s. 84-87

- 4 Ne h'ân-ı ni' met-i Hakkdur taraf taraf çekilür
Salâ-yı *eşhedü enlâ ilâhe illa'llâh*
- 5 Ne ferr ü kevkebedür kim cihâna toldı kamu
Sadâ-yı *eşhedü enlâ ilâhe illa'llâh*
- 6 Harîm-i Ka'be-i İslâmadur kavî-bünyâd
Binâ-yı *eşhedü enlâ ilâhe illa'llâh*
- 7 Zihî çerâğ ki hayret dunında rehberdür
Ziyâ-yı *eşhedü enlâ ilâhe illa'llâh*
- 8 Muhayyer itmege 'uşşâkı oldı nağme-i râst
Nevâ-yı *eşhedü enlâ ilâhe illa'llâh*
- 9 Cihân tân mı semâ' itdürürse dest-efşân
Safâ-yı *eşhedü enlâ ilâhe illa'llâh*
- 10 Kılâde-i dil ü tesbîh-i cândur ey sûfî
Ridâ-yı *eşhedü enlâ ilâhe illa'llâh*
- 11 Görünse dîde-i nefse 'aceb mi ejderhâ
'Asâ-yı *eşhedü enlâ ilâhe illa'llâh*
- 12 Ne yirde esse açar lâle vü gül ü reyhân
Havâ-yı *eşhedü enlâ ilâhe illa'llâh*
- 13 Aña ki sâyesini saldı buldı 'izz-ı ebed
Hümâ-yı *eşhedü enlâ ilâhe illa'llâh*
- 14 Şu dil ki tezkiye buldı hidâyetiyle olur
Guvâ-yı *eşhedü enlâ ilâhe illa'llâh*

- 15 Düzildi hikmetle semm-i şirkiçün tiryâk
Devâ-yı *eşhedü enlâ ilâhe illa'llâh*
- 16 Bekâ-yı Hakkile bâkîdür ol gönül ki olur
Fenâ-yı *eşhedü enlâ ilâhe illa'llâh*
- 17 O kim elif gibi toğruldu geldi kaddine râst
Kabâ-yı *eşhedü enlâ ilâhe illa'llâh*
- 18 Ne kadr u 'izzet olur kim dikildi 'arş üzre
Livâ-yı *eşhedü enlâ ilâhe illa'llâh*
- 19 İderse ğark-ı 'arak Lâmi'î 'aceb mi seni
Hayâ-yı *eşhedü enlâ ilâhe illa'llâh*
- 20 Ümîzdür ki meded ire havf içinde bize
Recâ-yı *eşhedü enlâ ilâhe illa'llâh*
- 21 Metâ'-ı cân u dil olsun bu yolda ser-cümle
Fidâ-yı *eşhedü enlâ ilâhe illa'llâh*

II

Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilün

- 22 Nedür âhir nefesde câna penâh
Kişver-i *lâ ilâhe illa'llâh*
- 23 Şeb-i hayretde şem'-i rehberdür
Ahter-i *lâ ilâhe illa'llâh*

- 24 Tutiyâdur ki cân gözini açar
Cevher-i *lâ ilâhe illa'llâh*
- 25 Çekse dem kâyinâtı cümle yudar
Ejder-i *lâ ilâhe illa'llâh*
- 26 Cur'asından cihâmı mest eyler
Sâgar-ı *lâ ilâhe illa'llâh*
- 27 Pâye-i 'arş u kürsiden yücedür
Minber-i *lâ ilâhe illa'llâh*
- 28 Sâyesin kime salsa *tûbâ leh*⁷³⁰
Şecer-i *lâ ilâhe illa'llâh*
- 29 Nûr-ı tevhîd u zevk-i 'irfândur
Semer-i *lâ ilâhe illa'llâh*
- 30 Dem-i 'Îsâ gibi bağışlar cân
Seher-i *lâ ilâhe illa'llâh*
- 31 Katreyi feyzîyile bahr eyler
Şemer-i *lâ ilâhe illa'llâh*
- 32 Tîre dil-hâki zerr-i hâlis ider
Âzer-i *lâ ilâhe illa'llâh*
- 33 İstikâmet deflîdür câna
Mıstar-ı *lâ ilâhe illa'llâh*

⁷³⁰ "İman edip iyi işler yapanlara ne mutlu! Varılacak güzel yurt da onlar içindir." (Ra'd, 13/29)

- 34 Cünnedür tîğ-ı nefis ü şeytana
Mîğfer-i *lâ ilâhe illa'llâh*
- 35 Oldı eflâk u mâh u mihre medâr
Mihver-i *lâ ilâhe illa'llâh*
- 36 Murğ-ı zî-bâl-i 'arş ider rûhi
Şeh-per-i *lâ ilâhe illa'llâh*
- 37 Terk ider tâc u tahtı kim kuşanur
Kemer-i *lâ ilâhe illa'llâh*
- 38 Hancer-i kebş-i nefsi kat' eyler
Hancer-i *lâ ilâhe illa'llâh*
- 39 Kande 'azm itse cünd-i gâlibdür
Leşker-i *lâ ilâhe illa'llâh*
- 40 Şûra toprakda gül gibi biter yağsa
Matar-ı *lâ ilâhe illa'llâh*
- 41 Yedi deryâyı kaynadur esse
Sarsar-ı *lâ ilâhe illa'llâh*
- 42 Lâmi'î bulduñ ise havf itme
Zafer-i *lâ ilâhe illa'llâh*
- 43 Eyle hoş assılu ticâretdür
Sefer-i *lâ ilâhe illa'llâh*
- 44 Hûya vâsıl kılur seni âhir
Nazar-ı *lâ ilâhe illa'llâh*

45 Ka‘r-ı cân içre sakla kim oldur
Güher-i *lâ ilâhe illa‘llâh*

III

Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün

46 Ey kemâl-i sun‘una eşkâl-i ‘âlem ‘ayn-ı dâl
Hatt-ı dest-i kudretüñden nakş-ı âdem bir misâl

47 Midhatüñde ‘andelîb-i nâtika mebhût u lâl
Fikretüñde şâh-bâz-ı ‘âkîle bî-perr u bâl

48 Ebr-i cûduñdan olur şâh-ı emel pür-berk u bâr
Mihr-i lutfuñdan bulur bâğ-ı ‘amel ferr u kemâl

49 Kibriyânuñ bahrına irmez kıyâs-ı ‘akl-ı kül
Fulk-ı fikret mevc-i hayretten gezer sergeşte-hâl

50 ‘İzzetüñ sahrâsınuñ bir menzilin kat‘ idemez
Şâh-bâz-ı dil uçarsa ol havâda mâh u sâl

51 Saltanat yekser senüñdür zât-ı bî-çünüñ gibi
Milketüñdür bî-zevâl u ‘izzetüñdür lâ-yezâl

52 Her ne meh kim buldı mihrüñden senüñ bir zerre nûr
Âfitâb-ı heft-kişverdür aña yokdur zevâl

53 Gâh nahle geldi lutfuñdan senüñ tekrîm u hayy
Gâh nemle irdi fazluñdan şehâ teşrîf-i kâl

- 54 Bâg-ı cennet gibi pür-berk-i nevâdur ser-be-ser
Kime kim irişdi h'ân-ı rahmetünden bir nevâl
- 55 Mâsivâdan çünkü tecrîd oldu tevhîdüñ senüñ
Bunca takyîdât ile yâ Rab bunca keşf ola hâl
- 56 İre mi zâtuñ kemâlâtına 'akl-ı horde-bîn
Dest u pâyîdur 'alâyıkdan ser-â-ser pür-'ıkâl
- 57 Gün gibi rûşensin illâ pertevüñdür berk uran
Cân gibi mahfisin amma 'arz idersin hôş-cemâl
- 58 Anı kim subh-ı ezelde eyledüñ bîdâr-dil
Görinür dünyâ şebinde gözine 'âlem hayâl
- 59 Aña kim nûr-ı yakînuñ rehber oldu bir nefes
Gördi yetmiş biñ hicâb ardından ol şems-i cemâl
- 60 Dürr için bu bahre ol oldum sananlar âşinâ
Gark-ı hayretten sadef-veş yumdı ağzın kaldı lâl
- 61 Hızır-veş itmez havâ-yı zulmet-i âb-ı hayât
Anı kim 'aşkuñ odında hâk ider nûr-ı visâl
- 62 Mihnet aña kim diye kahrüñ dehânı ente ruh
Devlet anuñ k'işide lutfuñ zebânından ta'âl
- 63 İde bilem mi kemâl-i hamdünü ben mûr-çe
Kim Süleymânlar senüñ medhüñde bulmuşdur kelâl

- 64 Dergehüñ ‘âşıklarınuñ her zamân virdi bu kim
*Fi’n-nevâ zelzeletenî ve’l-‘aklu fi’z-zilzâli zâl*⁷³¹
- 65 Ah kim menzil-i irâğ u zâd yok merkeb-i za‘ife
H‘âb-ı ğaflet içre kaldum irdi vakt-i irtihâl
- 66 Ma‘siyet girdâbına düşdi vücûdum zevrakı
Mağfîret yeli ger irişmezse müşkil oldu hâl
- 67 Ğıll u ğışdan Lâmi‘î pâk eyle dil âyînesin
Ura tâ ‘aks anda ol nûr-ı cemâl-i bâ-kemâl
- 68 Çıkmayınca Ka‘be-i hâtırdan asnâm-ı havâ
Nûr-ı Hakk girsün dimek olur aña bâtil hayâl
- 69 Ol Habîbüñ hakkıçün kim nûr-ı hüsnüñden anuñ
Yandı kandîl-i hidâyet söyünüb nâr-ı zalâl
- 70 Zâtı hayrû’l-enbiyâ vü ümmeti hayrû’l-ümem
Hayru’l-ashâb oldu ashâbı vü âli hayr-i âl
- 71 Bahr-ı bahşâyışden eyle cürmüme bir katre feyz
Şol nefes kim kâl u kıl itmege kalmaya mecâl

44. LÂMİ‘Î ÇELEBİ, FERHÂD-NÂME⁷³²

**Bu derd-engîzüñ nâme-i ‘anberin hâme bunuñ fahristânda güher-
rîz-i hâme-müşkin-i ‘imâmenüñ dilinden hutbe-i suhûf-ı ilâhinüñ
hurûfî ‘âla târikati’l-mu‘âmma bi’r-remz-i ve’l-imâ ki zurûf-ı**

⁷³¹ “Uzaklarda beni sarstın, bu sarsıntı içerisinde aklım başımdan gitti.”

⁷³² Abdülkadir Erkal, *Lâmi‘î Çelebi, Ferhad u Şirin(Ferhad-name), (İnceleme-Metin), Atatürk Üniversitesi SBE Yayınlanmamış YLT, Erzurum 1998, s. 68-78.*

künüz ü rümûz-ı nâ-mütenâhidür ma‘âni-i bedf‘a ve mahâvi-yi ğaribesi beyânında birkaç harf söylemekdür ve bu nazm-ı cevâhir-i zevâhir-i letâfet silkinde sırr-ı kılâdesin zikr-i ferid-i ferd için edeb-i silsile-i mümkinât nizâmındaki âsâr-ı kudretinüñ ve enzâr-ı irâdâtınüñ âyât-ı bâhire ve âlâmat-ı kâhiresinüñ takrîrine rişte-i efsâne-i sebep eylemektedir.

Mefâ‘ilün Mefâ‘ilün Fe‘ûlün

- 1 Gel ey her matlubuñ fethine tâlib
Bil evvel zikr-i bi’smillâh vâcib
- 2 Dilerseñ cümle emrüñ ola bismil
İşüñ bi’smillâh ile ibtidâ kıl
- 3 Budur dibâce-i suhf-ı ilâhi
Budur tuğra-yı hükm-i pâdişâhi
- 4 Kadem esrârınüñ ‘ünvânıdur bu
Kerem içre kerâmet-hândur bu
- 5 Ser-i her sûre üzre mühr-i icâz
Beyân minberlerinde hutbe-i râz
- 6 Meh-i nevdür nücûm-ı vahye munzam
Cemâliñden tırâz-ı nazm-ı mu‘lem
- 7 Cevâhir riştesidür súbha mânend
Ser-i tevhîd-i temhidiyle peyvend
- 8 Hilâl-ayin olup ebrû-yı her sühf
Bulur nûriyle zinnet rûy-ı her sühf

- 9 Budur miftâhı her genc ü tılısmuñ
Fütûhı bi-nihâyetdür bu ismuñ
- 10 Okı ihlâs ile bu ismi her gâh
Kim oldı fâtihüñ elhamdülillâh
- 11 Dü kevnüñ olsa bayı tañ mı bâsı
Çü her bünyâduñ oldı ibtidâsı
- 12 Beşâret rûyıdur gül gibi bessâm
Hakîkat cevheri ferdin kassâm
- 13 Olup zî-bal andan sahf-ı ikbâl
Ruh-ı ‘Ümmü’l-Kitâbu noktası hâl
- 14 Bu nokta ‘ukdesin hall itmegesin
Düşen tiz eylemiş mânend-i Yâ-Sîn
- 15 Atup tîrini yasmuş yayını ol
Ser-i mühr üzre basmuş pâyını ol
- 16 Şan imân riştesidür şem‘-i câna
Reh-i hemvâradur bağ-ı cinâna
- 17 Çeküp esma katarını resen-vâr
Cevâhirden tutupdur hâce-veş bâr
- 18 Ne dil kim mâ‘rifetden pür-hevesdür
Aña bâ yile sinüñ remzi besdür

- 19 Urup dâmân-ı sine destini mim
Seher-ayın pür etmiş keffini sim
- 20 Sevâd-ı mülk-i din ma‘mûr anuñla
Cemâl-i mihr ü meh pür-nûr anuñla
- 21 Kerem menzillerinüñ eşmesidür
Melek mülkünde rahmet çeşmesidür
- 22 Dilerseñ erbâ‘inden feth-i ‘âlem
Nazar-ender kadeh kün hoş der-dem
- 23 Elifler tîr-i pertâb-ı kazadur
Nüfûsa fâtihi-i bâb-ı gazadur
- 24 Yedinde Mûsi-i canun ‘asâdur
Velî Firavn-i nefse ejdehâdur
- 25 Degilmiş her biri bir râyet-i feth
Yazılmış dillerinde âyet-i feth
- 26 Olup gılman-ı hûld-ı zülf-i dil-bend
Kalur mülk-i melekle lâm peyvend
- 27 Olupdur ‘âlem içre dânesiz dâm
‘Aceb mi ‘akla pâ-bend olsa ol lâm
- 28 O meh gerçi hilâlidür cihânuñ
Kemâlinden velî bir kem yok anuñ
- 29 Dil ü cân çeşmekidür hâsı münzam
Cihân içinde imiş dîde ber-hem

- 30 Hidâyet hüdhüdünüñ efseridür
Mehün tavrı vü mihrin çenberidür
- 31 Meger ol halkadur kullâb girdâr
Ki geh geh şekl-i çengâl eyle izhâr
- 32 Hüviyyet-i şastidür fehm it kemâhı
Anuñ saydıdur ez meh tâ-be-mâhi
- 33 İki ebrû-yı müşkindür iki râ
Şeref burcında meh gibi dil-ârâ
- 34 Dil-i şer'e buradur rûy-ı revnâk
Bura üzre döner 'arş-ı mu'allâk
- 35 Ruh-ı rahmet bu rasuz hürrem olmaz
Dil-i mecrûha ansuz merhem olmaz
- 36 Hakikat gözleseñ iki yüzi var
Gehi rahm u gehi recm eyler izhâr
- 37 Cemâl-i hakda hâlar kim sebâkdur
Behîşt-i heşt önünde bir varâkdur
- 38 Ser-i zıll-ı himâyetdür cihâna
Ki gelmez sûret-i hâli beyâna
- 39 Tonatmış berk-i vahdet birle cânın
Anuñçün gönçe yumuşdur dehânın

- 40 Harîm-i Hakka bunuñla tutan rû
Bilür kim kible-i hâcâtdur bu
- 41 Esâs [-i] *kün fekân*⁷³³dur nûnı anuñ
Kavî bünyâdudur kevn ü mekânuñ
- 42 İdüp mim ü elif ğark-âba anı
Tutar püştinde mâhi-veş cihânı
- 43 Çü Hak emriyle oldu kâfe münzam
Zuhûr itdi ‘ademden ‘âyn-ı ‘âlem
- 44 Güher zâyim durur mimiyle yâsı
Sekiz cennet demindendür hevâsı
- 45 Du‘â tîrine her dem olupen yâ
Dehânı remz ider bu râzı güyâ
- 46 Budur esrârınuñ ‘öşründe icmâl
Kim eyler râ-yı ‘ârş-ı fikr-i pâmâl
- 47 Medâr-ı çâr-unsur nokta-i çâr
O çâr üzre döner bu çârh-ı devvâr
- 48 Bular dur râh-ı Hakda encüm-âyin
*Ce‘alnâhâ rucûmen li’ş-şeyâtîn*⁷³⁴
- 49 Ya esrâr-ı kitâb-ı çârdır ol
Dü ‘âlem halkına irşâd ider yol

⁷³³ Bu söz Kur’ân-ı Kerîm’de *kün feyekûn* ibaresiyle geniş zaman teklik üçüncü şahıs çekimiyledir.(bk. Bakara. 2/117)

⁷³⁴ “Andolsun ki biz (Dünyaya) en yakın olan göğü kandillerle donattık. Bunları şeytanlara atış taneleri yaptık ve onlara alevli ateş azabını hazırladık.”(Mülk, 67/5)

- 50 Bulan bu noktalar seyrinde râhı
 Zamîr-i dehre itmez istibâhı
- 51 Künüz-i gaybe her bir fathe miftâh
 Ki virmüş ehl-i dil destine fettâh
- 52 Olup kâs-ı ser-i kistrâ-yı kâser
 Çıkar her kesresinden niçe biñ ser
- 53 Sükûn rezm için ‘*ayne’l-yakîn*⁷³⁵ dür
 Dil ü cân gerdeniñde tavk-ı dindür
- 54 Kılup dendanlarıñ ser-tîz-i teşdîd
 İder her dem bâyn teyid ü teşdîd
- 55 Ki izz ü kadr dergâhıñda her gâh
 Hüdâvend-i cihândan gayrı bir şâh
- 56 Riyâset künkürin idinse efser
 Siyâset erresidür aña bes-ser
- 57 Muhassal keşf olunsa bu mu‘ammâ
 Çıkar her noktasından yüzbiñ esmâ
- 58 Cihân esrârınuñ dükkânıdır bu
 Ser-â-tâ-pâ cevâhir kânidür bu
- 59 Hakîkat bahridür bî-hadd u pâyân
 Ki ser-gerdân yüzbiñ zûret-i cân

⁷³⁵ “...Sonra ahirette onu çıplak gözle göreceksiniz...”(Tekasür, 102/7)

- 60 Te‘âli Allâh ki isminüñ beyânı
Kılur ‘âciz ‘ukûl-ı ins ü cânı
- 61 Sıfâtuñdan çü kâsırdur ibâret
Ne deñlü ola zâtuñdan işâret
- 62 Degil tañ dıde rûz olsa ziyâsı
Ki hâcetdür ridâ-yı kibriyâsı
- 63 Ne aña dahli var ‘akl u havâsuñ
Ne bunda halli var nakl u kıyâsuñ
- 64 Bu hayretdür ‘ukûla us behâsı
Ke’zel mebde ebeddür intihâsı
- 65 Şu ‘âlem içre kim ‘âlem yoğıdı
İzâfat ü nesebden dem yoğıdı
- 66 Ne açmışdı şafak etrâfa lâle
Ne saçmışdı kevâkib çarha jâle
- 67 Ne subhuñ gurrasıydı pür-ateş
Ne şamuñ turrasıydı müşevveş
- 68 Ne yerlerden ne göklerden nişâne
Ne ins ü cân ne mûrg-ı âşiyâne
- 69 ‘Adem subhunda nergîs gibi pertâb
Gözin yıldızlaruñ almış idi hâb

- 70 Dahı cünbiş yoğıdı nar u bâde
Uyurdu âb-ı sahra-i fenâda
- 71 Degildi bâde-peymâ nergîs-i mest
Mükevven bağında idi serv-i past
- 72 Gül için eylemezdi nâle bülbül
Dahı bi-şâne idi zülf-i sünbül
- 73 Ayağuna su urup sâye-veş rû
Salınmazdı çemende şâh-ı dil-cû
- 74 Nevâyi çeng-i rûh-efzâ yoğıdı
Salâ-yı bâde vü sahbâ yoğıdı
- 75 Henüz açılmamışdı hüsne bazar
Nikâb içre idi meh-rûlar peri-var
- 76 Cigerden ‘ışk nayı iñlemezdi
Kalâ‘ urup felekler diñlemezdi
- 77 Terekküb kılmamışdı kâf ile nûn
Vücûd-ı mahz idi ol zât-ı bî-çün
- 78 Nişansızlık olup ism ü nişânı
Mu‘ammâ-yı şu‘ûnat idi şânı
- 79 Cemâliñe olup âyine zâtı
Dahı ‘arz-ı ruh itmezdi sıfâtı
- 80 Takazâ kıldı ‘ilmi idüp işrâk
Ki pür-nûr ola andan ‘âyn-ı ‘uşşâk

- 81 Sıfâtı birle pes gösterdi cilve
Temeyyüz geldi lâbüd süfl ü 'ilve
- 82 Olup her zât mir'ât ol cemâle
Müzâhir düşdi zerrât ol cemâle
- 83 Ki ol hüsne yoğıdı hadd u gâyet
Harâya olsa tañ mı bî-inâyet
- 84 Felek sakfında idüp şemse mihri
Müzeyyen kıldı encümle sipihri
- 85 İki harfi idüp kevnine masdar
Cihâ[ñ]-esmâ [kün] ef'âline mazhar
- 86 Cemî'-i kevn bir kez dimek pes
Zihi Kâdir te'ali vü takaddes
- 87 Cemâli berkîñ idüp mazhara gül
Yıkup haşak-veş 'aklı kılur kül
- 88 Açar subhuñ 'izârını gül-âsâ
Kılur zülfini şamuñ sünbül-âsâ
- 89 Münevver olmağ için 'ayn-ı 'âlem
İder bu müşke ol kâfurı münzem
- 90 Urur geh fark-ı çarha tâc-ı zerrin
Kılur encümle anı geh 'arak-çin

- 91 Düzüp hoş ka‘beteyn ay u güneşden
Yazar nakşın burucuñ iki şeşden
- 92 Cemâliñden behîşt-i heşt bir bâb
Celâliñden cehîm-i heft bir tâb
- 93 Virür deryâya mâhiden zebân ol
Ki şükürinde ola ratbu’l-lisân ol
- 94 Sadefden eyleyüp gül gibi gûşi
Kılup pür-dürreler cânına cûşi
- 95 Virüp tîg u kemer tâc u nigîni
İder kuhsâr-kânı zer-emîni
- 96 Zemîni sâkin idüp çarhı dâyır
Nücûmı sâir eyler kutbı hâyır
- 97 Ki eyler dûdıyı ateşden eflâk
Ki eyler dürd-âbı kursa-i hâk
- 98 Kılur geh kuhsâruñ bağrını kan
İder ol kanı geh lâ’l-i Bedehşân
- 99 Kılur geh sevre-püşt hûti-menzil
Zeminden gâh bağlar aya mehnil
- 100 Bu şeşder kasra açup revzen-i zer
Sarây-ı ‘âlemi eyler münevver
- 101 Geh eyler bâd-bân-ı çarh zer-baft
Gehi pür-kir idüp rûyın urur neft

- 102 Şebüñ müşkiyle pür eyler devâtın
Yazar altunıla rûzuñ berâtın
- 103 Geh eyler Câ‘fer-i Tayyâr bî-per
Geh ider şehr-i dine Haydârı der
- 104 Ten-i ef‘ide kor tiryâk ile semm
İder Zebûra nûş u niş hem dem
- 105 Urup hoş subh-dem mihriyle hande
Mesih-‘ayin ider âfâkı zinde
- 106 Gülüñ rûyın kılar şem‘-i dil-efrûz
Virür bülbüllere pervâne-veş sûz
- 107 Tokuz gök dergehinde halka girdâr
Yedi yer eşiginde zerre mikdâr
- 108 Nebât-ı ney-şeker feyzüñe sîr-âb
Hayât-ı mâh u hûr fazluña pertâb
- 109 Zülâliñden cemâli hızrı hurrem
Şimâliñden Mesîhüñ rûhı pür-dem
- 110 Safâ ile rûh-ı âba virür zeyn
Cemâl-i hâke eyler *kurretü’l-‘ayn*⁷³⁶
- 111 Derûniñ lâ‘lenüñ pür-‘anber eyler
Zümürüd ferşe lâ‘liñ micmer eyler

⁷³⁶ “...Benim ve senin için göz aydınlığıdır...”(Kasas, 28/9)

- 112 Ruh-ı eflâke arâyiş virür ol
Nihâd-ı hâke asâyiş virür ol
- 113 Beşer şeklin yazup bir katre âba
Şebih eyler cemâliñ âfitâba
- 114 Hired ‘âyinesinden gösterüp rûy
Zebân-ı tûtiyi eyler şeker-gûy
- 115 Tutup dâim celâli dergehinde
Turup kâim cemâli hâr-gehinde
- 116 Felek ser-geştedür hayrânlıgundan
Melek aşûftedür nadânlıgundan
- 117 Te‘âli şânuhu zî-kâdir-i pâk
Ki ‘âkl-ı küll çağırur *mâ ‘arefnâk*⁷³⁷
- 118 Ne hükmi sikkesinde var tağayyür
Ne mülki ‘arsası olur tasavvur
- 119 Ne emriñsiz eşine dest-res var
Ne zikriñsiz mu‘attal bir nefes var
- 120 Zebân-aver dürür hamdiñde her mû
Kamu zerrât zâtıña senâ-gû
- 121 Şuhûdı dîde irmekden müberrâ
Vücûdı fehm sağmakdan mu‘arrâ

⁷³⁷ “Yâ Rabbi, seni zatına layık şekilde bilemedik.” (Hadis-i Şerif)

- 122 Kemine bendesi mülkiñde hakan
Ki biminden tolupdur sinesi kan
- 123 Vezîr-i ‘akl-ı mülk-ârâ-yı ‘âlem
Öñinde tıfl-ı ebced gibi ebkem
- 124 Virüp dil-câmına ‘âlem-nümâlık
Salar Ferhâd-ı câna mübtelâlık
- 125 Sunup pulâd-ı gamdan aña tîşe
Kılur kûh-ı belâ kazmağı pîşe
- 126 Dilini derdile âvâre eyler
Vücûdîñ hâre-veş biñ pâre eyler
- 127 Virüp çarha şafakdan surh-ı jengâr
Felek şapûrîñi eyler sedef-kâr
- 128 Gice şeb-tîzin idüp teng ü beste
Meh-i nevden düzer satlına deste
- 129 Seher gül-gûna urup zerrin lâ‘lin
Keser hûr külçesiñden ‘ayn-ı nâ‘lin
- 130 Koyup nefs-ejderin genc-i dil üzre
Tılısm-ı mâr ider âb u gil üzre
- 131 Cihân içinde şekker gibi nâmı
Kılur şirin dehen her telh-kâmı

- 132 Eger rûz-ı sefid ü ger şeb-i dâc
Olupdur feyzinüñ cûdına muhtâc
- 133 Bu eşyâ ger za'îf ü ger kavîdür
Hemin ol nûr-ı mutlak pertevîdür
- 134 Bu deñlü gösterür ancak bu eşkâl
Ki oldur mutlaka her fi'le Fa'âl
- 135 Bu kesret içre her ta'yîn ü temyîz
Hakuñ gayrından eyler 'ayn-ı per-hîz
- 136 Ta'ayyün birle her mâhiyyetü'l-hak
Güvâh-ı vahdet-i Hakdur muhakkak

Kasîde

Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün

- 137 Ey kemâl-i sun'una eşkâl-i 'âlem 'ayn-ı dall
Hatt-ı dest-i kudretinden nakş-ı 'adem bir misâl
- 138 Mithatuñda 'andelib-i nâtıka mebhût u lâl
Fikretüñde şâhbâz-ı 'akıla bî-perr ü bâl
- 139 Kibriyânuñ bahrine irmez kıyâs-ı 'akl-ı kül
Fülk-i fikret mevc-i hayretten gezer ser-geşte hâl
- 140 'İzzetüñ sahrasınıñ bir menzilin kat' idemez
Şâhbâz-ı dil uçursa ol hevâda mâh u sâl

- 141 Ebr-i cûdundan olur şâh-ı emel pür-berk ü bâr
Mîhr-i fazluñdan bulur baĝ-ı emel ferr ü kemâl
- 142 Heft-duzâh külhen-i kâhruñda bir dûd-ı şerîr
Heşt-cennet gülşen-i lutfuñda bir berk-i nevâl
- 143 Saltanat ancak senüñdür zât-ı bi-çûnuñ gibi
Mülketüñdür bî-zevâl-i ‘izzetüñdür lâ-yezâl
- 144 Her ne meh kim buldı mihrüñden senüñ bir zerre nûr
Âf-tâb-ı heft-kışverdür aña yoktur zevâl
- 145 Mâsivâdan çünki tecrîd oldu tevhîdüñ senüñ
Bunca takyidât ile yâ Râb nice keşf ola hâl
- 146 Ere mi zatuñ kemâlatına ‘akl-ı hürde-bîn
Dest ü pâsında çü var bunca âlayıkdan ıkâl
- 147 Gün gibi rûşensün amma pertevüñden görünen
Cân gibi mahfîsün amma ‘arz idersün hoş cemâl
- 148 Aña kim nûr-ı yakînuñ oldu bir nefes
Gördi yetmişbiñ hicâb ardında ol şemsin cemâl
- 149 Aña kim subh-ı ezelde eyledüñ bidâr-dil
Görinür dünyâ şebinde gözine ‘âlem hayâl
- 150 Hızr-veş itmez hevâ-yı zulmet-i âb-ı hayât
Anı kim ‘ışkun odunda hâk ider nûr-ı visâl

- 151 Dergehün ‘âşıklarınuñ her seher viridi bu kim
*Fi’n-nevâ zelzeltenî ve’l-‘aklu fi’z-zilzâli zâl*⁷³⁸
- 152 Ah kim menzîl ırağ u zâd yok merkebe za‘îf
 Hâb-ı gaflet içre kaldım geldi vakt-ı irtihâl
- 153 Mâ’siyet girdâbına düşdi vücûdum zevrâkı
 Mâ’rifet yili ger irişmezse müşkil oldu hâl
- 154 Ğıll u ğışdan Lâmi’î pâk eyle dil âyinesin
 ‘Aks ura ta anda nûr-ı cemâl-i bâ-kemâl
- 155 Çıkmayunca kâ‘be-i hâtırdan esnâm-ı hevâ
 Nûr-ı hakk girsün dimek olur aña bâtil hayâl
- 156 Bahr-ı bahşâyışden eyle cürmüme bir katre feyz
 Şol nefes kim kâl u kıl etmege kalmaya mecâl

Bu makâmda sâlikine işâretdür ki fırkâ-i kıl u kâl zümre-i istidlâl gibi ta‘ammûk-ı ahvâl ekvân-ı ta‘alluk eşkâl-i vildân idüp kesret-i vesâyil ü cemiyet ü delâil birle perişan hâtır u bî-hâsıl olmayalar. Belki erbâb-ı ‘irfân ve ashâb-ı zevk-i ‘ayân kıblegâh-ı âfilinden yüz çevirüb mâsivâdan dest-efşân u râh-ı talebde bî-nâm u nişân olmağla yek-rûy u yek dil olalar *mâ ce‘alehu’llâhu li-raculin min kalbeyni fi cevfihi* ve tâlibine beşâretdür ki bu hidâyetüñ sebili ve bu ‘inâyetüñ delili tarîkat sâlârlarınun silsilesine temessüksüz ve hakikat serdârları-nun kâfilesine ta‘alluksuz müte‘essir belki müteğayyirdür ve bu din rehberlerinün ki dahı zübde-i tarîki ki riyâdan ab‘âd ve ihlâsa akrebdür. Ma’rifet dâniş ve hikmet ve azmayış riştesine temessük olanlara habl’el-metin ve tarîk

⁷³⁸ “Uzaklarda beni sarstın, bu sarsıntı içerisinde aklım başımdan gitti.”

ensebdür. Tarîkâ-i ehl-i ihfâ ve delilan-ı bargâh-ı safâdır ki onlara melâmiyye ve hâcegân-ı nakş-bendiyye dahı derler ki ser-â-ser revîş ü perverisleri ‘uzlet ‘aynü’l-en‘âm u zikr-i ‘ale’d-devâm-ı terk-i sûret-i ‘amel be-‘azimet ve halvet-i der-encümen ü sefer-i der-vatan u hoş der-dem ü nazar der-kadem üzerinedür. *Yessir’allâhu lenâ ve iyyâkümü’l-emsâl bi-tarîkatikümü’l-müsellâ.*

Nazm-ı Mesnevî

Mefâ’ülün Mefâ’ülün Fe’ülün

- 157 Gel ey mâsivâ fikrünü terk it
Nihâduñda Hüdâ zikrünü berk it
- 158 Degil hâdi saña çün çarh u encüm
Ne için idesin fikründe reh-güm
- 159 Hayâli ateş ile yakma canuñ
Ki nûr-ı hak ola şem‘-i beyânuñ
- 150 Hevâ râhıñda itme fikret ü rây
[Ki] olasıñ bî-karar u bâd-peymây
- 161 Ko sevdâ ehli gibi fikr-i ebi
Ki ğark eyler seni bu fikr-i âbı
- 162 Me‘âdiñden dilen azürde kılma
Sovuk demir döküp efsürde kılma
- 163 Tefekkür kılma hayvân ‘âlemini
Başına satın alma el gamını

- 164 Açılmaz ‘ukdedür insân tılısmı
Mu‘ammâ-yı cihândur bil bu ismi
- 165 Eger zulmet cihândur ger envâr
Güzar kıl cümlesinden fariğ ol bâr
- 166 Halîl-âsâ açuben cân gözünü
Temâşa eyle gel cânan yüzünü
- 167 Degildür ka‘be olma gâfilinden
Çevür yüz *lâ-uhibbü’l-âfilîn*⁷³⁹
- 168 Yürî Allâh evin püt-hâne itme
Bedenden ötri zulmi cânâ itme
- 169 Salup pak eyle asnâm-ı hevâdan
Bu izkâr ile nakş-ı mâsivâdan
- 170 Bu ‘akl ile dilerseñ kevne râhı
Kılarsuñ zerrede biñ iştibâhı
- 171 Bırak zann u hayâl u vehmi elden
Ne hâsıldur bu ‘ilm-i bi ‘emelden
- 172 Yakîn ehline canuñ itse meyli
Olur ser-cihân ‘âlemüñ tufeyli
- 173 Dilüñ bulsun dir iseñ tâb-ı tevhîd
Koma cân didesinde hâb-ı taklîd

⁷³⁹ “Yıldız batınca ‘batanları sevmem’ dedi.” (En’am, 6/76)

- 174 Bekâ mülkine isterseñ eger yol
Fenâ olmazdan öñ cismüñ fenâ bul
- 175 Anuñçün sâki keşf olmaz bu esrâr
Tutupdur âyineñ rûyını jengâr
- 176 Kılup ehline ‘âlem gün gibidür
Nücûm-ı çarh aña nâhun gibidür
- 177 Bular âyine der-zât u sıfâta
Digerler nûr-ı hakla kâ‘inâta
- 178 Talebdi dilleri şevk-i ilâhi
Bilürler sırr-ı eşyâ-yı kemâhı
- 179 Geçüp rütbetleri mülk ü melekden
Kılurlar sabkatı fülk ü felekden
- 180 Nazar etdükçe bunlar halka her dem
Görürler Hakkı her şeyden mukaddem
- 181 Ebed solmaz cemâli güllerinüñ
Nevâsı cândadur bülbüllerinüñ
- 182 Yedi deryâyı bir dem nûş iderler
Okurlar rabbü’ d-dîni cûş iderler
- 183 Bu meşrebden dilerseñ ger nasîbi
Yoluñda bunlaruñ hak ol habîbi
- 184 Anuñ kim haddı var Îsâ deminden
Baş ayırmaz Muhammed makdeminden

- 185 Hızır-veş eylemez zulmete ‘âzmi
Olur dest-i Hüdâ sâkî-i bezmi
- 186 Şu dil kim teşnedür cân çeşmesine
Kaçan meyl ide hayvân eşmesine
- 187 Egerçi Lâmi’î hoş meşrebüñ var
Karışdurma bu sâfi çeşmei var
- 188 Der iseñ düşmesin cânuñ gezende
Ko her nakşî gönül vir nakş-bende
- 189 İdüp habs nefsi çek lâ‘l-i cândan
Pes ur kalb üzre İllâllâhdan andan
- 190 Ki ya‘ni rûhuñı zikre enis it
Nefis kat‘ olmadın nefisini nefis it
- 191 Selâmet tac u tahtıñ târumâr it
Melâmet kisvetini ihtiyâr it
- 192 Cenâb-ı Hakdan isterseñ ‘inâyet
Tarîk-ı hâcegânı kıl ri‘âyet
- 193 Nihânı eyleyüp zikr-i hubânı
Şehâdet bahrine ğark eyle cânı
- 194 Tutup mikrâz-ı lâyı elde her dem
Ta‘alluk riştesin kat‘ eyle muhkem

- 195 Çü olduñ Zülfikâr ıssına gam var
Hevâricdür hevâtir kıl ‘Alî var
- 196 Bunı lâ sanma sü‘bân-kâmdur bu
Neheng-i kâ‘inât-aşâmdur bu
- 197 Sarây-ı kalbüñe carûb olupdur
Cihân bu savlecân top olupdur
- 198 Ola çün câm-ı lâ bezmünde sâkî
Kıla cânuñda İllâllah bâkî
- 199 Gide illâ vü çün kâle Allâh
Zamirüñ sırr-ı Hüdân ola âgâh
- 200 Ser-â-tâ-pâ olasin ‘ark-ı tevhîd
Cihâna ire senden berk-i tevhîd

Kasîde-i Kelime-i Tevhîd

*Mefâ‘ilün Fe‘ilâtün Mefâ‘ilün Fe‘ilün
(Fa‘lün)*

- 201 Cihân u câna pür oldı ol ey göñül âgâh
Nidâ-yı **eşhedü en-lâ ilâhe illa‘llâh**
- 202 Açup zebânını her zerre yirde gökde ider
Edâ-yı **eşhedü en-lâ ilâhe illa‘llâh**
- 203 Za‘îf cânlara ‘âlemde oldı vakt-ı kuvvet
Gıdâ-yı **eşhedü en-lâ ilâhe illa‘llâh**

- 204 Sarây cân u dil içre çerâg-rûşendür
Zekâ-yı *eşhedü en-lâ ilâhe illa'llâh*
- 205 Göñüller âyinesin pak ider güduretden
Cilâ-yı *eşhedü en-lâ ilâhe illa'llâh*
- 206 Cemî'-i derde şifâdur çe zâhir u bâtın
Likâ-yı *eşhedü en-lâ ilâhe illa'llâh*
- 207 Muhabbet ehlini ser-mest ider müdâm ey dil
Safâ-yı *eşhedü en-lâ ilâhe illa'llâh*
- 208 Ne kadar 'izzet olur kim degildi 'ârş üzre
Levâ-yı *eşhedü en-lâ ilâhe illa'llâh*
- 209 Ne ferr-i kevkebedür kim cihâna toldı kamû
Sadâ-yı *eşhedü en-lâ ilâhe illa'llâh*
- 210 Ne hân ni'met-i Hakdur taraf taraf çekildür
Salâ-yı *eşhedü en-lâ ilâhe illa'llâh*
- 211 Hezâr mertebe kürsi vü 'arşdan yücedür
Semâ-yı *eşhedü en-lâ ilâhe illa'llâh*
- 212 Herîm ka'be-i islâmdur kavî bünyâd
Binâ-yı *eşhedü en-lâ ilâhe illa'llâh*
- 213 Zihî çerâg ki hayret dönende rehberdür
Ziyâ-yı *eşhedü en-lâ ilâhe illa'llâh*
- 214 Ne hayır itmege 'uşşâkı oldu nağme-i rast
Nevâ-yı *eşhedü en-lâ ilâhe illa'llâh*

- 215 Kılâde-i dil ü tesbîh-hândur ey sûfî
Ridâ-yı *eşhedü en-lâ ilâhe illa'llâh*
- 216 Görünse dîde-i nefse 'acep mi ejderhâ
'Asâ-yı *eşhedü en-lâ ilâhe illa'llâh*
- 217 Nirde esse açar lâle vü gül ü reyhân
Hevâ-yı *eşhedü en-lâ ilâhe illa'llâh*
- 218 Aña ki sayısını saldı buldı 'izz-i ebed
Hümâ-yı *eşhedü en-lâ ilâhe illa'llâh*
- 219 Dizüldi hikmetile semm-i şirkiçün tiryâk
Devâ-yı *eşhedü en-lâ ilâhe illa'llâh*
- 220 Bekâyı hakkile bâ-kader ol gönül kim olur
Fenâ-yı *eşhedü en-lâ ilâhe illa'llâh*
- 221 İderse ğark-ı 'ark Lâmi'î 'acep mi seni
Hayâ-yı *eşhedü en-lâ ilâhe illa'llâh*
- 222 Mutâ' cân u dil olsun bu yolda ser-cümle
Fedâ-yı *eşhedü en-lâ ilâhe illa'llâh*

Sâlik fenâ-yı vücûd hâsıl olmadın fenâ-yı tevhîde vâsıl olmak idügin beyân ider.

Mefâ 'ilün Mefâ 'ilün Fe 'ülün

- 223 Gel el cân ile râh-ı Hakka sâlik
Mehâlik birle pürden bu mesâlik

- 224 Ne deñlü ‘ârif olursa muvahhîd
Ger ü tevhîddür tevhîd-i câhîd
- 225 Koyup hezl-i cihânı cedd gerekdür
Gidülmez yaluñız şedd gerekdür
- 226 Dilüñ pâk olmadın çirk ü habesden
Kadem kurtulmıya levs ü hadesden
- 227 Egerçi söylemiş ehl-i tarîkat
Hakı hakdur bilen el-hak hakîkat
- 228 Vücûduñ vahdeti efrâd içinde
Şu vâhid gibidür i‘dâd içinde
- 229 Cemî‘-i perdelerden taşradur bu
Göyinür meşk gibi gerçi hoş bu
- 230 Meşâmm-ı kevn olmaz iş bu buden
Fenâ bulmayıcak ma‘nâyı buden
- 231 Fenânuñ dahı fer’-i vaslı vardur
Güzâfin sanma hûbs u faslı vardur

Sevâd iken izâfetle mütenevvî‘ göründükleridür

- 232 Egerçi kim fenâ ‘ayn-ı ‘ademdür
‘Adem hem-sâye-i melek kademdür
- 233 Fürû‘ı bî ‘adeddür aslı üç kısım
İzâfet ü neseble virilür ism

**Mertebe-i evvel fenâ'ı ef'âlidür kemâ-kâleallah te'âli v'allâhu
halegakum ve mâ ta'lemûn**

234 Budur evvelüni her ef'âli sâlik
Ser-â-ser göre gayr Hakda hâlik

235 Özendüñ her dem idüp nefi ef'âl
Diye Allâhdur her fi'le fa'âl

**Mertebe-i sânî fenâ sıfatdur kemâ-kâleallah huve'l-eiddu, huve'z-
zâhiru, huve'l-bâtınu**

236 İkinci sâlik ol kim her sıfâtı
Göre kim Hakdadur mahsûs zâtı

237 Bile her şeyde feyz-i Hakk-ı cârı
Vücûdın eqliye 'âlemde 'ârı

**Mertebe-i sâlise fenâ-ı zâtıdur Kemâ kâleallah küllü şeyin
hâliku'l-evcihihi**

238 Üçüncü ülke bu meslek refîki
Göre Hakkuñ durur varlık hakîki

239 Bakup 'âyn-ı 'ademle mümkinâta
Diye emvâc-ı deryâ kâ'inâta

**Sâlik fenâyla hil'ât 'âriye-i vücûddan 'ûr olup kaya-yı bekâ ile
mültebis olduğudur.**

240 Kaçan kim ire sâlik bu makama
Olur Hakkuñ lisânı hâs u ‘âmâ

241 En-enhâr dise ya ent ya hû
Kamusından murâdı ol durur u

Es‘âr-ı erbâ‘ beyânındadır kim evvel sefer-i seyrul’ullah dirler.

242 Tereddütsüz bilür her can âgâh
Buradur gâyet seyrul’llah

243 Gidüp can dîdesinden hâb-ı taklîd
Açılır bu arada bâb-ı tevhîd

244 Bekâ mülkinde bulur rûh-ı salvet
Tecellî eyler esrâr-ı hüviyyet

245 Olursa ‘âvn çok bu yolda hâdi
Nihâyetsüz kalur seyr-i bevâdı

İkinci sefer beyânındadır kim aña seyrul’llah dirler.

246 Pes andan seyr-i fillâh ede başlar
Tevâcüd ilvirüp ah ide başlar

247 Düşer envâr-ı bî-pâyâna canı
Olur deryâ-yı vahdet fülk-i ranı

**Üçüncü sefere seyrü’n minallah dirler ve rücû‘ ile’l-bedâye andan
‘ibâretdür.**

248 İrüb bâdı ‘inâyet meşrıkınıñ
Çevürse bâd-bânın zevrıkınıñ

249 Dönüp yine vücûduñ sâhiline
Gelür varlık metâ‘atle iline

**Dördünci sefere seyrü’n-billah dirler bi sem‘-i bî-basar andan
‘ibâretdür.**

250 İdüp seyr’ün min Allâhdan ‘ubûrı
Kalur billâh her şey’i murûrı

251 Dahı her gördigüñ işitdigüñ hak
Dahı her sözüñe söyler cümle hak

252 Deminden can bulur biñ kalb-i ‘uşşâk
Odur kutb-ı cihân u şih-ı âfâk

253 Aña nefis ü dil ü candur mürâkib
Pes eyler her nefes seyr-i mürâtib

254 Anuñdur gâh istiğrâk u geh mahv
Anuñdur gâh vecd ü şükr ü geh sahv

**Bu makalden mürâtib külliye-i işâretdür ki Hazret-i Hûms dirler
mertebe-i evlâ Hazret-i Ğaybu’l-guyûb ve ‘âlem-me‘ânidür ki zat-
ı mutlak hakdan ‘ibâretle şol tecellî ve ta‘âyyün-i evvel ve sâni
i‘tibâratı ve sâniya hakâyıku’l-hiyye ve kevniiye-i müstemeldür.
Mertebe-i sâniye ‘âlem-ervâhdur ki mertebe-i zuhûr hakâyık-ı
kevniiye bî-hurde-i besitdür. Kendülerinüñ nefeslerine veya
kendü emsâllerine ve mertebe-i sâlise ‘âlem-misâldür geh
mertebe-i vücûtdur geh geh esâ-i hareket-i latâfiye geh kabul u**

hark u et-tayâm olmaya ve mertebe-i rabi‘â ‘âlem şahâdatıdır ve sûretdür ki anuñ uci hazret-i ‘arş-ı rahmânıdır. Ve hezîz-i ‘âlem-hâkdür ve mertebe-i hâmis, mertebe-i câmi‘â hakikat-i insâniyyedür. Şol bir zahit hükmiyle ki vücûdında vardır.

Mefâ‘ilün Mefâ‘ilün Fe‘ûlün

- 255 Misâl-i rûh melikine bulup yol
Olur gayb-ı şühedât mâliki ol
- 256 Çün oldı bir zahiyyet anda hâsıl
İder pes câmi‘iyyet canda hâsıl
- 257 Aña ‘ilm-i düğünüñ ‘ayn olur bil
Diline ğayr gelmeñ ‘ayn olur bil
- 258 Direht-i müsevî olup vücûdı
Ruhında berk urur nur-ı şehûdı
- 259 Çağırur cümle â‘zasıyla her gâh
Hikâyet eyleyüp Hakdan añ’Allâh
- 260 Bil imdi ey esir-i hûbb-ı tevhîd
Kalanuñ kısır budur lebb-i tevhîd
- 261 Eger buldıysa çeşm ü can güşâdı
Bırak elden ma‘lûl u ittihâdı
- 262 Bu dergehden açılmaz kimseye râz
Tutar hâcipleri tiğ-ı ser-endâz

Erbâb-ı ‘ilm ü beyân ile ashâb-ı keşf ‘ıyân ortasında tevhîd bâbında faslu’l-hitâb gibi bir kelime-i câmi‘â birle beyâna işaretdür ki anuñla hem ‘ismet-i din ü millet ve hem tahkîk-i tevhiid-i Hüdâyı bî-‘illet esmâvehü cellet ü elâvehü

Mefâ‘ilün Mefâ‘ilün Fe‘ûlün

- 263 Velî oldur edeb erbâb-ı dîne
Çü mâlik ola can işbu yakîne
- 264 Ne şöyle ide tecrîdini zâtuñ
Ne andan añlana nefy sıfâtuñ
- 265 Ne şol yüzden ola takyîde meşfûk
Ne vâcib mümkün ile ola mevsûf
- 266 Tuta her dem tarik-i beyn-i beyni
Ri‘âyet ide candan mezhebini
- 267 Getür sâkî kını şol câm-ı tahkîk
Ki idem mezheb-i şer‘ üzre tevfiik
- 268 Komayup kudret erbâb-ı cidâle
Uram mihri dehan kıyl u kâle

45. LÂMÎ’Î ÇELEBÎ, GÛY U ÇEVGÂN⁷⁴⁰

Mef‘ûlü Mefâ‘ilün Fe‘ûlün

⁷⁴⁰ Nuran Tezcan, *Lâmi’is Gûy u Çevgân*, Stuttgart 1994, s.79-81.

- 1 Tevhîd-i hudây 'azze ismuh
Lâ-yumkinu 'adduhu ve resmuh
- 2 Der 'arsa-i güft ü gûy-ı tevhîd
Çevgân-zen-i makâl-i tecrîd
- 3 El-hamdü li-hâliki'l-berâyâ
Ve's-şükrü li-vâhibi'l-'atâyâ
- 4 Ey kasd-ı du-kevn cüst ü cûyuñ
Eglence cihâna güft ü gûyuñ
- 5 Mihrüñle olup cihânda meh-rûy
Her zerre sahn-ver ü senâ-gûy
- 6 Çevgân-ı muhabbetüñle her cân
Ser-geşte niteki gûy-ı gerdân
- 7 Rûz u şeb işinde kâr-gersin
Çevgân-zen-i gûy-ı mâh u h'arsın
- 8 Ey 'arsa-i lâ-mekân mekânüñ
Kün lafzı cihâna savlecânüñ
- 9 Hem sahn-ı felek küşâde senden
Hem gûy-ı zemîn fütâde senden
- 10 Emrûñle kılur cihânı teshîr
Çevgân-ı kazâ vü gûy-ı takdîr
- 11 Çevgânüñüñ oldı nûn u kâfi
Bâzî-yi cihân işinde kâfi

- 12 Oynatmağa gûy-1 kevnî yeksân
Kıldıñ iki egri harfi çevgân
- 13 Meydân-1 felekde gûy-1 ecrâm
Çevgânuña oldı lâ-cerem râm
- 14 Ser-geşte olup bu yolda her şey
Yügrüşmededür taraf taraf gey
- 15 Emrûñle olur beyân içinde
Çevgân-1 zebân dehân içinde
- 16 El-hakk nice turfe savlecândur
Bâzîçe-i güft ü gûy-1 cândur
- 17 Bağlar mihrûñle mâh-1 tâbân
Geh sûret-i gûy gâh çevgân
- 18 Pîrâhen-i şeb ki müşk-i terdür
Cîbinde nücûm gûy-1 zerdür
- 19 Mihrûñle döner bu gûy-1 mînâ
‘İşkuñla turur bu sahn-1 gâbrâ
- 20 Lutfuñla ne rûy-1 ‘arsa-i hâk
Ârâste cümle sahn-1 eflâk
- 21 ‘Âciz medhûñde her suhan-gûy
Fikrûñde hîred fütâde çun gûy

- 22 Ey memleket-i vücûba sultân
Çevgân-zen-i gûy-1 sahn-1 imkân
- 23 Bu arsa-i kudret içre zîbâ
Dikdûñ iki mîl zîr ü bâlâ
- 24 Çun eblâk-1 subh u edhem-i şâm
Verdûñ ‘adem ü vücûd añâ nâm
- 25 Pes sa‘y içün eyledûñ cihâna
Çevgân-1 kazâñî tâziyâne
- 26 Bu ‘arsada halk eder tek ü pûy
Fermânuña oldu ser-be-ser gûy
- 27 Her birine savlecân-1 takdîr
Bir lu‘bile verdi kâr u tedbîr
- 28 Geh meyl-i vücûda sürdi cebri
Geh meyl-i ‘ademde verdi kesri
- 29 Bu lu‘ba ‘ukûl kaldı hayrân
Bir kıssadur adı gûy u çevgân
- 30 Gû gibi bu kalb-i pür-tahayyür
Ser-geşte-i ‘arsa-i tefekkür
- 31 Bu deñlü ta‘akkul idi âdem
Bâzîçe imiş nukûş-1 ‘âlem
- 32 Bir lahza karârı yogimiş hîç
Yügrüşmede cümle pîç-der-pîç

- 33 Ma'nîde gamuñla cümle pûyâ
Tevhîdüñi cân u dille gûyâ
- 34 Her birine güft ü gû demüñden
Her yañada cüst ü cû gâmuñdan

46. LÂMÎ'Î ÇELEBÎ, SALÂMÂN U ABSAL⁷⁴¹

Kitâb-ı Salâmân u Absâl

Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün

- 1 *Bismika'l-lâhümme yâ ze'l-imtihân*
*Ente burhânun li ashâbi'l-'yân*⁷⁴²
- 2 *Nahnu nercû minke tevfiķe'l-huzûr*
*'An samîmi'l-kalbi fı külli'l-umûr*⁷⁴³
- 3 Ey gamuñ cân bezminüñ sermâyesi
Mihr ü mehdür şem'-i hüsnüñ sâyesi
- 4 Cism ü cân mihrüñle rûşendür senüñ
Yir ü gök hüsnüñle gülşendür senüñ
- 5 Gün gibisin sen ne hâcetdür dimek
'Âlemüñ 'aynına nûr-ı merdümek

⁷⁴¹ Erdoğan Uludağ, *Vak'aya Dayalı Bir Eser Olarak Lâmi'î Çelebi'nin Salâmân u Absâl Mesnevîsi (İnceleme-Karşılaştırmalı Metin-Sadeleştirme)*, Atatürk Üniversitesi SBE Yayınlanmamış DT, Erzurum 1997, s. 172-176.

⁷⁴² "Batınî bilgi sahibi kişiler için bir rehber olan Allah'ın adıyla"

⁷⁴³ "Her işimizde senden huzuru sağlamanı isteriz."

- 6 Kisvet-i Âdemde nûruñdur ‘âlem
Sûret-i ‘âlemde mihrüñdür rakam
- 7 Sofra-i cûduñdan meh sîmîn-tabak
Gülşen-i lutfuñda hûr la‘lîn-varak
- 8 Cânı sensin ‘âşık-ı dil-hastenüñ
Nutkı sensin vâlih ü dem-bestenüñ
- 9 Cümle mevcûdât mihmânuñ senüñ
Zelle-bend-i h‘ân-ı ihsânuñ senüñ
- 10 Çünkü hüsnüñ çekdi Leylâdan ‘alem
Oldı Mecnûnuñ yeri deşt-i elem
- 11 Çün leb-i Şîrîni kıldıñ şehd-fâm
Hûn-ı dil Ferhâdı itdi telh-kâm
- 12 Eyledüñ ‘Azrâyı çünküm gül-‘izâr
Vâmıkuñ çeşmini kıldıñ cûy-bâr
- 13 Gicenüñ rûzı vü şem‘üñ sûzısın
Mihr-veş subhuñ cemâl-efrûzısın
- 14 Ni‘metüñden zîr ü bâlâ behre-mend
Saña birdür nisbet-i pest ü bülend
- 15 Sensin ol nûr-ı basit-ı bî-gubâr
Sensin ol bahr-ı muhît-i bî-kenâr
- 16 Lem‘asından ây ü gün pür-tâb-ı fer
Katresinden yir ü gök ğark-ı güher

- 17 Cilve-ger zâtuñ durur her şeyde bes
Senden ayruk yok bekâ mülkinde kes
- 18 Hüsn ü ‘aşkuñdan ne diyem bîş ü kem
Çünkü sensin ‘âşık u ma‘şûk hem
- 19 Dergeh-i vasfuñda ‘akla râh yok
Küh-i zâtuñdan ebed âgâh yok
- 20 Bî-nişânlukdur nişânı zâtuñuñ
Cümle ‘âlem cân-feşânı zâtuñuñ
- 21 Nüh-felek gerdende derdüñden senüñ
Mîhr görmez zerre gerdüñden senüñ
- 22 Çâr-‘unsur çâr-mîhr-i kudretüñ
Yidi kat yer gark-ı bahr-ı hayretüñ
- 23 Zerre zerre zîr ü bâlâ pîş ü pes
Nûr-ı mîhrüñ ‘arz ider âfâka bes
- 24 Yok dirîgâ dîdelerde fer ü tâb
Tâ kıla seyr-i cemâl-i âf-tâb
- 25 Cânımız mâhî gibidür teşne-leb
Âb içinde eylerüz âbı taleb
- 26 Yine dil deryâsı kıldı hoş hurûş
Dut sadef gibi bu dürre gûş-ı hûş

Mâhîler meselidür ki lücce-i deryâda dil-teşnelükden sîne-i pür-tâb ile cûyân-ı cemâl-i âb olub bahr-ı muhîtte bir ‘irfân-meâb-ı âş-nâ-dil mâhînüñ cenâbına yüz urdular ve ol mâhî dahi bunları hitâb-ı müsteâb ile ve cevâb-ı pûr-savâb ile sır-âb eyledi.⁷⁴⁴

Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün

- 27 Cem‘ olup bir yire mâhîler kamu
Didiler kim var imiş dünyâda su
- 28 Oyımış ser-çeşme-i cân-ı hayât
Kût-ı ma‘den kuvvet-i cism-i nebât
- 29 Söylenür dillerde cârî bu haber
Bulmaduk biz cüst [û] cûy idüp eser
- 30 Bahr-ı a‘zâm kim muhîtü’l-arzdur
Devr aña tûl u teselsül ‘arzdur
- 31 Var imiş ol yerde bir mâhî ulu
Âşinâ-yı âb imiş pâkîze-hû
- 32 Ol kılur vâr ise bu sırrı ‘ayân
‘Ayn-ı ‘irfân imiş ol sahib-beyân
- 33 Çünkü biz âbı kemâhı bilmezüz
Aña niçün ‘azm-i râhı kılmazuz

⁷⁴⁴ Denizin ortasında gönülleri irfâna susamış balıkların çok parlak sineyle su cemalini arayıp, okyanusta bulunan tanıdık irfan sahibi bir balığın katına yüz sürmeleri ve o balığın da bunlara güzelce hitap edip, çok doğru cevap vererek onları tatmin etmesi hakkında balıkların hikâyesi.

- 34 Eyleyince bunda biz âbı kelâm
Aña hâk olup bulalum kadr ü nâm
- 35 Pes urub ol mahî-i dânyâ rû
Didiler cûyân-ı âbuz biz kamu
- 36 Feyz-i fazluñla bizi sîr-âb kıl
Mihrûñ ile dîdemüz pür-tâb kıl
- 37 Bize âbı lutf idüp göster ‘ayân
Yoksa bu âteşle yanduk teşne-cân
- 38 Hızr-veş çün halka mihrûñ cândadur
Bize göster âb-ı hayvân kandadur
- 39 Didi ol mâhî ki ey tullâb-ı zâr
Kim bugün ser-geştesiz dülâb-vâr
- 40 Gösterûñ siz evvelâ baña ‘ayân
‘Âlem içre âbdan ğayrı revân
- 41 Çeşmüñüzden ref` idüp her h`âbı ben
Tâ ki keşf idem cemâl-i âbı ben
- 42 Perde olmuş saña pindâruñ dirîĝ
Âf-tâbı eylemişsin zîr-i mîĝ
- 43 Ey cemâlûñ matla‘-ı mihr-i bârik
Hüsn-i hûbân nûruña ebr-i rakîk
- 44 Nûruña bu nûr gerçi perdedür
Lîk anuñla cân u dil perverdedür

- 45 Aña kim nûr-ı rûhuñdan irdi berk
Eylemez bu perdeden ol nûrı fark
- 46 Niçeye dek hüsnüñ olup perde-sâz
İde bu perdeyle dehri ‘ışk-bâz
- 47 Vaktidür kim perdeler çâk idesin
Hüsn-i ‘arzın dehre bî-bâk idesin
- 48 Eyleyüp bî-hod beni ol nûr-ı pâk
Sâye iken meh-veş olam tâb-nâk
- 49 Mâsivâdan dîdem olup dûhte
İde nûruñ cânumu efrûhte

47. LÂMÎ’Î ÇELEBÎ, VÂMIK U AZRÂ⁷⁴⁵

Ba‘de’t-tahmîdü ve’t-temcîd-i âyât-ı beyyinât-ı mümkünâtdan safâiyih-ı beyânda bir kaç mukaddime temhîd idüp ve âsâr-ı envâr-ı mükevvenâtdan sahâyif-i tibyânda bir nice kâziyye tesvîd eyleyüp nazar erbâbınuñ dîdelerine tûtiyâ-yı hikmetle rûşenâ vü ‘iber eshâbınuñ sînelerine saykal-ı mahabbet birle cilâ virmekdür

Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün

- 1 Ahmeda’llâhu’lllezî minhü’l-hüdâ
Zâtuhu fî külli şeyin kad bedâ⁷⁴⁶

⁷⁴⁵ Gönül Ayan, *Lâmi’i, Vâmik u Azrâ (İnceleme-Metin)*, Ankara 1998, s. 107-115.

⁷⁴⁶ “Her şeyde zâtı başlangıç ve hidayet de kendisinden olan Allah’a hamd ederim.”

- 2 Hamd aña kim mihr ü mehdür şâhidi
Çarh râki'dür zemîndür sâcidi
- 3 Sikke-i hükmi teğayyürden masûn
'Arsa-i mülki tasavvurdan birûn
- 4 Kâf u nûndan kıldı 'ayn-ı 'âlemi
Bir avuç toprakdan itdi Âdemi
- 5 Zâtı vâcib varlığı bi'z-zâtdur
Mihr vasfi şâhidi zerrâtdur
- 6 Hüküm için her kevkebi bir bâb ider
Tahta-i eflâki usturlâb ider
- 7 Ka'beteyn-i mâh u mihr-i bî-karâr
İşbu nerdüñ rûz u şeb nakşında zâr
- 8 Olsa tañ mıdur 'ukûl-i kâ'nât
Nat'-ı satranc-ı felek lu'bında mât
- 9 Çün sebük-revlikde hem-senk aña
Merkez-i hâk olsa n'ola denk aña
- 10 Âsumân tahtına mihri şâh ider
Mâh-ı harçenk ile peyk-i râh ider
- 11 Bezm için Nâhîde zîb ü fer virür
Rezm için Behrâma tîg-ı zer virür
- 12 Pâsbânı mülkinüñ Keyvân-ı pîr
Gice gündüz kâtib-i dîvân-ı Tîr

- 13 Nüh-sipihrüñ düzmek için kârını
Müşteriden germi der bâzârını
- 14 Eyleyüp pü-penbe subhuñ hânesin
Ayırur çarh ile encüm dânesin
- 15 Bu İrem bâğına kim hayrân degül
K'anda Pervîn bağıdur bir deste gül
- 16 Fevk u taht u sağ u sol u pîş u pes
Şem'-i zâtı pertevinden bir kabes
- 17 Sanma tenhâ âsumândur pür-'iber
Hâl-i süfliyyâta kıl bir dem nazar
- 18 Kahr u lutfi bulmağ için iştiher
Muttasıl gider gelür leyl ü nehâr
- 19 Lutfiyle çehresi hurrem bunuñ
Kahrıyla hâtırı pür-gam anuñ
- 20 Pertevinden rûyı bunuñ mâhitâb
Zulmetinden sûyı anuñ müşk-i nâb
- 21 Bu saçından 'âlem için müşk-rîz
Ol ruhından derh için kâfûr-bîz
- 22 Hikmet ü 'ibret toludur şeş-cihât
Seyr kıl bu üç oğul çâr-ümmehât

- 23 Hâk nice bir tahammül gösterür
Âb devrinden teselsül gösterür
- 24 Ger kılursañ ‘ayn-ı ‘ibretle nazar
Hakkı her şeyde görürsin cilve-ger
- 25 Nakş-ı sun‘ımuñ cihân mir’âtıdır
Şâhid ü meşhûd nûr-ı zâtıdır
- 26 Virüben eyler cemâl ü zîb ü fer
Tası la‘l ü suyu dür toprağı zer
- 27 Eyleyüp hâki cevâhir mahzeni
Hâzin-i gencîne eyler ma‘deni
- 28 Bunı şehd anı kılur milh-i ücâc
Bunı eyler ‘ayn-ı kâfûr anı zâc
- 29 Serv-i dil-cûyı ser-efrâz ol kılar
Gonçe-i gunnâçı pür-nâz ol kılar
- 30 Gül budağından dum-ı tâvûs ider
Ney nihâdından dum-ı kaknûs ider
- 31 Sebzeler berki senâsıyçün zebân
Gonçeler dürci dü‘âsiyçün dehân
- 32 Raksı eşcârũ hevâsından anuñ
Cûşı enhârũ safâsından anuñ
- 33 Tâ‘atinden servi kâ‘im kıldurur
Âba dün gün zikr-i dâ‘im kıldurur

- 34 Bağlayup evrâk-ı gülden defteri
Bülbüle ol söyledür hikmetleri
- 35 Dîde-i ebri kaçan giryân ider
Goncenüñ göñlin açup handân ider
- 36 Her dem itse bâğı zeyn ezhâr ile
Şâhsârı ğark ider envâr ile
- 37 Çün sehâbı bâğa gevher-bâr ider
Halka küt için güherden bâr ider
- 38 Sebzeler ferşin kılur Çînî-nigâr
Âb-ı sîmînden kenârın sırmakâr
- 39 Eyleyüp pîrâhenin al vâladan
Lâle için düğme ider jâleden
- 40 Virmek için nergisüñ çeşmine nûr
Çehresini âb-ı kâfûr ile yur
- 41 Dûdı eyler hayme-i müşkîn-tınâb
Oduñ eyler tal'atını âfitâb
- 42 Hüd Hüdi peyk-i sabâ-reftâr ider
Mûrı hâcib nahli h'ân-sâlâr ider
- 43 Peşşenüñ destine virür Zü'l-fikâr
'Ankebûtı dehre eyler perde-dâr

- 44 Kumrıyı mukriye ‘anber tavk ider
Kebki handân tûtiyi pür-şevk ider
- 45 Yaradur bir katre sudan âdemi
Kıldırur seyr on sekiz biñ ‘âlemi
- 46 Ka‘be-i ehl-i sipihr eyler anı
Kıblegâh-ı mâh u mihr eyler anı
- 47 Eşref-i ekvân kılup ol pâk zât
İder anı mazhar-ı zât u sıfât
- 48 ‘Aşk nârından yakar cânında şem‘
Dîdesinden akıdur derd ile dem‘
- 49 Gösterüp câyîne-i dilden cemâl
Söyledür cân bülbülin tûtî-misâl
- 50 Mahzen-i esrâr ider cân u dilin
Matla‘-ı envâr ider âb u gilin
- 51 Okıdur mülk-i melekde hutbesin
Gümledür andan felekler kubbesin
- 52 Geydürüp aña kerâmet tâcını
Hulle eyler ma‘rifet dîbâcını
- 53 Eyleyüp hüsn âfitâbın dil-fürûz
‘Âşık-ı zâruñ salar cânına sûz
- 54 Odlu âhından bitürüp lâleler
Sâçdurur kanlu yaşından jâleler

- 55 Hecr vâdîsin kılup derbend-i âh
Vasl sahrâsına eyler sedd-i râh
- 56 Çeşmesin zehrâb idüp bâdın semûm
Dilleri eyler ol âteş içre mûm
- 57 Vasl bâğın dem-bedem kim gül kılur
Bülbülin âteşle yakup kül kılur
- 58 İñledür nâyı dem-i Dâvûd ile
Sîneler pür-dûd ider ol od ile
- 59 ‘Ûdı sûz-ı ‘aşk ile demkeş ider
Cânını bî-dillerüñ âteş ider
- 60 Çengüñ âvâzın tarab-nâk itdürür
Ehl-i ‘aşka perdeler çâk itdürür
- 61 Söyledür bir mûra biñ râz-ı rumûz
Sâz-ı ‘aşk ile virür ‘uşşâka sûz
- 62 Şöyle ‘aşkuñ nâlesin pür-renk ider
İñleyüp çarh u zemîn âhenk ider
- 63 Lutf-ı ‘âmîñdan şu cân kim hâs olur
Rûz u şeb bezm için rakkâs olur
- 64 Şem‘-veş yak Lâmi‘î bu bezme cân
Yum dehânuñ kim zebânuñdur ziyân

- 65 Biñ dil ile haşre dek itseñ makâl
Söylemek bu meclisüñ birin muhâl

48. LÂRENDELİ HAMDÎ, LEYLÂ İLE MECNÛN⁷⁴⁷

Der Tevhîd-i Bârî ‘Azze İsmehû

Mefâ‘ilün Mefâ‘ilün Fe‘ûlün

- 1 Eyâ tuğrâ-keş-i mensûr-ı evvel
Ki ezel bürhânı sendendür müseccel
- 2 Eyâ rûşen-nümâ-yı cevher-i rûh
Devâ-bahş-ı zühûm-ı cism-i mecrûh
- 3 Çerâğ-efrûz-ı nat‘-ı tâk-ı hadrâ
Ziyâ-bahş-ı bisât-ı sahn-ı ğabrâ
- 4 Sebeb kılupdur cihâne kâf u nûnı
Yaradan bu sipihri-i bî-sütûnı
- 5 Çeken cân levhine tuğrâ-yı ğarrâ
Yazan dil suhfına tevkî‘-i ra‘nâ
- 6 Felek şem‘i cemâlûñden münevver
Melek nakşı kemâlûñden musavver
- 7 Sıfatuñdan olupdur deng ü meftûn
Niçe Leylî-i ‘âkîl hem-çü Mecnûn

⁷⁴⁷ Rıfat Kütük, *Lârendeli Hamdî'nin Leylâ ile Mecnûn Mesnevîsi (İnceleme/Metin ve Diğer Leylâ ile Mecnûn Mesnevîleriyle Mukayesesi)*, Atatürk Üniversitesi Yayınlanmamış DT, Erzurum 2002, s. 391-398.

- 8 Kemâl-i zâtuñ oldı çünki tahkîk
Halâyık buldı andan ‘ilm-i tevfik
- 9 Bu ‘âlî kubbeye bânî tapuñdur
Kara hâke viren cânı tapuñdur
- 10 Bulupdur emrüñ ile rif‘at eflâk
Kalupdur pestlikde her zemân hâk
- 11 Senüñ emrüñle döner çarh tâsı
Senüñ hükmüñledür anuñ esâsı
- 12 Meh-i nevdan fetîle düzüb ey Hak
Koduñ gök şem‘dânında mu‘allak
- 13 Nesîm-i lutfuñ ile verd handân
Hevâ-yı havfüñ ile ebr giryân
- 14 Senüñ hükmüñle bergüñ bâgda gül
Tağıtmuş kim bisât idine bülbül
- 15 Güle sen virdüñ ey Hak behcet-rû
Sen itdüñ gıncenüñ ağızını hoş-bû
- 16 Dehânuñ nergisüñ itdüñ tolu zer
Sabânuñ dâmenin kılduñ mu‘attar
- 17 Kohu sun‘uñla bulur turre-i hûr
Olur lutfuñla müşgîn şâm-ı deycûr

- 18 'Arûs-ı yemm ruhında ki ola mevvâc
Köpükden sen 'ayân itdün sefidâc
- 19 Senüñ lutfuñla zâg-ı dâd-ı külhân
Bulup durur şererden çeşm-i rûşen
- 20 Çerâg-ı Âdemüñ tülbendesinden
Cihan bâğına irmiş hande senden
- 21 Dil ü cân gözleri fikrûñle bînâ
Zebân tûtîleri fikrûñle gûyâ
- 22 Dehân dürci tapuñdan tolu gevher
Basar burcı gamuñdan pürdür ahter
- 23 Gamuñdan gildedür âbuñ ayağı
Gezer sergeşte sahrâyı vü bâğı
- 24 Tapuñdur Hâlik-ı ten bâ'is-i cân
Olur hükmüñle var yok cümle yek-sân
- 25 Kamunuñ bildügi 'ilmüñdedür cehl
Olupdur kâruña nisbet her iş sehl
- 26 Dileseñ lutf idersin dileseñ kahr
Berâberdür katuñda şerbet ü zehr
- 27 Senüñ emrûñle olur her 'acâib
Ki sensin mücid-i cümle garâib

Der Beyân-ı Tevhîd ü Hikmetihâ

Mefâ'îlün Mefâ'îlün Fe'ûlün

(Fa'lün)

- 28 Nice vasf idelüm ol pâd-şâhı
Ki ola 'arş-ı mu'azzam bârgâhı
- 29 Dürişüb sun'ına idrâk irişmez
Kimesne anuñ işine girişmez
- 30 Odur emvâc viren bahr-i cûda
Ten ü cân ol bağışlar her vücûda
- 31 Kerîm ü kâr-sâz u Hâlik oldur
'Alîm ü bî-niyâz u Râzık oldur
- 32 Başına Hüdhdüñ oldur koyan tâc
Anuñ emriyle öter kumrî vü dürrâc
- 33 O düzdi sakfını bu bârgâhuñ
O yazdı nakşını bu kârgâhuñ
- 34 Felek flinüñ üstünde yıl u ay
Zühâl hindûsına oldur viren cây
- 35 Ki tâ zabt itmege ol fil-i mestî
Tutar kavs-ı kuzahdan yay desti
- 36 İdüb hurşîdi çerhüñ pâd-şâhı
Nücûmı aña kılmışdur sipâhî

- 37 Çerâğ-ı meh ki yanar âsmânda
Ne revgân ne fetîle vardır anda
- 38 Felek bir beyzedür kim ser-nigûndur
İki sarulu ki anlar ay u gündür
- 39 Bulut kutnında şebnemden zemâne
Nihân itmüş durur sad penbe dâne
- 40 Müdâm iş üzredür ked-bânûyı hâk
Ki aña penbe seherdür çarh-ı eflâk
- 41 Gedâ-yı gül-şene vakt-i bahârân
Derâhim-bahş olur her nakş-ı bârân
- 42 Her eftâl-i giyeh kim toğurur hâk
Çü dâye ebrden süd virür eflâk
- 43 Gehî tahta çıkar verd-i mutabbak
Sabâ geh tağıdur yaprak-be-yaparak
- 44 Gehî handân ider bâğ-ı cihânı
Gehî giryân ider zâğ-ı zemânı
- 45 Gehî şiddetle tolar mîğden kûh
Çiçekler bitirür gâh anda enbûh
- 46 Geh ider nergisün tâcını zer-kâr
Kılar geh jâleden ol tâcı dür-bâr
- 47 Gehî bir katreden bir Âdem eyler
Ki geh giryân anı geh hurrem eyler

- 48 Gehî râhat getürür câne geh renc
Gehî iflâs virür halka geh genc
- 49 Geh olur bir gedâyı şâh eyler
Gehî biñ şâhı hâk-i râh eyler
- 50 Ne ilter ‘akl anuñ takdîrine râh
Ne olur kudretüñden kimse âgâh
- 51 Düzilür sun‘la âdem kefi hâk
Mu‘allak emri ile döner eflâk
- 52 Olupdur kudretiyle târ-ı hurşîd
San ibrişîm-i ‘ûd u ceng-i nâhîd
- 53 Koyup çarhı müzeyyen encüm ile
Şeref virdi zemîne merdüm ile
- 54 Binâ-yı kudretidür hâne-i ten
Bulupdur dîdeden ol hâne revzen
- 55 Siyeh-mûdan çekübdür kudret mû
Revâk-ı dîn üzre tâk-ı ebrû
- 56 Hilâl-i ‘îdden lutf ile her sâl
Virür sâk-ı ‘arûs-ı ‘ârşa halhâl
- 57 Düzer kavs-ı kuzahdan sun‘-ı Mevlâ
Muhît-i âsmân üzre bil a‘lâ

- 58 Felek bahrinde kılmış sun‘-ı Bârî
Hilâl-i fi‘l-mesel bir fülk-i cârî
- 59 Sadef birle sehâbı eyleyüp cüft
Togırdur müddet ile dürr-i nâ-süft
- 60 Tumandan kürk virür kûha enbûh
Ki çekmez kış sovuğluğundan endûh
- 61 Karañudan çıkarur âb-ı hayvân
Hacer karnında besler la‘l-ı rahşân
- 62 Kara yirden bitürür hadravâtı
Kamış dürcinde derc ider nebâtı
- 63 Kışı zulmet kılar gül-şen bahârı
Şebi târîk ider rûşen nehârı
- 64 Şükûfeyle pür olur evvel eşcâr
Biter her birisinde âhir esmâr
- 65 Siyeh-pûş olduğı nedür bu gabrâ
Nedendür nîl-gûn çarh-ı muallâ
- 66 Ne vechile yaratmış gör cihânı
Nice düzmüş zemîn ile zemânı
- 67 Nice tertîb olunmuş gör bu âlem
Ki kendü âlemindedür her Âdem
- 68 Kimini bay kılmış kimi yoksul
Kimi merdûd olunmuş kimi makbûl

- 69 Kiminüñ mâlı deryâ gibi mevvâc
Kimini eylemiş bir pûla muhtâc
- 70 Kiminüñ atlas-zîbâ libâsı
Kimi bulmaz libâs için pelâsı
- 71 Kimini pâd-şâh-ı dehr kılmış
Kimini yire çalup kahr kılmış
- 72 Kimi toprağı tutsa ider altun
Kimi avcına zer alsa olur hûn
- 73 Kime virmiş cemâl ü hüsn ü behcet
Kime virmiş kemâl ü ‘ilm ü hikmet
- 74 Kimin Leylî gibi mevzûn kılmış
Kimin Mecnûn-veş meftûn kılmış
- 75 Kimin manzûr kimin nâzır itmiş
Kimin mü’min kimini kâfir itmiş
- 76 Kiminüñ işi dâim zühd ü tâ‘at
Kiminüñ cürm ü ‘isyân u şekâvet
- 77 ‘İbâdetden kimi makhûr olupdur
Şekâvetden kimi magfûr olupdur
- 78 Kimi meyhâneden irdi Hudâya
Kiminüñ tâ‘atı vardı hevâya

- 79 Kimin ‘âkıl kimini kâmil itmiş
Kimin ebleh kimini câhil itmiş
- 80 Kimi gül-şende sürer ‘îş ü ‘îşret
Kimi külhende tartar derd ü mihnet
- 81 Kimini haste vü rencûr kılmış
Kimini râhat u mesrûr kılmış
- 82 ‘Aceb kâdir durur kudretleri çok
‘Aceb hâkim durur hikmetleri çok

Kasîde-i Der Tevhîd-i Bârî Ta‘âlâ

Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün

- 83 Ey Kerîm-i kâr-sâz u Zü’l-celâl ü bî-zevâl
Vay ‘Alîm-i bî-niyâz u lâ-yezâl ü Zü’l-celâl
- 84 Kudretüñden ‘âriz-i vahdetde meh-peykerlerüñ
Âteş ile âb bulmuş imtizâc u i‘tidâl
- 85 Gâh dil-berler cemâli gibi mâhı bedr idüb
Geh kemân-ebrûlaruñ kaşu gibi eylersin hilâl
- 86 Ey ki iki noktadur taht-ı yedünde dü cihân
Sun‘uñla bir şemmesidür bu bihâr ile cibâl
- 87 Bir gemidür gûyiyâ ‘ummân-ı sun‘uñda felek
Kim kalup girdâb-ı hayret içre döner lâ-yezâl

- 88 Anda kim deryâ-yı ‘afvüñ mevc ura ğark olur
Katresinde cümle ‘âsîden gelen cürm ü vebâl
- 89 Hüküm kılsañ âsmân gibi zemîn devvâr ola
Çarha ger emr eyleseñ sâbit ola ğabrâ-misâl
- 90 Kibriyâ-yı zâtuña irişmez efhâm u ‘ukûl
Kim sıfatuñ anı setr itmege çekmişdür hicâl
- 91 Her ne deñlü seng-dil olursa inñülerdi kûh
Okusam ger levh-i medhüñden aña birkaç makâl
- 92 Cân zemân-ı gamda yâd idüb seni rahat bulur
Şöyle kim bir merdüm-i leb-teşne nûş eyler zülâl
- 93 Ğonce-i hâmûşa vasfuñ dil virür bülbül-sıfat
Havfuñ ider gonce gibi bülbül-i ğûyâyı lâl
- 94 Bâĝ-ı cânda dikdi şevküñ bir nihâl-i tâze kim
Hamd ü medhüñde bitürdi berg ü mîve ol nihâl
- 95 Pâye-yi a‘lâ bulur lutfuñ kime kılsa nazar
Kimi kahr iderseñ olur menzil-i saff-ı ni‘âl
- 96 Kem-nazar eyler aña kim lutfuñ iĝmâz eyleye
Yâhû kim kaldurur anı itse kahruñ pâymâl
- 97 Her kaçan kim kasd eylersem sıfatuñ vasfına
Hayret ü heybet zebânumda komaz kılca mecâl
- 98 Pürdür a‘mâlum kitâbı cürm ü ‘isyân u hatâ
Anuñ içündür işüm her dem figân u ibtihâl

- 99 Sen 'inâyet eyle Hamdî bendeñe ey Zü'l-minen
Bu fenâ dârından itdükde bekâya intikâl
- 100 Kâdir eyle her cevâba yâ Îlâhe'l-'âlemîn
Şol zemân kim kabr içinde ideler dürlü su'âl
- 101 Komağıl nâr-ı cehennemde müebbed yanmağa
Rûzî kıl cennetde ol miskîne dîdâr u visâl

49. LATÎFÎ, SUBHATÜ'L-UŞŞÂK⁷⁴⁸

Hâzihî Şerhu Ehâdîsi'n-Nebiyyi 'Aleyhi's-Selâm El-Müsemmâ Bi-Subhati'l-'Uşşâk

Fe 'ilâtün Mefâ 'ilün Fe 'ilün
(Fâ 'ilâtün) (Fa 'lün)

- 1 İtdi Hâlık bizi bi-hamdi'llâh
Kâ'il-i **lâ ilâhe illâllâh**
- 2 Şâkir iseñ bu ni'mete şükr it
Kâdir oldukca Kâdiri zikr it
- 3 Şükr ü hamdi mezîd-i ni'metdür
Zikr ü tâ'at aña itâ'atdur
- 4 Her ne cân ki aña mahabbet ider
Mihri mikdârı zikr ü tâ'at ider

⁷⁴⁸ Ahmet Sevgi, *Latîfî, Subhatü'l-Uşşâk (Manzum Yüz Hadis Tercümesi)*, Konya 1993, s.55-56.

- 5 Lezzet-i zikri ile zevki olur
Zerre-i mihri ile şevki olur
- 6 Ne ki sevse cihân içinde kişi
Anı zikr itmek olur anuñ işi
- 7 Zikr-i Mecnûn niteki Leylâdur
Vâmıkuñ virdi dilde ‘Azrâdur
- 8 Her ne dilde ki yok mahabbet-i Hak
Zikr olunmaz dilinde Hazret-i Hak
- 9 Dil ki olmaya ‘ışk-ı Hakdan eser
Yegdür andan hezâr kere hacir
- 10 Anı zikr eylemez kanı bir şey
Dir cemâd ise zikr idüp yâ Hay
- 11 Gelüñüz biz de olalum her gâh
Zâkir-i *lâ ilâhe illâllâh*
- 12 Her kime ki ‘inâyet itdi Hudâ
Buldı anuñ hidâyetiyle hüdâ
- 13 Kime tevfikı oldu ise refik
Buldı dergâh-ı Hakka toğru tarik
- 14 Olmasa ger ‘inâyeti hem-râh
Kim bulurdı Cenâb-ı Hazrete râh
- 15 Ey nice zan iden özin mes‘ûd
Uyanup buldı kendüyi merdûd

- 16 Ya irâdetde red ola ya kabûl
Yigrek oldur ümidi kesmeye kul
- 17 Umaruz kim ‘inâyet itmiş ola
Rûz-ı evvel hidâyet itmiş ola
- 18 Ey nem-i rahmetüñ yem-i ğufrân
Katresin kıl bu ‘âsiye ihsân
- 19 Yoğı var eyleyen vücûduñdur
Bizi küstâh iden bu cûduñdur
- 20 Tâ ki bildük seni Kerîm ü Ğafûr
Keremüñ eyledi bizi mağrûr
- 21 Keremüñ mücrime penâh oldı
Lutfuñ arada ‘uzr-hâh oldı
- 22 Sensin ol mertebe Kerîm ü Rahîm
Korkaram hâlî kala nâr-ı cahîm

50. LEVHÎ, CİHÂDÜ’L-MÜCÂHİDÎN⁷⁴⁹

**Hâzâ Cihâd-ı Mücâhid Ğâzi Hudâvendigâr Sultân Süleymân İbn-i
Selîm Bin Bâyezid Hân Şehriyâr-ı Cihân-ârâ**

Mefâ ‘ilün Mefâ ‘ilün Fe ‘ülün

⁷⁴⁹ Ayşe Tuba Tokay, *Levhî'nin Gazavatname-i Sultan Süleyman'ı (Giriş-Gramer İncelemesi-Metin Sözlük –Notlar Tıpkı Basım)*, Fatih Üniversitesi SBE Yayınlanmamış YLT, İstanbul 2008, s.68-70.

- 1 İlâhun vâhidün bî-misl ü hemtâ
Hudâvend-i ğanî sultân-ı yiktâ
- 2 Mu‘în ü Müste‘ân u Hayy ü hâzır
Mukîm ü Âlimü’l-esrâr u nâzır
- 3 ‘Ademden vâr iden kevn ü mekânı
Direksüz turğuran heft âsumânı
- 4 Yiri emr ile kâim tutan Allâh
Gögi devvâr iden kâdir şehensâh
- 5 Kılan kandîl-i kudret mâh u mihri
Müzeyyen iden encümle sipihri
- 6 Mutarrâ eyleyüp arzun bisâtın
Hemîşe arturan ‘ıyş u nişâtın
- 7 Bahar u yaz iden sultân-ı nevrûz
Nehârı hoş kılan ferhunde pîrûz
- 8 Viren yağmurla cân ölmüş zemîne
Sadefde hemçünân dürr-i semîne
- 9 İden bir katre sudan kâmil insân
Zihî Hallâk u Fâtır Rabb-i mihsân
- 10 Viren hüsn ü cemâl ü ‘ilm ü aklı
Müvecceh cümleyüz vech üzre nakli
- 11 Yakîn-i hazret a‘lâ kadr ulular
Ezelden tâ ebed gey bahtulular

12 İçi vü taşı nûr ile sirişte
Beşer-sûret velî-sîret ferîşte

13 Lâtîf ü hûb ra'nâ tab'ı mevzûn
Sa'îd ahter şeref burcunda efzûn

Kasîde-i Tevhîd-i Bârî Âzze ve Celle

Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün

14 İy Hudâvend-i ganî sun'ında kâmil bî-kusûr
Padişahlar padişahı müste'ân Allah u nûr

15 Hayy u Kayyum u tüvânâ lâ-nazîr ü bî-vezîr
Hâzır u nâzır Hüve'l-bâkî hemîşe yok ubûr

16 Kâdir ü Hallâk u Câmi' Vâcid ü Mâcid Vedûd
Evvel Âhir Zâhir ü Bâtın Sabûr u hem Şekûr

17 Kâinâtı kâf u nûn emr ile îcâd eyleyen
Altı günde yidi kat gök yaradan bî-kusûr

18 Ferd ü Yiktâ Nâsır u Hâdi Kadîm ü lem-yezel
Rahmeti deryâları bî-hadd ü bî-pâyân Ğafûr

19 Sâtire'l-'ayb Âmir ü Nâhi Mukîm ü Câvidân
Bâ'is ü Vâris Veliyy ü hem 'Afuvv u hem Sabûr

20 Hem Celîl ü hem Cemîl ü hem Râ'ûf hem 'Atûf
Ez-dîl ü cân bir bilenler oldı min-ehli's-sürûr

- 21 Zî sa‘âdetli kul ol kim i‘tikâd u sıdk-ıla
Yüz urup hoş eyde illâ hû müdâm ol bâ-huzûr
- 22 İy Muvahhid bîr ü bâr u birliğin tefsîr ider
Ser-be-ser Tevrît ü Furkân u hem İncîl ü Zebûr
- 23 ***Rabbenâ etmim lenâ***⁷⁵⁰ diyenler oldı nûra ğark
Yüzleri berk ura mihr ü meh bigi yevme’n-nüşûr
- 24 Eyde mahşer ehli yâ Rab nice peygamber bular
Mürselînden sanalar turduklarında ez-kubûr
- 25 Hüsni Yûsuf kadd-i Âdem hemçü sidre’l-müntehâ
Ol makâm-ı Cebrâil kim indehâ cennât-ı hûr
- 26 Yâ İlâhi birliğin hakkı habîbüñ hürmeti
Levh-i Üftâdeyi îmân u dînden kılma dûr

51. MANİSALI CÂMÎ’Î, MUHABBET-NÂME (VÂMIK U ‘AZRÂ)⁷⁵¹

Mefâ‘ilün Mefâ‘ilün Fe‘ûlün

- 1 Ezel feth olsa dilde ism-i Fettâh
Olur cümle kilîd-i gence miftâh
- 2 Anuñla hall olur her ‘akd-i müşkil
Gerekdür her nefes zikr eyleye dil

⁷⁵⁰ “Rabbim nurumuzu tamamla.”(Tahrim, 66/8.)

⁷⁵¹ M.Esat Harmancı, *Manisalı Câmî’î, Muhabbet-nâme (Vâmik u ‘Azrâ)*, (İnceleme-Metin-Nesre Çeviri), Marmara Üniversitesi TAE Yayınlanmamış DT, İstanbul 2003, s. 237-245.

- 3 Kamu zerrât anuñ zikrinde zâkir
Kamu eşyâ anuñ şükürinde şâkir
- 4 Ulaşdı emri birle nûna bir kâf
Cihân var oldı andan Kâf-tâ-Kâf
- 5 ‘Aceb kudretdür ol Hallâk-ı ‘âlem
Yaradur bir avuç toprakdan âdem
- 6 Ezeldür hem ebeddür hem ehaddür
Ne mevlûd ü ne vâlid ne veleddür
- 7 Zihî Vâcid k’ider bir demde îcâd
Hezârân vâlideyn ebnât [ü] evlâd⁷⁵²
- 8 Birin ma‘şûk ider birini ‘âşık
Birin ‘Azrâ ider birini Vâmık
- 9 Görürsin biri Şîrîn biri Ferhâd
Biri Hurşîd olur biri Feraşâd
- 10 Biri Mecnûn olup nâlân ü giryân
Biri Leylî olur şâdân ü Handân
- 11 Birisi Veyse oldı biri Râmîn
Birisi Husrev oldı biri Şîrîn
- 12 Biri bülbül gibi bir gül-‘izâra
Süheyl olur cemâl-i Nevbahâra

⁷⁵² ebnât-ı evlâd okunacak şekilde harekelenmiştir.

- 13 Biri birine ‘âşık halk-ı ‘âlem
Biri birin sever evlâd-ı âdem
- 14 Cihâna ‘ışkıla uruldu bünyâd
Bu ‘ıškuñ ‘âşıkına âferîn-bâd
- 15 Ki her bir cânda ‘ışk vardır nihânî
Velîkin degme insân bilmez anı
- 16 Didi bir merd-i ferzâne hoş-endîş
Kamu ervâha vakt-i âferîniş
- 17 Muhabbet nûrını feyz eyledi Hak
Kim anda zâhir oldu ‘ışk-ı mutlak
- 18 Gelincek ‘âlem-i ecsâma ervâh
İdindi nûr-ı ‘ışkı anda misbâh
- 19 Cihânda oldu ‘ışk adı çü zâhir
‘Ayân olmağa istedi mezâhir
- 20 Kemâline göre her nefs-i nâtık
Olur her birisi bir nefse ‘âşık
- 21 Alur andan safâ vü zevk u lezzet
Gehî mihr ü vefâ geh hicr ü fûrkat
- 22 Uyarsa ‘akla ‘ışk olur hakîkî
Hakîkat ehlinüñ oldur tarîkî
- 23 Eger kalbe uya olur mecâzî
Hevâyile hevesdür lehv ü bâzî

- 24 Eserden ol dahı hâlf degüldür
Hakikat yolını varmağa püldür
- 25 Hakikî 'ışkdan olmazsa nasîbüñ
Mecâzîde gerekdür bir habîbüñ
- 26 Eger olmazsa olduñ h'âr u makhûr
Girürsin nâra görünmez saña nûr
- 27 Mecâzî kantaradur tîz geç anı
Hakikî menzile ilet bu cânı
- 28 Dilerseñ iy gönül 'ışk-ı hakikî
Yoluñda sâdik ol bekle tarîkı
- 29 Elüñi yüzüñi yu senligüñden
Belî di Hakka kurtıl benligüñden
- 30 Özüñden senligi terk itmeyince
Enâniyyet aradan gitmeyince
- 31 Bilinmez kim durur ma'sûk u 'âşık
Kim olur bu yola sâdik-ıla sâdik
- 32 Bu senlik mahv olıncak cism ü cândan
Haber virür zemîn ü âsümândan
- 33 Saña ma'sûk ider ol dem tecellî
Bulur ol şevk ile kalbüñ tesellî

- 34 Olur cân vuslat-ı cânâna vâsıl
Kamu maksûd iki ‘âlemde hâsıl
- 35 Toğar devlet günü eyler münevver
İçüñi taşuñı nûr-ıla kaplar
- 36 Pes andan zerre gibi bî-ser ü pâ
Yürürsin şevk ile pinhân ü peydâ
- 37 Kim olmaz milk ü mâle dahı meylüñ
Zemîn ü âsümân olur tufeylüñ
- 38 Hümâ-yı cânı uçur âsümâna
İlet anı kadîmî âşiyâna
- 39 Bilür olsa bu himmet kime makrûn
Ne imiş hüsn-i Leylî ‘ışk-ı Mecnûn
- 40 Neden kesdi kaya bî-çâre Ferhâd
Neden terk itdi tahtını Feraşâd
- 41 Cihânuñ evveli ‘ışk âhiri ‘ışk
Mukarrer bâtını ‘ışk zâhiri ‘ışk
- 42 Bi-hakkı mihr-i ma‘şûk ‘ışk-ı ‘âşık
Bi-hakkı cevri-i cânân sıdk-ı sâdık
- 43 Kalupdur Câmî‘î bî-‘ışk u bî-yâr
Hevâ-yı nefse olmışdur giriftâr
- 44 Unutdı kendüzini idemez yâd
İlâhî gamdan eyle anı âzâd

- 45 Küdûretde koma kalbini sâf it
Suçın ‘âşıklar ‘ışkına ma‘âf it

Tevhîd-i Sâni‘-i Müte‘âl ü Münâcât-ı Cenâb-ı Zü’l-Celâl

Mefâ‘ilün Mefâ‘ilün Fe‘ûlün

- 46 Senâ vü midhat ü şükr-i firâvân
İdelüm her nefesde sad hezârân
- 47 Aña k’oldur kamunuñ ibtidâsı
Ezeldür hem ebed yok intihâsı
- 48 Bulupdur varlık anda cümle mevcûd
Kamu halk ‘abd ü ol mahlûka ma‘bûd
- 49 Münezzeh zât-ı pâki her sıfatdan
Müberrâdur hudûd-ıla cihetden
- 50 Zihî Kâdir k’onuñdur cümle kudret
Zihî Vâhid ki andan cümle kesret
- 51 Zihî Hâkim ki hükminden halel yok
Zihî Mâlik ki milkinden cedel yok
- 52 Zihî sultân ki itmez kimse ma‘zûl
Cihân sultânları cümle aña kul

- 53 Zihî ‘Âlim ki ‘allâmü’l-guyûbdur
Zihî Settâr⁷⁵³ ki settârü’l-uyûbdur
- 54 Zihî Vâris ki bâkîdür bekâsı
Zihî Hayy kim ebed yokdur fenâsı
- 55 Zihî Bâkî münezzehdür fenâdan
Zihî Hak kim berî çûn ü çerâdan
- 56 Anı göz görmez ol her gözde nâzır
Bilinmez yiri ‘ilm ile hâzır
- 57 İdelüm şükri ol Yezdân-ı pâke
Sürelüm yüzümüz ‘acz ile hâke
- 58 Yoğ-iken var idüp lutf u keremden
Getürdi ‘âleme milk-i ‘ademden
- 59 Bize insân diyü nâm itdi in‘âm
Hidâyet virdi olduk ehl-i İslâm
- 60 Beyân itdi sahîhi vü sakîmi
‘Ayân itdi tarîk-i müstakîmi
- 61 Zihî lutf u kerem hüsn-i ‘inâyet
Bir avuç toprağa virdi hidâyet
- 62 Hidâyet virdigünden soñra yâ Rab
Dalâlet virmesün cân cismine teb

⁷⁵³ Fettâh olarak yazılmıştır. Anlam gereği Settâr olarak düzeltilmiştir.

- 63 İlâhî vir hidâyet üzre kudret
Ki varam toğru yol eyle ‘inâyet
- 64 Hudâyâ kuvvetüm yok kudretüm yok
Kapuña da hıdmetüm yok minnetüm çok
- 65 Güneh bahrine ğark oldum ser-â-pâ
Beni ğark eyledi girdâb-ı deryâ
- 66 Kerem kıl baña lutfuñ eyle nâcî
Kim oldum kapuña ‘acz ile râcî
- 67 Kapuña yalvaran kullara sed yok
Ki sende buhl ile hıkd ü hased yok
- 68 Beni benlikde koma benligim al
Senüñ lutfuñla fazluñ bahrine sal
- 69 Emîn eyle dalâlet zulmetinden
Irag it şerr-i nefsuñ şirretinden
- 70 Basîret nûrın alma cân gözinden
Sakin mir’ât-ı kalbi gam tozından
- 71 Senüñ fazluñla fazl it göñlüme yâr
Ki ğaflet uykusından ola bîdâr
- 72 Zebânum bir nefes zikründen ırma
Safâ vir kalbüme şükründen ırma
- 73 Şakâvet bendini boynuma takma
Hevâ vü hırs odına cânı yakma

- 74 Kerem kıl eyle lutfuñdan ‘atâlar
Elümi sakla çıkmasun hatâlar
- 75 Ayağımı sırât üzre şaşırma
Cahîm içre yüzün koyu düşürme
- 76 İlâhî vir ‘usürde sabr ü tâkat
Unutdurma yüsürde baña tâ‘at
- 77 Kanâ‘atle çirâğum rûşen eyle
Revânum tâ‘atüñle gülşen eyle
- 78 İlâhî eyleme koma beni ac
Kapuñdan ğayrı bir kapuya muhtâc
- 79 Uçurıncak bedenden murğ-ı cânı
Müyesser it hayât-ı câvidânı
- 80 Karañu sinnde sîne olsa mihmân
Münevver itsün anı şem‘-i îmân
- 81 Firâşum toprak ola yasduğum taş
Koma tenhâ ‘inâyet eyle yoldaş
- 82 Kazandum cürmi çok girdüm vebâle
Cevâba kudretüm yokdur su‘âle
- 83 Şakâvet desti tutmasun dehânum
Cevâba hâzır eylegil zübânum

- 84 Soñuci ehl-i î mân-ıla î mân
Müyesser eyle iy Hannân ü Mennân
- 85 Koma mihnet sarâyında füsürde
Emîn eyle kim âmîn dir bu virde
- 86 Emîn olmak dilerseñ her belâdan
Irak itme dilüñ vird ü du‘âdan
- 87 Du‘â kim cümle dertlere devâdur
Cenâb-ı hazret-i Hakda revâdur
- 88 Yüz urup isterüz dâim Hudâdan
Bizi mahrûm komaya ol du‘âdan
- 89 Du‘âya Câmi‘înüñ cânı muhtâc
Toyur lutfuñla yâ Rabbî koma ac
- 90 Du‘â birle kim anı yâd iderse
Safâ birle revânın şâd iderse
- 91 Mu‘âvin ol ilâhî her cihetde
Penâh ol dünyede vü âhiretde
- 92 Du‘âdan irişür her derde dermân
Du‘âdur her tılısm-ı genc-i pinhân⁷⁵⁴
- 93 Du‘âsını habîbüñ her peyember
Gice gündüz yüz urup Hakdan ister

⁷⁵⁴ penhân okunacak şekilde harekelenmiştir.

- 94 Habîbüñ yüzi suyına ilâhî
Bağışla cürmi afv eyle günâhı

**52. MOSTARLI HASAN ZİYÂÎ, ŞEYH-İ SAN'AN MESNEVİSİ
(KISSA-İ ŞEYH 'ABDÜRREZZÂK)⁷⁵⁵**

Kıssa-i Şeyh 'Abdürrezzâk

Fe' ilâtün Fe' ilâtün Fe' ilün
(Fâ 'ilâtün) (Fa 'lün)

- 1 Cennete uçmak için mü'minler
Zikr ü fikriñ idinür bâl ü per
- 2 Vasfinuñ dimeyevüz binde birin
*İn vasefnâhü ilâ yevmi'd-dîn*⁷⁵⁶
- 3 Hamd-i bî-hadd o Hudâ-yı pâke
'Akl ü cân virdi bir avuç hâke
- 4 Defter-i kevn ü mekân evrâkı
Fânîdür cümle vü oldur Bâkî
- 5 Kâdir ü Hâlık ü Settâr oldur
Nâsır u Râzık u Gaffâr oldur
- 6 Rahmetüñdendür anuñ rây-ı ferah
Dâldur kudretine kavs-i kuzah

⁷⁵⁵ Müberrâ Gürgendereli, *Hasan Ziyâî'nin Kıssa-i Şeyh 'Abdürrezzâk'ı (Şeyh-i San'an Mesnevisi)*, www.kulturturizm.gov.tr

⁷⁵⁶ "O'nun vasfını ancak kıyamette görebiliriz."

- 7 Gökleri kıldı hevâ üzre binâ
Ce‘ale’l-arza kenakşın fi’l-mâ
- 8 Anuñ emriyle yürür gökde sehâb
Yagdurur yiryüzine katre-i âb
- 9 Hâr-ı huşk üzre bitirür gül-i ter
Kara yirden çıkarur sünbül-i ter
- 10 Zulmet ü nûrı ol eyler peydâ
Kâdiruñ kad ce‘ale’ş-şemse ziyâ
- 11 Gülsitân-ı ceberûtında felek
Varak-ı sūsene beñzer lâ-şek
- 12 Bahr-ı mecdinde anuñ deryâlar
Degül illâ ki küçük katre kadar
- 13 Anuñ emri ile her vakt-i seher
Gonçenuñ bâd-ı sabâ gönlin açar
- 14 Şâhıdur şâhlaruñ bendelerüñ
Dest-gîridürür efgendelerüñ
- 15 ‘Aybı setr idici Settâr oldur
Zenbi ‘afv idici Gaffâr oldur
- 16 Ol durur Kâdir ü Vehhâb ü Kerîm
Cân bulur emri ile ‘azm-i remîm
- 17 Hüsni hüsn ehline eyler ihsân
Şâhid oldı buña Mâh-ı Ken‘ân

- 18 Halk ider kudret ile dünyâda
Dürlü dürlü sadeñi deryâda
- 19 Yücedür kasr-ı celâl-i Cebbâr
İremez añña kemend-i efkâr
- 20 Yem-i hayretde talup kaldı ‘ukûl
Bulamaz fikri kenârına vusûl
- 21 ‘Akl u fikri odur insâna viren
Yücedür ‘akl anı fikr itmekden
- 22 Heft yem çâr ‘anâsır dü cihân
Şeş cihet birliğine cümle cihân
- 23 Birdür ol birr ile ihsân anuñ
Kul anuñ derd ile dermân anuñ
- 24 Çâre-sâzıdur o nâ-çârlaruñ
Dest-gîridür o bîmârlaruñ
- 25 Hilm anuñ hükm anuñ hikmet anuñ
Kût anuñ kuvvet anuñ kudret anuñ
- 26 Melek ü mülk-i mükemmel anuñ
‘İzzet ü saltanat ol sultânuñ
- 27 Zerredür mihr anuñ envârıñdan
Bahr katre yem-i âsârıñdan

- 28 Dâr-ı dehri yaradup kıldı Hudâ
Çâr dîvâr-ı ‘anâsır peydâ
- 29 Merd-i pür-derde devâ eyleyen ol
Rûh-ı mecrûha şifâ eyleyen ol
- 30 Gülşen-i kudretin iden idrâk
Câme-i ‘aklın ider gül gibi çâk
- 31 Görinen tâk-ı sipîhr üzre hilâl
Kudreti kapusına halka-misâl
- 32 Kullara dâ’im ider lutf u ‘atâ
Hasbina’llâh ve ni‘me’l-Mevlâ

53. MUHİBBÎ, DÎVÂN⁷⁵⁷

5

Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün

- 1 Dest-i kudretle yoğ iken ‘âlemi vâr eyledüñ
Kimini müslim kılup kimini küffâr eyledüñ
- 2 Hârdan güller bitürdüñ nahlden hurmâ-yı ter
‘İbret için kullaruña hikmet izhâr eyledüñ
- 3 Kimine virdüñ bihişt ü hil‘at ü tâc ü kemer
Kiminüñ yirin cehennem menzilin nâr eyledüñ

⁷⁵⁷ Coşkun Ak, *Muhibbî Dîvânı*, Ankara1987, s.42.

- 4 Kiminüñ kaddini kıldıñ serv ü ‘ar‘ardan yüce
Gözleri yaşın kiminüñ cûy-ı enhâr eyledüñ
- 5 Rûzı rûşen eyledüñ emrûñle gün itdi tulû‘
Gıceyi encümler ile zeyn idüp târ eyledüñ
- 6 Güller ile gülşen içre hârı kıldıñ hem-nişîn
Geceler tâ subha dek bülbülleri zâr eyledüñ
- 7 Zâhide erzânı kıldıñ kevser ü hûr u bihişt
Bu Muhibbî bendeñi müştâk-ı dîdâr eyledüñ

6

Mefâ‘ilün Mefâ‘ilün Fa‘ûlün

- 8 Dilüñden gitmesün her demde Sübhân
Ki oldur kullaruñ derdine dermân
- 9 Kamu şehler kapusunda gedâdur
Ki şâhân-ı cihân-râ ust sultân
- 10 Kalur bu tâk-ı eyvânuñ yüceltme
Nedür bu hây u hû kûs-ı girîvân
- 11 Ümîdün tut ki hayrûñ ola ağır
Kaçankim kurula mahşerde mîzân
- 12 Bugün ger bunda olsañ zâr u mahzûn
Olursın yarın anda şâd u handân

- 13 Muhibbî ağla añ yüzüñ karasın
Günâhuñ ‘afv ide ol şâh-ı şâhân

54. MUHÎTÎ, DÎVÂN⁷⁵⁸

Müstef’ilün Müstef’ilün Müstef’ilün Müstef’ilün

- 1 Sî vü dü nutk-ı Fazl-ı Hak kim zât-ı bî-ımkân durur
Dârende-i arz u semâ Hallâk-ı ins u cân durur
- 2 Hem Vâhid-i kakhârdur hem Mâlik-i cebbâr durur
Hem Fâ‘il-i muhtârdur hem Kâdir-i subhân durur
- 3 Hem Hâlık-ı eşbâhdur hem Kâbız-ı ervâhdur
Mişkât ü hem misbâhdur hem şu‘le-i îmân durur
- 4 Hem nûr-ı hurşîd-i verâ hem zulmet-i bedrû‘d-dücâ
Hem ‘arş u kürsi-i Hudâ hem sûret-i Rahmân durur
- 5 Hem sâmi‘-i dâna durur hem dîde-i bîna durur
Hem nutk u hem gûyâ durur hem mazhar-ı insân durur
- 6 Kavlinde ‘Allâmu’l-guyûb fi‘linde Settâru’l-‘uyûb
‘İlminde Keşşâfu’l-kulûb nefsinde hem Ğufrân durur
- 7 Hem ibn ü eb ü rûh durur hem fâtiḥ u meftûh durur
Hem şâriḥ ü meşrûhdur hem kâinen men-kân durur
- 8 Hem sâl ü mâh u rûz dur hem ‘ıyd u hem nev-rûzdur
Hem tâli‘-i firûzdur hem kevkeb-i rahşân durur

⁷⁵⁸ Abdullah Tataroğlu, *Muhîti, Hayatı, Eserleri ve Edebî Kişiliği, Dîvânı'nın Tenkitli Metni*, Selçuk Üniversitesi SBE Yayınlanmamış YLT, Konya 1995, s.45-53.

- 9 Mülk-i ‘Acemle hem ‘Arab hem Mısr u Şâm u hem Haleb
Bağdâd u Şirvân Rûm hep hem mülk-i Hindistân durur
- 10 Bahr-ı muhît-i bî-kenâr âlât-ı fülk-i rûzigâr
Esdâf-ı dürr-i şâhvâr hem lücce-i îmân durur
- 11 Hem nâr ü båd ü hâk ü mâ hem pâyız ü sayf ü şitâ
Hem fasl-ı yaz-ı pür safâ hem bâğ u hem bustân durur
- 12 Hem lâle-i nu‘mân durur hem sünbül ü reyhân durur
Hem nergis-i fettân durur hem gonce-i handân durur
- 13 Nakl ü mezak u hem kebâb hem bezm-i câm-ı pür şarâb
Hem nağme-i çeng ü rebâb hem sâkî-i mestân durur
- 14 Hem kudsiyân-ı âsümân hem sâkinân-ı hâkdân
Hem bülbül-i ân gülsitân hem verd-i hâristân durur
- 15 Hem dilber-i ra‘nâ durur hem küçe-i gavgâ durur
Hem ‘aşk u hem sevdâ durur hem ‘âşık-ı cânân durur
- 16 Sermâye-i Âdem durur sevdâ-ger-i ‘âlem durur
Bâzâr-ı şâd ü gam durur hem sûd hem husrân durur
- 17 Hem mürşîd-i kâmil durur hem tâlib-i kâbil durur
Hem ‘âlim u fâzıl durur hem tıfl-ı ebced-hân durur
- 18 Hem berf durur hem yah durur hem ‘adn ü hem berzâh durur
Hem mâlik-i dûzah durur hem âteş-i nîrân durur

- 19 Hem nâzır u manzûr durur hem şehd ü hem zenbûrdur
Şıblı vü hem Mansur durur dâr ile hem urğan durur
- 20 Dünyâ vü hem ‘ukbâ durur hem kâf u hem ‘ankâ durur
Hem kenz-i lâ-yefnâ durur hem menzil-i vîrân durur
- 21 Hem ma‘nâ-i lâhûtdur hem sûret-i nâsûtdur
Hem lâ‘l u hem yâkûtdur hem lü’lü-i mercân durur
- 22 Eşkâl u hem a‘lâmdur i‘zâz ü hem ikrâmdur
Zühâr u hem esnâmdur hem deyr u hem ruhbândur
- 23 Hem kâfir-i mutlak durur hem mü‘min-i ber-Hak durur
Evvel ü hem esbak durur hem hâk ile yeksân durur
- 24 Hem zîr ü hem ber-ter durur hem huşkdur hem ter durur
Hem ahter ü bahter durur hem gerdiş-i gerdân durur
- 25 Hem kutb u hem per-gâr durur abdâl u hem ebrâr durur
Hem kâşif-i esrâr durur hem vâlih ü hayrân durur
- 26 Şems-i münîr-i bî-zevâl bedr-i temâm-ı pür-kemâl
Me’mûr-ı emr-i Zü’l-celâl hem sâhib-i fermân durur
- 27 Hem şâkir ü zâkir durur hem kânî‘ ü sâbir durur
Hem fâsık u fâcir durur hem küfr ü hem ‘ısyân durur
- 28 Hem vâsıl-ı iksirdür hem tâlib-i tedbîrdür
İzbig ü hem taktîrdür hem cevher-i a‘yân durur
- 29 Hem mâl ü cah ü memleket hem devlet ü hem ‘âfiyet
Hem tâc ü taht-ı saltanat hem mahrem-i sultân durur

- 30 Dâm ü vuhûş u hem tuyûr hüzn ü melâlet hem sürûr
Hem mübtelâ vü hem huzûr hem derd ü hem dermân durur
- 31 Hem suffe-i ehl-i safâ hem kible-i ehl-i vefâ
Hem sâkin-i dâru'ş-şifâ hem hikmet-i Lokmân durur
- 32 Hem âteş-i maşrık tamâm hem sayha-i rûz-ı kıyâm
Hem ra'd ü hem gamâm hem katre-i bârân durur
- 33 Hem sûret ü ma'nâ durur hem müdde'â da'vâ durur
Hem kâdî-i ferdâ durur hem mahşer ü mîzân durur
- 34 Ma'mûre-i kâşânedür gencîne-i vîrânedür
Dürdâne-i yekdânedür hem bahr-ı bî-pâyân durur
- 35 Hem 'âdil-i Nuşirevân hem Husrev-i sâhib-kıran
Hem Zâl ü Sâm u Kahraman hem Rüstem-i destân durur
- 36 Hem ibtidâ-i fitrat ol hem intihâ-i hılkat
Hem yetmiş iki millet ol hem zümre-i 'irfân durur
- 37 Sultân-ı taht-ı kâinât hallâl-ı cümle müşkilât
Hem zulmet-i âb-ı hayât hem çeşme-i hayvân durur
- 38 Hem kulzüm ü hem ırmağ u hem halk içinde güft-gû
Hem heft ü heşt ü çâr-dü vü hem harf-i Câvidân durur
- 39 Hem dâl ü yâ vü kâf dur hem vâv u cîm ü kâf dur
Hem dîn ü hem insâfdur hem mu'ciz ü bürhân durur

- 40 On dört hurûf u müfredât hefdeh sûret-i muhkemât
Hacc u şehâdet hem zekât hem âyet-i Kur'ân durur
- 41 Hem Mescîd-i Aksâ durur hem leyletü'l- isrâ durur
Hem Ka'be-i 'Ulyâ durur Hannân u hem Mennân durur
- 42 Oldur vücûd ile 'adem hem levh-i mahfûz u kalem
Hem muhteşem hem muhterem hem bî-ser ü sâ mân durur
- 43 Hem 'alleme'l-esmâ durur hem câmi'-i eşyâ durur
Bâ-câ vü hem bî-câ durur peydâ vü hem pinhân durur
- 44 Hem Âdem ü Havvâ durur hem Kevser ü Tûbâ durur
Vildân u hem hûrâ durur hem Cennet-i Rıdvân durur
- 45 Keyvân u Cercîsdür hem Şît ü hem İdrîs durur
Hem hüdhüd ü Belkıs durur hem mûr u Süleymân durur
- 46 Hem sûr-ı İsrâfildür hem perr-i Cebrâ'il durur
Hem koç-i İsmâ'ildür hem zâbih-i kurbân durur
- 47 Hem 'İsî-i devrândur hem Mûsî-i 'İmrândur
Hem Yûsuf-ı Ken'ân durur hem Nûh u hem tûfân durur
- 48 Hem şem'-i cem'-i evvelîn hem nîr-ı çeşm-i âhirîn
Hem rahmeten li'l-'âlemîn hem rehber-i hâsân durur
- 49 Hem Seyyid-i hayrû'l-verâ hem Mustafâ hem Müctebâ
Hem Şâfi'-i rûz-ı cezâ hem rahmet-i Rahmân durur
- 50 Hem e'âli-i a'lâ durur hem vâlî-i vâlâ durur
Hem bende-i Mevlâ durur hem server-i merdân durur

- 51 Hem Hayder-i safder durur hem şepîr ü şepper durur
Hem Düldülü ü Kanber durur hem Câbir ü Selmân durur
- 52 Hem ‘Âbid-i hâzık durur hem Bâkır u Sâdık durur
Hem Kâzım-ı fâyık durur hem Şâh-ı ‘âlişân durur
- 53 Hem Şah Rızâ Mûsâ ‘Alî oldur Takî vü hem Nakî
Hem Şah Hasan el ‘Askerî hem mazhar-ı Yezdân durur
- 54 Hem İncîl ü Furkân durur hem kâşif-i Kur’ân durur
Hem hüccet ü burhân durur hem mehdi-i devrân durur
- 55 Dâim Muhîtiden ‘ayân görüp işidüp söyleyen
Fazl-ı kadîm-i zü’l-minen zü’l-cûd u zü’l-ihsân durur
- 56 ‘Ankâ-yı Kâf-ı lâ-mekân şebbâz-ı lâhût âşiyân
Sultân-ı bî-nâm u nişân bî-defter ü dîvân durur

55. MU‘ÎDÎ, ŞEM‘ Ü PERVÂNE⁷⁵⁹

Fe‘ilâtün Mefâ‘ilün Fe‘ilün
(Fâ‘lâtün) (Fa‘lün)

- 1 Hamd aña kim vücûdı vâcibdür
Gayrı maglûb u kendü gâlibdür
- 2 Vâcib oldur ki bûy-ı imkân yok
Kulzüm-i rahmetine pâyân yok

⁷⁵⁹ Nihal Kara, *Kalkandelenli Mu‘îdî’nin Şem’ü Pervâne Mesnevisi, Tenkitli Metin, Nesre Çeviri, İnceleme, Tıpkı Basım*, Kocaeli Üniversitesi, SBE Yayınlanmamış YLT, Kocaeli 2009, s. [?]

- 3 Olmış-iken cemâl-i nûr-efşan
Gene zâtında nâtıka hayrân
- 4 Bahr-i eltâfi bigerândur anuñ
Her habâbı nüh âsümandur anuñ
- 5 Kudreti ile kim ider peydâ
Hâreden la‘l ü hârdan hurmâ
- 6 Ne ki var pâ-y-ı pîl eger yed-i mûr
Viren oldur kamuya za‘f ile zûr
- 7 Zindedür nâmı ile mülk ü melek
Hamdur en‘âmı ile püşt-i felek
- 8 Melekü‘l-mülk pâdişâh-ı cihân
Oldı bir emr ile dü kevn-i mekân
- 9 Âşikâr ola diyü genc-i nihan
Yaradur bir söz ile iki cihân
- 10 İrişince hitâb-ı *kün feyekûn*⁷⁶⁰
Âşikâr oldı çarh-ı bukalemûn
- 11 Rûşen olmaga gök şebistânı
şem‘dân itdi mâh-ı tâbânı

⁷⁶⁰ “Bir şeyi dilediğinde ona sadece “Ol!” der, o da hemen oluverir.” (Bakara, 2/117)

- 12 Pertev-i mâh olalı gayret-i şem‘
Oldı pervâne-veş nücûm aña cem‘
- 13 Çün ‘ademden cihânı eyledi var
Âb u hâk oldı bâd âteşe nâr
- 15 Yog iken kâinatı var itdi
‘Unsûrı birbirine yâr itdi
- 16 Çün yaratdı cem‘-i devrânı
Kâmil itdi arada insânı
- 17 Kârvândur ki yapdı kasr-ı beden
Anda gösterdi niçe sun‘ ile fen
- 18 Nerdübân idüp üstühândan aña
Virdi zînet-i cemâl cândan aña
- 19 Çün murâd üzre dizdi her birini
Dîde câmindan itdi manzarını
- 20 Gözüñ açup gel imdi sun‘ ile bak
Mûy-ı ebrûdan itdi inâre tak
- 21 İki tâk eyleyince ebrûdan
Sâye-bânlar yasadı gisûdan
- 22 Yok nihâyet kemâl-i kudretine
‘Akl irişmez rumûz-ı hikmetine
- 23 Geydürüp halka hil‘at-ı ümmîd
Cennetüñ itdi ni’metin câvîd

- 24 Yapdı bir hâne dahı adı cahîm
Gelür anladuğınca âdeme bîm
- 25 Kimi cennetde hurrem ü handân
Kimi dûzahda pür-gam u nalân
- 26 Yogurup âb-ı ‘ışk ile külümüz
Hüsne ol mâ’îl itdi bu dilümüz
- 27 Kîmiyâdur meger ki ‘âlem-i ‘ışk
Zer ider toprak iken Âdemi ‘ışk
- 28 İki ‘âlem safâsı ‘ışk iledür
Âdem adam libâs-ı ‘ışk iledür
- 29 Arasañ kûşe kûşe her mahlûk
‘Âşık-ı hastedür Hûdâ ma‘şûk
- 30 Kendü ma‘şûk kendü â‘şık hem
‘Ayn-ı ‘ışk olsa belki lâyık hem
- 31 Koparup her yañadan yüz feryâd
Nice Hüsrevleri ider Ferhâd
- 32 Dil-rübâlar yaratdı âfet-i cân
Serv-kad gül-‘izâr u gonçe-dehân
- 33 Yaradup şûh mâh-pâreleri
Gözleri ala kaşı karaları

- 34 Ehl-i hâlik sirişkûñ al eyler
Dest-i hecr ile pâymâl eyler
- 35 Suda cilve eyleyüpdür sîr-âb
Sünbülûñ zülfin ol ider pür tâb
- 36 Seyr içün tâze güllerûñ yüzünü
Açdı kudretle nergisûñ gözünü
- 37 Ögredür sebze câmi‘inde müdâm
Gül ile ‘ar‘ara ku‘ûd u kıyâm
- 38 N’ola tutsa benefşe kaddin ham
Ki ider Hakka secdeler her dem
- 39 Gonçe açup senâ vü şükre dehân
Başdın ayaga sûsen oldu zebân
- 40 Bir nazar yüzün gördi âb-ı revân
Eriyüp geçdi ‘âşık oldu hemân
- 41 Ol sebebden kararı yok bir dem
Nâleden ihtiyârı yok bir dem
- 42 Hamd içün her dem añup Allâhı
Dildür agzında beçe-i mâhı
- 43 Dem ururdum anuñ senâsından
‘Aczüm olmasa ger edâsından

- 44 İşidür kullaruñ münâcâtın
Ger kabûl itse n'ola hâcâtın
- 45 Ey hudâvend-i kişver-i sermed
Sıfatuñ *lem yelid ve lem yûled*⁷⁶¹
- 46 Ey nigeħ-dâr-ı cümle-i 'âlem
Bûy-ı lutfuñla zindedür âdem
- 47 Gine zâtuñda nâtıka hayrân
Perdedür nûr-ı vasluña imkân
- 48 Pâdişahsın velî vezîruñ yok
İki 'âlemde nazîruñ yok
- 49 Bu cihân içre hâr eger güldür
Ne ki var řevküñ ile bülbüldür
- 50 Pertevüñ görmeseydi Leylâda
Yine Mecnûn olurdu üftâde
- 51 Virmeseñ nûr şem'-i tâbâna
Üstüne düşmez-idi pervâne
- 52 Keremüñ bahri bî-nihâyetdür
Saña rahmet kadîmi 'âdetdür

⁷⁶¹ "O doğurmamıştır ve doğmamıştır." (İhlâs, 112/3-4)

56. MURÂDÎ, DÎVÂN⁷⁶²

Müfte 'ilün Müfte 'ilün Fâ 'ilün

- 1 Bi'smi'll'âhi'r-rahmâni'r-rahîm
‘Âyet-i ‘ünvân-ı kelâm-ı kadîm
- 2 Hamd ol Allâha ki oldur Ehad
‘Âlim ü ‘Allâm ü Hakîm ü Samed
- 3 Ol durur Râzık u Ferd ü Mübîn
Cümle-i kalmışlara oldur Mu‘în
- 4 Hikmetidür mübdi‘-i küll-i vücûd
Hep añadur cümlede olan sücûd
- 5 Cümleye sultân-ı Hudâ ol durur
Lûtf ile ihsânı igen bol durur
- 6 Cümle-i kalmışlara feryâd-res
Ġayrîsini añla hevâ vü heves
- 7 Çün o durur Hâlık-ı kevn ü mekân
Eyle ‘ibâdet añâ dün gün hemân
- 8 Fâ‘il-i muhtâr o durur lem-yezel
Kâdir-i mennân o durur bî-bedel

⁷⁶² Ahmet Kırkılıç, *Sultân Üçüncü Murâd (Murâdî), Hayâtı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Divânının Tenkitli Metni*, Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yayınlanmamış DT, Erzurum 1985, s. 1.

Mef'ûlü Fâ'ilâtü Mefâ'ilü Fâ'ilün

- 9 Yâ Mâlike'l-mülûkî ve yâ 'Âlime'l-hafâ
Yâ Kâşife'l-kürûbî leke'l-hamdü ve's-senâ
- 10 Yâ Mü'minü'l-Müheymin ü yâ Rabb-i zi'l-celâl
Sensin Hakîm ü Kâdir ü Sultân-ı zi'l-bekâ
- 11 İş bu Murâdî sözlerin añlayan er [durur]
Her kim görürse hayrete varur kılar taña
- 12 Reftâr idince fülk-i gönül bahr-ı vahdete
Hadd ü kenâr bulmadı tâ kıla ilticâ
- 13 Yâ Rab ne hikmet kıldı kim 'uşşâk arar seni
Ammâ ki hiç degilsin olardan cüdâ cüdâ
- 14 Görmek diledügi için envâr-ı şa'sa'a
Dâ'im Murâdî kendüzin eyler bekâ fenâ

57. MÛYÎ, NÂLÂN U HANDÂN (HASBİHÂL)⁷⁶³

Tevhîd-i Bâr-i Ta'alâ-'Azze İsmehü

Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilün

(Fâ'ilâtün) (Fa'lün)

- 1 İdegör durma ey gönül her gâh
Seferi *lâ ilâhe illâ'llâh*

⁷⁶³ Selami Ece, *Mûyî, Nalan u Handan (Hasbihal)*, Erzurum 2006, s. [?]

- 2 Sâlik-i râh-ı Hakka hâdîdir
Rehberi ***lâ ilâhe illâ'llâh***
- 3 Murg-ı cânâ cenâh-ı nusretdür
Şehperi ***lâ ilâhe illâ'llâh***
- 4 Başı devletlü tâcdur şâhuñ
Efseri ***lâ ilâhe illâ'llâh***
- 5 Hüküm idermiş serâser âfâka
Çâkeri ***lâ ilâhe illâ'llâh***
- 6 Sava tîğ[i]-i havâdis[i] başdan
Migferi ***lâ ilâhe illâ'llâh***
- 7 İrse tîr[i]-i belâya karşı dut
Siperi ***lâ ilâhe illâ'llâh***
- 8 Takanı gör ki nefis-i kâti'dür
Hançeri ***lâ ilâhe illâ'llâh***
- 9 Mâha burc-ı şerefde fer virdi
Ahteri ***lâ ilâhe illâ'llâh***
- 10 Cân gögünde güneşden enverdür
Kameri ***lâ ilâhe illâ'llâh***
- 11 Hâne-i cân[ı] kıldı nûrânî
Manzarı ***lâ ilâhe illâ'llâh***
- 12 Kime yüz tutsa hış sa'âdetdür
Sûrı ***lâ ilâhe illâ'llâh***

- 13 Kafes-i tende rûh-i tûtîdür
Şekeri *lâ ilâhe illâ'llâh*
- 14 Kodı hayretde egdi tûbâyı
Şeceri *lâ ilâhe illâ'llâh*
- 15 Bir şecer gibidür bu mevcûdât
Semeri *lâ ilâhe illâ'llâh*
- 16 Serteser devr idüpdür eflâki
Çenberi *lâ ilâhe illâ'llâh*
- 17 Kuşanıgör ki özge devletdür
Kemeru *lâ ilâhe illâ'llâh*
- 18 Bahr-ı 'ışk içre bir sadefdür dil
Düreri *lâ ilâhe illâ'llâh*
- 19 Seng-i hârâyise güher eyler
Nazarı *lâ ilâhe illâ'llâh*
- 20 Gevheri olmayan nedür bilmez
Gevheri *lâ ilâhe illâ'llâh*
- 21 Ehl-i 'ıška biz özge hâletdür
Eseri *lâ ilâhe illâ'llâh*
- 22 Eyledi cümle 'âlemi sermest
Sâgarı *lâ ilâhe illâ'llâh*

- 23 Câna cân virür içegör dâyim
Kevseri *lâ ilâhe illâ'llâh*
- 24 Cân meşâmını hôş kılur müşğîn
'Anberi *lâ ilâhe illâ'llâh*
- 25 'İşk kandilin uyarur dilde
Şereri *lâ ilâhe illâ'llâh*
- 26 Yüri Mûyî iriş ki cennetdür
Kışveri *lâ ilâhe illâ'llâh*
- 27 Cümle ceş-i hevâya gâlibdür
Leşkeri *lâ ilâhe illâ'llâh*
- 28 Düre tûmâr-ı cürm açılrsa
Defteri *lâ ilâhe illâ'llâh*
- 29 Günümü 'îd gicem[i] eyler kadr
Seheri *lâ ilâhe illâ'llâh*
- 30 Nefsini bimeyen nedür bilmez
Haberî *lâ ilâhe illâ'llâh*

58. MÜNİRÎ, SİYER-İ NEBÎ⁷⁶⁴

Manzum Siyer-i Nebî

Mefâ'ülün Mefâ'ülün Fe'ülün

⁷⁶⁴ Ümran Ay, *Münîrî (öl. 1521?)'nin Manzum Siyer-i Nebî'si Cilt.1 (İnceleme-Metin)*, Marmara Üniversitesi TAE Yayınlanmamış DT, İstanbul 2007, s. 245- 249.

Bi'smi'llâhi'r-Rahmâni'r-Rahîm

- 1 Göñül kıl zikr-i bi'smi'llâhı âgâz
Hoş âvâzın nevâda it ser-âgâz
- 2 İdüp vird-i lisân ile elhamdüli'llâh
Girelüm söze ihlâs ile li'llâh
- 3 Kıluban zikr Rabbi'l-'âlemîni
Añalum rahmeten li'l-'âlemîni
- 4 Ne deñlü varsa Kur'ân içre kul kul
Dimişdür Hazret-i Muhtâra Hak kul
- 5 ***Hüvallâhest u rahmân u rahîmest***
Zi-mahbûbeş cüdâ dîv-i racîmest⁷⁶⁵
- 6 Ahaddur mâlik ü yevm-i dil ü dîn
Habîbin sevmedür îmân eger dîn
- 7 İy *Allahü's-samed*⁷⁶⁶ *ıyyâke nâ'büd*⁷⁶⁷
Velîkin *mâ-abadnâ kanı nâ'büd*⁷⁶⁸
- 8 Umaruz isti'ânet diyüp iyyâk
Ki *bâ-vasl-ı habîbet kereded iyyâk*⁷⁶⁹
- 9 ***Strât-ı müstakîme ihdinâ***⁷⁷⁰ hem
K'olavuz şer'-i Ahmed birle bâ-hem

⁷⁶⁵ “Allah Rahman ve Rahim’dir. (Onun) Habibinden kovulmuş şeytan uzaktır.”

⁷⁶⁶ “Allah Samed’dir.”(İhlâs, 112/2)

⁷⁶⁷ “Ancak sana kulluk ederiz...” (Fatiha, 1/4)

⁷⁶⁸ “Fakat kimse kulluk etmedi, hani kulluk eden?”

⁷⁶⁹ “Habibliğine erişme arzusuyla yalnız sana boyun eğerez.”

⁷⁷⁰ “Bize doğru yolu göster...” (Fatiha, 1/6)

- 10 *Sırât-ı ğayr-ı mağdûbe*⁷⁷¹ ki oldu
Hezârân şükr k'iy dil böyle oldu
- 11 Hudâ-yı *lem yelid*⁷⁷² itmişdür in'âm
*Velem yûled*⁷⁷³ bi-'aynîhi çist en'âm
- 12 *Velem yekün lehü küffü|ven ahad*⁷⁷⁴sin
Şerîk ü misl ü hem-tâsuz ahadsın
- 13 Münîrî vir dir Allâhümme âmîn
Ki dinildi *vela'd-dâllîn*⁷⁷⁵ âmîn
- 14 Zihî sultân-ı bî-mânend-i düstûr
Ki virdi hâs u 'âma vasla destûr
- 15 Ger anuñ ihtimâmı kılmasa pâs
Başa çıkmazdı nefis-i şûm ile nâs
- 16 Göñül havzına feyzi dimeşe taş
Olurdu seng-i hârâdan beter taş
- 17 Akıdur katı taşdan çeşme-i nûş
Ki ider mâr u mûr u ins cân nûş
- 18 Ne deñlü kûh-i serkeş çekdise baş
Oludur anuñ içün dâmenin yaş

⁷⁷¹ “Gazaba uğramışların yolunu değil.” (Fatiha, 1/7)

⁷⁷² “O doğurmamıştır.” (İhlâs, 112/3)

⁷⁷³ “O doğmamıştır.” (İhlâs, 112/4)

⁷⁷⁴ “O'nun hiçbir dengi yoktur.” (İhlâs, 112/5)

⁷⁷⁵ “Sapmışların yolunu değil.” (Fatiha, 1/7)

- 19 Ne deñlü sâhib-idrâk ise pür-hûş
Olur vasfında anuñ ‘akl bî-hûş
- 20 Saçar geh kudret ile tâze gül nâr
Gehî gülşende bağlar reng-i gülnâr
- 21 Olurken teng-dil dembeste gonca
Nesîm-i lutfil’irer nâz u gonca
- 22 Olup rakkâs dest-efşân u hayrân
Salar şevk ile kol her yaña reyhân
- 23 Cemâlinden gülerken tâze gülzâr
Celâlin añup inler tâze gül zâr
- 24 Egerçi hârdan görür ‘anâdil
Ne gül anuñçün inlerler ‘anâdil
- 25 Hevâsı udi birle yanıcak kül
Hezâr olsa ‘aceb mi sûz ile gül
- 26 Koşaldan mihr ile başın hevâya
Varur her berk-i gül bâd-ı hevâya
- 27 Derûnın tutmuş iken dâğ lâle
Safâsından tutar yüz güng ü lâle
- 28 Zihî hoş vakt ü hoş sâ‘at zihî dem
Ki yolında ola gözün yaşı nem
- 29 Der-i ulyâsına inildüdür bâb
K’anuñla feth olur ‘uşşâkına bâb

- 30 Gözinüñ merdümi kalmazsa derden
Yitişür aña göre feyz o derden
- 31 Yolında yüz suyu budur ki âbî
Döküp merdüm olına ‘ayn-ı âbî
- 32 Küleh gibi olursañ sâhib-i terk
Urur tâc-ı sa‘âdet başuña terk
- 33 Olup micmer-derûn yan nitekim ‘ûd
Ne kanun inlegil misl-i dil-i ‘ûd
- 34 Salupdur şevki çarha mihr ü mâhı
Kılur zıkr-i cemîlin murg u mâhî
- 35 Sebeb bârânı idüp dürr-i nâba
İrişür şeb çerâğ olmakla tâba
- 36 Sunı kim vahdet itmez ğark-ı deryâ
Halâs-ı kesrete bulur mı der yâ
- 37 Neçün sîm-âb-ı eşk olmaz revâne
Revâc-ı kârı görmezsin revâ ne
- 38 Yitişür devlet ü ikbâle zâhir
Yolında her kim ola pâk ü tâhir
- 39 Diyen kim dürr-i eşke bed-güherdür
Meger şol kimse kim ol bed-güherdür

- 40 Şunun kim dûzah-ı gam cennetidür
Mu‘ayyendür kim âhir cennetidür
- 41 Şarâb-ı sâf-ı câmı derdi dürdi
Küdûret defteri cinsini dürdi
- 42 Eger fasl-ı dey ü ger ola nevrûz
Olur ‘uşşâkına her rûz nevrûz
- 43 Derûnuñ tutdı ise gül gibi od
Yime gam âb-ı rûdan çekmegil ud
- 44 Alur zerîn-nişân gün gibi pür-tâb
Hedef çün gönlün ise tîr-i pertâb
- 45 Olursañ pâyimâl-ı ‘ışk-ı el-hâk
Yed-i kudretle sunar saña el Hâk
- 46 Asıldıysa göñül Mansûrı dâra
Yitişdüñ *leyse fi’ d-dâr*⁷⁷⁶ içre dâra
- 47 Uruldı başuna tâc-ı sa‘âdet
Zihî devlet k’ire böyle sa‘âdet

⁷⁷⁶ “Leyse fi’ d-dâreyn gayrullah” Anlamı: “Evde (dünyada ve ahirette)Allah’tan başka varlık yoktur.

59. NEV'Î, MÜNÂZARA-İ TÛTÎ VÜ ZÂĞ⁷⁷⁷

Münâzara-i Tûtî vü Zâğ Li-Nev'î Efendi Rahmetu'llâhi 'Aleyh

Mef'ûlü Mefâ'ilün Fe'ûlün

- 1 Ol Hâlika biñ senâ'-i fâyık
Kim tûtî-i cânı kıldı nâtık
- 2 Mir'ât-i dili kılup mücellâ
Gösterdi niçe nukûş-ı ma'nâ
- 3 Emriyle anuñ oldu mesken
Verkâ'-i nüfûsa ravza-i ten
- 4 Ervâha kılur kebûter-âsâ
Halhâl-i 'ukûlı zîver-i pâ
- 5 Hallâk-ı nüfûs-ı zâğ-tıynet
Rezzâk-ı sibâ'-ı hırs u şehvet
- 6 Kıldı şafakı o Hayy u Fa'âl
Gerdûn kafesinde tûtî-i âl
- 7 Çün cehl-i mürekkebi itdi anı
Zâguñ nice nutk ide zebânı
- 8 Ol virdi nebâta rûh nâmı
Giydürdi libâs-ı sebz-fâmı

⁷⁷⁷ Hakan Taş-Ömer Zülfe, “Nev'î'nin Münâzara-i Tûtî vü Zâğ Adlı Mesnevîsi”, *Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları Volume 2/3 Summer, 2007*, s.663-664.

- 9 Tûtî-sıfat itdi bâğı ahzar
Âyîneler oldı aña cûlar
- 10 Geh tûtî-i sebz idüp sipihri
Mir'ât ider aña rûy-ı mihri
- 11 Geh zâg-ı şebe 'atâ idüp fer
Zîr-i per ider cihânı yekser
- 12 Geh çeşme-i lutfuña ire zâg
Rûy-ı siyehin yuyup ide ag
- 13 Kahrına hümâ olursa mazhar
Zâg-ıla zagandan ola kemter

60. NİDÂÎ, DÜRR-İ MANZÛM⁷⁷⁸

Hâzâ Risâle-i Kaysûnîzâde el-Ma'rûf Dervîş Nidâî

Fe'îlâtün Mefâ'ilün Fe'ilün
(Fâ'ilâtün) (Fâ'lün)

- 1 Ey Hakîm ü 'Alîm ü Hayy u Halîm
Hazretüñdür Kerîm ü Şân u 'Azîm
- 2 Cân u dil birliğine şâhiddür
Zât-i pâküñ hemîşe vâhiddür
- 3 Kâdir ü Rabb ü lem yezel sensin
Cümleye âhir ü ezel sensin

⁷⁷⁸ Ümran Ay, *Nidâî, Dürr-i Manzûm (İnceleme-Karşılaştırmalı Metin)*, Marmara Üniversitesi SBE Yayınlanmamış YLT, İstanbul 2000, s. 31.

61. NİDÂÎ, GENC-İ ESRÂR-I MA'NÎ⁷⁷⁹

Hâzâ Esrâr-ı Genc-i Ma'nî

Fe'ûlün Fe'ûlün Fe'ûlün Fe'ûl

- 1 Selâmun Latîfün A'azzün Mukîm
‘Alîm lemyezel [dür] yakînün Kerîm
- 2 Sözüñ evveli ism-i Allah olur
Söz oldur ki Hak ismi hem-râh olur
- 3 Cisimdür söz ism-i Hudâ cânıdır
Sözüñ ism-i Hak derde dermânıdır
- 4 Hudâ ismi olmazsa söz evveli
O şol cisme benzer ki cansuz beli
- 5 Eger ola sözüñ başı ol Hudâ
Bekâ bil anı olmaya ol fenâ
- 6 Yazılmasa mektûba evvelde hû
Ya oda yanar ya alur anı su
- 7 Kitâb evveli ger ola ism-i Hak
Olur cümle evrâkı hem zer varak
- 8 Nice añmayam sözüñde Allah men
Anuñ ismidür söze revnâk viren

⁷⁷⁹ Nuran Öztürk, *Ankaralı Hekim Nidâî, Genc-i Esrâr-ı Ma'nî (İnceleme-Metin)*, Adana 2011, s. 129-131.

- 9 Gıdâ olmasa ismi ger cânıma
Cihân halkı doymazdı efgânıma
- 10 Anuñ adı birle söze başladum
Sanasın gülistânda gül işledim
- 11 Çün urdum Hudâ ismi birle binâ
Ümiddür ki irmeye bâd-ı fenâ
- 12 Nice añmayalar anuñ ismiñi
Odur nakş iden bu cihân resmini
- 13 Murâdı cihân halkınuñ oldur ol
Kamusı diler aña varmağa yol
- 14 Ki zirâ odur ol ahir Hudâ
Anuñçün kamu halk aña mübtelâ
- 15 Murâdı bu halkuñ andan biter
Anı bir bilen kimse emrin tutar
- 16 Kimüñ derdi var ise dermânı ol
Kamu kuldur illâ ki sultânı ol
- 17 İki harfile vâir iden ‘âlemi
Hudâdur bil anı eyâ Âdemi

Kavluhu Te‘âlâ: *innemâ emruhu izâ erâde şey’en en yekûle lehü kün feyekün*⁷⁸⁰

18 Anuñ emrine hiç kimse *lâ* dimez
Anı bir bilen kimseler gam yimez

19 Odur evvelüñ evveli Evvel ol
Odur âhirüñ âhiri Âhir ol

20 Odur Zâhir ü Bâtın Allah u hû
Cihâmı yaratdı kamu mû be mû

Kavluhû Te‘âlâ: *hüve’l-evvelü ve’l-âhirü ve’z-zâhirü ve’l-bâtınu ve hüve bi külli şey’in ‘alîm*⁷⁸¹

21 Göñülde bilür hâcetin her kuluñ
Bilüñ anı anuñ yarağın kılıñ

22 Şular kim benüm gibi ğâfil ola
Neyi kim göre aña mâyil ola

23 Olur iki ‘âlemde ol şermsâr
Kalur şöyle âvâre hem hor u zâr

24 Sakın sen de olma benim gibi ‘âs
Halâs ol bu dünyâ gamından halâs

25 Beni gör ki hadsiz günâh eyledüm
Ne hâsıl añup şimdi âh eyledüm

⁷⁸⁰ “Bir şey yaratmak istediği zaman O’nun yaptığı ‘Ol’ demekten ibarettir. Hemen oluverir.” (Yâ-Sîn, 36/82)

⁷⁸¹ “O ilktir, sondur, zâhirdir, bätındır. O her şeyi bilendir.” (Hadîd, 57/3)

- 26 Hümer ol durur itmeyesin hatâ
Hudâdan hemîşe umasın ‘atâ
- 27 Eger nefse uyup idersen günâh
Olursun Hudâ hakkıyçün rû siyâh
- 28 Hazer eyle bi’llâhi gâfil mebâş
Fenâdan geçüp gel bekâya ulaş
- 29 Bilürsin bu ‘âlem fenâdur fenâ
Ne saña kalur bu fenâ ne baña
- 30 Gelen geçer elbette konan göçer
Ecel şerbetin her birisi içer
- 31 Ne şâha kalur ne gedâya cihân
Benüm dirken irer ecel nâgehân

62. NİDÂÎ, MANZÛME-İ TİBB⁷⁸²

Bi’smi’llâhi’r-Rahmâni’r-Rahîm

Fe’ilâtün Mefâ’ilün Fe’ilün

(Fâ’ilâtün) (Fa’lün)

- 1 Ey Hakîm ü ‘Alîm ü Hayy u Halîm
Hazretüñdür kerîm-i şân-ı ‘azîm

⁷⁸² Mehmet Solak, *Manzûme-i Tıbb*, Selçuk Üniversitesi SBE Yayınlanmamış MT, Konya 1987, s. 1-2.

- 2 Cân u dil birliğine şâhiddür
Zât-ı pâkuñ hemîşe vâhiddür
- 3 Kâdir-i Rabb-i lem-yezelsin sen
Cümleye âhir ü ezelsin sen
- 4 Saña ikrârimuz ezeldendür
Cümle-i vârimuz ezeldendür
- 5 İşine yüz eyleme ezelden redd
Cürmümüz eride eylemese sedd
- 6 Mustafâ hürmeti ‘inâyet kıl
Rahmetünden bize hidâyet kıl
- 7 Enbiyâ evliyâ hakkı yâ Rabb
Kıl sa‘îd eyleme şakî yâ Rabb
- 8 Râh-ı ‘ışkuñda hâk-sâr eyle
Derdüñi baña sad-hezâr eyle
- 9 Bahr-i hikmetlü bârî kıl havâs
Çıkar şukûkûñıla cevher ü hâss
- 10 Eger ilhâm olursa levha dile
Anı yazam ‘inâyetüñle bile
- 11 Bedenüñ sıhhati ne birle olur
Hastalar ‘illeti ne birle olur
- 12 Muhtasar bunı bir risâle iddüm
‘İlm ü hikmete bir makâle iddüm

- 13 Hâs-1 ‘âma gereklü vü makbûl
Hikmeti fehm ide olan meşgûl

63. NİHÂNÎ, DÎVÂN⁷⁸³

Kasîdeler

Müfte ‘ilün Müfte ‘ilün Fâ ‘ilün

- 1 Bi’smi’llâhi’r-Rahmâni’r-Rahîm
Fâtih-i ebvâb-1 Kelâm-1 Kadîm
- 2 Mebde’-i mecmû‘a-1 Ümmü’l-Kitâb
Münşî’-i menşûr-1 elif lâm mîm
- 3 Müftî-i hallâl-1 heme müşkilat
Muhyî-i emvât-1 ‘izâm-1 remîm
- 4 Râzıku’l-erzâk Ra‘ûfü’l-‘ibâd
Kâşifü’l-esrâr ‘Alîm-i hakîm
- 5 Vâhid-i ferd ü Samed-i lâ-yezâl
Gâfir-i tevvâb Şekûr-1 halîm
- 6 Her neye kim evvel ola nâm-1 Hak
Hiç sakîm olmaz olur müstakîm
- 7 Şükr ü sipâsı ide gör bî-kıyâs
Her suhanuñ tâ k’ola dürr-i yetîm

⁷⁸³ Ayhan Yakşı, *Nihânî, Hayatı, Edebî Kişiliği ve Dîvânı'nın Tenkitli Metni*, Selçuk Üniversitesi SBE Yayınlanmamış YLT, Konya 1993, s.24-29.

- 8 Günehin idrâk idemez hiç kes
Dâ'im-i Bâkî ezelfidür Mukîm
- 9 Hamd ü senâsına anuñ güng ü lâl
Ahmed ü 'Îsî vü Halîl ü Kelîm
- 10 Murçe bâbında Süleymân hezâr
İtmeye andan kim ola havf u bîm
- 11 Bende-i fermânı durur ins ü cin
Peyk-i revânı gice gündüz nesîm
- 12 Vird idinür zikrini her rûz u şeb
Kimde ki var dâniş ü tab'-ı selîm
- 13 'Âşık-ı dîdâr olıgör ey gönül
İtme heves cennet ü nâr u na'îm
- 14 Yime Nihânî gam iñen cürm için
Rahm ide ol Rahmet-i bî-had Kerîm

Tevhîd-i Bâr-i Ta'âlâ

Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilün

- 15 Ey Kerîm ü Rahîm ü bî-hem-tâ
Hâlık-ı ins ü cinn ü 'arz u semâ
- 16 Râzık-ı mûr u mâr u vahş u tuyûr
Sâni'-i lâ-yezâl ü lâ-yefnâ

- 17 ‘Âlimü’l-ğayb Kâşifü’l-esrâr
Ġâfirü’z-zenb Vâhibü’n-na‘mâ
- 18 Saña lâyük senâ vü hamd olmaz
Sen idersin senâyı saña sezâ
- 19 Benim işüm hatâ vü cürm ü günâh
Senüñ işüñ nevâl ü cûd u ‘atâ
- 20 Rahmetüñ bî-‘aded iñen bî-had
Keremüñ lâ-yu‘add ü lâ-yuhsâ
- 21 Halk-ı ‘âlem cemî‘-i muhtâcuñ
Sen Ġanîsin senüñdür istingâ
- 22 Pâk zâtuñ ulı sıfâtuñçün
Kullaruñı sen eyle ehl-i fenâ
- 23 Kime k’irdi ‘inâyetüñ nazarı
Kadr u ‘îd oldı aña subh u mesâ
- 24 Pâd-şehsin ki hizmetüñde senüñ
Peyk olmuş yeler nesîm ü sabâ
- 25 Mûra fazluñ irişse âsaf olur
Peşşeye ol diseñ olur ‘ankâ
- 26 Güle virdüñ çemende bûy-ı latîf
Eyledüñ ‘andelîbi nağme-sezâ
- 27 Nergise tâc-ı zer ‘atâ itdüñ
Lâleye pîrehan kızıl u ala

- 28 Sensin iden benefşe miskîni
Müşğ ü ‘anber-fürûş u nâfe-küşâ
- 29 Sûsene lâciverdî hulle-i ter
Sünbüle sündüs eyledüñ dîbâ
- 30 Bâgda fazl-ı feyz-i cûduñdur
Serv-i âzâde kâmet-i bâlâ
- 31 Kimsenüñ zehresi mi vardır kim
Senüñ emrüne diye çûn u çerâ
- 32 Fikr-i hamd-i Hudâda idi göñül
Gaybdan irdi sem‘-i câna nidâ
- 33 Ey heves bendesi esîr-i hevâ
Kandesin kande hamd-i Bâr-ı Hudâ
- 34 Âfitâbı ne vasf ide zerre
Mâhtâbı ne bile çeşm-i ‘amâ
- 35 Niçe fehm ide katre deryâyı
Mahv olur katre vü kalur dünyâ
- 36 Bunda idrâk ‘âciz ü kâsir
Bunda tab‘-ı selîm bî-ser ü pâ
- 37 Dil olur bu arada dem-beste
‘Akl olur deng ü vâlih ü şeydâ

- 38 Pâk zâtı kaçan bilür hâki
Hâsıl olur degüldür ol sevdâ
- 39 Sen bilürsin yine seni yâ Rab
Ėayra olmaz müyesser ol kat‘a
- 40 Derd-mendüm devâyadur hevesüm
Ey dil ü cân tabîbi eyle devâ
- 41 Harc itdüm hevâ yolında ‘abes
Nakd-i ‘ömr-i ‘azîzi yâ esefâ
- 42 Hâk olursun dilâ çün âhir-i kâr
Nice destâr u tâc u fikr-i kabâ
- 43 Bu Nihânîye sen müyesser kıl
Bunda tevfiğ ü yarın anda likâ
- 44 Yüzümüz hâdken getürmeyelüm
Olalum hâk-i pâ-y-ı ehl-i ‘abâ
- 45 İre Hakkuñ ‘inâyeti nâgeh
İde bizi mücerred ü yektâ
- 46 Sen kabûl eyle hâcetim yâ Rab
‘İzz-i Yâ-Sîn ü hürmet-i Tâ-Hâ
- 47 Kurtulavuz cihân belâsından
Dil ola Ėayrdan tek ü tenhâ

64. PÎR MUHYİDDÎN, ERVÂH-NÂME⁷⁸⁴

Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün

- 1 *Lâ ilâhe illa‘llâh*dîñ müdâm
*Muhammed resûlu‘llâh*dîñ tamâm
- 2 Allâh adın dün ü gün zikr idelüm
Virdügi ni‘metlere şükr idelüm
- 3 Dilimizde zikrimüz olsun İlâh
Hem gönülde fikrimiz olsun İlâh
- 4 Zîrâ Allâhı añıcak bil yakîn
Olur Allâh aña elbette mu‘în
- 5 Cümlemüzi yoğ iken var eyledi
Sevgüli Habîbe yâr eyledi
- 6 Ol durur Hallâk u Hannânu‘l-kerîm
Ol durur Mennân u Rezzâku‘r-rahîm
- 7 Evvel âhir ancak oldur pâdişâh
Andan artuk bir dahı yokdur ilâh
- 8 Ol Hakka hamd ü senâ olsun müdâm
Hem Resûle biñ tahiyyât biñ selâm

⁷⁸⁴ Mehmet Nebioğlu, *Ervâh-Nâme, Pîr Muhyiddîn, (1b-30b yapraklar), Giriş - Metin - Dizin - Tıpkıbasım*, Marmara Üniversitesi TAE Yayınlanmamış YLT, İstanbul 2008, s.46.

65. RAVZÎ, DÎVÂN⁷⁸⁵

Kasîdeler

Fe‘ilâtün Mefâ‘ilün Fe‘ilün

- 1 Ehl-i îmâna oldı menzilgâh
Cennet-i lâ ilâhe illallâh
- 2 Cânı âzâd ider cihândan
Rahmet-i lâ ilâhe illallâh
- 3 Ser-be-ser kâ’inâta toptoludur
Heybet-i lâ ilâhe illallâh
- 4 Nâme-i ehl-i şirki nesh eyler
Hüccet-i lâ ilâhe illallâh
- 5 Def‘ ider harâret-i ma‘sıyeti
Şerbet-i lâ ilâhe illallâh
- 6 Gam-ı cürmi ba‘îd ider dilden
Kurbet-i lâ ilâhe illallâh
- 7 Miss-i kalbi ider zer-i hâlis
Haslet-i lâ ilâhe illallâh
- 8 Tevbe kıl her günâha ister iseñ
Vuslat-ı lâ ilâhe illallâh

⁷⁸⁵ Yaşar Aydemir, *Ravzî Divan*, Ankara 2009. www.kulturturizm.gov.tr

- 9 Oldı gün gibi evc-i rif'atde
Râyet-i lâ ilâhe illallâh
- 10 Degme bir kimseye nasîb olmaz
Devlet-i lâ ilâhe illallâh
- 11 Gül-şekerdür dehân-ı zâkirde
Lezzet-i lâ ilâhe illallâh
- 12 Pîş-i mü'minlere çekilmişdür
Ni'met-i lâ ilâhe illallâh
- 13 Giderür dâr-ı vahşetüñ elemin
Ülfet-i lâ ilâhe illallâh
- 14 Serde tâc-ı vekâr u 'izzetdür
Kisvet-i lâ ilâhe illallâh
- 15 Câme-i fahrdür ki key yaraşur
Hıl'at-i lâ ilâhe illallâh
- 16 Tekye-i dilde 'ârif oldur ide
Hıdmet-i lâ ilâhe illallâh
- 17 Zikr kıl düşdügince fevt itme
Fursat-ı lâ ilâhe illallâh
- 18 Zâkirüñ gönlini münevver ider
Midhat-i lâ ilâhe illallâh
- 19 Elüñ alup irişdürür 'arşa
Himmet-i lâ ilâhe illallâh

- 20 Nûr-ı ‘îmânuñı ziyâde ider
Kesret-i lâ ilâhe illallâh
- 21 Dil-i târîki rûşen itmekdür
‘Âdet-i lâ ilâhe illallâh
- 22 Mü’min oldur ki ola göñlinde
Ragbet-i lâ ilâhe illallâh
- 23 Çalınur çünki günde beş kerre
Nevbet-i lâ ilâhe illallâh
- 24 Kılalum biz de cân ile dilden
Tâ‘at-i lâ ilâhe illallâh
- 25 Hamdü li’llah baña musahhardur
Milket-i lâ ilâhe illallâh
- 26 Hak Ta‘âlâ müyesser itmişdür
Kudret-i lâ ilâhe illallâh
- 27 Ehl-i ‘irfân ile kılalum gel
Sohbet-i lâ ilâhe illallâh
- 28 Çekelüm gel senüñle ey sûfî
Halvet-i lâ ilâhe illallâh
- 29 Dil serâyını rûşen eyledi çün
Tal‘at-i lâ ilâhe illallâh

- 30 Kesret-i şugl-i gayrı terk it kıl
Vahdet-i lâ ilâhe illallâh
- 31 Şükrüm oldur ki gitmedi dilden
Tâkat-i lâ ilâhe illallâh
- 32 Dem-i âhirde ola oldur ümîd
Şefkat-i lâ ilâhe illallâh
- 33 Ravziyâ kıl bu bezm-i hâs içre
‘İşret-i lâ ilâhe illallâh
- Fe‘ilâtün Mefâ‘ilün Fe‘ilün*
- 34 Gûş-ı câna irişdi çün nâ-gâh
Haber-i lâ ilâhe illallâh
- 35 Şeb-i gamda ider dilüm rûşen
Kamer-i lâ ilâhe illallâh
- 36 Severin cânum içre cânumdur
Dil-ber-i lâ ilâhe illallâh
- 37 Hıfz ider cânı tîr-i ‘isyândan
Siper-i lâ ilâhe illallâh
- 38 Bitürür cennetün yemişlerini
Şecer-i lâ ilâhe illallâh
- 39 Cem‘ iderseñ olur gidâ rûha
Semer-i lâ ilâhe illallâh

- 40 Cân dimâgını hoş mu‘attar ider
‘Anber-i lâ ilâhe illallâh
- 41 Ser-i küfri ider iki pâre
Şeş-per-i lâ ilâhe illallâh
- 42 Ger olursañ ‘Alîlük eylersin
Kanber-i lâ ilâhe illallâh
- 43 Devr idüpdür behişt-i heşti temâm
Çenber-i lâ ilâhe illallâh
- 44 Tûti-i câna itdürür güftâr
Şeker-i lâ ilâhe illallâh
- 45 Hatt-ı şirki terâş ider dilden
Berber-i lâ ilâhe illallâh
- 46 Mahv ider penbe-i günâhı yakup
Şerer-i lâ ilâhe illallâh
- 47 Okunursa eger kıyâmetde
Defter-i lâ ilâhe illallâh
- 48 Ehl-i îmân ider cinâna revân
Sefer-i lâ ilâhe illallâh
- 49 Derecâtuñ senüñ ziyâde ider
Hüner-i lâ ilâhe illallâh
- 50 Tâze eyler göñül çemenzârın
Matar-ı lâ ilâhe illallâh

- 51 Dehen-i zâkire virür lezzet
Şeker-i lâ ilâhe illallâh
- 52 Zînet eyler serây-ı cân u dili
Zîver-i lâ ilâhe illallâh
- 53 Dâr-ı küfri yakar harâb eyler
Leşker-i lâ ilâhe illallâh
- 54 Çalagör nefsi-i şûmuñ öksesin
Teber-i lâ ilâhe illallâh
- 55 Dil sipihkini zeyn iderse ne tañ
Ahter-i lâ ilâhe illallâh
- 56 Seni ilter hazîre-i kudse
Rehber-i lâ ilâhe illallâh
- 57 Gün gibi kâ'inâtı rûşen ider
Hâver-i lâ ilâhe illallâh
- 58 Kalsa öldükde kabrûñ üstinde
Eser-i lâ ilâhe illallâh
- 59 Kurulur üstüne kıyâmete dek
Çâder-i lâ ilâhe illallâh
- 60 Mustafâya seni mukârin ider
Mahşer-i lâ ilâhe illallâh

- 61 Eyle yâ Rab benüm dil ü cânım
Mazhar-ı lâ ilâhe illallâh
- 62 Beni lutfuñla eyle yâr hemân
Manzar-ı lâ ilâhe illallâh
- 63 Hayber-i şirki n'ola itse harâb
Haydar-ı lâ ilâhe illallâh
- 64 Heyzüm-i küfri hep yakar kül ider
Ahker-i lâ ilâhe illallâh
- 65 Cûy-ı eşküm kinârı toptolıdur
'Ar'ar-ı lâ ilâhe illallâh
- 66 Cünd-i İslâmı hûb ider tertîb
Saf-der-i lâ ilâhe illallâh
- 67 Muhkem eyler binâ-yı îmânı
Mermer-i lâ ilâhe illallâh
- 68 Bâg-ı Firdevse togrı bir yoldur
Ma'bed-i lâ ilâhe illallâh
- 69 Degme nâ-dâna ser-fürû mı ider
Bihter-i lâ ilâhe illallâh
- 70 Kabr-i târîk içinde yârüñ olur
Yâver-i lâ ilâhe illallâh
- 71 Kasr-ı Firdevs ider yirüñ âhir
Kiber-i lâ ilâhe illallâh

- 72 Başıña tâc-ı husrevânîdür
Efser-i lâ ilâhe illallâh
- 73 Dâm-ı gamda komaz gönül murgın
Şeh-per-i lâ ilâhe illallâh
- 74 Dîde-i cânı aç ki tâ göresin
Peyker-i lâ ilâhe illallâh
- 75 Reg-i emmâreye çal ey ‘ârif
Neşter-i lâ ilâhe illallâh
- 76 Şükr ü minnet Hudâya feth oldı
Kışver-i lâ ilâhe illallâh
- 77 Gözüñ aydın ki nâ-geh itdi tulû‘
Kamer-i lâ ilâhe illallâh
- 78 Mest-i ‘ışk ol düşürme dilüñden
Sâgar-ı lâ ilâhe illallâh
- 79 Mihnet-âbâd-ı gamdan oldı ba‘îd
Âver-i lâ ilâhe illallâh
- 80 Saldı mellâh-ı sun‘ bahr-ı dile
Lenger-i lâ ilâhe illallâh
- 81 ‘Âlemi ‘adl ü dâd ile pür ider
‘Ömer-i lâ ilâhe illallâh

- 82 Ne ‘aceb olsa şâh-ı mülk-i bekâ
Hem-ser-i lâ ilâhe illallâh
- 83 Gülşen-i cânda hoş yaraşukdur
‘Abher-i lâ ilâhe illallâh
- 84 Gerdenüñde kılâde olsa eger
Dürer-i lâ ilâhe illallâh
- 85 Ufk-ı cânda gör hûr idi saña
Gurer-i lâ ilâhe illallâh
- 86 Sîne-i küfri şerhâ şerhâ ider
Hancer-i lâ ilâhe illallâh
- 87 Hakka hamd eyle ki kurulmuşdur
Minber-i lâ ilâhe illallâh
- 88 İtdi Fir‘avn-ı nefsi zâr u zebûn
Ejder-i lâ ilâhe illallâh
- 89 Çün zuhûr ide açılır göñlüm
Seher-i lâ ilâhe illallâh
- 90 Ser-be-ser kâ’inâta hükm eyler
Dâver-i lâ ilâhe illallâh
- 91 ‘Âleme şâh olursın olduñ ise
Nöker-i lâ ilâhe illallâh
- 92 Zer ider kalbini nuhâs olanuñ
Cevher-i lâ ilâhe illallâh

- 93 Niçe zîbâ defînedür dilde
Mazhar-ı lâ ilâhe illallâh
- 94 Seni magfûr ider günâhuñdan
Hüner-i lâ ilâhe illallâh
- 95 Yaraşur gûş-ı câna ger takasın
Gevher-i lâ ilâhe illallâh
- 96 Gel bu bâzâruñ al metâ‘ından
Gafer-i lâ ilâhe illallâh
- 97 Oda yakar mecûsuñ eyvânın
Şerer-i lâ ilâhe illallâh
- 98 Senüñ altûn ider işüñ dâ‘im
Zer-ger-i lâ ilâhe illallâh
- 99 Beni idindi Ravziyâ çâker
Server-i lâ ilâhe illallâh

66. REVÂNÎ İLYAS ŞÜCÂ, İŞRET-NÂME⁷⁸⁶

‘İşretnâme-i Revâni

Mefâ‘ilün Mefâ‘ilün Fe‘ülün

- 1 İlâhî bezm-i cânı gülşen eyle
Muhabbet şem‘i ile rûşen eyle

⁷⁸⁶ Rıdvan Canım, *Türk Edebiyatında Sakinameler ve İşretnameler*, Ankara 1998, s. 163-167.

- 2 Şarâb-1 ‘aşk olsun anda bâde
K’olavuz ‘ayş u ‘işretle safâda
- 3 O meydür cân gözinüñ tûtiyâsı
O meydendür sa‘âdet kîmyâsı
- 4 Aña dil-teşne olmuş ins ile cân
Anuñ bir katresidür âb-1 hayvân
- 5 Anı nûş iden olmaz hiç fânî
Kim andandur hayât-1 câvidânı
- 6 Velâyet kesb ider zikr ile zâkir
Hidâyet nûrı andan oldı zâhir
- 7 Anuñ mâhiyetinden ‘akl olur çâk
Anuñ keyfiyyetin fehm itmez idrâk
- 8 Nice cân virmeye ‘aşkında Âdem
Degermiş bir demine iki ‘âlem
- 9 Bu ne meydür ki olmuş selsebîl ol
Tarîk-1 cennete olmuş delîl ol
- 10 Yaraşur sâkî olursa melekler
Kim aña bâde olmuş havz-1 Kevser
- 11 Anuñ şevkıyle urur çarh-1 eflâk
Anuñ zevkıyle mest olup yatar hâk

- 12 O meyden içmeseydi câm-ı mesrûr
Ene'l-Hakk sırrını açmazdı Mansûr
- 13 O meyden mest ü şeydâ oldu bülbül
O meyden yakasın çâk eyledi gül
- 14 Anuñ bir cür'asından bitdi lâle
Ki olmışdur aña la'liñ piyâle
- 15 Anuñ bûyıyla nergis oldu sermest
Çenâr ol hizmete kor dest ber dest
- 16 Güneş ol meclisüñ peymânesidür
O bezmüñ bu felek humhânesidür
- 17 Kamer sîmîn yatak aña şafak mül
O meclisde Süreyyâ deste-i gül
- 18 O bezme mâh-ı nev-çeng olsa kâbil
Felek defdür kevâkibdür celâcil
- 19 Çûn ola buncılayın sohbet-i hâs
Yaraşur anda Zühre olsa rakkâs
- 20 O meyden mest olanlar didi yâ Hû
N'ola 'ayyûka çıkırsa na'ra-i hû
- 21 O meyden sen irişdür câna râhat
Bizi mest itmeye tâ câm-ı gaflet
- 22 Ki taşlara çalam câm-ı vücûdı
Sürâhî-veş idem dâyim sücûdı

- 23 Hudâyâ çün baña lutf itdün in‘âm
Sözümden eyleme halk içre bednâm
- 24 Şarâb-ı hum gibi kılsun sözüm cûş
Ki ‘âlem halkı andan ola serhoş
- 25 Sözüm câmını sen eyle musaffâ
Ki dillerde keder koymaya aslâ
- 26 Bu câm-ı nazma dökdüm bâde-i sâf
İçenlere İlâhî sen vir insâf
- 27 Bu söz meyhânesinüñ bâde-nûşı
Bu halvet-hânenüñ hırka-fürûşı
- 28 Girîbân pâre pâre sîne sad-çâk
Hevâ yolına düşmiş mest ü bî-pâk
- 29 Vefâ câmindan olmuş mest ü serhoş
Muhabbet bezmi içinde sebû-keş
- 30 Harâbâtîlerüñ gâyet levendi
Fakîr ü nâtüvân u derdmendi
- 31 Safâ humhânesinüñ bir gedâsı
Revânî ya‘ni ‘âlem bî-nevâsı
- 32 Şarâb-ı ‘aşkdan mest eyle anı
Ki bilmeye zemîn ü âsumânı

- 33 Elinden düşmeye tâ câm-ı tevhîd
Koma bezminde anuñ nakl ü taklîd

67. RÛMÎ, ŞÎRÎN Ü ŞÎRÛYE⁷⁸⁷

Mefâ'ülün Mefâ'ülün Fe'ülün

- 1 Bismi'llâhi'r-Rahmani'r-Rahîmî
Bi-zikri'l-Hâlıkı'l-hayyi'l-kadîmî
- 2 İdüp bu bende şâhâne bahâne
El urup çün bu tertîb-i zamâne
- 3 Hudâyâ eyle bâl-i kudreti bâz
Ki ide murg-ı cân hamdüñde pervâz
- 4 Beni kurtar bu hod-rây-ı sıfatdan
Halâs eyle libâs-ı 'âriyetden
- 5 Ki pervâz eylesem hâl-i kafesden
Bulam iki cihânı bir nefesden
- 6 Şu denlü kâli kâyil kıl cevâba
Vedâ' ide tılısmı nâr u âba
- 7 K'uram bâd-ı nazarda söze bünyâd
Esen yeller diyeler âferîn-bâd
- 8 Bu dört rükn üzre eczâ-yı hakâyık
Beni itdi çü *kerremnâ*⁷⁸⁸ ya lâyıık

⁷⁸⁷ Enfel Doğan- Feryal Korkmaz, *Rûmî'nin Şîrîn ü Şîrûye'si (Şîrîn ü Pervîz) (Metin - Sözlük - Dizin)*, s.1-2. www.kulturturizm.gov.tr

- 9 Mu‘în olursa nutk-ı câna tevîk
İdem tevîk-ıla ol nassı tasdîk
- 10 Virilen oldur âdemde kerâmet
Muhammed ümmeti oldı tamâmet
- 11 Neden dahl eyleye bu söze hayvan
Çü fitrat üzre toğar her bir oğlan
- 12 Benüm bu sözüme bulan bahâne
Nazar itsün hadîs-i gülsitâne

Kâle'n-Nebıyyü 'aleyhi's-selâm: *Mâ min mevlûdin illâ yûledü 'alâ fitrati'l-İslâm sümme fe-ebevvaahü yuhavvidânihî ve yunassirânihî ve yumeccisânihî.*⁷⁸⁹ Sadeka Resûlullâh.

- 13 Burada fikr-i âhar perdedir dur
Muhammed hak nebî vü Tanrı birdür
- 14 Hudâyâ çün bu hâke cân virdüñ
Diriltdün âdemi insân virdüñ
- 15 Aña gül yüzlülerden gülşen itdüñ
Temâşâsına çeşmi rûşen itdüñ
- 16 Nice özge temâşâ olmayam ben
Gören sen gösteren sen görinen sen

⁷⁸⁸ “Biz, hakikaten insanoğlunu şan ve şeref sahibi kıldık. Onları, (çeşitli nakil vasıtaları ile) karada ve denizde taşıdık; kendilerine güzel güzel rızıklar verdik; yine onları, yarattıklarımızın birçoğundan cidden üstün kıldık.” (İsrâ, 17/70)

⁷⁸⁹ “Hz. Muhammed buyurdu ki: Her insan İslâm fitratı üzere doğar. Sonra ebeveyni tarafından Yahudileştirilir, Hristiyanlaştırılır veya Mecusileştirilir.” (Hadis-i Şerif)

- 17 Bana kim dir gözün üzre kaşuñ var
Çü sensiñ Ka‘be vü mihrâb u didâr
- 18 Beni şol bezme irgür yâ İlâhî
Ki andan mest olur eşyâ kemâhî
- 19 Çü sâkun suna tâ kim câm-ı ‘ışkı
Yene başdan tutam hengâm-ı ‘ışkı
- 20 Diyeyin bir nefes ger söyle dirseñ
Açayın sırr-ı ‘ışkı söyle dirseñ
- 21 Saçam şevkuñla hâke cür‘a-i mey
İdem her bir nebâtı Hâtim-i Tay
- 22 Perîler ‘aynıña tîr ü kemânı
Viren Âdemdürür senden nişânı
- 23 ‘Aceb budur ki devrânuñ mürûrı
Pür ider tîr-i gamze-y-le kubûrı
- 24 Nişân ider ecel yirini her bâr
Kemîngehden urur tîr-i kemân-dâr
- 25 Nişâna irmek ister iseñ okı
Yürî yâ ‘ilmiñi mürşidden okı

68. RÜŞDÎ, DÎVÂN⁷⁹⁰

Bi'smi'llâhi'r-Rahmâni'r-Rahîm

Tuğ-ı saf-ârâ-yı sipâh-ı kadîm

Der Tevhîd-i Bârî

Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün

- 1 Ey cemâlûñ pertevinden mihr-i enver bir kabes
Vey kemâl-i kudretûñden subh-ı sâdık bir nefes
- 2 Mihr ile meh sofrâ-i cûduñda bir nân-pamerdür
H'ân-ı lutf-ı ni'metûñde Nesr-i Tâ'per bir meges
- 3 Râh-ı 'aşkuñda senûñ bir lahza ârâm itmesün
Kalbüm efgân eylesün mânend-i feryâd u ceres
- 4 Kesret-i 'isyânuma nisbetle ednâ katredür
Eşk-i çeşmüm olsa fart-ı giryeden cûy-ı Ares
- 5 Cûy-bâr-ı feyz-i lutfuñla anı ser-sebs idüp
Eyle yâ Rab ser-be-ser nahl-ı ümîdim meyve-res
- 6 'Aşkınuñ te'siridür deryâyı pür-cûş eyleyen
Zerreyi raksân ider Hurşîdi gerdan bu heves
- 7 Bir kerîme 'arz-ı hâl itdük ki redd itmez seni
Rüşdiyâ besdür niyâzuñ Hazret-i Allâha bes

⁷⁹⁰ Hasibe Kayhan, *Rüşdî (Hayatî Edebî Kişiliği ve Dîvânı'nın Tenkitli Metni)*, Selçuk Üniversitesi SBE Yayınlanmamış YLT, Konya 1991, s.50.

69. SEHÂBÎ, DÎVÂN⁷⁹¹

Fî Tevhîdi Bârî ‘Azze İsmuh

Mef‘ûlü Mefâ‘ilü Mefâ‘ilü Fe‘ûlün

- 1 Hüsnuñ ideli ‘ayn-ı dil ü câna tecellâ
Dil oldı serâsîme vü cân vâlih ü şeydâ
- 2 ‘Aks-i ruhuña olmasa mir’ât mezâhir
Mescûd-ı mugân olmaz idi Lât ile ‘Uzzâ
- 3 Ger şem‘ ruhuñ nârına pervâne degülse
Başında nedendür görinen âteş-i sevdâ
- 4 Mihr-i ruhuñı nûş-ı dehânuñla görelden
Hurşid ile hem-sâye vü teng oldı Mesîhâ
- 5 Zülfüñ hamına olmasa ger şifte Mecnûn
Pây-ı diline komaz idi silsile Leylâ
- 6 Zâr olmaz idi ‘ârıza-ı ‘ışk ile Vâmık
‘Arz itmese mihr-i ruhuñı ‘ârız-ı ‘Azrâ
- 7 Ger virmese la‘lûñ leb-i Şîrîne halâvet
Telh itmez idi Kûhkenüñ kâmin o halvâ
- 8 Hattuñ eseri birle dehânuñ haberi yok
Bilmem nedür efvâhda bu fitne vü gavgâ

⁷⁹¹ Cemal Bayak, *Sehâbî Dîvânı*, www.kulturturizm.gov.tr

- 9 Hâkister idüp sînede yakduñ dil-i zârı
Cân âyînesi anuñ ile oldı mücellâ
- 10 Huffâş-sıfat dîde seni görmede ‘âciz
Sen mihr-i cihân-tâb gibi zâhir u peydâ
- 11 Ol vakt hîred hüsnüñi idrâk ider kim
Âyînede eşkâl göre dîde-i a‘mâ
- 12 Âgâz ile encâmuña idrâk iremez kim
Encâmuña gâyet yog u âgâzuña mebdâ
- 13 Her zerre ki var hâl-i dil ile nazar itsen
Hem hamdüñe hâmiddür ü hem zikrüne gûyâ
- 14 Beydâ-yı felâketde felek-vâr Sehâbî
Olmış dün ü gün hayret ile bâdiye-peymâ
- 15 Ger bedraka-i lutfuñı kılsañ aña hem-râh
Ârâm-gehi olur idi menzil-i selmâ

70. SELİKÎ, DÎVÂN⁷⁹²

Tevhîd

Fâ ‘ilâtün Fâ ‘ilâtün Fâ ‘ilâtün Fâ ‘ilün

- 1 Ey kemâl-i kudretüñ vasfında ‘âlem güng ü lâl
V’ey fezâ-yı midhatüñde murg-ı dil bî-perr ü bâl

⁷⁹² Ömer Zülfe, *On Altıncı Yüzyıl Şairi Selikî ve Şiirleri*, Ankara 2009, s.183-185.

- 2 'İzzetüñ sahrâsına ermez semend-i 'akl-ı küll
Ger tek ü pû eylese anda hezârân mâh ü sâl
- 3 Sâlimem deryâ-yı medhüñ içre gönülüm zevrâkı
Kaldı girdâb-ı tahayyürde velî sergeşte-hâl
- 4 Zâtuña lâyıık senâ emr-i muhâl olmuş-iken
Gece gündüz [etmede] cân u gönül fikr-i muhâl
- 5 Midhatüñ ser-menziline nece ere 'aklumuz
Var iken yâ bende bu deñlü 'alâyıkdan 'ıkâl
- 6 Pür olan dürr-i ma'ârifle derûnı çün sadef
Midhatüñ deryâsı içre yumdı ağzın pür-le'âl
- 7 Zât-ı bî-çûnuñda kesret oldı aslı vahdetüñ
Kesret-i 'âlem olupdur vahdetüñe yine dâl
- 8 Mazhar-ı mihr-i cemâlüñdür bu zerrât-ı cihân
Görinür her zerrede nûr-ı cemâl-i bâ-kemâl
- 9 Pâdişehler pâdişâhısın ki yok mislüñ senüñ
Milket ü 'izzüñ olupdur bî-zevâl ü lâ-yezâl
- 10 Dest-i şevkuñla yakasın çâk eder mânend-i subh
Mihr yüzinden kime kim eyleseñ 'arz-ı cemâl
- 11 Zerre gibi kimi kim yerden götürseñ mihr ile
Âsmân-ı mecde olur âftâb-ı lem-yezâl

- 12 H'âb-ı gafletden anı kim eyledüñ bîdâr ol
Gözini açar [u] görür kim bu h'âb u bu hayâl
- 13 Rûz-ı mahşer nâlişinde olmaya dil-teşne hîç
Feyz-i ihsânuñdan ol [kim] nûş ede âb-ı zülâl
- 14 Kalmışam 'isyân beyâbânında gümrâham meded
Hızır-ı lutfuñ baña erişmezse müşkil oldı hâl
- 15 Benden artuk müstahak olmaz Hudâyâ 'afvuña
Bâ'isi anuñ günâhıysa eger yâ Zü'l-celâl
- 16 Bâr-ı derd-i 'ışkuñ altında kadüm dâl eyleyüp
Yâ İlâhî eyle dîn ü devletüm[e] anı dâl
- 17 Rehber et lutfuñ hidâyet kıl Selîkî bendeñe
Kalmaya tâ kim beyâbân-ı êalâlet içre êal
- 18 Gıll u gışdan pâk olam tâ kim zer-i hâlis gibi
Pûte-i mihr ü mahabbetde beni sen eyle kâl
- 19 Ol Habîbüñ hurmeti-y'çün k'oldı hatm-i enbiyâ
Gönder îmân ile ol dem k'ola vakt-i irtihâl
- 20 Kalbümi sâf eyleyüp zikrünüle pür eyle anı
Şol zamân kim güft ü gûya kalmaya bende mecâl

71. SEYYİD ŞERİF MEHMED EFENDİ, HİLYE-İ RESÛL⁷⁹³

Bismi'llahi'r-Rahmani'r-Rahîm

Hâzâ Risâle-i Hilyetü'r-Resûl

Mefâ'ülün Mefâ'ülün Fe'ülün

- 1 İlahî cân-bahş-ı rûh-ı 'âlem
Hadîs-âmûz-ı 'akl-ı pâk-i âdem
- 2 İki harf ile kıldı 'âlemi vâr
Yoğ iken eyledi bu resme âsâr
- 3 Kılup evvelde kudret ile tıynet
Bir avıç âb u hâke virdi sûret
- 4 Cihânı döndürüp nakş-ı nigâra
Ziyâ virdi güneşle her diyâra
- 5 Esüp lutf-ı nesîmi ki cihâna
Cihânı döndürür rûy-ı cinâna
- 6 Şükûfe şöyle eyler arzı tezyîn
Gören eydür hezârân tahsîn
- 7 Çemen düşer yeşil atlas zemîne
Cihânı döndürür huld-ı berîne

⁷⁹³ Sadık Yazar, *Seyyid Şerîfî Mehmed Efendi; Hayatı, Divanı ve Hilyesi*, Fatih Üniversitesi SBE Yayınlanmamış YLT., İstanbul 2006, s.375-376.

- 8 Giyer her şâh-ı gül bir tâc-ı gül-gûn
Tutar şâhâna nergis câm-ı altûn
- 9 Tonanup câme-i sebz ile her an
Turur hizmet için serv-i hırâman
- 10 Olur sûsen urup el tîga hâzır
Diler ola ‘adûsı dine kâhır
- 11 Yüzin hâke sürer su yâre karşı
Müdâm çağlar akar dîzâre karşı
- 12 Açup gül safha-i rengînini ter
Okur bu nazmı bülbül dilde ez-ber
- 13 İdüp âvâz ile tenzîh-i ma’bûd
Dir oldur sâni’-i envâ’-ı mevcûd
- 14 Mu’arrâdur didüğinden kamûdun
*Ta’âlâ şânuhu ‘ammâ yekûlûn*⁷⁹⁴
- 15 Kemâl-ı gâyetine irmez âdem
İrişmez künhüne dânâ-yı ‘âlem

72. SÛZÎ ÇELEBİ, MİHALOĞLU ALİ BEY’İN GAZAVÂT-NÂMESİ⁷⁹⁵

Bismi’llâhi’r-Rahmani’r-Rahîm

Mefâ’ülün Mefâ’ülün Fe’ülün

⁷⁹⁴ “Allah, onların dediklerinden münezzehtir; son derece yücedir ve uludur.” (İsrâ, 17/43)

⁷⁹⁵ Agâh Sırrı Levend, *Ğazavât-nâmeler ve Mihaloğlu Ali Bey’in Ğazavât-nâmesi*, Ankara 1956, s.231-233.

- 1 Esüp feyzuñ yeli ‘anber saçıldı
Göñül bağında ter güller açıldı
- 2 Temevvüç kıldı deryâ-yi ‘inâyet
Kenâra saldı dürr-i bî-nihâyet
- 3 Dilâ ol dürleri dehre nisâr it
Süreyyâ ‘ıkdi gibi gûşvâr it
- 4 Hezârân şükr ü minnet Zü’l-Celâle
Ki ‘âlem buldı feyzinden nevâle
- 5 Zihî Hay kim kamu emvâta muhyî
İlâ’l-âsârı f’enzur keyfe yuhyî⁷⁹⁶
- 6 Zihî Mûcid ki zâhir kudretiñden
Bu varlık nûrı yokluk zulmetiñden
- 7 Zihî üstâd kim âletsüz işler
Genezdür kudretiñde cümle işler
- 8 Zihî mün‘im ki yaymış sofrâ-i cûd
Bu hön üzre çi makbûl ü çi merdûd
- 9 Basîr eyle ki kurb ü bu‘d ekâbir
Çi şeb çi rûz ü çi gâyib çi hâzır
- 10 Semî‘ eyle ki mesmû‘ı her âvâz
Eğer pest ü eğer bâlâyâ dem-sâz

⁷⁹⁶ “Allah’ın rahmetinin eserlerine bak; yerleri kuruduktan sonra nasıl diriltiyor.” (Rûm, 30/50)

- 11 Şekûr ol kim serâ-ser halk-ı ‘âlem
Ebed ni‘metleri şükriñde ebkem
- 12 Sabûr ol kim kılur kulları ‘ısyân
Yine rızkıñ virüp besler kemâkân
- 13 ‘Alîm eyle ki her şahs-ı mu‘ayyen
Musavver ‘ilmi mir’âtıñda rûşen
- 14 Geh eyler âsmânı zer-külâh ol
Geh aña geydürür şâl-ı siyâh ol
- 15 Gehî eyler kara tağı semenber
Geh eyler sebz-pûş u la‘l-peyker
- 16 Kılur geh turra-i Leylî mutarrâ
Geh eyler mâhı Mecnûn gibi şeydâ
- 17 Geh asar gûş-ı çerha halka-i zer
Geh eyler dâmeniñ pür dürr ü gevher
- 18 Züleyhâ gibi ayı geh kılur zâr
Gehî gün Yûsufiñdan tâze dîdâr
- 19 Asar zencîrsüz kandîl-i mihri
Dizer birîşte lû’lû’-yi sipihri
- 20 Semenden ruh kızıl gülden fehm eyler
Kara toprağı gör ne Âdem eyler

- 21 Delîli nûr-ı pâk-i şem‘-i cândur
Tecellâsından ay ü gün nişândur
- 22 Münezzeh zâtı ta‘yîn u nişândan
Müberrâ vasfı takrîr ü beyândan
- 23 Şolar kim ‘ilm ile hurşîd-ferdür
Yine mâhiyyetinden bîhaberdür
- 24 Nişân andan bu kim her nakş-ı gül-fâm
Kılur perkâr-ı sun‘ın câna i‘lâm
- 25 Delîl ancak bu kim her gül yañağı
Yakar ‘aks-i cemâlinden çerâğı
- 26 Sipihre dön didi dólâba döndi
Kevâkib gûze-i sîmâba döndi
- 27 Bulur her teng-dil fikr ile vüs‘at
Olur tamuyise zikr ile cennet
- 28 Berî bundan ki her fikre karîndür
İrağ andan ki her ‘akla yakındur
- 29 Ne bildi evvelin nefis-i mükemmel
Ne irdi âhırına ‘akl-ı evvel
- 30 ‘Aceb ben ne diyem ol lâ-mekândan
Ne şerheyleye bîdil bî-nişândan
- 31 Ne bî-dil Cebra‘île sidre menzîl
Kalur dem-beste olsa her perî-dil

- 32 Bilür ‘ârif ki her câhid mukirdür
Zebân-ı hâl iledir Tanrı birdür
- 33 Bu eşyâ cümle tesbîh eyler anı
*Ve in min şey*⁷⁹⁷ okı ref’ it mekânı
- 34 Kılan tahkîk-ı bürhân-ı sıfâtîñ
Olur sad çâk ‘aklı añsa zâtîñ
- 35 Bu ‘ilme yol bulımaz kimse hergiz
K’ıraklardan yakınlar dahı ‘âciz
- 36 Nebî kim geldi efsah kâyinâta
Kılur ‘acz ile ol pâk zâta
- 37 Çü ‘ârifler şehi dir *mâ‘arefnâk*⁷⁹⁸
Senüñ yâ Rab kim ider künhüñ idrâk

73. ŞÂHÎ, DÎVÂN⁷⁹⁹

Mef’ûlü Mefâ’ilü Mefâ’ilü Fe’ûlün

- 1 Ey Hâlık-ı kevneyn ü ey Mübdi’-i eşyâ
V’ey gün gibi her zerrede âsâr[ı] hüveydâ
- 2 Deryâ-yı ulûhiyyetine nisbeten ey şâh
Gûyâ ki iki katre durur dünya vü ‘ukbâ

⁷⁹⁷ “O’nu övgüyle tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur.” (İsrâ, 17/44)

⁷⁹⁸ “Yâ Rabbi! Seni zatına layık şekilde bilemedik.” (Hadis-i Şerif)

⁷⁹⁹ Filiz Kılıç, *Şâhî Divanı (İnceleme-Metin)*, Ankara 1999, s.2.

- 3 Mûsâ ile ger lutfuñ eli olmasa hem-dest
Göstermege kâdir mi olurdu yed-i beyzâ
- 4 ‘Îsâya nesîm-i keremüñ olmasa hem-dem
Mevtâyı cihânda idebülirmidi ihyâ
- 5 Sunmasañ eger kudret elin Fahr-i Cihâna
Engüşt ile şakk-ı kamer eylermidi şâhâ
- 6 Dîdâruñı göstermez iseñ ger yarın anda
Dûzah görine gözlerüme cennet-i me’vâ
- 7 Nâmıyle n’ola Şâhî isen lîk kapuñda
Bir bende-i hôrem ki bulunmaz baña hemtâ

74. ŞÂHİDÎ İBRAHİM DEDE, GÜLŞEN-İ VAHDET⁸⁰⁰

Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün

- 1 İftitâh-nâme-i ismullâhla
Derde aşk ile şevk ü âhla
- 2 Mebde‘-i bî-çûna hamd ile senâ
K’ol durur bî-ihtidâ vü intihâ
- 3 Hâlik-i arz u semâ vü ins ü cânı
Râzık u Hayy bî-nişân u lâ-mekân
- 4 Kendüyi fehm itmez illâ kendözi
Kendüyi çün söyleyen kendü sözi

⁸⁰⁰ Numan Külekçi, *Şâhidî İbrâhim Dede, Gülşen-i Vahdet (Yüz İle İlgili Tasavvufî Remzler)*, Ankara 1996, s.53.

75. ŞEMSEDDİN-İ SIVÂSÎ, GÜLŞEN-ÂBÂD⁸⁰¹

Bismi'llahi'r-Rahmani'r-Rahîm

Mefâ'ülün Mefâ'ülün Fe'ülün

- 1 ***Fesubhâne'l-kadîri'l-muhyi'l-emvât***⁸⁰²
İder sun'ı kemâlin her dem isbât
- 2 Rebî'î cebhe-i ezmânda sübhân
Yazupdur haşr için âyât ü bürhân
- 3 Zemînden kaldırup başın nebâtât
Zebân-ı hâl ile dir bunı bi'z-zât
- 4 Ki ey münkir olan cinn ile insân
İşit ***fe'n-zur ilâ âsâr-ı Rahmân***⁸⁰³
- 5 Bizi gör nice ihya itdi Hallâk
Saña söyler bu remzi şâh u evrâk
- 6 Kemâlini saña itmege izhâr
Virür hâk ü mederden dürlü ezhâr
- 7 Benefşeyle ider irşâd ü ta'lîm
Ki boynun eg kapumda şöyle teslîm

⁸⁰¹ Hasan Aksoy, *Şemseddin Sivâsî, Gülşen-âbâd (İnceleme-Metin-Sözlük)*, İstanbul 1990, s. 28-31.

⁸⁰² "Ölüleri diriltten Allah'ı tesbih ederim."

⁸⁰³ "Allah'ın rahmetinin eserlerine bak; yerleri kuruduktan sonra nasıl diriltiyor." (Rûm, 30/50)

- 8 *Sekâhum*⁸⁰⁴ câmını zerrîn-kadehden
Sunar tâliblere ya‘nî hadakden
- 9 Zebân-ı lâle eyler bunı i‘lân
Ki bağrın dağ gerekdür gözlerün kan
- 10 Saña sünbül bu remzi ider ifşâ
Perîşân ol bu yolda olma ra‘nâ
- 11 Virür çiğdem riyâzâtдан eserler
Lisân-ı hâl ile söyler haberler
- 12 Saña sûsen okur hâl-i cihâdı
Silâhın çözmez eyler ictihâdı
- 13 İder zanbak reh-i hıdmetden imlâ
Safâ üzre turup meclisde bî-pâ
- 14 Tevâzu‘ yolunu tuy yâsemenden
Giriş her pîşeye çıkma kemînden
- 15 Karışma halka nîlüfer gibi var
Salup seccâdeñi su üzre her bâr
- 16 Mey-i ‘aşkdan humâr ol hem-çü nergis
Dil uzatma bu halka sözüñi kes
- 17 Yüri hoş-bû olı-gör hem-çü reyhân
El üzre tutalar her yerde ihvân

⁸⁰⁴ “Rableri onlara tertemiz bir içki içirir.” (İnsân, 76/21)

- 18 Saña ibret-çün ezhâr u nebâtı
Bitürdi yer yüzinde tayyibâtı
- 19 Gözin aç mu‘tebir ol olma ‘amyâ
Tuyı-gör her birinden sırr-ı mevlâ
- 20 Ki eşyâ safhasına hâme-i Hak
Yazupdur okuduñsa ders-i mutlak
- 21 Saña her bir varak Tevrât u Furkân
Olupdur gâfil olma eyle iz‘ân
- 22 Ko masnû‘ı yönüñ dön san‘atine
Teveccüh kıl Cenâb-ı hazretine
- 23 *Fefirrû* âyetinden olma gâfil
*İlâllâh*⁸⁰⁵ı medâr it olma zâhil
- 24 Gel okı *ferhebûm*ı eyle tekrâr
*Ve iyyâye*⁸⁰⁶ rumûzundan tzuy esrâr

76. ŞEMSEDDİN-İ SİVASÎ, HEŞT BEHİŞT⁸⁰⁷

Fe‘ilâtün Mefâ‘ilün Fe‘ilün
(Fâ‘ilâtün) (Fa‘lün)

- 1 Allâh adını mübtedâ eyle
Tuy haber sırrını salâ eyle

⁸⁰⁵ “O halde Allah’a koşun...” (Zâriyât, 51/50)

⁸⁰⁶ “Yalnızca benden korkun.” (Bakara, 2/40)

⁸⁰⁷ Rıfât Hasırcı, *Şemseddîn-i Sivâsî, Heşt Behişt (1b-24a)*, Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınlanmamış LT, Konya 2001, s.1-7.

- 2 Ger muzâf ola aña ‘abdi safî
Sıfır-ı ‘abd ile elf olur elfî
- 3 Lâm-ı lutf ile heybet-i hâyı
Havf u ümmîde saldı arayı
- 4 Bî-nukat olması delâlet ider
Ki sivâ noktasıyla bula keder
- 5 Ya‘nî konmaya dilüñe agyâr
Çehre-i kalbe yaraşur mı gubâr
- 6 Zâtuñ ismi budur ki Câmi’dür
Cümle eşyâda nurı lâmi’dür
- 7 Câna kuvvet virür cenâna cilâ
Sadra safvet budur nüfûsa vilâ
- 8 Ehl-i îmâna neyçün olmaya ‘âr
İsm-i agyârı eyleye tekrâr
- 9 Dil didükçe hulûş ile Allâh
‘Arş-ı a‘zam hırâm ider nâgâh
- 10 Ref’ olaldan bu künbed-i hadrâ
Bat olalı bu türbet-i gâbrâ
- 11 Bu sadâdur cihânda dâ’ir olan
Gûş ider bu nidâyı hâzır olan
- 12 Dil dehân içre olalı gûya
Dimedi bir bunuñ gibi zîbâ

- 13 Çün okuduñ bu hayru'l-esmâyı
Gel taleb eylegil müsemmâyı
- 14 Ol durur Evvel ü odur Âhir
Ol durur Bâtın u odur Zâhir
- 15 Evvel oldur velî bidâyeti yok
Âhir oldur aña nihâyeti yok
- 16 Zâhir oldur velî bu göz görmez
Bâtın oldur aña bu 'akl irmez
- 17 İsmi bisyâr u zâtı vâhiddür
Kesreti vahdetine şâhiddür
- 18 Sun'ı zâhir durur nihân olmaz
Zâtı mahfî durur 'ayân olmaz
- 19 Cümle şeyde zuhûr iden hâlât
Aña mensûb olur dime heyhât
- 20 Kıldı ekvânı fi'line perde
Sen anı andan aña her yirde
- 21 Fi'li evsâfına hicâb oldı
Vasfını zâtına nikâb urdı
- 22 Bunca huccâb ile bu mü'min kul
Harem-i zâta nice bulsun yol

- 23 Lîk bir kula gel diye Tevvâb
Reh-nümâsı olur anuñ huccâb
- 24 Cümle şeyde anı şühûd eyler
Rabbîsini bilüp sücûd eyler
- 25 Her ne dirse hemîn odur mezkûr
Neyi ögse hemîn odur meşkûr
- 26 Neye dönse hemîn odur kible
Neyi bûs itse añadur kuble
- 27 Bu beşârât ile olur âgâh
Nakd-i vakt olur aña vechu'llâh
- 28 Mâsivâdan o dem ider 'ârî
Küllî temyîz ider sürüp hârî
- 29 Şey' hâlinden ol olup bîzâr
Vech-i bâkî ile ider bâzâr
- 30 Hamd aña lutfuñu bahâne ider
Yoksa kul cünbişi bahâ ne ider
- 31 Bî-ğarazdur Hudâ atâsında
Gâh ider lutfu kul hatâsında
- Fî-Tevhîdi'l-Ef'âl**
- 32 Bü'l-'aceb kâr-hânedür 'âlem
Geldi bu sâhaya benî Âdem

- 33 Birisi birine degül hem-vâr
Kimi sâfi-dil ü kimi jengâr
- 34 Her birini bir işe komış Bârî
Anuñ ile geçer anuñ kârı
- 35 Kimisi râh-ı Hakka sâlikdür
Zabt-ı emmâresine mâlikdür
- 36 Tevsen-i nefsinî esîr itmiş
‘Aklını mısırına emîr itmiş
- 37 Şöyle lezzet tuyup ‘ibâdetden
Hoş yumış destini batâletden
- 38 Giceler tâ seher gözin yummaz
Dürlü tâ’atler eyler usanmaz
- 39 Geh du’â ider ol geh istiğfâr
Aña *lebbeyk*⁸⁰⁸ ider o dem Ğaffâr
- 40 Ber-devâm ol Hudâyı zâkirdür
Hakkı bilüp ‘atâya şâkirdür
- 41 Kimisi nefsinî esîr olmuş
Zu’m ider halka ol emîr olmuş
- 42 Şöyle ğâfil durur Hudâ bilmez
Kuvvetine bakar ‘atâ bilmez

⁸⁰⁸ “Sana geldim.”

- 43 Hamr-ı dünyâ ile olup mahmûr
Lezzet-i fânîye kılup mağrûr
- 44 Hırş-ı dâne unutturup dâmi
Zehrini bilmeyüp içer câmi
- 45 Cezbi burç oldığını fehm itmez
‘Ömri gitmekdedür aña yitmez
- 46 Olupan esb-i nefsiñe râkib
Tih-i arzûdâ şöyledür râğıb
- 47 Şehvetin tâ ziyâne itmiş ol
Hâ eper sağ vü şol gözetmez yol
- 48 Bilmez âhirki düşiser âha
Bî-mahal yalvarısar Allâha
- 49 Kimi ‘ışk-ı Hudâ ile ser-mest
Murg-ı cân zülf-i ağına peyvest
- 50 Aña her zerre Tûr-ı Mûsâdur
*Erinî enzur*⁸⁰⁹ dimek temennâdur
- 51 Gizlü şehler bular durur el-hak
Ma‘nî toyın bular kapar ancak
- 52 Kimi handân bunuñ güler kakhah
Girye-i âhirini lâ-yefkah

⁸⁰⁹ “Musa tayin ettiğimiz vakitte (Tûr’a) gelip de Rabbi onunla konuşunca ‘Rabbim bana kendini göster; seni göreyim’ dedi.”(A‘râf, 7/143)

- 53 Mevtini eylemiş ferâmüş ol
Aña şeytân dimiş yüri hoş ol
- 54 Ne ziyânın bilür ne hod sûdı
Viridi mevhûme nakd-ı mevcûdı
- 55 Kimi giryân hümûma müstağrak
Bahr-i gam içre şöyle olmuş ğark
- 56 Mûr u zenbûr-ı gam başa uşmış
Nîş-i çarh ile ‘îşî telh olmuş
- 57 Sâha-i şâdumâna reh mesdûd
Eşk-i cârî vü nâlesi memdûd
- 58 Kimi bîmâr u pür-belâ olmuş
Dâr-ı mihnetde mübtelâ olmuş
- 59 Meyve-i şâh-ı ‘unşurı ayva
Sebze-i bâğ-ı varlığı veylâ
- 60 Mezra’-ı ‘ömrine ‘anâ tohmîn
Çarh-ekincisi eylemiş tahmîn
- 61 Hâşıl-ı renc ü vâsıl-ı mihnet
Mahzen-i sadrı vâdî-i hayret
- 62 Kimi sıhhatde şöyle ra’nâdur
‘İzzet ü devlet içre vâlâdur
- 63 Virmiş aña Hudâ murâdâtın
Hoş sürer dünyede murâd atın

- 64 *Ezhebû tayyibâtihim fi'l-hâl*⁸¹⁰
Bilmez âhirde nolısar ahvâl
- 65 Kimi ğurbette olmış âvâre
Derbeder şöyle düşmiş efkâre
- 66 Âşinâsı cihânda ğurbetdur
Zâd-ı râhı nevâl-i ğurbetdur
- 67 Çarh ayırmış nigâr u yârından
Anı dûr eylemiş diyârından
- 68 Kimis ac vü yiyecek bulmaz
Cismi ‘uryân u giyecek bulmaz
- 69 Şemsi gökde göre şanur ol nân
*Rızkuküm fi's-semâ*⁸¹¹ virür îkân
- 70 Hırmen-i arza göz diker her dem
Kim vere hâsılın yiye bir dem
- 71 Kimis hâcedür giyer dîbâ
Hurrem u şâd olup yürür dünyâ
- 72 Şol basal gibi kat kat atlasın
Sovicak bile içi açısın
- 73 Hâcelik ancak ol sanur mâlî
Mevte irdükde biliser hâlî

⁸¹⁰ “Şu bulunduğumuz halde güzellikleri giderdiler.”

⁸¹¹ “Semada da rızkınız ve size vâdedilen başka şeyler vardır.”(Zâriyat, 51/22)

- 74 Kimine virmedü yatacakcâ
Tâ meger kabr ola aña mesvâ
- 75 Kimine şark u garbı milk itdi
Peyker-i cismîn anda fülk itdi
- 76 Her dem açar hevesden ol yelken
Sürer anı kader yili ahsen
- 77 Bilmez anı ki âhiri ol er
Kankı limâna saliser lenger
- 78 Mâ-hasal bunca bu görinen hâl
Hep anuñ sun'ıdur budur ahvâl
- 79 Zerre zulm itmez işi hikmetdür
Nûr-ı Hak ile bak ki 'ibretdür
- 80 Der-mahaldür işi gümânı ko
Sû'-i zannı bırak sen anı ko
- 81 Okı Kur'ânı bulasın ünsi
Lebeğav⁸¹² âyetinden al dersi
- 82 Gerçi lâzım degül aña eslah
'Ayn-ı hikmetdür işi ey eflah

⁸¹² “Allah kullarına rızkı bol bol verseydi yeryüzünde azarlardı.”(Şûrâ, 42/27)

77. ŞEMSEDDÎN-İ SIVÂSÎ, İBRET-NÜMÂ⁸¹³

Bi'smi'llâhi'r-Rahmâni'r-Rahîm

Mefâ'îlün Mefâ'îlün Fe'ûlün

- 1 فسبحان الاله المستعان
لدى الاهوال فى كل الاوا
- 2 تعالى الله عن درك العقول
مشوبا بالخطايا والذهول
- 3 İrişmez zâtuña gözler fe-hâşâ
Niçe hamdũñ ide diller fe-hâşâ
- 4 Müsebbihdür egerçi cümle zerrât
Vücûdı mümkünâtuñ saña mir'ât
- 5 Münezzehsin velî bu cümleden sen
Müberrâsın seni göz görmeden sen
- 6 Kelîl oldı senũñ na'tũñde elsün
'Alîl oldı senũñ derküñde a'yün
- 7 Mu'arrâsın hakîkat keyf ü kemden
Müberrâsın şehâ sebk-ı 'ademden
- 8 Cemâlũñ lem'ası her şey'de zâhir
Celâlũñle olursın anı sâtir

⁸¹³ Erol Çöm, 16. Yüzyıl Ahlâkî Mesnevîleri ve Şemseddîn-i Sivâsî'nin İbret-nümâ Adlı Mesnevîsi (İnceleme-Metin), Selçuk Üniversitesi SBE Yayınlanmamış DT, Konya 2007, s.187-191.

- 9 Olupdur pertev-i rûyuñdan eşyâ
Velî yok nisbetüñ eşyâya hâşâ
- 10 Hakîkatsın velî mâhiyyetüñ yok
Su'âl olmaz senüñ mâ'iyyetüñ yok
- 11 Münezzehsin dinilmez saña mâ-hû
Sezâdur ger disem her demde yâ hû
- 12 Egerçi cüz' ü kül senden hüveydâ
Hakîkat cüz' ü küldensin müberrâ
- 13 Senüñ zâtuñda yokdur kayd u tahdîd
Senüñ zâtuñda yokdur hasr u ta'dîd
- 14 Mu'arrâsın ta'alluk nisbetinden
Müberrâsın ta'ayyün vasmekten
- 15 Ehadsın vahdetüñ kılletden olmaz
Vücûduñ şübhesüz 'illetden olmaz
- 16 İşüñ hikmetledür yok sende a'râz
'Aceb bahşendesin min-gayri a'vâz
- 17 Mekân senden tolu sen lâ-mekânsın
Zamân senden durur sen bî-zamânsın
- 18 Kamu senden nişân a'râz u ecsâm
Velî sen bî-nişânsın irmez efhâm
- 19 Nişânuñ oldı şânuñdan hüveydâ
Degül zâtuñ bu ortalıkda peydâ

- 20 Senüñ tekvînuñe ey Rabbü'l-erbâb
Olupdur cümle şey' âlât u esbâb

Der-Beyân-ı Temsîl-i Dünyâ vü Kâr-ı Hudâvend-i Ta'âlâ

Mefâ'ilün Mefâ'ilün Fe'ülün

- 21 Meseldür bu cihân kânûna beñzer
Kurılmış tilleri efsûna beñzer
- 22 O kânûnuñ bu halk evtârı olmuş
Ser ü pâ bağlanup pür-zârî olmuş
- 23 Komışdur her birini bir makâma
Düzen düzmişdür aña tâ kıyâme
- 24 Kaçan her kankısı şaşursa perde
Virürler gûşmâlin ol makarda
- 25 Çeler dest-i kazâ kânûmı her bâr
Gelür her bir kılından dürlü güftâr
- 26 Cihân içinde bu ef'âl-i şettâ
Kamu ol zahmeden oldu hüveydâ
- 27 Egerçi zahme bir bu cümle âsâr
Olur eşyâ yüzinden hoş bedîdâr
- 28 Bırakur kimini halkuñ figâna
Safâ-y-ıla kimi eyler terâne

- 29 Kimin handân ider kimini giryân
Kime şâdî virür kimine ahzân
- 30 Düşürür gonca-veş kimini nâza
Kimin bülbül gibi salar niyâza
- 31 Kimin ma‘şûk ider kimini ‘âşık
Kimin ‘Azrâ kılur kimini Vâmık
- 32 Kimin tûtî gibi pür-kâl ider ol
Kimin mâhî gibi hoş lâl ider ol
- 33 Kimi seg gibi yırtar merdümânı
Kimi merdümlük ile diker anı
- 34 Kimi ‘âdil olup bulur kemâli
Kimisi zulm ider alur vebâli
- 35 Diyârından kimin âvâre eyler
Salar gurbetlere bî-çâre eyler
- 36 Ayırur yâr u dîldârından anı
Enîs eyler aña âh u figanı
- 37 Kimin bîmâr ider virür belâyı
Kimesne yoklamaz ol mübtelâyı
- 38 Kime sıhhat virür mesrûr u mağrûr
‘İbâdet lezzetinden dûr u mehcûr
- 39 Kimin zâkir kılur dilinde esmâ
Safâ-y-ıla ider ol zikr-i Mevlâ

- 40 Kimin gâfil kılupdur şöyle fahhâş
Gezer bî-hûdelikle merd-i kallâş
- 41 Zuhûr eyler cihândan bunca hâlât
Tasarruf Sâni‘üñdür gayrı âlât
- 42 Hicâb oldı velî ef‘âle ekvân
Sıfâta nite kim ef‘âl-i elvân
- 43 Sıfâtı zâtınuñ oldı hicâbı
Görem dirseñ anı kaldur nikâbı

Temsîl-i Dîger

Mefâ‘ilün Mefâ‘ilün Fe‘ûlün

- 44 Cihân bir deyr ü mi‘mârı görünmez
Görinür sun‘ı vü Bârî görünmez
- 45 ‘Aceb deyr ü ‘aceb sâni‘ ‘aceb kâr
İrişmez noktasına devr-i pergâr
- 46 Bu deyr içre kimisi nakşın ister
Kimi nakşı koyup nakkâşın ister
- 47 Tahayyürde kalup efkâr-ı çâlâk
Didiler bi’z-zarûrî *mâ‘arefnâk*⁸¹⁴

⁸¹⁴ “Yâ Rabbi, seni zatına layık şekilde bilemedik.” (Hadis-i Şerif)

- 48 Niçe sahbân olanlar oldılar lâl
Tuyup hâli hemân-dem kesdiler kâl
- 49 ‘Acebdür bahr-i tevhîd-i hatarnâk
Düşer gird-âba anda niçe çâlâk
- 50 Varırmaz sâhiline İbn-i Sînâ
Kalıpdur huşg-leb sâhilde tenhâ
- 51 ‘Aceb hâ’il durur bu bahr-i tevhîd
Ki yokdur bunda hiç hasr ile ta’dîd
- 52 Yaraşmaz bunda hem teşbîh ü ta’tîl
Hulûl ü ittihâd icmâl ü tafsîl
- 53 Bu deryâ üzre efkâr-ı figâre
Olupdur hâr u has tarh it kenâra
- 54 Tutupdur rûy-ı deryâyı çü ağıâr
Görinmez bu sebepten bahr-i zehhâr
- 55 Gezen deryâ yüzinde hâr u hâşâk
Ne bilsün ka’r-ı yemde ez-dür-i pâk
- 56 Bilürseñ bahre sen virdüñ hicâbı
Giderseñ göresin deryâ-yı nâbı
- 57 Deñiz ka’rındadır çün dürr-i vahdet
Ne virür zevrak-ı ‘akla sibâhat
- 58 Ne zevrak ka’rına ne dür kenâra
İrer kalur bu ortada figâre

- 59 Uçılmaz bunda bu ‘akluñ ‘ukâbı
Fenâsın tiz bulur vehmüñ hubâbı
- 60 Yorılır i‘timâd itme ‘ukâba
Sanup hayme göñül virme hubâba
- 61 Ne bilsün her tahâretsüz bu sırrı
Ki yanar Cebre’lüñ anda perri
- 62 Bu tîhe ger uça hayl-i hayâlüñ
Girü evvelki menzildür me’âlüñ
- 63 Bu ‘âkluñ ‘ankebûtı sayd-ı ‘ankâ
İder mi biñ kurarsa dâm-ı bâla
- 64 Ne deñlü çok olursa fikr ü kayduñ
Megesdür ancak ol dâmuñda sayduñ
- 65 Düşür bu dâmı şeh-bâza şikâr ol
Mukayyed olma kayda kâm-kâr ol
- 66 Muhassal bu arada fikr ü im‘ân
Müfîd olmaz saña illâ ki hırmân
- 67 Gerekdür bunda şâhum feyz-i Feyyâz
Ki ansuz yol varılmaz merd-i murtâz

78. ŞEMSEDDÎN-İ SIVÂSÎ, MİR'ÂTÜ'L-AHLÂK⁸¹⁵

Bi'smi'llâhi'r-Rahmâni'r-Rahîm

Mefâ'îlün Mefâ'îlün Fe'ûlün

- 1 اله الكل لا معبود غيره
به الطول فلا مسجود غيره⁸¹⁶
- 2 له الا لاء لامحموده الا
هو الله القديم الرب الاعلى⁸¹⁷
- 3 Tefakkud kılsañ eczâ-yı cihânı
Kamu sâni velî yok aña sâni
- 4 Yazılsa nâme-i ebterde nâmı
Olur ol *rakki menşur*⁸¹⁸ da kirâmî
- 5 Ne şândur ol ki gözlerdür hicâbı
Ne yüzdür ol ki nûrdandur nikâbı
- 6 Kamu eşyâ nişân iken o şâna
Virimez kimse andan hîç nişâne
- 7 Ne 'Ankâdur bilinmez âşiyânı
Muhît olmuş iken kevn ü mekânı

⁸¹⁵ Birgül Toker, *Şemseddin-i Sivasi'nin Mir'atü'l-Ahlâk Adlı Mesnevisinin Tenkidli Metni ve İncelenmesi*, Selçuk Üniversitesi SBE Yayınlanmamış DT, Konya 2003, s.201-204.

⁸¹⁶ "Allah bütün varlıkların ilâhıdır. O'ndan başka kulluğa lâyık hiçbir varlık yoktur. Her türlü nimet O'nun tarafından varlıklara temin edilir. O'ndan başka secde edilecek bir varlık da yoktur."

⁸¹⁷ "Her nimet O'nun elindedir. Allah'tan başka hiçbir ezeli, ebedi, övgüye lâyık yüce bir eğitimci yoktur."

⁸¹⁸ "...ince deri üzerine satır satır yazılmış Kitab'a..." (Tûr, 52/3)

- 8 Güneş kılmış iken zerrâtı tâbî
Kimesne görmedi ol âfitâbı
- 9 Ne ‘ummândur ki deryâ katresidür
Ne hurşiddür güneşler zerresidür
- 10 Şu ‘ayndur ol ki ğaynı ‘ayn-ı ‘ayân
‘Aceb mi olsa a‘yün anda hayrân
- 11 Reh-i ‘irfânda şol ki oldı çâlâk
Olup ‘ayyân didi ol *mâ ‘arefnâk*⁸¹⁹
- 12 Ne deñlü şerh olınsa vech-i ebkâ
Bu zâhirdür olur şerh ile ahfâ
- 13 اكر هر كس بتعريفش بکوشد
نمي داند بتعليمش ببوشد⁸²⁰

**Kâle’l-lâhu Teâlâ: *Ve yahzirukumu’l-lâhu nefsehu vallâhu
refrefun bi’l-ibâd***⁸²¹

- 14 فقل امننت بالله المقدس
عن التعريف و التحديد والحدس⁸²²
- 15 هو الموجود خلاق البرايا
هو الرزاق وهاب العطايا⁸²³

⁸¹⁹ “Yâ Rabbi, seni zatına layık şekilde bilemedik.” (Hadis-i Şerif)

⁸²⁰ “Herkes O’nu tanımlamaya çalışsa da O’nu öğrenmeye başlamakla bilemez.”

⁸²¹ “Allah kendisine karşı gelmekten sizi sakındırıyor. Allah, kullarına çok şefkatlidir.”(Âl-i İmrân, 3/30)

⁸²² “De ki, kutsal olan Allah’a inandım. O Allah, tanımlamadan, sınırlamadan ve eksikliklerden münezzehtir.”

⁸²³ “Var ancak O’dur. Bütün kâinatın yaratıcısıdır. Rızık veren sadece O’dur. Atâ ve ihsanı sadece O lütfeder.”

- 16 هو المعبود في السبع الطباق
هو المسجود في كل الرواق⁸²⁴
- 17 هو المحيي المميت الحي الاعلي
هو الرب المقيت الوجه الابقي⁸²⁵
- 18 Bu yol içre nice Sokrât u Bokrât
Dahı her bu ‘alâ zî-zihn-i vekkâd
- 19 Bulup her biri kendin merd-i ‘âmî
Cenâba eylediler i‘tişâmı

**Kemâ ruviye an Ebî Alî ennehu enşede fî âhiri hissiyyâtihi
hâzihi’r-rubâiyyehu⁸²⁶**

- 20 اعتصام الوري بمغفرتك
عجز الوصفون عن صفتك⁸²⁷
- 21 تب علينا فا ننا بشر
ما عرفناك حق مغفرتك⁸²⁸

Der Tevhîd-i Ef‘âl

Mefâ ‘ilün Mefâ ‘ilün Fe ‘ûlün

⁸²⁴ “Yedi iklimde kulluk edilmeye lâyık sadece O’dur. Her kubbe altında sadece O’na secde edilir.”

⁸²⁵ “Yaratan, dirilten, öldüren, en yüce diri sadece O’dur. Rab O’dur, sonsuz O’dur, varlıkların sahibi O’dur.”

⁸²⁶ “Nitekim Ebu Ali’den bu dörtlüğü ömrünün son demlerinde söylediği rivayet edildiği gibi...”

⁸²⁷ “Bütün kâinat senin başışlamana sığınır. Seni tavsif edenler, bu nitelendirmeyi bir türlü bitiremezler.”

⁸²⁸ “Bizi yarlıga. Çünkü biz insanız. Seni gerektiği şekilde bilemedik.”

- 22 Egerçi zâtı pinhân sun'ı peydâ
Olur a'yân-ı ekvândan hüveydâ
- 23 Çizüp cân tıflını mehd-i 'amâdan
Kımât-ı cisme sardı tûy edâdan
- 24 Çü Yusuf geldi Ken'ân-ı 'ademden
Salındı çâha pes emr-i kıdemden
- 25 Be-âhir şâh idüp mısır-ı bedende
Gehî lutfuñda kıldı geh mihende
- 26 Olup fi'line ekvân nakş-ı âlât
Bu yüzden zâhir olmakda mühimmât
- 27 Olupdur gerçi eşyâ aña mensûb
Münezzehdür velî nisbetden ey hûb
- 28 Çü gayretten görünmez gayra bi'z-zât
Anuñçün kıldı bu eşyâyı mir'ât
- 29 Ki tâ 'âşıklara vire tesellî
Kılup 'aks-i cemâl ile tecellî
- 30 Cihân deyrinde tasvîrât-ı eşkâl
Senüñçün yazılıpdur itme işkâl
- 31 Ki nakşından müşâhed ola nakkâş
Gözüne hâr ola gayretle göz kaş
- 32 Düşüpdür rû-yı eşyâ aña mahmil
Görem dirseñ gözüñden 'illeti sil

- 33 Kaçan Leylâ ide mahmilden işrâk
Kıl anı berk-i istiğnâda ihrâk
- 34 Ki Leylâsuz tehî sûretle ‘uşşâk
İder mi bir nefes ârâm u ilsâk

79. ŞEMSEDDÎN-İ SIVASÎ, SÜLEYMÂN-NÂME⁸²⁹

Mefâ ‘ilün Mefâ ‘ilün Fe ‘ülün

- 1 ***Eyâ men elle ‘an zikrî Ta’âlâ***
Gîre şâyed ki gûyed zikrî Mevlâ⁸³⁰
- 2 Velî zikr iylemek çün oldı vâcib
Kusûr-ı ‘âbd añsa olmadı hâcib
- 3 Añalum evvelâ nâm-ı Hudâyı
Ki añsuz şâh ider añsa gedâyı
- 4 Kişi nâmıyla başlamasa kâre
Olur fikri anuñ şeksüz fekâre
- 5 Anuñ nâmıyla başlanmasa bir iş
‘Aceb olmaz ol iş olursa yañlış
- 6 Zebanâ per olıcak zikr-i Rahmân
Ma‘ârif kişverinde ide tayrân

⁸²⁹ Nilüfer Özaşık, *Şemseddin Sivasî'nin Süleymânnâme Adlı Mesnevisinin Transkripsiyonu*, Selçuk Üniversitesi SBE Yayınlanmamış Seminer Çalışması, Konya 2004, s. 5-8.

⁸³⁰ “Ey benim kendisini anmamla kıyaslanamayacak kadar büyük ve yüce olan Allah’ım. Ben seni yüceltmek için adını ne kadar ansam ve seni ne kadar övsem de benim kelimelerim senin gerçek şanını ifade etmeye yetmez.”

- 7 Çü zikri Hak ola bir murğa dâne
Düşüb dâne irer mi ol ziyâne
- 8 Lisânın zikre me'nûs itse insân
Sözi teslim olur pâyendi ihvân
- 9 Derûnı her kimüñ kim zikr-i Hakdur
Aña her zerre bir küll-i sebakdur
- 10 Nazar kıl kevni îcâd iyleyen ol
Vücûd-ı insi bünyâd iyleyen ol
- 11 Şu Vâhibdür 'atâsında yok agrâz
Şu Hayydur ki hayâtına irmez emrâz
- 12 Şu Vâcibdür ki aña vâcib olmaz
Şu Sultândur ki kimse hâcib olmaz
- 13 Şu Bâkidür ki cümle hâlik
Şu Vârisdür ki cümliye o mâlik
- 14 Şu Evveldür ki anuñ âhiri yok
Şu Gâlibdür ki anuñ kâhiri yok
- 15 Şu ekberdür degül kibr-î îzâfî
Şu sâdukdur degül va'd-i hilâfî
- 16 Şu kâdidür ki hâcâtın fakîrûñ
Semî' olur münâcâtın hakîrûñ

- 17 İrer andan kifâyet her mühime
Yiter andan ‘inâyet her mülimme
- 18 Cihân pür olmuşiken varlığından
Nihân oldu katı zâhirliginden
- 19 Görükürken kamuya olmadı fâş
Zirâ duymaz aña her çeşm-i huffâş
- 20 Kamu senden nişân sen bî-nişânsın
Bedende cân u cân içre nihânsın
- 21 Senüñle görürem cümle cihânı
Velî senden görümezem nişânı
- 22 Şu zâhirdür ki görmez kimse anı
Şu bâtundur ki gizlenmez nişânı
- 23 *Bedet bi’-h-ticâbin ve’hdefet bî-müzâhir*
*Âlâ sıbegi’t-tekvin fi-küllî berzetin*⁸³¹
- 24 İrişmez çün künhine akl u idrâk
Didiler biz zarûrî mâ ‘arâfnâke⁸³²
- 25 Bu meydana uçmaz Hüdhdüdi akl
Anuñ kârıdur ancak Belkısî nakl
- 26 Nice añlayubilsin gizlü sırdan
Zirâ miskîn geçimez bâl u perden

⁸³¹ “Allah zahirde görünmese de O’nun nişan ve alâmetleri, yaratılış renkleri, şeklinde gizli olduğu halde ortaya çıkabildiği gibi, açık olduğu halde (insanlar için) gizli de kalabilir.”

⁸³² “Yâ Rabbi, seni zatına layık şekilde bilemedik.” (Hadis-i Şerif)

- 27 Gerek bir rûh Süleymân-veş sıfâtı
Fidâ ide yolında sâfinâtı
- 28 Ki hâ'il olmaya aña tarfetü'l-'ayn
Şühûd ide murâd itdükde bi'l-'ayn
- 29 Dine da'vet ide Belkîsı nefsi
Komaya hâline işbu hasîsi
- 30 Geçüre anı *ez ma'budü bâtil*⁸³³
Ki evvel olmuşıdi aña mâ'il
- 31 Bu zeh anuñ vücûdı 'arşın ol dem
Müslimân ola şükr ide dem-a-dem
- 32 Murâdı ola şimdi 'arş-ı Rahmân
Nisâr ide o yolda cism ile cân
- 33 İlâhî bize rehber iyle tevfiik
Ki meslek ola rûha râh-ı tahkîk
- 34 Bizi cezb it kemend-i cezbüñ ile
Saña lâyıq kapuñda bende iyle
- 35 Seniñ tevfiikuñ olmasaydı bir kul
Varırmaz idi saña bir adım yol
- 36 Kime ki gel didüñse mukbil oldı
Hidâyet bağı içre bülbül oldı

⁸³³ “Yalancı ma'bud”

- 37 Şu kim bolmadı senden bûy-ı tevfik
Ne vechile görür ol rûy-ı tahkîk
- 38 Nazar itseñ gedâya şâh idersin
Sa'âdet gönüllerine mâh idersin
- 39 Düşerse ger nazardan şâhs-ı ekmele
Makâm olıser aña derk-i eskal
- 40 Şular ki añladı bu mâ-cerâyı
Bırakdı cümle elden mâ-sivâyı

Der Tevhîd-i Ef'âl

Mefâ'ülün Mefâ'ülün Fe'ülün

- 41 Bu hikmetlerde hayrân cümle dâna
Kimin efkâr ider kimin tûvânâ
- 42 Kimisin bir pula muhtâc ider ol
Gıdâsın az virüben âc ider ol
- 43 Kimine milk idüpdür şark u garbı
Kanâ'at virmez ider darb u harbı
- 44 Kimini âç ider ol kimini sır
Kimi bulmaz cihânda yatacak yır
- 45 Kimisi bulmaz giye 'abâyı
Kimisi 'âr ider giyemez dibâyı

- 46 Kimüñ bulmaz ayağı altı na‘lîn
Kimüñ altuni der âtı vü na‘lîn
- 47 Kimin câhil kimin dâna idüpdür
Kimin âlî kimin kimin ednâ idüpdür
- 48 Kimi fark iylemez ‘arz u semâyı
Kimi añlar süreyyâdan serâyı
- 49 Kimin tersâ ider kimini mü’mîn
Kimisi rayb ider kimisi mukîn
- 50 Kimin sâlih ider iyler ‘ibâdât
Kimin tâlih ider işler fesâdât
- 51 Feriştıyken kimin zındîk ider ol
Kimin puthâne der sıddîk ider ol
- 52 Halâs it bân-ı bendi mâ-sivâdan
Hevâñı vir geçür bîni hevâdan
- 53 Ezelde senden oldı âşinâlık
Girü senden umaram rûşinâlık
- 54 Şu dem ki işbu murğı cân kafesden
Boşa ne geçüben cümle hevesden
- 55 Anuñ ekninden alma hılkatini
Ki müslim idi bozma hılkatini
- 56 Eger ki lâyık isem buña şâhâ
Yaraşmaz lutfuña hâşâ ilâhâ

- 57 Çü sen bahşîş idüpsin âleme anı
‘Azîz itimişiken hor itme cânı
- 58 O dem lutfuñ karîn iyle ilâhî
Çü sensin ‘âlemiñ püşt ü penâhı
- 59 Ne var kessem ümîdüm cümlesinden
Biter çünkü havâyic cümle senden
- 60 O dem telbîs-i şeytândan emîn it
Baña îmânı Kurânı karîn it
- 61 Delil it cânıma nûr-ı hidâyet
Kulâguz iyle hem senden ‘inâyet
- 62 Dilüme iyle tevhîdiñ revâna
Murâd olmaya senden özge câna
- 63 Revânum son nefesde hoş dem iyle
Bu cânım lutfuñula hurrem iyle
- 64 Şu dem ki bu havâsım ola muhtell
Gözümüñ nûrı gidüp ola mübtell
- 65 İrüp sekrüñ yeli ‘aklum tağıda
Kovayı cism ola ol dem remîde
- 66 Umar işbu fakîriñ sen Ğanîden
Ola hoş dem sadâ-yı *irci’*den⁸³⁴

⁸³⁴ “Dönüşüm Sana’dır.”

- 67 Şu dem ki ine tahtından Süleymân
Nefes yilide tutmaz ola fermân
- 68 Bu milkûñ şâhlığından ola ma‘zûl
Ola milki diğ̈er emrine meşğûl
- 69 İmânum ki nekînî rahmetüñden
Ezelde hem tuvıştı kudretüñden
- 70 Anı şeytân eline virme yâ Râb
Revânun rahmetüñden irme yâ Râb
- 71 İrişdür lutfuñı ir gör cenâta
Cemî‘ mü’minîni mü’mînâta
- 72 Şu dem ki ola Hamdî ğark-ı isyân
Demîdür ki irişe bâd-ı gufrân
- 73 Koma hayretde bu fulkî vücûdı
Halâs iyle yetiştür lutf-ı cûdı
- 74 Hidâyet iylegil anuñ dumânun
‘Înâyet iylegil hem reysümânun
- 75 Şefâ‘at sırrını añâ şirâ‘ it
Yetiştür bâd-ı cezbini nizâ‘ it
- 76 Ulaşdır sâhile ir gör cenâta
Karîn iyle Resûl-u kâ’inâta

80. ŞERÎFÎ, ŞEHNÂME ÇEVİRİSİ⁸³⁵

Mefâ'îlün Mefâ'îlün Fe'ûlün

- 1 Hezârân şükr ü minnet evvel âhir
Aña kim ol durur penhân u zâhir
- 2 Yaradandır 'ademden bu cihânı
Düridendür zemîn ü âsumânı
- 3 Zihî sâni' ki kâdirdür kıdemden
Cihân-ı cânı var itdi 'ademden
- 4 Eger dirseñ tabâyi' ger 'anâsır
Anuñ mahlûkı durur evvel âhir
- 5 Özi haydur hayâtı kendüzinden
Yaratdı kâyinâtı kendüzinden
- 6 'Alîm ü 'Âlim ü 'Allâm u Râzık
Kadîm ü Kâdir ü Vehhâb u Hâlık
- 7 Vücûdından bu 'âlem oldu mevcûd
Aña kâsıd olanlar buldı maksûd
- 8 Kamunuñ evveli vü âhiri ol
Dü kevnüñ bâtını vü zâhiri ol
- 9 Cihânı cümle halk itdi emeksüz
Virür mahlûka rızkını dimeksüz

⁸³⁵ Zühal Kültürel-Latif Beyrelî, *Şerîfî Şehnâme Çevirisi Cilt-I (Giriş-Metin)*, Ankara 1999, s. 1-4.

- 10 Giderür geceyi gündüz getirür
Gice gündüz ne ni‘metler bitürür
- 11 Kısaldur geceyi günü uzadur
Nice kim dilese eyle düzedür
- 12 İşinde kimseye tanmaz tanışmaz
Kimesne buyruğundan taşra aşmaz
- 13 Yaratmaktan yorulmaz u erinmez
Saña senden yakın leykin görünmez
- 14 Vezîri yok şerîki yok işinden
Degül âgeh kimesne cünbişinden
- 15 Münezzeh zâtı cevherden ‘arazdan
Müberrâ cümle ef‘âli ğarazdan
- 16 Olanlar ma‘rifet yolında çâlâk
İrişdürmediler ol zâta idrâk
- 17 Olar kim da‘vi-yi ‘irfân kılurlar
Bu vâdîde kamu hayrân kalurlar
- 18 Şular kim ‘akl-ıla seyrân ider cüst
Bu meydânda kalur vehm ayagı süst
- 19 Berî durur beşer vasf itdüğinden
İleridür ‘ukûlũñ gitdüğinden

- 20 Nişânsuzluk durur anuñ nişânı
Mekânsuzluk durur anuñ mekânı
- 21 Kişi çün bilemez keyfiyyetini
Nicesi şerh ide mâhiyyetini
- 22 Ne ecsâm u ne a'râz u ne cevher
Kamusından münezzehdür mukarrer
- 23 Ne cüzendür ne küldendür ne küldür
Kimesne kendüden hem-cüz degüldür
- 24 Münezzehdür atadan hem oğuldan
Berîdür artdan õnden sağ u soldan
- 25 Nicesi bileler ol pâk zâtı
Ne haddi var ne resmi ne cihâtı
- 26 Eger insâf ide özinden insân
Kalur öz nefsinin bilmekde hayrân

Bârî Ta'âlâ'nuñ hamdinde ve senâsındadır. –'azze ve celle-

Mefâ'ülün Mefâ'ülün Fe'ülün

- 27 Elâ iy cümle mahlûkuñ ilâhı
Ki sensin pâdişehler pâdişâhı
- 28 Halîm ü Sâtir ü Vehhâb sensin
Kerîm ü Ğâfir ü Tevvâb sensin

- 29 Rahîm ü Râhim ü Ğaffâr sensin
Celîl ü Kâhir ü Kakhâr sensin
- 30 Yoğ-iken bizi var itdüñ ‘ademden
Çoğ ihsân eyledüñ cûd u keremden
- 31 Şu deñlü eyledüñ in‘âm u ihsân
Ki saymak dilese âcizdür insân
- 32 Ne kim îcâd kıldıñ dürlü dürlü
Kamu yirlü yirinedür gereklü
- 33 Ne kim kıldıñ kamu yirlü yirince
Komaduñ nesne kim kala yirince
- 34 Cihânuñ hâlıkı perverdigârı
Yaradan yüriden leyl ü nehârı
- 35 ‘Ademden âlemi çün eyledüñ var
Diledüñ gizlü gencüñ ola izhâr
- 36 Yaratduñ halkı kim seni bileler
Bilüp seni saña kulluk kılalar
- 37 Anuñçün sen yaratduñ cinn ü insi
Saña kulluğ-ıla tutalar ünsi
- 38 Kılalar hidmetüñi gice gündüz
Tapuñdan kimsene çevürmeye yüz
- 39 Sebeb bu-y-ıdı îcâd-ı cihândan
Ğaraz bu-y-ıdı bu kevn ü mekândan

- 40 Ki tapuña senüñ bil bağlayalar
Dahı derdüñe gönül tağlayalar
- 41 Bizi kulluğa gönderdüñ cihâna
Bizi bir hidmete kılduñ revâne
- 42 Ne hidmet ide-bildük ne ‘ibâdet
Ne hükmüñe buçuk sâ‘at itâ‘at
- 43 Ne bildük kim neye geldük ne kılduk
Yüzümüz kara oldu şöyle kalduk
- 44 Başumuza bizüm koyuldu toprak
İlâhî derdmendüz sen bize bak
- 45 Hevâ-y-ıla heves yolumuz aldı
Tapu kanda ‘ibâdet kanda kaldı
- 46 Ki ğaflet perdesi örtdi gözümüz
İşigüñde kara oldu yüzümüz
- 47 Siyehdür nâme-yi a‘mâlümüz pes
Bilimezüz ne ola hâlümüz pes
- 48 Kınanursa günâha göre ‘âsî
Senüñ kim bula kahruñdan halâsı
- 49 Elümüzde ‘amelden nesne yokdur
Dilümüzde hatâ vü sehv çokdur

- 50 Hisâb eyler-isek olan günâhı
Gerek kim arturaz biz her gün âhı
- 51 Kaçan kim irişe kopa kıyâmet
Çeke nefsinde her kişi nedâmet
- 52 Cezâ n'ola bize yevme'l-cezâda
Nic'ola hâlümüz ol mâcerâda
- 53 Otura hüküm ide cebbâr-ı 'âlem
Ne olsa keşf ola esrâr-ı 'âlem
- 54 'Amel vezn itmege kurıla mîzân
Ne kılsa az u çok sorıla insân
- 55 Nemüz var ne getürevüz katuñña
Ne yüz ile turavuz hazretüñne
- 56 Bükilür bilümüz şaşar bilümüz
Hemân yüz karasıdur hâsılumuz
- 57 Kirâmen kâtibîn yazduğı defter
Kılısar bilürüz işümüz ebter
- 58 Şunı kim dilden ü gözden kazanduk
Kulakdan işidüp sözden kazanduk
- 59 Neler itdük ola sehv ü zeleden
Ne kim kılduk ola çirkin 'amelden
- 60 Keremden yüzümüze vurma anı
'Azâbuñña giriftâr itme cânı

- 61 Bağışla suçumuz kim rahmetüñ çok
Bize çün senden özgeden meded yok
- 62 Günâhumuz bilürüz başdan aşdı
Dükendi ‘aklumuz kalmadı şaşdı
- 63 Gine bu cümle yüz karası-y-ıla
Günehden bağrumuz pâresiyile
- 64 Koduk her hâl ile dergâhuña yüz
Kuluñuz biz günehker eyü yavuz
- 65 Rahîmâ rahmetüñ çok her cihetden
Ne eksük ola bahr-ı mağfiretten
- 66 Ne kim bizden vücûda geldi ‘isyân
Umaruz yuya anı âb-ı gufrân
- 67 Gelen bizden kamu cürm ü cinâyet
Tapuñdan umılan ‘ayn-ı ‘inâyet
- 68 Suçumuz çok durur aña sağış yok
Çürükdür fi‘lümüz hîç bir sağ iş yok
- 69 Meded senden umaruz yâ İlâhî
Ki sensin ‘afv iden cümle günâhı
- 70 Kalem çek bu suçumuz defterine
‘Atâlar kıl hatâmuzuñ yirine

71 Çü ger bizden gelen cürm ü sitemdür
Kerîm olan işi lutf u keremdür

81. ŞÜKRÎ-İ BİTLİSÎ, SELİM-NÂME⁸³⁶

Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün

- 1 Başlayalum sözni bismi’llâh ile
Kim şeref dapar söz ismu’llâh ile
- 2 Hâlik-ı kevneyn ü Dârâ-yı kadîm
Sâni‘-i eşyâ vü ‘Allâm u ‘Alîm
- 3 Bâhir-i cûd u Hudâvend-i vücûd
Mübdi’-i feyz ü Mu‘în-i ehl-i cûd
- 4 Zâtı şirket töhmetinden bî-niyâz
Vasf-ı vasmekten müberrâ kâr-sâz
- 5 Kâyinâtı yoğ iken var eyleyen
Günbed-i eflâki devvâr eyleyen
- 6 ‘Âlemi mevcûd iden Perverdigâr
Yasayan sun‘ ile çarh-ı zer-nigâr
- 7 Kâyim anuñla ‘adem birle vücûd
Bâhir-i ‘akl ol durur feyyâz-ı cûd
- 8 Cevher-i evvel anuñ bünyâdudur
Ol ki ‘akl-ı evvel anuñ adıdur

⁸³⁶ Mustafâ Argunşah, *Şükrî-i Bitlisî Selim-Nâme*, Kayseri 1997, s. 47-49.

- 9 Sâni‘ -i rûh-ı izâfî ol durur
Keyfîyet yok anda Kâfî ol durur
- 10 Cism ü cevher aña gösterdi niyâz
Andan ervâh-ı ulu’l-azm oldu sâz
- 11 Rûh-ı hayvânî vü cism-i ma‘denî
Bu kamu muhtâc aña oldur Ğanî
- 12 Ger tabâyi‘ dörd ü ger rûh-ı nebât
V’er mevâlîd-i selâs er ümmehât
- 13 Cümle Sâni‘ san‘atıdır lâ-muhâl
Fehm-i kâsır munda ‘âcizdür hayâl
- 14 ‘Âlem-i ğayb u şühûd oldur yakîn
Hâlık-ı kevneyn ü Rabbü’l-‘âlemîn
- 15 Kendüden ğayrı dahı mevcûd yok
Andan özge maksad u maksûd yok
- 16 Yırde gökde yokdur andan ğayrı zât
Olsa olurdu fesâd u müşkilât
- 17 Olmaz ol hergiz fenâ dâyim durur
Cümle mâhiyyet aña kâyim durur
- 18 Ni ‘adem târîdür aña ni zamân
Ni mahal sâbitdür aña ni mekân

- 19 Kâyim anuñla bu mâhiyyet tamâm
Mîm-i mâhiyyetdedür ma'nâ-yı tâm
- 20 Zâtına 'akl irmemişdür fi'l-mesel
Anda fikr itmek saña virür hâlel
- 21 Bes gel âlâ vü sıfâtın kıl beyân
Kim ne resm ile düzilmişdür cihân
- 22 Kandan olmuşdur felek tâs-ı nigûn
Nice seyr eyler bu çah-ı nil-gûn
- 23 Bu mu'allak tâs u bu çarh-ı kebûd
Kendü zâtından mı bulmuşdur vücûd
- 24 Kandan almışdur bu sür'atini felek
Yâ hilâl-i çarhı kim düzdi kecek
- 25 Safha-i nîlîde ger itseñ hayâl
Rây-ı rahmetdür ki yazılmış hilâl
- 26 Bu kevâkibler müzeyyen ber-semâ
Kendü kendünden mi düşdi câ-be-câ
- 27 Sâbit ü seyyâre kimdendür bu nev'
Yâ felek devvâre kimdendür bu nev'
- 28 Hûşe-i pervîni cev cev kim bilür
Yâ benâtü'n-nâ'sı dağug kim kılur
- 29 Sekizinci gökde n'eyler bu bürûc
Bu bürûca böyle kim virdi 'urûc

- 30 Ay u gün tahvîlinüñ aslı nedür
Bunlaruñ geh faslı geh vaslı nedür
- 31 Biri bu süfle felekde hûşe-çîn
Ol biri ‘Îsâ ilendür hem-nişîn
- 32 Gice gündüz söylenen ağ u kara
Niredendür bunlaruñ aslın ara
- 33 Bu bisât-ı hâke kim viridi nizâm
Gör bu merkez birle pergârı müdâm
- 34 Bir temâşâ it bu rûşen mazhara
Bahr u berdür huşk u terdür yek-sere
- 35 Bu zemînüñ bâğ u râğın gör ‘ayân
Hem çemen hem sebze hem âb-ı revân
- 36 Uş bu san‘atlarda Sâni‘ kim durur
Sâni‘e san‘atda mâni‘ kim durur
- 37 Bir te‘emmül it ki kandandur bu kevn
Yoksa kimdendür bu kevn bunca levn
- 38 Müstedil ol iy hakîm-i kâr-dân
Söyle kim şeksiz zemîn ü âsumân
- 39 Kendü zâtından degül kâyim bu nev‘
Mümkin olmaz kendüden dâyîm bu nev‘

- 40 Böyle fi‘lün fâ‘ili dâyim gerek
Kendü zâtıyla hemân kâyim gerek
- 41 Ola bâkî olmaya aña zevâl
Muttasîf ola bekâlen lâ-muhâl
- 42 Bes buña bir muhterî‘ vardur yakîn
Yok şerîki kendü fâ‘ildür hemîn
- 43 Emr anuñdur hüküm anuñdur cûd anuñ
Kendü ferd ü cümle mevcûdât anuñ
- 44 Lutf ile izhâr-ı bihbûd eylemiş
‘Âlem ü âdemni mevcûd eylemiş
- 45 Âdemi nev‘ini eşyâdan tamâm
Hâs idüp virmiş aña teşrîf-i ‘âm
- 46 Feyzi âdem nev‘ine ‘âyid durur
Usta *kerremnâ*⁸³⁷ aña şahid durur
- 47 Âdemîdür her müşerrefden şerîf
Âdemîdür her letâyifden latîf
- 48 Lîk Âdem barça bir meşreb degül
Cümle feyze kâbil ü enseb degül
- 49 Muhtelif olmuş tabâyi‘ bellü bil
Uş *refa‘nâ ba‘dehum*⁸³⁸ aña delîl

⁸³⁷ “Biz, hakikaten insanoğlunu şan ve şeref sahibi kıldık.” (İsrâ, 17/70)

⁸³⁸ “Birbirlerine iş gördürmeleri için kimini ötekine derecelerle üstün kıldık.” (Zuhuruf, 43/32)

50 İns ü cinn ü mûr u mâhî hâliki
Uş bu eşyânuñ tamâmet râzıkı

51 *Şâmilüñ fî halkıhi ihsânihi*
*Rabbünâ ve Hak ta‘âlâ şânihi*⁸³⁹

82. TAŞLICALI YAHYÂ, GÜLŞEN-İ ENVÂR⁸⁴⁰

Tevhîd-i Evvel

Müfte‘ilün Müfte‘ilün Fâ‘ilün

- 1 Dahı yoğ iken bu zemîn ü zamân
Hazret-i Hak var idi ancak hemân
- 2 Görmez idi kimseler encüm yüzin
Açmamış idi dahı ‘âlem gözin
- 3 Yoğ idi hem nûr ne kevn-i cihân
Yağni dokuz dâire-i âsumân
- 4 Sâbit ü seyyâreye mihr ü dûd
Zerre gibi vermemiş idi vücûd
- 5 Secde-i şükr itmemiş idi cibâl
Levha kalem yazmamış idi misâl
- 6 Bitmemiş idi gecenin sünbülü
Hem kameruñ lâlesi hem mihrüñ gülü

⁸³⁹ “Yaratışındaki ihsânı kuşatıcı olan Rabbimizin şâni yücedir.”

⁸⁴⁰ Bekir Kayabaşı, *Taşlıcalı Yahya Bey ve Gülşen-i Envâr (İnceleme-Metin)*, İnönü Üniversitesi SBE Yayınlanmamış YLT, Malatya 1991, s. 12-27.

- 7 Cevher-i câna beden-i ins ü cân
Olmamış idi dahı bâr-ı girân
- 8 Ğâyib idi nokta-i rûy-i zemîn
Âdem ü Havvâ-i mekân u mekîn
- 9 ‘Âşık-ı ma‘şukla ‘aşk-ı vedûd
Zerre gibi bulmamış idi vücûd
- 10 Olmaz idi gamze-i cânân gamı
Dil ne bilürdi elem-i ‘âlemi
- 11 Nev‘-i beşer hem melîk-i muhterem
Şeyn-i şeyâtinle çekmezdi gam
- 12 İtmez idi ilâha ehl-i dalâl
Fikre varıp râ gibi eğri hayâl
- 13 Gelmemiş idi yüze mülk-i cihân
Olmış idi bahr-ı ‘ademden nihân
- 14 Kıldı celâl-ı ‘azâmet iktizâ
‘Âlem-i halk eyleye ma‘bûd ola
- 15 ‘Ayn-ı ‘ademden aka âb-ı hayât
Zinde ola emri ile kâ‘inât
- 16 Kudret eli Âdemi mevcûd ide
Hikmetle sâcid-i mescûd ide

- 17 Cismi tılsımını ‘ıyân eyleye
‘İlmin aña genc-i nihân eyleye
- 18 Âdeme esmâsını ta‘lîm ide
‘İlimle tekrîm ide ta‘zîm ide
- 19 Kullarını kendüye müştâk ide
Kapusını Ka‘be-i ‘uşşâk ide
- 20 Havf u recâ ile kamu ‘âşıkân
Eyleyeler nâle vü âh u figân
- 21 Mürşid-i kâmilleri fâzılları
Vâsıl ide kendüye kâbilleri
- 22 Nûr-ı Muhammed yaradıldı hemân
Zâhir ola başladı andan cihân
- 23 Geldi zuhûr eyledi deryâ-yı cûd
Buldu talazlar gibi ‘âlem ü cûd
- 24 Levh-i kalem yazdı hatt-ı müşk-bâr
Zulmet ü nûr oldu ma‘an âşikâr
- 25 Encümle virdi göğe zîb ü fer
Kıldı bu dokuz tabağı pür-güher
- 26 Kadre irişdi felek-i bî-esâs
Giydi nücûm ile mücevher libâs
- 27 Tağlar ile toldı fezâ-yı cihân
Sanki kıtâr-ı cemel-i kârbân

- 28 ‘Arz u semâ cümle bu fâni makâm
Âb-ı hayât ile sulandı tamâm
- 29 Cümleye emreyledi Rabbu’l-vedûd
Dâl gibi Âdeme kıldı vücûd
- 30 Hayli ‘inâd itdi o ‘ulvî mizâc
Gönlüne geldi âdem-i ihtiyâc
- 31 Sürdü melekler anı dergâhdan
Kendüyi dür eyledi Allâhdan
- 32 Eyledi cumhûra muhâlif işi
Anlamadı o zarâr-ı fâhişi
- 33 Verdi kerâmet nezîrin Âdeme
Geldi şeref Âdemle ‘âlem
- 34 Hâlet-i esmâ ile ol şâh-ı cûd
Bildî nedir sırr-ı sarây-ı vücûd
- 35 Âdem olur mazhar-ı ‘ilm ü kemâl
Niteki enhâra vücûd-ı cibâl
- 36 Doldı benî Âdem ile her taraf
Rûy-ı cihân buldı bu yüzden şeref
- 37 Kıldı misâl-i şecer-i meyve-dâr
Eyledi a‘zâsın ona şâh-sâr

- 38 Yel gibi virdi hareket cân aña
Cânlara gûyâki hayât-ı ma‘nevî
- 39 Zâhir olup ol şecer-i ma‘nevî
Verdi cihâna semer-i ma‘nevî
- 40 Kâlib-ı insana ki ihsân ider
Katreye deryâları pinhân ider
- 41 ‘Arş-ı mu‘allak eser-i kudreti
Ferş-i mutabbak semer-i hikmeti
- 42 Hazretidür sâkî-yi âb-ı hayât
Muhteri ü müctemi‘-kâyinât
- 43 Ya var ola ya yoğ ola bi cihân
Kendüye ne fâide var ne ziyân
- 44 ‘Akl-ı selîm anlayamaz hikmeti
Zerre kadar şerh edemez kudreti
- 45 ‘Âkıbet illâm gelür bir zamân
Ġark-ı bahr-ı ‘adem olur cihân
- 46 Cümle ‘âlem yoğ iken kıldı var
Varımızı geru yoğ itse ne var
- 47 Yeller ese rûz-ı kıyâmet gele
Sakf-ı semâvâtı yıka zelzele
- 48 Zelzeletü’s-sâati şey‘in ‘azîm
Kim ola kem çekmeye gâyetde bîm

- 49 Oynaya halkun yüreği nâ-gehân
Bahr-ı revânda nitekim mahiyân
- 50 Tağıda gülzârun olan cem‘ini
Murde ide lâle vü gül-i şem‘ini
- 51 Biri birine gire cümle sehâb
Niteki evrâk-ı vücûd-ı kitâb
- 52 Zâhir ola sarsar-ı kahr-ı melâl
Tağıla sanki kütüb-i Dâniyâl
- 53 Olmışiken zîr ü zemînde mekîn
Çala zemîni yere nûr-ı zemîn
- 54 Devr ile çârhın bu yedi defteri
Berk-ı hazân gibi düşe ahteri
- 55 Tokuşa tağ tağa ola hep hebâ
Zîr ü zeber ola zemîn ü semâ
- 56 ‘Âlem içinde elem imiş vücûd
Ma‘nîde ‘ayn ‘adem imiş vücûd
- 57 ‘Ömr ise bir şems-i serî‘i’z-zevâl
Cân ise tâyir-i vahşî misâl
- 58 Mevt ise insâna görünmez belâ
Dehr ise bir mahkeme-i bî-bekâ

- 59 Adam iseñ gözle dem-i âhiri
Sâf ide gör bâtnı vü zâhiri
- 60 Harman-ı ‘ömri tağıdur rûzgâr
‘Âkıbet kârnadur i‘tibâr
- 61 Tevbeye gel ‘aklun eğer yâr ise
‘Aybunı gözle hünerüñ var ise
- 62 Soñra yağa yerlere âb-ı hayât
Zinde ola tâ‘ife-i mümkinât
- 63 Dirile Âdem derile bir yere
Derd ü gam ile süreler mahşere
- 64 Serv gibi cem‘ ola iller yayak
Bir ayak üstüne ola bin ayak
- 65 Bir germe germ ola kahr-ı münîr
Susıya bulmaya bay u fakîr
- 66 Halka büyüklendi şu kim hem-çü kâf
Kâf gibi ola dehânı şikâf
- 67 Yüzi karası ile ehl-i günâh
Çağırışlar niteki zâğ-ı siyâh
- 68 Kimi cinâna gire süre safâ
Kimi cahîme gire göre cefâ

Tevhîd-i Sâî

Müfte 'ilün Müfte 'ilün Fâ 'ilün

- 69 Ahmedü hamden bihusûsi'l-fu'âd
Li'l-meliki'l-vâhidi Rabbu'l-'ibâd
- 70 Muktedirün leyse bihi müştebih
Muhterî'u'l-'âlemi âmentü bih
- 71 Yâ lemûhu'r-rûhı ke-şemsi'd-duhâ
Yudrukihû tâ'ifetü'l-evliyâ
- 72 Kudretini eylese fikr ü hayâl
Bahra düşen mûra döner ehl-i hâl
- 73 Bahr-ı celâlinde erenle hamûş
Ġark olur enhâr gibi 'akl u hûş
- 74 Şerh-i cemâli haber-i kudreti
Medh-i celâli eser-i rahmeti
- 75 Her ne ki var haşyeti ile zebûn
Bâr-ı hicâbında anuñ ser-nigûn
- 76 Zîr-iyed saltanatda hakîr
Sefl ü i'lâ vü saġîr ü kebîr
- 77 Birliġinüñ iki cihân şâhidi
Dahı cihan yog idi ol şâihidi

- 78 Birliği kâdirliği günden ‘iyân
Anuñ ‘iyânest çi hâcet beyân
- 79 Düşmese ihsânı olur dest-gîr
Sanki nîm-i şebnemi mihr-i münîr
- 80 Saltanatı lem-yezel ü lâ-yezel
Ma‘deleti bî-bedel ü bî-misâl
- 81 ‘Âlemi yokdan vâ’ eden hakdur ol
Rahmeti çok vâhid-i mutlakdur ol
- 82 Gülşen-i ihsan cihândan vesî
Lutfi celâl u gazâbından sesî
- 83 Her görünen tâ‘at-ı mevlâdadur
Tûr-ı münâcât u temennâdadur
- 84 Dâl gibi secdededür tağlar
Zikr ü tilâvetdedür ırmağlar
- 85 ‘Arz-ı sevi ile sipih-r-i refî
Emrine münkâd sözüne mutî
- 86 Buyruğına râzı nehâr-ı leyâl
Hayder-i kerrâr ile kanber misâl
- 87 Çâker-i miskini nesîm-i seher
Bende-i üftâdesi şems ü kamer
- 88 Levh-i kalem nüsha-i esrârıdur
Bâğ-ı cinân gülşen-i envârıdur

- 89 Evveli yok âhiri bî-intihâ
Evvel-i vehm âhir odur dâ'imâ
- 90 Kudretinüñ katresi bahr-i revân
Hikmetinüñ zerresi şems ü cihân
- 91 Verdi Aristoya fenâ hikmeti
Aldı vücûdın Âres-i hayreti
- 92 Hazret-i sultân-ı serîr-i bekâ
Ermez aña bâr-ı gubâr-ı fenâ
- 93 Dil diline güher-i hikmet kodı
Künc-i hayâtını emânet kodı
- 94 Çenber-i çarh-ı felek hey'eti
Halka-i bâb-ı harem-i 'izzeti
- 95 'İzzeti yanında bu kûy-ı zemîn
Ma'nası yok sıfır gibidir hemîn
- 96 Ekrem olan kimselerin erkemi
İ'lâmi vü irhami vü i'zami
- 97 Cevher-i 'akl olmasa bahşâyiş
Yeri göğü bilmez idi bir kişi
- 98 Mühri ile aña ki saldı cünûn
Çarh gibi kendüye gelmez sükûn

- 99 Hayreti ile akar ırmağlar
Turduğı yerlerde kalur tağlar
- 100 Âyine-i kudretidür bî-gümân
Nev‘-i beşer şems ü kamer âsumân
- 101 Gel salavât ile bu mir‘âte bak
‘Ayn-ı ma‘âni ile ol zâta bak
- 102 Cûdla cevherdi ider ‘ayn-ı mâl
Akdığı yere akar âb-ı zülâl
- 103 Âteşe eyler taş içinde mekân
Mâl-i hasîsân gibi olur nihân
- 104 Sahn-ı çemen cümle-i derd-i bülend
Fasl-ı bahâr ile olur behre-mend
- 105 Bâgda eşcârı ider şâdimân
Hil‘at-i nevrûz-ı virür nâ-gehân
- 106 Emri ile yer yüzi ma‘mûr olur
Tûr-ı şecer garka-i envâr olur
- 107 Nâzil ider nutfe-i emtârını
Hâmil ider meyvenün eşcârını
- 108 ‘Âleme zehrini döker zemherîr
Emri ile sebze olur kara yir
- 109 Yağsa kaçan berf-i belâ vü mihen
Sarılur emvât-ı nebâta kefen

110 Fasl-ı bahârî kereminden nişân
Vakt ü şitâsı eleminden beyân

111 Vasfını itmekde lisân-ı ricâl
Berk-i gül ü lâle gibi lâl

Tevhîd-i Sâlis

Müfte 'ilün Müfte 'ilün Fâ 'ilün

112 Şükr ü sipâs aña ki ol Müste'ân
Verdi bize şükr idici bir lisân

113 Fazl-ı kitâbında 'ulûm-ı cihân
Nokta dağı noktada yokdur hemân

114 Her ne kadar fazlun olursa büleñd
Pâye-i ednâdasın ey derdmend

115 Eyleyen inkâr-ı celâl-i Hudâ
'Âlem-i hayretde gezer dâ'ima

116 Kûh-ı Celâliyle cihân dopdolu
Her tarafından gelür avâz-ı hû

117 Ney gibi firkatde ola âşikân
Tâ ser ü pâ göz kulak olur hemân

118 'Âşıkınıñ 'âşıkıdur Zü'l-celâl
Tâlibinüñ tâlibidür lâ-yezâl

- 119 İsteyeni isteyen Allâhdur
‘Aşkî visâline anuñ râhdur
- 120 Yeller eser sular akar sû-be-sû
Turmayup Allâhı ider cüst-cû
- 121 Yellerün âhı sularun yaşı var
Lâleye bak yüreginin başı var
- 122 Şevkî kaçan gelse gider ihtiyâr
Dîde olur mihrine âyine-dâr
- 123 Añladı zevkî yerini ins ü cân
Hâk-deri olmağ içün verdi cân
- 124 Ehl-i dilüñ bahr-ı musaffâ misâl
Göñlin ider âyine-i Zü’l-celâl
- 125 Şevki cemâli dil-i ahbâbda
‘Aks-ı sitâre gibidür âbda
- 126 Virdi kemâl ehline bir imtiyâz
Kıldı dehânını dürr-i genc-i râz
- 127 Sanki tabâk-ı felek-i bî-sütûn
Kat kat olur müntehi zü-fünûn
- 128 Kâşif-i ahbârı nebîler anıñ
Vâkıf-ı esrârı velîler anıñ
- 129 Encüm-i tâbında gibi câ-be-câ
Gözcileri oldı onuñ evliyâ

- 130 Hâdî-i dîni selef-i mürşidîn
Ka‘be-i ‘ulyâsı dil-i ‘âbidîn
- 131 ‘Aşkîdur gönül hânesinüñ şevkidür
Derdi devâdur eleme zevkidür
- 132 Sevdi yaratdı bizi Rabbu’l-vedûd
Varımıza varlığı virdi vücûd
- 133 ‘Aşkî anuñ cân gibi genc-i nihân
Câm-ı mey şevk katar cânâ cân
- 134 ‘Ayn-ı ‘inâyetle iderse nazar
Bir kulını şâh-ı velâyet ider
- 135 Adam olur menba‘-ı hâlât olur
Gönlü güzergâh-ı kerâmât olur
- 136 Vay aña kim izzetini bilmedi
Devletinüñ kıymetini bilmedi
- 137 Zâtı güneş sanki beşer sâyedür
Sâyedür ammâ aña hem-sâyedür
- 138 Sâye olanuñ ne vudûdı ola
‘Ayn-ı ‘ademdür nazar itseñ aña
- 139 Şevk ile tağden yaña etseñ nidâ
‘Aks-i nidâ ile gelür bir sadâ

- 140 Tağ gibidür sanki cemâd-ı beden
Bâr-i ta‘âlâ dur anı söyleten
- 141 Her kimi söyletdi ise söyledi
‘İlm-i nihânını ‘ıyân eyledi
- 142 Söyleyeni ko yürü var ey mürîd
Söyledeni görmeği eyle ümîd
- 143 ‘Âdile ihsânı olur reh-nümâ
Zâlimi eyler eleme mübtelâ
- 144 Fâsığa sık sık irişür mihneti
Kâfiri fir fir çevirür nekbeti
- 145 Ma‘deletü’n-nâsı sebîlü’s-sevâb
Ma‘siyetü’l-halkı delîlü’l-gadâb
- 146 Râh-ı firâkımda sa‘îd ü şakî
Güçleri yetdikçe ararlar Hakkı
- 147 Yolcu firâvân yol uzakdan uzak
Her birinüñ himmeti Mevlâya çak
- 148 Âh ki ‘isyânı ile şerm-sâr
Her bir adım yolda bin üftâde var
- 149 Tâze çiçekler gibi ehl-i du‘â
Göge diker yüzünü subh u mesâ
- 150 Merhamet işidür o Rabbü’l-‘ibâd
Bende-i muhtâcı komaz nâ-murâd

- 151 Suçlarına göre olursa ‘itâb
Hâli beni ademüñ olur harâb
- 152 Olmasa ger merhamet-i lâ-yezâl
Bir dilim ekmek bulamazdı helâl
- 153 Toğmasa mihr keremi her zamân
Zulmet-i ğafletde kalurdu cihân
- 154 Lutf-ı firâvân kerem-i bî-şümâr
Rahmet-i çok mağfireti Lâ-yezâl
- 155 Tûr-ı münâcâta var ehl-i râz
Sûz u güdâziyle yûri kıl niyâz

83. TAŞLICALI YAHYÂ, KİTÂB-I USÛL⁸⁴¹

**Tevhîd ü Temcîd Rabbü’t-te‘âl Celle Celâlühü ve ‘Amme
Nevâlühü**

Fa‘ûlün Fa‘ûlün Fa‘ûlün Fa‘ûl

- 1 Zihî ‘âlem-i sırr-ı levh ü kalem
‘Alîm-i ‘ulûm-ı vücûd u ‘adem
- 2 Anuñ zâtıdur evvelü’l-evvelîn
İrağ olamaz andan ehl-i yakîn

⁸⁴¹ Mehmet Akif Akkaya, *Taşlıcalı Yahyâ, Kitâb-ı Usûl*, İnönü Üniversitesi SBE Yayınlanmamış YLT, Malatya 1996, s. 249-251.

- 3 Kişi idemez künh-i zâtın hayâl
Degüldür mahal-i mecâl-i su‘âl
- 4 Tahayyür virür cümleye ‘ilm-i zât
Ne bilsün kadîm olanı hâdisât
- 5 O deryâ-yı zâtuñ bilen ‘izzetin
Komaz katre-veş dâmen-i vuslatın
- 6 İden bahr-i zâtına mânend-i hût
Koyup ‘âlem-i kâli eyler sükût
- 7 Nebîler haber-dâr-ı ahkâmıdur
Velîler sezâ-vâr-ı in‘âmıdur
- 8 Beyân kıyl u kâl ile kalmaz ğabî
Şu kalbi ki kâl ide kâle’n-Nebî
- 9 Anuñ mübtedâsından olmaz haber
Aña görmedin ‘âşık olur beşer
- 10 Bakamaz aña ‘ayn-ı ‘akl-ı güzîn
Hakkı görmez illâ ki Hakku’l-mübîn
- 11 Ne halk itse bir hikmeti var anuñ
‘Aceb devlet ü kudreti var anuñ
- 12 Kimin şâh-ı ‘âlem ider pür-sürûr
Kimin fakr u fâk ile ‘abd-i şükûr
- 13 Cihân halkı bî-hûş u hayrân aña
Muhît olamaz ‘akl-ı insan aña

- 14 Vücûd-ı beşer nokta gibi hakîr
Bu pergâr-ı devrândan olmaz habîr
- 15 Fezâ-yı cihân hem-çü bahr-i belâ
Sipihrüñ kıbâbı habâb-ı fenâ
- 16 ‘Azâb-ı eşedd rahmeti bî-‘aded
Kabûlini reddi demez bir ehad
- 17 Anuñ reddini kimse itmez kabûl
Bize hâkim-i mutlak olmuşdur ol
- 18 Olur müşkil eşkâl-i esrâr-ı Hak
Bilünmez okumağ ile bu sebak
- 19 Bu esrâr-ı zâtiyle ‘ayn-ı ‘ukûl
Olur deng ü hayrân u mest ü melûl
- 20 Anuñ ‘ışkı mânend-i şems-i cihân
Beşer kısmı zerrâta beñzer hemân
- 21 Yaradur beşer kısmını bî-kıyâs
Biri birine beñzemez cümle nâs
- 22 Zihî kudret-i hâlik-ı lâ-yezâl
Zihî hikmet-i râzık-ı bî-misâl
- 23 Muhâlif biri birine rûz u şâm
Muvâfıkdur emrine ammâ tamâm

- 24 Suvâr-ı hilâli sipihre takar
Kanâdîlini encümüñ ol yakar
- 25 Cibâlüñ sükûtına tevbîr ider
Niçe yirden enhâr-ı zencîr ider
- 26 İder gülleri gerçi la‘lin kabâ
Soyar âhir ammâ ki düzd-i fenâ
- 27 ‘Acebdür ki yokdan var olan cihân
Anuñ varlığından virür hep nişân
- 28 Felekler umûrında eyler şitâb
Yiler hizmetinde sabâ vü sehâb
- 29 Nücûm ile gökler peleng-i kazâ
Sunar Âdemî-zâde dest-i cefâ
- 30 İder âhir ol hâlik-ı bahr ü berr
Zemîn ü semâvâtı zîr ü zeber
- 31 Zemîn nokta-i merkez-i kün fe-kân
Semâ resm-i pergâr-ı devr-i zamân
- 32 Melekler nigezbân-ı esrâr ider
Felekler gülistân-ı envâr ider
- 33 İder bir kulını emîrû’l-keâm
Virür beyt-i dünyâya ‘akl-ı nizâm
- 34 Kaçan bir gedâya hidâyet ider
Kapusında şâh-ı velâyet ider

- 35 Anuñ 'ışkıdur bâ'is-i mağfîret
Kılur gün gibi 'âlemi terbiyet
- 36 Deñizde yanar gevher-i şeb-çirâğ
Urur lâlenüñ bağrına tâze dâğ
- 37 Kılur ebr-i nîsânı gevher-nisâr
Sadeğ ağızını pür dür-i gûşvâr
- 38 Bir avuç küle döndürür bülbüli
Gözine anuñ âteş eyler güli
- 39 Kılur sâye-i şâh-ı nakş-ı peleng
İder yaprağın sanki resm-i neheng
- 40 Nebâtâta virür huzû' u huŝû'
Kimi secde eyler kimisi rükû'
- 41 Çiçekler kemâl ehli gibi be-nâm
Çemenler misâl-i 'avâm-ı enâm
- 42 Kimi serv gibi kıyâmındadır
Kamu zıkr ü fikri ile zindedür
- 43 Bahârı anuñ rahmet âyetidür
Hazânı kıyâmet 'alâmetidür
- 44 Yem-i kudretinden cihân katredür
Dem-i hikmetinden güneş zerredür

- 45 Kaçan rûzı ‘ömri ire âhire
Düşer şems-i dülbendi mihrüñ yire
- 46 Bu nakş-ı zemîne su oldı makarr
Husûsa ki nakş-ı vücûd-ı beşer
- 47 Yaradıldı kat kat semâ vü zemîn
Misâl-i gam-ı ‘âşıkân-ı hazîn
- 48 Beden zindedür cevher-i cân ile
Velî zindedür cân o cânân ile
- 49 ‘Adem zulmetinde kalurdı cihân
Delîl ü zahîr olmasa şem‘-i cân
- 50 Hudâdan irince nesîm-i hayât
Kımıldanmağa başladı kâ‘inât
- 51 Kılur Âdemi genc rûha emîn
Virür nûr-ı idrâk ü ‘akl-ı güzîn
- 52 ‘Acebdür ki ol Hâlık-ı ins ü cân
İder sâlihüñ ‘arş-ı kalbin mekân
- 53 Aña ilm ü hikmet ziyâde ider
Basîret gözini güşâde ider
- 54 Şu gümrâha kim ola hâdî Hudâ
Tecellî ider her cihetden aña
- 55 Hidâyetden anda ki ola eser
Eserden müessir vücûdın arar

- 56 İder katreden bahr-i tevhîde yol
Açar zerreden zât-ı hurşîde yol
- 57 ‘Ubûdiyyet için yarattı bizi
Yönelme yabana azıtma bizi
- 58 İrişmez anuñ varlığına ziyân
Yoğ olsa eger on sekiz bin cihân
- 59 Olur ‘âkile ni‘met-i bî-kıyâs
Dimâğında idrâk-i ni‘met-şinâs
- 60 Yüri aña şükr it ki ol müste‘ân
Bize virdi şükr itmek için zebân
- 61 Kaçan lutfi bârânı mebzûl olur
Zebân-ı çemen şükre meşgûl olur
- 62 İrişür nebâtâta mihr-i Hudâ
Teveccüh ider âsmândan yaña
- 63 Nazar eyle gör ‘âlem-i kesreti
Ne hâl ise belâyadur himmeti
- 64 Hakîkatde eşyâ-yı ‘ibret-nümâ
Delîl-i Hudâdur delîl-i Hudâ
- 65 Ser-â-ser o kim dîde-veş nûr olur
Temâşâ-yı dehr ile mesrûr olur

- 66 Açıkdur güneş gibi bâb-ı Hudâ
Ne der-bân olur anda ne kethudâ
- 67 Resûl'ün yüzi suyına ol Kerîm
İder ümmetin cennetinde mukîm

84. TAŞLICALI YAHYÂ, ŞÂH U GEDÂ⁸⁴²

Kitâb-ı Şâh u Gedâ Te'lîf-i Yahyâ

Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilün
(Fâ'ilâtün) (Fa'lün)

**Tevhîd-i Zü'l-celâl-i ve'l-cemâldür ki vafına lisân-ı nâtıka lâl u
hey'et-i sipîhr-i dûtah kemâl-i kudretine dâldur celle celâluhu vü
'amme nevâlühü**

- 1 Minnet Allâha kim odur Mevlâ
Birdür anuñ yanunda şâh u gedâ
- 2 Nice dervîşi şâh-ı a'zam ider
Nice şâhı gedâ-yı 'âlem ider
- 3 Pâdişâhlığa oldur erzânı
Yokdur anuñ zevâl ü noksânı
- 4 Hamd ü şükri o Vâhibü'n-ni'âm'ün
Zîveridür zebân-ı muhteremün

⁸⁴² Kazım Yoldaş, *Taşlıcalı Yahyâ Bey Şâh u Gedâ (İnceleme-Metin)*, İnönü Üniversitesi SBE Yayınlanmamış YLT, Malatya 1993, s. 78-86.

- 5 Zikr-i hamdi durur açan her gâh
Ehl-i tevhîde sırr u hamide râh
- 6 Hayy u Kayyûm u ‘Âlim u ‘Allâm
Hâkim u Zü’l-celâli ve’l-ikrâm
- 7 Kâdir-i pür-kemâl ü Rabb ü Mu‘în
Nâsır u bî-zevâl ü Hayy u Mübîn
- 8 Kudretinüñ nümûnesi ‘âlem
Hikmetinüñ misâli levh u kalem
- 9 Tûlicu’l-leyle fi’n-nehâr saña
Yiter izhâr-ı kudret-i Mevlâ
- 10 Katre-i bahr-ı lutfi kevn ü mekân
Zerre-i nûr-ı pâki şems-i cihân
- 11 Ol yaratdı cihânda her ne ki var
Oldı her işde Fâ‘il-i muhtâr
- 12 Gizlidür cümle şeyde esrârı
Mâsivâdur nikâb-ı dîdârı
- 13 Zâtına nisbet ademi nâ-ehl
Ğayrınıñ ‘ilmi ‘ilmine göre cehl
- 14 Nûr-ı zâtından irdi mihre kemâl
Oldı zerrât aña şuhûdu’l-hâl
- 15 ‘Âciz olur ‘ukûl-i nükte şinâs
İdemez zât-ı Zü’l-celâli kıyâs

- 16 Varamaz künh-i zât-ı pâkine râh
‘Akl u his andan olımaz agâh
- 17 Zâtını görmek istedi Mûsâ
Len terâni⁸⁴³ diyü irişdi nidâ
- 18 Fehm-i tab‘-ı selîm-i mürğ-ı hayâl
Açamaz evc-i zâtda per ü bâl
- 19 ***Mâ hüve’l-hak***⁸⁴⁴ kemâl ile mutlak
Zâtıdur Zâtını bilen ancak
- 20 Zât-ı Hakkı nice bilür insân
Kendüzin bilmede kalur hayrân
- 21 Hâdis olan kadîmi fehm idemez
Peyk-i ‘akl ol vilâyete gidemez
- 22 Döymez ol ‘ilme kalıb-ı insân
Sıgmaz ol kûzeye o bahr-i revân
- 23 Lafz-ı künden o ‘Âlimü’l-esrâr
Yoğiken kâinâtı eyledi var
- 24 Emri ile zuhûra geldi hemân
İki harf ile cümle iki cihân

⁸⁴³ “Musa tayin ettiğimiz vakitte (Tûr’a) gelip de Rabbi onunla konuşunca ‘Rabbim! Bana (kendini) göster, seni göreyim!’ dedi. (Rabbi): ‘Sen beni asla göremezsin. Fakat şu dağa bak, o yerinde durabilirse sen de beni göreceksin!’ buyurdu.” (A’râf, 7/143)

⁸⁴⁴ “O’ndan başka Hak/gerçek yoktur.”

- 25 Bu ne kudret durur Ta‘âla’llâh
Yogiken var ola bu çarh-ı dû-ta
- 26 Nazar eyle bu devr-i eflâke
Dâ‘ire oldu nokta-i hâke
- 27 Dâ‘ire içre ‘alem-i imkân
‘Âlem içre behâyim ü insân
- 28 Oldı insân içinde ‘arş-ı ‘azîm
Ka‘betu’llâh ya‘ni kalb-i selîm
- 29 Kalb içinde muhabbet-i Sübhân
Ahsenü’l-halîkîn ü Âlî-şân
- 30 Oldı mahlûka dâ‘ire mesken
Çıkamaz kimse devr-i dâ‘ireden
- 31 Mâverâsı nedür bu dâ‘irenüñ
Mâ-adâsı nedür bu dâ‘irenüñ
- 32 Bilemez kimse hâl-i bîrûnı
Anlamaz kimse zât-ı bî-çûnı
- 33 Zâta şol denlü ‘akl olur nezdîk
Bilür anı ki yokdur aña şerîk
- 34 Eyleyen ‘ayn-ı ‘ibret ile nazar
Hikmetin kudrete havâle ider
- 35 Anuñ ile vücûda geldi cihân
Bahr ile sanki mevc-i bî-pâyân

- 36 Çünkü cem‘ itdi çâr ezdâdı
Cism-i insâna urdı bünyâdı
- 37 Böyle itmek delîl-i hikmetidür
Hikmet-i muktezâ-yı kudretidür
- 38 Katreden Âdemi kılur peydâ
Anı bahr-ı ‘ulûm ider mahzâ
- 39 Oldı nakşından ‘akl hayrânı
Suya nakş itdi şekl-i insânı
- 40 Âdemüñ genc-i rûhuna meselâ
Nefs-i emmâre oldı ejderhâ
- 41 Kim ki kıldı bu ejderi maktûl
Buldı genc-i nihân-ı rûha vusûl
- 42 Kimseler hikmetine yol bulamaz
Katre deryâları muhît olamaz
- 43 Kılmasaydı Habîbini maksûd
Yaradılmazdı cümle-i mevcûd
- 44 Fahr-i kevneyn aña bir kuldur
‘Akl-ı kül gülşeninde bir güldür
- 45 Kudret-i şemsi işe kıldı ‘atâ
Hâreden la‘l u hârdan hurmâ

- 46 Yakamaz emri olmasa el-hak
Penbe-i rûzı gökde nâr-1 şafak
- 47 Zülfini rûy-1 yâre kıldı hicâb
Gıceyi itdi gün yüzine nikâb
- 48 Allâh Allâh nedür bu cûd u sehâ
Bâr-1 lutfuñdan oldı çarh-1 dû-tâ
- 49 Yir ü gök anı eyleyüp Ma‘bûd
Biri eyler rükû‘ vü biri sücûd
- 50 Kulluğın eyleyüp o Mevlânuñ
Gözedirler rızâsını anuñ
- 51 Bu yeter birliğine istidlâl
Bulamaz aña kimse hiç misâl
- 52 Şâhid-i vahdeti bu kevn ü mekân
Zikr ider birliğini iki cihân
- 53 Birdür ol yokdur aña hiç hemtâ
Dâldur vahdetine çarh-1 dû-tâ
- 54 Da‘vî-yi dîn idene vahdet-i zât
Şehida’llah ile olur isbât
- 55 ‘Avn-i lutfı kime ki mürşid olur
İrişür vahdetine anı bulur
- 56 Evvelüñ evvelidür âhiri yok
Mustafa ümmetine rahmeti çok

- 57 Kim ki eksükligini bilse müdâm
‘Âkıbet eyler aña lutf-ı tamâm
- 58 İrişüp kullarına lutf-ı İlâh
Pâk olur tevbe ile cümle günâh
- 59 Hâk-i dergâhı anuñ Âdemdür
Cümleden anuñ içün ekremdür
- 60 Fazl ile âdemi idüp Ekrem
Cilvegâh oldı aña bâğ-ı irem
- 61 Rahmet-i cânibine yokdur set
İşigine varanı itmez red
- 62 Mü’minüñ menzilini cennet ider
Müşrikînüñ yirini nâr-ı sakar
- 63 Var olup hem girü yoğ olsa cihân
Vahdetinde olur hemân yeksân
- 64 Nâgehân sûr-ı Hak urulsa gerek
Felegüñ defteri dürülse gerek
- 65 Çün kıyâmet irişe halka ‘ayân
Yaradılmamışa döne bu cihân
- 66 Kimi ‘ayn-ı cemâle manzâr olur
Kimi rûy-ı celâle mazhâr olur

- 67 Olısar tûğ-ı kahrı ‘âleme fâş
İdiser hâk noktasını tırâş
- 68 Hep hebâ ide cümle âfâkı
Zât-ı pâki kala hemân bâkî
- 69 Hazret-i Hakdadur bekâ ancak
Mâsivâ kâbil-i fenâ ancak
- 70 Aç gözün eyle ‘âlemi idrâk
Yok hisâbındadır bu nokta-i hâk
- 71 Ölmeyen fâni ber-murâd olamaz
Ölmedin ölmeyen beka bulamaz
- 72 İtmedin câna nefis-i şom-ğulu
Diyelüm *lâ ilâhe illâ hu*
- 73 Hakka olmaz yoğ olmayan vâsıl
Hû’ya lâ’dan varılır iy gâfil
- 74 ‘Âsî iken komaz hazîn ü melûl
Kulları hâcetin ider makbûl

85. TAŞLICALI YAHYÂ, YÛSUF VE ZELÎHÂ⁸⁴⁵

**Kudret ü ‘Azamet ü Celâl ü ‘İzzet ü Hikmet-i Hudâ-yı Zü’l-
celâlden Deñizden Katra Güneşden Zerre Beyân ve ‘Ayân Olunur
Celle Celâlüh ve ‘Amme Nevâlüh**

⁸⁴⁵ Mehmed Çavuşoğlu, *Yahyâ Bey, Yûsuf ve Zelîhâ (Tenkidli Basım)*, İstanbul 1979, s.3-5.

Mefâ'îlün Mefâ'îlün Fe'ûlün

- 1 Ne kudretdür bu kudret Allâh Allâh
Yoğ iken var ide dünyâyı nâgâh
- 2 Hamîd ü Hâmid ü Hayy u Ebeddür
Vahîd ü Vâhid ü Ferd ü Sameddür
- 3 İki 'âlem cemâlinüñ nikâbı
Güneş gibi şu'â'idur hicâbı
- 4 Temâşâ eyleseñ evvel nazarda
Olur hurşîde kendü nûrı perde
- 5 Cemâline sıfâtı oldı mir'ât
Sıfâtıdur sıfâtı pertev-i zât
- 6 Sıfâtında safâ âyînesi var
Teveccüh ehli görür anda dîdâr
- 7 Görebilmege ammâ göz gerekdür
Mücellâ vü musaffâ göz gerekdür
- 8 Hicâb altında kaldı 'ayn-ı a'mâ
Gözi açuklaruñdur bu temâşâ
- 9 Hüveydâ eyledi envârı bağıñ
Uyardı hüsn-i hûbânuñ çerâğıñ
- 10 Sabâ-veş cân ki oldı cisme nezdik
Cemâdât-ı vücûda virdi tahrîk

- 11 Şihâbûn tîri vü çarhuñ kemânı
Olupdur vahdet-i zâtı nişânı
- 12 Eger hayvân eger insân eger cân
Hakı bilmekde ser-gerdân u hayrân
- 13 Ne bilsün hâdis olanlar kadîmi
O bâğa varamaz ‘akluñ nesîmi
- 14 Yüri Allâhı bilmekde ol üstâd
Bilinür vâhid evvel soñra a‘dâd
- 15 Cihân-dârı bilen bilür cihânı
Bi ‘ilmüñ haylî müşkildür beyânı
- 16 Şeb-i Kadri ki halkuñ rahmetidür
Ricâle hâl-i rûy-ı hikmetidür
- 17 İder emri ile diller tekellüm
Döner zikri ile tesbîh-i encüm
- 18 Anuñ birliğine olmaz gümân
İki şâhid bilen iki cihânı
- 19 Yeşil tûtî gibi berg-i nebâtât
Zebânın depredür eyler münâcât
- 20 Şu kim hâl ide rây-ı mâverâyı
Tuyar âvâz-ı tolâb-ı semâyı
- 21 Günâh ile şular kim kûr u kerdür
Ne görür ne işidür bî-haberdür

- 22 Güşâde olmayınca ‘ayn-ı rif’at
Bülend olmaz fenâ ehlinde himmet
- 23 Vücûduñ cânib-i Mevlâya eyle
Su‘ûduñ ‘âlem-i bâlâya eyle
- 24 Bu deryânuñ ki olmaz müşkili hall
İrişmez âhirine ‘akl-ı evvel
- 25 Tarîk-ı hakda Hakkı kılrsa maksûd
Delîl olur ‘ibâdu’llâha Ma‘bûd
- 26 Tasavvur olamaz ol zât-ı mutlak
Hakîkatle Hakkı Hak bilür ancak
- 27 Fezâ-yı kibriyâsında bu ‘âlem
Olur mikdârda bir noktadan kem
- 28 Cihân mülki eger az u eger çok
Huzûrında anuñ bir zerrece yok
- 29 Cemâl-i bî-mîsâl ü bî-bedeldür
Celâl-i lâ-yezâl ü lem-yezeldür
- 30 Cihân fânî bakâ zâtındadır pes
Zihî Bâkî ta‘âlâ ve takaddes
- 31 Çemen gökinde sünbüller yaradur
Kara yirde kızıl güller yaradur

- 32 Delîli dâde-i bârîk-bînüñ
Halîli hâtır-ı halvet-nişînüñ
- 33 Vücûdı mâ-hüve'l-maksûd u Ma'bûd
Ki cûdiyle vücûda geldi mevcûd
- 34 Bir avuç hâki cân ile yüridür
Deñizde dürlü dürlü dür düridür
- 35 Ne sırdur bu ki bir hâk-i basfîti
Ma'ârif bahrinüñ eyler muhîti
- 36 Çıkar bir katradan deryâ-yı 'ummân
Turur bir zerrede hurşîd-i rahşân
- 37 Beşer kısmını kıldı levh-i hikmet
Hüveydâ oldu anda hatt-ı kudret
- 38 Vücûd-ı Âdem oldu çünkü tekmiñ
Kulını kıldı bis'mi'llâha temsîl
- 39 Elifdür kadd-i Âdemden nümûne
Müşâbih kaşî nûn-ı ser-nigûna
- 40 Dehânı 'ayn ile mîme beñzer
Eli tekbîre varsa cîme beñzer
- 41 İki saf sinni ağzın itdi tezyîn
Biri sîn oldu anuñ birisi şîn
- 42 Beşer kim dest-i kudret nâmesidür
Dili kırtâs-ı hikmey hâmesidür

- 43 Rükû‘a varsa cismi kâfa benzer
Uzansa ikipâyı kâfa benzer
- 44 Ne hikmetdür bu kim ol kâf-ı kudret
Sücûda varsa olur dâl-i vahdet
- 45 O kâfuñ noktaldur iki ‘aynı
Görürler anda râz-ı ‘alemeyni
- 46 Kaşı gûyâ ki medd-i sûre-i Kâf
Kemâl-i kudretine Hakkuñ insâf
- 47 Cebînidür beyâz-ı sâd-ı ihlâs
Zihî ikrâm-ı tâm u ‘izzet-i hâs
- 48 Benî Âdem degüldür hiç hâli
Kamu eşyânuñ anda var misâli
- 49 ‘Acebdür bu tılısm-ı cism-i insân
Ki var anda hezârân genc-i pinhân
- 50 Husûsa genc-i ‘ilm-i sırr-ı esmâ
Olur âdem vücûdından hüveydâ
- 51 Kaçan kim Âdem âdemlik bulurmuş
Melekler Âdeme muhtâc olurmuş
- 52 Bu deñlü zâhirinden oldı izhâr
Gel imdi bâtınında gör neler var

- 53 'İbâdet 'aynına olsa nazargâh
Olur her kalb-i mü'min Ka'betu'llah
- 54 Göñül âyînesi deryâya benzer
Turur nakş-ı cihân anda musavver
- 55 Cihânı kendüde eyler temâşâ
Gözine zâhir olur sırr-ı eşyâ
- 56 Döner endâm-ı şemşîr-i celâle
Salar a'dâsını çâh-ı zevâle
- 57 Ehibbâsına açsa dest-i himmet
İder ânîde sultân-ı vilâyet
- 58 Kaçan insân-ı kâmil olsa insân
Olur eşkâl-i müşkil cümle âsân
- 59 Zihî Kâdir zihî Sultân-ı bârî
Virür kulına bunca iktidârı
- 60 Nebîler olıcak vâsfında 'âciz
Bizüm ne sözümüz vardur kimüz biz
- 61 Hudâyâ cân gözin eyle Hudâ-bîn
Bi-nûr-ı pâk-i Sultâni'n-Nebiyyîn

86. ÜDÎ, MÂCERÂ-Yİ MÂH⁸⁴⁶

Mefâ'ilün Mefâ'ilün Fe'ülün

⁸⁴⁶ Fatma Sabiha Kutlar, *Üdî, Mâ-cerâ-yi Mâh*, Ankara 2005, s. 99-101.

- 1 Bi-hamdi'llâh şükr bî-hadd ü gâyet
Ki yokdur lutf-i hakka hîç nihâyet
- 2 Habîr olmak dilerseñ kudretinden
Vücûd-i vâcibüñ mâhiyyetinden
- 3 Bilinmez 'akl ile mâhiyyet-i hak
Dü 'âlemdür şuhûd-i kudret-i hak
- 4 İki 'âlem çün oldı aña şâhid
Olupdur sâni'üñ sun'ı müşâhid
- 5 Dilerseñ on sekiz biñ 'âleme yol
Bilen esrâr-i insânı bilür ol
- 6 Gerekdür bilmege 'âlem ne imiş
Hakîkatde benî â[d]em ne imiş
- 7 Vücûduñ aslını bilmek gerekdür
Göñül âyînesin silmek gerekdür
- 8 Oligör 'ilm ile 'âlemde 'âmil
Gerekdür olasın insân-i kâmil
- 9 Velî kim halk olupdur ins ile cân
Müşerrefdür kamudan kavm-i insân
- 10 Biligör cânuñuñ cânânı kimdür
Vücûduñ mülkinüñ sultânı kimdür

- 11 Uyarup dîde-i 'ibret-nümâñı
Açup âyîne-i kudret-nümâñı
- 12 Nazar kıl kendüñe kendüñi görme
Hemân kendüñi gör kendüñi görme
- 13 Hakîkat mülkine mâlik olıgör
Mahabbet silkine sâlik olıgör
- 14 Huzûr-i hazretüñ oldur tarîki
Muhammed kavlinüñ oldur refîki
- 15 Biligör dahı sırr-i çâr-yâri
Olasın kâl ü kîlden tâ ki 'ârî
- 16 Eger esrâruñı bilmek dilerseñ
Tenüñde cânuñı bilmek dilerseñ
- 17 Gerekdür saña bir âyîne-i cân
Edesin her nazarda seyr-i cânân
- 18 Makâle tûtî ansuz hîç gelür mi
Cihân âyînesüz pür-nûr olur mı
- 19 Kamu eşyâ özin mâda görürler
Safâlar kesb edüp andan yürürler
- 20 Nazar kıl sen dahı mir'ât-i câna
Özüñi salma andan hîç yabâna
- 21 Murâduñ andadur yâbâna gitme
Reh-i 'ışk içre gel yollarda yitme

- 22 Seni bilmek gerekdür yine senden
Hakikat fehmin et hüsn-i hasenden
- 23 Eger bu vech ile ‘âşık olursañ
Reh-i ‘ışk içre hem sâdık olursañ
- 24 Erersin mâve-i eşcâr-i vasla
Yetersin şâhsâr-i bâğ-i asla
- 25 Murâduñ gülşenini seyr edersin
Ne yaña dileseñ aña gidersin
- 26 O bâguñ ger dilerseñ bülbüli ol
Veyâ âşüfte-i serv ü güli ol
- 27 Dilerseñ dermege sünbüllerinden
Veyâhud deste deste güllerinden
- 28 Gerekdür tâlib-i cânân olasın
Dem-â-dem ‘âşık-ı nâlân olasın
- 29 Eger bu vech ile tâlib olursañ
Bu kavle derd ile râğıb olursañ
- 30 İşid bu şi‘ri gûş-i cânuñ ile
Ne derse ‘âmil ol sen anuñ ile

87. ÜSKÜPLÜ ATÂ, TUHFETÜ'L-UŞŞÂK⁸⁴⁷

Fâ'îlâtün Fâ'îlâtün Fâ'îlün

- 1 Âferîn ey Hâlık-ı cân-âferîn
Dest-i sun'uña hezârân âferîn
- 2 Kâr-hâneñdür cihân ey kâr-sâz
Sen virürsin 'ûda sûz ü nâya sâz
- 3 Sâni'isiñ on sekiz biñ 'âlemüñ
Var idüñ sen yoğ idi bu 'âlem öñ
- 4 Cümle sen halk eyledüñ bir emr ile
'Âlem-i halk-ı cihânı emr ile
- 5 Emrüñ ile ey Hudâ-yı mümkünât
Saldı sahrâ-yı vücûda mümkün at
- 6 Âftâbı 'ayn-ı envâr eyledüñ
Mâh-tâbı zeyn-i envâr eyledüñ
- 7 Kendüñe her zerreden yol eyledüñ
Rahmetüñi cümleden bol eyledüñ
- 8 Her biriyle dâd u istâd eyledüñ
Her birin bir işde üstâd eyledüñ
- 9 'Ankebûtı şöyle itdüñ perde-dâr
K'oldı sadr-ı 'âleme ol perde dar

⁸⁴⁷ İ.Hakkı Aksoyak, *Ahmed-i Yesevî'nin Rumelili Bir Takipçisi Üsküplü Atâ, TuHFetü'l-Uşşâk*, Ankara 2006, s. 95-98.

- 10 Mûrı şöyle kâle kâbil eyledüñ
Kim Süleymâna mukâbil eyledüñ
- 11 Dîve aldurduñ Süleymân tahtını
Yile virdüñ rahtını vü tahtını
- 12 Gâh olur sultân idersin birini
Kana boyarsın koluñda tîrini
- 13 Geh virürsin bir gedâya yirini
Bağrı kan dolar yirini yirini
- 14 Kimi direr mâl u dünyâ bir yire
Soñra mâl ile sokarsın bir yire
- 15 Sensin iltüp giceyi rûzı viren
Cümle ‘âlem halkına rûzî viren
- 16 Yine rûz-ı rûşeni şâm eyleyen
Kem kulin şâh-ı Rey ü Şâm eyleyen
- 17 Bir nefesde biñ dil ü cân eyleyen
Vahş u tayr u ins ile cân eyleyen
- 18 Söyledüp bülbül bigi hoş dil viren
Tâze gülşen gibi nâzûk dil viren
- 19 Halk-ı ‘âlem ger biridür ger yüzi
Cümle dergâhuña tutmuşdur yüzi

- 20 Başa topraklar döker yoluñda hâk
Sînesinde seylden biñ yirde çâk
- 21 Hayretüñ bahrına batup yürür âb
Katrece yokdur dilinde tâb u âb
- 22 Şemme-i şevkuñ hevâsı birle yil
Bî-karâr olup yeler avcında yil
- 23 Cân gözin uyaralı şevkuñla nâr
‘İşk odına dutışup durmaz yanar
- 24 Bezm-i ‘ışkuñda melekler cür‘a-nûş
Hânekâhuñda kalanlar hırka-pûş
- 25 Raks ider mihrüñle mihr ü mâh-tâb
Buldı ‘ışkuñ birle mihr ü mâh tâb
- 26 Geh virürsin hûblar zülfine tâb
Geh komazsın cân-ı ‘âşıklarda tâb
- 27 Geh virüp gül yüzlerine âl reng
Kalb-i ‘uşşâka geçersin âl u reng
- 28 Pâdişehsin bî-nazîr ü bî-vezîr
Taht-ı hükmüñde kamu bâlâ vü zîr
- 29 Olmayan derd ü gamuñla âşnâ
Vahdetüñ bahrında kılmaz âşnâ
- 30 Kim ki cânı derd odına dutuşur
Pehlevân-ı ‘ışkuñ ile dutuşur

- 31 Kim ki yoluñda ölüp olsa türâb
Yüz[i] suyından olur her dem ter âb

88. ÜSKÜPLÜ İSHAK ÇELEBİ, BURSA ŞEHRENGİZİ (DÎVÂN)⁸⁴⁸

Şehrengiz-i İshak Çelebi

Mefâ 'ilün Mefâ 'ilün Fe 'ülün

- 1 Basîret nûrını feyz it İlâhî
Baña mâhiyyetüm göster ke-mâhî
- 2 Sıfâtuñ mazharıdur bu zevâhir
Ne var zâtuñdan özge evvel âhir
- 3 Hevâ-yı nefis pîrinden 'mücâzın
Anuñçün tâlib-i 'ışk-ı mecâzın
- 4 Nice olam hakikat 'ışk bâzı
Baña oldı hakikat 'ışk bâzı
- 5 'Amel nakşı kanıdil levhi sâde
Velî tûl-i emel hadden ziyâde
- 6 Du'â destin görün bu yolda hem-râh
Yüzüme yapışur ol dahı her gâh
- 7 Diyâr-ı mihnete olsam müsâfir
Gözüm yaşın görün vaktine hâzır

⁸⁴⁸ Mehmed Çavuşoğlu-M. Ali Tanyeri, *Üsküplü İshâk Çelebi, Dîvan (Tenkitli Basım)*, İstanbul 1989, s. 87-88.

- 8 Hemân bir nakd-i eşküm var dahı yok
Budur sermâyem elde az eger çok
- 9 Kuru bir âh ile iş başa varmaz
Elüm alup beni göge çıkarmaz
- 10 ‘İbâdetden ganî ma‘bûd sensin
Neye kasd eylesem maksûd sensin
- 11 Var iken Hâlık-ı kevn ü hakâyık
Halâyık mı olurmış medhe lâyık
- 12 Basîretsüz olanlar kaşı gözler
Velî ehl-i nazar nakkâşî gözler
- 13 Cemâl-i Yûsufî gördüñ karındaş
Cemîli gördüñ ise saña sâpâş
- 14 Küli maksûd idin ko cüz‘i hâşâ
Gül eyle gonca ceybinden temâşâ
- 15 Tılısm-ı câna bak bârîk-bîn ol
Vücûduñ fassına nakş-ı nigîn ol
- 16 Sözi dürd-i riyâdan eyle sâfî
Koy a İshak bu lâf u güzâfî

89. ÜSKÜPLÜ İSHAK ÇELEBİ, DÎVÂN⁸⁴⁹

Mef'ûlü Fâ'ilâtü Mefâ'ilü Fâ'ilün

- 1 Sübhâne men tevahhade bi'l-kevnî ve'l-bakâ
Sübhâne men tecerrede 'an vasmeti'l-fenâ
- 2 Zât-ı mukaddesüñle sıfât-ı kadîmüñi
Kimse tasavvur eyleyü bilür mi evvelâ
- 3 Hatt-ı vücûd içindeki mevhûm noktadur
Uşbu mukayyedât-ı cihân cümle mutlakâ
- 4 Bahr-i muhît-i kudretüñe nisbet eylesem
Bir karta deñlü yoğ ola mecmû-ı mâsivâ
- 5 Her mübtedî ne bile anuñ ibtidâsını
Komadı müntehîler aña hadd-i intihâ
- 6 Bir kimse yok edâ ide hakk-ı sıfâtuñı
Zîrâ ki her edâsına lâzım olur kazâ
- 7 Dünyâya düşse kahruñ odınuñ şerâresi
Bir demde şöyle yaka kamu eyleye hebâ
- 8 Mecmû'-ı halka ger çekile h'ân-ı rahmetüñ
Bir lokmasıyle cümle cihân ola imtilâ
- 9 Lutfuñ nesîmi esdi mehebb-i kabûlden
Açıldı gül gibi gülerek cennet-i 'alâ

⁸⁴⁹ Mehmed Çavuşoğlu-M.Ali Tanyeri, *Üsküplü İshak Çelebi, Dîvan, Tenkidli Basım*, İstanbul 1989, s.17-21.

- 10 Yidi cahîm reddüñ elinüñ tabancasın
Oldı ‘abûs kaldı yüzi göze kapkara
- 11 Bî-çâre hastalar maraz-ı cehline kamu
Dârü’ş-şifâ-yı ma‘rifetünden olur devâ
- 12 Mi‘râc tâcını geyürüp lutfuñ eyledi
İki cihân fahrini Sultân-ı Enbiyâ
- 13 Sun‘-ı kemâl-i kudretüne ittikâ ile
Mûsî ‘asâsın eyledi bir demde ejdehâ
- 14 İtdi safâ-yı hâtır ile Âdem-i Safî
Bir tevbe kim kabûline nass oldı ictibâ
- 15 Güzâr olursa nâr yeridür Halîlüñe
K’oldur cemî‘-i millet-i islâma muktedâ
- 16 ‘Îsâya irdi nefha-i rûhuñ fütûhınuñ
Bir şemmesi ‘aceb mi ki hayy olsa dâyimâ
- 17 Nâr-ı hidâyetünden eger irse bir kabes
Olurdı cümle dîde-i ümmîd rûşenâ
- 18 Mahşer güninde hazretüne hîç bilmezsin
Şey li’llâha ne yüz ile varam ki ben gedâ
- 19 Ol gündür ol ki cümle-i ehl-i nedâmetüñ
Vâ-hasretâ diye kimisi kimi Rabbenâ

- 20 İslâm şartı mıdur eyâ nefsi bed-fi‘âl
İtmeye bir ‘amel kişi meczûm iken cezâ
- 21 İshâk gel du‘â idelüm Hak kabûl ide
*Nercûhü en-tecâveze ‘an seyyi’âtinâ*⁸⁵⁰
- 22 Geldük kapuña rahmet ümîdine cümlemüz
*Fağfir lenâ bi-fadlike yâ Rabbi ve’hdinâ*⁸⁵¹
- Mef‘ûlü Fâ‘ilâtü Mefâ‘ilü Fâ‘ilün*
- 23 Ey mâlik-i memâlik-i bî-gâyet-i kıdem
Zerrât-ı kâyinât vücûduñla muğtenem
- 24 Göz dikmeseydi zât-ı kadîmüñ sebîline
Olmazdı mübtelâ sebele dîde-i ‘adem
- 25 Göstermeseydi şeş ciheti dest-i kudretüñ
Mülk-i cihâna basmaz idi nüh felek kadem
- 26 Her dem ki her nefesde virür cümle-i nüfûs
Cümle şümûl-i ‘ilmüñe ma‘lûm olur o dem
- 27 Ger olmasaydı hükm-i kazâ-yı irâdetüñ
Bir harf yazmaz idi kader levhine kalem
- 28 Mecmû‘-ı kâyinât ile esnâf-ı mümkünât
Dergâh-ı ‘izz-i saltanatuñda hadem haşem

⁸⁵⁰ “Günahlarımızdan kurtulmak için O’na döneriz”

⁸⁵¹ “Yâ Rabbi, bize hidayet ver ve merhametinle günahlarımızı bağışla”

- 29 Bahr-i fenâda düşmanuñuñ yeri od olur
Melkâ olur Kelîmüñe fevz [ü] necât-ı yem
- 30 Şem‘-i hidâyetüñle görür kendü yolını
‘İlm ü ‘amelle ‘âlem içinde olan ‘alem
- 31 Emrüñle nehyüñ olmasa olmazdı nef‘ ü zar
Redd ü kabûlüñ olmasa olmazdı medh ü zemm
- 32 Zât-ı celîlüñ aña mı hayrettedür ‘Arab
Vasf-ı cemîlün ide mi dem-bestedür ‘Acem
- 33 Bir zerrenün hakîkatine zerrece vukûf
Mümkün degül ne deñlü ki masrûf ola himem
- 34 Bi’l-cümle zât-ı pâk-i kadîmü’s-sifâtuñı
Haddüm degül benüm ki tasavvur ide bilem
- 35 Ey Hayy-ı lem-yezel nice vasf eyleyem seni
‘Âlemde ben kimem nice kim zerreden kemem
- 36 Mîrâsdur hatâ ezeli âdem oğlına
*Men eşbehe ebâhu İlähî fe-mâ zalem*⁸⁵²
- 37 Dikdüm kapuña halka-i çeşm-i ümîdümi
*Ke’l-‘ayni fi’l-‘arûsi ve ke’l-mîmi fi’l-harem*⁸⁵³
- 38 Kapunda şol tezellül idenler ‘azîzdür
İhrâm-ı telbiyeñle olur hâcî muhterem

⁸⁵² “İlähî! Atasına benzeyen zalim olmaz.”

⁸⁵³ “Arûs’(dâmad) kelimesindeki “ayn” ve harem kelimesindeki “mim” harfi gibi.”

- 39 Tevhîd nûrî bâtın-ı kalbinde mü'minüñ
Zâhir yatur ne şübhe *ke-nârin 'ale'l-'alem*⁸⁵⁴
- 40 Yağsa 'usât-ı ümmete bârân-ı rahmetüñ
Bahr-i muhît-i mağfîretüñden senüñ ne kem
- 41 Rahm eyle gözlerüm yaşına geldi kapuña
Hâşâ ki redd-i sâyil ide sâhib-i kerem
- 42 Gerçi 'adâvetin komadı nefsi bed-fi'âl
Lutfuñ mu'în olursa 'adûdan baña ne gam
- 43 Cürm ise bî-nihâye 'ameldeyse hayr yok
Mahzâ şümûl-i rahmetüñe kaldı lâ-cerem
- 44 Toldukda 'arsa-i 'arasâta kamu 'usât
Mahşer yerinde cem' olıcak cümle-i ümem
- 45 Başdan ayağa ğark-ı 'arak idicek beni
Bâr-ı girân-ı dâhiye-i ğussa vü elem
- 46 Fahr-i risâletüñ yüzi suyına cümlemüz
Nâr-ı cahîme salmaya İshâkı umaram
- 47 İhlâsı koma Fâtihâdan ğaflet eyleme
Zîrâ ki hüsn-i hâtimedür cümleden ehem

⁸⁵⁴ "Alemin tepesindeki ateş gibi."

90. VÜCÛDÎ, HAYÂL U YÂR⁸⁵⁵

Fe‘ilâtün Mefâ‘ilün Fe‘ilün
(Fâ‘ilâtün) (Fa‘lün)

Der-Tevhîd-i Bârî Ta‘âlâ Celle Zikrehu

- 1 Ey nigârende-i nukûş-ı cemâl
Mebde‘-i hüsn-i yâr u mihr-i hayâl
- 2 Sûret-ârâ-yı ***ahsen-i takvim***⁸⁵⁶
Rûh-bahşende-i ‘ızâm-ı remîm
- 3 Vasfuñ ey vâcibü’l-vücûd u Samed
Okınur ***lem yelid velem yûled***⁸⁵⁷
- 4 Cevher ile ‘arazdan oldu garaz
Zâtuñ ammâ ne cevher ü ne ‘araz
- 5 Varlığuñ gerçi gün gibi rûşen
Kendi mâhiyyetüñdür ‘ilm ile zan
- 6 İre mi künh-i zâtuña evrâk
Sıfatuñ bilmede ‘ukuller çâk
- 7 Nitekim didi ‘ârif-i müdrîk
Mâ-arefnâka hakka ma‘rifetik⁸⁵⁸

⁸⁵⁵ Yaşar Aydemir, *Vücûdî, Hayâl u Yâr*, Ankara 2009, s.4-7.

⁸⁵⁶ “Biz insanı en güzel biçimde yarattık...”(Tîn, 95/4)

⁸⁵⁷ “O doğurmamıştır veO doğmamıştır.” (İhlâs, 112/3-4)

⁸⁵⁸ “Yâ Rabbi, seni zatına layık şekilde bilemedik.” (Hadis-i Şerif)

- 8 Uçamaz ol hevâda murg-ı hayâl
Yine lutfuñ ola meger per ü bâl
- 9 Kâf u nûn emrûñ ile niteki kân
Cevher-i cism ü cânı kıldı ‘ıyân
- 10 Hâki kıldukda ‘illet-i Âdem
Eyledüñ kalbine gamuñ müdgam
- 11 Yûsufi bir bahân’idüp Ya‘kûb
Niçe dem çekdi girye vü âşûb
- 12 Rûy-ı Leylâda gösterüp dîdâr
Kays’ı dîvâne eyledüñ nâ-çâr
- 13 ‘Aşkuñ ile semâ‘ idüp eflâk
Her seher sînesini eyler çâk
- 14 Her dem ağlar gamuñla ebr-i bahâr
Akıdur kanlu yaşların enhâr
- 15 Ra‘d u berk-ı felek degül her gâh
Geçirür gögsini sipihr ider âh
- 16 Cigerin dâğ-ı gamla sahrânuñ
Seyr iden sandı lâlesi anuñ
- 17 Âhlar eyledikce derd ile bâd
İñleşürler sanavber ü şimşâd
- 18 Bâd itdükçe ‘aşkıñı ilkâ
Cûş ider şevk ile dil-i deryâ

- 19 Âteş-i ‘aşkuña düşel’den nâr
Yanar âşüfte-hâl leyl ü nehâr
- 20 İdemez dil rumûz-ı ‘aşkı beyân
Bu ma‘ânîde akl-ı kül hayrân
- 21 Söze sığmaz rumûz-ı hâlet-i ‘aşk
Velî göyündürür harâret-i ‘aşk
- 22 ‘Aşkdan kıl u kâle ki ulaşur
Diyemez hâmenüñ dili tolaşur
- 23 ‘Aşkî fâş idenüñ odı söyünür
Diyenüñ şem‘a-veş dili göyinür
- 24 İtdügiçün rumûz-ı ‘aşkı rakam
Kesilür dâ‘imâ zebân-ı kalem
- 25 ‘Aşkdan söyledikçe hâme nikât
Isırur barmağın likâ vü devât
- 26 Sûzişinden harâret-i elemüñ
Şakk olur elde dudağı kalemüñ
- 27 Başlasa hâme ‘aşkı tahrîre
Çekerin her satırda zencîre
- 28 ‘Aşkdan olduğumca kıssa-güzâr
Nokta kor sem‘a dîde-i hûn-bâr
- 29 Hâmenüñ yaşı turmadın dökilür
Kâmeti nâmenüñ iki bükilür

- 30 Tolıdur hikmetüñle kevn ü mekân
Mazhar-ı kudretüñ durur bu cihân
- 31 Gice gündüz felekde mihr ile mâh
Kudretüñ da‘visine iki güvâh
- 32 Mihr-i lutfuñdan ây u gün zerre
Bahr-i cûduñda nüh felek katre
- 33 Olalı ni‘metüñle gerdûn sîr
Kurs-ı mâhı bir ayda ancak yir
- 34 Dür ü gevherle bahr u ber ikbâl
Ki anlar sîm ü zerle mâl-â-mâl
- 35 Feyzüñ ile sadefde katre-i nîm
‘Âşıkuñ eşki gibi dürr-i yetîm
- 36 Gelicek lutfuñ ile bahre gınâ
Mevclerden getürdi dest-i du‘â
- 37 Sanma kim şükr-i Hakda âb ola lâl
Oldı mâhî aña lisânu’l-hâl
- 38 Dilidür gülşenüñ ki berg-i bahâr
Zikr ider *fe’nzurû ilâ-âsâr*⁸⁵⁹
- 39 Gonca söyler kemâl-i kudretüñi
Bülbül eyler senâ-yı ni‘metüñi

⁸⁵⁹ “Allah’ın rahmetinin eserlerine bak; yerleri kuruduktan sonra nasıl diriltiyor.” (Rûm, 30/50)

- 40 Bâd tahrîk idüp salınmaz bîd
Bil ki dervîşdür ider tevhîd
- 41 Kehrübâ subhası elinde çenâr
Ni‘metüñ şükrini ider tekrâr
- 42 Nâtıka hamdüñ itmede kâsır
Saña lâyıık senâya kim kâdir

91. YEMÎNÎ, FAZİLET-NÂME⁸⁶⁰

**Hâzâ Fazilet-nâme-i Emîrû'l-mü'minîn ‘Alî Kerremallâhu
Vechehü**

Mefâ‘ilün Mefâ‘ilün Fe‘ülün

- 1 Ezel yâd idelüm Hayy ü Kadîmi
Di Bismi’llahi’r-Rahmani’r-Rahîmi
- 2 Hakîm ü Hâkim ü Kakhâr-ı ‘âlem
Semî‘ ü Sâmi‘ ü Rezzâk-ı âdem
- 3 Refî‘ ü Hâlık u Fa’‘âl ü Fâ‘il
Mucîb ü Vâsi‘ ü Tevvâb u ‘Âdil
- 4 Mukît ü Vâhid ü Fettâh u Kâbız
Hasîb ü Câmi‘ ü Muğnî vü Hâfız
- 5 Basîr ü hem Kerîm ü Zü’l-celâl ol
Latîf ü hem Cemîl ü hem Cemâl ol

⁸⁶⁰ Yusuf Tepeli, *Derviş Muhammed Yemînî, Fazîlet-nâme-I (Giriş-İnceleme-Metin)*, Ankara 2002, s.97-100.

- 6 Mürîd ü hem Sabûr u hem Ra‘ûf ol
Mu‘izz ü hem Müzill ü hem ‘Atûf ol
- 7 Bedî‘ ü Hâdi vü Kayyûm u Râfi‘
Reşîd ü Mâlikü’l-mülk Ferd ü Nâfi‘
- 8 Münevvir hem Musavvir hem Şekûr ol
Şehîd ü Bâ‘is ü Vâcib Ğafûr ol
- 9 Mucîd ü Mübdi vü Muhyî vü Vâlî
Virûr kullarına fazl u kemâli
- 10 Latîf ü Bârî vü Vahhâb u Hâdî
Odur zikr idegör Rabbü’l-‘ibâdi
- 11 ‘Alîm ü ‘Âlem ü ‘Âlî vü A‘lâ
Mukîm ü hem Mukaddir hem Mu‘allâ
- 12 Muhît-i ‘âlem oldur her sıfâta
Eger fi‘le eger esmâ-i zâta
- 13 Çü var her bir şey‘üñ zâhir vücûdı
Haka eyler niyâzı vü sücûdı
- 14 Sıfatlar dürlü illâ zât birdür
Hakîkat şems ile zerrât birdür
- 15 Vücûduñ nehy iderseñ ma‘siyetden
Olur isbât vâhid ma‘rifetden

- 16 Fenâ-ender-fenâ bâkî bekâdur
Bekâya vâsıl olan nûr-ı safâdur
- 17 Degildür bâkî bu vîrâne külhan
Aña ir kim odur âbâd-ı gülşen
- 18 Büti terk eyle şeytân menzolidür
Ki Âdem ‘arş-ı rahmân menzolidür
- 19 Göñül virme hevâ-yı milk ü mâla
Ki soñra düşmeyesin saht u dâle
- 20 Oğıl kız hâla ‘ammuñ düşmenüñdür
Fenâ milki bekâ sanma senüñdür
- 21 Bu âyet ma‘ninin tekrâr kılğıl
Kelâm-ı hak durur ikrâr kılğıl

***Kemâ kâla’l-lâhu teâlâ innemâ emvâlukum ve evlâdukum aduvvun
lekum***

- 22 Bu masnû‘âtı gördüñ sâni‘in bil
Saña virdügi ‘ilmüñ şükrüni kıl
- 23 Ki ta‘lîm eyledi esmâ-i hüsnâ
Ki bildüñ ismidür ‘ayn-ı müsemmâ
- 24 Yere basduñ kadem kılduñ şehâdet
Bi-emr-i zü’l-celâl itdüñ ‘ibâdet
- 25 Bu mülke geldüğüñden ne dem oldı
Halîfe olduñ aduñ âdem oldı

- 26 Saña direm işit i ibn-i Âdem
Ki rûhuñ rûh-ı kudse ola hemdem
- 27 Vücûduñ varını cümle hakuñ bil
Bu masnû'ât zât-ı mutlâkuñ bil
- 28 Çü mir'ât-ı hakîkat işbu nasdur
Bilürseñ gendüñi bu deñli pesdür
- 29 Emînisin bugün esmâ-i zâtuñ
'Anâsır hizmetinden şeş cihâtuñ
- 30 Süleymân-ı zamânsın tahtuñı bil
Sıfât-ı âdem olduñ bahtuñı bil
- 31 Yel ile oda suya hükm kıldıñ
Mürekekb cism ü sûret hâki bildüñ
- 32 Beşer şeklinde geldüñ Âdem olduñ
Kelâm-ı hakkıla insâna geldüñ
- 33 Beşâret ahsen-i takvîme geldüñ
Hakuñ emr ile rûha hemdem olduñ
- 34 Kemâli Âdemüñ bilmekdür özin
Neden terkîb ola añlaya sözin
- 35 Eliñden ayaguñdan hem yüzüñden
Beyândur 'ilm ile esmâ sözüñden

- 36 Mürekkebdür yakîn eylerseñ idrâk
Sîmurğ-ı Kâfdur yâ merkez-i hâk
- 37 Hakı bildüñ okuduñsa kitâbuñ
Halâs olduñ eger virdüñ hisâbuñ
- 38 İdindüñ hemnefes ehl-i yemîni
Hem olduñ ‘ilm-i esmânuñ emîni
- 39 Eger ölmezden öñdin öldüñise
Ki ya‘nî ‘ilm-i esmâ bildüñise
- 40 Makâm-ı *mûtû kable en temûtû*⁸⁶¹
Bu menzildür eger fehm idesin tû
- 41 İrişür ‘ilm ile kadrüñ semâya
Döner tâk gün yüzüñ bedr olmuş aya
- 42 Tutısarsın zemîn ü âsümânı
Eger terk idesin zann u gümânı
- 43 Haküñ esmâsına tâlib olasın
Kamu eşyâya sen gâlib olasın
- 44 Bilüben añlayasın farz-ı ‘aynı
Ki esmâ ‘ilmidür bil ‘akl-ı zeyni
- 45 Bilenler ‘ilm-i esmâyı hakîkat
Olurlar hâkim-i vakt-i şerî‘at

⁸⁶¹ “Ölmeden önce ölünüz.” (Hadis-i Şerif)

- 46 Eger kılduñısa bu ‘ilmi hâsıl
Olırsarsın yakîn insân-ı kâmil
- 47 Hudânuñ emridür eşyâ hudânuñ
Hudânuñ ‘ilmidür esmâ hudânuñ
- 48 Hudâdan ğayrınıñ olsa vücûdı
Olaydı her birinüñ ayı cûdı
- 49 Varaydı hâli eşyânuñ fesâda
Bu zannı eyleyen kaldı hatâda
- 50 Eger Allâhdan ğayrı olaydı
Bu halk Allâhı añlayup bileydi
- 51 Hudâdan ğayrı olsa işbu eşyâ
Olaydı halk hakı görmekte binâ
- 52 Hakı hakdur bilen bil ğayrı bilmez
‘Azâzîldür haka kim secde kılmaz
- 53 Kemâl-i kudretin kılmuşdur izhâr
Muhît-i ‘âlem olmuş cümle i yâr
- 54 Hudâ kâdir durur cümle cihânı
Yaradup şekl-i sûret cism-i cânı
- 55 Nizâm-ı ‘âlem ü terkîb-i âdem
Eger Mûsî vü ‘İsâ ibn-i Meryem
- 56 Kamunuñ mebde‘idür Hayy-i mutlak
Şerîki vü nazîri yok ‘ale’l-hak

92. YENİPAZARLI VÂLÎ, HÜSN Ü DİL⁸⁶²

Bi'smi'llâhi'r-rahmâni'r-rahîm

Mef'ûlü Mefâ'ilün Fe'ûlün

- 1 İsterseñ eger reh-i hüdüayı
Gel zikr idelüm dilâ Hudâyı
- 2 Bî-besmele başlanılsa defter
Encâmını bulmaz olur ebter
- 3 Ol şâh-ı serîr-i mülk-i bî-nâkl
Virdi dile hüsn ü nefse hem 'akl
- 4 Sun'ından olup durur mükemmel
Hüsn-i dil ü fehm-i 'akl-ı evvel
- 5 Zâtını ne kadar iderse teftiş
'Âciz kala 'akl-ı hikmet-endiş
- 6 Halk eyledi kevn ile mekânı
Nakş itdi zemîn ile zamânı
- 7 Üstine bu günbed-i mutabbak
Her bir sözünüñ döner mu'allâk
- 8 Sun' ile ki itdi nakş-ı fi'l-mâ'
Âb üzre zemîni kıldı icra'

⁸⁶² M. Fatih Köksal, *Yenipazarlı Vâlî, Hüsn ü Dil(İnceleme-Metin)*, İstanbul 2003, s.203-210.

- 9 Deryâ-yı ‘atâsı feyz idüp nem
Gülzâr-ı vücûd-ı kıldı hurrem
- 10 Deryâ-yı irâdet oldu mevvâc
Kıldı güher-i vücûd-ı ihrâc
- 11 Düzdi bu garîb kârgâhı
Kurdi bu ‘acîb bârgâhı
- 12 Halk eyledi cümle kâyinâtı
Eltâfı pür itdi şeş cihâtı
- 13 Fermânına râm çerh-i gerdân
Yanında bu hest ü nîst yeksân
- 14 Varı yog ider yogı ider var
Yok varlığında cây-ı inkâr
- 15 Viridi feleke esâs-ı hestî
Halk eyledi her bülend ü pesti
- 16 Müstağni iken özi mekândan
Bir gûşe tehî degüldür andan
- 17 Müstecma‘-ı lutfi nev‘-i Âdem
Müstağrak-ı feyz-i cûd-ı ‘âlem
- 18 Rezzâk-ı gürûh-ı ins ü cândur
Hallâk-ı zemîn ü âsmândur
- 19 Yok mülket ü kişverinde şirket
Zî saltanat u zihî celâlet

- 20 'Aşkıyla ider sipihri devvâr
Mihriyle kılur nücûmı seyyâr
- 21 Cûdına nazar bu mihr-i enver
Dest-i felek içre fûls-i ahmer
- 22 Kadrine göre bu çerh-i bâlâ
Bir dâne-i hardal oldu gûyâ
- 23 İtdi şafakı kebûter-i al
Pâyine hilâli kıldı halhâl
- 24 'Uşşâk-ı cemâli cümle 'âlem
Müştâk-ı visâli nev'-i Âdem
- 25 Kıldı bu sipihri gülşen-âsâ
Encüm aña şebnem oldu gûyâ
- 26 Hurşîd-i münîr o bâğa bir gül
Gerdûn kafes ü sehâb bülbül
- 27 Âgâh ide tâ ki horde-bîni
Ezhâr ile zeyn ider zemîni
- 28 Hüsünden anuñ kitâb açar gül
Hikmet sözin okur anda bülbül
- 29 Varını yolında eyleyüp terk
Döküldi saçıldı hayli gül-berg

- 30 Nergis gözini yumup cihândan
Dil virdi mahabbetine cândan
- 31 Seyr eyle yolında cûybârı
‘Aşk ile hemîşe yok karârı
- 32 Bî-‘akldur ol hevâda lâle
Su serpse n’ola yüzine jâle
- 33 Serv itmede hıdmetini kâyim
Tebîhin okur çenâr dâyim
- 34 Her nesneyi kim yaratdı Hâlık
Oldı ahadiyyetine nâtık
- 35 Hep yer ü gök ehli aña müştâk
‘Uşşâkı durur cemî‘-i âfâk
- 36 İm‘ân-ı nazarla kıl temâşâ
Âyîne-i ‘ibret oldı eşyâ
- 37 Her zerre idüpdür aña ikrâr
Yok vahdetine mecâl-i inkâr
- 38 Gün gibi ‘ayân iken ne lâzım
‘Akl olmaya vahdetine câzim
- 39 Rezzâk-ı nüfus-ı âdem oldur
Hallâk-ı nukûş-ı ‘âlem oldur

**Zikr-i Tevhîd-i Hak ‘Ale’l-İcmâl
Ez-Eser Ber-Mü’essir İstidlâl⁸⁶³**

Mef‘ûlü Mefâ‘ilün Fe‘ûlün

- 40 *El-hamdü li-vâhibi’l-‘atiyyât
Ve’s-şükrü li-dâfi’i’l-beliyyât⁸⁶⁴*
- 41 *Hamden li-nevâlihi’l-mu‘accel
Şükren li-‘atâ‘ihi’l-mükemmel⁸⁶⁵*
- 42 Pîrâye-ger-i bülend ü pestî
Menşûr-dih-i necât-ı hestî
- 43 İhsânı bilâ-garâz mukadder
În‘âmı bilâ-‘ivâz müyesser
- 44 Bir katre-i âbı idüp insân
Esbâb-ı münâsib eyler ihsân
- 45 ‘Akl ile ider mükellef anı
‘İlm ile kılur müşerref anı
- 46 Emsâline fâyık eyler âhir
Dîdârına lâyık eyler âhir
- 47 (.....)
‘İşk ehline nûr-ı dîde eyler

⁸⁶³ “Allah’ın birliğinin topluca söylenmesi, eserden müessire delil aranması.”

⁸⁶⁴ “Hediyeler verene hamd olsun, belaları savana şükr olsun.”

⁸⁶⁵ “Çabucak kazandırmasına hamd ederim, mükemmel bağışına şükr ederim.”

- 48 Ey vâkıf-ı râz-ı ‘ilm ü ‘irfân
Fıkr eyle nedür bu lutf u ihsân
- 49 Bir tıfla virüp cemâl-i mergûb
Eyler anı ehl-i ‘aşka matlûb
- 50 Ol gönçe-i gülşen-i letâfet
Gül gibi virür cihânda şöhret
- 51 Gülzâr-ı fenâda nitekim gül
‘Aşkına düşer hezâr bülbül
- 52 Olur kimi Kays kimi Ferhâd
Her biri cihânda olunur yâd
- 53 Dirler biri yâd olınsa nâ-gâh
Hakkında ‘aleyhi Rahmetu’llâh
- 54 Çün ‘aşka vasf-ı ‘aşk-ı fânî
Olur sebep-i hayât-ı sâni
- 55 ‘Uşşâk-ı cemâl-i lâ-yezâli
Fıkr eyle ne deñlü ola ‘âlî
- 56 Sun‘ına göre ve lâkin anlar
Bir zerre degül çü la‘l-i dil-ber
- 57 Ol Kâdirüñ oldı bî-tekellûf
‘Âlemde ne var ise tasarruf

- 58 İm'ân-ı nazar kıl olma güm-râh
Vâhiddür özi *tebâreka'llâh*⁸⁶⁶
- 59 Manzûruñ olursa bu mezâhir
Tevhîde olur delîl-i zâhir
- 60 Bârîde ta'addüd olsa kâbil
Kudretde gerekdür ola kâmil
- 61 Zîrâ ki biri olursa 'âciz
'Acz anuñ olur işine hâciz
- 62 Ger ikisi kâdir ola yeksân
Yok bir eser iki fi'le imkân
- 63 Ma'lûlde zâhir olsa vahdet
Mümkin degül aña iki 'illet
- 64 Kâbil mi te'emmül it nazarda
Te'sîr iki ola bir eserde
- 65 Dirseñ ola mûcid-i emânî
Tevkîl ü rızâ-yı zât-ı sânî
- 66 Olmak biri birine râcih
Tercih durur bilâ-müreccih
- 67 Evsâf-ı selâse mümteni'dür
'Akl ehli bu sözde müctemi'dür

⁸⁶⁶ “Allah mübarek etsin.”

- 68 Âsâra nazarda eyle im‘ân
İsterseñ eger delil ü bürhân
- 69 Fikr eyle bu zikr olan umûrı
Olur saña reh-nümâ zarûrî
- 70 Da‘vî-i saf-ı sadâret itme
İzhâr-ı gurûr-ı nahvet itme
- 71 Ey ‘ârif-i kâmil ü mükemmel
Fikr eyle kemâl-i kudretin gel
- 72 Dikkat yeridür tegâfûl itme
Hıdmetde sakın tekâsül itme
- 73 Çün mâ vü menî durur nihâduñ
*Mâ vü men*⁸⁶⁷ ile çıkarma aduñ
- 74 Biz fânilerüz bekâ anuñdur
Lutf u kerem ü ‘atâ anuñdur
- 75 ‘İzzetle hemîşe dâyim oldur
Islâh-ı umura kâyim oldur

93. ZA‘İFÎ, BUSTÂN-I NASÂYIH⁸⁶⁸

Fe‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilün
(*Fâ‘ilâtün*) (*Fa‘ilün*)

⁸⁶⁷ “Biz ve ben”

⁸⁶⁸ Abdülhakim Koçin, *Zaifî ve Bustân-ı Nasâyih’i (İnceleme-Metin)*, Gazi Üniversitesi SBE Yayınlanmamış YLT, Ankara 1991, s. 53-56.

- 1 Hamd ol Allâha olsun ki k'ol Hudâ
Kıldı îmân bir avuç hâke 'atâ
- 2 Âdeme oldur viren rûh u hayât
Viren oldur Nûha tûfândan necât
- 3 Kudret u lutfuñı izhâr eyledi
Nârı İbrâhîme gülzâr eyledi
- 4 Anuñ emri ile kopdı tünd-bâd
Kim helâke irdi andan kavm-ı 'Âd
- 5 Eyle kahr idicidür kim bir seher
Lût kavmin eyledi zîr ü zeber
- 6 Aña tîr atdı çeküp bir hasm emek
Kellesin tağıtdı bir sivrisinek
- 7 Seng-i hâreden çıkardı üstüri
Nile atdı komadı düşmen diri
- 8 Âheni Dâvûda eyledi hamîr
Kim elinde mûm u pûlâd idi bir
- 9 Hem Süleymâna O virdi saltanat
Râm oldı hâtemine memleket
- 10 Yûnusı bir hûta lokma eyledi
Kurtları Eyyüb teniyle toyladı
- 11 Kodı biri başına tâc-ı zerîn
Çekdi erre birine kıldı hazîn

- 12 Bir gedâyı dilese sultân ider
Diler ise ‘âlemi virân ider
- 13 Ol durur şeh pâdişahlıkdur anuñ
Cânı yok çün ü çirâyâ kimsenüñ
- 14 Her ne dilerse ider Sultânıdur
Mâsivâ hep bende-i fermânıdur
- 15 Ol birine genc ü ni‘metler virür
Bu birine renc ü zahmetler virür
- 16 Birine zer niçe yüz hemyân virür
Birisi nân hasretinden cân virür
- 17 Biri taht üzre tana‘umda ganî
Birisi yoklukdan açmış ağzını
- 18 Birisi geymiş vasak semmûr kürk
Bu biri çıplak ne haftan var ne börk
- 19 Ol birinün döşeği atlâs harîr
Bu kara toprakda yatur bir hakîr
- 20 Ger cihânı biribirine ura
Zehresi yok kimsenüñ karşı dura
- 21 Tarfetü’l-ayn içre kevneyni düzer
Göz yumup açınca dilerse bozar

- 22 Oldur uçan kuşlara mâhî viren
Kulları serdâr idüp şâhî viren
- 23 Oldur atasuz oğul peydâ iden
Mehd içinde tıflı hoş-gûyâ iden
- 24 Dirgören ol mürde-i sad-sâleyi
Ol yaratdı gökde mâh u hâleyi
- 25 Bir avuç toprağı sultân eyler ol
Encüm ile recm-i şeytân eyler ol
- 26 Kubbe-i çarhı mu‘allâ kılan ol
Şemse-i şemsi mücellâ kılan ol
- 27 Kuru yirde bitürür tâze giyâh
Âsumânı ol Hudâ eyler nigâh
- 28 Kimse anuñ milkine olmaz şerîk
Lahnı yok değül kelâm-ı Hak rekîk
- 29 Cümle ‘âlem hâlıkı Allâhdur
Cinn ü insün râzıkı Allâhdur
- 30 Birdür ol yokdur şerîki dekdeşi
Ne oğul ne atası var ne eşi

94. ZA'ÎFÎ, GÜLŞEN-İ SÎ-MURG⁸⁶⁹

Bismi'llâhi'r-rahmâni'r-rahîm

Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün

- 1 Âferîn câ-âferîne sad hezâr
Hâke cân îmân virdi yâdigâr
- 2 'Arşî âb üstine bünyâd eyledi
Taglardan ferşe evtâd eyledi
- 3 Âteş-i hâkîyi ber-bâd iden ol
Âb ile kevneyni âbâd iden ol
- 4 Oldur eflâki zeber-dest eyleyen
Hâki zîr-i pâйда pest eyleyen
- 5 Çarh dûlâbını gerdişde kodı
Yiri ârâm anı cünbüşde kodı
- 6 Âsumânı kıldı ber-pâ haymevâr
Bî-tanâb u bî-sütûn bî-mîh u yâr
- 7 Yapdı nüh târum iki harf emrile
Altı günde yidi encümle bile
- 8 Gösterüp şeb-hokkada biñ mühre-zer
Encümi bu hokkada mühre ider

⁸⁶⁹ Berrin Uyar Akalın, *Za'îfî, Gülşen-i Sî-murg, İnceleme-Tenkitli Metin*, Hacettepe Üniversitesi SBE Yayınlanmamış DT, Ankara 2001, s. 488-498.

- 9 Muhtelif hâl itdi dâm-ı ten için
Hâk-ber-dünbâl kıldı cân kuşın
- 10 Eridi deryâ aña teslimden
Tağlar efsürde kaldı bimden
- 11 Teşne idüp bahri kıldı huşk-leb
Hûnı müşk ü sengi yâkût-ı ‘aceb
- 12 Rûha sûret virdi âb-ı pâkden
Kıldı bu kârı bir avuç hâkden
- 13 Ni‘metidür bildi ins ü cin melek
Şemsdür hûn-ı felekde bir çörek
- 14 Kûha hem şimşîr virdi hem kemer
Tâ ki serhengî olup kaldurdı ser
- 15 Gâh âteş yüzün itdi deste-gül
Gâh deryâ yüzine bağladı pül
- 16 Peşşe-i nîme ‘adû başını kût
Çâr sad sâl itdi Hayy-i lâ-yemût
- 17 Fahr u sadr-ı ‘âleme Perverdigâr
‘Ankebûtı eyledi hoş perdedâr
- 18 Dakdı ser-mû mûr biline kemer
Pes Süleymânla kemerde oldılar

- 19 Aña ‘Abbâs âlinüñ hil‘atlerin
Viridi hem bî-zahmet-i tâs *tâ* vü *sîn*⁸⁷⁰
- 20 Gördi çün ‘Îsâya sûzendür be-hem
Bahye urdı yüzine ol lâ-cerem
- 21 Kûhı hûn âlûde kıldı lâleden
Câme gülzâra geyürdi vâleden
- 22 Pâre pâre hâki hûna buladı
La‘l ü yâkût oldı dillerde adı
- 23 Rûz u şeb pîşânî idüp yire eş
Secde eyler aña ay ile güneş
- 24 Anlara viridi bu sîmâyı sücûd
Secdesüz sîmâ kaçan bula vücûd
- 25 Rûz-ı rahşân oldı bastından sifid
Oldı kabzından siyâh-ı şeb bedîd
- 26 Gerden-i tûtîde kodı tavk-ı zer
Hüdhüd-i hâdîyi kıldı râh-ber
- 27 Murğ-ı gerdûn dökdi bu yolda peri
Halka-veş kodı kapusunda seri
- 28 Gice gündüz çarhı devvâr iden ol
Giceden rûza virür rûzîye yol

⁸⁷⁰ “Tâ-Sîn.”(Neml, 27/1)

- 29 Bir avuç hâki ürer Âdem kılur
Bir kasım dûdı karar ‘âlem kılur
- 30 Gürbeden mekşûf eyler râhı gâh
Pîşgâhına virür geh kelbe râh
- 31 Geh segi merd-i reh-i kurbet ider
Şîr-merdî ol sege nisbet ider
- 32 Geh ‘asâyı hoş sahun-dân eyler ol
Gâh olur mûrı Süleymân eyler ol
- 33 Nerre dîve geh Süleymanlık virür
Geh karıncaya sahun-dânlak virür
- 34 Geh ‘asâya cân virüp su‘bân ider
Geh yanar tennûrdan tûfân ider
- 35 Sîm ider efşân şitâda çün bahâr
Hem hazân eyyâmı eyler zer-nisâr
- 36 Kürre nâm urdı çü çarh-ı ser-keşe
Pes hilâl-i na‘lin urdı âteşe
- 37 Seng-i hârâdan şütür eyler bedîd
Virür altun gâve âvây-ı şedîd
- 38 Kimse peykân hûnda penhân kılsa ger
Gönçe-i pür-hûnı peykân ol ider
- 39 Yâsemen başına kodı çâr-terk
Lâleye bağladı hûnîn börk-i berk

- 40 Nergesüñ kor başına zerrîn külâh
Tâcın ider pür-güher şebnemle gâh
- 41 Kârdan düşdügi ‘akl andan durur
Hüccet ü taklîd ü nakl andan durur
- 42 Gerdişi çarhuñ zemînüñ durduğı
Cümle andandur cihân varı yogı
- 43 Her ne kim vardur semekden tâ simâk
Dir kamu zerrât birdür zât-ı pâk
- 44 Yir alçak yüce olduğı felek
Kudreti şâhidleridür yek-be-yek
- 45 Kûhı sengin-dil iden takdîridür
Bahri cûşân-âb iden tedbîridür
- 46 Ol yaratdı âb u âteş bâd u hâk
Cümlede sırrını kıldı tâbnâk
- 47 Kırk gün toprağumuz kıldı hamîr
Anda câna virdi ârâm ol Basîr
- 48 Cân çü cisme girdi ten buldı hayât
Pes ‘akal virdi k’ola binende zât
- 49 ‘Akl oldu dîde gibi çün basîr
‘İlm virdi añlayup oldu habîr

- 50 Añladı çün ‘aczin ikrâr eyledi
Hayretde ğark oldu vü zâr eyledi
- 51 Oldı pes kâr üzre bu kâleb bu ten
Bağladı hâk-i mezelletde vatan
- 52 Bundağın ger dûst bil sen ger ‘adû
Zîr-i pâyında kodı gerden kamu
- 53 Hikmetile virdi ger bâr Âdeme
Bu ‘aceb k’oldur nigehdâr ‘âleme
- 54 Mîh idüp tağları yir üzre kodı
Âb-ı deryâyıla yiryüzün yudı
- 55 Yir öküz üstinde mâhî üzre gâv
Mâhî kıldı pes hevâ üzre şinâv
- 56 Pes hevâ ne üzredür hîç üzredür
Hîçdür hîç üzre bak hep hîç gör
- 57 Sun‘ını fikr eyle kim ol pâdişâh
‘Âlemi hîç üzre eyledi nigâh
- 58 Zâtınuñ her cüz vü kül bürhânıdur
‘Arş u ferş ü yir ü gök sultânıdur
- 59 Çün kamuyı kıldı hîç üzre o yek
Hîç olur her cüft kalur yine tek
- 60 ‘Arş u ‘âlem hevâ üstindedür
Geç hevâ vü âbdan sen Hakkı gör

- 61 ‘Arş u ‘âlemdür talasm ayruk degül
Birdür bu çokluk ism ayruk degül
- 62 Cümledür bir zât ammâ muttasıf
Cümle bir harf ü ‘ibâret muhtelif
- 63 Er gerekdür kim ola ol Hak-şinâs
Tâ göre sultânı geyse sad libâs
- 64 Kıl nazar kim bu cihân u ol cihân
Yokdur anuñ ğayrı oldur var olan
- 65 Hayf şuña kim basîret degül eş
Gözler a‘mâdur tolu ‘âlem güneş
- 66 Görsek anı terk ideydük az u çok
Anı görürdük kamu kendüni yok
- 67 İy ki peydâlığuñdansın nihân
Göremez kes olduğuñ için ‘ayân
- 68 ‘Akl u cânuñ zâtuña hiç râhı yok
Hem sıfâtuñdan dahı âğâhı yok
- 69 Kamudan evvelsin artuk cümleden
Eksüğüñ yok sensin âhir yine sen
- 70 Cân nihândur tende sen cânda nihân
İy nihân-ender-nihân cânân-ı cân

- 71 Enbiyâ râhuñda kıldı cân-fişân
Kangı cândur vire künhüñden nişân
- 72 Tolu eyvânuñ ‘asesle pâsubân
Saña yol kandan bulur pes cism ü cân
- 73 Varlıguña ‘akl eger iltürse yol
Küh-i zâtuña kaçan yol bula ol
- 74 İy ki dergâhuñda ser-geşte hıred
‘Akl-ı ser-keşdür senüñ râhuñda red
- 75 Bulmadum ‘âlemde ger senden nişân
‘Âlemi sinüñ ile gördüm ‘ayân
- 76 Viridi ger eşyâ nişân senden baña
Lîk senden sen nişân vir Rabbenâ
- 77 Âsumândur gerçi başdan başa göz
Göremez lîkin rehüñden zerre toz
- 78 Görmedi ol tozı arz-ı sîne-çâk
Gerçi derdüñden saçar başına hâk
- 79 Getdi şemsüñ hûşı başuñdan yine
Yüz sürer kapuña ol çıka ine
- 80 Mihrüñ odında eridi gice mâh
Mihr hayretten siper itdi penâh
- 81 Bahr şûrîdeñ olup terk itdi ser
Huşk-leb ter-dâmen oldu ser-te-ser

- 82 Yolda kaldı kûh getdi râhile
Biline dek ayağı batdı gile
- 83 Âteş oldı pür-harâret şevkden
Zâhir ü bâtın oda yandurdu ten
- 84 Bâd sensüz bî-ser ü pâ ‘âleme
Geldi toza ğark virüp demdeme
- 85 Âb kaldı teşne-dil âşüfte-hâl
Başdan aşdı âb-ı şevk-i Zü’l-celâl
- 86 Hâk-i kûyuñda saçup başına toz
Hâksâr olup dutar râhuña yüz
- 87 N’eyleyeyin yok çü hakk-ı ma‘rifet
Ne diyeyin yok saña benzer sıfat
- 88 Tâlib-i râh iseñ iy reh-rev eger
Sağ u sola kıl nazar ol bâ-haber
- 89 Kıl nazar dergâha geldi sâlikân
Cümle hem-râh u zâhir ü pâk-şân
- 90 Gerçi her bir zerrenüñ dergâhı var
Lîk aña her zerrenüñ bir râhı var
- 91 Getdüğüñ bildüñ mi kangı râha sen
Kangı rehden getdüñ ol dergâha sen

- 92 İsteseñ anı nihân olur ‘ayân
Dileseñ bir dem ‘ayân olur nihân
- 93 Sen de isterseñ çü bî-çûndur özi
İkiden ol vakt bîrûndur özi
- 94 Hîç nesne itmedük çün ir ü giç
Yoğ olan nesneyi pes söyleme hîç
- 95 Bil seni anuñla sinüñle degül
Bulma ‘akluñl’aña yol anuñla bul
- 96 Âferîn her sun‘ına insâf anuñ
Vasfına lâyık degül vassâf anuñ
- 97 Hem-reh-i ‘acz olduğıçün ma‘rifet
Şerh idemez künhini hîç bir sıfat
- 98 Halka kısm andan hayâl oldı nişân
Pes hayâl olur haber andan hemân
- 99 Her ne k’andan söylediler nîk ü bed
Kendülerden söyler anı her ahad
- 100 Yücedür ‘ilm ü ‘ayândan taşra hem
Bî-nişândur ol beyândan taşra hem
- 101 Bî-nişânlıkdur hemîn andan nişân
Dil viren olmak gerekdür cân-fişân
- 102 Zerrelere kim var kevneyn içre bol
Bildüğüñ sanma Hudâ vehmüñdür ol

- 103 Olmaz ol olduğı yirde hîç kes
Fehm-i cân irmez o yire bir nefes
- 104 Her ne kim dirsem ol andan yücedür
Her ne gördüm kulıdur ol hocadur
- 105 Kaldı hayrân fikr ü ‘akl-ı hâs ü ‘âm
‘Acz barmağını dişler cân müdâm
- 106 Cân bu kâr içinde bil ser-geştedür
Dil ciğer kana bular ten küştedür
- 107 Kimseye itme kıyâs iy Hak-şinâs
Hîç sığmaz kâr-ı bî-çûna kıyâs
- 108 Bahr-i tevhîdine müstağrak kamu
Belki ‘âlem mahvdur mutlak kamu
- 109 Her kesüñ ger işe güce tâbı yok
Lîk halk işsüz degüldür az u çok
- 110 Şahs-ı ahvelden gelür habt u ğalat
Râst sözdür kim yazar gebr eğri hat
- 111 Satvetinden ‘akl u cân fertûtdur
‘Akl hayrân oldu cân mebhûtdur
- 112 Kaçan ilte enbiyâ vü mürselîn
Aña kimse bir kadem hakka’l-yakîn

- 113 Yüz yire sürüp ‘acizden şeyh ü şâb
*Mâ ‘arefnâk*⁸⁷¹ itdiler cümle hitâb
- 114 Ben kimem k’uram bu bilmek lafını
 Hîç ansuz olmayan bilür anı
- 115 Dü cihânda yok çü andan gayrı kes
 Pâk-bâz ol kim budur sevdâ-heves
- 116 Her ki bulmaz ol ulu dergâha yol
Lâ ilâhe illa’llâhı bilmedi ol
- 117 Mevc-zen bi bahr-i gevher var ‘azîm
 Bu sözi hîç bilmedi tab‘ı leyim
- 118 Şol ki gelmeye işârâta dime
 Ol ki sığmaya ‘ibârâta dime
- 119 Ne işâret ne beyân eyler kabûl
 Kes nişân bilmedi andan bilmiş ol
- 120 Ölme sen aslâ hemîn budur kemâl
 Sende mahv ol sen ki iş budur visâl
- 121 Bir yola get geç ikilikden tamâm
 Yek-dil ü yek-kıble yek-rû ol müdâm

⁸⁷¹ “Yâ Rabbi! Seni zatına layık şekilde bilemedik.” (Hadis-i Şerif)

95. ZARÎFÎ, DÎVÂN⁸⁷²

Mefâ'îlün Mefâ'îlün Fe'ûlün

- 1 Bihamdi'llâh ki Bi'smi'llâh[1] Fettâh
İdüpdür kufl-i bâb-1 fethe miftâh
- 2 Hem oldur iftitâh-1 bâb-1 Kur'ân
Hem oldur matla'-1 envâr-1 Furkân
- 3 Bunı kim kâmı bâbına'tse miftâh
Aña feth ide maksûdını Fettâh
- 4 Bu oldu çünkü feth-i râh-1 tevhîd
Okundu Fâtiha hatm oldu tahmîd
- 5 Sipâs ü şükr ü minnet aña her dem
Kim oldu **kün**⁸⁷³ demekle bunca 'âlem
- 6 Zihî Kâdir ki makdûrâtı bî-had
Zihî Mûcid ki mevcûdâtı bî-'ad
- 7 Zihî Hay kim hayâtı câvidânî
Vücûdı Bâkî ancak gayrı fânî
- 8 Zihî 'Âlim ki 'ilmi bî-nihâyet
Ki hiç 'akl aña bulmaz hadd ü gâyet

⁸⁷² Gülşah Taşkın, *Çorlulu Zarîfî Dîvânı: İnceleme- Edisyon Kritikli Metin*, Marmara Üniversitesi TAE Yayınlanmamış DT, İstanbul 2009, s. 133-136.

⁸⁷³ "Bir şeyi dilediğinde ona sadece "Ol!" der, o da hemen oluverir"(Bakara, 2/117)

- 9 Mürîd ol kim neyi kılsa irâdet
Tahallûf eylemez olur tamâmet
- 10 Semî‘ oldur ki kıldı sem‘i peydâ
Basîr oldur ki düzdi çeşm[i] bînâ
- 11 Kelâm anuñ durur *kün*⁸⁷⁴ dise kevneyn
Olur itmez tahallûf tarfetü’l-‘ayn
- 12 Anuñ emriyle bu çarh-ı mutabbak
Gice gündüz döner şöyle mu‘allak
- 13 Ol itdi yiri kâ’im çarh-ı devvâr
Ol itdi mihr ü mâh u necmi seyyâr
- 14 Hurûs-ı çarha encüm erzenîni
Saçup geh oda salar hırmenîni
- 15 Gehî zâğına şâmuñ açdurup bâl
Yüridür beyza-i beyzâyı derhâl
- 16 İdüp geh ebr-i nîsânı güher-bâr
Sadef dürcinde eyler dürr-i şehvâr
- 17 Aşurdup ibl-i ebre tağ ile taş
Gehî hûy-rîz ider ü gâh kef-pâş
- 18 Sehâbı geh gül-âb-efşân eyler
Aña geh saçdurur berg-i semenler

⁸⁷⁴ “Bir şeyi dilediğinde ona sadece “Ol!” der, o da hemen oluverir”(Bakara, 2/117)

- 19 Gehî bâl açdurup murğ-ı bahâra
Anı kondurır deşt ü kûhsâra
- 20 Gehî bâz-ı hazândan ref' idüp kayd
Aña murğ-ı bahârı itdürür sayd
- 21 Zihî Sâni' ki masnû'ına had yok
Zihî Kâdir ki makdûrına 'ad yok
- 22 Bu masnû'ât u makdûrât-ı bî-had
Yaradılmaz idi olmasa Ahmed
- 23 Buña şâhid durur ta'lik-i *levlâk*⁸⁷⁵
Ki ol olmasa halk olmazdı eflâk
- 24 Girü bunları ifnâ idüp ol Hak
Kılısar zât-ı pâki bâkî ancak
- 25 Hudâvendâ zihî zât-ı mukarrer
Ta'âlâ şânuhu Allâhu ekber
- 26 Senâsın 'adde anuñ kim urur dem
Çü *lâ-uhsi*⁸⁷⁶ buyurdu Fahr-ı 'Âlem
- 27 Kime kim irişür Hakdan hidâyet
Bilür 'acz olduğın a'lâ ibâdet

⁸⁷⁵ "Sen olmasan, sen olmasan; felekleri yaratmazdım." (Hadis-i Kudsi)

⁸⁷⁶ "Allah'ım senin gazabından rızana; azabından da affına sığınırım. Sana karşı layık olduğun gibi tam senâ ve metihleri sayamam. Sen kendini nasıl senâ ettinse öylesin." (Hadis-i Şerif)

Kasîde Der Tevhîd-i Hudâ vu Tahmîd-i Bârî Ta'âlâ

Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün

- 28 Ey kemâl-i kudretüñ bahrında gerdûn bir habâb
V'ey celâl-i 'izzetüñ çarhında zerre âfitâb
- 29 Sensin ol sultân-ı 'âlem kim simât-ı lutfuña
Mîhr ü meh kim kurs u ednâ kâselerdür nüh kıbâb
- 30 Kibriyânuñ Kâfina Sîmurğ-ı dil irmek muhâl
Gerçi bâl açup ider ol cânibe her dem şitâb
- 31 Bahr-ı kahruñdan yedi deryâ senüñ bir katredür
Berr-i lutfuñdan gil-i Âdem ü yir bir keff türâb
- 32 Çirk-i 'isyândan cihân halkını pâk itseñ n'ola
Çünkü bahr-ı rahmetüñden bes aña bir katre âb
- 33 Bâğ-ı cûduñdan sekiz cennet durur bir berg-i gül
Bûy-ı lutfuñdan degül bir şemme 'ûd u müşk-i nâb
- 34 Yazmaya evsâfuñuñ biñde birin halk-ı cihân
Biri bu bâbda yazsa eger yüz biñ kitâb
- 35 Zât-ı bî-çûnuñ kemâhî nice vasf itsün 'ukûl
Ol tarîke esb-i fikret idemez hergiz zehâb
- 36 Şehd-i lutfuñdan kaçan mahrûm ola zenbûr-ı dil
Çün degül halk-ı dü 'âlem h'ân-ı fazluñda zübâb

- 37 Ni‘metine Râzıkuñ kimdür ki lâyıık şükr ide
Şekernâ diyü ‘âlem fahrı eylerken hitâb
- 38 Nâr-ı dūzah kahrı odından Zarîfî bir şerer
 Nûr-ı cennet mihr-i lutfından anuñ bir zerre-tâb
- 39 Bahr-ı cūdından dü ‘âlem Sâni‘uñ bir katredür
 Sen de mikdâruñ yüri var kıl aña göre hisâb

96. ZARÎFÎ, MİHR Ü MÂH⁸⁷⁷

Kitâb-ı Mihr ü Mâh li Monlâ Zarîfî el-Çorluvî (Rahmetu’llâhi Aleyh)

Mefâ‘ilün Mefâ‘ilün Fe‘ûlün

- 1 Bi hamdillâh ki bismillâh-i Fettâh
 İdüpdür kufl-ı bâb-ı fethe miftâh
- 2 Hem oldur iftitâh-ı bâb-ı Kur’ân
 Hem oldur matla‘-ı envâr-ı Furkân
- 3 Bunı kim kâm-ı bâbına itse miftâh
 Aña feth ide maksûdını Fettâh
- 4 Bu oldu çünki feth-i râh-ı tevhîd
 Okındı Fâtiha hatm oldu tahmîd
- 5 Sipâs u şükr ü minnet aña her dem
 Ki oldu **kün**⁸⁷⁸ dimekle bunca ‘âlem

⁸⁷⁷ Vedat Nuri Turhan, *Zarîfî ve Mihr ü Mâh Mesnevisinin Tenkitli Metni ile İncelemesi*, Atatürk Üniversitesi SBE Yayınlanmamış YLT, Erzurum 1995, s.77-80.

- 6 Zihî kâdir ki makdûrâtı bî-hadd
Zihî mevcûd ki mevcûdâtı bî-‘add
- 7 Zihî hayy kim hayât-ı câvidânî
Vücûdî bâkî ancak ğayr-ı fânî
- 8 Zihî ‘âlim ki ‘ilmi bî-nihâyet
Ki hiç ‘akl aña bulmaz hadd u ğâyet
- 9 Mürîd ol kim nebî kılsa irâdet
Tahallûf eylemez olur temâmet
- 10 Semi‘ oldur ki kıldı sem‘i peydâ
Basîr oldur ki düzdi çeşm-i bînâ
- 11 Kelâm anuñ dürür kün dise kevneyn
Olur itmez tahallûf tarfetü’l-‘ayn
- 12 Anuñ emriyle bu çarh-ı mutabbak
Gice gündüz döner şöyle mu‘allak
- 13 Ol itdi yiri kâyim çarhı devvâr
Ol itdi mihr ü mâh u necmi seyyâr
- 14 Hurûş-ı çarha encüm erzenînî
Saçup geh oda salar hirmenini
- 15 Gehî zâğına şâmûñ açdurup bâl
Büridür beyzâ-i beyzâ-yı derhâl

⁸⁷⁸ “Bir şeyi dilediğinde ona sadece “Ol!” der, o da hemen oluverir.” (Bakara, 2/117)

- 16 İdüp ki ebr-i nîsânı güher-bâr
Sadef dürcinde iyler dürr-i şehvâr
- 17 Aşurup ibl-i ebre dağıla taş
Gehî hûn-rîz ider vü gâh kef paş
- 18 Sehâbı gâh gülâb-ı efşân iyler
Aña ki saç durur berg-i semenler
- 19 Gehî bâl açdurup mürğ-i bahâra
Anı kondurdu deşt ü kûh-sâra
- 20 Gehî bâz-ı hazândan ref idüp kayd
Aña mürğ-ı bahârı itdürür sayd
- 21 Zehî Sâni‘ ki masnû‘ına hadd yok
Zehî Kâdir ki makdûrına ‘add yok
- 22 Bu masnû‘ât u makdûrâtı bî-had
Yer olmazdı olmasa Ahmed
- 23 Buña şâhid dürür ta‘lik-i levlâk
Ki ol olmasa halk olmazdı eflâk
- 24 Gerü bunları ifnâ idüp ol Hakk
Kalısar zât-ı pâki bâkî ancak
- 25 Hudâvendâ zehî zât-ı mukarrer
Ta‘âlâ şânühü Allâhü Ekber

26 Senâsın ‘adde anuñ kim urur dem
Çü *lâ-uhsî*⁸⁷⁹ buyurdı Fahr-i ‘Âlem

27 Kime kim irişür Hakdan hidâyet
Bilür ‘acz olduğun a‘lâ ‘ibâdet

Kasîde Der Tevhîd-i Hudâ vü Tahmîd-i Bârî Ta‘âlâ

Fâ ‘ilâtün Fâ ‘ilâtün Fâ ‘ilâtün Fâ ‘ilün

28 Ey kemâl-i kudretüñ bahrında gerdûn bir habâb
Vey celâl-i ‘izzetüñ çarhında zerre âfitâb

29 Sensen ol sultân-ı ‘âlem kim simât-ı lutfuña
Mîhr ü mâh kim kursu ednâ kâselerdür nüh kıbâb

30 Kibriyânuñ Kâfına Sîmurğ-ı dil irmek muhâl
Gerçi bâl açup ider ol cânına her dem şitâb

31 Bahr-ı kahruñdan yedi deryâ senüñ bir katredür
Berr-i lutfuñdan küll-i âdem ü yer bir kef turâb

32 Çirk-i ‘isyândan cihân halkını pâk itsen n’ola
Çünkü bahr-i rahmetüñden pes aña bir katre âb

33 Bâğ-ı cûduñdan sekiz cennet dürür bir berg-i gül
Bûy-ı lutfuñdan degil bir şemme ‘ûd u müşg-i nâb

34 Yazmaya evsâfınuñ biñde birin halk-ı cihân
Her biri bu bâbda yazsa iki yüz biñ kitâb

⁸⁷⁹ “Allah’ım, senin gazabından rızana, azabından da affına sığınırım. Sana karşı layık olduğun gibi tam senâ ve medihleri sayamam. Sen kendini nasıl senâ ettinse öylesin.” (Hadis-i Şerif)

- 35 Zât-1 bî-çûnuñ kemâhî nice vasf itsün ‘ukûl
Ol tarîka esb-i fikret idemez hergiz zihâb
- 36 Şehd-i lutfuñdan kaçan mahrûm ola zünbûr-1 dil
Çün degil halk-1 dü ‘âlem hân-1 fazluñda zübâb
- 37 Ni‘metine râzıkuñ kimdür ki lâyık şükride
Mâ şükür nâ diyü ‘âlem fahri iylerken hitâb
- 38 Nâr-1 dûzah kahrı odından Zarîfî bir şerer
Nûr-1 cennet mihr-i lutfından anuñ zerre ‘itâb
- 39 Bahr-1 cûdından dü ‘âlem Sâni‘in bir katredür
Sende mikdâruñ yûri var kıl ana göre hisâb

97. ZÂTÎ, ŞEM‘ Ü PERVÂNE⁸⁸⁰

Kitâb-ı Şem‘ ü Pervâne

Mefâ‘ilün Mefâ‘ilün Fe‘ûlün

- 1 Açuk tut gûş-1 cânı ey mükerrem
Nedür diñle surûş-1 çarh-1 a‘zam
- 2 Niçün mürde bigi ebkem olasın
Dilüñ depretmeyüp ebsem olasın

⁸⁸⁰ Sadık Armutlu, *Zâtî'nin Şem ü Pervanesi (İnceleme-metin)*, İnönü Üniversitesi, SBE Yayınlanmamış DT, Malatya 1998, s. 420-435.

- 3 Dilüñden dûr kılma ism-i zâtı
Bulasın Hızr-veş âb-ı hayâtı
- 4 Hudânuñ zikri olursa kelâmuñ
Ola İdrîs-veş cennet makâmuñ
- 5 Zebânuñ nâm-ı Hakka k'ola vâsıl
Kılasın vuslat-ı maksûdı hâsıl
- 6 Di bismi'llâhi'r-rahmâni'r-rahîmi
Vire Kâdir saña kadr-i 'azîmi
- 7 Dilüñ var şem'-veş elhamdüli'llâh
Yüri diñlenme her şeb-tâ-sehergâh
- 8 Ma'âni şem'inüñ pervânesi ol
Suhan sevdâsınuñ dîvânesi ol
- 9 Uyar şevk âteşiyle şem'-i tevhîd
Ziyâ olsun aña tahmîd ü temcîd
- 10 Olup fânûs nüh top-ı mukarnas
Aña pür-âhen olsun çarh-ı atlas
- 11 O şem'üñ şevkine dönsün o fânûs
Melekler olsun ol şem' ile me'nûs
- 12 Yolını 'ayn-ı 'akl anuñla görsün
Gönüllerden zalâm-ı şirki sürsün
- 13 Hudânuñ birliğini eyle isbât
Aña şâhid getir eflâkı kat kat

- 14 Havâdisden münezzeḥ zât-i pâki
Anuñ yok kimselerle iştirâki
- 15 Şerîki olsa ol çarhı düzerdi
Begenmezdi döner anı bozardı
- 16 Anuñdur mülk-i ‘âlem birdür Allâh
Sığışmaz bir vilâyetde iki şâh
- 17 Tegayyürden müberrâ pâk-i zâtı
Tebeddülde mu‘arrâdur sıfâtı
- 18 Dilerseñ kudretine ger delîli
Felekde gör şumû‘-ı bî-fîtili
- 19 Kadîm u lâ-yezâl u bî-bedeldür
Mukîm u bî-zevâl u bî-haleldür
- 20 Hayâtınuñ bilinmez ibtidâsı
Sebâtınuñ bulunmaz intihâsı
- 21 O bir Bâki durur yokdur fenâsı
Fenâ görmez anuñ ‘ayn-ı bekâsı
- 22 ‘Alîm-i bî-hutût u bî-hatâdur
Kerîm ü pür-sehâ vü pür-‘atâdur
- 23 O bir şehdür ki yok anuñ vezîri
Bulunmaz mülk-i ‘âlemde nazîri

- 24 Cihân andan tolu ol lâ-mekândur
Nişân andan kamu ol bî-nişândur
- 25 Tefekkür itse anı ‘akl olur çâk
Tasavvur idemez nakkâş-ı idrâk
- 26 Göñüllerden sorun ol bî-nişânı
Göñüller mülkidür dirler mekânı
- 27 Eger ol bî-nişândan sen nişânı
Dilerseñ yüri terk it cism ü cânı
- 28 Ko başuñ ayağuş altına evvel
İrişdürmek dilerseñ sen aña el
- 29 Vücûduñdur arada saña perde
Velî hâzırdur ol mecmû‘ yirde
- 30 Tasavvurdan münezzehdür sıfâtı
Degüldür ‘akla mümkin vasf-ı zâtı
- 31 Celâl-i kulzumunda fülk-i fikret
Olur müstağrak irüp mevc-i hayret
- 32 Eger kim ejder-i endişe biñ yıl
Olursa hikmet-i seyrine kâ‘il
- 33 Anuñ bir katresini görmez aslâ
Zümürüd kâselerden olur a‘mâ
- 34 Eger esb-i hayâl-i berk-sür‘at
Yilerse bâd gibi tâ-kıyâmet

- 35 Yine evvelki menzilde bakasın
Tolaşmak kande kasr-ı kibriyâsın
- 36 Uludur iremez çâh-ı celâl-i
Kişinüñ peyk-i evhâm u hayâli
- 37 Hisâr-ı ‘izzetüñ burc-ı bülendi
Yücedür irmez ol mâhuñ kemendi
- 38 Cemâl-i pertevinden lem‘a-ı nûr
İrişse ‘akl olur kül nite kim Tûr
- 39 Görünse lem‘a-ı şem‘-i cemâli
Yanar Cibrîl-i ‘akluñ perr ü bâli
- 40 Kim ilter kibriyâsı kasrına râh
İrişmez nerdubân-ı ‘akl-ı kûtâh
- 41 Kıyâsı leng ider peyk-i hayâli
‘Ukûluñ pâyına urur ‘ikâli
- 42 İhâta ide mi deryâyı katre
Sühâ zarf ola mı bi’llâh bedre
- 43 Şikâr olur mı bir guncişle ‘Ankâ
Olur mı bir kadeh deryaya me’vâ
- 44 Ser-â-ser cümle mülke sığmayan şâh
Sığar mı hücre-i tarîke bi’llâh

- 45 Gelür bi'llâh sıgar mı 'akla hîç u
Varur hil'at m'olur bir cisme bir mû
- 46 Anuñ k'evhâm u 'akl u derki gitdi
Delîl-i 'ışk ile ol şâha yitdi
- 47 Bu yolda 'akla dirler bir har-ı leng
Za'îf u nâ-tüvân u zâr dil-teng
- 48 Bu yolda 'ışk bir uşturdur esrük
İrişmez aña peyk-i berk-çâbük
- 49 İdin yüri bu yolda 'ışkı hâdî
Kim anuñla pür olmışdur bu vâdî
- 50 Duraht-ı 'ışkdan 'arz itdi dîdâr
Kelîme vâdî-i Eymendeki nâr
- 51 **Diyüp bu arada tevhîd-i Bârî**
Kodı Zâtî cihânda yâdgârı
- Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün*
- 52 Ey ki nehr-i kudretüñden çeşmedür Nîl ü Fırat
V'ey ki bahr-ı rahmetüñden aşmadur âb-ı hayât
- 53 Zikrûñ ile kullara kutlu kapular açılır
Feth olur aduñ añılsa kufl-ı bâb-ı müşkilât
- 54 Söz senüñdür ey Kadîm u lâ-yezâl u bî-zevâl
İki harfüñden vücûda geldi cümle kâ'inât

- 55 Nüh felek rakkâs olupdur savt-ı emrûnden senüñ
Çarha girmişler dönerler döne döne kat kat
- 56 Göz açup her ne cihetden gözlesem senden tolu
Fevk u taht u sağ u sol u pîş ü pes cümle cihât
- 57 Cümle eşyâ hüsnüne mazhar olur mir'ât-veş
'Ayn-ı ibretle ne dem keşf olsa çeşm-i iltifât
- 58 Şeş getürdüñ penc gence kim Muhammed ümmetin
Görmedi mislin üç oğul nüh peder çâr ümmehât
- 59 Cümle 'âlem levh-i 'ilmüñde ezel mevcûd idi
Cem' olupdur ism-i zâtüñde san esmâ vü sıfât
- 60 San'atuñ dildârınuñ âyinedârı subh-ı 'iyd
Kudretüñ ebkârınuñ zülfindedür kadr u berât
- 61 Bâd-ı kahruñdan olursa cümle deryâ telh-kam
Âb-ı lutfuñdan olur nâyüñ dimâğı pür-nebât
- 62 Bilmedi sen şâhı bu nat'-ı cihânda kavm-i 'Âd
Bâd-ı kahruñ itdi bir lu'b ile fı'l-hâl anı mât
- 63 Bir nefes lutfuñla hem-dem olmasa bâd-ı bahâr
Cân mı bulurdı deminden anuñ emvât-ı nebât
- 64 Külli eczâmı ser-â-ser kül iderse eylesün
Kanı ol gün kim tecelli ide Tûr-ı ruha zât
- 65 Buldı bu da'vâ bu dehr-i bî-sebât içre sübût
Zât-ı bî-çünüñdan özge nesnede yokdur sebât

- 66 Her kimi kim rıf'at atına suvâr itseñ o dem
Bir murassa' kürsi olur aña çarh-ı sâbitât
- 67 Cürm-i 'âsî Nûh tufânından artuk olmaya
Virdi keştîbân-ı rahmuñ Nûha ol deme necât
- 68 İremez ol kibriyânuñ kârbânı gerdine
Ger hayâl-i berk-sür'at nice biñ yıl sürse at
- 69 'Âlim oldur kim seni bilmekte 'aczin anlaya
Ey ki cudûñdan irüpdür enbiyâyâ mu'cizât
- 70 Şerh olunmaz Zâtiyâ anuñ kitâb-ı rahmeti
Âsmân evrâk olup olursa deryâlar devât
- 71 Kasîde buldı çün bunda nihâyet
Nasihât-gûne söz oldu rivâyet
- 72 **Diyüp bu arada tevhîd-i Bârî**
Kodı Zâtî cihânda yâdgârı
- Mefâ'ilün Mefâ'ilün Fe'ülün*
- 73 Elâ ey tâlib-i dîdâr-ı mevlâ
Kıla dîdâr istersen tecellâ
- 74 Muhabbet mıskaledür ur aña el
Göñül mir'âtını eyle musaykal
- 75 Eger mir'ât olmaz ise kâbil
Nice olur cemâl aña mukâbil

- 76 Sarây ağıyardan olmasa halvet
Bulur mı konmağa şeh kabiliyyet
- 77 ‘Ademden ‘âlemi mevcûd idüpdür
Cemâlin ‘âleme maksûd idüpdür
- 78 İki harf ile ser-tâ-ser müretteb
Yaratdı on sekiz biñ ‘âlemi heb
- 79 Kim ol harfuñ biri kâf u biri nûn
‘ÿân itdi cihânı kendi meknûn
- 80 ‘Uyûn-ı ibreti ile ol ki nâzir
Ola sun‘ı sarâyından o zâhir
- 81 Olur zâhir eserlerden mü’essir
Nazar eyle gözüñ aç ey müdebbir
- 82 Bu eşcârı görürsin pür-varakdur
‘Ukula cümle evrâkı sebakdur
- 83 Hudânuñ varlığını eyler izhâr
Zebân olmuş ider her biri güftâr
- 84 Müe’ssir yogise ey şehd-i güftâr
Nedür bu mîve-i şehd ü şeker-bâr
- 85 Neden buldı bu reng ü bûy yâ gül
Neden ney-zen olupdur aña bülbül

- 86 Kimûñ savtından oldu çarh rakkâs
Kimûñ emriyle mâhi oldu ğavvâs
- 87 Neden oldu bu nüh top-ı musanna‘
Kimisi sâde vü kimi murassa‘
- 88 Şu dem kim zelzele oldukça bu ‘arz
Kımıldansa idersin bunu sen farz
- 89 Buhâr ile kımıldar dirsın anı
Buhârı kim ider ey yâr cânı
- 90 Görürsin kim çıkar yirden buhârı
İder rûy-ı hevâda ol karârı
- 91 Çoğalduka sehâb olur o yeksân
Çü sıklet bula olur yine bârân
- 92 İrişür nem biter yirden nebâtât
Mü’essirden degül midür bu hâlât
- 93 Degüldür aña hâcet hiç âlet
Mübeşşirdür virür bunlar beşâret
- 94 Furun içre idüpdür sebzezârı
Halîle eyledi gülzâr nârı
- 95 Yanar tennûrdan peydâ idüp su
Ser-â-ser ‘âlemi gark eyledi u
- 96 Ol eyler dem-be-dem âfâkı gül-fâm
O virdi çarha sür‘at kutba ârâm

- 97 Anuñ sun‘ından olmışdur nüh eyvân
Anuñ lutfiyla rıf‘at buldı Keyvân
- 98 Sa‘âdet ol ider burcına en‘âm
Anuñ kahrına mazhar gökde Behrâm
- 99 Anuñ emriyle çarha girdi hürşîd
Anuñ hükmiyle çengi oldu Nâhîd
- 100 O virdi kâdî-i eflâke fitnat
O virdi peyk-i mâha böyle sür‘at
- 101 Ol itdi hâr u yâbis tab‘-ı nârı
Felek altında kıldırđı karârı
- 102 Be-gâyet bârid ü ratb itdi âbı
Aña virdi ziyâde inkılâbı
- 103 Hevâyı hâr u ratb itdi be-gâyet
Anuñ yok lutfına hadd u nihâyet
- 104 Ol itdi bârid ü yâbis turâbı
Kesif u sâbit ü yok inkılâbı
- 105 Bu çâr ezdâd kim cümle bir oldu
Mevâlîd-i selâse zâhir oldu
- 106 İdüp bir yirde çâr ezdâdı hem-dem
Kodı lutfından anuñ adın ‘Âdem

- 107 Keremden aña zihn-i pâk virdi
Güşâde-tab‘ u hûb-idrâk virdi
- 108 Cemâl-i vahdetine itdi mir’ât
Görinsün diyü anda cümle evkât
- 109 Gözin aç toğrı bak ol aña nâzır
Cemâl-i vahdet olur anda zâhir
- 110 Hem aña ‘âlem-i kübrâ dimişler
Kamu ‘âlemden ol a‘lâ dimişler
- 111 Kamu ‘âlem içinde her ne kim var
Görinür anda hep tekrâr tekrâr
- 112 Güneh kılmasa çeşm-i rûh-ı a‘mâ
Eger ol ‘âlemi kılsañ temâşâ
- 113 O ‘âlem içre görseñ kim neler var
Tecellî eylemiş Tûrında dîdâr
- 114 Sekiz uçmak ser-â-ser anda peydâ
Yidi tamu kamu anda hüveydâ
- 115 Uçarlar bâl açup anda melekler
Dönerler turmayup kat kat felekler
- 116 Karâr itmişdür anda Ka‘betu’llâh
Tavâf eyler tecellî anı her gâh
- 117 Makâm-ı enbiyâ vü evliyâdur
Mahall-i mazhar-ı sırr-ı Hudâdur

- 118 Bulnur on sekiz biñ ‘âlem anda
Anı seyr it ne istersen yabanda
- 119 Düzilmişdür tılısm-ı vahdet anda
Konılmış mâl u genc ü devlet anda
- 120 Dilerseñ açasın anuñ tılısmın
Hudânuñ cân ile zikr eyle ismin
- 121 Kasîde buldı çün bunda nihâyet
Nasîhat-gûne söz oldı rivâyet
- 122 Bu söz kim dostlar tevhîd-i Hakdur
Bunuñ her harfı biñ câna sebakdur
- Mefâ‘ilün Fe‘ilâtün Mefâ‘ilün Fe‘ilün*
- 123 Komaz gönülde gümân ***lâ ilâhe illâ‘llâh***
Disem biñ olsa zebân ***lâ ilâhe illâ‘llâh***
- 124 Nedür tekellüm-i tevhîd didüm ervâha
Pür oldı kevn ü mekân ***lâ ilâhe illâ‘llâh***
- 125 Egerçi birliğüne var senüñ hezâr delîl
Yiter fakîre hemân ***lâ ilâhe illâ‘llâh***
- 126 Disem safâ-yı derûn ile rûz-ı haşre degin
Ecelden olsa âmân ***lâ ilâhe illâ‘llâh***
- 127 Derûn-i dilde olan şirki cümle mahv eyler
Zebândan olsa ‘ıyân ***lâ ilâhe illâ‘llâh***

- 128 İlâhi zikr-i cemîlûndürür senüñ n'ola ger
Olursa cânlara cân ***lâ ilâhe illâ'llâh***
- 129 Senüñ o zât-ı cemîlûñle birligüñ dün ü gün
İder cihâna beyân ***lâ ilâhe illâ'llâh***
- 130 Tehî degül bu tokuz dâ'ire bu merkez-i hâk
Tolu kenâr u miyân ***lâ ilâhe illâ'llâh***
- 131 Bir âftâb-ı cihan-tabdur ki nûrından
Kılar derûnı leyân ***lâ ilâhe illâ'llâh***
- 132 Safâ cevâhirini ister iseñ ey tâlib
Kim ol cevahire kân ***lâ ilâhe illâ'llâh***
- 133 Cihâna niteki envâr-ı mihr-i 'âlem-tâb
Kulûba nûr-feşân ***lâ ilâhe illâ'llâh***
- 134 Virür hayât-ı ebed 'Âdeme 'aceb mi eger
Olursa cân u cihân ***lâ ilâhe illâ'llâh***
- 135 Senüñ bu kudret-i bî-haddüñe kılup nazarı
Ayıtdı pîr ü civân ***lâ ilâhe illâ'llâh***
- 136 İlâhi irişicek soñ nefes zebânumuza
Getür su bigi revân ***lâ ilâhe illâ'llâh***
- 137 İlâhi kudretümüz cân virürken alma bizüm
Disün dehân u lisân ***lâ ilâhe illâ'llâh***

138 Murâdum ol ki İlâhi getür ecel iricek
Zebânuma o zamân *lâ ilâhe illâ'llâh*

139 Eger ki safvet-i kalb isteriseñ ey Zâtî
Safâ ile di her ân *lâ ilâhe illâ'llâh*

140 **Bu tevhîd oldı bu arada âhir**
Kulak tut kim nasâyih oldı zâhir

Mefâ'îlün Mefâ'îlün Fe'ûlün

141 Elâ ey mest-i bî-hûş-ı elestüñ
Bu bezmüñ ayağına urma destüñ

142 Yine tâlib ol ol evvelki bezme
Cihânda serseri bî-hûş gezme

143 Ne bezm ol mecma'-ı mecmu'-ı ervâh
Aña sâkî tecellî 'ışk idi râh

144 İderdüñ anda yâr ile kelâmı
Arada 'aks iderdi 'ışk cânı

145 Sen anda câm-ı 'ışk ile konuşduñ
Gelüp meyhâne-i nâsûta düşdüñ

146 Sınuk bir câm idüñ gûyâ atıldıñ
Yâhud bir kul idüñ bunda satıldıñ

147 Düriş cehd it edâ eyle bahâñı
Ara sa'y eyle bul derde devânı

- 148 ‘İbâdet eyleyüp gör yol yarağın
Tecessüs eyle yakının ıracağın
- 149 O geldüğüñ makâma eyle ‘avdet
Yine anda safâ kesb eyle kat kat
- 150 Makâmuñ gün bigi olmuşken eflâk
Olupdur şimdi yirüñ jâle-veş hâk
- 151 Eger olmazsa mihrüñ pertevi kim
Bulursın menzilüñ mânend-i şebnem
- 152 Hudâya olıgör cân ile ‘âşık
Olur ma‘şûka ‘âşıklar ulaşık
- 153 Çizilse dâ‘ire gûyâ tolu ay
Çelikse tîr-i hat olur iki yay
- 154 Biri ‘âşık biri ma‘şûk anuñ
Niçün meyl eylemez ‘ışka revânuñ
- 155 O tîr-i hatdan anda kalmasa ‘ayn
Olur hâsıl makâm-ı *kâbe kavseyn*⁸⁸¹
- 156 O hat ortada nefsânî sıfatdur
Anı ref‘ itmek a‘lâ ma‘rifetdür
- 157 Anı ref‘ it ki maksûd ola hâsıl
Olasın sevgülü yâr ile vâsıl

⁸⁸¹“(Peygambere olan mesafesi) iki yay aralığı kadar yahut daha az oldu.” (Necm, 53/9)

158 Günâhuñ ebri perde olmuş ey yâr
Nice virsün tecellî mihr-i envâr

159 Aña mâni‘ olur ebr-i günâhuñ
Niçün yok Zâtîyâ anuñçün âhuñ

SONUÇ

Çalışmamızın alanını 16. yüzyıla ait divan ve mesnevîlerde yer alan tevhidler oluşturmaktadır. Tevhidler, bu çalışmada önce genel olarak ele alınmış; daha sonra 16. yüzyıldaki örnekleri şekil ve muhteva yönünden incelenmiştir. Bu çalışma sonucunda elde ettiğimiz bilgiler kısaca şu şekilde ifade edilebilir:

1. İslam dinini referans alan klasik Türk edebiyatında müstakil dinî eserlerin yanında na't, münacâcât, hilye, mi'râciyye, gibi dinî türler meydana gelmiştir. Bunlardan biri de tevhidlerdir.
2. Edebiyatımızdaki dinî türlerden biri olan tevhidler, Allah Teâlâ'nın varlığını, birliğini ve yüceliğini ortaya koymak için yazılmış bazen mensur, çoğu zaman manzum eserlerdir.
3. Tevhidler, hem konusu itibariyle hem de divanların ve mesnevîlerin tertip edilişindeki sıra itibariyle klasik Türk edebiyatındaki dinî şiir türlerinin en başta gelenlerinden biridir.
4. Hacim itibariyle münacâcât ve na'tlarla mukayese edilen tevhidlerin mesnevîlerde genellikle yakın beyit sayısına sahip olduğunu; divanlarda ise na'tların daha baskın olduğunu görmekteyiz.
5. Tevhidlerin divan tertibinde genellikle ilk sırada yer almasının yanında hemen her bölümde mevcut olabileceğini görüyoruz.
6. Tevhidlerin yalnız Türk edebiyatında değil İslamiyet'ten sonraki Arap ve Fars edebiyatlarında da yaygın bir tür olarak ele alındığı bilinmektedir.
7. Allah Teâlâ'nın varlığının ve birliğinin işlendiği bu tür, sadece manzum eserlerde değil aynı zamanda edebî olsun ya da olmasın mensur eserlerde de yer almaktadır.

8. İslâmiyet'in kabulünden sonra ortaya çıkan tevhid, yalnız klasik Türk edebiyatında değil, aynı zamanda halk edebiyatında ve Tanzimat'tan sonra günümüze kadar ulaşan yeni Türk edebiyatında da oldukça rağbet gören bir tür olmuştur.

9. Tevhidin edebiyatımızla birlikte klasik sanatlarımızdan hüsn-i hat ve mûsikîde de etkin bir şekilde ele alındığını ve bu konuda verilen eserlerin kültürümüz açısından çok büyük bir öneme sahip olduğunu görüyoruz.

10. Tevhidlerin genellikle kaside nazım şekliyle yazıldığı kanaatinin aksine özellikle mesnevîlerin giriş kısmında yer alan tevhidler göz önünde bulundurulduğunda mesnevî nazım şekliyle yazılanların daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca çok sık olmasa da bu iki şeklin dışında gazel, rubâ'î, tercî'-i bend gibi nazım şekilleriyle yazılmış tevhidler vardır.

11. Çalışma alanımız olan ve klasik Türk edebiyatının en verimli çağı kabul edilen 16. yüzyıla ait tevhidlerin sayısı oldukça fazladır. Bu konuda yayımlanmış veya üzerinde bilimsel çalışma yapılmış 100'den fazla mesnevî ve 55'ten fazla divan taranmış, 158 tevhid metni tespit edilerek incelenmiştir.

12. 16. yüzyıla ait olan bu tevhidlerin 109 tanesi mesnevî, 35 tanesi kaside, 1 tanesi musammat kaside, 8 tanesi gazel, 2 tanesi rubâ'î, 2 tanesi tercî'-i-bend ve bir tanesi de murabba' nazım şekliyle yazılmıştır.

13. 16. yüzyıla ait tevhidlerde en çok hezec bahrinin *Mefâ'ilün Mefâ'ilün Fe'ülün* kalıbı daha sonra remel bahrinin *Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün* ve cedîd bahrinin *Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilün* kalıbı kullanılmıştır.

14. Özellikle mesnevîlerde yer alan tevhidlerin sade ve akıcı bir üslupla yazıldığı dikkat çekmektedir. Ancak kaside nazım şekilleriyle yazılanların dil ve üslûbu daha ağırdır.

15. Diğer nazım şekillerinde gerekli beyit sayısına uygun olsa da özellikle mesnevîlerde yer alan tevhidlerin oldukça uzun yazıldığını ve konunun bütünlüğü bozulmadan tevhide dair pek çok konuya yer verildiğini tespit ediyoruz.

16. Yaygın kanaatin aksine tevhidlerde yalnız Allah Teâlâ'nın varlığı ve birliği değil bunların dışında Allah Teâlâ'nın isimleri, sıfatları, varlığının ve birliğinin delilleri, peygamberler, melekler, ahiret hayatı, kaza ve kader inancı gibi dinî konular; ayrıca tarihî, coğrafi ve kültürel hususların ele alındığı görülmüştür.

17. Tevhidlerde Allah Teâlâ sadece Esmâ-i Hüsnâ'daki isimleriyle değil bunların dışında Kur'ân-ı Kerîm ve hadislerde geçen diğer isimleriyle ve Arapça, Farsça, Türkçe gibi farklı dillerde Allah Teâlâ'yı vasf eden pek çok isim ve sıfatla nitelenmiştir.

18. İslamî ilimlere vakıf olan klasik Türk edebiyatı şairleri kelâmî konular olan Allah Teâlâ'nın tenzihî, sübûtî ve fiilî sıfatları ile varlığının ve birliğinin delillerini çok çeşitli örneklerle açıkladıkları görülmektedir.

19. Tevhid mefhumu yalnız kelâmî açıdan değil tasavvufî açıdan da ele alınmış; vahdet-i vücûd ve vahdet-i şühûd gibi görüşlerin yansıtıldığı ifadelere yer verilmiştir.

20. Ayrıca tevhidlerde şairlerin kulluklarını yansıtan ifadeler kullandıkları, bunun yanında Allah Teâlâ'nın yaratıcı olarak kullarına muamelesine dair örnekler verdikleri bilinmektedir.

21. Tevhidlerde Allah Teâlâ ile ilgili hususların dışında başta Hz. Peygamber (sav) olmak üzere diğer peygamberlere, İslam dininin temel inanç esaslarını oluşturan melekler, semâvî kitaplar, ahiret hayatı, kaza ve kader konularına temas edilmiştir.

22. Kaynağını Kur'ân-ı Kerîm'in ve hadis-i şeriflerin oluşturduğu tevhidlerde sık sık lafzî ve manevî ayet ve hadis iktibaslarına yer verilmiş; bunlar sayesinde ifade hem güzelleştirilmiş hem de güçlendirilmiştir.

23. Tevhidlerde itikadî ve tasavvufî hususların yanında edebî ve tarihî şahsiyetlere, coğrafi yerlere, yıldızlar ve burçlara temas edilmiştir. Bu tür konularla ifade zenginliği sağlanmış, özellikle Allah Teâlâ'nın yüceliği, kudreti ve yaratışındaki muhteşemliği dile getirilirken bu konulardan faydalanılmıştır.

KAYNAKLAR

- AK, Coşkun (1987). *Muhibbî Dîvânı*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- AK, Coşkun (2001). *Bağdatlı Rûhî Dîvânı-Karşılaştırmalı Metin*, C. 1-2, Bursa: Uludağ Üniversitesi.
- AKALIN, Berrin Uyar (2001). *Za'îfî, Gülşen-i Sî-murg, İnceleme-Tenkitli Metin*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- AKAY, Hasan (1991). *İslâmî Terimler Sözlüğü*, İstanbul: İslam Bilgi Merkezi.
- AKKAYA, Hüseyin (2003). “Şemseddin Sivasî'nin İrşâdü'l-'Alâm İsimli Mesnevîsi”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. VII / 2, Sivas, s. 1-30.
- AKKAYA, Mehmet Akif (1996). *Taşlıcalı Yahyâ, Kitâb-ı Usûl*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- AKKUŞ, Mehmet (1991). *Eyyûbî, Menakıb-ı Sultan Süleyman(Risale-i Padişahnâme)*, Ankara: Kültür Bakanlığı.
- AKPINAR, Şerife (2002). “Lâmi'î'nin Vâmık u Azrâ Mesnevîsi'nde Astrolojik Unsurlar”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.12-Güz, Konya, s.169-202.
- AKSOY, Hasan (1990). *Şemseddin Sivasî, Gülşen-âbâd(İnceleme-Metin-Sözlük)*, İstanbul: İslam Medeniyeti Vakfı.
- AKSOY, Hasan (1998). *Derviş Şemseddîn, Kuşların Münazarası -Deh Murg-(İnceleme-Metin)*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.
- AKSOYAK, İ. Hakkı (1999). *Gelibolulu Mustafa Âlî ve Divanlarının Tenkitli Metni*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- AKSOYAK, İ. Hakkı (2003). *Gelibolulu Âlî ve Tuhfetü'l-Uşşâk*, İstanbul: MEB.
- AKSOYAK, İ. Hakkı (2006). *Ahmed-i Yesevî'nin Rumelili Bir Takipçisi Üsküplü Atâ, Tuhfetü'l-Uşşâk*, Ankara: Bizim Büro.
- AKSOYLU, Dilek (2007). *Kıyâsî'nin Mihr ü Mâh Mesnevisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- AKTAŞ, Hasan (2006). *Abdurrahman Gubârî'nin Yusuf u Züleyha'sı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- AKYÜZ, Kenan ve diğ. (2000). *Fuzûlî Dîvânı*, Ankara: Akçağ.
- ALKAN, Naim (1973). *Türk Halk Edebiyatı*, Ankara: Yargıçoğlu Matbaası.
- ALKAYA, Mehmet Akif (1996). *Taşlıcalı Yahyâ, Kitâb-ı Usûl*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ALPARSLAN, Ali (2007). *Osmanlı Hat Sanatı*, İstanbul: Yapı Kredi.
- ALPARSLAN, Mevlüde (2007). *İbrahim Şâni Lârendevî'nin Gülşen-i Efkâr Mesnevîsi(Metin-Muhteva-Tahlil)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ALTUN, Kudret (2004). *Edirneli Nazmî Pendnâme-i Attâr (İnceleme- Metin-Sözlük)*, Kayseri: Laçın.
- ALTUN, Kudret (1999). *Gelibolulu Mustafa Âli ve Divânı(Vâridâtü'l-Enikâ)*, Niğde: Özlem Kitabevi.
- ARGUNŞAH, Mustafa (1997). *Şükrî-i Bitlisî, Selim-nâme*, Kayseri: Erciyes Üniversitesi.
- ARMUTLU, Sadık (1998). *Zâtî'nin Şem ü Pervanesi (İnceleme-metin)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ARSLAN, Mehmet – AKSOYAK, İ. Hakkı (1998). *Gelibolulu Âli, Riyâzü's-Sâlikîn*, Sivas: Dilek Matbaacılık.
- ARSLAN, Mustafa (2006). *Muhyî, Hayatı, Edebî Kişiliği ve Dîvânı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ARTUN, Erman (2010). *Dînî-Tasavvufî Halk Edebiyatı Metin Tahlilleri*, İstanbul: Kitabevi.
- ARTUN, Erman (2002). *Dinî-Tasavvufî Halk Edebiyatı*, Ankara: Akçağ.
- ATTÂR, Ferîdüddîn (çev. Serkan Özburun) (2011). *İlâhinâme*, İstanbul: Semerkand.
- AVŞAR, Ziya (?). *Revânî Dîvânı*, www.kulturturizm.gov.tr
- AY, Ümran (2000). *Nidâî, Dürr-i Manzum (İnceleme-Karşılaştırmalı Metin)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

- AY, Ümran (2007). *Münîrî (öl. 1521?)'nin Manzum Siyer-i Nebî'si Cilt.1 (İnceleme-Metin)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- AYAN, Gönül (1998). *Lâmiî, Vâmık u Azrâ (İnceleme-Metin)*, Ankara: AKM.
- AYAN, Hüseyin (1981). *Fuzûlî, Leylâ ve Mecnûn*, İstanbul: Dergâh.
- AYDEMİR, Yaşar (2000). *Behiştî Dîvânı, Behiştî, Hayatı, Eserleri, Dîvânı'nun Tenkidli Metni*, Ankara: MEB.
- AYDEMİR, Yaşar (2009). *Vücûdî, Hayâl ü Yâr*, Ankara: Birleşik.
- AYDEMİR, Yaşar (?). *Ravzî Dîvânı*, www.kulturturizm.gov.tr
- AYVERDİ, İlhan (2005). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, C.1-3, İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı.
- BÂKİ (1930). “Tevhit Kelimesinin Tarihi Safhaları”, *Dârülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası*, S. 14., Şubat, İstanbul, s. 61-72.
- BAYAK, Cemal(?). *Şehâbî Dîvânı*, www.kulturturizm.gov.tr
- BAYKALDI, Remzi (1994). *Âzerî İbrahim Çelebi'nin Nakş-ı Hayâl Mesnevisi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- BELEN, Maksut (1997). *Hızrî'nin Âb-ı Hayât Mesnevîsi (İnceleme-Metin)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Manisa: Celâl Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- BİLGE, Murat (2008). *Günahkâr Dîvânı Tenkitli Metin*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- BİLGEGİL, M. Kaya (1959). *Abdülhak Hâmid'in Şiirlerinde Ledünnî Mes'elelerden Allah*, İstanbul: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.
- BİLGİN, Azmi (1998). *Emre, Terceme-i Pendnâme-i Attâr*, İstanbul: Enderun Kitabevi.
- BİRİŞİK, Abdülhamit (2002). “Kur'ân”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, C. 26, s. 383-388.
- BİRİNCİ, Necat (1981). “Ele Alınan Mevzûlar Açısından Tanzîmat Sonrası Edebiyatında Tevhid ve Münâcât”, *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, Ekim, Y. 10, S.4, s. 59-74.

- BİRİCİ, Sevim (2007). *Şâh u Gedâ (Şâh u Dervîş) Mesnevîleri ve Bursalı Rahmî'nin Şâh u Gedâ'sı*, Elazığ: Manas.
- BOLAY, Süleyman Hayri (1988). "Âdem", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, C.1, s. 358-363.
- BURMAOĞLU, H. Bilen (1983). *Lâmi'î Çelebi Dîvânı (Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Dîvânı'nın Tenkitli Metni)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- BURSEVÎ, İsmail Hakkı (2008). *İlahî İsimler(Tuhfe-i Recebiyye)*, İstanbul: Sûfî Kitap.
- BUYRUK, İbrahim Ethem (2009). *Ümîdî Ahmed Dîvânı (İnceleme- Metin- Özel Adlar Dizini)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- CAN, Ertuğrul (2005). *Şuhûdî Divançesi(İnceleme-Metin)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- CANBULAT, Mehmet (2006). "Hû", *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, Ankara, s.263.
- CANIM, Rıdvan (1998). *Türk Edebiyatında Sakinâmeler ve İşretnâmeler*, Ankara: Akçağ.
- CANIM, Rıdvan (1990). "Divan Edebiyatında Tevhid, Na't ve Münâcâatlar", *İslamî Edebiyat Dergisi*, Devre 2/4, İstanbul.
- CANIM, Rıdvan (2010). *Divan Edebiyatında Türler*, Ankara: Grafiker.
- CEYHAN, Adem (2006). *Türk Edebiyatında Hz. Ali Vecizeleri*, Ankara: Öncü Kitap.
- ÇAĞBAYIR, Yaşar(2007). *Ötüken Türkçe Sözlük*, C.1-5, İstanbul: Ötüken.
- ÇAĞMAN, Filiz-AKSOY, Şule (1998). *Osmanlı Sanatında Hat*, Ankara: Kültür Bakanlığı.
- ÇANDIR, Muzaffer (2011). "İslâmî Duyarlılığın Cumhuriyet Devri Türk Şiirine Yansımaları (1923-1950)", *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 1, Manisa.
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmet (1979). *Yahyâ Bey, Yûsuf ve Zelîhâ (Tenkidli Basım)*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmed (1979). *Amrî, Divân*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.

- ÇAVUŞOĞLU, Mehmed (1980). *Vasfî, Dîvan (Tenkidli Basım)*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmet (1982). *Helâkî, Dîvan (Tenkidli Basım)*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmed (1997). *Yahyâ Bey-Dîvan (Tenkidli Basım)*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmed (2001). *Necâtî Bey Dîvânı'nın Tahili*, İstanbul: Kitabevi.
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmed- TANYERİ, M. Ali (1990). *Üsküblü İshâk Çelebi, Dîvân-Tenkidli Basım*, İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi.
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmed- TANYERİ, M. Ali (1987). *Zâtî Dîvânı (Edisyon Kritik ve Transkripsiyon) Gazeller Kısmı: III. Cild*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmed- TANYERİ, M. Ali (1981). *Hayretî, Dîvan, Tenkidli Basım*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- ÇELEBİ, İlyas (1998). "Hızır", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, C.17., s. 406-408.
- ÇELEBİ, İlyas (2010). "Şeytan", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, C.39, s. 99-101.
- ÇELEBİOĞLU, Amil (1998). *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, İstanbul: MEB.
- ÇETİN, Nihad M. (1991). "Arap", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, C.3. s. 286-309.
- ÇETİN, Nurullah (2004). *Yeni Türk Şiirinde Gelenğin İzleri, Geleneksel Edebiyatımızın Yeni Türk Şiirine Yansımaları*, Ankara: Hece.
- ÇÖM, Erol (2001). *Emîrî'nin Gülşen-i Ebrâr ve Mir'âtü'l-Ebrâr Mesnevîleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ÇÖM, Erol (2007). *16. Yüzyıl Ahlâkî Mesnevîleri ve Şemseddîn-i Sivâsî'nin İbret-nümâ Adlı Mesnevîsi (İnceleme-Metin)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- DEMİRALAY, Mehmet (2007). *Hüdâyî-i Kadîm (16.yy) ve Dîvânı İnceleme-Tenkitli Metin*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- DEMİREL, Mustafa (1983). *Kemalpaşa-zâde, Yûsuf u Züleyhâ*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.

- DEMİREL, Mustafa (1996). *İbn Kemâl-Divan*, İstanbul: Fakülteler Matbaası.
- DEMİREL, Şener (?). *Behiştî'nin Heft Peyker Mesnevisi*, www.kulturturizm.gov.tr
- DERELİ, Üzeyir (2003). *Ca'ferî'nin Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Dîvânı'nın Tenkidli Metni*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Denizli: Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- DERMAN, Uğur (1997). "Hat", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, C. 16, s. 427-437.
- DEVELLİOĞLU, Ferit (2006). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara: Aydın Kitabevi.
- DİLÇİN, Cem (2005). *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, Ankara: TDK.
- DOĞAN, Enfel- KORKMAZ, Feryal (?). *Rûmî'nin Şîrîn ü Şîrûye'si (Şîrîn ü Pervîz) (Metin - Sözlük - Dizin)*, www.kulturturizm.gov.tr
- DOĞAN, Özgür (2007). *16. Yüzyıl Şairlerinden Derviş'in Mevlid'i (Metin-İnceleme)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- DOĞAN, Muhammet Nur (1996). *Fuzûlî, Leylâ ve Mecnûn (Metin, Nesre Çeviri, Notlar ve Açıklamalar)*, İstanbul: Çantay Kitabevi.
- DUMAN, M. Zeki- ALTUNDAĞ, Mustafa (1998). "Hurûf-ı Mukataa", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, C.18, s. 401-408.
- DUYAR, Hidayet (2009). "On Altıncı Yüzyıl Şairlerinden Kabûlî'nin Şiirleri", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 4/2 Winter*, s. 307-362.
- DÜZENLİ, Behlül (1998). *İslam Kültür Tarihinde Mûsikî*, İstanbul: [?]
- ECE, Selami (1996). *Tahkiye Açısından Hâşimî'nin Mihr ü Vefâ Mesnevisi (Transkripsiyonlu Metin- İnceleme)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ECE, Selami (2002). *Manisalı Cami'î'nin Vamık u Azra Mesnevisi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ECE, Selami (2006). *Nâlân u Handân (Hasbihal)*, Erzurum: Fenomen.
- EI-ENSÂRÎ, Ali İbn Mansûr (1997). *Lisânü'l-Arab*, Beyrut: Dâru İhyâ.
- ERİNÇ, Sırrı (1998). "Hindistan", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, C. 18, s.69-70.

- ERKAL, Abdulkadir (1997). *Lâmi'î Çelebi, Ferhad u Şîrîn (İnceleme-Metin)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- EROĞLU, Süleyman (2007). *Âsafî'nin Şecâatnâme'si (İnceleme-Metin)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ERSOY, Mehmet Âkif (2001). *Safahat*, Ankara: Akçağ.
- ESİN, Emel (1991). "Amuderya", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, C.3, s. 98.
- ES-SÂLİH, Subhi (1973). *Hadîs İlimleri ve Hadîs İstilahları*, Ankara: TTK.
- ET-TABERÎ, Ebû Cafer Muhammed b. Cerir (1996). *Taberî Tefsiri (Câmiu'l-Beyân)*, İstanbul: Hisar Yayınevi.
- ET-TÂLİB, İmâdüddin Halîl (1999). "Irak", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, C.19, s.87.
- EZ-ZEBİDÎ, Abdüllatif (1985), *Sahîh-i Buhâri Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, Ankara: Emel Matbaacılık
- FEHD, Tevfik (2003). "Lât", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, C.27, s. 107-108.
- FÎRÛZÂBÂDÎ, Muhammed (çev. Mütercim Asım Efendi) (1993). *Kamusü'l-Muhît (Kamus Tercümesi)*, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.
- GENÇOSMAN, M. Nuri (1986). *Mahzen-i Esrar- Nizâmî-*, İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- GİBB, E.J.W (1999). *Osmanlı Şiir Tarihi*, C.1-4. Ankara: Akçağ.
- GÖKALP, Halûk (2006). "İslam Felsefesinin ve Kelâmının Divan Şiirine Yansımaları: Tevhid Kasidelerinde İsbât-ı Vâcib", *The Journal of Otoman Studies (Osmanlı Araştırmaları)*, C.26, Mehmet Çavuşoğlu'na Armağan III, İstanbul.
- GÜÇ, Ahmet (2009). "Sâlih", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, C.36, s.32-33.
- GÜL, Amine (2006). *Abdurrahman Gubârî'nin Hayatı Eserleri ve Menâsik-i Hac Adlı Eseri (Edisyon Kritik)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- GÜLER, Kadir (2010). "Kütahyalı Firâkî ve Bilinmeyen Şiirleri", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 5/1 Winter*, s. 1037-1066.

- GÜNDÜZ, Kezban (2006). *Ravzatü't-Tevhîd Adlı Mesnevînin İncelenmesi ve Tenkitli Metni*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- GÜNDÜZ, Şinasi (2010). “Şît”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, C.39, s.214-215.
- GÜNGÖR, Harun (2010), “Tanrı”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, C. 39., s. 570.
- GÜRGENDERELİ, Müberra [?]. *Hasan Ziyâ'î, Hayatı- Eserleri- Sanatı ve Divânı [İnceleme-Metin]*, www.kulturturizm.gov.tr
- GÜRGENDERELİ, Müberra (2007). *Mostarlı Ziya'î, Şeyh-i San'an Mesnevisi*, İstanbul: Kitabevi.
- GÜRKAN, Nejdet (2005). *Şiir ve Dil Arap Edebiyatı*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- GÜZEL, Abdurrahman (2000). *Dînî Tasavvufî Türk Edebiyatı*, Ankara: Akçağ.
- GÜZELOVA, Hanzade (2008). *Abdî'nin Heft Peyker Mesnevîsi (İnceleme-Metin-Dizin)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- HACİTAHİROĞLU, Abdullah Öztemiz (1963). *Türk Edebiyatında Dinî ve Ahlâkî Şiirler (Antoloji)*, İstanbul: Bedir.
- HARMAN, Ömer Faruk (1993). “Dânyâl”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, C.8, s.480-481.
- HARMAN, Ömer Faruk (1994). “Dâvûd”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, C.9, s. 21-24.
- HARMAN, Ömer Faruk (1997). “Havvâ”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, C.16, s. 542-545.
- HARMAN, Ömer Faruk (1994). “İdrîs”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, C.9, s. 478-480.
- HARMAN, Ömer Faruk (2000). “İsâ”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, C.22, s. 465-471.
- HARMAN, Ömer Faruk (2003), “Lût”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, C.27, s.227-229.
- HARMAN, Ömer Faruk (2006). “Mûsâ”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, C.31, s. 207-212.
- HARMAN, Ömer Faruk (2007). “Nûh”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, C.33, s. 224-227.

- HARMAN, Ömer Faruk (2010). “Süleymân”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, C.38, s. 56-60.
- HARMAN, Ömer Faruk-KURNAZ, Cemal (1998). “Hüdhüd”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, C.18, s. 461-462.
- HARMANCI, M. Esat (2003). *Manisalı Câmî’î: Muhabbet-name (Vâmık u Azrâ): (İnceleme-Metin-Nesre Çeviri)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- HASIRCI, Rıfat (2001). *Şemseddin-i Sivasî, Heşt Behişt (1b-24a)*, Yayımlanmamış Lisans Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi.
- HENGİRMEN, Mehmet (1983). *Güvâhî, Pend-Nâme (Öğütler ve Atasözleri)*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- HUART, CL., (çev. Cemal SEZGİN) (1944). *Arap ve Arap Dilinde İslam Edebiyatı*, İstanbul: Kanaat Kitabevi.
- IŞIK, Emin (1995). “Fâtiha Sûresi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, C.12, s. 252-254.
- İBN ARABÎ (2010). *Allah’ın İsimlerinin Sırları ve Mânâlarının Keşfi*, İstanbul: Gelenek.
- İLHAN, Yıldırım (2010). *Âyine-i Esmâ Muhammed Mustafâ*, İstanbul: Gelenek.
- İMAM-I GAZALÎ (2005). *Esmâü’l-Hüsnâ Şerhi*, Feriât.
- İNCE, Adnan (1987), “Abdî’nin Niyâz-nâme-i Sa’d ü Hü mâ’sı”, *Fırat Üniversitesi Dergisi (Sosyal Bilimler)*, C.I/2, s. 155-206.
- İNCE, Adnan (2005). *Tezkiretü’ş-Şu’arâ, Sâlim Efendi*, Ankara: AKM.
- İSEN, Mustafa (1990). *Usûlî Divanı*, Ankara: Akçağ.
- İSEN, Mustafa- MACİT, Muhsin (1992). *Türk Edebiyatında Tevhidler*, Ankara: TDV.
- İSLAM ANSİKLOPEDİSİ (1974). C. 12/1, Ankara: MEB.
- İSPİR, Meheddin (2007). “Fuzûlî’nin Türkçe Divanı’nda Edebî Tür Olarak Tevhid ve İşlenişi”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 32, Erzurum, s. 99-114.
- İSTİ’LÂMÎ, Muhammed’i (çev. Mehmet Kanar) (1981). *Bugünkü İran Edebiyatı Hakkında Bir İnceleme*, Ankara: Kültür Bakanlığı.

- KANDEMİR, M. Yaşar (1992). “Câbir b. Abdullah”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.6, s. 530-532.
- KAPLAN, Mahmut (1999). “Edhemî'nin İhyâ-yı Dil'i”, *Journal of Turkish Studies*, Volume 23, (Hasibe Mazıoğlu Armağanı III), 87-116.
- KAPLAN, Mahmut (2003). *Deh Murg-ı Şemsî (İnceleme-Metin-Sözlük)*, Manisa: Celal Bayar Üniversitesi.
- KAPLAN, Mahmut (2010). *Tevhid, Fuzûlî*, İstanbul: Etkileşim.
- KAPLAN, Mehmet (2004). *Şiir Tahlilleri-1(Tanzimat'tan Cumhuriyet'e)*, İstanbul: Dergâh.
- KARA, Nihal (2009). *Kalkandelenli Muîdî'nin Şem'ü Pervâne Mesnevisi, Tenkitli Metin, Nesre Çeviri, İnceleme, Tıpkı Basım*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- KARABEY, Turgut (2007). *Gülşen-i Râz, Şeyh Mahmûd-ı Şebüsterî*, Erzurum: Fenomen.
- KARAÇUHA, Elvan (2005). *Hüseyin bin Ahmed Sirozî'nin Câmiü'n-Nasâyih Adlı Eserinin Transkripsiyonlu Metni*, Yayınlanmamış Lisans Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi.
- KARADAĞ, Özay (1999). *Abdurrahman Gubârî'nin Ka'be-nâme'si*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- KARAGÖZ, İsmail (2006). “Rıdvan”, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, Ankara, s.553.
- KARAHAN, Abdülkadir (1966). *Kânûnî Sultan Süleymân Çağı Şairlerinden Figânî ve Dîvânçesi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- KARAMAN, Fikret (2006). “Zebûr”, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, Ankara, s. 710-711
- KARAMAN, Hayrettin ve diğ. (2008). *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, C.I-V, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.
- KARAVELİOĞLU, Murat Ali (?). *On Altıncı Yüzyıl Şairlerinden Prizrenli Şem'i'nin Divanı'nın Edisyon Kritiği Ve İncelenmesi*, www.kulturturizm.gov.tr
- KARLITEPE, Mustafa (2007). *Kelâmî Dîvânı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- KARTAL, Ahmet (2001). “Türkçe Mesnevilerin Tertip Özellikleri”, *Bilig*, Sayı: 19, Güz, s. 69-117.
- KAYA, Mahmut (2009). “Sokrat”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, C.37, s.352-354.
- KAYABAŞI, Bekir (1991). *Taşlıcalı Yahyâ Bey ve Gülşen-i Envâr (İnceleme-Metin)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- KAYHAN, Abdülkâdir (2005). *Dîvân-ı Fânî İncelemesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- KAYHAN, Hasibe (2001). *Rüşdî (Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Dîvânı'nın Tenkitli Metni)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- KILIÇ, Filiz (?). *Âşık Çelebi Dîvânı*, www.kulturturizm.gov.tr
- KILIÇ, Filiz (1999). *Şâhî Divanı (İnceleme-Metin)*, Ankara: AKM.
- KIRAÇ, Mustafa (2006). *Ûdî'nin Mâcerâ-yı Mâh Mesnevîsi (İnceleme-Metin)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- KIRCA, Celal (1988). “Âd”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, C.1, s. 333-334.
- KIRKILIÇ, Ahmet (1985). *Sultân Üçüncü Murâd (Murâdî), Hayâtı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Divânının Tenkitli Metni*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi.
- KISAKÜREK, Necip Fazıl (2006). *Çile*, İstanbul: Büyük Doğu.
- KOÇAR, Musa (2002). *Mâtürîdî'de Esmâ-i Hüsnâ*, Isparta: Fakülte Kitabevi.
- KOÇİN, Abdulhalim (1991). *Zaîfî ve Bustân-ı Nasâyih'i (İnceleme-Metin)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- KONEVÎ, Sadreddin (2011). *Esmâ-i Hüsnâ Şerhi*, İstanbul: İz.
- KOSAL, Cüneyt (1994). *99 Makamdan İlâhîler*, İstanbul: Marifet.
- KÖKSAL, M. Asım (2004). *Peygamberler Tarihi*, C.1-2., Ankara: TDV.
- KÖKSAL, M. Fatih (2003). *Yenipazarlı Vâlî, Hüsn ü Dil(İnceleme-Metin)*, İstanbul: Kitabevi.

- KÖSE, Hayriye Türkoğlu (2007). *XVI. Yüzyıl Dîvân Şâiri Hudâyî Hayatı-Eserleri, Edebî Kişiliği ve Dîvânı'nun Tenkitli Metni*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- KURNAZ, Cemâl (1998). "Hümâ", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, C. 18, s. 478.
- KURNAZ, Cemâl-TATCI, Mustafa (1999). *Türk Edebiyatında Hû Şiirleri*, Ankara: Reyhan.
- KUTLAR, Fatma Sabiha (2005). *Ûdî, Mâ-cerâ-yi Mâh*, Ankara: Öncü Kitap.
- KÜÇÜK, Sabahattin (1994). *Bâkî Dîvânı (Tenkitli Basım)*, Ankara: TDK.
- KÜKÇÜOĞLU, Kemal Edip (1955). *Fuzûlî, Beng ü Bâde*, İstanbul: Maarif Basımevi.
- KÜLEKÇİ, Numan (1986). *Şâhidî İbrâhim Dede, Gülşen-i Vahdet (Yüz İle İlgili Tasavvufî Remizler)*, Ankara: Akçağ.
- KÜLTÜRAL, Zuhâl - BEYRELİ, Latif (1999). *Şerîfî, Şehnâme Çevirisi Cilt-I (Giriş-Metin)*, Ankara: TDK.
- KÜTÜK, Rıfat (1995). *Celâl-zâde Salih Çelebi, Leylâ vü Mecnûn (Tenkitli Metin-İnceleme)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- KÜTÜK, Rıfat (2002). *Lârendeli Hamdî'nin Leylâ ile Mecnûn Mesnevîsi (İnceleme/Metin ve Diğer Leylâ ile Mecnûn Mesnevîleriyle Mukayesesi)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- LEVED, Âgah Sırrı (1956). *Gazavât-Nâmeler ve Mihaloğlu Ali Bey'in Gazavât-Nâmesi*, Ankara: TTK.
- MERMER, Ahmet (2004). *Kütahyalı Rahîmî Divanı*, İstanbul: Sahaflar Kitap Sarayı.
- MERMER, Ahmet- KOÇ KESKİN, Neslihan (2005). *Eski Türk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Akçağ.
- MUTLU, Hafsa (2008). *Bezcizâde Mehmed Muhyiddin Efendi ve Dîvânı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- NEBİOĞLU, Mehmet (2008). *Ervah-nâme Pîr Muhyiddîn, (1-30 Yapraklar), Giriş - Metin - Dizin - Tıpkıbasım*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

- OKAY, Orhan (2005). *Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı*, İstanbul: Dergâh.
- OKUYUCU, Cihan (1994). *Cinânî, Hayatı, Eserleri, Dîvânı'nın Tenkidli Metni*, Ankara: TDK.
- ONAY, Ahmet Talât (2004). *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, İstanbul: MEB.
- ÖNKAL, Ahmet (1992). “Ca’fer b. Ebû Tâlib”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.6, s. 548-549.
- ÖZ, Mustafa (2006). “Necef”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, C.32, s.486.
- ÖZALP, N. Ahmet (1995). *Gülşen-i Tevhid*, İstanbul: Kitabevi.
- ÖZAŞIK, Nilüfer (2004). *Şemseddin Sivasî'nin Süleymânnâme Adlı Mesnevisinin Transkripsiyonu*, Yayınlanmamış Seminer Çalışması, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ÖZCAN, Nuri (1982). *On Sekizinci Asırda Osmanlılarda Dinî Müsikî*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü.
- ÖZKAN, Mustafa (1990). *Cinânî Cilâü'l-Kulûb (Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük)*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- ÖZKAN, İsmail Hakkı (1984). *Türk Müsikîsi Nazariyatı ve Usulleri –Kudüm Velveleleri-*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- ÖZKAT, Mustafa (2005). *Kara Fazlî'nin Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Dîvânı (İnceleme-Tenkitli Metin)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- ÖZTEKİN, Nezahat (2002). *Fazlî, Gül ü Bülbül*, İzmir: Akademi Kitabevi.
- ÖZTUNA, Yılmaz (2000). *Türk Müsikîsi Kavram ve Terimleri Ansiklopedisi*, Ankara: AKM.
- ÖZTÜRK, Nejdet (1991). *Hadîdî, Tevârih-i Âl-i Osmân (1299-1523)*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- ÖZTÜRK, Nuran (2011). *Ankaralı Hekim Nidâî, Genc-i Esrâr-ı Ma'nî (İnceleme-Metin)*, Adana: Karahan.
- PAÇACI, İbrahim (2006), “Mevlâ”, *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, Ankara, s. 438.
- PALA, İskender (2002). *Hakanî Mehmed Bey, Hilye-i Saadet*, İstanbul: L&M.
- PALA, İskender (2002). *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, İstanbul: L&M.
- PEKOLCAY, Neclâ ve diğ. (1996). *İslamî Türk Edebiyatında Şekil ve Nevîlere Giriş*, İstanbul: Dergâh.

- SABUNCU, Ayşe Zeynep (1983). *Mihr ü Mâh a Mathnawiof Mustafa Âlî*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- SAK, Vesile Albayrak (2009). *İnşirahu's-Sadr [Kadioğlu Şeyh Mehmed ve İnşirahu's-Sadr mesnevisi]*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- SAKAOĞLU, Saim (1997). "Halk Edebiyatı", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, C.15, s. 345.
- SARAÇ, Mehmet A. Yekta (?). *Emrî Dîvânı*, www.kulturturizm.gov.tr
- SEFERCİOĞLU, M. Nejat (2001). *Nev'î Divanı'nın Tahlîli*, Ankara: Akçağ.
- SELVİ, Muhammed (2008). *Ümîdî, Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Dîvânı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar: Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- SERİN, Muhittin (1999). *Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar*, İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı.
- SEVGİ, Ahmet (1993). *Latîfî, Subhatü'l-Uşşâk (Manzum Yüz Hadis Tercümesi)*, Konya: Fotokopi'99.
- SEVGİ, Ahmet (1993). *Merdümî, Tuhfetü'l-İslâm*, Konya: Selçuk Üniversitesi Basımevi.
- SEVSEVİL, Sabri (1986). *Hüsrev ve Şîrîn -Nizâmî-*, İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- SEYYİD, Eymen Fuad (2007). "Nil", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, C.33, s. 122.
- SİNANOĞLU, Mustafa (2009). "Sînâ", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, C.37, s.222.
- SOLAK, Mehmet (1987). *Manzûme-i Tıbb*, Yayınlanmamış Mezuniyet Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- SUNGUR, Necati (1994). *Âhî Divânı*, Ankara: Kültür Bakanlığı.
- SUZAN, Yahya (2010). "Arap Şiirinde Bir Nazım Türü: Muhammes", *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi* -www.e-sarkiyat.com- Sayı: IV, Kasım, s. 17-37.
- SÜZEN, Hüseyin (1994). *Dükâkinzâde Ahmed Beg Divânı, İnceleme-Tenkitli Metin*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- ŞAHİN, M. Süreyyâ (1993). “Cennet”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.7, s.374.
- ŞARLI, Mahmut (1994). *Cinânî'nin Riyâzü'l-Cinân'ı*, C. I *İnceleme*, C. II *Metin*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ŞEKER, Mehmet (1998). “Hil’at”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.18, s. 22-24.
- ŞÜKÛN, Ziya (1996), *Farsça-Türkçe Lügat, Gencine-i Güftar, Ferhengi Ziya*, C. I-II-III, İstanbul.
- TAHİRÜ’L-MEVLEVÎ (1994). *Edebiyat Lügati*, İstanbul: Enderun Kitabevi.
- TARLAN, Ali Nihad (1936). *Divan Edebiyatında Tevhidler*, Fasikül I-IV, İstanbul: Bürhaneddin Matbaası.
- TARLAN, Ali Nihad (1944). *İran Edebiyatı*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- TARLAN, Ali Nihad (1967). *Zâtî Divanı*, C. 1, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- TARLAN, Ali Nihad (1970). *Zâtî Divanı*, C. 2, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- TARLAN, Ali Nihad (1989). *Leylâ ile Mecnûn –Nizami-*, İstanbul: MEB.
- TARLAN, Ali Nihad (1992). *Hayâlî Bey Dîvânı*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- TARLAN, Ali Nihad (2001). *Fuzûlî Divanı Şerhi*, Ankara: Akçağ.
- TARLAN, Ali Nihad (2004), *Şeyhî Divanı'nı Tetkik*, Ankara: Akçağ.
- TAŞ, Hakan- ZÜLFE, Ömer (2007). “Nev‘î'nin Münâzara-i Tûtî vü Zâğ Adlı Mesnevîsi”, *Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları: Tunca Kortantamer Özel Sayısı-1 Volume 2/3 Summer*, s.660-697.
- TAŞKIN, Gülşah (2009). *Çorlulu Zarîfî Dîvânı: İnceleme- Edisyon Kritikli Metin*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- TATAROĞLU, Abdullah (1995). *Muhîfî, Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Dîvânı'nın Tenkitli Metni*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- TATCI, Mustafa (2005). *Âşık Yûnus, Yûnus Emre Külliyyâtı-IV*, İstanbul: MEB.

- TAVUKÇU, Orhan Kemal (2000). *Ahmed Rıdvan, Hüsrev ü Şirin (İnceleme-Metin)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- TEPELİ, Yusuf (2002). *Derviş Muhammed Yemînî, Fazilet-nâme I (Giriş-İnceleme-Metin)*”, Ankara: TDK.
- TEZCAN, Nuran (1994). *Lâmi’î’s Gûy u Çevgân*, Supplementband 35, Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- TIĞLI, Fatih (2006). *Bursalı Rahmî Çelebi ve Dîvânı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- TOKAY, Ayşe Tuba (2008). *Levhî’nin Gazavatname-i Sultan Süleyman’ı (Giriş-Gramer İncelemesi-Metin Sözlük-Notlar-Tıpkı Basım)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- TOKER, Birgül (2003). *Şemseddîn-i Sivâsî’nin Mir’âtü’l-Ahlâk Adlı Mesnevîsinin Tenkidli Metni ve İncelenmesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- TOKMAK, A. Naci (2000). “İran”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.22, s.416-424.
- TOKSARI, Ali (1992). “Birr”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.6, s.204-205.
- TOPALOĞLU, Bekir (1992). “Basîr”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.5, s.102.
- TOPALOĞLU, Bekir (1998). “Hûri”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.18, s.387.
- TOPALOĞLU, Bekir (1993). “Cehennem”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.7, s.225-227.
- TOPALOĞLU, Bekir- ÇELEBİ, İlyas (2010). *Kelam Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: İSAM.
- TOLASA, Harun (2001). *Ahmet Paşa’nın Şiir Dünyası*, Ankara: Akçağ.
- TOYSAL, Tuğrul Çağrı (2009). *Üftâde Dîvânı (Transkripsiyonlu Metin, Dil İncelemesi, Dizin)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- TULUM, Mertol (1971). *Sinan Paşa, Tazarru’-nâme*, Ankara: MEB.
- TULUM, Mertol-TANYERİ, M. Ali (1977). *Nev’î Dîvânı (Tenkitli Basım)*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- TUNCEL, Metin (1991). “Aras”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, C.3, s. 332-335.
- TUNCEL, Metin (1996). “Fırat”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, C.13, s. 31.

- TUNÇ, Semra. “Divan Şiirinde Hz. İbrâhîm ve ‘Ades (Mercimek) Kıssasına Dâir”, *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Merkezi*, <http://turkoloji.cu.edu.tr>
- TURHAN, Vedat Nuri (1995). *Zarîfî ve Mihr ü Mah Mesnevisinin Tenkitli Metni ile İncelemesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi (Devirler/İsimler/Eserler/Terimler)*, C. 8, İstanbul: Dergâh.
- ULUDAĞ, Erdoğan (1997). *Vak’aya Dayalı Bir Eser Olarak Lâmi’î Çelebi’nin Salamân u Absâl Mesnevîsi (İnceleme, Karşılaştırmalı Metin, Sadeleştirme)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ULUDAĞ, Süleyman (2005), *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Kabalcı.
- ULUDAĞ, Süleyman (1993), “Celâl”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, C.7., s. 240.
- ULUDAĞ, Süleyman (1997). “Hallâc-ı Mansûr”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, C.15, s. 377-378.
- UYŞAL, R. Selçuk (2010). *Mûsikî Edebiyatı*, İstanbul: Doğu Kitabevi.
- UZUN, Mustafa (1992). “Bedehşân”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, C. 5, s. 292.
- ÜNAL, Ömer (2003). “İslam Öncesi Arap Şiirinde Bazı Dinî Motifler”, *Nûsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, Yıl: III, Sayı:9. Bahar, s. 175-192.
- ÜST, Sibel (2006). *Keşfi’nin Te’dib-Nâmesi (İnceleme- Metin)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ÜST, Sibel (2007). “Emîri ve Sohbet-Nâmesi”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 2/4 Fall, s. 962-964.
- ÜZÜMCÜ, M. Ali, (2008). *Kitab-ı Sergüzeşt-i Zaîfî (İnceleme-Metin-Nesre Çeviri-İndeks)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- VANLIOĞLU, Mehmet-ATALAY, Mehmet (1994). *Edebiyat Lügati*, Erzurum: Fen Edebiyat Fakültesi.
- YAKAR, Halil İbrahim (?). *Gelibolulu Sun'î Dîvânı* , www.kulturturizm.gov.tr
- YAKŞI, Ayhan (1993). *Nihânî, Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Dîvânı'nın Tenkitli Metni*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- YALAR, Mehmet (2009), “İslamî Arap Şiiri ve Hz. Peygamber”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 18, Sayı: 1, Bursa 2009, s. 61-88.
- YALTKAYA, Şerafettin(çev. Nevin Karabela) (2003). “Arap Edebiyatı”, *Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, Yıl: III, Sayı:9, Bahar, s. 3.
- YARDIM, Ali (1994). “Düldül”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, C.10, s. 20.
- YAVUZ, Yusuf Şevki-ÜNAL, Zeki (1993). “Cebrâil”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, C.7, s. 202-204.
- YAVUZ, Yusuf Şevki (1996). “Gılman”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, C.14., s.50.
- YAZAR, Sadık (2006). *Seyyid Şerîfî Mehmed Efendi; Hayatı, Divanı ve Hilyesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- YAZICI, Tahsin (1974). “Tevhîd”, *MEB İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, C.12/1., s.214-215.
- YAZIR, Elmalılı M. Hamdi (2000). *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul, C.8., s. 186.
- YAZIR, Mahmud Bedreddin (1972). *Medeniyet Âleminde Yazı ve İslam Medeniyetinde Kalem Güzeli-I*, (Haz. Ecz. Uğur Derman), Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.
- YENİTERZİ, Emine (2001). *Behiştî'nin Heşt Behişt Mesnevîsi (İnceleme-Metin)*, İstanbul: Kitabevi.
- YENİTERZİ, Emine (1993). *Dîvan Şiirinde Na't*, Ankara: TDV.
- YILDIRIM, Ali (1991). *İshak Çelebi (Hayatı, Edebi Kişiliği ve Dîvânı'nın Edisyon Kritiği)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- YILDIRIM, Suat (2010), *Kur'an'da Ulûhiyyet*, İstanbul: Işık Akademi.

- YILMAZ, Mehmet (1992). *Edebiyatımızda İslâmî Kaynaklı Sözler*, İstanbul: Enderun Kitabevi.
- YILMAZ, Nebi (2006). *Ahmed-i Rıdvan ve Rıdvâniyyesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- YOLDAŞ, Kâzım (1992). *Taşlıcalı Yahyâ Bey ve Şâh u Gedâ*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- YURDAGÜR, Metin (2006). *Ayet ve Hadislerde Esmâ-i Hüsnâ (Allah'ın İsimleri)*, İstanbul: Marifet.
- ZAVOTÇU, Gencay (1995). *Bir Şair ve Bir Klasik, Fazlî: Gül ü Bülbül*, Erzurum.
- ZÜLFE, Ömer (2006). *On Altıncı Yüzyıl Şairi Selikî ve Şiirleri*, Ankara: Edebiyât.
- ZÜLFE, Ömer (?). *Yakînî [ö. 1568] Dîvân, İnceleme-Metin ve Çeviri-Açıklamalar-Sözlük*, www.kulturturizm.gov.tr